III. ker. 26.195

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

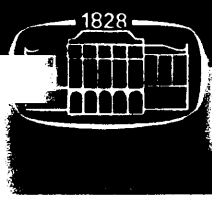

1970 1-2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 86. ÉVF. 1-2. SZ. 1—164. l. BUDAPEST, 1970. JAN.—JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), KŐHALMI BÉLA (főszerkesztő), DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓKAY GYÖRGY, MEZEY LÁSZLÓ, TARNAI ANDOR, WINTERMANTEL ISTVÁN (technikai szerkesztő)

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest VIII., Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető: bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁnál (KHI Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy csekklapon, (csekkszámlaszám: egyéni 61257, közületi 61066), valamint átutalással a KHI MNB 8. egyszámlájára.

Előfizethető és példányonként megvásárolható
az AKADÉMIAI KIADÓnál, Budapest V., Alkotmány utca 21.
telefon: 111—010, pénzforgalmi jelzőszám 215—11482

és az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTban, Budapest V., Váci utca 22.
telefon: 185—612.

1. pld
26.195
1959

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI
FOLYÓIRATA

1970. (86. évf.)

Szerkesztő bizottság

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

DEZSÉNYI BÉLA
(szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
KÓKAI GYÖRGY
MEZEY LÁSZLÓ
TARNAI ANDOR
WINTERMANTEL ISTVÁN
(technikai szerkesztő)

Akadémiai Kiadó, Budapest

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI
ÉS DOKUMENTÁCIÓS FOLYÓIRATA
86. évfolyam

1970.

Bényei Miklós: Eötvös József könyvtára 182
Bikácsi Lászlóné: Gyermekkönyvtárak a felszabadulás évfordulóján a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában 55
Csűry István: A tudománypolitikai irányelvek néhány elméleti útmutatása a szakirodalmi információs tevékenységek számára 289
Dezsényi Béla: Ein ungarischer Vorläufer der Gratis-Zeitungen 74
Donáth Regina: Újabb adatok a Mária Terézia-kori cenzúra történetéhez 173
Havasi Zoltán: Egyetemi könyvtáraink felszabadulás utáni tevékenységének irányairól 45
Kecskeméti István: Liszt Ferenc Hymne de l'enfant" c. művének olasz autográf változata 296
Markovits Györgyi: A Népszava harca az új Magyarországért 14
M. Pásztor József: Irodalmi folyóirat Szolnokon 1932-ben 315
Remete László: Lenin svájci és francia könyvtárakban 21
Sándor Pál: A Népszava és a kommunisták a felszabadulás előestéjén 1
Szigeti Kilián: Két középkori erdélyi Graduale eredetének kérdése 165
Szij Rezső: A Kner nyomda 1919—1920-ban 67
Szij Rezső: Keleti Arthúr könyvművészeti munkássága 306
Tiszay Andor: Lenin első ábrázolásai a magyar sajtóban 34
S. Vincze Edit: A „magyarországi munkáspárt központi közlönye" 193

KÖZLEMÉNYEK

Batári Gyula: A pozsonyi Slovenskje Narodnje Novini történetéhez 221
Bezerédy István: Somogyi Károly könyvtárt felajánló leveléről 357
Bisztray Gyula: Móricz Zsigmond egy levele és két könyvének kiadástörténete 100
Friedrich Ildikó: A Tett indulásának, működésének, betiltásának dokumentumai 104
Gál István: Richardson Bethlen Gábor-portréja egy Apponyianában 218
Győrffy György: Egy Mohács előtti magyar búcsús ima 209
Halász Anna: A Zempléni Kaszinó könyvtára 349
Herepei János: Teleki Jankó könyvtára 338
Hopp Lajos: Egy magyar „praeceptor" classicus nyomtatványai Danckában 330
Indali György: A budapesti nyomdászkönyvtár történetéhez 351
Karner, Károly—Sólyom, Jenő: Ein wiedergefundenes Melanchton-Autograph 214
Kozocsa Sándor: Vörösmarty, Szabó Lőrinc és egy rejtélyes Shakespeare-szonett 224
Körmendy Kinga: Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egyik antifonáriumának töredékei az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában 329
Lisztes László—Palotás Gyuláné: A szegedi Széphalom — Zolnai Béla folyóirata 230
Magyar András: Hírlapolvasás egy régi munkáskönyvtárban 222
M. Gy.: Le poète et la censure. Les procès de Gyula Illyés (1922—1945) 226
Markovits Györgyi: Elsüllyedt folyóiratok: Az 1933-as Munkáskórus 363
Markovits Györgyi: Két elsüllyedt folyóirat a felszabadulást követő évekből 243
Nagy Dezső—Tálas Géza: A dachaui magyar hadifoglyok lapjáról (1945—1946) 92
Nagydiósi Gézáné: Adalék a „Magyarország és a Nagy Világ"-hoz 362
Radó György: Az első magyar nyelvű szovjet verses kötet 237
Scheiber Sándor: Zsidó könyvek sorsa Magyarországon a német megszállás idején 233
Szabó Ferenc: A Grün nyomda és a szegedi sajtó történetéből 343
D. Szemző Piroska: Vajda János küzdelme 1872-ben költeményei kiadásáért 109
Tiszay Andor: A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének első kiadványai hazánkban 236
Tiszay Andor: Első vidéki folyóiratunk a felszabadulás után 90
Tiszay Andor: Magyar nyelvű orosz szótárkiadásaink első fecskéi a két világháborúban 365
Zsoldos Jenő: Könyvészeti glosszák Ormódy Bertalan munkásságához 352

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon: Hoffhalter-problémák 368
Csanda Sándor: Ismeretlen, régi, kassai magyar nyelvű nyomtatványok 381
Hervay Ferenc: Magyar krónika régi magyar kalendáriumokban 373
Holl Béla: Adalékok a XVI. századi kolozsvári Donatus-kiadások történetéhez ... 378
Kovács Sándor Iván—Kulcsár Péter: Szenczi Molnár Albert V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek dedikált könyvei a Vatikáni Könyvtárban 249
Nussbächer, Gernot: Neue Beiträge über das Druckwerk „Török császárok krónikája" 383
Schulek Tibor: XVI. századi magyar nyomtatványok töredékei a wolfenbütteli könyvtárban 119

FIGYELŐ

A Bibliotheca Corviniana 262
Boros Pál: Sajtóbibliográfiai kiegészítés 401
Borsa Gedeon: Befejeződött a szlovákiai gyűjtemények ősnyomtatványainak publikálása 396
Bugyi Balázs: A magyar orvosi könyvtárügy és dokumentáció húsz éve 146
Büky Béla: A nyelv kommunikatív szerepe 253
Csapodiné Gárdonyi Klára: Az MTA Könyvtára Kézirattárának katalógusai ... 139
Da.: Eseménynapló és újságindex 263
D. B.: Emil Dovifat (1890—1969) 266
Gombocz István: Az IFLA 1969. évi konferenciája 134
Hodinka László: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai 258
Holl Béla: Gerézdi Rabán 133
Holl Béla: Nagy Barna (1909—1969) 131
K. M.: Új lengyel bibliográfiai kiadvány 397
Kálmán Lászlóné: A Párttörténeti Intézet könyvtárának bibliográfiai munkái 262
Kisfaludi Sándor: A nevelés és a könyv 395
H. Lakatos Éva: Antikvár könyvaukció 148
Herendiné Lakatos Éva: Csatkai Endre (1896—1970) 267
Herendiné Lakatos Éva: Szikra-Kossuth. Jubileumi könyvkiállítás 145
M. Gy.: A Kassai Munkás 143
M. Gy.: Száműzött sajtó 1933—1945 141
Mátrai László: Kőhalmi Béla 130
Munkácsi Piroska: Stettner Béla ex libris kiállítása 268
Nagydiósi Gézáné: Egy selyem-hírlap ürügyén 401
Rózsa György: Simon Mária Anna (1920—1969) 132
Takács Menyhért: A Budapesti Egyetemi Könyvtár filozófiai bibliográfiái 140
Takács József: A tudományos kutatások állami irányítása 264
Vocabularium Abbreviaturarum Bibliothecarii 398
Voit Krisztina: Az egyetemi könyvtárosképzés jubileumán 145
Wix Györgyné: Ányos Pál nevében 265
Wix Györgyné: Horst Kunze 60 éves 265

SZEMLE

Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez (Ism. *Holl Béla*) 269
Bikácsi Lászlóné: Gyermekkönyvtárak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történetében (Ism. *K. I.*) 275
Bischoff, U.: Die Informationslawine (Ism. *Büky Béla*) 416
Blake, N. F.: Caxton and his world (Ism. *D. B.*) 411
Brück, Ch. v.: Plünderer am Werk (Ism. *Faragó Lászlóné*) 154
Busse, G. W.—Ernestus, H.: Das Bibliothekswesen der Bundesrepublik Deutschland (Ism. *Szentirmai László*) 152
Carmilly-Weinberger, M.: Book and Sword (Ism. *Scheiber Sándor*) 281
Die Deutsche Bücherei im Bild (Ism. *Faragó Lászlóné*) 279
Die Gutenberg-Preisträger der Stadt Leipzig (Ism. *Takács Menyhért*) 156
Deutsche Staatsbibliothek Berlin. Benutzungsführer (Ism. *Faragó Lászlóné*) 153
Dima-Dragan, C.: Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacusino stolnicul (Ism. *Jakó Zsigmond*) 282
A dokumentációs feldolgozó munka módszerei és technikája (Ism. *Takács Menyhért*) 160
Fuchs, H.: Bibliotheksverwaltung (Ism. *Németh Zsófia*) 151
Halmai Istvánné: A korszerűség néhány tartalmi jegyének vizsgálata a 37. sz. könyvtárban (Ism. *Dér Mária*) 277
Handbuch der Publizistik (Ism. *Dezsényi Béla*) 412

Hazánk, Magyarország (Ism. *Végh Ferenc*) 403
Klutentreter, W.: Die Rheinische Zeitung von 1842—43 (Ism. *Dezsényi Béla*) 155
Kolodziesjka, J.: Publiczne biblioteki samorzadowe w okresije miedzywojennym (Ism. *Kindlovits Kálmán*) 421
Kornis Pál.: Szovjet irodalom Magyarországon és magyar irodalom a Szovjetunióban a könyvkiadás tükrében (Ism. *Hodinka László*) 158
Kunze, H.: Grundzüge der Bibliothekslehre (Ism. *Németh Zsófia*) 149
Kunze, H.: Über das Registermachen (Ism. *Takács Menyhért*) 420
Látogatóban. Kortárs magyar írók vallomásai (Ism. *Wintermantel István*) 407
S. Lengyel Márta Reformersors Metternich Ausztriájában (Ism. *Vörös Károly*) ... 270
Lipót József: Pub:lic relations a gyakorlatban (Ism. *Takács Menyhért*) 276
Lőrincz Gyula: Hensch Árpád élete és munkássága (1847—1913) (Ism. *Gál Andorné*) 409
A magyar kultúra 50 éve Kelet-Szlovákiában (Ism. *Takács Menyhért* 275
Markovits Györgyi: „Terjesztését megtiltom" (Ism. *Pergel Ferenc*) 406
McLean, R.: Magazine design (Ism. *Da.*) 415
Medicinae et artibus (Ism. *Bugyi Balázs*) 157
A mezőgazdasági termelőszövetkezetek üzemi kézikönyvtárai (Ism. *Tiszai Andorné*) 278
Mikes Lajos levelesládájából (Ism. *D. B.*) 273
Móra László: Varga József élete és munkássága 1891—1956 (Ism. *Héberger Károly*) 274
Nestler, F.: Friedrich Adolf Ebert und seine Stellung im nationalen Erbe der Bibliothekswissenschaft (Ism. *Seifert S.*) 279
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (Ism. *Remete László*) 404
Roloff, H.: Lehrbuch der Sachkatalogisierung (Ism. *Pálvölgyi Endre*) 417
Schmitt, F. A.: Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur (Ism. *Vízkelety András*) 278
100 éves a Magyar Állami Földtani Intézet (Ism. *Fallenbüchl Zoltán*) 409
Szelei László: A Magyar Tudományos Akadémia levéltára az Akadémiai Könyvtárban (Ism. *Takács József*) 408
Szentirmai László: Die Function des Lesens in der Freizeitstruktur der Studenten (Ism. *Déri Miklósné*) 159
Szita László: A papírkészítés és papírgyártás Pécsett (Ism. *Fazakas József*) 410
Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből (Ism. *Holl Béla*) 272
Tanulmányok Tolna megye történetéből II. (Ism. *Tóth András*) 409
University and Research Libraries Studies (Ism. *Tóth András*) 280

BIBLIOGRÁFIÁK

Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken (Ism. *Karsai Géza*) 422
Czigány Lóránd: The László Waltherr Collection (Ism. *Wix Györgyné*) 283
Geday Gusztáv: A bogyósgyümölcsűek hazai irodalma (Ism. *V. A.-né*) 287
Az 1918—19-es forradalmak hódmezővásárhelyi sajtójának repertóriuma (Ism. *Herendiné Lakatos Éva*) 284
Hodinka—Károlyi—Végh: A Budapesti Műszaki Egyetem történetének bibliográfiája (Ism. *K. I.*) 425
Joel, I.: Index of Articles on Jewish Studies (Ism. *Dán Róbert*) 425
A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1960—1966 (Ism. *Kőhegyi Mihály*) 285
A mezőgazdasági üzemtan magyar szakirodalma 1786—1900 (Ism. *Gál Andorné*) 285
Kluger Lászlóné: A Borsodi Szemle repertóriuma (Ism. *V. Busa Margit*) 162
Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban (Ism. *Bükyné Horváth Mária*) 161
Lenin műveinek magyar bibliográfiája (Ism. *Kálmán Lászlóné*) 159
National Library of Scotland. Catalog of Manuscripts Acquired since 1925. Vol. III (Ism. *Vízkelety András*) 284
Nemes Klára: A Magyarországon nyomtatott térképek szakosított jegyzéke 1945—60 (Ism. *Bendefy László*) 427
Neueste ausländische Zeitschriften (Ism. *Batári Gyula*) 423
Periodica Hungarica (Ism. *A. Molnár Ferenc*) 424
Perkin—Rödel: Bibliografi over russisk exlibrisliteratur 1902—1967 (Ism. *Galambos Ferenc*) 287
Szakáts István: Battonya hírlapirodalma (1890—1925). (Ism. *Nagydiósi Gézáné*) .. 426
Számítástechnika. Informatika. Szervezés (Ism. *Fügedi Péterné*) 163
Weöres, Gy.: Suomalainen Unkari-kirjallisuus 1863—1967 (Ism. *A. Molnár Ferenc*) 424
Wo sind welche? Zeitschriften der Medizin (Ism. *Bugyi Balázs*) 283

SÁNDOR PÁL

A Népszava és a kommunisták a felszabadulás előestéjén

A *Népszava* és a kommunisták viszonya épp oly változatosan alakult a felszabadulást megelőző egy évtized során, mint maga a magyar történelem, a nép sorsa ebben az időszakban. Ezt megelőzően ez a viszony világos és egyértelmű volt. A szociáldemokrata pártban az irányítást a PEYER-féle csoport teljes mértékben a kezében tartotta. Ennek lényege a burzsoázia felé a paktumpolitika, a kommunisták felé pedig a teljes, merev elutasítás, a szociáldemokrata párt és egyéb munkásszervezetek „megtisztítása" a kommunistáktól, adott esetekben azok leleplezése, denunciálása.

Másik oldalról, a kommunisták részéről törekvés az illegalitásban dolgozó pártnak külön, önálló szervezetek formájában való legalizálására, saját fedőszervek megteremtésére és legfeljebb „alulról" való egységfront kialakítására. Ez egyet jelentett azzal, hogy kommunistáknak „nem illik" (vagy nem szabad) sem polgári kiadóknál, folyóiratoknál, sem szociáldemokrata orgánumoknál jelentkezniök írásaikkal.

A III. Internacionálé VII. kongresszusán — DIMITROV által — meghirdetett népfrontpolitika csak lassan hódított teret a magyarországi kommunista mozgalomban és hozott létre olyan jelenségeket, mint a *Gondolat* c. folyóirat, de ez is még jelezte a különállást, és az orientálódást inkább a narodnyik kispolgárok felé, mint a szociáldemokrata baloldal felé kereste.

A szociáldemokrata párt akkori vezetőségének pedig még csak eszébe sem jutott, hogy a népfront megvalósításához első lépésként a munkásegységet kellene megteremteni. Ellenkezőleg, a népfront létrejövetelének két akadályát látta: az egyik a kommunisták, akik — mint a *Népszava* 1936. júl. 26-án írta — „nem szüntették meg a szociáldemokrata pártok elleni harcukat", a másik pedig, hogy Magyarországon „nincsenek tradícióval rendelkező erős polgári pártok, amelyek a politikailag öntudatos polgárságot képviselnék", vagyis „nincsenek meg a népfrontpolitika feltételei: hiányzanak a hozzávaló pártok és politikusok".

A helyzet csak 1938-ban változott meg, amikor is részben előbb a spanyol és a francia népfront sikerei, később pedig Ausztria megszállása folytán (a közvetlen szomszédunkká vált hitleri rendszer fenyegetésének hatására) radikalizálódó munkásmozgalom nyomásának engedve, részben pedig bizonyos fasiszta jellegű kormányintézkedések konzekvenciájaképp nagyobb arányú személyi változások történtek a *Népszava* szerkesztőségében.

A történelem tréfája, hogy a kormány, amely rendeleteivel, közvetlen beavatkozásaival a szocialista szellemet akarta visszaszorítani, éppen azt tette lehetővé, hogy ez a szellem megerősödjék és a marxizmus irányába forduljon.

A lap főszerkesztői posztjára ugyanis a mozgalom balszárnyát képviselő SZAKASITS Árpád került. Ugyanakkor abban az igyekezetben, hogy a szerkesztőség régi, meglehetősen konzervatív tagjait friss „népi" erőkkel váltsák fel, olyan, főleg vidéki entellektüelek lettek a *Népszava* belső munkatársai, akikről csak annyit tudtak, hogy baloldali gondolkodásúak — némi kapcsolatuk is van a munkásmozgalommal —, főleg azonban eleven tollú, éles szemű, művelt fiatalember létükre jó újságírók lesznek majd belőlük.

Így hozták fel 1939-ben a fővárosba Debrecenből KÁLLAI Gyulát, aki mint egyetemi hallgató részt vett az egyetemi baloldali mozgalmak szervezésében, és a hatóságokkal már összeütközései is támadtak. De nemigen tudták róla, hogy már 1931 óta tagja az illegális kommunista pártnak. A *Népszavá*nál hamarosan nagy hatású publicistává nőtte ki magát, és felfelé ívelő közéleti szereplésének kezdetét az 1942-ben megalakult Magyar Történelmi Emlékbizottság és az ugyanezen évi március 15-i antifasiszta tüntetés egyik szervezőjeként való fellépésétől számíthatjuk.

Ugyancsak a debreceni egyetemi mozgalmakban tűnt ki LOSONCZY Géza, aki 1935—36-ban az ottani Márciusi Front vezetője és a *Tovább* című lap szerkesztője volt. Itteni munkássága tűnt fel a *Népszava* fiatal munkatársakat kereső vezetőinek, és hozták fel 1940-ben Budapestre a szerkesztőség belső munkatársaként, s ebben a minőségében számos, nagy feltűnést keltő cikk fűződik a nevéhez.

Ugyanebben az időben lett a *Népszava* belső munkatársa KOVAI Lőrinc, aki orosz szülőktől származik, szentpétervári születésű, apja halála után özvegy anyja egy KOVAI András nevű magyar hadifogoly felesége lett, így került a család később Magyarországra és KOVAI Lőrinc előbb középiskolai tanár, majd mint újságíró és író, orosz művek fordítója hívta fel magára a figyelmet. A *Népszavá*nál mint „színes riportok" és szépirodalmi írások szerzője tett szert hírnévre, és sokáig nem tudták róla, hogy kommunista meggyőződésű és tevékeny tagja a *Népszava* szerkesztőségén belül dolgozó kommunista csoportnak.

E csoporthoz tartozott GOSZTONYI Lajos, aki mint polgári újságíró a *Magyar Hírlap*nál kezdte pályáját, de kapcsolatba került a munkásmozgalommal, 1939-ben belépett a *Népszava* szerkesztőségébe, és itt egyre inkább balra tolódva a kommunista csoporthoz csatlakozott. 1944-ben mártírhalált halt.

Hasonló sors érte KASZTEL Andrást, aki a 30-as évek végén lett tagja a szociáldemokrata pártnak és 1940-ben került a *Népszava* szerkesztőségébe. Külpolitikai cikkei széles körben élénk visszhangot keltettek. A SÁGVÁRI Endre által vezetett Országos Ifjúsági Bizottság munkájába kapcsolódva vált kommunistává. Részt vett az 1941. október 31-én a KOSSUTH és TÁNCSICS sírjánál rendezett tömegtüntetésen, 1942-ben pedig a KÁLLAI vezette akciók előkészítésében és szervezésében tevékeny szerepet vállalt. A PETŐFI-szobornál lezajlott tüntetésen elfogták. Kiszabadulása után tovább folytatta — nemcsak újságíróként — kommunista tevékenységét. 1943 elején emiatt büntetőszázaddal Ukrajnába vitték, és ott elpusztult.

Persze, nem szabad azt gondolni, hogy a felsorolt újságíróknak ne kellett volna kommunista mivoltukat és a kommunista párthoz való kapcsolatukat a legszigorúbban konspirálni, vagy hogy zöld utat kaptak volna írásaik számára a *Népszava* hasábjain.

A főszerkesztő személyében történt változás nem jelentette a baloldal győzelmét, és PEYERék politikája alapjában véve továbbra is érvényesült

mind a pártban, mind pedig a párt sajtójában. Pontosan illik a *Népszavánál* való helyzetre KÁLLAI Gyulának *A magyar függetlenségi mozgalom 1936—1945* c. művében tett megállapítása: „A Szociáldemokrata Pártban . . . két lélek lakott: a Peyeré és a Szakasitsé. De sajnos, ez a két lélek akkor még nem küzdött egymás ellen, hanem csak kerülgette egymást." (I. m. Bpest, 1948. 118. o.)

A fenyegető háború küszöbén a szociáldemokrata párt baloldala gyenge volt ahhoz, hogy az egész pártot rákényszerítse az esedékes politikai fordulatra. A jobboldal pedig úgy értelmezte a „kétfrontos harcot", hogy egyaránt küzdenie kell a kommunisták és a nemzetiszocialisták ellen, akiket egyébként előszeretettel vettek egy kalap alá.

Erről tanúskodik az a sok vihart kavart cikk is a *Magyar Nemzet* 1939. július 14-i számában „egy aggódó szociáldemokrata" tollából, aki azt írta, hogy „a szociáldemokrata párt csakúgy mint a szakszervezetek, az elmúlt húsz esztendő alatt körömszakadtáig küzdött azok ellen a bolsevisták ellen, akik most a nyilastáborból öltögetik felénk a nyelvüket".

A *Népszava* politikai vonala, ha nem is lelkesedéssel, de nagyjában hozzásimult a PEYER-féle kiegyezéses, a kormánynak behódoló magatartáshoz, és a kispolgári pacifizmus kétségbeesett tehetetlenségével nézett szembe a közelgő háborúval is. „Elviselhetetlen érzés — írta 1939. augusztus 20-án a *Népszava* — hogy nem tudunk segíteni és nem tudjuk megelőzni, elhárítani a katasztrófát. Tehetetlenek, kétségbeejtően tehetetlenek vagyunk a háború eshetőségével szemben."

A *Népszava* kommunista munkatársai is a vezetésnek és ellenőrzésnek e nyomását szerkesztőségen kívüli akciókkal igyekeztek ellensúlyozni. „Ma már meg lehet s a teljes igazság kedvéért meg is kell mondani — írja DARVAS József *Város az ingoványon* c. könyvében, visszatekintve a függetlenségi mozgalom első megmozdulására, az 1941. október 31-i ünnepségre, amelynek során megkoszorúzták a Kerepesi temetőben KOSSUTH és TÁNCSICS sírját —, hogy a koszorúzással kezdődő függetlenségi mozgalom mögött ott állt a földalatti magyar kommunista párt . . . Akik kijöttek oda azon a ködös októberi napon a Kerepesi temetőbe, írók, újságírók, tudósok, pártvezetők, sokan nem is tudták, hogy ki irányította oda lépteiket. Ha tudták volna, talán el se jönnek." (I. m. Bpest, 1965. 85—86. o.)

Csaknem hasonló volt a helyzet a *Népszava* 1941-es karácsonyi számával is, melynek történelmi jelentőségét az egyik, a háttérben meghúzódó kezdeményező, KÁLLAI Gyula, ekként értékeli: „A Népszavának ez a száma a nemzeti függetlenség, a népszabadság, s a nemzeti erők együttműködése gondolatának szentelte minden sorát s Szekfű Gyulától kezdve Bajcsy-Zsilinszky Endrén s a népi és haladó polgári írókon keresztül a szociáldemokrata és kommunista írókig és politikusokig minden haladó irány képviselve volt benne" (KÁLLAI: *A magyar függetlenségi mozgalom*, 99. o.).

S ha a *Népszavának* ez a száma valóban fontos határkőnek számít a függetlenségi mozgalom történetében és első fellépése a szociáldemokrata párt baloldalának a peyeri politikai vezetés addigi korlátlan uralmával szemben, ismét csak rá kell mutatni arra, hogy ez a *Népszava* baloldali vezetésének nem frontális támadása volt, hanem a támadást az ottani belső szövetségesek segítségével kívülről vezették.

Erről tanúskodik DARVAS József fent idézett visszaemlékezéseiben, amikor azt írja, hogy a „Népszava karácsonyi száma is úgy készült, hogy

néhányan már előbb tudták, ki mit ír majd a lapba, mint maga a szerkesztő" (I. m. 86. o.).

Egyébként az a vihar, amelyet jobboldali körökben a *Népszavának* ez a száma keltett, nem a lapban szereplő, alig ismert és kommunista mivoltukban még egyáltalán nem lelepleződött néhány baloldali újságíró cikkére és nyilatkozatára vezethető vissza, hanem arra, hogy olyan konzervatív tudósok, mint SZEKFŰ Gyula és az akkor még nem egyértelműen baloldali BAJCSY-ZSILINSZKY és mások, azaz a fennálló rend támaszai mintha otthagyták volna a zászlót és a *Népszava* és a szocialisták lobogója alá álltak volna. A polgárságnak ez a „balratolódása" volt az, ami az uralkodó köröket megijesztette, illetve ráébresztette, hogy a társadalom mélyében olyan erők működnek, amelyek felett nem lesznek könnyen úrrá. Vagyis hogy nemcsak az osztályellenséggel, hanem a saját soraikban meghúzódó és talán egyre inkább erőre kapó ellenzékkel is számolniok kell a jövőben.

Ennek a népfront jellegű első előretörésnek persze nem voltak még meg a szervezeti alátámasztói, és így mind az uralkodó körök nyomásának, mind a szociáldemokrata párton belül és ennek folytán a *Népszava* szerkesztőségében is a jobboldali szárnynak engedve mintha ismét PEYERék kerekedtek volna felül.

Erre mutatnak a *Népszava* cikkeinek témái — amelyekre még visszatérünk —, de különösen az a halványság, amely az 1942. karácsonyi számát jellemezte, amely pedig pendantnak, folytatásnak volt szánva az 1941-es karácsonyi számhoz.

SZEKFŰ Gyula itt is szerepel *(Válasz a magyar nép műveltsége dolgában)* és SZENTGYÖRGYI Albert is megjelent a tudományos felfedezésről szóló elmefuttatásával, de *A holnap Magyarországa felé* gyűjtőcím alatt szereplők között ezúttal domináltak a jobboldali szociáldemokraták, mint PEYER, KÉTHLY Anna, SZEDER Ferenc és a baloldali politikusok, mint SZAKASITS, TILDY, BAJCSY-ZSILINSZKY mellett főleg írók, festők, művészek — NAGY István, ILLYÉS Gyula, KASSÁK, KMETTY, stb. — kaptak helyet eléggé általánosságokban mozgó nyilatkozataik számára. Sőt még az 1943. május 1-ét ünneplő szám vezércikkírója is PEYER Károly lett és SZAKASITSnak már csak sorrendben a harmadik hely jutott.

Ami pedig a kommunista belső munkatársak cikkeit illeti, a *Népszava* korabeli számaiban való futólagos lapozgatásnál is fel kell tűnnie, hogy — bármily kiemelt, megbecsült tagjai voltak a szerkesztőségnek pl. KÁLLAI Gyula, LOSONCZY, KOVAI, GOSZTONYI és mások, a hangadók szerepét sohasem játszhatták. A kifejezetten politikai cikkek, a párt állásfoglalását kinyilvánító közlemények megírását nem bízták rájuk. Az ő tevékenységük inkább az elméleti jellegű, tudományos, gazdasági, irodalom- és művészetpolitikai vagy etikai témákra terjedt ki.

Pl. KÁLLAItól: *A nagybirtokrendszer kialakulása Magyarországon* (1942. jan. 18.), *A feltámadt tenger* (1942. ápr. 8.), *Az erdélyi munkásság példája* (1942. jún. 28.), *A dolgozók közössége felé* (1942. nov. 8.), *Falusi levelek* (1942. dec. 25.), *A megvádolt irodalom kérdésében* (1943. ápr. 11.), *Munkásságunk és a történelmi múlt* (1943. ápr. 25.), *Írók az eresz alatt* (1943. szept. 12.), *A falvak és városok békéje* (1944. dec. 25.). LOSONCZYtól: *Szólít a történelem* (1942. jan. 4.), *Erdély munkássága szól* (NAGY István könyvével kapcsolatban, 1942. febr. 8.), *Március és az ifjúság* (1942. márc. 15.), *Magyar írók új utakon* (1942. ápr. 10.), *Parasztszínpad és munkásszínjátszás 1942-ben* (1942. ápr. 26.), *Népiség és szocializmus* (VERES Péter könyvéről, 1942. május 28.), stb. KOVAItól (a novellákat és riportokat nem említve): *A ponyvaregény élményalapja* (1942. febr. 15.), *Két világ kapuja* (1942. márc. 1.),

Új kultúra hajnalán (1943. febr. 17.), *Az ősi misztérium* (1943. júl. 6.), *Dosztojevszkij* (1943. szept. 19.), *Ember a ködben* (1943. dec. 25.), stb. GOSZTONYI Lajostól: *Brandes* (1942. febr. 4.), *A középosztály a mai magyar társadalomban* (1942. márc. 1.), *Az átalakuló világ* (1942. ápr. 5.), *Nemzeti gondolat és szocializmus* (1942. ápr. 26.), *1848 hősei és megtagadói 1848-ról* (1943. szept. 12.), *Jövendölések, álarchullás, demagógia* (1943. okt. 15.) stb.

Még fokozottabban érvényesült a tárgykör meghatározása, illetve történelmi, kulturális, irodalmi-művészeti témákra való korlátozása a külső munkatársak igénybevételénél. Ám hogy még ezzel kapcsolatosan is nehézségeket támasztottak PEYERék SZAKASITSnak, annak jelzésére hadd utalunk SZAKASITS érvelésére, hogy különösen a vasárnapi mellékletek anyagának összeállításánál vannak szerzői nehézségei, mert — mint mondta — belső erőkből nem képes színvonalas ünnepi számokat összeállítani, s így kénytelen különböző lehetőségeket megragadni, hogy feladatának megfelelhessen.

Egy-egy vasárnapi mellékletet egy-egy problémának szentelt, és ilyenkor különböző világnézetű személyiségeket szólaltatott meg. Ilyen témák voltak többek között: *Vita a munkásszínjátszásról, Ismeretlen levelek az (1848-as) emigrációból, Agrárkérdés és a holnap Magyarországa, Az ipar megteremti a modern Magyarországot, A szocializmus útján*, stb. cikksorozatok.

Ami pedig a szerzők kiválasztását illeti, kétféle szempont érvényesült. Számításba jöttek olyan személyek, akik többé-kevésbé már ismertek voltak, de ha baloldalinak tartották is őket, nem pecsételődtek le, mint kommunisták. Ezek tehát saját nevükön publikálhattak, és legális körülmények között kérettek fel egy-egy cikk megírására.

Voltak azonban a külső munkatársak között számosan olyanok is, akiket mind a hatóságok, mind a közvélemény mint kommunistákat tartottak nyilván. Ezek rendszerint álnéven vagy betűkkel jegyezték a cikkeiket, és velük nem a szerkesztőség tartotta fenn az érintkezést, hanem SZAKASITS veje, SCHIFFER Pál. Ő volt az, aki az illetőkkel megbeszélte a témát, átvette a kéziratot és hozta a honoráriumot. SZAKASITS pedig úgy tett, mintha csupán az érdekelné, jó-e a cikk, a szerzőkről nem vett tudomást, hogy fedje magát PEYERékkel szemben, ha kisülne, hogy kik rejlenek az álnevek mögött. Ugyanezt a célt szolgálta, hogy esetenkint — a SCHIFFERrel megbeszéltek alapján — postán „beküldött" cikkek is megjelenhettek a lapban és a cikkek tartalma volt a döntő, a szerző kilétét nem kutatták.

Az első — legális — külső munkatársak közül hadd mutatunk be néhányat, akik már abban az időben is tagjai voltak az illegális pártnak vagy legalábbis közel álltak hozzá. Az ilyen kommunisták „közszereplésére" jellemzőként utalunk ismét DARVAS József könyvére *(Város az ingoványon,* 86. o.), aki felidézve 1942 januárját, amikor „a Savoy kávéház különtermében először ültek össze az írók, újságírók, művészek, tudósok, hogy a függetlenségi és szabadságharcos szellem ébresztésére megalakítsák a Történelmi Emlékbizottságot", azt írja, hogy „emlékszem, többen furcsállották is, hogy mit keres közöttük s milyen jogon irányítja a szót az írói és tudósi tervezgetésekről a politikusabb kiállás sürgetésére szegény *Földes* Ferenc, aki azóta nyomtalanul eltünt valahol az ukrajnai halálmezőkön?".

A „nagyközönség" nem figyelt fel akkor még arra a nagyra hivatott, de a fasizmus által kettétört pályafutású fiatalemberre, aki sorbonne-i tanulás után a bolognai egyetem filozófiai doktori diplomájával a zsebében itthon nyelvtanítással kereste kenyerét és a *Népszavá*ban, a *Korunk*ban és más baloldali lapokban közzétett cikkei után ekkor már nemcsak a „kommunisták

egyetemét" (fogházbüntetést) végezte el, hanem letette a tudomány asztalára „A munkásság és a parasztság kulturális helyzete Magyarországon" (Bpest, 1941) c. könyvét is, melyet azonban a „hivatalos" Magyarország nehezen nyelt le — hiszen azt bizonyította benne, milyen munkás- és parasztellenes volt egész nevelési rendszerünk — és ezért agyonhallgatott. Annál élénkebb érdeklődést tanúsított azonban *személye* iránt HORTHY Magyarországának az a hivatalossága, amely — a Magyar Történelmi Emlékbizottság szervezése és ünnepélyeinek rendezése miatt — legjobbnak látta úgy megszabadulni tőle, hogy hadműveleti területre száműzi munkaszolgálatosként — a biztos halálba.

Hasonló sors érte a Népszava másik „külső" munkatársát, NAGYFALUSI Jenőt, az illegális párt erkölcsi támogatását élvező *Kronosz Könyvek* szerkesztőjét, a lelkiismeretes középiskolai tanárt, a lelkes pedagógust, a Nyugat fiatal költőgárdájának egyik kiemelkedő tagját, majd — miként a róla szóló megemlékezések aposztrofálják — „a marxista szellemű művészettörténetírás egyik magyar előfutárát", egy úttörő jellegű VAN GOGH-monográfia (Bpest, 1938) szerzőjét.

NAGYFALUSI nemcsak a *Népszavá*ban írt elmélyült tanulmányokban propagálta a szocialista képzőművészetet (*A negyedik rend művészete*, 1942. jan. 18., stb.), hanem egyik rendezője volt a szocialista Képzőművészek Csoportja kiállításainak is, és midőn ezeknek a kiállításoknak forradalmi szellemét a hatóságok megsokallták és felfedezték, hogy ki a spiritus rector, máris kikézbesítették NAGYFALUSInak a Sas-behívót, amely őt Ukrajnába irányította, ahonnan többé nem tért vissza.

Ugyancsak képzőművészeti tárgyú cikkeivel szerepelt a *Népszavá*ban az immár klasszikusnak számító kommunista festőművész, DÉSI HUBER István, akit az ukrán fronttól csak halálos betegsége mentett meg, illetve orozott el a Horthy-hóhérok elől. (Lásd RADNÓTI MIKLÓS versét: *Nem bírta hát . . .*)

DÉSI HUBER nemcsak alkotásaival — és mint az illegális párt tagja konkrét mozgalmi feladatok vállalásával — szolgálta a szocializmus ügyét, hanem a szocialista művészeti elvek magyarázatával (*Népszava*, 1942. febr. 8.) és e művészet úttörőinek népszerűsítésével (*Visszatekintés Ferenczy Károly művészetére*, 1942. ápr. 19, *Derkovits Gyula élete és festészete*, 1942. márc. 22., *Művészetünk problémáiról*, 1943. nov. 7.) is igyekezett minél szélesebb körökben híveket toborozni az osztályharcos művészet számára.

Felesleges bővebben szólnunk BÁLINT Györgyről, hiszen élete, munkássága, ukrajnai kálváriája és pusztulása épp oly közismertek, mint annak a publicisztikának a gyöngyszemei, amely számot vet a cenzúraviszonyokkal és olyan frazeológiát dolgoz ki, amelynek segítségével a szerző mentesül a hatósági beavatkozástól, sőt elnézést verekszik ki kapitalista — és kapitalista mentalitású — „kenyéradó gazdájánál", ugyanakkor az „egyszerű" olvasó mégis tisztában van a szöveg igazi mondanivalójával. Azaz BÁLINT György olyan újságíró volt, aki kézen fogta közönségét, és vezette a sorok között. S mindez főleg a nagypolgári *Pesti Napló* és *Pester Lloyd* hasábjain történt, — ám ha külön speciális mondanivalója volt a munkásság számára, akkor felkereste írásaival a *Népszavát* is (*Siker és érték*, 1942. jan. 18., stb.), amely szívesen helyt adott az elegáns tollú, művelt „polgári" újságíró elmefuttatásainak, akinek írásai nemcsak KLEBERSBERG Kunó gróf és BETHLEN István gróf cikkeinek szemszédságában láttak napvilágot, hanem mint magyar-

országi tudósító írásai — az angol *Daily Express*ben és az amerikai *Hearst*-lapokban is.

Minthogy e keretben elsősorban a *Népszava* kommunista publicistáiról kívánunk megemlékezni, nem térünk ki azokra a novella- és versírókra, akik megjelenhettek a *Népszava* hasábjain, bár többé-kevésbé sejtették róluk, hogy kapcsolatban álltak a kommunista mozgalommal, mint többek között FÖLDEÁK János, LUKÁCS Imre, LUKÁCS László, RIDEG Sándor, SALAMON László.

Szóljunk tehát a következőkben először azokról a kommunistákról, akik felvett nevekkel kezdtek szerepelni, hogy azután később ezeken az írói álneveken folytassák legális életüket, és ma ezen a néven közismertek. Azután pedig néhány álnevesről, akikről nem is mindig sikerült mindmáig megállapítani, kik rejlenek mögöttük.

Az első kategóriába tartozik mindenekelőtt HONT Ferenc, aki felesége HONT Erzsébet színésznőről vette fel írói és rendezői nevét és tette ismertté országszerte, részben a szegedi szabadtéri játékok rendezésében betöltött kezdeményező szerepével, részben a budapesti, 1937-ben létrehozott „Független Színpad" nevű színművészeti munkaközösséggel, mely elsősorban a munkásság részére rendezte előadásait és szemináriumait, — de nem kevésbé elméleti írásaival is, így *Színház és munkásosztály* (Szeged, 1935) c. könyvével.

Hasonló gondolatkörben mozognak, azaz a színháznak az osztályharcban betöltött szerepének a propagálását végzik a Népszavában írt cikkei, mint pl. *Az élőszó művészete* (1942. szept. 13.) és részvétele abban a polémiában, amely a bőrös szakszervezet színjátszóinak *Bánk bán* előadásával kapcsolatban — NÉMETH László támadása nyomán — robbant ki (1942. május).

OSZKÓ Aladár a *Szabadon* c. folyóirat szerkesztőjeként kezdte pályafutását, hogy azután mai napig is használt és közismertté vált MÓD Aladár álnéven írja cikkeit a *Szabad Szó*ban, a *Népszavá*ban, a *Gondolat* c. folyóiratban. Első nagyobb munkája az 1934-ben megjelent *Materialista lételmélet* arról tanúskodik, hogy a modern fizika filozófiai kérdésével foglalkozott, a *Népszavá*ban írt cikkeiben azonban jobbára gazdasági és történelmi, valamint irodalomelméleti témákat dolgoz fel. Ilyenek többek között: *Ipari fejlődésünk* (1942. ápr. 19.), *Ellentét és egység a mezőgazdaság és ipar fejlődésében* (1942. jún. 23.), *Egy százéves mozgalom* (A KOSSUTH által kezdeményezett Védegyletre való emlékezés, 1942. jan. 12.), *A népiesek és a szocialista kritika* (1944. jan. 1.).

MÓDnak, aki 1932 óta vett részt az illegális kommunista mozgalomban, különösen az 1943-ban megjelent *Négyszáz év küzdelem az önálló Magyarországért* c. könyve tett szert nagy jelentőségre, minthogy az akkor már széles tömegeket megmozgató függetlenségi mozgalom számára szállított történelmi érveket, és érzékeltette, hogy a függetlenségért folytatott harc, miként a múltban, úgy a hitlerizmus ellen is az egész nemzet ügye.

A haladó hagyományok felhasználására és a történelmi perspektívára ennek a mozgalomnak annyival is inkább szüksége volt, minthogy még a jobboldali szociáldemokraták is — és ezzel egy platformra kerültek a HORTHY-féle politikával — a függetlenségi harc irodalmi és mozgalmi megnyilvánulásaival szemben azt a jelszót adták ki, hogy igen, függetlenség mindenkitől, azaz nemcsak a Nyugatról fenyegető fasiszta elnyomás, hanem a Kelet felől közeledő bolsevizmus ellenében is. MÓD Aladár könyve a történelem fényénél

— a cenzorok ügyes kijátszásával — aztán éppen arra mutatott rá, hogy valójában kitől kell és kitől nem kell félteni a magyar szabadságot.

Ma már közismert, annak idején azonban csak szűk baráti kör tudta, hogy a *Népszavá*nak a régi magyar társadalommal foglalkozó cikkeinek írója, SZENTMIKLÓSY Lajos tulajdonképpen nem más, mint MOLNÁR Erik, abban az időben Kecskeméten közbecsülésnek örvendő ügyvéd, a szociáldemokrata párt kecskeméti városi szervezete titkára, törvényhatósági bizottsági tag, aki ugyanakkor — 1928 óta — tagja volt az illegális kommunista pártnak, de már annak előtte is képzett marxista tudós és mint ilyen egyik kiváló munkatársa a MADZSAR József által szerkesztett *Társadalmi Lexikon*nak.

Ugyancsak kevesen tudták, hogy JESZENSZKY Erik néven a *100%* és a kolozsvári *Korunk* c. folyóiratokban megjelent tanulmányoknak is ő a szerzője. Csak midőn a *100%* perével kapcsolatban a JESZENSZKY név dekonspirálódott, kezdett nagyobb elvi-elméleti tanulmányokat saját neve alatt írni a *Társadalmi Szemlé*be, — de a harcias, gúnyos-bíráló, főleg a jobboldali szociáldemokraták paktumpolitikáját pellengérre állító kihegyezett cikkeit ugyanebben a folyóiratban PÁLFAI István álnéven jegyezte.

A *Társadalmi Szemle* perében lelepleződött MOLNÁR Eriknek aztán a népfrontpolitika jegyében megindult új folyóiratba, a *Gondolat*ba írt cikkei számára új nevet is kellett választania. Így született meg SZENTMIKLÓSY Lajos történettudós, aki a *Korunk*nál is ezen a néven folytatta publicisztikai munkásságát és ezen a néven jelentek meg első magyar történeti művei, mint *A feudalizmus kialakulása Magyarországon* (Bpest, 1941), *Az árpádkori társadalom* (Debrecen, 1943).

Ezzel a névvel és főleg ugyanezekkel a tárgykörű cikkekkel találkozunk a *Népszava* hasábjain is, mint pl. *Feudális korszak Magyarországon* (1942. jan. 25), *A magyarság kialakulása* (1942. okt. 4), mely utóbbi az akkor készült *Magyar őstörténet* egy része. De találunk nem egy SZENTMIKLÓSY műveit mint a marxista történettudomány úttörő alkotásait méltató kritikát is a *Népszavá*ban.

S hadd állítsunk néhány sor erejéig emléket a fasizmus áldozatául esett RUDAS Zoltánnak, aki a proletárdiktatúra idején fontos funkciókat töltött be, szerepet játszott az emigrációban is, majd a 40-es évek elején betegen és törődötten hazatérve RÓZSAHEGYI Zoltán néven fordítói és irodalmi munkásságával szerzett tiszteletet maga iránt. Ő fordította le és látta el tartalmas, instruktív bevezetőkkel a MONTESQUIEU: *Európa egységéről* és FICHTE: *A tökéletes állam* c. klasszikus műveket és írt cikkeket a *Népszavá*ba, így *Közgazdasági kirándulások* (1943. júl. 14), *Tanuljunk olvasni* (1943. júl. 25), stb.

Szóljunk végül GERGŐ Zoltánról, aki NAGY Gábor vagy n. g. jelzéssel, továbbá TÓTH Pál Károly és OECONOMICUS neveken írta a cikkeit a Népszavába, többek között: *Gyakorlat és elmélet a mozgalomban* (1942. jan. 11), *Az első imperialista háború* (1942. május 21), *A tőkés termelési mód történelmi hivatása* (1942. szept. 23.). stb.

Minthogy ma is még kevesen tudják, hogy a *Népszava Bér, ár, profit* című rovatában megjelent cikksorozat, mely a Szovjetunió gazdasági eredményeit ismertette, szintén az ő műve, hadd húzzuk ezt a tényt itt alá és közöljük GERGŐnek a *Párttörténeti Közlemények* 1962. 4. számában megjelent visszaemlékezéseiből azt a passzust, amely e cikksorozat további sorsát ecseteli.

„Amikor az 1940. június 16-i cikkben — írja GERGŐ — a Szovjetunió

kimagasló eredményeit összehasonlítottam az ellentmondásoktól terhes kapitalista fejlődéssel (a Szovjetunió ipari termelése 300%-kal, a kapitalista termelés csak 30—50%-kal emelkedett ugyanazon idő alatt), Kéthly Anna magánkívül rohant Szakasitshoz és maga, valamint Peyer Károly nevében követelte a cikksorozat azonnali beszüntetését, mert „. . . különben nem tudja garantálni, hogy a politikai rendőrség ne lépjen közbe". Ettől kezdve hosszú ideig nem jelenhetett meg a lapban a Szovjetuniót népszerűsítő cikk, így az a fontos munka, mely az egy évtized óta valótlanságokkal félrevezetett magyar munkásosztályt volt hivatva felvilágosítani, a Népszava hasábjain abbamaradt".

Persze, a névsor korántsem teljes, hiszen számos névtelen vagy betűvel jelzett vagy nyilvánvalóan álnéven — mint pl. ZORD Tihamér, ERDŐDI Szilveszter, NÉVTELEN riporter, SPECTATOR, VIATOR stb. — megjelent cikk szerzőjéről nehéz megállapítani a párthoz való tartozóságát. Azonkívül olyan kommunistákról is tudunk — mint pl. HARASZTI Sándor, LÁZÁR Vilmos, FEHÉR Lajos, DONÁTH Ferenc — akik nem annyira saját cikkeikkel szerepeltek a lapnál, mint inkább a sugalmazó, ötleteket adó és munkatársakat toborzó tevékenységükkel közvetlenül vagy közvetve igyekeztek befolyásolni a lap balra való orientálódását.

Így aligha kétséges, hogy az ő kezdeményezésüknek tulajdonítható, hogy SZABÓ Ervin halálának 25. évfordulója alkalmából 1943. augusztus 29-étől kezdve az október 19-i emlékünnepségig a vasárnapi mellékleteket SZABÓ Ervinről szóló cikkek töltötték ki, amelyek SZABÓ Ervin sokoldalú tevékenységét mutatták be, ismeretlen műveiből közöltek részleteket stb. és e cikksorozatban — amennyire a nevekből és jelekből következtetni lehet — tanúságot tettek SZABÓ iránti hűségükről a szocialista mozgalom valamennyi árnyalatához tartozó írók és publicisták.

Az ezekből áradó szellemiség baloldali fölényének, számszerű és minőségi túlsúlyának ellensúlyozását célozta aztán az a körülmény, hogy az ünnepi emlékbeszédet végül PEYER Károly tartotta, nemcsak azért, hogy a szelet kifogja a vitorlából, hanem annak dokumentálására is, hogy minden látszat ellenére ő még mindig kezében tartja a gyeplőt és irányítja a szociáldemokrata párt és a *Népszava* politikáját.

Hasonlóképpen a háttérben meghúzódó baloldal hatására vezethető vissza, hogy — azon az alapon, hogy nincs elegendő színvonalas eredeti szépirodalmi kézirat — nem ritkán közölt a lap GORKIJ, TOLSZTOJ, CSEHOV, sőt ZOSCSENKO és más, kevésbé ismert szovjet íróktól novellákat; továbbá, hogy 1943. okt. 17-étől kezdve ugyancsak a vasárnapi mellékleten megindították a *Célok — tervek* sorozatot, azzal a programmal, hogy „mik volnának azok a tennivalók, amelyek a háborút követően reánk, valamennyiünkre várnak, hogy az ország és nép zavartalanul tovább folytathassa útját az emberiség nagy céljai felé".

E rovatban aztán SZABÓ Ervin műveiből való citátumok mellett olyan témák szerepeltek, mint *Az alkotmányos fejlődés feladatai, Demokrácia a gyakorlatban, A munka megbecsülése* stb. — amelyeket mai szemmel lehet ugyan bírálni, hogy olyan illúziókat ébresztenek, mintha a dolgok automatikusan elvezetnének immár a háborús válságból a boldog béke állapotába, és ez átmeneti időre nem marad más tennivaló mint a kivárás. De azért mégis megvolt a jelentősége annak, hogy végül is a rovat MARKOS Györgynek *A magyar tervgazdaság céljai* c. tíz folytatásból álló tanulmánysorozatába torkollt, amely

ezzel mintegy sugalmazta, hogy a háború azzal fejeződhetik csak be, hogy utána olyan struktúraváltozás következik az ország társadalmában, amely tervgazdálkodást igényel.

Befejezésül: álszerénység lenne, ha megemlítetlenül hagynám a magam szereplését a felszabadulás előtti *Népszavá*nál. Nem azok miatt a cikkek miatt, amelyek abban megjelentek — mint többek között pl. *Hegel*ről (1942. okt. 31), *A filozófia és a munkásosztály* (1942. dec. 13), *Korszerűség és korszellem* (1943. júl. 16), *Centenáriumok kezdetén* (1943. január 31), mely utóbbi a *Deutsch-Französische Jahrbücher*re emlékeztet és jelezte, hogy mostantól kezdve a *Kommunista Kiáltvány*ig minden évnek meglesz a jelentősége és ünnepelni valója MARX és ENGELS egy-egy nagy műve megjelenésének százéves évfordulója alkalmából, — hanem két olyan eset révén, amelyek előidézője akaratlanul is e sorok írója lett.

Az egyik: valamelyik beküldött cikkemmel kapcsolatban a megadott álnévre szerkesztői üzenet jelent meg a *Népszavá*ban, hogy keressem fel a kulturális rovat vezetőjét, aki felmutatta a cikkemet, amelyben ENGELS: *Naturdialektik* c. művéből idéztem, azzal, hogy: már pedig ENGELSnek ilyen könyve nincs. Nos, elvittem az 1925-ös első kiadást és a szerkesztő becsületére legyen mondva, a következő héten (1943. ápr. 25) egy nagy cikk jelent meg, amely részletesen ismerteti és ünnepli ENGELS művét, azzal, hogy sajnos az magyarul nem jelent meg és a német kiadás is nehezen hozzáférhető.

A másik ügy is igazolja az MSZMP *Magyar munkásmozgalom története* tanfolyam anyagának megállapítását a szociáldemokrata párt „vezetőinek elméleti gyengeségéről" és hogy „nem is fordítottak gondot az elméleti munkára, lebecsülték az elmélet jelentőségét" (A magyarországi munkásmozgalom 1848—1917-ig, Bpest, 1957—58, 38., ill. 78. o.).

1942-ben a *Szürke Könyvek* sorozatban megjelent *A dialektika története* c. kis munkám, amelyben a *Materialista dialektika* c. fejezet részletesen ismerteti egy ULJANOV nevű filozófus *Materializmus és empiriokriticizmus* c. művét. És ezen nemcsak a szigorú előzetes cenzúra nem akadt fenn, hanem a könyv nyomán támadt nagy vita is arról tanúskodik, hogy a szerkesztőség sem ismerte — éppúgy mint ENGELS művét, LENINnek ezt a könyvét.

Úgy tűnik ugyanis, hogy *A dialektika története* felkeltette az olvasók figyelmét és a dialektika mibenlétét illetőleg számos érdeklődés futhatott be a szerkesztőségbe, mert a *Népszava* 1943. nov. 21-i számában THD jelzésű cikk jelent meg *A dialektikáról*, amely azután alapos vihart kavart, és számos hozzászólás forrásává vált. Ettől fogva hétről hétre egyszerre nem is egy vitacikk látott napvilágot, és hiába próbálta THD valami kompromisszumos megoldással (A cikkíró válasza a dialektika vitában, 1944. jan. 16) a diszkussziót lezárni, a cikkek áradata továbbra is nőttön nőtt. A vita nem is fejeződött be, hanem annak a német megszállás, illetve a *Népszava* betiltása és a szociáldemokrata párt illegalitásba szorítása vetett erőszakosan véget.

A dialektika-vita azonban nemcsak annyit mutat, mennyire nem ismerték még az arra hivatottak sem LENIN műveit Magyarországon, hanem számos, máig megszívlelendő tanulsággal is szolgál. Igaz ugyan, hogy a vita egyik résztvevője, GERGŐ Zoltán a *Közgazdasági Szemle* 1960. 8—9. számában megjelent *A kommunisták harca a marxi—lenini közgazdasági elmélet terjesztéséért, tisztaságáért 1929—1944* c. tanulmányában kitér a vitára, de csupán két-három cikkel és ezekkel kapcsolatosan egy pár vitatott tétellel foglalkozik, holott saját megállapítása szerint is a „következő hetekben megjelentek

a porondon a revizionisták, a grossmannisták, a luxemburgisták és az összes frakciók képviselői" (I. m. 1084. o.), s így ebből is látszik — hozzátéve, hogy a vitában kommunisták is hallatták a szavukat éspedig nem is kevesen és nem kis nyomatékkal — hogy ez a vitaanyag azon az érdekességen túl, hogy az előrehaladott nyílt fasizmus korszakában, az ugrásra kész hitleri fenevadnak úgyszólván a szájában — játszódott le, amellett szól, hogy a dialektika már akkor választóvízként hatott. Nyugodtan állítható a vita mottójaként, nyilvánít véleményt a dialektikáról és megmondom, ki vagy.

Persze, ez a vita, amely a felszabadulás előtti magyar munkásmozgalom szellemi rétegeződésének pontos keresztmetszetét nyújtja, megérdemelné, hogy részletes ismertetésben, elemzésben és értékelésben részesüljön. Ezúttal azonban, az eddigiekhez híven, inkább csak referáda-jelleggel teszünk említést róla, hogy a vitanyitó cikk, amelynek THD jele mögött GERGŐ Zoltán fentidézett munkája tanúsága szerint MONUS Illés rejlik, BERNSTEIN tétele után szabadon, amely úgy hangzott, hogy a dialektika „az áruló a marxi doktrínában, a buktató kötél, amely a dolgok minden következetes szemléletének útjában áll" (E. BERNSTEIN: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgabe der Sozialdemokratie*, Stuttgart, 1904. 53. o.), továbbá, hogy „nem vagyok azon a nézeten, hogy az ellentétek harca minden fejlődés ösztönző ereje; rokonerők összeműködése is nagy ösztönző ereje a fejlődésnek" (E. BERNSTEIN: *Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus*, Berlin, 1901. 347. o.), mintegy összefoglalóan a következőket tartalmazza:

„A dialektika semmiképpen sem tartozik a marxizmus lényegéhez. A társadalmi fejlődés nem dialektikus, hanem egyre szélesebb körű kiegyenlítődés, a társadalmi ellentéteket áthidaló konstruktivizmus jegyében áll" (THD: *A dialektikáról*, 1943. nov. 21). A szerző elkövette azt a hibát — nyilvánvalóan LENIN nem-ismeretében — hogy Rosa LUXEMBURG bírált nézeteire mint a dialektika mintájára hivatkozik. Ezzel nemcsak TÓTH Pál Károly *Ellenvélemény*ének adott tápot *(Népszava*, 1943. nov. 28), hanem előidézte, hogy a vita súlypontja az „összeomlási elmélet" helyessége vagy helytelensége irányába tolódott el, és a következő hozzászóló JUHÁSZ Péter (nyilvánvalóan JUSTUS Pál álneve) *A dialektika — hamis tükörben (Népszava* 1943. dec. 5) című cikkében addig megy, hogy a kapitalizmus automatikus — tehát nem a proletáriátus forradalma útján történő — összeomlását GROSSMANN annak idején nálunk is ismertté vált és vitatott könyve alapján (GROSSMANN: *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*, 1927) nem GROSSMANNnak, hanem MARXnak tulajdonítja. Viszont SOMOGYI Vilmos *(Néhány gondolat a dialektika vitájával kapcsolatban = Népszava*, 1943. dec. 12) GROSSMANN összeomlási elméletét egyenesen dialektikusnak minősíti.

Megpróbált a vitának a kialakult szóharc helyett termékeny fordulatot adni LUKÁCS László *(A dialektika kérdéséhez = Népszava*, 1943. dec. 5.) azzal, hogy *A dialektika története* anyagából merítve a modern fizika (EINSTEIN, PLANCK), továbbá a pavlovi reflexológia és az Alfred ADLER-féle individuálpszichológia, stb. eredményeinek dialektikus jellegét mutatta fel, vagyis azt bizonyította, hogy a természettudományok új vívmányai a dialektikus szemlélet helyességét igazolják. Annál inkább megütközést keltett a modern természettudományok ismerői körében THD viszonválaszának az a megállapítása, hogy „az atomfizika még a köznapi értelmű és jelentőségű fizika törvényein sem változtat egy atomnyit sem" *(Népszava*, 1944. jan. 16.).

Voltak más kezdeményezések is, hogy a vita ne nyelvöltögetéssé laposodjék, hanem szélesítse az ismereteket és hozzájáruljon a dialektikus gondolkodás elmélyítéséhez. Így TIHANYI István *(Néhány megjegyzés a dialektikáról és a körülötte folyó vitáról = Népszava*, 1944. jan. 28.) SZABÓ Ervin dialektikáról szóló fejtegetéseire (a MARX—ENGELS *Vál. Művek*ben írt előszavaiban) hívta fel a figyelmet, és ismét csak ENGELS és LENIN kellő ismeretének hiányában — és anticipálva az azóta is több ízben felvetett problémát — azt igyekezett bizonyítani, hogy a dialektikus módszer csupán a társadalmi történésre alkalmazható.

Nem sorolunk fel minden hozzászólást — KELEMEN Lajos (e sorok írójának álneve) *Levél a dialektikáról (Népszava* 1943. dec. 19) c. hozzászólásában felveti a formális logika és a dialektika egymáshoz való viszonyának, az elmélet és gyakorlat elválaszthatatlanságának a problémáját, citálja ENGELS híres dialektika-definícióját stb. — (-s—n) pedig *Körutazás a dialektika körül (Népszava* 1943. dec. 19) anticipációs telitalálatként Herbert MARCUSET idézi, aki szerint: „Kötelesség vagy nem beszélni többé a dialektikáról vagy újból igyekezni a dialektika eredeti megismerésére."

Csupán mintegy utolsó tanulságul és a vita jövendő kutatói számára vezető elv gyanánt hadd ismételjük meg ugyancsak (-s—n) szavait: „A dialektikus megismerés csak állandó küzdelem közepette lehetséges; a fogalmak fetesizmusa ellen az egyik, önkényes értelmezések ellen a másik oldalon."

ПАЛ ШАНДОР: ГАЗЕТА «НЕПСАВА» И КОММУНИСТЫ НАКАНУНЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ

В настоящем очерке по истории печати, все пропитанном личными переживаниями автора, описывается контакт коммунистических авторов с центральными органом социал-демократической партии, охватывая период начиная с рождественского номера 1941 года газеты «Непсава», опубликованного под знаком народного фронта и приобретенного историческое значение вплоть до вопрещения газеты 19 марта 1944 года — день оккупации Венгрии фашистами.

В оформлении этого контакта значительную роль играл тот факт, что вследствие ограничительных правительственных мероприятий, принятых в 1938 году, на должность главного редактора был намечен партией человек левой ориентации, Арпад Сакашич. В то же время произошли изменения и в составе редакции, в результате которых в редакцию вошли молодые, талантливые журналисты из провинции, в том числе и такие, о которых не было известно, что они уже раньше были членами подпольной организации коммунистической партии. Эти молодые люди — Дьюла Каллаи, Геза Лошонци, Лёринц Коваи и другие — в последующее время играли большую роль, частью как политические деятели, частью как писатели в антифашистский боях, равно как и в общественной жизни после освобождения.

Кроме этих внутренних сотрудников газета «Непсава» также имела много внешних сотрудников-коммунистов. Последних автор в своей статье разделяет на три группы. В первую вошли писатели, журналисты, художники и т. д., сотрудничество которых в редакции журнала было «легальным», поскольку они были более-менее известными, по большей части представителями «гражданской» интеллигенции, статьи которых осотно принимались в газету. Такими были Ференц Фёлдеш, автор выдающейся социографии на тему «Культурная жизнь рабочих и крестьян в Венгрии», Енё Надьфалуши, поэт, редактор, искусствовед, автор известной монографии о Ван Гоге, Иштван Деши Хубер, считающийся уже классическим живописцем, и прежде всего Дьёрдь Балинт, почетный сотрудник буржуазных газет «Пешти Напло» и «Пестер Лойд», венгерский корреспондент газеты «Дейли Экспресс» и газет «Херст». Все они, за исключением Деши Хубер, умершего от чахотки, погибли на снежных полях Украины.

Вторую группу составляют лица, явившиеся у редакции «Непсава» под псевдонимами, а позже — легализировав бывшие свои псевдонимы — стали известными обще-

ственными деятелями, в том числе Ференц Хонт, писатель и режиссер, один из инициаторов летних представлений в г. Сегед, в настоящее время директор Института Театроведения, Аладар Мод, автор известной книги «400-летняя борьба за самостоятельность Венгрии», профессор.

В третьей группе представляются авторы, опубликовавшие свои работы в газете под псевдонимом и личность которых было только установлено после освобождения. Сюда относятся: Эрик Молнар, известный под псевдонимом Лайош Сентмиклоши, будущий министр и историковед, 75 год со дня рождения которого недавно, — через 4 лет после его смерти — отметила наша страна и в г. Кечкемет, где до освобождения он работал адвокатом и — под различными псевдонимами — марксистским теоретиком, был открыт памятник ему. Золтан Рудаш, известный ветеран пролетарской диктатуры 1919 года написал свои статьи и очерки до освобождения под псевдонимом Золтан Рожахедьи и стал жертвом гитлеровского террора. Золтан Гергё писал свои книги и статьи тоже под различными псевдонимами и в серии статьей, опубликованных в газете «Непсава» информировал об экономических результатах Советского Союза, до тех пор, пока правосоциалдемократы, угрожая вмешательством ведомств, заставили его прекратить эту серию. В заключение автор в нескольких словах ссылается на свою деятельность, проведенную, конечно, тоже под различными псевдонимами, и упоминает о длительной дискуссии, вызванной работой автора «История диалектики» и проведенной на страницах газеты «Непсава»; дискуссия, в которой приняли участие представители самых различных тенденций рабочего движения, все-таки коммунистам удалось приобрести в ней умственное руководство, не была доведена до конца, поскольку запрещение газеты «Непсава» насильно прекратило дискуссию.

MARKOVITS GYÖRGYI

A Népszava harca az új Magyarországért

A szellemi ellenállás utolsó legális góca Magyarországon a felszabadulás előtt a *Népszava* volt. A háborús évekből fennmaradt „cenzúra-anyaga"[1] a lap rejtettebb, részleteiben kevéssé ismert műhelyéről tanúskodik.

A negyvenes évek elejétől kezdve, illetve SZAKASITS Árpád előtérbe kerülése révén a szociáldemokrata párt lapjánál a baloldal mind nagyobb befolyásra tett szert. Ebben az időszakban már több kommunista publicista dolgozott belső munkatársként a szerkesztőségben. KÁLLAI Gyula, GERGŐ Zoltán, LOSONCZY Géza, valamint a mártírhalált halt GOSZTONYI Lajos, KÁSZTEL András, és több más baloldali, az illegális kommunista párt politikáját támogató újságíró bekapcsolódása szemmel láthatóan éreztette hatását a *Népszava* hangján, szerkesztésén. A háború éveiben számtalan marxista eszmeiségű, bátor, mozgósító írást mutatott be a szerkesztőség a cenzúrán, de az akkor már szinte minden betűt veszélyesnek ítélt. Nemcsak a politikai híreket, az elvi-politikai cikkeket tiltották ki a lapból — féltek a versektől és az elbeszélésektől, de még a kis hírektől is.

A szerkesztőség által megőrzött hasáblevonatok átmentették az utókor számára az akkor tiltott írásokat, s hűen dokumentálják író és cenzor, haladás és hatalom mindennapos harcát. Az áthúzott írások mellett a „törölve", vagy röviden „tve" megjegyzés látható, kézírással, mellette a pecsét a következő szövegekkel: „A törölt részek kivételével engedélyezem", vagy pedig „Nem engedélyezem! Nem sokszorosítható", s mindegyik hasábon a dátumbélyegző.

A cenzúra tiltott, a szerkesztőség pedig megpróbálta újra és újra becsempészni az áthúzott írásokat. Eltették az anyagot a következő megjegyzésekkel: „nem napi anyag" (gyakori volt ez például verseknél, általános elméleti, történeti cikkeknél), „eltesszük", „jövő héten újra felküldjük", „később újból felküldjük" — s ez a próbálkozás néha sikerrel járt, hiszen a szerkesztőségi munkatársak jól ismerték a cenzúra működésének mechanizmusát.

Egy korabeli könyv, ZUBOR István *Az újság technikája* című 1940-ben kiadott munkája (Szenkó kiadás, 160. l.) részletesen megvilágítja ezt a kérdést:

„... *A cenzúraszolgálat ellátása két embert igényel. Az egyik ezek közül — egy fiatal újságíró — a sajtóellenőrző bizottság helyiségében tartózkodik, a másik a nyomdában.*

... *A nyomdai cenzúrás minden cikkről, közleményről, hirdetésről stb. 5 levonatot kap kézhez és természetesen a kéziratot is. Mind az öt példányt lebélyegzi és azonos sorszámmal látja el; kettőt ezek közül a cenzúrára küld, egyet a szerkesztőhöz továbbít, egyet a kézirattal együtt a korrektorokhoz küld, végül egyet magánál tart és gondosan, sorszám szerint sorrendbe rakja. Van ezenkívül egy nyomtatott lapja, melyen sorszámok vannak 1—100-ig.*

[1] PI Arch. 28. 929 A. XVII.

Ha most a bizottságtól az anyag vagy az anyag egy része kijön, az ott tartózkodó cenzúrás munkatárs azonnal telefonon bemondja az anyagot. Először azokat a számokat, amelyeket a bizottság változtatás nélkül engedélyezett; az ezeknek megfelelő számokat a nyomdai cenzúrás a saját nyomtatott lapján bekarikázza. Utána bemondja az egyes cikkeken, közleményeken a részleges törléseket; az ezeknek megfelelő számok a táblázaton négyzet-jelbe kerülnek és természetesen a levonaton piros ceruzával gondosan kijelölik a telefon-bemondás alapján a törléseket is.

A törölt cikkek levonatát és a törlést szenvedett cikkek levonatait a cenzúrás azonnal átadja a mettőrnek, aki gondoskodik a törlések keresztülviteléről. A cenzúrás természetesen az oldallevonatban gondosan ellenőrzi, hogy a törléseket tényleg keresztülvitték-e?

A két cenzúrásnak most még egy nagy munkája van: az összes eredeti levonatokat a kinyomott lap oldalainak megfelelő sorrendbe kell rakni és a hasáblevonat szélén jelölni kell a kinyomott lapnak megfelelő oldal- és a hasábszámot. Pl. 3/2 = harmadik oldal, második hasáb. Az így feldolgozott összes levonatokat átadják a nyomdának . . .

A kormányhatósági engedéllyel megjelenő lapok kinyomtatását a sajtóellenőrző bizottság engedélyezi (Országház, XI. sz. kapu). A kefelevonatokat két példányban kell beküldeni; ezek egyik példányát az engedélyezést, a részleges törlést vagy a törlést jelző bélyegzővel ellátva a sajtóellenőrző bizottság visszaadja. A sokszorosítás engedélyezés esetén is csak a legközelebbi számban történhet; ha ez nem történne meg, későbbi számban való közlés előtt újabb engedélyt kell szerezni.

Nem időszaki sajtótermékek — könyvek, röpiratok, füzetek stb. — sajtóellenőrzését a budapesti kir. ügyészség sajtóosztálya gyakorolja (V., Alkotmány u. 14. fszt. 2.).

Ezekben az években a cenzúra kitiltotta a *Népszavá*ból mindazokat az írásokat, amelyek az ország és a nép legégetőbb problémáit érintették. Nem volt szabad írni a háborúról, a bányászkongresszusról, az orvosellátásról, a munkásosztály helyzetéről, a bérkérdésről, sőt, még Eric KNIGHT híres háborúellenes, *Légy hű önmagadhoz* című regényének ismertetését sem engedélyezték. A régi márciusokra való emlékezés többször visszatért különböző formákban, a cenzúra azonban egytől egyig törölte ezeket a cikkeket. Minden szociográfiai írást kitiltottak a lapból, többek között MAROSÁN György, NÁDASS József, KOVAI Lőrinc cikkit *(Szabolcs u. 15., Hódmezővásárhely 1942, Őröl a malom, Földmunkások* stb.). 1942. március 27-i dátummal szerepel — egészében törölve — BALOGH Edgár *Falusi fiatalság városi cselédsorban* című kitűnő tanulmánya; 1943. október 12-i keltezéssel JORDÁKY Lajos *Egy fiatal szocialista a demokráciáról* című levélformában írt cikke. A korszak kicenzúrázott anyagában több mint ötven verset találunk — sok közülük mindezideig teljesen ismeretlen volt. A versek túlélték szerzőiket — a fasizmus által megölt tehetséges fiatal költők, BARÁTOS Endre, BERÉNYI Béla, ÉDES István, PÁSZTOR Béla, SALAMON Ferenc és VETŐ Miklós költeményei a „mocsoktól részeg" korral szembeni művészi s emberi helytállásról tanúskodnak. Erről tanúskodik a többi áthúzott vers is, melyek szerzői — FÖLDEÁK János, KASSÁK Lajos, KESZTHELYI Zoltán, RAJCSÁNYI Károly, SZÜDI György, SALAMON László, SZENTKIRÁLYI János, VAÁD Ferenc, VÉSZI Endre — túlélték a háborút és a fasizmust.

Az 1939-es cenzúra-dosszié őrzi azokat a bizalmas utasításokat, melyeket a szerkesztőség azonnali végrehajtásra kapott — általában telefonon. Az utasításokat többnyire közvetlenül a Miniszterelnökségi Sajtóosztály adta ki, de egyéb hivatalos szervek is éltek ezzel a joggal.

„A külügyminisztérium sajtóosztálya kéri, hogy a külügyminiszter mai beszédét minden megjegyzés nélkül közölje a Népszava ! Augusztus 2." „Pro domo ! A honvédelmi minisztérium felhívja a t. Szerkesztőségek figyelmét, hogy a szegedi ellenforradalmi emlékünnepély katonai vonatkozásairól szóló tudósításoknál a MTI hivatalos tudósítása veendő alapul. Az esetleges egyéni tudósítások közlés előtt beolvasandók a Vezérkari Főnökség V. ügyosztályának."

Miniszterelnökség sajtóosztály -Bulin. 1939 aug.22.

A Moszkva-berlini táviratokhoz, tudósitásokhoz semmiféle kommentárt ne fűzzünk, semmiféle megjegyzést, még alcimeket se adjunk, csak a tudósitást szürkén adjuk le. Külön cikkben se foglalkozzunk vele.

Tudomásul vettük:

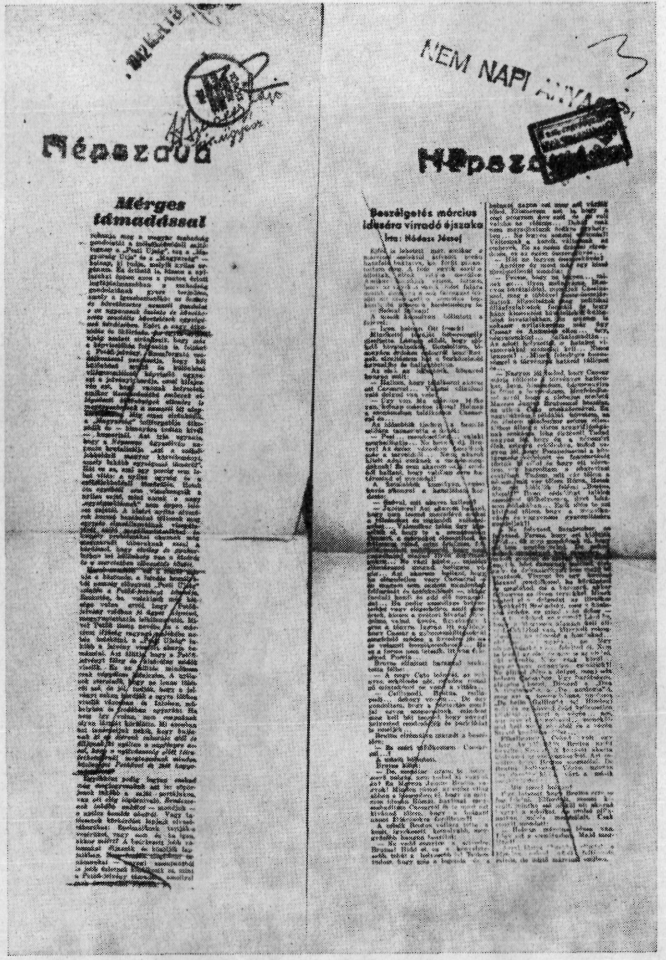

NEM NAPI

Mérges támadással

Beszélgetés március idusára virradó éjszaka

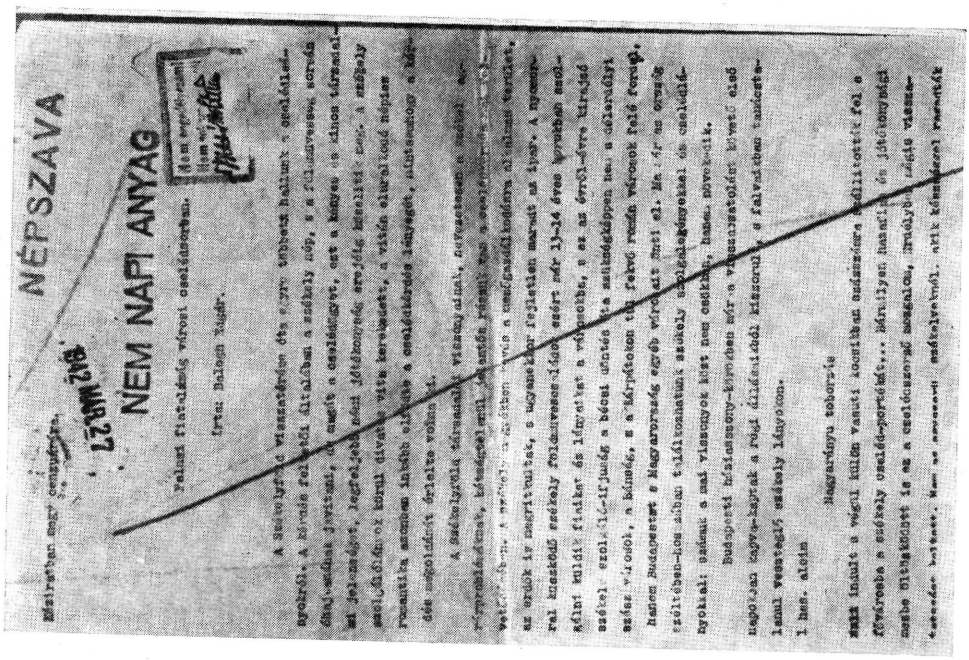
NÉPSZAVA

NEM NAPI ANYAG

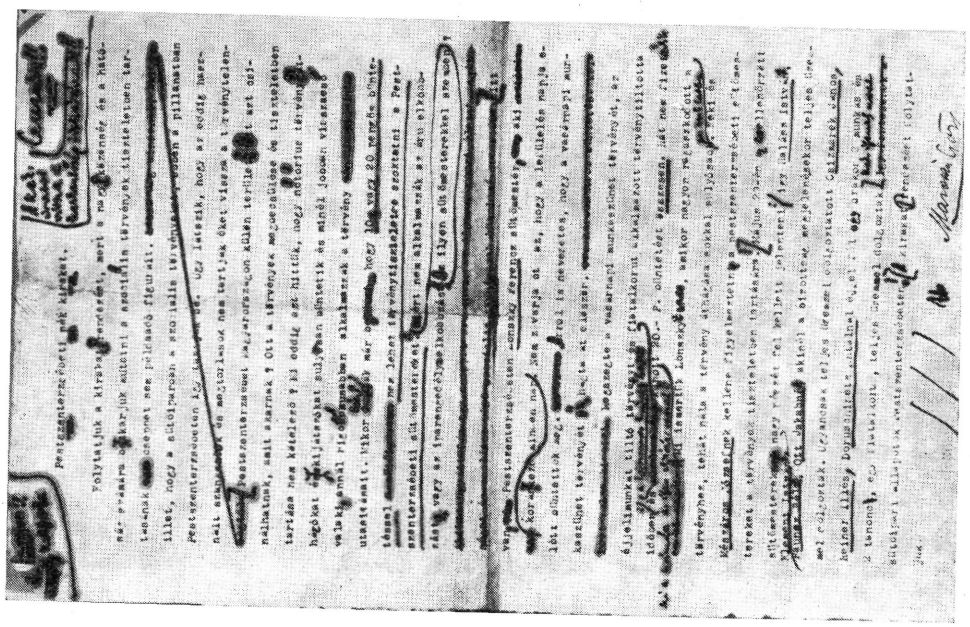

„Tudomásul! A miniszterelnökségi sajtóiroda főnökség kéri, hogy a kormányzó hollétéről akár privát úton is kapott értesülést a Népszava ne közölje. Augusztus 12."

„Taktika kérdése, hogy mely lapok hozhatnak bizonyos dolgokat és melyek nem. Háborúban sem támadnak egységesen a csapatok, hanem mindig a hadvezetőség állapítja meg, hogy milyen csapatok mikor támadnak. Így áll ez a sajtóra is. Ezekben a napokban, amikor a taktikai szempontot a sajtófőnökség állapítja meg, azt, hogy mely lapokat mely utasítással lát el, arra kéri, hogy a továbbiakban is szigorúan tartsuk magunkat ehhez. Augusztus 23."

„A német és lengyel háborús híreket mindig teljesen azonos betűkkel kell szedni. Különbség nem tehető a betűtípusokban, és mindig elsősorban a németeket kell hozni és csak másodsorban a lengyel híreket. Szeptember 2."

„A miniszterelnökségnek az az álláspontja, hogy a lapokban az ablakok nem kívánatosak és éppen ezért kéri, hogy azokat kerüljük el. Szeptember 4."

Jól jellemzi a kormány „hintapolitikáját" az 1939. augusztus 21-én este leadott körtelefon-utasítás:

„Figyelmeztetés a lapokhoz. A sajtófőnök kérelme és intelme. Külpolitikai vonatkozású dolog. Kérik, hogy a szerkesztő urak írásban rögzítsék le. Ismételt figyelmeztetés dacára megtörtént, hogy külföldi nagyhatalmakat, azok államfőit, államférfiait (vezető államférfiait) kifigurázzák. A legnyomatékosabban felkérik a szerkesztőségeket, hogy minden ilyen rajz, vagy kikarrikírozás közlésétől tartózkodjanak, mert ellenesetben elkerülhetetlen lesz a legszigorúbb rendszabály. Felkérik a szerkesztőségeket arra is, hogy külföldi hatalmakat, akár a tengely, akár a demokrata hatalmakat sértő, kipellengérező vagy bántó közleményektől is tartózkodjanak, mert ez a hatalmak érzékenységét sérti."

Az utasítást a Népszava éjszakai szerkesztője így szignálta: „Örömmel vette tudomásul Erdődy János".

A cenzúra és a szerkesztőség harcának jelentős állomása volt a *Népszava 1941. karácsonyi száma.* E szám története külön feljegyzést érdemel.[2]

1941 nyarán vetették fel először azt a gondolatot, hogy a magyarországi progresszív erőknek egy olyan reprezentatív felvonulást kellene szervezniök, mely dokumentálná, hogy itthon is léteznek háborúellenes és németellenes erők. A cél az volt, hogy mindenkit megszólaltassanak e hangnemben, aki a legszélesebb értelemben vett népfronthoz számítható. Ketten vállalták ennek megszervezését: Szakasits Árpád és Kállai Gyula. Rendkívüli módon kellett vigyázni a munkával, hiszen már teljes cenzúra volt életben, és a szerkesztőség szerette volna elkerülni a lap végleges betiltását.

A karácsonyi szám hosszú hónapokon át, majdnem titokban készült. A cikkeket jóelőre kezdték gyűjteni, s azokat egyenként, mint „nem napi anyag"-ot engedélyeztették a cenzúrán, hiszen képtelenség is lett volna egy harminc-negyven oldalas ünnepi szám anyagát egyetlen éjszaka cenzúrázni. Így, hétről-hétre sikerült összegyűjteni az anyagot. Természetesen még így sem kerülhetett bele a lapba minden. Eklatáns példa erre Kovács Imre cikke, melyet kitiltott a cenzúra, de a karácsonyi számban benne maradt — nyilván mint kis hír, elkerülte a cenzor figyelmét — az író nyilatkozata, mely szerint nem az ő hibája, hogy nem írhatott cikket a parasztság helyzetéről. De még így kicenzúrázva is rendkívül gazdag a december 25-i *Népszava:*

Szakasits Árpád: *A mi földünk: a mi életünk*
Ács Tamás [Mónus Illés]: *Társadalmi problémák*
Fodor József: *Ódon ritmusok*
Andreánszky István: *Korszerű bűnözők, új bűncselekmények*
Kéthly Anna: *Ki az oka?*
Erdődy János: *Az esztendő hátsó kapujában*

[2] Magnetofon-felvétel Erdődy János íróval, a Népszava volt szerkesztőjével. 1968.

VÉSZI Endre: *Barangolás báborságban*
Egy gárdista naplójából. GARAI János
Ismeretlen francia költő verse a szerelemről. Ford. SZAKÁCSI Áron [SZAKASITS Árpád]
NAGY István: *A pszichológus*
GERGELY Imre: *Egy pesti munkanélküli viszontagságai és kalandjai a nagyvilágban*
SZEKFŰ Gyula: *A szabadság fogalma*
VÁRNAI Dániel: *Paulusok*
SZABÓ István: *Mi vezetett a munkássághoz?*
BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Kossuth és a magyar külpolitika*
PÁSZTOR Béla: *Vadászkürt*
RÉVÉSZ Mihály: *Magyarság, szocializmus*
TIMÁR Magda: *Ünnep este*
SZERDAHELYI Sándor: *A szükségszerűségből a szabadságba!*
Az „Anti-Dühring"-ből. Szemelvények
KÁSZTEL András: *Az európai háborútól a második világháborúig*
GOSZTONYI Lajos: *A haladás és ellenfelei a mai magyar közéletben*
FÖLDES Mihály: *A legragyogóbb eszme álarc nélkül. A szabadság gazdasági alapjai*
SZÜDI György: *Szeress!*
MÓRICZ Zsigmond: *Petőfi a politikai jel*
HORVÁTH Béla: *Az elveszített barátoknak*
BENEDEK Marcell: *Szabadság és irodalom*
DÉSI HUBER István: *Tanulmány a negyedik rend művészetéről*
KÁLLAI Gyula: *Az önálló államalapítás*
DARVAS József: *Az oligarcháktól a nemzeti államig*
JORDÁKY Lajos: *Erdélyi történelem*
BALOGH Edgár: *Bem erdélyi politikája*
FÖLDES Ferenc: *Rákóczi*
SZABÓ Zoltán: *A kurucok Magyarországon*
MARKOS György: *Gyarmati sorban. A Rákóczi-fölkelés leveretésétől az új függetlenségi mozgalmak megindulásáig*
MÓD Aladár: *A kiegyezés és az új Magyarország születése*
MILLOK Sándor: *A város*
TAKÁCS József: *Elindulás*
Melléklet. A borítólapon JÁNDI Dávid rajza: *Munkásanya*
(-OSZTO-) [GOSZTONYI Lajos]: *Társadalmi szenvedélyek*
KÁLLAI Gyula: *Jó hír*
DESCHAMPS, Eustache: *Ballada.* Ford. PÁL Endre
SZÉLPÁL Árpád: *Lábtyűművészek egykori céhe a Gascogneban*
HÁRS László: *Ne nézd a csillagot*
(-GY): *Svájci képeslevelezőlap 1941-ben*
AVERCSENKO, Arkadij: *Az ő súlyos keresztje*
ERDŐDY János: *Udvari szoba*
RADÓ Ferenc: *Farsang*
L.[OSONCZI] G.[éza]: *Két kor: két költő [Petőfi Sándor és József Attila]*
LÁNYI Margit: *Marsala, 1860*
BERÉNYI István: *Óda a munkásanyához*
JANOVICS Sándor: *Baudelaire Brüsszelben*
BIRÓ György: *Az elektromos szem*

Valóban a magyar értelmiség elitje adott itt találkozót egymásnak: politikusok, tudósok, írók, költők, művészek. Sokuk a fasizmus áldozatává vált, néhányan pedig,— akik túlélték a fasizmust — a felszabadult, új Magyarország vezetői sorába léptek.

A karácsonyi szám után a *Népszava* üldözése egyre erősebbé vált. Vastagodott a kicenzúrázott írásokat tartalmazó dosszié — s fogyott a munkatársak száma. Az egyébként tizennégy-tizenhat főnyi szerkesztőség több tagja börtönbe került, másokat katonai szolgálatra, illetve büntetőtáborba vittek. A karácsonyi szám szerkesztői és munkatársai közül már kevesen élnek. SZAKASITS Árpád sorsa ismeretes. MÓNUS Illést a Duna-parton ölték meg 1944-ben, GERGELY Győző, a külpolitikai rovat vezetője is a nyilasok áldozatává

lett ugyanaz év őszén, a katonai rész felelőse, KÁSZTEL András büntető-században vesztette életét, GOSZTONYI Lajost is megölték a háború befejezése előtt.

A *Népszavát* pedig végleg megszüntette az ország német megszállása. De a karácsonyi szám és a fennmaradt cenzúrapéldányok egy olyan lap emlékét idézik, melynek része volt a szellemi ellenállásban.

„Író urak, rajtunk a sor. — írta BENEDEK Marcell a karácsonyi *Népszavá*ban — Ha a kiadó egy fokkal félénkebb a kelleténél, az író legyen bátrabb és áldozatkészebb. Főként pedig: kitartóbb. Ne akarja egyszerre, egyetlen művel megváltoztatni az embereket, mert ez lehetetlen. De kitartóan és fáradhatatlanul ostromolja a kiadót és az olvasót olyan írásokkal, amelyekben megvillan az igazi közösségnek, a megértésnek, az emberségnek szelleme. Lopjon be itt egy mondatot, ott egy alakot, amely megrázza az olvasó lelkét és a régi embert ébresztgeti benne . . . Térjünk vissza lélekben a régi énekesekhez, akik szembenéztek hallgatóikkal s leolvasták arcukról éneküket hatását. Gondoljunk arra a gyötrődő, tétovázó, segítséget és irányítást kereső emberre — egyre, kettőre, tízre —, akinek megváltást hoz írásunk, ha a magáéval rokon lélekre ismer bennük.

Ha ezekre gondolunk írás közben, visszanyerjük a magunk benső szabadságát, az irodalom igazi szabadságát. És mint ahogy Petőfi és társainak benső szabadsága meg tudta szülni a nemzet szabadságát: a mai és a holnapi írók benső szabadsága is fel fogja szabadítani a párt-osztály-asztaltársaság-lelkeket az elfogultság, türelmetlenség, rosszhiszemű értetlenség bilincsei alól. Vannak szabadulni vágyó lelkek — keressük meg őket.

Író urak, rajtunk a sor. Ebben a munkában nemzedékek őrlődhetnek fel — de megéri, hogy rátegyük a magunk életét."

GY. MARKOVITS: LA LUTTE DU JOURNAL NÉPSZAVA POUR LA NOUVELLE HONGRIE

A l'époque de la deuxième guerre mondiale, surtout en ce qui concerne la résistance des intellectuels, la presse de gauche joua un rôle important. Outre le grand quotidien antifasciste *Magyar Nemzet* (Nation Hongroise), il y avait nombre d'autres qui s'élevaient plus ou moins ouvertment contre le fascisme et contre le rôle humiliant de satellite, imposé à la nation. Le quotidien le plus considérable sous ce rapport, autorisé à paraître jusqu'au jour où un contre-ordre en alla interdire la parution, fut l'organe du parti social-démocrate, *Népszava* (Voix du peuple).

L'article met en lumière l'histoire du fameux numéro de *Népszava* paru à *Noël* 1941. Ce fut un rendez-vous des hommes politiques et des hommes de lettres, des élites, qui combattaient pour une Hongrie autre que celle où ils vivaient, pour une Hongrie de l'avenir. Ce sont des écrivains et des historiens, des poètes et des politiciens qui prennent ici la parole et propageent des idées indispensables à la liberté du peuple. Paix et pain, terre et liberté, indépendance nationale et droits égaux entre les nations, telles furent les idées qui remplirent les écrits — éditoriaux, articles et poèmes — mis au jour dans le journal.

Plusieurs documents, dont des communications supprimées par la censure, qui auraient dû paraître dans le Népszava mais qui ne seront retrouvés qu'après la guerre, prouvent que le numéro de *Noël* de 1941, loin d'être un résultat dû au hasard, marque une forte poussée à gauche. C'est grâce à la concentration des forces de la gauche, obtenue par Árpád *Szakasits* et des publicistes communistes, qu'une telle tentative a pu prendre corps.

Les instructions des censeurs, dont l'article rend compte, ainsi que le long défilé de divers écrits supprimés par la suite (tels les articles d'Edgár *Balogh*, Lajos *Jordáky*, Lőrinc *Kovai*, et les poèmes d'István *Berényi*, János *Földeák*, Ferenc *Salamon*, Endre *Vészi* et d'autres encore) nous convainquent qu'à côté du Népszava connu par le public, il en existait un «autre» qui, conjointement avec le parti communiste illégal, participait activement à la résistance intellectuelle jusqu'au 19 mars 1944, date de l'occupation du pays par les Allemands.

REMETE LÁSZLÓ

Lenin svájci és francia könyvtárakban

A LENIN életével foglalkozó roppant gazdag és ma már csak nehezen áttekinthető irodalomban lépten-nyomon szó esik a könyvtárakkal való rendszeres kapcsolatáról. Már gimnazista korában felfedezte a nagy könyvgyűjteményben való kutatás előnyeit, amint ezt nővére feljegyzéseiből tudjuk.[1] 1895 derekán került először külföldre mozgalmi megbízatással és az egykori Königliche Bibliothek, ma berlini Staatsbibliothek nyilvántartása rögzítette, hogy a 25 éves ULJANOV németországi átutazását kihasználva dolgozott a berlini könyvtárban.[1/a] Magánlevelezésének fennmaradt darabjaiból és felesége, KRUPSZKAJA asszony visszaemlékezéséből derült ki, hogy Lenin szibériai száműzetésében is kért és kapott tudományos kutatásához szükséges könyvtári műveket,[2] majd 1900-ban kezdődő hosszú (az 1905 végétől 1907 decemberéig tartó megszakítást leszámítva tizenhét éves) nyugati emigrációja megfeszített munkával teli napjait túlnyomórészt könyvtárakban töltötte.[3] KRUPSZKAJA asszony *Lenin munkája a könyvtárakban* címen önálló kis cikket is publikált e témából.[4] A harmincas évek elején megjelent írása óta többen is kutattak és találtak új, érdekes adatokat LENIN ilyen irányú tevékenységéről. Szinte bizonyosra vehető, hogy a jövőben is kerülnek még elő feltárásra váró dokumentumok. A kérdésre vonatkozó alábbi dolgozatban elengedhetetlenül szükséges esetekben hivatkozom a magyar szakirodalomban már hozzáférhető közlésekre, és csak a kép gazdagítása végett idézek az újabb külföldi sajtóban megjelent régebbi és frissebb keletű cikkekből, tanulmányokból, egyfelől, mert nehezen elérhetők nálunk, vagy azért, mert a hazai irodalomban még nem tettek róluk említést.

Az utóbbiak közé tartozik Marietta SAGINJAN szovjet történész és írónő 1969 őszén publikált esszéje.[5] SAGINJAN 1967-ben a londoni British Múzeum Könyvtárában folytatott kutatásai mellett az ottani könyvtárőr szívességéből jutott részben ismeretlen LENIN-dokumentumok és adalékok birtokába. Összesen öt forrásadatot említ, amelyekhez számos eredeti meglátást, gondolatot tartalmazó hosszabb eszmefuttatást fűz. Ezt a frissebb keletű írást a kronológiai sorrend érdekében idézzük első helyen, ugyanis LENIN 1902 áprilisától 1903 áprilisáig tartó londoni emigrációjához kapcsolódik.

[1] A. I. ULJANOVA: *Iljics gyermek- és iskolaévei*. Uzsgorod 1957. p. 29.
[1/a] FR. DONÁTH: *Lenin in Leipzig*, Berlin, 1958. p. 9.
[2] KRUPSZKAJA, N. K.: *Visszaemlékezések Leninre*. Bp. 1959. p. 25.
[3] Uo. p. 243., 244., 249., 282., 290., 291.
[4] L. N. K. KRUPSZKAJA: *Mit írt, mit mondott Lenin a könyvtárakról*. 1953. p. 23—32.
[5] Marietta SAGINJAN: *In der Bibliothek des Britischen Museums*. — *Sowjetliteratur*. 1969. júl. p. 114—146.

Mr. FAIRS, a British Múzeum könyvtárának munkatársa ajándékozta meg az öt dokumentum kópiájával szovjet olvasóját 1967-ben. A Department of Printed Books irattárában talált iratok közül az első 1902 április 21-i keltezésű, amelyben egy Jakob RICHTER nevű olvasó kérte a Múzeum Reading Roomja használatának engedélyezését a könyvtár igazgatójától. Jakob RICHTER LENIN Londonban használt álneve volt. A beadvány szövege: „Sir (Uram)! A British Museum olvasótermének használatára jogosító belépőjegy kiadását kérem. Oroszországból érkeztem, hogy az agrárkérdést tanulmányozzam. Csatolom Mr. Mitchell ajánlólevelét..." A British Múzeum igazgatójának címzett kérvényen LENIN 30 Holford Square alatti londoni címét adta meg. A második, ezúttal keltezés nélküli dokumentum. J. H. MITCHELL levele. MITCHELL, az angol általános szakszervezet főtitkára, LENINT mint barátját, az „orosz jogtudort", Jakob RICHTER elnevezéssel ajánlotta a könyvtárigazgató pártfogásába, de úgy látszik, a hanyagul kiállított levél nem hatott, ezzel magyarázható, hogy az irattárban egy második ajánlás is fennmaradt, ezúttal pontos keltezéssel.[6] Az 1902 április 23-án megírt újabb ajánlás már az angol szakszervezet cégpapírján, pecséttel ellátva és LENIN pontos lakcímének megjelölésével készült írógépen. Ehhez LENIN újabb kérvénye csatlakozott, amelyben utalt arra, hogy MITCHELL az iménti szabályszerű ajánlással egészítette ki az elsőt. Egy napos késedelem nem minősíthető még bürokráciának, de úgy látszik, LENIN ezt is sokallotta, mert 1902 április 24-én megsürgette ügye intézését, mégpedig eredményesen, ugyanis a negyedik adalék a British Múzeum olvasói nyilvántartásából származik, amely szerint LENINT 1903 április 25-én az e napon regisztrált beiratkozottak közül másodikként jegyezték be. A sóvárgott olvasójegyet további négy napi várakozás után, április 29-én kapta kézhez.[7] KRUPSZKAJA asszony fentebb idézett könyvéből és N. A. ALEKSZEJEV, LENIN londoni emigráns elvtársa emlékezéséből[8] ismeretes, hogy LENIN a példamutató hivatalnok pontosságával jelent meg reggelenként a British Múzeum olvasótermében, a nyitvatartás idejét teljes egészében felhasználta. Az a buzgalma, amelyet az olvasójegy mielőbbi megszerzéséért kifejtett és a körülmény, hogy 1902 április 24-én másodikként írták őt be a látogatók közé, újabb adalékkal erősíti az iménti megállapításokat, A könyvtári archívum segítségével sikerült 1967-ben SAGINJANnak LENIN első londoni lakáscímét is felderíteni, ezzel kiigazítani ALEKSZEJEV emlékezésének egy nem egészen helytálló életrajzi érdekességű megállapítását. A könyvtár hatalmas olvasótermének (melyet egykor MARX is rendszeresen látogatott) emberöltők óta változatlan rendje lehetővé tette, hogy SAGINJAN meghatározza: melyik padsorban foglalt helyet LENIN 65 évvel korábban. A Reading Roomban ugyanis a régi hagyományokat fenntartva az ABC betűivel megjelölt padsorok közül abba ültetik az olvasókat, amelyiknek betűjelzete nevük kezdőbetűjével egyezik, Miután LENIN „RICHTER" néven szerepelt, az R-rel jelzett sorban kellett ülnie, és mivel általában az elsők között jelent meg a nyitáskor, ezért feltehetően az R sor első-, vagy második székét foglalta el. Ott dolgozhatott többek között a ma már világszerte ismert *Mit tegyünk?* című, a maga korában is roppant hatást gyakorló műve fejezetein, tekintve, hogy ezt londoni tartózkodása idején írta. 1902—1903-ban az orosz szegényparasztság helyzetével foglalkozó

[6] Uo. p. 126—127.
[7] Uo.
[8] Idézi SAGINJAN uo.

írásai is nagy számban készültek, tehát az olvasójegy kérvényezésekor írott bejelentésében nem titkolta szándékát. SAGINJAN érdekes történelmi nyomozásából sajnos hiányoznak a Lenin által 1902–1903-as műveiben idézett könyvek vizsgálatai, bár nyilvánvaló, hogy ezek nagy részét a British Múzeumban kérte ki, és ott jegyzetelte. Érdekesek lehetnek abból a szempontból, hátha érintetlenül maradt meg egyik-másik kötetben LENIN valamilyen jegyzete, széljegyzete.

1903 tavaszán hagyta el LENIN Londont, Svájcba költözött feleségével együtt, ahol hosszabb-rövidebb megszakításokkal a legtartósabban vert gyökeret.

A svájciak, különösen a második világháború befejezése óta, mind nagyobb igyekezettel foglalkoznak az ottani LENIN-emlékek felkutatásával és ápolásával. Az 1895-ben alapított berni Schweizerische Landesbibliothek, Svájc nemzeti könyvtára, 1945-ben, fennállása ötvenedik évfordulója alkalmából adott ki egy díszes kétnyelvű (német—francia) albumot,[9] amelynek egyik fejezetét a századeleji berni orosz emigráns-kolónia publikációinak és LENIN tevékenységének szentelték, felsorolva azokat a könyvtárukban fennmaradt adatokat, amelyek ottani munkásságát illusztrálták. 1952-ben Maurice PIANZOLA értékes önálló könyvet adott közre *Lenin Svájcban* címen,[10] és ez az egész eddig feltárt vonatkozó anyagot összefogta, és kommentálta. A színvonalas kiadvány 1965-ben a második kiadást is megérte. De nemcsak egyes személyek és intézmények, hanem a svájci kormányhatóságok is növekvő érdeklődést tanúsítottak a kérdés iránt, így kerülhetett sor a konzervatív Svájc esetében valóban különösnek látszó ünnepségre, amely 1967 november 4-én zajlott le Genfben. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából ugyanis a genfi egykori rue David Dufour, most rue des Plantaporrets 3-as számú házán, amelyben LENIN 1904 szeptemberétől 1905 októberig lakott, emléktáblát lepleztek le. Ez önmagában még nem feltűnő, de elgondolkoztató, hogy a tábla elhelyezését a város patrícius polgársága is helyeselte, elősegítette, az ünnepségen Svájc mostani és előző államelnöke, valamint Genf polgármestere is jelen volt, sőt LENINt méltató beszédet tartott, genfi könyvtári munkásságát is említve. A történelmi realitások felismerése késztette Svájc lakosságának felsőbb rétegeit is erre az aktusra.[11] Az ünnepségről a svájci polgári sajtó is fényképekkel illusztrált terjedelmes beszámolókat közölt, feleleventette LENINnek a genfi könyvtárakhoz fűződött kapcsolatait.[12]

Lenin két genfi könyvtárnak volt rendszeres használója: a főként egyetemistákat szolgáló nagy Bibliothèque Publique et Universitaire-nek, és a város egyik patinás egyesületi könyvtárának, a Société de Lecture-nek.

A most jóval több, mint egymillió kötettel rendelkező Bibliothèque Publique et Universitaire ma is ugyanott található, ahol a század elején: a genfi egyetemnek a rue de Candolleon húzódó épületcsoportjában. Bejárata a Promenade des Bastions felől, tehát egy park oldalán van —, vele szemben a reformáció neves személyiségeinek szobormásaival díszített emlékfal —, éppen BOCSKAY István szobrát találjuk a könyvtár átellenében. Feltételezhetjük,

[9] *Fünfzig Jahre Schweizerische Landesbibliothek.* Bern. 1945.

[10] Maurice PIANZOLA: *Lénine en Suisse.* Ambily-Annemasse, 1952. 227. p.

[11] Az ünnepségre szóló díszes meghívót a genfi Société de Lectureben kaptam meg, ahol az ünnepségre vonatkozó anyagot külön dossziéban őrzik.

[12] *La Suisse.* 1967. nov. 5., *Journal de Genève.* 1967. nov. 5.

hogy LENIN Genfbe érkezése után nagyon hamar felkereshette a könyvtárat, használta annak tágas, hosszúkás asztalokkal, kényelmes székekkel, sok fényt áteresztő nagy ablakokkal és a hatalmas terem falai mentén húzódó nagy kézikönyvtárral ellátott olvasótermét. A LENINről szóló irodalomban igen sokszor idézték már feltétlen elismerő szavait a svájci könyvtárak liberalizmusáról. A genfi egyetemi könyvtárt most is ez jellemzi, noha komoly helygondokkal küszködik, ezért az utóbbi időben kénytelen az egyetemistákat lehetőleg a szakkönyvtárakba irányítani és egyébként is csak azoknak engedélyezi az olvasást, akik valóban a könyvtár anyagát használják.

LENIN olvasótermi munkájáról nem maradt feljegyzés a könyvtár nyilvántartásában, de a kölcsönzéseket rögzítő regiszterekben harminc alkalommal írta alá nevét. A kölcsönzött könyvek címei és a kölcsönzés dátumát felsorolta a genfi könyvtár egyik munkatársa egy kis adatközlő cikkében, amely a genfi múzeumok közlönyében jelent meg.[13]

A rekonstruált címlista szerint LENIN 1903 október 15-én kölcsönzött először könyvet, amely az amerikai munkások bérezési táblázatait tartalmazta. 1904 januárjában filozófiatörténeti munkákat, közöttük PAULSEN *Grundriss der Geschichte der Philosophie*-ját nyugtázta a kölcsönzői regiszterben Wladimir OULIANOFF aláírással. 1904 tavaszától az ázsiai országokról szóló tucatnyi művet vett ki. Ez már az orosz—japán háború időszakában történt. Rövidesen katonai kérdésekre terelődött a figyelme. 1904 október 26-án Jean BLOCK *La guerre future aux points de vue technique, économique et politique*-jának négy kötetével távozott a könyvtárból, majd számos más hadászati tanulmányt, mint RATZEL *Seefahrt*ját, FITZEL könyvét, egy német memoárt az 1900-as Kína elleni háborúról kölcsönzött, egyeseket többször is. Utána az empirista filozófia egyik képviselője, Ernst MACH *Die Analyse der Empfindungen* . . . -je került sorra. 1908-ban szinte Genfbe érkezése másnapján jelentkezett, januárban egy politikai gazdaságtani munkát, majd egy ROUSSEAU-életrajzot vett ki.

Nyilvánvaló, hogy a kölcsönzött kötetek LENIN olvasmányainak csak töredékét képviselték, ennek ellenére sok tanulsággal járna munkamódszere és publikációinak keletkezése szempontjából a teljes jegyzék értékelése, amire sajnos nem nyílt alkalmam.

LENIN igazi, talán a British Múzeumnál is kedveltebb munkahelye a genfi óváros szívében, a felfelé, a dombra kanyarodó Grand Rue 11 szám alatti öreg, de gondozott, művészi értékű XVIII. századi ház, a Société de Lecture kétemeletes épülete volt, amelynek első emeletén találjuk meg napjainkban az olvasótermeket. A könyvtárnak 1945 óta vezetője M. Jacques PICOT volt szíves kalauzolni a vastagfalú ház helyiségeiben, és habozás nélkül mutatott rá a bútorokra, asztalokra, székekre, rekeszekkel ellátott folyóirat-állványokra, amelyek szerinte már a századfordulón is megvoltak, tehát azokat LENIN is használta. M. PICOT felemlítette, hogy az idők során többször is érdeklődtek nála LENIN-emlékek iránt. Ő maga néhány oldalas gépiratban összegezte a referencia gyors lebonyolítása érdekében az általa ismert adatokat. Sajnálkozva tette hozzá, hogy a LENIN által használt kölcsönzött könyvekről úgyszólván semmit sem tud, mindössze egy orosz nyelvű kolligátumban és RENAN *La vie de Jésus* című könyvében talált olyan bejegyzéseket, amelyeket LENINnek tulajdonít.

[13] GAGUEBIN, Bernard: *Notes.* — *Les Musées de Genève* 1954. No. 6. p. 1.

Őszinte örömmel fogadta M. PICOT közlésemet, hogy nekem viszont egy ötven év előtti helyszíni tudósítást sikerült felfedeznem, amelynek magyar szerzője éppen azt tekintette fő feladatának, hogy az akkor már világszerte ismert LENIN által 1905-ben, majd 1908-ban kikölcsönzött könyvek címeit másolja le és azokat egy magyar újságban közölte is. Az egykori nyilvántartás elvesztése után tényleg reménytelen lett volna. M. PICOT, a jelenlegi könyvtárvezető számára, hogy a most már 300 000 kötetes állományból „kihalássza", melyek voltak LENIN kezében.

A Société de Lecture egyébként talán egyike Európa legrégibb, XIX. század elején keletkezett és az idők próbáját kiállott, tehát még élő polgári olvasóegyleteinek. A genfi polgárság felső rétegeiből, a vagyonukra, benszülött patríciusi mivoltukra büszke, gazdasági, politikai és kulturális előjogaikat szilárdan védelmező polgárokból kerültek ki az alapítók, és azok leszármazottai voltak és maradtak a 300—500 tagot számláló egyesület fenntartói, akik most arra is büszkék, hogy könyvtáruk az államalapítóvá, világtörténelmi személyiséggé emelkedett LENINt is befogadta egy időben, és a könyvtár a KRUPSZKAJA asszony könyvében leírt, sok helyen idézett módon biztosította a nyugodt alkotómunka lehetőségét számára.

Azt hiszem, az első világháború vége táján LOVAG Ádám, a Svájcba szakadt magyar pacifista író volt az első, aki megvizsgálta LENIN könyvtári tagságát és ottani tevékenységének egyéb nyomait. A Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztésénél szem elől tévesztették LOVAG Ádám nevét, noha ő az első világháború alatti években már elismert magyar származású személyisége a svájci haladó szellemű értelmiségnek, pacifista, azzal a Genfben élő Henri GUILBEAUX-val kerül kapcsolatba, aki egy ideig LENIN lelkes híve, személyes ismerőse, róla 1924-ben magasztaló életrajzot ír (később eltávolodik a Szovjetuniótól, sőt élesen szembekerül vele). LOVAG Ádám az Henri GUILBEAUX által indított és Genfben 1916—1918 között megjelenő *Demain* című folyóirat első évfolyamában szól a magyar háborúellenes írókról. Tehát ugyanabban a folyóiratban, ahol LENINnek, LUNACSARSZKIJnak, KAMENYEVnek, GORKIJnak, Romain ROLLANDnak és más forradalmár és haladó íróknak megnyilatkozásai is napvilágot láttak.

LOVAG a jelek szerint háborúellenességében távolról sem jutott olyan messziremenő következtetések levonásáig, mint az előbbiek, de nyilván érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérte Svájcban LENIN és hívei munkáját. LENINt személyesen nem ismerte, de a Société de Lecture 1918 áprilisi taggyűlése után, amelyen ő is részt vett, értesült róla, hogy a nem sokkal előbb a szovjet állam élére került forradalmár tagja volt a Társaságnak. Így hát szemfüles riporter módjára ott maradt az épületben, és a könyvtár kezelőjéhez fordult, hogy az ottani anyagba betekinthessen a budapesti *Világ* című napilap számára tervezett cikke érdekében. LOVAG Ádám írása, *Miket olvasott Lenin?* címen „1918 április" keltezéssel meg is jelent a *Világ* 1918 április 25-i számában.

A Société de Lecture kanyargós lépcsőzete félemeleti pihenőjének falán a következő latin jelmondat olvasható: „Timeo hominem unius libri" — félek az egykönyvű embertől. Nagyon valószínű, hogy ez a felirat már 1918-ban is ott állt (azóta bizonyára többször újrafestették), mert LOVAG Ádám cikke éppen ennek a gondolatnak a felhasználásával indult (anélkül, hogy a szállóigét említette volna): „A közélet színpadára került személyiségek tettbeli és szóbeli mozdulatait figyelve, néha e mondatok egyikébe foglaljuk össze véleményünket: «Szent ég ! ez az ember csak könyvekből ismeri a világ-

got...«, »ez az ember soha mást, mint gutgesinnt, vagy forradalmár könyvet nem olvasott«, »ez ideológus, gyakorlati kérdésekről fogalma sincs«...” A tárgyra térve LOVAG utalt rá, hogy ő is részt vett a Société de Lecture évi közgyűlésén, ott jelentette be BROCHER elnök: „Megemlítem, mint érdekes tényt, hogy az, akit ma olyan sokan Lenin néven emlegetnek, Ulianoff Vladimir néven tagja volt egyesületünknek 1905-ben és 1908-ban... Mai zaklatott életében lehetnek percei, amikor visszavágyik az akkori nyugalomba, csendbe...” A továbbiakban LOVAG beszámolt arról, hogy felkereste LENIN könyvtári ajánlóit (a zártkörű társaságba ugyanis csak két régi tag ajánlása alapján lehet belépni), de az egyik Paul MAURIAUD genfi egyetemi tanár nem is ismerte LENINt, csak a másik ajánló, Edgar MILHAUD francia egyetemi tanár, egyben szocialista politikus kérésére írta alá az ívet másodikként. LOVAG meginterjúvolta MILHAUD-t is, aki azonban azt mondta, hogy csak futólagosan ismerte LENINt, vele köszönőviszonyban volt, de végső soron egy másik (meg nem nevezett) orosz emigráns kérésére vállalta az első ajánló szerepét.

A könyvtárost is megkérdezte, de az ekkor még csak annyit tudott mondani Leninről, hogy nyugtalan, sietős embernek látta.

LOVAG Ádám cikkének legértékesebb része, ahol „teljes terjedelemben” felsorolja a LENIN, illetve egyes esetekben felesége, KRUPSZKAJA asszony által 1905-ben, illetve 1908-ban kikölcsönzött könyvek címeit. Éppen azok a kölcsönzői nyilvántartások voltak 1918-ban a kezében, amelyekről 1969. december 13-i látogatásomkor a Société de Lecture előzékeny vezetője, M. PICOT, őszinte szomorúsággal mondotta, hogy az eltelt fél évszázad alatt elvesztek.

LOVAG Ádám cikke némi helyesbítésre szorul: LENIN ténylegesen már 1904-től volt tagja a Société de Lecture-nek. A könyvtárban megmaradt LENIN 1904-es jelentkezési lapja (amelyet fakszimilében már több könyv közölt)[14], és azon nem a LOVAG által említett ajánlók, hanem Paul BIRIUKOFF és Armand DUSSANT neve szerepel. A dolog magyarázata: LENINt kétszer vette fel tagjai sorába a Társaság, először 1904-ben, másodszor 1908-ban. Első tagságának érvénye ugyanis elévült, miután 1905 októberében hazatért az első nagy forradalmát élő Oroszországba és csak 1908 januárjában jelent meg újból Genfben. MAURIAUD és MILHAUD, akikről LOVAG Ádám tudott, LENIN másodszori tagfelvételekor, 1908 február 25-én szerepeltek ajánlókként.

1969 végi látogatásom alkalmával a Société de Lecture vezetője, M. PICOT egy újságkivágatot is rendelkezésemre bocsátott, amelyben ceruzával jelölték meg a rajta levő cikk eredetét. A feljegyzés szerint az újságkivágat a *Les Nouvelles Litéraires* című lap 1954. szeptember 22-i számából való. A rajta levő írás egy JUNIOR álnevet használó szerző cikke: *A Genève, sur les traces de Lénine* (Genfben, Lenin nyomában). A forrásmegjelölés semmi esetre sem pontos, mert a cikk tartalmából kétségtelen, hogy azt nem 1954-ben, hanem mintegy 20 évvel korábban írták és közölték. A szerző ugyanis végigpillant a Szovjetunió fejlődésén és azzal végzi, hogy rövidesen megkezdik a második ötéves tervet — a cikk tehát nyilván az 1930-as évek első felében jelent meg. (Sajnos az eredeti lapot, a *Nouvelles Litéraires* szóban forgó évfolyamait nem sikerült megtalálnom.)

JUNIOR, mintegy másfél évtizeddel magyar kollegája után, nála alaposab-

[14] PIANZOLA i. m. p. 47., *Lenin à Genève*. Ed. Bibl. Publique et Universitaire 1967. p. [4.]

ban foglalkozott LENIN ajánlóival. Megtudjuk tőle, hogy az első, az 1904-es ajánlók egyike, BIRIUKOFF, TOLSZTOJ odaadó híve és életrajzírója 1917-ig Genfben élt, a kantonban volt nagyobb birtoka, a szocialista forradalom után hazatért, a Szovjetunióban halt meg 1931-ben. Armand DUSSANT francia fizikus-professzor volt, a genfi egyetemen tanított, fia lelkes, a munkások tüntetéseiben is mindig részt vevő szocialista lett. Az első ajánlókkal nem találkozott a JUNIOR írói néven szereplő szerző, de kereken másfél évtizeddel LOVAG Ádám után ő is felkereste az 1908-as ajánlókat, ugyanazokat, akikkel LOVAG beszélt még 1918-ban.

MILHAUD-t, mint ismert francia szocialista politikust és a genfi egyetem közgazdász-professzorát mutatta be a harmincas évek elején JUNIOR, MILHAUD az első világháború előtti időszakban gyakran és szívesen segített a tőle kisebb szolgálatokat kérő orosz emigránsoknak, de JUNIORnak a kérdésére, hogy mit tud mondani LENINnel való kapcsolatáról, hasonló választ adott, mint LOVAGnak: amikor vállalta az ajánlást, számára LENIN csak egyike volt a genfi orosz emigránsoknak, akik közül többen is kérték, vállalja az aláírást. A második ajánlót ő szerezte, MAURIAUD még annyit sem hallott LENINről, mint ő, aki azonban úgy beszélt róla professzortársának, mintha ismerné. Utóbb tényleg megismerte MILHAUD LENINt, de csak futólag: órákon át ültek naponta a Société de Lecture olvasótermében egymás közelében, a köszönésig jutott el ismeretségük. „LENIN egész napokat átolvasott, beláthatatan mennyiségben írt jegyzeteket . . . "-tette hozzá MILHAUD.

JUNIOR a Société de Lecture akkor már „fehér hajú, fáradt, testes, nehezen mozgó" könyvtárosát is hiába faggatta, az 1930-as években annyit sem tudott kiszedni belőle, mint LOVAG Ádám —, csupán megállapíthatta: az öreg könyvtáros büszke rá, hogy ő még ismerte LENINt. Mindent egybevetve az egész, amit megtudott: LENIN nagyon figyelmesen olvasott, volt egy kedvenc munkahelye, a hírlap-szoba, ahol a földgömb is állott.

Ez utóbbi észrevételhez hozzá kell tenni: LENIN idejében a hírlapszoba helye még az épület földszintjén volt, ahogyan 1969 végi látogatásomkor M. PICOT tájékoztatott, a földszinti helyiségeket azóta bérbe adták, a hírlapszoba most az emeleten van, a bútorok azonban a régiek.

Az 1918-as és az 1930-as évek első feléből származó egymást kiegészítő riportok szembesítése után emeljük ki az előbbi, azaz LOVAG Ádám közleménye a legértékesebb, mert hézagpótló részét, a LENIN (illetve egyes esetekben felesége, Mme OULIANOFF) által 1905-ben és 1908-ban kölcsönzött könyvek címeit, úgy, ahogyan azokat LOVAG Ádám a *Világ* 1918 április 25-i számában közölte:

„1905 január 5. MARGUERITTE: *La Tourmente*., LOTI: *Japoneries d'Automne*. SOKOLOFF: *A gazdasági kérdések és az időszaki sajtó*. (Oroszul). BENOIST: *Ouvrières de l'aiguille*. (Tűmunkásnők.) VIGOROUX: *L'Evolution sociale en Australasie*. (Társadalmi fejlődés Ausztrál-Ázsiában.) Február 11. LISSAGARAY: *Histoire de la Commune*. Február 22. ZOLA: *La terre*. AULARD: *Histoire politique de la Révolution francaise*. Március 7. Edgar QUINET: *La Révolution*. Március 8. General CLUSERET: *Mémoires* (Le II-me siège de Paris.) Március 18. TESTUT: *L'Internationale*. Március 23. SOKOLOFF: (Megújítás január 5-ről.) Március 31. MAUPASSANT: *Bel Ami*. Április 6. MAGUERITTE: *La Commune*. Április 7. MAUPASSANT: *La Main Gauche*. MAUPASSANT: *Maison Tellier*. Április 25. SOKOLOFF és LISSAGARAY. (Megújítás.) Május 6. QUINET: (Megújítás). Június 15. AULARD: (Megújítás.) MARGUERITTE: (Megújítás.) Madame Oulianoff által. Augusztus 18. MAUPASSANT: *Le Horla*. ERCKMANN-CHATRIAN: *Contes de la montagne*. BORN: *Erinnerungen eines 48-ers*. Szeptember 8. Victor HUGO: *Quatrevingt-treize*. (1793.)

1908-ban. Február 27. *Exposition nationale suisse á Genève*. 1896. Education, et Instruction. MENGER: *Volkspolitik* Jena 1906. MAUPASSANT: *Clair de Lune*. Március 2.

LE DANTEC: *L'Athéisme.* Március 7. HAECKEL: *Les Merveilles de la Vie.* Március 10. SACHS: *Dictionnaire francais-allémand et allémand-francais.* Március 16. Victor HUGO: *Les Misérables* I. AVER: *Grammaire comparée de la langue francaise.* Március 27. Victor HUGO: *Les Misérables* II. április 11. Victor HUGO: *Les Misérables* III. Április 21. TISSOT: *Les 7 plaises etc. de l'Italie.* Április 30. HEGEL: *Werke.* Május 9. A VINES: *Chrestomatie française.* Lausanne, 1901. Május 10. Camille PELLATAN: *Victor Hugo, homme politique.* Paris 1907. Június 24. HEGEL's *Werke II.* Július 2. ZOLA: *L'Abbé Mouret,* HEGEL és VINET: (Megújítás.) Július 9. Victor HUGO: *Contemplations.* Julius 13. PLAN: *Choix de gallicismes.* TIERSOL: *Têtes et chants de la République.* Július 18. CORNEILLE: *Oeuvres.* Augusztus 8. PELLISSIER: *Essais de littérature contemporaine.* BINET: *L'Année psychologique.* 1894. Paris. 1895. Madame Oulianoff, férje megbízásából, Augusztus 26. BALLY: *Stylistique.*
ALBALAT: *L'art d'écrire.* BINET: (Megújítás) Szeptember 12. BOURGET: *Roman.* Szeptember 16. Victor HUGO: *Les Travailleurs de la Mer.* Október 12. FAGUET: *Propos littéraires.* LOTI: *Mon frère Yves.* Madame Oulianoff férje megbízásából. November 7. LOTI: *La pitié et la mort.* November 10. CÉSAR: *Guerre des Gaules,* Wörterbuch. November 12. LÉVY: *Philosophie de Feuerbach.* November 17. DARMESTETTER: *Grammaire Historique. Grammaire phonétique.* November 23. SULLY-PRUDHOMME: *Poésies.* November 30. Lucien POINCARÉ: *L'électricité.* Lucien POINCARÉ: *Physique.*"

Az 1905-ös kölcsönzéseknél leginkább figyelemre méltónak azt tartjuk, hogy az orosz forradalom kitörése (1905 január 22) után LISSAGARAYnak az 1871-es Párizsi Kommünről írott klasszikus művét vitte haza Lenin (február 11-én) és azt hónapokon át tartotta magánál (április 25-én hosszabbította), közben április 6-án egy másik munkát, MARGUERITTE könyvét is kikölcsönözte ugyanarról a témáról, majd ezt is meghosszabbította. Az oroszországi földindulással hozhatjuk kapcsolatba, hogy február 22-én AULARDnak, a francia forradalomról szóló munkáját vette ki, és ez esetben is hosszabbított. Március 7-én QUINET-nek, a forradalmat tárgyaló művével tért haza a könyvtárból, amit ugyancsak magánál tartott a határidő lejárta után. A politikai irodalom mellett a hadügy, közgazdaságtan, munkásügy, az Ázsiára vonatkozó irodalom szerepel még néhányszor, itt feltűnik az 1871-es Párizsi Kommün generálisa, CLUSERET nagy katonai munkája, amely bőven tárgyalja az utókornak is tanulságul az utcai harcok kérdését.

A rövid listához viszonyítva elég bőségesen kapott helyet a szépirodalom, ezen belül csaknem kizárólag a francia klasszikusok —, közülük is elsőként MAUPASSANT, akit LENIN kedves írójának minősíthetünk.

Az 1908-ban kikölcsönzött könyvek tartalmuk szerint némileg eltérő összképet nyújtanak az 1905-ösétől: itt feltűnő arányban szerepel a filozófia — pszichológia, fizika. HEGEL és BINET munkáit meghosszabbította Lenin. Érdeklődése nyilván összefügg a revizionista irányba elcsúszott elvtársai elleni elméleti küzdelemmel, röviden: az *Empiriokriticizmus* . . . megírásának előkészületeivel. A BOGDANOVval, LUNACSARSZKIJjal és a marxista filozófia többi „továbbfejlesztőjével", „reformátorával", az „istenkeresőkkel" való polémiája, amelyhez a GORKIJjal való levelezése is bő anyagot nyújt, eléggé ismeretes a LENIN-életrajzokból, magának LENINnek gyűjteményes műveiből, amelyek ez időkből származó írásait tartalmazzák. Arról is szó esik a vonatkozó irodalomban, hogy LENINnek szüksége volt bizonyos anyagokra, melyek „Genfben nem voltak hozzáférhetőek, meg aztán nagyon zavarta őt munkájában az intrikus emigráns légkör is, ezért Londonba utazott, hogy a British Museumban dolgozzon és befejezze a megkezdett munkát".[15]

A genfi Société de Lecture-ből 1908-ban kikölcsönzött könyvek között a francia nyelvtanok, szöveggyűjtemények, szótárak is elég nagy számmal

[15] KRUPSZKAJA, i. m. p. 176.

szerepelnek. Tudjuk, hogy LENIN is igyekezett tökéletesíteni, finomítani francia nyelvtudását, még kirándulásaira is magával cipelt hátizsákját súlyossá tevő francia szótárakat, s azt is tudjuk, hogy KRUPSZKAJA Genfben francia nyelvtanárképző tanfolyamon vett részt. A nyelvtanok, szótárak bizonyára mindkettőjüket érdekelték. Az 1905-ös szépirodalmi kölcsönzéseknél változatosabb az 1908-as, ahol a talán már „kiolvasott" MAUPASSANT helyébe Victor HUGO nyomul, emellett könnyű pihentető olvasmányként PIERRE LOTI, valamint az első irodalmi, Nobel-díjas, a parnasszista SULLY-PRUDHOMME, aki az előző évben (1907) hunyt el, és a maga idejében a századforduló táján népszerű, ma már félig elfeledett konzervatív szellemű tehetséges francia prózaíró, PAUL BOURGET, akinek egyik színdarabjáról mondta Lenin: reakciós, de érdekes.

Mindent egybevetve kétségtelen, hogy a Société de Lecture-nek jelentős segítő szerepe volt LENIN elméleti munkájában. Nem véletlen, hogy saját írásaiban, a róla szóló emlékezésekben is gyakran esik szó a nagy múltú könyvtárról. A könyvtár tagjai közé jutott LENIN „itt írhatott, sétálhatott fel-alá, törhette a fejét cikkeken s akármilyen könyvet levehetett a polcról", gazdag, több nyelvű könyv- és folyóiratanyag s csaknem külön dolgozószoba állt rendelkezésére, hiszen legfeljebb néhány, ugyancsak olvasmányaiba merülő, öreg professzor kereste fel a Társaság olvasótermét.[16]

Érthető, hogy 1908 végén, amikor LENIN Párisba költözött, hálával gondolt erre a gyűjteményre, és ennek a Société de Lecture elnökségéhez intézett köszönőlevelében is kifejezést adott.[17]

1908 decemberében LENIN elhagyta Genfet, hogy hosszabb időre Párizsban telepedjen meg, 1908 december 3-án érkezett feleségével, KRUPSZKAJÁval és ez utóbbi anyjával együtt Párizsba, ahol életének ugyancsak jelentős részét töltötte; 1912 júliusáig tartózkodott itt.

Lenin párizsi éveivel több önálló könyv, emlékezés foglalkozik.[18]

A francia főváros XIV. kerületének két egymáshoz néhány lépésre fekvő kis utcájában emléktáblák figyelmeztetik a járókelőket azokra a házakra, amelyekben LENIN hosszabb ideig lakott. A rue Beaunier 24-es számú épülete az egyik,[19] a rue Marie-Rose a másik. A feliratok szerint az előbbiben 1908 decemberétől 1909 júliusig lakott, a rue Marie-Rose 4 alatt, 1909 júliusától 1912 júniusáig.

Az első időszakra esik a Materializmus és empiriokriticizmus című munkájának sajtó alá rendezése, majd 1909 májusában sorra került kiadása.

LENIN új környezetében is sietve keres megfelelő kutatóhelyet, alkalmas könyvtárat. Jean FRÉVILLE, a LENIN párizsi éveiről szóló igen terjedelmes, eddig legalaposabb munka,[20] egyszersmind színes olvasmány szerzője könyvéhez Franciaország legnagyobb könyvtárában, a Bibliothèque Nationale-

[16] Uo. p. 101., 108.

[17] A Société de Lecture elnökségéhez Párisból írott levelét idézi PIANZOLA említett könyve 1952-es kiadása 86. p.

[18] ALINE: *Lénine à Paris*. 1924. 97 p.; *Lénine et la France* Ed. P. Communiste Français. 1954. 61 p.; Jean FRÉVILLE: *Lénine à Paris*, 1968. 246 p.; *Quand Lénine vivait à Paris*. Paris, 1967. 215 p.

[19] Az idő vasfoga okozta-e, vagy szándékos rongálás eredménye, nem tudom megállapítani, de tény, hogy a rue Beaunier-ban levő 1948. április 22-én felavatott emléktábla közepéről 1969. december 8-i ottjártamkor hiányzott az ott elhelyezett kis Lenin-relief.

[20] Jean FRÉVILLE: *Lénine à Paris*. Edition Sociales. 1968. 248 p.

ban is gyűjtött anyagot, és a kézirattár őrének jóvoltából ő is megtalálta LENIN kérvényét, amelyben olvasójegy megadásáért folyamodott, a keltezés: 1909 január 12. Itt is szükség volt ajánlólevélre, amelyet a Francia Szocialista Párt egyik képviselője, ROBLIN írt meg LENIN számára, ez a dokumentum is fennmaradt.[21] LENIN levelezéséből tudjuk, hogy nem volt jó véleménnyel a franciaországi könyvtárügyről (akárcsak Szabó Ervin, aki a Fővárosi Könyvtár 1907-től megjelenő Értesítőjében eleinte a magyaron kívül a német és francia címfordításokat közölte, majd a francia könyvtárosok érdektelenségére hivatkozva az angolt használta a francia helyett). A Bibliothèque Nationale-t nehézkes, bürokratikus intézménynek találta LENIN, emellett túlságosan távolinak lakhelyétől. A már akkor is veszedelmes kocsiforgalomban kerékpárral járt át a Szajna túlpartján levő könyvtárba, és ez teljesen kimerítette. A metrón való utazás viszont rengeteg idejét vette el. Megpróbálkozott más, nagyobb könyvtárakkal, a Sorbonne-éval, a Sainte-Geneviève-vel, az Arsenallal,[22] de ezek sem nyújtották azt a kényelmet, amelyhez Genfben hozzászokott, ezért szidta ismételten a párizsi gyűjteményeket.

A század forradalmával nem rokonszenvező vagy éppen ellenséges életrajzírók között akadt olyan is, aki szerint LENIN „az országokat könyvtári erkölcseik szerint ítélte meg".[23] Ez persze alaptalan megállapítás, de abból a szempontból mégis jellemző, hogy a LENIN irodalmat felületesen és ellenérzéssel tanulmányozó szerző ilyen következtetést von le LENIN egyes könyvtárakat dícsérő, mások ellen kifakadó leveleiből.

Párisi tartózkodásom alatt látogattam meg a város közigazgatási könyvtárát. Az Hôtel de Ville (városháza) épületének negyedik emeletén levő 300 000 kötetes gyűjtemény vezetője, M. ROUSSIET a könyvtár múltjáról szólva említette fel többek között, hogy a század eleji olvasói névsorokban aránylag nagy számmal szerepelnek orosz emigránsok. Kérésemre szíves előzékenységgel hozta a naplókat, amelyek közül az 1909-es kötetben szeptember 25-i keltezéssel Grégoire OULIANOV nevét találtam beírva. A keresztnév nem azonos, tehát nem feltétlenül LENINről van szó (hacsak nem történt elírás), ha nem róla, talán rokonáról, tény az, hogy ő maga az adott időpontban Párizsban élt és az ULJANOV név aligha tartozik a gyakoriak közé — talán még Uljanovszk, az egykori Szimbirszk tájékán sem. Ha nem LENIN volt, úgy a könyvtárakkal való kapcsolatát tekintve annyit joggal feltételezhetünk, hogy ő irányította az orosz emigránsokat, vagy egy részüket a Bibliothèque Administrative-ba. Egyébként a Grégoire OULIANOV néven beírt olvasó lakcímeként a rue Monsoury 28 van megjelölve a regiszterben, ez az utca pedig tőszomszédságában van LENIN emléktáblákkal jelölt lakhelyének. A dátum — 1909 július, ugyancsak figyelmet érdemel: ez idő tájt adta fel a LENIN-család első, drágának és kényelmetlennek talált rue Beaunier-i otthonát és keresett másikat. Jean FRÉVILLE idézett könyve szerint júliusban bérelte ki a rue Marie-Rose 4. alatti lakást, de KRUPSZKAJA 1909 őszét említi ezzel kapcsolatban . . . Az életrajzi szempontból érdekes kérdés további vizsgálatra szorul.

1912 nyarán mond búcsút LENIN Párizsnak, hogy feleségével, anyósával együtt Krakkó közelében telepedjen le, az orosz határ szomszédságában. Oroszországban ismét fellendült a munkásmozgalom, közelről akarja azt irányítani. A krakkói könyvtárakat is használja, de ezek sem nyerik el tetszését.

[21] I. m. p. 84.
[22] *Lénine et la France*. Ed. Parti com. Fr. p. 9.
[23] Nina GOURFINKEL: *Lénine*. Ed. du Seuil.1959. p. 80.

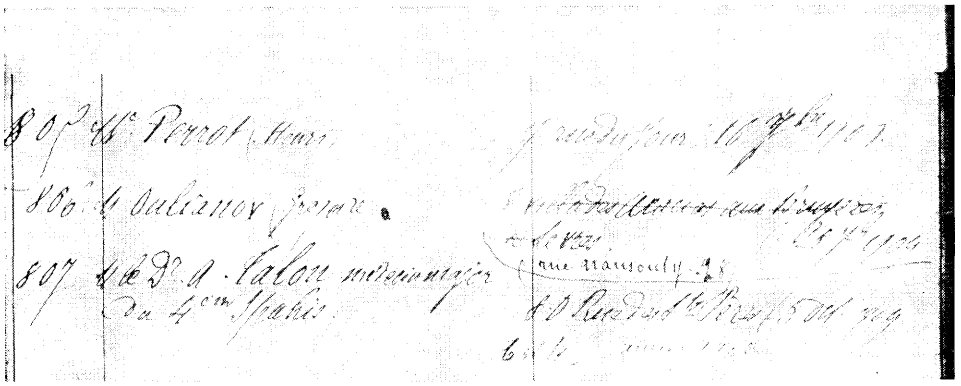

Az első világháború kitörése után LENIN, annak ellenére, hogy nagyon kevesedmagával a munkásmozgalom vezetői közül nyomban a háború ellen fordul, mint orosz gyanússá válik a Monarchia rendőrsége számára, rövid fogságából kikerülve tovább vándorol, vissza Svájcba, ahol előbb Bernben tölt hosszabb időt. 1914 szeptemberétől 1916 elejéig lakik Bernben, amelynek ugyancsak szorgalmasan használja nagy könyvtárát, a Schweizerische Landesbibliothekot. Ezzel kapcsolatos élményeket örökített meg KRUPSZKAJA idézett könyvében,[24] a berni nemzeti könyvtár említett 1945-ös ünnepi albuma és PIANZOLA ugyancsak idézett könyve. Nemcsak a Bolsevik Párt és az európai munkásmozgalom, hanem az egész legújabb kori történelmi fejlődés menete szempontjából is elhatározó fontosságúak ekkori tanulmányai és művei, közöttük a szocializmus és a háború viszonyát tárgyaló írásai, a MARX Károlyról írott lexikon cikke, *Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* című tanulmánya, majd a Svájcban elkezdett *Állam és forradalom* című könyve. Svájci könyvtári munkásságának értékes termékei az ezekben az időkben készített jegyzetei. A híres lenini jegyzetfüzetekkel kapcsolatos burzsoá kommentárok vetnek egy kissé fényt ellenséges oldalról is arra, hogy méltán fordítunk figyelmet LENIN könyvtári munkahelyeire. Ismeretes, hogy LENIN fennmaradt és kiadott jegyzetfüzeteinek egy részében CLAUSEWITZnek, a múlt századi kitűnő német hadvezérnek *Vom Kriege* . . . című kétkötetes műve egyes részleteit és LENIN saját kommentárait találjuk. Úgy hiszem, joggal minősíthetjük betűrágásnak, amit ezekkel a jegyzetekkel egyes nyugati katonai szakírók műveltek. Az első nagyobb tanulmány 1945-ben jelent meg „Les fondements théoriques de la guerre et de la paix en U. R. S. S." címen Berthold C. FRIEDL tolla alól Párizsban, Maedicis kiadónál. Ez a könyv a Szovjetuniónak a második világháborúban aratott győzelmét főként LENIN katonai tanításaira vezeti vissza, LENIN ilyen irányú mesterét pedig CLAUSEWITZben látja, bár utal rá, hogy CLAUSEWITZen kívül LENIN 1915—1916-ban írt jegyzeteiben, melyeket a berni könyvtárban, illetve annak anyagára támaszkodva készített, egész sor más forrást is használt. Hat esztendővel később látott napvilágot egy francia katonai szaklapban újabb hasonló tárgyú cikk,[25] HAHLWEG WERNER nyugat-német professzor munkája. HAHLWEG az előbbi könyv szerzőjénél is hangsúlyozottabban emeli ki CLAUSEWITZ „egyedüli"

[24] N. K. KRUPSZKAJA, i. m. 262—290.

[25] Werner HAHLWEG: *Clausewitz Lénine et les attitudes militaries communistes d'aujoourd' hui. — La Défense Nationale* 1961. p. 1484—1491.

szerepét. Szerinte lehet, hogy MARX 1858-ban ENGELShez írt dicsérő sorai (CLAUSEWITZ munkájáról) keltették föl LENIN figyelmét a német stratégia iránt, lehet, hogy önmaga talált rá, tény az, hogy az első világháború kezdetén a berni könyvtárból kivette, jobb híján, CLAUSEWITZ fő műve 1832—1833-as kiadását, gondosan tanulmányozta, jegyzetelte. HAHLWEG szerint az 1917 novemberében született szovjet állam első válsága, a breszt-litovszki béketárgyalások idején is CLAUSEWITZtől tanulva tört pálcát LENIN a békediktátum elfogadása mellett, egy esztendő múlva a fejlemények LENINt, azaz HAHLWEG szerint CLAUSEWITZet igazolták. A Vörös Hadsereg megszervezése is szerinte szinte kizárólag CLAUSEWITZ elvei szerint történt, hiszen azt is LENIN javasolta, hogy fordítsák le, tanítsák a tiszteknek a *Vom Kriege* . . .-t. „Természetesen" a második világháborúban is a clausewitzi elvek alkalmazása billentette a Szovjetunió javára a mérleget, annál is inkább, mert 1941-ig öt orosz kiadást ért meg fő műve . . ., s újabban, 1945 óta is a német katonai író nyomdokain halad —, már nemcsak a Szovjetunió, hanem a többi szocialista ország hadászata is. Hasonló eszmefuttatással találkozunk az egyik francia katonai közlöny 1964-es évfolyamában is.[26]

Ezeket az okoskodásokat enyhén szólva szimplifikálóknak minősíthetjük, de abban egyetérthetünk szerzőikkel, hogy számtalan tényező között azoknak a munkáknak is volt szerepük a lenini elmélet kidolgozásában, amelyekről véletlenül bő jegyzetei maradtak meg, közöttük nemcsak katonai tartalmúaknak, amelyek olvasásáról csak elvétve hagyott nyomot LENIN életműve. S abban sem vitázunk a kor forradalma győzelmeinek „titkát" kutató burzsoá történészekkel, hogy a lenini életműnek világot formáló ereje lett. A nagy, tudományos könyvtárak hozzájárulása ennek az elméletnek a kidolgozásához és fejlesztéséhez éppen ezért válik előttünk históriai érdekességűvé.

Zürich volt Lenin több mint másfél évtizedes emigrációjának utolsó tartós állomása, itt is a könyvtárban folytatott munka töltötte ki ideje nagy részét. Felesége, munkatársai feljegyezték, hogy 1906 elején Genfben éppen a könyvtárba indult, amikor a nagy hírt, az első orosz forradalom kitörését közölték vele. Pontosan ugyanez az eset ismétlődött meg Zürichben a második, az 1917-es orosz forradalom nyomán, amely Lenint ismét hazatérésre késztette. Nevét ugyanez év végén már az egész világ ismerte, Magyarországon a kispolgári tömegek is rajongva tekintettek rá, ők csak a „békeforradalom" vezérét látták benne. A személye iránt támadt roppant érdeklődés kielégítéséhez járult hozzá a *Világ* című lap, amelynek zürichi tudósítója Lenin ottani életének nyomait kutatta és adott számot erről egy 1917 végi riportban. A magyar lap polgári olvasóinak ízléséhez igazított cikkében így kezdte Lenin jellemzését: „Aki a középmagas, kissé hajlott, széles, kissé sárgás arcú, villogó mongol szemű embert még a múlt télen Zürich utcáin látta, amint kopottas felöltőjében, hóna alatt könyvteherrel ballagott a Zentral bibliothek felé, aligha merte volna benne Oroszország jövendő miniszterelnökét sejteni . . ." Cobor Péternek ez a *Világ* 1917 december 19-i számában „Lenin Zürichben" címen megjelent helyszíni riportja talán nemcsak nálunk, hanem Európában is az első olyan portré volt a szocialista forradalom győzelme után, amely Lenin sajátos jellemvonásai közé sorolta a könyvtárral való kapcsolatát.

[26] *Revue Militaire d'Information* 1964. No. 364., p. 37—43.

L. REMETE: LÉNINE DANS LES BIBLIOTHÈQUES DE SUISSE ET DE FRANCE

Dans la littérature d'une richesse incomparable consacrée à la vie de Lénine abondent les renseignements qui portent sur ses relations avec les bibliothèques. N. K. *Kroupskaya* en a donné un aperçu dans son livre *Les activités de Lénine dans les bibliothèques*. Cependant, au cours de ces dernières décennies, de nouveaux éléments étaient venus s'ajouter aux documents déjà connus grâce à l'œuvre de Kroupskaya; des documents nouvellement découverts dans les grandes bibliothèques de l'Ouest qui nous parlent des visites de *Lénine* faites dans ces établissements et des ouvrages qu'il y avait consulté. L'article de Mme Marietta *Saginian*, paru en juillet 1969 dans la revue *Sowjetlitteratur*, contient dans ce domaine des informations utiles en mettant au jour d'importantes données des régistres de l'année 1902 du grand Reading Room du British Museum. C'est cet article qui est brièvement analysé dans l'introduction de la présente étude.

Par la suite, l'auteur s'efforce de présenter une vue d'ensemble des contacts de *Lénine* avec les bibliothèques de Genève et de Paris. Il a puisé d'une part dans les journaux hongrois de 1918, d'autre part dans des sources qui avaient été mises à sa disposition au cours de recherches faites à Paris et à Genève. Aussi donne-t-il une analyse détaillée d'une communication publiée dans le No 25 (avril) de l'année 1918 du quotidien *Világ* sous le titre *Qu'est-ce que Lénine préférait lire?* et écrit par un auteur hongrois pacifiste Ádám Lovag qui, pendant la première guerre mondiale avait véeu à Genève. Dans sa communication de 1918 *Lovag* s'est basé sur les données des registres de prêt de la Société de Lecture de Genève. C'est qu'il avait assisté en avril 1918 à l'Assemblée générale de la Société présidée par M. Brocher qui, dans son allocution, ne manquait pas d'attirer l'attention surle fait que *Lénine* avait en 1905 et 1908 régulièrement visité la bibliothèque de la Société. Lovag donne aussi la parole au bibliothécaire et à deux professeurs qui avaient recommandé Lénine à être admis dans la Société. Une autre communication parue une quinzaine d'années plus tard d'un auteur inconnu qui s'était caché sous le pseudonyme Junior traite en langue française du même sujet. Après avoir, lui aussi, visité la bibliothèque de Genève et entretenu des conversations avec le bibliothécaire, l'auteur fait connaître les premiers protecteurs de *Lénine* auprès de la Société (en 1904), de même que ceux (de l'an 1908), dont *Lovag* fait mention dans son article.

Après ces analyses d'articles, notre étude s'occupe des années passées par *Lénine* à Paris, de ses recherches faites dans la Bibliothèque Nationale et dans d'autres bibliothèques de la capitale française. L'attention du lecteur est dirigée surtout sur la Bibliothèque Administrative de l'Hôtel de Ville, où les registres du service de lecture, établis au début du 20ème siècle, annoncent des renseignements utiles sur Lénine. Parmi les noms enregistrés vers les années 1910, il s'y trouve ceux de plusieurs émigrés russes, dont celui d'un nommé *Grégoire Oulianov*. Celui-ci s'était fait inscrire dans la bibliothèque le 25 juin 1909, environ en même temps que *Lénine*, en changeant de domicile, quitta la rue Beaunier pour louer un appartement dans la rue Marie-Rose. Grégoire Oulianov habitait en ce temps — selon les notes de la bibliothèque — rue Montsouty, aux abords immédiats des deux maisons habitées tour à tour par *Lénine*. Il n'est donc pas invraisemblable qu'en procédant à la transposition de lettres dans le prénom, ce fût *Lénine* lui-même qui s'était présenté au mois de juillet 1909 à la Bibliothèque Administrative.

La troisième partie de l'étude est consacrée aux années de l'émigration en Suisse (d'août 1914 jusqu'en avril 1917). L'auteur souligne l'importance des *Cahiers de notes de Lénine*, préparés à Berne où abondent les citations prises dans les études sur l'art militaire de *Clausewitz*, ainsi que leurs commentaires. L'oeuvre de *Clausewitz* avait été empruntée par Lénine à la bibliothèque de Berne. C'est remarquable, dit l'auteur, que certains historiens militaires de l'ouest ramènent, non seulement les idées stratégiques de *Lénine*, mais aussi les succès militaires de l'Union Soviétique et des pays socialistes après 1945, y compris la force de leur organisation, presque exclusivement aux écrits de *Clausewitz*. Les articles parus à ce sujet vers les années 1960 confirment également cette assertion. De l'autre côté, c'est la contribution des grandes bibliothèques scientifiques à la naissance de la théorie léninienne qui est prouvée par le fait que ces bibliothèques avaient mis à la disposition du chef de la révolution socialiste les matériaux rassemblés dans leurs locaux par plusieurs générations. Finalement, l'auteur rappelle une communication parue dans la presse hongroise à la fin de l'an 1917 et annonçant les activités de Lénine dans la Zentralbibliothek de Zurich au cours des années 1916—1917.

TISZAY ANDOR

Lenin első ábrázolásai a magyar sajtóban

MARX Károly első, hiteles arcképe 1871-ben jelent meg a magyar sajtóban,[1] míg LENINről csak néhány ábrázolás látott napvilágot még 1917-ben, a Nagy Októberi Forradalom idején is.

LENIN, illetve pontosabban ULJANOV elvtárs nevével először 1903-ban találkozunk a magyar lapok hasábjain, amikor Londonban szembeszállt a szociáldemokrata párt akkori taktikájával, és elindította az VPERJODot. 1905-ben azután a *Népszava* írt róla június 30. számában a III. kongresszussal kapcsolatban. Több évi szünet után csak 1912-ben tűnik fel ismét neve, néhány sorban a *Népszava* hasábjain, mikor szakított a mensevikekkel (március 25. szám), majd 1917-ben ugyancsak a *Népszava* írt több ízben róla az orosz forradalom fejleményeivel kapcsolatban. Ez minden: pedig már a kilencszázas évek elején foglalkozott személyével és munkásságával SZABÓ ERVIN.

A Nagy Októberi Forradalomról a *Népszava* 1917. november 9-i számában *Új orosz forradalom* címmel a következő téves következtetéseket írja:

> 1917 orosz forradalma is ugyanazt a képet tárja elénk, mint 1789 francia forradalma: egyik osztály a másik után ragadja meg a kormányhatalmat . . . Gusskovtól és Miljukovtól Leninig és Trockijig még hosszabb az út, mint Brissottól és Guadettől Maratig . . .

A *Délmagyarország* 1917. november 11. száma már *Leninek*ről ír és önkényesen kinyilvánítja:

> már eldöntött dolog, hogy a Leninek nemcsak Oroszországnak, hanem az egész világnak szent szektája lesznek. (Kiemelés tőlem. T. A.)

A *Pesti Napló* 1917. november 28. száma, a moszkvai rádiósürgönyben LENIN nevét tévesen *Vladimir Julianovics Leninnek* írja, — tehát az élvonalbeli, fővárosi napilap szerkesztői még LENIN nevét sem ismerték pontosan abban az időben!

A zavar LENIN személyével kapcsolatban elég nagy volt.

Ebbe a káoszba robbant döbbenetes erővel *Az Est* karácsonyi számában, (1917. december 25), az első magyar nyelvű, magyar szerzőtől származó költemény: PÁSZTOR ÁRPÁD *Lenin*je, amelyben a szerző „új Megváltót" látott LENINben:[2]

[1] *Magyarország és a Nagyvilág*. 1871. november 26. 48. szám. fametszet. (Címlap.)

[2] A magyar költészetben még két hasonló értékű költeményt tarthatunk számon, az egyiket HOLLÓS KORVIN Lajos írta. *Lenin* című verse a *Ha* című verseskötetében jelent meg először 1930-ban *L.* címmel, amiért a MÉHES tanács négyhavi fogházra ítélte. A másikat GEREBLYÉS László írta.

Új Krisztus jött. De oly közel ma még,
Hogy fel sem éri ez a nemzedék
S nem súgja szent érzések percein:
Lenin! Lenin!

Az első magyar nyelvű *Lenin-kiadvány (A harc útja)* 1918-ban jelent meg Moszkvában az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja kiadásában, míg művei közül a legtöbb kiadást az *Állam és forradalom* érte el eddig összesen 17 kiadásban nálunk, ez volt egyébként LENINnek *első* Magyarországon kiadott műve is.[3]

Balról jobbra: az egyik oldalon Lenin, a bolsevikiek vezetője, a másik végén Lindhagen, Stockholm polgármestere.

Az első Leninről készített riport-kép. 1918. Népszava Naptár

A külföldi lapokban ekkor már számos fényképfelvétel jelent meg róla, így 1910-ben Párizsban a bajuszos, 1912-ben Krakkóban a szakállas képe. Riportfelvételeknél is sokszor találkozhattunk fényképével a különböző kongresszusok alkalmával. Az első ilyen riportfelvétel Magyarországon az *1918-as Népszava Naptár*ban jelent meg a 63. oldalon POGÁNY József: *Az orosz forradalom* című cikkének illusztrációjaként. Itt a stockholmi békekonferenciáról távozó küldöttek egy csoportjában látható LENIN (esernyővel a kezében), Lindhagen polgármesterrel együtt. (Talán nem érdektelen feljegyeznünk, hogy a cikk képmellékletein az orosz küldöttek közül még KROPOTKIN, AXELROD, MARTOFF és MARTINOV láthatók.) Ez volt, tudtunkkal a magyar sajtóban az első hiteles LENIN-fotó. Mégis, a magyar sajtó munkatársai erre

[3] A Tanácsköztársaság alatt tizenegy műve jelent meg magyar nyelven LENINnek.

a még 1917 őszén megjelent képre nem igen figyeltek fel, mert egyébként nem ábrázolták volna még 1917 őszén is sorozatosan tévesen LENINT.

Igaz, hogy ezen idő előtt magával LENINnel a magyar hivatalos kiadványok (lexikonok, enciklopédiák stb.) nagyon *mostohán* bántak. Például az 1895-ben megjelent *Pallas Nagy Lexikon* 11. kötetében csakúgy, mint a 16. kötetben, amely 1897-ben jelent meg, hiába keressük LENIN, vagy ULJANOV nevét, sőt az 1904-ben kiadott pótkötetben is. Az 1910-ben induló *Révai Nagy Lexikonban* (a *Pallas* utódjában) sem találjuk a 12., illetve a 15. kötetben, — csak az 1924 után szerkesztett huszadik, úgynevezett kiegészítő kötetben közli először LENIN címszó alatt pár sorban életrajzát.

Részletesen először csak az 1928-ban megjelent *Társadalmi Lexikonban* foglalkoznak LENINnel, valamint külön címszó alatt a leninizmussal, de hát ez szociáldemokrata kiadvány volt, így igyekezetüket — függetlenül tévesen megfogalmazott jellemzésükkel kapcsolatban,[4] — magától értetődőnek tartjuk. LENINtől ekkor már a hazai és külföldi legális és illegális magyar nyelvű sajtóban több mint másfélszáz tanulmány, többszáz LENINről szóló kommentár és műveiből közel húsz kiadvány látott napvilágot.[5]

Művészeink és íróink elgondolásait és ábrázolásait bizonyos fokig befolyásolták LENINnek magának időközönkénti arcváltozásai (hol kopasz volt, hol bajuszos, hol borotvált, hol szakállas), amelyek egészen 1920-ig mindig változtak; nem váltak megszokottá. Ezt egyébként a különböző politikai körülmények diktálták LENIN számára.

Tudtunkkal az első karikatúra, amely hazánkban LENINT ábrázolta, a *Mátyás diák* 1917. november 18-i számának címlapján jelent meg (XXX. évfolyam, 46. szám). A rajz címfelirata: *A megzavart együttes.* Valószínűleg JENEY műve. A képen az asztalnál ülő John BULL és KERENSZKIJ közé egy zászlót tartó, robusztus alak sújt, akinek zászlaján *Bolseviki*, míg a mellén a *Lenin* szó olvasható. A két ülő alak viszkit és vodkát iszik.

Egy másik karikatúra a *Bolond Istók*ban (1917. november 18. szám) ugyancsak JENEY rajza (itt már aláírással), a címe: *Angol biztatás.* A rajzon a pallón hintázó KERENSZKY (sic!) törött karddal ül, míg a palló túlsó végén, a magasban egy olajágat lengető, haragos arcú, szakállas alak lovagol, akinek kabátján LENIN neve olvasható. KERENSZKIJt hátul John BULL húzza, miközben így szól hozzá: Ne félj, én nem hagylak el, míg puszta muszka érdekből cserben nem hagysz.[6]

1917 december másodikán, ugyancsak a *Bolond Istók*ban jelent meg egy másik, de aláírás nélküli karikatúra, címe: *Az antant aszfaltbetyárai.* A rajzon a padon ülő orosz ruhába öltözött leányt, aki Oroszországot ábrázolja, két aszfaltbetyár, a sovány, cow-boy nadrágos WILSON és a pipás John BULL akarják elrabolni, míg a háttérben, nagy furkósbottal egy sovány alak közeledik, akinek kabátján ez olvasható: *Lenin.*[7]

[4] A leninizmust ugyanis, mint a proletárdiktatúra elméletét fejtegetik.

[5] SZTÁLIN, LENIN ötvenedik születésnapján ekkor már elmondta beszédét 1920. április 23-án a moszkvai Pártbizottság ülésén. LENIN haláláról 1924. január 21-én és a következő napokban az egész világsajtó megemlékezett.

[6] A rajzoló KERENSZKIJt úgy tünteti fel, mintha csakis az angolok tartották volna, nehogy ölelkezzen LENINnel.

[7] A rajz utal az 1917 novemberében kiszivárgott hírre, amelyben az antant ügynökei az orosz tisztikarral ki akarták játszani a proletárforradalmat.

A megzavart együttes.
BOLSEVIKI
LENIN
JOHN BULL
WISKI
KERENSZKY

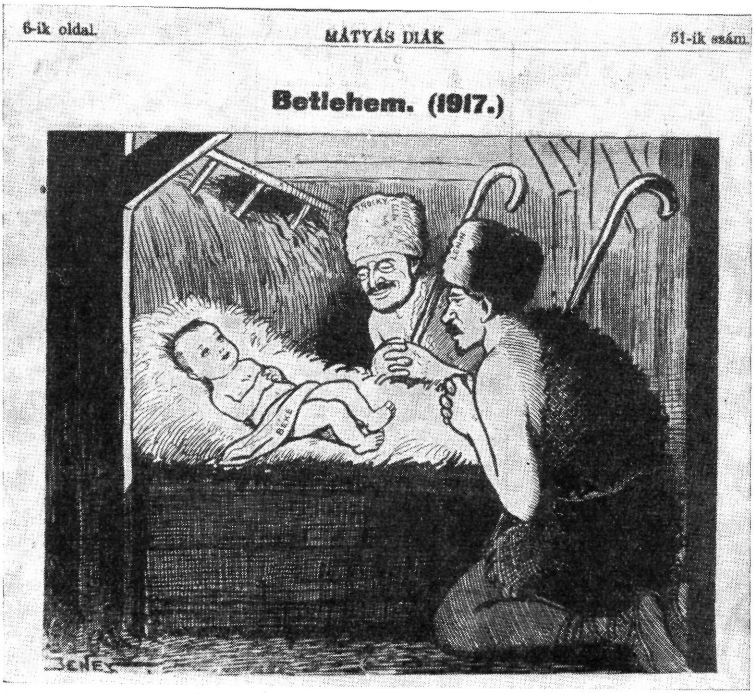
6-ik oldal.
MÁTYÁS DIÁK
51-ik szám.
Betlehem. (1917.)
BÉKE
JENES

A *Mátyás diák* 1917. december 4. számában megjelent egy negyedik karikatúra is, címe: *Betlehem* (1917), itt a jászolban fekvő Békét két pásztor: LENIN és TROCKIJ imádják. A rajz szintén nincs szignálva, ezen LENINnek már csak egészen kicsi szakálla van.

52. sz. Érdekes Újság 21

Az orosz forradalom karikaturákban

Az igazi humor sohse veszti el a lélekjelenetét. Akik az utóbbi félévben Petrográdból jönnek, mind valóságos, égő tüzes pokolnak mondják a Néva-menti emporiumot, ahol a népszenvedély forró lángjaiban egyetlen nagy káoszsá olvadt össze a cári őrület rendszere; s amig egészséges emberi ösztönök, modern eszméknek teremtő erejével párosulva, uj világot nem gyurnak a káoszból, addig a pokol minden kínját szenvedi végig az, akit sorsa az izzó gomolyagba dobott.

De a humor mégis él. Imitt-amott durva, mint a bunkósbot, avagy mint az elemek csatája, mely most dul odaát.

Mi sem természetesebb, minthogy

Az ellentáborból valók a szociálpatrióták vezérei: Cseidze, a Szovjet volt elnöke, amint a Szovjetben az elnöki csengővel egy utolsó próbálkozást kockáztat meg arra, hogy rendet teremtsen. Valami tulságos bizakodást azonban nem vagyunk képesek a derék georgiai arcán felfedezni. Egy másik szociálpatrióta Deics Leo, aki 16 évig volt Szibériában, ahonnan összesen háromszor szökött meg, hogy végre szociálpatriotává avanzsáljon.

S végre: az elmaradhatatlan Miljukov. A művész karrikaturának nevezi a rajzát. Mi azonban hiába keressük benne a furcsát vagy a nevetségest. — Nem, ez nem karrikatura, Miljukovot a polgári rajzolóművészek éppoly kevéssé tudják karrikirozni, minthogy Mekka seichje nem irhat vicceket a Kábára. Egy a nagyorosz burzsoá Isten.

Kryleńko zászlós, az uj generalissimus.

Lenin.

Cseidze Nikolaj, a szovjet volt elnöke.

Megjelent még egy viszonylag eléggé hű karikatúrája LENINnek az *Érdekes Újság* 1917. december 26. számának cikk-illusztrációjaként (ugyanezen az oldalon KRYLENKO, CSEIDZE és ZINOVJEV karikatúrái is láthatók). *Az orosz forradalom karikatúrákban* a cikk címe, amelynek rajzait valószínűleg orosz művészek rajzolták. LENINnek ez az ábrázolása nem is annyira karikatúra, mint inkább riport-rajz. A villamoson álló, kissé túl nyurga LENINt aktatáskával ábrázolják, az arcéle markáns, de valami hasonlatossága mégis van az eredeti arcéllel, nem úgy, mint a magyar „ihletésű" karikatúráknál.

Az első hiteles Leninfej-rajzot ugyancsak az *Érdekes Újság* közölte 1917. december 6. számában. Alkotója nincs megnevezve, de valószínű, hogy orosz művész. Magát a rajzot valahonnan átvették. Az arckép vonásain fel-

ismerhetjük LENINT, bár az arc vonásai kissé fáradtak. Itt LENINnek lefelé lógó, fekete bajsza van és kis „kecskeszakálla", míg a fején orosz kucsma.

LENIN első hiteles fej-rajzát nálunk BORTNYIK Sándor alkotta linómetszetben. KASSÁK Lajos *Ma* című negyedik különszámának címlapján

Egy szovjet grafikus rajza Leninről. Érdekes Újság 1917. dec. 26.

jelent meg 1919 tavaszán LENIN: Állam és forradalom című tanulmány részletének illusztrációjaként. A *Magyar Könyvszemle* 1969. 1. számában már közöltük.

Első hiteles portré-fotója a *Képes Újság* 1917. december 30-i számában jelent meg a következő szöveggel:

A legendás Lenin, az orosz Népbiztosok Tanácsának elnöke, aki megtette a döntő lépést a béke és a nagy szocialista világátalakulás felé.

A képen LENIN ismert, mosolygós képe látható (kopasz fej, lelógó bajusz, kis szakállal.)

A Tanácsköztársaság alatt azután több változatban terjedtek el LENIN képei, amelyek a két világháború közötti időben ismét eltűntek a hazai lapok hasábjairól.

Lenin első Magyarországon közölt fényképe. Képes Újság 1917. dec. 30.

Az első Lenin-életrajz csak 1946-ban, felszabadulásunk után jelent meg *Lenin Vladimir Iljics életének és tevékenységének rövid rajza* címmel a Szikra kiadásában, 2555 oldalon, 8 képtáblával, csak ilyen későn, amikor LENIN nevét már 1927-ben szavalták az *Új föld* előadásain TAMÁS Aladár, PALASOVSZKY Ödön és PÁL Judith (HIDAS Antal volt felesége, aki később SZÁNTÓ Judith néven vált ismertté, mint JÓZSEF Attila élettársa) betanításában MAJAKOVSZKIJ *150 milliójában*, valamint a Munka Kör előadásain 1932-ben, KASSÁK Lajos és NÁDASS József *Gorkij* című darabjában, ahol először szerepelt LENIN neve magyar színpadon.

Az első különszámot is csak nagyon későn, felszabadulásunk után adta ki az *Új Szó Képes Újság melléklete*, mely a Vörös Hadsereg lapja volt a ma-

gyar lakosság számára. A különszám LENIN halálának 22. évfordulója alkalmából jelent meg 1946 januárjában 8 oldalon 34 képmelléklettel.

LENIN születésének 75. évfordulójáról vezércikkben emlékezett meg

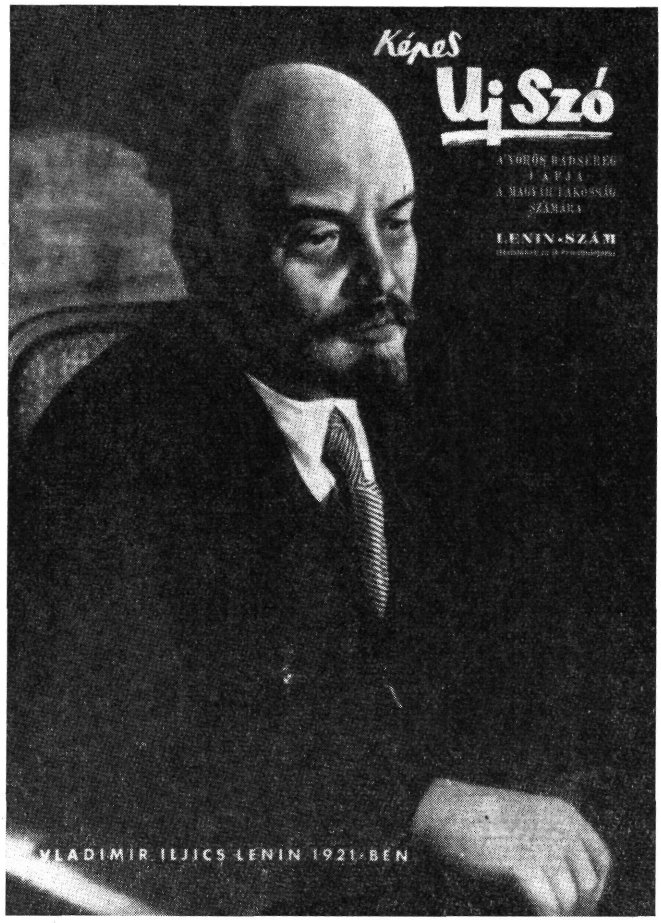

Az első Lenin-különszám

a *Szabad Nép* 1945. április 22. száma, és ugyanebben az évben mutatták be LENIN születésének 75. évfordulója alkalmából az *az első szovjet Lenin-filmet* Magyarországon *Lenin októbere* címmel az Uránia filmszínház díszelőadásában május 6-án, amelyen KÁDÁR János tartotta az ünnepi beszédet.[8]

Lenin magyarokkal való kapcsolatáról *Magyarok Leninről* címmel 1955-ben jelent meg az első visszaemlékezés-gyűjtemény a Szikra kiadásában, míg az első Leninről szóló képalbumot *Lenin élete képekben* címmel ugyancsak a Szikra adta ki 1950-ben. A könyv dokumentumai azonban kizárólag Szovjetunióval kapcsolatos anyagot tartalmaznak.

[8] A filmet Mihail ROMM rendezte, LENIN szerepét SCSUKIN alakította.

Kutatásunk hiányos volna, ha nem emlékeznénk meg két apokrif jellegű híradásról Leninnel kapcsolatban még a húszas évekből, melyek a magyar sajtóban megjelentek és igen jellemzőek az akkori polgári jellegű publicisztikára. Az *Aradi Közlöny* próbált szenzációt kicsiholni egy kitalált meséből 1917. november 15. számában a következő híradásában, amelynek nem volt szerzője:

Lenin Budapesten

Budapestről telefonálja tudósítónk. Lenin, akinek nevétől az egész világ visszhangzik, több ízben tartózkodott Budapesten, ahol sűrűn érintkezett a szabadgondolkodás itteni híveivel. Lenin a József főherceg szállodában lakott, később az Orientben és minden este ott lehetett látni az Erzsébet körúton levő Kör kávéházban, ahol szabadgondolkodó társainak törzsasztala mellett foglalt helyet. Lenin, aki idegenszerű kiejtéssel, de hibátlanul beszél németül, személyes érintkezést tartott fenn Jászi Oszkárral, Pikler Gyula tanárral, Vári Károly dr.-ral, de legközelebb állt hozzá a most Londonban élő hazánk fia: Battyány Ervin gróf, aki Szombathelyen adta ki és szerkesztette a „Testvériség" című anarchista lapot és a Vas megyei Bögötén ateista iskolát tartott fenn.

Budapesten tartózkodott Lenin egyik közeli rokona is, aki Lenin Róbert néven szerepelt. A nagy intelligenciájú, iskolákat végzett fiatalembert Budapesten találta a háború és kényszerből mint pincér kereste kenyerét éspedig először egy zsidó vendéglőben, majd több körúti kávéházban. Pap Jánosnál, az ismert énekesnél lakott, Eötvös utca 44. szám alatt és minden héten kétszer jelentkezett az idegeneket ellenőrző Andrejka rendőrtanácsosnál, aki őt igazi nevén, mint Lenin Róbertot ismerte.

A fenti kitalálásokból természetesen semmi nem volt igaz. Lenin sohasem járt Budapesten, és még az is kétséges, hogy valaha átutazott-e Magyarországon?

A cikk kitalálására valószínűleg az adott okot, hogy ebben az időben nemcsak a magyar, de a világsajtó is lelkesen ünnepelte őt, mint a békeharc hősét. Példa erre Kiss József ugyanebben az időben kiadott *A Hét* című irodalmi szemléjének 1917. 46. száma, ahol november 18-i Krónikájában vezércikket írt Leninről, november 16. keltezéssel.

A másik, ennél még épületesebb kitalálás 1919. december 6-án, vasárnap került Budapesten az utcára, a hírhedt „fehér terror" idején. Kora délután, két órakkor alkalmi rikkancsok kiabálása verte fel az utcák csendjét, akik hónuk alatt napilap nagyságú, egy oldalra nyomott *Rendkívüli Kiadás* címmel íveket szorongattak azzal a szenzációs hírrel, hogy *meggyilkolták Lenint!* Készletük már a kora délutáni órákban elfogyott. A kiadvány alkalmi jellegű volt, terjesztési engedélye nem volt, így nem is volt bejelentve a hatóságoknál, a köteles példányt sem szolgáltatták be, így magyarázható, hogy egy példányát sem sikerült megtalálni egyik könyvtárunkban sem!

A hírt egy állítólagos Nord E. M. nevű riporter táviratozta december elsejei kelettel Moszkvából. A röplap egy másik táviratot is közölt Szentpétervárról (sic!), amelyet Bécsen keresztül csempésztek Budapestre december 2. keltezéssel Gbes jelzéssel.

A *Rendkívüli Kiadás*on nem volt feltüntetve, hogy melyik lapnak a kiadása? Viszont alul ott volt a nyomdai impresszum: Nyomatott Hauptmann Béla könyvnyomdájában, Szív utca 42. Telefonszám 148—51.

A nyomda tulajdonosának neve, akinek üzeme az úgynevezett kisnyomdák közé tartozott, még 1943 elején is megtalálható volt a kiadott Távbeszélő Névsorban a Szaknévsor 248. oldalán: Hauptmann György. VI. Szív u. 43(!). Tel. 327—457. Tudakozódtam utána, s mint utólag megtudtam, sváb

Lenin-t meggyilkolták.

Moszkva lángokban

Többször érkezett már hozzánk a hír, hogy Lenin-t meggyilkolták, de mindannyiszor megcáfolták, légből kapottnak mondották. Tegnap aztán egy szenzációs távirat érkezett Moszkvából, amely hitelességénél fogva megdönti az összes eddigi híreket.

Itt adjuk a Moszkvai táviratot:

Moszkva, 1919 dec. 1.

Tegnap éjjel fellázadt a város polgársága és véres összeütközést kezdett a bolsevistákkal, akik körülbelül 30.000 voltak. Két óráig tartó véres harc után a bolsevisták több helyütt felgyujtották a várost és a vizvezető csöveket is elvágták. Lenin, aki akkor a város külső részében állomásozott, 2 o gépfegyveres vörös gárdistával bevonult a városba és irtóztató jajveszékelés és asszonysikongatások közepette lövöldözni kezdte a polgárságot. Az épület, amelyből a gépfegyverek tüzeltek, egyszerre csak felrobbant és irtóztató robaj közepette összedült. Lenin és egy pár vörös gárdistája teljesen sértetlenül menekült az épületből, azonban az elkeseredett polgárság kegyetlen gyülölettel vetette rá magát a hirhedett vezérre és mindnyájukat felkoncolták.

Utolsó percében Lenin csak azt kérte, hogy a családját ne bántsák; őt is kényszeritették az utolsó hónapokban a vezérség pozicióját betölteni, mert már régen belátta a bolsevizmus tarthatatlanságát. Lenin meggyilkolása után az egész város örömmámorban uszott, a cárizmust éltették és az orosz hymnuszt játszották az összes kávéházban, mulatókban és szinházakban. A város parancsnokságát a volt cári testőrgárda egy tisztje vette át és kihirdette a statáriumot.

Nord. E. M.

Második táviratunk Szentpétervár-ról ered, melyet szintén Bécsben tartóztattak fel és amelyet Budapestre csempésztek.

Szt. Pétervár, 919 dec. 2.

A Moszkvai események hírére itt Szt. Péterváron a bolsevisták és a vörös gárdisták teljes fegyverzettel kivonultak a polgárság ellen és irtóztató mészárlást vittek véghez közöttük. Azután felgyujtották a város legforgalmasabb részeit és az összes üzleteket, valamint a nyilvános helyeket bezáratták. Azonban Lenin meggyilkolásának hírére a vörösek szétszéledtek, mindenki amerre látott és csak a rablásra gondoltak. Az éj folyamán többször fülsiketitő robbanások reszkettették meg a levegőt, de harcok már nem voltak, ugylátszik a vörösök feladták a reményt szovjetoroszország megmentésére. A város azonban még mindig a vörösök kezén van. Moszkvából már elindították a cár katonáit a város elfoglalására.

Gbes.

Elfogták a berlini spartacusok két vezérét.

Berlin, 1919. december 4.

A berlini spartacusok két vezérét elfogták, akik azt vallották, hogy a bécsi kommunista párt pénzeli őket. Eddig három és félmillió márkát kaptak agitácios célokra. Bevallották, hogy a magyarországi proletárdiktatura alatt összeköttetésben állottak Kun Bélával és tőle is kaptak tizenkét millió márkát.

A berlini spartacus csoportnak 30.000 tagja van, mely kivétel nélkül munkanélküliekből áll. Egyikük sem akar munkát vállalni, inkább a kapott pénzekből való élősködésre adják magukat. A német kormány erélyes rendeletet adott ki, melyben a munkanélküliekre razziát rendel el. A munkanélkülieket összefogdossák és, ki nem akar munkát vállalni, azt 12–18 hónapig terjedő toloncházbüntetéssel sujtják.

Bécsi kommunistákat kivertek.

Bécsből jelentik, hogy a szociáldemokrata párt felhívást intézett a kommunistapárthoz, hogy működését azonnal szüntesse be, mert különben elfogatják mindnyájukat. A kommunistapárt tagjai erre tüntetést rendeztek, de csakhamar szétjel verték őket.

Nyomatott Hauptmann Béla könyvnyomdájában, Szív-utca 42. Telefonszám: 148–51.

származású nyomdász volt és a két világháború közötti időkben kapcsolatban állott az akkori jobboldali, szélsőséges elemekkel.[9]

Így a röplapot, minden valószínűség szerint az akkori idők ébredő magyarjai adták ki a saját maguk örömére. Ez a feltevés, mindenképpen magyarázható, mert vágyálmuk nem volt csöppet sem alaptalan. Tudjuk, hogy Lenin ellen az első, sikertelen merényletet 1918 januárjában kísérelték meg, majd ugyanebben az évben, augusztus 18-án történt az ismert Kaplan-féle terrorista merénylet, amely valóban súlyos, életveszélyes sebet ejtett rajta. Tehát egy újabb, koholt merénylet lehetősége, alig egy év múlva, a fasiszták eszmekörében elevenen élhetett!

A röpirat azt közölte, hogy „Moszkva lángokban áll", ugyanakkor a történelmi tények semmiféle megmozdulásról nem tudnak, sem ellenforradalmi felkelésről ebből az időből. 1919 december elején a Vörös Hadsereg legyőzte Gyenyikin ellenforradalmi csapatait, és a győzelemmel kapcsolatban megjelent a *Pravdában* Lenin levele Ukrajna munkásaihoz és parasztjaihoz.

Ugyanebben az időben kezdett Lenin készülni a következő év márciusában megtartandó IX. Kongresszus beszámolójára a gazdasági építés feladatairól.

[9] Gerő nyomdatulajdonos, a Rumbach utcai Neufeld- Nádor nyomda vezetőjének, aki a felszabadulás után az Athenaeum nyomda korrektora volt, közlése.

És mindent összevéve: LENIN halála helyett 1920. április 23-án ünnepelte az egész világ LENIN ötvenedik születésnapját.

Fel kell még befejezésül sorolnunk, hogy az első magyar nyelvű Lenin-bibliográfiát *Mit olvassunk Lenin elvtársról magyar nyelven* címmel 1953-ban adta ki a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár REMETE László szerkesztésében, 39 oldalon. Az első, tudományos feldolgozású, Lenin műveiről szóló bibliográfiát a Kossuth kiadó 1960-ban adta ki FORGÁCS Sándorné összeállításában 207 oldalon. Ennek függeléke pontos adatközléssel sorolja föl az összes folyóiratokban megjelent kiadásokat (részleteket, tanulmányokat). Ezt megelőzően adta ki a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ugyanebben az évben, mintegy kiegészítésül a *Leninről szóló magyar nyelvű művek bibliográfiáját*, születésének 90. évfordulójára, ECSEDI Andorné és GÁLICZKY Éva összeállításában 78 oldal terjedelemben, LENIN életének eseménynaptárával.

Az első magyar Lenin dia-tár 72 kockájának magyarázó füzete *Lenin élete* címmel 1948-ban jelent meg a *Beszélő Képek* sorozatban, a Közoktatási Minisztérium kiadásában 21 oldalon, sokszorosításban.

АНДОР ТИСАИ: МАТЕРИАЛЫ К ИКОНОГРАФИЮ ЛЕНИНА В ВЕНГРИИ

До сих пор были опубликованы уже несколько работ о Ленине на венгерском языке, все-таки никакая из них не занималась первыми появлениями Ленина в венгерской печати и книгоиздательстве. Настоящая статься представляет собой сборник документов литературных и художественных произведений, в которых впервые в Венгрии были опубликованы на венгерском языке мнения, изображения и картины, связанные с Лениным. Статья является новаторской работой, поскольку она сообщает моного неизвестных до сих пор данных, в том числе первое возникновение имени Ленина в венгерской публицистике, в наших энциклопедиях, репортажах, а также в наших художественных изображениях в области рисунок, карикатур и фотоснимок. Сегодня уже только улыбаемся невежеству, храктерному венгерским журналистам и художникам конца первой мировой войны по отношению Ленина, главной причиной которого был шовинистический монархический дуализм, подавляющий всякие революционные движения.

Статья приведет выходные данные, относящиеся к первым работам Ленина, опубликованным в Венгрии, познакомит с первыми связами Ленина с венграми, перечисляет ложные слухи, связанные с путешествиями Ленина по Венгрии, содержает документацию сведений, содержащуюся в одной из бульварных газет по апокрифической смерти Ленина, распространявшихся в начале 1920 года и первое, изданное заграницей произведение о ленинизме на венгерском языке.

Автор статьи анализирует процессы постепенного познакомления венгерского народа с именем Ленина; в качестве иллюстрации применяются несколько картиндокументов. Все-таки в рамках настоящей статьи не раскрываются общественные причины этих процессов, их формление и выяснение; все это представляет собой задачу последующецо культурно-исторического очерка.

HAVASI ZOLTÁN

Egyetemi könyvtáraink felszabadulás utáni tevékenységének irányairól

1.

Negyedszázad egyetemi könyvtáraink történetében jelentős szakasznak tekinthető. Az egyetemi könyvtárak és könyvtárosok huszonötéves tevékenysége az egész magyar könyvtárügy fejlődése szemszögéből nézve is figyelmet érdemel. Tudományegyetemeink és szakegyetemeink könyvtárai az anyaintézményeikkel való viszonylataikban, de önmagukban is, le nem becsülhető szerepkört töltenek be a felszabadulás utáni történelmi korszak felsőoktatásában, tudományában, közművelődésében, tágabban a magyar politikai, társadalmi, termelési és kulturális gyakorlatban. Munkájuk természete, jellege szerint tevékenységük a nemzetközi relációkra is kiterjed, részesei az egyetemes tudomány és kultúra alakulásának. A nemzeti haladáshoz, a nemzeti kultúra folyamatához való szerves kötődéssel kapcsolódnak be korunk társadalmi forradalmainak és a tudományos-technikai forradalomnak küzdőtereibe és áramköreibe. A magyar társadalmi-történeti fejlődés vonulataiban hordozói a tudomány, a kultúra kontinuitásának, illetve tükrei a társadalmi-történeti változások periódusai szerinti tudomány- és művelődéstörténeti korszakok váltásainak.

Az egyetemek a kultúra, a tudomány egyetemességének — szakegyetemek esetén bizonyos tudománycsoportok komplexitásának — megtestesítői. Intézményeik jellegével, tudományos légkörükkel, átfogó funkciórendszerükkel, különböző részfeladataik együttes hatóerejével teremtik meg kutató műhelyeikben az alkotó munka feltételeit, nevelik, alakítják az értelmiségi munkára készülő fiatalokat; intellektuális tevékenységük kisugárzik városukra, országukra, a nemzetközi kulturális, tudományos életre. Az egyetemi könyvtárak jelentősége is túlnő az egyetemek keretein. Történeti kialakulásuk és fejlődésük közben az egyetemi munka érdekében olyan nagy értékű és olyan magas színvonalú irodalmat gyűjtöttek össze, hogy a tudományos kutatás korábban elsőrenden az egyetemi könyvtárak gazdag anyagára támaszkodott. Tudományos életünk és a különböző szakterületek ma sem és a jövőben sem nélkülözhetik e könyvtárak gyűjteményeit és szolgáltatásait. Az egyetemi könyvtárak kutatási és tájékoztatási bázisokká fejlődésének és fejlesztésének okai és indokai: a tervszerűen gyűjtött állományokban rejlő hatalmas kutatási és információs potenciál, kutatási és tájékoztatási feladatok ellátására alkalmas szakszemélyzetük, differenciáltan kiépült szervezetük és apparátusuk, s végül az a tény, hogy a tudományfejlődésben előtérbe nyomul az interdiszciplinaritás, a tudományok differenciálódásával egyidőben végbemenő integrálódási folyamat. Az egyetemi könyvtárak állománya az egyetemi oktatás és kutatás feladataiból következően követi a tudományfejlődés említett irányát, olyan információs potenciált rejt tehát magában, amelynek kihasználása

nem korlátozható az egyetemekre, hanem országos hasznosításukat tudománypolitikai, tudományszervezési, műszaki fejlesztési és gazdasági szempontok egyaránt sürgetik.

A legjelentékenyebb egyetemi könyvtáraink a felszabadulás időpontjáig alapításuk és történeti kialakulásuk, állományuk mennyisége és minősége szerint erős különbözőséget mutatnak. A budapesti tudományegyetem könyvtára 1561-es alapítású, és 1635-től, a nagyszombati egyetem alapításától kezdve látja el az egyetemi könyvtári funkciókat, a budapesti műszaki egyetem könyvtára 1846-ra, illetve 1848-ra vezetheti vissza állományának szervezését, a debreceni tudományegyetem könyvtára 1916-tól, a szegedi 1921-től, a pécsi (bár a híres Klimó-gyűjtemény 1774-es alapítású) 1923-tól számíthatja működésének kezdetét.

A felszabadulás utáni egyetemi könyvtári fejlesztés iránya és arányai a műszaki felsőoktatás és a közgazdászképzés könyvtári feltételei javítására irányuló törekvést mutatják. A közgazdaságtudományi egyetem könyvtára (alapítási évét 1948-ban jelölhetjük meg) az első ötéves terv legnagyobb könyvtári létesítményeként tekinthető. A miskolci nehézipari műszaki egyetem könyvtára pedig (alapítva 1949-ben) a felszabadulás utáni huszonöt év legjelentősebb könyvtárépítési alkotása, az intézmény 1969-ben foglalta el könyvtári célokra épült korszerű otthonát.

A huszonötéves fejlődési szakasz jellemző jegyeinek felvázolása előtt megállapíthatjuk, hogy a felszabadulást követő évektől, de különösen az 1948-as egyetemi reformoktól számítható több mint két évtized alatt, bár az előrehaladás az első (1948-tól 1958-ig terjedő, a Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikai irányelveinek kibocsátásáig tartó) periódusban nem volt töretlen vonalú, az egyetemi könyvtárak funkcióik ellátására minden korábbi történeti korszakhoz képest leginkább alkalmasnak bizonyultak. Az egyetemek tevékenységét alátámasztó munkájuk színvonala és a magyar könyvtárügyben elfoglalt helyük, szerepük révén az ország legjelentősebb tudományos és szakkönyvtárai közé sorolandók.

A felszabadulás utáni fejlődés már jelzett két szakasza — egyébként az ország általános, valamint tudományos és kulturális fejlődési folyamatával összhangban — részben szerves egységet mutat, amennyiben az előző történelmi időszak káros örökségének felszámolására irányuló törekvés mindkét periódust jellemzi, másrészt azonban a két szakasz között lényeges különbség is kimutatandó, mert az elsőt inkább a rendkívüli elmaradások felszámolását célzó erőfeszítések, átalakulások, változtatások határozták meg, az 1958-tól számítható több mint egy évtized pedig — ismét csak az ország általános és az egyetemek sajátos fejlődési szakaszának jellege szerint — egyenes vonalúbb, kiegyensúlyozottabb, a felsőoktatási reformoktól inspirált, hosszabb távra tervezést igénylő, a tudományos követelményekkel fokozottabban számolni kívánó szakaszként értékelendő.

2.

A második világháború befejezése, a magyar nép felszabadulása után következő években (1945—48) még csak a demokratikus tartalmú reformokért folyt a küzdelem. Az első két esztendő még nem hoz lényeges változást a magyar könyvtárügyben. A fellendülés először 1947—48-ban a közművelődési

könyvtári munkában jelentkezett, főként a falusi és szakszervezeti könyvtárak létesítésével. A tudományos könyvtárak fejlődése nehezebben indul.

A huszonötéves ellenforradalmi korszak idején tudományos könyvtáraink hiába próbálkoztak könyvállományuk fejlesztésében és szolgáltatásaikban magasabb színvonalra emelkedni, megbecsülést, jobb elhelyezést és jobb felszerelési ellátottságot biztosítani maguknak. Az akkori kulturális politika egyszerűen számításon kívül hagyta az egyetemi könyvtárak tervszerű, az egyetemek fejlődéséhez kapcsolódó fejlesztését. Főleg vidéki egyetemi könyvtáraink tengődtek nyomorúságos helyzetben.

Egyetemeink könyvtárai viszonyaik fejletlensége következtében, és a múlt helytelen gyakorlatának hatása alatt a felszabadulás után is éveken keresztül elszigetelten és magukba zárkózva éltek. Még a saját egyetemükkel is csak éppen a legszükségesebb érintkezésre szorítkoztak. Az újjáépítés aránylag nem követelt nagyobb erőfeszítéseket, jelentősebb háborús károsodás — a budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárát kivéve — nem érte az egyetemi könyvtárakat. De feladatként jelentkezett a megváltozott körülmények között, az új feladatok kijelölésével a korszerű követelményeknek megfelelő munka megindítása, megtervezése. A háború utáni első évek még nem tudják biztosítani az anyagi feltételeket az új és megváltozott feladatokhoz. Így a gazdátlanság állapota, a könyvtárak magukrautaltsága még fennállt. Az egyetemi könyvtárak magukrahagyatottságukban, ha esetleg fel is ismerték a szükségleteket, a megoldást maguk sem szorgalmazták olyan mértékben és olyan hatékonysággal, mint ahogy azt az általános gazdasági és politikai törekvésekhez, valamint tudományos életünk és felsőoktatásunk célkitűzéseihez való felfejlődés követelte volna.

Művelődésügyünk szocialista fejlődésének 1948-tól 1952-ig terjedő szakaszában nyílt mód a szocialista könyvtárpolitika kimunkálására, könyvtárak létesítésére, könyvtárhálózatok kiépítésére. A közművelődési könyvtárak vonalán új könyvtárak létesítésével meg is indul a rohamos fejlődés. Az országos könyvtárhálózat erősen kiszélesedik, különösen az üzemekben és falun. A negyvenes évek végén és az ötvenes évek kezdetén a tudományos könyvtárak, közöttük az egyetemi könyvtárak fejlődése még kiegyensúlyozatlan, egyenetlen, ellentmondásos képet mutat. Nagyon természetes igényként jelentkezett 1949—50-ben az a feladat, hogy egyetemi könyvtáraink a magas képesítésű szakemberek képzésében a maguk eszközeivel részt vegyenek, az egyetemek tudományos kutató munkájának közvetlen szükségleteit szolgálják, a tudomány általános fejlesztésében közreműködjenek. A párt- és állami vezetés ezért — tudományos könyvtárügyünk elhanyagoltságára és társadalmi fejlődésünktől való elmaradottságára felfigyelve — tervbe vette és fokozatosan megvalósítani kezdte a tudományos könyvtárak tevékenységének beillesztését a szocialista társadalomépítés munkájába.

Az 1950-es évtől vette kezdetét a nagyarányú változtatások kora. Megkezdődött az egyetemi könyvtárak tárgyi és személyi feltételeinek erőteljes fejlesztése. Az 1948-tól 1958-ig terjedő időszak fejlődési ívét döntően a Közoktatásügyi Minisztérium Egyetemi Főosztályának tudományos osztálya által irányított hároméves (1950—1953) fejlesztő tevékenység határozta meg. Egyetemi könyvtáraink 1950 és 1953 között állománygyarapítási politikájukat, munkamódszereiket, az olvasókkal való foglalkozást, a könyvtári propagandát javították. A könyvtáron belüli munka tervszerűtlensége csökkent. A könyvek feldolgozásának, az olvasókhoz juttatásának üteme lényegesen meggyorsult

Teljes elzárkózásukból kiléptek, és a kulturális forradalom általános feladatainak végrehajtásában is aktív szerepet vállaltak. A káderviszonyok annyiban változtak, hogy könyvtáraink nagyobb része új vezetőt kapott, és ezekben az években kezdődött meg az egyetemi könyvtárosi szakképesítéssel rendelkező fiatalok munkába állítása.

Az egyetemi főosztály által szervezett felülvizsgáló bizottságok szakvéleménye alapján 1951—52-ben megállapítást nyert, hogy egyetemi könyvtáraink bár működésük során bekapcsolódtak az ország tudományos és egyéb könyvtárhálózatainak munkájába, ugyanakkor súlyos fogyatékosságként mutatkozott meg az, hogy az egyetemi könyvtári alapfeladatok ellátásában, az egyetemi tudományos, oktató és tanulmányi munka alátámasztásában nem kielégítő a fejlődés.

A legjobb szakemberekből összeállított felülvizsgáló bizottságok hangoztatták, hogy bár egyetemi könyvtáraink munkájában jelentős fejlődés mutatkozik, ez a fejlődés már nem kielégítő, mert az alapfeladatok ellátását, az egyetemi oktató- és kutatómunka alátámasztását akadályozta, hogy nem volt tervszerű kapcsolat az egyetemek és könyvtáraik között, aránytalanság mutatkozott a rohamosan fejlődő egyetemek és az egyetemi könyvtárak fejlődése között. Bár könyvtáraink jó úton haladtak ahhoz, hogy szocialista típusú könyvtárakká fejlődjenek, de nem tettek eleget ahhoz, hogy szocialista típusú *egyetemi* könyvtárakká legyenek. Nyilvánvalóvá vált, hogy ha ez utóbbi feladat nem nyomul döntő módon előtérbe a könyvtárak munkájában, akkor a múltnak e téren még mindig mutatkozó káros öröksége a jövőben is súlyos fejlődési zavarokat idézhet elő, és előbb-utóbb gátolhatja könyvtáraink nem egyetemi feladatait is.

Annak tehát, hogy egyetemi könyvtáraink nem a természetes vonalon, nem az elsőrendű feladatukból adódóan próbálkoztak bekapcsolódni az ország általános kulturális és tudományos fejlődésébe, egyrészt az egyetemekkel tisztázatlan kapcsolat volt az oka, másrészt könyvtárosainknak az a felismerése, hogy kötelezettségeik vannak mai életünk problémái felé fordulva az általános műveltségi színvonal emelkedése elősegítésében szerepet vállalni, elismerést kivívni. Így egyetemi könyvtáraink részben egy egyoldalúan közművelődési indítékú hibás könyvtárpolitikai felfogásnak engedve, amely nem egyszer a könyvtári művelődési feladatok megoldásától közvetlen termelési, politikai hatást várt, részben azonban — a közművelődési könyvtári munka akkori színvonalát tekintve — történelmi szükségszerűségből, nagyobb arányban vállaltak általános közművelődési könyvtári feladatokat, mint amennyire ezt alapfunkcióik csorbítása nélkül tehették volna. Volt azonban egy harmadik ok is, ami az elsővel szoros összefüggésre utal, a másodikkal pedig ellentétesnek mutatkozik. Ez az ok pedig egyetemi könyvtáraink titkolt vagy többször nyíltan is hangoztatott az az óhaja volt, hogy intézményeiket tudományos kutató intézetekké minősítsék, és kapcsolják be őket rohamosan fejlődésnek indult tudományos életünk vérkeringésébe. Vagyis: nagyobb önállóság biztosítása az egyetemi könyvtárak részére a felsőoktatási intézmények rendszerén belül, és fejlesztése annak a szerepnek, amelyet mint tudományos intézmények töltenek be. Ez utóbbi törekvésnek erőteljes hangsúlyozása felesleges módon önkormányzatot szándékozott biztosítani a könyvtáraknak a felsőfokú oktatási intézményekkal szemben, holott éppen azoknak a szolgálata az egyetemi könyvtárak alapfeladata.

A következő éveket a korszerű könyvtári munkafajták meghonosításának

szorgalmazása, az új szervezeti formák kialakítására irányuló törekvés, az átfogó művelődéspolitikai szemlélet, a könyvtári munka feltételeinek javítását célzó szándék jellemezti Az újító szándék kötöttségeket nem kedvelő forradalmi lendületét az 1953-tól számítható felfogás egészítette ki, a könyvtárosi szakszerűség, a stabilabb szervezeti keretek, a rendszerezés követelményével. 1953 után jelentkezett különösen nyilvánvalóan az a követelmény, hogy az egyetemeknek és főiskoláknak fontos feladataik vannak a szocialista tudomány fejlesztésében és a tudományos utánpótlás nevelésében. is. Ennek megfelelően fejleszteni kell az egyetemi oktatás színvonalát, javítani kell az egyetemi munka feltételeit. Javítani kell könyvtári vonatkozásokban is. Ebben az időszakban az egyetemi könyvtárak irányításának szervezetében ugyan bizonyos rések támadnak (az Oktatásügyi Minisztérium egyetemi főosztálya tudományos osztályának felszámolásával megszűnt a könyvtárak ügyeit gondozó osztály), de az egyetemi könyvtárigazgatók korábban kialakult jó közösségének összehangolt, konstruktív törekvései és javaslatai következtében az egyetemi könyvtárak munkája a felsőoktatás legfőbb vezetői előtt mégis a figyelem előterébe kerül. Az 1956 márciusában Debrecenben rendezett országos rektori-dékáni értekezleten az oktatásügyi miniszter beszámoló külön kitér az egyetemi könyvtárak fejlesztésének szükségességére.

Az egyetemi könyvtárak 1953-tól induló korszakát az állományok korszerű tudományos művekkel való gyarapítása, bibliográfiai munkálatok kibontakoztatása, a szakirodalom felkutatására irányuló készség, az egyetemi könyvtár és az intézeti, tanszéki könyvtárakkal kiépítendő kapcsolat a hallgatóknak a könyvtári szolgáltatásokba való fokozottabb bevonása jellemezte. Könyvtáraink elkezdték a felkészülést az egyetemen kívüli szakemberek könyvtári tájékoztatással való ellátására. Kidolgozást nyert az egyetemi könyvtárak második ötéves terve. Készen állt az egyetemek szervezeti szabályzatával összehangolt egyetemi könyvtári szabályzat is. A rendelkezések és határozatok után minden lehetőség megvolt arra, hogy a funkcióbeli ferdüléseket kiiktatva a még meglévő hibákat kijavítsuk, de ezt megakadályozta az ellenforradalom.

A kulturális életben elkövetett hibák és az ellenforradalom tapasztalatainak tanulságait hasznosítva könyvtárpolitikánk 1957-től új vonásokkal gazdagodott. A következetes párt- és állami irányítás érvényesítése mellett nagyobb teret engedett a különböző tanácsadó testületek tevékenységének, tudományos tanácskozásokat kezdeményezett. Szocialista fejlődésünk 1959-től 1962-ig tartó szakasza a magyar szocialista tudománypolitika alakulása szemszögéből nézve is döntő jelentőségűnek bizonyul. A társadalmi-gazdasági átalakulással nemcsak párhuzamosan, hanem azzal törvényszerű összhangban kerülhetett sor a tudománypolitikai alapelvek világosabb meghatározására, az országos távlati tudományos kutatási terv kidolgozására. A Párt 1958-ban kidolgozott és nyilvánosságra hozott művelődéspolitikai irányelvei szabtak irányt az 1962 végéig tartó fejlődési szakasz tudománypolitikájának. Törvényszerűnek tartjuk, hogy ugyanebben az időben váltak érette a viszonyok a könyvtárpolitika elméleti alapjainak kimunkálására, az adiminisztratív irányvonal felülvizsgálására, tudománypolitika és könyvtári szolgáltatások összefüggéseinek tanulmányzására. Számos tanácskozás, kiadvány, tanulmány jelzi a kövtári tományos közélet élénkülését.

Az elvi, elméleti kérdéseknek az előtérbe kerülése kezdte ellensúlyozni a könyvtári törvény előkészítése éveinek és megjelenését követő időszaknak az

egyoldalú irányzatát: a jogszabályokban testet ölötött könyvtárpolitikai szemlélethez való ragaszkodást. Az egyetemi könyvtári munka irányának és fejlesztési perspektívái meghatározásának sem lehetett egyedüli eszköze az 1956-os szervezeti és működési szabályzat. Ehhez jó kiegészítést, a tartalmi fejlesztéshez ösztönzést adott az a rendelkezés, amely 1958-ban az általános tudományos és tudományos szakkönyvtárakról szólva pontos gyűjtőköri szabályozást írt elő. Ez az intézkedés az egyetemi könyvtárak országos jellegű tudományos államfejlesztési feladatait kiemelve, a különböző tudományágak és szakterületek igényeinek felismerésére is ösztönzött.

Az egyetemi könyvtári alapfunkció és fejlesztési koncepció szemszögéből nézve jelentős mozzanatnak igérkezet az 1959 végén Szegeden sorra kerülő egyetemi könyvtári konferencia. Rendkívül fontos oktatás- és tudománypolitikai érdekű kérdések szerepeltek napirenden: az egyetem és könyvtára kapcsolatainak meghatározása; az egyetemen folyó oktató-, kutató- és nevelőmunka támogatására hivatott könyvtári szolgáltatások megfelelő szervezetének kialakítása. A konferencián 19 egyetem és főiskola küldöttsége vett részt. A központi könyvtárak vezetőin és vezető beosztású dolgozóin kívül egyetemi professzorok, adjunktusok és tanársegédek is szép számban megjelentek. Az oktatók és könyvtárosok eszmecseréje, bár sokban segítette egymás szempontjainak megértését, nem eredményezte mégsem a tudománypolitikai, felsőoktatás-politikai és könyvtárpolitikai nézetek egyértelmű egybekovácsolását. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy maguk a könyvtárosok sem léptek fel egységes felfogással. A két magas színvonalú, egymást jól kiegészítő referátum feletti vita közben nem tisztult fel „az az eszmei zűrzavar, amely ma még gyakorlat, elmélet vagy tudomány kérdésében, vagy a könyvtárosok tudományos tennivalóinak kérdésében eléggé eluralkodik" (Mátrai László).

A 60-as évek elején az egyetemi könyvtárosok figyelme erőteljesen fordult az egyetemi oktatási reformokból következő könyvtári feladatokra. A tudomány, az oktatás és a könyvtárak történeti fejlődésének tanulmányozása nyilvánvaló összefüggéseket tárt fel a tudományos és oktatási módszerek változásai és a könyvtári szolgáltatások alakulása között. A polihisztorok korában szélesre alapozott könyvtári bázisra volt szükség, a szakbarbárok viszont alig igényelnek saját szűkre szabott kézikönyvtárakon túli könyvtári szolgáltatást; a pozitivizmus nem nélkülözhette a könyvtárak adattárházát, a dogmatizmus korszaka szűkre szabott könyvanyaggal is megelégedett. Amíg a felsőoktatásban az ismeretszerzés főleg jegyzetanyagra támaszkodott, kisebb volt az igény a könyvtári könyv-, folyóirat- és egyéb dokumentum-gyűjtemények feltárására. Amikor a felsőoktatási reformok következtében az előadások a tudományok alapjainak ismertetésére szorítkoznak és a hallgatóktól önálló tanulmányi munkát, sőt a hallgatóktól a kutatómunka elemeinek elsajátítását várják, jelentékenyen megnő a könyvtárak szerepe. A tudománynak a széleskörűen gyűjtött konkrét adatanyagra támaszkodó és az általános törvényszerűségeket együttesen kutató új vonásai, valamint a tudományok modern kooperációja, illetve integrálódási folyamata pedig egyenesen a könyvtári szolgáltatások korunkbeli reneszánszának kibontakozását jelentheti.

E felismerések az egyetemi könyvtári munkára vonatkozó új felfogásokat eredményeztek. Többször megfogalmazódott, hogy a könyvtári munka fejlődésének két útja, módja — kedvező körülmények között szerencsésen összefonódó két útja, módja — van. Az egyik út: a kor követelményei által általánosan megszabott fejlődés a könyvtári munka korszerűsítésében, a könyvtári

tevékenységben önmagában. A másik út: a könyvtári tevékenységnek (annak alapműveleteiben és szolgáltatásaiban egyaránt) a konkrét szakterületek, szakintézmények, az egyes szaktudományok munkájához való harmónikus igazítása, az egyes szakproblémák megoldásának követelményeiből fakadó könyvtári fejlődés.

A következő években az egyetemi könyvtári alapbázisokra építve új módokon kellett a további célkitűzések alapjait megvetni. Az intézmények hagyományos és viszonylag korszerű módokon és eszközökkel történt fejlesztésének mintegy tizenötéves korszaka (1948—50-től számítva) eredményekben gazdag, de a fejlődés jellegét tekintve lezáruló szakasznak kezdett minősülni. A könyvtárpolitikai irányítás és az egyetemi könyvtárigazgatók kollégiuma látta, hogy a jövőben a társadalmi-gazdasági előrehaladás jegyében, a felsőoktatási reform munkálatainak, a tudósképzés követelményeinek, a kutatás fejlesztése igényeinek, vidéki intézményeink esetében a vidéken működő szakemberek szakirodalmi ellátása szükségleteinek kell meghatározó módon az egyetemi könyvtári munka jellegét formálnia.

Egyetemi könyvtáraink a hatvanas évek közepére a könyvtári munka korszerűsítésében jelentős eredményeket értek el. Általában felszámolták az évtizedek alatt felgyűlt feldolgozatlan állományaikat, igényesebb állományfeltáró tevékenységet végeztek, modernebb katalógusokat hoztak létre. Az olvasószolgálat feltételeinek javítása, az olvasók igényeinek jobb kielégítése érdekében olvasótermeiket felújították, az olvasótermi kézikönyvtárakat modern szakirodalommal egészítették ki, új tájékoztató csoportokat szerveztek. Megkezdték az olvasók körében végzendő igényfeltárást. Modern reprográfiai műhelyeket létesítettek.

Az egyetemi munka (nevelés, szakképzés, szakkutatás) követelményéből fakadó könyvtári fejlődés — számos erőfeszítés, sőt eredmény ellenére — még a hatvanas évek közepén is egyenetlen képet mutatott. Egyetemi könyvtárainkban évente több ezer egyetemi hallgató bevezetése zajlott le a könyvtárhasználat, az irodalomkeresés elemi módszereibe, ez a tevékenység azonban nem volt eléggé szervezett, az oktatók által kellően támogatott, így kiaknázatlanul maradt az önálló munkára nevelésnek egy eszköze. Bár egyetemi könyvtárosaink látták, hogy az egyetemi tanulmányi munkának egyik fontos színtere a könyvtár, az olvasószolgálatok kereteinek bővítésére nem kerülhetett sor. Intézményeink zömükben olyan épületekben működnek, amelyek funkcionálisan nem teszik lehetővé az olvasóhelyek számának szaporítását, modern olvasószolgálati feltételek megteremtését.

Könyvtáraink a hatvanas évek közepétől nagy erőfeszítéseket fejtettek ki annak érdekében, hogy lépést tartsanak az egyetemek tudományos munkájának fejlesztésével. A tudományos kutatás igényeinek kielégítése, a kutatómunkát elősegítő szolgáltatások fejlesztése, a könyvtárosok saját kutató tevékenységének fellendülése a hatvanas évek második felében az egyetemi könyvtárak legjelentősebb sajátossága. Szervezetüket és munkaszervezésüket úgy alakítják, hogy lehetőségük legyen az egyes szakterületek differenciált kiszolgálására. A szakegyetemek könyvtárai mellett az általános gyűjtőkörű könyvtárak is azon fáradoznak, hogy az általános könyvtári feladatok maradéktalan ellátása mellett — különösen a gyűjtőköri munkamegosztást megalapozó kialakult specifikus szakterületeken — a szakkönyvtári tevékenység irányában fejlődjenek, a szakosított könyvtári munka kibontakoztatására tegyenek lépéseket. Jelentős eredményeket értek el a személyi állomány össze-

tételének fejlesztésében, a szakreferensi rendszer kialakításában, a szakirányú tájékoztatás megvalósításában.

Az igen jelentős fejlődés ellenére 1965—1966-ban azt kellett konstatálni, hogy az egyetemi könyvtárak munkájának feltételei, a magyar könyvtárügyben betöltött nagyon jelentékeny szerepükhöz képest méltatlan körülményeik, a mind tudományosan, mind tárgyiakban rohamosan fejlődő egyetemek fejlesztésétől való elmaradásuk nem biztosítják a rájuk rótt funkciók maradéktalan betöltését. Az egyetemi könyvtárak önmagukhoz mért jelentős fejlődése ellenére, az 1965-tel záródó ötéves fejlesztési szakasz számos felismerése, távlati fejlesztési elgondolások szükségességének hangoztatása, a megváltozott feladatok anyagi feltételeinek igénylése ellenére sem sikerült a mind méreteiben, mind tudományos tekintélyében jelentős hazai egyetemi könyvtári apparátust (könyvállományával, kutatói felkészültségével, könyvtárosi szaktudásával) a magyar felsőoktatási, tudományos, kulturális és gazdasági közélet áramába úgy bekapcsolni, hogy az oktatás, a kutatás, a kulturális nevelés és a termelés tudományosan és társadalmilag elismert tényezője legyen.

E könyvtáraknak — fejlődésüknek 1966-tól 1970-ig terjedő időszakában — éppen ezért az volt a célkitüzésük, hogy szervesebb kapcsolatuk épüljön ki az egyetemekkel, és az eddiginél szorosabb egybehangolás jöjjön létre a szolgáltatásokkal ellátandó tudományterületek (népgazdasági szakágazatok) soron lévő és távlati feladataival.

Számos eredmény jelzi az 1960-as évek második felében, hogy az egyetemi könyvtári munka iránya és arányai helyesen alakulnak. Az országos könyvtárügy rendszerén belül ezeknek az intézményeknek a helyét a könyvtári munka differenciáltabb szemléletéből kiindulva lehet megtalálni. A különböző típusú könyvtárak nem ugyanazt a funkciót látják el, következésképpen a könyvtári munka sem állítható mindenütt ugyanazon közvetlen célok szolgálatába. Az egyetemi könyvtárat sajátos feladatai a tudományos tervezés, szervezés és alkotó munka (beleértve a társadalmi és népgazdasági jelentőségű felsőoktatási szakképzés tudományos és szervezési feladatait is) részévé teszik. Ez a fő szempont, ami viszonyát a tudománnyal, a művelődéssel, a termeléssel meghatározza, profilját a tudomány egészéhez és a szaktudományok megfelelő csoportjához igazítja, alakítja. Helyes, sőt egyedül az helyeselhető, ha a könyvtárak működésükben elsősorban azoknak az intézményeknek a céljaihoz igazodnak, amelyekhez tartoznak, amelyeket szolgálnak. De az egyetemi könyvtárak a sajátos hazai fejlődés folytán (és számos külföldi tapasztalat szerint is) nemcsak az egyetemek könyvtárai, hanem az országos tudományos, kulturális és szakirodalmi tájékoztatási apparátus részei is, ily módon az országos könyvtári munkamegosztás révén meghatározott országos feladatokat ellátó tudományos könyvtárak is.

A 60-as évek második felében az egyetemi könyvtárak alapfunkcióit az 1965-ös új szervezeti és működési szabályzat, valamint az 1968-as, a tudományos és a szakkönyvtárak gyűjtőköréről és a szakirodalom beszerzésében való együttműködésükről szóló miniszteri utasítás határozza meg. Különösen jelentősnek tekinthetők az országos gyűjtőköri elhatárolási munkálatok. A szakkönyvtári bázisok megteremtésében, az egymással tervszerűen kooperáló könyvtárak együttesében az egyetemi könyvtárak — történetileg megalapozott állományukkal, korszerű állománygyarapítási gyakorlatukkal, kutatói felkészültségükkel, könyvtárosi szaktudásukkal — szerepükhöz méltó módon vesznek részt.

Egyetemi könyvtáraink fejlődésük jelen szakaszában eredményeket érnek el az egyetemek profilja szerinti könyvtárosi szakképzettségi összetétel javításában. Arra törekednek, hogy a könyvtári tevékenység egyes területein — pl. állománygyarapításban, szaktájékoztatásban — az adott tudományterületek szakembere vagy a feladatok ellátásához szükséges szakismeretekkel rendelkező könyvtáros dolgozzék.

3.

Ma az egyetemi könyvtári munka hatékonysága növekedésének irányában hatnak a társadalmi, gazdasági, politikai, valamint egyetempolitikai és tudománypolitikai törekvések. Vagyis megfordítva, az egyetemi könyvtári tevékenységet e törekvésekhez lehet és kell az eddiginél következetesebben alakítani, felhasználva a felszabadulás óta eltelt huszonöt év munkája irányainak elemzéséből levonható tanulságokat, tapasztalatokat.

A tanulságok, tapasztalatok arra utalnak, hogy az egyetemi tudományos munka és az egyetemi könyvtári munka viszonya a kettő kölcsönösségének perspektívájában vizsgálandó, mert amint nem képzelhető el tudományos kutatótevékenység megfelelő színvonalat képviselő, jól szervezett és könnyen használható könyvtár nélkül, úgy a követelményekkel összhangban lévő könyvtár sem jöhet létre másként, csak a tudományos tevékenységgel fennálló állandó és aktív kapcsolata révén.

Ahhoz pedig, hogy az egyetemi oktatás lépést tartson a társadalom átalakulásával, a tudomány és technika gyors fejlődésével, hogy az ismeretanyag mozgékonyan és permanensen megújítható legyen a korszerű követelmények, az új tudományos eredmények alapján: megfelelő szakirodalmi információs bázis, jól válogatott és feltárt könyvtári állomány, magas szintű könyvtári szolgáltatások, magas fokú könyvtárosi felkészültség, korszerű technikai apparátus szükséges, és mindezeket összefogó hatékony szervezet.

Mondottuk már, hogy az egyetemi könyvtári munkát sajátos feladatai a tudománytervező, tudományszervező és a kutató, alkotó munka részévé teszik. Az egyetemi oktató-nevelő munka korszerűsítése következtében pedig, vagyis abból adódóan, hogy az oktatás súlypontja az ismeretek megtanításáról az alkotó értelmiségi tevékenységhez szükséges készségek kifejlesztésére helyeződik át, az egyetemi könyvtárakra más intézményekre át nem ruházható szerep vár.

Az egyetemi könyvtári gyűjtemény gondozása, a kor tudományos színvonalán fejlesztendő könyvtári állomány állandó, folyamatos alakítása, a dokumentumok feldolgozása, feltárása, használatának megszervezése, a szolgáltatások irányának meghatározása önmagában tudományos igényességet, tájékozottságot, felkészültséget igényel. Az egyetemi könyvtár funkciójának kialakítása, a könyvtári alapműveletek megszervezése tudománytörténeti ismereteket, a tudomány jelen és előrelátható tendenciáinak felmérését, tudomány- és oktatáspolitikai tájékozottságot feltételez, s megköveteli a korszerű módszerek alkalmazására való készséget. Az egyetemi könyvtári funkció betöltése, a szolgáltatások kibontakoztatása az egyetemen eddig mutatkozott és várható igények elemzését írja elő. Közelről kell figyelemmel kísérni a tudományos kutatás irányainak, súlyponti problémáinak alakulását, s a könyvtárnak állománygyarapítási, feltárási és tájékoztató, bibliográfiai programját, és saját kutatási feladatait is jelentős részben ezek szerint kell alakítania.

A könyvtár azonban csak akkor képes ilyen irányú tevékenységet folytatni, ha olyan munkatársakra bízza a feladatok megoldását, akik maguk is aktív részesei a tudományos munkának, akik saját kutatómunkájuk tapasztalatai révén képesek a könyvtár és az adott diszciplina viszonyát az állománygyarapítás, a szakozás munkáján túl, a tudományos tájékoztatás fokáig úgy alakítani, hogy az valóban megfeleljen a korszerű színvonal igényeinek. Ezért valósítandó meg, illetve fejlesztendő tovább a szakreferensi rendszer, a szaktudományokkal való kapcsolat intézményes formája, s ezért fordítunk különös gondot káderpolitikánkban e szempontra.

Egyetemi könyvtárainkban a fiatalabb nemzedék körében, a kissé egyoldalú könyvtárosi felkészültséggel rendelkező munkatársak mellett, felfedezhetők azok a tudományosan kvalifikált munkaerők is, akiknek tudományos előrehaladásával biztosítható egyetemi könyvtáraink tevékenységének a következő negyedszázadokban követendő helyes iránya.

Z. HAVASI: ON THE TRENDS OF ACTIVITY OF THE UNIVERSITY LIBRARIES AFTER THE LIBERATION

For the past twenty-five years reckoned from the end of World War II and the liberation of the Hungarian people but especially since the university reforms in 1948 the Hungarian university libraries have proved the most suitable for the fulfilment of their functions as compared with any earlier historical period. The level of their work supporting the activity of the universities and their position in Hungarian librarianship have placed them among the most significant research- and special libraries of the country.

The lessons and experiences of the last twenty-five years show that the relation between university research and the work of the university library should be studied in the light of their correlation. In consequence of the modernization of university education and instruction, that is owing to the shift of the main point of instruction from the teaching of the knowledge of facts to the development of skills that are needed for creative intellectual activity, the university libraries have to play a role that cannot be transferred to any other institution.

The closest attention has to be paid to the trends and main problems of scientific research; and the acquisition, processing, information and bibliographic program of the library and a considerable part of its own research should be developed in accordance with these trends and problems.

The libraries, however, cannot carry out such activity unless their staff responsible for the performance of tasks take an active part in scientific work and thus, by way of their own experiences in research, are able to form relation between the library and the given branch of knowledge, besides acquisition and classification also in the field of scientific information to such a degree that it may really answer the requirements of modern standards.

BIKÁCSI LÁSZLÓNÉ

Gyermekkönyvtárak a felszabadulás évfordulóján a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában

Hazánk felszabadulása után az országban megindult kultúrforradalom a közművelődési könyvtárak életében is gyors ütemű fejlődést eredményezett. A gyermekkönyvtárak létrehozása — bár lassúbb ütemű, mint a felnőtteké — összefügg a közművelődési hálózat fejlesztésével. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában a gyermekkönyvtárak helyzetét, fejlődését a felszabadulás után különösen izgalmas végigkísérni, hiszen gyökeret még akkor eresztettek, amikor a fővárosi könyvtárhálózatot Szabó Ervin, korának európai hírű könyvtártudósa és szocialista forradalmár megalapította.

Szabó Ervin a gyermekkönyvtárakat, csakúgy, mint a felnőttekét a múlt század végén az angolszász államokban kialakult ún. public library-k rendszere szerint kívánta tervezni. A gyermekkönyvtárak sem spontán jöttek létre, amikor Szabó Ervin a nagy közművelődési könyvtár programját — *Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten*[1] címmel — kifejtette, többször említ példákat az amerikai könyvtárak gyermekosztályairól[2] s a gyermekeknek tartott foglalkozásokról. S még mielőtt az első gyermekrészleget létrehozza, már az ő tervei szerint előkészített, 1911-ben megnyitott V. ker. Népháza könyvtárában is gondoskodnak a gyermekek ellátásáról.

Az olvasótermet felváltva használták a gyermekek a felnőttekkel. „Az olvasóterem nyitva van az ifjúság részére d. u. 4—1/2 7-ig, a felnőttek részére este 1/2 7—9-ig."[3]

E könyvtár életéről Alpári Gyula, korának kiemelkedő munkásmozgalmi személyisége, mint az intézmény könyvtárosa, ezeket írta: „Legyen szabad megjegyeznem, hogy a főváros területén már három év óta működik egy népkönyvtár, mely ugyanazon elveken épül fel, mint melyeket dr. Szabó szerint minden népkönyvtárnak követnie kellene . . . Este 4—9 között minden nap 120—150 gyermek és 80—120 felnőtt látogatja . . . A könyvtár mint első jár el az új könyvtári elvek szerint, mert ezeket a Népház könyvtárában — dr. Szabó könyvtári igazgató honosított meg."[4]

1913-ban nyílt meg az első közművelődési kerületi könyvtár az Almássy téren, az ún. Deák Ferenc Könyvtár (2. sz. fiók), melyben teljesen egyenrangúan voltak ellátva a gyermekek a felnőttekkel, olvasótermük volt megfelelő számú ülőhellyel, könyvekkel, folyóiratokkal. Ezzel lerakták az alapját

[1] Bp. A Fővárosi Könyvtár kiad. 1910.
[2] I. m. 468., 479., 480. l.
[3] *A Fővárosi Könyvtár Értesítője* 1911. Bp. Szfőv. Háziny. 1911—12.
[4] *Világ.* 1913. dec.

egy széles, gyermekeket is ellátó, hálózati könyvtárrendszernek. (A később létesített, a központ épületében lévő 1. sz. fiókban is volt a gyermekeknek olvasótermük.) Ily módon fejlesztették a hálózatot egészen a Tanácsköztársaság dicső korszakáig. SZABÓ Ervin terveit korán beköszöntött halála, majd a Tanácsköztársaság bukása miatt csak késői utódai, a felszabadulás utáni könyvtárépítők tudták megvalósítani.

Az első fiókkönyvtárak létesítésekor akadtak kételkedők, hogy vajon lesz-e, aki felkeresi a könyvtárakat, különösen a nép gyermekeinek művelődési vágyában nem hittek. MADZSAR József — SZABÓ Ervin legközvetlenebb munkatársa — adta meg a választ az első fiók, a Deák Ferenc Könyvtár életének néhány hónapos tapasztalatairól beszámolva:

„A forgalom állandóan maximális, a gyermekeket csak turnusokban lehet beboccsátani, bármennyire is sajnáljuk azokat, akik fagyban és szélben kis kabátban dideregnek órák hosszat az ajtó előtt, míg egy-egy hely megürül . . . Nagyon szerettem volna elhozni a könyvtárba valamelyik este azokat az aggódókat, akik ilyen kérdésekkel próbálták építés közben lehűteni a mi lelkesedésünket:

— „Mit gondolnak az urak, lesz majd aki itt olvasni akar?" — A másik azt mondta: „Ez a legrosszabb vidék!" . . . . „Nem fognak bírni evvel a sok jasszal és csirkefogóval.". — Nos ezek a kis „csirkefogók" második nap már maguk figyelmeztették az újonnan jövőket, hogy mossák meg a kezüket, mielőtt könyvet vesznek kézbe. És nem hiszem, hogy nagyobb csend volna az iskolában, pedig itt mindig van valami mutatni való kép a szomszédnak és meg kell beszélni az asztal közepén álló földgömbön mutatva, hogy hol keresik most éppen Grant kapitányt gyermekei."[5]

A gyermekek művelődésével kapcsolatban SZABÓ Ervin vallotta:

„Kiváltképp arról vagyunk meggyőződve, hogy a gyermekeknek szabad olvasáshoz szoktatása fogja idővel a legjobb gyümölcsöket teremni."[6]

A gyermekek könyvtári ellátásáról azt tartotta, hogy „községi könyvtárnak ennél fontosabb feladata nincsen".[7]

„Szabó Ervin halála talán nagyobb vesztesége a holnapi Magyarországnak, mint a mainak . . ."[8] — írta MÓRA Ferenc, s bizony a Tanácsköztársaság bukása után a közművelődési könyvtárak létrehozása s ezzel a gyermekek közkönyvtári ellátása is megrekedt.

SZABÓ Ervin elképzelései a Tanácsköztársaság idején még szárba szöktek, az általa tervezett és előkészített két könyvtár közül a 6. sz. fiókot még megnyitották.

„. . . Gépfegyverek ropogtak, amikor Kőhalmi Béla elvtárs, a könyvtárügyek helyettes megbizottja a könyvtárt a dolgozóknak átadta és ágyú dörgött, amikor a II. kerületi Munkástanács megbizottja átvette a proletáriátus nevében. Braun Róbert, a Szabó Ervin Könyvtár vezetője fegyverzajban tett ígéretet, hogy a könyvtár az egész szervezet nagy alapítója, Szabó Ervin szellemében fogja a közművelődést szolgálni."[9]

[5] MADZSAR József: *Az első fővárosi fiókkönyvtár — Könyvt. Szle.* 1914. jan. 15. 19—22. l.

[6] *A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője* 1915. 1—2. sz. Bp. Szfőv. Háziny. 1916. 19. l.

[7] Uo.

[8] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Irattár 1918. Móra Ferenc levele az intézethez. Szabó Ervin halálával kapcsolatos iratok. 1918. X. 2.

[9] *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye* Bp. 1914. 4. sz.

Ebben a könyvtárban is, csakúgy mint a 7. sz. Vág utcaiban, helyet kaptak a gyermekek is. Ez utóbbit is a Tanácshatalom idején készítették elő, és készültek is megnyitni.

„A megnyitást augusztus 7-re terveztük — írta Kőhalmi Béla — . . . a könyvtárt végül is nem mi adtuk át a munkásságnak . . . de mégiscsak az angyalföldi proletároké lett és ezen a fehér diktatúra sem mert változtatni."[10]

A gyermekkönyvállomány gyarapítása is ekkor a legmagasabb.

Ugyanezt látjuk, ha pl. az 1. sz. fiókkönyvtárban vizsgáljuk a gyermekek könyvtári ellátását:

Év	Új beiratkozó	Köles. gy.	Kötetek év elején	Évi gyarapodás	Folyóirat
1919	627	4671	4083	577	9
1922	385	763	3779	77	—
1923	415	828	3856	61	—
1924	118	917	3905	295	—

Lényegében a Tanácsköztársaság bukása után a könyvtárak létrehozása, telepítése megrekedt és különösen nem történt gondoskodás az iskoláskorúak közkönyvtári ellátásáról. A felszabadulás időpontjáig mindössze 5 könyvtárban kaphattak könyvet a gyermekek.

Hazánk felszabadulásával érkezett el az az idő, amikor a nép legszélesebb rétegeit befogadó könyvtártelepítés és ezzel együtt a gyermekek nagyobb arányú könyvtári ellátása is megkezdődött.

A felszabadulás óta, de különösen az utóbbi tíz esztendőben a gyermekkönyvtárak lényeges változáson mentek keresztül. Szocialista társadalmunkban a gyermekekkel foglalkozó intézmények szerepe jelentősen megnövekedett. Különösen a gyermekkönyvtárak tudnak sok segítséget nyújtani az iskoláknak és az Úttörőszövetségnek nevelési célkitűzéseik megvalósításához. Ezért fejlesztésük, a közművelődési hálózatban a gyermekek könyvtári ellátása fontos feladat. A budapesti közművelődési hálózat a felszabadulás óta nemcsak számukat növelte a gyermekkönyvtáraknak, hanem korszerűvé tette őket, és emelte munkájuk színvonalát is. A gyermekekkel való foglalkozás, az olvasószolgálat új, sokrétű módszerekkel gyarapodott, színvonalasabb, tartalmasabb lett. Amikor tehát a felszabadulás utáni fejlődést kívánjuk bemutatni, nem elégséges csupán a könyvtárak számának gyarapításáról írni. Jóllehet a fejlődés valamennyi fázisát e tanulmány keretében nincs módunk felvázolni, három fontos területről részletesebben kell szólnunk. Ezek: 1. Könyvtártelepítés 2. Állományfejlesztés 3. Olvasószolgálat

[10] Kőhalmi Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság Könyvtárügye* Bp. Gondolat 1959. 162—163. l.

1918-ban 1550 kötet
1919-ben 2018 kötet
1920-ban 533 kötet
1921-ben 472 kötet
1922-ben 1144 kötet
1923-ban 160 kötet

1.

Gyermekkönyvtárak létrehozása

Az újjáépítés első éveinek hősies munkái után (romeltakarítás, a meglevő könyvtárak helyreállítása) nagy ütemben indult meg a közművelődési könyvtárak telepítése. Az első évek szervező munkája, a könyvtárak rendbehozása, megfelelő számú haladó szellemű irodalom szerzeményezése után már 1948-ban kilenc könyvtárban kölcsönöznek gyermekek számára is. Azután egymás után nyílnak meg az új kerületi fiókkönyvtárak. 1949-ben három fiókkönyvtárat nyitott meg az intézetvezetőség. (II., XIII. XIV. kerületben.) „1950-ben, az ötéves terv első évében újból hét (IX. ker. Illatos út, XVIII. ker. Pestlőrinc, XIX. ker. Kispest, XX. ker. Pesterzsébet, IV. ker. Újpest, XV. ker. Rákospalota, XXI. ker. Csepel-Királyerdő) . . . 1951-ben további hét fiók nyílt meg, mégpedig Sashalmon, Pestújhelyen, Békásmegyeren, Budafokon, Soroksáron, Rákoskeresztúron és a VIII. ker. Kálvária téren. Ezzel Budapest minden peremkerülete könyvtárhoz jutott . . . 1952-ben hat könyvtárat nyitottunk meg. Így Pesthidegkúton, Rákoscsabán, Pestimrén, Káposztásmegyeren, valamint a XII. ker. Böszörményi úton és IX. ker. Boráros téren. 1953-ban Csillaghegyen létesült könyvtár . . . Valamennyi új létesítmény gyermekkönyvtárral is rendelkezik . . . A nagyobb könyvtárakban külön gyermekkönyv-kölcsönző helyiség nyílt meg."[11]

1958-ban már 20 gyermekkönyvtár van csaknem 30 000 olvasóval, akik egy év alatt több mint 700 000 kötet könyvet olvastak. Az ezután következő évek könyvtártelepítéséből legjelentősebb az 1961-es esztendő, amikor a testvérországok, de leginkább a Szovjetunió fejlett könyvtárpolitikájának példáját követve első ízben hoztunk létre önálló gyermekkönyvtárakat, mégpedig az elsőt a XIII. kerületben (2. sz. gyermekkönyvtár, Sallai Imre utca 52.) április 1-én, másodízben pedig a VI. kerületben (1. sz. gyermekkönyvtár Liszt Ferenc tér 6.) június 3-án. Ekkor már több ország tapasztalataira támaszkodhattunk. A Szovjetunióban pl. ha az iskoláskorúak elérik a 750 főt, önálló gyermekkönyvtárat hoznak létre járásonként.[12] 1960-ban már 40 megyei gyermekkönyvtár működött, a legnagyobb (Szaratov) 120 000 kötettel, a kisebbek 70—80 000 kötettel. Magában Moszkvában több mint 100 önálló gyermekkönyvtár működik.

Az NDK-ban már 1954-ben hoztak olyan könyvtári törvényrendeletet, mely a gyermekkönyvtári szolgálatnak négy típusát különbözteti meg. A négy típusból az egyik az önálló gyermekkönyvtár. Az NDK könyvtári normái szerint minden 20 000 lakosú városban, illetve városi kerületben gyermekkönyvtárat kell létesíteni.[13] E törvény értelmében 1968-ban az NDK fővárosában Berlinben már több mint 40 önálló gyermekkönyvtár működött. (Befogadóképességük 2 000—2 500 fő.) Lengyelországban szintén fejlett gyermekkönyvtári szolgáltatásokat tanulmányozhattak az oda kiküldött munkatársak. Varsóban már 1958-ban Gyermekkönyvtárak Központi Módszertani irá-

[11] *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve* IV. 1949—1954. Bp. 1955. 43—44.
[12] CSUBARJAN: *Általános könyvtártudomány.* 8. f. Moszkva 1960. 202. l.
[13] *Gyermekkönyvtárak a Német Demokratikus Köztársaságban. Könyvtáros.* 1957. 2. sz. 88—90. l.

nyító Osztálya működik. Lengyelországban is 20 000 lakosra telepítenek egy-egy gyermekkönyvtárat.[14]

Mindezek a példák segítették nálunk is az első két önálló gyermekkönyvtár létrehozását 1961-ben, mely hazai viszonylatban úttörő jelentőségű volt. E könyvtárak működésükkel, igényesebb könyvállományukkal, olvasószolgálatukkal általában is növelték a kerületi könyvtárak gyermekrészlegeinek is az igényességét. A gyermekek jobb, korszerűbb könyvtári ellátottsága hálózatszerte igényé vált, és az intézet vezetősége több intézkedéssel segítette a gyermekkönyvtári munka kifejlődését. 1964-ben már nyolc önálló gyermekkönyvtár és 20 gyermekrészleg, 1969 végéig pedig 17 önálló gyermekkönyvtár és 20 gyermekrészleg működik a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában. (Ezenkívül nyolc könyvtár közös szolgálatban látja el a felnőtteket és a gyermekeket.) A fejlődés fokmérője az általában meghosszabbított kölcsönzési idő a gyermekek számára. 1969-ben már heti 20—24 órán át tartanak nyitva az általános iskolások számára a kerületi könyvtárak.

A könyvtártelepítés azonban még mindig nem kielégítő. Sok a fehér folt, az ellátatlan terület, holott köztudomású, hogy a gyermekek számára sűrűbb könyvtártelepítésre van szükség, mert a kisiskolások iskolájuktól, lakásuktól távollevő könyvtárakat nem látogathatnak a közlekedés veszélye nélkül.

Gyermekkönyvtárak telepítése a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában. (A könyvtárigénynél a kerületi lakosságot, illetőleg a gyermeklakosságot vettük figyelembe.) 20000 lakosra illetőleg 1500-2000 általános iskolai tanulóra számítunk 1 könyvtárat.

Ker.	6—14 é. gyermek[15]	gyermek-kvtár igény	jelenleg kvtár van	a ker. kvtár hálózati száma
I.	4 078	2	2	11. gy., 20. gy.
II.	9 426	5	1	37. r.
III.	6 988	4	2	8. gy., 21. r.
IV.	6 946	4	2	28. r., 41. r.
V.	6 408	3	2	5. gy., 14. r.
VI.	7 468	4	1	1. gy.
VII.	8 417	5	1	2. r.
VIII.	10 998	6	3	3. r., 9. gy., 44. gy.
IX.	10 130	5	4	7. gy., 15. gy., 23., 39.
X.	7 221	4	1	12. gy.
XI.	12 568	6	1	6. gy.
XII.	6 720	4	1	38. gy.
XIII.	12 480	7	4	2. gy., 3. gy., 10. gy., 19.
XIV.	12 475	7	4	5. r., 18. r., 43. r., 47. r.
XV.	5 115	3	2	29. r., 34. r.
XVI.	5 474	3	2	32. r., 45. r.
XVII.	4 650	2	2	36. r., 40. r.
XVIII.	8 438	4	2	24. r., 31. r.
XIX.	5 271	3	2	16. r., 25. r.
XX.	9 788	5	2	27. r., 35. r.
XXI.	6 762	4	3	4. gy., 17. gy., 30. r.
XXII.	4 041	2	1	13. r.
összesen	171 862 gy.	92 kvt.	45 kvt.	

[14] *Nabatova:* A Lengyel Népköztársaság könyvtárügye 1959. Bibliotekovedenyije bibliografija za rubezsom. 71.

[15] *Budapest Statisztikai Évkönyve* 1968, 286. l.

A telepítés rendjében mutatkozó hiányosságok, melynek következtében Budapest gyermeklakosságának csak 30%-át lehetett beiratni a fővárosi könyvtárhálózatba, mutatja a tennivalók sürgősségét. (Országosan 50% a gyermekolvasók száma a lakosság hasonló korú rétegéhez viszonyítva!) A 30%-on belül is igen ingadozóak az értékek. A nagy kiterjedésű II. kerületben a legrosszabb, 12,5%, az erősen munkáslakta VII. és X. kerületben is csak 17,5%, 19,3%, míg az I. kerületben 53,6%. A fejlettebb államok fővárosaiban minden 20 000 lakosú városrészre telepítenek egy-egy gyermekkönyvtárat. (1500—2000 gyermeklakosságra.) Ezek szerint az említett II. kerületben 1 helyett 5., a VII. és X. kerületben 4, illetőleg 5 gyermekkönyvtárra lenne szükség. Megemlítendő az is, hogy az ezekben a kerületekben meglevő 1—1 gyermekrészleg is rendkívül zsúfolt, korszerűtlen. A fizikai dolgozók gyermekeinek segítése, művelődésük támogatása pedig erősen összefügg a könyvtári szolgáltatások mértékével.

A telepítés, a könyvtárak számában és kerületi elosztásában mutatkozó hiányosságok ellenére is 1945-höz viszonyítva igen nagy mértékű fejlődésről adhatunk számot. Ezt néhány mutatóval illusztráljuk:[16]

Év	gyermek-könyvtár	6—14 é olvasó	gyermek-könyváll.	kölcs. kötetek
1945.	5	1 715	29 438	68 571
1968.	45	51 548	406 707	1 413 765

2. *A gyermekkönyvállomány fejlődése*

A felszabaduláskor örökölt könyvállomány nemcsak számszerűen volt rendkívül kevés, de összetételében sem volt alkalmas a korszerű műveltség terjesztésére. Lassú, szívós munkával és különösen az utóbbi tíz év tervszerű állományfejlesztésével sikerült a gyermekek könyvállományát a szocialista neveléspolitikát, az iskolai oktatást támogató korszerű állománnyá változtatni.

A felszabadulás után az általános könyvtárfejlesztésen belül viszonylag elmaradt a gyermekkönyvtárak működéséhez szükséges feltételek megteremtése, a könyvállomány arányos fejlesztésére, a hiányosságok felszámolására az elmúlt tíz év alatt került sor nagyobb ütemben. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában a gyorsabb ütemű fejlesztést több intézkedés segítette. Pl.

a) 1958-tól állományelemzések (állományösszetétel vizsgálata)[17]
b) A költségvetési összeg meghatározása gyermekkönyvek szerzeményezésére
c) A gyermekkönyvállomány csoportjainak tételes nyilvántartása
d) Reprezentatív statisztikák gyűjtése és vizsgálata
e) Szerzeményezési tanácsadás. Állománybővítési javaslatok
f) A gyermekkönyvtári kézikönyvtár kialakítása
g) Kézikönyvtári útmutató (címjegyzék) készítése
h) Rendszeres szakmai viták az állomány fejlesztése érdekében. (1958, 1963, 1964, 1967.)

[16] A statisztikai adatok a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 1943—45.* Bp. 1946, illetőleg *Jelentés a kerületi könyvtárak 1968. évi munkájáról* Bp. 1969. c. munkákból vettük.

[17] Bővebben ld.: *A gyermekkönyvállomány vizsgálata a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtáraiban. Magy. Könyvszle.* 1961. 3. sz.

A felsoroltak közül legjelentősebb volt az állományelemzések tapasztalatainak számbavétele, mely igazolta, hogy a gyermekkönyvállomány szegényes, nemcsak számszerűen kevés, hanem gyenge választékú, s mivel az állományon belül igen kevés az ismeretterjesztő mű, nem is szolgálhatja a korszerű művelődést. A fejlesztésnek azonban le kellett küzdeni azt a gátját, hogy a vegyes könyvtárak könyvbeszerzési keretük aránytalanul nagyobb részét fordították a felnőttek könyvállománya gyarapítására, s ennek következtében nem tudták ellátni az egyre nagyobb számban beiratkozó 6—14 éves olvasókat. Ezért volt jelentős az az intézkedés, mely megszabta, hogy könyvtáranként mennyit köteles egy-egy könyvtár gyermekkönyvek vásárlására fordítani. A gyors ütemű fejlődést az alábbi táblázattal szemléltetjük:

A gyermekkönyvállomány fejlődése a budapesti közművelődési könyvtárakban[18]

Év	6—14 éves olvasó	Könyv-állomány	Ebből ism. terj. %	Kötet 1 olvasóra
1958	29 652	128 064	12,8	4,3
1961	34 711	182 595	20,0	5,2
1964	40 917	284 465	30,0	5,5
1967	55 486	371 188	36,0	6,7
1968	51 548	406 787	40,0	7,9

A gyermekkönyvállomány összetételének megváltozását nemcsak a tervszerű állománygyarapítás eredményezte, hanem számottevően hozzájárult a könyvkiadás gazdagodása is. A Móra Ferenc Könyvkiadó népszerű ismeretterjesztő sorozatokat jelentetett meg (*Búvár, Bölcs bagoly, Képes történelem* stb.), ezenkívül a könyvtárak rendszeresen vásárolták a más könyvkiadók kiadásában megjelent — a gyermekek érdeklődésére számot tartó kiadványokat is. A korszerű műveltség terjesztéséhez különösen szükséges volt kézikönyvek vásárlása, melyek nagy része szintén az ismeretterjesztő irodalom arányát növelte.

A gyermekkönyvállomány csoportjai a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában:

Szépirodalom	1958 %	1966 %	Ismeretterjesztő irodalom	1958 %	1966 %
Képeskönyv					
meséskönyv	28	16	Társadalomtudomány	1,6	3,5
Gyermekvilág	31	15	Természettudomány	3,5	6,8
Történelem					
Életrajz	11	11	Technika	2,5	6,8
Vers	4	3	Egyéb tudomány	1,0	3,0
Válogatás a			Művészetek	0,1	4,2
felnőttek ir.-ból	1	8	Sport, játék	1,4	3,7
Kalandos és egyéb	12	14	Földrajz, útleírás	2,7	5,0
Összesen	87	67		12,8	33,0

[18] A hivatalos statisztikai adatok között az ismeretterjesztő művek százalékaránya repr. adatgyűjtés eredménye. (Állományelemzések adatainak összevetése.)

A könyvállomány csoportjainak részletesebb összetételét két szakmai vita anyagával illusztrálhatjuk. (1958-ban reprezentatív adatgyűjtéssel, 1966-ban részben a csoportos leltárnapló alapján, részben szintén repr. adatgyűjtéssel.)

Az ismeretterjesztő irodalom gyarapodása a szépirodalom rovására egészséges összetételű állományt eredményezett a gyermekkönyvtárakban. Az állomány egyes csoportjainak arányváltozása, a legkisebbek olvasmányainak %-os csökkenése szintén szükségszerű volt, ugyanis az olvasók között is nagyobb számarányban szerepelnek a felsőtagozatos tanulók, akiknek bőségesebb ismeretterjesztő irodalomra van szükségük, és akik számára a felnőttek irodalmából is egyre nagyobb arányban válogattunk.

A gyermekolvasók összességében a 10 éven aluliak számaránya átlag 30%, helyes volt tehát a képeskönyvek, meséskönyvek és gyermekvilág állománycsoportok csaknem 60%-ról 31%-ra csökkenése a felsőtagozatosak olvasmányai javára. (Százalékarányuk 70%) Örvendetes pl. a serdülők számára alkalmas felnőtt irodalom 1%-ról 8%-ra való növekedése az egész állományon belül. Az ismeretterjesztő irodalomban az arányok növekedése éppen a legkisebbek irodalmának az olvasók arányához mért fejlesztése által vált lehetségessé. Különösen örvendetes a társadalomtudományok, a természettudományok és a művészetekkel foglalkozó irodalom választékának bővülése, mely az iskolában tanultak kiegészítését nagymértékben segítheti.

Az utóbbi évek állományfejlesztésében egyik pozitívum a gyermekkönyvtári kézikönyvtár fejlesztése.

A kézikönyvtár fejlesztésére a könyvtárak a könyvállomány csoportjainak megalkotásával egyidejűleg törekedtek. A kézikönyvtár fejlesztése azonban az első években rendkívül egyenetlen volt, ezért 1963-ban a kerületi könyvtárak vezetőivel szakmai vitán tisztáztuk a tennivalókat, és ugyanakkor a könyvtárak útmutatót kaptak a kézikönyvtár fejlesztéséhez. 1964-ben a KMK-val közösen szervezett országos gyermekkönyvtárosi értekezleten vitattuk meg a helybenolvasás problémáit. Ugyanakkor került kiadásra a gyermekkönyvtárak számára készített bővített kézikönyvtári címjegyzék,[19] Az 1963-ban gyűjtött adataink alapján a gyermekkönyvtárakban még csak 50—200 kötet kézikönyvtári könyv volt, 1966-ban azonban az önálló gyermekkönyvtárakban már 6—800 kötet, a részlegekben pedig 150—500 kötet kézikönyv állt a gyermekek rendelkezésére.

A kézikönyvtárak a lexikonokon, szótárakon, gyűjteményes köteteken és szabálykönyveken kívül az általános iskolában kötelező és ajánlott irodalmat is tartalmazzák. Ott helyezik el a folyóiratok bekötött példányait is. A budapesti kerületi könyvtárakban 15—20-féle folyóirat áll a gyermekek rendelkezésére. Ezek között nemcsak az Úttörőszövetség lapjai, hanem a fontosabb technikai és nyelvművelő folyóiratok, természettudományos lapok is megtalálhatók.

A könyvállomány fejlesztése és a kézikönyvtár megteremtése összefüggéseiben az olvasószolgálat része.

[19] Bikácsi Lászlóné: *Kézikönyvtár a gyermekkönyvtárakban* OSZK KMK Bp. 1964.

3. *Olvasószolgálat*

A gyermekkönyvállomány minőségi fejlődése, a választék bővülése, az állománycsoportok arányosabb összetétele lehetővé tette a jobb olvasószolgálati munkát, az ismeretterjesztő irodalom megszerettetését és ezáltal forgalmának növekedését.

A könyvállomány és a forgalom fejlődésének mutatói

Év	Könyvállomány	Kötet 1 főre	Kötetforgalom		Könyvállományból ism. terj. %-ban
			összes	ism. terj. %-ban	
1958	128 064	4,3	734 547	12	12,8
1961	182 595	5,2	1 070 767	19	20
1964	284 465	5,5	1 611 088	30,6	30
1966	350 000	6,2	1 652 542	34,5	33
1967	371 188	6,7	1 514 150	35	36
1968	406 787	7,9	1 413 765	35	40

Megfigyelhető, hogy az ismeretterjesztő művek százalékarányával párhuzamosan növekedik az ilyen könyvek forgalma is.

A kézikönyvtárak igénybevétele igen elterjedt a gyermekek között, s bár olvasóteremmel csupán 8 önálló gyermekkönyvtár és 3 gyermekrészleg rendelkezik, a többi könyvtárban még szűkös körülmények között elhelyezett asztaloknál is igen erős a kézikönyvtár forgalma. A kézikönyvtár rendszeres használata nemcsak a gyermekek ismereteinek gyarapodását segíti, hanem növeli a gyermekek önállóságát is. Ez pedig rendkívül fontos a gyermekek önálló olvasóvá válása folyamatában. A gyerekek a kézikönyvtárat nemcsak iskolai feladványokhoz, úttörőakciókhoz, szakköri munkához, hanem egyéni kedvtelésből is igénybe veszik. A helybenolvasás mértékére jellemző, hogy évenként nő a kézikönyvtárat használók száma. (Annak ellenére, hogy a demográfiai hullám következtében az olvasólétszám néhány százalékkal alacsonyabb, mint az előző években.) Pl. 1966-ban 140,991, 1967-ben 142,443 és 1968-ban 145,600 helybenolvasó gyermeknek adtak tanácsot és felvilágosítást a gyermekkönyvtárakban. A kézikönyvtár használatát a gyermekek körében rendkívül nagyra kell értékelni, mert a korszerű műveltség megszerzéséhez igen erősen hozzátartozik a tájékozódás képessége. A kézikönyvek használatára éppen ezért a gyermekkönyvtárakban csoportokban oktatják a tanulókat. (Könyvtárhasználati játékok, vetélkedők.) Ezeken a foglalkozásokon vezették be a gyermekeket a katalógusok és a bibliográfiák használatába is.

Az igényesebb olvasótermi szolgálat, az olvasótermi naplók, majd később a referensz-lapok vezetése még csak 4—5 éves múltra tekint vissza a gyermekkönyvtárakban. Néhány könyvtárban, ahol még ma is csak a felnőttek elkülönített olvasótermében van kézikönyvtár, probléma a gyermekek igényesebb olvasószolgálata.

Pedig az olvasótermi naplók és a referensz-lapok anyaga arról tanúskodik, hogy a gyermekek sokoldalú érdeklődésére és ismeretszerzési vágyuk kielégítésére csak jól felszerelt kézikönyvtár segítségével van mód. 1967-ben

a fővárosi könyvtárhálózatban a gyermekkönyvtárak dolgozói rögzítették a fontosabb referensz-kérdéseket, és ilyen módon 2702 különböző tematikájú kérdést gyűjtöttek össze. A kérdések tematikus megoszlása szerint elsősorban társadalomtudományok iránt érdeklődtek (945), igen sokan irodalomtörténeti kérdéseket tettek fel (619). Harmadik helyen áll a természettudományok iránti érdeklődés (315), csaknem ugyanennyi a földrajz körébe tartozó kérdések száma is (311). A további vizsgálatok is azt mutatták, hogy a következő években is legerősebb volt a társadalomtudományok iránti érdeklődés. *A nagy forradalom éve*, az *Auróra-akciók* lebonyolítása, a *Vörös Zászló Hőseinek Útján* c. mozgalom, majd a Tanácsköztársaság 50. évfordulójának megünneplése igen sok gyermeket késztetett a kézikönyvekben való búvárkodásra. Az iskola, a mozgalmi élet és a könyvtár nevelő hatása együttesen jelentkezett. Egyúttal növekedett a gyermekek eligazodási képessége a kézikönyvekben. E ténynek olvasószolgálati haszna felbecsülhetetlen, hiszen a gyerekek az információs anyag megszerzésére való készségüket később magasabb iskolába járva vagy szakmunkássá válva is eredményesen felhasználhatják.

Az igényesebb gyermekkönyvtári olvasószolgálati munka a gyermekkönyvtárak dolgozóiban is megnövelte az elméleti munka iránti igényességet. Az utóbbi évek során számos tanulmány jelent meg, főképpen olvasószolgálati témáról. (Ezek egy része a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyveiben, másik része a Kerületi Könyvtárak Osztálya gyermekkönyvtári csoportja javaslatára indított „Tapasztalataink" című kiadvány hasábjain.)

Csak néhány címet említsünk: *A VIII. osztályosok előkészítése felnőtt könyvtári tagságukra.*[20] *A TV hatása a 10—14 éves olvasókra.*[21] Az utóbbi évek során az intézetvezetőség célprémiummal is jutalmazta az ilyen tematikájú tanulmányokat. Megjegyezzük azonban, hogy az alapos, elmélyült kísérletezés, a tapasztalatok írásos rögzítése rendkívül munkaigényes és a jelenlegi személyzeti viszonyok között még a legtehetségesebb dolgozókat is nagy erőpróba elé állítja.

Összegezésül, visszapillantva az elmúlt évtizedekre a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában a gyermekkönyvtárak igen nagy fejlődésen mentek keresztül.[22] Ezt bizonyítják a számszerű adatok, melyek országos viszonylatban is példamutatók. Vessünk össze néhány statisztikai mutatót:

Gyermekkönyvtárak és részlegek könyvellátottsága:[23]

Év	Kötet 1 főre		Az állományból ism. terj.		A forgalomból ism. terj.	
	Orsz.	Bp.	Orsz.	Bp.	Orsz.	Bp.
1965	5,7	6,2		30,0	14,5	33,8
1967	6,5	6,7	14,5	36,0	14,3	35,5
1968	5,6	7,9	kb. 15%	40,0	18,4	35,0

Megemlíthetjük azt is, hogy az elmúlt évtizedek eredményei közé tartozik az első hazai egyéves gyermekkönyvtárosi tanfolyam megszervezése

[20] Jancsovics Klára: *Tapasztalataink* 8. Bp. 1969.

[21] Gaál Jenőné—Kerekes Pálné—Bóta Gyuláné: *Előkészületben — Tapasztalataink* 9.

[22] Bővebben ld.: Bikácsi Lászlóné: *Gyermekkönyvtárak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történetében* Bp. 1968. 285. l.

[23] A hivatalos adatok közül az állomány ism. terj. része repr. adat.

(1957—58), melynek tematikája hozzájárult a gyermekkönyvtári munka színvonalának emeléséhez.[24]

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a KMK-val közösen szervezett országos tapasztalatcseréken is (bemutató foglalkozásaival) hozzájárult a legjobb módszerek elterjesztéséhez. A foglalkozások színvonala évek során át fejlődött, sok ötlettel gazdagodott. A Kerületi Könyvtárak Osztálya által szervezett, évenként 2—3 alkalommal megtartott bemutató foglalkozásokon hospitálnak a gyermekkönyvtárak munkatársai és felhasználják a tapasztalatokat.

Összefoglalva, a nagy múltú intézet gyermekkönyvtárai a felszabadulás óta igen nagy fejlődésen mentek keresztül. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában a gyermekrészlegek, majd 1961-től önálló gyermekkönyvtárak létrehozása, a gyermekkönyvtárosi tanfolyam megrendezése, a gyermekkönyvtári munka módszereinek kidolgozása úttörő jellegű volt. A könyvtár igazgatósága Szabó Ervin kezdeményezését folytatta, és a szocialista művelődéspolitika egyik sarkalatos követelményét valósította meg, amikor a felnőttek könyvtári szolgálatával párhuzamosan építette a gyermekek könyvtári szolgálatát.

J. BIKÁCSI: BIBLIOTHÈQUES POUR ENFANTS DANS LES RÉSEAUX DE LA BIBLIOTHÈQUE MUNICIPALE «SZABÓ ERVIN»

Pendant les 25 années écoulées depuis la libération, les bibliothèques pour enfants, organisées au sein des réseaux de bibliothèques de la capitale et relevant de la Bibliothèque municipale «Szabó Ervin», connurent un développement remarquable. L'artice relate dans son introduction que la création en Hongrie de bibliothèques pour enfants et jeunes adultes, aussi bien que l'établissement des réseaux de bibliothèques s'étendant à tout le pays, sont liés au nom de l'ancien combattant révolutionnaire du socialisme et spécialiste éminent en matière de bibliothéconomie, Ervin Szabó. Les idées d'Ervin Szabó, mort en 1918, ne pouvaient être réalisées que quelques dizaines d'années plus tard, après la libération du pays. En effet, ce pionnier du progrès des bibliothèques exigea déjà au début du 20ème siècle la création de bibliothèques pour enfants bien équipées, entretenues par un personnel ayant obtenu une formation professionnelle spécialisée. Malgré ces exigences bien fondées, il n'y avait en Hongrie, avant 1945, que cinq bibliothèques publiques possédant une section spécialisée en livres pour enfants. Après la libération, le développement frappe les yeux dans ce domaine aussi, mais n'atteint pas le degré d'évolution des bibliothèques pour adultes. Néanmoins, à l'occasion du 25ème anniversaire de la libération, l'on peut enregistrer 17 bibliothèques pour enfants et jeunes adultes, et 27 sections enfantines de bibliothèques pour adultes.

Le nombre grandissant de ces bibliothèques ne suffit pourtant pas à faire ressortir l'évolution. Les livres et autres imprimés qui en constituent le fonds, leur niveau, leur composition et le soin consacré au service des jeunes lecteurs montrent également un progrès continuel. Il y a trois domaines qui permettent au lecteur d'observer le développement. 1. La fondation de bibliothèques, faisant fonction, par arrondissement, du nombre des enfants agés de 6 à 14 ans. Référence y est faite à l'Union Soviétique et aux pays de démocratie populaire où la cadence de la création de bibliothèques pour enfants dépasse celle de notre capitale. 2. La partie principale de l'étude montre le développement du fonds des bibliothèques pour enfants. Plusieurs données statistiques servent d'arguments pour prouver l'évolution proportionnelle des divers groupes du fonds. L'amélioration du niveau et l'accroissement du nombre des ouvrages de vulgarisation est le résultat d'une politique systématique d'acquisition. L'un des résultats les plus importants qu'on

[24] Ld.: Bikácsi Lászlóné: Gyermekkönyvtárak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történetében. Bp. 1968. 285. l.

ait atteint au cours des dernières années est la création de sections de manuels et d' ouvrages de référence. L'utilisation de ces ouvrages est enseignée méthodiquement aux élèves dans les bibliothèques pour enfants. 3. Le troisième élément du développement affecte le service de lecture, le soin grandissant consacré à ce service spécial, grâce auquel une accélération peut être constatée dans le domaine du prêt des ouvrages de vulgarisation. Le nombre des ouvrages empruntés par les enfants fait l'objet d'étude par rapport au nombre total des livres, ainsi que de l'accroissement des collections. C'est avec un grand soin que sont desservis les enfants, on les aide aussi dans leur travail scolaire et par des renseignements dont ils ont besoin. L'auteur de l'article rend compte du résultat des efforts faits dans l'intérêts des élèves et de la multiplicité des problèmes et questions à élucider.

Finalement, en soulignant l'importance de cette catégorie de bibliothèques, les perspectives de l'avenir et les tâches à accomplir y sont également tracées.

SZÍJ REZSŐ

A Kner-nyomda 1919—1920-ban

1919—1920 eseményei súlyosan érintették a Kner-nyomdát is. KNER Izidor ekkor már hatvanadik évét tiporta, az út lefelé vitt a csúcsról, bár jókedve, humora, csípős kritikai látása nemcsak hogy nem gyengült, hanem mint a jó bor, együtt ért az idővel. Fia, Imre várta az új világot, megvalósulását annak, amelyre vonatkozó elképzelését 1918-ban vetette papírra, s amely az 1919-es *Almanach*ban jelent meg. A Tanácsköztársaság idején könyvtárosképző tanfolyamot végzett, szakmai előadásokat tartott s dolgozott a LUKÁCS György vezetése alatt működő Szellemi Termékek Országos Tanácsa, elnevezésű kulturális szervezetben is.[1]

Ezekben a történelmi időkben figyelmét főleg az áhított konszolidáció közgazdasági kérdései kötötték le. *Ipari nevelés és Iparművészet* című, 1919-ben írt és szerényen csak röpiratnak nevezett tanulmányában azt az egész nyomdaipart és könyvkiadást érintő rendkívül fontos kérdést veti fel, hogyan lesz képes a magyar ipar minőségileg jobban, s ugyanakkor gazdaságosabban termelni, s mik ennek a föltételei? A termelés ugyanis hamarabb megindul — írja —, mintsem eldőlne a harc a kapitalizmus és kommunizmus között. Az életet nem lehet „agyonverni" e harc idejére sem, s az élet önmaga fenntartása érdekében az ipari termelést nem nélkülözheti. Amikor az ebből folyó következményeket vizsgálja, számot vet a letűnő világgal, s megállapítja, hogy a kapitalizmus kiölte a műhelykultúrát még azokban a szakmákban is, amelyekben a gépekkel való termelésre nagyarányú lehetőség nem nyílt. Ennek következtében esett a termelés színvonala. A műhelykultura pusztulása mellett a színvonalcsökkenés másik oka a szegénységből fakadó kultúrálatlanság. Kultúránknak voltak nagy alakjai, de arra sohasem futotta erőnkből, hogy azok nagy frontáttörését kiszélesítsük a tömegek javára. A néptömegek ijesztően lemaradtak, s a szakadékot „parvenű-kultúra", látszatkultúra hidalta át. Ennek következtében az igazi művészi törekvéseknek alig van talajuk az országban. A „letűnt politikai rendszer" szárnyát szegte a szabadabb kulturális akcióknak, az életszínvonalat egy „kicsiny osztály érdekében" leszorította, ezzel tartósítva a fogyasztóközönség számbeli elégtelenségét — megakadályozta a termelés minőségi és mennyiségi színvonalának emelkedését.

Szerepet játszik ebben gyökértelenségünk, a hagyomány iránti érzéketlenség is. Nem érezzük az előző nemzedékkel való kapcsolatunkat s ennek következtében hogyan is érezhetnénk meg a jelen sajátos feladatait? A szakmai tradíciók közül még olyanok is elsorvadtak, mondja KNER Imre, amelyek a fejlettebb külföldön még mindig virágoznak s mégsem akadályai a haladásnak. A kérdés megoldását nehezítette az is, hogy a világháborúban elpusztult szakemberek helyére olyanok léptek, akik nem akarják a munkát életük tartalmává tenni, márpedig az unottan, kényszerből végzett munkából minőségi termék nem születhetik.

[1] Corvina. 1919. 41—43. l.

Azonban — s itt fordul az okoskodás az új világ felé — amikor a „munkás is osztozni akar a termelésért való felelősségben" — föl kell ismerni e kérdések fontosságát. Szembeszáll azzal a fölfogással, amely szerint előbb a legelemibb szükségleteket kell kielégíteni s csak azután kerülhet sor egyébre. „Végzetes tévedés ez" — mondja Kner Imre. Külföldön már régen fölismerték, hogy a „legművészibb és leggazdaságosabb termelés egy és ugyanazon irányban halad". A kommunizmus is a leggazdaságosabb termelésre törekszik s nem feledheti el, hogy ezt csak magasabb kultúrával érheti el. De „ebben az esetben a nagyobb kultúra nem a kiválasztottak és a hivatásos szakemberek magasabb kultúráját jelenti, hanem azt a kultúrát, amely minél szélesebb rétegek, lehetőleg minden ember, s főként minden termelő munkás tulajdona".[2] A kultúrát éppen ezért minél előbb el kell juttatni „minden tanyára és minden munkáslakásba". Ennek legközvetlenebb módja az, ha azokat a tömegcikkeket öltöztetjük művészi formába, amelyekre a népnek naponként van szüksége. „A tömegtermelés termelvényei a legalkalmasabbak arra, hogy a tömegkultúra hordozóivá legyenek, hogy a kultúrát kiválasztottak luxusa helyett a tömegek mindennapi kenyerévé tegyük". És ez egyáltalán nem kerül többe, mert a formák megnemesedése egyben egyszerűsödést is jelent, szemben a „talmi kultúrával". — Az álművészet termékei több munkaidőt igényelnek, drágábbak a termelési, üzemi költségek, több anyagot emésztenek fel fölöslegesen, tehát pocsékolnak is. A tömegtermelésbe bele kell vinni a tömegnevelés szempontjait, s erre most nyílik lehetőség, amikor a világháborús pusztulás után a magyar ipart szinte újra kell szervezni. Ha eddig nem fizetődött ki az ipari termelésben az új utak keresése, akkor most a szükség is kényszerít arra, hogy racionálisabbá tegyük a gyári termelést s ugyanakkor a föntieknek megfelelően művészibbé is.

Mivel a munkamegosztáson alapuló ipari gépi termelés azzal jár, hogy a munkás még az iparcikkhez szükséges összes anyagok közül is csak azt ismeri, amivel éppen dolgozik, aminek következtében tehát a munkás elveszti az egész anyaggal való kapcsolatát, az egészen való áttekintést, az iparművész hivatása, hogy a „. . . folytonos egyfajta termelőmunka taposómalmán kívül állva új és új invenciót merítsen az anyag és technika kutatásából, a vele való ismerkedésből, új és új ötletekkel, elmélyedő kísérletekkel igyekezzen a lélektelenség felé hajló tömegmunkát fölfrissíteni, annak új lehetőségeket teremteni és az egyre fölmerülő új technikák és új nyersanyagok művészi kifejezési lehetőségeit megismerni". A közönség igénytelenségét csak az iparművészeti kultúra terjedése győzheti le. Ehhez azonban az szükséges, hogy az iparművészeknek a tervezés mellett a kivitelezésre is módjuk nyíljon. Vagyis megrendelések szükségesek, nemcsak néhány kimagasló iparművész, hanem azok részére is, akik eddig csak az íróasztalnak tervezhettek, mivel a termelő munkában az említett okok miatt nem tudtak elhelyezkedni. Különben is siralmas a helyzet főleg az alkalmazott grafika területén. Mondja ezt annak ellenére, hogy az 1914-es lipcsei kiállítás 4000 grafikai műlapja között a magyar kollekció méltó sikert aratott. Németországban összehasonlíthatatlanul előnyösebb a helyzet, mert ott a munkás, a vállalkozó és az iparművész sohasem szakadt el egymástól úgy, mint nálunk. Ott mindhárman fölismerték a fejlődés irányát, s az egymásra utaltság előnyeit a közös feladatok művészi megoldását illetően. Ennek következtében ott az illusztrációk reprodukciói sokszor jobbak még az eredetinél is. Technika és művészet, szakismeret és megfelelő művészi forma — összetartozik. Német példára hivatkozva állítja, hogy ott írók és művészek álltak az iparművészeti megújulás élére — tudjuk, Angliában is ez történt — akik ugyanakkor a tradíciót is komolyan meg-

[2] L. i. m. 11. l.

becsülték. Ennek a nyomdászat is hasznát látta, ezért érte el a legmagasabb fokot, s nem remélt fejlődésnek indult az iparművészet is.[3]

Mi magyarok az áruival bennünket is elárasztással fenyegető háború utáni német iparnak csak úgy lehetünk versenytársai, ha elegendő számú jó szakmunkást képezünk. Nevelnünk kell iparművészeket is, és csak azután gondolhatunk arra, hogy sikerrel vesszük föl a versenyt a német iparművészettel.

A tennivalókat a következőkben látta. Először is a tanoncnevelést kell megreformálni. Eleve tudta, hogy ez a kérdés — néhány várostól eltekintve — vidéken megoldhatatlan. Pedig 1918-ban viszonylag több nyomdásztanonc élt vidéken, mint 1914-ben. A világháború kezdő évében Budapestre 558 tanonc jutott, vidékre 1468. De már 1918-ban Budapesten mindössze 190, vidéken viszont 684 tanoncot tartottak nyilván. Bár ez az eltolódás a háborús összeomlás következménye, mégis ijesztő a jövő szempontjából s érthető, ha KNER Imrét a tanoncképzés terén radikális javaslatokra készteti. A tanoncok helyzetét éppúgy látja 1919-ben is, mint ahogy atyja 1906-ban, az *Eszmék és viaskodások* című kötetében megörökítette. De KNER Imre az okok közt nemcsak a mesterek tudatlanságát és nemtörődömségét, sőt rosszindulatát veszi észre, hanem mélyebbre pillantva azt mondja, hogy a népiskolai oktatás, főleg a felekezeti iskoláztatás, színvonala oly siralmas — az állami is csak alig valamivel jobb — hogy ha a forradalom után lényegesen meg nem változik a népoktatás helyzete s nem emelkedik a színvonala, a tanoncképzés reformja nem sikerülhet. Eddig a tanoncoktatás lényegében az elemi népiskola anyagának ismétlésében merült ki, az 1918—1919-es forradalom következtében azonban ipari tudnivalókat is föl kell ölelnie. Sőt, szakirányú iskolákat kell fölállítani — bár ez egyelőre vidéken lehetetlen, mivel szerinte még egyes nagyobb városokban sem lehet annyi tanoncot összeszedni, amennyi indokolná a szakiskola fölállítását. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne próbálkozzunk a helyzet javításával. Rendeletileg kell kötelezni a mestereket arra, hogy tanoncaikat a megengedett nyolc órán túl semmiféle munkára se vehessék igénybe. Az esti tanoncoktatást meg kell szüntetni s a mesterekkel rendeleti úton kell beláttatni, hogy napi nyolc-tíz órai munka után nem lehet a serdülő ifjaktól megkívánni, hogy még két óráig — este — odafigyeljenek oktatójukra. Önálló tanonciskolai tanítói állásokat kell szervezni, megfelelő szakképzettséggel.[4] További javaslatai: tanoncot csak olyan mesterember tarthasson, aki szakképzettségét igazolni tudja vagy szakképzett üzletvezetőt tart. Olyan vállalkozók — kapitalisták — akik mondjuk vétel útján jutottak üzemhez, de egyébként a szakmához közük nincs, tanoncot ne tarthassanak. Szabályozni kell a tanoncvizsga tartalmát és módját is. Meg kell állapítani anyagát, s ha a tanonc annak nem tud megfelelni, pár hónappal meg kell hosszabbítani a tanoncidejét, amelyet lehetőleg másik üzemben töltsön el. A szakszervezet ügyelne a nyomdász-tanoncokra, hogy azok „osztálytudatos, törekvő és komoly munkássá" nevelődjenek. Mindezt más szakmákra is ugyanígy ki kell terjeszteni.

A tanonciskola felett állana az ipari munkásság továbbképző iskolája, e fölött pedig az iparművészeti mesteriskola. Ide járhatna mindenki, aki elméleti és gyakorlati ismereteket akar szerezni.

Összefoglalásul megállapítja: „Ma nincs magyar tipográfia, csak jó külföldi példák rossz utánzatai, amelyek egy más szerkezetű nyelv és egy más betűfaj területére átültetve nem lehetnek életképesek, vagy a gyors sikerekre utazó spekulánsok felületes

[3] I. m. 17. l.
[4] Uo. 12. l.

játékai a türelmes papíron és végül legfőképpen az unott, kényszeredett produkciók keserves szülöttei".[5]

Természetesen, mint már mondottuk, valamennyi szakma munkásképzését a fenti módon képzelte el. Létre kell jönniük ezeknek az intézményeknek minden szakmában, mert ezeknek az egész magyar nép és kultúra csak hasznát látná. Befejezésül pedig ezt írja: „Valahogy úgy képzelem el, hogy ilyenformán szervezetek irányítanák a jövő kommunista társadalmában az egyes termelési ágak fejlődését. Sokan azt mondhatnák: előbb meg kell valósítani a kommunizmust, hogy az aztán teljes céltudatossággal építse ki ezeket a szervezeteket." Kner Imre szerint előbb ezeket a szervezeteket kell megvalósítani, hogy „ezek aztán intenzív és eredményes kulturális munkájukkal belevigyék a szakmákba az együtt munkálkodás, a kommunista, kollektív termelés szükségességének gondolatát".[6]

Kommunista könyvkultúra című cikkében minden fajtájú könyv és újság számára külön nyomdát ajánl, mert csak így alakulhat ki a feladat megoldására a legmegfelelőbb tipográfiai stílus. Úgy véli, hogy a „gazdasági forradalom befejezése után kezdődik az emberiség igazi történelme, a szellemi forradalmak szakadatlan láncolata. Ezt előkészíteni, megalapozni, lehetővé tenni a kommunista kultúrpolitika feladata, s erről senkinek, aki a könyvtermelés munkájában bármely szerepet tölt is be, egy pillanatra sem szabad megfeledkeznie".[7]

Annyi kétségtelen, hogy Kner Imre a kérdés gyökerét az akkori körülményekhez képest jól ragadta meg mégha a megvalósítás sorrendje körül lehettek is különféle állásfoglalások. Ahhoz, hogy elképzelései megvalósuljanak, el kellett jönnie a szocializmust építő politikai, új gazdasági és társadalmi rendnek.

*

A világháborús összeomlás, majd a Tanácsköztársaság elbukása után nagyon megnehezedett a nyomda helyzete. Az összeomlással együtt járó zavaros helyzetben a MÁV vonalain vagonszámra vesztek el papírkészletei. A községek számára expediált küldemények nem érkeztek meg s a megállapodással mit sem törődve, sem a MÁV nem fizetett kártérítést, sem a községek. A román megszállás rájuk nézve érzékeny veszteséggel járt, noha az ezt megelőző háborús esztendőket meg sem érezték. Az üzemet 1919-ben szocializálták. Ezt Kner Izidor minden megrendülés nélkül vette tudomásul s két hétre elégséges bérösszeget is fölajánlott. A deputáció, mely az államosítást végrehajtotta, ettől valósággal megrökönyödött s kijelentette: szó sem lehet erről, sőt már föl is írtak a központba, hogy Kner Izidort nevezzék ki termelési biztosnak. Ez meg is történt, s aztán — rendben is zajlott minden egészen addig, amíg a Tanácsköztársaság ellen folyó nemzetközi összeesküvés következtében a román imperialista csapatok[8] Gyomát is meg nem szállták. Természetesen ez alatt az idő alatt szó sem lehetett kiadói tevékenységről.

Abban, hogy a nyomda államosítása simán folyt le, s nem történt még egy ablaktörés sem — amint a *Félévszázad mesgyéjén*-ben olvassuk[9] — része volt a Kner-nyomda fejlett bérviszonyainak is. A nyomda mindig a vidéki árszabás szerinti maximális bért fizette, nem egyszer maga kezdeményezte a bérjavításokat, ami a többi nyomdának éppen nem tetszett. *Az első kollektív szerződést is a Kner-nyomda kötötte a nyomdaiparban.*

[5] Uo.
[6] Uo. 30—32. l.
[7] Corvina. 1919. jún. 30.
[8] L. Párttört. Közl. 1965. jún. 89. l. L. még: December 1. Kolozsvár, 1968. 29. l.
[9] I. m. 145. l.

1902-ben még csak 12 ember dolgozott az üzemben — az utolsó békeévben, 1913—1914-ben már 150. A munkásság és a munkaadó jó kapcsolatát mindennél jobban bizonyítja, hogy az államosításkor senki sem állt elő „reváns"-igényekkel. KNER Izidor ugyanis még azt is ellenőrizte, hogy Imre fia nem hajszolja-e agyon a munkásokat. Titokban kihallgatta a bizalmiakat, akik megnyugtatták, hogy állandóan javuló munkaszervezéssel — ami KNER Imre érdeme — sokkal könnyebben állítják elő a különb és több munkát, mint azelőtt — rosszabb szervezés mellett — a silányabbat és a kevesebbet.

A román megszállás majdnem egy évig tartott. Utána számbavették a károkat. 1914-ben már állandóan tizenhét nyomdagép állt munkában negyven segédgéppel együtt, 1920-ban mindennek csak romjai maradtak. A megszállás alatt az üzem nagyobb felét Kneréknek „önként" kellett egy csomó fehér pénz ellenében átengedniük.[10]

Piac tekintetében is nagyarányú veszteség érte a vállalatot: a régi ötezer községi ügyfél leolvadt ezernyolcszázra. — Ami a munkaerőt illeti, a képzett személyzet nagyrésze is hiányzott. Ki fogságban sínylődött, ki kórházban szenvedett, másrészük pedig közben elhalálozott. Tulajdonképpen elölről kellett kezdeni mindent. De amint 1882-ben a semmiből indult el KNER Izidor, úgy most is — majdnem azonos nehézségek közt kellett hozzáfogni a nyomda újjászervezéséhez. Azonban mégsem egyedül, mert mellette állt Imre fia, aki ugyancsak kiváló szervező készséggel rendelkezett.

Az első lépésnek a közigazgatási nyomtatványraktár felállítását tekintették. Mással nem is kezdhették, hiszen a megszállás alatt a nyomda összes díszítőanyaga is csaknem teljesen elveszett.[11] Betűkészletükből csak a lipcsei antik, az Univ betű maradt meg, mert SZABÓ Dezső: *Az elsodort falu* című művét ebből szedték ki, s a szedést sikerült a románok elől elrejteni. Mivel közben a regény megjelent, a szedést visszaosztották. Az elvitt betűkészlet között volt a nyomda görög betűállománya is, ezt később sem pótolták, ha kellett, úgy kértek kölcsön.

A nehézségek ellenére a Kner-nyomda meglepő gyorsasággal, alig egy év alatt talpraállt, amiben döntő szerep jutott annak a bizalomnak is, amellyel vállalatok, pénzintézetek, továbbá a községek a nyomda irányában viseltettek. A közönség a kezdődő inséges időkben, az elszaporodó bibliofil kiadványok áradatában már korántsem mutatott ekkora megértést.

1920 nyarán lázas gyorsasággal megkezdődött az újjáépítés. A megszállásnak közvetve haszna is mutatkozott. Az elrekvirált nyomdai díszítőelemek helyett ugyanis újak beszerzése vált szükségessé. De egyrészt anyagilag ütközött nehézségbe a külföldi anyag beszerzése, másrészt az is elavult már, s nem felelt meg KNER Imre igényeinek. Így aztán arra a fölismerésre jutott, hogy saját maguk is tudnak — KOZMÁval együtt — megfelelő korszerű és „magyaros", a hagyományok szellemében születő díszítőanyagot létrehozni, ami végeredményben nem is kerülne többe, mintha külföldről rendelnék a különben sem megfelelő készletet. Ennek további előnye lett az is, hogy ezekkel az így készülő díszítőelemekkel csak Knerék rendelkeztek, így ez minden egyes munkájuknak, amelyen fölhasználták, egyéni, sajátos ízt biztosított.[12]

Írók, művészek is jelentkeznek a hírre, hogy KNER Izidor könyvnyomdája új életre kel. A művészek közül RIPPL-RÓNAI rajzait ajánlotta föl kiadásra. Evégből leveleket váltott KNER Izidorral,[13] aminek során rajzot kínált „felette jó füstölt sonkáért".

[10] KNER Izidor jelentése 1920. márc. 10-én. Gyoma, Archívum.

[11] KNER Imre—FITZ Józsefnek, 1939. január 15. L. még *Betűmintakönyv*. A Kner-nyomda épületeinek . . . 13. l.

[12] A Kner-nyomda épületeinek . . . 13. l.

[13] RIPPL-RÓNAI—KNER Izidornak. 1921. február 28, 1921. március 26. — L. SZÍJ Rezső: *Rippl-Rónai két levele* . . . Jelenkor. 1961. 91. l.

A tervezett rajzalbum azonban nem Kneréknél jelent meg. Megvalósításra a kisebb feladatok látszottak alkalmasnak, amelyeket hamarabb lehetett megoldani, s ezzel valóban életjelt adni a nyomda és a kiadó új törekvéseiről.

Ennek előzményeihez tartozik, hogy 1919—1920 telén KNER Imre Budapesten, KOZMA Lajos révén közelebbi ismeretséget kötött KIRÁLY György irodalomtörténésszel. Míg 1918 augusztusában Kner Imre és Kozma Lajos azon törték fejüket Selmecbányán, hogyan lehetne új tipográfiai formákhoz eljutni, most Király Györggyel hármasban arról beszélgettek, hogyan lehetne az új tipográfiai megoldásokat kisebb műveken kipróbálni. Tartalmat kerestek, amelyhez megfelelő forma társulhatna. Evégből 1920-ban Kner Imre Kozma Lajossal együtt azzal a kéréssel fordult SZILY Kálmán akadémiai főkönyvtároshoz, tegye lehetővé számukra, hogy régi könyveket tanulmányozhassanak. Meg akarták ismerni azokat a törvényszerűségeket, amelyek régi korok tipográfusait vezették, mert nyilvánvaló volt számukra, hogy a szöveg és a tipográfiai forma között összefüggésnek kell lennie, amellyel régi korok nyomdászai, kiadói, illusztrátorai bizonyosan számoltak. Szily Kálmán azonban — mint Kner Imre írja — „képtelenségnek" minősítette kérésüket s nem járult hozzá teljesítéséhez. Amikor azonban még ugyanez évben Király György is bekapcsolódott a munkába, kérésére HÓMAN Bálint, az Egyetemi Könyvtár könyvtártisztje, összeszedett számukra több százat a legjobb műhelyek alkotásaiból. Ezeket Kner Imre heteken át tanulmányozta s a leszűrt eredményeket csakhamar értékesítették.[14]

Így jött létre az a három kis könyv, amelynek anyagát KIRÁLY György a XVI—XVII. század kitűnő magyar íróinak műveiből merítette: BORNEMISZA Péter, HALLER János, HELTAI Gáspár, PESTI Gábor, PRÁGAI András, ROZSNYAI Dávid, SZENCZI MOLNÁR Albert, valamint néhány névtelen író jóízű írásaiból, régi magyar kódexekből. E *Három Cseppke Könyv* néven ismert kis kötetek már az új tipográfiai törekvések jegyében készültek, a selmecbányai elveknek megfelelően s szakítást jelentettek a szecessziós könyvstílussal. Tulajdonképpen kísérletnek szánták, s keletkezésük körülményeit KNER Imre 1930. november 11-i *Lesznai Annához* írt levelében így mondja el: „1920 őszén készültek, pár hónappal a románok kivonulása után, a leglehetetlenebb termelési és nyersanyagviszonyok között, s például borítópapírost is Albert öcsém márványozta hozzá kézzel, régi 16—17. századi márványozott papírosok mintájára, mert semmi rendes borítóanyagot akkor nem lehetett beszerezni. Kézzel vannak a fametszetek színezve. — A könyvek tartalma is nagyon figyelemreméltó, s azt hiszem, hogy ha egyszer megpróbálkozol az elolvasásukkal, nagyon fogod majd élvezni".[15]

A három kis kötet közül az egyik Szűz Máriáról és több szentről közöl rövid históriákat: „Az mi asszonyunk Sziz Mária csodáiról való hét legenda mellyeket egynihány szenteknek életeknek rövid históriájával egyetemben több régi magyar manuscriptumokból kiszedegetett Király György deák . . . " címmel. — A másik világias tárgyú víg és szomorú történetek gyűjteménye „Egy özvegyasszonyról és egy katonáról való História mellyet egyéb régi trufákkal azaz mind víg és szomorú történetekkel egyetemben mindeneknek örömére és okulására egybegyűjtött Király György deák . . . " címmel. — A harmadik kötet HELTAI Gáspár fabuláiból ad egy csokrot „Egy nemes emberről és az ördögről való História mellyet egyéb fabulákkal és lött dolgokkal egyetemben Heltai Gáspár írásiból kiszedegetett és im újra napfényre bocsátott Király György deák . . . " — 1942-ben mindegyikből új kiadás készült, de ekkor már a KOZMA Lajos metszetei színezés nélkül jönnek, szemben az 1920-as, első kiadással, amikor is 300 példány kézzel színezett, 320 példány pedig egyszínű metszetekkel jelent meg.

[14] A Kner-nyomda épületeinek . . . 12. l.
[15] KNER levelezés. Gyoma.

Ezek voltak az újjászervezett nyomda első termékei, közös vállalkozásaként a tipográfusnak, az írónak — akit ez esetben KIRÁLY György irodalomtörténész képviselt — és az illusztrátornak. Ennek a társulásnak jelentőségét kevesen értékelték, amint hogy egyre nehezebben is lehet megérteni olyan korban, amikor éppen a gyorsabb termelés érdekében — mindenki csak egy kis részletét végzi a gyártási folyamatnak. Az író megírja művét, eladja kéziratát, s majd akkor látja — a korrektúra kivételével — amikor készen lett. Kner Imre előtt a régi korok kollektív munkamódszere lebegett, amikor a nagy tipográfus egy személyében még író, betűvéső, illusztrátor, könyvkötő és kereskedő is. Ő mindez a gyakorlatban nem lehetett, ezért maga mellé vette az írót, szaktanácsadói, szerkesztői, kritikusi minőségben, KIRÁLY György személyében, aztán KOZMÁT mint művészeti tanácsadót és grafikust s minden kiadványt együttesen terveztek meg.

REZSŐ SZÍJ: DIE BUCHDRUCKEREI UND VERLAG KNER IN DEN JAHREN 1918—1919

Der Verfasser schildert in seinem Artikel eine kurze, jedoch bedeutsame Periode der Geschichte der Druckerei und des Verlages Kner. Imre KNER, seit 1912 der geistige Lenker der Verlagstätigkeit und der technische Leiter der Druckerei, nahm 1919 am kulturellen Schaffen der Räterepublik in Budapest teil. Er beschäftigte sich mit Fragen des Berufsnachwuchses, arbeitete einen Plan für die Aufgaben nach der Konsolidierung aus. Inzwischen besetzte aber die Druckerei in Gyoma die imperialistische kgl. rumänische Armee. Sie schleppte die Ausrüstung weg, obwohl die Druckerei während der Räterepublik keine Schaden erlitt. Nach dem Abmarsch der Rumänen mußte die Arbeit in der Druckerei und die Verlagstätigkeit von vorne begonnen werden. Zuerst erschienen drei kleine Bände der alten Literatur, unter dem aufschlußreichen Titel *Három Cseppke Könyv* (Drei Tröpfchen Buch). Damit begann die Tätigkeit der Druckerei Kner nach dem ersten Weltkrieg.

BÉLA DEZSÉNYI

Ein ungarischer Vorläufer der Gratis-Zeitungen

Die westeuropäische, besonders die westdeutsche Presse beobachtet mit stets zunehmender Besorgnis die unentgeltlich verbreiteten periodischen Blätter. Ihren Hauptziel und Zweck bilden die Inseraten, jedoch — um so viele, als mögliche, immer besser zahlende Inserenten zu werben, — muß vor allem das Publikum, sein Interesse erworben werden, und dies ist nur dann möglich, wenn die Zeitungen lebhafte, rasche und verläßliche Informationen, oder mindestens interessante Lektüren bieten. Diese Zeitungen mit großer Auflagenziffer (vom Typ des billigen Generalanzeigers) scheinen die oft zitierte, höhnische Definition moderner Zeitungen Karl *Büchers* zu beweisen: »Die Zeitung ist ein Erwerbsunternehmen, das Annoncenraum als Ware erzeugt, die nur durch einen redaktionellen Teil verkäuflich wird.« Seit 1951 versandte man das Blatt *Freiburger Wochenbericht* betitelt kostenlos und seither gab man allein im Lande Baden-Württemberg hundert kostenlose Annoncenzeitungen aus. Noch gefährlicher ist die Lage in der Schweiz, wo nicht nur das wirtschaftliche Gleichgewicht, sondern auch die politische Selbständigkeit alter, international angesehener Zeitungen dieses mehrsprachigen Staates von zwei Nachbarländern aus bedroht wird. Die am 10. Mai 1969 in Montreux zusammengetretene Generalversammlung des Schweizerischen Zeitungsverleger-Verbandes äusserte ihre ernsthaften Befürchtungen angesichts der Zunahme von unentgeltlich verteilten, ausschließlich aufs Inseratengeschäft ausgerichteten Publikationen. Eine Interpellation im schweizerischen Nationalrat gab — aufgrund einer Information, daß eine schweizerische und eine französiche Unternehmung sich anschicke ein kostenloses illustriertes Wochenblatt herauszugeben — kund, daß die Verwirklichung des geplanten Vorhabens zur Folge hätte, daß nicht nur ein Teil der aus dem Anzeigegeschäft herrührenden Einkünfte der Meinungspresse verloren ginge, sondern würde auch unweigerlich ein tatsächliches Monopol entstehen lassen. Ein solches Monopol wäre aber eine Gefahr für die in einer Demokratie erforderliche Information der Bürger und Bürgerinnen und würde überdies, wie in gewissen Nachbarländern, zu einer allgemeinen Niveausenkung der Presse führen. Der schweizerische Bundesrat sieht hinsichtlich der Presse bereits eine Abänderung des Kartell- und Monopolgesetztes für notwendig. In Deutschland besteht noch die Gefahr, daß die s. g. rechtsradikale Bewegung die unentgeltlichen Anzeigezeitungen in ihren Dienst stellt: es kommt nämlich vor, daß solche Gratis-Zeitungen ihre Artikel von rechtsstehenden Blättern übernehmen.[1]

[1] *Zeitungsverlag und Zeitschriftenverlag* 1968. No. 26. S. 1181. Ebenda 1969. No. 28. S. 1304., 1316., 1969. No. 32. S. 1410. *Magyar Sajtó* 1969. No. 8. Das Bücher-Zitat s. bei DOVIFAT, Emil: *Zeitungslehre*, Berlin, 1967 (5. Auflage) S. 15. Eine eingehende kritische Erörterung über Konzentration im Presse- und Inseratenwesen, vorwiegend in Westdeutschland gibt Franz KNIPPING: *Pressemonopole, Monopolpresse*, Leipzig, 1963. bes. S. 83—96.

Jedoch allein die Tatsache, daß die wirtschaftliche Grundlage der kapitalistischen Massenpresse von großer Auflagenziffer nicht der Preis der verkauften Zeitungsexemplare bildet, sondern die publizierten Inseraten, führt zum „fortentwickelnden" Gedanken, daß die Inseraten allein zur Kostendeckung des Blattes genügen. Infolge der Unentgeltlichkeit kann die Auflagenziffer (und mit ihr der Wert der Anzeigen) dermaßen erhöht werden, daß — aus reinem geschäftlichen Gesichtspunkte betrachtet — eine solche Unternehmung mehr Gewinn abwirft, als jene Zeitung, die ihr Einkommen — zum Teil wenigstens — auf die Groschen der abnehmenden Kundschaft gründen muß. Dadurch wird — in rein wirtschaftlicher Hinsicht — der Text der Zeitung (seine Qualität — sein politisch-ethisch-literarischer Wert) neben dem Anzeigenteil zu einer Nebensache. Ebenso, wie in einigen westlichen Staaten die kostenlos verteilten Zündhölzertäschchen, woran die Reklamen rein geschäftlich gesehen wichtiger erscheinen, als der Inhalt: die Zündhölzer selbst. Solche und ähnliche Fragen beschäftigen schon seit langer Zeit — wenn auch anders formuliert — die moderne, wissenschaftliche Presse-

799

I. évfolyam. Budapest, 1897. kedd, október 5. 1. szám.

Hasznos ujság.

Megjelenik (hétfő és ünnep utáni nap kivételével) mindennap

REGGELI UJSÁG

Ingyen ujság.

Szerkesztőség: Budapest, IV., Ferenczlek-tere 3. (Athenaeum) I. emelet.

forschung. Zu solchen Untersuchungen hilft vielleicht eine verhältnismässig sehr frühe Angabe der ungarischen Pressegeschichte bei: die Geschichte der seit 1897 herausgegebenen Zeitung *Reggeli Ujság* (Morgenzeitung), die ein halbes Jahrhunderfrüher, als die Gratis-Zeitungen des Westens, ihre Exemplare an die Leser bereits unt entgeltlich verteilte. Jeden Morgen wurde die Zeitung pünktlich in den Wohnungen abgegeben, dank der eigentümlichen Verbreitungsweise, die außer Budapest, vermutlich in keiner anderen Großstadt bewerkstelligt wurde.

Die Zeitung *Reggeli Ujság* erschien zuerst am 1. Oktober 1897. Sie brachte einen Leitartikel über eine aktuelle politische Frage, auf der ersten und zweiten Seite, unter der Linie ein Feuilleton; das Blatt endete mit Tagesnachrichten und Inseraten. In ihrem Äußeren erinnerte sie an die zeitgenössischen Budapester Tageszeitungen. Das Format war dasselbe, wie des Blattes *Pesti Hírlap*, des Organs des ersten großen kapitalistischen Zeitungsunternehmens, das seit 1878 im kleinen, s. g. Berliner Format erschien. Die Zeitung *Reggeli Ujság* wurde in der Druckerei Athenaeum hergestellt, als Schriftleiter und Herausgeber bezeichnete man an der letzten, bzw. vorletzten Seite, unter dem Anzeigenteil, Lajos Cséry jun. Die erste Nummer brachte weder eine Einleitung, noch eine Bezugseinladung. Nur in den Kasten neben dem, mit Reklambuchstaben gedruckten Titel, war etwas merkwürdiges zu beobachten, zwei Untertitel: *Hasznos Ujság* (d. h. nützliche Zeitung), *Ingyen újság* (d. h. Gratis-Zeitung). Unter den fettgedruckten, unterstrichenen Untertiteln war zu lesen: einerseits »erscheint (außer Montag und Feiertage) alltäglich«, andererseits »Redaktion: Budapest IV. Ferenciek-tere 3. (Athenaeum,) I. Treppe.« Die Hausnummer bezeichnete den Sitz eines der größten Budapester Verlags- und Druckereiunternehmens, des Athenaeums.

Etwas redseliger war die Nummer vom 26. Oktober; an der ersten Seite, vor dem Leitartikel brachte sie eine Mitteilung: »Zur Beachtung des Publikums !« »Mit der Herausgabe der Zeitung Reggeli Ujság begründeten wir ein Unternehmen, das kein seinesgleichen hat. Wir versenden schon jetzt die Reggeli Ujság in 60 000 Exemplaren *gratis und werden es auch weiterhin kostenlos zur Verfügung des Publikums stellen*, mit demjenigen ernsten Entschluß die *Gratis-Zeitung* zu einer nützlichen Zeitung zu gestalten.

»Wir wünschen eine *nützliche* Zeitung herausgeben, mit dem besonderen Ziel, das Auskommen der Familien unter den jetzt obwaltenden schweren Verhältnissen, zu erleichtern. Undzwar derweise, daß wir das Publikum auf diejenigen Bezugsquellen aufmerksam machen, deren Nützlichkeit alle genießen werden, die unseren Ratschlägen folgen.«

»Wir empfehlen deshalb die Zeitung Reggeli Ujság besonders den Familienoberhäuptern. Wir machen sie auch darauf aufmerksam, daß das Blatt jedes Mitglied der Familie unbesorgt lesen kann. Gleichzeitig bitten wir die Interessierten, die Reggeli Ujság täglich abholen zu lassen, sie können es doch vollkommen unverbindlich tun. Am zweckmässigsten ist den Dienstboten zu befehlen, das Blatt unmittelbar vom Personal des Müllwagens zu übernehmen. Falls die Dienstboten mit dem Kehricht morgens nicht heruntergehen, kann das Blatt vom Hauswart, oder dessen Gehilfen abgeholt werden, denn in solchen Häusern wird die Reggeli Ujság an die letzteren abgegeben.«[2]

Wir erfahren also, daß die Zeitung — wie der überwiegende Teil der ungarischen Tagespresse, mit Ausnahme der beiden billigen s. g. „Volkszeitungen" und selbstverständlich des Organs der Sozialdemokraten, das sich noch mit vielen Schwierigkeiten abmühte, und zum täglichen Erscheinen noch nicht kam — den bessergestellten Klassen, der Klein- und Mittelbürgerschaft bestimmt war, die über Dienstboten verfügten und auch darauf Wert legten, daß ihre Tageszeitungen von allen Familienmitgliedern ohne sittliche oder sonstige Besorgnis gelesen werden mögen.

Unter den ungarischen Verhältnissen ist die Anfangsauflage von 60 000 Exemplaren eine imposante Ziffer. Selbst die erste Blüte des großkapitalistischen Presseunternehmens, die Zeitung *Pesti Hírlap* erreichte ganz bis zum Ende des ersten Weltkrieges nicht so viel Leser, nur die — seit 1910 erschienene — Boulevardzeitung *Az Est* war im Stande ihre Auflageziffer dauernd über 100 000 zu halten.[3]

Die umsonst verbreitete und mittels des Müllfuhrmannes ins Haus gebrachte *Reggeli Ujság* schien daher, unter seinen Konkurrenten den führenden Platz zu erreichen und diese Tatsache erhärtet noch die Bekanntmachung, die an der Spitze der 73. Nummer (erschien am 31. März des nächsten Jahres, vor Beginn des zweiten Quartals des zweiten Jahrganges) unter dem Titel der Zeitung steht: Das Blatt erreichte bereits eine Auflage von 80 000 Exemplaren. Der Artikel deckt unverblümt die Kalkulation der Zeitung auf. Er ähnelt ein wenig der Bekanntmachung, die Emile de GIRARDIN vor einem halben Jahrhundert veröffentlichte. GIRARDIN machte ebenfalls seine geschäftliche Kalkulation bekannt, deren zufolge er den Preis seines bahnbrechenden, kapitalistischen Blattes, *La Presse* um die Hälfte der übrigen Pariser Zeitungspreise ermäßigen konnte.

»Am ersten Tag des Oktobers verflossenen Jahres wachte jeder Haushalt der Haupt- und Residenzstadt darauf auf, daß er eine Gratis-Zeitung besitzt, die seine In-

[2] Zitate aus der Zeitung *Reggeli Ujság*, *Magyar Nép* und *Magyarság* wurden aus dem ungarischen Originaltext übersetzt, die jeweiligen Hervorhebungen stammen auch aus dem Original.

[3] Über die Anfänge der kapitalistischen Zeitungs-Grossunternehmung in Ungarn, vgl. DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve* (Zweihundertfünfzig Jahre ungarischer Presse), Budapest, 1954. S. 185. ff.

teressen wahrnimmt, seine Gefühle übermittelt, seinen Geist befruchtet. Zuerst betrachtete man die Sache als einen guten Scherz. Man verstand eben nicht, wie könne man eine Wertsache kostenlos bekommen? Später drang es erst durch, daß der Scherz ernst gemeint ist. Die Zeitung Reggeli Ujság erscheint tatsächlich jeden Tag, berichtet wahrheitstreu die Tagesereignisse, kritisiert objektiv, nimmt jede edle Bestrebung in Schutz, stutzt die Auswüchse des öffentlichen Lebens, gibt guten Rat und bittet von seinen Lesern keine Gegenleistung.«

»Das ist die Geschichte der Zeitung Reggeli Ujság.«

»Sie lebt unabhängig, wie die Vögel im Walde, und gedeiht ohne menschliche Hilfe, wie die Lilien auf dem Felde. Es erscheint täglich in *achtzigtausend* Exemplaren, damit jede Haushalt ein Exemplar erhalte. Sie gehört keiner politischen Partei an. Sie sucht die *Wahrheit* in jeder Hinsicht und spricht sie gegenüber Jeden aus.«

»Von den übrigen Zeitungsunternehmungen unterscheidet sich die Reggeli Ujság, nicht nur in ihrer kostenlosen Verteilung an das Publikum, sondern auch durch die Zuverlässigkeit der in ihr inserierenden Unternehmungen, und legt Gewicht auf die Mitteilung der Tagesereignisse. Der Schlüssel zu diesem rätselhaften Unternehmen ist eben in diesem Verfahren zu finden.«

»Offen gesagt, die übrigen Unternehmen nehmen in ihren Anzeigenteil jedes bunte Zeug kritiklos an. Die Redaktionen lehnen jede Solidarität mit dem Anzeigenteil ab. Jedermann betrachtet ihn als ein geschäftliches Übereinkommen, worum sich die Redaktion nicht zu kümmern hat, und die ausschließlich zwischen den Lesern und den Inserenten zustande kommt. Die Zeitung bietet nur die *Gelegenheit* zu diesem Geschäft, wie etwa ein Plakat, oder Firmenschild, sie *vermittelt* aber nicht das Geschäft.«

»Hingegen die Reggeli Ujság selektiert ihre Inserenten. *Sie wacht wohlbedacht über die Interessen des Publikums.* Sie nimmt nur solche Anzeigen an, von deren *Realität* sie sich Gewißheit verschaffte. Sie hält sich von den *Schwindeleien der Spekulation* fern. Mit anderen Worten, die Garantie der Redaktion erstreckt sich auf den ganzen Inhalt der Zeitung.«

»Dieser Unterschied zwischer dieser und der sonstigen Zeitungsunternehmen, wenn er auch einfach und natürlich scheint, hat wichtige Folgen. Dieser Unterschied bietet die Möglichkeit die Reggeli Ujság umsonst dem Publikum verteilen zu können.«

»Die heutige Entwicklung der Geschäftswelt bringt es mit sich, daß eine Zeitung, die in einer Auflage von täglich *achtzigtausend* Exemplaren erscheint, stets eine *große Anzahl von Inserenten findet, die bereit sind, sie mit Annoncen zu überhäufen.* Für alle kann die Redaktion keine Verantwortung übernehmen. Wenn sie daher für alle, die sie veröffentlicht, bürgen würde, eröffnete sich ein breites Tor für Betrügereien. Ohne Garantie anzunehmen hieße den Anzeigeteil so billig zu gestalten, daß er die Kosten des Blattes nicht mehr zu decken vermöge.«

Unseren wenigen, jedoch gut ausgemusterten Inserenten, schenkt das Publikum Glauben, wohl wissend, daß die Redaktion für ihre Worte bürgt. Das wissen die Inserenten, und sie sind im klaren, daß über ihre soliden geschäftlichen Unternehmungen täglich in achtzigtausend Exemplaren Zeugnis abgelegt wird. Deshalb sind sie bereit die *höheren* Annoncengebühren, die die Kosten der Zeitung decken, zu bezahlen.«

»Das ist das *Geheimnis* der Unternehmung Reggeli Ujság. Wir teilten es offen mit, daß der Leser keine im Hintergrund lauernde Interessen vermute, und noch weniger irgendeine, nicht zu bezeichnende politische Zielsetzung, und damit verbundene Opferbereitschaft wähne.«

»Die Sache ist höchst einfach. Neben einem entsprechenden Entgelt unserer Tätigkeit, wünschen wir dem allgemeinen Interesse ehrlich zu dienen, aber so, daß wir von unseren Lesern keine Gegenleistung erhalten. Wir suchten ein Organ zu finden, wo

wir unsere Gedanken, Ideen, Erfahrungen mitteilen können, das unsere Arbeit doch bezahlt, ohne jedoch einen Heller vom Leser annehmen zu müssen.«

Wie auch im Falle de GIRARDINS, deckt auch in diesem Fall den herabgesetzten, (bzw. auf Null reduzierten) Preis die große Auflageziffer, die Mehreinnahme, die aus den Anzeigen fließt.

Aber von noch etwas verständigt uns dieser Artikel: man beabsichtigt in der Zukunft die *Reggeli Ujság* auch in der Provinz zu verbreiten, jedoch »unseren Lesern in der Provinz können wir allerdings die Zeitung Reggeli Ujság nicht ganz kostenlos geben. Die Titelschleife, die Verbreitung-, Fracht- und Portospesen belasten monatlich je ein Exemplar mit einer Krone.«

»Es ist aber unser sehnlichster Wunsch, dass unser Blatt auch am Lande gelesen werde. Was wir schreiben, gilt für das ganze Land. Unsere Ermahnungen, Erklärungen, Ratschläge interessieren das ganze Land. Das unvoreingenommene Publikum wünscht mit Recht eine solche politische Lektüre zu erhalten, die nicht durch Parteiapparaten durchgesiebt wird. Wer klar sehen will, muß alles sehen. Und man soll es so sehen, wie es geschah und nicht so, wie es die Parteimeinung färbt«.

Nachher wiederholt der Artikel seinen schon früher versprochenen Vorsatz, ein Familienblatt herauszugeben und jetzt wird umschrieben — zuerst von der negativen Seite her betrachtet — was unter einem Familienblatt zu verstehen ist:

»Außerdem fügt die Zeitung keiner Familie einen Schaden zu —, falls sie auf ihrem Tisch liegt, da sie keiner Sensation nachjagt. Erotische Entartungen, heikle Familiendramen, verruchte Verbrechen werden bei uns ausgeschaltet. Dies zu tun beabsichtigen wir auch in der Zukunft. Wir geben eine solche Lektüre heraus, die *kein Familienvater zu verbergen hat.* Wir wissen gut, daß im großen Pressewettbewerb keine Zeitung überflügelt werden will. Aber wir konkurrieren mit keiner Zeitung. Wir sind daher gegen jede Seuche der Sensation gewappnet«.

Zuletzt sagt der Artikel über die sozialpolitischen Vorstellungen des Blattes aus:

»Wir ziehen die Interessen der Landwirtschaft jeden anderen Interessen vor. Dieser Umstand allein berechtigt auf eine Leserschaft am Lande. Unsere Feder steht im Dienst gesunder Agrarbestrebungen. *Uns ist jede Art aller nützlichen Tätigkeiten wichtig.* Vor allem aber die Produktion: der Landbau und die dadurch gewonnenen Produkte.«

»Wir würden es mit Freude begrüßen, wenn der Produzent seinen Überfluß stets *teuer* verkaufen und der Konsument immer *billig* einkaufen könnte. Der Gegensatz zwischen diesen beiden wirtschaftlichen Polen wird zur Zeit durch die *Vermittler* erhöht. Denn zwischen Produzenten und Konsumenten besteht kein *Nachbarverhältnis.* Ein dritter Faktor trennt die beiden von einander. Den größten Teil der Werte genießt dieser zwischen ihnen stehender Faktor. Ihm verkauft seinen Überfluß der Produzent, und von ihm kauft der Konsument seinen Bedarf ein. Was der Vermittler gewinnt, kann für den Produzenten und Konsumenten erspart werden, falls sie miteinander in *unmittelbare* Verbindung treten.«

Bevor wir aber die politisch-sozialen Beziehungen des Abonnomentenaufrufes und insbesondere das Versprechen der Befürwortung der agrarischen Interessen eingehend analysieren, wollen wir die Geschichte der Zeitung *Reggeli Ujság* fortsetzen und bis zu Ende führen.

Vom nächsten Quartaljahr, genau vom 8. April 1898 angefangen, verschwindet die Aufschrift »Gratis-Zeitung« vom Titel. Die beiden Untertitel heissen von nun ab *Politikai napilap* (Politisches Tagblatt), und *Hasznos Ujság* (Nützliche Zeitung). Seit dem 1. Juli 1899. bleibt nur der erste Untertitel: *Politikai napilap* bestehen. Und von nun ab wird die Reggeli Ujság auch in Budapest nicht mehr umsonst verabreicht, man muß für das Blatt monatlich 30 Kreuzer entrichten, was noch immer viel billiger ist, als die bil-

ligste Zeitung, das seit 1896 erscheinende Boulevardblatt *Esti Ujság*. Es handelte sich offensichtlich um einen formellen Preis, — vielleicht wollte man die Anschuldigung des unlauteren Wettbewerbes vermeiden.[4]

Von nun ab tritt auch eine Änderung in persönlicher Hinsicht ein: am 30. September 1898. wird als Verleger auch weiterhin Lajos CSÉRY jun. angegeben, hingegen als verantwortlicher Schriftleiter wird an der letzten Seite des Blattes der Name von Ármin ÁLDOR angeführt. Ab 1. Juli 1899, verschwindet endlich CSÉRYS Name von der Zeitung. Seit dem 1. Januar 1900., ganz bis zur Einstellung des Blattes, figuriert als Schriftleiter László FÉNYES.

Seit dem 1. Mai 1898. gibt die *Reggeli Ujság* wöchentlich eine illustrierte Beilage unter dem Titel *Magyar Nép* heraus. Im Vergleich mit dem Hauptblatt ist die Beilage in halber Grösse, auf 12 Seiten erschienen. Jede Nummer bringt — außer dem ganzseitigen Titelbild — noch zwei Bildseiten. Die Bilder stellte man mit primitiver Technik, in der Regel nach Strichzeichnungen her. In der Ausführung und Thematik war die Beilage im großen und ganzen den zeitgenössischen billigen Budapester und Wiener »Volkszeitungen« *(Illustrierte Kronen-Zeitung, Friss Ujság, Budapest)* ähnlich.[5]

Die Zeitung *Reggeli Ujság* und ihr Beiblatt ging am 30. Juni 1900. ein, bzw. sie setzte vom 1. Juli ihr Erscheinen unter dem Titel *Magyarság* (Ungartum), politisches Tagblatt, fort. An der ersten Seite der Nr. 154., vom 30. Juni, ist die Verlautbarung zu lesen, die die Titeländerung ankündigt. Sie hebt das wesentlichste jedoch nicht hervor: das Blatt *Magyarság* übernimmt keine Vermittlerrolle zwischen ihre Anzeiger und Besteller, wie es sein Vorgänger tat, außerdem — wenn schon nicht früher — brach jede Verbindung mit Cséry und der Müllabfuhr endgültig ab. Der Artikel hebt bloß hervor, daß »die Redaktion der *Reggeli Ujság* von jetzt ab die Leitung des Blattes *Magyarság* übernimmt und kann ihre Tätigkeit umso wirksamer ausüben, da die Redaktion mit mehreren hervorragenden ungarischen Publizisten und Journalisten ergänzt wurde. Als verantwortlicher Schriftleiter zeichnet das Blatt auch weiterhin László FÉNYES, der bisher die Redaktion der Zeitung *Reggeli Ujság* leitete. Zum Chefredakteur gewann man Lajos BARTÓK, den prominenten Schriftsteller. Mit ihm werden wir für Ideen kämpfen, die unserer Leserschaft bereits wohlbekannt sind«. Auf die, von der Zeitung *Reggeli Ujság* vertretenen ziemlich problematischen Ideen kehren wir noch später zurück. Es ist immerhin merkwürdig, daß in dieser — weder von der Literatur-, noch von der Pressegeschichte gewürdigten — Zeitung, mit L. BARTÓK und A. FÉNYES uns ein Veterane und ein ganz junger Vertreter der ungarischen oppositionellen Journalistik begegnet. L. BARTÓK war ein bedeutender Dichter der s. g. literarischen Opposition am Ende des 19. Jahrhunderts. Er war schon früher als Schriftleiter mehrerer Zeitschriften und Witzblätter tätig. Er redigierte noch mit dem Romancier Maurus JÓKAI das alte Witzblatt *Üstökös*, später *Bolond Miska*. Später, 1878. begründete er das Witzblatt *Bolond Istók*, das er bis zu seinem Tode leitete.[6] Die Namen von Lajos BARTÓK und László FÉNYES verschwinden üb-

[4] Es scheint seitens der Konkurrenzunternehmungen keine Verklagung der *Reggeli Ujság* wegen unlauteren Wettbewerbes vorgelegen zu haben. Allerdings befand sich die gesetzliche Regelung des Wettbewerbes in Ungarn eben erst in den Jahren des Bestehens der Gratis-Zeitung in Vorbereitung. Das diesbezügliche Gesetz trat in endgültiger Form erst 1923 in Wirkung (Gesetzesartikel V.). Vom Jahre 1933 ist zum erstenmal eine Entscheidung des höheren Gerichtshofes verzeichnet, wonach die Gratisverteilung irgendeiner Ware nur auf einen beschränkten Zeitraum und nur in gebührend zu begründenden Fällen zulässig ist. (Die Auskunft über die rechtlichen Beziehungen der Gratispresse verdanke ich Herrn József TAKÁCS.)

[5] Vergl. DEZSÉNYI—NEMES a. a. O.

[6] 1851—1902. Seine Beziehungen zur literarischen Opposition s. KOMLÓS Aladár: *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*. Budapest, 1956. S. 103. ff. Loósz István: *Bartók Lajos*, Budapest, 1917.

rigens — ohne Kommentar — 1. August 1900. von der Zeitung. Endlich, 1. Juli 1904. verschmelzt sich das Blatt *Magyarság* in die Agrarierzeitung *Hazánk* (Vaterland), die seit 24. Dezember 1893. erschien. Als letzter Schriftleiter des Blattes *Magyarság* wurde Gyula MAGYAR angegeben.

Das Blatt *Magyarság*, nicht wie die Zeitung *Reggeli Ujság*, erschien auch jeden Montag und an den Werktagen, die den Feiertagen folgten. Das Monatsabonnement betrug eine Krone, — es war noch immer sehr billig, wenn auch teurer wie der 60 Hellerpreis (30 Kreuzer) der *Reggeli Ujság*. (Die Österreich—Ungarische Monarchie überging 1900 von der Forint- auf die Kronenwährung. Ein Forint (Gulden) war gleich 2 Kronen.) Als Herausgeber des Blattes *Magyarság* wurde zuerst die Druckerei WERBŐCZY, in der Vármegye utca, später das Stephaneum, ein kirchliches Verlags- und Druckereiunternehmen, angegeben. Das Stephaneum druckte später auch die Zeitung *Hazánk*.

Für den historischen Aspekt der Zeitung *Reggeli Ujság* ist die Rolle ihres Begründers, Lajos CSÉRY jun. besonders bezeichnend. Er war auch der bahnbrechende Begründer des — seit 1895 geschäftsmässig betriebenen — Müllabfuhrunternehmens in Budapest. Der Nachruf, der ihm, nach seinem Ableben gewidmet wurde, charakterisiert ihn als eine Art joviale-aristokratische Persönlichkeit.[7] Gourmet. Zigarrensammler. Ausgezeichneter Scharfschütze. Und — zu seiner Zeit eine Seltenheit — Mitglied der beiden vornehmen Budapester Casinos, des Nemzeti und des Országos Kaszinó. »Seine wichtigste Schöpfung war die Begründung des Cséryschen Müllabladeplatzes. Sein Einfall war, daß *der Mist und das Abfallmaterial der großstädtischen Haushalte, Unternehmungen und Fabriken der Verwesung nicht überlassen werden soll, denn darin sind noch große Werte zu finden*. Er organisierte den Apparat der Müllabfuhr und des -Sammelns, und auf seinem Abladeplatz in Szentlőrinc (Vorort von Budapest) beschäftigte er mehr als hundert Arbeiter, um den verwertbaren Abfall aus dem Mist herauszuscharren.« Die Unternehmung fand einen internationalen Widerhall. Berlin, München und Wien beauftragten CSÉRY mit der Organisierung ihrer Müllabladeplätze.[8] Seine Müllabfuhrunternehmung — die CSÉRY angeblich 1904, mit großem Gewinn, einer deutschen Finanzgruppe verkaufen wollte — kaufte 1906 die Hauptstadt Budapest, und schmelzte sie in das Stadtreiningungsamt ein.

[7] *Zum Ableben eines ungarischen Herren. Erinnerung an Lajos Cséry.* (Egy magyar úr halálára. Emlékezés Cséry Lajosra. Artikel ohne Unterschrift.) In: *Az Ujság*, 1924. július 24. S. 4. Hervorhebungen im Originaltext.

[8] Die Verträge CSÉRYS, die sich auf die Müllabfuhr beziehen und sonstige Dokumente sind in der Bibliographie zur Geschichte Budapests aufgezählt. *(Budapest történeti bibliográfiája.* 5. Bp. 1965.)

Der erste Vertrag zwischen Lajos CSÉRY und der Hauptstadt Budapest erschien 1895 auch im Druck. (Athenaeum, 23 p.) S. noch: *Ein anrüchiges Kapitel.* = *Budapester Journal*, 1903. 4. Okt. II. Bd. No. 53. S. 5—6. *Város peremén gazdagodni* (Sich an der Peripherie der Stadt bereichern). — *Budai Hírlap* 1903. 18. Okt. II. Bd. No. 55. S. 3. Der Csérysche Koks, den man am Müllabladeplatz schürfte, war noch in den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts ein Begriff. — Auf den Einfluß der Cséryschen Müllabfuhrunternehmung auf Berlin, München und Wien weist außer dem erwähnten Nekrolog: CSÉRY Lajos: *Ein Beitrag zur Lösung der Kehrichtsfrage in Wien.* Budapest, 1899. Die kurze Biographie Csérys s. GULYÁS Pál: *Magyar írók élete.* Es sei hier vermerkt, daß der Herausgeber der Zeitung *Reggeli Ujság* sich Lajos CSÉRY *jun.* nennt. Es ist Tatsache, daß Lajos CSÉRY sen. (1821—1906) in den Verträgen figuriert, die mit der Hauptstadt abgeschlossen wurden, er war auch der Besitzer des Gutes in Pestlőrinc. Es ist nicht leicht die Rolle der beiden CSÉRY zu unterscheiden, beide hatten lebhaften Geschäftssinn, beide waren reich, ebenso bewandert in der kapitalistischen Bewirtschaftung des Grundbesitzes, wie in praktischen Fragen der Wirtschaft. Der Nekrolog handelt ohne Zweifel von CSÉRY jun. (1855—1924), ihm wird der Gedanke des Müllabfuhrs zugeschrieben.

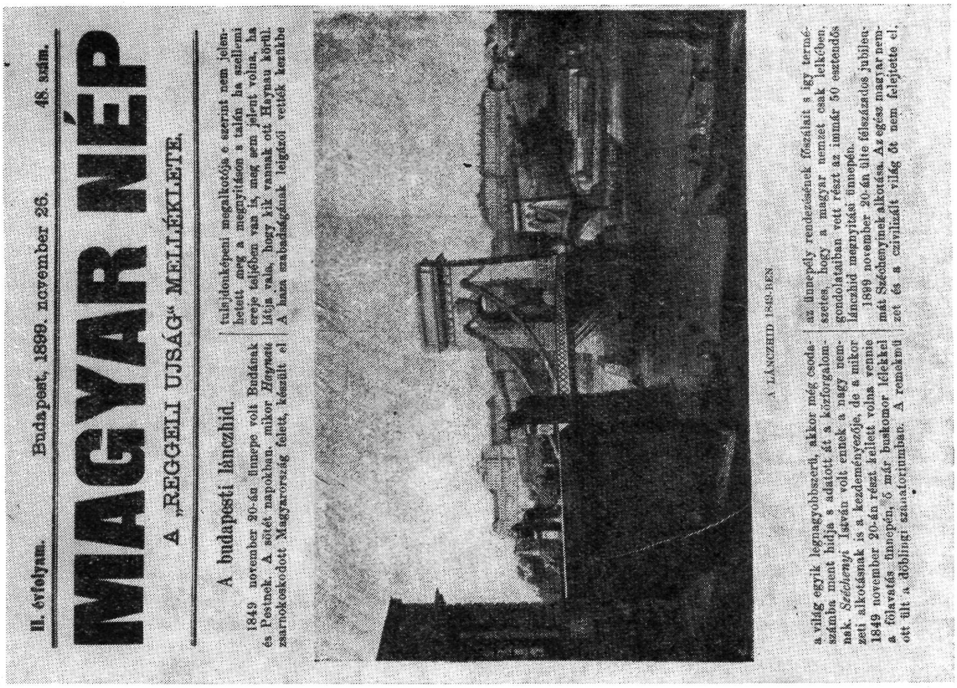
II. évfolyam.
Budapest, 1899. november 26.
48. szám.
MAGYAR NÉP
A „REGGELI UJSÁG" MELLÉKLETE.
A budapesti lánczhid.
A LÁNCZHID 1849-BEN

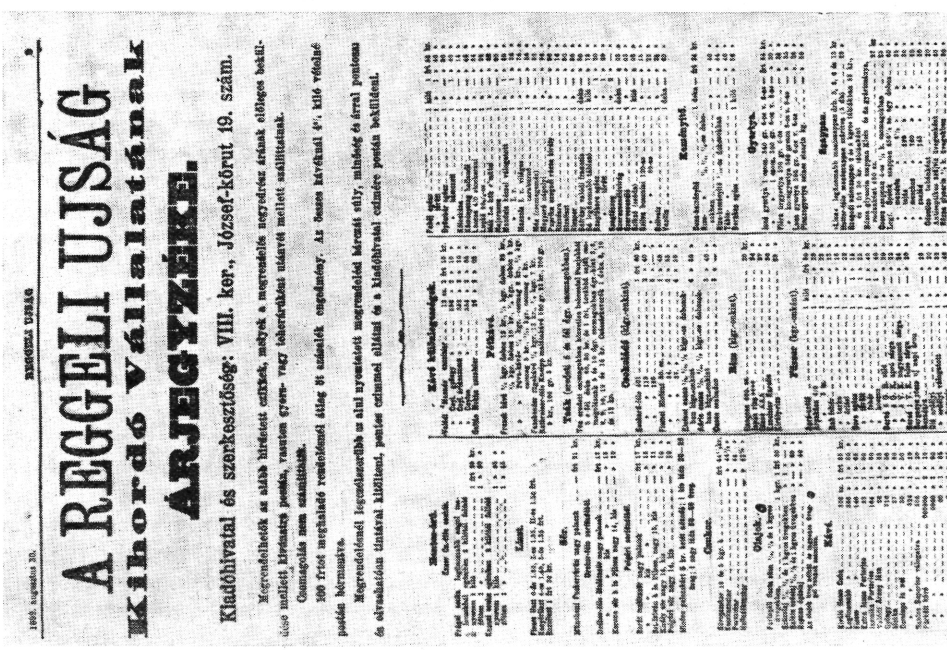
REGGELI UJSÁG
A REGGELI UJSÁG
Kihordó Vállalatának
ÁRJEGYZÉKE.
Kiadóhivatal és szerkesztőség: VIII. ker., József-körut 19. szám.

Der Name CSÉRYS hängt — außer der Begründung der Zeitung *Reggeli Ujság* — noch mit einer überraschender und bisher zwar bekannten, jedoch noch ungenügend gewerteter Angabe der ungarischen Presse- und Verlagsgeschichte zusammen. Der ältere CSÉRY, der vor und nach der Begründung des Müllabladeplatzes, Grundbesitzer war, übte nebenbei auch eine Rechtsanwalttätigkeit in Budapest aus. Er war Mitbegründer des Verlags- und Druckereiunternehmens Athenaeum. Die Gründungsurkunde scheint von ihm abgefaßt worden zu sein, und in seiner Anwaltskanzlei wurde am 4. Juli 1868. der Verkaufsvertrag mit dem früheren Besitzer des Athenaeum, Gusztáv EMICH abgeschlossen. Mit demjenigen Gusztáv EMICH, dessen Verlag schon vorher unvergeßliche Verdienste für die ungarische Literatur leistete. Emich verbreitete Ende der vierziger Jahre — unter anderen — die Gedichte PETŐFIS! Zum ersten Präsidenten des Verwaltungsrates wurde CSÉRY gewählt, unter den übrigen Verwaltungsräten begegnen uns — unter anderen — die Namen des Maurus JÓKAI, des ebenfalls bedeuten den Romanciers Zsigmond KEMÉNY, des Bankiers Jakab DEUTSCH und des weltberühmt gewordenen Technikers und Erfinders KÁLMÁN KANDÓ.[9] Noch im Jahre 1900 war CSÉRY der Präsident. Der Inhaber des Zeitungsunternehmens *Reggeli Ujság*, der Präsident des Druckereinunternehmens, der Großgrundbesitzer, der Begründer und Besitzer der Müllabfuhrunternehmung war somit eine und dieselbe Person.[10] Das Athenaeum ist noch jetzt eine der größten Druckereiunternehmungen Budapests. Während der Periode zwischen den zwei Weltkriegen spielte es auch als Verlag eine führende Rolle.

Die hochklingenden Versprechen, die sich auf den Inhalt der Zeitung *Reggeli Ujság* bezogen haben, waren im großen und ganzen dieselben, die anfangs jede Zeitung dieser Zeit tat, und nicht bloß in Ungarn. Von den anderen Zeitungen unterschied sich die *Reggeli Ujság* darin, daß sie auch mit dem Anzeigenteil seinen Abonnenten, bzw. seinen Gratislesern zu dienen versprach. Sie verrat sogar diesen Umstand, den die zeitgenössischen Zeitungen zu verheimlichen suchten, daß sie ihre Existenz im Anzeigengeschäft zu begründen trachtet.

Wie waren also diese Annoncen, und was verstand die *Reggeli Ujság* darunter, daß sie mit den Anzeigen den Lesern einen Dienst erweist?

Bis zum Ende des Anfangsmonates, also Oktober 1897, füllten die Inseraten noch kaum eine halbe Seite aus. Am 4. November 1897 in einer ganzen Seite die „kleinen Annoncen", die hauptsächlich Inserate zu vermietenden Wohnungen enthielten.

Jedoch schon 31. Oktober erscheint eine neue Art der Anzeigen, die seither nicht nur in Ungarn bekannt wurde: die Anzeige enthält gleichzeitig ein Bestellformular, das aus der Zeitung herauszuschneiden und auszufüllen ist. Mit deren Einsendung wird der Einkauf vereinfacht. Den ersten finden wir neben der Annonce der Firma Strelisky és Társa (S.& Co.) STRELISKY verspricht dem Besteller Kohle in Säcke verpackt, oder frei verladen zu liefern, falls auf dem eingesandten Schein der vorgedruckte Text auf entsprechende Weise unterstrichen wird. Die Bestellscheine vermehren sich im Blatt bis zum Ende des Jahres, und auch anfangs nächsten Jahres. Auf diese Art und Weise konnte man seit dem 13. November Thee, seit 8. Februar 1898. in Monor gebackenes Brot(!) bestellen. Seit dem 16. Februar 1898. befand sich an der letzten Seite des Blattes ein kumulativer Bestellschein, womit man gleichzeitig mehrere Sorten verschiedenre Ware bestellen konnte. Und — dies war eine Spezialität der Zeitung *Reggeli Ujság* —

[9] BÁNÁTI Ágnes—SÁNDOR Dénes: *A százesztendős Athenaeum* (Das hundertjährige Athenaeum), Budapest, 1968. 2. S. 24—25.

[10] Der Bericht über die Generalversammlung der Athenaeum literarischer und Druckerei A. G. meldet die Wiederwahl Lajos CSÉRY jun. zum Präsidenten. *Közgazdasági Híradó*. 8. Apr. 1900. II. Jahrg. Nr. 15. S. 13.

die Scheine mußte der Besteller an die inserierenden Firmen nicht per Post versenden, man konnte den Schein einfach dem von Haus zu Haus fahrenden Müllabfuhrmann überreichen, der auch die neueste Nummer des Blattes aushändigte. Am 16. Februar 1898. wird zuerst als Adressat der Scheine die „Lieferantenunternehmung Reggeli Ujság" angegeben. Von nun ab übernimmt die Firma die zentralisierte Erledigung der Bestellungen. Seit dem 1. März 1898. vermittelt die Unternehmung Waren dem Gratispublikum der Zeitung, sie tritt sogar als Dienstleistungsbetrieb auf: für die Dampfreinigungsanstalt Neptun (XI. Soroksári út 11.) übernehmen die Angestellten der Reggeli Ujság die zur Reinigung bestimmte Wäsche.

Diese Angestellten sind jedoch nicht mehr die Müllabfuhrmänner, sondern eigene Zeitungsausträger. Die Verbindung mit der Kehrichtabfuhr hört am Anfang 1898 allmählich auf. Der Anzeige- und Warenvermittlungsgeschäftszweig tritt hingegen in den Vordergrung. Von den acht Seiten nimmt sie am 10. März 1898. schon drei Seiten in Anspruch. Eine der Annoncen ist bereits ganzseitig: Királyserfőző (Königsbräu), Kőbánya, empfiehlt da sein Bier, in Flaschen abgefüllt, ins Haus durch die Lieferantenunternehmung *Reggeli Ujság* zugestellt. Ebenfalls im Jahr 1898 seit der Kolportage der Zeitung auch in der Provinz, liefert die Lieferantenunternehmung *Reggeli Ujság* Waren auch aufs Land, als „Eilgut per Bahn, oder Schiff, durch Nachnahme des Kaufpreises". Die Frachtspesen hat der Besteller zu tragen. „Falls mehrere unserer verehrten Abonnenten in der Provinz sich zusammentun und ihren Hausbedarf gemeinsam bestellen, und ihn an *eine* Anschrift versenden lassen, dann machen die Frachtkosten außerordentlich wenig aus." Die Lieferantenunternehmung *Reggeli Ujság* haftet für die Qualität der bestellten Ware. Hingegen muß mindestens zehn kg bestellt werden und „um Mißbräuchen vorzubeugen ist es unbedingt nötig, 25% des Preises der bestellten Ware gleichzeitig, mit dem Versand der Bestellung, als Vorschuß, an den Verlag Reggeli Újság zu überweisen«.

Die Möglichkeiten der Warenbestellungen werden immer größer. Seit dem 30. Juli 1899. stellt die Lieferantenunternehmung der Zeitung auf Wunsch sogar Eis zu. Am 30. August 1899. teilt das Blatt auf einer ganzen (meistens letzter) Seite eine Preisliste mit. Selcherwaren, Mehl, Bier, Zucker, Öl, Kaffee, Ersatzkaffe, Schokolade, Reis, Spezereiwaren, Stärke, Kerze, Seife figurieren auf der Preisliste. Von jeder wichtigeren Warengattung sind gleich mehrere Qualitäten, bzw. Erzeugnisse angeführt. Die Aufzählung der Gewürzwaren erstreckt sich auf etwa 30 Arten von Spezereien, von Rosinen und Kartoffeln angefangen bis zu Gewürznägelchen und Pflaumenmus. Für die Verpackung wurden keine Extraspesen berechnet. Bei Bestellungen über hundert Gulden (Forint) gewährte man ein Skonto von 5% zu. Kaffee — über ein Quantum von vier kg—wurde aufs Land frachtfrei (franko) zugestellt.

Die Lieferantenunternehmung *Reggeli Ujság* (seit 1900 setzt die Firma ihre Tätigkeit unter neuen Namen: »Konsumartikellieferantenunternehmung Reggeli Ujság« fort) besitzt eine eigene Lokalität, die sich nicht mehr im Haus des Athenaeums am Ferencektere befand. Selbst das Athenaeum hatte übrigens seinen Sitz bereits an seinem häutigen Standort, am Rákóczi út (damals Kerepesi út) Nr. 54. Die Redaktion und der Verlag der Zeitung *Reggeli Ujság*, das auch weiterhin auf der Rotationsmaschine des Athenaeums gedruckt wurde, und auch die Lieferantenfirma hatte ihr Haus (unweit von der Drukkerei) József-körút 19.

Anfangs 1900. wiederholte man die Preisliste öfters. Anschließend wurde mitgeteilt, daß — angeblich — die Zustellung ins Haus »im Kreis der Haushaltungen von Tag zu Tag populärer wird. Mit der Gründung dieses Unternehmens hat die Reggeli Ujság ihren Ziel erreicht: die Führung der Haushalte zu erleichtern, das Auskommen der Familien auf jeder Art und Weise zu fördern. Sie kaufen unmittelbar, aus erster

Hand und im Großen, also billig die Konsumgüter und wir verkaufen nur primissima Waren bester Güte und preiswerter, als irgendwelcher hauptstädtische Kaufmann«.

Wie wir es bereits erwähnt haben, hörte die Rolle des Müllabfuhrmannes, als Zeitungsausträger bis zu diesem Zeitpunkt *(Reggeli Ujság* gibt keine genaue Zeit an) bereits auf. Laut der Preisliste sammeln die Zeitungsausträgerinnen die Bestellscheine ein; die Ware stellt ein eigenes Personal zu, jedoch sie kann auch unmittelbar im Verlag am József körút abgeholt werden.

Das Anzeigegeschäft in der Zeitung *Reggeli Ujság* war keineswegs auf Konsumgüter und auch nicht allein auf ihre Preisliste begrenzt. Die Großkaufleute, deren Artikel die Zeitung vermittelte, annoncierten auch separat, die kleinen Annoncen waren nicht weniger beträchtlich. Auf diese ruft die Reggeli Ujság die Aufmerksamkeit ihrer Leser betont auf,[11] und hebt hervor, daß das Blatt »in der Hauptstadt in einer größeren Auflage erscheint, als alle übrigen Tageszeitungen und seine Verbreitung in der Provinz von Tag zu Tag zunimmt«. »Die Zeitung ist in den höheren Gesellschaftsklassen gleichfalls heimisch.«

Diese zwei Behauptungen können allerdings nicht bewiesen werden, im Gegenteil! Die Tatsache, daß die Zeitung nach einer zweijährigen Verbreitung am Land bloß eine »von Tag zu Tag« zunehmende Popularität beteuert, scheint den angeblich durchschlagenden Erfolg zu bezweifeln. Es ist im Gegenteil Tatsache, daß die als Fortsetzung der *Reggeli Ujság* erscheinende Zeitung *Magyarság* sich nicht mehr mit dem großen Erfolg seiner Annoncen brüstet (obwohl die Inserenten der *Reggeli Ujság* sich noch immer melden), und daß schon von der letzten Nummer der Reggeli Ujság an die Reklame und Preisliste des Lieferantenunternehmens wegbleibt. Die detaillistenartige Vermittlung der Konsumgüter und das zeitgemäße kapitalistische Anzeigegeschäft auf paradoxer Weise vereinigende unentgeltliche (bzw. billige) Zeitung ging ihrem Zeitalter teilweise voraus, blieb aber teilweise auch zurück. Für das großzügige Anzeigegeschäft erwies sich Budapest, obwohl ihre Einwohnerzahl bereits gegen die Million anrückte, immerhin von überfüllten Arbeiterstadtviertel umgeben war, noch nicht reif genug. Sogar die über den reichsten Anzeigenteil verfügenden Zeitungen — wie z. B. die öfters erwähnte Pesti Hírlap — konnten ihre geschäftliche Prosperität nicht nur ihrem Anzeigeteil verdanken. Das Defizit, das der billige Verkaufspreis der Blätter verursachte, wurde nicht allein vom Anzeigeteil ausgeglichen, sondern durch die jeder Zeitung zugewährten s. g. Annoncenpauschale, die die großen kapitalistischen Unternehmungen und ihre Konsortien für ihre Inseraten, bzw. Mitteilungen, in einem, den Wert weit übersteigenden Maße erteilten. Laut der Auffassung der Zeitgenossen zahlten die Großunternehmer nicht sowohl dafür, was erscheint, sondern (und das ist der Hauptgrund) vielmehr was im Interesse der Inserenten nicht erschien, d.h. verschwiegen wird.[12] Die den Konsumgenossenschaften ähnliche, aber auf einer kapitalistischen Grundlage organisierte Warenvermittlung paßte nicht in die geschäftliche Organisation der sich immerhin modernisierenden Großstadt.

Die zeitgenössischen Augenzeugen, wenn sie sich an die Zeitung *Reggeli Ujság* zurückerinnern, erwähnen, daß die immer gut aufgelegten Budapester die Tätigkeit des Blattes mit Humor beobachteten: bis es kostenlos zugestellt wurde, spendete man

[11] Z. B. 21. Febr. 1900. S. 8.

[12] Dezsényi—Nemes a. a. O., Szabó László: *A modern hírlapírás* (Die moderne Journalistik), Budapest 1916.

ihm Lob, aber nachdem man für die Zeitung Geld ausgeben mußte, verzichtete man auf sie.[13]

Der Eingang der Zeitung *Reggeli Ujság*, bzw. ihre Umorganisation kann allein — aller Wahrscheinlichkeit nach — dem geschäftlichen Misserfolg und nicht der Eifersucht, oder Protest der übrigen Zeitungen beigemessen werden.

Denjenigen Platz, den die *Reggeli Ujság* unter den übrigen Zeitungen einnahm, beleuchtet der Inhalt der Gratis-Zeitung nur wenig. Die in der Redaktion teilnehmenden Personen gehörten der gemäßigten, eher nationalistisch, als fortschrittlich — oder gerade radikal — eingestellten Opposition an, wie die zeitgenössischen Blätter, die nicht eben regierungsfreundlich waren. Diese machten die Mehrheit der Budapester Presse aus. Neben Lajos Cséry war der erste Schriftleiter Ármin Áldor (1855—1901), der Sohn Vilmos Albrechts, eines Generals des Freiheitskrieges 1848—1849. Zuerst diente er selber im Heere. Als Journalist betätigte sich Áldor erst als Mitarbeiter der Zeitung *Fejérmegyei Napló* (Székesfehérvár). Neben seiner Tätigkeit als Schriftleiter der *Reggeli Ujság* war er interner Mitarbeiter der kirchlich-klerikalen Oppositionszeitung *Magyar Állam*.[14] Sein Nachfolger, László Fényes übernahm die Schriftleitung der *Reggeli Ujság* am 1. August 1899., jedoch — wie es an diesem Tage publizierte Veröffentlichung bekannt gibt — arbeitete er schon früher als interner Mitarbeiter der Zeitung. Die Persönlichkeit Fényes' ist allerdings die einzige unter den Leitern der *Reggeli Ujság*, die besondere Aufmerksamkeit verdient. In der politischen Pressegeschichte Ungarns ist es beachtenswert, daß Fényes, ein hervorragender Vertreter der linksorientierten, fortschrittlichen Journalistik seine Laufbahn bei dieser Zeitung antrat. László Fényes (1871—1944) bereitete sich eigentlich zum Apothekerberuf vor, wurde jedoch Ingenieur. Seine Tätigkeit als Journalist fing er 1894 an. Seit 1910 übte er seinen Beruf als Mitarbeiter der Boulevardzeitung *Az Est* (die in einer großen Auflage erschien) aus. 1917 wurde er zum Abgeordneten gewählt. Im Parlament gehörte er der Unabhängigkeitspartei des Mihály Károlyi an. Er begleitete 1914 Károlyi auf seiner historisch bedeutend gewordenen Amerikareise. 1918 ist er Mitglied des revolutionären Nationalrates, aber er identifizierte sich nicht mit der — am 21. März 1919 proklamierten — Proletardiktatur. Trotzdem erhob er 1919 Protest gegen die Verfolgung der Kommunisten und gegen den Terror. Infolge falscher Anschuldigung wurde er in Untersuchungshaft genommen. Nach zweijähriger Haft hat das Gericht Fényes freigesprochen. Bis 1926 arbeitete er bei dem sozialdemokratischen Organ *Népszava*, dann wurde er wegen eines Pressedeliktes unter Anklage gestellt. Statt wieder ins Gefängnis zu gehen wählte er die Emigration: zuerst war er bei der Wiener *Arbeiter Zeitung* tätig, dann flüchtete er sich nach die Slovakei, später nach Frankreich. 1940 ließ er sich endlich in den Vereinigten Staaten nieder.

»Ein glühend begeisterter Anhänger des ungarischen Dorfes und der ungarischen Bauern.« So charakterisiert Fényes sein politischer Berufskamerad Oszkár Jászi,[15] ein weltbekannter Sachverständiger der Nationalitätenfrage, und 1918 Minister in der Regierung Károlyi. Lange Zeit verkündete Fényes die offizielle ungarische Oppositionsideologie, die Habsburg-feindliche kurutz-ungarische Auffassung.

[13] Frau László Focher Dr. Bella Győry hat dies mir gefl. mitgeteilt. Frau Focher wohnte zu dieser Zeit im typisch kleinbürgerlichen VI. Bezirk Budapests, in der Bajnok-utca. Im mehrstöckigen Haus schleppten die Dienstboten den Kehricht tatsächlich herunter, als der Wagen Csérys klingelte und der Diensbote brachte die Zeitung *Reggeli Ujság* den wohlhabenderen Leuten, die in den höher gelegenen Wohnungen wohnten.

[14] *Nekrolog* = *Magyar Állam*. 1901. S. 98—99. Gulyás: *Magyar írók élete*.

[15] *Fényes László emlékezete*. (1871—1944) = *Huszadik Század*, 1948. Nr. 3. S. 1—15. S. noch: *Életrajzi Lexikon* Bd. I.

Mit der Zeit geriet er jedoch in Widerspruch mit den Ideen der offiziellen Opposition. »Immer leidenschaftlicher geißelte er die Armut am Lande und die Ausbeutung der Armut jeder Art. Er funktionierte als der 'tribunus plebis' Ungarns . . . Es bleibt vielen ein Rätsel« — schrieb weiter JÁSZI — »wie Fényes ins Lager der Revolutionären geriet, obwohl sein Vater ein richtiggehender Latifundist im Komitat Bihar und dort auch Obergespann, einer der intimsten Freunde von Kálmán Tisza war. Es genügt wohl kaum die platte Auslegung, daß sein Vater zugrunde ging und Hand an sich legte, und er selbst die Armut kennen lernen mußte«. In den Jahren vor der Revolution baten Hunderte brieflich, von Tag zu Tag um seine Hilfe. »So wurde er der führende Publizist der Zeitung Az Est, er kümmerte sich jedoch nicht darum, daß im übrigen das Blatt zum Organ der kleinbürgerlichen, nationalistischen Demagogie wurde.« Die Gewässer des kleinbürgerlichen Nationalismus verließ FÉNYES nach den bei der *Reggeli Ujság* verbrachten Jahren, um ins Meer der revolutionären Bewegung zu gelangen. Er nahm wörtlich die Beteuerung der *Reggeli Ujság*, die Sorgen der Dorfbewohner zu erleichtern. Er verkündigte dies offen. Hier mag er es beobachtet zu haben, daß Vaterlandsliebe und Liebe zum Volk für alle »Patrioten« nicht das selbe bedeutet. »Die Herren, die mich angreifen, vergessen eines: wir lieben das Ungartum gemäß zwei Weltanschauungen. Der eine liebt den ungarischen Bauer, wie er ihn sich vorstellt, wenn er an Festmahlen, oder festlichen Veranstaltungen über ihn spricht . . . Meine Weltanschauung liebt allerdings den Bauer mit allen seinen Fehlern und Tugenden. Liebt den lebenden, im Schweiße seines Angesichts schuftenden Bauer, auch seine tatsächlichen Fehler. Mein Herz schlägt für ihn nicht nur auf Festlichkeiten, ich trete aber für ihn auch dann ein, wenn er an den Ufern der Piave kämpft.«[16]

Der Text, die Sparten der Zeitung *Reggeli Ujság* plazierten sich in je vier Spalten umgebrochen auf acht Seiten, und zwar in der folgenden Weise (aufgrund einertyp ischen Nummer vom Jahre 1900): Leitartikel, Feuilleton, Bericht über die Sitzungen der Delegationen[17] (andersmal des Parlaments), hauptstädtische Angelegenheiten, Telegramme, Nachrichten, Literatur-Kunst, Gerichtsaal, Volkswirtschaft, Anzeigen (2—2 1/2 Seiten, davon 1/2 Seite kleine Annoncen).

Wir begegneten bereits den hochklingenden Versprechen der Zeitung, was die Unparteilichkeit ihres politischen Inhaltes, ihren fortschrittlichen Geist, das moralische Niveau ihres sonstigen Materials anbetreffen. Was den politischen Inhalt anbelangt, scheint es als ob die Zeitung in diesem Jahrzehnt (1896 feierte man das tausendjährige Bestehen Ungarns) einen Sammelplatz für gemäßigt oppositionelle und maßlos nationalistische Phrasen zusichern wollte. Sie feiert die Revolution von 1848, gleichzeitig verkündet sie mit huldvollen Worten Dank dem König. Nicht der 15. März gilt für die Zeitung als Hauptfeiertag der gegen die Habsburger sich erhobenen Revolution von 1848, sondern der 11. April, als der König die später widerrufenen Gesetze sanktionierte.[18] Ein beachtenswerter Punkt dieser »freiheitskämpferischen« Stellungsnahme ist der PETŐFI-Kult der *Reggeli Ujság*. 30 Juli 1899. wurde ein vollseitiger, »Nationalfeiertag« betitelter Artikel dem 50. jährigen Sterbetag des Dichters gewidmet. Zwei ganze, vierspaltige Seiten widmete die Zeitung dem Feier, berichtete über die Ab-

[16] JÁSZI a. a. O. Piave ist der Name eines Flusses in Oberitalien; i. J. 1917. Schlachtfeld, wo Tausende ungarischer Soldaten ihren Tod gefunden haben.

[17] Gemeinsame Gesetzgebende Körperschaft des österreichischen und ungarischen Parlaments.

[18] In der Kinderzeit des Verfassers dieses Artikels war der 11. April noch offizieller Festtag. Jedoch trug die fortschrittliche Jugend Budapests —um zu demonstrieren — am 15. März die Kokarde in den Nationalfarben im Knopfloch, und nicht am offiziellen Festtag 11. April.

fahrt des Sonderzuges nach Segesvár (in der Nähe dieser siebenbürgischen Ortschaft verschwand Petőfi in einer der letzten Schlachten des Freiheitskrieges 1849). Dann folgen Berichte über die Feierlichkeiten beim PETŐFI-Denkmal, mit dem Text der verklungenen Reden. Nachher bringt das Blatt eine Meldung in einem scharfen, kampflustigen Artikel: die Regierung hielt sich von den Feierlichkeiten fern, und manche, die sich nicht entscheiden konnten, ob sie ihrer Freiheitsliebe, oder Loyalität gegenüber dem König folgen sollten, erkrankten plötzlich . . .

Was jedoch die Politik des Blattes anbetrifft, ist allerdings zweckgemäßer das Beiblatt, *Magyar Nép* zu lesen. Als ob *Magyar Nép* berufen gewesen wäre, das Versprechen der Zeitung *Reggeli Ujság* für das Wohlergehen der Ackerbauer der Dörfer, der armen Bauer zu kämpfen, zu erfüllen.

Auf der letzten Seite der ersten Nummer des Beiblattes ist ein Aufruf zu lesen: »Wir bitten die Geistlichen, die Lehrer, der Redaktion des Blattes Magyar Nép (Budapest, József-körút 19) Berichte von allgemeinem Interesse zusenden zu wollen, damit wir die Klagen offenbaren, die Mißbräuche bezähmen, die Unschuldigen unterstützen, der Gerechtigkeit zum Siege verhelfen.« Dieser Aufruf weicht ein wenig vor der Stimme der zeitgenössischen Presse ab. Noch neuartiger scheint uns aber ein in derselben Nummer veröffentlichter Artikel, mit dem Titel *Der Ziel unseres Blattes* zu sein. »Das arme Volk« — steht da geschrieben — siegte mit der Waffe der Wahrheit bei der Gründung des Christentums, arme Gelehrten siegten zur Zeit der Aufklärung gegen die kirchliche und weltliche Tyrannei, zuletzt siegten zerlumpte Honvéds im ungarischen Freiheitskampf. Deshalb werden wir jede berechtigte Interesse befürworten. Wir geißeln jede Ungerechtigkeit. Wir erhören die Klagen. Wir schützen die Verfolgten, und unterstützen die Schwachen. Höchste Pflicht ist die Ehre. Die größte Sünde ist Mangel an Vaterlandsliebe. Unwissenheit ist eine Krankheit, die geheilt werden muß. Nach dem einleitenden redaktionellen Aufruf folgt der Artikel *Boden und Volk* von Miklós BARTHA.[19] BARTHA plant 20—30 Joch große Bauernsiedlungen, mit langfristigem Kredit. Er stellt fest, daß»Lajos Kossuth die Leibeigenschaft aufhob, und Millionen freien Grund und Boden gab. Binnen fünfzig Jahren entstand aber eine neue Leibeigenschaft vom Land der Besitzlosen«. In anderen Artikeln drängt das illustrierte Beiblatt auf die Einführung einer Börsensteuer. Es scheint sich für die Bauernbewegung zu verpflichten, gegenüber der bauernfeindlichen Politik der soeben ans Ruder gekommenen Regierung von Dezső BÁNFFY. Auch das Hauptblatt greift in mehreren Artikeln die Agrarpolitik der Regierung an.

Wir müssen allerdings feststellen, daß es zur tatsächlichen Verteidigung der »Wahrheit« und der »Unschuldigen« in der Gratis-Zeitung nicht kam. Wir können keine aus der Provinz eingesandte Nachricht über Mißbräuche, um Stütze flehende Verfolgten lesen. Und die soeben beginnende agrarsozialistische Bewegung nötigte die sich eben als Protektor des Bauerntums anerbietende Zeitung, zum Entgegenwirken. Die für ihre Zeit scheinbar fortschrittlichere Bauernpolitik enthüllt die Nummer vom 10. Dezember 1899 des Blattes *Magyar Nép:* im Vordergrund der Nummer brachte das Blatt ein ganzseitiges Bild des SCHULTZE-DELITZSCH mit dem Titel: »Er machte den kleinen Mann zum großen.« Die Bauernpolitik sowohl der *Reggeli Ujság*, wie ihres Beiblattes *Magyar Nép* spitzte sich zur Verbreitung einer menschenfreundlichen — genossenschaftlichen Bewegung vom Typ der Schultze-Delitzschschen zu. Leider, unter den außeror

[19] Miklós BARTHA (1847—1905) Begründer der Zeitung *Ellenzék* (Opposition) in Kolozsvár, später Mitarbeiter des Tagblattes *Magyarország*. Unerbittlicher Kritiker und Ankläger der Ausbeutung der Bauern, gleichzeitig glühender Nationalist, sogar Antisemit.

dentlich zurückgebliebenen ungarischen Grundbesitzverhältnissen kam eine solche Organisation selbst als Palliativ kaum mehr in Frage.

Diese Richtung der Gratis-Zeitung macht auch die Person ihres Gründers und Verlegers Lajos CSÉRY verständlich. CSÉRY war nämlich neben seiner bereits geschilderten Unternehmertätigkeit auch Politiker. Ungefähr ein Dutzend kleinerer-größerer Flugschriften und Broschüren sind von ihm auf uns geblieben, aus den Jahren zwischen 1910 und 1920.[20] Aus ihnen entfaltet sich ein, die ungarischen Agrarproblemen gut kennender,

Budapesten, 1900. 7. szám I. évfolyam. Szombat, julius 7.

MAGYARSÁG

POLITIKAI NAPILAP.

Megjelenik minden nap, hétfőn és ünnep után is.
Előfizetési árak:
Helyben egy hónapra 1 kor., negyedévre 3, fél évre 6, egész évre 12 kor.
Vidéken: egy hónapra 1 kor. 20 fill., ¼ évre 3 kor. 60 fill., ½ évre 7 kor., 1 évre 14 kor.
Egyes szám ára 4 fillér (2 kr.).

Főszerkesztő: BARTÓK LAJOS.
Felelős szerkesztő: ÉRCSOKALVI FÉNYES LÁSZLÓ.
Kiadótulajdonos:
WERBŐCZY KÖNYVNYOMDA R.-TÁRSASÁG.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: IV. ker., Váczi-utcza 11—13.
TELEFON.
Apró hirdetések ára: egy szó 2 fill., vastagabb betűvel 4 fill.
Hirdetések nonpareille számítással, díjszabás szerint.

aber diese mit der Anschauung der Grundbesitzer, ja sogar mit der der Magnaten betrachtende Reformer. Nicht ganz unverdienterweise lobt man seinen Scharfblick, als er in einer Flugschrift nicht nur den Ausbruch des ersten Weltkrieges, sondern sogar die Umstände die zu ihrem Ausbruch führen sollten voraussagte. Doch während des Weltkrieges schwärmten seine Gedanken um eine schrankenlos chauvinistische Politik herum, die eine territoriale Ausdehnung des Landes wünschte. Er suchte die schlechtesten, retrogradsten Gesichtspunkte des deutschen Verbündeten den ungarischen Verhältnissen anzupassen. In der, nach dem Krieg eingetretenen Krise steht die Rentabilität des Weizenanbaus der Großgrundbesitzer im Mittelpunkt seiner Sorgen. Die Hände einiger fortschrittliche Reforme aufrichtig herwünschender Mitarbeiter der Zeitung *Reggeli Ujság* hielt der Magnat, das Mitglied zweier Kasinos zurück.

Die Fortsetzung der *Reggeli Ujság*, das Tagblatt *Magyarság* spitzt diese konservativ-chauvinistische Denkweise noch zu. Allem Anschein nach mochte dies der Grund gewesen sein, daß die Namen der beiden linksgerichteten Journalisten, des Veteranen L. BARTÓK und des jungen A. FÉNYES nach einigen Monaten vom Blatt verschwanden. Zuletzt wurde es mit der Zeitung *Hazánk* verschmelzt, mit dem Organ des Vereines »Országos Magyar Gazdasági Egyesület«, der die Interessen der Grossgrundbesitzer vertrat. Der Verein stand lange Zeit unter der Führung István BERNÁTHS, der eine unerbittlich-konservative Agrarpolitik verkörperte.

*

[20] *Magyarság a világháborúban.* (Ungartum im Weltkrieg, 1915). *Az új honfoglalás* (Die neue Landnahme, 1915). *A magyar földbirtokosok sorsdöntő napjai* (Die kritischen Tage der ungarischen Grundbesitzer, 1918). *Közép-európai Unió* (Mitteleuropäische Union, 1914). *Honalapítás* (Begründung des Vaterlandes, 1917). *Határozati javaslat* (Beschlußvorlage, 1918). *Megélhetés a megmaradt Magyarországon* (Auskommen im verkleinerten Ungarn, 1920).

Die Zeitung *Reggeli Ujság* war von kurzer Lebensdauer, jedoch ihre Bedeutung sowohl für die ungarische, wie für die gesamte Presse war symptomatisch.

Man kann aus ihr die Lehre ziehen, daß die billige, großkapitalistische Presse — infolge der zunehmenden Rolle der Inseraten — unwillkürlich den Gedanken einer vollkommenen Gratis-Presse mit sich bringt. Die tatsächliche Gefahr liegt darin, daß die rein wirtschaftlichen Gesichtspunkte die Oberhand bekommen. Das befürchten eben die schweizerischen Gesetzgeber. Nicht daß die Gratisreklamezeitung in den Diensten einer extremen politischen Konsortiums geriete, viel eher, daß sie überhaupt keine politische Prinzipien haben werde. Sie wird nur die Gunst ihrer Leser suchen, und wünscht keine Aufklärung zu geben. Die Zündhölzer fallen aus den Reklametäschchen heraus, und bloß die Annoncen auf der Oberfläche bleiben erhalten. Die Presse wird sich entfärben, es kommt »zur Abdankung der Presse«, wie sich weiland Professor Hagemann treffend ausdrückte.

In der ungarischen Pressegeschichte verdient die Zeitung *Reggeli Ujság* noch weitere Forschungen. Sie war es, die Möglichkeit zum Auftreten László FÉNYES' gab, bei ihr beginnt die Karriere eines der aufrichtigsten, fortschrittlichsten ungarischen Journalisten dieser Epoche.

Nicht ohne Interesse ist der Zusammenhang der Gratis-Zeitung mit dem größten ungarischen Verlagsunternehmen. Nicht weniger bedeutend erscheint uns das ganze Gebaren der Zeitung, ihre Verbindung mit der noch kaum bekannten historischen Persönlichkeit des Lajos CSÉRY, mit der konservativen Geschäfts- und Agrarpolitik der Jahrhundertwende.

KÖZLEMÉNYEK

Első vidéki folyóiratunk a felszabadulás után. Mindeddig ismeretlen volt. Hiába kerestük könyvtárainkban, sehol sem találtunk rá, csak tudtunk róla. Most végre előkerült, egykori szerkesztőjének birtokából. Néhány példánya itt-ott még található, de a *teljes anyag* egyedül nála volt meg Egerben, a lakásán. Az utolsó számokat padlások iratszemetéből kotorta elő és csak nagynehezen tudta konzerválni.

A folyóiratról a *Népújság* 1965. évi évfolyamának 74. számában írt MÁRKUS László: *Minden cikkéért az írója felel* címmel. A lapnak ezt a mottóját használta fel cikke címéül. Tőle idézzük a folyóirat megjelenéséről szóló visszaemlékezést:

„Még dúlt a háború vihara, a nyugati részeken fegyverek csatáztak, de ahol már megvirradt az ég, szót kért a szabad gondolat. 1945. február közepe táján egy zsúfolt egri lakószobában, petróleumlámpa gyér fényénél alakult a szerkesztőség, a líceumi nyomdában kézzel hajtották a sajtoló nagy kerekeit, s az első számot diákok, fiatalok vitték szét a megye különböző tájaira."

1945. március 15. Ünnepi szám. Első évfolyam.
Legfelül: E szám ára négy pengő.
Alatta: N e m z e d é k e k.

Népi-demokratikus folyóirat.
Főmunkatársak: Ágoston Julián, Ebergényi Tibor, Kardos László, Kiss István, Négyessy Árpád, Szabó Sándor.

1945. február 10-én hagyták helybe a helyi politikai pártok a folyóirat megjelenését.

Részlet a bevezető cikkből: A megváltozott körülmények és helyzet hozta magával, hogy ismét fölmerüljön Egerben egy már régen elgondolt (kéthetenként megjelenő) népi demokratikus irányú folyóirat terve. Ma már nyilvánvaló, hogy az egri, hevesi, sőt ezentúl észak-magyarországi, származásában munkás és népi eredetű értelmiség nehezen találja meg helyét, munkájának és jövőjének értelmét mindaddig, amíg nincs egy szabad, valóságot megláttató, a nép érdekeit szolgáló sajtóorgánuma.

Terveink magukba foglalják a művészi szabadság, formatökéletesítés gondolata mellett a hagyományok tiszteletét is . . .

Ezt hirdette az ebben az időben hazánkban megjelenő első demokratikus folyóirat és ezt tükrözte minden megjelent cikke! A folyóirat kolofonja a következőket mondja:

Nemzedékek. Politikai, irodalmi, szociológiai, kritikai szemle. Megjelenik minden hó 1-én és 15-én. Minden cikkéért az írója felel. Kéziratokat nem őrzünk meg. Szerkesztőség: Eger. Líceum. I. em. 53. Kiadóhivatal ugyanott flsz. 3.

Felelős szerkesztő: Ebergényi Tibor. Felelős kiadó: dr. Négyessy Árpád. Laptulajdonos: Nemzedékek Írói Munkaközössége.

A folyóiratból hét szám jelent meg 1945. március 15. és 1945. június 15. között, összesen 88 oldalon, egy-egy szám 12, az első szám 16 oldal terjedelemben. Az egyes számok ára 3.50 pengő volt, kivéve az elsőt.

Megszűnését a nyári szünet, a munkatársakat mindjobban igénybevevő újjáépítés munkája magyarázza. A törzsgárda szétszóródott, a rájuk bízott feladatok elvonták idejüket és a feléledő társadalmi és szellemi élet, 1945 második felében már meg tudta teremteni kezdő lépéseit. A *Nemzedékek* hivatását betöltötte, hogy elindította felszabadulás utáni szellemi életünket Észak-Magyarországon!

A folyóiratot 25—30 év körüli fiatalok szerkesztették, párttagok és párton kívüliek, akik valamennyien hívei voltak a szabadságnak és a demokratikus eszméknek. Felső-Magyarország a megjelenés időszakában hónapokig el volt zárva a főváros vérkeringésétől, egyedül az *Igazság* című napilap és a szegedi *Néplap* jutott el Egerbe. Ezeket azonban nem irodalmi szempontból szerkesztették, hanem a napi politika aktualitásainak igényével. *Ezért volt szükség a Nemzedékek*-re, amely irányt szabott az új eszméknek, az antifasiszta öntudatnak és utat mutatott a jövő felé. És ami talán a legfontosabb, megtanította olvasóit a *Szovjetunió szeretetére és megbecsülésére*. Már az első szám *Idők és sorsok* rovatában így írt krónikát:

„A moszkvai honvéd zászlókat négy évvel ezelőtt ezekben a hetekben különvonat hozta a Kárpátok hágóin át Magyarországra. Szovjet-Oroszország és kormánya barátságos érzelmeit kívánta kifejezni a különös ajándék 1941-ben a sorsdöntő és végzetes hónap előtt . . . Megérti-e a magyarság, mit jelentett 1941-ben, hogy a hatalmas ország népe visszaküldte egy szabadságszerető kis népnek, életének és jövőjének, de hősi múltjának is ezeket az egyszerű és tarka jelképeit? . . .”

És az első szám idézi Táncsics Mihály, Petőfi, Jókai, József Attila írásait, a negyvennyolcas 12 pontot, a Mit kíván a magyar nemzet kiáltványt, cikket közöl Kossuth-ról, mert főmunkatársai, ők, a harmincnegyedik nemzedék, (ahogyan magukat nevezték, mint a honalapítás óta eltelt idő 34. nemzedékének fiai) a negyvennyolcas eszmékkel párhuzamban, az 1848-as márciusi tavaszt összekötötték az 1945-ös márciusi tavasszal, mivel mindkettő a *szabadság* jegyében született. Szinte megfoghatatlan előrelátással, már a mai *népfront* politika eszmekörében hirdették eszméiket és számonkérték a letűnt idők minden percét, a rejtett gondolatokat, az alattomosan végrehajtott intézkedéseket . . . a megvert asszonyok könyörgő tekintetét, ártatlanul meghurcolt gyermekek elrabolt játékát . . . barátok kiömlő vérét . . . a feldúlt polgárotthonokat és parkokat . . .”

És ez az izgalmas szembesítés az újjáépítéssel és a múlt tragédiáival tovább folytatódott a folyóirat hasábjain.

Négyessy Árpád *Politika és felelősség*, valamint Kardos László: *A végzetes év, 1944.* című cikkei után Babits: Miatyánkját közölték, 1914-ből, Teleki Pál és Bajcsi Zsilinszky Endre, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Radnóti Miklós, Kálnoky László, Mária Béla, Gergely Sándor, Veres Péter, Thomas Mann, Brooke, Huxley, Berczelly A. Károly és mások írásait, valamint Lafayette megállapításait az emberi jogokról (1789). Cikket közöltek a Dimitrov perről és Dózsa Györgyről. A tanulmányok közül kiemelkedik Ebergényi Tibor átgondolt cikksorozata: *A nemzeti szocializmus után*. A folyóiratba még Horváth Lajos, Petrovics Barnabás, Komáry Endre, Kuczora Ferenc, Ambrus Adrienne, Darvas Andor, Gergelyfy Sándor, Csirmaz Dezső, Tanner József, Pálóczi Horváth György, Molnár Iván, Lendvay Gyula, Kozma András stb. írtak.

A fenti anyagból az lepte meg a kutatót, hogyan kerültek például a Radnóti versek még 1945 februárjában Egerbe, amikor csak sokkal később fedezték fel ezeket Budapesten. A „rejtélyt” Ebergényi Tibor fejtette meg:

— A kereskedelmiben tanítottam — mondja az egykori tanár, aki ma a Hevesmegyei könyvtárhálózat vezetője — amikor az egyik órára belépett egy szovjet katona. Elég jól beszélt magyarul:

— Te magyar tanar vagy — mondta törve —, nézzed, hoztam valami. És egy újságot, valamint egy könyvet nyomott a kezembe. Alig tudtam pár szót váltani vele, máris elsietett.

Az újság a szegedi Délmagyarország egyik száma volt, benne Radnóti utolsó versei az Â la recherche . . . és Az alvó tábor. Ezt az utóbbit ma Hetedik ecloga címmel ismerjük.

Igy sikerült a budapesti lapokat megelőzve közölni Radnóti versét.

Az otthagyott könyv a lipcsei per magyarnyelvű, moszkvai kiadása volt. Ebből is közöltünk a május elsejei számban egy részletet. Így lett a Nemzedékek egyszerre aktuális lap Egerben, 1945-ben!

A folyóirat cikkei között tallózva, találunk néhány érdekes tematikát, például a magyar-szláv kultúrhatásokról szóló vázlatot, vagy a gazdasági életünk átalakulásának körülményeiről, a német ügyről, Európa politikai arculatáról beszélő cikkeket.

A lap a fiatalok, a diákság véleményének is biztosított helyet. A *Jövő hangja* című sorozatában először Horváth Lajos írt. Kár, hogy a sorozat abbamaradt.

A lap egyes számai ezerötszáz példányban jelentek meg. Ez horribilis szám, ha vidéki lapról beszélünk. De hát abban az időben a haladó gondolkodású emberek *keresték* a kibontakozást!

A folyóirat szerkesztői és munkatársai azóta szétszéledtek. Nem mindegyike állta a sarat. Volt aki elhallgatott, aki csalódott, aki megszökött az élet viharai elől. Nem volt könnyű új világot teremteni annyi húzó erővel szemben. De többségük, akik hitték és tudták, hogy csakis a demokrácia az egyedüli út a jövő felé, azok *ma is híven állnak a vártán* és vállvetve dolgoznak.

Tiszay Andor

A dachaui magyar hadifoglyok lapjáról (1945–1946). Egy magángyűjtemény megtekintése során került kezünkbe a *Híradó* című hadifogoly újság 54 száma, amelyet az amerikai katonai hatóságok felügyelete alatt álló dachaui[1] magyar hadifogolytáborban, maguk a hadifoglyok szerkesztettek. Ilyen hadifogoly lapokról alig vannak ismereteink a II. világháborút követőleg. A puszta kuriozitáson kívül, amely bemutatja a mintegy 6000 főnyi „alkalmi közösség" mindennapi életét, vágyait, reményeit a hazakerülésre, nem lesz érdektelen nyomon követni a tömegkommunikációs eszközök egyikének, a rádiónak szerepét, amellyel a felszabadult ország demokratikus szervei fenntartották a kapcsolatot a távolban levőkkel. Bátorították, biztatták és hazavárták őket, állandó kontaktusban álltak velük, majd szervezetileg is előkészítették hazatérésüket.

A Híradó, amelyet az amerikai táborparancsnokság engedélyével Szigeti Zoltán, Ilyés József, Tasi József szerkesztettek, vasárnap kivételével mindennap megjelent.

[1] Dachau német város Felső Bajorországban, Münchentől Északnyugatra. Lakóinak száma 1945-ben kb. 20 000 volt. Mellette állott 1933—1945-ig a fasiszta Németország egyik leghírhedtebb és legnagyobb koncentrációs tábora, ahol az antifasisztáka és a II. világháború idején a megszállott országokból elhurcolt hazafiak tízezrei sínylődtek. Gázkamráiban, krematóriumaiban kb. 300 000 embert gyilkoltak meg. A láger 1945. ápr. 26.-án szabadult fel. Ekkor 34 432 fogoly élt itt, köztük 670 magyar deportált. A tábor fasiszta parancsnokai és őrei közül 37-et kivégeztek, 3-t 10—15 évre ítéltek. 1946. májusában többezer magyar hadifogoly foglalta el a deportáltak barakjait, s közel egy évig tartózkodtak itt, hazatérésükig. Az ő számukra készült tábori újság volt a közleményben ismertetett *Híradó*.

Példányszáma kb. 1000. Gyenge minőségű rota papírra, magyar írógéppel írták stencilre, s úgy sokszorosították. Indulása, becslés szerint 1945 november 23-ra tehető, amikor MILLOK Sándor[2] hazahozatali kormánybiztos első rádiószózatát felfogták a tábor rádió vevőkészülékein, amelyet a deportáltakhoz és hadifoglyokhoz intézett.

Az említett gyűjteményben a lap az 5. számtól (1945. nov. 27.) — az 54. számig (1946. febr. 4.-ig) van meg. (Hiányok 22—24. sz. 1945. dec., 34. sz.—1946. jan., 42. sz.—1946. jan.) A gyűjteményhez néhány kézzel írt melléklet csatlakozik, amelyek elősegítik a tájékozódást:

1. A hazahozatali kormánybiztos első rádiószózatának szövege 1945. nov. 20. — 2. A magyar háborús bűnösök 1. és 2. névjegyzéke, szintén a rádió alapján leírva. — 3. századnévjegyzékek, munkalapok. — 4. Egy század (100 ember) statisztikája, amelyből megtudjuk, hogy 34 ipari és mezőgazdasági foglalkozást űztek eredetileg, 23 megyéből valók, (10 ember Budapestről és környékéről), 2. altiszt, 27 tisztes, 71 honvéd állománybeli volt a megoszlásuk, évjáratuk 1895—1928 között volt, 66 nőtlen, 34 nős a családi állapotuk. — 5. Az amerikai táborparancsnoksághoz intézett angol nyelvű memorandum magyar szövege, a hazaszállítás meggyorsításával kapcsolatban, a 10 századparancsnok aláírásával, 1946. márc. 20. kelettel.

A dachaui koncentrációs tábor 1945 április 26-án szabadult föl, s az ott fogva tartott deportáltak, részben öntevékenyen, részben a megszálló hatóságok segítségével visszaindultak hazájukba. Az amerikai megszálló katonai hatóságok a dachaui tábort májustól benépesítették a fogságba esett, s a háború befejeztével magukat megadó egykori ellenséges csapatok katonáival. Így került a táborba mintegy 6000 magyar katona is, hadifogolyként. Az egykorú magyar lapok *(Szabad Nép)* becslése szerint 1945 novemberében Ausztria amerikaiak által megszállt övezetében kb. 15—16 000 magyar hadifogoly tartózkodott. Ettől az időponttól kezdve naponta 2 vonat hozta haza Bajorországból az ottlevő magyarokat. Németország USA övezetében 110 000, az angol övezetben 7200, a francia övezetben 4 200 hadifogoly és polgári személy tartózkodott. A Franciaországban levők számát 14 000 -re becsülték.[3] Hazánk illetékes hatóságai és a kormány is számontartotta és figyelemmel kísérte az elhurcoltak és hadifoglyok sorsának alakulását és minden távollevőt hazavárt, hogy közreműködjenek az ország újjáépítésében. A kapcsolat fenntartására a rádió Vöröskeresztes műsorai, hírei szolgáltak, amelyek mindennap háromszor megszólaltak 10—10 percre a budapesti rádióban: 14.10-kor, 18.05-kor és 21.05-kor. Ezek alapján tájékoztatták hadifogolytársaikat a felszabadult ország mindennapi életéről a *Híradó* szerkesztői.

MILLOK Sándor egyik tájékoztatója szerint a Nemzetközi Vöröskereszt 1945, nov. 30-ig megküldi az összes magyar elhurcoltak névjegyzékét, akik az angol, amerikai, francia zónákban élnek. Ezt a névjegyzéket a kormánybiztosság falvankint feldolgoztatja és postán szétküldi. A családtagok a Vöröskeresztes levelezőlapok és a rádió segítségével tarthatja a kapcsolatot hozzátartozóival, azok hazakerüléséig.[4]

A *Híradó* szerkezete, amelyet a 27. számtól kezdve rajzok is élénkítettek, az alábbi volt: a címoldalon időközönkint a hazahozatali kormánybiztos hozzájuk intézett rádió-

[2] MILLOK Sándor (1887—1959) vasúti munkás, tisztviselő, újságíró, szoc. dem. politikus. 1917-től kezdve vett részt a munkásmozgalomban. A közlekedési munkások szakszervezetében tevékenykedett. A 30-as évek elejétől bp.-i TVH. tag. 1941. V. 6.—1944. III. 19. között a Népszava felelős szerkesztője. A német megszállás után letartóztatják és a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolják. A felszabadulás után államtitkár és hazahozatali kormánybiztos. 1948. után visszavonult a politikai életből. — Mauthauseni élményeit megírta a *Kínok útja* c. kötetében.

[3] *Szabad Nép* 1945. XI. 23.

[4] *Szabad Nép* 1945. XI. 21.

2

Megjelenik – vasárnap kivételével – minden nap.

H [illegible] A D Ó.

a dachaui magyar hadifoglyok lapja

6. szám. 1945. november 28.

Az amerikai táborparancsnokság engedélyével szerkesztik : Szilágyi Zoltán Illyés József Tasi József

Élet a dachaui magyar hadifoglyok táborában…

Irta: Szilágyi Zoltán

Végig járom a tábor területét, hogy megismerjem azokat az intézményeket, amelyek tábori életünkben fontos szerepet játszanak. Helyszini riport formájában beszélgetést folytatok azok vezetőivel, munkatársaival a Névtelen Hadifogoly nevében, hogy azoknak belső életét, munkáját és tervét megismertessem mindannyiunkkal és ezzel közelebb hozzám őket hozzánk. Mindenütt felteszem majd azokat a [illegible] kérdéseket, amelyekre választ, felelelet várunk.

Úgy érzem nem lesz érdektelen, ha már most bejelentem, hogy felkeresem a konyhát, az egészségházat, a dispath-irodát és a szolgálati hivatalt. Majd próbák közt meglepem zenekarunkat, meglátogatom training közben atlétikai-tenniszezőinket, ökölvivóinkat, birkózóinkat. Megnézem játék közben a sakkmatadorokat is. Utjaim elvezetnek majd a tábor gazdasági életében oly nagy szerepet játszó piacokra is.

[illegible] kérdéseket teszek majd fel a tábor- és csoportparancsnokoknak, valamint a tolmácsoknak.

Beszélgetünk a tábor névtelen hőseivel, az őrök lovagjaival és a [illegible] [illegible]. Lesz alkalmunk közelebbről megismerni a szerencsés [illegible] riportokat, akik jó [illegible] konyhában [illegible] a nagy [illegible] látókat esznek, de helyt adunk azoknak a [illegible] melyek a nagy csoportba járók

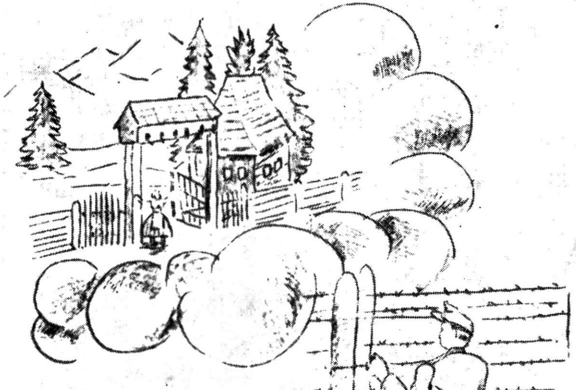

A szebb magyar jövendőbe vetett töretlen hittel, a mielőbbi boldog hazatérés és viszontlátás reményében kivánunk minden egyes velünk sorsközösségben élő dachaui magyar hadifogoly bajtársunknak – az uj, fiatal, demokratikus, független Magyarországon való jó megélhetést – és nagyon boldog békés, szabad, szerencsés

uj esztendőt !

H I R A D Ó
a dachaui magyar hadifoglyok lapjána
s z e r k e s z t ő s é g e

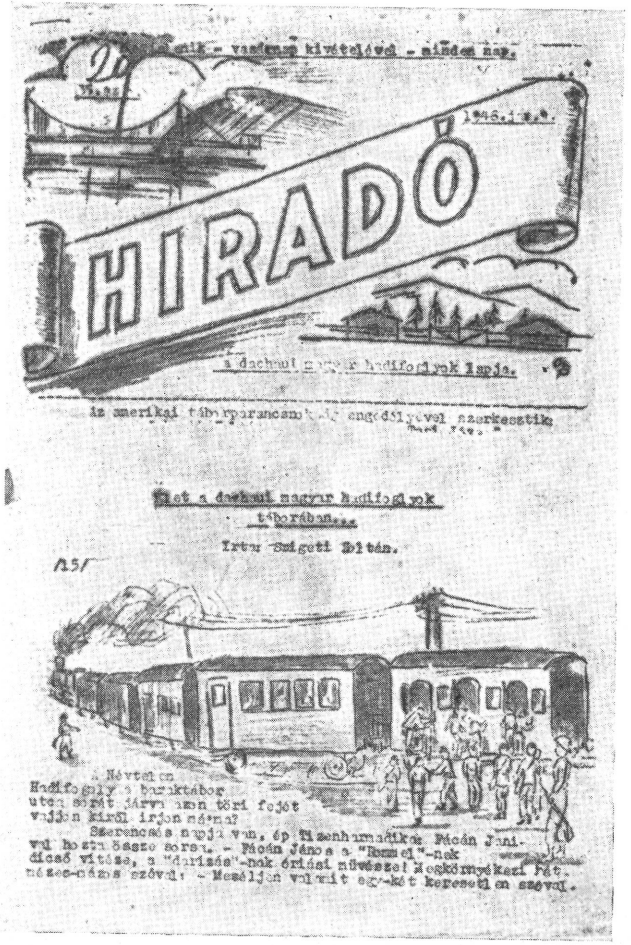

...nik - vasárnap kivételével - minden nap.

1946.i.h.

HIRADÓ

A dachaui magyar hadifoglyok lapja.

Az amerikai tábornokparancsnok engedélyével szerkesztik:

Most a dachaui magyar hadifoglyok táborában...

Irta: Szigeti Zoltán.

A Névtelen
Hadifogoly a barakktábor
utca sarkát járva azon töri fejét
vajjon kiről irjon ma?
Szerencsés napja van, ép tizenharmadika. Pacán János
volt honvédszázados sorsa. - Pacán János a "Rommel"-nak
dicső vitéze, a "Afrikás"-nak örökös nevezte! Legkönnyebben fel-
ismerhető szövege: - Mesélj on valamit egy-két keresetlen szóval.

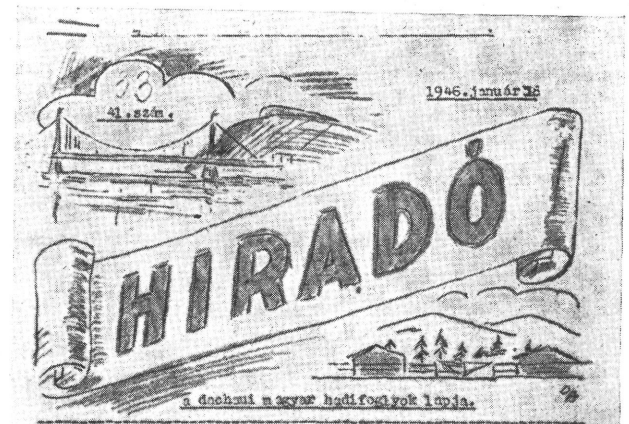

...1946.január 16

41.szám.

HIRADÓ

A dachaui magyar hadifoglyok lapja.

Az amerikai tábornokparancsnok engedélyével szerkesztik:
Szigeti Zoltán Tuzi József

Emlékezzünk, Örök magyar sorsunk, az utóbbi években úgy, mint a történelem folyamán igen sokszor idegen érdekek járomba törve ontatta hőseink vérét, mérte ránk a szenvedéseket, összakított otthonunktól, szeretteinktől. A világégés végét ért, egy jobb sorsot érdemlő, kirabolt, szerencsétlen ország sok ezer fia távol otthonától szögesdrótok és szuronyok örök közötti lapított fogott, hogy dolgozzon azért az országért, melyért hat éven keresztül harcolni, dolgozni és küzdeni kényszerült.

Most, amikor talán végre már a szenvedések és reménytelenek lehet, hogy szeretteinket rövidesen viszontláthatjuk, most megállunk egy percre és emlékezünk...

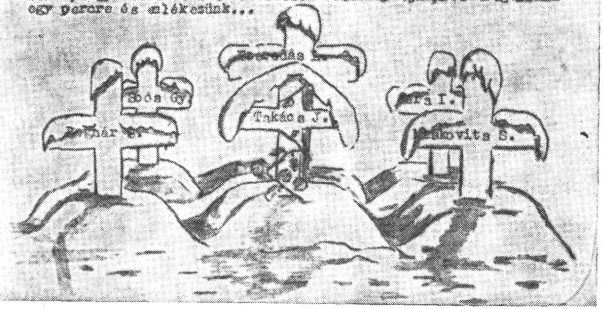

üzenetének szövege állott, ha ilyen közlemény nem volt, akkor az egyik szerkesztő a hadifogolytábor életének eseményeit közölte. Ezután a *Hírek* rovata következett, amelyben elsősorban a felszabadult haza legfontosabb eseményei kaptak helyet, ezután a világ minden tájáról közölnek fontos, vagy annak vélt híranyagot, amelyekhez szintén a rádiók útján jutottak hozzá. Kulturális, színházi, zenei eseményekről és sporteredményekről is beszámolnak külön rovatban. Szerkesztői levelesláda, fejtörők, apróhirdetések és humor rovata is volt a lapnak. Időnkint verseket is közöltek, a fogolyköltők alkotásait. Minden lappéldány az alábbi szöveggel zárult: „Olvasd és add tovább bajtársaidnak is a Híradó-t. A napi hazai és világeseményekről pontosan tájékoztat. Hírszolgálata gyors és megbízható. Szórakoztat, tanít, *új reményt és erőt ad a boldog hazatérésig mindnyájunknak* a Híradó." — E sorokat a lap vezérgondolataként értékelhetjük.

Millok Sándor első rádiószózatában (1945. nov. 20.) arról tájékoztatta a hadifoglyokat és deportáltakat, hogy németországi útjain meggyőződött arról, hogy a magyar rádió az említettek „egyedüli vigasza és értesítője". Ezért megkérte a rádió vezetőségét, hogy rádión keresztül állandó kapcsolatban lehessen a távollevőkkel és a sürgős híreket, információkat soron kívül közöljék. A rádió ezt az elgondolást messzemenően támogatta. Az érintkezés másik módjának a Nemzetközi Vöröskereszt levelezőlapjai kínálkoznak, amelyeket mindig a legközelebbi kirendeltségnek kell elküldeni, s azok a legrövidebb úton eljuttatják Budapestre. Felszólítja a tábori tisztségviselőket, orvosokat, stb. hogy helyüket engedély nélkül ne hagyják el. „Akik hűtlenül elhagyják azt a helyet, ahová a sors állította őket, azok ellen itthon eljárást indítunk." Felszólítja a rokkantakat és betegeket, hogy ne induljanak neki a hosszú és kockázatos útnak. Ők lesznek az elsők a hazaszállítás sorrendjében . . .

A lap egyik írása lelkesen méltatja a *földreformot* és „végtelenül remélik és bíznak abban, hogy a szétrombolt magyar hazában, a falvakban és városokban egy új, népi szellem van, amely mögött a föld és ezen keresztül az igazi magyarság áll . . .". A végső cél csak egy lehet: a múlt bűneitől megtisztult, építeni és alkotni tudó ország megteremtése."

A lap 6. számában (1945. nov. 28.) kezdődik az a cikksorozat, amelyben folytatásokban közlik a dachaui magyar hadifogolytáborban zajló életet. (A lapok terjedelme ettől kezdve 2—6 oldal között váltakozik.) A szerkesztő beszélgetéseket igér a Névtelen Hadifogoly nevében a tábor parancsnokaival, meglátogatja a konyhát, az egészségházat, az irodákat, a zsoldfizető hivatalt, beszámol a zenekar és a sportolók munkájáról, tevékenységéről, s riportot igér a tábor életében oly nagy szerepet játszó „piac"-ról is. Bemutatja majd a szerencséseket és protekciósokat „akik a jó meleg konyhára járnak és zsíros falatokat esznek, de beszámolunk azok panaszairól is, akiknek csak a hideg szél, eső, a lapát, legjobb esetben az erdei fűrész, a zsírosfazék helyett pedig csak rom és rom jut osztályrészül." Beszámol majd a különböző mesteremberekről, a darizás művészeiről, a kártyásokról és rémhírterjesztőkről. Végül a „Híradó" szerkesztőségéből ad helyszíni közvetítést. Előbb-utóbb mindenkire sor kerül s dícséretet és megrovást aszerint kap, hogy miképpen tett eleget kötelességeinek. Végül beszámolót igér (az eddig megjelent könyvek, dokumentumok alapján) Dachau sötét múltjáról, s a fasiszták véres és hátborzongató cselekedeteiről.

A *Híradó* hír-rovata gondosan összeválogatott híreivel nagyban elősegítette a hadifoglyok tájékozódását az otthoni állapotok alakulásáról, s a Szovjetúnió hazánk újjáépítésében való jelentős segítségéről. Megemlítik, hogy a miniszterelnök (Tildy Zoltán) legutóbbi beszédében a legfontosabb feladatok közé sorolta a hadifoglyok, kihurcoltak és deportáltak leggyorsabb ütemben való hazaszállítását. Jelentősnek tartjuk a lap e számában közölt „Szerkesztői üzenet"-et, amely nehezményezi, hogy az egyes csoportparancsnokok a lap számait a legénység előtt „sem fel nem olvassák, sem elolvasás végett ki

nem adták. Ennek következtében a legénység nagyrésze a napi hazai és világeseményekről hiteles, megbízható tájékozódást nem szerezhet, hanem a megbízhatatlan és felelőtlen hírterjesztőkre támaszkodhat csupán . . . Ez pedig ellentétben áll a Híradó célkitűzéseivel, s az egyetemes magyar érdekekkel is." E közleményből arra következtetünk, hogy ez a demokratikus szellemű és irányú lap, amely lelkesen közli a felszabadult haza minden eredményét, nem talált egyértelmű helyeslésre a csoportparancsnokok körében, s azok úgy látszik igyekeztek eltitkolni, vagy elsüllyeszteni a legénység elől a lap példányait. Ez a kezdődő ellentét a későbbiek folyamán bizonyára csak erősödött.

A lap közli, hogy a Ganz gyárban elkészült az első 100 tonnás daru, amellyel a Dunába zuhant hídroncsokat emelik ki. — Beszámolnak az első demokratikus nemzetgyűlés üléséről, amely hosszú évszázadok óta a népakaratból szabadon választott képviselőkből áll. — Lelkesen méltatják a tábor hadifogolyzenekarának hangversenyét.

Hogy a lap milyen nehéz körülmények között született meg nap mint nap, arra rávilágít az alábbi közlemény: „Felkérjük azokat a bajtársakat, akiknek a birtokában fűzőgépkapocs és stencil van a Híradó további megjelenésének érdekében a szerkesztőségben mielőbb leadni szíveskedjenek."

A 11. számban (1945. dec. 4.) közlik Miller kormánybiztos újabb üzenetét, amelyben beszámol a kintlevőknek Budapest felszabadításáról, s arról, hogy a szovjet csapatok gyors előretörése és a város bekerítése folytán sikerült megakadályozni a főváros gettólakóinak elhurcolását. Ismerteti a hadifoglyok hazahozatalával kapcsolatos újabb kormányintézkedéseket és beszámol a legfontosabb hazai eseményekről: „Végrehajtottuk a földreformot. Magyarországon a nagybirtokrendszer megszűnt. A földosztás már megtörtént, de ti közületek is sokan kaphatnak földet, ha hazatértek és arra érdemesek lesztek . . ."

A lap megjelenésében az akut stencilhiány azt eredményezte, hogy december 7-től kezdve csupán napi 3 oldal terjedelemben tudnak megjelenni.

A tábor zenekara nagysikerű hangversenyt adott, az erdélyi magyarok búcsúztatásának jegyében.

A 16. számban (1945. dec. 10.) megismerkedünk a tábor Gyengélkedőházának munkájával. Vezetője Dr. Győry György egyetemi m. tanár, sebészfőorvos.

A könnyebb eseteket, kisebb sebészi beavatkozásokat helyben végzik, a kezelt betegek 5—10 napi szolgálatmentességet kapnak. A komolyabb kezelést igénylőket a betegszobákban veszik fel. A súlyosabb eseteket az Ingolstadtban települt kecskeméti hadikórházba szállítják. 1945. júl. 25. óta mintegy 20 000 beteget kezeltek, illetve vizsgáltak meg. Természetesen ebben a számban benne foglaltatik azok száma is, akik többször is megjelentek a rendelésen. Az elmúlt félév alatt nem fordult elő fertőző megbetegedés, járvány, amit a főorvos a hatásos védőoltásoknak tulajdonít. 6 féle védőoltást adtak be, mintegy 72 000-ret. Az orvosi munkában kezdetben 5, jelenleg 2 orvos és jól begyakorolt segédszemélyzet vesz részt. A táborban elhelyezett 6000 magyar hadifogoly általános testi állapota a főorvos szerint kielégítő.

Az orvosok egy másik hadifolgytáborban voltak és önként jelentkeztek, miután megtudták, hogy ebben a táborban nincs magyar orvosszemélyzet, aki ellátná honfitársaik egészségi gondozását.

Közlik a magyar rádió igazgatóságának azt a közleményét, hogy az üzenetek közvetítését technikai akadályok miatt, csak dec. 17-én kezdik meg. A táborban ismét álhírek terjedtek el a közeli hazaszállításokkal kapcsolatban. A *Híradó* inti a táborlakókat: ne üljenek fel a híreknek, mert illetékes helyről nyert információk alapján a hazaszállításnak még nincs időpontja. A 17. számból (1945. dec. 11) egy riportból megtudjuk, hogy a „Rommel-brigádban" dolgozók (rom eltakarítók) napi 8 márka zsoldot kapnának, ha az amerikaiak nem igérgetnének csupán.

A hazatelepítési kormánybiztosság rádióüzenetben közli a hadifoglyokkal, hogy a téli hónapokban sem szünetel a hazaszállítás, a vagonokba kályhákat szerelnek be.

„Ne gondoljátok, hogy érdeklődésünk irántatok valamit is csökkent. A bajok azonban... rendkívül nagyok. Türelmeteket kérjük — a szabadulás órája már nincs messze."

A 18. számban (1945. dec. 12.) magáról *a Híradó*-ról és annak készítéséről számol be a riporter-szerkesztő: A 2.-es tábor közepén egy 3×4 méteres szobában, amelyben 4 darab mennyezetig érő emeletes ágy van bepréselve, egy kicsi asztalkán kattog az írógép Tasi József társszerkesztő ujjai nyomán. Hártyavékony stencil papírra gépel. Egy hokedlin elhelyezett sokszorosító gép karját forgatja nagy ügybuzgalommal három fácán (hadifogoly). Az ajtó gyors egymásutánban nyílik-csukódik. A futárok, küldöncök leveleket hoznak-visznek. A főszerkesztő fel-alá sétálva mondja gépbe a lap cikkeit. Itt működik a Kiadóhivatal is.

Tasi József eképp mondja el a *Híradó* megszületésének körülményeit:

„Egyszer véletlenül sikerült meghallgatni a budapesti rádió híreit. Arra gondoltam, milyen öröm lenne bajtársaimnak, ha az otthonról felénk szálló híreket valamenynyiünk számára hozzáférhetővé tennénk. Hajnalig beszélgettünk erről Szigeti bajtársammal és másnap megszületett a „Híradó". Elgondolásunkat bejelentettük az amerikai táborparancsnokságnak, egyben stencilt, papírt, festéket és sokszorosítógépet kértünk. 24 órán belül teljesítették minden kérésünket. Természetesen rengeteg nehézség, akadály zavarta munkánkat, de eddig minden akadályt sikerült legyőzni."

Egy hír a lapkészítés nehézségeinek megoldásáról: „Felkérésünkre az ingolstadti 540. sz. hadikórház vezetősége nagyobb mennyiségű stencilanyagot vásárolt. Ebből 20 db-ot tegnap eljuttatott hozzánk és ezzel elősegítette, hogy a lap újból nagyobb terjedelemben jelenhessen meg. Köszönet érte."

A lap olvasótáboráról: (19. szám. 1945. dec. 13.) Pontos választ adni erre nehéz — mondják a szerkesztők, — mert nemcsak a táborban olvassák a lapot. Az 540. sz. hadikórházban is 500 gyógyulásra váró olvassa lapunkat. Mindent összevetve kb. 15 000 főre becsüljük azok számát, akik lapunk minden betűjét kiolvassák naponta, illetve felolvasás útján meghallgatják közleményeinket.

A lap terjedelméről és példányszámáról: a szerkesztők szerint ez állandóan változik. Mindig a rendelkezésre álló papír és egyéb anyag mennyiségétől függ. Viszont, ha hazamegyünk, akkor a búcsúszámból annyit készítünk, hogy mindenki hazavihessen magának egyet emlékül . . . Közben a rádióban hallgatják a miniszterelnök rádiószózatát: Jöjjetek mielőbb haza, mindenkit hazavárunk, a viszontlátásra!

A sokszorosítógép alól zizzenve hullanak ki a lapok, a számlálószerkezet *1000-et* mutat, aztán minden elcsöndesül. Jönnek a küldöncök, felnyalábolják a „Híradó" legújabb számát és széthordják a századokhoz.

Egy példa a nehézségekre: (25. szám.) (1945. dec. 21.) „Sajnálattal közöljük kedves Bajtársainkkal, hogy a budapesti rádió tegnap esti adását az igen rossz vételi viszonyok miatt nem tudtuk meghallgatni. Így híranyagunk csak a londoni rádió adására támaszkodik."

1945 karácsonyára a *Híradó* 18 lapos ünnepi számot jelentetett meg. Úgy, hogy minden tábornak külön oldalt biztosított. Nagy versengés indult meg, hogy melyik táboré lesz a legjobban sikerülő. Az ünnepi cikk magyar és angol nyelven jelent meg. (27. sz. dec. 24.) Folytatásos regény közlését kezdik meg, számos lágerverset közölnek, tréfás táborlexikont, keresztrejtvényt, lágerdalt, kottával, s e számtól kezdve a lapban rajzos illusztrációk is megjelentek. (Lásd közleményünk mellékleteit. A lap fejlécét Orosz Béla tervezte és rajzolta.) Aki ezt az ünnepi számot emlékül meg szeretné szerezni 1, db cigaretta jelképes megváltási ár fejében megkaphatja a kiadóhivatalban.

Egy-egy strófa a lágerköltészetből:

„Engedj már Dachau,
ősz apám elfáradt,
nem érted a kínját
a szegény Tiszának? . . ."

„Dachau vigyorog:
itt minden csak átok —
este, baraktábor,
szúrósdrót, lázálmok . . ."

A 41. számban (1946. jan. 18.) a tábor halottairól olvashatunk. E beszámoló érzékelteti, hogy fogyóban volt egyesekben a remény a közeli hazajutásra, az idegek lassan kimerültek, pedig a jó hírekben és a közeli hazatérésre való utalásban nem volt hiány. Hat hadifogoly bombarobbantás közben vesztette életét, a munkát önként vállalták. Két bajtárs pedig öngyilkos lett. A lap ezektől búcsúzik. Tetemük ott nyugszik a dachaui temetőben.

A 44. számban (1946. jan. 22.) közlik a dachaui koncentrációs tábor történetét és az ott lefolyt borzalmakat 1945. ápr. 26-ig, a tábor felszabadulásáig. (rajzokkal) Ez azért is fontos dátum, mert kikövetkeztethető belőle, hogy a magyar hadifoglyokat a tábor felszabadulása után, 1945 májusában hozták ide, a deportáltak helyére.

A 50. számból (1946. jan. 29.) a hazahozatali kormánybiztosság újabb rádióüzenetéről és tanácsairól értesülünk. Megemlítik, hogy álmegbizottak járják, — tudomásuk szerint — a hadifogolytáborokat és a hazatérés ellen izgatnak. Ezeket át kell adni a hatóságoknak. Arra a kérdésre, hogy mit és mennyi csomagot lehet hazahozni, azt válaszolják, hogy „hozzatok haza mindent, ami tulajdonotokat képezi, mert idehaza nagy szükség lesz rá. Amit férőhely hiányában nem tudtok elhozni, helyezzétek letétbe a hatóságoknál, vagy megbízható embereknél őrzési díj ellenében és államunk gondoskodni fog arról, hogy mindezek a csomagok legkésőbb féléven belül hazakerüljenek. . . . Örömmel értesültünk róla, hogy több táborban kisebb műhelyeket rendeztetek be, ez hasznos időtöltés. Az amerikai zónában levő táborokba üzenjük: A nagy táborok feloszlatása megindult. A hazaszállítás gyors ütemben folyik. E zónából átlag 5 nap alatt érkeznek haza hadifoglyaink. Fűtött vagonokról, élelmezésről az amerikaiak gondoskodnak . . . Akik még nem kerültek sorra írják meg, hogy mi érdekli őket, a rádióban válaszolunk rá . . .”

Az 53. számban (1946. febr. 1.) a nap lelkesen és nagy örömmel üdözli Magyarország köztársasági államformára való áttérését. A jelentős eseményt a hadifoglyok díszhangversennyel és ünnepi verssel ünneplik:

„Mi a ketrecbe zárt magyarok,
mi zúgjuk a legszebb vivátot,
rab Kovács Péterek köszöntik
az újszülött köztársaságot! . . .”

s új bizakodással, új reménységgel gondolnak a reménybeli hazatérésre.

A legutolsó előkerült szám az 54. — 1946. febr. 4-i kelettel, ebben részletesen elmondják a Magyar Köztársaság születésnapjának történetét — a rádió hírei alapján. Most már erősen bizakodnak abban, hogy nem késhet soká hazatérésük. Ezzel a számmal megszakad a gyüjteményben levő *Híradó* folytonossága. Több szám eddig még nem került elő. Most már csak az marad hátra, hogy valóban mikor kerültek haza a dachaui magyar hadifogolytábor sokat szenvedett lakói. Egy gépelt dokumentum található még a gyűjteményhez csatolva, *1946. márc. 20.-i* kelettel, amely egy hosszú levelet, felszólamlást tartalmaz a tábor amerikai parancsnokságához címezve. Eddig állandóan csak igérgetik hazatérésüket, de az igéreket nem váltották be. Elmondják, hogy nekik nincs okuk félni a hazatéréstől, bűnösök nincsenek köztük és kérik levelükre a mielőbbi választ és sürgős intézkedéseket a hazaszállításra.

Ez az utolsó ismert adat a dachaui magyar hadifoglyok sorsáról. Minden bizonnyal nem sokkal e levél után megindult hazaszállításuk s a sokat szenvedett emberek megtérhettek szeretteik körébe. E hadifogoly-újság részletes ismertetésével bepillanthattunk a hazától távolszakadt emberek életébe, mindennapjaiba. A *Híradó* a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum gyüjteményébe került, így az e témával foglalkozó kutatók is használhatják.

NAGY Dezső—TÁLAS Géza

Móricz Zsigmond egy levele és két könyvének kiadástörténete. Immár huszonhét éve őrzöm MÓRICZ Zsigmond egy levelét és azokat a félhivatalos papírokat, amelyek két könyvének kiadástörténetére vonatkoznak.

Az 1930-as és 40-es években egy pár esztendeig az akkori kultuszminisztérium iskolánkívüli népművelési ügyosztályában működtem. Előbb mint referens, később mint az ügyosztály vezetője. Mint egykori könyvtáros, egyik legfontosabb feladatomnak tekintettem a népkönyvtárak állományának *értékes szépirodalmi* és *hasznos ismeretterjesztő* könyvekkel való rendszeres fejlesztését, olyan módon, hogy következetesen elháríthassam az ezen a területen is érvényesülni próbáló protekcionizmust.

E feladatot háromféleképpen igyekeztem megvalósítani:

1. A kiadók raktáraiban levő, népkönyvtári célokra alkalmas könyvek és füzetek tömeges felvásárlásával. (A Franklin-Társulattól főleg az *Olcsó Könyvtár* és a *Magyar Könyvtár* füzeteit, a Révai kiadócégtől elsősorban JÓKAI és MIKSZÁTH műveit szereztük be nagy példányszámban.)

2. Megállapodásokat létesítettünk a kiadókkal népkönyvtárakba való értékes munkák kiadására. Így jöttek létre pl. az Egyetemi Nyomda kiadványai között: DRÓZDY Gyulától: *Az olvasás és írás könyve;* TERSÁNSZKY J. Jenőtől: *Pimpi a csiz, és egyéb elbeszélések* (1942), MÓRICZ Virágtól: *Zichy Mihály* (1944) stb.

A Révai-cég — BÓKAY János, ILLÉS Endre és RÓNAY György közreműködésével — tárgyalásaink alapján egy új füzetsorozatot indított meg, elsősorban a mi népkönyvtári igényeinket tartva szem előtt, és e célból a kiadvány-terveket velünk előre megbeszélve. Így indították meg a *Regénykönyvtár* c. sorozatot, amelyben 1942—43. folyamán — többek között — e műveket adták ki (egységesen hat íves terjedelemben, 1—1,60 pengős bolti árral): JÓKAI: *Ahol a pénz nem isten, A két Trenk;* MIKSZÁTH: *Kísértet Lublón, Az eladó birtok, A Krúdy Kálmán csínytevései;* AMBRUS Zoltán: *A gyanú;* MÓRA Ferenc: *A Sándor körül;* DOSZTOJEVSZKIJ: *A nagybácsi álma;* MAUPASSANT: *Péter és János.*

3. Végül igyekeztem személyesen közreműködni hasznos és értékes könyvek kiadásában. Pl. a Szegedi Városi Könyvtárral kiadattam LACZKÓ Géza: *Kőrösi Csoma Sándor* c. könyvét, melyet a szerző — baráti megbeszélésünk alapján — közvetlenül népkönyvtáraink számára írt.

Mindezen törekvéseimben ügyosztály-beli munkatársaim mellett a hivatalos elbírálást (lektorálást) ellátó jeles szakemberekre is támaszkodhattam. A népművelési, illetőleg népkönyvtári célokra alkalmasság elbírálásában szívesen közreműködtek kiváló irodalomtörténészek és tudósok. Hadd említem meg közülök FÁBIÁN Istvánt, KERECSÉNYI Dezsőt, KERESZTURY Dezsőt, MAKAY Gusztávot, MARKÓ Árpádot, MÁTRAI Lászlót, VAJTHÓ Lászlót. Törekvéseimről ORTUTAY Gyula is megemlékezett *Magyar népismeret* c. Kincsestár-kötetének az iskolánkívüli népművelésről szóló fejezetében.

Szervező és irányító munkám eredményeképpen sikerült 6000-re növelni az országos népkönyvtári hálózat egységeit, és ezeknek az átlag 200—400—600 kötetből álló könyvtáraknak állományát és összetételét annyira feljavítani, hogy az utolsó években (1943-ban és 44 elején) már JÓKAI, MIKSZÁTH, GÁRDONYI és MÓRA Ferenc művei mellett MÓRICZ Zsigmond, TERSÁNSZKY J. Jenő, TAMÁSI Áron könyvei is helyet foglaltak a népkönyvtárak otthonaiban: a városi, falusi és tanyai kultúrházakban. Költőink közül pedig a klasszikusok mellett ADY, BABITS, JUHÁSZ Gyula, KOSZTOLÁNYI Dezső, TÓTH Árpád verseit is megismerhették a népkönyvtári olvasók, válogatott kiadásokban és antológiákban.

Vázolt törekvéseimhez és eredményeimhez tartozik a szóban levő két MÓRICZ Zsigmond-kötet megvalósítása is.

I. Móricz Zsigmond Legszebb Elbeszélései (1942). Az iskolán kívüli népművelés egyik hivatalos szervezete volt a Magyar Dalosszövetség. E szövetség havi folyóiratának, a *Magyar Dal*-nak szerkesztésére — működésem idején — JANKOVICH Ferenc kapott megbízást. Nos, JANKOVICH Ferenccel folytatott baráti beszélgetések eredményeképpen jött létre az első olyan MÓRICZ Zsigmond-kötet, amelyet *egyenesen* a népkönyvtárak számára adtak ki. A rendkívül gondos válogatást — MÓRICZ Zsigmonddal egyetértően — JANKOVICH Ferenc végezte. (A kötet impresszumában neve mint „felelős kiadó" szerepel.) A kötetet az Antiqua nyomdai és irodalmi rt. adta ki.

A 88 lapra terjedő kis kötet MÓRICZ Zsigmond következő elbeszéléseit tartalmazza: *Hímes tojások, Don, Füsti fecskék, Hét krajcár, Az utolsó betyár, A győzhetetlen császár igazsága, A leveli béka, Kutyahistória, Egy akol, egy pásztor, Disznótor, Alku, Péter körülnéz lány után.*

Kezdetben — az egyik novella alapján — *Füsti fecskék* címmel terveztük a kötetet, de aztán inkább a tartalmat világosabban jelző, fenti módosított cím alatt adtuk ki.

Annyi vész és viszontagság között is sikerült megőriznem e kötet kiadására vonatkozó hivatalos iratok kivonatait és egyéb, idevágó följegyzéseimet.

A kiadásra — előzetes megállapodásunk értelmében — JANKOVICH Ferenc tett előterjesztést 1942. ápr. 20-án. Kérte, hogy a kiadásában megjelenő MÓRICZ Zsigmond *Füsti fecskék* c. kötetből a kultuszminisztérium nagyobb példányszámban rendeljen. Beadványából szó szerint idézem: „a kötet bolti ára fűzve P 2 20, 3000 példányon felüli vásárlás esetén 1.20, 5000 példányon felüli vásárlásnál 1.—, 7000 példány esetén —.80 fillér."

Minden egyes népkönyvtári beszerzésnél hivatalos szakvéleményt kértünk. E kiadvány benyújtott kéziratát KERECSÉNYI Dezsőnek, a debreceni egyetem későbbi kiváló professzorának már ápr. 27-én kiadtam „soronkívüli" véleményezésre.

KERECSÉNYI május 3-án küldte be bíráló jelentését. Ez szó szerint így hangzik:

„A tizenkét novellából álló gyűjtemény igen ügyesen van összeállítva. A novellák mind tárgy, mind az ábrázolt helyzetek szempontjából olyanok, melyek a magyar vidék lelkéhez közel állanak. Egyben igen jól illusztrálják Móricz Zsigmond író-művészetét is, megfigyelő, emberformáló erejét és szabadon folyó, ízes magyar stílusát. — A népkönyvtárak számára alkalmas."

Mindezen gyors intézkedéseink után már május 12-én elküldtük JANKOVICH Ferenc címére a rendelést, amelynek főbb pontjai a következők:

„Felterjesztésére értesítem Címet, hogy a kiadásában megjelenő Móricz Zsigmond: Füsti fecskék c. novellagyűjtemény népkönyvtárak számára alkalmas.

Egyben megrendelek a szóban levő kiadványból a népkönyvtárak részére 7000 példányt a felterjesztésben megjelölt 80 filléres egységárban. Mind a belső, mind a külső címlap élére a következő szöveg nyomandó:

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium népkönyvtári sorozata.

A címlap nyomás előtt az ügyosztálynak bemutatandó.

A vételösszeg kiutalásáról a példányok leszállítása után külön ügyiraton gondoskodom."

Máig gondosan őrzött példányomra elfelejtettem följegyezni a kötet megjelenésének napját, de úgy emlékszem: ez egy-két héten belül szintén megtörtént, mert JANKOVICH Ferenc — szóbeli közlésem alapján, még a hivatalos rendelés kiadása előtt — tüstént nyomdába adta a kéziratot.

Minthogy a kötet könyvkereskedelmi forgalomba nem került (azért, hogy a kiadás minden hasznát az író élvezhesse !) — a teljes példányszámot (mind a 7000 példányt) a népkönyvtárakban helyeztük el. (A 6000 népkönyvtár közül a leglátogatottabb ezernek két példányt juttattunk.)

Éppen ezért, úgy hiszem, e kiadványunk ma — Móricz Zsigmond művei sorában — a könyvritkaságok közé tartozik.

A teljes tétel hivatalos felvásárlása magyarázza azt is, hogy e kiadványról az egykorú sajtóban nem is jelent meg recenzió. Egyszerűen: nem volt szükség a sajtó „ajánlá-

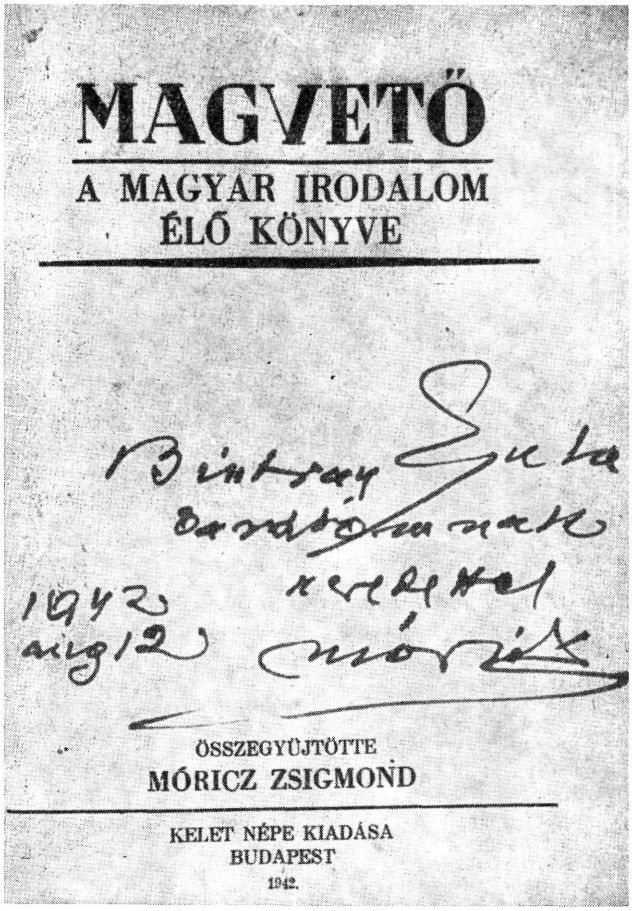
MAGVETŐ

A MAGYAR IRODALOM
ÉLŐ KÖNYVE

ÖSSZEGYŰJTÖTTE
MÓRICZ ZSIGMOND

KELET NÉPE KIADÁSA
BUDAPEST
1942.

sára". (Ld. ezt a negatív adatot Kozocsa Sándor bibliográfiai munkájában: *Móricz Zsigmond irodalmi munkássága*. Bp. 1952., 67. l.)

II. Magvető. A magyar irodalom élő könyve. 2. kiad. (1942) Fenti vállalkozásunk nagyon föllelkesítette az írót. Néhány hét múlva ő maga tett ajánlatot arra nézve, hogy *Magvető* c. nagysikerű antológiáját, amelyet oly sok szeretettel és becsvággyal állított össze (1940-ben), a példányok elfogytával második, bővített kiadásban megjelentetve, szintén a kultuszminisztérium iskolánkívüli népművelési ügyosztálya vegye át a népkönyvtárak részére.

Természetes, hogy örömmel fogadtam az ajánlatot. Annál is inkább, mert ismertem Móricz Zsigmond akkori bonyolult anyagi helyzetét, amelyben nagy segítséget jelentene számára egy újabb munkájának csorbítatlan, teljes szerzői és kiadói haszna!

Eljuttatta az ügyosztálynak a kéziratot, azt — a fentiekben ismertetett módon — ismét kiadtam lektorálásra, megint csak KERECSÉNYI Dezsőnek, s az ezúttal is nagyon kedvező bíráló jelentés alapján ismét megrendeltem a teljes készletet: 7000 példányt, a népkönyvtárak számára. A megállapított vételárat — mint a *Legszebb elbeszélések*nél, úgy most is egy összegben utaltuk ki az írónak.

Amikor a kötet elkészült, az örömhírt MÓRICZ Zsigmond meleghangú levélben közölte velem a *Kelet Népe* szerkesztőségi papírján:

KELET NÉPE

Főszerkesztő: MÓRICZ ZSIGMOND
Szerkesztőség és kiadóhivatal
VI., Eötvös-utca 12. sz.

Kedves Barátom,

kész az uj Magvető.
S ezért neked kell köszönetet mondanom.
A legnagyobb aggodalommal válogattam össze.
Az az érzésem, sokkal gazdagabb mint az első volt.
A jövő héten már le is tudom szállítani a p[é]ldányokat.
Szeretettel s fáradtan köszönt

igaz barátsággal

Bp. 1942. aug 12.

Móricz Zsigmond

Nagyságos
Bisztray Gyula dr.
min. tanácsos úrnak
Budapest
VKM.

Ugyanezen a napon a kötet egyik legelső példányát a következő dedikációval látta el: „Bisztray Gyula barátomnak szeretettel Móricz Zsigmond 1942. aug. 12."

Egy-két nap múlva pedig, amikor a teljes példányszámot beszállíttatta a VKM épületébe, a népkönyvtárak központi raktárába, e dedikált példánnyal személyesen keresett fel a régi Műcsarnok (Andrássy út 69.) I. emeletén levő ügyosztályban.

Soha el nem felejtem azt a kedves jelenetet, ahogy kissé megroskadt, alacsony termetével — e példányt kezében tartva — belépett hivatali szobámba. Meglepően magas, vékony és kissé selypítő hangjával kifejezte nagy örömét e munkájának kedve szerinti megvalósítása fölött és megható hangon mondott köszönetet „a minisztériumtól nyert támogatásért . . ."

Erről a kiadványról sem jelent meg recenzió.

Majd ha egyszer valaki összegyűjti *Móricz Zsigmond összes leveleit*, akkor kitűnik, hogy ez az *1942. aug. 12-én* hozzám intézett levele hányadik helyet foglalja el a legutolsók sorában? Mert a mi kedves, szeretett „Zsiga bátyánk" három hét múlva (1942. szept. 4.) örökre itthagyott bennünket.

BISZTRAY GYULA

A Tett indulásának, működésének, betiltásának dokumentumai. KASSÁK első folyóiratát 1915-ben bocsátotta útjára a kiszélesedő frontszakaszok, az éberen őrködő háborús cenzúra s az érvényben levő kivételes hatalomról szóló törvény idején; az utóbbi lehetővé tette, hogy a kormány a kivételes állapotokra hivatkozva betiltson egyes, a hivatalos álláspontttal szembenálló lapokat, illetve új lap indítását hatósági engedélyhez kössön.

KASSÁK lapjait — nemcsak *A Tett*et — sokan méltatták már, ő maga is tanulmányaiban, önéletrajzi regényében, nyilatkozatban fel-felidézte a hosszabb-rövidebb életű folyóiratokat. Ezek az értékelések azonban többnyire művészi-irodalmi szempontból, politikai-világnézeti koncepciójukat tekintve mutatják be az egyes sajtótermékeket. Az ilyen fajta feltárás napjainkban szinte már teljesnek mondható, bár a végleges lezártságot lehetetlenné teszi az a tény, hogy a kutatók új és új szempontok, észrevételek szerint mérlegelhetnek egyes irodalmi—eszmei „termékeket".

A Fővárosi Levéltárból előkerülő, eddig feltáratlan dokumentumok lehetővé tették, hogy *A Tett* történetéről teljes képet alkothassunk nem csupán irodalom-, hanem sajtótörténeti szempontból is.

A tényleges megjelenést pontosan egy évvel előzték meg az első kérvények, és a lap beszüntetése után több, mint fél évvel zárult le véglegesen *A Tett* ügye.

Az előírások értelmében időszaki lap indítását 15 nappal előbb be kellett jelenteni a törvényhatóságnál (polgármester, alispán). A bejelentésben fel kellett tüntetni a kiadó nevét, lakását, a felelős szerkesztő nevét, lakását, az előállító nyomdát, a lap címét, alakját, a megjelenés és terjesztés helyét. Pontosan meg kellett határozni, hogy az új sajtótermék politikai, társadalmi, vagy tudományos jellegű lesz-e.

Az irathoz csatolni kellett nagykorúságot, állampolgárságot igazoló okmányokat, ezenkívül erkölcsi bizonyítványt.

Az első bejelentés *A Tett* megindulásáról 1914 novemberében érkezett BÁRCZY István polgármesterhez.

KASSÁK kérvényéből kiderül az, hogy a folyóiratot már 1914. december 1-től (tehát a tényleges megjelenés előtt egy évvel) akarták útjára bocsátani. Úgy tervezték, hogy a lapot havonként kétszer, 1-én és 15-én adják ki *Tett* címmel, művészeti, társadalmi és közgazdasági jelleggel, a felelős szerkesztő KASSÁK Lajos hírlapíró lesz, aki „a sajtójogi felelősséget elvállalja", a kiadótulajdonos pedig SIMON Jolán. *A Tett* a Hunnia nyomdában készült volna, nyolcados alakban, 16 oldalon. Az irat értékét emeli, hogy tanúként UITZ Béla is aláírta. A másik tanú SCHENK Adolf író volt. (l. 1. sz. ábra)

A törvényhatóság SIMON Jolánnak (mint kiadótulajdonosnak) írott 1914 november 23-i válaszából kiderül, hogy a folyamodvány mégsem volt teljesen szabályszerű, mert csatolni kellett volna a kiadótulajdonos és a felelős szerkesztő nagykorúságát, magyar állampolgárságát igazoló okmányokat, valamint erkölcsi bizonyítványt is. Ezenkívül elmulasztották bejelenteni a lap szerkesztői és kiadóhivatali helyiségének címét és a terjesztés megindulásának helyét.

KASSÁK még 1914 decemberében benyújtotta az Érsekújvárott kiállított illetőségi bizonyítványát. Az erkölcsi bizonyítványon már 1915 szeptember 20-i keltezés szerepel, ezt az okmányt már nyilvánvalóan a következő évben írott újabb bejelentéshez csatolta.

SIMON Jolán iratai viszont teljességgel hiányoznak, lehetséges, hogy ezek beszerzése nehézségbe ütközött, talán éppen ez volt az egyik oka annak, hogy *A Tett* nem jelent meg a tervezett időben. A késedelem tényleges okáról nem állíthatunk semmi bizonyosat. Lehetséges, hogy anyagi nehézségek is adódtak vagy a háborús viszonyok (sorozás stb.) hátráltatták a folyóirat megjelenését.

A legközelebbi bejelentés 1915. szeptember 14-én érkezett a hatósághoz. Az irat újabb meglepő adattal szolgál: KASSÁK *A Tribün* címet szándékozta adni a lapnak,

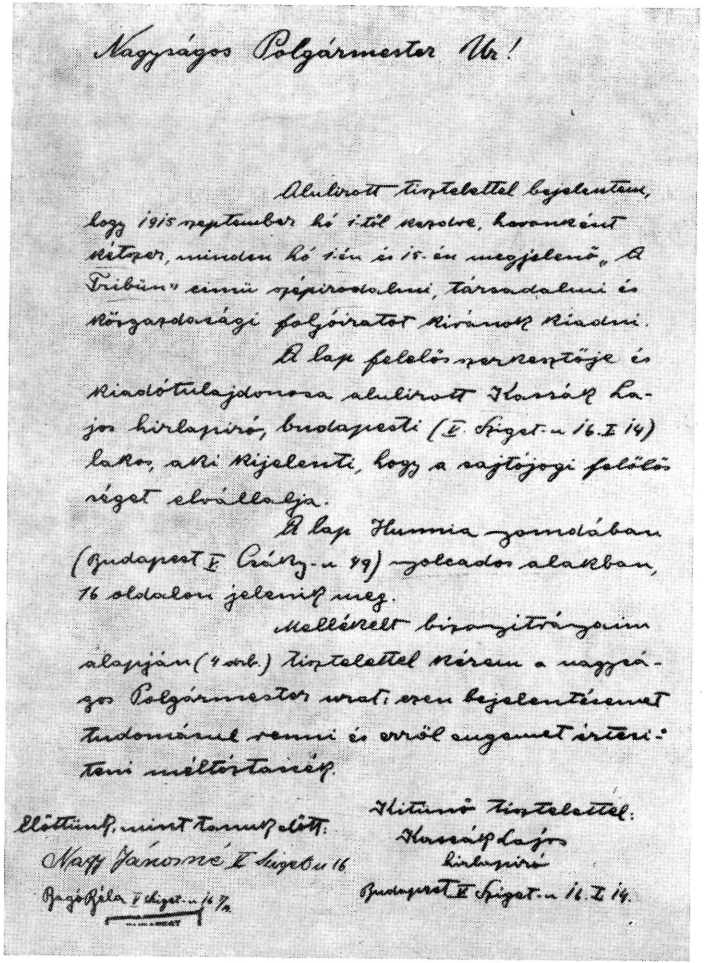

Nagyságos Polgármester Úr!

Alulírott tisztelettel bejelentem, hogy 1915 szeptember hó 1-től kezdve, havonként kétszer, minden hó 1-én és 15-én megjelenő „A Tribün" című szépirodalmi, társadalmi és közgazdasági folyóiratot kívánok kiadni.

A lap felelős szerkesztője és kiadótulajdonosa alulírott Kassák Lajos hírlapíró, budapesti (V. Sziget-u 16. I 14) lakos, aki kijelenti, hogy a sajtójogi felelősséget elvállalja.

A lap Hunnia nyomdában (Budapest V. Csáky-u 49) nyolcados alakban, 16 oldalon jelenik meg.

Mellékelt bizonyítványom alapján (4 drb.) tisztelettel kérem a nagyságos Polgármester urat: ezen bejelentésemet tudomásul venni és erről engemet értesíteni méltóztassék.

Előttünk, mint tanuk előtt:
Nagy Jánosné V. Sziget-u 16
Bazsó Béla V. Sziget-u 14/a

Kitünő tisztelettel:
Kassák Lajos
hírlapíró
Budapest V. Sziget-u 16. I 14.

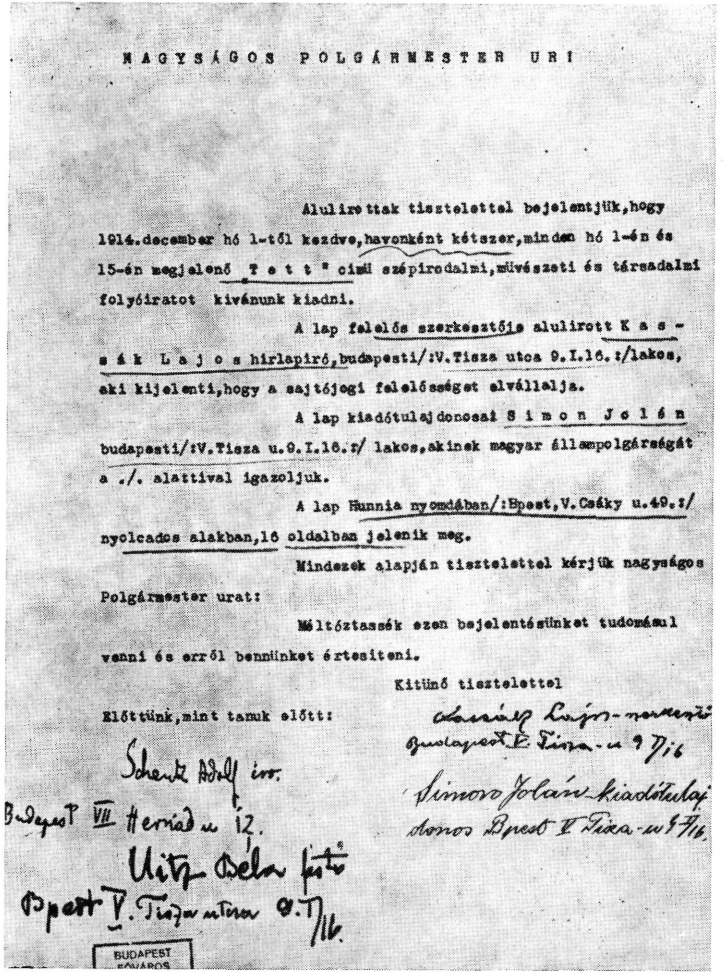

NAGYSÁGOS POLGÁRMESTER URI

Alulírottak tisztelettel bejelentjük, hogy 1914. december hó 1-től kezdve, havonként kétszer, minden hó 1-én és 15-én megjelenő „Tett" című szépirodalmi, művészeti és társadalmi folyóiratot kívánunk kiadni.

A lap felelős szerkesztője alulírott Kassák Lajos hírlapíró, budapesti/:V. Tisza utca 9. I. 16.:/lakos, aki kijelenti, hogy a sajtójogi felelősséget elvállalja.

A lap kiadótulajdonosai Simon Jolán budapesti/:V. Tisza u. 9. I. 16.:/ lakos, akinek magyar állampolgárságát a ./. alattival igazoljuk.

A lap Hunnia nyomdában/:Bpest, V. Csáky u. 49.:/ nyolcados alakban, 16 oldalban jelenik meg.

Mindezek alapján tisztelettel kérjük nagyságos Polgármester urat:

Méltóztassék ezen bejelentésünket tudomásul venni és erről bennünket értesíteni.

Kitünő tisztelettel

Előttünk, mint tanuk előtt:
Schenk Adolf ipv.
Budapest VII. Hernád u. 12.
Uitz Béla festő
Bpest V. Tisza István tér 9. I/16.

Kassák Lajos - szerkesztő
Budapest V. Tisza - u 9 I/16

Simon Jolán - kiadótulajdonos Bpest V. Tisza - u 9 I/16

BUDAPEST FŐVÁROS

mely ugyancsak szépirodalmi, társadalmi és közgazdasági jellegű lett volna, mint a korábban tervezett *Tett*, s már nem SIMON Jolán lett volna a kiadótulajdonos, hanem maga Kassák, aki ugyanakkor a felelős szerkesztő szerepét is betöltötte. (1. 2. sz. ábra)

Vajon mi késztette KASSÁKot, hogy eltérjen az eredetileg tervezett címtől?

Feltehető — mert bizonyítékaink erre vonatkozóan sincsenek — hogy tudomást szerzett a német PFEMFERT által szerkesztett *Die Aktion*ról, amely ebben az időben már jelentős aktivista-expresszionista orgánum volt, s KASSÁK el akarta kerülni azt a látszatot, hogy *A Tett* a *Die Aktion* magyar változata lesz.

A lap körüli személyi változás, mely szerint KASSÁK kezében összpontosult mind a kiadói, mind a szerkesztői teendő, tulajdonképpen nem jelentett új megoldást, SIMON Jolán szerepeltetése csak névleges jelentőséggel bírt.

A folyóirat kiadásának ügye újra halasztást szenvedett, KASSÁK elmulasztotta közölni a szerkesztés és szétküldés helyének címszerű adatait. Miután ezen felszólításnak is eleget tett, újabb akadály merült föl.

1915 október 2-án értesítést kapott: hasonló címmel már van egy sportlap Budapesten, s „a sajtóról szóló 1914. évi XIV. tc. végrehajtási tárgyában kibocsátott 2500/914 ME számú rendelete 42. §-a értelmében" ilyen körülmények között a lapkiadás „nem engedhető meg, mert az könnyen a közönség és a hatóságok megtévesztésére vezetne".[1]

1915 okt. 11-én KASSÁK élve a fellebbezés jogával, ezt írta a polgármesternek: „Az esetleges félreértések elkerülése végett a megjelenendő lapomnak ezennel A Tett címet jelentem be."[2] (l. 3. sz. ábra)

Az engedély néhány nap múlva „Soronkívül" felirattal megérkezett: „Sajtóhatósági szempontból tudomásul veszem, hogy Kassák Lajos bp-i lakos (V., Sziget u. 16.) felelős szerkesztése mellett „A Tett" cím alatt politikai tartalom nélkül, nyolcad ív alakban, Budapesten . . . havonként kétszer megjelenő szépirodalmi, társadalmi és közgazdasági lapot indít a Hunnia nyomdában."[3]

Egyúttal figyelmeztetik a lapkiadót, hogy a közintézethez, ügyészséghez köteles beszolgáltatni egy-egy példányt a sajtótermékből. Két hét múlva, 1915 november 1-én megjelent *A Tett* első száma, az impresszum adatok tanúsága szerint nem a Hunnia nyomdában, hanem Hentschel Henrik és Krammer Károly kiadásában.

A sajtótörvények előírták, hogy a lappal kapcsolatos bármiféle változásról azonnal értesíteni kell a törvényhatóságokat — ennek értelmében íródott HENTSCHEL és KRAMMER bejelentése, miszerint *A Tett* 1915. november 3-tól az ő nyomdájukban (V., Váczi út 14.) készül. A bejelentés ugyan nem felelt meg a valóságnak, hiszen már a november 1-én megjelenő számot is ők állították elő — a hivatalos szervek figyelmét azonban elkerülte ez a tény.

A lap 2. és 3. száma még ebben a nyomdában készült, de a következő, mely december 20-án jelent meg, már Krausz J. és Társánál. A változásról, most már egyező dátummal — bejelentés érkezett a polgármesterhez. A továbbiakban *A Tett*, majd a *Ma* magyarországi számai egészen 1919-ig Krausz és Társánál készültek.

Ismeretes, hogy a lap rövid fönnállása idején többször összeütközésbe került a háborús cenzúrával; már az első számban ún. „ablak"-kal jelent meg FRANYÓ Zoltán cikke, melyben igyekezett megvédelmezni ADYt RÁKOSI Jenő támadásaival szemben. A második szám összes példányát még a nyomdában elkobozta az ügyészség, vallásgyalázás és osztályizgatás címén. Ugyanez a sors várt a 16. ún. *Internacionalista* számra

[1] Budapest Székesfővárosi Tanács iratai XI-5013/1914. Fővárosi Levéltár.
[2] Uo.
[3] Uo.
[4] *A Tett*, 1916. 16. sz. 277. l.

is, mely 1916 nyárutóján jelent meg; bevezetőjében félreérthetetlenül nemet mondva a második éve pusztító háborúra, s bemutatva a belga, angol, orosz, francia és a háborúval szembenálló német művészeket, „akik szintén emberek és ártatlanok.”[4]

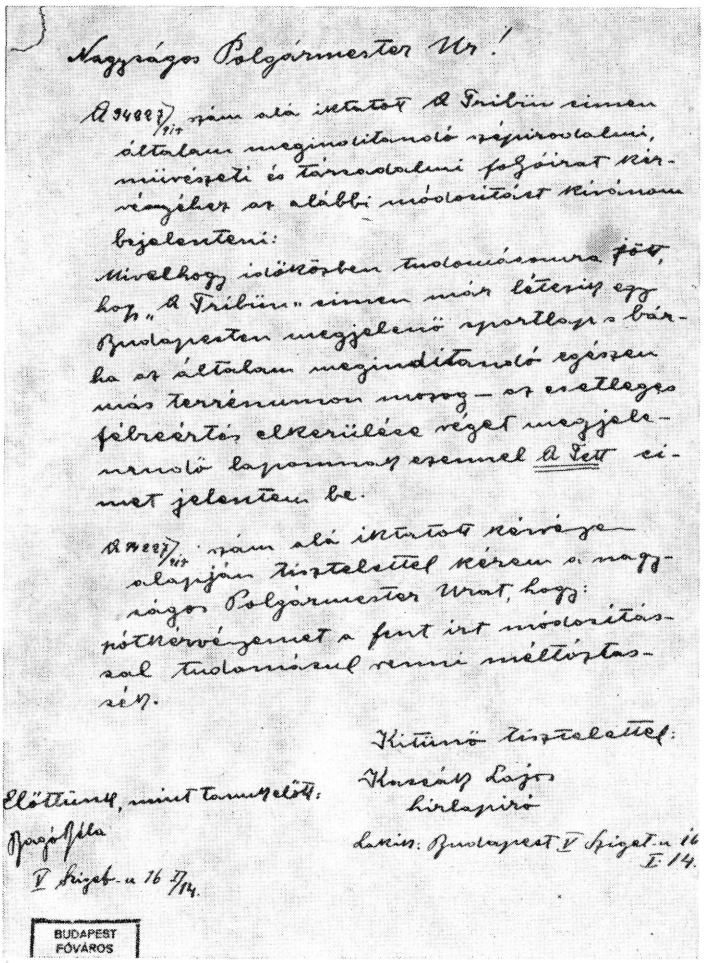

Nagyságos Polgármester Ur!

A 94827/914 szám alá iktatott A Tribün cimen általam megindítandó szépirodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat kérvényéhez az alábbi módosítást kívánom bejelenteni:

Mivelhogy időközben tudomásomra jött, hogy „A Tribün” cimen már létezik egy Budapesten megjelenő sportlap s bárha az általam megindítandó egészen más terrénumon mozog — az esetleges félreértés elkerülése véget megjelenendő lapomnak ezennel A Tett cimet jelentem be.

A 94827/914 szám alá iktatott kérvényem alapján tisztelettel kérem a nagyságos Polgármester Urat, hogy: pótkérvényemet a fent irt módosítással tudomásul venni méltóztassék.

Kitünő tisztelettel:
Kassák Lajos
hírlapiró
Lakik: Budapest V Sziget-u 16 I. 14.

Előttünk, mint tanuk előtt:
Bagó Béla
V Sziget-u 16 I/14.

BUDAPEST FŐVÁROS

Az ügyészség most már nem kegyelmezett, „a lapot a következő szám megjelenése után, de az internacionalista szám miatt végérvényesen betiltották.”[5] *A Tett* utolsó, 17. száma 1916 szeptember 20-án látott napvilágot.

1916 október 2-án Kassák értesítést kapott, miszerint lapjának további megjelenését és terjesztését „a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma miatt” a magyar királyi minisztérium 5484/1914 ME sz. rendelete alapján betiltották.[6] Az eredeti iratot — mely megtalálható a Fővárosi Levéltárban — a belügyminiszter küldte a polgármesternek. Ennek másolatát küldték el Kassáknak, mint laptulajdonosnak és felelős szerkesztőnek, valamint a lapot előállító nyomda tulajdonosainak is.

Két nap múlva a betiltás szövege megjelent a kormány hivatalos lapjában, a Budapesti Közlönyben is az 1896: XXXIII. tc. 87. §-ának előírása szerint, hogy az esetleges további terjesztést, szállítást megakadályozzák. Ugyanezt a célt szolgálta az az intézkedés, hogy a miniszteri utasítást továbbították az ügyészségnek, a főkapitányságnak, valamint a posta és távirda igazgatóságának.

Kassák — tekintettel arra, hogy fellebbezni nem lehetett — tudomásul vette *A Tett* betiltását, de két hét múlva, 1916. október 17-én bejelentette újabb lapalapítási szándékát. Az engedélyt három nap múlva Bárczy polgármester megadta; így indult el pályáján a *Ma*, illetve folytatta *A Tett* által megkezdett utat.

Az a tény, hogy a polgármester hozzájárult egy új folyóirat kiadásához, arra enged következtetni, hogy Kassák ellen nem indítottak sajtópert, hanem a kivételes hatalomról szóló törvénnyel élve egyszerűen betiltották *A Tett*et.

A lapszerkesztő azonban — egy fennmaradt dokumentum tanúsága szerint — nem nyugodott bele a folyóirat végleges betiltásába. A *Ma* bevallottan is *A Tett* folytatása volt, Kassák azonban valószínűleg kifejezőbbnek érezte a régebbi címet, melyhez már az olvasóközönség is hozzászokott.

Kilenc hónappal a betiltás után, 1917. június 19-én a *Ma* szerkesztője és kiadótulajdonosa a következő kérvényt írta a belügyminiszternek *A Tett* ügyében:

„Nagyméltóságú Belügyminiszter Úr!
Az 1916. évi október 2-án kelt 6267/1916 res. szám alatt kelt belügyminiszteri rendelet a szerkesztésemben és kiadásomban addig megjelent „Tett" c. szépirodalmi időszaki folyóirat további megjelenését és terjesztését betiltotta, mert a lap közleményeit a hadviselés érdekeire veszélyesnek tartotta.
Minthogy a „Tett" sem politikai, sem hadügyi kérdésekkel nem foglalkozott, ezen határozat csak a közlemények félreértésén alapulhatott. Nem lehet a hadviselés érdekeire sérelmes az, ha az író a háborús borzalmak igazi és minden kultúremberre egyként gyakorolt hatását nem leplezi el. A Tett soha propagandisztikus jellegű írást a háborúval kapcsolatban nem közölt: A Tett tisztán irodalmi és képzőművészeti kérdésekkel foglalkozott.
Kérem tehát ezek alapján, hogy a hivatkozott rendeletet hatályon kívül helyezni és erről engem, valamint az illetékes tényezőket értesíteni méltóztassék". [7]

Az ügyben Mattyasovszky miniszteri osztálytanácsos mondta ki a végső szót 1917 július 22-én: *A Tett* újbóli megjelentetése és terjesztése iránti kérelmet elutasította, és felszólította a polgármestert, hogy erről a döntésről értesítse Kassákot.

Egyetlen, már csupán formális jellegű irat csatolható még a „Tett-ügy"-höz: a törvényhatóság írása 1917. augusztus 2-i keltezéssel, mely szerint a miniszter határozatát tudomásul vétel végett Kassák Lajos úrral másolatban közlik.

A folyóirat ügyét ezzel lezártnak tekinthetjük.

A fentiekben ismertetett dokumentumok, melyek értékes forrásai a magyar kultúrtörténetnek, lehetővé tették, hogy néhány — eddig ismeretlen — elemmel gazdagítsuk egy több, mint fél évszázaddal ezelőtt alapított folyóirat történetét, s ennek kapcsán a háborús Magyarország sajtóviszonyairól, valamint kultúrpolitikájáról is átfogóbb képet nyerjünk.

Friedrich Ildikó

[5] Kassák Lajos: *A magyar avantgard három folyóirata.* = *Helikon*, 1964. 2—3. sz. 221. l.
[6] Budapest Székesfővárosi Tanács iratai XI-5013/1914. Fővárosi Levéltár.
[7] Uo.

Vajda János küzdelme 1872-ben költeményei kiadásáért. A VAJDA-irodalom sokat foglalkozott azokkal a harcokkal, amelyek a költő második korszaka kezdetén, 1872 augusztusában megjelent *Kisebb költeményei* kiadása körül folytak; legutóbb az újonnan sajtó alá rendezett *Vajda kritikai kiadás* második kötetében olvashatunk részletes összegezést erről.[1] A költemények kiadása mellett és ellene támadt viták párhuzamosan zajlottak sajtónkban és a Kisfaludy Társaságban, amely végül is elvállalta a kiadói szerepet.

Mint ismeretes, 1870. jan. 26-án a Társaság VAJDÁT 14 szavazattal 8 ellenében — tehát nem simán — tagjává választja. KOMLÓS Aladárnak a megválasztás hátterére vonatkozó következtetései igazoltak. Eszerint a költőt addig legjobban foglalkoztató kiadójának, HECKENAST Gusztávnak is érdekében állt, hogy üldözött és mellőzött pártfogoltját a taggá választás kitüntetése népszerűsítse és befogadtassa. A kiadó ezért megmozgatta a vele személyes kapcsolatban és tartós kiadói viszonyban álló írók közül KEMÉNY Zsigmondot, a Kisfaludy Társaság elnökét, a költő SZÁSZ Károlyt, KEMÉNY barátját, aki egyben apósa volt a HECKENAST kiadásában megjelenő *Vasárnapi Újság* szerkesztőjének, NAGY Miklósnak. E folyóiratnak viszont VAJDA belső munkatársa, és munkatársai voltak KEMÉNY és SZÁSZ Károly is.[2]

Miként a taggá választáskor, a Kisebb költemények kiadása idején is a VAJDÁT ellenzők a GYULAI Pál-csoportból kerültek ki.

A Kisfaludy Társaságnak 1872. jan. 31-én tartott zárt ülésén a titkár bemutatja TÓTH Kálmán *Huszonöt év után* c. válogatott költeményeinek kéziratát, amelyet szerzője pártolói könyvilletményként a Társaságnak fölajánlott és el is fogadtak.[3] VAJDA megtudja TÓTH Kálmántól, hogy jubileumi kötetét már nem a Társasággal, ellenben egy sokkal előnyösebb honoráriumot ajánló magánkiadóval adatja ki. Vajda ekkor elhatározza, hogy TÓTH Kálmán visszalépésére hivatkozva, megkísérli a társasággal saját költeményeit kiadatni. Érintkezésbe lép a Társaság titkárával, GREGUSS Ágosttal és JÓKAI Mórral, aki mindig híve volt és ezért ügyében sokat vár tőle.

1872. febr. 27-én, egy nappal a költeményeiről is tárgyaló társasági ülés előtt levelet ír JÓKAInak:

„Kedves Mór!

A holnapi ülésben fogja Greguss válogatott versgyűjteményemet a Kisfaludy társaságnak ajánlani kiadás végett. Ő azonban csak 15 Ft díjazást indítványozand ívenkint, s én, miután a díj meghatározását a társaság ítéletére bíztam, ebben meg is fogok nyugodni, noha méltányosnak tartanám, ha a társaság nekem is megadná azt, amit Tóth Kálmánnak ígért, de amit az el nem fogadott. Annál inkább óhajtanám ezt, mert verseimet a legszigorúbban megrostáltam, s nyomtatásban megjelent összes verseimnek több mint egyharmadát kilöktem. Azt hiszem, maga *Greguss* is hajlandó leend a díjat valamivel

[1] A *Kisebb költemények* (Írta VAJDA János. Pest 1872, kiadja a Kisfaludy-társaság. Az Athenaeum tulajdona.) megjelenését sajtónk különböző hónapokra teszi; a *Magyar Politika* 1872. aug. 15-ére, *A Hon* szept. 19-ére, a *Vasárnapi Ujság* viszont okt. 27én így ír: „E napokban kerültek ki sajtó alól e költemények . . .". — Miként a *Vajda kritikai kiadás*, VAJDA János: *Kisebb költemények*. 1861—1897. — VAJDA János *összes művei*. II. köt. Szerk. BARTA János. Bp. 1969. 184. l. — mi is a *Magyar Politika* datálását fogadjuk el. — A *Vajda kritikai kiadás* idézeteinkben ezentúl = VKK. vö. még uo. 181—189. l.

[2] VAJDA üldöztetése az 1862-ben kiadott *Önbírálat* és *Polgárosodás* c. röpiratiban vallott politikai nézeteiért indult meg és mellőzése egyre radikálisabb baloldalisága miatt szinte élete végéig tartott. KOMLÓS Aladár: *Vajda János*. Bp. 1954. 108—110, 152—153. l. SZEMZŐ Piroska: *Heckenast és Vajda szerepe Jókai „A Hon" című lapjának megindulásában*. *Magy. Könyvszle*. 1969. júl.—szept. 262—267. l.

[3] *Jegyzőkönyv a Kisfaludy-társaságnak 1872. jan. 31-dikén tartott üléséről*. 82. pont. MTA Könyvtára. Kézirattár.

megtoldani, mivel ő, *midőn vele értekeztem*, 30 ív kiadására egyezett, én pedig azóta úgy kiválogattam a gyűjteményt, hogy az egész legfölebb 25 ívet teend.

Hogy rövid legyek, arra kérlek tehát, hogy ha elmennél holnap az ülésbe, — 's ha csak lehet, mennél el! — emeld föl hatalmas szavadat amellett, hogy adnának legalább 20 ftot ívenkint. Tóth Kálmán azt állítja, hogy neki 30 ftot ígértek, 's nem fogadta el. Ennyit azonban én, tudom, hogy hasztalan kérnék. De a 20 ftot talán keresztül lehetne vinni.

Én arra nagyon szerencsétlen vagyok, hogy neked valami viszontszívességet ígérhessek; de téged, amint múlt ülésbeli föllépésed és Üstökösbeli megjegyzéseidből látom, úgy sem az, csupán igazságérzeted vezet, azért legfölebb azt mondhatom, hogy ebbeli eljárásod nemességét fölfogom, s a hála érzelmét, melyet az fölkölte bennem, soha többé semmi körülmény szívemből ki nem törülheti.

Vagyok rendületlen hű tisztelőd

Pest, [1872] február 27.

Vajda János"[4].

Vajon mi késztethette a költőt arra, hogy bízzék Greguss támogatásában? Greguss is Heckenast egyik legrégibb híve volt. 1844-ben ismerkedtek meg, ekkor közölt tőle verset a kiadó *Életképek* c. folyóirata. 1845 és 1846-ban a hallei egyetemen filozófiát hallgat, az újhegeliánusok körébe kerül és minden valószínűség szerint általuk ismerkedik meg kiadójukkal, Wigand Ottóval, bár sógorától, Heckenasttól is hallhatott már róla.[5] Wigand jelenteti meg Lipcsében 1846-ban, hazatérésének évében magyar népdalfordításait. 1847-ben ugyancsak Wigandék adják ki *Villanykák* c. epigramma-gyűjteményét s minthogy Greguss abban az időben már itthon van, Heckenast bizományba veszi annak majdnem az egész kiadását, sőt Gregussnak saját költségén kiadott *Futár*-példányait is, valamint ő közvetít Lipcsébe.[6] 1854 decemberében Heckenast megindítja Greguss Ágost és Hunfalvy János szerkesztésében a *Család Könyve* c. szépirodalmi, ismeretterjesztő és mulattató folyóiratot.[7] 1855-ben Heckenast a sajtóhatóságoktól *Pesti Gyorssajtó* című napilap kiadási engedélyét kéri és szerkesztőnek Greguss Ágostot nevezi meg. A lapterv nem valósulhat meg, mert a magyar és bécsi hatóságok mérlegelve a kiadó már megjelenő lapjait, a választott szerkesztő politikai múltját, többek közt a Gerő Ákos néven kinyomtatott *Magyar Marseillaise* c. forradalmi költeményt (1852), 1856 februárjában elutasítják Heckenastot.[8] — Greguss Heckenast egyéb lapjainak is munkatársa volt: a *Vasárnapi Újság*nak, sőt a *Magyar Sajtó*nak is, mégpedig ez utóbbival való munkatársi viszonya már akkor kezdődik, mikor a lapot Török János Bécsben szerkesztette (1855), ekkor a munkatársak sorában volt többek közt öccse, Greguss Gyula is, Toldy Ferenc és Vajda János. A munkatársak pedig nem változtak akkor sem lényegesen, mikor a *Magyar Sajtó* Pestre került, Heckenast tulajdonába (1857. jan. 1.). Sőt 1864-ben Pákh Albert mellett igen rövid ideig szerkeszti is a *Magyar Sajtót*, minthogy az 1863-ban Vajda János szellemében, politikai nézetei szerint szerkesztett lap nyomán olyan vihar támadt, mely elsöpörte Vajda Jánost berkeiből.[9]

[4] Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattárában. — A VKK a *Kisebb költemények* keletkezéstörténetében nem említi a levelet. A Vajda-irodalom sem ismeri.

[5] Vö. Szemző, i. h.

[6] A. Greguss: *Ungarische Volkslieder*. Übersetzungen nebst einer Abhandlung über die ungarischen Volkslieder. Greguss A.: *Villanykák*. Lipcsében. Wigand Georg 1847. Wigand György Ottó bátyja és üzlettársa. Vö. Greguss Heckenasthoz intézett leveleit 1872. júl. 22. és aug. 23-ról, Szarvasról keltezve. Orsz. Széchényi Könyvtár. Kézirattár.

[7] A *Család Könyve* 1855-ben és 1856-ban tulajdona Heckenastnak, 1857-es évfolyamát már Lauffer és Stolp adja ki. Heckenast az I. és II. évfolyamokat egybeköti és még 1872-ben is árulja; katalógusában így hirdeti: — — *hasznos ismeretek és mulattató olvasmányok*. Szerkesztik Greguss Ágost és Hunfalvy János. Csinos réz- és számos szöveg közé nyomott fametszvénnyel. Két folyam. 336 és 316 l.

[8] *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Szerk. Angyal Dávid. Bp. 1925. 131—132. l.

[9] Szemző i. h.

Mindebből úgy ítélhetünk, hogy ha GREGUSS, kritikai beavatottsággal, jó lelkiismerettel, VAJDA költeményeit a Társaságnak kiadásra fogja ajánlani, nem feledkezett meg HECKENASTtal, VAJDÁval való kapcsolatairól sem. A kiadónak pedig érdeke, hogy VAJDA költeményeit a tekintélyes irodalmi társaság adja ki, mert tehetségét továbbra is kamatoztatni akarja az irodalom és szélsőbaloldali sajtókiadványai terén.

JÓKAival még szorosabb a viszonyuk.

HECKENAST vele 1846 óta áll kapcsolatban, 1872-ig pedig mintegy félszáz regényét, elbeszélését — a népszerű kiadást is ideértve, az akkor a 73. számnál tartott — jelentette meg, számos sajtókiadványának hol szerkesztője, hol főmunkatársa, állandó munkatársa pedig folyamatosan.[10]

VAJDA leveléből baráti meghittség olvasható ki, sőt egyenes célzás JÓKAInak legutóbb is — a Társaság 1872. febr. 11-i ünnepi ülésén, valamint *Üstökös* c. élclapja ugyancsak azon febr. 24-i számában — tanúsított bensőséges megnyilatkozására.

A nevezett ülésen olvasta fel JÓKAI a közönség óriási ovációja közepette Az én kortársaim című — ahogyan mondta: vázlatos töredékét a 47- és 48-i fiatal irodalom befolyásáról a közszellemre.[11] A vázlat a márciusi napoktól a világosi gyászig terjedt, melynek keretében az akkori ifjú írókat vonultatta fel élethűen jellemezve alakjukat, politikában és irodalomban tanúsított merész szellemüket. Nagyszerű szerephez juttatta a többi közt VAJDÁt is, dicsérve szokatlan nagyságú, erős, kölcsönzetlen, szilaj talentumát; elmondta a bécsi egyetemi ifjúság 48-as pesti látogatásának epizódját és azt is, hogy „Mi is küldtünk fel hozzájuk viszont egy küldöttséget, melynek szónoka a mi tűzvérű költőnk Vajda János volt, ki tartott is egy olyan szép német beszédet a glacin felállított bécsi nemzetőr polgártársaknak, hogy azoknak a kommendánsa, gróf Hoyos, kardot rántott s le akarta vágni a szónokot; hogy az ő nemzetőreinek ne hirdessen ilyen veszedelmes dolgokat."[12] Beszélt arról is, hogy VAJDA a többi költővel együtt sietett a harctérre és Világos után a vértörvényszék őt is halálra ítélte.

VAJDA akkori bécsi szereplésének tisztázására vizsgáljunk meg két igen fontos írást, mert hozzásegítenek annak megértéséhez, hogy a költőnek és HECKENASTnak együttműködése milyen régi keletű.

Először VAJDÁnak 1868. okt. 31-én és nov. 7-én *A Nép Zászlójá*ban (HECKENAST szélsőbaloldali, politikai, képes hetilapja) megjelentetett *Visszaemlékezések 48—49-re* c. cikkét,[13] — valamint egy „szemtanúnak" (a bécsi egyetem akkori jogi és orvosdoktorának) Albert ROSENFELDnek *Die Aula. Erinnerungs-Blätter für Studenten, Bürger und Nationalgarde* c. kis könyvét.[14]

„Hogyan Hódítottuk meg Bécset 48-ban" — teszi fel VAJDA a kérdést. Miként JÓKAI, elmondja ő is a bécsi diákok pesti látogatását: fogadtatásukat a városházán, a múzeumban, az egyetemen. Ünneplésüket a színházban . . . azután kitér arra, hogy „A látogatást viszonozni kellett. Az egyetem 30 tagból álló küldöttséget meneszte föl Bécsbe három magyar zászlóval, melyek egyikét az aulának, másikát a polgárságnak, harmadikát a nemzetőrségnek testvéri érzelme jeléül küldé az egyetem, a pesti polgárság és a nemzetőrség . . . Nem voltam az egyetem tagja bár, még is egyetlen kivételkép beválasztottak a küldöttségbe." A küldöttség vezetője és főszónoka VIDATS János volt.

[10] SZEMZŐ, i. h.

[11] *A Hon.* 1872. jan. 17. Esti kiad., febr. 8. Reggeli kiad., febr. 12.

[12] *Üstökös.* 1872. febr. 24. 99. l., márc. 16. 134. p. — Már a társasági ülésen elhangzott, hogy JÓKAI *Az én kortársaim* c. művét *Üstökös* c. lapjában közölni fogja.

[13] A visszaemlékezések könyvalakban is megjelent: *Egy honvéd naplójából* (Emlékezések.) Pest 1869, Corvina. Idézeteink innen.

[14] Wien 1848. A mű az általunk idézett magyar vonatkozásokon kívül tartalmazza az egész monarcia területéről érkezett, bécsi akadémiai ifjúságot üdvözlő írásokat is.

„Harmadnapra volt határozva a zászlók átadása." Az átadás helyéül — meglepetésünkre — a fegyvertár udvarát jelölte ki gróf Hoyos Bécs és a nemzetőrség főparancsnoka. A nemzetőrség egy zászlóalja négyszöget képezett, úgy látszott, montha foglyok lennének. Vidacs kezdte meg a szónoklatot először magyar, azután német nyelven, Hoyos erre megtámadta s izgatva azzal vádolta, hogy fölségsértést követett el, mert a legkegyelmesebb fejedelmet zsarnoknak nevezte. A helyzet a magyar küldöttek számára már-már fenyegetővé vált, ekkor Vajda — ki felismerte a fondorlatot — odasúgta Vidacsnak, hogy ez félreértés, ők Metternichet nevezték zsarnoknak, amit Vidacs meg is ismételt és a tömeg rögtön lecsillapodott. Egyik magyar szónok beszélt arról is, hogy Kossuth beteg. „A bécsiek imádták Kossuthot. Arcképe minden kirakatban pompázott! .... A derék aulisták beváltották ígéreteiket, később német légióvá alakultak és híven harcoltak a magyar zászlók alatt."[15]

Felbontva, egymásmellé téve a két író visszaemlékezésének adatait — annak ellenére, hogy Jókai derűje napfényes csillogást, fantáziája „színes" riportízt kölcsönöz a sajátjainak — mégis el kell fogadnunk, hogy a „tüzesvérű költő", Vajda tartott szónoklatot valamelyik zászló átadásakor, ha a saját visszaemlékezései szónoki hangját csupán súgássá halkítják. S az a bizonyos magyar szónok, aki Kossuth betegségét említette, hogy az aulisták szimpátiáját fokozza, egyedül Vajda lehetett.

S mivel járul még mindehhez Albert Rosenfeld, a *Die Aula* szerzője?

A magyarok Kossuthtal az élükön, elsőknek üdvözölték a szabad Ausztriát. A pesti egyetemi küldöttek lelkes, gyújtó, együttérző és együttcselekvésre ösztönző beszédeket tartottak az Aulában. Elhozták a pesti egyetem üdvözletét és zászlaját ajándékba. A küldöttek szónoklatai egymás után hangzottak el nagy tetszést keltve. „Endlich trat ein andrer Ungar hervor, welcher der Sammlung meldete, daß er an die Stundenten in Wien noch eine zweite Fahne zu übergeben habe, undzwar von den Buchhändlern in Pesth Herrn Landerer und Heckenast, welche den Wiener Studenten für die errungene freie Presse ihren Dank aussprechen lassen, und ihnen nebst der Fahne ein Dankesschreiben schicken, das die Wiener Universität zum ersten Angedenken aufbewahren möge."[16] Ezekután azt is megállapíthatjuk, hogy a szónok, kinek feladata volt Heckenast és Landerer zászlóját az Aulának átnyújtani, nem Vidacs lehetett. A magyar nemzetőrség zászlójával a főszónok tiszteleghetett a bécsinek. A Pilvaxbeliek és a 12 pont nyomdájának tulajdonosai pedig Vajdára, az „egyetlen nem egyetemistára, kit kivételképpen küldöttek" — bízták zászlójuk, valamint a sajtószabadságért egyformán küzdő bécsi és magyar egyetemisták harcait dicsőítő emlékiratuk átadását. Komlós Aladár elmarasztalja Jókainak Vajda bécsi szerepléséről szóló sorait: alaptalan történetnek tartja; Vajda a Hoyos-affairet Vidacscsal kapcsolja össze. Viszont nem fogadhatjuk el Komlósnak azt a megállapítását sem, hogy „meglehetős német tudásáért választották be kivételképpen az egyetemiek küldöttségébe":[17] kevés értelmiségi volt akkor Pesten — a polgárságról nem is szólva — aki nem tudott volna németül szót emelni Bécsben. Vajdának a tolmácsolásnál fontosabb küldetése volt.

Bár Vajda első költői jelentkezése 1844-ben a Heckenast-kiadta *Életképek*ben bukkan fel, mégis 1848-tól, a zászló átadásától számítanánk a költő és a kiadó oly szoros üzleti és erősen politikai kapcsolatát, mely Vajda egész életére elhatározó lett. Vajda és Jókai 48-as visszaemlékezéseikben sehol sem említik a kiadók zászlóját; Heckenast léte politikai magatartása miatt élete végéig kétséges volt, fennmaradását állandó szívós küzdelem árán tudta csak biztosítani. Írói rendkívül vigyáztak arra, hogy ne kompro-

[15] Vajda János: *Egy honvéd naplója*, i. m. 23—31. l.
[16] Rosenfeld, i. m. 46, 48, 49. l.
[17] Komlós, i. m. 26. l.

mittálják. VAJDA elhallgatja a dolgokat, JÓKAI, bár tudja a háttereket, rendszerint álcázza, vagy olyan megvilágításbe helyezi, hogy semmiféle vádnak nem lehet támpontja. 1868-tól a szélsőbaloldaliak helyzete egyre nehezebb lesz, nem tanácsos kiadójuknak múltjáról fellebbenteni a fátylat. Különösen 1872-ben nem, mikor a kormány igen élesen szembenáll a radikálisokkal és Gyulaiék is azon az oldalon állnak.

BÓKA László írja VAJDA-könyvében: VAJDÁnak vannak összeköttetései s van egy királyi pártfogója is: JÓKAI Mór, ki nem feledkezett meg róla sohasem.[18] Tagadhatatlanul van viszonyukban sok kölcsönösség is, példaképpen említhetnénk VAJDÁnak a *Magyar Sajtó*ban 1857. nov. 5-én JÓKAI *Dózsa György*-tragédiájáról írt erősen dicsérő kritikáját, melyet GYULAI arisztokrata ellenes demagógiájáért ugyancsak elmarasztal. JÓKAI viszont VAJDÁnak a *Nemzeti Színház*ban ugyanezen év febr. 13-án bemutatott *Ildikó* c. verses tragédiájában talál igen sok dicséretreméltót.[19] JÓKAI különben munkatársa a Vajda által szerkesztett *Nővilág*nak is.

A kettőjük között lévő megértésről mélységesen tanúskodik VAJDÁnak legnehezebb korszakából, 1864 novemberéből JÓKAIhoz írt kérése, midőn minden jövedelemforrástól elvágva, hiába keresett állást, mert — miként mondotta, „mindenütt az ellenséges clique egy-egy boldog sinecurába helyezett fölhízott alakja magasodott előtte kárörvendő ádáz msollyal."[20]

„Kérlek, add ki ez idezárt hirdetést lapod újdonsági rovatában. Azon esetben, ha valaki jelentkeznék, utasítsd lakásomra, Kerepesi út 73. sz. 1^{6} em. 4. sz. (a Nemzeti Színház"-hoz címzett sörház fölött)

Ha előforduló esetben ajánlani fognál, megköszönném. Soha sem hittem ugyan, hogy ez legyen vége húsz éves irodalmi működésemnek — hanem hát — sic fata tulere.

Isten áldjon
Novemb. 3. Őszinte barátod
Vajda János

— Irodalmunk egyik legtehetségesebb tagja, menekülni óhajtván a politikai lapirodalmi térről, valamelyik főúri családnál mint titkár vagy nevelő óhajtana alkalmazást nyerni. Az illető egyén sokoldalú képzettségének kitűnő jeleit adta. Bővebben e lapok szerkesztője értesít.

Pro privata notitia

NB. Tanultam egy évig az alcsuti uradalomban a gazdaságot. Értek igen jól s kissé beszélek németül, franciául, latinul. Tudok vívni, lovagolni az előbbiből leckéket is adhatok. A vadászatban jártasabbat nálamnál pedig nem igen ismerek. Különben rögtön megtanulok mindent, a mire szükség lesz."[21]

Megjegyzendő, hogy ezt a döbbenetes és — ha az addigi költő, publicista VAJDÁra gondolunk — megalázó, sőt alázkodó írást, a kék ceruzával rájegyzett, de nem Jókaitól származó utasítás: „napi hírek címen" ellenére sem jelentette meg JÓKAI.[22] Talán, mert átsütött rajta a költő kétségbeesettségének szenvedélyes hangja és arra gondolt, hogy megbánja publikálását; talán meg is bánta és visszavonta, csak nem ismerjük VAJDÁnak ezt a levelét. Az is lehet — és legvalószínűbb, hogy az akkor VAJDÁra zúduló, fortyogó gyűlöletben nem akarta VAJDÁT nevetség és gúny céltáblájává tenni. Hiszen a hirdetésnek szánt szövegből mindenki rögtön kitalálta volna a hirdető személyt.

Tudjuk, hogy nem sokkal később — valószínűleg november hó végén — VAJDA valósággal menekül Bécsbe üldözői és a kenyérkereset hiánya miatt, ahol saját és HECKENAST baráti köréhez tartozók: KECSKEMÉTHY Aurél és KELEMEN Mór a kancellárián

[18] BÓKA László: *Vajda János*. Bp. é. n. 125. l.
[19] *Vasárnapi Ujság*. 1858. febr. 22.
[20] *Nyílt levele Kemény Zsigmondhoz. Magyar Ujság*. 1867. dec. 21.
[21] Az OSzK Kézirattárában. Az évet nem keltező levél tartalmánál fogva 1864-re tehető; egyébként ezt alátámasztja a „húsz éves irodalmi működés" említése: VAJDA 1844-ben publikált először. Ebből is következik, hogy levelei keltezésére az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítani.

álláshoz juttatják, sőt az 1865. jan. 1-én induló, KECSKEMÉTHY által szerkesztett *Bécsi Híradó*nak is munkatársa lett. Mégis ez év közepén újból kéréssel fordul JÓKAIhoz: lapjába bécsi levelezőnek ajánlkozik s később rendes pesti munkatársának. E levél hangja szinte folytatása vezeklő hangnemével az 1864. november 3-án keltnek: botlásáról, tévedéséről vall és ígéri, hogy ő lesz legkérlelhetelenebb üldözője „a röpirataiban kifejtett iránynak". Hangsúlyozza, hogy Bécsbe, amint azt Jókai is tudja, „a formális éhenhalás veszedelme űzte".[23]

Vagyis nem azért ment oda, mert Schmerlingék embere, amivel rágalmazzák s ami akkor írtózatos bűnnek számított. Ezt tanúsítja KELEMEN Mórnak és ABONYI Lajosnak egykorú levélváltása is, ahol KELEMEN többek közt következőképpen ír:

„Barátom Feri! ... Már ha 1861-ben annyira erélyesen alkotmányos tistvi elő voltál is, hogy ha engemet mint akkoriban afféle Bachhuszáros statthalterei beamtert valahol az utcán megpillantottál, — s úgy rémlik előttem — mindannyiszor siettél gondosan kikerülni: legalább jelenleg vennél magadon erőt annyi önmegtagadásra, miszerint hozzám intézendő leveledet a m. kir. udvari kancelláriára címeznéd — mind annak dacára is, ha talán ezen udvari hatóságot törvényesnek nem tartod ... Bécsben 1865. nov. 5."[24]

E levél arra enged következtetni, hogy JÓKAI VAJDÁt nyiltan nem foglalkoztathatta és talán a levélre sem válaszolt. A VAJDÁt sújtó anatéma még esztendőkre kiterjedt, ezért volt annyira szükséges számára a Kisfaludy Társasággal kapcsolatba kerülni.

Emlékezünk arra, hogy JÓKAI 1872. febr. 11-én a Társaság ülésén VAJDÁt 48-as múltja keretében szerepeltette „dicsfényben", mintha GYULAIék memoriáját akarta volna ösztökélni.

Elment — miként VAJDA kérte — a febr. 28-i ülésre is, ahol rajta kívül jelen voltak TOLDY Ferenc, GREGUSS Ágost, GYULAI, HUNFALVY Pál, KELETI Gusztáv, RÁKOSI Jenő, SZÁSZ Károly, SZIGLIGETI Ede, TÓTH Kálmán, VADNAY Károly, VULCANN József. Az ülés zárt szakaszában a jegyzőkönyv lakonikusan összefoglalja: „A titkár bejelenti, hogy Tóth Kálmán részére nézve egy magán kiadótól előnyösebb feltételeket nyervén, mint aminőket neki a Társaság ajánlott gyűjteményét visszavette. — Sajnálattal tudomásul vétetik. A titkár bemutatja Vajda János válogatott költeményeinek gyűjteményét, melyet szerző a pártolói könyvilletmények közé kér fölvétetni. A tulajdoni kérdés tisztába hozatalával a titkár bízatván meg, maga a gyűjtemény, véleményadás végett Szász Károly és Tóth Kálmán tagoknak adatik ki."[25]

JÓKAI *Honja* már másnap közli a tárcarovatban a Társaságban történteket igen kivonatosan, de kiemeli, hogy a tagok „kedvezőleg nyilatkoztak".[26] A VAJDA érdekében megszólaló szimpatizáns sajtó örömmel üdvözli a költemények megjelentetését, csupán azt kifogásolja, hogy minek egy beérkezett, nagy költő verseit bírálatra bocsátani. A vitatkozók táborában most már a felnövekvő, új költőgeneráció tagjai is hallatják hangjukat, különösen ÁBRÁNYI Emil.[27] Március 1-én *A Hon* hírrovatában már arról olvashat a közönség, hogy a körülbelül 16—20 ívre terjedő, készülő VAJDA-kötet a költő újabb költeményeit, közöttük egy hosszabb elbeszélés-töredékét is tartalmazni fogja, „mely írói körökben nagy figyelmet ébresztett". JÓKAI az *Üstökös*ben is tevékenykedik Vajdáért s el-

[22] E levél is ismeretlen a VAJDA -irodalomban.

[23] *Napkelet*. 1925. 310. l., KOMLÓS i. m. 138. l., SZEMZŐ, i. h. 226. l.

[24] Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattárában. — „Barátom Feri!" ti. ABONYI Lajos eredeti nevén MÁRTON Ferenc.

[25] Jegyzőkönyv a Kisfaludy-társaságnak 1872. febr. 28 dikán tartott első üléséről. 4., 5. pont, zárt ülés. MTA Könyvtára. Kézirattár.

[26] Kisfaludy-Társaság (Februári ülés, 28-án.) *A Hon*. 1872. febr. 29.

[27] ÁBRÁNYIék sajtóvitáját csupán érintjük, a VKK foglalkozik vele bővebben. Vö. i. h. 182—184. l.

elhelyezi csipkelődéseit „a kicsiny, epés, irigykedő, rímfaragó" GYULAIról.[28] Mindezzel előkészíteni kívánja a Társaság márc. 27-én tartandó és a VAJDA-költeményekről döntő Társasági ülés közhangulatát.

A várakozás lázas izgalmában, szinte az ülés előtti utolsó percben újabb levél érkezik JÓKAIhoz VAJDÁtól:

„Épen e percben értesülök, hogy Gyulai és Arany László a ma esti ülésben ügyemet megbuktatandók, azon elvet akarják kimondatni, miszerint a társaság soha ne bocsájtkozzék bármely tagja már megjelent műveinek kiadásába.

Ujólag kérlek tehát, hogy elmenvén az ülésbe, segítenél a dolgon akképen, hogy azt javasolnád a társaságnak, miszerint: tekintettel a nálam fönnforgó rendkívüli körülményekre, u. m. rossz kiadók, 's a sajtó részéröli agyonhallgattatás, melyeknél fogva műveim csaknem teljesen ismeretlenek 's mintegy újakként adhatók ki, miután már különben is a kiadást múltkor elvben elfogadta, tenne ezúttal kivételt, 's csak jövőre nézve mondaná ki, hogy hasonló természetű kiadásra ezentúl nem fog vállalkozni. Így az elvnek is, meg az én ügyemnek is elég lenne téve. Mert ha a társaság most, miután egyszer a kiadást elhatározta, 's bírálatra a verseket kiadta, ez után vissza lépne, ez rám nézve annál rosszabb jelentésű lenne, mert előbb már Tóth K. verseit kiadni akarta és pedig 30 ftért ívenkint, míg engen csak 20 fttal bíztatnak, 's a kiadástól nem a társaság de Tóth Kálmán maga lépett vissza.

Bízván hathatós pártfogásodban igaz híved
Március 27 Vajda János"[29]

VAJDÁnak Társaságbeli hívei még idejekorán megsúgták, hogy mire készülnek GYULAIék, tehát mozgósítja barátait és miként a fenti levélből kitűnik, jogilag is igen ügyes érvelést ajánl JÓKAInak. VAJDA ügyét azonban a márc. 27-i ülésen közvetlenül nem JÓKAI képviseli.

Az ülés jegyzőkönyve szerint a tagok közül jelen voltak TOLDY Ferenc elnöklete alatt ARANY László, BARTALUS István, GREGUSS Ágost, GYULAI Pál, HUNFALVY Pál, SZÉKÁCS József, TÓTH Kálmán, TÓTH Lőrinc, VADNAY Károly és ZICHY Antal.[30] SZÁSZ Károly és JÓKAI nem mentek el.

„Fölolvastatván Szász Károly és Tóth Kálmán tagok jelentései Vajda János költeményeinek kiadásáról s szóba hozatván Arany Lászlónak a múlt ülés végével előterjesztett, de nem tárgyalt indítványa, melynek értelmében a Társaság föl nem venné pártolói könyvilletményei közé a Társaság élő tagjainak már nyomtatásban megjelent kisebb munkáinak gyűjteményét, az elnök kérdése: adassanak-e ki Vajda János költeményei a Szász Károly véleményében kifejezett módozatok mellett? a jelenlévő tíz tag közül öten igennel, öten nemmel szavazván, az elnök az ügyet igenlőleg döntötte el, Arany László indítványának tárgyalása pedig a legközelebbi ülésre halasztatott."[31]

Nem nehéz megállapítani, hogy ki volt az az öt tag, aki igennel szavazott: GREGUSS, HUNFALVY, TÓTH Kálmán, VADNAY Károly és TÓTH Lőrinc, kiknek művei szintén megtalálhatók Heckenast kiadásai katalósusaiban.[32] A *Vajda kritikai kiadás* tévesen összesen tíz megjelent tagot említ — holott az elnöklő Toldyval 11 tag volt jelen — szerinte igennel szavazott Szász Károly, Tóth Kálmán, VADNAY Károly, TOLDY, ellenük GYULAI, ARANY László, GREGUSS, BARTALUS, a még jelen volt SZÉKÁCS Józsefről és TÓTH Lőrincről nem tudta megállapítani, hogy melyik szavazó csoporthoz tartoztak. Minthogy tévesen állí-

[28] *Üstökös*. 1872. márc. 16. és 23.
[29] Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattárában. (Az irodalomban nem ismert.)
[30] Az 1872. márc. 27-i ülés jegyzőkönyve az MTA Könyvtára Kézirattárában.
[31] A Kisfaludi Társaság jegyzőkönyve az 1872. márc. 27-i ülésről. A Szász Károly által javasolt módosítás a *Béla királyfi* c. költemény elhagyása volt.
[32] TÓTH Lőrincnek az örökösödés és úrbériség gyakorlatát tárgyaló művei mellett színdarabjait adta ki HECKENAST.

totta össze a névsort és HECKENAST, illetve VAJDA híveire sem volt következetesen tekintettel, az elvétés nyilvánvaló.[33]

Az ülés jegyzőkönyve, bármily szűkszavú, megérezteti a heves vitát, főleg VAJDA rossz előérzetének indokoltságát. Sőt még valamit, hogy a febr. 28-i ülésen ARANY László „élő költőnek nyomtatásban már megjelent költeményei kiadását nem javasolta". *A Hon* az ülést követő napon megírja, hogy élénk vita keletkezett afölött, hogy a költeményeket kiadják-e a két bíráló — SZÁSZ Károly és TÓTH Kálmán — ajánló véleménye szerint, vagy pedig ARANY László ellenjavaslatát fogadják el. A szavazás azzal dőlt el a kiadás javára, hogy miután VAJDA költeményeit egy hónappal ezelőtt bírálatra bocsátották, rájuk elvi döntésnek visszaható ereje nem lehet: a költemények meg fognak jelenni, az indítványt ettől függetlenül tárgyalják a jövő ülésen. „Megjegyezzük — írja befejezésül a Hon — hogy a tegnapi ülést Toldy Ferenc másodelnök vezette."[34]

Láttuk, JÓKAI a döntő ülésen nem volt jelen, mégis fel kell tenünk, hogy azt befolyásolta; egyrészt bizonyítják az elhangzott érvek, melyek egybehangzanak a JÓKAIhoz írt levélben foglaltakkal és így arra engednek következtetni, hogy JÓKAI tárgyalt azon az ülésen résztvett VAJDA-hívekkel. Bár az is elfogadható, hogy maga VAJDA beszélt velük, vagy mindketten.

JÓKAI lapjában végig kíséri a *Kisebb költemények* sorsát és megjelenésekor azt is örömmel jelenti, hogy „a fontos irodalmi újdonságot, mely jelesebb első költőink egyikét emeli ki a meg nem érdemelt feledésből", később bővebben fogja ismertetni.[35] — Az *Üstökös*ben, humorisztikus folyóiratában pedig — ha csak 1872-es évfolyamát lapozzuk — szinte hemzsegnek a GYULAIra szórt csipkelődései: a kicsikére, aki csak az apró holdemberkék mellett lehetne óriás, akit asztalára állítva szódavizes üveggel öntöz és aláírja, hogy GYULAI Pál zuhanyozik; de talán a legszellemesebb az a „mentegetőzése, hogy GYULAI megharagudott rá, mert eddig kicsire pingálta, engesztelésül az *Üstökös* egész lapján, kétszer, de két részben ábrázolja: egyszer a felső-, egyszer az alsó részét.[36] *A Hon*ban ugyancsak 1872-ben a Társaság szept. 25-i üléséről is gúnyolódva ír: GYULAI felolvasta *Romhányi* c. költeményét, melyet a jelenlevő tagok bíráltak, mire GYULAI sértődötten kijelentette, hogy a bírálattal várják meg a kritikusok a költemény befejezését. JÓKAI szarkasztikusan megjegyzi: mily jóindulatú Gyulai, hogy ilyen hosszú életet kíván kritikusainak![37]

Nem akarjuk azt állítani, hogy JÓKAI csupán VAJDA miatt mártotta sűrűn tollát GYULAI ellenes írásokhoz, hiszen ellentéteik már a *Vasárnapi Újság* indulásakor, annak szerkesztőségében kezdődtek 1854-ben, 1855-ben már nagyobb polémiájuk volt a magyar drámairodalom körül és GYULAI a harcot szinte élete végéig folytatta, középpontjába JÓKAI regényírását állítva. 1872-ben azonban mégis VAJDÁért szállt síkra JÓKAI. Azért a VAJDÁért, akinek demokratikus törekvései akkor az övétől nem estek messze, de annál távolabb GYULAItól.

1872-ben GYULAI pontosan ugyanazért a politikai felfogásért üldözője VAJDÁnak mint előtte. Jól megvilágítja ezt az ÁLDOR Imre — VAJDA és HECKENAST elvbarátja — által szerkesztett *Gyors Posta* (HECKENAST lapja) 1872. márc. 30-án megjelent kis cikke:

„Gyulai Pál a Kisfaludy-társaság utolsó ülésén nagy és nyílt kudarcot vallott. Arany Lacival együtt ellenezte Vajda János költeményeinek kiadását, mit a Társaság kettőjük ellenében különben határozattá emelt. Nem csoda, hogy Gyulai és Arany Laci együtt járnak. Mindkettő ügyes fordító, ügyesen kompilál, de a produkálást illetőleg mindkettő szegény. Aztán szemorú dolog, midőn egy literátor, kinek jelszava: „mindent az irodalomért" — ezt végre is politikai pártszenvedélynek rendeli alá. Vajda János politikai nézetét illetőleg nem járt egyúton Gyulai Pállal,

[33] VKK 184. l.
[34] *A Hon*. 1872. márc. 28. Esti kiad.
[35] *A Hon*. 1872. szept. 19.
[36] *Üstökös*. 1872. ápr. 27., aug. 3., 10., 17. stb.
[37] *A Hon*. 1872. szept. 26.

de az is igaz, hogy politikai foglalkozásában nem írt verseket s ezek nincsenek összeköttetésben az újabbkori politikai küzdelmekkel. Igyhát egyenesen kár volt Gyulainak azok ellenében oly rendkívüli makacsságról tanúskodni, annál inkább, mert leginkább ő az, ki deákpárti nézetek mellett minden gyarlóságot irodami- műremek gyanánt kész elfogadni. Probatum est!"

Az újabbkori politikai küzdelmek a szélsőbalnak a kormány bűneit, a korrupciót, a jobboldalt támadó cikkekben tükröződtek lapjaikban, melyek jelszavai nemzeti önállóság, szabadság, közjólét az ország minden polgárának! Ezt tűzte zászlójára a *Gyors Posta* is, és erőteljes agitációt folytat a küszöbön álló választások ügyéért: nyílt levelet ír KOSSUTHhoz, kérve, hogy intézzen szózatot a 48-as párt sikerei érdekében. A szózatot azután közölni fogják a szélsőbal lapjai, hogy százezrekben terjedjen el magva.[38]

Mindebből következik, hogy a kormánynak, akár a DEÁK-pártnak egyformán érdeke volt a szélsőbal vezető férfiainak népszerűtlenítése, mégpedig elsősorban azokénak, akik sajtóorgánumokkal rendelkeztek s így politikai eszméik közvetítésével — éppen a választások előtt — kiszélesíthették az országban táborukat. GYULAIékban élhetett a félelem, hogy VAJDÁT: ostorukat valahol megválasztják képviselőnek, minthogy voltak is ilyen aspirációi. Mikor végül is GYULAI 1872. ápr. 4-én elhatározza, hogy a VAJDA-védelmezőknek a nyilvánosság előtt válaszol, nagyobbat üt a politikus, mint a költő VAJDÁN: „Ha csakugyan üldözésről lehet szó — írja egy helyen — Vajda inkább üldöző, mint üldözött, amennyiben két évtized alatt többször volt szépirodalmi és politikai lapszerkesztő s különböző időkben a legellenkezőbb elveket szolgálta, a legkitűnőbb magyar írókat és államférfiakat támadgatta sok dühvel és kevés ésszel."[39]

Erre válaszol három nap múlva ÁBRÁNYI Emil „az új nemzedék nevében, mely nem a személyes érdekek torzító üvegén néz maga körül", visszafordítja GYULAIra a vádakat: mindenki tudja, hogy ő volt az, aki a fiatal generáció három lángeszű képviselőjét: Zilahy Károlyt és Imrét, Bajza Jenőt még életükben agyonüldözte, vagy agyonhallgatta. Zilahy Károlyt még halála után is bántalmazta."[40]

Hiába is akarja az irodalmi Deák-párt elvi vitává: élő, vagy nem élő író kiadásának kérdésévé kendőzni a Társaság VAJDA-ügyét, ugyanazon év júl. 3-án a *Gyors Posta* leráncfja róluk a leplet: „A Hon szerkesztőségének nagy termében Csernátony Lajos elnöklésével és *Gyulai Pál felszólalásával az ellenzéki lapok elhallgattatásáról volt nagy vita:* „Üsd ágyum, de ne nágyum, hogy meg ne hájun*!* — gúnyolódik TÓVÖLGYI Titusz.[41] — Nem tagadjuk, hogy ott kiválóan nagy emberek voltak összegyülekezve, az ökörszem természetű kiválóan kis GYULAIval egyetemben, s hogy bölcsen beláttak a jövő politikájának méhébe, hol már akkor oly embriók voltak megfogamozva, melyek a „Gyors-Postát" a társadalmi nyelv műveltségére majd meg fogják tanítani: á la Reform, Korunk. stb."[42]

GYULAI ezek szerint az uralmon levő párt támogatásával résztvett a radikális ellenzék orgánumainak, embereinek elhallgattatásában. VAJDÁT nemcsak elhallgattatta, de elhallgatta: még legjobb költeményeiről sem szólt soha, pedig kritikusi beavatottsága kétségtelenül megláttatta vele e líra csodáit: PETŐFIé és ARANYé mellett iránymutató újszerűségét. Az sem lehet vitás, hogy támadásai az olvasóközönséget is befolyásolták érdeklődésében, könyvét vásárló készségében — bár itt számításba jöhet az is, hogy ismert

[38] *Gyors Posta*. 1872. márc. 15.
[39] GYULAI Pál: *A Kisfaludy-társaság utolsó üléséről. Pesti Napló*. 1872. ápr. 4.
[40] ÁBRÁNYI Emil: *Válasz Gyulai Pál úrnak. Haladás*. 1872. ápr. 7.
[41] TÓVÖLGYI Titusz szintén HECKENAST szélsőbal írói köréhez tartozik, számos művének kiadója, ellenzéki lapjainak szerkesztőmunkatársa; később a szocializmus és kommunizmus eszméit hirdeti.
[42] Láz. Írta a vezércikket T. T. *Gyors Posta* 1872. júl. 3. *A Reformot* (1869—1875) RÁKOSI Jenő, a *Korunkat* a deákpárt szellemében KEMÉNY Gábor báró szerkesztette, mindkét lap folytonosan támadta az ellenzékiekét. A *Gyors Posta* meg is szűnt 1872. szept. 22-én.

és elismert nagyjainknak még mindig foglya volt és szokatlan volt számára az új hang.

Mindez megmagyarázza azt, hogy miért kínálta a karácsonyi könyvpiac még 1881-ben is az 1872-ben kiadott *Kisebb költemények*et, sőt 1899. dec. 14-én az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai RT. EMICH aláírásával megkeresi a Franklin Társulatot — amely VAJDA költeményeinek kiadását tervezve ehhez a náluk megjelentetett művekre beleegyezésüket kérte — és közli, hogy „többek közt Vajda János Kisebb költemények 1872. és Béla királyfi c. műveiből még vannak kötetei és ennélfogva ezek elfogyta előtt újból való kiadásukba nem egyezhetnek bele."[43]

A DEÁK-pártba teljesen beépült GYULAI,[44] aki a költőre szórt minden vádját 1897-ben a Kisfaludy Társaságnak azon az ülésén is fenntartotta, melyen a költő felett tartandó emlékbeszédről értekeztek s azt a tagok felháborodása közepette megakadályozni szándékozott, elment temetésére. Ő nem hiányozhatott onnan, ahol megjelentek a hivatalos előkelőségek.

VAJDÁnak létküzdelmében 1873-ig legállhatatosabb támasza HECKENAST, élete végéig legrégibb híve JÓKAI volt.

Költészetének publicitásáért JÓKAI lapjai tettek legtöbbet: csupán a *Nemzet* 1882—1896 között 31 versét — közöttük 28 első közlés — a rövid életű Életképek (1876—1877) 2 versét hozta.[45] Készülő és megjelent köteteiről állandóan új és újabb híreket hoznak. Nehéz érvényesülése, folyamatos kudarcai után 1886 áprilisában a magyar írók és újságírók országos mozgalmat indítanak újabb VAJDA-kötet megjelentetéséért. „Felhívásukat a magyar szépirodalom igaz barátaihoz!" (1886. ápr. 20.) 33 író írta alá, közöttük van — természetesen — JÓKAI is. Kitartó küzdelme a pályatársnak, a rokon politikai eszmékért harcoló politikusnak és nem utolsó sorban az alkotó zseninek szól.

VAJDA egy alkalommal baráti körben kijelentette, hogy soha sem merne pályázni JÓKAI babérjaira; ilyen piedesztálra emelte az írót. Magasabbra csupán a pártfogó iránt táplált hálaérzése emelkedett s ahogy JÓKAInak 1872. febr. 27-én írta, azt „soha többé semmi körülmény szívemből ki nem törülheti". D. SZEMZŐ PIROSKA

[43] Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattárában.

[44] Vö. GYULAI levele LÉVAY Józsefhez, 1906. ápr. 20.: „Először is azt kérdem Tőled, miféle párton vagy. A szabadelvű párt feloszlott, azon már nem lehetünk; a 48-as párt, nevéből ítélve, nem tudom, mit akar. Maradok tehát a régi Deák-pártnak."

[45] VKK, 179—180. l.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

XVI. századi magyar nyomtatványok töredékei a wolfenbütteli könyvtárban

Németországnak híres könyvtára a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek. Tíz *Corvina* van tulajdonában. 1690—1716 között LEIBNIZ volt az igazgatója, 1770—1781 között LESSING a könyvtárosa.

Alapítója, II. ÁGOST Braunschweig-Wolfenbütteli herceg (1598—1666) könyvgyűjtő szenvedélyének köszönhető az 1566. évi váradi énekeskönyv egyetlen példányának fennmaradása. A könyv jelzetét maga a herceg vezette rá (241.14 Th. q.) és a könyvtár mai napig ezen a helyen őrzi.

Kérésemre a könyvtár jelenlegi igazgatója, Dr. Paul RAABE kész volt a díszes, nyilván Magyarországon készült eredeti bőrkötést felbontani és az ígéretesnek mutatkozó, fedélmerevítésre szolgáló, kartonvastagságra összeragasztott makulatura papírmasszát szétfejtetni. A művelet nagy szakértelemmel és példás gondossággal történt, amint azt a megküldött 16 db., a könyv kötéstáblájának méreteiből adódó kb. 20×14 cm nagyságú levél és egy keskeny szövegcsík xerox másolatai tanúsítják.

Összesen *kilenc* 1566 előtti műből való töredék került elő. *Négy* pontosan azonosítható az O. Sz. K. RMK anyagából, *kettő* csak hírből ismert műből való, *három* pedig teljesen ismeretlen.

Valamennyi levél szövege fölül vagy alul csonka, az egyiké fölül és kétoldalt is. Csaknem mindegyikhez csatlakozik ívbeli felvágatlan levélpárjának harmada vagy negyede, egy esetben még a fejtől csatlakozó leveleknek is egy része.

Az *ismert* könyvekből valók a következők:

1. *RMK. I. 25. Kolozsvár 1551. A Biblianac első resze* . . . 1 levél: HHh_1 és vele összefüggve HHh_4 harmadnyi szélességben. (Heltai-Hoffgreff nyomda)

2. *RMK. I. 53. Debrecen 1563. Melius Péter: Magiar Predikatioc* . . . 3 levél és egy csík: K_2 és negyedhasábnyi K_3, Q_4 és ötödnyi szélességben Q_1, Qq_1 és csaknem félhasábnyi szélességben Qq_4, végül hosszában szakadt 5 soros csík az M_2 levélről és félhosszban M_3-ról. (Török Mihály)

3. *RMK. I. 55. Debrecen 1565. Az ket Samuel könyueinek, es az ket Kirali könyveknek* . . . *forditasa* . . . 2 levél: fólió 165 és 174. (Hoffhalter Rafael)

4. *RMK. I. 56. Debrecen 1565. Werbőczi - Veres Balázs: Magyar Decretum* . . . 2 levél: T_6 és Dd_2. (Hoffhalter) Piros nyomású kezdőkkel!

Két *elveszett* mű, amelyet a könyvészet eddig is nyilvántartott:

5. *Debrecen 1561. Melius Péter: Szent János evangéliumának magyarázata.* 1 levél: 31. és 32. lap negyedrét alakban. Szedéstükör szélessége 8,4 cm és 1,6 cm. marginális jegyzet hossza több mint 14,5 cm. A 32. lap harmad hasáb szélességű lappárjának alján HUSZÁR Gál, majd BORNEMISZA Péter betűkészletének jól ismert díszes A iniciáléjának

nagyobb része látható.[1] Maga a szöveg MELIUS jellegzetes predestinációs tanítását is mutatja.[2]

6. *Debrecen 1562. A Keresztyén gyülekezetben való isteni dicséretek.* 2 levél, a 7—10. negyedrétű lapok teljes, és a 11—14. lapok egyharmadnyi hasábszélességben. Szedéstükör szélessége 9,5 cm, hossza több mint 14,5 cm; esetleg paginát nem számítva őrszóig nyilván 16,6 cm. (Szilvásújfalvi nevezetes 1602 évi praefatiojából tudunk róla.[3]

A töredék részben vagy egészben a következő éneket tartalmazza:

Adjunk hálát mindnyájan az Atyaúristennek (Dávid Ferenc)
Hallgass meg minket nagy Úristen
Keresztyének kik vagytok, Istent kérjük (Szegedi Gergely)
Ó mindenható Isten, ki az te kegyességedből (Szegedi István)
Tekénts reánk immár nagy Úristen a mennyekből
Keserves szivvel Magyarországban mondhatjuk magunkról

DÁVID Ferenc, SZEGEDI Gergely énekei és alighanem SZEGEDI Istváné is, kirekesztik annak lehetőségét, hogy esetleg HUSZÁR GÁLnak Kassán nyomott és MELIUSnak ajánlott 1560. évi könyvével lenne dolgunk, amit Szilvásújfalvi amúgyis nyolcadrétűnek mond. HUSZÁR bizonyára már Óvárról vitte magával énekgyűjteményét, de annak bővítésére rövid kassai papsága alatt nem igen lehetett ideje, a keleti országrész énekeit azért még csak kis részben ismerhette. Ezek szerintem inkább csak az 1562-es debreceni könyvben jelenhettek meg először.

(Mindenesetre figyelemre méltó, hogy töredékünk énekei legfeljebb szótagnyi eltéréssel ugyanabban a rendben helyezkednek el mind a négy lapon, mint az 1566-os váradi énekeskönyvben, csak éppen sokkal gondosabb kivitelben, mint ahogyan azt a nagyhírű volt bécsi nyomdásznak, Hoffhalternek munkájában látjuk.)

Amikor BORNEMISZA Péter 1584 évi fólióposztillája 559/b lapján éneklésre ajánlja a *Csuda dolgot beszélek* kezdetű, fösvénységről szóló éneket, azt írja, hogy „*ezt a Melius Péterébe keresd*".

Ez bizonyára az 1562 évi énekeskönyv, amelyből leletünk is való. Címlapján, vagy előszava aláírásában Melius nevének szerepelnie kellett. Melius bővíti a kassai énekeskönyvet. Toldásai még a váradi 1566-os könyvön is kitapinthatók két helyen, de az új könyv továbbra is Huszár Gál vonalát tartja, aki pedig már vagy fél éve nyugatra távozott Debrecenből. — Az említett ének Debrecenben lett 1555-ben, szerzője „Gregorius" (Szegedi). Ez a 33 versszakos versezet nem illett Hussár Gál énekeskönyvprofiljába 1574-ben se, még Szegediébe se 1569-ben! Illett volna Bornemiszszáéba, de az három részes énekeskönyve megjelenésekor, 1582-ben még nyilván nem ismerte.

Kiadási évül, már csak a HUSZÁRhoz való közelebbhozás kedvéért, továbbra is megtartható az 1562. év. Mégis valamelyest nyugtalanító, vajon a forrásul szolgáló SZILVÁSUJFALVI-féle előszó 1602-ben „*ez elöt negyven esztendővel*" időjelölésén nem 1563 értendő-e?

Következik a három teljesen *ismeretlen* mű:

7. *Magyar nyelvű imádságok.* 3, csak egyik oldalán kéthasábosan nyomtatott levél, amikből kettő részben azonos szöveggel egymást kiegészíti. Egy-egy hasáb szélessége

[1] SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. sz.-ban* Bp. 1961, XXXII. tábla. SCHULEK Tibor: *Bornemisza Péter* Sopron 1939, 89., 149. l.

[2] Legutóbb NAGY Barna írt erről a csak Melius saját utalásaiból számon tartott, példányból nem ismert könyvről: *A II. Helv. Hitvallás Magyarországon* Bp. 1967, 204. l.

[3] SCHULEK Tibor: *Az első magyar bibliografusról.* Irod. tört. Közl. 1957. 372. l.

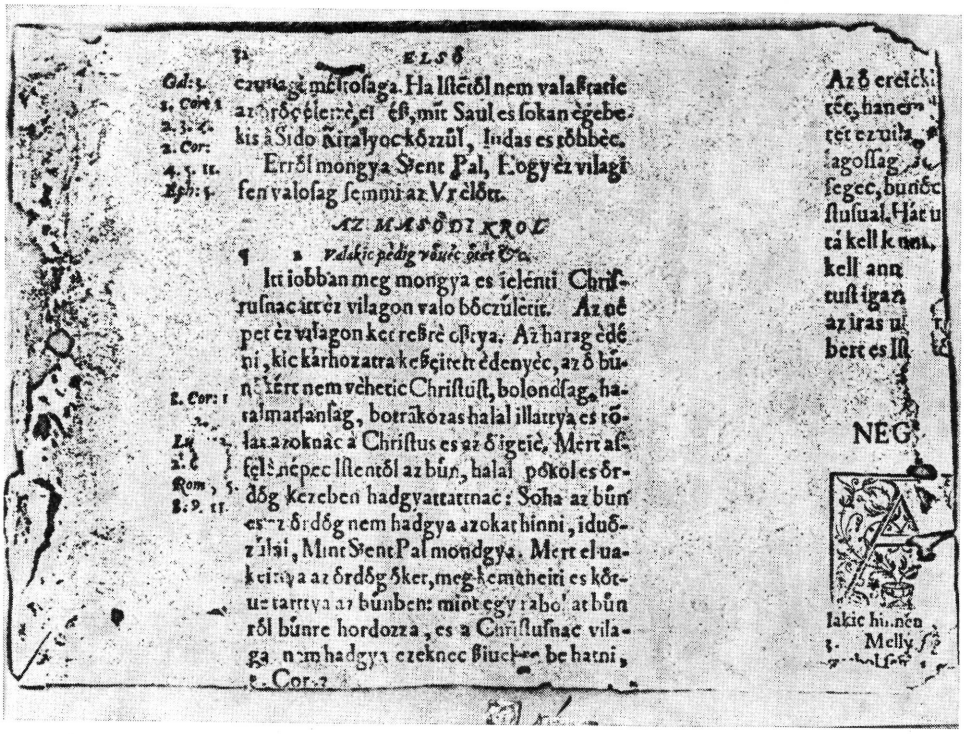

1. Melius elveszett János evangelium-kommentárjának 32. lapja. Lappárján Huszár Gál (majd Bornemisza) jól ismert *A* kezdője.

7,4 cm, magassága az azonos részek egymásra helyezésekor 23,3 cm. A nyomtatvány bal oszlopa alatt e szöveg áll:

Döbröczömbe, nyomtata
Töröc Mihal.

Ezen összetartozó két levél tartalma a következő: *Az minden napi köniörges.* (Miatyánk), *Az körösztiensegröl valo igaz vallas.* (Hiszekegy), *Reggeli könyörges. Estueli könyörges.*

A harmadik levél, amely valamiképpen az előbbiekhez tartozik, az egyetlen kissé megsérült darab. Szintén kéthasábos, azonos tükörrel, bal szélén kb. 12 mm, alul csak 9 mm hiánnyal. Címei: *Aztal aldas. Hala ad*(as) és . . . *at* . . . *tota Ecclesia. Oratio Pater noster* (Miatyánk parafrázis).

8. 11 soros *latin történeti szöveg* rendkívül széles szedéstükörrel, mert a 14,6 cm hosszú soroknak mind eleje, mind vége hiányzik. Ez is egyleveles nyomtatvány. A szöveg a lap felső harmadát tölti ki s alatta ez áll:

Debreceni,
Excudebat Michael Töröc.

Még nem sikerült megállapítani tartalmának eredetét. Agrippáról, Herodiásról, Herodesről, pártusok királyáról, bizonyos Gaiusról (alighanem Caligula) és Pilátusról

van szó benne. — Talán valamilyen JOSEPHUS FLAVIUS átírásból vagy GESTA ROMANORUMBÓL való.

9. *Káté.* 1 levél. Az oktáv méretű nyomtatványnak csaknem teljesen ép D_4 és D_5 levele és az ezekkel összefüggő D_1 és D_8 felső harmada. A tükör szélessége 6,6 cm

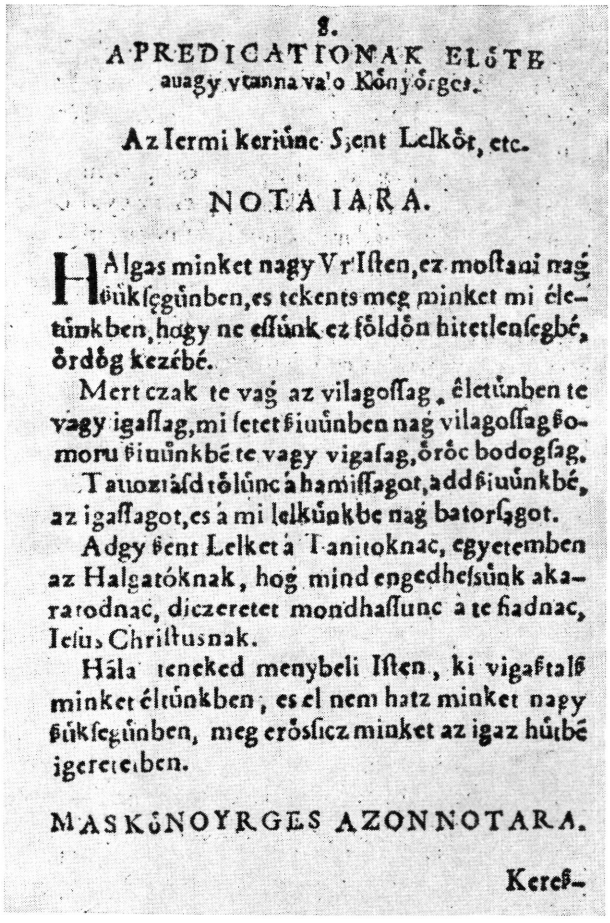

8.

A PREDICATIONAK ELŐTE
auagy vtanna valo Könyörges.

Az Iermi keriünc S;ent Lelkőt, etc.

NOTA IARA.

HAlgas minket nagy Vr Iſten, ez moſtani nag ßükſęgünben, es tekents meg minket mi életünkben, hogy ne eſſünk ez földön hitetlenſegbé, ördög kezébé.

Mert czak te vag az vilagoſſag, életünben te vagy igaſſag, mi ſetet ßiuünben nag vilagoſſag ßomoru ßiuünkbé te vagy vigaſag, öröc bodogſag.

Tauoztáſd tőlünc á hamiſſagot, add ßiuünkbé, az igaſſagot, es á mi lelkünkbe nag batorſagot.

Adgy ßent Lelket á Tanitoknac, egyetemben az Halgatóknak, hog mind engedheſsünk akaratodnac, diczeretet mondhaſſunc á te fiadnac, Ieſus Chriſtusnak.

Hála teneked menybeli Iſten, ki vigaßtalß minket éltünkben, es el nem hatz minket nagy ßükſegünben, meg erősſicz minket az igaz hűtbé igeretetben.

MASKŐNOYRGES AZONNOTARA.

Kereß-

2. A váradi 1566. évi énekeskönyvnek 8. lapja. Szembetűnő az „L. F." kiadására jellemző rendetlen szedés. Az ének első sorában szótaghiány, a 3. versszakban egész sor elmaradt, a legutolsó szóban d helyett t.

hossza élőfejtől őrszóig 12 cm. Még a lapszámozás is kikövetkeztethető: 55—58 néhány szélső betű hijján teljesen ép, 49—50 és 63—64 csonkák.

Ez első ismertetésnél mellőzhető az összes lehetőségek felsorolása, amiknek valamelyike által ez a rendkívül érdekes, 1551 és 1565 közötti időből származó makulatúra anyag együvé sodródott a Váradon, vagy inkább Debrecenben dolgozó könyvkötő műhelyében.

Az egyik töredék HELTAI kolozsvári műhelyéből való, két másikat HOFFHALTER

Rafael nyomta Debrecenben, az összes többi, amint alább kimutatjuk, HUSZÁR Gál vagy TÖRÖK Mihály műhelyéből származik.

Három esetben kétségbe vonhatatlan a TÖRÖK nyomda: a MELIUS *Magyar Predikacióiból* való három levélnél (1563, RMK I. 53.) és annál a két egyleveles nyomtatványnál, amely kifejezetten közli a nyomtató nevét. Ez utóbbiak nyilvánvalóan didaktikus célt szolgáló falitáblák lehettek iskolai és templomi kifüggesztésre, akárcsak LUTHER első *Kis Káté* kiadványai.[4]

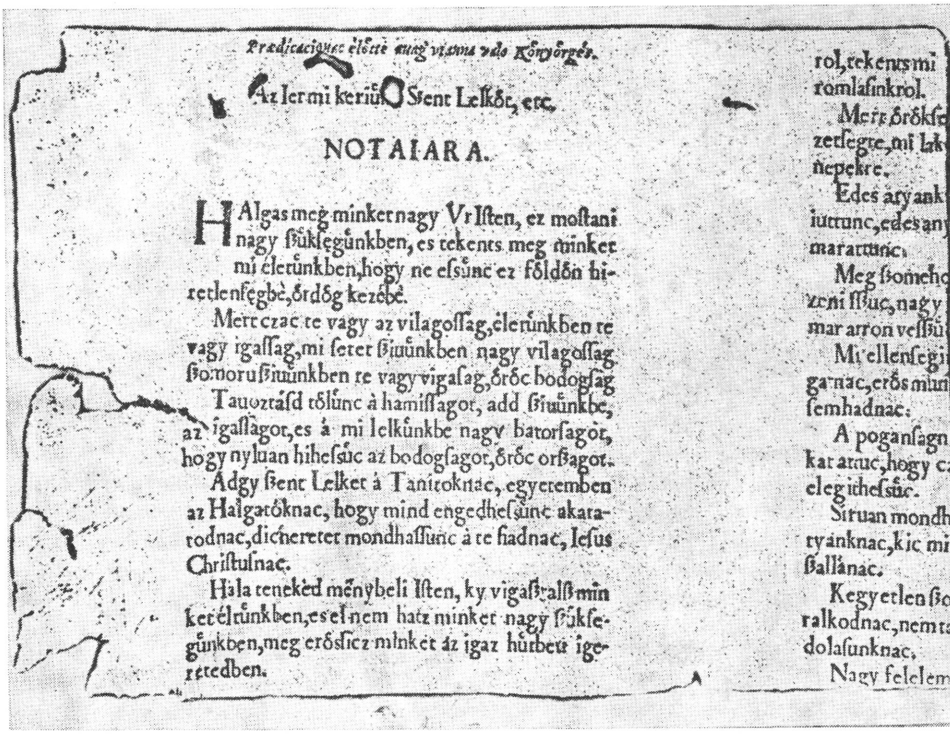
Predicacionec előtte mag vitatni való Könyörgés.

Az Iermi keriüc O Sʒent Lelkőc, etc.

NOTAIARA.

HAlgas meg minket nagy Vr Iſten, ez moſtani nagy ſʒűkſegünkben, es tekents meg minket mi életünkben, hogy ne eſsünc ez földőn hiretlenſegbe, ördőg kezébe.

Mert czac te vagy az vilagoſſag, életünkben te vagy igaſſag, mi ſetet ſʒiuünkben nagy vilagoſſag ſʒomoru ſʒiuünkben te vagy vigaſag, őrőc bodogſag

Tauoztáſd tőlünc à hamiſſagot, add ſʒiuünkbe, az igaſſagot, es à mi lelkünkbe nagy batorſagot, hogy nyluan hihesſüc az bodogſagot, őrőc orſʒagot.

Adgy ſʒent Lelket à Tanitoknac, egyetemben az Halgatóknac, hogy mind engedhesſünc akaratodnac, dicheretet mondhaſſunc à te fiadnac, Ieſus Chriſtuſnac.

Hála teneked ménybeli Iſten, ky vigaſʒtalſʒ minket életünkben, es el nem hatz minket nagy ſʒükſegünkben, meg erősſicz minket az igaz hütbeli igeretedben.

rol, tekents mi romlaſinkrol.

Mert őrőkſe zetſegre, mi lak nepekre.

Edes atyank iuttunc, edes an marattunc.

Meg ſʒomeho zeni ſſüc, nagy mar arron veſſü

Mi ellenſegi ga nac, erős min ſemhadnac:

A poganſagn kar attuc, hogy c elegithesſüc.

Situan mondh tyanknac, kic mi ſʒallánac.

Kegyetlen ſʒo ralkodnac, nem t dolaſunknac.

Nagy felelem

3. Az elveszett debreceni 1562. évi énekeskönyv (bizonyára) 8. lapja és a 13. lap harmada. Nyilvánvaló a váradi kiadvány függősége emettől.

Ez adottságokból kiindulva a következő, a többi töredéket is meghatározó szedési és betűtípus jellegzetességek állapíthatók meg:

1. Török imádságtáblájának kezdői (M H O K F) alatt ugyanaz a jellegzetes sorkihagyás látható, mint MELIUS 1562 évi *Káté*ja (RMK. I. 49.) dedikációjának kezdetén, mint az 1562 őszén megjelent MELIUS-féle *A Keresztienec nyomoruságokban valo vigasztalasoknak modja* (RMK. I. 50.),[5] MELIUS 1563. évi *Magyar predikációi* (RMK. I. 53.), amik már TÖRÖK nevét mutatják a kolofonban, és a most előkerült énekeskönyvtöredék teljesen azonos típusú (1 cm magas) kezdői alatt.

2. Valamennyi ide tartozó nyomtatvány közös jellemzője az ő és ű betű. Előbbinél a kis *e* közvetlenül rajta ül az o-n, utóbbinál az e magasan az u bal szára fölött helyezkedik el.[6]

[4] Vö. *Die Bekenntnisschriften der ev. luth. Kirche*, Göttingen 1952, XXX. l.
[5] NAGY Barna i. m. 211. l.

3. A *Káté* élőfejére annyira jellemző ü : ỳ (Az HITRỳL) látható Török *Hiszekegy*jében (ỳl atya Istennee iobiara), az énekeskönyv 9. lapjának 3. sora végén (ỳduossé-get), uo. a 13. sorban (ỳduözitönket), valamint a 7. lap alján (Tarts meg monden ỳdöben). Utóbbi kevésbé kopott, úgy hogy a pont helyett felismerhető a kis e.

4. Török imádság-tábláján többféle ß betűvel találkozunk. Csak a *Hiszek* szövegében háromfélével, s ez a többféleség a többi nyomtatványban is megvan.

5. A borgisz kurzív betűk azonossága is megállapítható. Szignifikáns az ů: magasan az u fölött orra bukott kis e-vel; de jellegzetes az ő is: az o fölötti kis e többnyire erősen előre dől. Tipikus a kis fejű és alul laposan széthúzott kis g, valamint az egybeolvasztott ß. Ezek Huszár Gál óvári betűivel azonosak! Lásd a *Comedia lepidissima* címlapját (RMK. I. 39.)![7]

Töredékeink helyes időrendi elhelyezése érdekében revízió tárgyává kell tennünk az eddigi vélekedéseket mind Huszár Gál Debrecenből való távozása időpontját és körülményeit, mind pedig Török Mihály debreceni könyvnyomtató tevékenységének kezdetét és alakulását illetően.

Általában azt tartják, hogy Huszár Gál a szokatlanul sok sajtóhibával és nyomdatechnikai fogyatkozással terhelt két Confessio (RMK I. 85 és 86.) szedésének vége felé hagyta volna el Debrecent.[8]

Ennek az állításnak tudtommal egyetlen indoklása: „vignettái később is előjönnek másutt készült munkáiban" (Benda); „mert a számozatlan 4b levélen előforduló vignetta később Bornemisza prédikációiban fordul elő s Bornemiszához csak Huszártól kerülhetett" (Fitz). Gulyás meg egy egész — máig is kultivált — legendát kanyarít, miszerint Huszár a Melius és a váradi esperes Czeglédi György által a *Confessio* előszavában gyakorolt kritikán megsértődve hagyta volna faképnél Debrecent.

A confessiók nyomási rendetlenségeivel és Huszár Gál távozásával kapcsolatban számba kell vennünk a következőket:

1562 márciusában a török hadak János Zsigmond fejedelem szövetségében közvetlenül Debrecen szomszédságában vertek tábort.[9]

A budai basa húsvét napján (márc. 29.) szállott be Debrecenbe és ötöd napig volt ott. „Őmagakat a debrecenieket nem vágták le, de valahon mi morhájuk volt, pénz, ruha és egyéb eféle marha, az mind elkelt. Ami élést találtak, az is. Aki Debrecenben megmaradott, ki mi módon tehette, még vidéki szekereken is, költözni sietett, ki Erdély felé, ki Tokaj felé, ki egyebüvé, mert lovat tizenhat száznál többet vittek el..."[10]

A *Confessio* június 27-én kelt előszavában ezt a szövetségi *furor Turcicust* panaszolja Melius, amely a munkát akadályozta, mivel a félelem mindenfelől szorongatta őket. Itt esik szó a tipografus gondatlanságáról és hanyagságáról, a korrektor restségéről és járatlanságáról és őmaga távollétéről.[11]

[6] N. b. A *Magyar Prédikációk* főszövege nem 12 pontos cicero, hanem 10 pontos garmond antiqua. A kiemelt szövegrészeket azonban ciceróban hozza, s e részekre áll is a szóbanforgó típusközösség!

[7] Fitz J.: *A magyarországi nyomdászat stb. története* Bp. 1967. 189. l.

[8] Kathona Géza: *Méliusz Péter és életműve* (II. Helv. Hitv. Magyarországon) Bp. 1967. 137. l.; Fitz J. i. m. 193. l.; Benda-Irinyi: *A 400 éves debreceni nyomda* Bp. 1961. 21. l.; Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. sz.-ban* Bp. 1931. 115—119. és 262. lapok.

[9] Benda—Irinyi i. m. 21. l.

[10] Török Ferenc leveléből Nádasdi Tamáshoz 1562. ápr. 15. OLT Nádasdi lt. Botta István közlése.

[11] Az eredeti latin szöveget, valamint annak magyar fordítását közli Gulyás P. i. m. 116., illetve 262. lapján. A hozzá fűzött, Huszár Gálra vonatkoztatott kiértékelés azonban minden tárgyi alakot nélkülöz.

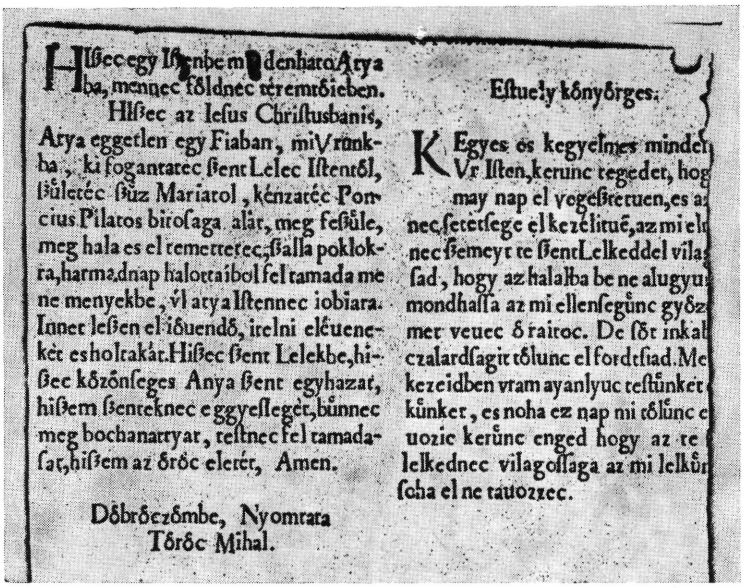

HIßec egy Iſ[illegible]nbe m[illegible]denhato Atya
ba, mennec fôldnec téremtôieben.
Hiſſec az Ieſus Chriſtusbanis,
Atya eggetlen egy Fiaban, mi Vrunk-
ba, ki fogantatec ßent Lelec Iſtentôl,
ßûletéc ßûz Mariatol, kénzatéc Pon-
cius Pilatos biroſaga alát, meg feßûle,
meg hala es el temettetec, ßalla poklok-
ra, harmadnap halottaibol fel tamada me
ne menyekbe, vl atya Iſtennec iobiara.
Innet leßen el iôuendô, itelni elêuene-
kèt es holtakát. Hiſſec ßent Lelekbe, hi-
ßec kôzônſeges Anya ßent egyhazat,
hiſſem ßenteknec eggyeſſegèt, bûnnec
meg bochanattyat, teſtnec fel tamada-
ſat, hiſſem az ôrôc eletét, Amen.

Dôbrôczômbe, Nyomtata
Tôrôc Mihal.

Eſtuely kônyôrges.

KEgyes es kegyelmes minde[illegible]
Vr Iſten, kerunc tegedet, hog[illegible]
may nap el vegeßtetuen, es a[illegible]
nec ſetètſege el kezélitué, az mi el[illegible]
nec ßemeyt te ßent Lelkeddel vila[illegible]
ſad, hogy az halalba be ne alugyu[illegible]
mondhaſſa az mi ellenſegûnc gyôz[illegible]
met veuec ô raitoc. De ſôt inkal[illegible]
czalardſagit tôlunc el fordtſiad. Me[illegible]
kezeidben vram ayanlyuc teſtûnket[illegible]
kûnket, es noha ez nap mi tôlûnc e[illegible]
uozic kerûnc enged hogy az te[illegible]
lelkednec vilagoſſaga az mi lelkû[illegible]
ſoha el ne tauozzec.

4. A csak egy oldalra nyomott imádságok egyik (alsó) része

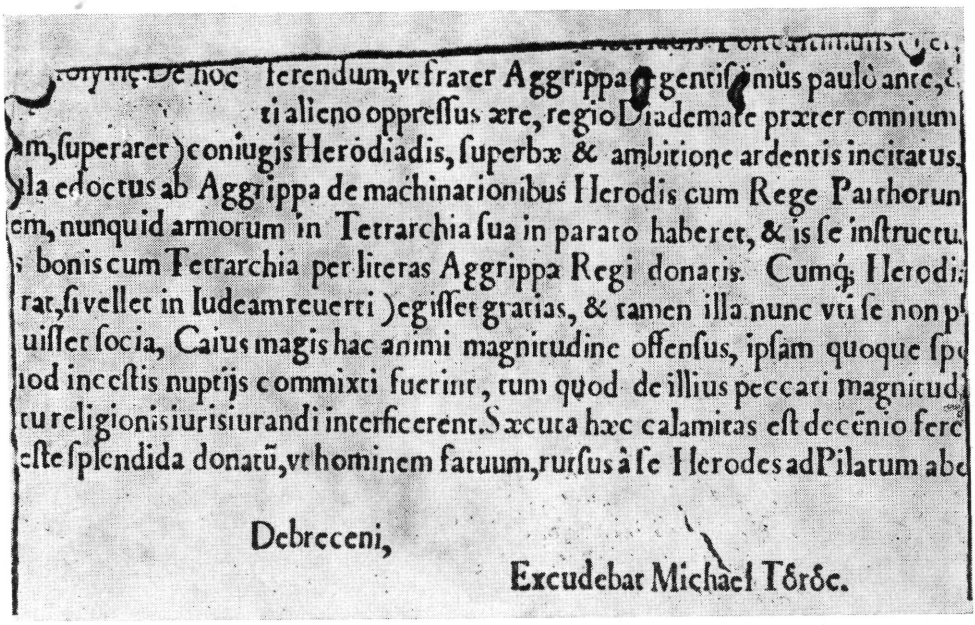

[illegible] ferendum, vt frater Aggrippa [illegible]gentiſ[illegible]mûs paulò ante, [illegible]
ti alieno oppreſſus ære, regio Diademate præter omnium
[illegible]m, ſuperaret) coniugis Herodiadis, ſuperbæ & ambitione ardentis incitatus,
[illegible]la edoctus ab Aggrippa de machinationibus Herodis cum Rege Parthorun
[illegible]em, nunquid armorum in Tetrarchia ſua in parato haberet, & is ſe inſtructu
[illegible] bonis cum Tetrarchia per literas Aggrippa Regi donatis. Cumq; Herodi
[illegible]rat, ſi vellet in Iudeam reuerti) egiſſet gratias, & tamen illa nunc vti ſe non p
[illegible]uiſſet ſocia, Caius magis hac animi magnitudine offenſus, ipſam quoque ſp
[illegible]iod inceſtis nuptijs commixti fuerint, tum quod de illius peccati magnitud
[illegible]tu religionis iuris iurandi interficerent. Sæcuta hæc calamitas eſt decẽnio fere
[illegible]eſte ſplendida donatũ, vt hominem fatuum, rurſus à ſe Herodes ad Pilatum abe

Debreceni,

Excudebat Michael Tôrôc.

5. Az ugyancsak egy oldalra nyomott, a sorok mindkét végén csonka latin szöveg. Eredete még meghatározatlan.

MELIUS jelzett távolléte alighanem az a keserves követjárás lehetett Szolnokra MAMHUT béghez, amelyet JÁNOS ZSIGMOND megbízásából vállalt CZEGLÉDI György váradi esperessel együtt a török rabságba esett Szegedi Kis István kiszabadítása érdekében.[12]

Ami mármost HUSZÁR Gál távozását illeti, ahhoz semmi szükség sem a MELIUSZszal való összekülönbözés legendájára, sem pedig a török elől való menekülés feltételezésére. Először is HUSZÁR egész élete tanúsítja, hogy sohasem ijedt meg veszedelmes helyzetektől. Másodszor tudnunk kell, hogy HUSZÁR Debrecent sohasem tekintette, nem is tekinthette végleges működési helyének. Ő ott mindvégig „*a Cassai Lelki pasztor exul*" maradt.[13]

Aki Óvárt 1558-ban kiadott három prédikációjában (RMK I. 36.) mintegy hitvallásszerűen bizonyságot tesz lutheránus teológiájáról, akit a féltékenyen lutheránus kassai városi tanács magyar papnak hívott meg, aki részt vett 1560 júliusában az Ötváros kisszebeni zsinatán s ott mind a hitvallás dolgában, mind a szertartásokra nézve (fehér karing viselése stb.) kötelezettséget vállalt,[14] utóbb pedig mint komjáti lelkész Forgách Imrének, a nyugati Felvidék lutheránusai egyik fő patrónusának udvari papja és atyai barátja („parens meus alter et amicus longe omnium carissimus")[15] annak nem pusztán MELIUS goromba természetét volt nehéz elviselnie, hanem a KÁLMÁNCSEHI szélsőséges sakramentáriusságából csak igen lassan kálvinizmussá váló debreceni teológiai légkört is. — Amikor azért azt kellett tapasztalnia, hogy a Kassára való visszatérés reménytelen, mindjárt azon volt, hogy mielőbb visszakerüljön régi munkaterületére, Nyugatmagyarországra. Így valószínűleg még a török fosztogatás előtt távozott Révkomáromba. Hogy MELIUS könyvnyomtató tevékenységét lojálisan biztosítani kívánta, annak nem csak az a bizonysága, hogy ott hagyta betűit, ékes kezdőit és a gyakorlott tipografust, TÖRÖK Mihályt.[16]

A szedés- és betűtípusvizsgálat alapján e jelentős átmeneti 1562-es évben úgy látszik nem lehet határozott különbséget tenni a HUSZÁR Gál távozása előtti és utáni nyomtatványok között. A betűk változatlanok maradnak, HUSZÁR Gál szép kezdői (vignettái) távozása után is mutatkoznak debreceni nyomtatványokon, és a TÖRÖK Mihály nyomtatványaira annyira jellemző sorkihagyás az egy cm magas kezdők alatt már a *Confessiók* nyomása előtt is előfordulnak. Bizonyosra vehető azonban, hogy a *Confessiók* kinyomásában HUSZÁR Gál egyáltalán nem, TÖRÖK Mihály pedig csak a szedés elején vett részt. Minden jel viszont arra mutat, hogy Török már HUSZÁR Gál alatt is szedő volt a nyomdánál,[17] a török elől azonban sok más polgárral együtt ő is kereket oldott, s csak a két *Confessio* kiszedése után tért vissza Debrecenbe.

A nyomda megfelelő vezetés nélküli időszaka, amely minőségi mélypontját is jelenti, a török dúlástól (márc. 31—ápr. 3.) a kedélyek és körülmények csillapodtáig,

[12] CSERNÁK Béla: *A ref. egyház Nagyváradon 1557—1660* Oradea—Nagyvárad 1934. 35. l; SKARICZA Máté: *Vita Stephani Szegedini, Basileae 1586* (RMK III. 740.)

[13] RMK I. 48. ajánlása.

[14] *Tört. Tár. 1890.* 198. l. *Századok.* 1895. 32. l.

[15] *Magy. Könyvszle.* 1888. 214. l.

[16] Figyelemre méltó, hogy BORNEMISZA Péter, aki Kassán HUSZÁRnak diakónusa és nyomdai szóciusza volt, ott az énekeskönyv nyomtatását HUSZÁR fogsága alatt befejezte, gazdájának menekülését és bizonyára a nyomda menekítését is megszervezte, nem maradt Debrecenben, de már 1561 második felében kalendáriumot nyomat 1562-re Bécsben HOFFHALTER Rafaelnál (SZTRIPSZKY 1802.). — Ennek a BORNEMISZA—HUSZÁR Gál—HOFFHALTER kapcsolatnak lehetett következménye Hoffhalterék Debrecenbe érkezése 1562—63 fordulóján.

[17] Ezt már BENDA is sejtette, ha nem is a kezdők alatti kihagyás indokolásával. I. m. 22. l.

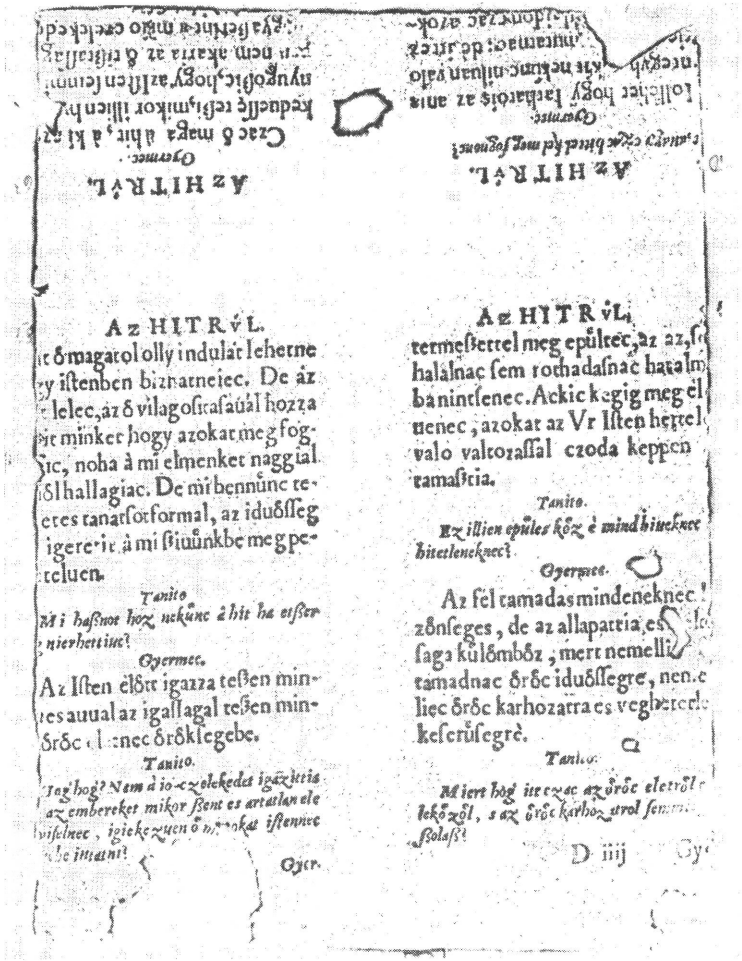

Az HITRŐL.

Gyermec.

Czac ő maga áltat, á kí az
kedueſſég tekintetből illien hi-
nyuſoſſic, hogy azſſal ſem tudgya
nem akarja az ő tiſtaſſá-
ga ſzerint ſzáz ſzerint.

Az HITRŐL.

Gyermec.

Tollaſſer hogy tarthatoſs az anya-
nec, mikor nekünc nilvan vallá-
ſunkban ſzáz ſzerint?

Az HITRŐL.

Tanito.

Mi haſznot hoz nekünc á hit ha elſſer
nyerhettünc?

Gyermec.

Az Iſten élőtt igazza teſſen min-
dés auual az igallagal teſſen min-
ſőrőc ſ[illegible]nec ſőrőklegebe.

Tanito.

Jaz hogy? Nem á io ezelekedet igazittia
az embereket mikor ſſent es artalan ele
viſſlnec, igiekezuen ő parancſokat iſtennec
ſze imaſni?

Gyer.

Az HITRŐL.

termeſſettel meg epültec, az az, ſ[illegible]
halálnac ſem rothadaſnac hatalm[illegible]
banintſenec. Ackic kegig meg el
uenec, azokat az Vr Iſten hettel
valo valtozaſſal czoda keppen
tamaſztia.

Tanito.

Ez illien epules köz è mind hiueknec
hitetleneknec?

Gyermec.

Az fel tamadas mindeneknec
zönſeges, de az allapattia es
ſaga külömböz, mert nemelli
tamadnac ſőrőc iduſſſegre, nem e
liec ſőrőc karhozatra es veghetet
keſerüſegre.

Tanito.

Miert hog itt ezac az ſőrőc eletről
lekő ről, s az ſőrőc karhoz atrol ſem
ſolaſſ?

D iiij Gy

6. Kálvin Genfi Kátéja fordításának 58. és 55. lapja, valamint 50. és 63. lapjának felső harmada.

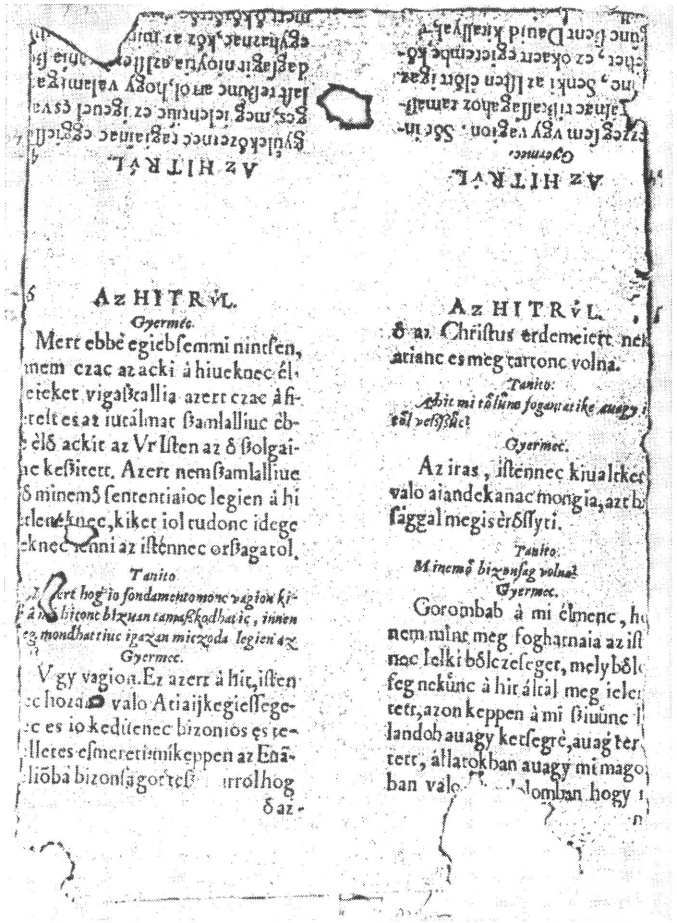

Az HITRŐL.

Gyermec.

Gyülekezemec ragaſzmac eggiczi
ecs meg ſzentſeg es igazſag
lattetſzhuc ez igazi ſzentſeg
egyhazmac, kőz az vtol-
ſo feltamadas.

Az HITRŐL.

Gyermec.

Merth ebbe egiebſemmi nintſen,
mem ezac az acki á hiueknec él-
eieket vigaſzkallia azert ezac á hi-
tſelt es az iutálmat ſamalliuc eb-
ſe élő ackit az Vr Iſten az ő ſolgai-
nc keſſitett. Azert nemſtamalliuc
ő minemő ſententiaioc legien á hi
tlenekncc, kiket iol tudonc idege
eknec lenni az iſtennec orſſagatol.

Tanito.

Azert hog io fondamentomonc vagion ki-
ſſ á hitonc bizuan tamaſkodhatic, innen
eg mondhattiuc igazan miczoda legien az

Gyermec.

Vgy vagion. Ez azert á hit, iſten
ec hozaſ valo Atiaijkegieſſege-
c es io kedűtenec bizonios es te-
lletes eſmeretiminkeppen az Enā-
liőbā bizonſagot tes[illegible] rrolhog
ő az-

Az HITRŐL.

ő az Chriſtus erdemeiert nek
arianc es meg tartonc volna.

Tanito.

Azhit mi tőlünc fogua azike auagy
től ſzelſſhc?

Gyermec.

Az iras, iſtennec kiualtket
valo aiandekanac mongia, azert h
ſſággal megis erőſſyti.

Tanito.

Minemő bizonſag volna?

Gyermec.

Gorombab á mi élmenc, h
nem nalnc meg fogharnaia az iſt
nec lelki bőlczeſeget, melyből
feg nekünc á hit által meg iele
tett, azon keppen á mi ſiuünc
landob auagy ketſegre, auagy ter
tett, állatokban auagy mi mago
ban valo [illegible] lomban hogy

7. E debreceni fordítás 56. és 57. lapja, valamint a 49. és 64. lap felső harmada.

illetve TÖRÖK Mihály visszatéréséig tarthatott. Ezt nem szükséges a két *Confessio* (RMK II. 85, 86.) dátumaihoz (az utolsó aug. 27.) fűznünk, hiszen TÖRÖKnek, ha nem volt jelen a *Confessiók* szedésének romlásakor, nem is kellett magára vennie az előszavak sértő megjegyzéseit. Ezt az is igazolja, hogy a kétrészes MÉLIUS-könyv (RMK I. 50.) egyik ajánlása három napra rá, aug. 31-én kelt, ez pedig már TÖRÖK Mihály szedési sajátságát mutatja.

Ha viszont meggondoljuk, hogy az említett mű második felének ajánlása okt. 12-én kelt, akkor valószínű, hogy az énekeskönyv szedésén már időközben dolgoztak.

Az előkészítés még a török szállás előtt, HUSZÁR Gál gondozásában történhetett.

Egy régebbi, de még közreadatlan tanulmányomban kimutatom, hogy HUSZÁR Gál 1574-ben, amikor nagy, kétrészes graduálját KOMJÁTIban kiadta, csak az 1562-es énekeskönyvet ismerhette, a váradi 66-osat és a debreceni 69-eset *nem*.

MELIUS *János kommentárjának* a *Válogatott prédikációk* (RMK. I. 54.) előtt kellett megjelennie.[18] Ezeknek ajánlása 1563 dec. 16-án kelt, a *Magiar Predikatioc* (RMK. I. 53.) testes, közel 600 lapos negyedrét kötetének viszont május 25-ről való az ajánlása, s ez évből való KÁROLYI Gáspár *Két Könyve* is (RMK. I. 52., közel 200 nyolcadrét lap). Így e termékeny évbe aligha fér be a *János kommentár*. 1561-ben, MELIUSnak a *Colossa belieknec írt levél prédikáció szerent való magyarázatya* (RMK. I. 47) után (az ajánlás kelte május 1) és *A Christus Közbe Iarasarol valo Predicacioc* (RMK. I. 46.) előtt (az ajánlás kelte november 1) kellett annak megjelennie, tehát még HUSZÁR gondozásában.

Abból, hogy a bizonyára nem túl nagy jelentőségű egyoldalas iskolai nyomtatványok alá büszkén, de elég fölöslegesen kiteszi nevét, a szedőből üzemvezetővé (vagy nyomdatulajdonossá?) lett Török örömét érzem előlépése fölött; ez pedig talán arra enged következtetni, hogy itt első „saját" nyomtatványairól van szó. (Az addig neve nélkül megjelent nyomtatványai még a MELIUS vagy a városi tanács döntése előtti próbaidőre eshettek.)

Legrejtélyesebbnek látszott valamennyi lelet közül a *káté* kérdése. MELIUSnak 1562-ben jelent meg, méghozzá ajánlása első betűjénél a TÖRÖK-féle szedésmóddal, *Catekismusa „Caliunus Ianus irassa szerint"*. (RMK. I. 49.)

Az ajánlás datálatlansága miatt nem dönthető el, hogy a *Confessiok* előtti vagy utáni kiadvány-e, másszóval, hogy HUSZÁR vagy TÖRÖK nyomtatvány-e. De akár ez, akár az, elképzelhetetlennek tűnt, hogy MELIUS, amikor maga is kátét adott ki (vagy készült kiadni), eltűrte volna egy másik, az övével konkurráló káté forgalomba hozatalát Debrecenben és környékén. De megoldódott a probléma abban a pillanatban, hogy NAGY Barna felismerte a töredék szövegében *Kálvin János Genfi Katekizmusának fordítását*. Az eredeti franciául 1542-ben, latinul először 1545-ben jelent meg.

MELIUS kátéjáról méltán írhatta RÉVÉSZ Imre:[19] „valójában a Méliusz saját műve, a Kálvin nevét csak a nagyobb tekintély okából viseli, s néhány egyező theologiai gondolaton kívül csak abban mutat a genfi reformátor kátéival hasonlóságot, hogy, mint azok, úgy ez sem gyermekek használatára való."

A mi töredékünk azonban valósággal a *Genfi Katechizmus* fordítása! Minden valószínűség szerint az történt, hogy MELIUS megírta a maga kátéját, az talán már sajtó alatt is volt, amikor kezébe került KÁLVIN kátéja. Ennek nyomán némi igazításokat tett a szövegén, s aztán, tényleg „a nagyobb tekintély okából" a címlapon is megemlíti *Caluinus Ianust*. Hamarosan azonban őmaga eszmél a *Genfi Katechizmus* dogmatikai jelentőségére, s sajátmaga fordítja és rendezi sajtó alá KÁLVINnak e jelentős munkáját.

[18] NAGY Barna i. m. 204. l.
[19] Magyar református egyháztörténet. Debrecen 1938. 257. lap.

Mivel a most már TÖRÖK Mihály igazgatása alatt álló debreceni nyomda 1563-ban igen erősen igénybe volt véve terjedelmes és részben elveszett MELIUS-művek kiadásával. tanácsos e nyolcadrét mű megjelenési idejét 1564 elejére tenni, fenntartván a korábbi kiadás lehetőségét.

A *Genfi Katechizmus* a református hitvallások Müller-féle kiadásában[20] 36 lapot, illetve 1756 sort tesz ki. Töredékünk összefüggő szövege ott a 126. lap 45. sorától a 127. lap 28. soráig terjed. MÜLLERnél a töredékünk végéig terjedő összefüggő rész (vagyis a töredék 58. lapja aljáig) 10 és egynegyed lap, vagy 505 sor. Így két aránypárral könnyen megállapíthatjuk megközelítően a debreceni Kálvin-káté terjedelmét. 10,25 : 36 = 58 : x. Akkor x, vagyis KÁLVIN debreceni kátéjának lapszáma 203. A sorok szerinti számolásnál töredékünk laponkénti 21 sorából sem az élőfejet, sem a Tanitó és Gyermek átlagban háromszor előforduló külön sorát nem szabad beleszámítani, mivel MÜLLER csak betűvel jelez a sorok elején. A szövegre tehát laponként 17 sor számítható: 1756 : 505 = x : (58 × 17). Akkor x, vagyis a sorok száma 3428, ami 17-tel osztva 201 lapszámot ad. A *Genfi Katechismus* magyar szövege tehát 201—203 lapot tehet ki oktáv méretben. Ehhez természetesen járulhatott még KÁLVIN ismert és MELIUS esetleges előszava is.

A könyv élőfeje nyilván KÁLVIN fejezetcímei szerint változott: *De fide, de Lege, de oratione, de Sacramentis.* Töredékünk négy egymást követő lapja a hitről szóló első fejezet vége felé található szöveget adja.

A fordítás bizonyára magától MELIUSTÓL való. Nem valószínű, hogy e munkával mást bízott volna meg, de nem is ismerünk környezetében más olyan ragyogó stilisztát mint amilyennek töredékünk a fordítót mutatja. Bámulatos virtuozitással igazítja a nehézkes latin szöveget a magyar gondolkodás- és kifejezésmódhoz.

Mikor a kitűnő MISZTÓTFALUSI KIS Miklós *A Genevai Szent Gyülekezetnek Catechizmusát* újra lefordítja és 1695-ben Kolozsvárt kiadja (RMK I. 1468), nem is sejti, hogy 130-nál alig több esztendővel előtte már megjelent e káté magyarul, méghozzá egy általa meg sem közelített ékes magyar nyelven.

Ezzel végére értem a wolfenbütteli lelet ismertetésének és az evvel kapcsolatos nyomdatörténeti mérlegelésnek. Örülnék, ha a debreceni nyomdára annyira kritikus 1562. évre vonatkozó fejtegetéseim helyeslésre találnának. Ez esetben eloszlik egy HUSZÁR Gál—MELIUS állítólagos összekülönbözésére vonatkozó, alaptalan vélekedés és csaknem fél esztendővel előbbre kerül TÖRÖK Mihály nyomdavezetői tevékenységének kezdete viszont megoldatlan problemaként jelentkezik az a kérdés, hogy mit csináltak HOFFHALTERÉK 1563—65 között Debrecenben, ha valóban HOFFHALTER Rafael metszette az 1563. évi Magyar *Praedikatioc címlapját?*[21]

Nem fejezhető be a tudósítás anélkül, hogy meleg köszönetet ne mondjunk a wolfenbütteli könyvtár igazgatójának, Dr. Paul RAABE úrnak, valamint kitűnő restaurátorainak, amiért fáradságot nem kímélve váradi unikumukat felbontották a kartonná csirizelt makulatúra masszát szétbontották, és a lelet xerokópiáit megküldték.

SCHULEK TIBOR

[20] Karl MÜLLER: *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche.* Leipzig 1903. 117—153. l.

[21] SOLTÉSZ Zoltánné: *A Magyarországi könyvdíszítés a XVI. sz.-ban* Bp. 1961. 81. l. és XXXV. tábla, Gulyás i. m. 132.

FIGYELŐ

KŐHALMI BÉLA 1884-1969

A MTA Könyvtörténeti, Dokumentációs és Bibliográfiai Munkabizottsága és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete nevében búcsúzom KŐHALMI Bélától. Az akadémiai Bizottságnak elnöke, a könyvtárosegyesületnek pedig évek óta díszelnöke volt; ám mindez csak cím, külsőleges rang volt ahhoz a sokkal igazibb, sokkal magasabb ranghoz képest, hogy ő volt minden magyar könyvtárosok valóban tisztelt, őszintén szeretett Béla bácsija. A magyar könyvtárügy minden frontján igazi Nesztorunk volt: nagytudású és bölcs barát, aki öreg korában is résztvett a fiatalabbak harcaiban és tanácsaival segítette győzelemre a jó ügyet. És ezek a tanácsok mindig hitelesek voltak, mert ott állott mögöttük egy harcban és munkában végigküzdött élet aranyfedezete.

A gyász, a veszteség nehéz órái nem tűrik sem a filológiai részletezést, sem a bölcselkedő retorikát: „a jó mit ember alkotott" — nem fog sírba szállani vele, hanem igenis elnyeri a halhatatlanság egyetlen lehetséges formáját, a jelenlétet az utókor tudatában és életében. Minden magyar könyvtáros — ha megérdemli ezt a nevezetet — adósa és tanítványa KŐHALMI Bélának: ki ebben, ki amabban, ki nagyobb, ki kisebb mértékben, de valamennyien. Gazdag életéből és művéből, egyéniségéből és alkotásaiból nehéz kiragadni egy-egy részt, mint leginkább és elsősorban maradandót. És mégis: utódainknak, tanítványainknak, akik őt már nem fogják ismerni, hogyan fogjuk megmagyarázni, hogy ki volt KŐHALMI Béla, számunkra és a könyvtáros hivatás számára?

Sokat tanultunk (és kell tanulnunk) emberi magatartásából. Szerény volt: ahogyan a nagyon sokat tudó emberek nagyon szerények szoktak lenni. Ez az imponáló szerénység nem a „felsőbb" akarat előtt meghajló hivatalnoki félénkségből fakadt, hanem a szenvedélyes, hivatásos könyvtáros tiszteletadása volt az emberi műveltség örök értékei előtt. Akár a *Könyvek könyve* ötlete és megvalósítása, akár a bibliográfia és dokumentáció növekvő fontosságának korai felismerése, de életművének bármely része vagy részlete is arról tanúskodik, hogy KŐHALMI Béla a könyvtárosságot elválaszthatatlannak tartotta az emberi műveltségtől, az emberi tudástól, a tudománytól. Ezért mondhatjuk talán, hogy hatalmas elméleti és gyakorlati munkásságából a tudományos könyvtárak fognak a legtöbbet közvetlenül a saját fejlődésükben felhasználni. A jelen tudományos (és társadalmi) fejlődése ma már világosan látható módon abban az irányba halad, amelyet KŐHALMI Béla évtizedekkel ezelőtt (valóban mint az elsők közt is az első) megsejtett és hirdetett: hogy e könyvtáraknak fel kell zárkózniok a tudomány többi műhelyéhez és a könyvtárosoknak aktív részt kell venni az alkotó tudomány munkájában. A Magyar Tudományos Akadémia, mikor KŐHALMI Béla legutolsó alkotását Nagydíjjal tüntette ki: nem csupán egy jó és fontos könyvet jutalmazott, hanem egy olyan könyvtárosi és kultúrpolitikai gondolkodásmódot is, mely messze kiemelkedett a tudományellenes prakticizmus vagy a tudománytalan teoretizálás terméketlen lapályai fölé. Haladásnak, műveltségnek és tudománynak ez az abszolút felelősséggel való komolyan-vevése az, amit

Kőhalmi Béla a tudományos szocializmus iskolájában tanult s amit mi fiatalabbak Tőle igyekeztünk eltanulni szerényebb erőink mértékében.

Szabó Ervin, Madzsar József, Dienes László után, most ő is eltávozott az élők sorából. Halkszavú, törékeny alakjával nem fogunk többé találkozni az előadói pulpituson, a szerkesztőségek asztalainál, az egyesületi közgyűléseken vagy az akadémiai bizottságokban. De alkotásai, gondolatai és példája élni fognak mindaddig, míg olvasók és könyvek lesznek e Földön és a magyar Glóbuson.

Mátrai László

Nagy Barna (1909—1969). Az MTA Irodalomtudományi Intézetében, a reneszánsz és barokk kutatócsoport munkaüléséről szeptember 17-én végleg eltávozott közülünk e kiváló felkészültségű, óriási tudású munkatársunk. Halála a hazai irodalom- és könyvtörténet művelői számára pótolhatatlan veszteség. Nevét hiába keressük a tudós almanachok vagy irodalmi lexikonok lapjain. Csak másodsorban és csak pályájának utolsó, rövid szakaszában kezdték őt eredményei alapján a tudománytörténet hivatásos hazai művelői között számontartani.

Iskolai tanulmányait Sárospatakon, Montpellierben, Zürichben (Emil Brunnernál), Bonnban (Karl Barthnál) és Elberfeldben végezte. A sárospataki teológiai főiskola tanára, dékánja és a kollégium rektora, majd a budapesti református teológiai akadémia tanára volt. A dogmatörténet tanítása során figyelme egyre inkább a reformáció kezdő századára, a magyar és az európai reformáció összefüggéseire irányult, hogy életének utolsó tizenkét esztendejében azután a katedrától megválva egészen ilyen irányú kutatásainak szentelje idejét, energiáját. Ezekben az utolsó években a hazai könyvtárak és levéltárak anyagán kívül Bázelben, Genfben, Bécsben, Varsóban és Krakkóban kutatta a magyar és a svájci reformáció, a lengyel és az erdélyi antitrinitáriusok kapcsolatait. A több évtizedes gazdag teológiai vonatkozású irodalmi működése után ekkor, a hatvanas évek elején kezdte el tudománytörténeti eredményeit publikálni. A *Magyar Könyvszemlé*ben Johannes Honter, Gálszécsi István és Melius Juhász Péter egy-egy, részben vagy egészben ismeretlen kiadványáról írt. A *Heidelbergi Káté* és a *II. Helvét Hitvallás* hazai történetét, Melius irodalmi munkásságának új és teljes áttekintését az *Acta et Studia Ecclesiastica* eddig megjelent két kötetében adta közre. Ez a sorozat jórészt éppen Nagy Barna dolgozataival vált a hazai könyv- és kiadástörténet kutatói számára nélkülözhetetlen forrásmunkává. Kritikai kiadásban jelentette meg Bullingernek a magyar reformátorokhoz 1551-ben írt terjedelmes és a XVI. században kétszer is kinyomtatott levelét (H. *Bullingeri Epistola ad ecclesias Hungaricas earumque pastores cripta MDLI.* Bp. 1967; német kiadása 1968-ban). Ez utóbbi bevezető tanulmányában, valamint két német nyelvű írásában kutatásai legfontosabb eredményeinek európai távlatokban megvilágított szintézisét is felvázolta *(Quellenforschungen zur ungarischen Reformationsliteratur, unter besonderer Berücksichtigunt der Beziehung zu Bullinger.* Zwingliana 1965, 191—206; *Bullingers Bedeutung für das östliche Europa. Ein Forschungsbericht.* Wittemberger Vorträge. Hgb. von E. Kähler. Berlin 1968, 84—119). 1968-ban a kritikai Kálvin kiadás körül elért eredményeinek elismeréséül Nagy Barnát a zürichi egyetem díszdoktorává avatta. Az akkori ünneplő megemlékezésekből és most, a nekrológokból kitűnik hogy a reformáció történetével foglalkozó svájci történészek is egészen maguk közül valónak tekintették őt.

Tudományos kutatómódszere az egyháztörténeti, irodalom- vagy könyvtörténeti adatoknak „belülről való" megközelítése, vizsgálata, szemlélete volt. Először a műveknek tartalmát analizálta abban a jelentésben, ahogy az a szerzőkben megfogant és ahogy azt a kortárs olvasók fogadták. Így sikerült a helvét irányú reformációnak vagy az

antitrinitárius mozgalmaknak belső összefüggéseiből eddig rejtve maradt „külső" tényekre következtetnie. Többek között „helyükre tett" régi magyarországi nyomtatványokat: megállapította szerzőiket, meghatározta keletkezési idejüket.

Végül azt sem hallgathatjuk el, hogy NAGY Barna mennyire készségesen és nagylelkűen adta, „osztogatta" tanácsait, segítségét, tudásának gazdag kincseit a rokon témakörökben munkálkodóknak. A hazai XVI. századi reformáció történetét illetően közel egy évtizeden át — SÓLYOM Jenővel együtt — hivatalos felkérés nélkül állandó tanácsadója volt a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* című kiadvány munkatársainak. Élete utolsó heteiben saját kezdeményezésére átnézte e mű elkészült XVI. századi kötetének első hasáblevonatát, és az olvasás közben több mint kétszázötven negyedrét lapra írt jegyzetét, reflexióit és észrevételeit — a közös ügy sikeréért való felelősségtől indíttatva — a szerkesztők rendelkezésére bocsátotta.

HOLL BÉLA

Simon Mária Anna (1920—1969). Az ostoba véletlen hosszabb párizsi tanulmányút megkezdése előtt tragikus autóbaleset formájában szólította el az élők sorából a magyar könyvtáros társadalom egyik legrokonszenvesebb képviselőjét, SIMON Mária Annát, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára hálózati csoportvezetőjét.

Rengeteget dolgozott, rengetegen ismerték, túlfűtött, olykor túlbuzgalomnak tűnő munkatempója, széleskörű szakmai és kulturális érdeklődése és ismeretei, kezdeményező kedve, rendkívül kifejlett hivatásérzete, kitűnő nyelvismerete, szervező vénája, mind-mind a könyvtáros hivatás (és nem egyszerűen a szakma) egyik legkiválóbb képviselőjévé tették.

Óvónőként kezdte pályafutását, majd a felszabadulás után a könyvtáros hivatást választotta és ennek élt. Parlamenti Könyvtár, Pedagógiai Főiskola, ahol tanársegéd volt a könyvtáros tanszéken, Könyvtártudományi és Módszertani Központ jelzik a pálya egyes főbb állomásait, hogy végül az Akadémiai Könyvtárban, egy évtizeden át, tragikus haláláig, maradandó szervező és tudományszervező munkát fejtsen ki, mint az akadémiai kutatóintézetek könyvtári hálózatának felelős könyvtárosa. Ezen kívül, főleg a tudományos könyvtári munka módszertana köréből előadások, konzultációk, cikkek, tanulmányok számottevő mennyisége fűződik nevéhez.

Problémaérzékenysége, szakmai ismeretei, emberekkel való bánni tudása, felelősségérzete, lelkesedése, szervezőkészsége kiválóan alkalmassá tették az akadémiai könyvtárügy egyik legfelelősebb posztjának betöltésére. A kutatóintézeti szakkönyvtárak laza konglomerátumából kellett kifejlesztenie az ország egyik legjelentősebb tudományos könyvtári hálózatát, az akadémiai könyvtárhálózatot. Maradandó eredményeket ért el e folyamat során, és tekintélyes részben személyes munkájának tudható be, hogy az intézeti könyvtáraknak csak adminisztratívan összefogott együtteséből korszerű, hatékony, tartalmilag összekovácsolódott, nemzetközileg is számottevő tudományos kapacitást képviselő könyvtári hálózat vált.

Hálás dolog lenne számokkal operálva kimutatni, hogyan, mennyit fejlődött az akadémiai könyvtárhálózat az ő közreműködésével. Objektív képet erről nyújt kiváló és külföldön is érdeklődéssel fogadott dolgozata, amely az *MTA Könyvtára Publicationes*-sorozata 51. számaként jelent meg *A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti könyvtári hálózata* címmel. És szóljunk még arról, hogy mint ember is mennyire szivén viselte a hálózat gondjait, mennyire kiállt — olykor kellemetlenséget is vállalva — a hálózati könyvtárosokért, ügyes-bajos szakmai és emberi problémáikon igyekezvén segíteni, mennyire szorgalmazta erkölcsi-anyagi megbecsülésüket, szerves bekapesolásukat és részvételüket az Akadémia életében.

Nem maradtak utána nagy horderejű szakirodalmi alkotások, jóllehet intellektuális és szakmai képességeknek ehhez nem volt híjával, de maradt egy nevével ugyan nem jelzett mű, az akadémiai intézeti könyvtárak hálózata, amely sok-sok évig viseli a keze nyomát, szellemét, amely méltó módon szolgálja a magyar tudományt; és vajon van-e ennél hatékonyabb tudományos könyvtári alkotás? Végül pedig megmarad egy melegszívű kedves, segítőkész ember emléke.

RÓZSA GYÖRGY

Gerézdi Rabán. Írásainak gyűjteményes kötete[1] túlkorán félbeszakadt tudományos pályájának végső áttekintése, elszámolása. Lapjairól három rövid évtized hagyatékát kapjuk. Belőlük egy kutatni soha nem szűnő, és a keresett, a sajátjának ismert igazért dinamikus szenvedéllyel harcoló szellemnek képe bontakozik ki.

GERÉZDI Rabán tudományos munkássága — amint a kötet végén TARNÓC Márton bibliográfiai összeállításából megtudjuk — 1939-ben a *Pannonhalmi Szemlé*ben a középkori Szent István-officium himnuszairól írt tanulmányával indult. Lelkesedésének első tárgyát néhány év múlva a hazai humanizmus vizsgálata váltotta fel, és ez érdeklődésének hovatovább egyetlen, központi problémájává nőtt. Ezt a korszakot jelzi posztumus könyvének címe is. A JANUS- és a BALASSI-portré fogják közre azt az 1942 és 1968 között írt tizennyolc dolgozatát, amelyet a szerző — a másra és önmagára alkalmazott szigorú mértéke szerint — továbbélésre méltónak tartott. Ez lett — szándékán kívül — a tudós utókor számára szellemi hagyatékának foglalata. A dolgozatokat három csoportba osztjuk és keressük bennük azokat a szálakat, amelyeknek újra való felvételét és továbbszövését elsősorban a *Magyar Könyvszemle* munkatársaitól, író-táborától remélhetjük.

Az első csoportba soroljuk a mintegy 125 lap terjedelmű esszé-jellegű dolgozatokat, bevezető tanulmányokat, monográfia-fejezeteket, alkalmi tanulmánykötetek cikkeit *(Janus Pannonius, A krakkói egyetem és a magyar művelődés, Irodalmi nyelvünk kialakulásáról, A virágének, Balassi Bálint)*. Ezek Gerézdi torzóban maradt irodalom- és művelődéstörténeti szintézisének mozaikjai. Egyik-másik már csak terjedelme miatt is vázlatnak tekinthető, amelyből hiányzik a részletes kifejtés, bizonyítás. Gondolunk itt például a krakkói egyetemről írt egészen újszerű fejtegetésére, amelyet e tanulmánykötettel közel egy időben az Akadémiai Kiadó lengyel—magyar tanulmánykötetében is olvastunk.

A második csoportban száz lapon, tehát a kötetnek kereken egyötödében GERÉZDI pályájára oly jellemző vitairatait, kritikáit — egy eddig meg nem jelentet és hét régit! — olvashatunk. Kötetének kétségtelenül ezek a legelevenebb, legérdekfeszítőbb lapjai. Az olvasónak úgy tűnik, hogy a szerző ezt az előadásmódot érezte leginkább magáénak. Lovagi tornának tekintette, amelyben az igazság érdekében megengedett a támadás, csak a küzdelem szabályai ellen nem szabad véteni. Ezeket a szabályokat önmagától is, ellenfeleitől is számonkérte.

Ezeknek a kritikáknak újra való kinyomtatása elsősorban az egyes témák kutatói számára jelenthetnek ismét „felnyitott ajtót", újabb kihívást. Bizonyára a szakirodalomban meg is kapjuk majd a válaszokat, korrekciókat *(László-ének!)*. A közlésüknél egyetlen megjegyzésünk volna. A szerkesztőnek lett volna a feladata, hogy a korábban már megjelent válaszokat is idézze! Ami pedig a folytatást illeti, úgy gondoljuk, hogy Gerézdi vita-módszere és hangja minden szellemességével, lüktető harci kedvével együtt tudományos irodalmunkban a nem utánozható, egyedi jelenségek közé tartozik.

[1] *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig.* Tanulmányok. Budapest, 1968. Akadémiai Kiadó. 534 l.

A tanulmánykötet legigazibb értékét a harmadik dolgozat-csoport, a 280 lapnyi terjedelmével is legtekintélyesebb műhelytanulmányok jelentik. Ezek a gondosan megformált, klasszikusan veretes írások a magyar humanizmus egy-egy képviselőjéhez kapcsolódnak. Egyben ezekben az írásokban találjuk meg a szerző igazi filológus-készségének, tudós-tehetségének legszebb eredményeit. JANUS PANNONIUS kiadásainak története és magyar vonatkozései, VÁRADI Péter és leveleskönyve, Nagyszombati Márton és a török ellen szólító latin éneke, Erazmus és Komjáti Benedek, Erazmus és az erdélyi unitáriusok, és valamennyi között talán a legalaposabb, Aldus Manutius és magyar magyar kaposolatainak vizsgálata. Ez utóbbi egykor a *Magyar Könyvszemlé*ben jelent meg. Ezekben az írásaiban találjuk meg azt a lényeges és fontos könyvtörténeti anyagot is, amely GERÉZDI tudományos munkájának módszeresen használt forrása és amelynek további feltárása elsősorban folyóiratunk munkatársaira vár. Ezeket a műhelytanulmányokat újra meg újra kézbe kell venniök mindazoknak, akik a XV—XVI. századi magyar könyv előállításával, terjesztésével, kiadásával, a könyvgyűjtőkkel és olvasókkal foglalkoznak.

HOLL BÉLA

Az IFLA 1969. évi konferenciája. A Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségének 35. konferenciáját 1969. augusztus 24—30. között Koppenhágában rendezték meg. Az érdeklődés minden eddigit felülmúlt: 38 országból 418 könyvtáros vett részt az üléseken. A legtöbben az egyesült Államokból jöttek (60), utána sorrendben Anglia (45), NSZK (41), Dánia (37, mint vendéglátó ország), Szovjetunió (29), Kanada (23) és Franciaország (21) következett. A szocialista országok résztvevőinek száma (a Szovjetunió után): Csehszlovákia: 12, Magyarország: 9, NDK: 8, Jugoszlávia: 7, Lengyelország: 5, Románia: 4 és Bulgária: 1. Az ázsiai, afrikai és latin-amerikai könyvtárosok ezúttal is hiányoztak.

A Magyar Könyvtárosok Egyesületének hivatalos képviselője dr. SZÉKELY Sándor titkár, könyvtárigazgató volt, míg én ugyancsak hivatalosan az Egyesület küldöttjeként, a művelődésügyi tárca terhére utaztam ki. Új és örvendetes esemény volt, hogy dr. DOMANOVSZKY Ákost, az Egyetemi Könyvtár igazgatóhelyettesét katalogizálási szakértőként az IFLA hívta meg. BENEDEK Jenő igazgató és DÁCZER Éva osztályvezető az OMKDK kiküldetésében, ZSIDAI József, a Miskolci Nehézipari Egyetem Könyvtárának igazgatója az IATUL egyik alelnökeként vettek részt. Részben munkahelyük támogatásával, részben saját költségükre résztvettek még: HARTAI Magda, a KGM-MTTI csoportvezetője, HOZNEK Jánosné, a Lakóterv könyvtárának vezetője és KOVÁCS József, az Építéstudományi Tájékoztatási Központ munkatársa. Közművelődési könyvtáros tehát egyáltalában nem vett részt a konferencián, és nem voltunk megfelelően képviselve a nemzeti és egyetemi szekciókban sem.

A konferenciára a következő dokumentumokat nyújtottuk be: a Magyar Könyvtárosok Egyesületének 1968. évi jelentését, dr. GOMBOCZ István tanulmányát a nemzetközi kiadványcsere gazdasági vonatkozásairól, dr. DOMANOVSZKY Ákos összeállítását a nemzeti bibliográfiákban közölt címleírási adatokról és végül az OSZK által kidolgozott választ a magyar központi katalógusokról és a könyvtárközi kölcsönzésről.

A Consultative Committee ülései. Ismeretes, hogy az IFLA szűkebb vezetősége az *Executive Board*. A tavalyi frankfurti ülés óta a tágabbkörű vezetőség, a *Consultative Committee* részére a reformtervekben bővebb hatáskört kívántak biztosítani. Ez a bizottság a szakszekciók és bizottságok elnökeiből és titkáraiból áll.

Már Frankfurtban felmerült az a kívánság, hogy a *Consultative Committee* a program

jobb kidolgozása és a szakmai munka alaposabb előkészítése érdekében tavasszal is ülésezzék az *Executive Board*dal egyidőben. Kitűnt, hogy pénzügyi nehézségek miatt ez aligha valósítható meg. Ezért új *Tanácsadó Csoport*ot alakítottak a *Consultative Committee* kebelében, amely feltételezhetően gyakrabban tud majd találkozni. Ennek tagjai a következők: K. BEAR (Washington, a szakkönyvtári szekció elnöke) A. H. CHAPLIN (London, a katalogizálás egységesítésével foglalkozó bizottság elnöke); F. M. GARDNER (Luton, Anglia, akit a záró plenáris ülésen a közművelődési könyvtárak szekciójának elnökévé választottak); J. LORENZ (Washington, a statisztikai bizottság elnöke); V. ORLOV (Moszkva, a szakkönyvtári szekció alelnöke), G. PFLUG (Bochum, a gépesítési bizottság elnöke); dr. REEDIJK (Hága, a nemzeti könyvtárak szekciójának elnöke) és E. F. D. ROBERTS (Dublin, a régi és ritka könyvek bizottságának titkára). Az új *Tanácsadó Csoport* titkáraként M. WIJNSTROM kisasszonyt (Hága) választották meg.

Az új csoport a következő főbb témákat ajánlotta az IFLA és tagegyesületei figyelmébe: 1. Gondoskodni kell arról, hogy a fejlődő országok könyvtárosai aktívabban kapcsolódjanak be az IFLA munkájába. 2. Az *IFLA News* c. közlönyét szélesebb körben kell terjeszteni. 3. Különös súlyt kell helyezni a bibliográfiai címleírások és a katalogizálás egységesítésére, a gépi úton leolvasható címleírások (MARC II.) programjának megvalósítására. 4. Elő kell készíteni az 1970-ben esedékes Nemzetközi Nevelésügyi Évet és az 1972-ben esedékes Nemzetközi Könyv-Évet. Ez utóbbi kérdésben LIBAERS, REEDIJK, és WIJNSTRÖM külön megbízást kaptak.

A plenáris ülések. Az 1969. aug. 25-én hétfőn tartott megnyitó ülésen K. Helveg PETERSEN dán kultuszminiszter és R. LYSKOLT-HANSEN, a Dán Könyvtárosegyesület elnöke üdvözölte a Közgyűlést, majd Sir Frank FRANCIS, az IFLA elnöke megnyitó beszédet mondott. Vázolta az IFLA fejlődését az elmúlt 6 év alatt, melynek során az európai jellegű szervezethez a szovjet és az észak-amerikai könyvtárosok szorosan hozzákapcsolódtak. Ugyanakkor hiányolta a fejlődő országok könyvtárosainak részvételét. Elvi jellegű eszmefuttatásában különösen a könyvtárosi hivatás átalakulási folyamatát húzta alá és rámutatott a modern dokumentációs és információs igények következményeire.

A. THOMPSON főtitkári beszámolója többek között sorra vette az IFLA nem kis mértékű eredményeit a kiadványok megjelentetése terén. P. KIRKEGAARD-nak, az IFLA pénztárosának a jelentéséből kitűnt, hogy a szervezet anyagi helyzete a működés fokozását is lehetővé tenné. A. SVIRIDOV, a FID képviselője elmondotta, hogy a két szervezet még mindig nem működik eléggé együtt, jó lenne tehát az egymáshoz kapcsolódó, egy helyen rendezett konferenciák szokását felújítani. G. DALTON *Library education and research in librarianship. Some current problems and trends in the United States* címmel megtartotta tartalmas előadását. Utána V. U. SEROV, a Szovjetunió Kulturális Minisztériumában működő Könyvtári Főfelügyelőség vezetője Библиотечная наука и некоторые вопросы библиотечного образования в СССР címmel a könyvtári képzés és a könyvtárügyi kutatások jelenlegi szovjet helyzetét ismertette.

A záró plenáris ülésen egyhangúlag megválasztották az IFLA, új elnökét Herman LIBAERST, a Brüsszeli Királyi Könyvtár igazgatóját, az IFLA egyik eddigi alelnökét. Minthogy a Szövetség reformját az utóbbi években elsősorban ő kezdeményezte, ezért várható, hogy a jövőben az IFLA tevékenysége élénkebb és hatásosabb lesz. A megüresedett alelnöki helyre eredetileg a következő három személyt jelölte a *Consultative Committee:* K. W. HUMPHREYS (Anglia), R. MALEK (Csehszlovákia) és Prof. H. KUNZE (Berlin). Prof. KUNZE később visszalépett, a többség pedig R. MALEK igazgatót választotta meg. Végül közölték, hogy a legközelebbi ülés Moszkvában lesz. 1971-ben Liverpoolban, 1972-ben Budapesten rendezik meg az IFLA közgyűléseit.

A szekciók és bizottságok munkája. A nemzeti és egyetemi könyvtárak szekciója. Az IFLA-nak ez a legfontosabb szekciója, mely ez alkalommal is a legtöbb érdeklődőt

vonzotta. Koppenhágában folytatták a frankfurti ülésen részletesen megtárgyalt Library of Congress féle ún. *Shared Cataloguing Programme* megvitatását, ezúttal azonban már nem csak azzal foglalkoztak, hogy a program Európában és másutt mennyire hasznosítható, hanem már az alkalmazás gépesítésével. A birminghami K. W. HUMPHREYS által bevezetett téma: *The utilization of the MARC project in libraries outside the United States and Canada* ugyanis megvizsgálja, hogy a Library of Congress által mágneses lyukszalagokra vitt kurrens címleírásokat Angliában, az NSZK-ban és másutt mennyire tudják gépi úton leolvasni (MARC = Machine Readable Cataloguing) és a saját könyvtári, ill. bibliográfiai célokra felhasználni. Mind a dolgozatból, mind a vitából kiderült, hogy eddig csak szűk körben valósították meg a címleírások cseréjének ezt a rendkívülien gyors, de egyelőre bonyolult gépi berendezéseket megkívánó formáját. Mindez viszont a tágabb körben való elterjedés esetén nagyot fog lendíteni a katalogizálás nemzetközi egységesítésének ügyén.

A szekció másik fontos témáját A. L. Van WESEMAEL referálta *The international standard book number and library practice* címmel. Ismeretes, hogy Angliában a kiadók egyesülete már 1967 óta alkalmazza a könyvek egyedi számozásának rendszerét. Ennek az a lényege, hogy bizonyos szabályok szerint minden könyvnek azonosítási számot adnak, melyet a kiadó, a szerző, a cím és egyéb adatokból vezetnek le. Rendeléseknél általában már csak ezt a számot idézik, amely mindig egy bizonyos könyvre vonatkozik. A szám a kiadói gyakorlatban mindig 9 számhelyből áll. Az ISO(TC)46 1968 őszén Londonban tartott ülésén azt vitatták meg, hogy ezt a számrendszert miként lehetne a könyvtári munkában is alkalmazni, ill. nemzetközivé tenni. Többek között megállapodtak abban, hogy 10 számhelyet kell biztosítani. A szekció ide vonatkozó határozata azt ajánlja az IFLA elnökségének, hogy alakítsanak egy munkacsoportot a nemzetközi szabványszám könyvtári alkalmazásának kivizsgálására.

Végül a szekció meghallgatta P. HAVARD-WILLIAMS *Education and Training for national and university libraries* c. dolgozatát. Egy további dokumentumban G. OTTERVIK, a göteborgi Egyetemi Könyvtár igazgatója a világszerte nehezen hozzáférhető egyetemi disszertációk központi kezelésének új rendszerét ismertette. E szerint az University Microfilms (Ann Arbor, USA) ezentúl közölni fogja *Dissertation Abstracts* c. havi bibliográfiában az európai disszertációk rövid kivonatait is, ha a szerzők beküldik. Delftben pedig minden beküldött disszertációt lefilmeznek (ugyanezt teszik Londonban az angol disszertációkkal), és kívánságra, térítésért bárkinek pozitív mikrofilmet, mikrokártyát vagy xerox-másolatot küldenek.

Az egyetemi könyvtárak alszekciója ismét két témával foglalkozott, mindkettő szerzője a már említett K. W. HUMPHREYS. A *Standards in University libraries* c. dolgozat ismerteti, hogy az Egyesült Államok, Anglia, az NSZK egyetemi könyvtáraiban milyen normákat alkalmaznak az állomány, a feldolgozó munka, a személyzet, a működtetési költségek stb. terén. A *Libraries in new universities* c. referátum részletesen felsorolja a Szovjetunió, NSZK, Anglia, Svédország, Finnország, Kanada, Egyesült Államok, Ausztrália és néhány fejlődő ország nemrég alapított új egyetemi könyvtárait, a legfontosabb állományi és személyzeti adatokkal.

A közművelődési könyvtárak szekciója. A szekciók érdeklődésének központjában az állományi normák álltak. Jos TORFS (Mechelen, Belgium) vezette be a témát. H. SÜBERKRÜB (Bielefeld, NSZK) a *Book standards of public libraries in the German Federal Republic* c. dolgozatában vázolta, hogy jelenleg az NSZK-ban az elsőfokú szinten már 10 000 kötetet, a második szinten 50 000 kötetet ölelne fel az a standard könyvállomány, amely felé célként kell haladni. Jelenleg az NSZK lakossága számára 25 millió kötet áll a public library hálózatban rendelkezésre, de ez nem elég, és arra kellene törekedni, hogy 10 000 lakosra kb. 10 000 kötet jusson. Egy 10 000 kötetes állomány helyes megoszlása:

25% szépirodalom, 25% gyermekirodalom, 50% ismeretterjesztő, tudományos stb. irodalom.

Az idevonatkozó angol helyzetet tükrözi D. D. HASLAM *Standards of book provision in the United Kingdom* c. dolgozata. Rudolf MÁLEK, a prágai Városi Könyvtár igazgatója *Standardization of public libraires in socialist countries* címmel összefoglalta az európai szocialista országok eddig kialakított felfogásait és elfogadott állománynormáit, stb. D. J. KOLODZIEJSKA dolgozata a varsói nemzeti könyvtár keretében működő *Könyv és olvasási intézet* munkáját ismertette.

Az alszekciók közül a nagyvárosi könyvtárakat összefogó *INTAMEL* csak rövid működési jelentést adott. Igen aktív volt viszont a *kórházi könyvtárak alszekciója*, mely több referátumot is megvitatott és rövidesen ki fogja adni a kórházi könyvtárügy bibliográfiáját. Valószínűleg külön kurzust is szerveznek kórházi könyvtárosok kiképzésére. *A gyermekkönyvtárak alszekciója* egy részletes jelentés alapján megvizsgálta eddigi működését és két további dolgozat nyomán különösen a nyugatnémet és a dán gyermekkönyvtárakkal foglalkozott.

A *szakkönyvtárak szekciójának* munkájából két mozzanat érdemel említést. K. A. BAER (Washington), a szekció elnöke egy érdekes referátumot nyújtott be *Bibliography in the special libraries of the United States: a non-statistical survey* címmel. A másik esemény a szekció határozataiban tükröződik: megalapították a *Földrajzi Könyvtárak és Térképtárak Alszekcióját.* (Itt említem meg, hogy a szakkönyvtári szekció néhány éve már megalakította a csillagvizsgáló intézetek könyvtárainak alszekcióját, amelyről Koppenhágában nem lehetett semmit sem hallani. Nem tudni tehát, hogy hova vezetne, ha az egyes tudományterületek szakkönyvtárai mind alszekciókat alapítanának.)

Az *IATUL* munkájában közelebbről vagyunk érintve. ZSIDAI József, a Miskolci Nehézipari Egyetem Könyvtárának igazgatója mint alelnök leköszönt, helyette HÉBERGER Károlyt, a Budapesti Műszaki Egyetem igazgatóját választották meg távollétében. Az ülésre egyébként B. W. ADKINSON és H. J. DUBESTER egy referátumot nyújtott be *The new challenge for university and technical libraries* címmel.

A katalogizálás egységesítésének bizottsága 1969-ben fontos munkát végzett, amennyiben még az IFLA Közgyűlése előtti napokban ugyancsak Koppenhágában külön értekezletre ült össze, ahova DOMANOVSZKY Ákost is meghívták. Ezen az ülésen főleg két fontos témával foglalkoztak: az 1961-es párizsi *Katalogizálási Elvek* vizsgálatával, valamint a bibliográfiai címleírás egységesítésének tervével. Az értekezlet természetesen nem módosíthatta a *Katalogizálási Elvek*et, de mégis elfogadhatott bizonyos ajánlásokat, amelyeket majd a hivatalos módosítás alkalmából figyelembe lehet venni. Néhány példa ezekből az ajánlásokból: a *Katalogizálási Elvek* kis szakkönyvtárakra is vonatkoznak, nemcsak a nagyokra; a különböző neveket használó azonos szerző művei lehetőleg együtt szerepeljenek; ügyelni kell az élő szerzők névváltoztatásaira; ha egy szerzői név a helyi nyelv szerint változik, akkor lehetőleg az eredeti formát kell használni stb. Foglalkoztak az államfők, pápák, országok, városok, törvények egységes névhasználatával, az egy alkalomra több szerző által írt művek egységes kezelésének kérdésével stb.

Míg az *Elvek* csak a címfejre vonatkoznak, a bizottság jelentős lépést tett előre azzal, hogy most már az egész címleírás egységesítésének kérdését is napirendre tűzte. Az ezzel megbízott munkacsoport tagjai közé DOMANOVSZKY Ákost is beválasztották.

A központi katalógusok és a könyvtárközi kölcsönzés bizottsága úgy határozott, hogy a központi katalógusokról a közeljövőben kibocsátandó kézikönyvbe a könyvtárközi kölcsönzés némileg már elavult formulájával kapcsolatban bizonyos módosító magyarázatokat fognak beiktatni. Ugyanakkor felhívják a könyvtárosképzéssel foglalkozó intéz-

mények figyelmét a könyvtárközi kölcsönzés és a külföldi könyvtártörténet oktatásának fontosságára.

A nemzetközi kiadványcsere bizottsága megvitatta Gombocz István *L'aspect économique des échanges internationaux de publications* c. tanulmányát és megbízta a szerzőt, hogy a tanulmány végleges szövegét a legközelebbi IFLA konferenciára készítse el. A másik témát G. Letheve (Párizs) terjesztette elő *Exposé sur les divers moyens en usage pour les demandes de livres par échanges en vue d'une normalisation future* címmel. Ő arra kapott megbízást, hogy a csereforgalomban előterjesztett kérések egységes modelljét dolgozza ki, és hozzászólás végett széles körben terjessze. Egy külön határozat a cserközpontok vezetőinek régen esedékes nemzetközi értekezletét sürgeti.

A folyóiratok és sorozatok bizottsága elkészített egy fontos munkát, amelyet az Unesco nemrég adott ki: *Bibliographie des répertoires nationaux de périodiques en cours* címmel. Tervbevették egy kalauz kibocsátását, amely a periodikák és sorozatok katalogizálására ad majd útbaigazítást.

A könyvtárosképzési bizottság többek között azzal a javaslattal foglalkozott, hogy célszerű lenne-e a fejlődő országok számára egy nemzetközi könyvtárosiskolát felállítani. A bizottsághoz számos dokumentumot küldtek be, melyek mind a képzés korszerű problémáival foglalkoztak (Gastfer M. P. és I. P. Kondakov Moszkvából, Jan Irmler Szlovákiából, G. Reichardt az NSZK-ból, W. Dube az NDK-ból küldött referátumokat).

A gépesítési bizottság a következő három fontos referátummal foglalkozott, melyek a modern információ-feldolgozási módszerek könyvtári alkalmazásával foglalkoztak: G. Pflug (NSZK): *New tendencies of electronical cooperation in German libraries*". R. Kimber (Anglia): *Library automation in Britain: 1969*. R. M. Hayes: *Information science in librarianship*.

A statisztikai bizottság ez alkalommal már csak azt sürgette, hogy az IFLA tagegyesületei is mozdítsák elő az Egységes Nemzetközi Könyvtárstatisztikára vonatkozó Unesco *Ajánlás* ügyét és küldjék el képviselőiket az 1970-es utolsó fontos értekezletre, mely megelőzi az *Ajánlás* várható elfogadását az Unesco 1970-es Közgyűlésén.

A régi és ritka nyomtatványok bizottsága elhatározta, hogy beindítja a könyvnyomtatás és könyvtártörténet nemzetközi bibliográfiájának anyaggyűjtését.

A könyvtárépítési bizottság folytatja a nemzeti építési normák gyűjtését, a párizsi építésügyi dokumentációs központ adatgyűjteményének kiegészítését, az új épületekre vonatkozó adatok nyilvántartását és 1971-re Bázelbe hívja össze az építési szakértőket.

A bibliográfiai bizottság az újabbak közé tartozik, de máris sok munkára tekinthet vissza. Határozataiban leszögezte, hogy a kurrens bibliográfiai tájékoztatás könyvtári aspektusait továbbra is elmélyülten tanulmányozni fogja; dolgozatokat készíttet arról, hogy melyek az egyes könyvtártípusok „optimális modelljei" a könyvtári bibliográfiai tájékoztató rendszerben; ki fogja adni az 1966 óta 17 országból beküldött 35 bibliográfiai tárgyú tanulmány *nemzetközi gyűjtőkötetét*, és e célból külön szerkesztő bizottságot hoz létre.

Könyvtártudományi munkacsoport néven új bizottság alakult főleg szocialista kezdeményezés alapján. A végleges megalakulás jövőre várható, a munkacsoport addig is bejelentette, hogy a következő kérdésekkel kíván foglalkozni: *a)* a könyvtártudomány helye a tudományok rendszerében, *b)* a könyvtári terminológia szabványosítása, *c)* a könyvtártudományi kutatómunka módszertana.

Gombocz István

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára kézirattárának katalógusai.[1] Gyors egymásutánban, két év leforgása alatt, négy kiadvány jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárának katalógusai címen megindított sorozatban. Tudományos kutató és kézirattáros egyaránt csak örömmel üdvözölhet ilyen vállalkozást, amely eredeti s gyakran a legkevésbé ismert források tételről-tételre való ismertetését tűzi ki céljául egy intézményen, ill. egy gyűjteményen belül.

Erre következőképpen utal az első füzet elé írt bevezetés: „. . . míg a nyomtatott kiadványok megjelenéséről bibliográfiákból, ismertetésekből minden szakember értesülhet, addig a kéziratok lelőhelyéről, hozzáférhetőségéről, sőt gyakran még létezéséről is csak a kézirattári katalógusok adnak felvilágosítást". Ehhez még hozzáfűzhetjük, hogy nyomtatott műhöz, könyvhöz vagy folyóirathoz az olvasó több könyvtárban is hozzájuthat, a kéziratos forrásanyagot azonban mindig csak azon az egy helyen találhatja meg, ahol őrzik. Ezért van igen nagy jelentősége a kéziratkatalógusok publikálásának általában.

Az MTA kézirattárának belső raktározási rendje lehetőséget nyújt arra, hogy a katalógusok az anyag sorszámozásának rendje szerint folyamatosan ismertessék a kéziratokat. A cél az, hogy fokozatosan a teljes anyagot publikálják e sorozatban.

Az MTA kézirattárának katalógusai — bár az eddig megjelentek mindegyike egy-egy személy hagyatékát összefüggésében ismerteti — nem fondjegyzékek olyan értelemben, ahogyan azt a különböző külföldi irodalmi levéltárakban készítik és közrebocsátják — mégis igen sok hasonlóságot mutatnak ezekkel.

Elsősorban abban, hogy az anyag elrendezése mindig, minden személynél a hagyaték vagy gyűjtemény belső rendjének felel meg és nem valamilyen külső, ráerőszakolt, esetleg raktári célszerűségi rendet követ. Kettőnek a címében is benne van a „hagyaték" szó (Balázs Béla, Zalka Máté), másik kettőnél viszont a „gyűjtemény" megjelölést használják (Ady Endre, Bolyaiak), helyesen, mert hiszen a kettő nem ugyanaz. A gyűjteményekről szóló katalógusok függelékben közlik az illető személyre vonatkozólag a kézirattárban a gyűjteményenként, más jelzeten található anyag jegyzékét is. Ez az utóbbi eljárás érdekes és gondolatébresztő, mert ezen az alapon pl. az OSZK kézirattárában az elődeink által a különböző szakcsoportokba széttagolt, szétosztott hagyatékokról is lehetne fondjegyzéket készíteni a raktári rend érintetlenül hagyásával, de a hagyaték anyagának összefüggő leírásával.

Visszatérve az MTA kéziratkatalógusaihoz, reméljük, hogy a sorozat füzetei gyors egymásutánban fognak ezután is megjelenni, azonban célszerű lenne — mint minden sorozatnál általában —, ha ezek mind formailag, mind tipográfiailag egységesebbek lennének az eddigieknél. A már megjelent négy katalógusfüzet címleírásai pl. különböző mélységűek és egyébként is eltéréseket mutatnak: nincs mindegyikben névmutató és ugyanez a helyzet az idegennyelvű kivonatokkal is. A jól és egységes szempontok szerint kiválasztott képanyag is elkel majd minden megjelenendő füzetben.

Még a bevezető szövegekkel kapcsolatban volna észrevételünk. Bizonyos tekintetben túl részleteseknek találjuk őket, bizonyos tekintetben adatszerűségeket hiányolunk. Mindegyik füzetet egy-egy irodalomtörténeti tanulmánynak is beillő bevezetés előz meg, ugyanakkor szinte teljesen hiányoznak felsorolásszerűen a konkrét életrajzi adatok.

[1] 1. F. Csanak Dóra: *Balázs Béla hagyatéka az Akadémiai könyvtár kézirattárában*, Bpest., 1966. 2. Rejtő István: *Zalka Máté kéziratos hagyatéka*. Bpest., 1967. 3. F. Csanak Dóra: *Vörösmarty Mihály — levelezés, Csokonai Vitéz Mihály — levelezés, Ady Endre gyűjtemény*. Bpest., 1967. 4. Fráter Jánosné: *A Bolyai-gyűjtemény*. Bpest., 1968.

Jól tudjuk, hogy a bevezetőknek ez a jellege a kézirattáros-könyvtárosoknak abból az egyik legalapvetőbb problémájából adódott, hogy ők azok, akik rendszerint feldolgozó munka közben olyan tényeket és eredményeket állapítanak meg, amelyeket a kutató később éppen az ő munkájuk és útmutatásuk alapján „fedez fel". Így a kézirattáros feldolgozó munkája lényeges részét át kell, hogy engedje a kutatónak, hiszen egy emberöltő sem lenne elég ahhoz, hogy ő maga publikálja mindazt, amit munkája közben megállapított, kinyomozott. Ugyanakkor mégis azt hisszük, hogy míg ezek a részletes bevezetők egyrészt segítik, másrészt talán önálló megítélésében is előre befolyásolják — akarva, nem-akarva — a kutatót. Véleményünk szerint a bevezetőkben csak a legszükségesebbeket kellene elmondani a hagyaték egészéről és adatszerűségeket közölni velük kapcsolatban. Ezt az utóbbit azért tartjuk szükségesnek, hogy a kéziratkatalógusok néhány évtizeddel későbbi használóinak ne kelljen majd lexikon segítségével tájékozódni az évszámok tekintetében.

Ugyanakkor javasoljuk, hogy azt a sok és értékes megállapítást, amit az egyes katalógusszerkesztők munka közben összegyűjtöttek, külön tanulmányként közöljék az MTA kiadványsorozatában. Ezekben a tanulmányokban azután ki lehetne terjeszkedni egy-egy hagyaték tágabb értelemben vett történetére is, a hagyatékok szétszóródása ugyanis sohasem a véletlen műve, mint ezt mindnyájan tudjuk. Végezetül csak annak az óhajunknak szeretnénk kifejezést adni, hogy bár minden közgyűjteményünk minél előbb követné az MTA kézirattárának példáját, az anyag katalógusának közlésében. Így egy lépéssel előbbre jutnánk az olyannyira szükséges, de mindezeideig meg nem valósított központi kéziratnyilvántartás megvalósítása felé.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

A Budapesti Egyetemi Könyvtár filozófiai bibliográfiái. A Budapesti Egyetemi Könyvtár sorozatban jelentette meg a filozófiai bibliográfiákat.[1] A neopozitivizmusról, az exisztencializmusról, a neotomizmusról szóló marxista szemléletű művek éppen úgy szóhoz jutottak itt, mint a magát a marxista filozófiát közvetlenül és a leghitelesebben művelő, szovjet filozófiai művek.

A polgári filozófia ma legelterjedtebb három irányzatának bibliográfiáit ugyanazok az összeállítók nagyjában azonos elvek szerint szerkesztették. Csak az 1945 után megjelent irodalmat dolgozták fel, ami hangsúlyozza a bibliográfiák aktuális voltát. A témára vonatkozó könyvek és folyóiratcikkek mellett analitikus felvételek készültek olyan átfogóbb munkákról is, amelyek egy-egy nagyobb fejezetben külön foglalkoznak a tárgyalt filozófiai iránnyal. Az egyes munkáknak csak egy kiadása került feltüntetésre, az esetleges magyar fordítások azonban mindig megemlítést nyertek.

Maguk a címfelvételek két nagy fejezetben jelennek meg e füzetekben. Az első fejezet a tárgyalt filozófiai irány könyvbibliográfiáin és folyóiratcímein kívül felsorolja

[1] *A neopozitivizmus marxista bírálatának bibliográfiája.* Összeáll. DÉRI Miklósné és PELLE József. Bp. 1966. Felsőokt. Jegyzetellátó Váll. 20. l.
Az exisztencializmus marxista bírálatának bibliográfiája. Összeáll. DÉRI Miklósné és PELLE József. Bp. 1967. Felsőokt. Jegyzetellátó Váll. 25. l.
A neotomizmus marxista bírálatának bibliográfiája. Összeáll. DÉRI Miklósné és PELLE József. Bp. 1968. Felsőokt. Jegyzetellátó Váll. 25. l.
Szovjet filozófiai művek magyar nyelven (1917—1967) Bibliográfia. Összeáll. PELLE József, SZILÁGYI István, BEZENYI Béláné. Bp. 1968. Felsőokt. Jegyzetellátó Váll. 33. l.

a kérdéses irány fő képviselőinek legfontosabb műveit. A második fejezet tartalmazza a marxista kritikát. Itt a tárgyalt filozófiát általában és a maga egészében bíráló művek kiemelése után az egyes filozófusok és a főbb filozófiai diszciplínák, illetve a tárgyalt irányzat egyes ágai szerepelnek csoportképző elvként.

A magyar nyelven is megjelent szovjet filozófiai művek bibliográfiája a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója alkalmából készült. 1917-től kezdve gyűjti az anyagot. 1945-ig felsorolja a folyóiratokban megjelent fordításokat is, azután azonban — megsokszorozódott számukra való tekintettel — már csak az önálló műveket. Az anyag a következő csoportokba nyert beosztást: 1. Filozófiatörténet, 2. Dialektikus materializmus, 3. Történelmi materializmus, 4. Egyéb filozófiai tudományok, *a)* Esztétika, *b)* Etika, *c)* Logika, *d)* A vallás és az ateizmus kérdései.

Hézagpótló jelentőségűek ezek a bibliográfiai összeállítások filozófiával foglalkozó kutatóink és tudósaink szempontjából. Pusztán jól megkonstruált szerkezetük segítségével is áttekintést nyújtanak az egyes filozófiai irányokról. Nemcsak azzal, hogy feltüntetik a kérdéses irányhoz tartozó főbb filozófusokat és azok legfontosabb műveit, hanem azzal is, hogy az anyag ügyes csoportosítása révén kiemelik azokat a filozófiai diszciplínákat, illetve azokat a tudományágakat, amelyekben a tárgyalt irány hatása különösképpen érvényesült.

Ezt a minőségi munkát valóban csak azoknak a helyzeti energiáknak igénybevételével lehetett ellátni, amelyekkel a Budapesti Egyetemi Könyvtár rendelkezik. Helyzeti energia alatt értjük nemcsak a gazdag filozófiai anyagot, amely a könyvtár raktáraiban megtalálható és amelyet napról napra szerzeményez, hanem a közreműködő kitűnő munkaerőket is, és még természetesen a sorozat kezdeményezőjét és felelős kiadóját, Mátrai Lászlót.

TAKÁCS MENYHÉRT

Száműzött sajtó 1933—1945.[1] A náci-uralom elől menekült német, illetve osztrák írástudók antifasiszta publicisztikai tevékenységének feltárása újabb fontos könyvészeti munkával gazdagodott. A lipcsei Deutsche Bücherei kitűnő bibliográfiát adott ki, amely tovább mélyíti és szélesíti az emigráció könyvészetével kapcsolatos ismereteinket.

Helmut RÖTZSH a Deutsche Bücherei főigazgatója a bibliográfiához írt előzetes megjegyzéseiben tömören jelöli meg az összeállítás célját: a Német Demokratikus Köztársaság alapításának 20. évében és a fasizmus alóli felszabadulás 25. évfordulója alkalmából hangsúlyozni kívánta, hogy milyen fontosnak tartja a német antifasiszta emigráció irodalmának gyűjtését és gondozását mind politikai, mind pedig irodalomtörténeti szempontból. További céljuk az volt az összeállítással, hogy támogassák az irodalomtudósok munkáját és ösztönzést nyújtsanak a marxista-leninista értékelő munka további gazdagításához. Ez a világnézet, mely a forradalmi munkásosztály és a haladó polgárság eszmekörét hordozza; mely a humanista hagyományokon épül, s amely a fasizmus ellen vívott harcban a *szabad német szót őrizte* — döntő impulzust nyújtott a szocialista szellemű nemzeti irodalom kibontakozásához.

A tíz oldalt kitevő értékes bevezetés részletesen elemzi az összeállítást, sőt, röviden érinti a témakör meghatározásával kapcsolatos elméleti-tartalmi problémákat (Exil-Literatur, Emigranten-Literatur, Flüchtlingsliteratur, Deutsche Literatur der

[1] *Zeitschriften und Zeitungen des Exils 1933—1945.* Bestandsverzeichnis der Deutschen Bücherei. Bearb. von Horst HALFMANN. Leipzig 1969. 80 l. (Bibliographischer Informationsdienst der Deutschen Bücherei. Nr. 15.).

Flüchtlinge aus dem Dritten Reich). Végül is az „Exil-Literatur deutschsprachiger Autoren" fogalmat ítéli helyesnek, mely szélesebb az addig használtaknál és egyben pontosabb is — ez felel meg a Deutsche Bücherei gyűjtőkörének. Az 1912-ben alapított könyvtár a német nyelvű anyag gyűjtésével kezdte működését, de az *Exil-Literatur 1933—1945* elnevezésű különgyűjteményének körét kiszélesítette a fordításokra illetve egyéb német vonatkozásokra is.

Hangsúlyozza, hogy az állomány regisztrálásának illetve publikálásának célja a kiadvány elődjeinek — melyek értékeit elismeri — további bővítése, kiegészítése,[2] nemcsak a regisztrált periodikák számát, hanem azok körét illetően is. A szoros értelemben vett „Exil-Periodika" megjelölést szűknek találja az előszó írója, ugyanis az e körön kívül eső már ismert, s az olvasók számára vonzó, régebbi lapokban az emigránsok tollából található, bármilyen nyelvű és bármilyen tudományágat érintő publikációk hathatósan szolgálták a fasizmus elleni harcot, s némelykor szélesebb hatókörrel, mint az újabb, kisebb körben terjedő emigráns sajtóorgánumok (pl. Filantropia, Buenos Aires).

Az emigráns sajtó fontosságát kiemelendő, idézi Hermann Kesten megállapítását, aki azt mondotta, hogy „korunk német irodalmának fő fejezete íródott e tizenöt esztendőben", s ebben a fő fejezetben a német irodalmat a fasizmus ellen harcoló írók, politikusok, tudósok és művészek képviselik.

A Deutsche Bücherei bibliográfiája — állománybibliográfia. Elődein túlhalad számbeli gazdagságban (Breycha-Vauthier 41 címet sorol fel) és részletezésben, ugyanis a címek alatt közli a meglevő lapszámokat is, melyek világosan tükrözik egyben az állomány hiányos voltát, azaz a kiegészítési igényeket. Összesen — a címváltozásokat beleértve — 304 tétel szerepel az összeállításban.

A bibliográfia függelékének első része az *országok szerinti regiszter*, mely 22 országban megjelent német vonatkozású periodikát sorol fel, illetve a 23. az *Ohne Ort* (hely nélkül) címet viseli. E mutató szerint a legtöbb lap Franciaországban jelent meg, (64) utána következik sorrendben Csehszlovákia (49), majd Anglia (34), Svájc (27), Egyesült Államok (21), Belgium, Hollandia, Svédország (12—12) Szovjetunio (6) periodikus kiadvánnyal — de Jugoszláviában, Lengyelországban, sőt Chilében is megjelent egy-egy az emigrációs toll számára teret biztosító lap. A lelőhely nélküli periodikák száma 70. Ezek között találunk olyan fontos kiadványokat, mint például *Die Rote Fahne*. Zentralorgan der Kommunistischen Partei Österreichs; *Spartakus*. Organ der Revolutionären Kommunisten Deutschlands. A bibliográfia a legkülönbözőbb antifasiszta szervezetek lapjait is tartalmazza, azaz a kommunista és szociáldemokrata kiadványokon túl közöl anarchoszindikalista, katonapolitikai, ifjúsági, szakszervezeti kiadványokat, vagy a páneurópai mozgalom lapját.

A *Névmutató* az európai emigráció és szellemi ellenállás nagy neveit sorakoztatja fel, melyek viselői számtalan maradandó értékű írással gazdagították az antifasiszta irodalmat. Barbusse, Becher, Feuchtwanger, Freud, A Holitscher, Thomas Mann és Heinrich Mann, F. C. Weiskopf, Arnold Zweig és sok más neves külföldi író, művész, tudós mellett a magyar ellenállás is aktív szerepet vállalt: Barta Sándor, Gábor Andor és Lukács György nevével találkozunk a bibliográfiában. Az egyik legjelentősebb sajtóorgánum, az *Internationale Literatur*. Zentralorgan der Internationalen Vereinigung Revolutionärer Schriftsteller munkatársai voltak mindhárman, Kéri Pál pedig az *Austrian Labor Information — Anti-HitlerMagazine* cikkírója volt a háború éveiben.

[2] Sternfeld—Tiedemann: *Deutsche Exil—Literatur 1933—1945*. Eine Bio-Bibliographie. Heidelberg—Darmstadt 1962. — Ism. Magy. Könyvszle. 1967. Breycha-Vauthier: *Die Zeitschriften der österreichischen Emigration 1934—1946*. Wien 1960. — Ism. Magy. Könyvszle. 1968. 4. sz.

E hungarika-vonatkozásokon túl megemlítünk néhány európai jelentőségű sajtóorgánumot. *Die Kommunistische Internationale.* Zeitschrift des Exekutivkomitees der Kommunistischen Internationale. 1933-ig Németországban jelent meg, majd HITLER uralmrajutása után Párizsban, Stockholmban, Milánóban; Sigmund FREUD *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse und Imago* című folyóiratát Londonban adta ki. A hely nélkülilapok között szerepel a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő orgánuma, az *Inprekorr* (Internationale Presse-Korrespondenz), mely csak igen hiányosan lelhető fel a Deutsche Büchereiben is (az OSZK-ban nincs belőle példány); megemlítendő az amsterdami Querido Verlag égisze alatt publikált *Die Sammlung.* Literarische Monatsschrift unter dem Patronat von André GIDE, Aldous HUXLEY, Heinrich MANN. A lap kiadója: Klaus MANN volt. A Moszkvában 1936-ban indult kitűnő *Das Wort* című irodalmi folyóirat munkatársai voltak többek között Bertolt BRECHT (szerkesztő), Lion FEUCHTWANGER, Willi BREDEL.

A bibliográfia nem a teljesség igényével készült, vagyis az összeállítók tisztában vannak azzal, hogy további kiegészítést igényel. Reméljük, hogy a könyvtár kérése — a gyűjtemény kiegészítését illetően — visszhangra fog találni.

M. GY.

A Kassai Munkás[1]. Az „elsüllyedt" irodalom, az elfelejtett, ritka, de annál jelentősebb baloldali sajtóorgánumok gazdag anyagából mentett meg ismét egyet az Akadémia szép új kötete.

BOTKA Ferenc vállalkozása rendkívül jelentős, több okból. Elsősorban az előbb említett: megmentette a pusztulástól a *Kassai Munkás* szétszórt, porhadó, pusztulásra ítélt évfolyamaiból az abban őrzött értékeket; felszínre hozott sok ismeretlen vagy alig ismert irodalmi alkotást; új megvilágításba helyezett több politikai-irodalmi összefüggést; gazdagította a szomszéd népek kapcsolatairól alkotott képünket — azaz röviden: újabb, jelentős lépéssel vitte előre a szocialista magyar irodalom történetének feltáró munkáját.

A dokumentumkötet célja az, hogy kiemelje a feledés homályából a magyar nyelvű szocialista sajtó egyik kevéssé ismert, de nagy fontosságú szervét, mely a Tanácsköztársaság leverése után „a köréje tömörülő baloldali erők segítségével a Csehszlovákiai Kommunista Párt megalakításának egyik jelentős kezdeményezője lesz". BOTKA hangsúlyozza, hogy a *Kassai Munkás* az egész európai kontinens egyetlen magyar nyelvű kommunista napilapja volt az időben, s e jelentőségét méginkább növeli az a tény, hogy a magyar emigráns írók a húszas években ide küldték írásaikat, melyek nagy része sehol másutt nem is található.

A szerkesztőnek az 1907-ben indult lap harminc évfolyamából, mintegy ötezer irodalmi jellegű publikáció közül kellett válogatnia.

Az anyag gazdagsága differenciáltabb korszakolást igényelt, ezért a kötet összeállítója bevezető elméleti tanulmányát öt részre bontotta fel; a lap különböző korszakainak megfelelően:

1907—1917. Az úgynevezett „szociáldemokrata irodalom" korszaka;
1918—1919. A polgári- és a proletárforradalom hónapjai;
1919—1925. A proletkult korszaka;
1925—1930. A RAPP irodalompolitikáját tükröző periódus;
1930—1937. Az egységfront, majd a népfrontpolitika évei.

[1] BOTKA Ferenc: *Kassai Munkás 1907—1937.* Bp. 1969. Akadémiai Kiadó. MTA Irodalomtud. Int. Irodalom — Szocializmus. Szerk. KIRÁLY István és SZABOLCSI Miklós. 587 l.

Az öt korszak mindegyikét alapos elméleti-politikai-filológiai illetve sajtó- és irodalomtörténeti elemzéssel mutatja be, így az antológiát bevezető tanulmány-rész a kötetnek majdnem egyharmadát képezi. Alapos, önálló sajtótörténeti feldolgozást jelent. Az olvasó végigkísérheti a lap születésétől kezdve annak fejlődését, gazdagodását; megismerkedik a szerkesztők és a munkatársak személyével, pályájával; a Munkás évtizedes harcaival; a lap és az élet, a lap és a politika kapcsolatával, azok kölcsönhatásával. Igen jók a Botka Ferenc rajzolta írói portrék, s különös érdeme, hogy egyrészt az ismert portrék új megvilágításba kerülnek, új adatokkal egészülnek ki, másrészt az, hogy évtizedekre elfeledett publicisták arcéle is körvonalat nyer. Botka Ferenc mindennek utánajár, egyetlen részismeretet sem tart elhanyagolandónak, s nem elégszik meg az irodalommal, hanem felkeresi azokat, akik a *Munkás* igaz történetének megírásához személyes élményeik közlésével járulnak hozzá (szóbeli közlések, régi levelezés írók-szerkesztők között, levélváltások a könyv szerzőjével, kéziratos visszaemlékezések Jász Dezső szerkesztő, Fábry Zoltán, Földes Sándor, Surányi Lajos, volt szerkesztő, Révész Béla, Vécsey Zoltán és mások).

A 170 oldalnyi bevezetést követi a majd 350 oldalas antológiarész, a tanulmány korszakolásának megfelelően. Vers és elbeszélés, színdarab és szociográfikus közlemény, politikai cikk és irodalomelméleti írás egyaránt megtalálható, könnyedén váltakozva, színesen, kellő arányérzékkel mind a mű, mindpedig a szerzők ki választását és a publikált írások számát illetően.

Az első rész összefoglaló címe: *Gyárkémények a búzatáblák fölött.* Szerzői között Barta Lajos, Bacsó Béla, Farkas Antal, Révész Béla, Surányi Lajos neve szerepel. A forradalmi korszakot felölelő ... *Valamennyi bilincs darabokra tört* ... című rész *Révész Béla írása a nagy napról* című cikkel kezdődik, s ezt követi Szomolányi Imre *Halotti beszéd, 1917* című szép verse, mely tudomásunk szerint egyedül a *Kassai Munkás*ban jelent meg nyomtatásban, s Magyarországon Botka könyvének megjelenése előtt ismeretlen volt. A többi írás témája is a forradalom, Milder Sándor, Sztraka József, Nyiszli Géza nevét említjük. A külföldi irodalomból Makszim Gorkij *Az emberiséghez* és Romain Rolland *A szellemi munkásokról és a szocializmusról* című írását választotta a szerkesztő.

A nemzetközi gondolat tetté válása Csehszlovákiában című harmadik fejezet jóval gazdagabb s irodalmi értéke hirtelen felszökik. A magyar emigráns írástudók színe-java szerepel benne Balázs Béla, Gábor Andor, Gyetvai János, Jász Dezső, Lukács György, Magyar Lajos, Mácza János, Karikás Frigyes, Révai József, Földes Sándor, Illés Béla, Bányai Kornél, Kassai Géza, Mihályi Ödön és mások írásai. A külföldi irodalomból csak néhányat említünk: megtalálható itt Jiři Wolker *Ballada a fűtő szeméről* című verse Gábor Andor fordításában, Bezruc, Čapek, F. C. Weiskopf, Liebknecht, Hoernle, J. R. Becher írásai.

Vágyódunk utánad címmel foglalja össze az 1925—1930-as periódust. Néhány a szerzők közül: Fábry Zoltán, Lőwy Sándor, Kiss Lajos, Sarló Sándor, Újváry Erzsi, Balog János, Madarász Emil.

Az utolsó rész a *Harcos proletárok kultúrája* — a fasizmus elleni harcban. Balogh Edgár, Fábry Zoltán írásai fémjelzik ezt a harcot, s itt találjuk Erich Weinert *Előre Thälmannért*, Walter Schönstadt *Berlin 1933* és Ehrenburg *Paraszt partizánok harca a fasizmus ellen* című írását.

Oly gazdag az antológia, hogy érdemének megfelelően, elemző részletességgel e helyt ismertetni nem lehet, a rövid felsorolással csak érzékeltetni próbáltuk az anyag gazdagságát.

Az antológiát a *Mellékletek* című rész követi; 1. *Kassai Munkás* 1907—1914, valamint 1918-as évfolyamainak irodalmi bibliográfiája (magyar irodalom, külföldi iro-

dalom). 2. A kassai proletkult színjátszó-csoportjának előadásai, 3. A *Kassai Munkás* könyvkereskedésének összesített könyvjegyzékei, végül pedig a preciz névmutató. Itt említjük az ugyancsak pontos dokumentációt, a minden részletre kiterjedő lapalji jegyzeteket, valamint azt, hogy BOTKA, ahol csak lehetett, az álneveket is feloldotta.

A rövid ismertetést a szerző szavaival zárjuk. „A gyakran már sárguló és porladó újságok betűrengetegéből napfényre hozott irodalmi publikációk — mint láttuk, nemcsak irodalmi jelenségek. Történelmi *értékük*, de történelmi *szerepük* is volt."

M. GY.

Az egyetemi könyvtárosképzés jubileumán. A magyar egyetemi könyvtárosképzés húsz éves. Ennek az évfordulónak a megünneplésére a Könyvtártudományi tanszék ünnepi ülést és munkaértekezletet hívott össze.

A Bölcsészettudományi Kar Tanácstermében május 12-én megtartott ülésen azonban még egy jelentős évfordulóról is megemlékeztek: a Magyar Tanácsköztársaság napjaiban az egyetem keretében megtartott könyvtárosképző szaktanfolyam ötvenedik évfordulójáról. KŐHALMI Bélát, SZABÓ Ervin egykori munkatársát, a Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügyének egyik irányítóját kérték fel, hogy mondjon megemlékezést a szaktanfolyamról és jelentőségéről. KŐHALMI Béla rövid beszédében az ünnepi évforduló kapcsán a könyvtáros életpálya történeti alakulásának útjával foglalkozott.

A munkaértekezlet tulajdonképpeni szorosabban vett tárgya az egyetemi könyvtárszak új tantervének megvitatása volt. KOVÁCS Máté bevezető és ismertető referátuma után számos hozzászóló üdvözölte az értekezlet összehívását, elemezte az egyetemi könyvtárosképzés jelentőségét. (VARJAS Béla, KÉKI Béla stb.) Számos hozzászóló fűzött megjegyzéseket az új tantervhez. (WALLESHAUSEN Gyula, POLÓNYI Péter, N. RÁCZ Aranka, stb.)

Az új tanterv egyfelől a hallgatók specializálódásának (kötelező speciálkollégiumok hallgatása a dokumentáció, közművelődési könyvtárak és a régi könyvekkel való foglalkozás ismereteinek a köréből) korábbi kedvező tapasztalatai alapján e képzésmódot kívánja továbbfejleszteni; másfelől a korszerű igényekhez igazodva a történeti szemlélettel szemben nagyobb súlyt igyekszik helyezni a művelődéspolitikai, művelődéselméleti és szociológiai tárgyakra, mint a közelmúltban. A vitázók elsősorban saját munkatapasztalataik alapján üdvözölték az új célkitűzéseket.

A Könyvtártudományi tanszék által összehívott jubileumi értekezlet és az eltelt húsz év eredményeit BIRÓ Vera foglalta össze.

VOIT KRISZTINA

Szikra—Kossuth. Jubileumi könyvkiállítás. Olcsón kínálkozik, de valójában jelképnek tekinthetjük: csak fél esztendő választja el azt az időpontot a felszabadulás negyedszázados évfordulójának ünneplésétől, amikor a Kossuth Könyvkiadó immár 25 éves fennállását üli. *Még* javában dörögtek a fegyverek a fasiszták ellen, a felszabadított részeken *már* megkezdődtek a politikai harcok — ez volt a háttér, amikor 1944 novemberében az MKP Központi vezetőségének határozatára Szegeden, a Kígyó utca 1. szám alatt (a házon a jubileum alkalmából emléktáblát lepleztek le) megkezdte működését a mai *Kossuth* elődje, a *Szikra*. A „Mindenki újakra készül" friss lendülete 25 év fejlődéséből nézve is csodát produkál: egyetlen hónap telik el, s a Délmagyarország 1944. december 10-i száma már hirdeti a megjelent könyvújdonságokat, amelyek a Kárász utca 5. szám alatti könyvesboltban kaphatók. (Ma is működik ez az első Szikra-könyvesbolt.)

Akkor úgy érezték: történelmi missziót kezdenek — ma már úgy látjuk: a történelem része, amit végeztek.

Ilyen gondolatok szegődtek társunkul a Nemzeti Galéria dísztermében, a kiadó negyedszázados munkásságát bemutató könyvkiállításon.

Vladimir Iljics Lenin életének és tevékenységének rövid rajza — köszönt ránk az első kiadvány, és mellette F. FJODOROV: *Vallás és egyház a Szovjetunióban.* Immár történelem az is, hogy ezekkel a legkorábbi termékekkel csak fotókópiák alakjában találkozunk a kiállításon. Rajtuk a Szegedi Somogyi Könyvtár bélyegzője — büszkék vagyunk, hogy a könyvtárosok az első pillanatban ráébredtek kötelességükre. A többi példány? Nyilván szerteáradt a szovjet csapatok nyomán és felszívódott az ébredő ország vérkeringésébe, s ma már a kiadó archívumában sincs meg. A legkorábbi könyv, amely nem fotokópiában szerepel, Marx Tőkéjének 1948-ban megjelent kiadása.

És természetesen ugyanúgy történelem a könyvek külső megjelenésének alakulása. A papír és anyaghiánnyal küzdő, sürgős feladatokkal zsúfolt kezdeti évek jellemző kiadványa a brosúra. Az első évben még csak 6 klasszikus jelenik meg, hogy aztán 1949 már a csúcspontot jelentse: 27 klasszikus több mint egy és negyedmillió példányban.

Szépen tükröződik a kiállításon az a fellendülés is, amely 1957-ben, a Kossuth Könyvkiadó megjelenésével kezdődött. Szélesebb, változatosabb, színesebb lesz a kép, 1961-ben az év legszebb könyve versenyen I. díjat nyer KÁDÁR János műveinek sorozata, s ugyanígy jutalmazzák a következő évben a tízkötetes *Világtörténet*et. A legújabb termés közül pedig ugyancsak büszkén szemlélhetjük a *Ki kicsoda* idén megjelent kötetét.

Az a gond, amellyel a kiállítás anyagát összeállították, nem mulasztva el még a kiadványok sajtóvisszhangjának bemutatását sem, szépen tükröződik a kiállítás alapos, ízléses, tematikus renden összeállított katalógusában is. Talán az egyetlen ami zavart bennünket: a kiállítás külső képe nem ért fel a Nemzeti Galéria dísztermében és az ünnepi alkalomhoz. Lehetséges talán, hogy a rendezőket az elkövetkező vándorkiállítások szempontjai korlátozták.

A célt azonban, amelyet a katalógus bevezetője említ, megvalósították. „Szinte minden részletében tükröződik itt az az óriási munka, amelyet a magyar nép az elmúlt negyedszázad alatt a kommunisták, a párt vezetésével végzett, s amelyet kiadónk a maga eszközeivel, erejéhez mérten szerényen szolgálni igyekezett. Nyomon követhető itt a könyvekben az az út, amely a földreformtól a tsz-ek mai megszilárdításáig, az ipari üzemek államosításától a korszerű nagyipar megteremtéséig, a cselédsorstól a tsz-tagok nyugdíjáig, a proletárdiktatúra államának megteremtése pillanatától szocialista államunk megerősödéséig, állami életünk továbbfejlesztésének mai lehetőségéig vezetett."

HERENDINÉ LAKATOS ÉVA

A magyar orvosi könyvtárügy és dokumentáció 20 éve.[1] Az orvosok egyedi alkalomszerű tájékozódásától a magasszintű szervezett orvostudományi tájékoztatásig hosszú és rögös volt az út, amelyről SZEPESI Zoltánné szerkesztésében az orvosi könyvtárak dolgozói, a dokumentáció végzői számolnak be e kötetben. Könyvtárak, dokumentációs központok beszámolói Janus-arcúak, hiszen másképpen látja, érzékeli a más profilú könyvtárak tevékenységét ismerő szakkönyvtáros és másképpen érti és érzékeli a könyvtárat látogató, a dokumentáció juttatásait igénybevevő orvos. SZÉKELY Sándor, az OOKDK igazgatója, az orvostörténész elhivatottságával plasztikusan megrajzolta a második világháborút megelőző idők orvosi könyvtárügyét és nagyon is kezdetleges tájékoztatási törekvéseit. A magyarországi helyzet megfelelt az akkori külföldi állapo-

[1] Az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadása, Budapest. 1969. 196. l.

toknak, kifejezte az orvostársadalom túlzottan individualista törekvéseit és jelentős részében a gyógyszergyárak, a műszerkereskedelmi vállalatok reklámjellegű ismertetéseire támaszkodott.

Az orvostársadalom meg nem értése a szervezett tájékoztatással szemben, a gyakran túlzottan orvosi előtérbe állítása, a tájékoztatás célkitűzéseinek, törekvéseinek nem tisztázott volta és mindezek következményeképpen a szükséges anyagi fedezet hiánya szinte minden más dokumentációs központnál nehezebb helyzetből indította el az orvosi tájékoztatást. Szepesi Zoltánné hosszú munkája mélyen emberi képet nyújt az orvosi könyvtárügy és tájékoztatás elmúlt húsz évének rögös nehéz és egyáltalán nem zökkenésmentes útjáról, amelynek igazságát mindazok, aki az OOKDK-val valamelyes kapcsolatban is állottunk az idők során, érezzük és tudjuk. Szepesiné történeti visszatekintése mutatja azokat az alapvető szervezeti változásokat, amelyeken a tájékoztatási központ átment, azokat a személyi, ellátottsági és nem utolsó sorban elvi problémákat, amelyek megnehezítették, gyakran szinte lehetetlenné tették az OOKDK tevékenységét. Hősi eposz ez a beszámoló, amely az OOKDK nak még fokozottabb megbecsülésére készteti a figyelmes olvasót. Fehérvári Tiborné jó áttekintést nyújt az orvosi könyvtárosképzés nyolc évéről és beszámol azokról a valóban nagy eredményekhez vezetett törekvésekről, hogy az orvosi könyvtárakat valóban jól képzett orvoskönyvtárosok vezessék. Mészöly Istvánné, az Orvostovábbképző Intézet orvosi könyvtára vezetőjeként az OOKDK-folyóiratát lapozgatva kedvesen, közvetlenül értékeli és ismerteti az orvoskönyvtárosi tevékenységet a leghivatottabb, saját szakmai folyóiratuk „Az Orvoskönyvtáros" alapján.

Az OOKDK-tevékenységében sokrétű nagyszámú nehéz feladat ellátását végzi. Ezek közül Dékány Sándorné és Láng Imréné a fölöspéldány-csere tevékenységet beszélik meg és értékelik. Jantsits Gabriella az orvosi könyvtárak kölcsönző tevékenységéről szól.

Vilmon Gyuláné és Képes Kálmán a budapesti orvostudományi egyetem könyvtára folyóiratállományának 1945-től való fejlődését értékelik hangsúlyozva a háborút megelőző időkhöz képesti rohamos fejlődést. Ruzsás Lajosné a pécsi orvostudományi könyvtár fejlődéséről, tevékenységéről nyújt értékes képet. Hampó Jenőné a Borsod megyei Kórház központi orvosi könyvtárának tevékenységét beszéli meg abból a szempontból, hogy miben, hogyan tudja segíteni az orvosok munkáját a könyvtár.

Toma Istvánné a kórházi betegkönyvtárak problémájával foglalkozik kritikai értékelésnek vetve alá e könyvtárak hovátartozandóságának kérdését és részben a területi és szakszervezeti könyvtárakkal való függését taglalja, részben pedig a könyvtáraknak a betegg y ó g y í t á sban lehető szerepére utal és kifejezi azt a törekvést, hogy a jövőben az eddiginél fokozottabb mértékben hasznosítsák az olvasmányokat a betegek felvilágosítása, gyógyulási kedvének előmozdítására, a betegségek okozta szenvedések jobb elviselésére és talán arra is, hogyha csökkentértékűként kerülnek ki egyesek a kórházból, kedvvel induljanak új, a betegség megszabta munka végzésére.

A könyvtárosi kérdések egész sorát veti fel a kötet. Pálfy Gyula az orvosi könyvtárakat igénybe venni törekvő orvosok tájékozódásának eredményessé tételéhez szolgál hasznos tanácsokkal. Inkább szakkönyvtárosi érdeklődésűek Isépy Dezső és P. Juhász Vera—Nyiri Mihály könyvtári osztályozási kérdéseket taglaló közleményei. Isépy az Orvosi Műszerügyi Intézet könyvtárában az ETO-beosztását nem tartja célravezetőnek és helyette az aspektus szerinti ún. facettás beosztáshoz sokban közelálló újfajta könyvtári klasszifikációt vezetett be. P. Juhász Vera—Nyiri Mihály a thesaurus fogalmát ismertetik és annak az orvosi könyvtárak, az orvosi tájékoztatás területén történő alkalmazhatását beszélik meg. Mennyiben jelentenek ezek az új könyvtári klasszifikációk előhaladást és teszik az ETO-val szemben a tájékozódást könnyebbé, természetesen nehéz megítélni.

Az érdekes kötetben közlésre kerül az OOKDK által 1964-ben az orvosok érdeklődésének, nyelvi és egyéb vonatkozású ismereteinek megismerését szolgáló felmérés adatai NÉMETH Béla tollából. A felmérés célja az ország valamennyi orvosáról történő tájékozódás, a valamennyi orvosnak megküldött kérdőívre az orvosok 27,3%-a válaszolt. A válaszokat gépi adatfeldolgozási értékelésnek vetve alá megismerhető volt az orvosok nyelvismerete, kulturális tájékozódása, olvasási szokásaik, tájékozódási igényük stb. Amint a nagyfontosságú referátum szerzője igen helyesen maga is rámutatott, a nyert válaszok nem adnak reprezentatív képet azért, mert nyilvánvalóan a legkevésbé érdeklődők, a minden iránt elfásultak, a modern orvostudomány előhaladásával lépést nem tartó, de lépést tartani nem is szándékozó egyes kategóriák válaszai hiányoznak. Ezek körében azonban szinte minden szakmai érdeklődéskeltés hiábavaló, az ingyen megküldött *Gyógyszereink* hónapokig felbontatlanul marad a kötés alatt, és más szakmai és kulturális igények iránt sem mutatnak érdeklődést. Az érdeklődést tanusítók — az orvos társadalomnak több mint egy negyede a megküldött válaszok tanúsága szerint — orvosi tájékoztatás iránti igényei, amelyeket szakmai, nyelvi stb. tekintetben szerencsésen és nagy hozzáértéssel dolgozott fel az OOKDK kollektívája biztos bázist nyújt az orvosi tájékoztatás tudományos megalapozhatásához. E felméréshez szervesen csatlakozik SZEPESI Zoltánné és WAGNER Imre másirányú felmérése, amely a Baranya megyei orvosok olvasási szokásait, tájékozódási törekvéseit, de ezeken túlmenően egyáltalában kulturális helyzetüket határozta meg és dolgozta fel lényegében bizonyítva az 1964. évi országos jellegű adatfelmérés helyességét.

SZÉKELY Sándor a kötet befejező részeként magasszinten komoly perspektívában taglalja az orvostudományi tájékoztatásügy hazai jövőjét. Helyesen és igen mértéktartóan megvonja az orvosi tájékoztatásügy jelenlegi hazai helyzetének a mérlegét, megbeszéli részben a hazai adottságokat alapul véve részben a külföldi példákat, értékelve az orvostudományi dokumentáció perspektíváját és utal azokra a tárgyi és személyi feltételekre, amelyek révén ez a fontos perspektíva megvalósítható.

Értékes, fontos és igen hasznos olvasmány ez a könyv amely nagyon is határozottan megmutatja, hogy „még" az orvosoknak is meg kell tanulniok olvasni, a könyvtárban célszerűen tájékozódni, hogy betegeik javára valóban a korszerű haladó tudományt alkalmazzák.

BUGYI BALÁZS

Még szomszéd szocialista országból is jelentek meg megfigyelők a MOM művelődési házában 1969. november 15-én és 16-án rendezett antikvár könyvaukción, amelyen 480 értékes könyv „sorsába szóltak bele" — hogy az ismert latin közmondásra célozzunk. Mintegy két évtized óta nem volt hasonló jellegű üzleti vállalkozás hazánkban, így az eseményre nemcsak a szakemberek, hanem a sajtó is felfigyelt. Örömmel lehetett megállapítani, hogy az antikvár értékű könyvek szeretete manapság is él az emberekben, s a licitálók közt nemcsak könyvtárak képviselői és (olykor külföldi) műgyűjtők, hanem fiatalok, középiskolások is helyet foglaltak.

Tájékoztatásul néhány könyv és ár: ÁPRILY Lajos *Vers vagy te is* kötete 220 forintért talált gazdára; a védett könyvek közül BERZSENYI Dániel verseinek első kiadása 600, CSOKONAI *Diétai magyar muzsája* 2700, egy másik műve 3000 forintot ért el.

E könyvaukcióval kapcsolatban is felfigyelhettünk a napisajtó egy érdekes tünetére. „Még a Széchényi Könyvtárban sincs meg" — olvassuk nem egyszer riportokban olyan könyvekről is, amelyek az OSzK-ban a legegyszerűbb módon kikérhetők és az olvasóteremben olvashatók.

H. LAKATOS ÉVA

SZEMLE

Kunze, Horst: Grundzüge der Bibliothekslehre. 3. völlig veränderte Auflage der Bibliotheksverwaltungslehre. Leipzig 1966, Bibliographisches Institut. 528 l.

KUNZE professzor könyvtártani alapvetése, amelyet a Német Demokratikus Köztársaság egyetemein és főiskoláin tankönyvül írtak elő, az 1956. évi első és az 1958. évi második kiadás óta nemcsak terjedelmében gyarapodott jelentős mértékben, hanem tartalmi felfogásában és szerkezeti felépítésében is módosult. Erre utal, mint azt a szerző műve előszavában elmondja, a *Bibliotheksverwaltungslehre* cím megváltoztatása is. Míg a *Bibliotheksverwaltungslehre* elnevezés a fő hangsúlyt a könyvtári munka ügyviteli kérdéseire helyezi, a *Bibliothekslehre* fogalmában — amely az olvasóval való munkának (Leserkunde), az állomány kialakításának és az olvasóhoz való eljuttatásának, valamint a könyvtári szervezetnek a kérdéseit foglalja magában — „közvetlenül kifejezésre jut a könyvtárak társadalmi szerepe". (238. l.) A könyvtártan (Bibliothekslehre) KUNZE professzor meghatározása szerint „a könyvtártudomány fő kérdése, mivel középpontjában az olvasó és a könyv kapcsolata áll." (240. l.) Ennek értelmében könyvének tárgya „a könyvtárnak az olvasó érdekében végzett munkája."

A mű két, nagyjából egyforma terjedelmű fő részből áll. Az első rész *Könyvtár, könyvtáros, könyvtárügy* címmel a következő fejezetekre tagolódik: 1. *A könyvtár funkciója*, 2. *Munkaszervezet*, 3. *Épület*, 4. *A könyvtár munkatársai*, 5. *Az olvasó*, 6. *A Német Demokratikus Köztársaság könyvtári rendszere*, 7. *Nemzetközi könyvtári szervezetek*, 8. *A könyvtártan a könyvtártudomány rendszerében*. A második, *A könyvtári munka* című rész felosztása a következő: 1. *Az állomány kialakítása (Bestandsaufbau)*, 2. *Az állomány feltárása (Bestandserschliessung)*, 3. *Információ*, 4. *Az állomány és a szakirodalom eljuttatása az olvasóhoz (Bestandsvermittlung)*.

A könyvtár funkciója című fejezetben a szerző mélyrehatóan elemzi a könyvtárnak mint társadalmi és nevelési intézménynek a feladatait, különös tekintettel a könyvtáraknak a szocialista művelődési rendszerben elfoglalt helyére. A közművelődési és tudományos könyvtárak közötti — a munkamódszerek és képzési célok tekintetében, vagy a társadalmi célszerűség követelményeinek következtében fennálló — különbségek leszögezése mellett hangsúlyozza a szocialista könyvtárügy egységét, s e két könyvtártípus feladatainak közös vonásait. Kimutatja, hogy mindkét könyvtártípusra egyaránt jellemző vonás pedagógiai feladatok ellátása. Az egyes könyvtártípusoknak funkciójukból fakadó sajátosságait elemző rész gazdag ismeretanyag közlése mellett, rendkívül sok érdekes elméleti és gyakorlati problémát vet fel. Az egyetemi könyvtárak helyzetét és perspektíváit elemezve a szerző a sokat vitatott kérdésben határozottan a központi könyvtár által irányított és vezetett centralizált egyetemi könyvtárhálózat kialakítása mellett foglal állást. A fejezet a könyvtári elemzés fontos eszközét jelentő *könyvtári statisztika*, majd a *könyvtárpropaganda*, s végül a *könyvtári publikációs tevékenység* ismertetésével zárul. *A munkaszervezet* című fejezetben a szerző a munkarenddel és munkafegyelemmel kapcsolatos, valamint vezetési, tervezési és adminisztrációs ügyviteli kérdésekkel foglalkozik, ezen kívül kitér a racionalizálás és szabványosítás, valamint a könyvtárgépesítés problémáira is. A *könyvtár gépesítésével* foglalkozó részben kitűnő összefoglalást ad a fejlődés várható irányairól. A fejezet végén a könyvtári alapfeladatokat összegező *Geschäftsgang* című rész azoknak a munkafajtáknak az összefoglaló ismertetését tartalmazza, amelyek részletes kifejezése a „Grundzüge . . ." második fő részének a tárgyát képezi. Kunze professzor szerint ezekben az alapfeladatokban „azok a követelmények tükröződnek, amelyekkel az olvasó a könyvtárral

szemben fellép: jól megválogatott irodalom, az állományhoz és általában az irodalomhoz vezető utak sokfélesége, valamint az állomány kényelmes és gyors hozzáférhetősége". (127. l.) A *könyvtárépület*tel foglalkozó fejezetben a szerző történeti áttekintés és a modern könyvtárépítési koncepciók összefoglalása után összegezi az egyes könyvtári helyiségekkel kapcsolatos problémákat. Az általános tudományos könyvtárak, köztük az egyetemi könyvtárak olvasótermi helyzetével kapcsolatban állást foglal a könyvtári szakolvasótermek létrehozásának a gondolata mellett, annál is inkább, mert ezek — legalább is részben — megfelelnek a raktár és olvasószolgálati helyiségek funkcionális összetartozását hangsúlyozó alapelvnek. *A könyvtár munkatársai* című fejezet az egyes könyvtároskategóriák feladatköréről, hivatali kötelességeiről, valamint a tőlük megkívánt képzettségi fokról, illetve felkészültségről és készségekről, majd a könyvtárosképzés kialakulásáról és mai helyzetéről számol be. A szerző igen érdekesen veti fel a könyvtárosi hivatás egyik legtöbbet vitatott kérdését, a tudományos könyvtáros elé állított magas követelményrendszer teljesíthetőségével kapcsolatos nehézségeket. „Mint a tudományos szakirodalom gyűjtőjétől és megőrzőjétől elvárják tőle, hogy maga is alkotó tudományos munkát végezzen, és e mellett nap mint nap ügyviteli és szervezési feladatok halmozzák el . . . Egyúttal munkájának egy része nem más, mint tudományos ismeretekkel végzett rutinmunka." (170. l.) KUNZE professzor a könyvtár-automatizálásban, gépesítésben reméli e sokszor emlegetett probléma megoldását. *Az olvasó*val foglalkozó fejezet abból az alapelvből indul ki, hogy a könyvtár rendkívül fontos nevelési tényező, ami azt jelenti, hogy a könyvtáros—olvasó kapcsolat a legújabb pedagógiai ismeretek és eredmények alapján alakítandó ki. A szerző áttekinti a könyv és az olvasó közötti kapcsolat fejlődését, elemzi e kapcsolatnak a szocialista társadalmi rendszerben jelentkező jellemvonásait. Ismerteti a könyvtárosok és az olvasók közötti együttműködés különböző formáit, majd rátér az olvasási szokások kutatásának a kérdésére. Hangsúlyozza a szocialista olvasószociológia fontos feladatait, s kiemeli az olvasói igények ismeretének a jelentőségét a könyvtári munka, különösen az állomány-gyarapító munka szempontjából. Az első fő rész három utolsó fejezete mélyreható elemzéseket tartalmaz az ott tárgyalt kérdésekről. Különösen érdekesek a szerző fejtegetései a Bibliothekslehrenek a könyvtártudományban elfoglalt helye meghatározásával kapcsolatban.

A második fő rész *Bestandsaufbau* című fejezete tartalmazza mindazokat a kérdéseket, amelyeket a magyar könyvtári szakirodalom *állománygyarapítás*, *katalogizálás*, *raktározás* címszavak alatt szokott tárgyalni. Az igen terjedelmes fejezet elméleti fejtegetésekben és gyakorlati tudnivalók ismertetésében egyaránt gazdag. Az *állománygyarapítás* problémáit tárgyalva a szerző részletesen elemzi az általános tudományos könyvtár gyűjtési feladatait, a válogatás szempontjait, s a könyvtárak közötti gyűjtőköri együttműködés kérdéseit. A *katalogizálás*sal foglalkozó részben mind elméleti fejtegetés, mind gyakorlati ismeretközlés szempontjából kiemelkedő a könyvtári osztályozás és a tárgyi katalógusok problémáival foglalkozó anyag. Különös figyelmet érdemelnek azok a megállapítások, amelyek során a szerző összefoglalja a szocialista könyvtári osztályozás eddigi eredményeit. A következő fejezet tárgya *a könyvtári állomány közvetlen feltárása az olvasó számára* szisztematikusan elrendezett külön állományrészek felállítása, új beszerzések közszemlére tétele, új szerzeményi jegyzékek, állományjegyzékek, valamint kiállítások útján. A szerző hangsúlyozza az egyetemi könyvtárakban a tanulmányi munka segítése céljából kiemelt állományrészek fontos szerepét. Rendkívül érdekes a német egyetemi könyvtáraknak az a gyakorlata, hogy egy-egy előadáshoz vagy szemináriumhoz szükséges szakirodalmi anyagot egy tanév vagy egy félév tartalmára bevonják a kölcsönzésből, s kiemelt gyűjteményként helybeni használatra állítják fel, megoldva ezzel a csekély példányszámú anyag állandó hozzáférhetővé tételét. *Az irodalmi információ* című fejezetben KUNZE professzor először a bibliográfiák típusaival s bibliográfia-elméleti kérdésekkel, majd a bibliográfiai kézikönyvtár kialakításával, valamint a folyóiratcikk bibliográfiák problémáival foglalkozik. Igen érdekes a *Dokumentáció és információ* című alfejezet, amelynek első részében a szerző a bibliográfia és a dokumentáció viszonyát, az információ célját, alapelveit és társadalmi feladatait vizsgálja, majd elemzi az információ és a dokumentáció, valamint az információ és a könyvtár viszonyát, a könyvtárnak az információ rendszerében betöltött szerepét. A könyvtáraknak az információban betöltött szerepével kapcsolatban a szerző hangsúlyozza, hogy a társadalom információszükségletének hatékony kielégítése csak az információ, a dokumentáció és a könyvtár tervszerű együttműködésével oldható meg. A doku-

mentációt úgy tekinti, mint a könyvtári, illetve bibliográfiai munka továbbfejlesztését más eszközökkel. *A könyvtárak tájékoztató és tanácsadó tevékenységének* a jellemzésével kapcsolatban különösen figyelemre méltóak a szerzőnek azok a megállapításai, amelyekben kiemeli, hogy a tudományos könyvtárakban nemcsak a tájékoztató részlegben, hanem minden nyilvános szolgálati helyen (különösen a kézikönyvtárral felszerelt olvasóteremben) gondoskodni kell a színvonalas tájékoztatómunka biztosításáról. Hangsúlyozza a pedagógiai elvek alkalmazásának a könyvtári tájékoztató munkában való jelentőségét, annak a feladatnak a fontosságát, hogy a könyvtári tájékoztató tevékenység segítse az olvasók önálló alkotómunkára nevelését. A tudományos munka módszereinek és technikájának az oktatását a könyvtári tájékoztató tevékenység és irodalompropaganda specifikus feladataként határozza meg. A munka utolsó fejezete a *könyvtárhasználat* — használati rend, olvasótermi használat, kölcsönzés, raktári kiszolgálás, központi katalógusok, könyvtárközi kölcsönzés — kérdéseiről tájékoztat. Behatóan foglalkozik az olvasótermi szolgálattal, kézikönyvtárral, az olvasótermi közönség kiszolgálásával s a vele való szoros kapcsolat kialakításának módjaival.

KUNZE professzor könyvében a gondolatébresztő, tanulmányszerű elméleti fejtegetések igen szerencsésen egészítik ki a könyvtári gyakorlatot ismertető tény- és adatanyagot. A szerző minden fontos kérdésben nagy hangsúlyt fektet a nemzetközi könyvtári problémák bemutatására, s különösen tekintettel van a szocialista országok könyvtárügyére, könyvtári eredményeire. A jegyzetekben közreadott bőséges bibliográfiai anyag, amely kitűnő válogatás a nemzetközi könyvtári szakirodalomból, és a részletes tárgymutató fokozza a kitűnő kézikönyv tudományos értékét.

A mű messze túllépi egy egyetemi tankönyv jelentőségét. Haszonnal forgathatja minden, a könyvtári élet problémái iránt érdeklődő könyvtáros, s rendkívül fontos kézikönyv a szocialista országok könyvtáros szakemberei számára.

NÉMETH ZSÓFIA

Fuchs, Hermann: Bibliotheksverwaltung. 2. verb. u. verm. Aufl. Wiesbaden. 1968, Harrassowitz. XI, 275 l.

HERMANN FUCHS könyve, mint a szerző az előszóban leszögezi, a nyugatnémet tudományos könyvtárak Diplombibliothei kar-jai, vagyis középfokú könyvtárosi számára készült tankönyv. Szisztematikus rendszerezése mindazon ismereteknek, amelyekkel a könyvtárosjelöltek képzésük folyamán a könyvtári praktikum alkalmával találkoznak. A munka fő célja a napi rutinmunkával kapcsolatos könyvtári tevékenységnek, az egyes munkafolyamatoknak a részletes ismertetése.

A bevezető első fejezet a *könyvtár, könyvtártudomány, könyvtártan* fogalmát tisztázza a hagyományos német értelmezés szerint, majd ismerteti a nyugatnémet könyvtárak típusait, a könyvtári szervezetet és a fenntartó szervek tevékenységét. Az egyes könyvtártípusok szervezeti kérdéseivel kapcsolatban a szerző beszámol az újabb fejleményekről, s összefoglalja az új egyetemek könyvtári szervezetében jelentkező új vonásokat. Ebben a részben tér ki a szerző a könyvtári munka racionalizálásának és a könyvtárgépesítésnek a kérdéseire. A második fejezet a *könyvtárépülettel* és a *könyvtári gazdálkodással* kapcsolatos legfontosabb gyakorlati tudnivalókról tájékoztat. Rendkívül gazdag az *állománygyarapítás és állománybavétel* kérdéseit elvi és gyakorlati síkon tisztázó harmadik fejezet, s az azt követő *Katalogizálás* című negyedik fejezet anyaga. Ez utóbbiban mélyrehatóan elemzi a szerző a könyvtári katalógusok fajtáival, rendeltetésével, szerkezetével kapcsolatos problémákat, s kitűnő okfejtéssel mérlegeli az egyes katalógustípusok előnyeit és hátrányait. Igen világos és részletes képet ad a porosz katalogizálási hagyományokat követő nyugatnémet tudományos könyvtárak katalogizálási problémáiról. A *könyvtárhasználat* kérdéseivel foglalkozó ötödik fejezetben általános kérdések tárgyalása után a raktári munkával, kölcsönzéssel és olvasóteremmel kapcsolatos elvi és gyakorlati tudnivalókat foglalja össze a szerző. Vázolja a kölcsönzés gépesítésének a lehetőségeit, beszámol az egyes gépi kölcsönzési eljárások lényegéről, s ismerteti a Bochumi Egyetemi Könyvtárban bevezetett gépi kölcsönzési rendszert. A *Tájékoztatás* című részben a szerző ismerteti a könyvtár tájékoztató rutinmunkája szempontjából lényeges elvi és gyakorlati kérdéseket. A rendkívüli tömörség, ami egyébként FUCHS munkájának egyik legfőbb erénye, a tájékoztatómunkával foglalkozó anyagot, de tulajdonképpen az egész fejezetet kompendiumszerűvé, túlságosan leegyszerűsítetté teszi, s nem érzékelteti kellően az olvasóval való könyvtári munka, s különösen a könyvtári tájékoztatómunka problémáit, fejlődésének irányait. A fejezet a *dokumentáció* fogalmának és

módszereinek rövid ismertetésével zárul. A *könyvtári statisztikával* foglalkozó rövid hatodik fejezet után *A könyvtáros hivatása* című utolsó fejezetben a szerző vázolja a „Höherer Dienst" és a „Gehobener Dienst" feladatait, ismerteti a két könyvtároskategória közötti munkamegosztást, majd beszámol a könyvtáros szervezetek, könyvtáros egyesületek tevékenységéről.

Hermann Fuchs tankönyvének nagy erénye a világos és tiszta tárgyalásmód, a mindig a lényeget kiemelő ismeretközlés. Az olykor csak utalásszerű tömörséget a rendkívül gazdag (főleg a német szakirodalmi anyagot tartalmazó) bibliográfiai anyag oldja fel: a bibliográfiai adatokat ugyanis a szerző az egyes részletkérdések után, sőt nem egyszer a szöveg közben sorolja fel, s ezzel azonnal tájékoztat arról, hogy hol található meg a probléma részletesebb kifejtése. A munkát részletes tárgymutató egészíti ki. A szöveggel valósággal egybeolvadó bibliográfiai anyagban való tájékozódást megkönnyítette volna, ha a regiszter a bibliográfiai tételekre is utal.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy Hermann Fuchs tankönyve a könyvtári rutinmunka kérdéseiben igen megbízható, a legapróbb részletkérdésekre is felvilágosítást nyújtó kézikönyvként használható. A munkát fellapozó könyvtárosok közül ugyan sokan el fognak gondolkozni azon, miért volt szükség ebben az objektív hangú, pozitivista módszerrel megírt munkában a szerző politikai demonstrációjára, ami abban nyilvánul meg, hogy a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárügyét következetesen a ma már a nyugati tudományos irodalomban sem használt „Sowjetisch Besetzte Zone" könyvtárügyeként említse?

Németh Zsófia

Busse, Gisela von — Ernestus, Horst: Das Bibliothekswesen der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung. Wiesbaden 1968. 304. l.

A Német Szövetségi Köztársaság könyvtárügyét tárgyaló mű elsősorban külföldi könyvtárosok számára készült, de — miként a szerzők előszavukban megemlítik — haszonnal forgathatják mindazok a honfitársak is, akik a könyvtári szolgálatba lépés gondolatával foglalkoznak.

A Német Szövetségi Köztársaság könyvtárügyére egyrészt az ország kettészakítottsága, másrészt az évszázadokig fennálló Német Birodalom fejedelemségeinek és városállamainak öröksége nyomja rá bélyegét. Nagy szerepet játszik a hagyomány és nagyon hiányzik a nemzeti könyvtár. Nincs egységes könyvtári törvény, az egyes szövetségi tartományok tartományi gyűlései, illetve kultuszminiszterei által hozott rendeletek szabályozzák a könyvtárak működését.

A könyvtártípusok minden tekintetben megmutatkozó különbözősége az áttekintést megnehezíti. A szerzők megkísérlik csoportosítani a különböző kategóriába sorolható könyvtárakat, megemlítve, hogy újszerű valamennyi könyvtártípus összefoglalása a Német Szövetségi Köztársaság könyvtárügyének ismertetésében, már csak azért is, mert általában a tudományos könyvtárakat és a közművelődési könyvtárakat egymástól függetlennek tekintik.

A három központi univerzális könyvtár (Deutsche Bibliothek, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Bayerische Staatsbibliothek), a nemzeti könyvtár részfunkcióit igyekszik ellátni, azonban azt nem pótolja. A 25 állami és tartományi könyvtár (amelyek közül néhány egyetemi könyvtári funkciót is betölt), keletkezésüket, történelmi fejlődésüket, állományukat, az igénybevétel intenzitását és az igénybevevők körét tekintve igen különbözőek.

Az egyetemek és tudományos főiskolák könyvtárai viszonylag egységes, egymással szoros kapcsolatot tartó, jól áttekinthető csoportot alkotnak. Az 50 városban működő 42 állami és 12 egyházi könyvtár elsősorban funkcióját és szervezetét tekintve képez egységet, eltérő azonban állományuk nagysága, költségvetésük és személyzetük. Ez a könyvtártípus áll a legnagyobb fejlődés előtt. Az utóbbi években számos reformot valósítottak meg, jelenleg is hét egyetemi könyvtár építkezése folyik.

A szakkönyvtárakról nincs pontos adat, számukat 1500-ra becsülik. Hiányzik a tudományáganként országos központ, bár a közelmúltban történtek kezdeményező lépések. (Pl. 1968-tól a kölni orvosi fakultás könyvtárát építik ki orvos-egészségügyi központi könyvtárrá.)

A kommunális kezelésben levő közművelődési könyvtárak igen sokrétű képet mutatnak. Ide tartoznak az önálló tudományos könyvtárak, a városi nyilvános könyvtárak, valamint a tartományok kerületeiben működő könyvtárak. A tartomány vagy a város, illetve a kerület pénzügyi helyzetétől, valamint a kultusztárca mindenkori döntésétől függ a könyvtárak költségvetése. Általában a városi könyvtárakat felkereső olvasók jobban el vannak látva, mint a kisebb városokban, falvakban élő olvasók. Ezt a tarka képet egészítik ki az egyházi, ifjúsági, iskolai,

zenei, üzemi, katonai, kórházi, börtön és a vakok által használt könyvtárak.

A Deutsche Forschungsgemeinschaft (Bad Godesberg) megkísérli némileg pótolni a központi irányítás hiányát elsősorban a tudományos könyvtárak működését összehangoló tényekedésével és ajánlásaival. A Deutsche Forschungsgemeinschaft könyvtári ügyosztálya és a nyugat-berlini Arbeitsstelle für das Büchereiwesen (létrehozója a Német Könyvtárak Szövetsége) foglalkozik a könyvtári hivatás kérdéseivel utasítási és ellenőrzési jog nélkül.

Amennyire különbözik egymástól a tudományos és a közművelődési könyvtárügy, éppen annyira eltérőek a könyvtárosokkal szemben támasztott követelmények is. A tudományos könyvtárak szakreferensi és később vezető állásait egyetemi végzettséggel rendelkező („könyvtártudományi" kollégium hallgatása nem kötelező), és a kétéves tanfolyamot elvégzett diplomásokkal töltik be, míg a közművelődési könyvtárakban a legmagasabb követelmény az ún. diplomás könyvtárosi oklevél, amely érettségi után a 3 vagy 4 éves ún. könyvtáros szakiskola elvégzése után nyerhető el.

A szerzők tág teret szentelnek a hagyományos könyvtártípusok bemutatásának, ismertetik a könyvtárakban folyó munka követelményeit, az együttműködést szorgalmazó törekvéseket, költségvetési modelleket közölnek, de igen szűkszavúan intézik el a dokumentációs tevékenységet. Mentségül megemlíthető, hogy jelenleg a Német Szövetségi Köztársaságban a dokumentáció és az információ kérdése az átalakulás korszakát éli. A dokumentációs vállalkozások egyéni, illetve vállalati kezdeményezések állami befolyásolás, irányító, támogató szervezet megléte nélkül. Ilyenek szervezésére most kerül sor a fontosabb szakterületeken. Valamely tudományterület dokumentációját és a szakkönyvtárakat központi irányító könyvtár köré csoportosítják, amelyek később kooperáló egységgé alakulnak.

Az olvasó némileg szkeptikusan fejezi be a mű olvasását, mert bár a szerzők azt a véleményüket fejtették ki, hogy a fejlődés útja a tudományos és közművelődési könyvtárügy egymáshoz való közelítése, a jelenlegi helyzet ismeretében ez a közeljövőben nehezen képzelhető el.

SZENTIRMAI LÁSZLÓ

Deutsche Staatsbibliothek, (Berlin) Benutzungsführer. (Bearb. v. Willy UNGER. 8. veränd. Aufl.) Berlin, 1969. 56 p., 12 p.

Immár 8. változott kiadásban adja közre a Deutsche Staatsbibliothek használati útmutatóját. A szűk gyakorlati célnál — a könyvtár használatához segítséget nyújtani — a nyomdailag szépen előállított, illusztrált kiadvány messze többet ad. Rövid történeti áttekintés után megismertet a német könyvtárügy és kulturális élet nagymúltú és ma is aktívan ható intézményének minden részletével.

Állománya ma 4 727 000 kötet (könyv, folyóirat, atlasz, zeneműi) továbbá 3857 ősnyomtatvány, 311 000 kép, metszet, kéziratok, hagyatékok, hanglemezek stb. Részben kötelespéldány-szolgáltatásból, részben vétel és 75 ország 945 intézményével folytatott csere útján évi 80 000 bibliográfiai egységgel gazdagítja állományát.

A Deutsche Staasbibliothek a nemzetközi irodalom központja, feladatai ellátásához a szolgáltatások differenciált rendszerét hozta létre. A hagyományos könyvtári munkaszervezetben (beszerzés, katalogizálás, használat) dolgozik, de tudományos különgyűjteményei (Zenei, Ázsia—Afrika, Kézirattár, Ősnyomtatványtár, Térképtár, Gyermek- és Ifjúsági Irodalom) valamint kiegészítő osztályai (Reprográfia-Kiadványok, Igazgatás) útján speciális segítséget ad kutatóinak. Tájékoztatást ad a szak- és folyóiratkatalógusoknál, a társadalomtudományok területén. Külön olvasótermeket az általános kézikönyvek és folyóiratok tanulmányozásához, a különgyűjtemények és egyes szakterületek, mint társadalomtudományok, természet- és orvostudományok, műszaki tudományok számára. Egyedül álló a maga nemében a speciális kutatások irodalmának olvasóterme. Ez utóbbi az imperializmussal és annak hatásával a gazdaság, a politika, a filozófia, a történelem, az állam és a jog területére témával foglalkozóknak áll rendelkezésére. Az olvasótermekben gazdag információt tartalmazó 82 000 kötet tudományos mű és 14 000 folyóirat (cím) közvetlenül használható, így az egyes szakterületek irodalmát a kutató koncentráltan együtt találja.

A társadalomtudományi tájékoztató is külön kézikönyvtárral rendelkezik, a marxizmus—leninizmus klasszikusainak és vezetőinek német kiadásai, a béke-világmozgalomra vonatkozó irodalom kézikönyvei és más művek találhatók itt, amelyekhez az NDK-ban megjelent ide vonatkozó művekből 6200 kötetes kézikönyvtár csatlakozik.

Nem ismertetjük a könyvtár használatáról, katalógusairól és egyéb tudnivalókról szóló gyakorlati részt, de érdemes néhány szót leírni a különgyűjteményekről.

A Zenei gyűjtemény alapját az 1824-ben Halléból megszerzett Naue gyűjtemény képezte, ma egyike Európa legjelen-

tősebb ilyen jellegű gyűjteményeinek. Jelentős állományrésze a Deutsche Musik-Sammlung, melyet a vezető nyugatnémet könyvkiadók is támogatnak kiadványaikkal. A különgyűjtemény keretében más különgyűjteményeket is találunk: portré, mikrofilm-fotokópia, levél, hanglemez és hangszalag gyűjteményeket. 407 000 kötete, 60 000 kézirata és több, mint 210 kurrens folyóirata, differenciált katalógusrendszere valóban a zenei kutatások bázisává teszik a gyűjteményt.

Az Ázsia—Afrika gyűjteményt 1918/19-ben alapították. Külön katalógusokban tárja fel a könyvtár a kínai, a japán, a tibeti, a koreai és a mongol nyelvű anyagát. 415 kurrens folyóirat legújabb száma mindig megtalálható olvasótermében.

Az 1859-ben alapított Térképtára is egyike a legjelentősebbeknek. Ma kereken 276 000 térkép, 9300 atlasz és az ezekhez tartozó szakirodalommal rendelkezik, ezekhez táj- és városképek (44 900 db) és az 1850—1914 korszakból 71 300 képeslap is tartozik.

Kézirattára, irodalmi archívuma, ősnyomtatványtára egyaránt figyelemre méltó gyűjtemények. Érdekes a Gyermek és ifjúsági irodalom gyűjteménye, mely egyetlen ilyen gyűjtemény a német tudományos könyvtárakban. 1956-ban nyitották meg, mint a német és külföldi irodalom mintagyűjteményét, egész a 17. századtól kezdve gyűjti az irodalmat, ha irodalmilag értékes, vagy egy korszakra jellemző.

Meg kell jegyeznünk, hogy a könyvtár különgyűjteményeinek egy jelentős részét jogellenesen Nyugatnémetország visszatartja, de az anyag a katalógusokban fel van tárva és könyvtárközi kölcsönzés útján használható.

A Deutsche Staatsbibliothek keretébe tartoznak még: Zentralstelle für wissenschaftliche Altbestände, Berlin, Theodor Fontane Archiv, Potsdam, Deutsche Fotothek, Dresden. Ez utóbbi képgyűjteményében 300 000 kép és negatív, továbbá 71 000 részben színes diapozitív található a történelem, a művészetek, a néprajz, a földrajz, a geológia területéről. Kutatásokhoz, oktatáshoz, előadásokhoz, kiadói tevékenységhez veszik igénybe.

A könyvtár nemcsak saját állományából elégíti ki kutatóit. Olvasótermében használhatják a berlini egyetemi könyvtár állományát is, míg az Auskunftbüro der deutschen Bibliotheken a könyvtárközi kölcsönzéshez szükséges lelőhelymeghatározással segíti az olvasókat.

A szép kötetet a könyvtár kiadványaiból válogatott bibliográfia egészíti ki, mely betekintést enged sokirányú kiadói tevékenységébe is.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

Brück, Carlheinz von: Plünderer am Werk. Eine Information über die widerrechtliche Aneignung des in Westdeutschland und Westberlin zurückgehaltenen Eigentums der Deutschen Staatsbibliothek Berlin. (Berlin, 1969, Deutsche Staatsbibliothek) 48 p., 8 t.

A második világháború következményeit, Európa megosztottságából adódó politikai helyzet nehézségeit megsínyli a kultúra és tudomány is. Pregnáns példa erre a Deutsche Staatsbibliothek, melynek állományából közel negyedszázaddal a háború befejezése után 1 800 000 kötetet Nyugatnémetország visszatart. A könyvtár gazdagon illusztrált, idézetekkel alátámasztott kiadványban tárja a világ közvéleménye elé ezt a sérelmes állapotot.

Hogyan alakult ki a mai helyzet? A könyvtár ősének az 1661-ben megnyitott Churfürstliche Bibliothek zu Cölln an der Spree tekinthető. A könyvtár — mint a német nép is — küzdelmes éveket élt meg története során. A jelen helyzet lényege a második világháborúban tett intézkedésekben leli magyarázatát. A háború alatt a könyvtár állományát széttelepítették olyan helyekre, melyeket védettnek gondoltak. Így a 3 milliós állomány 29 helyre — a „Nagynémet Birodalom" minden részébe szétszóródott. A kitelepített könyvek egy része a háború pusztításának esett áldozatul. Alig hallgattak el a fegyverek, amikor megkezdődött a könyvtári munka újjászervezése, már 1945 júniusában Gorbatov tábornok utasítására a Szovjetunió által megszállt területről megkezdték az anyag Berlinbe szállítását. Lengyelország is visszaadta a területén tárolt műveket.

A könyvtár — központi hatalom híján — először Berlin város magisztrátusának fennhatósága alá került, 1946 őszén pedig ismét nyilvános könyvtárként működött, Öffentliche Wissenschaftliche Bibliothek néven a korábbi Preussische Staatsbibliothek épületében, világosan annak jogutódjaként. Ennek következtében annak teljes állománya megilleti, tehát Németország más területén elfekvő állományrészek is.

Ma, a kupolaterem kivételével, a könyvtár teljesen újjáépült és 4 600 000 kötettel rendelkezik. Évi kb. 6 milliós költségvetésével — ebből több mint félmillió fordítható beszerzésre — lehetővé vált, hogy 23 500 folyóirat és sorozat kurrensen beérkezzék és a kutatók rendelkezésére álljon. Több mint 450 munkatársra van a könyvtárnak, köztük sok, a világon ismert és becsült tudós is működik. Bár állományából 1 800 000 kötet nincs a könyvtárban, még így is a legnagyobb német könyvtár. 850 cserepartnere van 85 országból, tagja az IFLA-nak, továbbá 37 nemzeti és nemzet-

közi társulatnak. Végzett munkája elismeréseként 1954-ben vehette fel a Deutsche Staatsbibliothek nevet.

A továbbiakban a kiadvány dokumentumok alapján számol be a nyugati hatalmak által megszállt területen maradt 1 800 00 kötet sorsáról, kezdve a Szövetséges Parancsnokság 1946. jan. 5. rendeletétől, melyben még egységként kezelik a könyvtár állományát.

1947-ben az anyag jelentős része összekerül Marburgban, ekkor még mindig védelemről és megőrzésről van szó, a tulajdonjog hangoztatása mellett.

1949-ben a két Németország létrejöttével az amerikai rendelkezések már visszatartották a könyveket és azokat Nyugatnémetország rendelkezésére bocsájtották. Megbomlott a német könyvtárügy egysége is, megkettőződtek az intézmények, kiadványok. Ezt a folyamatot tetézi be a visszatartott állomány részére új könyvtár alapkőletétele 1967-ben Nyugat-Berlinben.

De térjünk vissza a Marburgban őrzött gyűjtemény sorsára, melyet hosszú ideig elhanyagoltak. Csak a szakvilág felháborodása nyomán változott meg a helyzet, 1962 óta lehet valamennyire is stabil költségvetésről beszélni. Egy 1968-ban kiadott nyugatnémet kiadvány[1] erről így ír: „die 16 Jahre von 1946 (Aufbau der Bestände in Marburg) bis 1962 (Arbeitsbeginn der Stiftung) waren für die Bibliothek eine Zeit des ständigen Kampfes um die äusseren Lebensbedingungen".

Nehéz helyzetet teremtett a megosztottság a tudományos kutatás számára: a kulcs a kincsekhez — katalógusok — a Staatsbibliothekben van. Nemzetközi jegyzékekben a művek úgy szerepelnek, mintha a Staatsbibliothekben lennének, természetszerűleg ott is keresik először. Mivel a könyvek szisztematikus rendjét törte szét a megosztás, tulajdonképpen egyetlen szakterületen sem teljes a gyűjtemény — az NSzK-ban csak töredékek vannak. A Staatsbibliothek a hagyományokat folytatva gyarapítja állományát, viszont a régi anyagból hiányzik az, amit visszatartottak.

A kiadványban megtaláljuk a könyvtárosok és tudosók tiltakozását a kialakult helyzet ellen, ezek közül idézzük JÓBORU Magda álláspontját, mely tömören foglalja össze a követelményeket: „Im Interesse der Entwicklung der deutschen und der internationalen Wissenschaft halten wir es für wünschenswert, daß die wertvollen Bestände der Staatsbibliothek wieder vereinigt, an ihrem rechtmäßigen Orte aufgestellt und der Benutzung zugänglich gemacht werden."

Világosan utalni kell arra, hogy a tudomány megkárosításának kiindulási pontja politikum: az egyedüli képviselet államdoktrinája. A már idézett BUSSE—ERNESTUS mű, ha más alapállásból is, de ugyanerre a következtetésre jut: „Die Teilung ist eine Folge politischer, nicht bibliothekarischer Entwicklung."[2] Magyarázatul pedig hozzáteszi: a régi könyvtár nem volt önálló jogi személy. A könyvek a porosz állam tulajdonát képezték és így a porosz állami tulajdon általános sorsában osztoztak. Az NDK sem állítja, hogy a porosz állam egyetlen jogutódja lenne, tehát nem is illetheti meg az egyedüli birtokjog.

Változást ebben a helyzetben csak a politikai koncepció megváltozása hozhat, ha egy józan, a jelen reális feltételeit figyelembe vevő koncepció kerekedik felül. Csak akkor lehet számolni azzal, hogy ez a probléma is megoldódik annak keretében. Ezért pedig küzdeni kell.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

Klutentreter, Wilhelm: Die Rheinische Zeitung von 1842/43 in der politischen und geistigen Bewegung der Vormärz. Dortmund 1966, Ruhfus. 266 l. (két kötetben) (Dortmunder Beiträge zur Zeitungsforschung. Herausg. Kurt KOSZYK. 10.)

Dortmund város sajtókutató intézete sajtótörténeti könyvsorozatának, amelyet az intézet nemzetközi hírnevű tudós igazgatója, Kurt KOSZYK néhány évvel ezelőtt indított el, jelen kötete két okból is igényt tarthat Németországon túl is messze terjedő érdeklődésre.

Világos, hogy a munkásmozgalom története szempontjából nem közömbös egyetlen új adat sem, amely MARX Károly publicisztikai tevékenységének kezdetére vet új fényt — márpedig ez a kezdet köztudomásúan a *Rheinische Zeitung*hoz fűződik. De másfelől a KLUTENTRETER által feltárt anyag közelebb visz annak a nagy szerepnek a pontosabb megismeréséhez is, amelyet a német „Vormärz" történetében a *Rajnai Újság* játszott, nevezetesen a sajtószabadság forradalmi erejű érvényesítését követelő- és nagy részben

[1] *Busse*, Gisella—*Ernestus*, Horst: *Das Bibliothekswesen der Bundesrepublik Deutschland.* Wiesbaden, 1968. 55—56. l.

[2] Uo. 53. l.

Marxtól származó cikkekkel. Az újságnak a sajtó- sőt a könyvtörténet viszonylatában is egyedülálló jelentőségét bizonyítja, hogy a *Rheinische Zeitung*ban több mint 300 közlemény foglalkozik sajtó és sajtószabadság problémáival.

KLUTENTRETER könyvének forrásértéket ad, hogy első ízben teszi közzé Köln város — a *Rajnai Újság* megjelenési helye — történelmi levéltárában fellelt dokumentumokat: a lap prospektusát, a kiadói érdekeltség — „Kommandit-Aktiengesellschaft" — alapszabályait és alapszerződését, továbbá még néhány ismeretlen adatot többek közt arról a levelezésről, amelyet a lapalapító kölni kereskedők és bankárok az egykorú magyar gazdasági reformgondolatok kialakulásában is fontos helyet betöltő LIST Frigyessel folytattak: őt akarták ugyanis eredetileg az újság szerkesztésével megbízni.

KLUTENTRETER könyvének második kötete (173—266. l.) ezeket a levéltári emlékeket eredeti szövegükben közli, kiegészítve a lapba dolgozó jelentősebb munkatársak cikkeinek a nevek betűrendjében adott bibliográfiai összeállításával. Megtaláljuk az anonim illetve betű- vagy más jelek alatt megjelent cikkek szerzőit is, MARX és ENGELS mellett olyanokét mint Bruno BAUER, Hoffmann von FALLERSLEBEN, Karl HAGEN, Georg HERWEGH, Moses HESS, Eduard PRUTZ (újságírói és politikai költői működése mellett az első tudományos sajtótörténet szerzője) és Max STIRNER.

A jelek és álnevek azonosítására illetve az anonim cikkek szerzőségének megállapítására ismét csak a kölni levéltárban fennmaradt eredeti cikk-kéziratok adtak módot.

A könyv első kötete (61—192. l.) a filológiai megállapítások történeti feldolgozását adja. Ennek teljes megvitatása nem lehet ennek az ismertetésnek a feladata, annál inkább, mert messze túlmegy a sajtótörténet általános keretein: a lap történetét a napóleoni háborúk utáni németországi uralmi és pártviszonyokig vezeti vissza, ezek alakulását követi a látszólag szabadabb, valójában az 1810-es évek fellendülő politikai reményeit leromboló 1819-i karlsbadi határozatok által teremtett helyzettel szemben csak kevés javulást jelentő 1840-es, IV. FRIGYES VILMOS alatti, poroszországi viszonyokig. A pártviszonyok s az 1840—1848 közötti egyes pártok részletes történeti bemutatása során talán legérdekesebb a Moses HESS vezette német utópisták, saját nevükön „igazi szocialisták" ismertetése. Moses HESSnek a *Rheinische Zeitung* keletkezése és kezdeti működése folyamán az eddig ismertnél nagyobb szerepet tulajdonít.

Az első kötet második része tárja fel a lap külső és belső történetét, amelynek bemutatását előfutárjának, a *Rheinische Allgemeine Zeitung*nak történetével kezdi. Ennek a már néhány számban megjelent lapnak alapján és ennek folytatásául sikerült ugyanis lapengedélyt szerezni a *Rheinische Zeitung* számára, amelynek gazdasági és politikai hátterét — eddigi ismeretünknek megfelelően — a kölni újonnan feltörő, a régi polgársággal gazdasági és vallási téren szembenálló kereskedők és bankárok szolgáltatták.

KLUTENTRETER ismerteti a szerkesztők életrajzi és működési adatait, aláhúzva MARX döntő szerepét 1842 októberétől kezdve, részletes adatokat hoz a munkatársakról, a lap hírszolgálatáról, beosztásáról. A lap politikai tendenciáját elemezve arra a végső megállapításra jut, hogy az újhegelianizmusból kiindulva Bruno BAUER, majd főleg MARX közreműködése nyomán a *Rheinische Zeitung* eljut a liberalizmus nyílt bírálatáig, a radikális demokrácia hirdetéséig, a HEGEL-féle állami mindenhatóság gondolatát kiküszöbölve a szabad köztársaság ideájának megfogalmazásáig. Végső konklúzióképpen aláhúzza, hogy a Vormärz ideológiai harcában a *Rheinische Zeitung* rövid szerepe döntő volt.

Érthető persze az is, hogy a cenzúra gyanakodva figyelte a lap tartalmát, különösen MARX fellépésétől kezdve. A hivatalos ellenőrző szervek véleményének rohamos megváltozását a kezdeti jóindulattól — hiszen a porosz kormánynak nem volt kifogása az ellen, ha a lap az érseki városban uralkodó klerikalizmust bírálta — a betiltásáig ugyancsak az akták rideg tényszerűségére alapítva ismerteti a szerző.

A kis könyvnek közvetlen magyar vonatkozása nincs, de jónéhány részlet — a vezércikkek kialakulása, a sajtó szerepének a radikális felfogása — az egykorú hazai fejlődéssel is párhuzamba állítható. Bizonyos, hogy az alapos munka még beható bírálat tárgya lesz a politikai történet szemszögéből. De a könyv és sajtótörténetnek fel nem becsülhető szolgálatot tett.

DEZSÉNYI BÉLA

Die Gutenberg-Preisträger der Stadt Leipzig. Bearbeitet von Helma SCHAEFER und Hans-Martin PLESSKE. Deutsche Bücherei. Leipzig. 1968. 52. l.

1968-ban ünnepeltük GUTENBERG halálának 500. évfordulóját. Ezekből az ünnepségekből — méltóan a könyvkultúrában betöltött tekintélyes szerepéhez —

jelentős részt vett Lipcse városa és a Deutsche Bücherei. Az ünnepségek jegyében született ez a kis kiadvány is, amelyet a Deutsche Bücherei — a főigazgató bevezető sorai szerint — újévi ajándékul szánt barátai számára.

A bevezetést követő ismertetésből megtudjuk, hogy Lipcse milyen tervszerű és áldozatkész munkával szolgálja a könyvművelés ügyét. Hivatásának tekinti, hogy e téren összekötő legyen múlt és jelen között, ápolója a tradícióknak és útmutatója a fejlődésnek. Ennek jegyében nemzetközi vásárokat és könyvművészeti kiállításokat rendez, kiválogatja minden évben az NDK legszebb könyveit, pályázatot hirdet a világ legszebb könyveire és kiállítja azokat stb. Ezért alapította 1959-ben a GUTENBERG-díjat is.

Az alapító levél szerint a GUTENBERG-díjat a könyv művészei kaphatják a szocialista könyvkultúrát szolgáló teljesítményükért. A díjakat (emlékérem, oklevél, pénzjutalom) minden év május 10-én a „szabad könyv napján" osztják ki, külön e célra létesített kuratórium jelölése alapján. 1967-ig 16 személy illetve intézmény nyerte el a GUTENBERG-díjat.

A 16 díjnyertessel foglalkozik a könyvecske többi része. Elmondja életrajzi adataikat (illetve amennyiben intézményről van szó, annak rövid történetét) és a könyvművészet területén elért eredményeiket. Minden díjnyertes legszebb alkotásait ízléses illusztrációk szemléltetik. Külön érdekessége ennek a felsorolásnak a mi szempontunkból az, hogy az 1965. év díjnyertesei között honfitársunk is szerepel: LENGYEL Lajos, a magyar könyvművészet kimagasló alakja.

A Deutsche Bücherei nemcsak propagálja a szép könyvet, hanem meg is valósítja azt. Ez a kis ajándék-kötet példája lehet a nem hivalkodó, de mégis, a papirosától az illusztrációkig, minden mozzanatában ízlést és kultúrát hirdető nyomtatványnak.

TAKÁCS MENYHÉRT

„Medicinae et artibus" Festschrift für Professor dr. phil. dr. med. Wilhelm Katner zu seinem 65 Geburtstag. Düsseldorfer Arbeiten zur Geschichte der Medizin. Beiheft 1. Michael Triltsch Verlag. Düsseldorf. 1968. 190 oldal. 87 ábra külön táblákként.

A kölni egyetem orvostörténész professzorának, W. KATNERnek 65. születésnapjára kiadott ünnepi munka Hans SCHADEWALDT düsseldorfi orvostörténész szerkesztésében jelent meg. A kötetnek a művészetre és az orvostörténetre történő hivatkozását az magyarázza, hogy KATNER filológusból és nagy sikerű muzsikusból vált később orvossá és egész életművében e kettő szerencsés ötvözésére törekedett. Kutatásai során a zene és az orvostudomány kapcsolataival különösen sokat foglalkozott. Ő tisztázta a tarantella betegségnek — a tánc-kórnak — problémáját, foglalkozott a zenének a gyógyításban játszott szerepével és ezen túlmenően egyik irányszabója lett a gyógyítás terén a művészetek alkalmazásának és eredményessége felmérésének. Ezzel válik e kötet a szokásos emlék és tiszteleti kötetektől eltérő sok vonatkozásban általános kultúrtörténeti munkává.

A munka magyar vonatkozásai közül kettőt kell kiemelnünk: HOFMEIER foglalkozik az *emblémákkal* és azok orvosi vonatkozásaival, elsősorban orvosoknak az emblémákkal foglalkozó műveivel. Így kerül megbeszélésre ZSÁMBOKY Jánosnak — Johannes SAMBUCUSnak (1531—1584) — a nagy magyar polihisztornak 166 embléma és 46 érem képét tartalmazó érdekes munkája —, amelyről hazai irodalmunkban is alig találunk említést.

1768. december 31-én kerül kiadásra a *Constitutio Criminalis Theresiana*, az Osztrák-Magyar Monarchia hosszú időn át érvényes büntető törvénykönyve. A két évszázados jubileumra tekintettel DOTZAUER és TAMÁSKA kritikai méltatást közölnek a *Constitutio*ról. Bár értékelésüket sok tekintetben nagyon is vitathatónak kell tartanunk, érdekesnek és hasznosnak látszik felfogásuk megbeszélése. Szerzők szerint az Osztrák-Magyar Monarchiában elmaradott volt és csak később alakult ki a nyomozás végrehajtására, az igazság kiderítésére alkalmas rendőri apparátus. Ezért elkerülhetetlennek és igazoltnak tartják szerzők a vallatás kínzásokkal kombinált rendszerét, amelyet „humánusnak" tartanak, mert a vallatások és kínzások pontos leírása és ábrák és magyarázatok formájában történő rögzítése kizárja a bírók túlkapásait. Szerzők is kénytelenek azonban elismerni, hogy a jobb érzésű bírók e „humánus" vallatása módszerrel alig éltek és hogy öt évvel *Constitutio* kiadása után az uralkodónő maga kénytelen volt a közvélemény nyomására és felvilágosult tanácsadói, elsősorban pedig az orvos VAN SWIETEN tanácsára — amiről szerzők egyébként nem tesznek említést — a vallatásoknak ezt a „humánus" módszerét megszüntetni.

DOTZAUER és TAMÁSKA szerint a *Constitutio* rendelkezései teremtették meg a modern kórbonctant. Meglepő módon megkockáztatják szerzők azt a képtelen kijelentést, hogy ezért a kórbonctan meg-

teremtése ROKITANSKYra vezethető vissza és MORGAGNI szerepéről nem kíván tudni. Szerintük a „De sedibus et causis morborum" ist nur eine Sammlung von Krankengeschichten und Sektionsprotokollen aber keine systematische wissenschaftliche Arbeit. Aus diesem Grunde sagt Virchow, Morgagni wäre nur ein Archivar, aber nicht der Begründer der pathologischen Anatomie gewesen. Das hatte Rokitansky mit Hilfe der von der „Constitutio" angeordneten sanitätspolizeilichen Obduktionen getan".

Az érdekes ünnepi kötetből külön említést érdemel a rajna-vesztfáliai orvosoknak és alkimistáknak az arany- és rózsakeresztesekkel kapcsolatos levelezése (FRICK) figyelemmel arra a körülményre, hogy a rózsakeresztes mozgalom hazánkban is el volt terjedve. LADENDORF az emberi kézről közöl gazdagon illusztrált gondolatébresztő közleményt. PUTSCHER az álmokról és mindenek előtt az álmoknak a művészeti alkotásokban történő megnyilvánulásairól közöl szép ábraanyaggal érdekes áttekintést. SCHADEWALDT a képzőművészet és a gyógyítás összefüggéseit taglalja mélyenszántó dolgozatában. A specializálódásnak az orvostudomány fejlődésében játszott szerepéről ír STEUDEL. WITT a kölni fogorvos történeti múzeumot ismerteti. TÖNNIS a híres kölni agysebész egy késői római korból származó koponyán kimutatható agydaganatról írt az archeológiát, a paleopathológiát és a jelen klinikumát szerencsésen egyesítő tanulmányt.

BUGYI BALÁZS

Kornis Pál: Szovjet irodalom Magyarországon és a magyar irodalom a Szovjetunióban a könyvkiadás tükrében. — Budapest, 1968. Kulturális Kapcsolatok Intézete kiad. 21. p. (Szovjet—magyar kulturális kapcsolatok).

KORNIS Pálnak, a Kiadói Főigazgatóság h. vezetőjének — mint mondani szokták, — külsejében szerény, de belső tartalmában annál becsesebb tanulmánya kiegészítő kulturális vonatkozású adaléka, mintegy záróköve, záróakkordja a NOSzF és az 1918/19-es magyar forradalmak évfordulóival kapcsolatban rendezett országos kihatású emlékezés-sorozatnak.

Annyit már bevezetésként is mondhatunk, hogy érdekes, eddig nem ismert, ill. méltatlanul alig ismert kérdést foglalt össze, sok jól csoportosított adattal, de még ügyesebb és hasznosabb kommentárral s tette ezt lelkes, izgalmas stílusban és választékos, élvezetes nyelven.

Elsőként a szovjet irodalom magyarországi történetét mutatja be. 1945 és 1967 között az orosz és szovjet irodalomról kb. 10 000 fordítás jelent meg 67 millió példányban. Ez az összes kiadványok és példányszámok kb. 40%-a. 1742 ebből a szovjet és orosz szépirodalmi mű. A példányszám 1950-ben ugrik a legmagasabbra, az előző évi 1 500 000-ről egyszerre 12 000 000-ra. Érdekesen elemzi KORNIS az irodalmi átültetések nyelvi nehézségeiből adódó problémákat és azt, hogy milyen gazdagodást jelentett az orosz és szovjet irodalom megismerése a magyar irodalom és az olvasók szempontjából, míg fordítva, a magyar művek az orosz fordítás útján kaptak a világba való kilépési lehetőséget s utána széleskörű elismertetést. A tárgyalásban különben csak az 1945 utáni helyzetről és csak a szépirodalomról ír, így beszűkíti a címben jelzett és várt tartalmat. Hosszan elemzi az egyes korszakokat. 1945—48. a szovjet irodalom térhódításának korszaka, amikor az az új műveltség alkotóeleme, nevelő és népszerűsítő ihletője lesz. Utána nem az irodalmi, hanem merőben más, merevebb szempontok váltak uralkodókká, ennek következménye általános tartózkodás, sündisznóállás lett e téren. Helyesen jelöli meg a dogmatikus korszak legfőbb hibájának az elvtelen dicsőítéseket, s így a zilált dezorientálást. 1954—57 között az új értékek keresése volt a döntő, 1957 után pedig a klasszikus irodalom reneszánszának, a személyi kultusz miatt kiszorult írók, a kultuszt lelepleződ és a legfiatalabb új írók megismertetésének korszaka következett. Kár, hogy a Szovjetunió nem orosz népei irodalmának átültetése különböző okok miatt nem elég jelentős hatásfokú; itt még van tennivaló. Igazat kell adnunk KORNISnak, amikor a szovjet művek itthoni árnyalt kritikája és tömegpropagandája hiányairól ír. A második, kisebb részben a Szovjetunióban megjelenő magyar irodalomról olvashatunk. Egy-két érdekesség már a régebbi időkből meglephet bennünket, pl. az, hogy BERZSENYI volt az első lefordított magyar költő jóval több, mint száz éve, még a cári időkben. Az emigráns magyar írók között felsorolt GERGELY Andorról eddig nem hallottunk, csak nem Gergely Sándor lenne ez? És bizonyára túlzás, amikor a magyar tudomány és kultúra lefordított büszkeségeit sorolva fel, LUKÁCS György és RÉVAI József között MARÓCZY sakkmestert említi.

E részben az utóbbi 10—12 év termésének frappáns számai ragadják meg az olvasót: a költők között a 11 kiadást megért 465 000 példányos PETŐFI s a JÓZSEF Attila többszázezres kiadásai! A

prózaírók csillagászati adatai között szinte érthetetlenek is vannak: a jó TÖMÖRKÉNY István 300 000-es, vagy JÓKAI *Sárga rózsájának* félmilliós példányszáma. Érdekesek a nem szépirodalmi művek fordítási adatai ÁKOS Károlytól JÁNOSSY Lajosig. A szovjet kiadásokon kívül felsorolja KORNIS a Szovjetunió 27 különböző nyelvén megjelent magyar művek özönét, ahol csak a drámairodalom hiánya lep meg némileg. Persze mutat még hézagokat és egyoldalúságokat a szovjet könyvpiacon való szerepeltetésünk, több jelentős magyar író még csak ezután fog műveivel kilépni a szovjet világ elé. Záloga ennek a magyar irodalom átültetésén fáradozó szovjet műfordítók hosszú sorának áldozatos munkája.

A szovjet—magyar összehasonlító irodalom ezen sommásan bemutatott értékes terméke maga is azt teszi, amiről szól: a két nép megismertetésének és megszerettetésének nemes feladatán munkálkodik.

HODINKA LÁSZLÓ

Lenin művei magyar bibliográfiája 1960—1969. (Összeáll.: PÁLMAI Sándorné) Bp. 1970,) Kiad. az) MSZMP KB Párttörténeti Intézete, 394 p.

A Párttörténeti Intézet folytatta a marxizmus—leninizmus tudományos igényű magyar bibliográfiáinak kiadását — és PRÁGER Miklós: *Marx és Engels műveinek magyar bibliográfiái*, valamint FORGÁCS Sándorné: *Lenin műveinek magyar bibliográfiája* után, mely 1960-ig foglalta magába a LENIN kiadványokat — új jelentős bibliográfiával járult hozzá a *Lenin centenárium* évében a lenini életmű tanulmányozásához.

A munka tulajdonképpen folytatása az 1960-ban megjelent bibliográfiának, tartalmazva az utóbbi tíz évben tekintélyes számban kiadott Lenin termelést. A bibliográfia két fő részre tagolódik. Az első részben, a megjelenés időrendjében, az éveken belül betűrendben sorolja fel LENIN egyes munkáit és a gyűjteményes művek köteteit. A második részben a mutatóban, — a művek címének betűrendjében az egyes kötetek teljes tartalmi felbontásával hozza az egyes írásokat és itt közli a mű keletkezésének évszámát is. Ez a mutató a kutatási gyakorlatnak megfelelően oldja meg a betűrendet. Az általános betűrenden belül, a beszédek, beszámolók, határozatok, levelek stb. rendszó alatt együvé vannak csoportosítva, a szükségletnek megfelelően kronologikus rendben. Ezen belül a személyekhez szóló levelek a címzettek betűrendjében, a testületekhez szólók időrendben követik egymást. A mutatóban ugyancsak megtaláljuk időrendben az eddig még nem publikált előkészítő anyagokat, tervezeteket és vázlatokat is.

A bibliográfia gondos munka eredménye. Adatai pontosak, megbízhatóak; beosztása, a mutató apparátusa könnyen átlekinthetővé teszi a terjedelmes anyagot. Tanácsos lenne a jövőben, amikor majd befejezést nyer LENIN összes műveinek 2. kiadása, egyesíteni a két LENIN bibliográfiát, s egységes szerkesztési elvek alapján nyomtatásban kiadni.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

Szentirmai László: Die Funktion des Lesens in der Freizeitstruktur der Studenten der Attila-József-Universität zu Szeged (Ungarn). Szeged, 1969. (Szegedi Ny.) 42 l. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria. tom. VII. fasc. 2.)

SZENTIRMAI László olvasás-elemző vizsgálatainak számát gazdagítja a József Attila Tudományegyetem Acta Bibliothecaria sorozatában megjelent újabb füzet. A szerző érdekes témához nyúlt: az egyetemi hallgatók szabadidő felhasználását és azon belül az olvasás szerepét vizsgálja. A felmérés jelentőségét emeli, hogy bár az UNESCO különféle szervezetei számos összehasonlító szabadidő-elemzést végeztek, Magyarországon viszonylag keveset foglalkoztak még az ifjúság szabadidőfelhasználásával.

A vizsgált személyek a szegedi Egyetemi Könyvtár olvasóinak köréből kerültek ki. Noha egy korábbi felmérés megállapította, hogy a hallgatók 80 százaléka rendszeresen látogatja a könyvtárat, úgy véljük — mivel éppen azt a réteget zárták ki a vizsgálat köréből, amelyik feltehetőleg kevesebbet olvas — az eredmények pozitív irányban kissé eltolódtak.

A megkérdezettek száma 200; a József Attila Tudományegyetem hallgatóinak 7 százalékával folytattak kísérletet, emellett az Orvosi Egyetem 24 és a Pedagógiai Főiskola 18 hallgatója is részt vett a felmérésben. A vizsgálat kérdőíves módszeren alapult. Két kérdőívet osztottak szét: az egyik a diákok napi időbeosztását mérte fel egy meghatározott héten (mennyi időt töltenek tanulással és hogyan használják fel szabadidejüket), a másik olvasási szokásaikra, irodalmi ízlésükre vonatkozott (utóbbi 2 hónapos időtartam olvasási gyakorlatát elemezte). Az eredményeket általában százalékosan dolgozza fel a ta-

nulmány, néhányat — igen szemléletesen — grafikusan ábrázol.

A 2. helyen a legnagyobb százalékban a film- a színházlátogatás, valamint a nyelvórák, a harmadikon a TV nézés szerepelnek. A tanulmány részletesen elemzi a hallgatók olvasási szokásait. A diákság 75 százaléka iratkozik be az Egyetemi Könyvtárba, de az ott töltött idejüknek csak egy része szabadidő. A könyvtárlátogatók többségét a másod-, harmad-, és negyedévesek alkotják. A tanévben átlag heti 10,5, a vizsgaidőszakban 22,8 órát tartózkodnak a megkérdezettek a könyvtárban. A kötelező irodalom olvasásával eltöltött időt figyelmen kívül hagyva a diákok átlag heti 10,9 órát olvasnak. Az elsőéves hallgatók olvasnak legkevesebbet, a filozófia szakosok a legtöbbet. Azok, akik naponta 4—6 órát tanulnak csupán 0,1 órával olvasnak kevesebbet az átlagnál. Az olvasási idő mértékét tehát az évfolyam, a szak és a tanulással eltöltött idő befolyásolja. A megkérdezettek 87,5 százaléka otthon olvassa a szórakoztató irodalmat. Évente átlag több mint 22 könyvet olvasnak: olvasmányaik legnagyobb része a szépirodalom körébe tartozik. A külföldi irodalmat jobban kedvelik, mint a magyart. A szépirodalom mellett szakkönyveket (nem kötelező irodalom), népszerű tudományos könyveket és könnyű szórakoztató műveket is olvasnak. A megkérdezettek 50 százaléka olvas szabadidejében szakkönyveket is; átlag 7 művet évente. A hallgatók 84,5 százalékának van saját könyvtára, átlag 128 könyvvel. Az olvasás motivációjában az esztétikai érték mellett az informatív jellegnek és az ismeretszerzésnek is fontos szerepe van. Olvasmányaik egy részét tudatosan válogatják össze; a legtöbben szerző, illetve cím szerint keresik a könyveket a könyvtárakban. A válaszadók 61 százaléka olvas saját könyvet. Szubjektív benyomás is befolyásolja az olvasást: 48 százalékuknak ajánlották barataik olvasmányaikat, 56,6 százalék látott meg barátainál véletlenül egy könyvet és kölcsönkérte azt.

Arra a kérdésre „Ki a kedvenc írója?" a válaszadók 85 magyar és 103 külföldi írót említettek. A magyar írókból 8 a 19. században, 33 a 20. században él, 44 író munkássága részben vagy egészben 1945 utánra esik. A külföldi írók közül 24 költő, mégpedig 12 különféle ország képviselője. A legolvasottabb magyar író Németh László (51-szer szerepel), de több mint huszan szavaznak Jókaira, Mikszáthra, József Attilára és Berkesire is. A kedvenc külföldi írók: Th. Mann, Hemingway és L. Tolsztoj. A szépirodalmi művek kiválasztásának motivációját vizsgálva Szentirmai arra a következtetésre jut, hogy noha az olvasás célja igen gyakran a szórakozás, a hallgatók elsősorban intellektuális és csak másodsorban érzelmi motívumok alapján döntenek. A népszerű tudományos munkák iránti érdeklődést elsősorban az információszerzés szándéka vezérli (főleg napjaink társadalmi-filozófiai kérdései iránt érdeklődnek).

Véleményünk szerint a 2. kérdőívre kapott válaszok (a szerzők és a motivációk adatai) meglehetősen szubjektívek és így a belőlük levont következtetések kissé merészek. Az a tény, hogy a megkérdezettek 71,5 százaléka olyan könyvet sorolt fel amit a vizsgálat évében olvasott, mutatja, hogy nem mindig képesek objetív feleletre: arról írnak, ami éppen eszükbe jut. Természetesen ezzel a hátránnyal minden hasonló kérdőíves módszernek számolnia kell; ez nem jelenti a módszer elvetését, hiszen a kérdőívnek számtalan előnye is van egyéb módszerekkel szemben. Csupán az értékelésnél kell a feleletek objektivitását jobban mérlegelni.

Igen nagy érdeme a tanulmánynak, hogy nemcsak statisztikailag dolgozta fel az adatokat, hanem mindenkor levonta belőlük a következtetéseket, sőt javaslatokat tett az olvasási szokások ismeretében az irodalmi ízlés fejlesztésére. Hiányoltuk azonban a hasonló külföldi tanulmányok irodalmának közlését; csupán egy cseh vizsgálatra történik utalás. Emelné a felmérés értékét, ha eredményeit össze lehetne vetni egyéb, hasonló vizsgálatok eredményeivel.

Déri Miklósné

A dokumentációs feldolgozó-munka módszerei és technikája. (KGM Műszaki Tudományos Tájékoztató Intézet. Tájékoztatástudományi Osztály.) Összeállította: Dezső Zsigmondné. KGM MTTI Kiadói Főosztálya Budapest. 1968. 105 l.

Öt fejezetben adja elő mondanivalóját ez a sikerült összeállítás. Az elsőben a dokumentáció fogalmát ismerteti, a másodikban a szakirodalmi dokumentáció forrásairól beszél, a harmadik a dokumentációs feldolgozás formáit, a negyedik a dokumentációs feldolgozás technikai kérdéseit tárgyalja, míg végül az ötödik a közvetítés és felhasználás problémáival foglalkozik. A felhasznált irodalom bibliográfiai jegyzéke egészíti ki a munkát.

Ritkán akad olyan könyv az ember kezébe, amely lényegében — ismerjük el! —száraz adatokat ilyen élvezhető, olvasmányos formában tud előadni. Mindjárt

az első fejezetben úgy tudja érzékeltetni századunk rohanó tempóját, hogy ezzel megszabja olvasásunk ütemét is. És — dicséretére legyen mondva — ezt a „Vivace" időjelzést bízvást odaírhatjuk a többi fejezet élére is, mert mindmegannyi érdekesen, szemléletes, emlékezetben jól megragadó példákban gazdagon tárja elénk anyagát minden „tudományos" nagyképűség nélküli, közvetlen, és érthető nyelven.

Lehet, hogy akadnak majd ismeretéhes olvasók, akik olyan kérdésekre keresnek választ a könyvecskében, amelyekkel az nem, vagy nem eléggé kimerítően foglalkozik. Ezeknek — a sajnos hiányzó, és bizony nélkülözött bevezetés helyett — mi feleljük, hogy nem monográfiát tartanak kezükben. Talán azt is kifogásolják majd, hogy az anyagnak a *Dokumentáció forrásai*, a *Feldolgozás formái* és a *Feldolgozás technikai kérdései* fejezetekre osztása szükségképpen ismétlésekre, sőt bizonyos átfedésekre vezetett. Ezeknek azt szeretnénk emlékezetébe idézni, hogy az ilyen olvasmányosan megírt, tehát nem éppen tankönyvnek szánt munkában szükség van bizonyos ismétlésekre, hogy az anyag jobban megragadjon az emlékezetben.

Talán kissé ellentmondásosnak tűnhetik fel, hogy e megállapításunk után olyan dolgokat kérünk számon a könyv összeállítójától, amelyek tankönyvekben és szigorú mértékkel mért tudományos munkákban igazán fontosak. De ne felejtsük el, hogy ha ez a kis könyv nem is éppen tankönyv, mégis sokat lehet tanulni belőle. Még többet lehetne, ha nem nélkülöznénk a tárgymutatót, amely segítene eligazodni a sok — egy ilyen fejlődő tudományban egymást néha elkerülhetetlenül keresztező — fogalom dzsungelében. Nagyrészt összefügg ezzel másik észrevételünk is. Mint minden fejlődő tudománynak, úgy ennek is terminológiai nehézségei vannak. Nagyon hasznos szolgálatot tett volna e téren is könyvünk, ha nagyobb gondot fordított volna a helyes magyar szó mellett a megfelelő idegen nyelvű szakkifejezések közlésére is. Hangsúlyozzuk, hogy csak a „nagyobb" gondot hiányoljuk itt, mert a könyv, főként a kevésbé bevett magyar szakkifejezések esetében, gyakran megemlíti azok idegen nyelvű megfelelőjét is.

Befejezésül még csak annyit, hogy a kis könyvet külső kiállítása is alkalmassá teszi arra, hogy szívesen forgassuk. Minden hivalkodó külsőség nélkül ugyan de szép fehér papíron, jól olvasható betűkkel, kifogástalan tipográfiával készült.

TAKÁCS MENYHÉRT

BIBLIOGRÁFIÁK

Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban. Lelőhelyjegyzék. Szerk. az Országos Széchenyi Könyvtár Központi Katalógusok Osztálya, Budapest 1969, Soksz. 625, LIII p.

SZALAI Sándor, az ismert szociológus, több ízben hangoztatta hogy azt a kutatási apparátust, és azokat a kutatási intézményeket, melyeket egy nagyhatalmi ranggal rendelkező gazdag országnak fenn kell tartania, többé-kevésbé hasonló módon meg kell szerveznie egy szerény nemzeti jövedelemmel rendelkező kisebb államnak is. Ez a szemlélet, ha a fenti összehasonlítást alaposabban bonckés alá vesszük, számos ponton nem fedi ugyan a valóságot, de el kell ismernünk, hogy éppen a kurrens külföldi folyóiratok lelőhelyjegyzékének összeállítása esetében valóban találó: Az Országos Széchenyi Könyvtár Központi Katalógusok Osztálya, nem kis fáradságot vállalva magára, immár negyedszer jelenteti meg az országba beérkező kurrens külföldi folyóiratok lelőhelyjegyzékét. A jelen kiadás 1200 példányban, közel 700 lap terjedelemben látott napvilágot.

A Jegyzék rövid előszó után csaknem 600 oldalon keresztül sorolja fel betűrendben az országba beérkező külföldi folyóiratok címét; minden egyes tételt, tételszámmal látva el; betűjellel utalva arra az országnévre ahol a kérdéses folyóirat megjelenik, és kódjel formájában feltüntetve azokat a könyvtárakat, illetve intézményeket stb., ahová a kérdéses folyóirat jár. A betűrendes jegyzéket az országnevek rövidítés-mutatója követi, majd egy meglehetősen részletes szakmutató. A mintegy 35 lapra terjedő szaktájékoztató rész után a könyvtárakat és intézményeket jelképező kódjelek feloldása előtt, bizonyos szám-szimbólumok feloldása szerepel; e szám-szimbólumok az anyaggal (ti. a folyóiratokkal) kapcsolatos könyvtári szolgáltatások formáiról (állományba vétel, egy évnél további megőrzés, olvasótermi rendelkezésre bocsátás, kölcsönzés, másolat készítés stb.) tájékoztatnak. E számszimbólumok a kódjel feloldási részben, az immár feloldott könyvtár-, illetve intézmény-nevek mellett jutnak szerephez, a szolgáltatások formáit jelképezve, egyben

mintegy jellemezve is az illető intézményt szolgáltatásai sokrétűsége illetve ezek exkluzivitása szempontjából.

Azok számára, akik gyakorlati munkájuk révén, vagy egyéb módon az OSZK-nak a jelenlegit megelőző három korábbi lelőhelyjegyzékét ismerik, nem kell soká részletezni a kötet beosztását, a kódjelek használatát, hiszen ezek már-már hagyományossá váltak. Arra azonban utalnunk kell — és ez a korábbi lelőhelyjegyzékek ismerői számára is azonnal fel fog tűnni —, hogy ez a kiadás szakmutatóval is kibővült. A szerkesztők, miként az előszóban erre kifejezetten utalnak, és ami szintén újdonság a kötet összeállításánál, csak azokról a folyóiratokról adnak címleírást, amelyeket a szóbanforgó könyvtárak megtartanak, állományba vesznek, illetve amelyekből szolgáltatásokat nyújtanak (kölcsönzik, másolják, vagy a helyszínen olvasásra bocsátják).

A kiadvány erényei és az egész vállalkozás hasznossága már joggal elismerést aratott a három előző kiadás óta, és nem csak könyvtári körökben. A könyvtárközi kölcsönzés során, a folyóirat rendelések koordinálása kapcsán, és most — a szakmutató megjelenésével — a folyóirattári szakreferensi munkánál is értékes segédeszköz. A kiadványnak azonban, bizonyos velejáró hiányosságai is felemlíthetők. Ismerve a kötet összeállításával járó szerkesztői munkafolyamatok alapproblémáit (a rendelkezésre álló, illetve a feldolgozásra került címanyag heterogén volta, stb.), mégis szóbahozzuk azt, hogy a folyóiratcímek mellett — véleményünk szerint — a közreadó testület vagy akár a kiadó nevének megadása igen hasznos adat lenne, ez ugyanis úgy a tájékozottabb szakember, mind a járatlanabb olvasó számára hasznos fogódzót jelenthetne a kérdéses folyóirat színvonalát illetően. És manapság, amikor egyre inkább szelekcióval kell élni a szakirodalom kiválasztása során, az ilyen minősítő adat sokak számára fokozott kutatási könnyebbséget jelenthetne. — Egy másik „maximalista" észrevétel talán az lehetne, hogy a szakmutatót helyesebb lett volna a jelenleginél, legalább is bizonyos területeken részletesebben tagolni; így el lehetett volna kerülni azt a nem egyszer jelentkező nyomasztó érzést, ami a szakmutató használóját egy-egy szak két lapra terjedő számtengerének látványára elfogja és a folyóiratok címeinek visszakeresésétől már eleve elriasztja.

A nem tudományos tájékoztatást nyújtó folyóiratok megítélésében mutatkozó következetlenségek, szintén bizonyos hátrányául róhatók fel a kiadványnak.

E kívánalmak, illetve árnyoldalak felemlítésével korántsem akarjuk csökkenteni a kiadvány tényleges értékét. Az Országos Széchenyi Könyvtár, valljuk meg, e kiadvány rendszeresítésével, csakúgy mint a külföldi könyvekre vonatkozó központi gyarapodási jegyzék kiadásával igen sok terhet levesz a többi intézmény és könyvtár válláról. Pusztán meditatív szinten azon is érdemes talán gondolkodni, hogy az így felszabaduló energiával milyen további feltáró munkát lenne érdemes kezdeményezni. Megválaszolatlan kérdésként merül fel bennünk, a *Kurrens Külföldi Folyóiratok* c. kiadvány nagy anyagát lapozva, hogy vajon a szakemberek, az olvasók, sőt akár egy-egy szakterület országosan legismertebb képviselői is, ismerik-e hiánytalanul kutatási lehetőségeiket: mindazoknak a folyóiratoknak nevét, jellegét stb. amelyek az országon belül rendelkezésükre állhatnának. Úgy hisszük, éppen e tájékoztatási tevékenységi körben bővíthetnénk szolgáltatásainkat; pl. nem lenne haszontalan egy olyan kiadvány, amely száraz címek helyett megpróbálna egy-egy szakterületen belül, vagy egy-egy kisebb szakkönyvtár állományán belül részletesebb jellemzést, értékelést, célkitűzés-meghatározást, publikálási-feltétel leírást, stb. is adni folyóiratokról. Hellyel —közzel — még egy-egy fontosabbnak ítélt, vagy ritkaság számba menő folyóiratokról, szemléltető módon, címlap- ill. borítólap-képet is mellékelve.

Örömmel kell üdvözölnünk a szóban forgó kiadvány ízléses borítólapját, most először jelentkező formájában, melyen tipográfiailag is jól kiemelkedik az a tény, hogy e kötetben „külföldi folyóiratok"-ról lesz szó.

BÜKYNÉ HORVÁTH MÁRIA

Kluger Lászlóné: A Borsodi Szemle repertóriuma 1956—1967. Miskolc, 1968. 128 p. — Könyvtári Füzetek 3.

Valamennyi megyeszékhely elkészítette már, vagy készíti területének sajtóbibliográfiáját, de szépirodalmi, megyei, ill. várostörténeti folyóiratuk repertóriumának összeállításával a *Borsodi Szemle* elsőnek jelentkezik.

A több évfolyamos folyóiratok cikkcímeinek könnyen kezelhető, egyetlen kötetté formálása milyen fontos forrásanyag a kutató számára, azt nem kell hangsúlyoznunk. Kitűnően használható az eddig megjelent két budapesti folyóirat a *Nagyvilág* (1956—1962) és az *Új Írás* (1961—1965) cikkeinek repertóriuma. Nem zavaró az sem, hogy az eddig repertorizált periodikák feldolgozásának technikai módszere más. A budapestiek a szerzők munkásságát

azok nevének betűrendjébe csoportosítják. Ez a megoldás feleslegessé teszi a betűrendes tartalomjegyzéket, helyette a *Nagyvilág Földrajzi felsorolást* ad, az *Új Írás Függelék*ben külön felsorolja azokat a vitacímeket amelyeket az első öt évfolyamában megjelent munkák váltottak ki.

Közös a cél, különböző a megoldás. KLUGER Lászlóné a *Borsodi Szemle* számainak cikkeit sorszámozva, — 1—1629 tétel — évről évre, számról számra, lapról lapra haladva, sok esetben annotálással sorolja fel. Tehát minden cikk a maga helyén marad, külön-külön látjuk egy-egy szám teljes összetételét. A feldolgozásnak ez a szétesőnek látszó módszere egységessé tömörül a kitűnő, közös betűrendet alkotó, a cikk-sorszámokra hivatkozó könnyen kezelhető *Mutató* segítségével. Az anyagfeltárást teljessé teszi *A Borsodi Szemle sajtótörténeti adatai*nak közlése. A teljes címleírás a repertórium szerves része. Kár, hogy a *Nagyvilág* és az *Új írás* összeállítói a sajtóbibliográfiai adatokat nem ismertették.

V. BUSA MARGIT

Számítástechnika, informatika, szervezés. Index és bibliográfia. (Szerk. VARGA Ferenc.) [Közreadja az] Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ. Bp. 1969.

Megjelenő szakbibliográfiáink közül különösen érdekesek azok, amelyek egy tudományszak irodalmának első számbavételére vállalkoznak. A szervezéstudomány, vezetés, számítástechnika szerteágazó, más tudományszakokkal együtt jelentkező irodalmát a kiadvány kettős értelemben szűkíti le: egyrészt csak a legfrissebb irodalmat közli, másrészt csak azokat a könyveket, folyóiratcikkeket dolgozza fel, amelyek az OMKDK állományában megtalálhatók. Célja tehát praktikus: a kutatót, gyakorlati szakembert csak a könnyen hozzáférhető, élő irodalomról tájékoztatja. Ez a „csak" azonban nem kevés: a több mint 1200 igényesen megrostált cím valóban a kérdés legfontosabb szakirodalmát reprezentálja.

A bibliográfia nemcsak témaválasztásban jelent újat, hanem módszerében is. Szerkezetileg négy részre tagolódik: 1. *Index*, 2. *Szerzői névmutató*, 3. *Bibliográfia*, 4. *Folyóiratjegyzék*. A bibliográfiai rész még hagyományos: 44 fejezetben témakörök szerint csoportosítja a címanyagot. Címleírásai megbízhatóak, pontosak a szokványos adatokon túlmenő információkra is kiterjedők (rejtett bibliográfiák jelzése, címfordítások stb.). Egyetlen elmarasztaló észrevételünk: meglepő a kongresszusi kiadványoknál a kongresszusi sorszám rendszónak minősítése. Pl. a 109. l.-on: (Quatrième) 4. Congrès international de cybernétique . . . Ez a a megoldás a címleírási szabályokkal ellentétes és a használók keresési szokásaival sem indokolható. A leírásokat részletes ETO-szakjelzetek egészítik ki. További kiegészítő adat az OMKDK raktári jelzete, így a bibliográfia egyben a könyvtár egy speciális tárgykörű anyagának jól használható kötetkatalógusa is.

A módszerbeli újat a gépi úton készített tárgymutató, a bibliográfiai résszel egyenrangú *Index* jelenti. Jelentőségére már a kiadvány alcíme is felhívja a figyelmet *(Index és bibliográfia)*, és jellemző adatként említhető, hogy terjedelme a kiadvány egyharmada. Lényege: mechanikus betűrendben közli a feldolgozott művek tartalmára legjellemzőbb tárgyszavakat, a tárgyszót a vonatkozó mű tételszáma és címe követi. (Tehát egy tárgyszó annyiszor ismétlődik, ahány műre vonatkozóan előfordul.) A módszer előnye, hogy a tárgyszó már az indexben konkrét jelentéssel telítődik, a cím pontosítja a tárgyszó jelentését. A tételszámok négyjegyűek, az első két számjegy a mű szakcsoport (fejezet)-számát jelzi, az utolsó két számjegy pedig a szakcsoporton belüli helyét rögzíti. Így a gyakorlottabb használó számára a tételszámnak is értelmező, a tárgyszó jelentését módosító funkciója van. Pl. a „gazdaságosság" tárgyszóhoz csatlakozó művek közül a 09-cel kezdődő tételszámúak a döntéselmélet, a 40-nel kezdődő sorszámúak pedig a számítógépek alkalmazása körébe tartozók. A nagyon szellemes módszer alkalmazásának legkényesebb problémáját a tárgyszavak megválasztása jelentette. A megfelelő magyar tárgyszórendszer hiánya mellett, a speciális új tudományszak kifejezésbeli ingadozásai, a magyar terminológia kialakulatlansága is nehezítette a munkát. Számos jó megoldása mellett kár, hogy néhány tárgyszó túl általános, semmitmondó (pl. „módszertani kérdések"). Nem a tárgyszószerkesztés az egy-egy szakterület szókincsét kicsiszoló műhely, a mutatókészítő csak módszeres összegyűjtője és felhasználója a kialakult kifejezéseknek. Így csupán a vezetés, szervezés és számítástechnika elgondolkoztató nyelvi tüneteként említem meg az idegen kifejezések elburjánzását („hardware", „software", „random-access" stb.).

Hasznos segítség a szerzői névmutató, de legalább ilyen fontos lett volna egy testületi mutató összeállítása is. A folyóiratjegyzék — helyesen — csak a témával rendszeresen foglalkozó folyóiratok címét

tartalmazza, hiánynak érezzük azonban, hogy sorozati mutató nem készült.

Az OMKDK új bibliográfiája nemcsak témaválasztásában hasznos kiadvány, hanem a gépi indexelés alkalmazásának eredményes kísérlete is. Reméljük, hogy az előszó ígéretéhez híven még számos hasonló bibliográfia fogja követni, még további útkeresésnek lehetünk tanúi!

FÜGEDI PÉTERNÉ

TARTALOM

Sándor Pál: A Népszava és a kommunisták a felszabadulás előestéjén — Газета Непсава и коммунисты накануне освобождения 1
Markovits Györgyi: A Népszava harca az új Magyarországért — La lutte du journal Népszava et ses collaborateurs communistes à la veille de la Liberation 14
Remete László: Lenin svájci és francia könyvtárakban — Lénine dans les bibliothèques de Suisse et de France 21
Tiszay Andor: Lenin első ábrázolásai a magyar sajtóban — Материалы к иконографию Ленина в Венгрии 34
Havasi Zoltán: Egyetemi könyvtáraink felszabadulás utáni tevékenységének irányairól — On the trends of activity of the university libraries after the liberation 45
Bikácsi Lászlóné: Gyermekkönyvtárak a felszabadulás évfordulóján a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár hálózatában — Bibliothèques pour enfants dans les réseaux de la bibliothèque municipale „Szabó Ervin" 55
Szíj Rezső: A Kner-nyomda 1919—1920-ban — Die Buchdruckerei und Verlag Kner in den Jahren 1918—1919 67
Béla Dezsényi: Ein ungarischer Vorläufer der Gratis-Zeitungen 74

KÖZLEMÉNYEK

Tiszay Andor: Első vidéki folyóiratunk a felszabadulás után 90
Nagy Dezső—Tálas Géza: A dachaui magyar hadifoglyok lapjáról (1945—46) 92
Bisztray Gyula: Móricz Zsigmond egy levele és két könyvének kiadástörténete 100
Friedrich Ildikó: A Tett indulásának, működésének, betiltásának dokumentumai 104
D. Szemző Piroska: Vajda János küzdelme 1872-ben költeményei kiadásáért 109

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Schulek Tibor: XVI. századi magyar nyomtatványok töredékei a wolfenbütteli könyvtárban 119

FIGYELŐ

Mátrai László: Kőhalmi Béla 130
Holl Béla: Nagy Barna (1909—1969) 131
Rózsa György: Simon Mária Anna (1920—1969) 132
Holl Béla: Gerézdi Rabán 133
Gombocz István: Az IFLA 1969. évi konferenciája 134
Csapodiné Gárdonyi Klára: A MTA Könyvtára Kézirattárának katalógusai 139
Takács Menyhért: A Budapesti Egyetemi Könyvtár filozófiai bibliográfiái 140
M. Gy.: Száműzött sajtó 1933—1945 141
M. Gy.: A Kassai Munkás 143
Voit Krisztina: Az egyetemi könyvtárosképzés jubileumán 145
Herendiné Lakatos Éva: Szikra—Kossuth. Jubileumi könyvkiállítás 145
Bugyi Balázs: A magyar orvosi könyvtárügy és dokumentáció húsz éve 146
H. Lakatos Éva: Antikvár könyvaukció 148

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki szerkesztő: Merkly László
A kézirat nyomdába érkezett: 1970. I. 2. — Terjedelem: 14.35 (A/5) ív
70.68895 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

SZEMLE

Kunze, H.: Grundzüge der Bibliothekslehre (Ism. *Németh Zsófia)* 149
Fuchs, H.: Bibliotheksverwaltung (Ism. *Németh Zsófia*) 151
Busse, G. V.—Ernestus, H.: Das Bibliothekswesen der Bundesrepublik Deutschland (Ism. *Szentirmai László*) 152
Deutsche Staatsbibliothek, Berlin, Benutzungsführer (Ism. *Faragó Lászlóné*) 153
Brück, C. H. v.: Plünderer am Werk (Ism. *Faragó Lászlóné*) 154
Klutentreter, W.: Die Rheinische Zeitung von 1842/43 (Ism. *Dezsényi Béla*) 155
Die Gutenberg—Preisträger der Stadt Leipzig (Ism. *Takács Menyhért*) 156
Medicinae et artibus (Ism. *Bugyi Balázs*) 157
Kornis Pál: Szovjet irodalom Magyarországon és magyar irodalom a Szovjetunióban a könyvkiadás tükrében (Ism. *Hodinka László*) 158
Lenin műveinek magyar bibliográfiája (Ism. *Kálmán Lászlóné*) 159
Szentirmai László: Die Funktion des Lesens in der Freizeitstruktur der Studenten (Ism. *Déri Miklósné*) 159
A dokumentációs feldolgozó munka módszerei és technikája (Ism. *Takács Menyhért*) 160

BIBLIOGRÁFIÁK

Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban (Ism.: *Bükyné Horváth Mária*) 161
Kluger Lászlóné: A Borsodi Szemle Repertóriuma (Ism. *V. Busa Margit*) 162
Számítástechnika, informatika, szervezés (Ism. *Fügedi Péterné*) 163

TABLE DES MATIÈRES

P. Sándor: Le journal „Népszava" (Voix du Peuple) et ses collaborateurs communistes à la veille de la Libération. (Avec resumé en russe) 1
Gy. Markovits: La lutte du journal „Népszava" (Voix du Peuple) pour la nouvelle Hongrie (Avec résumé en français) 14
L. Remete: Lenine dans les bibliothèques de Suisse et de France (Avec résumé en français) 21
A. Tiszay: Contributions à l'iconographie hongroise de Lénine (Avec résumé en russe) 34
Z. Havasi: Les bibliothèques universitaires après la Libération (Avec résumé en anglais) 45
L. Bikácsi: Bibliothèques pour enfants dans les réseaux de la bibliothèque municipale „Szabó Ervin" (Avec résumé en français) 55
R. Szíj: La typographie Kner dans les années 1919—1920 (Avec résumé en allemand) 67
B. Dezsényi: Un précurseur hongrois des journaux gratuits (Texte entier en allemand) 74

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

A. Tiszay: La première revue hongroise de province après la Libération 92
D. Nagy—G. Tálas: La journal des prisonniers de guerre hongrois de Dachau (1945—1946) 92
Gy. Bisztray: Un lettre de Zsigmond Móricz et la genèse de deux livres 100
I. Friedrich: La revue littéraire de Lajos Kassák: Tett (Action) 104
P. D. Szemző: Controverses autor de l'edition des oeuvres de János Vajda en 1872 109

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

T. Schulek: Les fragments d'un imprimé hongrois du XVIe siècle dans la bibliothèque de Wolfenbüttel 119

Ára: 40,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

CHRONIQUE

L. Mátrai: Béla Kőhalmi 130
B. Holl: Barna Nagy (1909—1969) 131
Gy. Rózsa: Mária Anna Simon 132
B. Holl: Rabán Gerézdi 133
I. Gombocz: La Conférence de l'an 1969 de l'IFLA 134
K. Csapodi-Gárdonyi: Les catalogues de la Collection des Manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise 139
M. Takács: Les bibliographies philosophiques de la Bibliothèque Universitaire de Budapest 140
Gy. M.: Le journal „Kassai Munkás" (L'Ouvrier de Kassa) 141
Gy. M:. (1933—1945) 143
K. Voit: Le jubilé de la formation universitaire des bibliothécaires en Hongrie 145
É. Herendi-Lakatos: Szikra — Kossuth. Exposition jubilaire 145
B. Bugyi: Les vingt ans des bibliothèques médicales et de la documentation médicale en Hongrie 146
É. H. Lakatos: Grande vente de livres 148

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Kunze, H.: Grundzüge der Bibliothekslehre *(Zs. Németh)* 149
Fuchs, H.: Bibliotheksverwaltung *(Zs. Németh)* 151
Busse, G. v. — Ernestus, H.: Das Bibliothekswesen der Bundesrepublik Deutschland *(L. Szentirmai)* 152
Deutsche Staatsbibliothek. Benutzungsführer *(L. Faragó)* 153
Brück, G. v.: Plünderer am Werk *(L. Faragó)* 154
Klutentreter, W.: Die Rheinische Zeitung von 1842—43 in der politischen und geistigen Bewegung der Vormärz *(B. Dezsényi)* 155
Die Gutenberg-Preisträger der Stadt Leipzig *(M. Takács)* 156
„Medicinae et artibus". Festschrift für Wilhelm Kastner *(B. Bugyi)* 157
Kornis Pál: Szovjet irodalom Magyarországon és magyar irodalom a Szovjetunióban a könyvkiadás tükrében *(L. Hodinka)* 158
Lenin műveinek magyar bibliográfiája *(L. Kálmán)* 159
Szentirmaq László: Die Funktion des Lesens in der Freizeitstruktur der Studenten der Attila József Universität zu Szeged *(M. Déri)* 159
A dokumentációs feldolgozó munka módszerei és technikája *(M. T.)* 160

BIBLIOGRAPHIES

Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban *(M. Büky-Horváth)* 161
Kluger Lászlóné: A Borsodi Szemle repertóriuma 1956—1967 *(M. V. Busa)* 162
Számítástechnika, információ, szervezés *(J. Fügedi)* 163

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

TÁR

1970 3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 86. ÉVF. 3. SZ. 165—288. l. BUDAPEST, 1970. JÚL.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

1970. (86. évf.) 3. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)
DEZSÉNYI BÉLA
(főszerkesztő)
HAVASI ZOLTÁN
KÓKAY GYÖRGY
MEZEI LÁSZLÓ
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG:

Bp. VIII., Pollack Mihály tér 10.
Telefon: 336—323

Technikai szerkesztő:
WINTERMANTEL ISTVÁN

Megjelenik negyedévenként.
Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, Bp., V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy csekklapon (csekkszámlaszám, egyéni: 61257, közületi: 61066), valamint átutalással a KHI MNB 8. egyszámlájára.
Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, Bp., V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010, (pénzforgalmi jelzőszám 215—11482) az Akadémiai Könyvesboltban, Bp. V. Váci u. 22. Tel.: 185—612.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek ugyanígy a főszöveg után).

SZIGETI KILIÁN

Két középkori erdélyi Graduale eredetének kérdése

A gyulafehérvári Batthyány Könyvtárban három kéziratos középkori magyar vonatkozású Gradualét őriznek. Ezek közül a XIV. századi, valószínűleg a Szent-Jobbi bencés monostorban írt Graduale eredetének kérdését a Magyar Könyvszemle 1964. II. számában már ismertettük. (*„Egy XIV. századbeli énekeskönyvünk továbbélése"* 125–134. l.) Jelen tanulmányunkban a másik két Gradualéval foglalkozunk.

I. A XVI. század eleji kolozsvári Graduale

A kódex jelzete a gyulafehérvári Batthyány Könyvtárban I. 1. Mikrofilmje megtalálható a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Jelzete: Mf. Me. 55.

570×412 mm méretű hártyakódex, 216 egy-kolumnás fólióval. Táblája vörösbarna bőrrel bevont deszkalap. A vörösbarna bőr fölé világos színű szarvasbőr védőborítást húztak. Ez ma erősen szakadozott és hiányos. Az eredeti veretek közül az első táblán a bal felső és a köldökveret, a hátsó táblán a négy sarokveret maradt meg. A hátsó zárócsat négy sarka egy-egy állatfejben végződik. A csaton 1528-as évszám olvasható. A bőrpánt rézdíszítésén leszúrt kard, fölötte egy szalagrajzon „L B" monogram látható. Ugyanez a két betű áll az első csaton is.

A kódex írásmódja *scriptura gotica bastarda*, hangjelzése öt piros vonalon *notatio gotica*. Bár az írásmód XV. századinak látszik, az említett 1528-as évszám alapján — ami nyilván a könyv bekötési idejére utal — keletkezését mégis a XVI. sz. elejére tesszük. Nem valószínű ugyanis, hogy ilyen hatalmas könyvet bekötés előtt használtak volna.

A kódex ma hiányos. Az eredeti számozás szerinti 36. fólióval kezdődik. Incipitje: „(a) *nima mea. Misit de celo . . .*" (Hamvazószerda gradualéja). Utolsó lapja a 255. fólió. Ennek verzóján az explicit: „*Sacerdotes eius*". (A confessorok közös miséjének introitus-éneke.) Utána még egy XV. századi Misekönyv védőlapként felhasznált fóliója következik.

A Gradualét művészi kezek díszítették. Sajnos, a miniatúrák legtöbbjét kivágták.[1] Ma csak a 196^{v} fól. iniciáléja és lapszéli miniatúrája maradt ránk

[1] A fennmaradt kódexrészben a következő ünnepeknek volt díszes iniciáléja, ill. illuminált lapszéli díszítése: húsvét, (130. f.) áldozócsütörtök, (151^{v} f.) pünkösd, (155^{v}. f.) Szentháromság vasárnapja, (161^{v}. f.) Úrnapja, (163. f.) pünkösd utáni I. vasárnap, (166.^{v} f.) a Sanctorale kezdőlapja, (192. f.) Gyertyaszentelő ünnepe, (ez ma is megvan, 196.^{v} f.) Szent Mihály ünnepe, (ma is megvan 224. f.) és a Commune Sanctorum kezdőlapja (230. f.).

hiánytalanul, (l. az 1. ábrát) valamint a 224. fól. reneszánsz iniciáléja és ugyanott a lapszéli díszítésből a lapalji rész. A jobbszéli miniatúrát, sajnos, levágták.

A kódex elején és végén említett hiányokon kívül kitépték még a 99., 130., 192. és 230. fóliókat.

A Graduale egyetlen irodalma SZENTIVÁNYI Róbertnek a Batthyány Könyvtárról kiadott katalógusa.[2] Ez a kódexet a kolozsmonostori bencés apátság kéziratának mondja. Állításának alátámasztására a katalógus nem sorol fel irodalmat, sem bizonyítékot. Ezért magához a kódexhez kell fordulnunk, hogy abból megállapítsuk keletkezési helyét és idejét.[3]

A kódex magyar eredetét kétségtelenné teszi Szent István király két ünnepe. Az egyik szokatlan módon, augusztus 3-án van (217^{v} fól.). Itt Szent Istvánnak azt az Alleluja-szövegét és dallamát találjuk, amelyet a Szent-Jobb-i Gradualé keretében már ismertettünk, és amely (máshol részletesen bizonyítandó állításunk szerint) a középkorban Kelet-Magyarországon, főleg Erdélyben volt általános gyakorlatban. *(Alleluja. O rex et apostole, Stephane, gentis tuae tuis precibus duc nos ad contemplandam speciem celsitudinis Christi, quos elevatis manibus in celum tu moriens matri Christi commisisti.)* — Augusztus 3-án igazában Szent István első vértanú ünnepe van. Ő volt István királynak védőszentje.[4] A középkorban e miatt Szent István vértanú több helyen különösebb tiszteletnek örvendett.[5] — A magyar István királynak augusztus 3-án való ünneplése kódexünknek egyik sajátossága. Nyilván valamilyen, ma már ismeretlen helyi hagyománnyal függ össze.

Augusztus 20-án megtaláljuk Gradualénkban Szent István szokásos ünnepét, ahol a kódex a mise énekeivel kapcsolatban a közös misékre utal, mint sok más magyar kódexünk.

A 227. fólión kezdődik Szent Erzsébet Allelujája. Szövege és dallama ugyancsak azonos a Szent-Jobb-i Gradualéban levővel. *(Alleluja, O pia regum filia felix alumna pauperum christo nos reconcilia elisabeth beata virtus tuorum operum ad superum consorcium claret glorificata.)*

Más magyar szent ünnepe nem szerepel a kódexben.

A kézirat keletkezésének pontosabb lokalizálásában külső körülmények jöttek segítségünkre. A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban (a volt Kat. Lyceum anyagában) kutatva, két könyv került kezünkbe. Mindkettő hangjegyes pergamenbe kötve. Egyiknek címe: *De erroribus Novorum Arianorum libri duo. Auctore Martino Smiglecio. Cracoviae. Anno D. 1615.* Mai jelzete: Academia R. P. R. Filiala Cluj Biblioteca 57795. A könyv címlapjára ezt

[2] SZENTIVÁNYI R.: *Catalogus Concinnus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Batthyányanae.* Szeged, 1958.

[3] Mivel — tudomásunk szerint — SZENTIVÁNYIN kívül senki sem foglalkozott a kódexszel azért magánlevélben felkerestük őt a Graduale provenienciájának kérdésével kapcsolatban. 1959. febr. 24-én kelt levelében ezeket írta erről és az alább ismertetendő Gradualéról: „Az apátság (ti. Kolozsmonostor) kiosztása után a két megcsonkított codexet benn helyezték el (Kolozsváron) a Farkas utcai »lyceum« könyvtárában. Mikor a Batthyány Könyvtár páncélszobája készült, arra kértem főpásztoromat a felejthetetlen, Majláth püspök urat, eszközölje ki az Erdélyi Róm. Kath. Status igazgatótanácsánál, hogy a két hatalmas, szépséges, hangjegyes codex odakerüljön kézirattestvérei közé a Batthyaneumba. Így is történt."

[4] Erre Szent István király középkori zsolozsmájában utalás is történik a II. nocturnus első responsoriumában.

[5] KNIEWALD K.: *A zágrábi érseki könyvtár* MR 126 (XI. sz.) *jelzésű Sacramentariumának magyar rétege a MR 67. sz. zágrábi Breviarium (XIII. sz.) megvilágításában.* = *Pannonhalmi Szemle.* 1938. 39. l.

látjuk bejegyezve: *Residentia Monostoriensis 1656.* — A másik könyv címe: *Elogia Patriarcharum et Christi Jesu Dei Hominis. Emanuelis Thesauri . . . et Aloysii Juglaris. Moguntiae. Anno MDCLXIX.* Jelzete: ugyanott 54660–54662. Címlapján ez a bejegyzés áll: *Domus PP. Monostoriensium Cat. insertus 1690.*

Mind a két könyvnek pergamen kötéstáblája a mi Gradualénk egy-egy kitépett fóliója. Ennek felismerése nem okozott különösebb nehézséget. A kódex jellegzetes bastarda írása, az Alleluják azonos rövidítési módja, amely a töredékeken éppúgy megtalálható, mint magában a kódexben, továbbá a hangjegyek vonalrendszerének azonos méretei, a második töredéken látható fóliálásnak a kódexével azonos írása, a fóliószámnak (293) pontos megfelelése — mindezek együttesen kétséget kizáróan meggyőztek bennünket arról, hogy a két kötéstábla kódexünk részét alkotja.

Mivel pedig a két könyv közül az egyik 1615-ben Krakkóban jelent meg, a másik 1669-ben Mainzban, így csak ott köthették a két kötetet egyazon kódex pergamenlapjaiba, ahol a két könyv és a kódex együtt voltak. Ez pedig sem Krakkó, sem Mainz, hanem Kolozsmonostor, ahol az egyiket 1656-ban, a másikat 1690-ben sorozták be a monostori könyvtár katalógusába.

Kolozsmonostort I. Béla királyunk alapította a bencések számára. Amikor azonban 1556-ban Erdélyben kimondták a szekularizációt, Kolozsmonostoron megszűnt a bencés szerzetesi élet.[6] Mintegy negyed századdal később, 1579-ben Bátori István erdélyi fejedelem és lengyel király az elhagyott apátságot a jezsuitáknak adta. Bátyja, Bátori Kristóf a jezsuitákat betelepítette Kolozsvárra és ott reájuk bízta a Bátori Istvántól alapított főiskola (egyetem) vezetését. Ettől kezdve a kolozsmonostori és kolozsvári jezsuita rendház szoros kapcsolatban volt egymással.[7]

1630-ban a nagyszombati zsinat Pázmány indítványára átvette és csaknem az egész Magyarország számára kötelezővé tette a trienti zsinat misekönyvét. Ezzel a középkori kéziratos misekönyvek és a megfelelő Gradualék elavultak. Az új, nyomtatott liturgikus könyvek fokozatosan kiszorították a kódexeket. A kolozsmonostori, ill. kolozsvári jezsuiták éppúgy könyvkötésre használták fel a kódexek pergamenlapjait, mint ahogy azt tették más szerzetesek, káptalanok és világi tulajdonosok is szerte Európában. Gradualénkat tehát a jezsuiták Kolozsváron vagy Kolozsmonostoron találták és használták fel.

Szentiványi, mivel a Gradualét kolozsmonostori kódexnek tartotta, úgy vélte, hogy az Kolozsmonostorról került be később Kolozsvárra. Erre nézve azonban semmi bizonyíték nem áll rendelkezésre. A közelebbi lokalizálást tehát ismét a kódex alapján kell végeznünk.

A Gradualénak a szentek ünnepeit tartalmazó részében (az ún. Sanctorale-ban) a miniátor csupán két ünnepet emelt ki díszes miniatúrával és iniciáléval: Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét (febr. 2.) és Szent Mihály ünnepét (szept. 29.). — Gyertyaszentelő miséjének iniciáléja levél- és virágdíszes miniatúra, amely csak a bal lapszélen folytatódik. (L. 1. ábrát.) — Szent Mihály iniciáléja kisebb méretű ugyan, mint a Gyertyaszentelőé, de minőségileg messze felülmúlja azt. Az arany kezdőbetűben Szent Mihály áll, amint

[6] Sörös P.: *Az elenyészett benczés apátságok.* Bp. 1912. 92. l.

[7] Gyenis A.: *A jezsuita Rend hazánkban.* Bp. 1941. 12–16. l. Továbbá: Gyenis A. *Régi magyar jezsuita rendházak.* Bp. 1941. 24. és 31–32. l.

jobbjával kardot emel a magasba, baljában pedig mérleget tart. A lap alját és jobb szélét gazdag indás, leveles miniatúra tölti ki, arany napocskákkal díszítve. Sajnos, a jobb széli részt levágták, s ma csak nyomai láthatók.

Ezek alapján nem lehet kétséges, hogy a kódex valamely Szent Mihály tiszteletére szentelt templom számára készült. Önként adódik a természetes következtetés, hogy a kolozsvári Szent Mihály templomról van szó. Erre látszik utalni a kézirat díszes jellege, művészi kötése. De megerősítik ezt a külső körülmények is.

Említettük, hogy a Graduale összekötő csatján és kapcsán „L B" monogramot és 1528-as évszámot találunk. — A kolozsvári Szt. Mihály templom sekrestyéjének vaskapuján vörös gótikus írással ugyancsak „L B" betűket látunk és 1534-es évszámot, míg a sekrestye művészi faragású kőportáléjába 1528-as évszámot vésett a kőfaragó mester.[8]

Ha az „L B" monogramot a fémműves mester névjegyének tartjuk, akkor a sekrestye vaskapuja és a kódex rézcsatja „L B" kolozsvári mester műve. De gondolhatunk a donátor nevének kezdőbetűire is, és abban az esetben azonos mecénás ajándékozta a templomnak a kódexet és készíttette a sekrestye vaskapuját.

Ilyen jellegű adományozásra a XVI. század elején kétszer is ismerünk buzdítást, ill. utalást. 1513 1517 között Ráfael, 1524 1527 között Sándor bíboros engedélyez búcsút azoknak, akik a kolozsvári Szt. Mihály templomot könyvekkel, kelyhekkel, lámpákkal, díszekkel stb. *(libris, calicibus, luminaribus, ornamentis . . .)* megajándékozzák.[9]

Talán nem térünk le a reális következtetések útjáról, ha a scriptorium után kutatunk, ahol a kódexet másolták. Kolozsváron ebben az időben nem működött káptalan. A két, Kolozsváron is ismert szerzetnek, a Domonkos és Ferences Rendnek tagjai országszerte magas színvonalú kódexmásoló tevékenységet folytattak ugyan a XVI. század elején, de ők következetesen mindig négyzetes hangjegyírást *(notatio quadrata)* használtak, míg kódexünkben gótikus hangjelzést látunk.[10]

Gondolhatunk azonban a kolozsmonostori bencés apátság scriptoriumára. A monostorban hiteleshely működött s vele kapcsolatban magasabb fokú írásmesterség virágzott. A XV. századból név szerint is ismerjük ÁBRAHÁM scriptort.[11] A bencések éltek a gótikus hangjelzéssel, mint azt a Gradualénkkal kb. egykorú kolozsmonostori Antiphonalében is tapasztaljuk.[12] Bastarda írást liturgikus könyvben eddig csak bencéseknél találtunk a garamszentbenedeki apátság egyik kódextöredékén.[13]

[8] JAKAB E.: *Kolozsvár története világosító rajzai.* Buda 1870. I. k. 18. l. — BALOGH J.: *Az erdélyi renaissance.* Kolozsvár, 1943. 339. l. — GRANDPIERRE E.: *A kolozsvári Szent Mihály templom története és építészete 1349-től napjainkig.* Cluj, 1936. 33. l. (Ő az „L B" monogramot tévesen „J B"-nek írja!) Továbbá helyszíni szemle alapján.

[9] JAKAB E.: I. m. Oklevéltár I. k. 329. és 362. l.

[10] Erre vonatkozólag lásd SZIGETI K.: *Denkmäler des Gregorianischen Chorals aus dem ungarischen Mittelalter.* = *Studia Musicologica* 1963. Tom. IV. fasc. 1—2. 147—148. l.

[11] SÖRÖS i. m. 86. l.

[12] Az Antiphonaléból kötéstáblaként töredék maradt ránk. Megtalálható a budapesti Orsz. Levéltár F.15. jelzetű Kolozsmonostori konvent Prot. 27. iratcsomóban.

[13] Ennek a XVI. sz. eleji Antiphonalénak egyelőre 4 fólióját ismerjük, amelyek az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban és Levéltárban borítólapként maradtak ránk. Egyik fólió (Sz. Benedek zsolozsmájának részletével) a pannonhalmi Főkönyvtár tárlójában található.

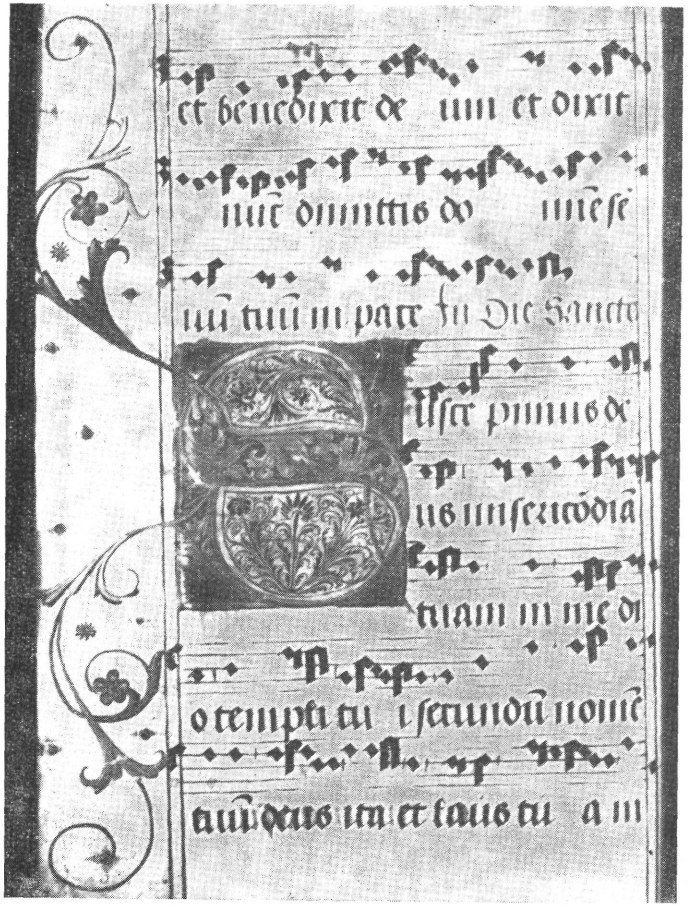

1. Kolozsvári Graduale a XVI. sz. elejéről

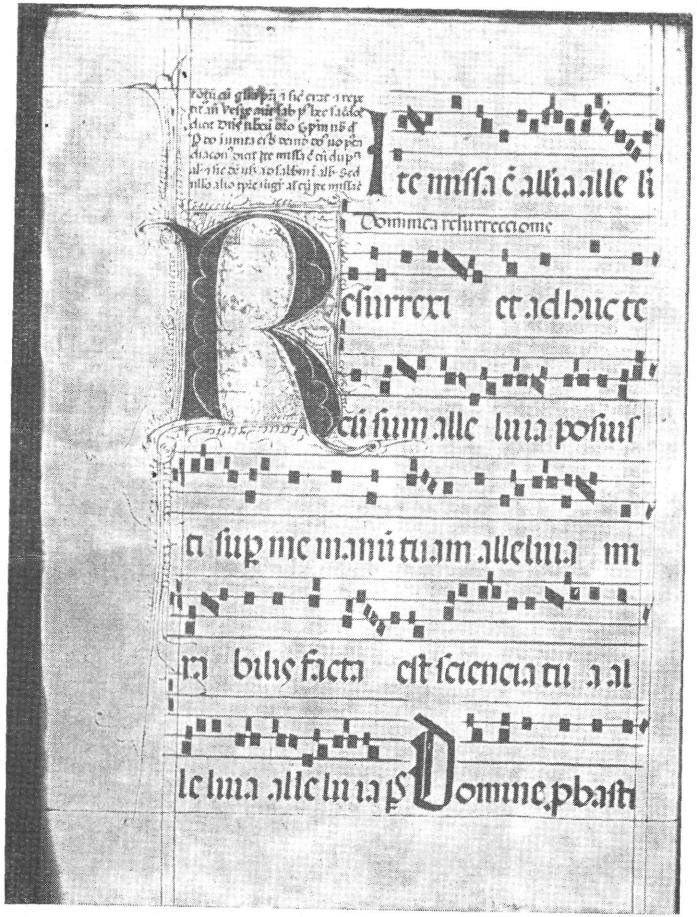

2. Lippai ferences Graduale a XVI. sz. elejéről

Talán megerősíti feltevésünket a kódex miniatúrája Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén. Kolozsmonostor ui. Szűz Mária apátság volt, hiteleshelyi pecsétjében is Szűz Máriát látjuk ábrázolva. Graduálénk írója pedig a szentek ünnepei közül Szent Mihályon kívül csak Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét emelte ki művészi iniciáléval. Ezzel talán a monostor tituláris ünnepére utalt.[14]

Mindezek alapján azt valljuk, hogy az ismertetett Gradualét *a kolozsvári Szent Mihály templom számára írták a XVI. század elején, valószínűleg Kolozsmonostor scriptoriumában. A kész kódexet 1528-ban „L B" mester kötötte be, vagy „L B" jótevő adományozta a Szent Mihály-templomnak.*

A művészi kivitelű Graduale méltó társa a XVI. század elejéről származó többi magyarországi kódexeinknek. (Kassai Graduale, a győri Zalka Antiphonale, esztergomi Ulászló Graduale, Bakócz Graduale stb.)

II. A XVI. századi lippai ferences Graduale

A gyulafehérvári Batthyány Könyvtárban jelzete: I. 2. Mikrofilmje megtalálható a budapesti Egyetemi Könyvtárban Mf. Me. 56 jelzet alatt.

Hártyakódex 539×383 mm mérettel, 106 egykolumnás fólióval, bőrrel bevont fatáblába kötve. Írása: *scriptura gotica textualis formata rotunda.* Hangjelzése négy piros vonalon *notatio quadrata.*

A kódex ma elején és végén nagyon csonka. Az eredeti lapszámozás 88. fóliójával kezdődik és a 197-kel végződik. Incipitje: „. . . *(pe-)ribunt a facie tua.*" (Nagyböjt III. vasárnapi graduale vége.) — Explicitje: „*Alleluja. Post diem.*" (Fehérvasárnapi második Alleluja.)

A kódex ránk maradt részében csak egy nagyobb miniatúrát, egyszerű, vonalas díszítésű iniciálét találunk a húsvéti mise kezdeténél. (L. 2. ábrát.)

A Gradualéra vonatkozó egyetlen irodalom Szentiványinak említett katalógusa. Szentiványi ezt is kolozsmonostorinak mondja. A kódex közelebbi vizsgálata azonban megcáfolja állítását és elvezet a kézirat provenienciájának megoldásához.

A Graduale szerzetesi eredetére mutat a benne többször előforduló „*fratres*" kifejezés. (Pl. a 132^{v} és 150. fólión.) Ez általában szerzetes testvérekre vonatkozóan szokott előfordulni a liturgikus kódexekben.

A nagyon is csonka Gradualénak éppen az ún. *De tempore* része maradt fenn. Ebből könnyű megállapítani, hogy kódexünk nem a franko-román, vagyis karoling liturgiát követi, hanem a Curia Romana gyakorlatát. Mivel pedig a Curia liturgikus könyveit csak a ferences és ágostonos remete szerzetesek használták, így a kézirat eredetkérdése csupán e két szerzetre korlátozódik.[15]

Minden további kétséget eloszlat azonban a nagyszombati Mindenszentek litániájának a Gradualéban olvasható szövege. Ebben a hitvallók (confessorok) között szerepelnek: *S. Ludovice, rex Stephane, rex Ladislae, Emerice, Francisce, Antoni, Bonaventura, Bernardine . . .* A női szentek között pedig: *Clara, Elisabeth . . .* A felsorolt magyar és ferences szentek alapján bizton állíthatjuk, hogy magyarországi ferencesek másolták a Gradualét.

[14] Sörös i. m. 76. l.
[15] Lásd Szigeti i. m. 132. l.

De ugyanebből a litániából közelebbről is meghatározhatjuk a kódex provenienciáját. A hitvallók között találjuk ui. Szent Lajos nevét. — A középkorban két Szent Lajost ünnepeltek. IX. Lajos francia királyt, aki meghalt 1270-ben, szentté avatták 1297-ben, és Lajos toulouse-i püspököt, aki 1297-ben halt meg és 1317-ben avatták szentté. Bár kétségtelen, hogy a francia király ünneplése gyakrabban előfordul a kódexekben, de ha a mi esetünkben róla volna szó, akkor neve a magyar királyok (Szt. István és László) után következnék a litániában. A püspök Lajos azonban püspöki rendje alapján megelőzi a puszta hitvallókat, még ha királyok is. Így tehát a litániában toulouse-i Szent Lajos püspök neve szerepel.

Szent Lajos püspök ferences volt, tehát a litániában való említése magyarázható volna ferences mivolta alapján. Sőt mint V. István magyar király leányának, Máriának fia is helyet kaphatna a nagyszombati litániában.[16] De mivel egyrészt nem minden ferences szentet találunk meg a litániában, másrészt nem minden ferences kódex litániájában szerepel Szent Lajos neve, így arra kell gondolnunk, hogy Gradualénknak szorosabb kapcsolata van a szenttel.[17]

Tudjuk, hogy Károly Róbert magyar király, akinek nagybátyja volt Szt. Lajos püspök, 1325-ben templomot kezdett építeni a Maros menti Lippán a ferencesek számára és Szent Lajos toulouse-i püspök tiszteletére. A kolostor 1349-ben elkészült. *Úgy gondoljuk, hogy az ismertetett Gradualét a lippai ferences kolostor számára írták, ahol Szent Lajos püspök patrónus volt s így joggal foglal helyet a nagyszombati litánia rövid névsorában.*

Az írás és hangjelzés alapján *a kódex keletkezését a XVI. század elejére tesszük*, amikor is országszerte élénk kódexírás folyt a ferences kolostorokban.[18]

Amikor Fráter Györgynek 1551-ben történt meggyilkolása nyomán a törökök elfoglalták Lippát, az ostromló keresztény csapatok támadásai következtében a kolostor elpusztult és többé nem is épült föl.[19] A kódex ekkor kerülhetett át Erdélynek védettebb belsőbb, ferences kolostoraiba, végül a Batthyány könyvtárba.

K. SZIGETI: DIE URSPRUNGSFRAGE ZWEI MITTELALTERLICHER GRADUALIEN AUS SIEBENBÜRGEN

Der Verfasser beschäftigt sich mit der Frage der Herkunft zweier Kodizes aus dem XVI. Jh., welche sich jetzt in der Batthyány-Bibliothek zu Karlsburg (Gyulafehérvár, Alba Julia) befinden. (Sign. Mss. I. 1. und I. 2.)

Der erste ist ein Graduale mit scriptura gotica bastarda und mit notatio gotica. (Siehe Abb. 1.) An der Spange des Bandes ist die Nummer 1528 zu lesen. Es ist sehr wahrscheinlich, daß die Handschrift nicht viel vorher geschrieben wurde. Die ungarische Herkunft macht unstreitig das Dasein der zwei Feste des hl. Stephans, des Königs von Ungarn. Sein Alleluja-Text ist auch aus anderen Kodizes bekannt. Zur näheren Bestimmung der Provenienz kamen dem Verfasser die zwei Bücher zur Hilfe, welche er in Klau-

[16] Szent Lajos püspöknek és Károly Róbertnek V. Istvántól való leszármazását lásd Wertner M.: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. 511. l.

[17] Nem szerepel pl. a ferences litániákban az 1220-ban meghalt öt ferences vértanúszent. Másrészt a budapesti Egyetemi Kvt. Cod. lat. 123. jelzetű ferences Gradualéjában, valamint a Széchényi Kvt. Clmae 317. jelzetű ferences Pontificaléjának litániájában nem találjuk meg Szent Lajos püspök nevét.

[18] Szigeti i. m. 155—158. l.

[19] A lippai ferences kolostor történetére vonatkozóan lásd Karácsonyi J.: *Szt. Ferencz Rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. k. Bp. 1923. 197—198. l. Lásd még: Knauz N.: *Kortan*. Bp. 1877. 210. l.

senburg (Kolozsvár, Cluj) in der Bibliothek der Akademie (Academia R. P. R. Filiala Cluj Biblioteca) gefunden hat, und welche als Einbanddecke zwei Folien unseres Graduals. Diese Bände wurden enthalten im XVII. Jh. in Kolozsmonostor (Monăstur-Cluj) in der Bibliothek der Residenz der Jesuiten aufbewahrt und wurden dort mit den Blättern unseres Graduals eingebunden. Die ausgezeichnete Miniatur des St. Michaels-Festes zeigt, daß die Handschrift für eine Michaels-Kirche geschrieben wurde, welche die Hauptkirche von Klausenburg gewesen zu sein scheint. Dort trifft man nämlich an der Einrahmung der Sakristei-Tür gleiche Nummer (1528) wie an dem Kodex, und auch ein gleiches Monogramm „L B" an der Tür und an dem Erz-Schmuck des Graduals. Die Zusammengehörigkeit der Sakristei-Pforte bezw. der Kirche und des Banddeckels der Handschrift steht also über Zweifel.

Der zweite Kodex ist auch ein Graduale mit der scriptura gotica rotunda und mit notatio quadrata aus den ersten Jahrzehnten des XVI. Jh. (Siehe Abb. 2.) Der Kodex ist sehr mangelhaft. Das Sanctorale fehlt vollständig. Der Ausdruck „fratres" in den Rubriken weist auf monastische Herkunft. Die Franziskaner und die ungarischen Heiligen in der Litanei am Karsamstag beweisen die ungarische Provenienz. Wir können aber den Possessor der Handschrift auch näher bestimmen, weil unter den Franziskaner-Heiligen auch St. Ludwig, Bischof von Toulouse sich befindet. Er war Sohn der Tochter (Maria) des ungarischen Königs Stephan V. und König Karl Robert hat für die Verehrung des hl. Ludwigs im XIV. Jh. das Franziskaner-Kloster in Lippa in Siebenbürgen gegründet. Unser Graduale ist also sehr wahrscheinlich für Lippa geschrieben worden.

DONÁTH REGINA

Újabb adatok a Mária Terézia-kori cenzúra történetéhez

A török uralom másfél évszázada után újra rendeződő magyarországi viszonyok ismerői szerint a cenzúra intézménye az első évtizedekben még valódi formájában alig volt ismeretes. ACSÁDY Ignác klasszikusnak tekinthető művében azt írja, hogy Budavár visszafoglalásának korában „a censura még alig gátolta a sajtó szabad működését. Lehetett nyomtatni akármit, az állam nem akadályozhatta meg. Törvény nem szabályozta a censurát, a szokás sem öltött még határozott alakot s a lehető legingatagabb volt. Senki sem tudta, melyik hatóságot illeti meg a sajtó ellenőrzésének joga és kötelessége."[1]

BALLAGI Géza, visszatekintve a XVII. század végi állapotokra, ACSÁDY-nak ezt a véleményét már nem tudja osztani. Történelmileg igaznak csak annyit lát, „hogy az állam könyvvizsgálati jogának gyakorlása tekintetében a legnagyobb zűrzavar uralkodott; a könyvvizsgálati és sajtórendőri teendőkre nézve a kormányzati és közigazgatási organumok illetékessége nem levén szabályozva, a gyakori illetékességi összeütközések következtében a hatóságok akadályozva lehettek a sajtórendszabályok gyors és erélyes végrehajtásában". Határozottan állítja azonban, hogy a cenzúra tényleg mégis fennállott, ugyanis az államhatalom és a felekezetek egyaránt folytonosan zaklatták a nyomdászt és az írót. Ilyen körülmények között – fejezi be — „korlátlan sajtószabadságról szó sem lehetett".[2] De még BALLAGI állítása szerint is a „nyomdász és író" zaklatásából kivette részét mind az államhatalom, mind pedig mindkét felekezet. Ebből azt olvashatjuk ki, hogy a XVII. század végén vagy 1700 körül a cenzúra intézménye még nem öltött szervezett alakot, és nincs még határozottan vagy egyoldalúan felekezeti (katolikus) jellege.[3]

A cenzúra ügy rendezését végül is az államvezetés ügyének tekintették. Az állami apparátus ekkor még a katolikus Habsburg-uralkodó végrehajtó közege. Természetes, hogy a cenzúra tekintetében is a katolikus színezetű monarchia egységes ideológiájának kialakítására törekedett. A következményt SASHEGYI Oszkár fogalmazta meg világosan. „A magyar állami könyvcenzúrát a protestantizmus elleni védekezés hozta létre. Protestánsellenes természetét sokáig meg is tartotta, évszázadokig legfőbb célja a katolikus vallás és egyház védelme volt és a protestánsok elnyomása."[4] Látható, hogy a történeti fejlődés

[1] ACSÁDY Ignác: *Magyarország Budavár visszafoglalása korában.* Budapest. 1886. 316. l.

[2] BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Budapest. 1888. 21. l.

[3] Uo.

[4] SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800—1830.* Budapest. 1938. 7. l.

tényleges vonalának megfelelően a cenzúra történetével foglalkozó irodalom is arra a következtetésre jut, hogy a XVIII. században intézményesült cenzúra határozottan protestánsellenes, katolikus érdekeket szolgáló sajtórendészetté vált. BALLAGI Géza ezt így foglalja össze: „A cenzúra mindig részrehajló volt; kegyetlen a protestáns s elnéző a katolikus írókkal szemben."[5]

Ezen a helyzeten nem is lehet csodálkozni, hiszen a katolikus hierarchia és annak feje, a prímás a török veszedelem és a protestáns rendi felkelések megszűnése után bekövetkezett nyugalmi állapotot alkalmasnak látta az ország teljes rekatolizálására[6] és e terv megvalósításában hatalmas eszköznek látszott a cenzúra. A rekatolizálási törekvések BARKÓCZY prímás idejében érték el csúcspontjukat.[7] Az ügyintézés kialakulatlanságára mutat, hogy a század első negyedében még olyan törekvéssel is találkozunk, hogy a protestáns egyházi jellegű kiadványok cenzúráját maguk a protestánsok tartsák kézben. Erre példaként hozhatjuk föl a lőcsei evangélikusoknak azt az 1725. dec. 3-i keletű felségfolyamodványát, amelyben azt kérik, hogy a jezsuiták cenzúrájától mentesen nyomtathassák ki könyveiket.[7/a] A kérésnek sikere már csak azért sem lehetett, mert a Habsburg államrezon előbb említett fő jellegzetességébe ütközött. De ugyanekkor már jelentkezik, mint egy korábbi cikkemben kimutattam, a cenzúra „államosításának" az udvari felvilágosultak, VAN SWIETEN és társai által egyre sürgetőbben és végre sikeresen hangoztatott követelménye. A cenzúra történetének ilyen irányba fordulása vezetett el a II. József idejében követett türelmi politikához, majd később a reakció már nem elsősorban vallásos, hanem az abszolút királyi hatalmat védő cenzúra gyakorlatához.[8]

Az elvi irányvonal tisztázódásával párhuzamosan haladt a cenzúra hivatali rendszerének, eljárási formáinak kidolgozása, amelyről SCHERMANN Egyed adott korábban rövid, de világos képet.[9] A jezsuita, majd BARKÓCZY korától kezdve állami kézben működő cenzúra gyakorlatának története nagy vonásokban ugyan ismeretes (SASHEGYI, SCHERMANN, BALLAGI),[10] de a részletek, a mindennapi praxis teljes bemutatása további kutatást igényel. Ezért nem hiábavaló a Mária Terézia-kori jezsuita cenzúra „virágkorából" származó néhány adat ismertetése, amelyek aktaszerűen mutatják meg nekünk a könyvbírálás „mindennapjainak" néhány problémáját. Az adatok az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtárban őrzött Batthyány-anyag nagyobb részben eredeti aktáiból kerültek ki.[11]

A cenzúra kialakult formáinak lényegére vet világot két akta.[12] Az elsőben 1747. február 23-án Mária Terézia közli a helytartótanáccsal, hogy az akatolikus könyvek behozatalát kívánja általában szabályozni[13] a következő

[5] BALLAGI Géza: I. m. 50. l.

[6] Uo.

[7] DONÁTH Regina: *A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy prímás* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 1. sz.

[7/a] Categoriae IX Litterariae Tit. VI. Esztergom Bibl. Metrop. Kézirattár. a/2.

[8] SASHEGYI Oszkár i. m. 5—6. l.

[9] SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig.* Budapest. 1928. 4—30. l.

[10] L. idézett munkáikat.

[11] Ezt az anyagot már ismertettem: *Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. század végi történetéhez* = *Magy. Könyvszle.* 1955. 4. sz.

[12] Cat. IX. Litt. Tit. VI. b/2 és b/32.

[13] „ne passim qvosvis Libros memoratis Acatholicis, cum maximo dominantis Religionis Romano. Catholicae Damno, pro Arbitrio Ipsorum inferre in Regnum liceat." Litt. VI. b/2.

módon: Két jezsuita, akik a „könyvészetben" (res libraria) járatosak, vesse az akatolikus behozott könyveket revízió alá, de úgy, hogy az érdekeltek fölöslegesen ne várjanak az intézkedésükre. A revízió helye Pozsony, irányítója az esztergomi érsek vagy az ő távollétében a helytartótanács püspök-tanácsosa. A katolikus szempontból ártalmas könyveken kívül revízió alá kell még vetni az állam (contra statum publicum) és a jó erkölcs (contra bonos mores) ellen írt könyveket. Különös tekintettel kell továbbá lenni a gyakran veszélyes mérget tartalmazó „indifferens", azaz közömbösséget terjesztő könyvekre, mert ezek által terjed az ateizmus, márpedig az ilyenfajta művek káros voltát a politikai jellegű könyveket eddig cenzúrázó polgári hatóságok (Magistratus Civici) mindeddig megállapítani nem tudták. A cenzúrázás munkájáért a pozsonyi jezsuita-kollégium részére 400 forintot kell kiutalni.[14]

A másik királyi rendelet 1757. július elsején kelt, és a Mária Terézia-kori cenzúra egy másik jellegzetességével ismertet meg bennünket. Megtudjuk ebből, hogy a cenzúrázás érdemi munkája lényegében Bécsben folyik és a pozsonyi cenzúrának nincs lehetősége a Bécsben kialakított vélemény felülvizsgálatára, azaz az ott elvetett könyveket Pozsonyban is ilyeneknek kell tekinteni, és fordítva: a Bécsben elfogadott és átengedett könyvek és küldemények Pozsonyban nem tarthatók vissza.[14/a]

A cenzúrázás kialakult formáinak két legfőbbjét látjuk tehát itt. Az eljárás ugyan határozottan katolikus jellegű, jezsuiták kezében van, a prímás felügyelete alatt, de a vallási érdekeken túlmenően az állam és társadalom fennálló rendjének megőrzését szolgálja. Ez a szempont azonban megint csak nem kizárólag magyar, hanem összbirodalmi. Hiszen a pozsonyi cenzúra elvileg és gyakorlatilag a bécsi alatt áll.[15]

II.

Ballagi Géza azt írja, hogy egy 1792-ben megjelent röpirat szerint 1723. június 12-én a „magyar biblia 2894 példánya konfiskáltatott".[16] Ez a magyar biblia a Komáromi—Csipkés-féle bibliafordítás volt, melyet a debreceni református egyház Leydenben nyomtatott ki.[17] A biblia egész szállítmányát 1719. május 15-én a határon lefoglalták és az egri püspök, valamint a kassai jezsuiták véleménye alapján az összes példányt elkobozták. A Jókai regényéből ismert Ráby Mátyás még azt is tudni véli, hogy a lefoglalt példányoknak jó részét az egri püspök (gróf Erdődy Gábor) a piacon nyilvánosan elégettette.[18] Olyan eset ez, amely a cenzúrázás gyakorlatát a protestánsok szempontjából legsérelmesebb vonatkozásban mutatja be.

[14] Az említett összeget a Cassa Parochorum terhére kellett folyósítani.

[14/a] „Libri illi, qui in hujate Censura revisi, et approbati sunt, per Censores etiam Posonij constitutos, Fidelitatibusque Vestris Subordinatos, ubi ex authentico super ejusmodi approbatione Testimonio constiterit, pro approbatis habeantur, Proprietarijsque traduntur; Vice versa vero isthic rejecti, et prohibiti, inibi quoque ! pro talibus agnoscantur; . . ." Litt. VI. b/32

[15] Vö. Donáth Regina: *A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy prímás.* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 43—49. l.

[16] Ballagi Géza. I. m. 24. l.

[17] Uo.

[18] Uo.

Az általunk ismertetett BATTHYÁNY-anyag aktái 1723-nál évtizedekkel későbbiek. De ezekben is találunk egy esetet, mely másfél évig foglalkoztatta az udvari kancelláriát és a helytartótanácsot, pedig önmagában eléggé egyszerű ügy lett volna. Érdekessége az, hogy ekkor is egy bibliaszállítmány visszatartásáról esik szó.

1758. szeptember 11-én Mária Terézia sürgősen felvilágosítást kér a helytartótanácstól, hogy miért tartják vissza a pozsonyi harmincadon azokat a bibliai példányokat, amelyeket a körmöci és selmeci akatolikusoknak szállítottak, és amelyek a bécsi cenzúrán már átmentek. Arra nézve is választ kér, hogy tudnak-e az ügyről a cenzorok.[19] Mivel Körmöc és Selmecbánya „akatolikusai" részére érkezett a szállítmány, bizonyos, hogy nem magyar bibliáról volt szó, hanem német vagy szlovák fordításról. 1758. október 10-én az udvari kancellária ismét visszatér az ügyre, mert a helytartótanács válaszát nem találta kielégítőnek. Nevezetesen az nem tűnt ki világosan a válaszból, hogy olyan bibliakiadás-e a visszatartott, amelyet korábbi rendelkezések engedélyeztek, vagy már tiltottak.[19/a] A következő évben 1759. február 22-én a királynő elrendeli, hogy a visszatartott Luther-bibliát minden további nélkül engedjék tovább.[19/b] Szeptember 27-én a királynő ismét intézkedett, hogy a kérdéses bibliát ugyan később engedélyezni lehet majd a protestánsoknak, ezt a mostani szállítmányt nem lehet átengedni, hanem hiánytalanul szolgáltassák ki Georg BAUER bécsi kereskedőnek Bécsbe való visszaszállítás céljából. Ez alkalommal megtudjuk, hogy a Luther-féle német bibliafordításról van szó Georg Sámuel ESENBECK előszavával, amely „Onolzbachban" 1755-ben jelent meg. Hangsúlyozza azonban, hogy a jövőben ennek a bibliakiadásnak használata a protestánsok részére engedélyezettnek tekintendő; behozatalát a cenzúrázással megbízott jezsuiták ne akadályozzák.[20] Ez az intézkedés nem is sejteti, hogy mi az oka a szállítmány és kiadás elbírálása közötti alapvető különbségnek. Kétségtelen azonban, hogy egy másolat, amely az 1760. február 11-i bécsi keltezést viseli, és egy királyi rendelet kivonatának látszik, ismét megemlíti a LUTHER-biblia ügyét, de már olyan értelemben, hogy az a jövőre nézve engedélyezettnek tekintendő.[21] Ezzel másféléves huzavona után a bibliafordítás behozatalának kérdése kedvezően intéződött el. Számunkra annyiban érdekes ez, hogy mutatja: hogy e korszakban már nem ismétlődhetett meg a cenzúrának az a nyersen erőszakos intézkedése, amely a KOMÁROMI—CSIPKÉS-féle biblia megsemmisítésére vezetett.

[19] „anve eadem per Censores Posonij constitutos adusque revisa, aut Super facta isthic eorundem revisione requisito eatenus Solito Censurae hujatis authentico Testimonio Sint munita? cur denique tam diu, ut refertur, detineantur, . . ." Litt. VI. b/35.

[19/a] „Siquidem nec ex eodem Protocollo adhuc appareret, qvalianam eadem Biblia sint, an videlicet praecise Ectypa, aut vero talia, qvae per Resolutiones hactenus emanatas Acatholicis extradari sunt admissa, aut vero non admissa, . . ." Litt. VI. b/36.

[19/b] „sine Mora dimittant" Litt. VI. b/37.

[20] „Caeterum Biblia quibus Titulus est; Ain gantze Heilige Schrift Alten und Neuen Testaments nach der Teutschen Übersetzung D. Martini Luthers Nebst einer Vorrede von Herrn Georg Samuel Esenbeck Onolzbach 1755. Posonij hactenus . . . clementer resolvimus, . . . " Litt. VI. b/37.

„Cum interim successive circa eadem Biblia aliam rationem clementer invenerimus." Litt. VI. b/40.

[21] „ut ubi eadem Bibliorum Exemplaria Posonium penes solitas hujatis Aulicae Commissionis Testimoniales transportabuntur, illa ibidem amplius non detineantur . . ." Litt. VI. b/42.

III.

A LUTHER-biblia előbb bemutatott esete testületeket, a körmöci és selmeci evangélikus egyházközségeket érintette. Természetesen még több nehézséggel kellett megküzdeniük a magánosok részére küldött könyveknek vagy olyan akatolikus műveknek, amelyeket külföldön járt protestánsok hoztak magukkal. A század harmincas éveiben SZOBOSZLAY István és MEGYASZAY István könyveit foglalta le a brucki vámhivatal, ámbár a bécsi cenzúra a császárváros vámjának revízió után már áteresztette.[22] KEMÉNY János erdélyi fejedelem *Gilead balsamuma* című zsoltároskönyvének egy példányát vették el BÁNYAI István pataki professzortól ugyancsak egy határvámon. Lőcsén bibliákat koboztak el egy magánostól és két könyvkötőtől. 1740-ben a nagysallói plébános két vásározó komáromi könyvárus könyveit foglaltatta le. A külföldi tanulmányútja után Magyarországra visszatérő PÁTKAI Péter könyvei, közöttük a *Gilead balsamuma*, már Esztergom közelében jártában jutottak a konfiskálás sorsára.[23] Ezekből az esetekből kitűnik, hogy a protestánsok könyveit és könyvszállítmányait nemcsak a határon fenyegethette veszély. Ugyanilyen bonyodalmak keletkeztek számos más alkalommal is; erre következtethetünk a protestánsok egy folyamodványából, amelyet 1736 áprilisában III. Károlyhoz nyújtottak be. Azt kérték, hogy vallásuk gyakorlásához szükséges vallásos és iskolakönyveket Magyarországra teljesen szabadon lehessen behozni, itt árusítani, sőt ilyeneket az országban nyomtatni is.[24]

Mindamellett a helyzet még több mint húsz év múlva sem változik lényegesen, legfeljebb annyiban, hogy a kancellária mérséklően próbál hatni a pozsonyi jezsuiták cenzori túlbuzgalmára. Mária Terézia nevében az udvari kancellária 1759. február 22-én Félix BADER bécsi könyvkereskedő panasza ügyében küld utasítást a helytartótanácsnak. A bécsi könyvárus panaszának lényege az, hogy az előző év október 18-án KAZAY Sámuel debreceni lakos részére három csomagban könyveket küldött. A művek teljesen ártalmatlanok (plane innocui), amint ezt a bécsi cenzúra a csomagokhoz mellékelt bizonyítványai is bizonyítják. A könyvkereskedő, mivel kedvező alkalom adódott a könyvek Debrecenbe küldésére, kérte a pozsonyi jezsuitákat, hogy a küldeményt sürgősen nézzék át. Ezek azonban az idő rövidségére hivatkozva a kereskedő nem kis kárára vonakodtak ezt megtenni. A királynő most arra utasítja a helytartótanácsot, hogy amennyiben a jezsuiták az előbbi királyi rendeletek megvetésével vonakodnak a behozatali engedélyt megadni, szigorúan figyelmeztesse őket, hogy a legpontosabban alkalmazkodjanak a királyi rendeletekhez: az olyan könyvszállítmányokat, amelyeken a bécsi cenzúra pecsétje már rajta van, minden további nélkül engedjék be az országba, s csak azokat vizsgálják felül, melyeken ilyen pecsét nem látható. Ebből az esetből nyilvánvalóvá lesz egyrészt a bécsi udvari körök lassan engedékenyebb, „felvilágosultabb" magatartása a cenzúra gyakorlata tekintetében, másrészt a magyar oldalon működő jezsuita cenzorok sokszor kicsinyesen gonoszkodó akadékoskodása.[25]

[22] BALLAGI Géza i. m. 25. l.
[23] BALLAGI Géza i. m. 25—26. l.
[24] SCHERMANN Egyed i. m. 25. l.
[25] „Demisse Nobis repreasentatum extitit, quod Felix Bader Bibliopola Urbis Nostrae Vienensis Anno Superiore 18va — Mensis Octobris Samueli Kazay Incolae Debreczinensis Libros quospiam vendiderit, eosdemque in tribus involucris compositos Posonium expediverit . . ." Litt. VI. b/37.

A következő év, 1760. november 8-án ismét egy királyi utasítás ment Pozsonyba, amely elrendeli, hogy a helytartótanács és a pozsonyi cenzorok akadályozás nélkül engedjék át Szokoli Sámuel református diák külföldről magával hozott könyveit. A könyvcsomagon egyébként már rajta volt a bécsi cenzúrahivatal pecsétje. Ugyanebben a rendeletben arról is szó van, hogy Erasmus Colloquiáját tulajdonosának, Rábynak szintén adják ki. Ez esetben egy magyarországi diák könyveit mentette meg a jezsuita cenzorok oktalan szigorától a kancellária közbelépése.[26]

A következő év augusztus 3-án viszont egy nemzetközinek látszó ügy foglalkoztatta a királynő bécsi magyar tanácsosait. Feltehetőleg az osztrák örökösödési háborúban került fogságba egy Ekhardt nevű porosz királyi tábornok. Mint hadifogoly Hainburgban tartózkodott. Címére Iglón keresztül Pozsonyba és onnan továbbszállításra két láda érkezett. Az egyik ládában vászonneműt küldtek, és ezt minden további nélkül át is adták a címzettnek. A másik ládát már a szepesófalvi harmincad szekvesztráltatta. Állítólag a második láda csupa olyan akatolikus könyvet tartalmazott, amelyek behozatala Magyarországra tilos volt. A fogoly tábornok kijelentette, hogy a küldött könyvek nem az övéi. A ládát ezért átadták a pozsonyi királyi kamarának azzal, hogy a fuvaros tudakolja ki a feladó nevét; a cenzorok viszont nézzék át a könyveket, és ami közülük értékesíthető, árvereztessék el a kincstár hasznára, a cenzúra alá eső könyveket viszont elzárva külön őrizzék. Az aktához mellékelték a ládában található könyvek jegyzékét; ez csaknem kizárólag protestáns teológiai munkákat sorol fel. Tényleg nehéz elképzelni, hogy mit kezdhetett volna velük a fogoly porosz tábornok.[27]

Hasonlóképpen különleges eset az özvegy O'Neil Judit Antónia grófnő hagyatékában talált összesen 299 nagyobb részt francia és német könyv további sorsára vonatkozó királynői intézkedés. A könyvhagyaték átvizsgálását szintén a cenzorokra bízza. Csak ezek munkájának elvégzése után lehet a nem gyanús vagy nem tiltott könyveket árverezésre bocsátani. A terjedelmes könyvjegyzék, amely híven tájékoztat egy Mária Terézia-kori főúri könyvtár állományáról, külön vizsgálatot érdemel.[28]

IV.

Egy pillantást kell még vetnünk a cenzúra által lefoglalt könyvek sorsára. Szekvesztrálták mindazokat a műveket, amelyek a „Catalogus librorum a commissione aulica prohibitorum" című hivatalos könyvjegyzékben szerepeltek. A tiltott könyvek jegyzéke Bécsben időről időre megjelent, újabb és újabb kiegészítésekkel. Néhány kiadását az Egyetemi Könyvtárban is megtaláljuk.[29] Vegyesen található ezekben teológiai, politikai, főként azonban úgynevezett „szabados" irodalom (libri licentiosi). Természetesen ma már nem

[26] „adeo etiam Libri, cui Titulus Erasmi Colloqvia Raby, Proprietario suo Extraditionem admittere . . ." Litt. VI. b/43.

[27] Litt. VI. b/44.

[28] 1759. március 19. a helytartótanácshoz. „priusquam ijdem Libri publice sub hasta divenduntur. Censurae Librorum sub directione Regij istius Nostri Locumtenentialis Consilij ordinatae subjiciantur, . . . " Litt. VI. b/38. Az érdekes hagyatéki leltár részletes ismertetésére és elemzésére más alkalommal szeretnék visszatérni.

[29] *Catalogus librorum a commissione aulica prohibitorum*. Viennae. 1762. Kaliwodiana, ugyanaz 1765 és 1774.

mindig világos, hogy egy könyv milyen meggondolások alapján került be a tiltott könyvek jegyzékébe. Az 1762-es *Catalogus librorum prohibitorum*nak az Egyetemi Könyvtárban található példányához néhány oldalnyi üres papírlapot kötöttek. Ezekre a lapokra kézírással kiegészítéseket fűzött valaki, valószínűleg egy cenzor. Így került a tiltott könyvek jegyzékének kézírásos függelékébe VOLTAIRE *Dictionnaire Philosophique*-ja és ROUSSEAU-nak *Lettres écrites de la montagne* és *Émile* című műve.[30] Cenzoraink tehát a maguk szempontjából igyekeztek lépést tartani az irodalmi élet alakulásával, persze csak azért, hogy akadályozzák, lassítsák az új eszmék terjedését.

Az a könyv, amelyik fönnakadt a rostán, a legrosszabb sorsnak nézett elébe. A bécsi *Catalogus Librorum*ot rendszeresen megküldték a helytartótanácshoz, és ez három példányt a cenzorok rendelkezésére bocsátott. Az utóbbiak ezekkel a példányokkal a kezükben válogatták ki azokat a könyveket, amelyek a cenzúra máglyájára kerültek. Ugyanis az elítélt könyvek közül a libri licentiosi és azok, amelyeket általában az erkölcsre veszélyesnek találtak, a helytartótanács két tanácsos-püspökének jelenlétében elégetésre kerültek. Úgy látszik, az erkölcsrontó könyvek közé sorolták a politikailag veszélyeseket is. Legalábbis ez utóbbiakról Mária Teréziának 1754-ben a helytartótanácshoz intézett rendelete külön nem emlékezik meg.[31] Határozottan türelmesebben jártak el a vallási tévelygéseket tartalmazó könyvekkel (libri dogmata non tollerata inducentes). Az utóbbiakat csak gondos elzárásra, megőrzésre kárhoztatták. Bizonyos esetekben ezeknek olvasását, úgy látszik, engedélyezték.[32] Amennyire tehát aktáinkból ez kiolvasható, éppen nem az eretnek könyvek kerültek máglyára. Nagyobb számban estek áldozatul a XVIII. sz. gáláns irodalmának termékei, köztük sok olyan, amely a csípős történetek ürügyén lényegében erős társadalomkritikát tartalmazott. Kétségtelen azonban, hogy a pozsonyi jezsuita cenzúra gyakorlatához hozzátartozott a könyvégetés.

Végül szeretnénk néhány akta alapján megvizsgálni a cenzúra értelmezéséről kialakult felfogást. 1764. dec. 15-én a prímáshoz intézett, sajátkezűleg aláírt levelében Mária Terézia intézkedik a szenci piarista kollégium részére küldött két csomagnyi (in duobus convolucris) könyv, nagyobb részben iskolás könyvek visszatartása ügyében. A küldemény már hosszabb ideje hevert a pozsonyi harmincadon, mert a jezsuita cenzúra nem akarta tovább engedni.[32/a] Az aktához csatolva van RICHWALDSZKY György esztergomi kanonoknak, a prímás oldalkanonokjának a pozsonyi rektorhoz vagy cenzorhoz intézett

[30] „Pestilentissimus Liber editus sub Tit: Le Dictionnaire Philosophique portati cuius Author creditur esse D. de Voltaire . . ."

„Item Parisiis tempore mox citato ad ignem condemnatus est Liber sub Tit: Lettres ecrites de la Montagne par M. J. J. Rosseau. Eiusdem Scriptoris liber: Emile ou de l'education par Joann Jacob Rosseau Citoyen de Geneve. Damnatus est decreto S. Officii A. D. 1762. 9. Septembr."

[31] Litt. VI. b/15. 1754. február 25. „ut Libri Licentiosi, ac morum Corruptelam inducentes tam hactenus rejecti quam et dehinc rejiciendi in privato praesentibus tamen duobus Consilij nostri Regij Locumtenentialis Consiliariis Episcopis comburantur. Libri autem Dogmata non tollerata inducentes, aut continuis, gravibusque Calumniis, et Scomatibus referti, caute diligenterque Sepositi asserventur, ne per eos, quorum haud interest, quovis modo legantur;"

[32] Vö. előbbi jegyzetben intézett intézkedés végét.

[32/a] Litt VI. b/67. 1764. december 15. „Libri majori ex parte Scholares ad rationem Regij Collegij Szemptziensis abhinc in duobus Convolucris delati in Tricesima Posoniensi causa alicujus Revisionis *a longiori jam Tempore* remora Studiorum detineantur."

rövid levele, amelyben kéri, hogy a szenci piaristák részére a könyveket haladéktalanul adják ki. A levélke 1764. okt. 20-án kelt.[33] Viszont rajta áll FALUDI Ferenc saját kezű megjegyzése: „Schedae ad me missae dies fuit 13. Xbris 1764. Atque eodem die Libri venerunt et redditi sunt. Possesoribus Franc. Faludi."[34] Ebből a megjegyzésből kiderül, hogy RICHWALDSZKY kanonok írásos üzenete egy héttel azután érkezett, hogy a könyveket FALUDI Pozsonyba érkezésük után azonnal átadta a tulajdonosoknak. Így ellenben a királynő reklamációja, amely december 15-én kelt, nehezen érthető, hacsak fel nem tesszük, hogy a szenci piaristák eleve gyanakodtak a még velük szemben is bizalmatlan jezsuita cenzorok időhúzó kellemetlenkedésére. Talán azt is feltételezhetjük, hogy a szenci piarista Collégium Oeconomicum egészen modern tanítására féltékenykedtek a jezsuiták.[35]

Különben a jezsuita cenzor eljárási módszerére igen jellemző a negyvenhatos számú akta, amelyben WALTER Pál jezsuita cenzor Pozsonyban 1762. április 21-én a prímáshoz egy a *praevia eruditio de Verbo Dei* címet viselő könyv tartalmával szemben öt észrevételt tesz. Ezek teológiai természetűek. Az első közülük a legérdekesebb, leszögezi, hogy helytelen a könyv szerzőjének azon állítása, hogy a bibliát mindenki olvashatja. Ellenkezőleg, mondja a jezsuita, a tudatlan nép, az ifjúság, sőt még a megfelelő ismeretekkel nem rendelkező műveltek is távoltartandók tőle.[36] Valójában még érdekesebb WALTER Pál másik problémája, amelyet a prímás elé terjeszt. Vádat emel KLIMO György pécsi püspök, a helytartótanács egyik tanácsos-püspöke ellen. A püspök ugyanis úgy nyilatkozik a jezsuitákról, hogy túlságosan szigorúak, mikor olyan könyveket, amelyekben a pápát mint „antikrisztust" emlegetik, a római egyházat mint „babiloniai kéjnőt", a búcsúkat mint a klérus „rút nyerészkedését" stb. mint lelkiismeretes cenzorok elítélnek. Ha hinni lehet a jezsuita vádjainak, KLIMO püspök (egyébként egyik leghíresebb barokk könyvtárunk alapítója) a jezsuita cenzorok előterjesztéseivel nem sokat törődik, és — mondhatnánk ma — bizonyos liberalizmussal kezelte a könyvbírálást.[37] E két esetből annyit láthatunk, hogy a még jezsuita kézben levő könyvbírálás a legnagyobb bizalmatlansággal tekintett nemcsak a haladóbb iskola híveinek, a piaristáknak, de még a helytartótanács egyik tanácsosának, egy megyéspüspöknek szemléletmódjára is.

Ez a rövid vázlat talán teljesebbé válik még két ügy említésével. Mindkettő a prímás önálló iniciatíváját mutatja. Az első 1764. augusztus 3-án kelt. BARKÓCZY Ferenc gróf, aki Mária Terézia különös kegyét élvezte, néha úgy érezte, hogy neki személyesen is ügyelnie kell arra, hogy olyan könyvek, amelyek a királynő személyét előnytelenül tüntetik fel, ne kerüljenek közkézre. Egy levélmásolatban arról olvasunk, hogy egy közelebbről meg nem nevezett

[33] Az aktához mellékelve 299. számmal.

[34] Uo.

[35] BALANYI György: *A magyar piarista rend története*. Budapest. 1943. 67—69. l. „A szempci iskola elsősorban kamarai és műszaki szolgálatra akarta növendékeit előkészíteni . . ." „Mária Terézia mindvégig élénk figyelemmel kísérte a szívéhez nőtt iskola sorsát." 1776-ban az iskola tűzvész áldozata lett. A piarista iskolarendszerről és ebben a reáliák szerepéről i. m. 94—110. l.

[36] Litt. VI. b/46 1762. április 21. „nolo enim inqvit, dicere Scripturae Sacrae lectionem, esse permittendam indoctae plebi, aut juventuti etiam studiosae non habita adjunctorum ratione ulla."

[37] Uo. „haec et similia velut jam receptas usu calumnias, imo ceu dogmata tolerata contemnere ab Eodem Excellentissimo jussi sumus;"

könyvecskében, (libellus) a királynő felséges személyével kapcsolatban olyan állítások foglaltattak, amelyek miatt ő ezt a könyvet a cenzúrával elítéltette, bár voltak, akik a könyvet és szerzőjét védelmükbe vették. Hogy mi volt ez a könyv, nem tudtam megállapítani.[38]

Egy másik aktából az tűnik ki, hogy a cenzorok a maguk tájékoztatására és munkájuk irányítására még külföldről is szereztek információkat. Példaként szolgálhat az ötvenkettes számú akta, 1765. május 15-i kelettel; a prímás római ágense, Paolo Bernardo GIORDANI, megküldi BARKÓCZYnak az utrechti érseki tartomány (Hollandia) zsinatának janzenista határozatait elítélő pápai bullát, illetőleg annak nyomtatásban megjelent szövegét.[39] Az ilyen informálódásnak az lehetett a célja, hogy a cenzúra ügy legfőbb felügyelője már előre tájékozódjék a cenzúra előtt felmerülő problémákról.

Az ismertetett néhány akta alapján most felvázolt cenzúra gyakorlat lényegében nem is változott már meg a XIX. század első évtizedeiig, illetőleg ameddig fennmaradt, 1848. március 15-ig. Pedig e száz év folyamán sok változás történt, fokozatosan és végül teljesen kiküszöbölték a jezsuitákat, a cenzúrázás irányítása lassanként a prímás kezéből világiakhoz került.[40] De, mint említettem, a cenzúra királyi, katolikus érdekeket szolgáló intézménye, az említett változások ellenére is, mindvégig úgy működött, hogy igazat kell adnunk RÉVÉSZ Imrének, aki a XIX. század elejének protestáns egyházi viszonyait ismertetve így ír: „Tovább folyt a könyvvizsgálat egyoldalú kezelése, a bibliaterjesztés korlátozása . . .”[41]

R. DONÁTH: NEUERE BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ZENSUR IN DEN REGIERUNGSJAHREN DER MARIA THERESIA

In den ersten Jahrzehnten nach dem Ende der Türkenherrschaft war die Zensur in ihrer echten Form in Ungarn noch nicht bekannt, obwohl „weder Author noch Typograph” von den ständigen Behelligungen von Seiten der Staatsgewalt und beider Konfessionen verschont bleiben konnten. In dem zweiten Viertel des XVIII. Jahrhunderts brachte der immer stärker werdende Rekatolisierungsprozess die institutionell ausgebaute Zensur, deren Ziel die Unterdrückung der Protestanten und der Schutz des Katholizismus war.

Der königliche ungarische Statthalterrat setzte in Preßburg zwei Jesuiten in Amt, diese amtierten als königliche Zensoren und gehörten unter die Aufsicht des Fürstprimas. Der Fürstprimas Graf Franz Barkóczy lenkte persönlich die Tätigkeit der Zensur. Aber es meldete sich immer stärker die Forderung die Zensur zu säkularisieren, zu verstaatlichen. Van Swieten und seine Genossen forderten dies immer nachdrücklicher und endlich mit Erfolg. So diente die Zensur nicht nur zur Verteidigung der konfessionellen Interessen, sondern auch zur Verteidigung des Staates und der Ordnung der bestehenden Gesellschaft. Die Zensur vertritt keine spezifisch ungarische staatliche Interessen, sondern die Interessen des Gesamtreiches, nachdem die Zensur in Pressburg theoretisch und praktisch der Wiener Zensur unterstand.

[38] Litt. VI. b/66. 1764. augusztus 3. „ne ulli curae parcam, qva gloriosum Maiestatis Vestrae Nomen apud praesentem, Seqventem aetatem liberem etiam a Suspicione eorum principiorum, qvibus hic Libellus Scatet.”

[39] Mellékelve a bulla nyomtatásban a római nyilvános kifüggesztésre vonatkozó záradékkal.

[40] V.ö. DONÁTH Regina: *A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy prímás.* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 43—49. l.

[41] RÉVÉSZ Imre: *A magyarországi protestantizmus történelme.* = *A Magyar Történettudomány Kézikönyve.* III./4. 59. l.

BÉNYEI MIKLÓS

Eötvös József könyvtára

A könyvtár kialakulása. A hagyaték eredetét tekintve két részre osztható. Kisebbik hányadát az örökölt, kölcsön kért vagy ajándékba kapott könyvek alkotják. Apjától és nagyapjától jogi művek, anyjától és nagynénjeitől angol és francia regények maradtak rá. Két kötet öccsétől került hozzá. Három könyvet TREFORT Ágostontól – aki barátja és sógora volt – kért kölcsön, s a rokonságon belüli könyvkölcsönzés maradványa FÉVAL *Le comte Barbebleue* című bestsellere is, amelyet EÖTVÖS egyik vejének, INKEY Istvánnak Antal nevű unokatestvére hozott a család valamelyik tagja számára.[1] Tíz olyan könyv van a hagyatékban, amit EÖTVÖSnek ajánlottak. Többek között DESSEWFFY Aurél, FÁY András és VÁMBÉRY Ármin küldte el egy-egy munkáját. Ajándékba kapta francia barátja, MONTALEMBERT műveit is.[2]

A fenti állományrész eltörpül a vásárlott könyvek magas száma mellett. EÖTVÖS könyvtárának zöme – mintegy 80–85%-a – a könyvesboltok, árverések és más kereskedelmi akciók közvetítésével gyűlt össze. Amíg apjával élt, szinte korlátlanul vásárolhatott. A család 1841-ben bekövetkezett anyagi csődje után hirtelen változott a helyzet. Ezután felesége birtokának jövedelme és saját írói honoráriuma fedezték nemcsak a középbirtokos nemesség korabeli életszínvonalának, hanem a szerényebb méretű könyvgyűjtésnek a költségeit is.[3] A 40-es években még elég sokat vásárolt. Ekkor alakította ki könyvtárának szerkezeti arányait, amelyeken a későbbiek során csak finomított. A müncheni emigrációban a takarékoskodás kényszere miatt alig vett néhány könyvet.[4] Az 1850-es években sem növelte olyan mértékben a gyűjteményét, mint az előző évtizedben, a 60-as évek első fele pedig a mélypontot jelenti ebből a szempontból. Jövedelme nem csökkent ugyan, de gyermekeinek neveltetésével kiadásai alaposan megnövekedtek. Még miniszter korában is

[1] INKEY István (1842–1905) középbirtokos EÖTVÖS Jolánta nevű lányát vette feleségül.

[2] Levelezésükben nyomon követhető, mikor és milyen új könyvét küldte el MONTALEMBERT. L. CONCHA Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága.* 2. kiad. Bp. 1922. 176. l. és BALOGH, Joseph: *Eötvös und Montalembert.* Bp. 1939. 16–17. l.

[3] SŐTÉR István: *Eötvös József.* 2. kiad. Bp. 1967. 110. l.; 1844. augusztus 7-i levele SZALAY Lászlóhoz. NIZSALOVSZKY Endre–LUKÁCSY Sándor: *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz.* Bp. 1967. 153. l. (A továbbiakban: *E. J. levelei.*)

[4] 1848. október 20-án SZALAYhoz írt levelében megélhetési gondokról panaszkodott. Vö. *E. J. levelei* 169. l. A szűkös anyagi helyzetnek tudható be, hogy nem vásárolta meg SCHEIBLE *Das Kloster* című művének 1849-ben megjelent 10–12. kötetét sem, holott az első kilenc kötet megvan könyvtárában.

pénzügyi természetű gondokkal küszködött,[5] bár ekkor ismét többet fordított könyvvásárlásra.[6]

Tudatosan gyarapította könyvtárát. Erre vallanak jegyzetfüzeteinek bejegyzései is. Azoknak a könyveknek a címeit, amelyeket meg akart szerezni, felírta magának. Listáját hirdetésekből és az olvasott művek hivatkozásaiból állította össze. RITTER *Geschichte der Philosophie alter Zeit* című munkája első kötetének 57. oldalán például aláhúzta a lábjegyzetben közölt WINDISCHMANN-mű címét: *Die Philosophie im Fortgang Weltgeschichte*. Innen másolta át egyik noteszébe.[7] Aztán megrendelte, ma is megvan. Hasonló módon jutott HERMANN *Griechische Alterthumskunde* és W. A. SCHMIDT *Geschichte der Denk- und Glaubensfreiheit* című ókortörténeti értekezéséhez. A címeket feljegyezte az egyik noteszbe, RIEHL *Über bürgerliche Gesellschaft* című tanulmányával együtt.[8] A könyveket egy TISCHLER nevű könyvkereskedővel kívánta meghozatni, a nevét és lakcímét be is írta a három mű adatai alá.[9] Az első kettőt megkapta, RIEHL munkája viszont hiányzik a hagyatékból.[10] COURIER pamfletjeire – 1839-es kiadás – és MALTEBRUN híres geográfiájára – 1841-ben jelent meg – a *Journal des Debats* hirdetéseiben figyelt fel, s egy bécsi ismerősének közvetítésével meg is szerezte ezeket.[11]

A lipcsei cégek is szállítói közé tartoztak. Akkori titkára, BERECZ Károly írja, hogy 1843–44 körül „minden lipcsei könyvvásárkor ládaszámra rendelte meg a könyveket . . . "[12] Pesten EMICH Gusztáv „Nemzeti könyvkereskedését" látogatta szívesen[13] a 40-es években. Amikor 1857-ben RÁTH Mór is megnyitotta üzletét, EÖTVÖS az ő vendége lett. A francia és német irodalom újdonságait RÁTH hozatta meg számára, s nála vette meg a magyar szerzők munkáit is. Számlája legvégén GFRÖRER *Pápák története* című, 12 kötetes könyve állt[14] – a hagyatékban azonban már nincs meg. EÖTVÖS sokszor végigböngészte a legújabb szállítmányokat, akkor is, ha nem vásárolt semmit.[15]

A régebben – évtizedekkel, sőt évszázadokkal előbb – megjelent könyveket az árveréseken vagy más úton próbálta megszerezni. Így jutott a 16–17. századi kiadványokhoz, a történelmi művek és az emlékiratok egy

[5] L. fiához, EÖTVÖS Lorándhoz írt 1869. nov. 29-i és 1870. jan. 29-i leveleit. Közli MORVAY Győző, *Irod. tört. Közl.* 1930. 55. l.

[6] Utolsó szerzeménye LINDNER *Ideen zur Psychologie der Gesellschaft* című tanulmánya vagy VÁMBÉRY Ármin *Russlands Machtstellung in Asien* című röpirata volt – mindkettő 1871 januárjában jelent meg.

[7] A noteszeket az MTA Kézirattárában őrzik. A kérdéses feljegyzés a *Barna jegyzetkönyv* 112. f.-n van.

[8] Cím nélküli zsebkönyve 144. l. SCHMIDT művét a *Memoranda* feliratú zsebkönyvében is feljegyezte (44. f.).

[9] Cím nélküli zsebkönyve 144. l. Ismerőse lehetett, mert nem tüntette fel, melyik városban lakik. Feltehetően egy bécsi kereskedőről volt szó.

[10] Lehet, hogy RIEHL könyve is megvolt neki; az bizonyos, hogy olvasta, mert erről írt SZALAYnak 1852. február 12-i levelében. *E. J. levelei* 198. l.

[11] A kérést tartalmazó levelet ESZTEGÁR László közölte: *Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban.* = *Irod. tört. Közl.* 1904. 503. p. A levél címzettje ismeretlen.

[12] BERECZ Károly: *A régi „Fiatal Magyarország"*. Bp. 1898. 61. l. A lipcsei katalógusokat a 60-as években is szemmel tartotta, mint erről *A nemzetiségi kérdés*ben ír. (Bp. 1903. 59. l.)

[13] HAVAS Adolf: *Petőfi műveinek első kiadása és Emich Gusztáv.* = *Petőfi-album.* Bp. 1898. 148. l.

[14] ÁGAI Adolf: *Por és hamu.* Bp. 1892. 352–354. l.

[15] MOLNÁR Aladár: *Eötvös József közoktatásügyi minisztersége 1867–70-ben.* = *Havi Szemle.* 1879. április. 7–8. l.

részéhez, valamint néhány vallástörténeti munkához. 1854-ben különösen értékes anyagra tett szert. A 18. század végi—19. század eleji magyar történelmi forráskiadványok és tanulmányok többségének borító- vagy előzéklapverzóján legfelül Eötvös tintával írt megjegyzése olvasható: „854 Decemberbe árverésen". A címlapokon egy körpecsét látható, „SISKOVICS KÖNYVTÁRA" felirattal. Az előző tulajdonos neve tehát Siskovics volt. Feltehetően Siskovics József udvari tanácsos és verőczei főispán gyűjteménye egy részének kiárusításán vásárolta Eötvös a fenti könyveket, amelyek közül 21 mű — némelyik 2—3 kötetes — jelenleg is a hagyatékban van.[16]

Az 1830-as években szokhatta meg, hogy a frissen vett könyvek címlapjára beírja a nevét. A névaláírás 1844-ig követhető nyomon. Az ezután kiadott könyvekben ugyanis már nem találjuk a szignót, az 1844-es kötetek egyik részében még igen. Mindössze egy kivétel van: Quinet *Du génie des religions* című műve 1848-ban jelent meg, a címlapján mégis ott van Eötvös kézjegye. Ezt az emigrációban vásárolhatta, talán azért tartotta szükségesnek ráírni a nevét, nehogy összekeveredjen a vele együtt lakó Trefort Ágoston könyveivel.

A könyvtár berendezése. Amíg szüleivel élt együtt, ercsi kastélyukban őrizte könyveit. Apjának csődje után, 1841-ben barátjához, Treforthoz költözött. „Csak könyveit s kedves vén karosszékét vitte magával."[17] Amikor 1842 szeptemberében megházasodott, könyvtárát újra költöztette az új lakásba.

A Békés megyei Puszta-Szenttornyán terült el feleségének birtoka; ottani kúriájában is tartott néhány könyvet, folyóiratot. Külön szekrényben álltak, s ha ott dolgozott vagy pihent, akkor olvasgatta őket. Győry Vilmos a *Reform* 1871. március 19-i számában leírta e részleg kialakulásának, használatának körülményeit, de az összetételét csak hiányosan ismertette. Mivel ennek az anyagnak nyoma veszett, teljesen a fenti közleményre vagyunk utalva. Eszerint a *Revue des Deux Mondes*, a *Tudománytár*, az *Új Magyar Múzeum* és a *Deutsche Vierteljahrsschrift* füzetei mellett Cantu világtörténetének magyar fordítása, Bacon *Silva silvarum historia naturalis* című művének 1661-es kiadása és az egri *Biblia* 3 kötete biztosan megvolt.[18]

Könyvtárának zömét természetesen pesti lakásán helyezte el. 1870 nyarán Halász Imre itt találkozott vele, „könyvállványoktól körülvett dolgozószobájában".[19] Amikor 1895-ben fia az Eötvös Kollégiumnak ajándékozta a gyűjtemény még meglevő részét, a könyvszekrényeket is felajánlotta. Két darab 2,30 m-es és egy kisebb, 2 m-es szélességű, kb. 3 m magas szekrény került a kollégiumba. Ma is ezekben vannak Eötvös egykori könyvei.

A könyvtár utótörténete. A mintegy négy évtizeden át gyűjtött könyvtár sorsa Eötvös József halála után érdekesen alakult. Fia már 1871—73 között a műegyetemi könyvtárnak ajándékozott belőle kb. 640—650 kötetet. Erről

[16] Siskovics József életrajzi adatai ismeretlenek. 1841-ben volt Verőcze főispánja, 1849-ig udvari tanácsos.

[17] Voinovich Géza: *B. Eötvös József.=Eötvös József: Levelek. Életrajz.* Bp. 1903. 215. Az adatot Pulszky Ferenc nyomán *(Életem és korom.* 1. köt. Bp. 1958. 183. l.) közli.

[18] Győry Vilmos (1838—1885) költő, műfordító, ifjúsági regényíró, a Kisfaludy-Társaság rendes és az MTA levelező tagja 1862—76 között az orosházi evangélikus hitközség lelkésze volt. Szenttornya közigazgatásilag Orosházához tartozott, így Győry jól ismerte az Eötvös-kúriát is. Az ő cikke nyomán ír az itt őrzött könyvekről Sőtér István is: i. m. 314. l.

[19] Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék.* Bp. 1911. 323. l.

az 1873. október 15-i rektori zárójelentés tesz említést először.[20] Az adomány nagyrészt történeti és földrajzi művekből állt, s véletlenül sem volt köztük szépirodalmi alkotás. Ez a megoszlás tudatos válogatásra utal, amit valószínűleg Eötvös irányított, s fia az ő végakaratát teljesítette az ajándékozással. A könyveket eleinte a tudomány- és műegyetemi olvasókör tagjai használták.[21] Ugyanis a két egyetem éveken át egy épületben működött; a diákok önképző egyesülete is egybeolvadt. Könyvtáruk azonban alig néhány kötetet tett ki, ezért gondolhatta Eötvös, hogy saját könyveiből a történelmi és politikai tárgyúak egy részét az olvasókörnek adja — a műegyetemi hallgatóknak címezve. Amikor 1883-ban felépült a műegyetem új palotája, a hagyaték is idekerült. A könyveket leltározták, beköttették, a címlapokra ráütötték az eredetet jelző „EÖTVÖS KÖNYVTÁR" feliratú körpecsétet, majd szétszórták őket a raktár különböző pontjaira — a szakrendi csoportoknak megfelelően.[22]

Eötvös könyveinek másik részét fia őrizte, aki 1895-ben az általa alapított Eötvös Kollégium megnyitásakor a mintegy 12000 kötetnyi állományt az új intézménynek adományozta.[23] Ezekről a könyvekről 1909-ben történt az első felmérés, amikor egy kéziratos katalógust készítettek róluk. A kollégium 1950-ben beszüntette működését, ekkor a hagyaték az MTA Irodalomtörténeti Intézete Eötvös Könyvtárának tulajdonába ment át.

A műegyetemi adomány létéről sokáig nem tudtak. Az ottani könyvtárosok is csak az 1960-as évek elején, az újraleltározás során figyeltek fel rá. A könyveket összegyűjtötték és különgyűjteményként állították fel. Az erről közölt ismertető cikk[24] meglepetést okozott. Az Irodalomtörténeti Intézet vezetősége azzal reagált, hogy megkérte a Műszaki Egyetem Könyvtárát, engedje át a hagyatékot. A kérést teljesítették, és Eötvös József magánkönyvtára 1965 nyarán újra együvé került. Az eredeti három szekrényben helyezték el a gyűjteményt, de a két hagyatékrészt nem olvasztották egybe.[25]

A most már együtt levő anyag azonban nem teljes. Az 1909-es címjegyzék alapján megállapítható, hogy az idők folyamán a különgyűjtemény egy részét besorolták az Irodalomtörténeti Intézet könyvtárának többi könyvei közé, ahol meg is találhatjuk ezeket. Más könyvtárakba is került egy-két könyv a hagyatékból.[26] Eötvös Loránd Tihanyban őrzött könyvei, emléktárgyai között is van egy Eötvös Józsefnek dedikált mű.[27] Halász Imre írja, hogy

[20] Idézi Móra László: *Wartha Vince* . . . Bp. 1967. 96 - 97. l.

[21] Vö. ifj. Háry Sándor: *A tudomány- és műegyetemi olvasókör könyvtáráról.* = *Egyet. Hiradó.* 1875. márc. 1. 3 - 5. l.

[22] Móra L. i. m. 97. l.

[23] *Eötvös Lóránd, a tudós és művelődéspolitikus írásaiból.* Bp. 1964. 289. l.

[24] Móra László: *Eötvös József és a műegyetemi könyvtár.* = *Könyvtáros.* 1964. jan. 23 25. l.

[25] Lukácsy Sándor: *Eötvös József könyvtára* = *Irod. tört. Közl.* 1966. 523. l. Az elrendezés, betűrendbe sorolás munkáját e sorok írója végezte mint egyetemi gyakornok.

[26] Az Akadémiai Könyvtárban bukkantak rá Buchez *Introduction à la science de l'Histoire* . . . Bruxelles. 1834. című művének első kötetére, amelynek címlapján Eötvös aláírása olvasható. (A kötet könyvtári száma: 194041. I. sz. R/459.) Minden bizonnyal Eötvösé volt Capefigue *Le gouvernement de Juillet.* Paris 1835. című munkája is, ami jelenleg az Egyetemi Könyvtárban van (raktári jelzete: Ga 6823.). Ebbe anyjának nyomtatott ex-librise van beragasztva.

[27] Lukácsy Sándor személyes közlése szerint a kérdéses könyv Vállas Antal — aki jó barátja volt Eötvösnek - 1843-ban kiadott *Beitrag zur Auflösung der höheren Gleichungen* című matematikai értekezése. Eötvös a címlapra is beírta a nevét. Való-

Eötvös Loránd „apja gazdag könyvtárából megajándékozott több nagybecsű politikai munkával".[28] Egészen bizonyos, hogy megvolt Eötvösnek Goethe összes munkáinak díszkiadása, hisz ezt akarta első unokájának ajándékozni.[29] Saját példánya lehetett Kazinczy Ferenc pannonhalmi utazásából is, mert a szerző neki ajánlotta.[30] Később tűnt el Auerbach egyik regénye is, amelyről 1852 februárjában írta Szalay Lászlónak: „mert olcsobb volt, megvettem . . ."[31]

Az állomány elemzése. A különgyűjteményként kezelt Eötvös-hagyaték elenlegi mennyisége:

794 mű 1868 kötet;

jebből a Műszaki Egyetem Könyvtáráé volt:

260 mű 646 kötet;

az Eötvös Kollégiumé volt:

534 mű 1222 kötet.

Az egyéb helyeken szétszórt anyaggal 2000 fölé emelkedne a kötetek száma, tehát a könyvtár jelentékeny nagyságú volt.

A tárgykörök szerinti megoszlás híven tükrözi, hogy Eötvös érdeklődése milyen arányban oszlott meg az irodalom egyes ágai között. Az alábbi kategóriák természetesen merev elhatárolás eredményeként jöttek létre, részesedésük az állományból a következő:

	Mű	Kötet
történelem	249	634
szépirodalom	142	338
vallástörténet, teológia, patrisztika	70	133
ókori klasszikusok	70	121
politika, államtudomány	68	96
földrajz, útleírás	45	91
filozófia	34	160
memoárok	26	111
jogtudomány	25	33
közgazdaságtan	17	31
irodalomtörténet, irodalomtudomány	13	29
pedagógia, tanügy	9	14
bibliográfia, fogalmi lexikon	7	37
nyelvészet, szótár	4	6
művészettörténet, archeológia	4	6
statisztika	3	4
egyéb	4	6

A tartalmi csoportok nagyságrendje tudatos állománygyarapításról tanúskodik. A történelmi, vallási, továbbá a politikai és államtudományi munkák magas száma összefügg Eötvös harminc éven át dédelgetett tervével: megírni

színűleg az övé volt az itt talált másik Vállas-mű, a *Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel.* Buda, 1848. is. Az Eötvös Loránd-féle hagyatékot az MTA Geofizikai Kutatóintézetének Obszervatóriuma őrzi.

[28] Halász I.: I. m. 324. l.

[29] Ráth Mór: *Eötvös és Goethe.* = *Reform.* 1871. febr. 5.

[30] Ld. *Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Váczra.* Pesten, 1831.

[31] Levele Szalayhoz, 1852. febr. 12-én. = *E. J. levelei* 198. l.

a keresztény civilizáció történetét. 1841-ben írásban kötelezte magát egy önálló tudományos mű megírására, mely a keresztény eszmék fejlődését mutatja ki.[32] A francia forradalom története is foglalkoztatta, Münchenben írni akart róla egy tanulmányt,[33] könyvei között igen sok erről a témáról szól. *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című értekezésébe beledolgozta ugyan az addig összegyűjtött anyagot,[34] a civilizáció történetének megírásáról azonban nem mondott le.[35]

A történelmi könyvek zömmel a XIX. századi szerzők alkotásai. A francia forradalom és NAPÓLEON korával foglalkozik SÉGUR, MME DE STÄEL, LAMARTINE, THIERS, HAZLITT és WACHSMUTH — hogy csak a legjelesebbeket említsük. Ehhez a csoporthoz tartozik BUCHEZ és ROUX hatalmas, 40 kötetes munkája a forradalom alatti parlamenti harcokról. A liberális történetírás nagyjai közül — a már említetteken kívül — többek között GUIZOT, MICHELET, AUGUSTIN THIERRY, LEDRU-ROLLIN, BROUGHAM és MACAULAY szerepel egy vagy több művével. Megtalálhatjuk az ókorkutató GIBBON, CURTIUS és NIEBUHR, továbbá ROBERTSON, GERVINUS, SCHLOSSER és RANKE könyveit is. Az osztrák HAMMERnek — aki az oszmán birodalom történetét kutatta — hét műve van a hagyatékban. (Eötvös egyébként érdeklődött az egzotikus Kelet iránt; több útleírást és tudományos feldolgozást vásárolt, amelyek India és a Közel-Kelet életét, múltját mutatták be.) A magyar történetírást a latin nyelvű forráskiadványok (KATONA, PRAY, SCHWANDTNER stb.) és értekezések, valamint HORVÁTH Mihály és RUMY Károly magyar, FESSLER Ignác Aurél német nyelvű munkái képviselik.

Eötvös igen kedvelte a memoárokat, amelyeket történelmi tanulmányaihoz forgatott. II. Jakab angol király, CLARENDON lord, MONTECUCCOLI, RICHELIEU és RETZ bíborosok, a francia királyi szeretők — MME DE POMPADOUR, MME DE MAINTENON stb. —, CAGLIOSTRO, CHOISEUL, a szerelmi kalandjaival hencegő RICHELIEU herceg, BARÈRE, BOURRIENNE és a két napóleoni tábornok — GOURGAUD és MONTHOLON — emlékiratai a legérdekesebbek ezek között.

Többségükben a történelemhez tartoznak, de jelentőségüknél fogva külön említendők a korai szocialisták — SAINT-SIMON, Michel CHEVALIER, CHERBULIEZ, SISMONDI, PECQUEUR, Louis BLANC és PROUDHON — művei. E kis csoporthoz számít a szocialistákról összefoglalást adó PAGET és az ellenséges szemléletű REYBAUD könyve is. A keresztény-forradalmár LAMENNAIS összegyűjtött írásainak két kötete is megvan a hagyatékban.

A politikai és állambölcseleti művek, továbbá a röpiratok is nehezen

[32] A kötelezvény szövege: „Én alólirott ezennel becsületemre igérem, hogy ha Isten életben tart, 1865 uj esztendeig a keresztény eszméknek történetét kiadandom. Isten engem ugy segéljen. Eötvös. 1841. junius 4." Hasonló ígéretet tett TREFORT Ágoston is, a *Magyarok Történetei* című munka megírására. A fotómásolatokat közli SZALAY Imre: *Visszaemlékezések Trefort Ágostonra.* Bp. 1909. 22. l.

[33] TREFORT Ágoston: *B. Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra" című munkájáról.* Bp. 1883. 4. l.

[34] Uo. 4—5. l.

[35] KEMÉNY Zsigmond írja 1859. december 28-án FALK Miksának: „Eötvös, ki mint tudjuk, a polgárosodás történetéről egy nagy munkát ir . . .". L. *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.* Bp. 1925. 498. l. HALÁSZ Imre szerint (i. m. 324. l.) EÖTVÖS 1869—70-ben gyakran emlegette, hogy ha visszavonul, gondolkodása és élettapasztalatai eredményét egy kultúrtörténeti és történetfilozófiai értekezésben foglalja össze.

határolhatók el a történeti munkáktól. Ezeket a könyveket Eötvös is együtt használta, így pl. Bentham, Nagy Frigyes, Cormenin, Siéyès, Machiavelli, Lorenz Stein írásait és Beaumont Írországról szóló monográfiáját. Eötvöst a statisztikai, földrajzi — pl. Maltebrun és Berghaus több-, Balbi egykötetes szintézise — művek, valamint az útleírások is elsősorban politikai vonatkozásaik miatt érdekelték.

A vallástörténet és teológia kategóriájának élére az ún. szent iratok, a *Biblia* és a *Korán* három, illetve két kiadása kívánkozik. Az egyházatyák közül Ambrosius, Augustinus, Cyprianus és Tertullianus írásai vannak meg. A reformátorokat Zwingli és Melanchton, az ellenreformációt Bossuet és Jarrige képviselik. A vallás- és egyháztörténeti munkák között — a történetíróknál említettek mellett — Benjamin Constant, Creuzer, Görres, Carl Julius Weber könyvei és a spanyol Llorente híres, leleplező inkvizíciótörténete a legjelentősebbek. Van egy példány a hírhedt *Malleus maleficarum*-ból is. A valláskritikai művek sorában David Strauss, Gieseler, Renan és Lacordaire írásaival találkozunk.

A könyvtáron belül jelentékeny csoportot képeznek az ókori klasszikusok. Homérosz, Platon, Arisztotelész, Aiszkhülosz, Euripidész, Arisztophanész, Hérodotosz, Lukiánosz, Lucretius, Cicero, Horatius, Livius, Tacitus stb. mellett még a *Griechische Prosaiker* című sorozat 51 kötete is, egyszóval az ógörög és a latin irodalom szinte valamennyi számottevő alkotása megvolt Eötvösnek.

A filozófia arányát az idesorolt Voltaire-összes 75 kötete emeli meg annyira. A francia felvilágosodás nagyjai közül Rousseau és Condorcet szerepel még, az angolok közül Locke és Hobbes. A korábbi századokból Bacon, Montaigne, Spinoza, Vico, La Rochefoucauld és Kung Fu-Ce (német fordításban van meg) — neve említhető meg. A XVIII. század végi és a XIX. századi filozófiai irányzatok képviselőinek írásai közül csak Kant néhány kötetére bukkanunk rá. Viszonylag magas a filozófiatörténeti szintézisek, monográfiák száma.

A kisebb arányban részesedő tudományágak könyvei között is találunk néhány értékes darabot: pl. Colbert, Necker, Ricardo, Adolphe Blanqui, Malthus közgazdasági írásait, az archeológus Champollion egyiptomi leveleit, Karl Raumer neveléstörténetét. A jogi művek többsége a börtönügy problematikáját tárgyalja. A folyóiratok jelesebbjei: a *Deutsche Vierteljahrschrift* hét füzete és az *Edinburgh Review* cikkeiből készült hatkötetes válogatás. A napilapokat bizonyára nem őrizte meg Eötvös, ezért nincsenek a hagyatékban. Teljesen hiányoznak a könyvtárból a természettudományok.[36]

Az utoljára hagyott, számszerűen a második legnagyobb csoportot alkotó szépirodalmi művek között a *Nibelungenlied*, Schiller *Wallenstein*ja, Goethe *Faust*ja, Herder, Klopstock, Lessing, Börne és Jean Paul összegyűjtött írásai és egy sereg középszerű vagy gyengébb költő és író képviselik a német irodalmat. A franciából Le Sage, Prévost és George Sand regényei, Boileau írásai, Delavigne vígjátékai, Victor Hugo két kisebb munkája, s még jó néhány jelentéktelenebb mű vannak meg. Az angol regények egy része névtelenül jelent meg; feltehetően Eötvös anyja vagy női rokonai vásárolták őket, akárcsak a Porter-nővérek és Richardson regényeit. A ma már

[36] Pedig Eötvös érdeklődött irántuk. L. *A Természet Világa* szerkesztőségében közlésre váró *Eötvös József és a természettudományok* című cikkemet.

klasszikusnak számító angol nyelvű művek között FIELDING, Samuel JOHNSON, SWIFT, BYRON, SCOTT és WORDSWORTH, továbbá az amerikai Washington IRVING és COOPER egy vagy több alkotása szerepel még. Fordításban van meg TASSO eposza és CERVANTES novelláinak gyűjteménye. A szépirodalomhoz kapcsolódó irodalomtörténet és esztétika témaköréből AUERBACH *Schrift und Volk* című kötetét, GERVINUS és VILLEMAIN német, illetve francia irodalomtörténetét emeljük ki. A szépirodalom részletes vizsgálatánál feltűnik, hogy egyetlen kötet sincs az 1850–60-as években már magyarul is megjelenő orosz regényekből.[37]

Az állomány nyelvi tagozódása azt igazolja, hogy EÖTVÖS lényegében öt nyelven olvasott. Íme:

	kötet	kötet
német	346	783
francia	223	615
latin	92	180
angol	88	210
magyar	38	54
olasz	5	24
angol–német	1	1
görög–latin[38]	1	1

Anyanyelve német volt, ezen szívesen és sokat olvasott, érthető, ha könyvtárában is többségben voltak a német nyelvű könyvek. Hozzájárult ehhez az is, hogy sok-sok német könyv fordult meg hazánkban, a német és osztrák kiadású munkákhoz igen könnyű volt hozzájutni. Az sem lebecsülendő szempont, hogy a német irodalom, filozófia és tudomány világviszonylatban is a vezetők közé tartozott. — Franciául is kitűnően tudott, a francia könyvek nagy számát azonban más indokolja. A centralisták az angol és francia példát látták követendőnek, az elméleti jellegű művek közül EÖTVÖS elsősorban a franciákat olvasta. Miért? „A francia forradalom óta majd minden európai állam kifejlési folyama azt mutatja, hogy egyes intézmények alakjaira nézve Anglia példája szolgált mindenütt mintául; elveket illetőleg pedig, szinte kivétel nélkül, Franciaországot utánozták" — adja meg a választ ő maga.[39] A francia kultúra hatása egyébként is növekedett Magyarországon az 1840-es években. „Párizs felől fújt a szél; onnan jöttek a divatok, az olvasmányok, az eszmék . . . ."[40] EÖTVÖS könnyen megszerezhette a francia könyveket, mert személyes kapcsolatai kiterjedtek voltak, s megrendelés útján mindig megvásárolhatta a kívánt kiadványokat. Az angol irodalom őt érdeklő részét is meghozatta, ezt bizonyítja a fenti táblázat. Az arányokat már megmagyarázták EÖTVÖS szavai. A latin nyelvű könyvek között a magyar történeti munkák és forráskiadványok a legnagyobb csoport. A néhány olasz nyelvű kiadványt aligha használta EÖTVÖS, hiszen nagyon keveset tudott olaszul.[41] A magyar könyvek csekély számát a latinul megjelent történeti tanulmányok és forrás-

[37] EÖTVÖS nem is olvasta őket; a nyomtatásban megjelent és a kéziratban levő írásaiban sehol sincs utalás rá.

[38] A kétnyelvű kiadványok: egy görög–latin szótár és Edward YOUNGS *Klagen, oder Nachtgedanken* . . . Hannover, 1790. bilingvis kiadása.

[39] *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.* 1. köt. Bp. 1902. 39. l.

[40] MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai Mór élete és kora.* 1. köt. Bp. 1960. 107. l.

[41] BOTTA *Storia d'Italia* című könyvének előszavát elkezdte olvasni, az első oldalon van is néhány megjegyzés, de máshol nincs. Úgy látszik, lassan haladhatott vele, s mivel elfoglaltságai miatt nem sok időt fordíthatott rá, abbahagyta. Hogy valamennyit mégis

publikációk sem emelik jelentősebben. Pedig Eötvös benne élt a magyar irodalom, tudomány fejlődésének áramlatában — ezért is olyan feltűnő az elenyésző arány —, ám úgy látszik, nem vásárolta meg a kiadott műveket. A hírnévre szert tett írók, tudósok közül csak Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Fáy András, Gvadányi József, Salamon Ferenc és Szalay László egy-egy, valamint Széchenyi István és Horváth Mihály két művéből — s többnyire nem a legjelesebbekből — van egy-egy példány a hagyatékban.[42]

A könyvtárban kereken száz fordítás van 179 kötetben. Az általa nem ismert nyelveken (ógörög, arab, kínai, spanyol stb.) írt könyveket Eötvös főleg német és francia fordításban olvasta. A három világnyelv — angol, francia, német — ismerete lehetővé tette számára, hogy a világirodalom — értve ezalatt a tudományos és szépirodalmat egyaránt — legjavát elolvashatta, a könyvtermést figyelemmel kísérhette.

A közel 2000 kötetes gyűjtemény értékét lehetetlen felmérni. Az igazi értéke nem is a pénzben kifejezett összeg, amit becsléssel talán meg lehet állapítani, hanem tartalmi összetétele. Messze kiemelkedik jelentőségével a történelmi anyag. A francia forradalomról és általában az emberiség — különösen a civilizáció — egész fejlődéséről szóló 19. századi történeti munkák legjelesebb darabjai sorakoznak a polcokon. Alphonse Esquiros *Histoire des Montagnards* című művéből például jelenleg csak ez az egy példány van a magyarországi közkönyvtárakban.

Néhány könyvtörténeti ritkaság is található a hagyatékban: egy 1515-ös kiadású *Xenocrates de morte*, három Elzevir-kötet és két RMK-könyv (Szentiványi Márton: *Dissertatio Paralipomenica*. Nagyszombat, 1699. és Kölesséri Sámuel: *Theologia Pacifica*. Nagyszeben, 1709)[43]. Unicumnak tekinthető Gvadányi József *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* . . . című művének első, 1790-es, ún. piros címképes kiadása — ugyanis a sajtóhibákat a szerző sajátkezűen javította ki benne.[44] Az előzéklapra maga Gvadányi írta:

> „Ezen csekély munkájában az
> Nyomtató hibáit, maga az
> Author; pennájával az mennyi
> re lehetet jobbittotta meg."

Meglepően kevés a könyvművészetileg értékes könyvek száma. Ennek az az oka, hogy Eötvös nem törődött könyvei külsejével — a fűzve kiadott műveket sem köttette át —, őt a benne foglalt szellem érdekelte. A könyvet nem műtárgynak tekintette, hanem munkaeszköznek. Könyvtárát úgy alakította, gyűjtötte, hogy az ne reprezentatív külsejével, hanem belső értékeivel tűnjön ki, használható munkakönyvtár legyen.

Eötvös olvasói szokásai. Kortársai és életrajzírói egybehangzóan állítják,

---

tudott olaszul, arra Vámbéry Ármin emlékirata a bizonyíték. Ebben a híres orientalista leírja, hogy amikor 1854-ben először meglátogatta Eötvöst, franciául, angolul és olaszul beszélt vele, hogy levizsgáztassa. L. Vámbéry Ármin: *Küzdelmeim*. Bp. 1905. 107. l.

[42] Pl. Fáytól *Az elszegényedések* (1862), Szalaytól a *Státusférfiak és szónokok könyve* (1847—48).

[43] Szabó Károly nem említi ezeket a példányokat: *Régi Magyar Könyvtár*. 2. köt. Bp. 1885. 537. és 651. l.

[44] Vö. Tolnai Vilmos: *Gvadányi Nótáriusának javított szövege*. — *Irod. tört. Közl.* 1932. 302. l.

hogy Eötvös nagyon sokat dolgozott.[45] Munkájának fontos része volt az olvasás és az olvasottak feldolgozása. Berecz Károlyt idézzük: „Beható, alapos tanulmányról tanúskodik mindenik munkája, még országgyűlési beszédein, hírlapi cikkein is meglátszik, hogy fölvett tárgyairól alapos ismereteket szerzett előbb, hogy azok elmondásában s megírásában lelkiismeretes meggyőződésének annál hathatósabb kifejezést adhasson."[46] Anyaggyűjtési módszereiről is Berecz számol be: „Eötvös igen könnyen s gyorsan dolgozott s amellett, hogy sokat írt, folyvást sokat olvasott . . . az általa olvasás közben megjegyzett helyeket ki kell írnom. Egész halom jegyzet állt rendelkezésére, midőn a »XIX-ik század uralkodó eszméi«-nek megírásához fogott."[47] Állítását alátámasztja Eötvös könyveinek vizsgálata. Amelyiket olvasta, abban különféle megjelölések, bejegyzések láthatók. Általában grafit ceruzával húzott egy vagy két, nagyritkán — a nyomaték kedvéért — három vonalat a margón, a lényegesnek tartott szövegrész mellé. Legalább ilyen gyakori az aláhúzások száma. Egy-két könyvben piros ceruzával vagy tintával végezte a bejelöléseket. Használt figyelemfelkeltő jele az X is. Igen sokszor előfordul, hogy egy-egy szóval — elsősorban magyarul, de több ízben németül, franciául vagy latinul, a könyv nyelvétől függően — jelzi, melyik mondat fontos számára. Ilyenek pl. „ez", „az", „vallás", „centralisatio" stb. Barère *Memoires*-jának 1. kötetében az 1772—89 közti időszakot tárgyaló fejezet alá ezt írta: „nem érdekes az egész fejezet — p. 20."[48] Szöveges megjegyzéseket sok könyvben találunk — többnyire aforizmaként fogalmazva.[49] Egyes esetekben a kötetek előzéklapjára vagy hátsó védőlapjára is írt — nemegyszer a könyv tartalmától független témáról. Beszédvázlatok, aforizmák vannak ezek között, továbbá egy-egy vers- és drámatöredék.[50]

Figyelemmel kísérte Eötvös a lábjegyzetek anyagát és a kötet végi bibliográfiákat meg is jelölte, ha érdekes könyvet, adatot talált. A hivatkozásokat tanulmányaiban is felhasználta, pregnáns példa erre a *Szegénység Irlandban*, melynek nem egy adatát, utalását Beaumont *L'Irlande* című könyvének jegyzetapparátusából merítette.[51]

Elfoglalt ember lévén, valószínűleg többszöri kézbevételre olvasott el egy-egy művet. Guizot *Histoire de la Civilisation en France* című munkáját például 1864-ben több mint egy hónapig olvasta.[52] Ha félbeszakította az olvasást, meg kellett jelölje, hol tart. Erre könyvjelzőket használt, rendszerint

[45] Pl. Berecz: I. m. 62. l.; Falk Miksa: *Kor- és jellemrajzok*. Bp. 1903. 216. l. Szinte élete utolsó percéig dolgozott. Rónay Jácint írja *(Napló-töredék*. 4. köt. Bp. 1884. 360. l.), hogy még 1871. jan. 23-án — 12 nappal halála előtt! — is magához kérette, hogy az akadémiai ügyekről tárgyaljanak.

[46] Berecz: I. m. 61. l.

[47] Uo.

[48] Az I. kötet 171. oldalán látható a beírás.

[49] Például Baudrillart: *J. Bodin et son temps*. Paris, 1853. 43. l.: „A protestantismus nagy eredményei a selfgovernementnek köszönhetők." Előfordul, hogy a megjegyzést az olvasott mű nyelvén írta. Pl. Charles Comte: *Traité de législation* . . .Bruxelles, 1837. 68. p. és u. itt a 73. l-n 4 sor németül.

[50] A feljegyzéseket közli Bényei Miklós: *Eötvös József ismeretlen kéziratos feljegyzései*. *Irod.tört. Közl.* 1968. 4. sz. 462—467. l.

[51] A lábjegyzetek megjelölésére l. még Wachsmuth: *Geschichte Frankreichs im Revolutionszeitalter*. 1—4. Th. Hamburg, 1840—44. A bibliográfia megjelölésére példa: Adolphe Blanqui: *Histoire de l'économie politique en Europe* . . .1—2. Paris, 1837.

[52] L. *Naplójegyzetek*. — *Gondolatok*. Bp. 1941. 38. l. (1864. szept. 4.) és 70. l. (okt. 9.).

egyszerű papírcsíkokat. Egy letépett újságdarab, egy füzetlap-csík, egy beírt papírcetli egyaránt megfelelt a célnak, akárcsak Henri VIEUXTEMPS belga hegedűművész hangversenyének belépőjegyei.

Miután BERECZ Károly eltávozott mellőle, maga jegyzetelt. Kb. 260 × 220 mm-es fehér papírlapot használt erre a célra. Ez a méret egy nagyobb ív félbehajtása után alakult ki, s így 4 oldal volt együtt. A könyvek oldalszámát pontosan feltüntette, a szerző vezetéknevét is; a címet viszont általában rövidítve vagy egyáltalán nem írta ki. Az *Uralkodó Eszmék* fogalmazványtöredékei között van egy papírlap, melyre PROUDHON *Confession d'un révolutionnaire* című művéből néhány gondolatot jegyzett fel franciául. A címet ezek után közli, de az impresszum-adatokat nem.[53] Az egy témához tartozó anyagot rendszerint összefogta; egyik-másik csomóra felírta: „Noták".[54]

SŐTÉR István írja EÖTVÖSről — utalva főnemesi származására: „. . . életmódja, baráti köre, műveltsége sokkalta inkább a nemesi értelmiség legjobb, legműveltebb részének – semmint a nagybirtokos osztálynak jellemző jegyeit mutatja . . . "[55] Könyvtára is a korabeli polgári és értelmiségi házikönyvtárakhoz hasonlít — összetételében és nagyságában is —, sőt azoknak egyik tipikus példája. Megtalálhatók benne a klasszikusok és a kortárs költők, regényírók kedvelt alkotásai is, de az állomány zömét a műveiben említett, idézett könyvek teszik ki, vagyis a gyűjtemény elsősorban munkakönyvtár volt.

M. BÉNYEI: LA BIBLIOTHÈQUE DE JÓZSEF EÖTVÖS

Le grand écrivain hongrois du 19e siècle. József Eötvös, fut en même temps l'un des plus grands lecteurs de l'époque. Sa bibliothèque en fait preuve. Les pièces dont cette bibliothèque est composée avaient été achetées chez de célèbres libraires de Vienne, de Leipzig et de Pest. avec qui Eötvös entretenait une relation bonne et continue. C'était surtout pendant les années 1830 – 1840 que ces livres entraient en sa possession et furent rangés dans ses armoires-bibliothèques dont fut meublé son appartement de Pest. Ces armoires. reliques précieux, sont conservées. Après sa mort, son legs contenant la partie moins grande de ses livres passa à la Bibliothèque de l'Université Technique de Budapest. tandisque la majeure partie allait faire l'objet d'un don fait par son fils au Collège József Eötvös. Après l'an 1965. les deux parties du legs fusionnèrent et furent réuines à la Bibliothèque Eötvös de l'Institut d'Histoire littéraire de l'Académie des Sciences de Hongrie L'héritage d'Eötvös. se compose aujourd'hui de 794 ouvrages qui font au total 1868 volumes. Les ouvrages historiques l'emportent avec un assortiment particulièrement remarquable de l'époque de la Révolution Française. Il s'y trouve aussi, pour compléter la collection historique, un beau recueil de mémoires. Les auteurs socialistes anciens et contemporains n'y manquent pas. En outre, on trouve parmi les livres de József Eötvös un nombre assez élevé d'ouvrages politiques philosophiques. d'histoire de religions, ainsi que d'auteurs classiques grecs et romains. A ceux-ci viennent s'ajouter les oeuvres littéraires en langues allemande, française. anglaise latine et hongroise des 18e – 19e siècles. Eötvös devait donc lire en cinq langues, sa langue maternelle comprise. Cette connaissance des langues lui avait permis de suivre la production des livres en son pays aussi bien qu'à l'étranger et d'en lire les meilleures pièces. Il possédait encore quelques livres anciens et rares. quelques chefs-d'oeuvre de l'art du livre mais. comme cela se voit le détenteur de cette bibliothèque s'était servi des livres en tant que d'instruments de travail et ne voulait pas en faire une collection d'objets d'art. Enfin ce fut une bibliothèque de travail. Comme telle. elle présente le modèle des bibliothèques privées de l'intelligentsia et du bourgeois cultivé de son temps.

[53] OSZK Kézirattára Fol Hung. 1521. 152. lev. A kéziratköteg „címe": *Uralkodó Eszmék* (és egyéb) német és magyar fogalmazványtöredékek, jegyzetek.

[54] Uo 120 – 161. lev.; a 211 – 223. levelet tartalmazó csomó felirata: *Noten.*

[55] SŐTÉR István: I. m. 110. l.

S. VINCZE EDIT

A „magyarországi munkáspárt központi közlönye" Az Általános Munkás-Újság alapításának 100. évfordulójára

Két esztendő telt el az első magyarországi szocialista munkásszervezet, az Általános Munkásegylet létrehozása után, amikor 1870 tavaszán néhány „fejmunkás" — szocialista érzelmű értelmiségiek — arra az elhatározásra jutottak, hogy magyar és német nyelvű munkáslapot indítanak.

Az a felismerés, hogy munkássajtó útján könnyebb a proletárok felvilágosítása, szervezése, már korábban is jelentkezett a hazai munkásmozgalomban. TÁNCSICS Mihály, az Általános Munkásegylet elnöki posztját elfogadva, lapját, az *Arany Trombitát* a munkásügy szolgálatába állította. Ez a lap volt az, amely elsőként hirdetett írásban szocialista tanításokat, s így az eszmék nemcsak azokban foganhattak meg, akikhez az élő szó eljuthatott, hanem azoknak a munkásoknak a gondolatvilágába is behatolhattak, akikhez a kezdeti idők kicsiny számú, bár lelkes agitátor-gárdája nem férkőzhetett közel. Az *Arany Trombita* azonban csak a magyarul tudó munkások olvasnivalója volt; az ekkor még nagy létszámú német eredetű és anyanyelvű proletárok a határokon túl megjelent német nyelvű szocialista lapokra voltak utalva.[1] 1869 végén azután az *Arany Trombita* is megszűnt, a munkások ismét magyar nyelvű szocialista sajtó nélkül maradtak.

Pedig 1870 tavaszán rendkívül nagy szükség lett volna írásbeli hírforrásra, központi szervezőre. Az újév első hónapjaiban harcba lépett a főváros proletársága. Februárban öt nagyobb fővárosi gyárban sztrájkoltak a munkások, s ezzel egyidejűleg árszabálymozgalmat kezdeményeztek a nyomdászok is. A rendőrség emberei — hogy a további megmozdulásoknak elejét vegyék — elfogták az 1869 novembere óta a fővárosban tartózkodó német szociáldemokrata agitátort, Friedrich Wilhelm RASPET, a Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt tagját, aki aktív részt vállalt a bérmozgalmak szervezéséből. A munkások szolidaritásának és elszántságának erőteljes kifejezése volt a RASPE kiszabadítása érdekében 1870 márciusában szervezett tüntetés, amelyet a karhatalom erőszakos eszközökkel vert szét.[2]

[1] Ebben az időben az I. Internacionálé genfi központi szekciójának a lapja, a *Der Vorbote* (szerk.: J. Ph. BECKER), a Német Szociáldemokrata Munkáspárt közlönye, a *Der Volksstaat* (szerk.: W. LIEBKNECHT) és a bécsi szocialisták lapja, a *Volksstimme* (szerk.: H. OBERWINDER) voltak a legelterjedtebbek Magyarországon.

[2] NEMES Dezső: *Az Általános Munkásegylet története. 1968—1873.* Szikra 1952. 97—101. l.; ERÉNYI Tibor: *A magyarországi munkásmozgalom és az I. Internacionálé.* (Megjelent: *Az I. Internacionálé és Magyarország* c. tanulmánykötetben. Szerk.: ERÉNYI Tibor és KOVÁCS Endre. Kossuth 1964.) 291. l. Dr. dombovári SCHULHOF Géza: *A munkásmozgalom keletkezése Magyarországon.* Előszóval ellátta: MEZŐFI Vilmos. Kosmos 1895. 27. l.

A tüntetés és a sztrájkok a szocialista felvilágosító munka hatékonyságának bizonyítékai – további erőfeszítésekre ösztönözték a munkásmozgalom irányítóit. Határozottabbakká váltak a még indifferens munkások szervezésére és a szocialista munkások szervezeti egyesítésére irányuló törekvések. Ebben az időben ugyanis nemcsak az Általános Munkásegylet keretei között szervezkedtek a szocialisták. 1869 nyarán Pest-Budai Munkásképző Egylet elnevezéssel másik egylet is alakult, amely a kezdetek polgári védnökeitől gyorsan megszabadulva mindinkább az osztályharc központjává vált. Míg az Általános Munkásegylet Ihrlinger Antal, Kretovics József és mások vezetése alatt – főként a Ferdinand Lassalle tanításai szerint értelmezett szocialista eszmék híveit meg a humanista törekvésekkel, utópikus nézetekkel áthatott polgári demokratákat tömörítette, a másik szervezet inkább az I. Internacionálé forradalmi nézetei iránt mutatott hajlandóságot, a genfi központi szekció hatására, amellyel vezetője, Farkas Károly révén közeli kapcsolatot létesített. Néhány szakma munkásai – a nyomdászok, a cipészek, az asztalosok, a szabók – szakegyletekben szervezkedtek, a vidék proletárjai a fővárossal szorosabb-lazább összeköttetésben álló helyi egyletekben. Központi irányításról – megfelelő szervezet és munkáslapok hiányában – nem lehetett szó. Miután azonban egy, valamennyi irányzatot és munkásegyletet összefogó-egybehangoló szervezeti centrum létrehozása útjában számtalan akadály állt – az Általános Munkásegylet 1868 nyarán benyújtott alapszabályai még ekkor is aláírás nélkül porosodtak a Belügyminisztériumban – a szocialisták vezetői úgy látták, hogy az eszmei, cselekvési egységet, a szocialisták táborának kiszélesítését átmenetileg a munkássajtó segítségével biztosíthatják a legjobban.

Politzer Zsigmond, az Általános Munkásegylet egyik aktív harcosa, visszaemlékezésében a munkáslap létrehozásának tervéről a következőket írja: „. . . elérkezett 1870 februárja. Az óbudai lassalleánusok, akik a fővárosiakkal állandó összeköttetésben voltak, és időközben tekintélyes frakcióvá fejlődtek – ki akartak adni egy magyar nyelvű szocialista újságot. Ha Óbuda községnek lett volna nyomdája, akkor az egylet élén álló Zágonyi tanító bizonyára egy pillanatig sem habozott volna a kívánt újság megalapításával. Azonban egy másik vállalkozó kedvű egyén jelent meg a színhelyen . . .”[3]

Politzer Zsigmond egyben tévedett: Zágonyi György református tanítónak, az Óbudai Általános Munkásegylet elnökének lapalapítási kísérlete korábban volt, nem 1870 februárjában. Az *Arany Trombita* 1869. december 11-i számának híradásából tudjuk, hogy az óbudai munkásegylet a december 4-i közgyűlésen tárgyalt egy lap kiadásáról. A határozat szerint: az óbudai munkásegylet, felismerve az egyesülésben rejlő előnyöket „. . . óhajtja magát érintkezésbe tenni szent hazánk minden munkásegyleteivel s minden egyes munkásaival, nyújtván feléjük baráti és testvéri jobbját s szíves rokoni üdvözletét – a végett, hogy minél nagyobb tömegekben egyesüljünk, egy komolyabb irányú »Munkás-lap« megindítására oly formán, hogy ez legyen egy hasznos és tanulságos ismeretterjesztő szaklap, mely minden politikát kizár”.[4] A terv szerint a lap füzetalakban, 10 naponként jelent volna meg.

[3] Politzer Zsigmond: *A magyarországi munkásmozgalom történetéhez.* – *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai* (a továbbiakban MMTVD) I. köt. 60. l. Szerk.: Erényi Tibor. Szikra 1951.

[4] *Arany Trombita* 1869. dec. 11. Munkásügy. Egy komoly hang Magyarország összes munkás-egyleteihez s egyes munkásaihoz!

Politzernek a nyomda hiányára utaló megjegyzése talán nem is indokolja meg kellőképpen az óbudai munkásegylet kezdeményezésének elvetélődését. A felhívás tartalmát vizsgálva — a lap politikamentességének és csak magyar nyelvének hangoztatását — vagy hangnemére figyelve — amely jócskán eltért a korabeli szocialista terminológiától — valószínűnek látszik, hogy a kezdeményezés nem talált egyértelműen kedvező fogadtatásra a szervezett munkásság soraiban. Zágonyi György nem tartozott azok közé, akik a magyarországi vagy akárcsak a fővárosi szervezett munkásság valamennyi irányzata számára — közös érdekeket képviselő és egységet teremtő munkáslap szerkesztőjeként — elfogadhatók lettek volna. Az Arany Trombitában és később, az Általános Munkás-Újságban megjelent írásai is arról tanúskodnak, hogy Zágonyi istenhivő volt és nacionalista érzelmeket táplált, nemcsak Ausztriával szemben fűtötték nemzeti előítéletek, hanem a magyarországi németekkel szemben is.[5] Személye — demokratikus törekvései és a munkásügy iránt tanúsított mély szimpátiája ellenére — nem volt alkalmas arra, hogy a magyar és német szocialisták az ő vezetése alatt tömörüljenek.

Schulhof Géza, az Általános Munkásegylet jogtanácsosa, a munkásmozgalom történetének kortárs-krónikása a Zágonyi-féle kísérletről nem ír. Az 1870. februári eseményekről, a munkáslapok megalapításáról viszont a következőkben számol be: „Ez időtől kezdve — írja, utalva a sztrájkokra és a tüntetésekre — az Általános Munkásegylet kebelében vasárnaponkint agitatorikus gyűléseket tartottak, amelyeken a szocializmusról beszéltek . . . Egy pár ‚fejmunkás', többnyire fiatal tanuló is akadt, akik a szocializmushoz csatlakoztak. Végre elhatározták, hogy egy szocialista közlönyt létesítenek."[6]

Kik voltak azok a „fejmunkások", akiket Schulhof említ, ki volt az a „vállalkozó kedvű egyén" — mint Politzer írja —, aki a szocialista munkássajtót megteremtette?

„*Külföldi Viktor*, a Pester Lloyd korrektora, egyetemi képzettségű ember, saját szakállára vállalkozott arra, hogy lapot alapít — válaszol a kérdésre Politzer. — Külföldi ugyan tagja volt a lassalleánus Általános Munkásegyletnek, de eddig még kiemelkedő módon nem dolgozott a munkásmozgalomban. *Szvoboda Lajos* tanítójelölt és *Politzer Zsigmond* csatlakoztak Külföldihez. Az újságkiadói vállalkozás tulajdonosa Külföldi volt, aki magára vállalta az üzlettel járó kockázatot."[7]

Külföldi Viktor 26 esztendős volt, amikor kiadta az Általános Munkás-Újságot. Thalheimben, Württembergben született. Szülei korán elvesztette, nevelőszülei révén tanult meg magyarul, s került rövid időre Magyarországra. Iskoláit már ismét Württembergben végzi. Eredetileg papnak készül, de — mint ahogyan szándékairól unokájának emlékezései vallanak — „. . . megunva a papi életet, leveti a reverendát".[8] Amikor végleg Magyarországra költözik, nevelőnek szegődik el a gróf Karácsony családhoz. Képzett, művelt ember volt Külföldi Viktor, jó publicisztikai, sőt irodalmi készséggel, agitátori képességgel. Megdöbbentő nyelvismeretéről önvallomása tanúskodik:

[5] S. Vincze Edit: *Szocialista eszmék az Általános Munkásegyletben.* = *Párttört.l Közl.* 1968. 1. sz. 29—30. l.

[6] Schulhof Géza: i. m. 27. l.

[7] Politzer Zsigmond i. m. MMTVD I. köt. 60—61. l.

[8] PI Archívum. Révész M. gyűjt. *Hagenauer Győző visszaemlékezése Külföldi Viktorra.* 1932. augusztus 29.

„. . . minden tájszólásával együtt bírja a magyar, a német, a horvát és a szerb nyelvet, tanulta pedig a francia, az olasz, orosz, latin és görög nyelveket".[9]

Sokoldalú tehetsége azonban korlátot nem ismerő ambícióval párosult. Életrajzának első összeállítója, Révész Mihály, Külföldi Viktort „nagy temperamentumú, vezérkedni vágyó" embernek ábrázolja, akinek már ifjúkori álma volt, hogy valaha a forradalmi nép élére kerüljön.[10] A korai munkásmozgalom nem bővelkedett olyan, valóban tehetséges intellektuelekben, akik ambícióik kielégítését éppen a szocialista mozgalomban keresték volna. Külföldit nemcsak „népvezéri" illúziói, hanem ateizmusa, humanista érzései és szocialista ismeretei is a munkásmozgalom felé irányították. Személyében az első szocialista munkáslapok — amelyeknek már kiadásával is nagy érdemeket szerzett — megfelelő szerkesztőre találtak. Erre a posztra nemcsak műveltsége, szocialista képzettsége tette alkalmassá, hanem az is, hogy eléggé hajlékony, eléggé rugalmas volt ahhoz, hogy a hazai munkásmozgalomban jelentkező különféle irányzatokat, törekvéseket összeegyeztesse, s működése során a nézeteltéréseket ki ne élezze.[11]

Szvoboda Lajosról, a lapok főmunkatársáról és egyik legszorgalmasabb cikkírójáról sokkal kevesebbet tudunk. Alig 22 esztendős — utolsó éves bölcsész hallgató —, amikor neve felbukkan a liberális polgárság „önsegélyező" munkásszervezetének lapjában, a *Munkások Újságá*ban.[12] Szvoboda ekkor Schulze—Delitzsch porosz közgazdász eszméinek híve, a proletárok felemelkedésének útját a képzésben, a kultúra minél szélesebb elterjesztésében látja. 1869 augusztusában az ekkor még polgári irányítás alatt álló Munkásképző Egylethez csatlakozik mint a politikamentes munkásmozgalom szószólója. 1869 őszén válik Ferdinand Lassalle műveinek szorgalmas tanulmányozójává. Az *Általános Munkás-Újság*ban megjelent cikkei arról tanúskodnak, hogy bár Lassalle gazdasági tanait jól ismerte és azokkal egyet is értett, a tanítások lényegét és végkövetkeztetését elutasította: a politikai jogokért, a „szabad népállam" megteremtéséért indított proletárküzdelem létjogosultságát tagadta.[13]

Harmadikként a legfiatalabb, a 18 esztendős Politzer Zsigmond mű-

[9] *Magyar Ujság.* 1872. ápr. 24. *Külföldi Viktor vallomása a hűtlenségi perben.* (MMTVD I. köt. 213. l.)

[10] *Népszava.* 1911. dec. 24. Révész Mihály: *Külföldi.* = *Az Ifjúmunkás.* 1912. okt. 1. Révész Mihály: *Följegyzések a magyar munkásság negyvenesztendős küzdelméből.*

[11] Külföldi Viktor élete végéig a munkásmozgalom résztvevője, a szocialista munkásellenzék egyik vezéralakja maradt. 1871-ben a hűtlenségi per egyik fővádlottja volt, kiszabadulása után mint az 1873-ban megalakított és azonnal illegalitásba szorított Magyarországi Munkáspárt titkára tevékenykedett 1876-ig. Ekkor Frankel Leó és a *Munkás Heti-Krónika* szerkesztő bizottságával szemben heterogén összetételű ellenzéket szervezett, majd 1878-ban megalakította a Nemválasztók Pártjával szemben ellenzéket alkotó Magyarországi Munkáspártot. A két párt egyesülése után előbb az Általános Munkáspárt radikális ellenzékéhez csatlakozott, majd pár évre visszavonult a munkásmozgalomtól. Az 1880-as évek végén megélénkülő baloldali ellenzéki mozgalomban azonban már ismét ott találjuk. Frankel Leó és az Általános Munkáspárt vezetői Külföldit a vita hevében többször rendőrügynöknek nevezték. Ez a vád azonban mind a mai napig dokumentálisan nem igazolódott be.

[12] *Munkások Ujsága.* 1868. jan. 28. Szvoboda Lajos: *Munka és műveltség.*

[13] Szvoboda cikkeinek elemzését l.: S. Vincze Edit i. m. 38. és köv. l. Életrajzi adatait l.: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* XIII. köt. Budapest 1909: 1200—1201. has.

egyetemi hallgató csatlakozott a lapkiadó vállalkozáshoz.[14] Bár POLITZER már az *Arany Trombita* szerkesztőségében jelentős funkciót látott el — az *Ipar-rovat* vezetője volt, emellett számos cikket, tudósítást is írt — az *Általános Munkás-Újság*nál csak alárendelt szerep jutott neki. Mint maga írja: „. . . gondoskodott a korrektúráról, a fordításokról, a levelezés átdolgozásáról".[15] POLITZER — mint korábbi írásaiból kitűnik — ez időben LASSALLE tanításainak alapján állt, de ellenzékisége következetesebb volt, mint az Általános Munkás-egylet legtöbb vezetőjéé.

A három „fejmunkás" — KÜLFÖLDI Viktor irányítása alatt — 1870 márciusának elején kezdett hozzá a munkássajtó megteremtéséhez. A lap alapításához azonban kevés a jó szándék, a feladat és a cél világos megfogalmazása, kevés három szocialista értelmiségi lelkesedése és tettvágya. A kiadáshoz alaptőkére volt szükség, legalább annyira, hogy az első pár szám költségei fedezve legyenek. Mint ahogyan a lapok vergődése, állandó anyagi gondjai erről később tanúbizonyságot tettek, ennél több pénzt KÜLFÖLDI Viktor nem is tudott előteremteni.

A rendelkezésre álló alaptőke — nem tudjuk, mennyi — eleve meghatározta a lapok jellegét. A sajtótörvény értelmében egy egészben vagy részben politikával foglalkozó napilap kiadásához 10 ezer, hetilaphoz 5 ezer forint kauciót kellett letenni.[16] KÜLFÖLDI Viktornak és társainak tehát eleve le kellett mondaniok arról, hogy a lapok hasábjain politikával is foglalkozzanak. Élve a sajtótörvény III. fejezetének 30.§-a nyújtotta lehetőséggel, amely a politikai kérdéseket nem tárgyaló lapok számára csupán a bejelentést és a köteles példányok benyújtását írta elő, a lapokat szakközlönyként hívták életre.

Hogy honnan teremtette elő KÜLFÖLDI Viktor a kiadáshoz szükséges alaptőkét, arról a források nem vallanak. Az *Általános Munkás-Újság* és német nyelvű testvérlapja megjelentetésével foglalkozó későbbi feldolgozások azt hangsúlyozzák, hogy KÜLFÖLDI Viktor a lapokat „saját költségén és saját kockázatára indította meg",[17] hogy a munkássajtó megteremtése érdekében jelentős anyagi áldozatot vállalt. Miután a lapok támogatására küldött segélyt az *Általános Munkás-Újság* nyilvánosan nyugtázta, s ezek mennyisége elenyésző,[18] nincs okunk kételkedni abban, hogy KÜLFÖLDI valóban saját gyűjtött pénzét adta oda a lapok kiadásához.

Valamelyes összeg előfizetések útján is befolyhatott. Tudunk arról, hogy a közlönyök megjelenését KÜLFÖLDI előfizetési felhívás szétküldésével jelentette be. *Március 15-i szózat* volt a címe a körlevélnek, amelyet a fővárosi és a vidéki munkásszervezetek, sőt, azok a munkásmozgalommal rokonszenvező kispolgárok, kisüzem-tulajdonosok is megkaptak, akiknek a nevét a szerkesztőség már akár az „önsegélyező mozgalomból", akár az *Arany Trombita* szerzői-olvasói gárdájából ismerte.[19] A felhívás címe önmagában is mutatja, hogy

[14] Életére és tevékenységére vonatkozóan l.: H. KOHUT Mária: *Politzer (Csapó) Zsigmond.* = *Párttört. Közl.* 1963. 1. sz.

[15] POLITZER Zsigmond i. m. MMTVD I. köt. 61. l.

[16] *Magyar Törvénytár. 1836—1868. évi törvénycikkek.* Franklin 1896. 241. l. 1848. XVIII. tc. Sajtótörvény.

[17] *Népszava.* 1897. dec. 24. 1873—1898.

[18] Mint az egyik ilyen hír is mutatja: „Nyilvános nyugta és köszönet. Gách Mátyás urnak, Sziszeken. Tíz forintot a lap segélyezésére kézhez kaptunk . . ." *Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 3.

[19] A szózat szövege sajnos ismeretlen, létezéséről az *Általános Munkás-Ujság* 1870. ápr. 3-i száma ad hírt, *A nép szava* rovatban.

KÜLFÖLDI Viktor az 1848-as forradalom tradícióját ápoló, a parlament függetlenségi szélbalhoz tartozó, demokrata érzelmű csoportok és a befolyásuk alatt álló munkásrétegek támogatására is számított.

A lapoknak már a megjelenés előtt sikerült csekély számú előfizetőre szert tenni. Pesten a szabósegédek önképző egylete, Pécsett az Általános Munkásegylet volt az első, amely mindkét lapot megrendelte.[20]

Ma is a Fővárosi Levéltár poros aktái között fekszik az a gyöngybetűkkel írt beadvány, amellyel KÜLFÖLDI Viktor „pesti lakos"az első magyarországi szocialista közlönyök alapítását — a törvényes előírásoknak megfelelően — bejelentette Pest szabad kir. város főpolgármesterének, 1870. március 15-én. „Alulírott egy, a munkások társadalmi s társulási érdekeinek képviselésére, valamint a munkások erkölcsi és szellemi tehetségeinek fejlesztésére irányzott szakközlönyt indít magyar és német kiadásban" — olvashatjuk a bejelentésben — e cím alatt: „Általános Munkás-Ujság". „Heti közlöny társadalmi munkásérdekek, társulás, ipar, oktatás és mulattatás számára . . . (Következik az alcím német nyelven.) E testvérlapokat tisztelettel alulírt fogja jegyezni mint kiadótulajdonos és szerkesztő. A szerkesztőhelyiség: Pest, Nagy-stáció utca 7. sz. 11. ajtó; nyomatni fognak a lapok: Neuer Ignác könyvnyomdájában Pesten, országút és Rostély utca sarkán."[21]

A hivatalos bejelentés szövege természetesen nem árulja el, mit értett KÜLFÖLDI Viktor „a munkások társadalmi s társulási érdekeinek képviseletén"; arról sem nyújt felvilágosítást, milyen irányban kívánja a lap szerkesztője „a munkások erkölcsi s szellemi tehetségét fejleszteni". Az 1870. április 3-án megjelent első lappéldányok azonban már többet mondanak. „Munkások! Nekünk csak egy *nemzetiségünk* van, ez az *emberiség;* csak egy *hazánk*, ez a *föld;* csak egy *erkölcsünk*, ez a *munka;* csak egy *vallásunk*, ez a *szeretet* azon törekvésben: hogy az emberi nem legnemesebb művelődésében a boldogság legmagasabb fokát elérje."[22] Bár a jelige inkább a kozmopolitizmust, mint a proletár nemzetköziséget, inkább a humanizmust, mint a munkásosztály felszabadítására irányuló osztályharcot hirdeti, az első számok beköszöntő vezércikke már a szocialista gondolatot fogalmazza meg, a következőkben foglalva össze a lapok célját: „Főfeladatunk lesz tehát, amennyire gyenge erőnkből telik, mindent elkövetni és arra törekedni, hogy az uralkodó népgazdászati ellentéteket kiegyenlítsük és mellőzzük. Működésünk vezérelve: a munkáspárt szervezése Magyarországon."[23]

Hogy a lap szerkesztője mennyire ez utóbbi célt, a munkáspárt szervezését tekintette mindennél előbbre való feladatnak, mutatja a lapok alcíme — amelyet természetes elővigyázatosságból KÜLFÖLDI mellőzött a hatósági bejelentés szövegéből — „A magyarországi munkáspárt központi közlönye". Ez az acím ugyan minden realitást nélkülözött, hiszen munkáspárt még nem volt Magyarországon, de kifejezte azt a reményt, hogy éppen a lapok

[20] *Általános Munkás-Ujság*. 1870. ápr. 3. Első előfizetőink. *Különfélék* rovat.

[21] F. L. Pesti eln. ir. 283—1870. A szerkesztőség címe és KÜLFÖLDI Viktornak a beadványon feltüntetett lakáscíme azonos. A Nagy-stáció utca a mai Baross utca. A nyomda a mai Tanács krt. és Gerlóczy utca sarkán állt. GAMPERL Alajos h. főpolgármester a bejelentést március 18-án vette tudomásul.

[22] Az idézett mottó az *Általános Munkás-Ujság* és a német nyelvű lap valamennyi számának címfejében olvasható.

[23] *Általános Munkás-Ujság*, 1870. április 3. *Elveink*.

segítségével nagyon rövid időn belül létrejön a magyarországi munkásmozgalom szervezeti egysége s ezzel együtt a munkáspárt is.

A munkáspárt megteremtésének eszméje nemcsak KÜLFÖLDI Viktort lelkesítette. A pártlapok első számának címfeje elárulja, hogy valamennyi fővárosi és vidéki munkásegylet, szakmai szervezet vállalkozott a sajtó terjesztésére, előfizetők gyűjtésére, s ezzel magukénak is vallották a lapokat.[24] A Pest-Budai Munkásképző Egylet különösen szorgalmazta a munkásegységet és a pártlapok közös vállalását. Az 1870. április 10-i lappéldányok egy vastagbetűs híre is erre utal: „A pesti munkásképzőegylet legújabb törekvése egy célszerű mód kitalálására irányul, mely szerint a lap mentől előbb a magyarországi összes munkáspárt tulajdonává nyilváníttassék."

Nem lehet tehát teljesen egyetérteni azzal a bíráló megjegyzéssel, hogy „A Munkásegylet tehát négy havi szünet után . . . ismét rendelkezett hetilappal, bár a lap csak közvetve volt a Munkásegyleté, s Külföldi mint szerkesztő és kiadó a lapnak bizonyos »függetlenséget« biztosított".[25] Éppen azért, mert az *Általános Munkás-Ujság* és testvérlapja a munkásmozgalom egyesítését, a különféle szervezetek tevékenységének összehangolását, s így a munkáspárt létrehozását tekintette fő feladatának, természetszerűleg nem is lehetett csak az egyik vagy a másik munkásegylet orgánuma. A szerkesztő — ez a későbbiekből nyilvánvaló —, korántsem ragaszkodott a lap tulajdonához, sőt, az volt a szándéka, hogy azt a pártnak adja át: nem biztosított függetlenséget a lapnak, csak éppen nem egy, hanem valamennyi szervezet közös tulajdonává kívánta azt tenni. Hogy a Magyarországi Munkáspárt a lapok megjelenésének hónapjaiban nem jöhetett létre, s így a sajtó „független" maradt, nem KÜLFÖLDI Viktor hibája.

1870. április 3-án tehát napvilágot látott a szocialista munkássajtó első példánya, magyar és német nyelven, 1 nyomtatott ív (8 oldal) terjedelemben. Milyenek is voltak a lapok, a szocialista eszmék terjesztői?

A magyar és a német nyelvű lap egymástól sokban különböző jellege arról tanúskodik, hogy KÜLFÖLDI, a szerkesztő és SZVOBODA, a főmunkatárs körültekintően számolt a lapok olvasóközönségének sokféle igényével. Az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung* elvi cikkei, hírei egységesebb profilt mutatnak, mint az *Általános Munkás-Ujságé*, és a lap sokkal inkább magán viseli a német nyelvterületeken megjelent szociáldemokrata orgánumok jellemvonásait. Ez nemcsak abból következett, hogy a magyarországi német nyelvű munkásság éppen a németországi, ausztriai vagy svájci lapok hatására a szocialista képzettségnek magasabb fokán állt, mint a csak magyarul tudók, hanem abból a funkcióból is, amelyet a lap német nyelve miatt betöltött. Az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung* nemcsak a hazai proletároknak szólt, hanem összekötő szerepet is játszott a hazai és a nemzetközi munkásmozgalom szervei között. Megjelenéséről az I. Internacionálé genfi központi szekciójának lapja, a *Der Vorbote* is tudósított, s híradása nyomán a bécsi és németországi munkássajtó is. „Pesti szövetségtársaink »Allgemeine Arbeiter-Zeitung« címmel lapot alapí-

[24] A lapok első számának címfején a következő szervezetek, illetve személyek szerepelnek mint a lapok terjesztői: Pest-Budai Munkásképzőegylet, Általános Munkás Egylet, RAUCH György, ESSL András, TECHTER Henrik, ZÁGONYI György (Óbuda), BARABÁS Péter (Ó-Arad), SPEICHERT R. (Temesvár), valamint minden vidéki munkásegylet. RAUCH György ez időben a cipészek, ESSL András a szabók szakegyletének volt vezetője.

[25] NEMES Dezső: i. m. 101. l.

tottak — közli a Vorbote —, amely magyar nyelven is megjelent."[26] A lap külföldi terjedéséről az *Általános Munkás-Ujság* is beszámolt. Az egyik hír szerint a gráci Vorwärts munkásegylet már az április 8-i választmányi ülésén foglalkozott a pesti lappal, s határozatban mondotta ki, hogy kötelességének tartja agitációt folytatni a német kiadás terjesztése érdekében. „Egyúttal elhatároztatott — folytatja a tudósítás —, a pesti »Ált. Munkás-Ujság« szerkesztőségét felszólítani, hogy Horvátországba, nevezetesen Zágrábba az első számból több példányt küldjön avégből, hogy az ottani munkások összeszedjék magukat és gyűljenek a pesti »Ált. Munkás-Ujság« zászlaja alá."[27] A felhívás nem maradt hatás nélkül: a német nyelvű lap levelezés rovatában rövidesen megjelentek a zágrábi tudósítások. A rovat áttekintése nyomán kiderül, hogy a szerkesztőség széles körű és sokoldalú kapcsolatot épített ki külföldi munkásszervezetekkel, lapszerkesztőségekkel. A rovatban bécsi, gráci, salzburgi, berlini, hannoveri, hamburgi, mainzi, párizsi, londoni, de még New York-i tudósításokkal is találkozunk — a legérdekesebbeket a magyar nyelvű lap is közölte fordításban. A legtöbb tudósítás, levél természetesen az ausztriai szocialistáktól származott.

A magyar és a német nyelvű lap többé-kevésbé hasonló, de korántsem egyforma tartalommal jelent meg. Egyforma volt a két lap rovatbeosztása. Mindkét kiadásban megtalálható a vezércikk és néhány, a szocialista tanításokat magyarázó, a szervezkedéssel vagy a munkásosztály helyzetével foglalkozó, két-háromhasábos elvi cikk, többnyire a szerző nevének feltüntetésével. A *Munkásmozgalom*, a *Sztrájk*, a *Szervezkedés*, valamint a *Munkás- és népgyűlések* rovat a hazai és a nemzetközi proletariátus politikai és gazdasági harcairól, a szervezkedés előrehaladásáról, nyilvános vagy zárt körű egyleti-választmányi ülésekről közölt híreket, tudósításokat, a magyar lap gyérebben, szűkszavúbban, mint a német. Az *Ipar, gyár, kereskedelem és technika* rovat inkább a kisiparosoknak szólt — az áruforgalomról, a piaci helyzetről, szakkérdésekről tartalmazott rövidebb-hosszabb írásokat; a *Különfélék* vegyes tartalmú hasábja mellett *A nép szava* rovat volt jelentősebb, amely a fővárosi és a vidéki munkások beküldött panaszait, leveleit közölte. A *Levelezés* rovat főként a német számban volt tartalmas — itt olvashatjuk a szerkesztőséghez főként külföldről érkezett leveleket. Szerkesztői vagy kiadóhivatali üzenetek közlésére ritkán jutott hely a lapokban — pedig ez a rovat sokat elárul a mai olvasónak az egyéb forrásokból aligha rekonstruálható szerkesztőségi ügyvitelről, a redakció bensőbb kapcsolatairól, összeköttetéseiről.[28]

A pártlapok — az alcímben jelölt „mulattatás" célzatával — tárcarovatot is rendszeresítettek. Az első számok az utópista szocialisták egyik jellegzetes alakjának, Saint Simonnak életrajzát közölték Szvoboda Lajos tollából. A tárcarovat a későbbiekben a magyar lapból kiszorult. A német kiadás azonban majd minden alkalommal tartalmaz szépirodalmi jellegű alkotásokat, többnyire verseket, munkásdalokat. A második szám Georg Herwegh *Arbeiterlied*jét közölte, a harmadik egy kis gyűjteményt szociáldemokrata

[26] *Der Vorbote.* 1870. ápr. 4. sz. 64. l. *Die Geschichte der internationalen Arbeiter-Assoziation.*

[27] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 24. Munkás-gyűlések. *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*, uo. Arbeiter-und Volksversammlungen. Graz.

[28] A szerkesztői üzenetekből pl. kiviláglik, hogy a lapok híranyaggal, cikkekkel gazdagon el voltak látva; több írás szorult ki a hasábokról anyagtorlódás miatt.

választási kortesnótákból. Az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*ban jelent meg a múlt század kedvelt antiklerikális költeménye, az *Anti-Syllabus* is.[29]

A munkásmozgalom céljairól tájékoztató vezércikkeket, a nagyobb terjedelmű, elméleti jellegű írásokat meg a nemzetközi munkássszervezetek felhívásait általában mindkét lap közölte. Nemcsak németül, magyarul is megjelent a pártlapok hasábjain Johann JACOBYnak, a német szociáldemokráciához csatlakozott, korábban polgári demokrata képviselőnek *A munkásmozgalom céljai* című írása. Mindkét lap tartalmazza SZVOBODA Lajosnak *A munkáskérdéshez* című, Ferdinand LASSALLE tanításait terjesztő, folytatásokban publikált cikkét, FARKAS Károly beszámolóit az éppen akkor folyó sztrájkról az első magyar gépgyárban.[30] Mindkét számban napvilágot láttak az I. Internacionálé genfi központi szekciójának ismert felhívásai a „fejmunkásokhoz" és a mezei munkásokhoz — ha kissé módosított, tompított formában is.[31] A lapok magyarul és németül is közölték a Nemzetközi Munkásszövetség párizsi szekciójának felhívását a magyarországi munkásokhoz és azt a manifesztumot is, amelyet „A pesti munkások" intéztek „A kolozsvári testvérekhez".[32] Az említett cikkek, felhívások azonban nem jelentek meg mindig egyidőben a két lapban: bizonyára a fordítás igényelte munkatöbblet okozta, hogy az eredetiben német nyelvű írások a magyar lapban gyakran egy heti késéssel láttak napvilágot.

A magyar és a német kiadás különbségeit vizsgálva szembeötlő, hogy az *Általános Munkás-Ujság* — a közölt cikkek eszmei mondanivalóját tekintve — nem volt annyira egységes, mint a német lap. Ez a különbség főként abból adódott, hogy a magyar kiadás számbavehető olvasóközönségének összetétele eleve nem volt annyira egységes, mint a német lapé. Az *Általános Munkás-Ujság* — előfizetőként — főképpen a kisiparban dolgozó munkásokra számíthatott, akik ebben az időben mestereikkel patriarkális kapcsolatban álltak. Miután a munkásmozgalom vezetőinek szándéka ekkor még nem irányult arra, hogy ezt a kapcsolatot megbontsák, sőt, inkább arra törekedtek, hogy a szocialista mozgalomba a kismestereket, kisüzem-tulajdonosokat is bevonják, a lap szívesen adott hangot a munkásüggyel rokonszenvezők korántsem szocialista jellegű nézeteinek. Az *Általános Munkás-Ujság* cikkíró gárdája nem volt azonos a német lapéval: nemcsak az internacionalista és radikális szemléletű

[29] *Általános Munkás-Ujság* és *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. ápr. 3. SZVOBODA Lajos: *Saint-Simon.*; *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. ápr. 24. *Sozial-demokratische Wahlsprüche*. Uo. máj. 8. *Anti-Syllabus*. Uo. máj. 29. *Sozial-demokratisches Arbeiterlied*

[30] *Általános Munkás-Ujság*. 1870. ápr. 17. és köv. számok. JACOBY János: *A munkás-mozgalom céljai.* = *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. Johan JACOBY: *Das Ziel der Arbeiterbewegung.* = *Általános Munkás-Ujság*. 1870. ápr. 10., 24.. máj 1. és 15. SZVOBODA Lajos: *A munkáskérdéshez.* = *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. ápr. 24.. máj 1., 8. és 15. Ludwig SZVOBODA: *Zur Arbeiterfrage.* = *Általános Munkás-Ujság* és *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. ápr. 3. és 10., *Az első magyar gépgyári munkások sztrájkja* = *Der Strike in der I. ung. Maschienenfabrik.*

[31] *Általános Munkás-Ujság*. 1870. ápr. 17. *Szózat*. A kézmunkások a fejmunkásokhoz. *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. ápr. 10. *Manifest*. Die Handarbeiter an die Kopfarbeiter.; *Általános Munkás-Ujság*. 1870. jún. 19. *A mezei munkások*. *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. jún. 19. Ludwig SZVOBODA: *Die Proletarier des Feldes*. Az eredeti — a *Der Vorbote*ban megjelent — szövegnek és SZVOBODA szövegének összehasonlítását lásd S. VINCZE E. i. m. 40. és 46—47. l.

[32] *Általános Munkás-Ujság* és *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. jún. 5. *Szózat*. A párizsi munkások Magyarország munkásaihoz! *Manifest*. Die Pariser Arbeiter an die Arbeiter Ungarns. *Általános Munkás-Ujság*. 1870. máj. 8. *A kolosvári testvérekhez*. *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. máj. 15. *An die Arbeiter in Siebenbürgen.*

Farkas Károly, a lassalleánus tanításokat propagáló Szvoboda Lajos tartozott körébe, hanem a vallásos-hazafias Zágonyi György, Bakay Nándor, a „szegedi köteles", aki a hazai kisipar következetes és jellegzetes védelmezője volt, és cikkírója több fővárosi lapnak.[33]

A speciálisan hazai problémákkal foglalkozó vagy az erőteljesen kispolgári szemléletet tükröző írások az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*ban nem jelentek meg.[34] Nem fordították le németre a Bercsényi aláírással megjelent *A magyar nép és a társadalmi demokrácia* című, folytatásos tanulmányt sem, amely pedig az első kísérlet a hazai viszonyok, az 1867-es kiegyezés elemzésére a proletariátus osztályszempontja alapján. Bercsényi cikke az elsők közé tartozik, amelyek szocialista szemszögből vizsgálják a magyar parasztság és a kisiparosság helyzetét, jövőjét, s kínálják fel számára a munkásmozgalom segítségét.[35]

A német nyelvű lap a felszabaduló helyet inkább a nemzetközi munkásmozgalom eseményeinek, a külföldről érkezett leveleknek, felhívásoknak szentelte és a magyar kiadásnál bővebb tudósításokat közölt a fővárosi és a vidéki — aradi, temesvári, resicai, zágrábi — munkások, munkásegyletek életéről. Az Általános Munkásegylet német anyanyelvű vezetőinek — Ihrlingernek, Strausznak — felhívásai, a két munkásszervezet egyesülésének akadályairól adott nyilatkozatai is csak a német lapban jelentek meg.[36]

Az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung* jelentősége nagymértékben megnövekedett 1870. június 25. után, amikor a magyar nyelvű közlöny ideiglenesen megszűnt. A júliusi számok szinte egész terjedelmüket a nemzetközi munkásmozgalom nagy horderejű eseményeinek: a Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt stuttgarti kongresszusának, illetve a bécsi munkásvezetők ellen folyó „hűtlenségi per"-nek szentelik.[37]

Mint ahogyan a közlönyök első számában megjelent vezércikk ígérte, a szerkesztőség mindvégig nagy figyelmet szentelt a „munkáspárt" létrehozásának, annál is inkább, mert a lapok fennmaradása szoros összefüggésben állt a párt megalakulásával. A szervezkedésről, a pártról, az Általános Munkásegylet és a Munkásképző Egylet egyesüléséről szóló cikkek általában Külföldi

[33] Bakay Nándor előbb a *Hon*nak, a *Pesti Napló*nak és a *Magyarország*nak volt munkatársa, rendszeres cikkírója az önsegélyezők lapjának, a *Munkások Ujság*ának és az *Arany Trombitá*nak. 1869 októberében megalapította saját lapját, a *Tiszavidéki Ujság*ot, amelynek hasábjain a hazai ipar érdekeit igyekezett szolgálni. Az *Általános Munkás-Ujság*ban is több cikke látott napvilágot: 1870. máj. 1. *A munkás-osztály polgáriasodásáról.* Uo. máj. 29. *A munka-idő és munka-díj kérdése.* Uo. ápr. 24. *Közmunkásság és közmunkások.*

[34] Bakay említett cikkein kívül a német nyelvű lapban nem jelentek meg Zágonyi Györgynek az írásai sem. *(Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 3. *Az óbudai Ált. Munkásegylet.* Uo. ápr. 10. *Többet ésszel, mint erővel.* Uo. ápr. 17. *Szellőztessünk!* stb.)

[35] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 24., máj. 8. és 15. Bercsényi: *A magyar nép és a társadalmi demokrácia. I—III.* A cikkek szerzőjéről bővebbet jelenleg nem tudunk. Az Általános Munkásegylet Lassalle-ünnepélyéről szóló beszámolóban szerepel még egy ízben a neve: az ünnepélyen mint az *Általános Munkás-Ujság* küldötte vett részt és szólalt fel. *(Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 17. -r.: *Lassalle = ünnepély.)*

[36] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung.* 1870. ápr. 3. Ihrlinger Antal: *Aus meinem Tagebuche.* Soziale Ordnung. Uo. ápr. 17. *Raspe an Ihrlinger.* Uo. jún. 5. Strauss Antal: *Erklärung.* Uo. Ihrlinger Antal. *Korrespondenzen.* Uo. jún. 19. Ihrlinger Antal.: *Arbeiter-Sprechsaal.*

[37] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung.* 1870. jún. 19., 26. és júl. 3. *Der Stuttgarter Kongress.* Uo. júl. 10. és 17. *Der Hochverratsprozess gegen die Wiener Wortführer der Sozial-Demokrazie.*

Viktor tollából származtak, vagy aláírás nélkül, szerkesztőségi cikként jelentek meg. Ezek az írások, amelyek a proletárpárt fogalmának és szervezeti elveinek tisztázatlanságáról tanúskodnak — egyenlőségjelet téve proletár és kispolgár, munkásegylet és munkáspárt közé —, mégis egyöntetűen tükrözik KÜLFÖLDI Viktornak azt a helyes felismerését, hogy mielőbb meg kell teremteni a magyarországi szocialista munkások eszmei-szervezeti egységét.[38]

A magyarországi munkáspárt előharcosai — az 1869-ben alakult Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt példáját tartva szem előtt — a munkáspárt létrehozásának alapvető feltételét a két munkásegylet, az Általános Munkásegylet és a Munkásképző Egylet egyesítésében látták.[39]

A pártlapok megjelentetésének időpontjában a két munkásszervezet egyesülése már küszöbön állott. Annak azonban, hogy az egység valóban létrejöjjön, még számtalan eszmei akadálya, szervezeti-anyagi előfeltétele volt. A pártközlönyök fennállása idején két ízben is sor került az egyesülés deklarálására, majd visszavonására.[40] A tárgyalások elhúzódása és így a munkáspárt ügyének zátonyra futása súlyos helyzetbe sodorta a pártlapokat. KÜLFÖLDI Viktor csekély alaptőkéje szinte csak az indításhoz volt elegendő; a folyamatos kiadáshoz szükséges anyagi erőt az egyesült szervezettől várta. Saját szavaival: „. . . . irodalmi vállalatunknál, mint minden, valamely »párt« érdekeit és elveit képviselő lapnál főkellék az, hogy a párt által a lapnak anyagi alapja biztosíttassék. Legcélszerűbb módja ennek az leendett, ha . . . sikerülhetett volna a lapnak a *párt tulajdonába való áttételét* keresztül vinni. Ámde, fájdalom, ez nem sikerült — a lap jövedelme pedig, annak költségeihez képest oly aránytalanságot mutat fel, hogy az első hónap lefolyta előtt is már be kellett volna szüntetnünk további megjelentetését."[41]

A pártlapok anyagi nehézségei — amelyekre KÜLFÖLDI Viktor előbbi híradása utal — azt mutatják, hogy a fővárosi munkásszervezetek sem különkülön, sem együttesen nem tudták vállalni a fenntartás költségeit. Pedig valamilyen szubvenció megszavazására KÜLFÖLDI Viktor bizonyosan számított. Ebből a célból hívta össze április 10-re bizalmas jellegű értekezletre a munkásegyletek, valamint szaktársulatok elnökeit, meg a budapesti gőzmalmok és gépgyárak „vezérmunkásait".[42] Az anyagi támogatás ilyen módon való megszerzése nem volt illúzió: tudjuk, hogy az első magyarországi szociá-

[38] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. máj. 8. *A szervezkedés kérdéséhez.* Uo. máj. 15. KÜLFÖLDI Viktor: *A munkásosztály szervezkedése Magyarországon.* Uo. jún. 12. *Munkásmozgalom.*

[39] Az eisenachi párt a lassalleánus Általános Német Munkásegyletből kivált többség és az internacionalista talajon álló Német Munkásegyletek Szövetségének egyesüléséből jött létre. Ez utóbbi szervezet az eisenachi kongresszus után megszűnt, a lassalleánus egylet azonban — SCHWEIZER vezetése alatt — továbbra is fennállott.

[40] Mint ahogyan a szűkszavú és rendkívül kevés forrásanyagból kitűnik, a két munkásegylet egyesülése az ugyancsak 1870. április 3-án létrehozott Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantpénztár, a Munkásképző Egylet anyagi nehézségei és az Általános Munkásegylet elvi szilárdsága iránt támadt kételyek miatt hiúsult meg. A Munkásképző Egyletnek az egyesülést visszavonó határozatai (1870. ápr. 27. és máj. 22.) az akadályt e tényezőkben jelölik meg. Az 1870. máj. 22-i határozattal egyidőben a Munkásképző Egylet kimondta csatlakozását az I. Internacionáléhoz. Ez nemcsak azt bizonyítja, hogy a Munkásképző Egylet szilárdabb elvi alapokon állt, mint az Általános Munkásegylet, hanem azt is, hogy a Munkásképző Egylet vezetőjének — FARKAS Károlynak — más volt a szervezeti problémákkal kapcsolatos elképzelése, mint az Általános Munkásegylet vezetőinek.

[41] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. jún. 12. Pest.

[42] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 10.

lis intézmény, az éppen ekkor alakult Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkantpénztár alaptőkéjét is nagy részben a pesti hengermalom és a magyar gépgyár munkásai teremtették elő, önkéntes adakozás útján.[43] Az időpont azonban, amelyet KÜLFÖLDI Viktor kiválasztott, nem volt kedvező. A Munkásképző Egyletet, s az előbb említett üzemek munkásait a betegpénztár létesítésével járó kiadások túlságosan is megviselték; a kiürült egyleti kasszákat ugyanebben az időben más, a munkáslapok támogatásánál tán még fontosabb kiadás terhelte: az első magyar gépgyári sztrájk résztvevőinek segélyezése.[44] Bizonyára ezek a körülmények játszottak közre abban, hogy a szervezetek inkább a lapok terjesztésének előmozdításával, semmint anyagi támogatással próbálták biztosítani a közlönyök további megjelentetését.

Az Általános Munkásegylet az április 10-i rendkívüli közgyűlésen külön napirendi pont keretében foglalkozott a lapok ügyével. TÁNCSICS Mihály — az egylet elnöke —, aki hosszas betegsége után ezen a gyűlésen jelent meg először, afeletti aggodalmát fejezte ki, hogy az *Általános Munkás-Ujság* is az *Arany Trombita* sorsára jut. „A lap — mondotta —, amint hallom, eddigelé még nincs eléggé terjesztve, ha ennek is meg kell szűnnie, úgy ez miránk nagyon szomorú jelenségnek tekinthető." IHRLINGER Antal, az egylet helyettes elnöke dicsérőleg nyilatkozott a lapokról és hangsúlyozta, hogy támogatásuk minden szervezet kötelessége. ZÁGONYI György azt kérte: a lapok ne vasárnap, hanem szombaton jelenjenek meg, hogy a munkások egyetlen pihenőnapjukon kézbe vehessék, és javaslatot tett „lapterjesztő bizottmányok" alakítására valamennyi egyletben.[45]

Május közepén újabb javaslat érkezett a lapok terjesztésének fokozására. „Lapunk lehető legnagyobb elterjesztésére — írja az *Általános Munkás-Ujság* — többen elvtársaink közül következő szervezkedést ajánlanak: Mindegyik fővárosi, avagy vidéki egylet nevezzen ki kebeléből egy *lapbizottmányt*, amely ismét minden gyárban felhatalmaz valakit bizonyos számú példányok elárusítására, az ily felhatalmazott pedig minden kisebb műhelyben vagy gyárosztályban egyes árusokat rendeljen, kik ismét saját körükben terjesztik a pártközlönyt. Szintily eljárást kellene minden szakegyletnek követni és azon kívül a lapokat a leglátogatottabb újságáruló boltokba bizományba adni."[46]

A lapok további sorsa, hamaros megszűnése arra enged következtetni, hogy a jótanács ellenére ilyen lapterjesztő szervezet nem jött létre, a pártlapok anyagi helyzete nem javult. A „magyarországi munkáspárt központi közlönye" csak csekély érdeklődésre tarthatott számot. A proletariátus zöme — életszínvonalának és kultúráltságának alacsony foka miatt — nem tartozott az újságolvasók táborába. S kérdés, hogy azok is, akik szívesen olvastak el

[43] SCHULHOF Géza i. m. 21. l.

[44] A gépgyári sztrájk a munkaidő önkényes meghosszabbítása miatt tört ki 1870. március végén, és április közepéig tartott. Az *Általános Munkás-Ujság* első száma közölte a gépgyári munkások kérelmét sztrájkalap létesítésére, tekintve, hogy a mozgalom váratlanul bontakozott ki, a munkaszünetelés anyagilag nem volt előkészítve. A pártlapok áprilisi számai nyilvánosan nyugtázták azokat az önkéntes adományokat, amelyek a sztrájkolók segélyezésére befolytak.

[45] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 17. *Munkás-gyűlések. Allgemeine Arbeiter-Zeitung*, 1870. ápr. 17. *Arbeiter- und Volksversammlungen.* A német nyelvű lap tudósítása bővebb a magyar nyelvűénél, TÁNCSICS idézett szavait azonban nem tartalmazza. IHRLINGER felszólalása viszont a magyar nyelvű lapból hiányzik.

[46] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. máj. 15. *Különfélék* rovat.

egy-egy cikket vagy hírt, tudtak-e néhány krajcárt áldozni újságra? A munkások többsége ez időben nem volt olyan kedvező anyagi helyzetben, hogy ne kellett volna megfontolnia: újságot vegyen-e azon a néhány krajcáron, vagy kenyeret? A források arról tanúskodnak, hogy még néhány évtizeddel később is négyen-öten összeállva vásároltak meg egy-egy lapot, s kézről kézre adták a már ronggyá olvasott példányokat.

Június közepén a magyar nyelvű újság további megjelentetése veszélybe került. Június 12. után az addigi 8 oldal — egy nyomtatott ív — helyett az *Általános Munkás-Ujság* már csak 4 oldalon jelent meg — június 25-én utoljára. Bár a lap megszűnését bejelentő közlemény csak „ideiglenes felfüggesztésről" beszél és kilátásba helyezi a lap pótlására egy szintén magyar nyelvű havi közlöny kiadását, az *Általános Munkás-Ujság*, amelynek összesen 12 száma látott napvilágot, nem jelent meg többé.[47]

Az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung* a magyar nyelvű lapnál valamivel jobb helyzetben volt. „Közlönyünk német testvérkiadása — közli a fenti értesítés — tovább is meg fog jelenni, már csak azért is, hogy külországi párttestvéreinkkel az élénk forgalmat fenntartsuk, másrészt tehetjük is, mert hazánk német ajkú munkásai részéről tapasztalt támogattatás határozott jelét adja annak, hogy a német munkások sajtóban minden áron akarják, hogy képviselve és érdekeik óva legyenek".[48]

A német testvérlap július 3-i számából azonban már nem tárul ilyen reményteljes kép az olvasó elé. A szerkesztőségnek az e számban közölt tömör nyilatkozata megállapítja, hogy a lap megjelentetése KÜLFÖLDI Viktornak — aki csak egyszerű tagja a pártnak — eddig is nagy anyagi áldozatába került: ehhez hasonlót a jövőben már nem tud vállalni. „Éppen ezért kijelentjük — szól a nyilatkozat —, hogy amennyiben a párt a lap további fennmaradását legkésőbb július közepéig kellően nem biztosítja, az Allgemeine Arbeiter-Zeitung megjelentetése — éppúgy, mint az Ált. Munkás-Újságé, meg fog szűnni . . . A párton múlik az Allgemeine Arbeiter-Zeitung további fennállása . . . Mi megtettük kötelességünket."[49]

A Pest-Budai Munkásképző Egylet és az Általános Munkásegylet egyaránt késznek mutatkozott arra, hogy a magyar nyelvű pártlap újraindítását és a német nyelvű lap fenntartását biztosítsa. A Munkásképző Egylet július 5-én tartott havi gyűlésén az elnök beszámolt arról, hogy a munkásegyletek és szakegyletek vezetőinek néhány nappal azelőtt tartott konferenciája úgy határozott, hogy „. . . minden szervezet vagy társulás, amely a lapot mint pártközlönyt elismeri, az illető szervezet viszonyaihoz mérten a kiadáshoz szubvencióval járul hozzá". E javaslat alapján a Munkásképző Egylet úgy döntött, hogy fontosságára és a munkások képzésében betöltött jelentős szerepére való tekintettel — „. . . a lap terjesztését minden igyekezetükkel előmozdítják és a havi gyűlések által megszabott mértékben szubvencióban részesítik".[50]

Az Általános Munkásegylet július 10-én tartott közgyűlést. A szubvenció megszavazása helyett a vezetőség azt határozta el, hogy „A pártközlöny fenn-

[47] *Általános Munkás-Ujság*. 1870. jún. 12. Pest.
[48] Uo.
[49] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. júl. 3. *Parteigenossen! Arbeiter!*
[50] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. júl. 17. *Arbeiter-und Volksversammlungen*. F. Pest, 5. Juli. (F betűvel jegyezte alá nevét FARKAS Károly, a Munkásképző Egylet jegyzője.)

tartására egy bizottságot neveznek ki, melynek a következő csütörtökön megtartandó tanácskozáson megfelelő módot kell találnia a lap fenntartására".[51]

A pártlap szerkesztője azonban ekkor már nem reménykedett gyors megoldásban. A július 17-i, 15. szám élén — egyidőben az Általános Munkásegylet határozatának napvilágra kerülésével — már közli a pártlap szüneteléséről szóló hírt: „A német kiadás következő száma és a magyar kiadás folytatása akkor fog megjelenni, mihelyt a pártközlönyök további fenntartásának biztosítására választott bizottság munkáját eredményesen bevégezte."[52]

Időközben azonban olyan események köszöntöttek be, amelyek eltereltéka figyelmet a pártlapok problémáiról. Július 16-án hirdettek ítéletet a bécsi munkásvezetők — Andreas Scheu, Heinrich Oberwinder, Johann Most és társaik — ellen indított hűtlenségi perben. A szocialista szervezkedést, a pártsajtó megteremtését, az I. Internacionáléval és az eisenachi párttal kiépített kapcsolatokat példátlanul súlyos büntetéssel torolta meg a bécsi törvényszék: a fővádlottakat 5 évi fogházra ítélték. Az ítélet minden bizonnyal megriasztotta a munkáspárt megalakításán fáradozó magyarországi szocialistákat, s korlátozta a pártlapok újraindítására irányuló erőfeszítéseket. Rövidesen újabb jelentős esemény terelte el a figyelmet a pártlap gondjairól. 1870. július 19-én Franciaország hadat üzent Poroszországnak újabb háború robbant ki Európában.

Ezzel a két munkásszervezet egyesítésének, a pártközlönyök további megjelentetésének ügye hosszabb időre lekerült a napirendről. A lapok megszűnése, éppen abban az időben, amikor a háborús események, a francia köztársaság kikiáltásával kapcsolatos kérdések leginkább kívánták volna a munkásság tájékoztatását, a nemzetközi kapcsolatok fenntartását, nagy veszteség volt. A kezdeti lépéseket próbálgató magyarországi munkásmozgalom azonban még sem szervezetileg, sem anyagilag nem volt olyan erős, hogy biztosíthatta volna a közlönyök fennmaradását. A hazai munkássajtó történetének első fejezete 1870 júliusában lezárult.

*

A szocialista munkássajtó első termékeinek tiszavirág élettartama és a rájuk vonatkozó forrásanyag hiányai miatt az *Általános Munkás-Ujság*ról és német nyelvű testvérlapjáról eddig még részletes ismertetés nem jelent meg. Révész Mihály, a magyarországi munkássajtó történetének első feldolgozója tanulmányaiban, monográfiáiban minden alkalommal megemlíti ugyan a lapokat, keletkezésükkel, történetükkel, mondanivalójuk elemzésével azonban behatóbban nem foglalkozik.[53]

Nemes Dezsőnek az Általános Munkásegylet történetéről szóló monográfiája az első, amely az *Általános Munkás-Ujság* keletkezését a korszak történeti eseményeivel szoros összefüggésben tárgyalja, és az újság elméleti arcu-

[51] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. júl. 17. *Arbeiter- und Volksversammlungen*.
[52] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. júl. 17.
[53] *Népszava Naptára* 1908. Révész Mihály: *Három munkásujság. Vázlatok a magyar munkás-sajtó történetéből.* = *Népszava*. 1911. dec. 24. Révész Mihály: *Külföldi.* = *Népszava*, 1912. dec. 25. Révész Mihály: *A Népszava negyven esztendeje. A mi jubileumunk.* Révész Mihály: *A magyarországi munkásmozgalom története.* 1867—1913. = *Népszava*. 1913. *Szocializmus*, 1927. szept. 9. sz. Révész Mihály: *Fejezetek a magyar munkásmozgalom történetéből.* Révész Mihály: *A Népszava története. Népszava* 1930. Révész Mihály: *A mi történetünk. I. Világosság* 1933. A szocialista tudás könyvtára. Szociáldemokrata füzetek 3.

latáról is elemző értékelést tartalmaz.[54] A szerző a pártlapok értékét főképpen az I. Internacionálé eszmei hatásának közvetítésében látja, ugyanakkor erőteljesen megbírálja a lapok döntően lassalleánus beállítottságát.

ERÉNYI Tibor, a magyarországi munkássajtó történetéről szóló összefoglalás szerzője ismerteti legbővebben a pártlapokat.[55] Jegyzete, amely sajnos kevéssé hozzáférhető, nemcsak a lapalapítás körülményeivel, a munkássajtó és a korabeli munkásszervezetek egymáshoz való viszonyával foglalkozik, hanem kiemeli azt a jelentős szerepet is, amelyet a lapok a munkásmozgalom egyesítése, a főváros és a vidék, valamint a hazai és a nemzetközi munkásmozgalom kapcsolatainak létrehozása területén betöltöttek. A szerző azonban nem tesz kísérletet a magyar és német nyelvű kiadás összehasonlítására és — ez munkája jellegéből adódik — nem foglalkozik a lapok fennmaradásáért folyó küzdelemmel sem.

A most közölt összeállítás sem vállalkozik arra, hogy a pártlapok történetéről teljes képet nyújtson.[56] Célja csupán az, hogy az eddigi ismereteket néhány vonatkozásban kibővítse és a könyv-, valamint a sajtótörténet művelőinek figyelmét ráirányítsa a magyarországi munkássajtó első termékére. Egyúttal az is a szándéka, hogy a lapok kiadásának 100. évfordulóján emléket állítson mindazoknak, akik a szocialista eszmék terjesztésére, a proletármozgalom egységének megteremtésére nem sajnálták az időt, az energiát és nem riadtak vissza attól sem, hogy anyagi áldozatot vállaljanak.

E., S. VINCZE: ZENTRALES PARTEIBLATT DER ARBEITERPARTEI UNGARNS — ZUR HUNDERTSTEN WIEDERKEHR DER GRÜNDUNG DER „ALLGEMEINEN ARBEITER-ZEITUNG"

Vor 100 Jahren, am 3. April 1870 erschien in Ungarn das erste Wochenblatt mit ausgesprochen sozialistischem Charakter, »Általános Munkás-Újság« und dessen deutschsprachiges Schwesterblatt, die »Allgemeine Arbeiter-Zeitung«.

In der Einleitung der Studie werden die Entfaltung der sozialistischen Arbeiterbewegung Ungarns und der an der Jahreswende 1869—1870 erfolgte Aufschwung dargelegt, als deren Folge der Anspruch auf Ausgabe einer sozialistischen Arbeiterzeitung — in erster Linie in den Kreisen der sozialistischen Intelligenz — erhoben wurde. Der Gründer der Zeitung wird vorgestellt: Viktor Külföldi, der Korrektor des Pester Lloyd, seine Mitarbeiter: die Universitätshörer Lajos Szvoboda und Zsigmond Politzer, dann werden die Umstände der Gründung der »Allgemeinen Arbeiter-Zeitung« beschrieben.

Im folgenden Teil der Studie wird die Rolle beleuchtet, die der Arbeiterpresse im begonnenen Kampf um die Schaffung einer zentralisierten Arbeiterpartei zufiel.

Viktor Külföldi und seine Mitarbeiter bestimmten das Blatt zum Verbindungsglied zwischen den verschiedenen Richtungen der heimischen sozialistischen Bewegung und sie erboten sich dazu, die Vereinigung der beiden hauptstädtischen Arbeiterorganisationen — des »Allgemeinen Arbeitervereins« und des »Pest-Budaer Arbeiterausbildungsvereins« — zu fördern, die sie als Vorbedingung für die Gestaltung der Partei betrachteten. Diese Bestrebung wird auch durch den Untertitel des Blattes und durch diese Schriften zum Ausdruck gebracht, die zur Schaffung der sozialistischen Partei drängten.

Im folgenden analysiert der Autor die Ähnlichkeiten und die Unterschiede zwischen dem ungarischen und dem deutschsprachigen Blatt. Er stellt fest, daß, während die deutschsprachige Ausgabe in ihrer Aussage und ihrem Ton und Stil einheitlich war

[54] NEMES Dezső i. m.

[55] ERÉNYI Tibor: *A magyar munkássajtó 1867—1918.* Kézirat. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat. Budapest 1956.

[56] Az *Általános Munkás-Ujság*ban és német nyelvű testvérlapjában megjelent elméleti jellegű írások bővebb ismertetését és elemzését lásd S. VINCZE Edit: *Szocialista eszmék az Általános Munkásegyletben.* = *Párttört. Közl.* 1968. 1. sz.

und die zeitgenössischen, sozialistischen Ideen widerspiegelte, richtete sich die ungarische Ausgabe mehr nach den Ansprüchen der Arbeiter der Kleinindustrie und der Kleinbürger demokratischer und unabhängiger Gesinnung.

Die Entwicklungsstufe der sozialistischen Bewegung machte es noch nicht möglich, daß im Frühjahr 1870 in Ungarn eine einheitliche Arbeiterpartei zustandekomme. So konnte die »Allgemeine Arbeiter-Zeitung« nicht zum Blatt der Partei werden, die zu seiner Aufrechterhaltung notwendigen materiellen Mittel konnten weder durch den Redakteur, noch durch die beiden hauptstädtischen Arbeiterorganisationen garantiert werden.

Die Studie verfolgt die Anstrengungen im Interesse der Erhaltung des Blattes, die jedoch erfolglos blieben. Die »Allgemeine Arbeiter-Zeitung« und ihr Schwesterblatt, die eine bedeutende Rolle in der sozialistischen Erziehung der Arbeiterschaft und bei der Schaffung einer einheitlichen Arbeiterpartei spielten, haben nach kurzem Bestehen aufgehört zu existieren, die Arbeiterschaft Ungarns mußte von neuem die Presse, das wichtige Kampfmittel im Klassenkampf, entbehren.

KÖZLEMÉNYEK

Egy Mohács előtti magyar búcsús ima. A római egyház tanítása szerint a búcsú azoknak az ideig tartó büntetéseknek az elengedése, amelyeket ezen a világon és tisztító helyen kellene elszenvedni.

A halálos bűnökért való vezeklés ismert formája volt a szent helyekre való zarándoklás; ez a keresztes hadjáratok óta teljes búcsút vont maga után. 1300-tól terjedt el a 40 napos búcsút (quadragena) eredményező részvétel valamely egyház „búcsúján", amelyet pápai engedélyezés alapján az egyház névünnepén és néhány más ünnepen tartottak. Ez a búcsún részt vevőknek 40 napi vezeklés elengedését jelentette. Mivel a búcsú jövedelmet jelentett az azt tartó egyháznak, mind többen versengtek érte, mind nagyobb búcsúengedélyre törekedve. Ez a XV. századra olyan rendkívüli búcsúengedélyekre vezetett, hogy pl. II. Pius pápa 1463-ban a veszprémi püspök kérésére azoknak, akik a székesegyház mellett romladozó Szent György-kápolnát szentgyörgykor és szentmihálykor meglátogatják és helyreállítására adakoznak, a teljes búcsú harmadát engedélyezte,[1] 1465-ben pedig a velencei Szent Márk-templomot mennybemenetel ünnepén meglátogatóknak teljes búcsút engedélyezett.[2]

Ezzel párhuzamosan terjedt el az imamondáshoz fűzött búcsú és a búcsús imákat tartalmazó imakönyv. A könyvnyomtatás magával hozta az ilyen imakönyvek és a búcsús imát tartalmazó aprónyomtatványok nagy példányszámban való terjesztését. Ez a búcsú devalválódásával járt együtt, ami az elnyert búcsú időtartalmának növekedésében nyilvánult meg. Különösen IV. Sixtus pápa (1471—1484) alatt volt jelentős a növekedés, ő ugyanis a tisztítótűz éveinek megrövidülését is bevonva a búcsúba, az emberi életet messze meghaladó időtartamok adományozás vált lehetővé.

A XV. század második és a XVI. század első feléből származó magyar nyelvű kódexeink (így a Peer-, Thewrewk-, Pozsonyi- és Lobkovitz-kódex) már szép számmal tartalmaznak búcsús imákat. Ezek részben régebbi pápákra való hivatkozással rövidebb (33, 100, 300 napos) búcsút helyeztek kilátásba, de megjelentek bennük az 5000, 10 000, 20 000, 24 000 évvel ajánlott búcsús imák, sőt éppen IV. Sixtusra való hivatkozással egy 40 000 évet engedélyező búcsús ima is. Találunk közte VIII. Incére (1484—1492) való hivatkozással egy teljes búcsút engedélyező imát is.[3]

Csillagászati számokat ért el a *Jubilaco animae* c. 1515-ben kiadott latin imakönyv

[1] THEINER, A.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia.* II (Romae 1860) 378—379.

[2] PAULUS, N.: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter.* III (Paderborn 1923) 167. E helyen mondok köszönetet HERVAY Ferencnek e kérdésben adott tájékoztatásért.

[3] *Nyelvemléktár* II. 76, 84, 94, 280, 288, 323—327, 331, 350; XI. 305; XIII. 113, 121—123; XIV. 117.

összes imáinak elmondója 212 317 év és 45 530 nap búcsút, emellett háromszori teljes búcsút nyert.[4]

Ezzel közel egykorú az a rekordszámot feltüntető latin búcsús ima, amelyet állítólag II. Gyula pápa (†1513) bullában megerősített végrendelete nyomán adtak ki. Eszerint, aki a kinyomtatott *O Gloriosissima Regina misericordie* kezdetű, három versszakból álló imát elmondja egy Ave Mariával együtt, minden alkalommal 80 000 évi búcsút nyer.

Ez a kivételesen nagy búcsút biztosító ima nem csupán Németországban terjedt el, hanem szövegét magyar nyelvre is lefordították és bevezették egy XVI. század eleji értékes nyomtatott imakönyvbe. Az *O ergalmassagnak dychewseges kyralne azzonya* kezdetű búcsús fohász nem csupán egy világtörténelmi fordulat, a protestantizmust megelőző túlhajtás hazai visszfénye, hanem egyben magyar nyelvemlék is, és így méltán megérdemli bővebb taglalását.

*

A nyelvemléket Klaus H. JÜRGENS gráci bölcsészkandidátus fedezte fel. JÜRGENS doktori disszertációt írt Dürer fametszeteiről, amelyek az 1503-ban Nürnbergben kinyomott *Salus animae* imakönyvet díszítik. Ebbe a 63 fametszetet tartalmazó igen értékes nyomatba nevezetesen a Bécsben őrzött példány utolsó 271. lapjának tiszta hátoldalára írta be ismeretlen tulajdonosa a magyar búcsúimát a bűnbocsánatra vonatkozó latin záradékkal. A kötetet az Osztrák Nemzeti Könyvtár C. P. 1. E. 33 szám alatt őrzi; a kötetnek, mint K. H. JÜRGENS tudósított róla, ezen kívül még négy példánya ismeretes: 2. Melbourne, National Gallery; 3. Washington, Library of Congress; 4. Berlin, Staatsbibliothek; 5. Weimar. Az ismert első négy példány mindegyikét pergamenre nyomták, így bizonyos, hogy nagy értéket képviselt és magyar tulajdonosa feltehetően egy XVI. század eleji főpap volt. Sajnos a kötetben semmiféle bejegyzés nem árulkodik XVI. századi tulajdonosáról, viszont 1700 tájától kezdve ismert a sorsa. A XVIII. század elején egy bécsi polgár, Jakob BRUNNER építőmester birtokolta; ennek leánya egy Baden bei Wien-ben lakó papnak adományozta. 1759-ben a lilienfeldi apátság könyvtárában volt, honnan a bécsi udvari könyvtárba került.[5]

A kötetben található ismeretlen nyelvű írást K. H. JÜRGENS még 1968-ban megmutatta egy judenburgi tanár ismerősének, aki felismerte, hogy magyar nyelvű imáról van szó. Mivel K. H. JÜRGENST disszertációja szempontjából a kötet történeti

[4] PAULUS i. m. 294.

[5] K. H. JÜRGENS 1969. február 18-án hozzám intézett levelében a kötetről a következőket írta: „das Gebet steht auf der Verso-Seite des letzten Blattes (fol. 271v) des „Salus animae" in der Österreichischen National-Bibliothek. Sign. C. P. 1. E. 33. Das Buch ist am Mittwoch nach Galli, dem 18. Oktober 1503 bei Hieronymus Höltzel in Nürnberg erschienen. Es handelt sich um ein kleinformatiges Gebetbuch in deutscher Sprache. das früheste bekannte gedruckte und mit Holzschnitten illustrierte Gebetbuch Nürnbergs. Die 63 Holzschnitte stammen teils von Dürer. teils von seinen Schülern, ihnen gilt meine Dissertation („Albrecht Dürers Holzschnitte zum „Salus animae« von 1503. Mit einem Anhang ausgewählter Texte aus dem Gebetbuch.") Geneauere Angaben fanden sich bisher vor allem in: C. Dodgson: Holzschnitte zu zwei Nürnberger Andachtsbüchern aus dem Anfange des XVI. Jahrhunderts. Berlin 1909 (= Graphische Gesellschaft, XI. Veröffentlichung). Und: J. Meder: Dürer-Katalog. Wien 1932, S. 38 ff. und bes. S. 280 ff. Doch sind weder in diesen Büchern noch in anderen (soweit mir bekannt) die handschriftlichen Eintragungen erwähnt worden — neben dem Gebet finden sich auch Besitzvermerke, nach denen das Buch sich um 1700 zuerst in Wien bei einem bürgerlichen Baumeister Jakob Brunner. dann in Baden b. Wien im Besitz eines Priesters befand. der es von der Tochter des Baumeisters geschenkt bekommen hatte. 1759 dürfte das kleine Buch sich im Stift Lilienfeld befunden haben, von wo es in die Wiener Hofbibliothek gelangte und dort um 1909 von Friedrich Dörnhöffer »entdeckt« wurde."

vonatkozásai is érdekelték, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetéhez, majd e sorok írójához fordult felvilágosításért. Érdeklődése két pontra irányult: egyrészt az írás paleográfiai ismérveire, másrészt az első ismert tulajdonos esetleges magyarországi kapcsolataira. Ami az elsőt illeti, MEZEY László véleményét is kikértem, aki a következőkben foglalta össze az írás sajátosságait: „Jellegzetes példája a XVI. század eleji magyar könyvírásnak, amit magyarországi bastardának szoktunk nevezni. Erre az íráskép kerekdedebb formája jellemző." MEZEY szerint az írásból iskolára vagy személyre nem lehet következtetni az összehasonlító anyag csekély volta miatt.

Ami az első ismert tulajdonost illeti, Jakob BRUNNER kőművesről Bécs város levéltárának igazgatója, Dr. KRATOCHWILL megállapította, hogy 1687-ben tett üggyelbajjal mestervizsgát, 1689-ben nyert polgárjogot és 1713-ban halt meg. K. H. JÜRGENS feltételezte, hogy BRUNNER Magyarországon is dolgozott és itt jutott az értékes könyvhöz. Pest-Budai anyagban eddig nem sikerült nyomára akadni, de nem is valószínű, hogy egy Mohács előtti magyar bejegyzéses könyv itt vészelt volna át. Elsősorban a nyugati határvidék jöhetne számításba (Sopron, Pozsony, Nagyszombat, esetleg Győr). Lehetséges azonban az is, hogy a kötet már Mohács után kikerült Ausztriába és ott cserélt gazdát. Bár maga a magyar nyelvű egyházi bejegyzés és a kötet rendkívüli értéke elsősorban főpapi tulajdonosra mutat, olyan főpapra, aki 1515 táján Németországgal kapcsolatban állt, nincs kizárva, hogy a kötet utóbb főúri tulajdonba került és így került ki Bécsbe. Erre vonatkozólag a jövő kutatásai még szolgálhatnak új eredményekkel.

A magyar szöveg leírása és a töredékesen olvasható latin záradék kiegészítése után kiderült, hogy búcsús imáról van szó, PAULUS műveinek tanulmányozása pedig rávezetett, hogy a latin szöveg kezdete [*Juli*]*us papa secundus*-ra egészíthető ki; az a Gyula pápa ez, akinek nevét az általa megnyitott Via Giulia őrzi Rómában. PAULUS munkájában említést tett a Julius pápának tulajdonított 80.000 év búcsút engedélyező imáról: „Noch freigebiger soll sich Julius II. gezeigt zu haben. Für ein kurzes Gebet zur Mutter Gottes, das bei dem Ave-Läuten zu verrichten sei, habe er nicht weniger als 80.000 Jahre Ablass verliechen", ehhez a 4. számú jegyzetben közli: „Hortulus, deutsch Mainz 1513. 17'. Jubilaco g l' "[6] A Hortulus és Jubilaco két elterjedt korabeli imakönyv. Minthogy e munkák budapesti könyvtárakban elérhetetlenek, a latin záradék kiegészített olvasatát és PAULUS adatait megírtam K. H. JÜRGENSnek, és megkértem, hogy a búcsúima latin eredetijének próbáljon utánanézni.

JÜRGENS Münchenben megtekintette az ott őrzött 1513-i *Hortulus animae* imakönyvet, de abban az idézett oldalon nem találta meg az imát, talán azért, mert PAULUS más kiadást idézett;[7] de ráakadt J. BENZING irodalmi utalása nyomán[8] a keresett búcsús ima egy egyleveles nyomtatványon. BENZING feldolgozta Hieronymus HÖLZEL nürnbergi nyomdász XVI. század eleji kiadványait, közte a *Salus animaet*, és ennek során 28. sz. alatt lajstromozta a *Testamentum Julii pape II. ad plusum pacis* aprónyomtatványt; egyetlen ismert példányát a müncheni áll. könyvtár (München Staatsbibliothek) Einblattdruck VII. 16. sz. alatt őrzi. Az aprónyomtatványról M. Consuelo OLDENBOURG asszony szívességéből egy xeroxmásolatot kaptunk, melyet mellékelten közlök. Ez a levonat helyenként homályos, mégis képet ad arról, hogy milyen volt egy nyomtatott búcsús imalevél e korban.

[6] I. m. 297.

[7] M. C. OLDENBOURG asszony, müncheni könyvtárosnő közlése szerint a *Hortulus animae*-nek van egy 1513. július 2-án Peter SCHÖFFER által kiadott változata amely a zeitzi apátsági könyvtárban Theol. duod. 95. sz. alatt található, mint erről JÜRGENS tudósított, de maga nem látta a kötetet.

[8] *Mitteilungen aus der Stadtbibliothek Nürnberg* 4 (1955) 3.

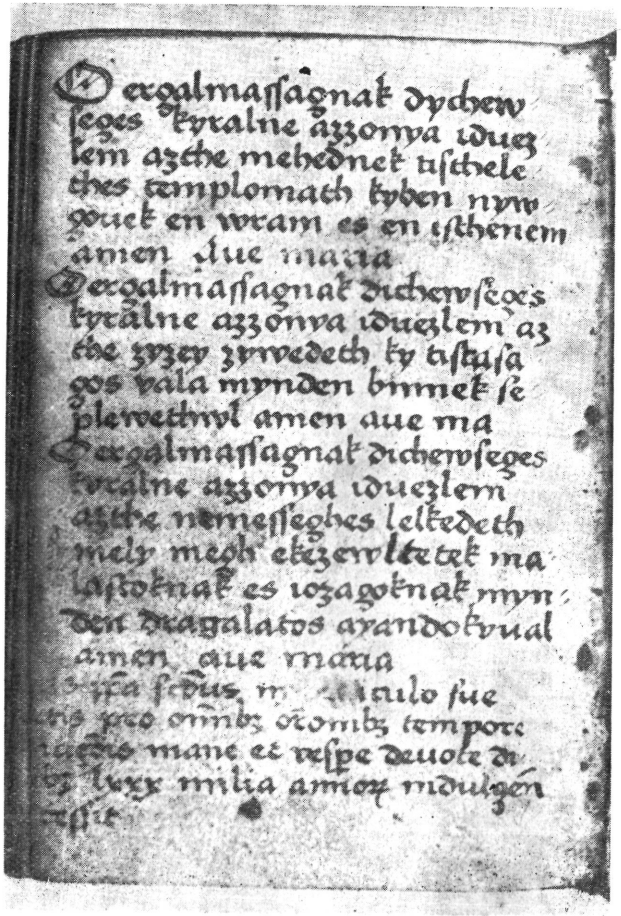

Ꝯ ergalmaſſagnak dychew
ſeges tyralne azzonya idueg
lem azthe mehednek tiſthele
thes templomath tyben nyw
gouek en wram es en iſtheniem
amen aue maria
Ꝯ ergalmaſſagnak dichewſeges
tyrálne azzonya idueglem az
ébe zyzey zyrvedeth ky taſtuſa
gos vala myrnden bimnek ſe
plewethnyl amen aue ma
Ꝯ ergalmaſſagnak dichewſeges
tyrálne azzonya idueglem
azthe nemeſſeghes lelkedeth
mely megh ekezerlte tek ma
laſtoknak es iozagoknak myn
den dragalatos ayandoknual
amen aue maria
[illegible] ſedus m[illegible]culo ſue
[illegible] preo omnib⁹ o⁹omib⁹ tempore
[illegible]ſdio mane et veſpe deuote di
[illegible] lxxx milia amor⁹ indulgen
[illegible]ſſit

1. Magyar búcsús ima az 1517 utáni évekből

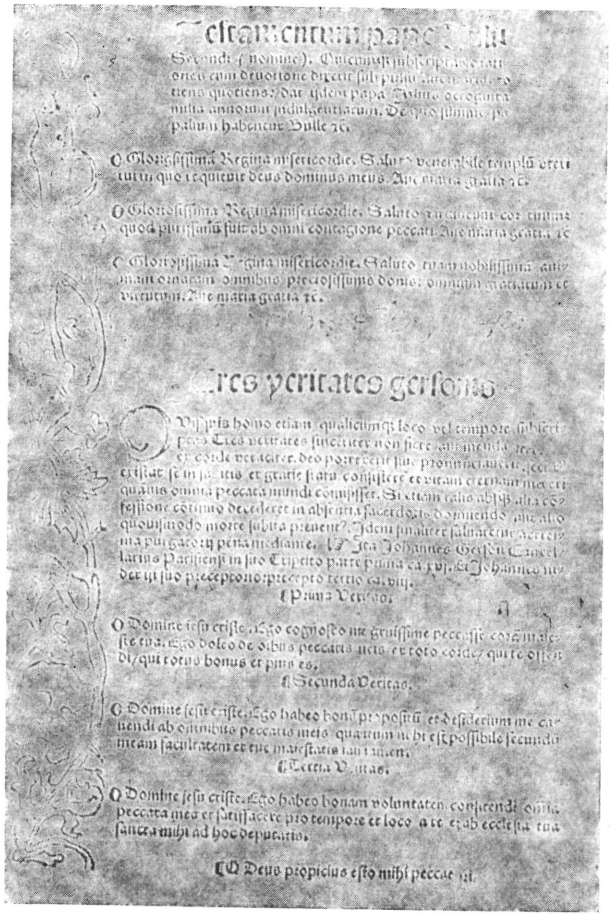

Septem verba domine). Quicumque iubsequentes septem verba cum deuotione dixerit sub puncto mortis vere penitens quocienscunq; dixerit ipsum papa Sixtus confirmat multa animarum pudimentiarum. De quo summus pontifex habeatur Bulle ꝛc.

O Gloriosissima Regina misericordie. Saluto venerabile templū eternitatis quo requiescit deus dominus meus. Ave maria gratia ꝛc.

O Gloriosissima Regina misericordie. Saluto tuam amenissimam cor cuius quod purissimus fuit ab omni contagione peccati. Ave maria gratia. ꝛc

O Gloriosissima Regina misericordie. Saluto tuam nobilissimam animam ornatam omnibus preciosissimis domo. omnium virtutum et virtutum. Ave maria gratia ꝛc.

Tres veritates gersonis

Vbicunq; homo etiam qualitercunq; loco vel tempore subsistit. Tres veritates sincerissime non sicut ambigua verba ex eorum vero sensu deo proferent. pro pronunciauerit. ipse se ipsum condemnat. et gratie sibi conferre ex tuam et eam nec ex quatinus omnia peccata mundi commisserit. Si etiam talis absque ulla confessione extremo decederet in absentia sacerdotis. Dominicum aut alio quolibet modo mortem subita premeret?. Idem sine dubio salutem acceptat pro gratia et penam mediante. Ego Jean Johannes Gerson Cancellarius Parisiensis in isto Tripetito parte prima ea quę est. Johannes Deus ut ipse precepit precepto tertio ea vig.

¶ Prima Veritas.

O Domine ihesu criste. Ego cognosco me grauissime peccasse contra maiestatem tuam. Ego doleo de cunctis peccatis meis. et toto corde. quia offendi. qui totus bonus et pius es.

¶ Secunda Veritas.

O Domine ihesu criste. Ego habeo bonum propositum. et desiderium me confitendi ab omnibus peccatis meis. quatinus michi est possibile secundum meam facultatem et tue maiestatis iussionem.

¶ Tertia Veritas.

O Domine ihesu criste. Ego habeo bonam voluntatem confitendi omnia peccata mea et satisfacere pro tempore et loco a te et ab ecclesia tua sancta mihi ad hoc deputatis.

¶ O Deus propicius esto mihi peccatori.

2. Búcsús-ima nyomtatvány az 1517 utáni évekből

JÜRGENS további kutatása során fellelte az ima latin kéziratos példányát is. F. X. HAIMERL a délnémet vallásosságnak az imakönyvekben való tükröződéséről értekezvén megemlítette Hartmann SCHEDELnek, Buda első látképe kiadójának kéziratos imakönyvét, amelybe SCHEDEL még 1513-ban, egy évvel halála előtt is bejegyzéseket tett.[9]

Ebben a kéziratos imakönyvben, melyet a müncheni állami könyvtár clm. 695 sz. alatt őriz, a 100 fol. recto oldalán olvasható a latin ima, bevezetőül pedig a II. Gyula pápa testamentumára való hivatkozás a 80 000 év búcsú engedélyezésével. Szövege nagyjából egyezik az előzővel, mégis közelebb áll a magyar változat záradékához. Ezt csupán JÜRGENS másolatából ismerem, melyben a rövidítéseket megkísérelte lerajzolni.

Mindeddig nem sikerült utánajárni a PAULUS említése alapján feltehető német fordításnak, amennyiben ez versünkre vonatkozik.

*

A fenti bevezetés után az alábbiakban közlöm a nyelvemlék szövegét:

O ergalmassagnak dychew//seges kyralne azzonya
iduez//lem azthe mehednek tisthele//thes templomath
kyben nyw//gouek en wram es en isthenem //
amen. Aue maria. //

O ergalmassagnak dichewseges // kyralne azzonya
iduezlem az // the zyzey zywedeth ky
tistasa//gos vala mynden binnek se//plewethwl
amen aue ma[ria]//

O ergalmassagnak dichewseges // kyralne azzonya
iduezlem // azthe nemesseghes lelkedeth //
mely megh ekezewltetek ma//lastoknak
es iozagoknak myn//den dragalatos ayandokyual //
amen aue maria //

[Juli]us *p*apa *secun*dus in [art]iculo
sue// [mo]rtis pro om*n*ibus or*ati*on*i*b*us*
tempore// [?son]racionis mane et vesp*e*re
devote di//[cent]ibus LXXX milia
annor*um* indulgen//[tiam con]cessit

A magyar szöveg mellé állítandó a fordításnak előképül szolgáló latin eredeti, amelyet a nyomtatvány alapján közlök (egy szövegeltérést jegyzetben); a címül írt szövegben első helyen a búcsúimalevél, második helyen a Schedel-féle imakönyv szövegének bevezetését párhuzamosan adom:

Einblattdruck VII. 16:	Clm. 695:
Testamentum pape Julii Secundi (nomine). Quicumq*ue* subscriptas orationes cum devotione dixerit sub pulsu Aue maria. totiens quotiens; dat eidem papa Julius octoginta milia annorum indulgentiarum. De quo summe papalium habentur Bulle etc.	Testamentum Julii pape secundi // ad pulsum pacis octoginta mi// lia annorum indulgentie super // quibus firme habentur papalium // litterarum Bulle. poteris ora //re Mane *vel* sero cum pulsatur // Aue Maria, totiens quotiens.

[9] *Mittelalterliche Frömmigkeit im Spiegel der Gebetbuchlitteratur Süddeutschlands.* München 1952. (Münchener Theologische Studien I. 4/121.)

O gloriosissima Regina misericordie.
Saluto venerabile templum vteri tui
in quo requieuit deus dominus meus.
Aue maria gratia etc.[9]

O gloriosissima Regina misericordie.
Saluto virgineum cor tuum
quod purissimum fuit ab omni contagione peccati.
Aue maria gratia etc.[9]

O gloriosissima Regina misericordie.
Saluto tuam nobilissimam animam[10]
ornatam omnibus preciosissimis donis:
omnium gratiarum et virtutum.
Aue maria etc.[11]

A magyar fordítás magas irodalmi színvonala, a maga korában időszerű témaválasztás és a nyelvemléket megőrző DÜRER metszetes könyv hazai használata méltán azt jelenti, hogy a magyar művelődéstörténet számottevő emlékével állunk szemben.

GYŐRFFY GYÖRGY

Ein wiedergefundenes Melanchthon-Autograph. Die Nationalbibliothek Széchényi (Országos Széchényi Könyvtár) in Budapest erwarb 1968 eine Ausgabe der Werke PLINIUS d. Ä. mit einem MELANCHTHON-Autograph, welches auf den inneren Hinterdeckel geklebt war. Von der Erwerbung berichtete der Nachrichtendienst der Bibliothek.[1] Auf die Innenseite des Hinterdeckels war unter dem Manuskript auch ein gedruckter Text eingeklebt und zwar — wie man leicht feststellen konnte — ein Ausschnitt aus einem Bücher-Katalog. Dieser gedruckte Text enthält das Faksimile des Manuskripts, darunter „Reading of the text" und am unteren Rande die Zeile „Manuscript of Philip Melanchthon". Bei der Lostrennung des gedruckten Textes vom Deckel stellte es sich heraus, daß auf der Rückseite desselben ein anderer Ausschnitt — offenbar aus dem gleichen Katalog — angeklebt war.[2] Es war ebenfalls ein englischer Text. Dieser schien einesteils die Annahme zu unterstützen, daß der Ausschnitt aus dem englischen Sprachgebiet stammt, andererseits gab er einen Hinweis auf die ehemalige Budapester Antiquariats-Buchhandlung LANTOS.

Nun konnte mit Hilfe der Antiquariatskataloge der Buchhandlung LANTOS der Ursprung der Ausschnitte geklärt werden, trotzdem es bis jetzt nicht gelang, ein vollständiges Exemplar von dem Katalog aufzufinden, aus welchem sie stammen. Wahrscheinlich

[9] gratia etc. *hiányzik a Clm. 695-ben.*

[10] tuam nobilissimam animam] nobilissimam animam tuam *Clm. 695.*

[11] Aue maria etc. *helyén a Clm. 695* Amen-*t ad, mint a magyar szövegben.* Ugyanezen búcsús ima eltérő magyar fordítása üdvözlégyekkel megtoldva a Lázár Zelma kódexben: *Nyelvemléktár* XV. 328—329. o.

[1] *OSZK Híradó12* (1969), Nr. 1—2, S. 8. Signatur des Bandes: Handschriften=sammlung. Nr. 4490. Fol. Lat. — Der Titel des PLINIUS-Werkes lautet auf dem Titelblatt: *C. Plinii Secundi Historiae mundi libri XXXVII etc.* Es handelt sich dabei um das sonst unter dem Titel Historia naturalis bekannte Werk des Älteren PLINIUS. Dieser Titel scheint auch auf der Kopfleiste der Seiten auf. Größe des Blattes mit dem Autorgaph: 12,7×21 cm. Auch an dieser Stelle sprechen wir unseren Dank an Bibliothekarin Frau Klara CSAPODI, geb. Gárdonyi aus, daß sie unsere Aufmerksamkeit auf das Melanchthon-Autograph lenkte, dessen Bearbeitung ermöglichte und uns mit ihrem Rat unterstützte.

[2] Allerdings hält Frau Klara CSAPODI-GÁRDONYI führ wahrscheinlicher, daß der eigentlich einzige Ausschnitt sich erst beim Abweichen auf zwei Schichten teilte.

sind nur die beiden Ausschnitte aus ihm auf uns gekommen. Allerdings findet sich im Zentralkatalog der Nationalbibliothek Széchényi ein Hinweis auf folgenden Katalog:

Lantos Co. ltd. V. sale by auction of the duplicate copies of the Hungarian National Museum Library as well as a number of books from other collections offered by the Lantos. Budapest, 1926. [1925.] (Hungaria ny.) 75 l. 8°. I.

Der auf einen Katalogkarton aufgeklebte, gedruckte Ausschnitt stammt aus einer Veröffentlichung der ehemaligen Landeszentralstelle für Buchverkehr und Bibliographie, nämlich aus dem sog. *Zentralkatalog des Zuwachses der öffentlichen Bibliotheken in Ungarn (A magyar közkönyvtárak gyarapodásának Központi Címjegyzéke.* Kiadja az Országos

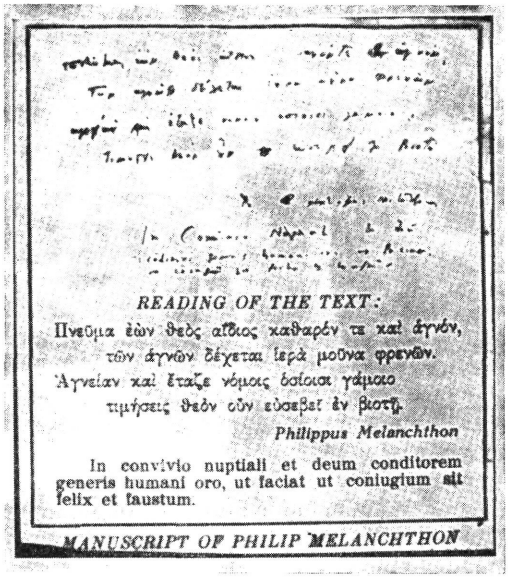

READING OF THE TEXT:

Πνεῦμα ἐὼν θεὸς αἰδιος καθαρόν τε καὶ ἁγνόν,
τῶν ἁγνῶν δέχεται ἱερὰ μοῦνα φρενῶν.
Ἁγνείαν καὶ ἔταζε νόμοις ὁσίοισι γάμοιο
τιμήσεις θεὸν οὖν εὐσεβεῖ ἐν βιοτῇ.

Philippus Melanchthon

In convivio nuptiali et deum conditorem generis humani oro, ut faciat ut coniugium sit felix et faustum.

MANUSCRIPT OF PHILIP MELANCHTHON

1. Ausschnitt aus dem Antiquariatskatalog der Firma Lantos: Faksimile des Melanchthon-Autographs mit dessen moderner Umschrift.

Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Magyar Nemzeti Múzeum.) Aus dem Katalogkarton ist noch zu entnehmen, daß damals die Széchényi-Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums ein Exemplar davon besaß.

Wie wir schon erwähnten, gelang es bis jetzt nicht, den betreffenden Katalog der Antiquariats-Buchhandlung LANTOS aufzufinden. Aber in der Nationalbibliothek Széchényi ist noch ein Exemplar des Katalogs der in Frage stehenden V. Auktion der Firma LANTOS mit einer ungarischen Titelseite vorhanden. Es kann mit gutem Recht angenommen werden, daß sich dieses Exemplar nur durch das Umschlagsblatt von der englischen Ausgabe des Katalogs unterscheidet. Der Titel lautet:

Lantos R.-T. V. aukciója a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának duplumaiból és néhány más gyűjtemény könyveiből. Budapest. 1926.[3]

[3] Der Katalog, dessen Katalogsblatt noch folgende Angabe enthält: [1925.] (Hungária ny.) 75 l. 8°. I., trägt gegenwärtig die Signatur 614690.

In diesem Katalog werden die zur Auktion angemeldeten Bücher z. T. auch englisch beschrieben. So auch das in Frage stehende Werk von PLINIUS d. Ä. und das MELANCHTHON-Autograph. Auf S. 69, unter Nr. 602 wird das Werk PLINIUS' d. Ä.[4] und danach das Autograph folgendermaßen beschrieben:

„Attached to this book is a manuscript of Melanchthon, containing two Greek distichs (probably unknown), a Latin sentence, making it very probable that the book was sent to a friend as a wedding present."

Nach den einleitenden Worten „The text reads as follows" folgt der Text des griechisch und lateinisch geschriebenen Autographs und zuletzt die gleiche Beschreibung des Manuskripts in ungarischer Sprache mit dem Zusatz: „Das Manuskript ist oben in der Umschrift von Dr. Gyula Czebe zu sehen."[5]

Auf der äußeren Titelseite des obenerwähnten, noch vorhandenen Katalogs ist in einer Umrahmung ebenfalls das Faksimile und die Umschrift des MELANCHTHON-Autographs abgebildet. Beide Varianten des Titelblattes geben den Satz der Distichen in gleicher Weise, bei dem lateinischen Text ist aber der Satz verschieden.

Wir wissen nichts davon, daß auf Grund dieses in zwei Ausgaben herausgegebenen Katalogs die Wissenschaft und namentlich die Melanchthonforschung von diesem Autograph Kenntnis genommen hätte. Da dasselbe 1925 (bzw. 1926) veröffentlicht wurde, dürfen wir von keinem unbekannten, wohl aber von einem zeitweilig verschollenen Autograph sprechen. Über das Schicksal desselben zwischen 1926 und 1968 wissen wir nichts.

In der Ankündigung des erwähnten Katalogs finden sich zwei Behauptungen. Einesteils heißt es, daß „wahrscheinlich unbekannte" griechische Distichen zum Vorschein kamen. Anderteils wird die Meinung vertreten, daß MELANCHTHON den PLINIUS-Band wahrscheinlich als Hochzeitsgeschenk einem seiner Freunde übersandt hätte.

Wir wollen zuerst die zweite These untersuchen. Als das Manuskript vom Buchdekkel abgelöst wurde, stellte es sich heraus, daß auch auf der Rückseite desselben eine kurze Aufzeichnung steht. Obzwar dieselbe bis jetzt nicht genau entziffert werden konnte, steht doch so viel fest, daß das Autograph — und zwar das Autograph „philip"-s — mit drei Talern bewertet, bzw. zu diesem Preis zum Verkauf angeboten wurde.[6] Es scheint, daß damals, als auf das Autograph diese Aufzeichnung angebracht wurde, das Manuskript zweimal gefaltet — und unabhängig vom PLINIUS-Werk — aufbewahrt wurde. Diese Beobachtungen widersprachen der Annahme, daß MELANCHTHON den PLINIUS-Band einem seiner Freunde als Hochzeitsgeschenk verehrt hätte. Es erübrigt sich damit der Hinweis darauf, daß im letzteren Falle das Autograph nicht auf den Hinter-, sondern auf den Vorderdeckel geklebt worden wäre. MELANCHTHON hätte in diesem Falle aller Wahrscheinlichkeit nach seine Eintragung direkt auf die Rückseite des Vorderdeckels und nicht auf ein einzelnes Blatt geschrieben, welches später in das Buch eingeklebt wurde. Es ist überflüssig, Vermutungen darüber anzustellen, ob Melanchthon ein Buch, welches damals immerhin einen beträchtlichen Wert darstellte, jemandem geschenkt hätte, dazu mit einem Autograph, welches nicht einmal den Namen des Beschenkten enthält.

Die andere Vermutung des Katalogs ist zwar z. T. richtig, muß aber noch genauer präzisiert werden. Die beiden Distichen sind in dieser Form tatsächlich unbekannt, doch

[4] PLINIUS C. Secundi. [sic!] Historiae mundi libri XXXVII. Basileae: in officina Frobeniana MDXLV (1545) folio 18 unn. leaves 671 p. + 30 unn. leaves (Annotationes) + 88 unn. leaves Graesse V. 340 contemporary pressed pigskin.

[5] Über Gyula CZEBE (1887—1930) vgl. *Magyar Irodalmi Lexikon*, Bd. 1, Budapest, 1963, S. 228.

[6] dedicatum per [?] d[ominum] oder d[octorem] [?] philip[pum]. constat 3 taleros.

sind sie in einer anderen Variante bekannt. Genauer stimmt das erste Distichon mit einem schon lange bekannten und veröffentlichten Distichon MELANCHTHONS überein, nur das zweite weicht von der bisher bekannten Form in einigen Wörtern ab, die aber den Sinn nicht ändern. Der bekannte Text ist am leichtesten in dem Bretschneider'schen *Corpus Reformatorum* (= CR), Bd. 10, Kol. 649, Nr. 335 zugänglich.[7] Hier wurde es aus der Sammlung des Petrus Vincentius: „Reverendi et clarissimi viri Philippi Melanthonis epigrammatorum libri sex" (Wittenberg, 1563)[8] unter dem Titel aufgenommen: *Deus est casta mens*, indem dem griechischen Text die lateinische Variante vorausgeschickt wurde:

Casta Deus mens est, casta vult mente vocari,
Et castas pondus iussit habere preces.

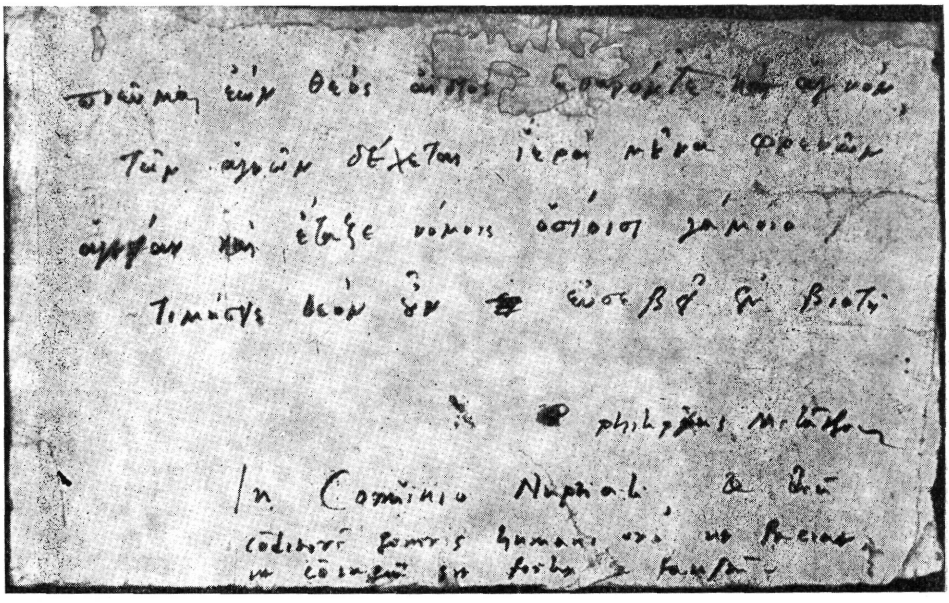

2. Das Melanchthon-Autograph. Größe 12,7×21 cm.

In der obenerwähnten Wittenberger Ausgabe der Epigrammata Ph. MELANCHTHONS steht der Vers auf Blatt 5b ohne Datumsangabe. Wir verdanken diese letztere Angabe, die zugleich das CR berichtigt, einer brieflichen Mitteilung Prof. W. HAMMERS (Northfield, Minnesota, USA). Seinem Brief entnehmen wir noch Folgendes:

Die 1. Zeile des lateinischen Distichons kommt auch in Melanchthons Brief an David Chytraeus vom 25. August [1553] (CR 8, 143, Nr. 5488) und im undatierten Brief an Jakob Runge (CR 8, 588, Nr. 5850, wohl aus Nürnberg, Anfang Oktober 1555 geschrieben) vor. Die griechischen Distichen finden sich sodann als Zugabe in einem Glückwunsch-

[7] *Philippi Melanthonis opera quae supersunt omnia.* Vol. X. Halis Saxonum. 1842. = CR Vol. X. Edidit Carolus Gottlieb BRETSCHNEIDER.

[8] Petrus Vincentius VRATISLAVIENSIS (1519—1581) war von 1557 bis 1565 Professor an der Universität Wittenberg. Vgl. ChG JÖCHER: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*, IV. Leipzig, 1751. Sp. 1630f.

brief Melanchthons vom 4. Dezember 1550 zur Hochzeit des Breslauer Arztes Johannes Crato mit Maria Scharf.[9] Alle diese Vorkommen der Distichen geben jene Variante des Textes, welche in CR 10, 649 veröffentlicht wurde. Da das lateinische Distichon und die beiden griechischen Distichen vor Dezember 1550 nicht nachweisbar sind, wird man wohl mit der Annahme nicht fehlgehen, daß sie nach 1550 entstanden sind.[10]

Wir können mit gutem Recht das Gleiche von der Variante behaupten, welche mit dem hinzufügten lateinischen Text Jahrzehnte lang verschollen war, bzw. gar nicht bekannt wurde, jetzt aber wieder aufgetaucht ist. Es ist klar, daß MELANCHTHON diesen Vers öfters als Hochzeitsgruß benützte. Deswegen ist auch dessen Entstehungszeit und damit Datum unseres Autographs nicht genau feststellbar. Wir bekommen dazu auch dadurch keinen brauchbaren Anhaltspunkt, daß das Autograph in einem Band aus dem Jahr 1545 auftauchte.[11] Man kann wohl das Jahr 1550 als terminus a quo bezeichnen, aber 1545 als solchen anzunehmen fehlt jeder Grund.

Das in Budapest befindliche Manuskript hat immerhin den besonderen Wert, daß es eine bis jetzt unbekannte Variante des Distichons bietet.

In deutscher Übersetzung lautet also das Autograph MELANCHTHONS:

„Der ewige Gott, welcher reiner und heiliger Geist ist, nimmt nur die Opfer eines heiligen Sinnes an. Er hat auch mit heiligen Gesetzen die Reinheit der Ehe verordnet. Darum verehre Gott mit gottesfürchtigem Lebenswandel."

»Bei einer Hochzeit: ich bitte auch Gott, den Gründer des menschlichen Geschlechts, er möge die Ehe glücklich machen und segnen.«

Im Übrigen sind beide Varianten des griechischen Distichons ein Beleg dafür, daß es MELANCHTHON verstand, auch grammatikalische Formen des ionischen Dialekts in seinen Epigrammen sachgemäß zu verwenden.

KÁROLY KARNER—JENŐ SÓLYOM

Richardson Bethlen Gábor-portréja egy Apponyianában. A magyar történettudomány a BETHLEN Gáborra vonatkozó idegen forrásmunkák közül régóta idézi Sir Thomas ROE konstantinápolyi angol nagykövet jelentéseit.[1] Ezeknek egy példánya az OSzK APPONYI-gyűjteményében megtalálható.[2] Címlapja magyarul a következő:

„Sir Thomas Roe tárgyalásai az ozmán portánál való követsége alatt 1621—1628-ig. Tartalma: Különleges és fontos ügyek nemcsak a török birodalomra, de más európai

[9] Zuerst veröffentlicht von Paul FLEMMING in *Beiträge zum Briefwechsel Melanchthons aus der Briefsammlung von Jacob Monaus in der Ste Geneviève-Bibliothek zu Paris = Jahresbericht der Königlichen Landesschule Pforta* 1904. Programm Nr. 291. Naumburg a. S.: H. Sieling, 1904, S. 32. (Mitteilung von Herrn Prof. W. Hammer.)

[10] Soweit die brieflichen Mitteilungen von Herrn Prof. W. HAMMER, dem wir auch an dieser Stelle für seine Hilfsbereitschaft herzlich danken.

[11] Da das Autograph MELANCHTHONS und der PLINIUS-Band unserer Meinung nach anfangs nicht zusammenhingen, setzen wir die Aufgabe hintan, die Provenienz des Bandes mit all seinen Annexen zu untersuchen. Besonders die Randbemerkungen, die in ungarischer Beziehung offensichtlich sehr beachtenswert sind, bedürfen einer gründlichen und spezialen philologischen Untersuchung. Diese Aufgabe bleibt auch nach unserer Mitteilung über das MELANCHTON-Autograph weiterhin zu erfüllen.

[1] ANGYAL, David: *Geschichte der politischen Beziehungen Siebenbürgens zu England.* Budapest 1905. 20—39. l. SZEKFŰ Gyula: *Bethlen Gábor.* Bp. 1929. 219, 228. l. KOSÁRY Domokos: *Gabriel Bethlen, Transylvania in the XVIIth century. = The Slavonic and East-European Review.* 1937. 163—173. l.

[2] APPONYI: *Hungarica IV.* 346—349. 2454. sz.

államokra vonatkozóan is abban a korszakban. Levelezése Csehország királynőjével, Bethlen Gáborral Erdély fejedelmével és különféle nemzetek potentátjaival stb. Sok hasznos és tanulságos részlettel az ipar és kereskedelem viszonylatában, valamint az irodalom, az ókori kéziratok, érmek, feliratok és más régiségek tárgyában. Az eredetiekből most először kiadva. Nyomtatta Samuel Richardson, a tudományok fejlesztésére alakult társaság költségén, London 1740."

Eddig sem a magyar történettudomány, sem a magyar—angol irodalmi kapcsolatok[3] kutatása nem vette tudomásul az egyébként a címlapon is feltüntetett kiadó nevét, aki nem más, mint Samuel RICHARDSON, a XVIII. századi angol irodalom nagy alakja, az európai regény egy évszázadra szóló műfaji szerkezetének és hangnemének meghatározója.[4] RICHARDSON (1689—1761) udvari nyomdász volt, hivatalos címe szerint: „Az alsóházi napló nyomdásza, az állami nyomda vezetője, a királyi törvények kiadója." 1728-tól kezdve 26 kötetben adta ki a *Journal of the House of Commonst*, 1736—38-ig a *Daily Journal* és a *Daily Garther* szerkesztője volt, 1739-ben pedig levélmintakönyvet bocsátott közre. Ugyanebben az évben adta ki az európai regénytörténetben oly nagy hatást gyakorolt *Pamela* c. regényét, 1744-ben a *Clarissát* és 1751-ben a *Grandisont*. HALÁSZ Gábor szerint „regényei nemcsak tartalmukkal, de levélformájukkal is mintaadóvá váltak".[5] Az angol irodalomban STERNE-re és FIELDINGre, a franciában DIDEROT-ra, MARIVAUX-ra, ROUSSEAU-ra és VOLTAIRE-re, a németben GELLERTre, WIELANDra és GOETHEre hatott, akik róla elismeréssel és elragadtatással nyilatkoztak. Angol irodalomtörténészek szerint KÁRMÁN *Fanny hagyományai*ra is RICHARDSON, és nem GOETHE hatott közvetlenül. Az angol és a világirodalomnak ilyen nagyjelentőségű alakja adta tehát ki azokat a leveleket, amelyekről KOSÁRY Domokos így ír: „A konstantinápolyi angol követ valósággal folytatásos elbeszélést képező jelentéseinek igen érdekes anyaga."[6] RICHARDSON II. György angol királynak ajánlta az angol könyvnyomtatás remekét. Erre a kéziratra Sir Thomas ROE-nak az angol diplomácia történetében viselt kivételes szerepe hívhatta föl a figyelmét. Jelentőségéről ezeket írja bevezetésében:

„Bátorkodhatunk kijelenteni, hogy tekintetbe véve azokat a nehézségeket és veszélyeket, amelyek posztjával jártak, éspedig az ozmán udvar akkori lázadásait és zűrzavarait; megbízásainak sokféleségét; rátámadó aktív ellenségeit; a megbízhatatlan és arrogáns minisztereket, akikkel a portán tárgyalnia kellett, azok gyakori váltakozását általában rosszról még rosszabbra; Erdély fejedelmének határozott politikáját és kétértelműségét, aki sajátmagát kora leghatalmasabb fejedelmévé tette, valamint Anglia ügyeinek siralmas állapotát, amelyek által az angol korona külföldi befolyása meggyöngült . . . ha mindezeket a dolgokat tekintetbe vesszük . . . bátorkodunk kijelenteni, hogy Sir Thomas Roe a legalkalmasabb, legbölcsebb, legéberebb és legrendíthetetlenebb követek egyike volt, akik valaha is megjelentek azon a poszton."

Sir Thomas ROE jelentéseiben, amelyek ma is az angol diplomáciai levelez mintadarabjai közé tartoznak, bőven beszámol BETHLEN Gáborról, akinél akkreditálva volt.[7] Samuel RICHARDSON nemcsak mint ezekben a jelentésekben üzletet szimatoló kiadó, hanem mint a lélektani mélységek iránt is érdeklődő regényíró ROE irodalmi

[3] FEST Sándor: *Magyarország angol regényekben 1700—1848.* = *Egyet. Phil. Közl.* 1914. 316, 400. l.
[4] *Encyclopaedia Britannica* 19. k. London 1929. 290—291. l.
[5] *Az angol irodalom kincsesháza* Bp. é. n. 133. l.
[6] *Bevezetés a magyar történetírás forrásaiba és irodalmába.* Bp. 1951. I. 332. l.
[7] GÁL István: *Borsos Tamás Londonban őrzött két levele. Korunk* 1969. 932—934.l.— Ua.: *Bethlen Gábor és Erdélye egy korabeli angol enciklopédiában.* (Sajtó alatt.)

értékű jelentéseiből valóságos regényhősként látja kiemelkedni BETHLEN Gábor izgató személyiségét. Ezt írja Erdély fejedelméről.:

„A legnagyobb figyelmet mindenekfölött Bethlen Gábor hívja magára, Erdély fejedelme, aki annak a kornak legszámottevőbb történelmi szereplője volt és akit a törökök a császáriakkal váltakozva hol körüludvaroltak, hol meg rettegtek tőle, akárcsak Európa más uralkodói. És minthogy a fejedelem és a vele való béketárgyalások ennek a munkának nagy részét foglalják el, helyénvaló lesz némi rövid vázlatot adni róla, hogy az olvasót jobban képesítsük arra, hogy megértse, ami ebben a gyűjteményben róla szól.

Ez a fejedelem egyszerű köznemesnek született Erdélyben, és nagyon kis birtoka volt ott. De nagyműveltségű és ügyes személyiség lévén, behízelegte magát Báthory Gábornak, az ország fejedelmének kegyeibe, akit a megfelelő eszközöket megtalálva végül a törökök segítségével sikerült lemondatnia és helyébe saját magát ismertetnie el Erdély fejedelméül. Az 1619. évben, mielőtt ezek a tárgyalások elkezdődtek, a csehországi zavarokat saját hasznára fordítva, a magyar királyság nagy részét elfoglalta és gondoskodott róla, hogy kikiáltsák királyának. A lengyel királyságra nézve is voltak tervei, abban az országban is szervezett magának egy meglehetős csoportot, aztán el szerette volna venni az osztrák ház egyik nőtagját, de végül is beérte a brandenburgi házból valóval. Hadviselésben és diplomáciában korának egyik legtekintélyesebb uralkodója azáltal, hogy hatalmában állt török tanácsosait irányítani, ahogy számos esetben megtette, bár alárendelt és adófizető fejedelem volt; saját országát kitűnően kormányozta; és áthatolhatatlan kétszínűségével korának valamennyi fejedelmét és követét izgalomban tartotta; ezt a szerepet (s ezt nem dicséretére említjük) bizonyos fokig kénytelen volt megjátszani a két hatalmas birodalom közti helyzetéből következően, ezek közül az egyiknek hűbérese volt, a másiknak meg állandóan fenyegetése alatt állott. hiszen valamennyi birtokára igényt tartott. . . Ez a tevékeny és féktelen fejedelem. aki. ahogy Sir Thomas Roe megfigyelte, sohasem nyugodott, de állandó viharsarok volt maga is, éppen tervezgetései közben halt meg végül is 1629-ben, egy évvel azután, hogy ezek a tárgyalások befejeződtek."

Sir Thomas ROE-nak RICHARDSON által irodalmi értékűnek fémjelzett levelestömbje vagy egy századig meghatározta az angol irodalom képét BETHLEN Gáborról. Bár az egykorú sajtó, az első angol hírlapok sora állandóan beszámol hadműveleteiről és diplomáciai tárgyalásairól,[8] ezek a napi hír rövidségű sajtóközlemények nem tekinthetők a romantika BETHLEN Gábor-arcképe forrásának. William GODWIN *St. Leon* c. regényében (1799) a ROE jelentéseinek kellemetlenebb vonásaiból összeeszkábált BETHLEN-figurát állít be Magyarországon játszódó utópisztikus regénye hősének.[9] Lord BYRON pedig *Werner* c. drámájában már ravaszdi udvaroncnak; és nem is uralkodónak teszi meg Gabor BETHLEN néven.[10] A Sir Thomas ROE számára kínzó rejtélyként megnyilvánuló BETHLEN Gábor torzképe még a mai angol történetírásban is talál követőjére, éspedig nem is kisebb angol történész, mint. C. V. WEDGWOOD, a harmincéves háború mai angol szakértőjének nagy példányszámban közkézen forgó kézikönyvében, aholis a következőket írja Erdély fejedelméről:[11]

„Bethlen Gábor útja a trónra kanyargós volt, tele intrikával és ahogy ellenségei o tták, meggyalázva gyilkossággal. Módszere, hogy ezt megtartsa, kegyetlenül hatásos volt, de a belső nyugtalanságtól megszabadult azáltal hogy rajongó alattvalóit majdnem évente háborúba vitte. Ragyogó katona és ravasz diplomata. háborút és szövetséget a törökkel, a lengyelekkel és a császárral egymásután váltogatott. És minthogy nemcsak kálvinista volt de a maga sajátos módján nagyon odaadó hivő is, 1619-i nyári hadjárataiért a cseh protestánsok súlyos állapota elég indok." GÁL ISTVÁN

[8] RÓNA Éva: *Hungary and the beginnings of English journalism.* = *Angol Fil. Tan.* 1942. 54 - 70. l.

[9] GODWIN. William: *St. Leon.* II. kiad. London 1831. 368. s köv. l.

[10] KROPF. Lajos: *Bethlen Gábor in English literature* = *Hung. Spectator.* 1913. 88—90. l.

[11] *The Thirty Years War.* London 1957. 88. l.

A pozsonyi Slovenskje Narodňje Novini történetéhez. Ludevit STÚR 1845-ben kapta meg uralkodói döntés alapján a lapengedélyt a *Slovenskje Národňje Novini* kiadására.[1] A Pozsonyban kiadott lap és irodalmi melléklete, az *Orol Tatransky* hamarosan népszerű lett a hazai szlovákság körében, nemsokára a példányszáma is emelkedhetett. A hetenként kétszer megjelenő *Slovenskje Narodňje Novini* szerkesztői 1847-ben már a hírlap terjedelmének bővítésére is gondolhattak, félív helyett ívnagyságban kívánták kiadni.[2] A bővítést elsősorban az országgyűlés összehívása tette indokolttá, STÚRék ennek vitáiról részletesen kívánták tájékoztatni az olvasókat saját anyanyelvükön, a STÚR-féle irodalmi nyelven. Maga STÚR mint személyes résztvevő tudósíthatta volna olvasóit a pozsonyi országgyűlés vitáiról mivel ő maga Zólyom város követe volt. Az országgyűlés anyagának ismertetésére és a lap bővítésére kért szabadalmat is. STÚR, a szerkesztő írta meg magyar nyelven, felterjesztését a Helytartó Tanácsnak 1847-ben el is küldte. Erről a figyelemre méltó körülményről mindeddig nem tájékoztat a *Slovenskje Narodňje Novini* történetével foglalkozó sajtótörténeti irodalom. Nem tér ki erre a körülményre a *Slovenskje Národňje Novini* fakszimile kiadása elé írt alapos tanulmány[3] sem. Így nem látszik érdektelennek STÚR magyar nyelvű kérvényének a közzététele. STÚR folyamodványa az Országos Levéltár „Departamentum revisionis librorum" iratai között maradt fenn. Íme a beadvány teljes szövege:

„Fenséges Császári Királyi Főherceg

Főméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanács

Kegyelmes Uram

Kegyes Uraim!

Alolirt, mint Pozsonyi szláv Ujság szerkesztője, hogy az ezen hirlapot olvasó közönséget is közeledő Országgyülésen előfordulandó tárgyakkal megösmertessem, bátorkodom mély alázattal folyamodni Nagyméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanácshoz, — azon kegyesen megengedendő, 's más hazai hirlapoknak meg is engedett Szabadalomért, melly szerint ezen hirlapban, melly Ö Császári Királyi Felsége Kegyes megengedéséből már 3 év óta megjelenik, közeledő országgyülési vitákat kiadhassam 's tisztelt olvasó közönséggel közölhessem.

Melly alázatos kérésemet ismételve mély tisztelettel maradtam
Fenséges Császári Királyi Főhercegségednek
Nagyméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak

Alázatos szolgája

Stúr Lajos
Slovenskje Narodňje Novini
szerkesztője."[4]

A felsőbb hatóságoknak gyakorlatilag nem is volt különösebb kifogásuk az országgyűlési viták közlésével és a lap terjedelmének félívről egy ívre való felemelésével kapcsolatban. Csupán egy jellemzően rövidlátó kikötésük volt, hogy a *Slovenskje Narodňje Novini*-ban közölt országgyűlési tudósítások szövege semmiben nem térhet el a pozsonyi német lapok vagy a *Budapesti Híradó* szövegétől. Ezzel azt akarták megakadályozni, hogy STÚRék az országgyűlés vitáihoz bármilyen kommentárt is fűzhessenek. Az irat szövege így ír erről:

„Az országgyűlési tanácskozásoknak lapjában leendő közöltetése olly feltétel alatt engedtetett meg: hogy azok közlésében magát szorosan vagy a Pozsonyban megjelenő

[1] VIGH Károly: *A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete.* Bp. 1945. 12. l.
[2] OL Htt. Dep. rev. libr. 1847 — 11 — 90a.
[3] Dr. Frano RUTTKAY: *O Slovenských Národných Novinách.* Bratislava, 1956.
[4] OL Htt. Dep. rev. libr. 1847 — 11 — 117.

német laphoz vagy a »Budapesti Híradóhoz« alkalmazván az ezekben foglaltakon kívül az országgyűlésre vonatkozóan mit sem közölhessen."[5]

A *Slovenskje Narodňje Novini* 1848-tól valóban kettős terjedelemben jelent meg és mérete is megváltozott.

Maga Stúr 1848. január 15-én még felszólalt a pozsonyi országgyűlésen a magyar nyelv és nemzetiségről szóló törvényjavaslat vitájában.[6] Zólyom város követe ekkor mondotta el emlékezetes beszédét a jobbágyfelszabadítás ügyében, mely alkalommal Kossuth is elismerését fejezte ki Stúrnak.[7] A január 15-iki beszéd következtében Ludevit Stúr, a *Slovenskje Narodňje Novini* szerkesztője a szabadságharc küszöbén álló ország vezető publicista politikusai közé emelkedett; a beszédből és annak a magyar diétai baloldal részéről tanúsított elismerő fogadtatásából aligha volt kikövetkeztethető Kossuth és Stúr, a magyar és szlovák forradalmi szabadságmozgalom szembekerülése és összeütközése.

A *Slovenskje Narodňje Novini* az új formátumban nem sokáig jelenhetett meg; 1848 nyarán beszüntette megjelenését. Utolsó ismert száma 1848. június 9-ről való.

Batári Gyula

Hírlapolvasás egy régi munkáskönyvtárban. Hetvenöt éve, 1895. október 2-án alakult meg a Diósgyőri Jószerencse Dal- és Önképzőkör könyvtára. A 335 tagot képviselő választmány elhatározta, hogy havonta 15—20 forintért könyveket vásárolnak. Beszereznek egy könyvszekrényt is, 60 forint értékben. Határozatot hoznak, hogy a dalkör által rendezett táncmulatságok jövedelmének 10 százalékát a könyvtár javára fordítják. Beszerzésre egy bizottságot alakítanak, s az első vásárlások alkalmával 300 forintot költenek könyvekre. Ezért a munkáért a bizottsági tagokat fejenként 5 forint napidíj illeti meg. (Választmányi jegyzőkönyv, 1895. okt. 2.) A megvásárolt könyvek elhelyezése ügyében a választmány kérelemmel fordul a gyár vezetőségéhez, hogy engedélyezze a könyvtár működését a munkásétteremben.

Az olvasókör megalakulásának története tulajdonképpen alig több ennél. Annál érdekesebb viszont az olvasókör tevékenysége az alakulást követő évtizedekben. A vasgyári irattárból nemrégiben előkerült egyleti jegyzőkönyvek, könyvtári dokumentumok sok olyan, eddig általunk alig ismert kérdésre is választ adnak, mint például az egyleti könyvtár hírlapállománya, s azoknak a mai használattól eltérő igénybevétele. Ugyanis sem az egylet, sem pedig a könyvtár szabályzata nem említi a folyóiratok és hírlapok használatának módját. A kiadott könyvjegyzékek, nyomtatott katalógusok sem tüntetik fel a könyvtárban található folyóiratokat, csupán a választmányi és a közgyűlési jegyzőkönyvek említik ezt a tevékenységet. Ezek a jegyzőkönyvek a választmányi ülésekről kéthavonta készültek. A könyvtár könyveit a befizetett tagsági díjak fejében bárki használhatta, azonban a folyóiratok olvasására a választmányi üléseken kellett az igényeket benyújtani. Mindig a közgyűlés döntötte el, hogy kik és milyen összegért vehetik bérbe az igényelt folyóiratokat. Az új tagoktól a választmányi ülés által megállapított óvadék összegét szedték be, és ezt a pénztárba befizették. (Alapszabály, 21. §.)

[5] OL Htt. Dep. rev. libr. 1847 — 11 151a.

[6] Országgyűlési Napló, rendek naplója. 1848. I. 100. 1 (XXI. ülés naplója. 1848. jan. 15.)

[7] Vö. Kemény G. Gábor (szerk.): *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből.* Bp. 1962. 935. l.

Általában kéthavonta vagy negyedévenként került sor a folyóiratok árverésére. Bár az egyleti könyvtár 1895-ben alakult meg, az első lapárverésre csak 1906-ban került sor *(Budapesti Hírlap, Vasárnapi Újság, Budapest, Mátyás Diák, Magyar Hírlap, Ellenzék)*. Ezek a folyóiratok egyébként azonosak az első folyóiratrendelések választékával is. (Három német nyelvű folyóiratra nem volt igény).

A bérbeadásokból negyedévenként 20—25 koronát szedtek be. (Átlagosan egy koronáért vásároltak akkor egy kötet könyvet. A választmány által jóváhagyott évi beszerzési keret 200 korona volt, de ezt már az első vásárlásnál túllépték 124 koronával.) Egy hengerész 8—12 koronát, fiatal szakmunkás 4—5 koronát, alárendeltebb szakmunkás 3 koronát keresett műszakonként. (*Munka* 1907. 4. sz.)

A hírlapok beszerzési költségeit esetenként a választmányi ülés szavazta meg. Ugyanakkor döntötték el az egyes hírlapok bérleti díjait is. Egy-egy folyóirat bérleti díját 1—3 koronában állapították meg, s ezt az összeget a bérlőknek a helyszínen be kellett a pénztárba fizetni. A folyóiratokat a kisegítő fiúk (négy könyvtári kisegítő fiú volt, ezek havonta 1—2 koronát kaptak) házhoz kézbesítették. A megrongálódott vagy kiselejtezett folyóiratokat a könyvtárosnak be kellett mutatnia a választmánynak. A vissza nem adott folyóiratokkal kapcsolatosan a választmány úgy határozott, hogy a folyóiratok értékének a közgyűlés által meghatározott arányos részét levonatja a bérlők fizetéséből.

Az alakulást követő évek jelentősebb változások nélkül telnek el. Majd csak 1913-ban történnek módosulások. Az olvasóterembe 60 koronáért ülőbútorokat és asztalokat vásárolnak, s bővítik a folyóiratok választékát is. Az előzőekhez megrendelik: Az *Újság, Világkrónika, Tolnai Világlapja, Diósgyőri Hírlap* c. lapokat. A miskolci *Ellenzék* helyett — mivel ez csak kéthetenként háromszor jelent meg — a *Miskolci Naplót* rendelik meg. Még az év végén a decemberi választmányi ülésen újabb folyóiratok megrendelését határozzák el. *(Új Idők, Filmújság, Bányászati és Kohászati Lapok.)* Az 1914. januári választmányi ülésen a Diósgyőri Vasas Torna Klub kérésére az évi 8 koronába kerülő *Sportvilág* c. laphoz az egylet 3 koronával járul hozzá. (A sportújságot másnap a beszerzési árán kiárusították.)

1915—16-ban némi visszaesés tapasztalható. Az egylet inkább segélyező szerepet töltött be. A vasgyári dolgozók száma ekkorra már eléri a 12 000 főt, az olvasókör állománya pedig már 2500 kötet könyv. *(Magyar Minerva* 1915.) Megromlik az egylet viszonya a Vas- és Fémmunkások Miskolci Csoportjával. A Fémmunkás Szövetség az egylet dalárdáját nyilvános szereplésre kéri fel, az elnök viszont kijelenti, hogy ellene van a dalárda szerepeltetésének, mert a „Jószerencse" kulturális egyesület, és az alapszabály értelmében sem működhet közre egy politikai egyesület rendezvényén. (Választmányi jegyzőkönyv, 1917. szeptember 7.)

Ez azonban, mint a későbbi események is bizonyítják, csak szólam volt. A gyár vezetői is csak akkor támogatták az egyletet, ha annak tevékenysége az akkor uralkodó eszméket szolgálta. Erről tanúskodik az a jegyzőkönyvi híranyag is, amely arról számol be, hogy a gyár vezetősége a *Germinal* c. film előadásait az ott tapasztalt hangulat miatt betiltotta.

1918 és 1924 között a jegyzőkönyvek nem említik a folyóiratok bérbeadását. A rangos miskolci napilap, a *Miskolci Napló* viszont egy nyilvános miskolci könyvtár kérdésével foglalkozik. Számba veszi a miskolci egyleti és intézeti könyvtárakat, azok olvasótermeit, s nyilvánossá tételüket sürgeti. (1921. 7. sz. 1. l.)

Az első világháború után, 1925—26-ban tartják az első közgyűlést. A titkári jelentés a korábbiaktól eltérő módon hívja fel a figyelmet a hírlapok olvasására. Nagy propagandát fejtenek ki a hírlapok olvasása érdekében.

Az elnökségi beszámoló felsorolja azokat a hírlapokat, amelyeket ismét köl-

csönözni, illetve — a régebbi számokat — bérbe venni lehet. (A bérbevétel mindig csak a használt hírlapokra vonatkozott. *Pesti Hírlap, Budapesti Hírlap, Nemzeti Újság, Szózat, Miskolci Napló, Népszava, A Nemzet, Új Idők, Népakarat, Őrálló, Nemzeti Sport, Magyar falu, Barázda, Magyarság, Magyar Dal, Képes Krónika, Színházi Élet, Természettudományi Közlöny).*

1928-at kritikus időszakként említik a jegyzőkönyvek. Hogy ez valóban így volt, legjobb példa rá, hogy a Villamossági RT igazgatója a Miskolc és Diósgyőr-Vasgyár között közlekedő villamosokon 1928-ban hírlapokat, folyóiratokat helyeztetett el azzal a céllal, hogy ez növelni fogja a miskolci villamosok gyér forgalmát. A vasgyári igazgatóság ugyanakkor több példányban előfizet a *Nemzeti Figyelőre*, az egylet elnöke pedig közgyűlésen hívja fel a figyelmet az üzem által megrendelt lapok olvasására.

1930 és 1940 között a különböző pártok kampányokat szerveznek az egyes folyóiratok megrendelésére. 1931-ben az SZDP is megindítja az olcsó *Népszava* terjesztését. Ez a mozgalom nemcsak az előfizetők, hanem az olvasóköri hírlapolvasók számát is növeli. Azonban nem hosszú életű, mert a vasgyár vezetői nem veszik jó néven, s csakhamar töröltetik a *Népszavát* a rendelő jegyzékekről is.

A negyvenes évek elején a belügyminiszter tilalmi rendelete miatt a választmányi üléseket is már csak úgy tarthatták meg, hogy ha azokat a rendőrség ellenőrizte. Ennek következményeként csak olyan művek és folyóiratok kerülhettek a könyvtárba, amelyekkel a gyár vezetősége is egyetértett. Az 1941. december 11-én tartott választmányi ülés folyóiratrendelése hűen tükrözi az akkori állapotokat. *(Magyar Élet, Magyar Jövő, Szív, Református Élet, Új Nemzedék, Új Magyarság, Pesti Újság, Nemzeti Sport, Természettudományi Közlöny, Búvár, Tolnai Világlapja, Új Idők, Magyar Dal, Öröm és Munka, Sakkvilág, Vasárnapi Újság.)* „A kihagyott lapokkal kapcsolatban az elnök megjegyzi, hogy azok azért váltak szükségtelenekké, mivel részben tárgyuk egyirányú, másrészt pedig tagjainkat nem igen érdeklő tárgyúak. A Népszavával kapcsolatban pedig bejelenti, hogy mellőzéséhez kommentárt nem fűz, mert mindenkinek éreznie kell az új idők szelét. Az elnök kéri a választmány hozzájárulását a bizottság eme előterjesztéséhez. A választmány azonban nem fogadja el a javaslatot, és úgy határoznak, hogy közgyűlés elé viszik az ügyet, mivel már a múltban is sok kellemetlenségük volt a Népszava miatt." (Választmányi ülés jegyzőkönyve 1941. dec. 11.)

Az 1945. szeptember 16-án tartott rendkívüli közgyűlésen olyan határozat születik, hogy a Jószerencse továbbra is megtartja autonómiáját. Indítványt terjesztenek be a név módosítására. 1945 és 1947 között Jószerencse Vasas Kultúregyesület néven működik tovább, gyakorlatilag azonban az üzem szakszervezeti bizottságának irányítása alatt teljesen újjászervezik a hetvenöt éves múltra visszatekintő munkáskönyvtárat.

MAGYAR ANDRÁS

Vörösmarty, Szabó Lőrinc és egy rejtélyes Shakespeare-szonett. Amikor az 1950/51. tanévben a Lenin Intézetben a magyar műfordítás történetét adtam elő, erősen foglalkoztatott a VÖRÖSMARTY versei közt található *A' féltékeny* c. szonett problémája. A vers a költő életében két alkalommal jelent meg úgy, mint SHAKESPEARE-ből készített fordítás: először az 1845-ös *Minden Munkái*nak 2. kötetében, majd az 1847-es egykötetes kiadásban. Szövegét először a VÖRÖSMARTY szerkesztette *Athenaeum* 1837. évfolyamának 18. (aug. 31.) száma közölte SHAKESPEARE nevének feltüntetése nélkül, a költő azonban, amiről GYULAI PÁLtól értesültünk, a saját példányába a cím után ironnal oda jegyezte: *Shakespeare-ből.* A shakespeare-i lejtésű és hangvételű szonett szövege a következő:

A' féltékeny

Setét hajadnak árnyában nyugodtam
'S nyugalmam nem volt enyhe' 's békhozó:
Kegyelmed' távozásán riadoztam,
Melly mint hajad' lengése, változó.

Félt ennyi kincset bírni aggodalmam,
Melly osztozatlan 's egynek adva jó;
De átok és bűn többre pazaroltan,
És semmivé lesz, mint az eskűszó.

Iszonynak háza lett lázadt szívemből:
Kéj és gyönyör kínokká váltanak,
Hogy kárhozattal ostorozzanak.

Felrémülék irigylett nyúghelyemből
'S szemedbe nézni hitt egy gondolat,
'S szemedben ah! őrangyalom mulat.

R.[1]

Az érdekes verssel kapcsolatban GYULAI kritikai jegyzetekkel ellátott két VÖRÖSMARTY-kiadásában a következőket fűzte: az 1864-es edicióban a cím után oda tette (Shakespeare-ből), majd megjegyezte „az Athenaeumban, úgy látszik feledékenységből, kimaradt, hogy e költemény Shakspeare sonettjeiből van fordítva, saját példányába maga Vörösmarty oda írta; Minden Munkáiban Shakspeare nevével jelent meg". GYULAI ebben a kiadásában tehát még mint SHAKESPEARE-fordítást közli. Az 1884-es kritikai kiadásban azonban a vers címe után nem tünteti fel, hogy (Shakespeareből), kritikai jegyzeteiben pedig már azt írja: „A M. M. I. kiadásában, valamint a II-ikban is a czím alatt ez áll *Shakspeare*ből, az első kiadásban ez hiányzik, de Vörösmarty saját példányába ironnal oda jegyezte. Azonban Shakspeare sonettjei között e költemény eredetije nem található meg, s ezért most a czím alól kihagytam a *Shakspeare* nevét. Eredeti-e vagy más angol költő sonettje vagy Shakspeare sonettjei oly kiadásából való, a mely kevéssé ismeretes, mindez nem bizonyos."

Problémámmal a szonettek legkiválóbb tolmácsolójához, SZABÓ Lőrinc barátomhoz fordultam, aki szokásos szívélyességével azonnal válaszolt kérésemre. Levelében nemcsak a szonettekre vonatkozóan közölt érdekes új szempontokat, de az műfordítói eruditiójára nézve is igen jelentős dokumentum, ezért teljes egészében közöljük:

Budapest 1950. dec. 16.

Kedves Barátom!

A kérdezett Vörösmarty-vers nem Shakespeare-fordítás, a Szonettek-ben (154 darab) nincs benne. Hogy ő maga annak tüntette fel, s hogy ezt Gyulay is elhitte, azt annakidején, amikor a Szonetteket először fordítottam, tehát 1920 táján, többször tárgyalgattuk Babits-csal és Schöpflin bácsival is. A „Szonettek"-ben, mondom, nincs benne semmi efféle: s most megint átnéztem Sh. egyéb tekintetbe jöhető verseit (Szenvedélyes Zarándok, stb.): nem, ez nem eredeti vers! A színművekbe itt-ott beleszőtt szonettek vagy különálló prológok is egészen másfélék. Valami ismeretlen oka lehetett V. rejtőzködésének; esetleg csak az, hogy mintegy stilizáltan beszélt s félig játékból, félig saját élményből „fogni" próbálta a Sh. szonettek hangját s ezt a rögtönzést „nem tekintette" magáénak. A hang heve megfelelne a sh-i szonetteknek, az egészet azonban én romantikusabbnak érzem valamivel, mint amilyenek a Sh.-éi. Maga a vers nagyon

[1] Hogy az R betű VÖRÖSMARTY jele, l. *Vörösmarty Mihály Összes Munkái*. I. köt. 1884. 415. l. és GULYÁS Pál: *Magyar írói álnév lexikon*. 1956. 364. l.

szép; nyitja, tartalmilag, nyilván az utolsó sor: mit kell értenünk a „mulat" szón: „gúnyolódik"? vagy „élvez"? Valami vamp-szerű magatartást tanúsít az „órangyal" vagy csak „van, időzik"?

Jó ünnepeket s újévet! Ölellek

Lőrinc

Mindezektől eltekintve az az érzésünk, hogy GYULAI és SZABÓ Lőrinc véleménye ellenére *A' féltékeny* nem VÖRÖSMARTY eredeti verse, hanem fordítás, erre enged következtetni a kissé nehézkes szóösszetétel („békhozó"), a vers formai és strukturális komponáltsága, valamint az a lehetőség, hogy a szonett SHAKESPEARE egyéb verses művei közé ékelve vagy talán a drámai szövegekből kihasítva kerekedett VÖRÖSMARTYnál önálló „költeménnyé".

KOZOCSA SÁNDOR

Le poète et la censure. Les procès de Gyula Illyés (1922—1945). »Rares sont, certes, les années en Hongrie aussi hostiles à la littérature que celles entre les deux guerres mondiales . . .« — écrit le poète ILLYÉS en 1942.

La carrière de Gyula ILLYÉS entre 1919 et 1945 marque l'opposition, une lutte aiguë entre le pouvoir d'État et la poésie, au point d'en devenir même le symbole.

En 1922, ILLYÉS doit quitter sa patrie et son peuple, mais ce dernier, il le retrouve, plus entièrement que jamais, au-delà de la frontière. Lorsqu'après quatre ans de séjour forcé à l'étranger, il est de retour dans son pays, il se voit surveillé, où qu'il se rende, quoi qu'il fasse, par la police. D'un oeil vigilant, l'appareil d'État de la Hongrie antirévolutionnaire le suit jusqu'à la libération. Des actes secrètes, des rapports confidentiels recèlent les informations à son sujet. Dans le Livre Noir de la police, on avait enregistré le poète en faisant accompagner son nom — comme d'ailleurs celui de 38000 d'autres personnes, dont de poètes, d'écrivains et d'artistes, — par la lettre „k", signifiant communiste.

Une autre acte confidentielle des autorités policières, le Livre Rouge, le désigne en ces termes: «Il est membre de l'Association Internationale des Écrivains Révolutionnaires. En 1934, il a participé au congrès de Moscou . . . Il fit ses études à Paris, où la poésie française moderne exerça une grande influence sur son âme. Cette influence se heurta aux souvenirs qu'il avait gardés des entourages de son pays natal, et aux événements de la vie campagnarde qui ranimaient encore son esprit. C'est de la rencontre de ces effets différents qu'est né son expressionisme où l'art d'exprimer a besoin d'une forme spécifique, adaptée à l'idée. En dernière analyse, c'est l'influence multiple de mouvements littéraires extrémistes qui prévaut dans ses oeuvres remplies des idées du bolchévisme . . .» A l'appui de ces termes, le livre cite la déclaration d'Illyés lui-même: «Parmi les différentes classes de la société, ce sont les ouvriers que je trouve les plus doués d'esprit, les mieux remplis d'intelligence, et d'âme ouverte aux idées nouvelles.»[1]

Ses paroles et ses gestes, toutes les stations de sa vie et de son activité sont enregistrés dans des actes officielles, tandisque le poète lui-même suit le chemin, sans crainte ni défaillance, dans lequel il s'est engagé. A Paris, il publie des poèmes sous le pseudonyme Bálint KAPOSI, dont il signe aussi son drame *Margitkörúti fogházban (Dans la prison du Boulevard Margit)* contenant des souvenirs de la République Hongroise des Conseils de 1919. Après son retour en Hongrie, il publie des poèmes signés du pseudonyme Anna CSABAY, et des vers écrits pour le recueil de poèmes révolutionnaires, propagé clandestinement, sous le nom de Sándor VÁRI.

[1] *Népszava*. 14 février 1934.

Il est présent partout où il se sent obligé d'être, poussé par son art et son humanisme. En 1932, le mouvement ouvrier, qui vient de prendre de l'essor, est attaqué et écrasé par le gouvernement. Le Comité contre la loi martiale de la Fédération des associations pour l'abolition de la peine capitale proteste contre l'exécution d'Imre SALLAI et de Sándor FÜRST. Plusieurs intellectuels, assignés devant les tribunaux, doivent subir un interrogatoire pour avoir participé à la redaction du texte du tract contenant la protestation. Parmi ceux-ci se trouve aussi Attila JÓZSEF et Gyula ILLYÉS qui affirment hautement d'avoir contribué à la création du tract incriminé et ils se déclarent prêts à en assumer la responsabilité.

Le procès du mouvement «Front de Mars» a lieu en 1937. Des poursuites sont entamées contre le poète et d'autres encore pour y avoir participé et rédigé le programme sous le titre: «La nation hongroise que désire-t-. . . elle d' obtenir?.» Aussi sont-ils condamnés à deux mois de prison.

En 1940, il publie un article dans le journal *Magyar Nemzet* en faveur des prisonniers. C'est grâce à cet article que soixante prisonniers hongrois communistes internés échappent à la mort.[2]

En automne 1941, il fait paraître une nouvelle revue littéraire, intitulée *Magyar Csillag* (Étoile Hongroise), qui ne se lasse pas de résister, par les moyens de l'art, contre l'expansion du fascisme jusqu'au jour où elle sera interdite. Et ce jour ne tarde pas beaucoup à arriver pour marquer en même temps, en 1944, la fuite du poète de la capitale. Il doit la quitter pour ne pas être arrêté par le Gestapo. A partir de ce jour, il vit dans l'illégalité jusqu'à la libération.

Pareillement aux autres poètes et écrivains remarquables de l'époque, il avait dû plusieurs fois comparaître à la barre et fut mis en prison. A côté des procès d'Attila JÓZSEF, de Miklós RADNÓTI, Tibor DÉRY, Lajos KASSÁK et des écrivains dit «populistes», les poursuites menées contre ILLYÉS témoignent également de l'attitude hostile au progrès de la littérature et de l'époque.

Ce n'est pas seulement l'inspiration du poète, mais bien la réalité qui lui font écrire les lignes suivantes:

«La plupart de mes écrits sortent de mes mains en faisant naître en moi des angoisses pareilles à celles qui s'emparent de moi toutes les fois que je crois professer en public. Car on a beau savoir que, selon la loi hongroise sur la presse, l'auteur est libre d'écrire et éditer ce qu'il veut, — il n'en redoute pas moins le code pénal dont les impasses peuvent bien lui échapper, à lui, poète, surtout aux moments tant de fois glorifiés de l'inspiration, — à l'opposé des avocats si merveilleusement au courant. Et par ce qu'il se croit insuffisamment informé, et qu'avant de poser les pieds il craint toujours un terrain marécageux, l'auteur a recours à une perpétuelle autocensure. Il n'avance qu'en opérant un dépistage des limites qu'il ne devra pas dépasser. C'est pourquoi l'écrivain hongrois est souvent trois fois plus prudent que la situation ne l'exige, et il sert de modèle au manuel d'humour selon lequel le nain se courbe jusqu'à terre en passant sous l'arc de triomphe, de crainte que sa tête ne se heurte à la voûte. Combien le sort de Petőfi et de ses contemporains fut-il plus humain! Ils écrivaient ce qu'ils voulaient et le père Reseta, le censeur, raya les passages dangereux sans leur infliger pour autant une amande ou un châtiment. La censure d'aujourd'hui est étroitement liée aux poursuites et à la confiscation du livre . . .»

Le conte en vers *Hősökről beszélek (Je parle de héros)*, au sujet révolutionnaire, a paru en 1933 à Cluj (Roumanie) en mille exemplaires, et signé de I. G. Le Parquet hongrois ne tarda pas d'en interdire la vente et l'entrée en Hongrie, sous prétexte d'exci-

[2] *Magyar Nemzet*. 10 mai 1940. Article d'Irén KOMJÁT sur Imre MEZŐ.

tation contre la classe dirigeante. En fait, c'est la lutte tout spécifique de la «classe» des domestiques seigneuriaux menée contre leurs seigneurs, en pratiquant le vol dans leurs granges et jardins pour avoir de quoi vivre, qui fait l'objet du récit.

En 1937, on interdit son recueil de poèmes «*L'Ordre sur les ruines*» *(Rend a romokban)*. Le 18 novembre de cette année, le Parquet propose au juge d'instruction de frapper de saisie tous les exemplaires de deux poèmes incriminés, où qu'ils se trouvent: *Discours prononcé par György Dózsa au marché de Cegléd (Dózsa György beszéde a ceglédi piacon)* et *Il apparaît (Megjelenik)*, l'un étant conpable «d'excitation contre classe», l'autre «d'outrage à la religion». En même temps, il suggère aussi que la perquisition domiciliaire soit ordonnée. Les débats ont lieu le 22 avril 1938. Le procureur général demande le huis clos, craignant, comme il atteste, que le poème *Megjelenik* ne compromette les moeurs. Aussi la salle fut-elle évacuée. Le poète, ayant compris l'accusation, se défend à peu près en ces termes:

«Le poème — dit-il — est une représentation historique. L'idée m'en est venue de deux côtés. L'art de Brueghel et de son école m'a beaucoup influencé et j'y porte une prédilections soulignée. De l'autre côté, j'ai lu l'ouvrage de Sándor Márki sur György Dózsa. Dans son livre, à la page 186, on peut lire le discours de Dózsa, traduit du latin en hongrois. En le faisant entrer en comparaison avec mon poème, tout le monde verra l'identité parfaite, compte tenu de la forme métrique et des rimes du vers.» — Le président ouvre le livre de MÁRKI et donne lecture du texte suivant: Selon TUBERO, DÓZSA adresse ces paroles [aux paysans]: «Je ne parle pas de choses étranges. Chacun de vous connait sa propre misère à la maison. Un noble a-t-il jamais fait quelque chose, que le soit une besogne rude ou une occupation faciu, sans avoir recours à votre concours? Qu'il se construise une maison, qu'il se marie ou établisse sa fille, qu'il invite du monde et pratique l'hospitalité, qu'un fils lui soit né ou qu'il meure, ou qu'il entreprenne un voyage pour se présenter devant le roi dans son propre intérêt, c'est vous qui devez en porter les frais. Il ne fait rien sans vous infliger de la perte. Ni du bonheur ni du malheur ne peut arriver au noble sans vous causer du dommage. Leur fête est votre deuil: votre argent en est absorbé. Portent-t-ils le deuil ou prennent-ils un repas de funérailles? C'est à vous d'en supporter les dépenses et de verser des larmes! Et si enfin ils souhaitent avoir de l'argent, cet objet principal de leurs désirs, ils le prennent à vous et c'est en vous mettant au pillage qu'ils deviennent riches et grands . . .»

Le poéme *Megjelenik* considéré comme outrage à la religion, vaut à l'auteur une amende de 100 Pengő, condamnation prononcée par la Cour d'assises. La Cour d'appel accepte cette sentence lors de l'audience tenue le 25 novembre 1938 et prononce ses attendus en ces termes: «La Sainte Vierge est l'objet du culte de la religion catholique. C'est Dieu même qui l'a élue à la dignité de devenir mère de Dieu et, après sa mort, Dieu l'a élevée dans sa gloire. En la représentant donc comme une bonne dont le livret de travail porte l'indication qu'elle a un enfant, qu'elle n'est pas pure, on la couvre d'infamie, car cette représentation signifie que ce qui est considéré par les catholiques comme la plus grande gloire n'est autre chose qu'une honte . . . En faisant jouer par la mère de Dieu le rôle de la femme perdue, le poème peut causer du scandal».

En ce qui concerne le poème *Discours de György Dózsa au marché de Cegléd*, la Cour d'appel accepte la thèse de la défense, selon laquelle les paroles excitantes portent sur la classe des nobles déjà abolie.

L'amende et la mise au pilon de la page 125 du recueil du poème — où s'est trouvé le vers incriminé — furent ordonnées. ILLYÉS porte appel encore une fois. Parmi les actes du procès se trouve le requisitoire du procureur général Strache, passé à la Cour de cassation, où il porte appel contre la partie d'acquittement de la première sentence et persiste dans ses opinions concernant l'excitation. Les rapports des autorités policières

présentent des documents curieux sur la saisie des divers exemplaires du volume. Le commissaire Samu BORBÁTH fait état de «la destruction des matrices du poème en question, effectué sur l'ordre du commissaire en chef«. Un autre rapport de la police correctionnelle relate que Oszkár GELLÉRT, de la part de la redaction de la revue Nyugat, a remis 223 exemplaires à la police, mais il s'est pourvu en appel. Le rapport établi au domicile de Gyula ILLYÉS au cours de la perquisition mentionne que le poète a cédé *un* exemplaire du livre au secrétaire de commissariat, dr. E. KINCSESSY, et qu'il a déclaré de n'être pas en possession du manuscrit. Après quoi la perquisition eut lieu.

Un brillant article du poète Ernő SZÉP, paru dans le journal du matin *Reggel*, le 29 nov. 1939, met en cause, d'une façon spirituelle Parquet et la police.

Au sujet du poème *Megjelenik*, ILLYÉS fait, en se défendant devant le tribunal, la déclaration suivante: «Je suis un homme catholique. Le catholicisme est pour moi une chose vécue. J'étudiais durant une période assez longue les oeuvres des auteurs saints et des docteurs de l'Église et, dans l'Apocalypse, j' avais lu une vision du jugement dernier. Selon le père de l'Église — et on me l'a également enseigné au lycée de l'ordre de saint François — avant l'arrivée du jour du jugement, la terre sera dominée par l'Antichrist et, pendant son règne, il accomplira autant de miracles que le Christ lui-même. Il y aura alors une grande misère, des guerres se seront soulevées et seules survivront les personnes qui auront dessiné sur leur main l'insigne de l'Antichrist, le serpent. Dans ce monde bouleversé, tout le monde suivra l'Antichrist, les gens deviendront orthodoxes et peu de personnes persévéront pour rester fidèles au Christ, le vrai. C'est alors qu'apparaîtra le Christ comme un pauvre et simple passant et il prêchera la charité. Mais personne ne le comprendra. Le même sort sera le partage de la Sainte Vierge. — Voilà l'image que j'ai eu l'ambition de retracer dans mon poème. Ce n'est pas moi qui dit que la Sainte Vierge n'est pas pure, ce sont les orthodoxes qui le disent. Je n'ai donc pas outragé la religion, aussi peu que le poète János Arany ne l'avait fait dans son poème *Hegedű (Violon)*. Si j'ai représenté la Vierge Marie en bonne, c'est que le folklore hongrois la fait toujours apparaître comme une figure simple et pauvre, familière du peuple.

Je rapporte mon appel — dit le poète en terminant ses paroles — que j'ai fait après la première sentence de la Chambre des mises en accusation».

Les causes de nullité furent rejetées par la Cour de cassation qui confirma les sentences des tribunaux de première instance. Elle qualifia d'outrage à la religion catholique le poème *Megjelenik* et constata que l'auteur, en publiant le vers propre à causer de l'esclandre, a commis un délit de presse. La culpabilité de l'auteur fut ainsi définitivement établie.

De l'autre côté, la Cour de cassation considère que le poème *Discours de György Dózsa au marché de Cegléd* n'est autre chose qu'une image historique peinte par les moyens de la poésie. Sans avoir trait à la société et les circonstances actuelles, il fouette les abus d'une autre époque où les nobles avaient fait languir leurs serfs, les paysans. Puisque dans le poème on ne peut pas retrouver d'éléments d'excitation contre classe ni d'autres crimes, l'acquittement de l'auteur par les juges de première instance est à ce point aussi une décision sans appel.

Le procès verbal de la Cour de cassation date du 21 juin 1939, et porte les signatures de Gyula KVASSAY président, de József SOÓKY rapporteur, ainsi que de Jenő SZOLNOKI, Emil RUHMANN et István TÓTH.

En 1942, les gens de la police firent leur apparition dans le domicile du poète Ferenc MÁTYÁS et frappaient de saisie le recueil de poèmes écrits par Gyula ILLYÉS et Attila JÓZSEF, édité par MÁTYÁS: *A nép nevében (Au nom du peuple)* Des poursuites n'ont pas été entamées contres les auteurs, mais le volume fut confisqué. Ce petit livre qui, dans le domaine de la littérature de colportage de caractère révolutionnaire, constitua

une rareté, n'était en fait qu'un essai à l'édition légale de poèmes révolutionnaires à une époque où le fascisme était en train de gagner du terrain. La préface de Miklós Kovalovszky indique le but du livre en ces termes: «Les auteurs veulent adresser la parole au peuple pour leur parler du peuple. Ils souhaitent obtenir que, dans la pénombre des chambres de villages, si peu éclairées par les lampes à pétrole, l'esprit des poètes jette de la clarté». L'exemplaire qui se trouve à la Bibliothèque Nationale Széchényi est une pièce unique, estampillée par le Parquet le 20 mars 1942. Des signes aux crayons bleu et rouge, des citations d'articles de lois y sont introduits. Le crayon du censeur a d'ailleurs laissé sa trace sur presque tous les poèmes d'Attila József, co-auteur du recueil. Parmi les poèmes de Gyula Illyés, deux sont marqués par le censeur. *(Nem menekülhetsz, Nocsak.)*

Tout cela annonce déjà l'arrivée du jour fatal du 19 mars 1944 et en prépare la voie. C'est alors que commencera en Hongrie la prohibition, la confiscation et la mise aupilon de livres, de journaux et de revues, la poursuite et l'anéantissement d'auteurs et et de rédacteurs, et c'est en se suvenant de ce jour qu'écrit le poète Illyés: «Ce ne furent pas de cauchemars que nous avons eu, ce furent des fourgons cellulaires qui dévoraient l'espace dans la ville . . . Acun mot ne devait sortir de notre bouche tant que la parole était à Hitler».

Görgyi Markovits

A szegedi Széphalom — Zolnai Béla folyóirata. A szegedi egyetem tanárai a város íróival összefogva 1926-ban megalapították a Széphalom-Kört. A Kör működésének maradandó eredménye lett a Széphalom című folyóirat elindítása 1927 januárjában. Egyelőre nem ismeretes előttünk a Kör más irányú munkássága, valószínűnek tartjuk, hogy a harmincas évek közepére megszűnt, de Sebestyén Károly által rajzolt jelvényét[1] a *Széphalom* minden száma a címlapján viselte.

A két világháború között 26 olyan folyóirat és hetilap indult Szegeden, amely irodalmi, irodalomtörténeti jellegű írásokat is közölt.[2] Legtöbbjük nem volt hosszú életű. 13 az első számok után megszűnt, hat érte meg az ötödik évfolyamot, tízet már csak egy, s egyedül a Széphalom jelent meg közülük 1927-től 1941-ig Szegeden, majd 1944-ig Kolozsvárt.

A lap egyes számainak összeállításában következetesen azonos belső elrendezésre törekedett a szerkesztő. Az első fő részbe esszé, tanulmány, szépirodalom került, a második fő rész különböző rovatok között oszlott meg. Állandó rovatai: *Eszmetöredékek* — rövidebb, publicisztikai jellegű cikkek. *Alföld* — Szegedet és környékét érintő közleményekkel. *Visszhang* — napi aktualitású glosszák, hírlapokból és folyóiratokból mesteri kézzel tollhegyre tűzött furcsaságok, fonák helyzetek. *Rosta* — a kritika rovata. *Beküldött könyvek* — rövid, tömör, kritikai hangvételű könyvismertetések.

Megjelenésének periodicitása — a folyóirat egész élettartamát véve figyelembe —

[1] Vö. *Széphalom*, 1927. 1. évf. számaiban a borító 2. lapján: „A SZÉPHALOM címlapját *Sebestyén* Károly dr. rajzolta." A kör alakú jelvényen sötét háttérből klasszicizáló világos épület rajza tűnik elő. Az épületben a szegedi Kultúrpalotát véljük felfedezni. A rajz alatt az alapítás éve: 1926; a felirat körben: SZÉPHALOM-KÖR SZEGED. Jelentését a fent említett helyeken szintén megfogalmazták: „Kazinczy korának klasszicizmusát és magyarcélú emberiességét szimbolizálja a SZÉPHALOM neve."

[2] Ertsey Péter: *A Somogyi-könyvtár szegedi folyóirat- és hírlapanyagának bibliográfiája*. Szeged, 1954. [Soksz.] 58 lev. A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai. 28. szakmutatója alapján.

rendszertelen. Bár 1927 és 1932 között formailag ragaszkodik az évenkénti 12 szám kiadásához, s ezt két, három, sőt több szám összevonásával el is éri, gyakorlatilag azonban csak az 1928—1929-es évfolyamokban és az 1930—1931-es évfolyamok első felében mutatható ki némi rendszeresség. Az említett időszakokban kéthavonként kettős számok jelennek meg. Máskor az összevonás háromtól hét számig terjed, ami igen rapszodikus megjelenésre utal. A 9. évfolyammal el is hagyja a folyóiratok rendszeres megjelenésének formai jegyeit. Már a 9. évfolyam sem közli a megjelenési évet, utána pedig áttér a szabadabb „kötet" formára s ezek közül is csak az utolsón — a Kolozsvárt kiadott, de Szegeden nyomtatott 15. köteten — szerepel a megjelenés éve. (1944.)

Egy nagyközönség számára szerkesztett folyóirat nem bír el ilyen ingadozásokat: előfizetői előtt elveszti hitelét, megvonják támogatásukat. A *Széphalom*nak is szüksége volt előfizetőkre, de nem egyedül ők voltak a fenntartói. Az alapító Kör részesült az egyetem bizonyos pénzalapjából s ennek egy részét időről időre átengedte a szerkesztőnek.[3]

Az elmondottak alapján vitatkozni lehet azon, hogy 1934 után a *Széphalom* milyen típusú periodikák közé sorolható,de nincs kétségünk afelől, hogy az 1927-es első évfolyamtól az 1944-es 15. kötetig megjelent sorozat együtt képez szerves egységet. Ebből a szempontból másodlagos mind a rendszertelenség, mind a többszöri szünetelés tényezője.

Hangsúlyoznunk ezt azért kell, mert a *Magyar irodalmi lexikon* 1942—1943-ra, *A magyar irodalom története*[4] pedig 1942-re teszi a *Széphalom* megszűnését.

Szeretnénk e közléseket pontosabbá tenni. Korrekciónkat elősegíti a Szegedi Egyetemi Könyvtár korabeli periodika-nyilvántartása[5] és a Könyvtár állományába vett példányokon[6] levő sajtóügyészségi dátumbélyegző.

A nyilvántartásból a következő képet kapjuk:

9. évf. 1—5. sz.	beérkezési dátuma 1937. jan. 10.
9. évf. 6—12. sz.	beérkezési dátuma 1937. szept. 1.
10. kötet	beérkezési dátuma 1939. nov. 6.
11. kötet	beérkezési dátuma 1941. márc. 22.
12. kötet	beérkezési dátuma 1942. okt. 8.

A 13. kötetet 1943. február 4-én mutatták be a sajtóügyészségnek, a 14. kötet megjelenési idejéről nincs adatunk, a 15. kötet bemutatási napja: 1944. július 21. Az utolsó köteten egyébként — mint már említettük — nyomtatásban is olvasható az 1944-es évszám.

A sajtóügyészségi bemutatásra az 1940 augusztusa után ismét életbe léptetett *előzetes cenzúra*[7] rendelkezések voltak érvényben. Eszerint a terjesztésre szánt sajtóterméket a terjesztés megkezdése előtt engedélyeztetni kellett a Sajtóügyészséggel. Kutatásaink során kézbe vettük a 13. és 15. kötet ügyészségi példányát, amelyeken jól olvasható az 1943-as, illetve 1944-es dátumbélyegző lenyomat, s ez kétségtelenül bizonyítja a folyóirat működését a fenti időszakban is.

A Széphalom felelős szerkesztője Zolnai Béla egyetemi tanár volt. A folyóirat programjának és szerkesztési elveinek megfogalmazásában és következetes érvényre juttatásában tudományos koncepciója, személyes érdeklődése egyaránt fontos szerepet játszott.

[3] Dr. Moldoványi Imre szóbeli közlése.

[4] *Magyar irodalmi lexikon*. 3. köt. Bp. 1965. 215. és 593. l.; *A magyar irodalom története*. 6. köt. Bp. 1966. 70. l.

[5] A nyilvántartásokban dr. Jezerniczky Margit személyes szívessége folytán tájékozódhattunk.

[6] Könyvtári jelzete: 52 146.

[7] *A magyar irodalom története*. 6. köt. Bp. 1966. 29. l.

Zolnai — rövid pécsi helyettes egyetemi tanárság után — 1925-ben lett a szegedi egyetem francia tanszékének vezetője. Harmincöt éves volt ekkor.[8] Irodalmi előéletét a szellemtörténeti iskola első hazai fóruma, a *Minerva*[9] fémjelzi. Itt jelentek meg azok a tanulmányai, cikkei, amelyek már Szegedre érkezése előtt megalapozták hírnevét.

Szerkesztői tevékenységét széles látókör, dinamizmus, frisseség, jó ízlés jellemzi. Folyóirata a múlt ápolásán túl tájékoztat az élő irodalom jelenségeiről, a tudományos közlemények mellett teret ad a szépíróknak is.[10] Ügyesen fogalmazott programja sokoldalú munkatársi tábor kialakítására nyújt lehetőséget. Az egyetem tanárainak, tehetséges hallgatóinak, a város néhány közéleti emberének írásai mellett elsősorban a magyar szellemtörténeti iskola és az esszéíró nemzedék[11] számos, jelentős egyéniségének tanulmányai, esszéi biztosították a lap magas színvonalát. „Zolnai a folyóirat programadó cikkében ugyan elhatárolja magát a politikai radikalizmustól, de kifejti, hogy egy író értékelése független lehet minden világnézeti szemponttól, ezzel nyilván ideológiai menlevelet ad haladóbb tendenciáknak is, és hitet tesz amellett, hogy irodalomtudományunk fejlődésének új irodalmunk Ady nemzedéke által diktált ritmusához kell igazodnia.[12] Zolnai lapjában a kor irodalmi nagyjai, Babits és Kosztolányi mellett megszólal az ellenforradalom által meghurcolt Juhász Gyula is. A már beérkezett tudósok, Szekfű Gyula, Eckhardt Sándor és Thienemann Tivadar mellett felbukkannak Vajthó László, Várkonyi Nándor, Joó Tibor, Trencsényi-Waldapfel Imre",[13] ott találjuk Szabó Lőrincet, Radnóti Miklóst, Sárközi Györgyöt, Szerb Antalt, Hevesi Andrást, Cs. Szabó Lászlót és Faludi Jánost is. E szerencsés ötvözés megóvta a provincializmustól, nem uralkodott el lapjain soviniszta hangulatkeltés. Ennek köszönhető, hogy a baloldal is bizonyos megbecsüléssel tekintett a *Széphalomra.*

Tanítványai ebben a szellemi környezetben nevelkedtek, akik közül számosan ma is kutatók, pedagógusok, műfordítók, kritikusok. Örökölték mesterük szellemességét, vitatkozó kedvét, fogékonyságát az új és az egyetemes értékek iránt.

Tisztelői és tanítványai, a magyar tudományos és irodalmi élet képviselői egy éve búcsúztak Zolnai Bélától. A gyász alkalmával készült méltatásokban gyakran említették a Széphalmot mint műhelyt, mint a haladó gondolat egy fórumát a Horthy-korszakban, szerkesztőjének pedig őt jobban megillető helyet kívántak a tudományos közvéleményben.[14] Mindezek ellenére a *Széphalom* egy kicsit ma is a konzervatív és provinciális folyóiratok közé számít.

Sajtótörténeti vázlatunk keretében igyekeztünk néhány vonással teljesebbé tenni a Széphalomról és Zolnai Béláról az irodalmi szervezőről kialakult nézeteket, s ezzel megkezdeni publicisztikai hagyatékának feltárását.

Lisztes László—Palotás Gyuláné

[8] *Magyar irodalmi lexikon.* 3. köt. Bp. 1965. 593. l. Pintér Jenő: *Századunk magyar irodalma.* (A magyar irodalom a XX. század első harmadában.) Bp. 1943. 331. l.

[9] Megjelent 1922—1940 között. Első összefoglaló áttekintést ad a folyóiratról: Poszler György: *Szerb Antal pályakezdése.* Bp. 1965. 97—114. l. Irodalomtörténeti szerepét fogalmazza meg kandidátusi értekezésében Horváth Lukács Borbála: *Fejezetek a Minerva történetéből.* [Kézirat.] L. még Pintér Jenő: I. m. 88. l. *Magyar irodalmi lexikon.* 2. köt. Bp. 1965. 251—252. l. Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet.* 2. átdolg. kiad. Bp. 1935. 513—514. l.

[10] Pintér Jenő: I. m. 91. l. *A magyar irodalom története.* 6. köt. Bp. 1966. 28. l.

[11] *A magyar irodalom története.* 6. köt. Bp. 1966. 68—69. l.

[12] Zolnai Béla: *Modern irodalmunk és az irodalomtudomány.* = *Széphalom,* 1927. 1. évf. 8—19. l.

[13] Poszler György: I. m. 96—97. l.

[14] Többek között: Baróti Dezső: *Búcsú Zolnai Bélától.* = *Magyar Nemzet.* 1969. jún. 6. 4. l. Rónai Mihály András: *Zolnai Béla.* = *Élet és Irodalom,* 1969. júl. 5. 5. l.

Zsidó könyvek sorsa Magyarországon a német megszállás idején. A könyvek osztják gazdáik sorsát. Nem lehet csodálkozni azon, ha a hatszázezer magyar zsidó pusztulásakor mérhetetlenül sok zsidó könyv ment veszendőbe. Ezekről a felszabadulás után héber nyelven röviden beszámoltam,[1] de akkor még nem tekinthettem át az egész anyagot. Ezúttal teljesebb képet szeretnék nyújtani.

I. Budapest. 1. *Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára.* Az Orsz. Rabbiképző Intézet épületét 1944. március 19-én lefoglalták a németek koncentrációs tábor céljára. Már az első napon ide hozták be a baloldali érzelműeket, újságírókat, közéleti férfiakat, ügyvédeket. Húszezer ember vonult itt át a halál felé. EICHMANN megtekintette a könyvtárat, és magához vette kulcsait. Katalógus-köteteit svábhegyi rezidenciájába vitette. Belőlük áttekintést szerezhetett a könyvtár felől,[2] mert azt a két szakot szállíttatta el, amely a magyar zsidóság történetére vonatkozó irodalmat tartalmazta s amelyet legteljesebben ezen a helyen találhatott meg (Hi, HI). A végcél a Frankfurt am Main-i Zsidókutató Intézet lett volna, de csak Prágáig jutott el a préda. Amikor a prágai zsidó hitközség — O. MUNELES szakszerű irányításával — rendezte hatalmas könyvállományát, rátalált a mieinkre is. Vagy száz kötet vissza is került hozzánk, a többi még mindig vár a hazaszállításra. A főváros ostromának utolsó napjaiban bomba hullott könyvtárunkra s csaknem az egész traktus a II. emeletről az I-re zuhant. Onnan mentettük ki a hóban, esőben ázott és megmaradt könyvállományt. A kéziratok és ősnyomtatványok[3] sziklapincében menekültek meg.

2. *Pesti Izr. Hitközség könyvtára.* A zsidó polgári iskolában (Wesselényi u. 44.) talált akkor helyet. Legjelentősebb részét BACHER Vilmos és POLLÁK Eleázár gyűjteménye alkotta. Az épületet — minthogy a Zsidó-kórházat kisajátították a németek — szükségkórházzá alakították. Különösen a folyóiratállomány szenvedett kárt, mert nagyalakú köteteivel a műtőt fűtötték. A felszabadulás után könyvanyaga az Orsz. Rabbiképző Intézet épületébe került, helyrajzilag elkülönítve. 1950-ben Magyar Izraeliták Országos Könyvtára néven a kettő egyesült.

3. *Pesti Izr. Hitközség Fiúgimnáziumának könyvtára.* A LAJTA Béla által tervezett pompás iskolaépületet (Szt. Domonkos u. 10.) már 1942-ben elvették katonai célokra. A modern héber irodalomban gazdag könyvtár[4] a Bethlen tér 2. számú épületben talált menedéket. Itt is tüzeltek a könyvekkel. Az állomány a felszabadulás után visszakerült eredeti helyére, majd 1952-ben beolvadt a Magyar Izraeliták Országos Könyvtárába.

4. *Országos Magyar Zsidó Múzeum könyvtára.* Segédkönyvtár jellege volt s túlnyomórészt ajándékokból állt össze. Amikor a fővárosban rekedtem — 1944. március 19-én érkeztem fel Dunaföldvárról, hogy emlékbeszédet mondjak HELLER Bernát sírkövének avatásán, s nem kaptam engedélyt a visszautazásra —, az Orsz. M. Zs. Múzeumhoz nyertem beosztást. GRÜNVALD Jenő tanárral együtt katalogizáltuk a könyvgyűjteményt. Július vége felé azzal a hírrel fogadott egyik reggel GRÜNVALD Fülöp, a Múzeum vezetője, hogy teherautó állt meg a Múzeum előtt s BEREND Béla irányításával felrakták rá a könyveket. De az autón már akkor számos, máshonnan hozott kötet volt. Értesülése szerint a Rózsadombra vitték, a Zsidókutató Intézet egyik épületébe (Bogár u. 26. sz.). Annak az osztálynak élén, amely akkor a Múzeumot is irányította, NAMÉNYI Ernő állt. Ez a kristálytiszta jellemű férfi és neves zsidó művészettörténész többször adta tanújelét

[1] SCHEIBER, A.: *Yad La-Koré.* I. 1947. 249—251. l. Idézi STARR, J.: *Jewish Cultural Property under Nazi Control.* Jewish Social Studies. XII. 1950. 27—48. l.

[2] KLEIN M.: *Magyar Zsidó Szemle.* XXXIV. 1917. 186—195. l.

[3] SAJÓ, G.—SOLTÉSZ, E.: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* I. Bp. 1970. LI. 1.

[4] Hebraicájának katalógusá WIDDER Salamon: *A tanári könyvtár könyvjegyzéke.* Bp. 1942.

bátorságának a németek idején. Jelen voltam, amikor a VII. kerületi elöljáróság nyilas érzelmű tisztviselője munkatársaival megtekintette a Múzeumot. Megkérdezte: Mi itt az érték? NAMÉNYI azt felelte: Piaci értéke tulajdonképpen semminek sincs. A tisztviselő találomra rámutatott a római korból származó, esztergomi kőre: Hát ez? NAMÉNYI: A Teleki téren pár pengőt adnának érte! Tisztviselő: Csakhogy mi nem a Teleki téren fogjuk eladni, hanem a British Museumnak. NAMÉNYI: Uraim, a British Museum nem vesz meg lopott tárgyat. — Ha nem hallottam volna magam, nem hittem volna el.

NAMÉNYI Ernő másoktól is bátor kiállást várt. Megbízott, hogy szerezzek nyugtát a Zsidókutató Intézettől az elhurcolt könyvekről. Rekkenő nyári melegben mentünk fel feleségemmel a Rózsadombra. Gyalog, mert sárgacsillagosan nem használhattunk sem autóbuszt, sem taxit. Végre megláttuk az épületet. Szép, egyemeletes villa volt a Rózsadomb tetején, széles előtérrel, vaskerítéssel. Zsidó tulajdonosától vették el. Csengetésünkre egy fiatal beosztott jött ki, tanárember, ennek mutatta be magát. Bebocsájtott s megengedte, hogy bevárhatjuk főnökét, aki egyedül jogosult a nyugta kiadására.

Az a néhány óra, amelyet várakozással töltöttünk, rendkívül hasznos volt a későbbiek szempontjából. Körüljártuk az épületet. A garázsban nagy mennyiségű könyv és Tóratekercs volt beraktározva — amint ott megtudtuk — főleg Kárpátaljáról. Az I. emeleten beépített, üveges szekrények, tele könyvekkel. A földszinten mindenütt sorokat képeztek polcokból. Legnagyobb meglepetésemre felfedeztem rajtuk GUTTMANN Mihály, az Orsz. Rabbiképző Intézet elhalt igazgatójának (1872—1942) könyvtárát, benne az ő jelzeteit. Szomjasan böngésztem ezt a ritka gonddal válogatott, kitűnő gyűjteményt, amelyet egykori gazdája még legjobb tanítványai előtt is rejtve tartott. Egyszerre csak megpillantottam J. MANN: *The Jews in Egypt* című ritka könyvének II. kötetét (Oxford 1922.), amelyet régóta és hiába kerestem. Nem tudtam ellentállni a kísértésnek s az aktatáskámba tettem. Felmentést találtam egy hagyományos szólásban: „Aki rablótól lop, bűntelen." Ezzel a kötettel vetettem meg a Dunaföldváron — akkor még nem sejtettem— elpusztult könyvtáram pótlására az újnak alapjait.

A felszabadulás után értesültem, hogy a villát lebombázták. Ahogy lehetőség nyílt reá, teherkocsival felmentünk a színhelyre, s hallgatóimmal ásni kezdtünk a romok között. Minthogy emlékeztem a ház beosztására, tudtam, hol kell keresnünk a GUTTMANN-könyvtárat. Meg is találtunk belőle sokat, legtöbbjét használható állapotban. Egy részét fia, GUTTMANN Henrik, Intézetünk egykori tanára vitte magával Amerikába, másik részét a Rabbiképző könyvtára hiányainak pótlására használtuk fel. Sajnos, életművének — a *Clavis Talmudis*nak —, amelyből mindössze négy kötet jelent meg (1910—1930), hatalmas cédulagyűjteménye megsemmisült.

5. BLAU Lajos (1861—1936), az Orsz. Rabbiképző Intézet igazgatójának könyvtárát megvásárolta a BAMBERGER—WAHRMANN könyvkereskedő cég. 1938-ban kétrészes katalógust is adott ki a judaicáról és hebraicáról.[5] Budapesten — egykori lakóháza, az Apostol u. 5. alagsorában — csupán a levelezés és a régi latin nyelvű judaica maradt.[6] A felszabadulás után az Orsz. Rabbiképző Intézet az előbbit ajándékként, az utóbbit letétként kapta meg.

6. FISCHER Gyula (1861—1944) pesti főrabbi könyvtárát magángyűjtő vette meg. Levelezése és kéziratai az Orsz. Rabbiképző Intézet kézirattárába kerültek.

7. FRIEDMAN Dénes (1903—1944) újpesti főrabbi számban jelentős könyvtárát — az ő és hívei deportálása után — feldúlták és részben feltüzelték. Maradványát az Orsz. Rabbiképző Intézet és néhány magános vásárolta meg.

[5] SHUNAMI, S.: *Bibliography of Jewish Bibliographies*. Jerusalem 1965. Nos. 229—230.

[6] *Katalog der Bibliothek des verewigten Prof. Dr. Ludwig Blau*. Bp. 1936. 3—9. l.

8. HELLER Bernát (1871—1943), az Orsz. Rabbiképző Intézet professzorának — a zsidó és egyetemes folklore irodalmában gazdag — könyvtárát, jegyzeteit és levelezését megvásárolta az Orsz. Rabbiképző Intézet és külön HELLER-szobában helyezte el. Helyet kapott benne teljes könyvtárberendezése.

9. WEISZ Miksa (1872—1931) pesti rabbi könyvtárát gazdátlanul hagyta özvegye és fia, amikor a KASZTNER-féle mentőakcióval elhagyták az országot. A felszabadulás után átvitték a Pesti Izr. Hitközség könyvtárhelyiségébe. Később felvették állományába is.

II. A *vidéki* hitközségek könyv- és irattárában teljes volt a pusztulás. Voltak hitközségek, amelyeknek rendezett irattára szinte nyom nélkül tűnt el. Ez történt a régi és neves rabbinikus könyvtárakkal is. Néhány megmaradtnak sorsáról az alábbiakban számolunk be:

1. BÜCHLER Sándor (1870—1944) keszthelyi főrabbi, egyetemi m. tanár könyvtárát kihányták a templomudvarra. Benne voltak oklevélmásolatai és jegyzetei. A magyar zsidók történetére vonatkozó aprónyomtatványok kolligátumokba voltak kötve. Több kötetet és kéziratot — így a GOLDMARK Károlyra vonatkozókat — magukhoz vettek a premontreiek. A felszabadulás után visszahelyeztük a maradványt a mártírhalált halt nagy történész dolgozószobájába és rendeztük. A keszthelyi hitközség később elküldte az egész anyagot Nagykanizsára, a rabbisági székhelyre. Onnan vásárolta meg a Kultúra s eladta külföldre.

2. Löw Immánuel (1854—1944) szegedi főrabbi híres könyvtára magábafoglalta saját gyűjtését, apjáét, Löw Lipótét és annak apósáét, SCHWAB Löwét. A szegedi zsidók deportálása után a Somogyi Könyvtár beszállíttatta a nyomtatott és kéziratos anyagot saját helyiségébe. A felszabadulás után a gyűjtemény visszakerült a hitközség székházába és onnan letétként az Orsz. Rabbiképző Intézetbe. A jegyzetek egy része a család és a szegedi hitközség ajándékaként a jeruzsálemi Héber Egyetemre jutott. A könyvtár évekkel később vásárlás útján ugyanoda. A könyvekbe exlibris került a szegedi zsinagóga képével. A jegyzetek visszamaradt része a Rabbiképző kézirattárában van.

3. PFEIFFER Izsák (1884—1945) monori főrabbi, neves judaista könyvtárának romjait — tulajdonosa mártírhalála után — a család összeszedte működése helyén és az Orsz. Rabbiképző Intézetnek ajándékozta.

4. SINGER Leó (1877—1944) várpalotai főrabbinak, a magyar zsidóság történetével foglalkozó tudósnak könyvtára három rabbinemzedék — Péter, Ábrahám és Leó — gyűjtése volt. A deportálás után a megmentett rész is tekintélyes volt és kiváltképp a múlt századi zsidó folyóiratokban gazdag. A család letétként az Orsz. Rabbiképző Intézetben helyezte el.

5. WALLENSTEIN Zoltán (1898—1944) pécsi főrabbi — homiletika és apologetika-tekintetében figyelemreméltó — könyvtárát a deportálás idején a pécsi városi könyvtárba vitték, más zsidó könyvtárakkal (pl. a JÁNOSI ENGELékével) egyetemben. Onnan válogattam ki 1945 őszén, és szállíttattam vissza az özvegyhez. A könyvtár tulajdonosa a német megszállás idején a budapesti Rókus-kórházban feküdt halálos betegen és itt is fejezte be életét.

A fentieken kívül számos hitközségben maradt kisebb könyvanyag. Egy részét begyűjtöttük, de még mindig vannak könyvek (Baján, Miskolcon stb.), melynek felhozatalára sort kell kerítenünk.

SCHEIBER SÁNDOR

A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének első kiadványai hazánkban. A magyar könyvkiadásban ismeretlen téma volt egészen felszabadulásunkig az oroszországi Kommunista Párt története. Még cikkekben is csak érintették, kivéve néhány magyar nyelvű, külföldön megjelent folyóiratot és néhány, a Szovjetunióban kiadott vázlatos füzetet.

Könyvalakban 1939-ig magyar nyelven nem jelent meg erről semmiféle kiadvány.

A Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártjának történetét magában a Szovjetunióban is csak 1935—37 között dolgozta ki egy erre kijelölt munkaközösség, amelynek élén ZSDANOV és KAGANOVICS állott. Az elkészített munkát 1938-ban hagyta jóvá SZTÁLIN, és még ebben az évben ki is adták a Szovjetunióban több százezer példányban. A művet a tömeg úgy ismerte, mint SZTÁLIN munkáját, és felszabadulásunk után hazánkban is így propagálták. A valóság az, hogy az elkészített munkát maga SZTÁLIN is átnézte, és az általa javasolt kiegészítéseket és változtatásokat azután végrehajtották. SZTÁLIN halála után a Párt történetének ezeket a kiadásait bevonták; az új Párttörténet a mai napig nem jelent meg teljes egészében.

Magyar nyelven a Párttörténet először 1939-ben jelent meg a moszkvai Idegennyelvű Irodalmi Kiadó gondozásában rövid tanfolyamként, 377 oldal terjedelemben. A címlapon közölték, hogy a Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártja Központi Bizottságának Komissziója szerkesztette. Jóváhagyta 1938-ban a SZUK (b) P Központi Bizottsága.

Ez volt az első magyar nyelvű párttörténetünk!

A kiadványt 1943-ban Moszkvában ismét megjelentették újabb ezer példányban, azonos tartalommal és kiállításban, majd egy harmadik kiadásban 1945-ben, kartonkötésben, 304 oldalon, a gerincén: *A SZKP/b/P története* nyomással. A belső második oldalon a következő olvasható: „E könyv magyar fordítása a Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártja Központi Bizottságának Komissziója által szerkesztett 1944. évi orosz kiadás után készült." A könyv alján angolul: Printed in the Union of Soviet Socialist Republics.

A bevezető végén a következők állnak:

„A SZK/b/P történetének tanulmányozása megerősít bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy Lenin—Sztálin pártjának nagy ügye, a kommunizmus, végleg győzni fog az egész világon."

A harmadik kiadásból ötezer példányt nyomtak.

Ezt a harmadik kiadást megelőzte 1944-ben az első kiadás címlapjával azonos kiadású, magyar nyelvű délmagyarországi kiadvány, a Magyar Kommunista Párt Pécs-Baranyai Szervezetének kiadása, az első Magyarországon megjelent párttörténet, 296 oldal terjedelemben, ezer példányban.

A párttörténet Budapesten csak a következő évben, 1945-ben jelent meg azonos tartalommal a Szikra kiadásában, 444 oldalon 30 000 példányszámban, majd a második Szikra kiadásban újabb 30 000 példányban 404 oldalon. A harmadik Szikra kiadás 1949-ben jelent meg 160 000 példányban, majd ugyanebben az évben a negyedik kiadás 260 000 példányban és 1950-ben egy ötödik kiadás 468 oldalon, 560 000 példányban.

A második kiadással párhuzamosan, 1948-ban egy díszkiadást is kiadtak négyezer példányban, színes SZTÁLIN-portré melléklettel.

Valamennyi kiadás nyolcadrét nagyságban jelent meg.

Mindezt összevetve, tehát összesen egymillió ötvenkétezer példányban jelent meg eddig *magyar nyelven* a Párttörténet, ebből hétezret a Szovjetunióban adtak ki.

Ezenkívül több gyűjteményes kiadásban közöltek szemelvényeket a Párttörténetből, különböző szemináriumi olvasókönyvekben brosúrákban, párttörténeti tanfolyam

sorozatokban. Önálló kiadványokban pedig, csak a fontosabbakat említve, a következőkben találunk részleteket: LENIN—SZTÁLIN: *A pártépítésről* (1948), LENIN—SZTÁLIN: *A sajtóról* (1950), *Sztálin a győzelem hadvezére* (1950), *Olvasókönyv a marxizmus—leninizmus tanulmányozására* (1949) stb.

A párttörténet jelentőségét a negyvenes—ötvenes években több tanulmánykötet méltatta, ezek közül a jelentősebbek magyar nyelven a következők:

JUDIN P.: *A marxizmus—leninizmus alapismereteinek enciklopédiája.* A Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártja történetének rövid tanfolyama tizedik évfordulójára. A Román Munkáspárt kiadása (hely, nyomda jelzés nélkül), 1948. 24 p.

PANKRATOVA, A. M.: *A Sztálini Párttörténet és a szovjet történelemtudomány.* Bp. 1949. Szikra. 36 p. (Marxista ismeretek kiskönyvtára 75.)

TISCSENKO, D. A.: A sztálini „Párttörténet" a marxizmus—leninizmus alapismereteinek tárháza. Bp. 1950. Szikra. 64 p. (Marxista ismeretek kiskönyvtára 81.)

Az összes párttörténettel foglalkozó művek felsorolását nem tartjuk feladatunknak. De érdekes megjegyeznünk, hogy a számos cikkben és könyvben méltatott „sztálini mű" meghatározása közkeletű volt. Ezek a téves meghatározások még az olyan szakfeldolgozásokban is megnyilvánultak, mint például a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiáiban. A Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártja történetének új feldolgozása történelmi dokumentumok vizsgálatával most folyik.

TISZAY ANDOR

Az első magyar nyelvű szovjet verseskötet. Az egykori soknyelvű, de kis népeinek nyelvét háttérbe szorító, e népeket eloroszosítani igyekvő cári birodalom népeinek irodalmából magyar fordításban felszabadulásunkig túlnyomórészt az orosz irodalom világhírű remekei: TOLSZTOJ, TURGENYEV, DOSZTOJEVSZKIJ, CSEHOV és GORKIJ alkotásai jelentek meg magyar nyelven. Az Orosz Birodalom többi népének irodalmából a finnugor népekét a nyelvrokonság miatt kutatták és fordították, az örményekét hazai testvéreik propagálták, keletkutató utazóink eljutottak a Kaukázusba és Közép-Ázsiába, hírt is hoztak az ottani irodalmakról, de már közvetlen szomszédunknak, az ukránnak nemzeti nyelve a beolvasztó propaganda hatása alatt mint az orosz egy dialektusa, paraszti nyelve szerepelt.[1] Az Októberi Forradalom döntő változást hozott ezen a téren is: a soknyelvű Szovjetunióban a nem-orosz népek irodalmát, az irodalom kiadását, továbbfejlődését már nemcsak engedélyezték, hanem pártolták és elősegítették is; az ellenforradalmi Magyarországra azonban ennek a változásnak éppen csak a híre érkezett el, s a felszabadulásunk előtti negyed évszázad folyamán a régi irodalmat tovább is hasonló szempontok szerint válogatták, fordították, adták ki, mint azelőtt;[2] a szovjet korszak irodalma pedig éppenséggel csak elvétve, jórészt megcsonkítva, eltorzítva vagy álcázva törhetett át a sorompón.[3] De az a kevés is, ami a szovjet irodalomból akkor hozzánk eljutott, az orosz művekre korlátozódott. Túlnyomórészt próza volt: szovjet vers csak elvétve, nagyon ritkán jelent meg, verseskötetről pedig szó sem lehetett. Még a Szovjet-

[1] SEVCSENKÓról az első magyar cikk ezzel a címmel jelent meg: *Egy orosz parasztköltő.* = *Vasárnapi Újság.* 1888. 38. sz. 627—28.

[2] Pl. GYŐRI-JUHÁSZ Jenő hiába próbálta újszerű, átfogó orosz antológiáját kiadatni, gyűjteménye csak a felszabadulás után jelenhetett meg.

[3] Vö. LENGYEL Béla: *Szovjet irodalom Magyarországon. 1919—1944.* Bp., 1964. 374. l. Az egész mű e téma részleteket kutató, módszeres feldolgozása.

unióban élő emigráns íróink is legfeljebb folyóiratainkban[4] közöltek versfordításokat, önálló köteteikben csak saját verseik jelentek meg, a szovjet költészetből készült műfordításaik nem.

Az első magyar nyelvű szovjet verseskötet hazánk felszabadulásának évében, 1945 nyarán jelent meg, és talán nem véletlen, hogy nemcsak műfajban, hanem nemzetiség tekintetében is újat jelentett: egy nem-orosz nép költőjének hangja szólalt meg benne a soknemzetiségű szovjet költészet képviseletében. És minthogy a sors kegyességéből jómagamnak jutott osztályrészül, hogy ezt a kötetet a magyar olvasóknak tolmácsolhattam, kötelességemnek vélem, hogy a felszabadulás évének negyedszázados fordulóján, amikor mindez már történelemmé vált, részletesen beszámoljak az első magyar nyelvű szovjet verseskötet keletkezéséről.

A háborúig elszórtan lapokban jelentek meg verseim és versfordításaim, főként középkori olasz költőkből, német klasszikusokból és Poe verseiből, majd a német kiadású orosz nyelvkönyvből, melyet 1939 szeptemberében kezdtem biflázni, fordítgattam Puskint, Lermontovot, Nyekraszovot ... Súlyos évek, viszontagságos hónapok után 1944-ben a felszabadított Debrecenbe kerültem.

1944. december 19-én a debreceni *Néplap*ban jelent meg *A legyőzhetetlen* c. versem, amelyben Spartacustól a szovjet partizánig próbáltam megszakítatlan történelmi vonalat húzni. Majd ezzel a *Néplap*-példánnyal, mint valami ajánlólevéllel kopogtattam be a másik akkori debreceni napilap Sas utcai szerkesztőségébe. A lap címe *Magyar Újság* volt, szerkesztői szovjet egyenruhában jártak: ez az újság ugyanis frontújság volt, a szovjet hadsereg magyar nyelvű napilapja (Budapest felszabadítása után a fővárosban *Új Szó* címmel folytatták kiadását 1948-ig), főszerkesztőjének nevét a Szovjetunióban és a világon szétszórt magyar emigránsok körében jobban ismerték, mint az ellenforradalmi Magyarországon. Illés Bélának hívták.

Megmutattam neki megjelent versemet, és elmondtam, hogy szeretném szovjet költők verseit fordítani. Illés Béla rövid gondolkozás után válaszolt:

— Ennek nincs akadálya. Holnap indulok a frontra, ott találkozom Leonyid Pervomajszkijjal, majd elhozom néhány versét. Keressen fel tíz nap múlva.

A front: ez akkor Budapestet jelentette. Szeretteimet, otthonomat. Lélekben elkísértem Illés Bélát, és izgatottan vártam a tíz nap leteltét.

A megjelölt napon ismét ott voltam a szerkesztőségben, némi aggodalommal, hogy valóban visszaérkezett-e a tervezett időre a főszerkesztő. Az őrnagyi egyenruhás Illés Béla azonban ismét ott ült íróasztalánál, és két halványzöld papírlapot nyújtott át nekem. Két gépelt lap volt, egy-egy verssel.

Belenéztem. Rímet, ritmust nem fedeztem fel a sorokban, ez meglepett. De Illés Béla mindjárt meg is magyarázta az okát.

— Pervomajszkij ukrán költő. Ezt a két versét ő maga fordította le oroszra, persze prózában. Nyersfordításnak. A végére azonban odaírta a verstani utasításokat.

Valóban a papírlapokon, a versek után ott voltak a hosszú és rövid, illetve a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokat jelző nemzetközi jelek és a sorok szélén a rímképlet a—b—a—b ... jelei.

Nagyon örültem. Úgy éreztem, életemnek egy jelentős állomása ez a két halványzöld papírlap. Hazasiettem vele Simonffy utcai szobámba. Ezt a szállást azért kaptam, hogy a német nyelvkönyvből merített szerény orosz tudásomat nyelvórákon átadjam, no meg azért, hogy az éjszaka be-bezörgető patrujnak én nyissak kaputt, és az említett szerény nyelvtudást ott is kamatoztassam. Patruj nem mindennap járt az utcánkban, s ha

[4] *Sarló és Kalapács* (1929—1937), *Új Hang* (1938—1941)

nem jött, akkor egyfolytában végigalhattam az éjszakát. Ezen az estén azonban egyszerre csak, kivételesen, azért kezdtem szurkolni, hogy az őrjárat ne kerülje el a Simonffy utcát.

Szerény nyelvtudásom ugyanis, amely a nyelvkönyvek szokványos köznapi szókincsén kívül az irodalmi nyelvből csak PUSKIN, LERMONTOV, NYEKRASZOV és TURGENYEV egy-egy igen rövid művének szószedetére terjedt ki, nem tudott megbírkózni PERVOMAJSZKIJ versének minden szavával. Emlékszem, még az olyan egyszerű szó is, mint a ДЫМ, hiányzott a szókincsemből. Csak élő szótártól remélhettem segítséget. A patrujtól.

És a patruj, szerencsémre, jött. Siettem a kapuhoz, és a tőlem telhető oroszsággal invitáltam befelé a harcosokat. Gyanakodva léptek be, nem csoda; ahová az őrjáratot behívják, ott általában rend teremtése miatt van rá szükség. Alig is akarták megérteni, hogy itt milyen — manapság divatos szóval: rendhagyó — feladat vár rájuk. Egy szovjet tiszt, egy költő versének lefordításához kell segédkezet nyújtaniuk. Megértették és beleegyeztek. Pedig nem ment könnyen. Volt amit kézzel-lábbal kellett magyarázniuk. Így például a már említett ДЫМ szónál azt ismételgették, hogy ОГОНЬ, ОГОНЬ, erről tudtam, hogy azt jelenti: tűz, majd utána szinte kétségbeesetten mutatták kezükkel, hogy felfelé száll, és ebben értettem meg, hogy f ü s t r ő l van szó.

A szöveg tehát „már az enyém" volt. Értettem, éreztem, s a két vers közül a rövidebbiket még aznap éjjel le is fordítottam. Másnap elindultam vele a *Magyar Újság* szerkesztőségébe.

ILLÉS Béla elolvasta, felállt, megölelt, s a következő számban, 1945. január 29-én, meg is jelent a fordítás . . . Azóta több tucat helyen jelent meg újra, lapokban — többnyire felszabadulási évfordulókon —, antológiákban, műsorfüzetekben. De azért engedtessék meg, hogy itt, ennek a dokumentációs célú visszaemlékezésnek a keretében ismét felidézzem néhány versszakát.

Petőfi Sándorhoz

. . .Te is tollal s karddal mentél csatába.
Tán épp ez volt tanyád egy éjszakán!
S itt ez az éjszemű lány unokája
Annak, kit még te csókoltál — talán.

Találkoztunk, bár száz év választ széjjel.
Köztünk nincs per, testvérré tett a kard.
Míg elmerengtünk, véget ért az éjjel:
Amott már halvány pírt öltött a part.

A nap közelg. Felszáll a páratenger.
Lelkemben ős-reménység ébredez.
Eggyé olvasztott bennünket november:
— Egyforma vér- s esőcsepp permetez.

A másik költemény, amelyet azon az éjszakán a patruj segítségével preparáltam ki, és amelyet rövidesen ugyancsak lefordítottam, PERVOMAJSZKIJ 1943. évi háborús verseskötetének[5] címadó költeménye volt: *A föld*. Ennek tolmácsolása különleges műfordítói élményt szerzett számomra: szuggesztív képeiben akkori közelmúltam nyomasztó élményei olyan hevesen támadtak reám, hogy a fordítótól mindig megkövetelt azonosulásnak egészen rendkívüli mértékét éltem át fordítás közben. A hosszabb — nyolc tízsoros szakaszból álló — költeménynek első strófáját idézem:

[5] *Земля. Поезії* Москва, 1943. Укрдержвидав. 140 стор.

Országút. Ősz. Sár, sár és egyre sár . . .
A tarlón, mint a jelképes halál,
Pár tört kalász. — Megtépáz egy-egy cserjét,
S a drótokon panaszt süvít a szél.
A szívben elmúlás érzése kél,
S a gondolat csak súlyosbítja terhét.
— A szél a sürgönydrótokon süvít,
Vágtat, visong, és nincs egy perc nyugalma,
Amint a napfény lassan eltűnik . . .
Tiéd e nap s e láthatár, Ukrajna!

Ez a fordítás először nem nyomtatásban került a közönség elé, hanem hangként — a rádióban, 1945. augusztus 25-én 13 óra 30 perckor. Amikor ez a szavalat a rádióban elhangzott, már nyomdában volt a két ismertetett verset és kívülük PERVOMAJSZKIJnak további hat, tehát összesen nyolc költeményét tartalmazó gyűjtemény — az első magyar nyelvű szovjet verseskötet.

Kiadását ILLÉS Béla kezdeményezte, ő szerezte meg PERVOMAJSZKIJtól az újabb versek kéziratos nyersfordítását is, ő tárgyalt a kiadóval, és ő írta a kis kötet előszavát.

Emlékezetem szerint nyár vége lehetett, amikor a kötet — pontosabban: füzet — napvilágot látott:

L. PERVOMAJSZKIJ: *Budapesti levél*. Bp. 1945. Officina. 31 l. (Új sorozat 5.)

A versek — a *Petőfi Sándorhoz* írt költeményen és a magyar kötet címét adó *Budapesti levél*en kívül — mind a költő háborús ciklusából vannak. A *Petőfi Sándorhoz* írt költeményt, amely annak idején a debreceni *Magyar Újság*ban fordításban előbb

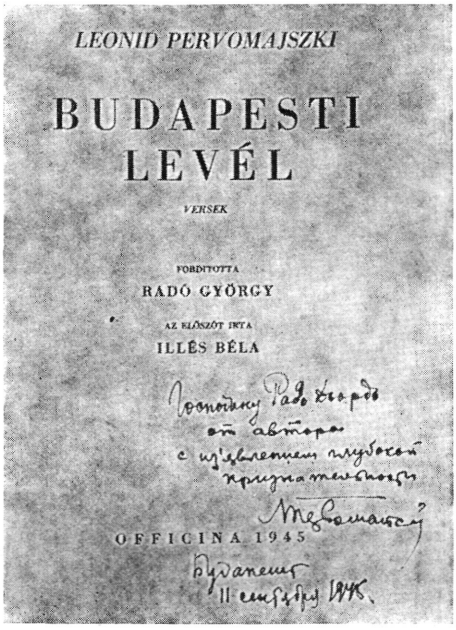
LEONID PERVOMAJSZKI

BUDAPESTI LEVÉL

VERSEK

FORDÍTOTTA
RADÓ GYÖRGY

AZ ELŐSZÓT ÍRTA
ILLÉS BÉLA

OFFICINA 1945

A Budapesti levél első kiadásának belső címlapja, a szerzőnek a fordítóhoz címzett dedikálásával

jelent meg, mintsem az eredeti ukrán nyelvű szöveg nyomtatásban napvilágot látott volna, Leonyid Pervomajszkij, mint ez a vers szövegéből is kitűnik, már Magyarországon, pontosan Kunszentmártonban, 1944 egy novemberi éjszakáján írta. A címadó *Budapesti levél* pedig már 1945 januárjának költői terméke, a magyar főváros ostromának, felszabadításának verses krónikája, tehát ugyanaz a téma, amelyet prózában egy másik ukrán író, Olesz Honcsar dolgozott fel, ki éppen ezzel a művével[6] tűnt fel s került az ukrán irodalom élvonalába.

Az első magyar nyelvű szovjet verseskötet kiadója, az Officina 1875 óta működő könyvkiadó vállalat volt,[7] de csak a harmincas években vált közismertté, kitűnő művelődés- és művészettörténeti sorozatai *(Officina Könyvtár, Officina Képeskönyvek, Ars Mundi)* révén, különösen a hazánk nemzetközi kapcsolatait dokumentáló képes kiadványaival töltött be missziót. A kiadót vezető Löbl Ödön hazánk felszabadulása után is folytatta, kiadóvállalatának államosításáig — Román Imre vezetésével — tevékenységét; mindjárt a felszabadulás másnapján indította meg vállalatának azt az *Új sorozatát*, amelynek ötödik füzeteként a *Budapesti levél* megjelent.

A magyar sajtó elismeréssel méltatta Pervomajszkij verseit.

„A visszhang, mi versei nyomán kél majd — kétségtelen. El fogja érni, igen hamar eléri majd, hogy szavalni fogják a .sírni, sírni azért se szabad'-ot. A verset, amiben a ‚Szántól a Donig utacska halad, s az úton egy árva lovacska szalad'. S a ‚budapesti csatában, a negyvenötös januárban'-t s a többit is mind, talán az egész kis kötetet. Könnyű lesz szavalni ezeket a verseket, s könnyű lesz velük hatást elérni", írta recenziójában Tápay-Szabó Gabriella[8]. A magyar kritikai irodalom doyenje pedig, az utóbb Kossuth-díjjal kitüntetett Kárpáti Aurél, cikkében a költő munkásságának, pályájának méltatását egybeszövi az adatok ismertetésével, a történelmi előzménnyel, a kínálkozó világirodalmi analógiákkal és — magukkal a versekkel. Petőfi és Pervomajszkij . . . — itt ezt olvassuk erről a témáról: „Különös, szinte titokzatos szálazású az ilyen költői rokonság; egyformán jelent összehangzást és szétkülönbözést. Pervomajszkij költészete is csupán úgy juttatja eszünkbe Petőfit (akit egyébként ő fordított ukrán nyelvre), vagy Puskint, hogy ugyanakkor még inkább megérezteti velünk egyéni elhatároltságát, benső különállását. Más szóval: eredetiségét — hangszínben és hangsúlyban, mondanivalói árnyalásában, művészi formaképzésében, vagyis költői egyéniségének lényegében. S ha így nézzük, már nem hasonlít senkihez, csak önmagához . . . A költő hangja a katonáé mögül is kiérzik. S ez a költő emberséges ember. A szívekben — és saját szívében — állított emléket Budapest drámai felszabadítására."[9]

Kárpáti Aurél cikkének másfél évtized múlva visszhangja, folytatása támadt. Olyan folytatása, amely bizonyítja, hogy a felszabadulás témája, ha az idők folyamán csupán egyikévé lett is a számos magyar—szovjet témának, motívumnak, mégsem veszített erejéből, időszerűségéből. Hazánk felszabadulásának tizenötödik évfordulóján jelent meg a magyar és az ukrán sajtóban Leonyid Pervomajszkij új levele és Kárpáti Aurél új válasza.[10]

„Kedves magyar barátaim! — írta ekkor Pervomajszkij — Barátságunk nem ma született, hanem már régen, közös harcainkban, és kiállta a legsúlyosabb megpróbáltatásokat is, soha senki nem rombolhatja szét." S e kezdő sorok után beszámol arról, milyen magyar irodalmi művek jelentek meg ukránul az utóbbi esztendőkben, és hogyan fordította ő maga Petőfi verseit, hogyan egészítette ki korábbi fordításait az új kiadás részére . . . Végül, visszaemlékezve másfél évtized előtti élményeire — az első magyar nyelvű szovjet verseskötet kiadásának előzményeire —, így fejezi be levelét: „Szeretettel és hálával gondolok a hortobágyi pusztára és a dunántúli dombokra, a nagyvárosokra

[6] Олесь Гончар: *Прапороносці* Київ, 1947. Радянський Письменник. 250 стор.
[7] Vö. *Magyar irodalmi lexikon*. Második kötet. Bp., 1965. 392—93. l.
[8] *Új Szó*. 1945. 100. sz.
[9] *Budapest*. 1945. okt. 33—34.

és a kis tanyákra. Köszönet a szép emlékekért, amelyek csordulásig megtöltötték szívemet."

KÁRPÁTI Aurél így kezdi válaszát: „Kedves Barátom, nem tudom, hol, merre ér utól ez a pár sor, sőt azt sem, egyáltalán szemed elé kerül-e. Mégis hozzákezdek, mert ezen a tavaszon — Magyarország felszabadulásának harmadik lustrumán — különösen jól esik gondolni Reád. Hiszen most tizenöt éve mint jóbarát jöttél el hozzánk, s pár hét múlva szinte régi ismerősökként vettünk búcsút egymástól . . . A Petőfi Sándorhoz írt kunszentmártoni versed pedig, ez a rokonlélekben való tökéletes feloldódásnak remekbe sikerült példánya sokszor arra az elképzelésre késztet, hogy Liszt Ferenc művészete olvadt át így valaha bizonyos ponton Wagner szuggesztív varázslatába. Ahogy itt a Te víziós képzeleted valósággal azonosul Petőfi költészetével — még a hang közvetlensége tekintetében is —, megejtő . . ."

A *Budapesti levél* „utóéletéhez" azonban nemcsak e késői kritikai reminiszcenciák tartoznak. Nem hagyhatom említés nélkül az első magyar nyelvű szovjet verseskötet második kiadását: 1948-ban az Anonymus kiadónál jelent meg, kibővített tartalommal. Az első kiadás hat költeményéhez öt másik vers járult: PERVOMAJSZKIJ 1934—1935-ben írt *Magyar rapszódiák* c. ciklusának négy darabja és a ZALKA Máté emlékének szentelt költemény, *Az utolsó találkozás*. Ezeket PERVOMAJSZKIJ verseinek 1945-ben oroszul megjelent kiadásából fordítottam. És ugyancsak meg kell említenem, hogy PERVOMAJSZKIJ verseivel való első megismerkedésemről, a fordítás körülményeiről rövidebb formában már szóltam a *Budapesti levél* második kiadásához írt előszóban, egy útirajz-kötetemben,[11] a budapesti Látóhatár[12] és a kijevi világirodalmi folyóirat hasábjain.[13] Teljes részletességgel azonban csak jelen visszaemlékezésemben elevenítettem fel az első magyar nyelvű verseskötet történetét.

E történet utolsó akkordjaként még el kell mondanom a kötet költeményeinek témájával való nemrégi különös fordítói találkozásomat.

Több mint húsz esztendővel a debreceni romantikus fordítói kaland után immár teljes apparátussal — ukrán eredetiből, az ukrán—magyar szótár, a hatkötetes ukrán értelmező szótár, a tizenhét kötetes ukrán szovjet enciklopédia és katonai szakszótárak birtokában — Leonyid PERVOMAJSZKIJ *Vadméz*[14] c. regényének fordításakor egyszerre mintha személyes emlékeim tolultak volna fel bennem, mintha olyan tájon járnék, olyan élményben részesülnék, amit egyszer már átéltem életemben. Azután rájöttem, hogy nem fizikai élmények emlékét ébresztette fel bennem a *Vadméz* fordítása, hanem a régi fordítói élményt. Azt, amelyet a *Budapesti levél* verseinek fordítása adott nekem. Először csak egy tulajdonnévvel vált ez tudatossá. A *Budapesti levél* önéletrajzi versei közül a költő ifjúságát idéző *Túl Poltaván* c. költemény refrénje zsongott fel bennem: „. . . Ott, hol kanyarg a kis Beresztovája", s most íme a *Vadméz*nek az a szereplője, akinek sok vonása emlékeztet magára a szerzőre (foglalkozása: újságíró, haditudósító; fanyar természete stb.), a szerző fiatalságának kedves folyócskáját idéző nevet visel: Beresztovszkijnak hívják. Ez még lehetett véletlen találkozás is, de csakhamar tudatára ébredtem annak, hogy visszaemlékezésem érzését mélyebb, lényegbevágóbb elemek is felkeltették.

Egy-egy futó tájélményen kívül az a szituáció, amely a regény igazi középpontját jelenti. A főhősnő, az arcvonalat járó fotoriporternő, a két szemben álló vonal közt, a senki földjén kúszik, miután elvégezte kitűzött feladatát, lefényképezte

[10] *Magy. Nemzet.* 1960. 81. sz. *Литература Газета.* 1961. 1/IV.
[11] *Fehér éjszakáktól a Fekete-tengerhez.* Bp.. 1962. Táncsics könyvkiadó. 216—17.
[12] *Pervomajszkij és a magyar irodalom.* = *Látóhatár.* 1965. ápr. sz. 379—80.
[13] *Зустрічі з українською літературою. Всесаіт.* 1969. № 6. стор 60.
[14] Magyarul megjelent: Bp. 1969. 543 l. Zrínyi katonai kiadó.

a senki földjén kilőtt új típusú német harckocsit. Az ellenség felfedezte a mozgást, és elszabadul a pokol, a fotoriporternő fedezéket keresve, egy bombatölcsérbe gurul alá, és ott . . . „egy halott német katona feküdt, mellette szürke katonasapkája".

Itt fekszik. Sok országot legyőzött
És hivatlanul került ide,
Hol kimúlva, hosszan elvetődött.
Hadd feküdjék. Így kell lennie.

Ez a versrészlet a *Budapesti levél* c. gyűjteményből, *A halott német* c. versből van. . . A regényben pedig ez a pattanásig feszült helyzet így folytatódik: ... . . Varvara még saját lélegzetét sem hallotta. A vér lüktetett a fejében, mintha belülről szét akarná robbantani... Füle mellett most megszólalt valami, és vékony, gyenge hangon dalolni kezdett: a hőségtől ellankadt szúnyog, amely a folyótól szállt ide, rátelepedett Varvara arcára, a füle mellé. Varvara pedig először a szúnyog hangját hallotta, majd érezte rövid, éles szúrását, és ettől nevetni kezdett ijedtségén. Meghallotta saját nevetését, és már tudta, hogy semmi baja nem esett, hogy azért van csönd a mezőn, mert mindkét oldalról abbahagyták a lövöldözést."[15]

Ugyanezt a szituációt, ugyanezt a hangulatot, amely itt fontos epikai részlet, az első magyar nyelvű szovjet verseskötetnek *A győztes* c. költeménye lírai formában érzékeltette:

. . . Hasmánt lapulunk le a tűlevelek hamujára,
Hang nélkül. Akár a halottat: a föld boritott el.
. . . Szorítja, szakítja szivünket a tompa borongás.
. . . És ekkor a vészbe, motorsüvitésbe vegyülve,
Vad ágyudörejbe, viharzokogásba szövődve,
Mint távoli, elfeledett korok éteri hangja,
Szólal meg egy álmatag ének a béke-világról.
. . . Már pirkad. A kis csoda-hang csak erősbödik egyre,
Parányi csapásai: egy pici szárny suhogása.
Már sejtem: e hang, ami itt zizegőn tovazümmög,
A béke e harsona-hangja — egy árva bogárka.

A több mint két évtizeddel egymástól elválasztott művek tartalmilag oly hasonló, műfajilag oly eltérő elemeit azért tartottam szükségesnek e visszaemlékező cikkben felidézni, mert az írói alkotás lélektanának ez az érdekes adaléka, az írói tudatban — vagy tudat alatt? — felraktározott és évtizedek múltán ismét formába kívánkozó, apró epizódnak látszó s valójában a pszichikai lényeget jelentő részlet ilyetén megjelenése éppen az első magyar nyelvű szovjet verseskötet tartalmával és fordítói élményével kapcsolatban merült fel.

RADÓ GYÖRGY

Két elsüllyedt folyóirat a felszabadulást követő évekből. A munkásírók csoportja, mely a magyar irodalom egyik legnehezebb korszakában, a negyvenes években bontakoztatta ki harcát a háború és a fasizmus ellen, s egymás után bocsátotta ki — kijátszva a korabeli cenzúrát — a különböző antológiákat *(12 költő*, 1940; *Mai könyv*, 1941; *Tollal és szerszámmal*, 1941; *Új Almanach*, 1941; *Március*, 1942; *Mérleg*, 1942; *Hét hang*, 1942; *Magatartás*, 1943; *Mérték*, 1943; *A Munkás Könyve*, 1943), a felszabadulás után friss lendülettel látott újra munkához.

1. *Augusztus — Szeptember — Október — November.*

Április 4-én szabadult fel az ország, és 1945 augusztusában már megjelent a munkásírók csoportjának első, felszabadulás utáni folyóirata, melyet havonkénti megjelenésre szántak.

[15] I. m. 233—34.

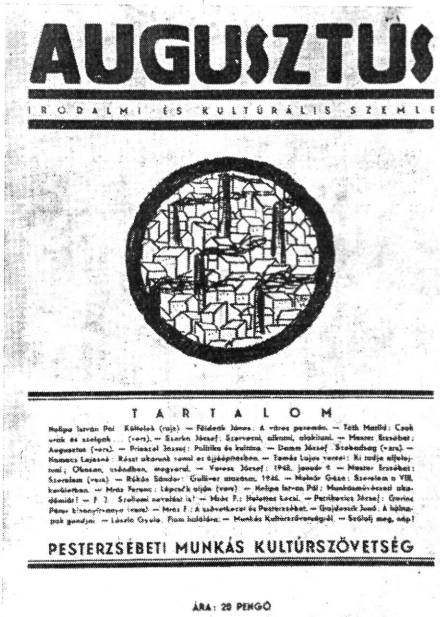
AUGUSZTUS
IRODALMI ÉS KULTÚRÁLIS SZEMLE
TARTALOM
PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTÚRSZÖVETSÉG
ÁRA: 20 PENGŐ

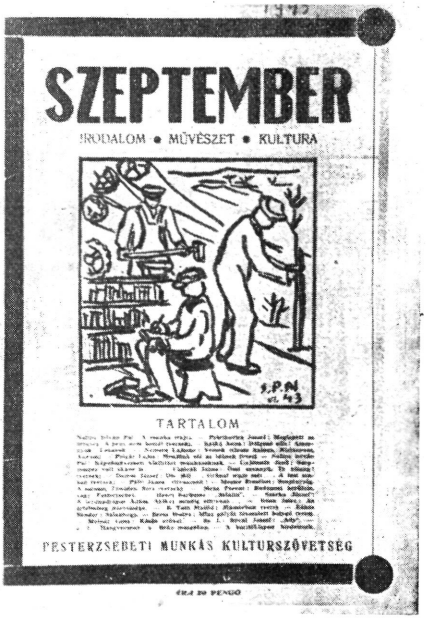
SZEPTEMBER
IRODALOM • MŰVÉSZET • KULTURA
TARTALOM
PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTURSZÖVETSÉG

OKTÓBER
1945
IRODALOM • MŰVÉSZET
KULTURA
TARTALOM
PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTÚRSZÖVETSÉG
ÁRA 20 PENGŐ

NOVEMBER
IRODALOM ~ MŰVÉSZET ~ KULTURA
TARTALOM
PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTÚRSZÖVETSÉG
ÁRA 30 PENGŐ

Összesen négy száma látott napvilágot, mindegyikük a megjelenés hónapjának nevét viselte: *Augusztus, Szeptember, Október* és *November*.

Felelős kiadóként az első három számon FÖLDEÁK János neve áll, az utolsón MRÁZ Ferencé. FÖLDEÁK János indította és fogta össze a folyóiratot, illetve a köréje csoportosult írókat, s vitte tovább azokat az eszmei kezdeményezéseket, melyekért az illegalitás nehéz korszakában a kis Ilkovicsban annak idején összejöttek, tanácskoztak, tervezgettek a baloldali írók. A tervezgetés ebben az új korszakban már reális talajon születik újjá — a folyóirat vezető cikkeinek ez a témája. FÖLDEÁK János *A város peremén* címmel indítja meg a kérdés kibontását, s a mindenünnen felhangzó, unalmassá mégsem váló „újjáépítés" JÓZSEF Attilát juttatja eszébe, akinek útját folytatni akarják, eszméit valóra váltani a felszabadult ország írói, költői: „Szabadok lettünk — írja FÖLDEÁK, — s így újjászülethettünk, és érezzük és tudjuk, hogy a város peremének sorsáért és jövőjéért felelősek vagyunk . . . "

TAMÁSI Lajos *Hogyan is állunk?* című vezércikkében folytatja a *Szeptember* című, *Irodalom — Művészet — Kultúra* alcímet viselő második számban FÖLDEÁK János gondolatmenetét: az érdekli, ami az események mélyén végbemegy, „mint rugó és mozgatóerő, a szellemi és erkölcsi magatartás a történelmi változással szemben, az érzések feszültsége . . . ". Az, hogy megvan-e az erő az új feladatokhoz: „Azt a különbséget, mely a jelen és a múlt között van s melyet, ha látsz, minden forradalmas és szabadsággal teli . . . " Az *Októberben* ismét FÖLDEÁK János tér vissza a kérdésre *Irodalmi válság vagy papírhiány?* című vezető írásában, s keresi a választ a magyar írók hallgatásának okaira. A negyedik szám, a *November* első cikkét SZARKA József írta *Az irodalomban »felmerülők«* címmel. Visszatekint a felszabadulás előtti korszak irodalmi életére, a különböző irodalmi árnyalatokra — népi, urbánus, munkásirodalom —, s tömör értékelésében találóan tapint rá az igazságra. „József Attilából a munkássors csiholta ki a klasszikus alkotásokat, Németh Lászlót szolidarítása hajtja a nép felé, Illyés Gyulában meg a zsellérfiú emelkedik európai magaslatra példaadó szintézisben . . . " Megállapítja, hogy ismét eljött az eposz korszaka. „A levegőre jutó ember első eszmélkedését, első mozdulását, életösztönét éli a mi korunk. Lehet-e eposzibb tárgy, mint ennek a heroizmusnak a megéneklése?"

A folyóirat megtette az első lépéseket: lapjain teret adott a kor heroizmusának megéneklésére. Számtalan írás őrzi e kísérlet tanúságát: FÖLDEÁK János versei *(Őszi savanyú, Te bitang!, 1945 őszén)*, melyekben a költő keményen, nyíltan szól a korról, a 22 éves TAMÁSI Lajos versei *(Ki tudja elfelejteni?, Okosan, csöndben, magyarul, Hiába nézem a szemed, Ujjaidból csillag lobban, Külvárosok, Piros ének őszi szélben . . . , Jövendő)*: „végre legyen hős és magyar az értelem . . . " s más, kevésbé ismert költők egy-egy verse.

S az ismeretlenek írásai a kort, a felszabadulás utáni hónapok hangulatát szinte naplószerű hűséggel rögzítik. Ilyen például NEMECZ Lajosné hatsorosa, az *Orosz katona;*

Fegyvere vállán,
ferde szemében idegen tájak, sárga folyamok
rejtett fénye ül.
Eszébe jut a felesége,
csöppnyi kis háza, kicsiny faluja
és tünődik az igazságon.

Ez a tiszta emberség és a szabadság okozta derű és bizalom árad POLGÁR Lajos *(Menjünk elé az időnek)*, MESTER Erzsébet, DAMM József *(Szabadság!)*, MRÁZ Ferenc („. . . Megérzem jöttét valami szépnek, / Szabadságnak / Egyenlőségnek, / Testvériségnek!), PETRIKOVICS József *(Húszévesek dala)*, B. TÓTH Matild, BERTA Ibolya, KÁRPÁTI Kamil, POLGÁR Lajos, NÁDAS Erzsébet verseiből. Ez árad a novellákból: LÁSZLÓ Gyula, MOLNÁR Géza, RÓKÁS Sándor, GAJDOSSIK Jenő, SZARKA József, KOVÁCS József, VERES

József és mások elbeszéléseiből, riportjaiból. Ezt tükrözik a folyóirat politikai írásai (Róna Imre: *Az értelmiség jelentősége*, Prieszol József: *A szakszervezetek jelene és jövője)*, valamint az ismertetett könyvek (Révai József: *Ady*, Davies: *Moszkvai jelentés*, Illyés Gyula: *Hősökről beszélek)*.

A folyóirat mind a négy számának borítólapján Nolipa István Pál festőművész egy-egy rajza látható *(Kültelek, A munka, Gyárváros, Gyárrészlet)*, s ugyancsak Nolipa tollából minden számban található egy cikk, mely alapvető kérdést vet fel *(Munkásművészeti akadémiát!, Képzőművészeti kiállítást munkásoknak, A művészet társadalmi kérdése, A művészettörténelem és dialektikája)*.

F. J. szignóval Földeák János a munkások szellemi nevelését sürgeti *(Szellemi nevelést is!)* az első számban; az utolsóban pedig a szerkesztői üzenetek rovatban a munkásokat arra figyelmezteti, hogy a dolgozó nép számára csak ezután következnek a legnehezebb feladatok: a spekulálók, pénzrontók, szabotálók elleni harcban nyugalomra és türelemre van szükség, s ha kell, ökölre *(Még ököllel is . . .)*; majd a Munkás Kultúrszövetség feladatairól szól *(Kenyér és kultúra)*.

A *November* után megszűnt a munkásírók csoportjának folyóirata. A kortársak emlékezete szerint az akkori kormányzat nem adta meg a lapengedélyt, s a nagy lelkesedéssel és a szerkesztők áldozatkészségéből, nagyon is szűkös anyagi eszközeik segítségével létrehozott irodalmi—kulturális folyóirat négy szám után elhalt — de tanúskodik negyedszázad után az újrakezdés lendületéről.

2. *Külváros.*

Visszatérve a háború idején született kiadványokhoz, az egyik 1940-ben született versantológia, a 12 költő előszavában így írt a mártír írók sorába tartozó Csömöri József, a munkásírók csoportjának egyik igen tehetséges, fiatalon elpusztult tagja: „. . . Lesz egy kor, amely már időben távol a mától, ítéletet mond majd a ma — számára a tegnap — fölött . . . Lesz egy kor, amelynek magyarsága minden bizonnyal megkérdi majd azt is, hogy mi mondanivalójuk volt ezerkilencszáznegyvenben a magyar költőknek? S hogy mondtak-e egyáltalában valamit? . . . e szavak — melyeket az ő kötött mondataik őriznek — szervezik meg a jövőt egy olyan kor magyar költői számára, amikor több tere lesz az őszinte szónak . . . "

E gondolatok jegyében hozták létre 1946 őszén új lapjukat a csoport tagjai, Földeák János kezdeményezésére. A *Külváros* című pesterzsébeti kulturális szemle pénzügyi segítséget hivatalosan nem kapott, papírt azonban igen. A folyóiratot társadalmi munkában szerkesztették, de csak három számra futotta anyagi erejükből. Az első, azaz októberi szám fejlécén a következő nevek szerepelnek: felelős szerkesztő Bakó József, szerkesztik Földeák János, dr. Kovalovszky Miklós, dr. Lakatos László és Palágyi Andor. Felelős kiadó Böhm György — aki Pesterzsébet első, hároméves tervét összeállította. A képzőművészeti rovatot Nolipa István Pál vezette, aki már 1922 óta részt vett a munkásmozgalomban. A második számban Hódy Imre neve is a szerkesztők között szerepel, s Nolipa István Pál emlékezete szerint Szarka József is részt vett a lap összeállításában.

Az első szám vezércikkét Földeák János írta *Külvárosok, kultúra nélkül* címmel, s a cikk egyben a lap programját is meghatározza: a legfájdítóbb hiányérzetet a külvárosok kultúranélkülisége okozza, ezen kell hamarosan segíteni.

Ezt a kérdést fejti ki több másik cikk, más-más oldalról, például a *Színjátszás a külvárosban, A csepeli munkásoktatás, Külvárosok az újjáépítésben*. Ami a szépirodalmi részt illeti; a novellákban a városi élet, a gyári munka lép előtérbe. Rideg Sándor *A csodálatos gépezet* című novellájának is ez a témája, erről ír *Zúgnak a gépek* című riportjában Maglódi Magda (csepeli W. M. gyárról), Bakó József pedig *Pesti jány* címmel írt elbeszélést. A versek harmonikusan illeszkednek a lap profiljához, így Módos Ferenc *Kül-*

városi utcája (Úgy ismerem már a hosszú utca /szürkére koptatott köveit,/ a sarki szatócsot, mellékutcák / locsoltszélű szövevényeit . . . / A mélyülő repedéseket is / a lélekző város falain . . .), TAMÁSI Lajos *Barátaim, a költők szóljanak* című költeményében a szabaddá vált költő friss hitével hív (Barátaim, a költők szóljanak! / Ágyú se bőg, és bomba se robban, / s növekedik a legszebb gondolat / gyárak mélyén és külvárosokban. / A felelősség súlya ránkszakad: / az igazit, s a szépet s egyre jobban!).

Színjátszás a külvárosban című írásában SCHELKEN Piroska magas színvonalú színházi kultúrát igényel a külvárosok lakói számára. DUKKON István ugyanezt az igényt fejezi ki a filmmel kapcsolatban. A *Szemlé*ben NOLIPA István Pál NAGY BALOGH János (1874—1919) művészetét ismerteti, majd könyvkritikák következnek (NAGY István, és Alekszej TOLSZTOJ egy-egy regénye, a *Móricz Zsigmond ébresztése* című emlékkönyv).

A *Külváros* második, októberi számának *Életforma és kultúra* című vezércikkében KOVALOVSZKY Miklós reagál az előző szám vezető cikkére, melyet FÖLDEÁK János írt. KOVALOVSZKY a peremvárosok népművelésének megszervezését sürgeti. „Mi, akik osztályhelyzetünknél fogva vagy a sors véletlenéből — a kettő talán itt ugyanazt jelenti — a külvárost vállaltuk otthonunknak, s a szellem szolgáinak valljuk magunkat, a jelen minden nehézségét vállaljuk, hogy kiemeljük a külvárosok népét szellemi elszigeteltségéből és süllyedtségéből, felkeltsük benne a művelődés igényét és szeretetét . . ." *Már nem hallgatnak a magyar írók* című cikkében FÖLDEÁK János örömmel regisztrálja a *Társadalmi Szemle*, a *Szocializmus*, a *Magyarok*, a *Valóság*, a *Fórum* és a több évi kényszerű hallgatás után újra élő *Válasz* megjelenését, s azt a reményét fejezi ki, hogy jelentkeznek hamarosan az új, fiatal írók, költők, akik felfrissítik a magyar irodalmat. Ebben a számban néhány magyar szerző elbeszélését találjuk és egy CSEHOV-novellát, a *Bosszút*; két verset — VIDOR Miklós *Rend* és BERDA József *Vasárnapi öröm* című versét. A *Szemle* rovat szerencsés kézzel válogatta ki a könyvismertetéseket: BÖLÖNI György: *Hallja kend, Táncsics;* RIDEG Sándor: *Urak országában;* BAKÓ József: *Hinár* (KOVAI Lőrinc ismerteti); RÉVAI József: *Marxizmus és magyarság;* KOLOZSVÁRI-GRANDPIERRE Emil: *Lófő és kora.* Több kisebb helyi kulturális eseményről ad számot a lap, így például MOLNÁR Géza ismerteti a CSEHOV-estet, melyet a Magyar Kommunista Párt pesterzsébeti szervezetének központi színjátszó csoportja mutatott be 1946. október 19—20-án.

A folyóirat harmadik s egyben utolsó száma decemberben jelent meg — kár, hogy megszűnt, hiszen éppen ez a szám mutatja, hogy a lap erőteljesebben kezdett kibontakozni. Gazdag írói névsor, az írók, költők nevét többnyire ismerjük az 1945 előtti antológiákból: BAKÓ József, BENJÁMIN László, FÖLDEÁK János, KOVAI Lőrinc, KOVALOVSZKY Miklós, MÁNDY Iván, SZÜDI György, TAMÁSI Lajos, VAÁD Ferenc. A borítólapon NOLIPA István Pál rajza — egy öreg munkás portréja látható.

KOVALOVSZKY Miklós *Szellemi igényeket!* című vezércikkében továbbviszi az előző számban kifejtett gondolatokat. Keserűen szól a szellemi igénytelenségről, s még inkább sürget: „a külvárosok népének munkáskultúrát kell adnunk, olyan műveltséget, amelyben megvan a kultúra teljessége, egyetemessége, de amely mégis sajátosan az övék, munkásoké, közel áll hozzájuk, életük szerves része, tartozéka, mert az ő világukban gyökerezik. Ennek a nagyjelentőségű, évtizedek mulasztását pótló és talán évszázadok sorsát, a jövő útját kijelölő munkának nyomait várjuk, lessük reménykedve másfél év óta . . . "

A Külváros harmadik számában megjelent írások mind ezt az igényt szolgálják, így SZÜDI György két verse: *Dal a csavarról* és a *Szövőszékhez;* BAKÓ József *Tanonciskolában* című verse; KOVAI Lőrinc *Marx Károly Londonban* című elbeszélése; TAMÁSI Lajos *Kiáltsatok a szívverésre!* című verse, hasonlóképpen a könyvek, melyekre az olvasók figyelmét felhívják: SZIMONOV: *Nappalok és éjszakák,* HEMINGWAY: *Akiért a harang szól,* FÖLDEÁK János: *Kenyérkeresők.*

Itt jelent meg először Benjámin László *Három kétely kapujában* című nagy költeménye.

A vers két utolsó szakaszát idézzük:

Az életük egy az enyémmel,
ezért tudtam mindig magamról
szólni; a magam életében
elmondtam mindent társaimról.
Jövőjükben láttam jövőmet,
egyformán sujtott, ami múlt.
Higgyétek el, mindig őszinte voltam,
bár magam iránt gyakran elfogult.

S ahogy a kör visszatér önmagába,
úgy térek vissza önmagamhoz én.
Nyolc éve kiáltok a nagyvilágba,
meghallotta hangomat a szegény,
arcomon arcát látta. Ime, ujra
megérkeztem, most bezárul a kör.
Nézd meg magad benne — talán
homályos,
de őszinte és kerek e tükör.

Markovits Györgyi

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Szenczi Molnár Albert V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek dedikált könyvei a Vatikáni Könyvtárban[1]. Dézsi Lajos máig elavulatlan XIX. századi forráskiadványa,[2] Turóczi-Trostler József kimerítő részletességű, viszonylag friss szintézise[3] után hogyan lehet még újat mondani Szenczi Molnár Albert és Heidelberg viszonyáról? Rendkívül szerteágazó tudományos kapcsolatainak Heidelberg-centrikus vizsgálatával bizonyosan. Ez a megközelítés is sokrétű lehet. A kínálkozó lehetőségek közül emelünk ki most egy véletlenül megnyugtatóan megoldható kérdést: mi történt azokkal a könyvekkel, melyeket Molnár Albert egyik patrónusának, V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek dedikált, illetve a heidelbergi bibliotékának ajándékozott?

Minden Baedeker megírja, hogy Heidelbergben egykor a Szent Lélek téren álló Heiliggeist-Kirche adott otthont „a művelt Németország legnagyobb kincsének", a pfalzi választófejedelmek adományaként létrejött világhíres könyvtárnak.[4]

Ez az egyetemi célokat is szolgáló gyűjtemény évtizedeken át kutatóhelye, tudományos kincsestára volt a Heidelbergbe özönlő magyar diákoknak és tudósoknak, így Szenczi Molnár Albertnek is. Itt helyezték el a pfalzi választófejedelemnek dedikált ajándékkönyveket, mint Szenczi Molnár könyveit is. De csak 1622 előtt, mert mindjárt a harmincéves háború elején, ez év szeptemberében Tilly és csapatai hosszú ostrom után végleg elfoglalták a várost. Feldúlták és kirabolták az európai protestantizmus metropolisát; megkínozták Molnár Albertet is — gúzsba kötötték, majd csigára vonva gyertyával perzselték a hasát, miként ezt Kálvin-fordításának egyik címlap-metszete megörökíti[5] —, kirablása azonban mégsem volt végzetes: könyvei megmaradtak.

[1] 1967—68 telén háromhónapos itáliai tanulmányutam egyharmadát a Vatikáni Könyvtárban folytatott kutatásokkal tölthettem; így kerültek elém Szenci Molnár Albert dedikált könyvei. „Felfedezésük" tulajdonképpen véletlen eredménye, mert nem azzal a tudatos szándékkal nyomoztam utánuk, hogy a Vatikánba került heidelbergi könyvtár magyar vonatkozású anyagát tanulmányozzam, csupán esetleges bejegyzéseket reméltem a kötetektől. (K. S. I.)

[2] Szenczi Molnár Albert *Naplója, levelezései és irományai.* Kiad. Dézsi Lajos. Bp. 1898. A továbbiakban: SzMA Naplója.

[3] Turóczi-Trostler József: *Szenczi Molnár Albert Heidelbergben.* = *Magyar irodalom — világirodalom.* II. köt. Bp. 1961. 109—155.

[4] Vö. pl. *Das ist Heidelberg.* Führer durch Stadt, Schloss und Umgebung . . . 10. verbesserte Aufl. Heidelberg é. n. 20. A templom egykorú szűkszavú jellemzése Szepsi Csombor Márton klasszikus útirajzában: „Két kivalyképpen valo temploma vagyon ez városnak. Eggyk az sz[ent] Lélek, ez az föbbik szinten az piatzon epitetet . . ." Szepsi Csombor Márton *Összes művei.* Kiad. Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter. Bp. 1968. (Régi Magyar Prózai Emlékek I.) 263. l.

[5] Vö. Dézsi Lajos: *Szenczi Molnár Albert (1574—1633).* Bp. 1897. (Magyar Történeti Életrajzok.) 212. l.

V. Frigyes rosszabbul járt. Miután TILLY már a nevezetes fehérhegyi csatában is megverte, véget vetvén ezzel kurtára mért „téli királyságának", most a holland száműzetésbe kergetett „Winterkönig" egykori hatalmas könyvgyűjteményére is rátette a kezét. Az utolsó egyleveles nyomtatványig lefoglalta, aztán Miksa bajor választófejedelem sietett teljes egészében odaajándékozni XV. Gergely pápának. XV. Gergely rövid uralkodása (1621—1623) alatt alighanem azzal tette nevét leginkább maradandóvá, hogy megszervezte e roppant könyvgyűjtemény Rómába szállítását, s külön, összefüggő könyvtári egységként felállíttatta a Vatikánban a Biblioteca Palatiná-t. A könyvek elszállításának szakmai felügyeletével Leone ALLACCIt (1586—1669), a neves görög specialistát, a Vatikán későbbi híres könyvtárosát bízta meg, aki a sikerrel végrehajtott feladatról írásos jelentést is készített.[6]

Mindezek fényében most már megvilágosodik, miért nem talál az érdeklődő első kiadású PÁZMÁNY-műveket a Vatikánban (először természetszerűen ezek kézbevételére tesz kísérletet): az ellenreformáció egykorú irodalma helyett miért éppen a protestantizmus képviselteti magát négy SZENCZI MOLNÁR-kötettel is?! Jóllehet MOLNÁR Albert itt őrzött könyvei közül csak kettő származik bizonyíthatóan a heidelbergi állományból, a vatikáni Biblioteca Palatina módszeres, *magyar szempontú* átkutatása bizonyosan megérné a fáradságot.[7] A törzsállomány és az ajándék-könyvanyag szakértő végigbúvárlása feltehetően gazdagítaná ismereteinket Heidelbergnek a régi magyar szellemi életben játszott szerepét illetően. E szép könyvtörténészi feladat elvégzésére óhajtunk buzdítani, amikor — fotómásolattal is illusztrálva — bemutatjuk a Vatikán két, sajátkezűleg dedikált SZENCZI MOLNÁR-kötetét.

Az egyik a *Lexicon Latino—graeco—hungaricum* második, 1611-es hanaui kiadása (RMK I. 427.). Mai könyvtári jelzete *Palatina V. 1664.* A Biblioteca Palatina könyvkötéseit feldolgozó Ilse SCHUNKE szerint[8] kötése „Pappd. Weisses Pergamentmit Klappen", s VI. Pius pápa könyvkötőjének kezeműve. Gerincének felső részén: *LEXICON / 1729. / Latinograecum Hungaricum / B / 2.26 / LEXICON LAT: GRAECO-HVNGAR: / Alberti Molnar.* Alulra — „numerazione da conservarsi" címén — ugyanazt az exlibris-t ragasztották, ami fotónkon a fedőlap belső oldalának bal felső sarkában látszik. Az első kötéstábla felső részén is régi kézírásos jelzet: *C. 21.*

A címlap előtti őrlevél rectóján SZENCZI MOLNÁR Albert 1. sz. reprodukciónkon bemutatott sorai. (Ennek 5. sorában *septemviri* helyesen *septemviro.)* Az előzéklevél első lapjának bal alsó sarkába ragasztott egykorú ex libris-en piros ceruzával a később áthúzott *8477*-es szám látható.

A hódoló ajánlás alá MOLNÁR Albert nem írt dátumot, de naplójába feljegyezte, mikor járult az ifjú, akkor még mindössze 15 éves uralkodó színe elé. A szótár *Epistola*

[6] Vö. *Schenkung der Heidelberger Bibliothek durch Maximilian I. Herzog und Churfürsten von Bayern an Papst Gregor XV. und ihre Versendung nach Rom.* Mit Originalschriften von Augustin THEINER. München 1844.; *Zur Geschichte der alten nach Rom entführten Bibliothek zu Heidelberg.* Von Anton RULAND. Besonderer Abdruck aus dem XVII. Jahrgange des Serapeums. Leipzig 1856.; *Relazione sul trasporto della Biblioteca Palatina da Heidelberg a Roma* scritta da Leone Allacci ed ora per la prima volta pubblicata da Giovanni Beltrani. Bologna 1882. (Estratto dalla Rivista Europea — Rivista Internazionale.); Curzio MAZZI: *Leone Allacci e la Palatina di Heidelberg.* Bologna 1893.

[7] A múlt század közepén — DUDIK: *Iter Romanum.* Bécs 1855. c. könyvét ismertetve — NAGY Iván a Bibliotheca Palatináról szólva már jelezte, hogy a „Vaticananak ez osztályát tevő kéziratgyűjtemény Heidelbergből került Rómába . . . Dudik csak három codexet nézett által. Reánk vonatkoznak ezekben a következők . . ." *Magyar Történelmi Tár.* 1857. 245—246. l.

[8] Ilse SCHUNKE: *Die Einbände der Palatina in der Vatikanischen Bibliothek.* Bd II. Katalog. Città del Vaticano 1962. (Studi e Testi 217.) 673. l.

Illustrissimo Principi ac Domino
Dn. FRIDERICO V. Sacri Rom.
Imp. Electori, Comiti Palatino Rheni,
Duci Bavariæ,
Serenissimi Principis septemviri,
FRIDERICI IIII. Pie m. de studiis
nostris & Christi Ecclesiis optimè meriti
Patris, Summi Dei filio, Domi-
no suo clementissimo,
Vitæ diuturnitatem & incolumitatem,
Studiorum meremensium maximum,
Utilium Linguarum cognitionem multiplicem,
Felicitatem & gloriam sempiternam,
Salutem denique æternam, ab Ommipo-
tenti Deo Patre Luminum
precans ex animo,
HOCCE
Lexicon Latino-Græco-Ungaricum
In
Animi grati & observātis testimonium

Humiliter offert ac
dono dat

Albertus Molnar
Auctor

1. sz.

Serenissimo & Potentissimo
Principi ac Domino,
DN. FRIDERICO V. S.R.I.
Archidapifero & Electori primario,
Bavariæ Duci: Domino suo
clementissimo,
Hunc librum ex Germanico factum
Ungaricum,
In
Grati animi Testimonium,
Fidelis subjectionis Arrham,
Summæ, secundum Deum, fiduciæ Indicium,
offert & dono dat, atq; in
Instructissimam Bibliothecam Electoralem
memoriæ causâ reponi optat,

Serenissimæ Ipsius Celsitudinis

Humilis Servus

Albertus Molnar
Ungarus Interpres

2. sz.

dedicatoriája 1611. március 7-én kelt Marburgban, két nappal a nyomtatás befejezése előtt. („9. Martii. Elvégezetetött a Lexicon nyomtatása Hanaw."), s e hó 24-én SZENCZI MOLNÁRT már fogadta is a választófejedelem: „24. Martii Heidelbergae accessi sacram sinaxin, donavi electori Friderico V. Lexicon, coenavi in palatio feria secunda Paschatos."[9] A szokásos pénzjutalmon kívül — amiről ezúttal nem tájékoztat — még abban a megtiszteltetésben is részesült, hogy húsvét másnapján a palotában[10] ebédelhetett.

Itt kell megjegyeznünk, hogy 1612. augusztus 21-én ismét tisztelgett V. Frigyesnél: „21. Augusti exhibui electori haeredi biblia Ungarica." — jegyezte fel naplójában.[11] A KÁROLI-bibliának ez az általa sajtó alá rendezett 1612-es oppenheimi edíciója (RMK I. 434.) nem szerepel neve alatt a Vatikáni Könyvtár katalógusában, de feltehető, hogy dedikált példánya úgyszintén megmaradt, s a bibliák közül előkereshető.

Másik dedikációját a *Postilla Scultetica* (Oppenheim 1617. RMK I. 475.) őrzi. Mai könyvtári jelzete *Palatina IV. 1223.* Kötése még oppenheimi eredetű: „Pappd. Weisses Pergament", aranymintás díszítéssel.[12] Gerincén egykorú kézírással, illetve kis papírvignettákon: *1646 / Palatina / IV 1223.* Alul: *87 / II. P. 3. / 18.* Az első kötéstábla felső részén: *C. 163.* SZENCZI MOLNÁR Albert 2. sz. reprodukciónkon bemutatott ajánló sorait itt is a címlap előtti őrlevél rectóján olvashatjuk.

Abraham SCULTETUS (1566—1624), „Az Rhenus víze mellékén regnáló Frideric Palatinus Hertzegnec Heydelbergaban Udvari fö Prédikátora"[13] e művének magyar fordítását MOLNÁR Albert tehát már egyenesen a választófejedelmi könyvtárban óhajtotta elhelyezni. Hogy ez mikor történt, arra nincs pontos adatunk, de megközelítőleg visszakövetkeztethető. A *Postilla Scultetica* ajánlólevele Oppenheimben kelt 1617. április 3-án. SZENCZI MOLNÁR ekkor már nem vezetett rendszeresen naplót, könyvének megjelenését sem örökítette meg, de azt elárulja, hogy április 30-án Heidelbergben tartózkodott, ekkor kapta meg az oppenheimi skólamesterséget. Május 8-án költözött Oppenheimba,[14] Frigyes előtt tehát április végén vagy május elején tiszteleghetett a *Postilla Sculteticá*val.

A mecénás választót itt üdvözlő verssel is köszönti másik Scultetus-fordítása, az 1618-ban megjelent *Secularis concio Evangelica* (RMK I. 482.) BETHLEN Gáborhoz címzett latin ajánlólevelében, meg az 1621-es heidelbergi *Imádságos könyvecske* (RMK I. 514.) élén egyik jeles patrónusaként ugyancsak „az csehországi felséges Friderik királt, ez Palatinatusnak kegyelmes fejedelmét" nevezi meg. Szótára 1621-es kiadásának (RMK I. 513.) ismét BETHLEN Gábort megszólító ajánlása pedig mintegy összefoglalóan mond köszönetet Frigyesnek az őt és családját pártfogoló egykori segedelmekért.[15]

Miként fentebb jeleztük, a Vatikáni Könyvtárban még két SZENCZI MOLNÁR-kötetet őriznek: a latin—magyar szótár első, 1604-es nürnbergi kiadásának (RMK I. 392.) két példányát. Jelzetük *Racc. T. IV. 2066.* és *Barberini Y. V. 37.* Különféle leltári számokon kívül e kettőben nem található bejegyzés; jelzetük is mutatja, hogy más gyűjteményesoportból, nem a Biblioteca Palatinából valók.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN—KULCSÁR PÉTER

[9] SzMA *Naplója* 52. l.

[10] A Heidelberger Schloss XVII. század eleji látnivalóinak lelkes hangú leírását l. Szepsi Csombornál: I. m. id. kiad. 262—263. l.

[11] SzMA *Naplója* 57. DÉZSI Lajos magyarázó jegyzete szerint: „V. Frigyes pfalzi választófejedelem ekkor 16 éves volt (szül. 1596. aug. 26.), s helyette 1614-ig gyámja, II. János zweibrückeni herceg kormányozott."

[12] Ilse SCHUNKE: I. m. 388. l.

[13] L. róla az id. SZEPSI CSOMBOR-kritikai kiadás 557. lapját.

[14] „30. Aprilis ultimo ☿ Heidelbergae in senatu sacro constitutus sum rector scholae Oppenhemicae. 8. Maii migravi in Collegium." *SzMA Naplója* 78. l.

[15] Vö. DÉZSI Lajos közlésével: *SzMA Naplója* 79, 82. l.

FIGYELŐ

A nyelv kommunikatív szerepe. John Desmond BERNAL professzornak, a kiváló fizikusnak és tudománytörténésznek van egy megállapítása a dokumentáció költségvonatkozásairól. Eszerint egyes esetekben és szakterületeken az információ-visszakeresés, a korábbi kutatások eredményeinek dokumentáció formájában való asztalra tétele sokkal költségesebb, mint az adott feladat újbóli kikísérletezése. E megállapítás csak részben igaz. Maga BERNAL is utal erre. Úgy hisszük azonban, hogy e megállapítás részigazságának arányai különösen másak Angliában és Magyarországon. Angliában egyrészt számolni kell azzal, hogy minden gépesítés ellenére, a dokumentációs apparátus fenntartása, órabérre átszámítva, sokkal költségesebb, mint Magyarországon, ahol viszonylagosan olcsóbb a munkaerő. Tény az is, hogy Angliában, ahol az egymással konkurráló ipari magánvállalatok elzárják egymás elől dokumentációikat, gyártástitkaikat, csak igen magas költség mellett lehet gyártásleírásokat, ill. egy-egy technológiai részfolyamatra vonatkozó dokumentációt üzemen kívülről beszerezni. Magyarországon a vállalatok közötti információ-cserének, ha vannak is, nincsenek olyan magas összegeket igénylő elszámolási tételei, mint Angliában. Vegyük ehhez hozzá még azt, hogy Magyarországon éppen a humán tudományok viszonylatában (márpedig az ilyen egyetemi, ill. főiskolai képzettségű személyeket jól fel lehet használni dokumentációs munkákra) bizonyos túltermeléssel kell számolnunk, megállapíthatjuk, hogy ez a bernali összefüggés sokkal kevesebb ponton érvényes, mint Angliában, és hogy az információ-visszakeresés, dokumentációfeltárás akár gépi, akár manufakturális formái sokkal inkább társadalmi szükségletet képeznek. Egyszóval a másoktól való tanulás, ennek minden dokumentációs, bibliográfiai stb. következményével, nagyobb jelentőségű számunkra, mint sok más ország kutatói, kutatóközösségei számára. — Iménti eszmefuttatásunkkal azt a meggyőződésünket kívánjuk alátámasztani, hogy a magyar könyvtárügynek igenis fokozott érdeklődést kell tanúsítania minden olyan elméleti mű, kongresszus vagy szimpózium anyaga iránt, melynek tárgya az információ-átvitel, a kommunikáció, az információ-visszakeresés, az információs rendszerek egymásrahatása stb. Erről az elvi alapról kiindulva bátorkodom a meglehetősen nyelvtudományi vonatkozású szimpóziumot, melyet a Magyar Tud. Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontja közösen rendezett, e helyen röviden ismertetni.

A szimpózium anyaga 1969. július 1—3 között, három egymás után következő napon, öt témacsoportba tagoltan került megvitatásra. A témacsoportokon belül 13 dolgozat anyaga került vitafórum elé. A dolgozat szerzői is többnyire jelen voltak, ám dolgozatukat nem olvasták fel, mivel azok anyagát, előzetes kézbesítés folytán, minden résztvevő megkapta, áttanulmányozhatta. A szimpózium feladata tehát a szétküldött anyag megvitatása volt. A következő témacsoportokat tűzték napirendre: 1. Kommunikációelmélet, 2. Kommunikáció és ismeretközvetítés, 3. A kommunikáció esztétikai vonatkozásai, 4. A kommunikáció technikai vonatkozásai, 5. Kommunikáció és nyelvészet.

Minden egyes témacsoport vitájának vezetésével egy-egy, a témát jól ismerő rapporteur volt megbízva; ez a rendszer biztosította azt, hogy a vita szervezetten folyt és azt, hogy a vitában elért eredmények megfelelő összegezésben is részesültek a vitalezárás előtt.

Szecskő Tamás *A Kommunikáció-elmélet általános kérdései* c. dolgozata, amely egyébként az egész szimpózium elsőként megvitatott dolgozata volt, ha első pillanatra nem is érint könyvtári kommunikációs kérdéseket, olyan vitát váltott ki, ami e speciális szemszögből is figyelemreméltó. Szecskő, sok egyéb törekvése mellett, abban az irányban kutatott, hogy miként lehetne az emberek közötti információs folyamatokat az állatok vagy gépek közötti ilyen jellegű folyamatoktól terminológiailag elkülöníteni. Úgy látta, hogy az emberek közötti információ-folyamatokat helyes lenne „kommunikációnak", minden más információfolyamatot viszont „információ-továbbításnak" nevezni. Nos éppen e ponton merült fel a vita. Ismeretes ugyanis a kibernetikának, ill. a matematikai információ-elméletnek az a megállapítása, hogy minden olyan információi, amely egy adott rendszeren belül a korábbi információkhoz viszonyítva ismerettöbbletet nem jelent: nem információ, hanem redundancia. Nos, ha ezt a meghatározást elfogadjuk, nem nevezhetjük az emberek közötti információ-kicserélési folyamatokat kizárólagos joggal „kommunikációnak", mivel azok gyakran valóban információ-továbbítások, az állatok közötti jeladásokat viszont nem nevezhetjük kizárólagos joggal „információtovábbításnak", mivel azok sokszor redundáns elemeket tartalmaznak, tehát nem kizárólagosan információ-továbbítások. Helyesebbnek tűnik tehát emberi, állati, gépi kommunikációról beszélni. Véleményünk szerint helyes az is, ha a könyvtáron belül is általában „kommunikációkról" beszélünk, akár emberek, akár gépek közötti kommunikációk ezek, akár vegyes jellegűek: emberek és gépek közöttiek. Kommunikáció tehát: információ + redundancia.

De térjünk vissza az információ matematikai értelmezésére. Milyen értelmet nyer az információ egy adott könyvtár, tehát egy adott információ-tároló rendszer viszonylatában? Az előbbiekből kifolyólag olyan értelmet nyer, hogy minden olyan adat, amely az adott könyvtárban, más szóval információ-tárban már valahol megvan, nem információ többé, csak redundancia. Ebből az a paradoxonszerű következtetés fakad, hogy a könyvtár nem is annyira információ-tároló, mint még ennél is inkább redundancia-tároló intézmény.

Mindez arra a kézenfekvő következtetésre vezet bennünket, hogy az információt körüllengő varázst kissé csökkentsük, és a redundanciát értéktelennek tartó alapállást viszont bírálatban részesítsük. Számos olyan információ áramlik be egy-egy adott könyvtárba, ami matematikailag a könyvtári információs anyaghoz viszonyítva valóban eredeti, tőről metszett információ — csakhogy semmi szükség sincs rá, és számos információ viszont nincs meg redundáns formában, aminek viszont többszörösen redundáns formában is meg kellene lennie. Különbséget kell tehát tennünk egy-egy adott könyvtár szempontjából értékes redundanciák és értéktelen redundanciák, értékes információk és értéktelen információk között.

De miként történjék ez a különbségtevés? Ez valójában már távoli múltra tekint vissza, még ha a könyvtárosok nem is kifejezetten ilyen elvi különbségtevési célzattal valósították ezt meg: az olvasótermi könyvanyag elkülönítése, a különféle könyvtári munkafolyamatokhoz szükséges segédkönyvanyag különtartása, a régi és ritka könyvek különgyűjteménybe állítása stb. mind ilyen értékelő akciók: azt jelzik, hogy a különválasztott, félrehelyezett könyvek információi valami módon értékesebbek az átlagkönyvek információinál. A bibliográfia-elmélet manapság már közmegegyezésszerűen különbséget tesz elsődleges és másodlagos információk között (vö. B. C. Vickery, M. Dembowska, Szentmihályi J. stb.). Nos a másodlagos információkat tartalmazó kötetek: a bibliográfiák, repertóriumok, recenziógyűjtemények stb., melyeket nem egy

könyvtár fokozott gonddal kezel és csak kivételesen kölcsönöz, szintén értékességüket tekintve különülnek el az átlagos állománytól.

Próbáljuk most már modellbe foglalni a fentieket. Fel lehet-e állítani egy olyan könyvtári információ-értékelési modellt, amely csak a könyvtári állományból, annak információs halmazából indul ki, és az újonnan érkező gyarapodásokat ehhez viszonyítva: információnak és redundanciának, új, illetve már meglevő, majd ennek alapján értékes és értéktelen anyagnak ítéli? Nem. Fel lehet-e állítani egy olyan könyvtári értékelési modellt, amely az olvasók agyában ismeretként jelenlevő tudást veszi alapul, és minden könyvtári forrásanyagot (könyvet, folyóiratot stb.) abból a szempontból értékel, hogy ez milyen mértékű többletismeretet ad hozzá a már meglevő olvasói ismeretekhez? Azt hiszem ez sem helyes. Ki lehet-e végül indulni értékrendünk felállításánál abból, hogy a legkülönfélébb könyvtári munkafolyamatok végzésekor, ezek megfelelően színvonalas ellátásakor a könyvtárosi adatismeretekhez viszonyítva milyen mérvű többletismeretet biztosít a könyvtári állomány? Úgy gondoljuk, hogy csakis a fenti három szempont együttes számbavétele vezethet a könyvtárba való információ-beáramlás reális értékmérlegeléséhez.

De hiába jutok el a könyvtárba beérkező anyag értékelésének legtökéletesebb kulcsához, ha értékrendszeremhez viszonyítva értéktelennek minősülő anyag beáramlását (ajándékkönyvek, propagandaküldemények, egyenlőtlen értékű csereanyagot szolgáltató cserekapcsolat kultúrpolitikai meggondolású fenntartása stb.) ezzel még sem befolyásolni, sem megakadályozni nem tudom. Az értékelési metodika fokozott alkalmazása tehát nem is a könyvtári anyag beérkezésénél, hanem a feldolgozásra adásnál, illetve a feldolgozás után a katalógusok információs lehetőségeivel való figyelemfelkeltésnél, tehát az olvasóhoz való juttatás mozzanatánál kell hogy érvényesüljön. Az első két kommunikációs fázisban, az anyagbeérkezéskor és a feldolgozásra-adáskor a lehetőségektől függően már igyekeznek könyvtárosaink értékelési elveket érvényesíteni, de a katalógusi informálás érték-útbaigazítási célra való alkalmazása még kidolgozatlan.

Az „információ" és „redundancia" fogalmak köré font gondolattársításunkat elhagyva egy újabb könyvtári vonatkozású kommunikációelméleti területet kell érintenünk, melyre Kovács Máténak a szóban forgó szimpózium 2. témacsoportjában megvitatott *Közlés és közművelődés* c. dolgozata ad alkalmat. Kovács Máté F. de Saussure közlés-modelljét idézi, de nem fogadja azt el megfelelően alkalmazható modellként, mivel — úgymond — „hiányzik belőle a közlő és átvevő közül a közlemény tárgyiasult formája" (kézirat: 6. l.). Mi a magunk részéről nem osztjuk Kovács Máté kifogását a Saussure-i modell dolgában, mivel úgy látjuk, hogy a közlő és az átvevő közötti tárgyiasult közleménnyel Saussure igenis foglalkozik: az írott, illetve beszédszöveg — melyekkel a *Cours de linguistique générale* sokat foglalkozik, — ilyen közlemény-tárgyiasulások. Hogy Saussure a közlemény-tárgyiasulások olyan gyűjteményével, mint egy-egy adott könyv vagy a könyvek halmazával: a könyvtárral nem foglalkozik — ez igaz, de ez már nem is tartozott feladatai közé, hiszen ő a nyelv rendszerét akarja feltárni, melynek a könyv semmiképpen sem eleme. Kovács Máté Saussure mellett Horváth Jánosra is hivatkozik, aki az irodalom fogalmának meghatározása során olyan formában utal az író és az olvasó kapcsolatára, hogy közben az „írott mű" szerepét is hangsúlyozza, ami — mint tárgyiasult közlemény — a két személyt saját testén keresztül egymáshoz köti. Kovács szerint ez a meghatározás sem kielégítő, hiszen „semmit sem mond arról, hogy mit tartalmaznak az írott művek" (7. l.), és arra sem utal, hogy „mire használják az olvasók a művek elolvasása útján szerzett szellemi gyarapodást". Kovács Máté mégis alkalmasnak találja a Horváth-féle meghatározást arra, hogy ebből egy a mai szemléletnek megfelelő, általános közlésmodellt alakítson ki. Kovács a maga közlésmodelljében a közlemény kiindulópontjául „a közlő, az alkotó tudatvilágát", a közlemény

céljául „az átvevő a felhasználó, a feldolgozó tudatvilágát" jelöli meg, amely két végpont között „a közlés, az alkotás" továbbítódik. Modelljében arra is utal, hogy a közlő tudatvilága „a valóság világából" táplálkozik, és hogy az átvevő tudatvilága „a valóság világába", ebbe a hatalmas információ-óceánba adja le végső soron tartalmait. Persze amely címen Kovács Máté elmarasztalta a Horváth-féle meghatározást, t.i., hogy az nem utal az írásművekből merített tanulságok felhasználásának céljaira, ugyanezen az alapon az ő modelljét is elmarasztalhatnánk: az a felhasználási cél, hogy a felhasználó tudatvilága (a viselkedés áttételei révén) a valóság világával lépjen kontaktusba, ez még nem célmeghatározás, e kontaktust „prizmával kell megtörnünk", hogy apró elemeire bonthassuk.

Kovács Máté modelljét vitatva, próbáljuk a célszerűség funkciója szempontjából kissé megvizsgálni a modell átalakításának és alkalmazásának lehetőségét. A célszerűség típusait illetőleg folyamodjunk R. Jakobson nyelvi funkció-modelljéhez. Ismeretes, hogy R. Jakobson munkásságát sok ponton bírálat is érte napjainkban, de éppen funkció-rendszere ritkán adott bírálatra alkalmat ez ideig. Úgy tűnik tehát, hogy munkahipotézisként e funkció-rendszer egyelőre megfelel. Jakobson — mint ismeretes — 6 nyelvi (beszéd) funkciót vesz fel: a referenciális, az emocionális, a konatív, a poetikus, a fatikus és a metalingvális nyelvi-megnyilatkozási funkciókat.

Ne akarjuk mi most e jakobsoni funkciókat olyannyira általánosítani, hogy a közművelődés „általános kommunikációs modelljének" matrix-elemeivé minősítjük át őket, azt állítván, hogy a közművelődésnek van referenciális, emocionális, poetikus stb. célzatossága, de igenis *kíséreljük meg átértékelni e funkciókat a könyvtári olvasás célzatosságainak tipologizálására.*

Ha csak információ-szerzés végett járnának olvasók a könyvtárak olvasótermeibe, ill. ha csak ilyen célzattal vennének ki könyveket, akkor joggal állíthatnánk, hogy az olvasás esetén a jakobsoni nyelvi funkciók közül pusztán a referenciális funkció érvényesül. — E lehetőség képtelensége nyomban világosan áll előttünk, ha a közművelődési könyvtárak olvasóira gondolunk, akik közül sokat az irodalmi élvezet, a költői, prózaírói szépségekben való gyönyörködés célja, tehát a poetikai-esztétikai cél hív a könyv mellé. — Rendben van, elismerjük tehát a referenciális-informatív és a poetikus-esztétikai olvasási célt, de mit jelenthetne olvasásilag a „konatív funkció"? Ha egy adott szervezetet vagy akár az államrendet olyan kommunikáló félként fogjuk fel, amely érdekelt abban, hogy tagjai, ill. állampolgárai így vagy amúgy viselkedjenek, ilyen vagy amolyan attitűdöt tanúsítsanak, akkor e szervezet, ill. államrend a könyvtáraktól bizonyos befolyásolás (ajánló jegyzékek, propaganda kiállítások, prospektusok stb.) ellátását várhatja el. Ez a buzdító, viselkedés-meghatározó, világnézet-befolyásoló hatás elsősorban az olvasás során érvényesül az olvasónál. Persze maga az olvasó is kifejthet olvasásával akarati, viselkedés-befolyásoló hatást: ha például valaki (pl. egy tanár) általa személyesen ismert olvasók között példamutatási célzattal olvas. Akárhogy is vesszük: ilyen akarati hatásmechanizmus érvényesítésére is hellyel-közzel alkalmas intézmény a könyvtár, ill. alkalmas szerep, az olvasó-szerep. — Ugyanígy az emocionális kielégülés számára is lehetőséget nyújt az olvasás ténye, ill. helyzete. — A metalingvális funkció Jakobson-nál az a nyelvi tevékenység, amikor valaki magára a beszédre vonatkozóan tesz fel kérdéseket. Ha valaki a könyvtárban arra vonatkozólag olvas valamit, hogy megtudja, miként tudja elolvasni azt, amit végső soron olvasni szeretne, ezt az olvasási funckciót (melynek legjellegzetesebb formája a katalógus-olvasás vagy levéltári viszonylatban az ún. mutatók, ill. fondjegyzékek olvasása) nevezhetjük metaolvasásnak. — A fatikus olvasási funkció értelmezése nem oldható meg — legalábbis szerintünk — ilyen könnyűszerrel, e nyelvi funkciónak talán meg sem felel semmiféle olvasási funkció.

Az előbbiekkel azt kívánjuk érzékeltetni, hogy könyvtártól, könyvtártípustól függően nyilvánvalóan jelentősen változik az a strukturális kép, amit a könyvtári-

olvasási kommunikációk funkcionális megoszlásáról felvázolhatunk magunknak. A tudományos nagykönyvtárak esetén nyilván a referenciális olvasási, könyvtárhasználati szándék lesz előtérben. A klub-könyvtárak esetén referenciális és poetikai-élvezeti cél is felmerülhet. A gyermekkönyvtárak esetében ismét más a célzatossági spektrum.

Adott könyvtár esetében tudatosan megtervezhetjük, hogy a könyvtár elsősorban milyen olvasási célokat fog szolgálni. Ez tehát egy ideális olvasási cél-spektrumot eredményez. A valóság azonban ettől rendszerint eltérő: a lakóhelyi közelség, a könyvtárosok családi, rokoni kapcsolatai stb., stb. egyes olvasókat arra sarkallnak, hogy kiszolgálást reméljenek olyan könyvtárban, ami az ő éppen fennálló olvasási funkciójuktól eltérő olvasási célok szolgálatára hivatott. Nincs olyan könyvtár, hacsak valami hadititkokat tartalmazó kézirattár nem ilyen, melyben ne érvényesülnének ilyen, eredeti céltól eltérő olvasási törekvések. De hogy milyen mértékben jelentkeznek ezek az álfunkciók, van-e ezeknek időbeli sűrűsödési, ill. ritkulási pontjuk, ez maga is az adott könyvtár kommunikációs modelljének problematikájához tartozik. Mint ahogy ide tartozik a könyvtári kiszolgálás lehetőség-latitüdjének azon vonatkozása is, hogy a könyvtár adott álfunkciós olvasási igényeit milyen mértékben képes kielégíteni.

Mind a Szecskő Tamás dolgozatából, mind pedig a Kovács Máté-féle írásműből fakadó könyvtár-vonatkozású kommunikációs problematika, mint látjuk, olyan összetett, hogy a felmerülő kérdések „kétszer kettő négy" alapon való megoldására semmi reményünk sem lehet: vitáknak, modell-kísérleteknek és felmérési-metodikáknak egész sora szükséges még ahhoz, hogy valamennyire tisztázódjanak a szóban forgó elméleti kérdések.

Csak belemagyarázás lenne, ha azt állítanánk, hogy a szimpózium további dolgozatai kommunikáció-elméletileg könyvtárban is hasznosítható számos egyéb vonatkozást is tartalmaztak. Bizonyos gyakorlatibb következtetések azonban egyik-másik dolgozat tematikájából leszűrhetők. Így például Kovács Máté dolgozatával együtt került megvilágításra Kiss Árpád *Tanulás és közlés* c. dolgozata, amely főleg a tanulási folyamat kibernetikai modellálásával és az ebből fakadó további kérdésekkel foglalkozott. Kiss messzemenően pozitív állást foglal a programozott tanulás mellett. Mivel nem egy könyvtár kifejezetten azt a célt szolgálja, hogy olvasótermében tanuljanak, nem érdektelen elméletileg a tanulás kibernetikájával megismerkednünk. Sőt felmerül a kérdés, hogy amennyiben olyan oktatógépről van szó, amely csak bizonyos feltett kérdésekre adatszerűen válaszol, tehát amely nem visszakérdez, hanem csak informál, tehát ami nem egyedül a tanárt, hanem magát az iskolakönyvet helyettesíti, amennyiben ilyen gépekről van szó, nem lehetne-e ezek elhelyezésénél és használatra bocsátásánál elhelyezési intézményként a könyvtárra gondolni?

„A kommunikáció esztétikai vonatkozásai" c. harmadik témacsoport nem tartalmazott könyvtári, olvasáselméleti szempontból hasznosítható megállapítást. Talán némileg nagyobb figyelmet szentelhetünk a negyedik témacsoport dolgozatainak. Itt egyrészt Tarnóczy Tamás: *Közlés ember és gép között* című dolgozata került megvitatásra. Az itt megvitatott fejtegetések nem általánosságban foglalkoztak az ember és a gép közötti kommunikációs kapcsolattal, hanem abban a vonatkozásban, hogy a hangos szöveget, tehát az emberi beszédet miként lehetne mechanikusan, gépírónő közbeiktatása nélkül, úgynevezett „hangírógép" segítségével papírra vetni. A dolgozatban felvetett sok jelölés-elméleti és kibernetikai megállapítás tanulságos lehet számunkra akkor, ha a könyvtári munkafolyamatok, pontosabban könyvtári információs folyamatok egyikét-másikát gépesíteni kívánjuk. — Ugyancsak a könyvtári gépesítés szempontjából fogadhatjuk érdeklődéssel Muszka Dániel *A kommunikációs lánc* című dolgozatát is, amely végső soron a számológépek közötti kommunikációs rendszer megszervezésével, az adatátviteli rendszerek (telex-hálózat) problematikájával foglalkozik.

A szimpózium utolsó témacsoportja kifejezetten nyelvészeti vonatkozásokat tartalmazott, melyeknek szerzői (Fabricius Kovács Ferenc, Papp Ferenc, Károly Sándor, Szépe György) könyvtári érdekességűnek csak igen sokszoros áttétellel mondható kérdésekkel foglalkoztak.

Célunk az volt, hogy az első magyar kommunikáció-elméleti szimpózium vitaanyagából olyan gondolatokat, kérdésfelvetéseket emeljünk ki, melyek a könyvtár-kommunikációelméletbe is valami vérkeringést vihetnek. Jóformán csak két dolgozat témája tartalmazott e szempontból igazán értékesíthető szempontokat. Ez magyarázza azt, hogy a szimpózium anyagát kihagyásos módszerrel ismertettük és azt, hogy szinte meditációinkat írtuk le a szimpózium ismertetése ürügyén.

Büky Béla

Az Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár kiadványai. Az 1958 őszén alakult Országos Pedagógiai Könyvtár, mely néhány éve ugyancsak országos jellegű pedagógiai múzeumi feladatokat is kapott, nehéz elhelyezési körülményei ellenére is igen gyors fejlődés után felnőtt a reá rótt sokrétű feladatokhoz. Eddigi, egy évtizednél alig hosszabb működése alatt gyorsított iramban, sűrítve tette meg azt a fejlődést, amit más szerencsésebb könyvtárak kedvezőbb tárgyi és személyi feltételektől segítve, a feladatok kiérlelésére szolgáló hosszabb idő alatt, nyugodtabb kísérletezéseket is lehetővé tevő körülmények között tehettek meg. Mint országos jellegű tudományos szakkönyvtárnak, feladatai tudvalevőleg három funkció köré tapadnak: a pedagógia tudományos szakkönyvtári, dokumentációs, valamint iskolai könyvtárhálózati központi funkciói köré. Ezek tartalma a magyar neveléstudományi terület fejlődéséhez igazodva és ennek mozgását követve a mindennapi gyakorlat sodrában alakult ki.

Ez alkalommal és e helyen nem adhatjuk sem a könyvtár sokoldalú tevékenységének, sem fejlődésének ismertető összefoglalását, elemzését vagy értékelését. Célunk itt és most csupán a könyvtár kiadványairól való sommás tájékoztatás. Minthogy azonban egy könyvtár tevékenységének zöme kiadványokban csapódik le, ismertetésük egyben mégis fogalmat adhat a fő tevékenységek irányvonalairól.

1. A könyvtár 1959-ben indította el a *Magyar Pedagógiai Irodalom* című teljes kurrens bibliográfiáját. Ez a nagy formátumú sokszorosított kiadvány évente az előző év teljes anyagát adja. Egy kötet az első, egy a második félévben jelenleg 156 országos és vidéki általános és szakszemlében, közlönyben megjelent pedagógiai cikkeket, egy következő külön kötet pedig az önálló kiadványokat hozza, a hozzájuk csatlakozó név- és tárgymutatóval. A könyvtár súlyt helyez a lehetőleg időben való megjelenésre, ezért az 1969. év végén szabályosan megjelent az 1968. évi anyag. A szükségleteknek megfelelő és a gyakorlati igény által kialakított 16 fejezetből, ezen belül értelemszerű csoportokból és alcsoportokból álló szakrendbe sorolódik. A kiadvány elejétől fogva 600 példányban jelenik meg az irányító szervek, a pedagógusképző intézmények, az iskolai könyvtárak, valamint a kutatók és gyakorló pedagógusok használatára. Itt jegyezzük meg, hogy a teljes visszatekintő pedagógiai bibliográfia összeállítása is régen felismert feladata a könyvtárnak. E területen évek óta akadémiai célhitel felhasználásával is komoly előmunkálatok folynak, két szakaszban (1945–1958 és 1919–1945 évek irodalma). Az eddig összegyűjtött anyag a könyvtárban rendelkezésre áll, és remélhetőleg kiadványként is meg fog jelenni.

2. Hasonlóképpen kezdettől fogva folyamatos alapvető sokszorosított bibliográfiai kiadvány a *Neveléstudományi Tájékoztató*, a külföldi szakirodalom válogatott ismertetése. Az alakuláskor 90 folyóiratból álló bázis már egy év múlva 133-ra bővült, és ma 195 jelentős külföldi pedagógiai folyóirat leglényegesebb, megfontoltan szelektált cikkeit ismerteti. A kiadványban a magyarra fordított címet követi az eredeti cím és a mintegy egy egész

oldalas, lényeges témánál azonban jóval bővebb, konkrét referátum. Évente négyszer, negyedéves kötetekben jelenik meg az előző évről egybegyűjtött anyag. 1969 végén jelent meg az 1968. év második félévi anyaga egy összevont kettős kötetben. Az ismertetések tartalmazzák a könyvtárban magyarra lefordított anyagok jelzeteit is, valamint megjelölik a folyamatban levő fordításokat. Ezeket az érdeklődő kutatók és pedagógusok Budapesten személyesen, vidéken pedig a helyi közművelődési könyvtár útján könyvtárközi kölcsönzéssel igényelhetik, egyben kérhetik bármely ismertetett téma lefordítását is. A kötetek elején öt nyelvű tájékoztató, majd egy ugyancsak öt nyelvű tárgymutató van. A kiadvány egy 18 fejezetre osztott szakrendben adja az anyagot. A könyvtár még az 1969. évben is igénylések alapján 1232 példányt ingyen küldött szét e kiadványából. A folyó 1970. évre felügyeleti hatósági intézkedésre évi 16 Ft ellenében már csak 920 előfizetéses példányra van szükség. (Ezekből 600 általános iskola, de csupán 100 középiskola; az egyéni előfizetők száma megduplázódott, de pl. az eddigi 140 szakmunkásképző igénylőből egy sem fizetett elő.)

3. Az eddig említett két alapvető kiadvány mellett a könyvtár úgynevezett gyorstájékoztató kiadványaival a legidőszerűbb szakmai igények szerint differenciált tájékoztatást is nyújt. E szolgálatát a könyvtár 1966-ban vezette be. Ezek egyike a *Külföldi Pedagógiai Figyelő* című kéthetenként (évi 20 alkalommal) megjelenő 40 lapos sokszorosított füzet. A könyvtárba beérkező külföldi folyóiratokból a legfrissebb időszerű témákat válogatja ki, és 2—3 oldalas tájékoztatókban ismerteti azokat. Az anyag 8 szakcsoportba, azokon belül pedig országonként van összegyűjtve. Az igénylőknek eddig díjtalanul szétküldött füzetek ez évben évi 40 Ft ellenében 215 előfizetéses példányban jelennek meg. Az igénylők egyetemek, tanácsi oktatási osztályok, könyvtárak, tudományos intézmények szép, számban egyéni előfizetők: kutatók és kísérletező pedagógusok (de pl. csak 2 általános iskola és 15 gimnázium).

4. Az előbbihez hasonló a *Belföldi Pedagógiai Figyelő*, ez hetenként (évi 44 ízben) 20 lapon megjelenő sokszorosított füzetekben évi 40 Ft ellenében 42 országos és helyi napilap, néhány fontosabb hetilap és irodalmi szemle pedagógiai híreiből ad tájékoztatást néhány soros összefoglaló formájában, füzetenként körülbelül 30—35 hírt. Az érdeklődő 16 szakcsoportban találja az anyagot. Az eddig igénylőknek térítés nélkül szétküldött 170 példány helyett most 185 előfizetéses példányban jelenik meg. Ez a véleményünk szerint alacsony példányszám azt mutatja, hogy iskoláink nem eléggé méltányolják ezt a szolgáltatást.

5. 1968-ban kezdte meg a könyvtár a *Nemzetközi Pedagógiai Hírek* című hetenkénti — évi 40 — füzetekből álló gyorstájékoztató kiadványának kiadását. Ez 32 különböző pártállású külföldi napilapból, mintegy 20 országból gyűjti össze legfrissebb híreit: részben a legfontosabb szocialista és tőkés országoknak a hazai oktatói közvéleményt elsősorban érdeklő elvi pedagógiai cikkeit, részben oktatásügyi újdonságokat. A füzetenként átlag 10 oldalas tájékoztató anyagát országonként, ezen belül pedig napilaponként csoportosítva közli. Fő jellemzője a sokszínű változatosság. Az eredetileg minisztériumi, belső tájékoztatásra szánt és mindössze 30 példányban elindított vállalkozásra az 1970. évi 40 Ft előfizetési díj meghirdetésekor a mutatványszám alapján várakozás ellenére egyszerre 210 jelentkezés történt; ez a tény joggal enged létjogosultságára következtetni.

6. 1964-ben született három nagy fővárosi könyvtárral való együttműködés útján, a szocialista könyvtári kooperáció szép példájaként a *Felsőoktatási Szakirodalmi Tájékoztató* A (műszaki és természettudományi), valamint B (társadalomtudományi) sorozata. Előbbit a Budapesti Műszaki Egyetem, utóbbit az ELTE Központi, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára és az Országos Pedagógiai Könyvtár szerkesztette. Az anyag 5 nagy fejezetben került feldolgozásra, amelyekből 3 (az I. Általános rész, a III. Nevelési kérdések a felsőoktatásban és a IV. Felsőoktatás) közö

a két sorozatban. Évi két hatalmas kötet jelenik meg elmaradás nélkül, így az 1968. évi második félévi anyag 1969 végén. Az információs bázis az oktatásügyi folyóiratok mellett a különböző országok és szakterületek reprezentatív jellegű folyóirataira is kiterjed, de a kiadvány mélységbeli feltárást is biztosít: egyesítve nyújt bibliográfiát (címfordítással), referátumokat, a legfontosabb problémák irodalmáról témadokumentációs feldolgozást és fordításkivonatokat is. Miután 1969 folyamán a B sorozat szerkesztésében az Országos Pedagógiai Könyvtár helyét a szakmai profil szempontjából illetékesebb Felsőoktatási Pedagógiai Kutató Központ vette át, és terjesztéséről is ez gondoskodik, a tájékoztató már nem tekinthető az Országos Pedagógiai Könyvtár kiadványának; továbbra is itt lévén azonban bizonyos folyóiratbázisa, munkatársi viszonylatban továbbra is közreműködik a munka összeállításában.

7. A könyvtár módszertani osztálya szerkesztésében az iskolai könyvtárak számára előbb a sokszorosított Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója jelent meg évi 6 számban, majd a fokozatos megerősödés során nyomtatott formában *Könyv és Nevelés* címmel ugyancsak évi 6 füzetben megjelenő folyóiratként 1970-ben 12. évfolyamát jegyzi. Célja, szerkesztési elvei, tartalma elejétől fogva nagyjából változatlanok. Elvi cikkei, tanulmányai részben a soron következő iskolai könyvtári feladatokkal és problémákkal foglalkoznak, részben a könyv jelentőségével az oktató-nevelő munkában. A folyóirat egyben a széles körű tapasztalatcsere hatékony eszköze és fóruma nemzetközi vonatkozásban is: beszámolókat közöl külföldi tanulmányutak tapasztalatairól az iskolai könyvtárakkal kapcsolatban, ifjúsági könyveket és pedagógiai munkákat ismertet és ajánl. Egyszersmind propagálja az OPKM legújabb szerzeményeit is. Széles kört képviselő, aktív szerkesztő bizottsága *Irodalom és pedagógia*, *Elmélet és gyakorlat*, *Hírek* és *Könyvszemle* címeken állandó rovatokat épített ki, szélesíti munkatársai körét, színesíti a lap tartalmát, de a kellő arányok és változatosság megtartásával. Közvetlen célul az eddigieken felül a szakközépiskolák problémáival való behatóbb foglalkozást tűzte maga elé. Színvonalának emelkedésével elterjedése is nő. Jelenleg 2 200 példányban jelenik meg, s mivel terjesztését a Posta Központi Hírlapiroda látja el, számonként 3 Ft áron kereskedelmi forgalomba is kerül.

8. Az állománygyarapítás propagálását szolgálja más könyvtárakhoz hasonlóan az *Új Külföldi Könyvek Jegyzéke* évi 4 sokszorosított füzete. Ez a címfelvételek adrémalemezeinek formájában adja az egyes tételeket, könyvtári jelzettel, egymondatos magyar annotációval ellátva, 11 szakrendi fejezetbe csoportosítva. 140 példányban jelenik meg a könyvtárak, pedagógusképző intézetek, tanácsi oktatási osztályok stb. tájékoztatására.

9. A könyvtár szolgáltatásainak természetszerű differenciálódása hozta létre az *Ajánló témabibliográfiák* című sorozatot. 1968 óta 7 füzete jelent meg; az első: *Korszerű oktatási eszközök bibliográfiája* 350, a többi (pl. *Matematikaoktatásunk helyzete*, *Oktatástervezés*, *Tagozatos osztályok*, *Pályaválasztás*) 120—120 példányban. 1970-ben előreláthatólag újabb 4 füzet készül el.

10. A jelentkező igények hívták életre 1966-ban az olyan nagyobb, önálló összeállításokat, melyek egy-egy érdeklődésre számot tartó, időszerű pedagógiai szakkérdésben a külföldi kitekintést segítik elő. Ezek alkotják a *Nemzetközi Oktatásügy* sorozat sokszorosított köteteit. Az első két év füzetszerű, nagyalakú kiadványaiból megemlítjük az 1967. évi, még csak 22 lapos *Tanulmányi lemaradás* című, 9 ország helyzetére kiterjedő összefoglalót, az 1968. évi 37 lapos füzetet a *Főiskolai kollégiumi nevelés* kérdéseiről 5 szocialista és 3 nyugati államban. Később kisebb, tetszetős almanach-formára tért át a sorozat. Ezekből komoly sikere volt a *Pedagógus etika* című 1968. évi kötetnek, mely 58 külföldi és 27 magyar folyóiratból, 192 külföldi és 100 magyar szerző műveiből állt össze. 1969-ben *Tizennyolc ország oktatásügyi jelentése* című szovjet pedagógiai mű 2 kötetének fordítása és Adalékok az ifjúságkutatáshoz című kötetek jelentek meg.

Ez év júniusában jelent meg 275 oldalon a *Tanulói teljesítménymérések kérdése külföldön* című, ma különösen keresett témájú kiadvány.

11. Az iskolai könyvtári hálózati központi funkción belül elengedhetetlen feladat volt a *Pedagógiai könyvtári alapjegyzék az általános iskolák számára* című módszertani kiadvány összeállítása. Címéből is érthetően ez a mű vezérfonal az iskolai állománygyarapítás nem könnyű és oly sokáig nem kielégítő megoldásához. 1968 októberében jelent meg 7 000 példányban, és a tanév elején minden iskolához eljutott. Kellő példányszámot kaptak belőle a pedagógusképző intézetek és a tanácsi oktatásügyi irányító apparátus is. Kiadásával a könyvtár az iskolai könyvtárügy régi adósságát törlesztette.

12. Az előzőhöz kapcsolódik a módszertani osztály bibliográfiai kezdeményezése, a *Tantárgyi bibliográfiák* című sorozat is, mely 1965-től kezdve az irodalomnak az oktatásba való beépülését célozza. A sorozat felöleli az általános iskolák és a középiskolák számára készülő bibliográfiákat. Az elsőből ki kell emelnünk az alsó tagozatosok számára szóló *A legkisebbek olvasmányai* című úttörő összeállítást, a másodikból pedig a matematika, fizika, kémia, biológia és földrajz számára készült irodalmi jegyzékek jelentek meg, átlag 1 000 példányban az Állami Könyvterjesztő Vállalat terjesztésében. A pedagógiai közvélemény pozitíven fogadta e hézagpótló, hasznos sorozatot, amit az is alátámasztott, hogy a kötetek az Országos Pedagógiai Intézet segítségével a legjobb szakpedagógusok összeállításában készültek el.

13. Befejezésképpen egy pillanatnyilag szünetelő sorozatot említünk: Az *Országos Pedagógiai Könyvtár Évkönyve* köteteit. Tudjuk, hogy színvonalas évkönyv összeállítása még nagy könyvtár esetében is komoly vállalkozás, a legjobb munkatársak összefogását kívánja meg. A Pedagógiai Könyvtár már 1961-ben elég erősnek érezte magát évkönyv kiadására. El kell ismerni, hogy ez és a következő 4 kötet bátor vállalkozás és teljesítmény volt, és annak idején segítette is a könyvtár elismertetését. Az egyes kötetek az első, hősi korszak tiszteletre méltó dokumentumai. A szokásos igazgatói összefoglalókat igényes tanulmányok kísérik. Ezek tárgyai főleg a tanulók olvasmányai, az iskolai könyvtárak időszerű kérdései, a könyvtárhasználat elvi problémái, módszertani, pedagógiai, könyvtártörténeti dolgozatok. Az egyes évkönyvkötetek különben 120 példányban jelentek meg, s csupán a minisztériumi vezetők, nagykönyvtárak, egyetemi, tudományos, oktatóképző intézetek, folyóiratszerkesztőségek kaptak belőlük. Az utolsó öt évben az az álláspont alakult ki, hogy a könyvtár nevet szerzett tudományos kádereinek most már bőven van egyebütt is publikálási lehetőségük, az évkönyvek sűrű kiadásával járó magas költségeket indokoltabb a jelentkező időszerű kérdések jobb megoldására fordítani, évkönyveket pedig csak évfordulókra, nagyobb időkörök lezárásakor, reprezentatív formában összeállítani.

A fentiekben a 12 éves könyvtár nem is minden kiadványáról tettünk említést, csak összefoglaló és áttekintő képet igyekeztünk adni a rohamosan bővülő, sokoldalú és a sürgető igényeknek megfelelő kiadványtevékenységről. Ezek is mostoha elhelyezési lehetőségek, a fejlődéssel együttjáró, ismert és elkerülhetetlen káderfluktuáció és korszerű kisegítő üzemek létesítésével járó erőfeszítések közepette készültek. Bízunk benne, hogy egy későbbi hasonló beszámoló az eddigiekben említett kiadványsorozatok kiterebélyesedésén felül már összefoglaló tanulmánykötetről és a most izmosodó, legfiatalabb múzeumi részleg jövőbeli kiadványtevékenységéről is említést tehet.

HODINKA LÁSZLÓ

A Párttörténeti Intézet Könyvtárának bibliográfiai munkái. Az utóbbi tíz esztendőben irodalomtörténészek, történészek, művészettörténészek munkájának eredményeként széles körben, szervezetten megindult az 1919—1945 közötti időszak tudományos feltárásának, megismertetésének folyamata. A magyarországi szocialista irodalom történetének tárgyköréből számos tanulmány, monográfia, forráskiadvány jelent meg. Ebben, a hazánk és munkásmozgalmunk történetében olyan jelentős időszakban, tekintélyes számú haladó szellemű, szocialista jellegű és kommunista szerkesztésben megjelenő irodalmi, társadalomtudományi és politikai folyóirat látott napvilágot. Többségük az ellenforradalmi magyar sajtópolitika elnyomó törekvései, a cenzúra, az anyagi és kiadói nehézségek következtében igen rövid életű volt. Példányszámuk is viszonylag csekélynek mondható — zavartalan megjelenésük akadályokba ütközött, hiszen a hivatalos Magyarország igyekezett elnémítani a haladó gondolatot.

Az ellenforradalmi korszak további kutatásának elősegítését, számos elfeledett haladó író, tudós, politikai harcos munkásságának megismertetését szolgálja az a széles körű *bibliográfiai* feltáró munka, amelyet ebben az évben kezdtek el az MSZMP Párttörténeti Intézete könyvtárának munkatársai. Az 1970—1975-ig terjedő években 39 folyóiratról — *Álláspont* (1931—1932), *Dokumentum* (1926—1927), *Egység* (1933—1934), *Független Szemle* (1921—1923), *Március* (1922), *Munka* (1928—1939), *Együtt* (1927—1928), *Társadalmi Szemle* (1931—1933), *Új Harcos* (1933), *Világirodalmi Szemle* (1935—1938) . . . stb., hogy csak néhányat említsünk —, készítenek repertóriumot. A repertóriumsorozat — egy kötete tartalmazza a periodika bibliográfiai adatait, melyet rövid sajtótörténeti jellemzés, összefoglalás követ. Ezután megfelelő tematikus felosztásban következnek a folyóiratban található cikkek, közlemények címeinek felsorolásai, annotációkkal ellátva, valamint a képanyag feltárása is. A repertórium végére szakmutatók kerülnek. (Név—álnév, tárgy- és földrajzi mutatók.) A repertóriumsorozat befejezése után a feltárt lapokról egységes, közös, valamennyi periodikát magába foglaló mutatót terveznek.

A munkálatok során végre egyesíteni lehetne a különböző könyvtárakban meglevő szórvány lappéldányokat fotó, illetve xerox eljárás útján. Az így nyert, viszonylag teljes anyagról az érdekelt könyvtárak diafilmeket készíttethetnének a maguk számára. Mindez elősegítené, hogy az ebben a tárgykörben kutatók számára könnyebben hozzáférhetővé váljon ez a ritka folyóiratokat tartalmazó gyűjtemény, melynek megléte néhány szakembert kivéve nem is nagyon ismeretes sok érdekelt kutató előtt sem.

További tervünk lenne néhány igen ritka periodikának reprint-kiadása, melyhez szélesebb körű könyvtárak közötti összefogás és az anyagi erők koncentrálása válna szükségessé.

Jelenlegi munkálatainkhoz kérjük az érdekelt könyvtárak segítőkészségét — az anyagkiegészítés feladatához — és megértő támogatását.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

A Bibliotheca Corviniana, CSAPODI Csaba és CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára közös munkája, amely az UNESCO támogatásával először 1967-ben, magyar nyelven jelent meg, és amelyet folyóiratunkban BORZSÁK István ismertetett (1968. 221—223. l.), az 1969. év folyamán két német és három angol kiadásban ismét napvilágot látott. A két német kiadás *(Bibliotheca Corviniana. Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus von Ungarn)* közül az egyiknek a kiadója a budapesti Corvina Kiadó, a másiké a münchen—berlini Herbig cég. A három angol kiadást *(Bibliotheca Corviniana. The Library of King Mattias Corvinus of Hungary)* a következő kiadók jelentették meg: Budapest, Corvina; New York

—Washington, Friedrich. A. Praeger Publishers; Shannon Iralend, Univ. Press. Mind az öt kiadás az UNESCO támogatásával jelent meg, amint a címlapon olvasható. Az idegen nyelvű kiadások képanyaga a magyarhoz képest változatlan. A szövegek azonban nem egyszerű fordításai a magyarnak, hanem az időközben megjelent recenziók figyelembevételével, az újabb szakirodalom és a szerzők további kutatásai alapján javított, illetve bővített kiadást jelentenek. A legutoljára sajtó alá került angol kiadás tehát nemcsak a megjelenés idejében, hanem anyagában is a legújabb kiadást jelenti. (A két német kiadás egymás közt azonban éppen úgy azonos szövegű, mint ahogy a három angol kiadás is.)

(—)

Eseménynapló és újságindex. Folyóirataink egy részében, sőt hírlapokban is találunk időről időre úgynevezett eseménynaptárt: egy-egy évre, hónapra, sokszor csak egy-egy hétre jelzik előre a számontartandó alkalmakat, évfordulókat, várható bel- és külpolitikai eseményeket. Sokkal kevesebb, azaz lényegében semmi gond sem fordítódik a múlt, elsősorban a legközelebbi múlt: az elmúlt év, múlt hónap vagy egyszerűen csak a tegnap eseményeinek pontos dátummal ellátott, rövid, adatszerű rögzítésére. Külföldön előfordulnak, sőt egyik-másik esetben évtizedek óta megjelennek ilyen kiadványok, amelyekben az emlékezetünkben élő, de részleteikben elfelejtett és főleg lefolyásuk pontos helyét és idejét illetőleg könnyen már nem felidézhető tények vannak logikus rendben, megtalálhatóan feljegyezve. A legrégibbek és legelterjedtebbek egyike a KAESIG-féle ún. Gegenwartsarchiv. Hazai megfelelőjük nincs, pedig a könyvtári és főleg a hírlaptári felvilágosítószolgálat gyakran találja magát szemben olyan kérdésekkel, hogy ez és ez az esemény pontosan mikor történt, és pontosan hogyan folyt le. Olyan adatok is érdeklik a közönséget, amelyek a maguk idejében is legfeljebb egy kis napihírre adtak alkalmat az újságokban. Tudtunkkal a kísérlet stádiumában maradt az Országgyűlési Könyvtár és valamely hírszolgálati szervünk közös kezdeményezése néhány évvel ezelőtt, amely egy év eseményeit rövid, a történelmi forráskiadványok regesztáihoz hasonló fogalmazásban, a dátumok pontos rögzítésével óhajtotta közreadni. Az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárában az 1950-es években tettünk kísérletet „kisüzemi" formában egy napról napra haladó „eseménykatalógus" létesítésére, amely tárgyi elrendezésben tette volna hozzáférhetővé a könnyen elfelejtett történéseket és azok dátumát. De a munka, mint annyi más, személyzethiány miatt akadt meg.

Mindez egy hír kapcsán jut eszünkbe. A *New York Times* című újság új, computer igénybevételével készült indexének első kötete jelent meg a fontos amerikai lap 1968. évben megjelent anyagáról. Egy elterjedt, kiterjedt hírszolgálattal bíró napilap indexe is betöltheti az eseménynapló feladatát. A *New York Times* 1851 óta rendszeresen ad ki külön kötetben megjelenő tartalommutatót az évfolyamok befejezése után (csak az 1907—1912. évek nincsenek feldolgozva, ezeket most készülnek pótolni). Az index évi előfizetési ára 75 dollár. Az első, számítógép segítségével készült kötet 1720 oldalon tartalmazza szakok és tárgyszavak szerint csoportosítva a hírek rövid tartalmát, az események dátumát és a rájuk vonatkozó hírt tartalmazó újságszámot és lapszámot.

A *New York Times* félhavonként megjelenő indexet is ad ki.

DA.

A tudományos kutatások állami irányítása.[1] A közelmúltban hagyta el a sajtót egy olyan monográfia, amely a tudományos kutatómunka műhelyeit: a kutatóintézményeket, tudományos könyvtárakat, levéltárakat és múzeumokat, valamint a kutatásokat irányító központi állami szerveket a tudományos munka dinamizmusán keresztül érinti.

Lőrincz Lajos, a könyv szerzője, jogász és kutató. Közelebbi munkaterülete az államigazgatási jog, aminek szervezési vonatkozásait vizsgálja. Könyvének vezérfonala s kutatásainak célkitűzése azoknak a szervezéstudományi elveknek a megállapítása, amelyek a tudományos kutatómunka hatásfokát a szervezés jogi eszközeivel emelhetik.

A monográfia felépítése logikus, szerkezete arányos, megállapításaiban: a kutatások eredményeinek összefoglalásában korszerű és rendkívül hasznos. Mondanivalóit négy fő részben foglalja össze:

A bevezető rész az elvi megalapozást szolgálja. Tudományos alapvetést nyújt, rámutat a tudomány társadalmi jelentőségére, a gazdasággal és a politikával való dialektikus összefüggéseire, a tudomány belső fejlődéséből fakadó törvényszerűségekre, s mindezeket az állam- és jogtudományokkal kölcsönhatásban vizsgálja.

A munka második része a tudományos kutatások központi irányításának szervezetét és eszközeit mutatja be különböző, tőkés és szocialista modelleken.

A harmadik rész hazai viszonylatban mutatja be és interpretálja a tudományirányítás központi szervezet-rendszerét. Általános jellemzés után ennek a szervezetnek sajátosságait is elemzi.

Külön figyelmet érdemel a monográfia negyedik része, amely az egyébként is hiányos irodalmon belül a legelhanyagoltabb s ezért talán legaktuálisabb problematikát tárja fel. Tudománypolitikánk egyik legjelentősebb kérdése ez: a kutatóhelyek jogállásának, szervezeti és működési alapkérdéseinek tisztázása.

A szerzőt a problematika felismerése és megfelelő értékelése mellett a kellő mértéktartás jellemzi. A tudományos kutatás és az állam- és jogtudományok összefüggéseiről szóló fejezetben kifejti, hogy a tudomány társadalmi jelentőségének növekedése valósággal kényszeríti ezeket a tudományágakat arra, hogy a maguk speciális módszereivel és kategóriáival vizsgálják a kutatás szervezetére, irányítására, tervezésére és ellenőrzésére vonatkozó kérdéseket. Mértéktartását bizonyítja viszont az a megállapítása, amely szerint nem ringathatjuk magunkat abban az illúzióban, mintha a tudományos kutatások sikere csupán a megfelelő irányító szervezet kialakításától függne. Az állam- és jogtudományoknak tehát csak az lehet a feladatuk, hogy részt vállaljanak a tudományirányítás szervezeti formáinak kialakításában, az irányítás jogi mértékének meghatározásában és jogi eszközeinek kimunkálásában.

A tudományos kutatások állami irányításáról szóló monográfiának értékéből mit sem von le, hogy a szerző néhány megállapítása, tudományos indoklásai ellenére is vitára késztet. Ez a tény éppen arra mutat, hogy megállapításai nem közhelyek, s a szerző nem tartózkodik az egyéni állásfoglalások közlésétől sem. Az általános tájékoztatás mellett számos esetben új elemzésekkel és konklúziókkal találkozunk.

Lőrincz Lajos könyve általános érdeklődésre kell hogy számot tartson a tudományos munkával foglalkozók: intézetek, intézmények és kutatók körében.

Takács József

[1] Lőrincz Lajos: *A tudományos kutatások állami irányítása*. Bp. 1969, Akad. K. 260 l.

Ányos Pál nevében. A „Magyar Irodalmi Lexikon" I. kötetében az „Ányos Pál" címszó alatt a 38. lapon „Ányos néhány munkája" aláírással — többek közt — egy 1783-ban névtelenül megjelent röpirat címlapképét találjuk: „Megmutatás, hogy az aszszonyi személyek nem emberek." ÁNYOS Pálról ugyanez a lexikon állapítja meg, hogy „a magyar irodalmi népiesség és felvilágosult politikai líra szerény, de első előfutára, a magyar szentimentalizmus történetének jeles alakja". Mindez eleve ellentmond annak, hogy bizonyítani kívánta volna a női nem alsóbbrendű voltát. De ÁNYOS ennél többet tett, s ezért érzi a könyvtáros, hogy erkölcsi kötelessége legalább egy rövid közlemény olvasói körében „rehabilitálni" a költőt. ÁNYOS ugyanis röpiratot írt a lexikonban műveként szereplő iromány *ellen* „B. Carberi Anna kis-asszonynak kedvességhez írtt levele. Mellyben meg-mutatja, hogy: az aszszonyi személyek emberek" címmel. A Pesten, 1785-ben, TRATTNERnél megjelent 31 lapos anonim röpiratot már BATSÁNYI János bevette ÁNYOS általa kiadott munkái közé (*Ányos Pál Munkáji.* Bécs 1798.), „Egy kisaszszonynak levele kedvességhez. (Hogy az aszszonyi személlyek emberek.)" címmel. BATSÁNYI megjegyzést is fűz a műhöz: „Ez a levél kinyomtattatott már egyszer; Pestenn 1785. eszt. imilly név alatt: Báró Carberi Anna kisasszonynak kedvességhez irtt levele, mellyben s. a. t. A nálam lévő eredeti kézírásban ellenben e név helyett az itt kitett két betű, úgymint B. és I. vagyon. — Írattatott e levél 1783 esztendőben."

CARBERI Anna bárókisasszony levele egyébként nem nagyigényű alkotás. „Az egésznek nincs más jelentősége — írja róla CSÁSZÁR Elemér (Ányos Pál. Bp. 1912. M. Tört. Életrajzok 57. köt. 203. l.) —, mint hogy ÁNYOS józan gondolkodásának egyik újabb bizonysága." A *Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztői számára több mint mentség, hogy ÁNYOS e röpiratának a gyűjteményes kötetet megelőző, önálló megjelenéséről ÁNYOS életrajzírói sem tesznek említést. Sőt: CSÁSZÁR Elemér, a legalaposabb életrajz szerzője is a „Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek" címlapjának képét közli az ÁNYOS-féle röpirat tárgyalása mellett, szövegközti illusztrációként. (Nyilván innen került át a *Magyar Irodalmi Lexikon* margójára.) CARBERI Anna kiléte — úgy látszik — csak a könyvtárosok előtt volt ismert. Az Országos Széchényi Könyvtár ÁNYOS Pál műveként illesztette ezt az anonim kiadványt elsőkiadás gyűjteményébe, s pl. CZIGÁNY Lóránt a *British Museum Quarterly*ben, WALTHERR László gyűjteményéről megjelent ismertetésében is „általában Ányos Pálnak tulajdonított"-ként említi.

Annyit még hadd említsünk meg „B. Carberi Anna kis-aszszonynak levelé"-ről, hogy az eredeti kiadványban egy mondat mélyén megtaláljuk a szerző monogramját: „. . . . mivel egy óra' múlva Vértesallyai jószágunkra kell Titkos-Irómmal Á** P** indulnom, utazó köntösömnek el-intézéséről szükség gondolkodjak . . ." Ez a mondat a BATSÁNYI-féle összkiadásban megváltoztatott szöveggel szerepel: „. . . . mivel eggy óra múlva Balaton-mellyéki jószágunkra kell szülőimmel indulnom . . .". Ezt a mondatot már csak azért tartottuk érdemesnek idézni, hátha egyszer ezen a nyomon elindulva CARBERI Anna alakja mögött nemcsak a nők emberségét felismerő, felvilágosult ÁNYOS Pál fog felbukkani, hanem utolsó korszakának titokzatos szerelme is.

WIX GYÖRGYNÉ

Horst Kunze 60 éves. Minden tudomány, hivatás, szakma története számos olyan nagy egyéniség nevét jegyezte fel, aki vagy az elméleti, vagy a szervezési munka területén alkotott jelentőset. Ritka azonban az olyan személyiség, aki mind elméleti, mind szervezői munkásságában nagy eredményekre képes. E kevesek közé tartozik Horst KUNZE professzor, a Deutsche Staatsbibliothek főigazgatója, a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárügyének kiemelkedő egyénisége.

Amikor valaki, aki jelentős tudományos teljesítményekre képes, a könyvtárosi hivatást választja, eleve eldönti, hogy saját egyéniségének háttérbeszorításával a tudo-

mányok közvetett előbbrevitelét, népe kulturális fejlődésének ügyét kívánja szolgálni. Horst KUNZE, amikor 1947-ben elvállalta az akkori szovjet zónában levő hallei egyetemi és tartományi könyvtár igazgatói posztját, mindezeken túlhaladva, antifasiszta meggyőződése mellett is hitet tett. Az azóta eltelt közel negyedszázad során kifejtett munkássága jelentékenyen hozzájárult az NDK tudományos könyvtárügyének világviszonylatban is elismert eredményeihez.

Mint a berlini Humboldt-Egyetem könyvtártudományi intézetének egyik alapítója s az intézetet könyvtártudományi és tudományos információs intézetté fejlesztő tanszékvezető professzora, egy egész könyvtáros generáció köszöni neki tudás-anyagát, s tekinti az ő tudósi-könyvtárosi magatartását hivatásbeli példaképének. *Grundzüge der Bibliothekslehre* című, számos kiadást megért tankönyvéből nemcsak a tanszék hallgatói, de sok ország tudományos könyvtárosai képezik magukat. Ezenkívül is számos elméleti könyvtártudományi publikációja gazdagítja a szakirodalmat mind a *Zentralblatt für Bibliothekswesen*ben, amelynek egyik szerkesztőbizottsági tagja, mind egyebütt. Nemcsak nevelőként és tudományos munkásként, de közéleti férfiúként is a tudományos könyvtárügy fejlesztése áll tevékenysége középpontjában. Mint a Ministerium für Hoch- und Fachschulwesen mellett működő tudományos könyvtárügyi tanács elnöke, mint Unesco-bizottsági tag, mint a Deutsches Bibliotheksverband elnöke különböző művelődés- és könyvtárügyet érintő törvények kidolgozásától a főiskolai tanügyi reformig a kulturális fejlődés számos pontján van módja előbbrevivő útmutatást nyújtani.

Legjelentősebb alkotása eddigi életművének azonban — amelyben nevelői, szervezői és közéleti tevékenysége kölcsönhatásban fonódik össze — a Deutsche Staatsbibliothek. 1951-ben lett a berlini, akkor még „Öffentliche Wissenschaftliche Bibliothek" vezetője, s az ő nevéhez fűződik e könyvtárnak világviszonylatban jelentős tudományos intézménnyé, mondhatnánk fogalommá, „a STABI"-vá való fejlesztése. A Deutsche Staatsbibliothek az ő főigazgatósága alatt nemcsak építészetileg, anyagi és személyi ellátottságában fejlődött nagy intézménnyé, hanem mind a munkatársi gárda színvonala, mind a könyvtári elmélet, mind a munkafolyamatok szervezettsége terén mérce lett, amelyhez az NDK tudományos könyvtárai munkájukat igazítják.

Horst KUNZE professzor 60 éves. A hatvanadik születésnap mérföldkő az egyén életében, pont, amelyről visszatekintve felméri eddigi életútját, eredményeit. A kollégáknak pedig alkalom és lehetőség ennek az életútnak eredményei felett érzett megbecsülésüket kifejezésre juttatni, sok további tudományos sikert kívánni.

WIX GYÖRGYNÉ

Emil Dovifat (1890—1969). Walter HEGEMANN halála óta alig két év telt el, s 1969. október 8-án meghalt a német sajtótudomány második legtevékenyebb mestere is, Emil DOVIFAT, 79 éves korában. 1918-ban fejezte be tanulmányait Karl Bücher, a szociológiai-történelmi megalapozású német sajtókutatás megindítója, a „Zeitungskunde" fogalmának megteremtője mellett. Első nagy könyve az egykorú amerikai sajtóról adott beható kutatásokra alapított, amellett vonzó és eleven képet. A német és az amerikai sajtófelfogást egybevetve utat nyitott az Amerikában honos gyakorlati-pedagógiai irány és a történeti-filozófiai német törekvések szembeállításának s ezáltal magasabb szinten közelítésének. A második világháború után — HAGEMANNnal együtt — része volt a *Publizistik* című, ma is legtekintélyesebb német sajtótudományi folyóirat alapításában. A *Publizistik* név programot is jelentett: a Zeitungskunde vagy sajtótudomány időközben publi-

cisztikai tudománnyá, általános hírközléstudománnyá, a közlőeszközök, tömegmédiumok vizsgálatának szaktudományává alakult át, amely a sajtón kívül ma már a rádió, sőt az audióvizuális hírközlő szervek tartalmi- és hatásmechanizmus vizsgálatára is kiterjed. DOVIFAT még megérhette, hogy az átfogó új diszciplína nagy német kézikönyve, a *Handbuch der Publizistik* az ő neve alatt jelenhetett meg. Németország sajtókutatói, a publicisztikai tudomány mai művelői jórészt az ő tanítványai, de hatása a német területen túlterjedt, és túlterjedt a nyugat-berlini egyetem hatósugarán is, amelynek holtáig megbecsült professzora volt.

D. B.

Csatkai Endre (1896—1970) Kossuth-díjas művészettörténész, nyugalmazott múzeumi főigazgató-helyettes, elhunyt. Haláláról a napilapok is megemlékeztek.

1896-ban a Sopron megyei Darufalván született. Tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte, 1949-ben a Szegedi Tudományegyetemen magántanári képesítést szerzett. Három évvel később elnyerte a kandidátusi fokozatot. Beválasztották a Magyar Tudományos Akadémia művészettörténeti bizottságába is. Munkássága elismeréseként 1954-ben Kossuth-díjjal, 1967-ben pedig — amikor a soproni múzeum fennállásának 100. évfordulóját ünnepelte — a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki. Tulajdonosa volt a Szocialista Kultúráért jelvénynek, az Ipolyi Arnold-díjnak és a Cházár András emlékéremnek.

GULYÁS Pál a *Magyar Írók Életében* ezt jegyezte fel róla: „Állandóan Sopronban élt." — Így, múltidejű állítmánnyal, még 1942-ben. — A lexikonszerkesztés gépies szabályait követve talán nem is érezte, hogy a múlt idővel valami végérvényeset fogalmazott meg, ami érvényes maradt egészen 1970. március 12-ig, amikor „kihullt kezéből a toll". Talán CSATKAI Endrével kapcsolatban bátran használhatjuk azt az ódon kifejezést — hiszen ez a bájos öregúr is őrzött magában valamit régmúlt idők stílusából — a tudós örök frissesége mellett. Aki csak találkozott vele, érezhette, hogy ez a szorgalmas, fáradhatatlan kutató valamiben az utolsó . . . Régvolt idők üzenete, aki mégis mindvégig a mában élt.

A mában élt, nehéz és dúlt években, amikor az igazságért áldozni és küzdeni is kellett. Ő, aki a német—magyar kapcsolatok történetét szolgáló *Heimatblätter*ben kezdte munkásságát, tudott szakítani a rossz irányba fordult szerkesztőséggel éppúgy, mint nemrég elhunyt jeles kortársa, TURÓCZI-TROSTLER József.

De ugyanakkor egy város múltjának szerelmese, aki ezen a szerelmen keresztül szolgált a ma egész magyar tudományosságának. Mindennapi tapasztalat, hogy száguldó, fejlődő korunkban egy negyedszázad alatt mennyire átalakul egy város, kicserélődnek lakói — és ő nyolcadfél évtizeden keresztül olyan hűséggel élt és szolgált egy városban és városnak, mint ahogy DANTE szeretett volna Firenzének. Írásai tanúskodnak róla, hogy mennyire ismert ennek a városnak arcán minden ráncot, mennyire tudta minden sebhely történetét, s mennyire érezte, hogy melyik művészi mosoly miből született.

Lokálpatrióta volt a szó nemes értelmében, akinek számára a város a polgár alkotóműhelyét jelentette, a tudományos munka a polgár teremtő és megóvó fáradozását; ahogyan a csákány a kalapács, véső és ecset s az emberi iparkodás megannyi szerszámának elszánt és aprólékos munkája révén kőből, fából és ólombetűkből összeáll egy város, és megmarad a századoknak.

Ezt szolgálta ő könyveivel és cikkeivel. Nemcsak Sopron műemlékeiről írt többkötetes monográfiájával, a város műemlékeiről írt könyvével és útikalauzával, hanem akkor is, amikor folyóiratcikkekben vizsgálta a város szellemi, művészi és kézművesi múltjának apró rezdüléseit, és forgatgatta múlt krónikák és női kézzel rótt naplók sárgult

lapjait. A Magyar Könyvszemle is mint munkatársától búcsúzik tőle, a könyvtárosok pedig a munkásságát hirdető sok cédula mellett mint a Soproni Szemle szerkesztőjét is emlékükben őrzik.

HERENDINÉ LAKATOS ÉVA

Stettner Béla ex libris kiállítása az Országos Széchényi Könyvtárban 1969. novemberében. STETTNER Béla alkotóművészi tevékenysége mellett jelentős művészetpolitikai tevékenységet is kifejtett. Részt vett a fiatalok Művészeti Stúdiójának megalapításában, egyik alapítója a Kilencek néven ismert művészcsoportnak, titkára a Képzőművészek Szövetsége Grafikai Szakosztályának, művészeti vezetője a Kisgrafika Barátok Körének.

STETTNER Béla Munkácsy-díjas grafikus kiállítása a tizenegyedik ex libris kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. A művész célja a bemutatóval könyvbarátokat grafikakedvelővé és ex libris gyűjtővé tenni, valamint a jó ex libris keletkezéséhez több igényes, a szokvánnyal meg nem elégedő megrendelőre szert tenni. STETTNER Béla az ex librist a grafika talán legintimebb műfajának tekinti, mely egyéb természetű művészi munkájához is segítséget nyújt. A grafikusművész nemes törekvéseit méltón szolgálja a kiállítás és a hozzávaló katalógus.

A kiállítást rendezte és a katalógust összeállította Bélley Pál. A katalógus melléklete STETTNER Béla szignált lino ex librise: címe: Az OSZK Irodalomtudományi Olvasótermének könyve. Ezek az illusztrált katalógusok az ajándék ex libris mellékletekkel mindig vonzóvá tették az OSZK ex libris kiállításait.

A katalógus 195 ex libris tétel leírását foglalja magában. Az egyes tételek évrendben vannak sorolva 1958-tól 1969-ig. Az ex libris címleírások a tulajdonos nevét, az ábrázolt témát, az alkalmazott technikák nemzetközi gyakorlatban használt rövidítéseit és a milliméterekben megadott méreteket foglalják magukban.

A kiállítási katalógus ouvre-jegyzék is, mely GALAMBOS Ferenc és SEMSEY Andor gyűjteménye alapján készült. A kiállított ex librisek a kiállító grafikus saját ex librisei, valamint a Kisgrafika Barátok Köre művész tagjainak, gyűjtőknek, könyvbarátoknak, zeneművészeknek ex librisei. Az ex librisek mellett egyéb alkalmi kisgrafikával is találkozunk a kiállításon, pl. a Magyar Tanácsköztársaság 40-ik évfordulója alkalmából. A Kisgrafika Barátok Köre jubileumi évfordulói, ex libris kongresszusok, fiatal művészek baráti találkozói, újévi jókívánságok, családi események, címváltozások, iskolai találkozók, hangversenyekre meghívók stb. mind jó alkalmak művészi grafikák készítésére, az ex libris kiállítás hangulatosabbá tételére és a közönség művészi ízlésének és érzékének kifejlesztésére.

MUNKÁCSI PIROSKA

SZEMLE

Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez. II. kötet. Budapest–Szeged 1966. XI, 676 l.

A szegedi József Attila Tudományegyetem I. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén az MTA Irodalomtudományi Intézetének támogatásával megjelenő *Adattár* második kötetéről számolunk be. E kötet hasznát mindennapi munkánk során fedeztük fel. Tapasztalatainkról, értékelésünkről éppen ezért megkésve is számot kell adnunk.

Ez a kötet is — mint a sorozat első tagja — HEREPEI János írásait tartalmazza. A közel száz „íróasztalfiók" számára írt dolgozat közül alig húsz jelent meg korábban, azok is más formában és többnyire nehezen hozzáférhető helyen. Az írásokat a közös tárgy fűzi össze: APÁCZAI CSERE Jánosról és kortársairól szólnak. Időbeli egységet jelent a kor is: a XVII. század harmincas éveitől Apáczai halálát követő esztendőkig terjedő korszak. A kötetnek eszmei-formai egységét a szerkesztő, KESERŰ Bálint biztosította, aki az előszót és a fejezetek bevezető-összekötő szövegeit írta. Ezekben világosan kibontakozik az olvasó előtt az eszmetörténeti keret: egy szűk emberöltő története, amelyben a magyar puritánizmus képviselői, az independens tanok hirdetői csatasorba rendeződtek a konzervatív álláspontot képviselő ortodox reformátusokkal szemben. A XVII. századnak egy alig ismert szakasza ez, amely a BOCSKAY–BETHLEN-korszak és a század végének „kuruc" mozgalmai közé ékelődik. Ennek szereplőit ismerjük meg HEREPEI egy életen át gyűjtött adatainak hosszú sorából. Ezek a szereplők a peregrinációkat megjárt, külországi „bujdosásból" megtért értelmiségiek, polgárok, nemesemberek, a kor társadalmi, vallási, filozófiai harcainak itthoni átplántálói, pedagógiai, természettudományi, orvosi törekvéseinek hazai képviselői voltak.

A dolgozatok öt nagy csoportja élén a fejezetcímek jelzik az összefogó tárgyköröket. *I. A váradi kollégium és a „Rákócziak":* a váradi iskola professzorai és rektorai, skólamesterei és kollaborátorai, azok munkája, anyagi ellátottsága tükröződik az adatokból, amelyekben a kezdődő magyar kartéziánizmus és a modern természettudományos műveltség első szálait követhetjük. *II. A puritánus küzdelmek második hullámának résztvevői,* polgárok és nemesek az iskola falain kívül; ismét egy sereg alig ismert vagy egészen ismeretlen név, egy irodalomtörténeti szempontból is jelentős kör. *III. Apáczai iskolái, tanárai, elődei.* Fehérvár és Kolozsvár, ahol a puritánizmus időben legkésőbb — Patak és Várad után — jelentkezett, és legtovább maradt hatékony. *IV. Adatok Apáczai életéhez és működéséhez,* amelyek iskolai munkáját, elsősorban és mindenek előtt való tanár-mivoltát, egyéniségét mutatják be. *V. Eszmetársak — ellenfelek — tanítványok,* akik ellene vagy mellette „vallottak a tőle kapott indításról", és akik „megnevezetlenül" építették be életük munkájába Apáczai eszméit.

E fejezetekben megfigyelhetjük Herepeinek egy élet tapasztalatával kidolgozott, kiérlelt adatfelkutató és adatközlő módszerét. KESERŰ Bálint egy helyen ezt az alapos és körültekintő munkát nagyon találóan „adatkritiká"-nak nevezi. Honnan gyűjtötte a szerző ezeket az adatokat? Városi adószedők, sáfárpolgárok, harangoztató gazdák, a kolozsvári kvártások számadáskönyveiből, lustra-könyvekből és konzisztoriális jegyzőkönyvekből — jobbára olyan forrásokból, amelyeket a kutatók általában ritkán tudnak kézbevenni és még ritkábban szisztematikusan feldolgozni. Mindez elmondható a korabeli könyvek possessor-bejegyzéseiről is, amelyeket HEREPEI soha nem mulaszt el az adatok összefüggésében közölni, beilleszteni. De ezek csak a leggyakrabban idézett forrásai . . . Az adatok százait azután elemzi, mérlegeli és helyükre teszi, gondosan összerendezi, és segítségükkel

a kor egy-egy alakját részletesen jellemzi, pályájukat éveken-évtizedeken át követi. Máskor pedig nevei csak rövid pillanatra tűnnek fel, olyanoké is, akikről eddig semmit sem tudtunk, hogy az elődök és utódok szakadatlan sorában egy-egy hivatalnak, tisztségnek, iskolai katedrának meglétét jelezzék.

Az *Adattár* második kötete a könyvtörténeti és bibliográfiai tudományágak, a hazai könyvműveltség története, a nyomdatörténet és kiadástörténet számára még sok kiaknázandó eredményt tartogat. Nagyon fontosnak tartjuk például a XVII. századi könyvszerzők névalakjának meghatározásához (névmutatók!) a személynevek és a származási helynevek összefüggéséről tett módszeres megállapításokat. Hiányt pótolnak a XVII. századi könyvszerzőkre, több tucatnyi régi magyar könyv írójára-fordítójára vonatkozó cikkek. Ezekről a kutató mindmáig Szinnyei József életrajzi lexikonából vagy legjobb esetben Zoványi Jenő Lexikoncikkeiből tájékozódhatott. Bizonyára az *Adattár*nak ez a bősége újabb adatok feltárására és összefüggések vizsgálatára — meglátására is fog serkenteni.

Herepei János példája, eredményei nyomán önkéntelenül felmerülnek az *Adattár* következő köteteire, a téma-körökre és az azokhoz kapcsolódó kutatási feladatok megtervezésére vonatkozó gondolatok, kérdések. Nem lehetne-e többek között a könyvtulajdonosokra, könyvgyűjtőkre vonatkozó bejegyzéseknek egy-két önálló fejezetet vagy akár kötetet is szentelni? Ebben a század egy korszakához, egy „szellemi mozgalmához" tartozó possessorok kerülnének feldolgozásra. Itt akár Herepei még „asztalfiókban" rejlő adatairól is szó lehetne . . .

Holl Béla

S. Lengyel Márta: Reformersors Metternich Ausztriájában. Bp. 1969. 112 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 47.)

Bármilyen sajátosan hangzik: történetírásunk a legutóbbi időkig — az évszázados állami közösség ellenére is — jóformán mit sem tudott Ausztriának (konkrétabban: az örökös tartományoknak) belső történetéről, társadalmi, politikai fejlődéséről és az európai kultúra nemegyszer legnagyobb nevei által fémjelzett magas kultúrája alatti, általános művelődésének alakulásáról. Ausztria arcának csak Magyarország felé forduló oldalát, fejlődésének csak Magyarországgal viszonyba kerülő elemeit ismertük úgy ahogy — de ezeket is csak ennek a magyarországi viszonylatnak a vonatkozásában; és ráadásul: ez az Ausztria-kép mindvégig nagymértékben egybeolvadt a Habsburgokról kialakult képpel. Ausztria és a Habsburgok ilyen azonosítása ezután jóformán lehetetlenné tette az osztrák társadalom haladó vagy akárcsak relatíve is haladó erőinek a maguk helyén történő értékelését: mintha a Habsburgok képviselte társadalmi és politikai renddel való szembenállás csak a Birodalom örökös tartományokon kívül élő népeinek privilégiuma lett volna. E nézet azonban, mely a Habsburg birodalom megítélésében a társadalmi helyett alapvetően csupán egy egyoldalú magyar nemzeti politika szempontjait alkalmazta, az új kutatások eredményeinek értékelésében egyre inkább elégtelennek és használhatatlannak bizonyult. Ezért kell különös örömmel üdvözölnünk minden olyan kezdeményezést és munkát, mely ennek az Ausztria-képnek reálisabb és differenciáltabb látásához, segíthet hozzá — kivált abban a vonatkozásban, amelyről a hazai történeti tudatban máig a legfélreértettebb kép él: az osztrák politikai gondolkozásában. — S. Lengyel Márta tanulmánya szerzőnek e vonatkozásban nem első kísérlete. — Az osztrák Vormärz lehetséges politikai magatartásait legjellegzetesebb képviselőik életutján át ábrázolni törekvő, alakuló sorozatában F. Schuselka politikai pályájáról rajzolt képe után ezúttal a Vormärz egy másik, nem kevésbé jellegzetes figuráját, a publicista Anton Johann Gross-Hoffingert állítja elénk, rajta keresztül a kor osztrák reformpolitikusának sorsát kívánva bemutatni.

Az életpálya képe nem túl felemelő, de annál jellegzetesebb. Olyan ember életútját látjuk, aki élete végéig nem képes megszabadulni illúzióitól, melyeket egyrészt Ausztriának a német egység megteremtésében akkor még lehetségesnek látszó szerepe, másrészt (ennek kapcsán) a Metternich-i Ausztria abszolutizmusának egyes kétségtelenül polgárias és azáltal valamilyen békés átfejlődést is igérő vonásai csillanthatnak meg egy nem minden képesség és ambíció, sőt karrierizmus nélküli osztrák kortárs szeme előtt. Hősünk mentségére azonban hozzá kell tennünk: ezek az illuziók gyökereikben szívósak voltak, és hatásuk még a XX. század elejének egyes — korántsem rangtalan — értelmiségi köreiben is érezhető volt, ha már csak bizonyos, a Ferenc József kor Monarchiájára egyfajta nosztalgiával néző magatartás formájában is. Talán nem alaptalan ebben a német egység porosz vezetésű útjával szemben Gross-Hoffingernél még csak előlegezett — de két generációval később, a bekövetkezett fejlődéssel a történelem

által már- már nagyon is igazolt — bizalmatlanságot látnunk s a Monarchiában megvalósulni vélt nemzetekfelettiségnek egy olyan igényét, mely még a nacionalizmustól annyira terhelt korai XX. századból sem halt ki egészen. Mindkét szempontból érthetővé téve azonban a gyanakvást is, mellyel a Birodalom *osztrák* feléről a Lajta túlsó oldalát szemlélték, s mellyel, a múlt vonatkozásában, szemlélik ma is.

Ám Gross-Hoffinger keserves életpályája azt is megmutatja, hogy kora Ausztriájában az ilyen, szükségképpen eleve kompromisszumra kényszerűlő reformerség előbb-utóbb elkerülhetetlenül az elvek feladásába és az illúziók elvesztésébe, majd demoralizálódásba, ill. — (mint Bachnál) — cinikus elvtagadásba, vagy erősebb jellemek és különb intellektusok esetén, mélységes meghasonlásba (mint Stadion-nál), és utána elkeseredett oppozícióba torkollik (mint Széchenyinél). Reformereinek e vigasztalan sorsa így mindennél élesebben leplezi le az egész rendszert is, képtelenségét a belső erőkből való megújulásra, még egy olyan kataklizma után is, mint amilyent számára 1848—49-nek jelentenie kellett volna. Ami viszont nemcsak Gross-Hoffinger illúzióját leplezi le, hanem érthetővé teszi mindazt a gyanakvást is, mellyel a Birodalom *magyar* feléről szemlélték a Lajta túlsó oldalának történelmét, és szemlélik ma is.

Ezekben a szerző által szépen érzékeltetett — s hőse életútjának bizonyos tragikus vonást is kölcsönözni képes — történelmi tanulságokon túlmenően azonban S. Lengyel Márta tanulmánya Gross-Hoffinger kiterjedt publicisztikai munkásságának ábrázolásán keresztül a hazai és az ausztriai politikai publicisztika néhány eltérő vonására is felhívja a figyelmet. A hazai politikai véleménynyilvánítás 1790-ben, az abszolutizmus és intézményei átmeneti megrendülésének időszakában ui. váratlan bőségű röpirat-irodalomban ölt formát, fejt ki tömeghatást. Az abszolutizmus gyors restaurációja, a cenzúra megerősödése azonban a véleménynyilvánítást — kétségtelenül egyre szorosabb párhuzamban az anyanyelv növekvő térhódításával a politikai életben is — verbális formákba szorítja vissza: a nemesi szabadságjogok védelme alatt tartott megyei és országgyűlési szónoklatok formáiba. Talán részben innen is származtatható a retorikus formáknak a magyar politikai gondolkodásban még jóval később — s immár írásban is — megfigyelhető továbbélése és ezek túlsúlya a politikai problémák értekező, elemző megfogalmazásával szemben.

A tulajdonképpeni írott politikai publicisztika (nem szólva itt az olyan, beszédeket reprodukáló kiadványokról, mint az Országgyűlési — vagy a Törvényhatósági — Tudósítások) hazai viszonylatban egészen 1848-ig aránylag szűk keretek között mozog, csak ritkán lépve túl a hírlapi cikk adta kereteket. S ami önálló publikációkban jelenik meg, annak is a formái sokkal nyersebbek, szárazabbak, közelebb maradnak a szakirodalomhoz: statisztika, jog, igazgatás stb. szakszerűbb formáihoz. A szépirodalomhoz való viszonya e publicisztikának így sokáig erősen elhatárolt — ám ugyanakkor a szakszerűbb műfajokba szorult politikai publicisztika viszonylag szűkebb hatóköre folytán maga a szépirodalom válik politikussá. Nyilván egyik tényezőjeként annak, hogy a hazai politikai gondolkodás már említett retorikus formájú kifejezése így — ugyancsak hosszú időre — a politikai problémák erősen érzelmi alapú megközelítésével fog majd párosulni.

E fejlődés azonban nem csupán véletlen műve: mögötte végül is a hazai társadalmi viszonyoknak olyan alakulása áll, melyben ekkorra még nem is jöhettek létre hősünk által művelt, a szakszerűen irodalmi publicisztika és a szépirodalom *közötti* átmeneti műfajokat igénylő társadalmi rétegek. Romantikától ihletett vagy éppenséggel egyfajta romantikus, esetleg kései szentimentális magatartás áll e műfajok mögött, melyek többnyire rendkívül bőbeszédűen és ennek megfelelő irodalmias, szellemeskedő, csevegő formákban vegyítik a szakszerű ismeretanyagot, az irodalmi stílust és a politikai mondanivalót. Olyan műfaj ez, mely bár a 40-es évek elejére már Magyarországon is megjelenik, mindvégig megmarad a hírlapi tárcarovat keretein belül, az érzelmeknek vagy az iróniának anélkül a hipertrófiája nélkül, mely Gross-Hoffinger — szinte már grafomániát sejtető — roppant terjedelmű és rendkívül sűrűn megjelenő köteteit annyira jellemzi.

Mert Gross-Hoffinger munkásságának bázisa már az a később „művelt nagyközönség"-nek nevezett réteg, mely olyan jellegzetes a kibontakozó polgárosodásra, mely különböző csoportokat fog össze egy viszonylag már széles körű, de formájában nem túlságosan szakszerű tájékoztatás növekvő igényével. Magyarországon ekkor ez a réteg még nem elég erős ahhoz, hogy ilyen igényei befolyásolhatnák a könyvkiadást, bár érdekes lenne pontosabban tudni, hogy a műfaj németországi bázisát valójában, a német nyelvterület egészéhez viszonyítva — s ideértve a hazai németnyelvű polgárság-

ságot is – mennyiben képezte a népesség nagyobb hányada, mint Magyarországon? Mindenesetre e bázis és igénye már elég széles volt ahhoz, hogy GROSS-HOFFINGERt még hatalmas volumenű munkássága mellett is eltartsa — és politikailag is elég határozottan formált ahhoz, hogy politikai pálfordulása után tönkretegye. A műfaj ilyen, GROSS-HOFFINGER életutjában pozitív és negatív vonatkozásban egyaránt érezhető súlya mindenesetre jellegzetesen mutatja az ausztriai és a hazai társadalmi viszonyok közötti, a politikai gondolkodás formáit és műfajait is (de ezen át magát a gondolkodást is) jelentősen és jellegzetesen meghatározó eltéréseket.

S. LENGYEL Márta szépen kidolgozott gondolatébresztő tanulmányától ezek után legfeljebb már csak azt kérhetjük számon, hogy GROSS-HOFFINGER irodalmi működésében, Ausztria felé gyakorolt bírálatában miért nem igyekezett kimutatni mindazoknak a német köröknek szempontjait is, akik az olvasói igények megfogalmazásával GROSS-HOFFINGER tollát közvetve irányították. Nem lenne ugyanis érdektelen látnunk azt, hogy műveinek pozitív fogadtatása a német társadalom milyen köreire és milyen indokok alapján terjedt ki: a Metternich-i Ausztria zsákutcába jutott reformerének képe így tágabb német igények által is megvilágítva talán még jobban elmélyülhetett volna.

A kötet gazdag tanulságai, úgy véljük, indokolják kíváncsiságunkat, mellyel szerző soronkövetkező kutatásainak eredményét várjuk. VÖRÖS KÁROLY

Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerkesztették: CSAPLÁROS István (Varsó), HOPP Lajos, Jan REYCHMAN (Varsó), SZIKLAY László. Budapest 1969. Akadémiai Kiadó. 659 l.

E kiadvány huszonhét művelődés-, irodalom- és kapcsolattörténeti dolgozatát a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalmi Kutató Intézetének, a Varsói Tudományos Akadémia Irodalmi Kutató Intézetének, a Varsói Tudományegyetem magyar filológiai tanszékének, valamint az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársai írták. A kötet célkitűzése szerint előtanulmányok, részleteredmények és olykor problémafelvetések gyűjteménye ahhoz a kapcsolattörténeti és komparasztikai szintézishez, amely Kelet-Európa irodalmait lesz hivatva összefoglalni, és amelynek tervét az 1962-i budapesti Összehasonlító Irodalomtörténeti Kongresszus vetette fel (Vö. *Irodalomtört. Közl.* 1962, 688—9 l.). A tudományok csoportosítása kronológikus és az irodalmi fejlődés általános korszakait követve a népköltészet, a reneszánsz és barokk, a felvilágosodás, a klasszicizmus és romantika, végül a kritikai realizmustól a szocialista irodalomig terjedő periódus rendjében történt. E helyen csupán a dolgozatok néhányára szeretnénk felhívni a figyelmet.

Könyv- és nyomdatörténeti szempontból a legérdekesebb VARJAS Béla *A magyar könyvkiadás kezdetei és a krakkói magyar nyelvű kiadványok* című terjedelmes tanulmánya. Bevezetőben a szerző a magyar földön nehezen meghonosodó nyomdászat társadalmi, gazdasági, irodalmi és technikai feltételeit, adottságainak kibontakozását vizsgálta. Megállapította, hogy Mátyás udvarában a feltételek kedvezően megvoltak ugyan, és a nyomtatott könyvnek is megvolt a becsülete a Bibliotheca Corvina-ban; az a kedvtelés azonban, amellyel a humanista uralkodó és köre a művészi kódexeket másoltatta, a hazai könyvkiadás megindulását késleltette. E miatt maradt visszhang nélkül HESS András korai kezdeményezése is. A társadalmi igényt igazában a budai könyvkereskedők világi kiadványai, a tankönyvek, naptárak, krónikák jelentették. Az ebből a kezdetből elindult hazai természetes fejlődést még csírájában taposta el erőszakosan a mohácsi pusztulás és a török térhódítása. A budai humanista centrum megsemmisülése után a XVI. század első évtizedeiben a lengyel főváros és annak egyeteme lett a magyar művelődés gyújtópontja. Itt jelentek meg a legelső magyar nyelvű nyomtatványok, mai ismereteink szerint mintegy huszonegy. VARJAS sorra véve ezeket a nyomtatványokat elsősorban a betűtípusok gondos vizsgálatával jutott új megállapításokhoz: a kiadványok nyomtatási idejének pontos meghatározásához, az eddigi eredmények korrigálásához. Megfigyelte, hogy a krakkói könyvnyomtatók, elsősorban VIETOR hogyan választotta ki a magyar szövegek nyomtatására legalkalmasabb betűtípusokat, és hogyan alakította ki a műhelyében közreműködő magyar korrektorok segítségével a magyar hangok jelölésére legmegfelelőbbnek vélt nyomdai jeleket. Varjas eredményei közül ezt tartjuk a legjelentősebbnek.

ANGYAL Endre dolgozata *Lengyel és magyar barokk* címmel az egyre inkább a tudományos kutatások előterébe kerülő XVII—XVIII. századi hazai könyvtermésről a kiadástörténeti eredményeket gyarapította. Többek között PÁZMÁNY Péter, VÁSÁRHELYI Gergely, NYÉKI VÖRÖS Mátyás lengyel kapcsolatait, a nagyszombati földrajzi írók, HEVENESI Gábor

és mások könyvírói-kiadói tevékenységét vizsgálta a nyomtatásban megjelent könyvek alapján.

KÓKAY György *A Kosciuszko-felkelés visszhangja a korabeli magyar sajtóban* című, módszerében is követendő, értékes sajtótörténeti tanulmányában az 1789 és 1794 között megjelent, a bécsi cenzúra által erősen ellenőrzött magyar újságok *(Hadi és Más Nevezetes Történetek, Magyar Hirmondó, Magyar Kurir)* szimpatizáló híreinek és a magyar jakobinus mozgalom szorosabb szervezkedésének a lengyel függetlenségi mozgalommal való összefüggését kutatta. (Egyetlen kifogásunk, hogy a korabeli külföldi újságcímek miért magyar fordításban — *Varsói Újság, Brünni Újság* — szerepelnek?)

A tanulmánykötetnek másodlagosan ugyan, de van egy kitekintő, az eddigi kutatási eredményeket számbavevő jellege is. Több irodalom- és művelődéstörténeti dolgozatnál a lapalji jegyzetekben az olvasó kimerítő bibliográfiát találhat. Példaként KERÉNYI Grácia a lengyel drámák magyarországi utóéletéről írt dolgozatának jegyzeteit említjük. Ezenkívül a kötet végén — kivonatosan ugyan, mégis hiányt pótolva — az 1945 után lengyelre fordított magyar könyvek bibliográfiáját —, valamint a magyar—lengyel kulturális és irodalmi kapcsolatok válogatott bibliográfiáját — Jan ZIMIERSKI és Jerzy JAKUBIUK munkáját — találjuk.

Befejezésül a kötet egészéről a szerkesztőkkel egyetértve megjegyezhetjük, hogy benne a változatos témákat különféle tudományos múlttal és tapasztalattal rendelkező szerzők különféle mélységig és eredménnyel vizsgálták. De a kevesebb eredeti eredményt nyújtó írásoknak is megvan az a haszna, hogy a jövőbeli kutatásokhoz szempontokra hívják fel a figyelmet, hiányokat jeleznek. Csupán két általános természetű észrevételt szeretnénk e helyen tenni. A lengyel tanulmányírók dolgozatainak magyar nyelvű fordítása nem kielégítő, helyenként az értelmetlenségig homályos és magyartalan. Példaként csak egy kirívó és szerencsétlenségre még sajtóhibával is tetézett helyet idézünk. A 60. lap közepe táján ez a mondat olvasható: „Amikor 1494-ben valaki kiszegezte a bursa ajtajára, hogy ‚cartulam quedam infanem' [sic!], a bursa lakói virgáccsal verték el a gyanítható tettest". Másik észrevételünk tudományos kiadványaink akut bajára, a tulajdonneveknek a cikkekben és a névmutatóban való következetlen használatára (pl. Stefan ARATOR, POSSEWIN stb.) vonatkozik.

HOLL BÉLA

Mikes Lajos levelesládájából. (Sajtó alá rend, előszót írta és jegyz. ell. ILLÉS Ilona. Budapest 1968, Petőfi Irod. Múzeum — Népműv. Propaganda Iroda, 201, 3 l. (Irodalmi Múzeum II.)

A kis könyv 1000 példányban jelent meg, elég csinos, de néhol elmosódott rota-sokszorosításban.

A példányszám mutatja, hogy a sorozat abban az egyébként nem túl széles körben, amelynek szánják — népszerűségre számít, talán érdemes volna nyomtatásban folytatni. Igaz, szerkesztői úgylátszik letettek a Magyarországon még úttörő, de (ezt már megírtuk) sokat ígérő interjúforma folytatásáról, az ún. szóbeli vagy beszélő történelem továbbfejlesztéséről. De azért távolról sem végeztek érdemtelen munkát: MIKES Lajos eddig kiadatlan gazdag levelesládájának ez a 167 darabra terjedő mutatványa jól tükrözi az irodalmi szervező egyéniségét és ugyanakkor egy mozgalmas, alkotó, de távolról sem boldog emberöltőt és éppoly kevéssé derűs irodalmi korszakaszt.

Az irodalmi szervezőt itt a háttérben, optikailag kifejezve virtuális kép formájában látjuk — igaz, a virtuális kép eléggé pontosan fedi a reálisat, amelyet DERSI Tamás vetített elénk *A rejtélyes doktor* című jó könyvében. Egy-két vonással a MIKES-levéltár kiadói is hozzájárulnak azért a még fennmaradt „rejtély" eloszlatásához.

Annak a képe viszont, amit irodalmi *korszakasz*nak neveztünk (mert korszakot sem évei számával, sem termésének bőségével még nem alkothatott) — valahogyan a visszájáról (bár nem a fonákjáról) vetül elénk. Nem annyira nagy célokat, messze szóló terveket tárnak fel a MIKEShez írt levelek, mint inkább az irodalom gazdasági hátterét — a szó rossz, betű szerinti értelmében. A költő, aki pénz híján a kávéházba sem jut el, s így nem nézheti meg a lapokban, megjelent-e a verse, a vidéken élő nagy író, aki nem könyveket, hanem teát és paprikát vár a pesti barától és szerkesztő-mecénástól — lám, ilyenekből áll és színeződik a huszas évek irodalmi életének borongós aláfestése. Mert — noha az első két levél még ZUBOLYtól való, az első világháború előttről — a zöm 1920 és 1930 közé esik. Ekkor jár TÓTH Árpád tüdejét gyógyítgatni Tátrafüredre, MIKES pártolására MIKLÓS Andor költségén, ki végül is türelmét vesztve közli vele, hogy többet nem tesz érte; ekkor végez TERESCSÉNYI György kemény testi munkát párizsi gyárakban, s ezzel még aránylag boldogabb, mint GELLÉRI, ki egy eddig szintén ismeretlen MIKEShez

ment misszilisében tudósít, hogy Majna-Frankfurtban nem kap mosodai munkát, mert egykori pesti gazdái KULCSÁR és HUPPERT, nem hajlandók ajánlólevélben tanúsítani „szakértelmét". A magyar írói élet rajza sok levélben már nem a historia, hanem a pathologia vagy nosologia litteraria névre tarthatna igényt. PAP Károly cipőt szeretne talpaltatni az Est-lapok gyéren folyó tiszteletdíjaiból, JÓZSEF Attila egyetemi beiratkozása díját sem képes megkapni első verseiért, „Mikes bácsi" minden jóindulata ellenére . . .

Árnyaltabb, reálisabb, mondhatni realisztikusabb anyagot szolgáltatnak ezek a levelek íróik életéhez meg az irodalmi élet filológiailag pontos rajzához.

Egy-két bíráló észrevétel: BABITS Mihályék két darab kétsoros kártyája sablonos „szívélyes üdvözlettel" érdektelen, még mint korjelző (ti, a Mikessel való kapcsolat korjelzője) is felesleges. A jegyzetekben túlzás KRÚDY vagy GÁRDONYI életrajzi jellemzésénél megállapítani, hogy — írók voltak. A rota-sokszorosítás hibája, hogy a kiegészítések nem szögletes ([ ]), hanem egyenes (//) zárójelben állanak. De nem lett volna nehéz ezen segíteni.

Persze, mindez nem von le a tömérdek részletadat, jó értelemben vett „petit fait" reveláló értékéből, mint TÓTH Árpád nélkülözéssel kikényszerített dicsőítő reklámcikke a tátrai szanatóriumról (77. l.) vagy JÓZSEF Attila oly jellemző öntudatos értékelése saját verseiről, melyek — ha talán prózája nem is volna mindig az — mindig csak jók lehetnek. (81. l.)

Újra csak ezzel végezhetjük: az okos és hasznos sorozat további szép folytatását várjuk.

D. B.

Móra László: Varga József élete és munkássága (1891—1956) Budapest, 1969. 203 p. (Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok 18. sz.)

A sorozatnak ez a kötete VARGA Józsefnek, a nagy tudósnak és iparszervezőnek gazdag sokirányú tevékenységét dolgozza fel életrajzi monográfia keretében. A mű előszavában POLINSZKY Károly VARGA József legnagyobb érdemeként nyersanyagszegény országunk vegyiparának megalapozását tekinti. Ez indokolja, hogy a sorozat egy kötete életével és munkásságával foglalkozik.

MÓRA László avatott kézzel nyúl a témához Széleskörű tájékozottsága a hazai vegyipari történetben nagy segítséget jelentett e monográfia feldolgozásában. Ugyanakkor ki kell hangsúlyoznunk, hogy a szerző a legegyszerűbb adatnak is gondosan utána nézett, forrásmunkáit a jegyzetekben az elfogadott normákon felüli pontossággal, ill. részletességgel közli. Jellemző, hogy Varga József külföldön élő munkatársát levélben megkeresi a teljesebb kép kialakítása végett, és általában gyakran fordul élő szemtanúkhoz.

A regényszerű, olvasmányos I. fejezetből kirajzolódik a szegény sorsú ifjú tehetség küzdelmes élete, majd megismerjük a kutatómunka kezdeteit s a szokatlanul fiatalon ért egyetemi tanári megbízást. Móra László pontosan állítja elénk a hallatlan szellemi energiával állandóan munkálkodó professzort és az országot szolgáló kutató tudóst. Teljesen világossá válik, hogy a rendkívül magas előadási óraszámok (VARGA professzor mindig maga tartotta előadásait!) mellett olyan magas színvonalú kutatómunkát csak kivételes tehetségek tudnak végezni. Mint általában a nagy tudósokra jellemző, VARGA József is fontos feladatának tekintette a tudományos ismeretterjesztést. Erre vonatkozó tevékenységét a kötet jól dolgozza fel. Tovább színesíti a szerző VARGA professzor portréját, amikor társadalmi tevékenységét ismerteti. Félelmetesen sok irányban dolgozott, szakbizottságokban, a különböző tanácsokban, többek között az Országos Felsőoktatási Tanácsban is. Nagyhatású, ahogyan VARGA József különböző találmányaira egymás után megkapja a lengyel, svájci, német, francia, angol és amerikai szabadalmakat. Oktatáspolitikai szempontból is nagyon tanulságos, ahogyan a szerző végigkíséri a kémiai technológia óraszámának alakulását és tananyagának változásait. Az életrajzi munkából kirajzolódik, hogy VARGA József a Veszprémi Vegyipari Egyetemen is jelentőset alkotott. A rendkívül gondos gyűjtésre, hatalmas anyagra támaszkodó életrajzi feldolgozás, jó stílusával, izgalmas olvasmánnyá tette VARGA József életútját. Ez feltétlenül a szerző nagy érdeme.

A mű gondos tanulmányozása is csak néhány egyenetlenséget hozott felszínre. Így az a tény, hogy VARGA József gépészmérnöknek készül, majd ugyanazon az oldalon: felvették a Vegyészmérnöki Karra (18. oldal) vagy pl.: a hűséges élettársat nagy megpróbáltatás(?) éri tudós férje oldalán (31. oldal); hogy ti. elkíséri férjét a kutatás színhelyére; s végül a tanszék visszafejlődött, idézi a szerző korabeli dokumentumból, majd utána táblázatot közöl (112. oldal), amely éppen nem igazolja az idézetet, s a következő oldalon a szerző is az előbbi idézetnek inkább az ellenkezőjét állapítja meg. Kiemelkedő az életrajzi műben a kémiai

szaknyelv használata, ami a vegyészek számára is örömet okoz, és emeli a történeti munka értékét.

A szöveget jól egészíti ki a nagyszámú illusztráció, a fényképek, szabadalmak, előadási óravázlat kópiái.

A kötet IV. fejezete VARGA József bibliográfiai adatait tartalmazza kronologikus sorrendben. Itt tekinthető át legjobban a hatalmas életmű.

HÉBERGER KÁROLY

A magyar kultúra 50 éve Kelet-Szlovákiában. Összeáll GYÜRE Lajos. Fel. szerk. PETRÓ Zoltán. Kiad. Kerületi Népművelési Otthon. Kassa. 1968. Soksz. 209. l.

A bevezetőn kívül 13 kisebb-nagyobb tanulmányt tartalmaz ez a kötet. Szó van benne Kassa fél évszázadáról, a város történetéről a szlovákiai magyar színművészetről, a kelet-szlovákiai magyar könyvkiadásról, könyvészetről és sajtóról, az ott megjelent tudományos, ismeretterjesztő, politikai munkákról, a napi-, hetilapokról és egyéb periodikumokról, a magyar irodalmi és tudományos társaságokról, a kelet-szlovákiai írók 1945 utáni munkásságáról, GÖMÖRI Jánosról, végül Királyhelmec, Szepsi és Torna történetéről.

A könyv előszavában GYÜRE Lajos elmondja, hogy mi volt a célkitűzésük: „Felölelni a magyar kultúra minden területét a Kelet-szlovákiai kerületben, s ötvenéves múltunk kulturális életéből adni egy minden igényt kielégítő, átfogó képet, amely egyben ösztönzést és segítséget is nyújtana egyes résztanulmányok anyagának felkutatásában." Megtudjuk az előszóból azt is, hogy az eredeti elgondolás szerint a könyv sokkal gazdagabb, teljesebb, színesebb lett volna, de a lelkesedésből vállalkozó munkatársak közül többen nem készültek el kitűzött feladatukkal. Pótlásukról gondoskodni már nem volt idő, mert a késés veszélyeztette volna a megjelenést. Az összegyűjtött anyag megjelentetéséhez pedig komoly kulturális érdek fűződött, mert „a gyors egymás után változó közigazgatási rendszerek átmeneti időszakában könnyen elkallódnak a feldolgozásra váró adatok, eredeti dokumentumok". De túl ezen az elkallódási veszélyen: Kassán és környékén él a magyar kultúra, és életéről bizonyságot akar tenni annak ellenére hogy – vagy éppen azért, mert —„ma Kassának egyáltalán nincs magyar nyelvű sajtóterméke", és szépirodalmi termékeket is csak a pozsonyi Madách könyvkiadó vállalat ad ki.

Ezek ismeretében kicsinyesség lenne minden boncolgató kritika. Nem is akarunk élni vele, legfeljebb csak azért, hogy elismeréssel emeljük ki RÁCZ Olivér fordulatos stílusát, BALOGH Márta elmélyült történelmi kutatását, URR György maradandó értékű adatgyűjtését, végül, de nem utolsósorban az összeállító GYÜRE Lajos és a felelős szerkesztő PETRÓ Zoltán áldozatkész, gondos munkáját.

TAKÁCS MENYHÉRT

Bikácsi Lászlóné: Gyermekkönyvtárak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történetében. Bp. 1968. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 304 l.

A gyermek- és ifjúsági könyvtárak fejlesztésének és ellátásának kérdése napjaink könyvtárügyének egyik sokat tárgyalt problémája. A társadalmi művelődés és az olvasónevelés szempontjából igen lényeges feladat a gyermekolvasótábor szükségleteinek felmérése és a feltárt igények megfelelő kielégítése.

BIKÁCSI Lászlóné könyve történetileg kíséri végig, hogyan született meg a gyermekek közkönyvtári ellátásának gondolata, s ennek nyomán hogyan történtek meg az első kezdeményezések a hazai gyermekolvasótábor igényeinek ellátására. Kimutatja, hogy az általános társadalmi törekvések és hivatalos kezdeményezések mellett a kérdés elméleti kidolgozásában és gyakorlati megvalósításában Szabó Ervinnek és a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának jutott az úttörő szerep. Műve elsősorban a Szabó Ervin könyvtár gyermekkönyvtárainak történetét tárgyalja, s így főként a Szabó Ervin Könyvtár történetéhez nyújt értékes kiegészítő adatokat. Egyben azonban a feltárt tények hasznos segítséget adnak a hazai gyermekkönyvtárügy történetének egészéhez is.

A könyv a Fővárosi Könyvtár létrehozását megelőző időszak általános áttekintése után kronologikus rendben sorra veszi azokat a tényeket, melyek a gyermekkönyvtári funkciók kialakulását bizonyítják egészen az első önálló gyermekkönyvtár létrehozásáig. Majd bemutatja az önálló gyermekkönyvtár és a kiépülő hálózat gyermekrészlegeinek történetét napjainkig.

A könyv további fejezetei a gyermekkönyvtári munka területeinek, problémaköreinek történeti alakulását vizsgálják. Feltárja a gyermekkönyvtáraknak a közművelődési könyvtárügyben betöltött szerepét, elemzi az olvasóforgalom történeti alakulását, az állományfejlesztés főbb

problémáit, és megemlékezik egy nem kevésbé jelentős kérdésről: a gyermekkönyvtárosok képzésének alakulásáról is. A mű megállapításait a korabeli felmérések, jelentések anyagából merített sok értékes statisztikai adat és táblázat teszi szemléletesebbé és teljesebbé.

A mű rendkívül hasznos és érdekes munka, nemcsak könyvtörténeti szempontból, hanem a fővárosi gyermekkönyvtárak eredményeinek és problémáinak feltárása egyben biztos mérce, elvi és gyakorlati útmutató, minta az ország valamennyi gyermekkönyvtára számára.

K. I.

Lipót József: Public relations a gyakorlatban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1968. 306 l.

Lipót Józsefnek ez, a magyar irodalomban úttörő munkája két részből áll. Az első a *public relations meghatározása*, míg a második a *public relations eszközeit* tárgyalja. Az első rész kifejti, hogy mi a public relations, előadja annak rövid történetét, külön foglalkozik a kapitalista társadalmi viszonyok közötti szerepével és külön a szocialista társadalmi viszonyok közötti gyakorlásának lehetőségeivel, részletesen fejtegeti a public relations alkalmazását, helyét és szervezetét a szocialista vállalatnál, illetve intézménynél, a public relations-szakértő tulajdonságait, és végül ismerteti a public relations-t működés közben. A második rész 10 fejezetben sorra veszi a public relations eszközeit: a sajtót, a nyomtatványokat, a fényképeket, a filmet, a kiállításokat, a konferenciákat, az ajándékokat, az írás és beszéd szerepét, a direct mail-t, valamint a személyes kapcsolatokat.

Szerző szerint a public relations „a reklámnál és propagandánál szélesebb körű, attól jól megkülönböztethető tevékenység. A public relations a vállalat vagy szervezet azon törekvése, hogy a közvéleménnyel létrehozott kétoldalú kapcsolat révén érdekeinek, de ugyanakkor a tényeknek és igazságnak megfelelően tájékoztasson, tájékozódhasson, tevékenységet módosíthasson és magatartást koordinálhasson, végeredményben megértést, bizalmat érjen el és tartson fenn."

Rendkívüli horderejű elvi következmények folynak ebből a sokoldalú definícióból, és Lipót nem is késlekedik levonni a megfelelő következtetéseket, bár – gyakorlati célkitűzésére való tekintettel – meglehetősen takarékosan bánik velük. A public relations komoly haladást jelent a reklámmal és a propagandával szemben. Míg a reklám és a propaganda egyoldalú kapcsolat a közönséggel, rákényszeríti nézetét egyoldalú meggyőződéssel, addig a public relations kétoldalú, nemcsak tájékoztat, hanem maga is tájékozódik, nemcsak alakítja a közönség véleményét, hanem maga is alkalmazkodik ahhoz. A propaganda és a reklám közömbös az erkölcsi értékekkel szemben; ha célt ér, akkor „jó", függetlenül attól, hogy igaz-e vagy hazug, s a cél, amelyet el akar érni erkölcsös-e vagy erkölcstelen. A public relations ezzel szemben „a tényeknek és az igazságnak megfelelően" tájékoztat, tehát „nem használható olyan ügy támogatására, amely sok érzékeny ponttal rendelkezik".

A public relations valóban igazabb, jobb, erkölcsösebb kapcsolatot jelent a közönséggel. Örömmel kell tehát fogadnunk a hírt óriási mértékű előretöréséről, főleg az Egyesült Államokban. Ott ma már minden jelentős vállalatnak külön osztálya van e feladat ellátására. Benyomult a public relations az egészségügyi, oktatási, valamint a helyi, állami és összszövetségi kormányzati szervek munkájába is. Ámde míg egyfelől haladást jelent a társadalmi életben az erkölcsi elveknek ez a fokozott figyelembe vétele, addig másfelől fenyeget a veszély, hogy kapitalista viszonyok között, a szigorú erkölcsi alapokra fektetett public relations is a „profitszerzés, illetve növelés eszközévé, sőt a burzsoázia ideológiai befolyásának éles fegyverévé" válik. Ezt a szerző jól látja és ügyesen elemzi.

Éppen így látja Lipót azt is, hogy a tiszta erkölcsi alapokon nyugvó public relations elvi feltételei a szocialista társadalmi viszonyok között valósultak meg a leginkább. Le is szögezi, hogy „Lenin és az általa vezetett Kommunista Bolsevik Párt ‚public relations módszerei' nélkül aligha valósulhatott volna meg a világ első szocialista állama, a Szovjetunió; nem lehetett volna megvédeni az intervenció ellen a fiatal szovjet államot a tömegek harcra mozgósítása nélkül; nem nyerhették volna meg a dolgozók bizalmát a gazdasági tervek teljesítésére; végeredményben a párt és a tömegek közötti kitűnő kapcsolat nélkül a Szovjetunió nem lenne ma a világ legerősebb, legegységesebb, politikailag és gazdaságilag egyaránt legszilárdabb országa". Annál sajnálatosabb, hogy az ösztönös megnyilvánulásokon túlmenő, céltudatos és tervszerű public relations nálunk Magyarországon még gyermekcipőben jár. Bizony nem egyszer „találva érezzük" magunkat, amikor Lipót felsorolja a par excellence rossz public relations magatartás példáit: „ami-

kor a vállalati telefonközpont kezelője a hívó félt ‚lógni hagyja', vagy amikor a bolti kiszolgáló lehetetlen tolakodónak tartja az érdeklődő vevőt, vagy amikor a vállalat vezetője levegőnek nézi munkatársait" stb., stb.

Az ilyen alapvetően hibás magatartásnak és a gyökerében ott rejlő téves szemléletmódnak kijavítására nevel LIPÓT könyvének minden sora; az első rész — most ismertetett — inkább szintetikus jellegű és a második rész gyakorlati útmutatásokkal teli — s éppen ezért nem is igen elemezhető — fejezetei egyaránt.

A nevelésre nagy szükségünk van. Bizony sokat kell még tanulnunk, hogy megjavíthassuk public relations viszonyainkat, éspedig nemcsak az üzleti élet területén — ahol már eddig is komoly és eredményes erőfeszítések történtek ebben az irányban —, hanem mindenütt, ahol a közönséggel, annak érdekeivel és igényeivel számolni kell (gondolunk itt elsősorban a minket közvetlenül érdeklő könyvtári, dokumentációs, bibliográfiai stb. munkára!). Tanulásunk sikeréhez jó reményeket fűzhetünk, ha lassan alakuló szakirodalmunk még több olyan széles körre kiterjedő, jól megválasztott példákban és hasznos gyakorlati tanácsokban bővelkedő, világosan, érthetően és érdekesen megírt tanulmánnyal gyarapodik, mint amilyen LIPÓT József könyve.

TAKÁCS MENYHÉRT

Halmai Istvánné: A korszerűség néhány tartalmi jegyének vizsgálata a 37. sz. könyvtárban (2000 olvasmány tükrében.) Bp. 1968., (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), 39 l. (Olvasásszociológiai vizsgálatok 5.)

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1964-ben indított olvasásszociológiai sorozata új kötettel gazdagodott. A munkásolvasók irodalmi ízlését, az ismeretterjesztő irodalom olvasottságát, valamint az értelmiségi rétegek olvasási szokásait vizsgáló füzetek mellett az eddigiektől nemcsak tárgyában, hanem célkitűzéseiben és módszereiben is eltérő, címében és anyagában egyaránt figyelmet keltő mű látott napvilágot.

Valamennyi megjelent kötet — szám szerint ez az ötödik — elsősorban azzal a céllal készült, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár olvasóközönségének szociológiai közelítésű elemzésével segítséget adjon a könyvtár társadalmi hatókörének bővítését célzó gyakorlati munkához, az olvasás és az olvasói ízlés irányításának a könyvtárra háruló felelősségteljes feladatához. A sorozat jelentősége azonban túlmegy ennek a gyakorlati jellegű célkitűzésnek a megvalósításán; részben azzal, hogy fontos adalékokat szolgáltat a foglalkozási ág — műveltségi szint — életkor — stb. vonatkozásában eltérő társadalmi csoportok kulturális arculatának a megrajzolásához —, másrészt a hagyomány nélküli hazai olvasásszociológia módszereinek kialakításában a részvizsgálatok tapasztalataival, eredményeivel jelentős részt vállal.

A jelen felmérés a 37. sz. Szabó Ervin Könyvtár 122 olvasójának mintegy 2000 olvasmányát vette vizsgálat alá s egyúttal alapul ahhoz, hogy a tartalmi jegyek figyelembevételével, az olvasmányanyag belső arányainak gondos elemzése útján megkísérelje néhány módszertani kérdés kidolgozását. A szerző megfogalmazásában: „A korszerűség általam használt fogalmában igyekeztem összefoglalni néhány nélkülözhetetlen elemet. A további bővítés, kiegészítés csakis újabb, sokoldalúbb vizsgálat feladata lehet. A korszerűség eme fontosabb összetevőinek kiemelésével, arányainak felmutatásával azt érjük el, hogy az adott olvasmányanyagból — csaknem 2000 kölcsönzött műből — olyan modellt kapjunk, amely alapul szolgálhat további konkrét vizsgálatoknak." A vizsgálati módszer kidolgozásának igényét a felmérés legnagyobb pozitívumaként kell kiemelnünk. Kérdés azonban, mennyiben sikerült a szerzőnek a korszerűség további vizsgálatához szükséges modellt megalkotni. A szerző maga is hangsúlyozza: tudatában van korlátainak — s igazat kell adnunk neki abban is, hogy egyetlen szűkkörű felmérés aligha vállalkozhat a korszerűség sokrétű összetevőit kutató differenciált módszer maradéktalan kidolgozására. A tanulmány elolvasása után azonban úgy tűnik, a szerző voltaképpen nem is modell alkotásra vállalkozott, mint szavai ígérik, inkább a modellalkotáshoz valóban szükséges alapvető kategóriák közül néhánynak a vizsgálatára. A kérdés, hogy mit tekintünk a korszerűség jellemző jegyeinek az olvasás alakulásában, elméleti jellegű tisztázást igényel. Amennyiben a szerző elvégezte ezt a tisztázást elméleti síkon, valóban fontos lépéssel járult hozzá a korszerűség jegyeit vizsgáló módszer kialakításához. A kategóriák helytelen felfogása a módszer egészének sikerét megkérdőjelezheti. — Az olvasmányanyag korszerűségének problémaköre sokféle bonyolult tényező differenciált vizsgálatát igényli és feltételezi, máskülönben a szimplifikálás veszélye fenyeget, s ez óhatatlanul torzulást okoz a módszer kialakításában. A szerző által kiválasztott korszerűség-ismérvek gyakor-

lati alkalmazása nehézséget okoz, problematikus, és több esetben vitatható is. Ennek okát pedig az elméleti tisztázottság hiányosságaiban, elsősorban annak szűk körű felfogásában kell keresnünk. Kérdéses, hogy a kategóriák kiválasztásánál valóban a tartalmi megközelítést tekinthetjük-e célravezetőnek, s a korszerűségnek csak az általános műveltség szempontjából történő felfogása mennyiben okoz nehézséget. A 2000 olvasmány elemzésénél gyakorlatilag bebizonyosodott, hogy a társadalomtudományok, de különösen a szépirodalom esetében igen korlátozottan használhatók a kiválasztott kategóriák, nehézséget okoznak a természettudományos művek osztályozásánál is, és több szempontból kiegészítésre, magyarázatra szorulnak. A gyakorlati alkalmazás tapasztalatait a szerző nem használta fel a szükséges korrekciók elvégzésére; s így az összefoglaló részben nem a módszer tapasztalatainak értékelését kapjuk, sokkal inkább olyan szempontok leszögezését, melyeknek viszont az elméleti kérdéseket tisztázni kívánó fejezetrészben lenne a helyük.

Így az ígéretes és valóban szükséges korszerűségvizsgálat néhány kérdésének kidolgozása helyett csak vázlatot, problémafelvetést kapunk s inkább ösztönzést, mint módszert ennek a sokrétű problémakörnek valóban komplex megközelítésére.

DÉR MÁRIA

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek üzemi kézikönyvtárai. Bp. 1969, Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete, 52 p.

A termelés fokozása és a szakmai műveltség színvonalának emelése érdekében még az új gazdasági mechanizmus bevezetése előtt, 1967-ben az illetékesek elhatározták, hogy a MEDOSZ megyei bizottságainak munkatársaival felmérik az *összes* megyei állami mezőgazdasági termelőszövetkezetek, intézmények tapasztalatait és szakmai kézikönyvtáraiknak állagát. A kutatómunka nem érintette a közművelődés jellegű, esetleg szakkönyveket is tároló szakszervezeti könyvtárakat, mert azokat már regisztrálták az előbbi közművelődési kutatások. A mezőgazdasági jellegű szakkönyvtárak közé felvették az erdőgazdasági és vízügyi intézményeket, illetve szövetkezeteket is. Ez a terv és a közben végrehajtott munka azért volt jelentőségteljes, sőt izgalmas, mert *eddig ilyet még sohasem végzett senki*, hiszen felszabadulásunk előtt nem voltak termelőszövetkezetek. Folyóiratunk ezért foglalkozik a fenti igen tanulságos könyvvel, mert új, haladó lépést mutat a jövőbe. Az eredményeket 1968 novemberében összegezte a MEDOSZ Kultúr Agitációs és Propaganda Osztálya. A Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat felkérésére az elvégzett országos vizsgálat eredményeit GERBEN Ferencnek, a Piackutató Csoport munkatársának összeállításában és jelentésében csatolta a KMK 1966-ban megjelent: *A parasztság és a termelőszövetkezetek mezőgazdasági szakkönyvellátása* c. mű kiegészítéséül. Jelen kiegészítő munka így egyben az elmúlt két év alatt bekövetkezett változásokat is feltüntette. A munka kimutatja, hogy a termelőszövetkezetek milyen hányada tart fenn ma üzemi kézikönyvtárt, ezek milyen nagyságrendűek, állományuk milyen színvonalú, állományukat milyen módon gyarapítják, illetve használják, és a jövőben milyen változások várhatók ezen a téren.

Mennyire úttörő munka ez, úgy hisszük, felesleges külön vázolnunk; hogy parasztságunk kultúrszínvonalának és szakmai tudásának milyen fontos eredményeit és távlatait boncolgatja, az szinte felmérhetetlen fontosságú. Teljesen úttalan ugaron próbál bozótot irtani a magyar kultúrmunkában.

Minden gazdasági területen működő szakmai vezetőnek meg kell ismernie.

TISZAY ANDORNÉ

Schmitt, F. A.: Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur. Eine Bibliographie begründet von Kurt BAUERHORST. 2. neubearbeitete und stark erweiterte Auflage. Berlin 1965. Walter de Gruyter & Co. XVI, 332 l.

A XX. sz. első évtizedeitől, a szellemtörténet előretörésével erősen fellendült a motívumkutatás az irodalomtudományban, és sok fontos, eddig ismeretlen részlet és összefüggés felismeréséhez vezetett. E témakör könyvészeti összefoglalására a német irodalomban történtek már kísérletek.

SCHMITT kötetének első kiadása 1959-ben jelent meg mint K. BAUERHORST hasonló témájú bibliográfiájának utódja (*Bibliographie der Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur*, 1932). Az összeállítás elveit az első kiadás előszavában ismertette a szerző. Azonnal meg kell jegyeznünk, hogy a kötet nem az egyes témák, motívumok, tárgyak, személyek *szépirodalmi* feldolgozásait, hanem az ezekhez kapcsolódó *irodalomtudományi* publikációkat tartalmazza. A Zrínyi címszó

alatt pl. hiába keresnénk KÖRNER *Zrínyi*-drámáját, de megtaláljuk az e témával kapcsolatos — 3 tételből álló — „szekunder"-irodalmat. Az összeállítás csak a német műköltészetre terjed ki, hiszen a népköltészet motívumait más szempontú nemzetközi feldolgozás tárgyalja. Ahol a felvett irodalom a németen kívül más nyelvű irodalmat is figyelembe vesz, arra megfelelő rövidítés hívja fel a figyelmet.

Az egyes témákat és motívumokat alfabetikus sorrendben találjuk meg 1—1209-ig. A tárgykörön belül az egyes bibliográfiai tételek külön sorszámozást nyertek, szemben az első kiadással, ahol az összes bibliográfiai tétel egy számsorrendbe került, a motívumok, ill. tárgykörök viszont nem kaptak számot. Az ábécérendben a tájékozódást utalók könnyítik meg, a második kiadás ezenkívül a kötet végén csoportos szakregisztert is tartalmaz, pl. a monda és mítosz alatt felsorolja az ábécé különböző helyein feldolgozott mitikus mondai témákat és személyeket. A bibliográfiai tételek szerzőit külön névmutató foglalja össze. — Az említett utalókból, melyek a betűrenden belül a rokonfogalmakra utalnak, talán több is lehetne (nincs utalás pl. az Alchimie — Okkultes — Zauberei vagy Dirne — Kurtisane között).; mindez azonban nem vonhatja kétségbe a betűrendben történő feltárás előnyeit.

A második kötet anyaga az elsővel szemben kb. 1000 tétellel növekedett. Ha figyelembe vesszük, hogy SCHMITT csak azokat a műveket vette fel, amelyeket kézbe is foghatott (csaknem 5000 tétel!), e nagy volumenű munkának és technikai lebonyolításának is tisztelettel kell adóznunk. Ezen túlmenőleg azonban a germanisztika igényes és sokak számára nélkülözhetetlen kézikönyvét üdvözölhetjük benne.

VÍZKELETY ANDRÁS

Nestler, Fr.: Friedrich Adolf Ebert und seine Stellung im nationalen Erbe der Bibliothekswissenschaft. Leipzig: Bibliograph. Institut 1969. 206 S. gr. 80. Zentralblatt für Bibliothekswesen. Beiheft 84.

A német polgári könyvtártudomány megalapítójáról szóló könyv már azért is jelentős, mert ez az első kísérlet, hogy a német könyvtár- és könyvtörténelem egyik fontos személyiségét a történelmi materializmus módszerével bemutassa. A mű első része egy berlini disszertáción alapuló monográfia, amely EBERT világnézeti és tudományos-könyvtárosi fejlődését behatóan tárgyi ismerettel és számos, eddig fel nem használt levéltári anyag felhasználásával ábrázolja (17—121 l.). R. BÜRGER EBERT-életrajzával (Leipzig. 1910) ellentétben a marxista NESTLER EBERT wolfenbütteli és drezdai tevékenységét a társadalmi viszonyokkal és azoknak a könyvtárban való megjelenésével magyarázza.

A második részben EBERT elméleti munkásságát elemzi, mindenekelőtt a könyvtár és a könyvtáros társadalmi szerepére vonatkozó korszakalkotó gondolatait. A szerző itt dolgozza ki a könyvtárosi hivatásról és hivatali etikáról alkotott saját elképzelését (125—126. l.), valamint kimunkálja EBERT gondolatait a bibliográfia elméletéről és gyakorlatáról (146—158. l.). Rövidebben tárgyalja EBERTnek a könyvtártörténetre, kézirat- és könyvismeretre vonatkozó munkásságát, mégis utal a lényegesre, a még el nem mondottakra. EBERT *A drezdai királyi közkönyvtár története és leírása* című, 1822-ben megjelent műve Németországban először „ábrázolja a könyvtár történetét a maga politikai, gazdasági és kulturális fejlődésének összefonódásában" (159. l.). *A kéziratismeretről* című művében EBERT nyomatékkal mutat rá a könyvtáros palaeográfiai és diplomatikai ismereteinek fontosságára. Azt a gondolatot, hogy a szép és értékes könyv gondozása nemzeti ügy kell hogy legyen, a francia könyvkultúrára való utalással bizonyítja.

Vizsgálatainak eredményeképpen NESTLER joggal hangsúlyozza, hogy EBERTnek a könyvtár-elméletre és könyvtárosi gyakorlatra vonatkozó új megfogalmazása értékes, eddig még kellően ki nem merített örökségе napjaink szocialista könyvtártudományának.

SIEGFRIED SEIFERT (Weimar)

Die Deutsche Bücherei im Bild. (Fotos: Herbert STROBEL. 2. veränd. Aufl. Leipzig 1969. [34 lev.]

A Deutsche Bücherei kiadványainak sorában a most közreadott kis propagandafüzet mintául szolgálhat az ízléses és mértéktartó könyvtári propagandában. A könyvtár joggal lehet büszke szolgáltatásaira, arra, amit olvasóinak nyújtani tud. De a szolgáltatásokat ismertetni is kell, ezzel csökkentve a lehetőségek és a tényleges használat közötti távolságot.

Közismert tény, hogy a Deutsche Bücherei 1913 óta gyűjti a Németországban és a külföldön megjelent német irodalmat, 1941 óta pedig a fordításban

megjelent műveket, a Németországról és német személyiségekről szóló irodalmat is. Gyűjtése kiterjed a zeneművekre, metszetekre, irodalmi hanglemezekre, szabadalmakra és mikrokiadványokra is. 5 millió feletti bibliográfiai egységgel rendelkezik, évi gyarapodása 110 000 egység. Folyamatosan 17 kiadványt jelentet meg, köztük a német nemzeti bibliográfia rendszerébe tartozó kiadványokat. A bibliográfia területén módszertani központként működik és koordináló tevékenységet fejt ki.

Jogosan állapíthatja meg magáról az intézmény, hogy munkaszervezete és épülete bel- és külföldön egyaránt elismerést kelt, egyike ma Európa legmodernebb könyvtárainak.

A könyvtár sok olyan szépséget rejt, mely egy egyszerű könyvtárlátogatás során nem kerül az olvasó elé. Ezért mutatja be a könyvtár barátainak négy nyelvű kiadásában képekben újévi ajándékként 1970-re működését és épületét.

A szép fényképek közül kiemeljük azokat, amelyek nem a szokásos könyvtárábrázolások sorába tartoznak, mint az olvasótermek, raktárak stb. — bár irigylésre méltóan szépek, rendezettek ezek is, és pl. az automata könyvszállítóberendezés technikai szempontból érdeklődésre tarthat számot. Már a bejárat és az előcsarnok klasszikus egyszerűsége és nyugalma eleve megteremti a tudományos könyvtári hangulatot. Művészi reliefek, szobrok, meisseni vázák, kerámia óra mutatja, hogy a könyvtár tervezői és gondozói a célszerűség mellett nagy hangsúlyt helyeznek az esztétikumra is. A képek is alátámasztják, hogy az NDK megalapítása, 1949 óta nagyvonalú támogatásban részesíti nemzeti könyvtárát.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

University and Research Libraries Studies. Ed. by W. L. SAUNDERS. Oxford, 1968. Pergamon Press, 221 l. (International series of monographs in library and information science. Vol. 8.)

A kötetben közölt tanulmányok a sheffieldi egyetem 1965/1966. évi könyvtáros továbbképző tanfolyamán mint előadások hangzottak el, ill. az előadók keze alól kerültek ki. Laza összefüggésben nyújtanak tájékoztatást Anglia és Ausztrália egyes egyetemi könyvtárainak történeti és szervezeti kérdései felől.

A nemzetközileg is ismert kitűnő szakember, L. JOLLEY, az ausztráliai Perth egyetemi könyvtárának igazgatója az ausztráliai egyetemi könyvtárügy 1966-i helyzetéről értekezett, rövid történeti visszatekintéssel. Írásából megtudjuk, hogy a 12 milliós, hatalmas területű országnak jelenleg 14 egyeteme van, hogy ezek könyvtárainak állománya és személyi, anyagi ellátottsága a Commonwealth-en belül is jelentős, s hogy a kormányzat fejlesztésükre, helyzetük folyamatos felmérésére komoly gondot fordít. — M. N. TIDMARSH, a sussexi egyetemi könyvtár munkatársa az egyetemi könyvtárak egyik jelentős, nálunk még általában gyermekcipőben járó funkciójáról értekezik: az egyetemi hallgatóknak a könyvtárhasználatba való bevezetésének módjáról. Kitér az elsőévesek, a vizsga előtt állók (undergraduate) és a továbbképzősök (postgraduate) könyvtári igényei kielégítésének kérdéseire. — Könyvtártörténeti szempontból sem érdektelenek a londoni Keleti és Afrikai Tanulmányok Intézete könyvtárának fejlődésével, ill. a manchesteri és liverpooli egyetemi könyvtárak összehasonlító történetével foglalkozó tanulmányok. Mindhárom könyvtár az angol kolonializmus, ill. neokolonializmus felsőoktatási szükségleteinek szolgálatában állt, ill. áll. A manchesteri egyetem alapítása p. o. oly nevekhez fűződik, mint OWENS és COBDEN. — M. B. LINE, a Newcastle-upon-Tyne-ben működő egyetem közepes nagyságrendű (kb. félmillió kötetes) könyvtárának munkatársa az egyetemi könyvtárak funkcióiról értekezve elutasítja a computerek könyvtári felhasználásának feltétlen szükségességéről vallott nézeteket, s úgy véli, hogy nem az a kérdés, hogy „van computerünk! mire használjuk?" — hanem az: „melyek funkcióink? ellátásukhoz kell-e computer?" Véleménye szerint az egyetemi könyvtár fő funkciója az, hogy egyidejűleg nyújtsa egyik kézzel az ismeretet és a tájékoztatást, másikkal pedig a humánus létformát. A computer nem csupán arra való, hogy új elvi és gyakorlati szemléletmód kialakításának lehetőségét biztosítsa, hanem arra is kötelez, hogy ezt a szemléletmódot kialakítsuk.

Számunkra a legérdekesebb a kötethez tartalmilag csak lazán tartozó írás: G. P. M. WALKERnek a Kent-i és Canterbury-i Egyetem könyvtárosának hosszú tanulmánya a kelet-európai országok (Szovjetunió, Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia, Bulgária) könyvtártudományi kutatómunkájának szervezeti kereteiről. Walker bőséges dokumentációs anyagot szerzett be, majd alaposan konzultált az egyes országok illetékes szerveivel, személyeivel. Adatai tárgyilagosak; megállapításain, elvi állásfoglalásain csak itt-ott érződik a világnézeti elkötelezettség hatása.

Az első két fejezetben a kutatótevékenység általános kérdéseivel, jellemző vonásaival foglalkozik, elsősorban a központi irányítás módjával, mértékével. Kitér a módszertani központokra, az információs és felsőoktatási vonatkozásokra, a tudományos akadémiák szerepére, a könyvtáros egyesületekre és a nemzetközi kapcsolatokra. Majd az egyes országok vonatkozásában ad jellemzést a közigazgatási függőségről, a legnagyobb könyvtári intézményekről. Magyar vonatkozásban a kutatások természetének százalékos megoszlását a sokat vitatott 1959-i felmérés alapján ismerteti. Több helyen hangsúlyozottan felhívja a figyelmet a magyar szervezet erősen központosított jellegére, elsősorban ott, ahol általában szól a központi ellenőrzés hatékonyságáról, annak országonként változó mértékéről. A tanulmány végén az angol könyvtárosokat érdeklő, értékelő, a helyi arányokra utaló összehasonlítást tesz a könyvtártudományi kutatómunka szervezésének szükségességét, mértékét, gyakorlati vonatkozásait illetően. A tanulmányt hasznos bibliográfia és kiadványjegyzék egészíti ki.

TÓTH ANDRÁS

Carmilly-Weinberger, M.: Book and Sword New York, 1966. XXIV + 290 + XIV l. [héber nyelven].

A magyar származású M. CARMILLY-WEINBERGER, a New York-i Yeshiva University tanára közel negyedszázadig foglalkozott a kitűnő könyvében közreadott anyaggal. Még Magyarországon jelentette meg *Indexre tett héber könyvek* című dolgozatát (*Antal Márk-Emlékkönyv*. Kolozsvár, 1943. 166–188.). A másfél íves cikk – a szerző szorgalmának eredményeként – most háromszáz lapos könyvvé nőtt.

Bemutatja, hogy – ha nem is ismeri a zsidóság az Index librorum prohibitorum fogalmát –, azért a történelem folyamán számos könyv olvasását eltiltotta, vagy magát a művet megsemmisítette.

A kb. 200 ilyen munkát kronológiai sorrendben tárgyalja. A *Talmud*ban említett szektás könyvektől a rabbanita-karaita vetélkedésen át a *Májmúni* körül fellángolt harcig. A kabbala, MANOELLO, Leo MODENA, SPINOZA, SÁBBÁTÁJ CEVI követői, az újhéber költészet egyes alakjai, a haladó CHORIN Áron mind szóba kerülnek. Az egyes könyvek irodalomtörténeti hátterét, megtámadtatása okát és körülményeit gazdag irodalommal dokumentáltan tárgyalja.

Hadd fűzzünk néhány jegyzetet az egyes munkákhoz:

4. l. A Ben Szira könyve mégis elkerülte az anathemát, ha annyian használták és idézték a XI. századig. A cambridgei geniza uj sorozatának átvizsgálásakor további töredékek kerültek elő. Azon nem lehet csodálkozni, hogy Maszadában is volt példány, hiszen akkor még nem kezdték ki (*Ant. Tan.* VII. 1960. 272–273; XIII. 1966. 147.).

7. l. Homerost a zsidók ismerték. Lásd B. HELLER. MGWJ. LXXVI. 1932. 330–334; A. SCHEIBER, *Acta Antiqua*. XI. 1963. 152–154.

12. l. Dániel al QÚMISZI karaita elsőnek támadja a ס' הרזים varázskönyvet, amelynek töredékeit néhány éve összegyűjtötte M. MARGALIOTH (*Sepher Ha-Razim*. Jerusalem, 1966.).

Uo. A rabbaniták könyvei közül az *Ótijót di Rabbi Ákiba* és a *Siur Qóma* ellen is támad Szálmán b. JERUCHIM (מלחמות ה" ס'. Ed. I. Davidson. New York, 1934. 114. skk.).

13. l. CHIVI kérdéseiből ma már többet ismerünk. CARMILLY könyvével egyidőben megjelent SCHIRMANN gondozásában SZAÁDJA feleletének újabb töredéke, amelynek alapján további kérdések rekonstruálhatók (*Acta Or. Hung.* XIX. 1966. 378–383.).

15. l. Eldád HÁDÁNI fantasztikus történeteit Ábrahám Ibn EZRA elveti (Ex. 2 : 22).

A könyvnek sok a magyar vonatkozása. Ezekhez hadd csatoljunk még néhányat:

GOLDZIHER Ignác *Der Mythos bei den Hebräern* (Leipzig, 1876) c. művét – a konzervatív körök támadásainak hatására – visszavonta.

Löw Immánuel *Imádságok zsidók számára* (Szeged, 1883.) c. imádságoskönyve ellen rabbinikus körök azt vetették, hogy átvett imákat a reformátusoktól és evangélikusoktól (L. GOLDSCHMIDT: *Philister über Dich*! Berlin. 1927.).

KISS József *Ünnepnapok* c. vallásos énekeit a Pesti Izr. Hitközség nem fogadta el templomi célokra. „Jehova ajtónállói", akik elállották útját: GOLDZIHER Ignác és KOHN Sámuel voltak (ZSOLDOS Jenő, *Új Élet Naptár*. Bp., 1959. 222–240.).

A fontos könyvhöz, amelynek anyaga az idők folyamán bizonyára még gyarapodni fog, az azóta elhalt I. RIVKIND írt bevezető tanulmányt.

SCHEIBER SÁNDOR

Dima-Drăgan, Corneliu: Bibliotheca unui umanist român: Constantin Cantacuzino stolnicul. Bucureşti, 1967, XV + 407 + 110 kép.

Ez a Művelődési és Művészeti Állami Bizottság kiadványaként szinte pazarló bőkezűséggel kiállított kötet a romániai könyvtörténet komoly eseménye: mindenki számára érthetően bizonyítja a kedvező fordulatot, amely az utóbbi évek során Romániában ezen a kutatási területen végbemegy. A bukaresti egyetemen dolgozó jónevű könyvtörténész a XVIII. század előtti legjelentősebb román magánkönyvtárat, a fejedelmeket is adó CANTACUZINO család 1715 után szétszóródott Mărgineni-i gyűjteményét rekonstruálta fáradságos munkával. Ezzel lehetővé tette a legendás hírű egykori könyvtár tudományos tanulmányozását. A Mărgineni-i könyvtárat 1630 körül létesítette a Bizáncból Havasalföldre költözött első CANTACUZINO, de naggyá az Itáliában tanult és fontos politikai szerepet játszó, tudós Constantin CANTACUZINO fejedelmi étekfogó mester (†1715) fejlesztette. Természetesen a család más tagjai szintén hozzájárultak a könyvtár gyarapításához.

A gyűjtemény egykori állományából a szerzőnek 407 művet sikerült felkutatnia a legkülönbözőbb bel- és külföldi könyvtárak anyagában. A megtalált művek rendkívül részletező szakkatalógusa alkotja a kötet gerincét (98 – 355. l.). Ehhez járul Virgil CÂNDEA tollából egy tanulmány Constantin CANTACUZINÓról a tudósról, valamint egy másik a kötet összeállítójáról a gyűjtemény történetéről és jellegéről. Mindkét tanulmány, teljes terjedelmében angol, francia és orosz nyelven is olvasható. Alapos magyarázó jegyzetek tájékoztatnak a könyvek szerzőinek tudományos jelentőségéről, több mint száz fénykép pedig a kötetekben olvasható bejegyzésekről.

A Cantacuzino-könyvtár ma ismeretes anyagának zömét a XVI. század utolsó negyedétől a XVII. század végéig terjedő időszakban Nyugat-Európában nyomtatták. Különösen feltűnő egy görög műveltségű, ortodox vallású államférfi gyűjteményében a katolikus teológiai könyvek és általában a német jezsuita szerzők munkáinak tömeges jelenléte. Magyarázattal efelől az egyes kötetekben olvasható korábbi possessor-bejegyzések szolgálhatnak. Ezekből ugyanis kitűnik, hogy a bibliofil Constantin CANTACUZINO több ízben kapott és vásárolt olyan könyveket, amelyeket a Bécs ostrománál a török seregben részt vevő havasalföldi csapatok 1683-ban zsákmányoltak a heiligenkreuzi ciszterci (4, 71, 82, 133, 183, 369–374. sz.) és a bécsi karmelita kolostor könyvtárából (59, 124–5, 318. sz.). A heiligenkreuzi kolostorból származik többek között az az 1370-ben másolt szép hártyakódex is, amelyik ma a bukaresti Akadémiai Könyvtár kézirattárának egyik dísze (211. sz.). A podoliai KAMENEC jezsuita és karmelita kolostorának sok könyve viszont azután juthatott a CANTACUZINÓK könyvtárába, hogy a török és moldvai csapatok 1672-ben felprédálták a várost (129, 130. 135, 177–9, 319–21, 360–3. sz.). Ebből a Moldvában szétszóródott két gyűjteményből különben a csángók között élő ferencesek útján Erdélybe is sok darab átkerült. Mindezek a tények arra figyelmeztetnek, hogy a többi katolikus teológiai kézikönyv és a jezsuita kiadványok zöme szintén ezen az úton kerülhetett a tág érdeklődésű Constantin CANTACUZINÓhoz. Kár, hogy a kötet szerzője ezt a mennyiségre nézve mindenképpen tekintélyes anyagot a gyűjtemény jellegének megállapításakor nem vette kellően figyelembe.

A Mărgineni-i könyvtár története tehát egy darab kelet-közép-európai könyvtártörténet. A magyar kutatók figyelmét a katalógusnak különösen azok a tételei kelthetik fel, amelyek az esztergomi káptalantól, galgóci és túróci tulajdonosoktól a Cantacuzino-könyvtárba sodródott könyvekről szólnak (253 – 4, 322. sz.). A gyűjteményben szereplő régi magyarországi nyomtatványok eredetileg — úgy látszik — BRANKOVICS Száva erdélyi román püspök tulajdonában voltak, s talán a történetíró Brankovics György útján kerültek Constantin CANTACUZINÓhoz (RMK. I: 119, 207. 510, 601–2, 716, 787, 878, 928, 1161; II: 260, 822–3. sz.).

C. DIMA-DRĂGAN kötete, amint e példákból kitűnik, nem csupán a román könyvtörténetnek nyeresége, hanem a szomszéd országok kutatói is haszonnal forgathatják. Rátereli ugyanis a figyelmet az egykori művelődési kapcsolatokra, a könyvek vándorlására. S ezek, érthetően, éppen a szomszédok között voltak különösen kiterjedtek. Pl. Constantin CANTACUZINO egyik könyvbeszerzője Köleséri Sámuel, a velencei Albrizzi-kiadó erdélyi bizományosa volt. A könyvtörténeti érdeklődés megélénkülése Romániában önmagában is örvendetes tény, de a termékeny nemzetközi együttműködés lehetőségeit szintén felveti. Kívánatos volna, hogy e hasznos és szép kiadványt más régi, romániai könyvtárak szakszerű rekonstruálása vagy meglevő egykorú leltáraik kiadása is kövesse.

JAKÓ ZSIGMOND

BIBLIOGRÁFIÁK

Wo sind welche? Zeitschriften der Medizin und ihrer Grenzgebiete in den wissenschaftlichen Bibliotheken und medizinischen Einrichtungen der DDR. A Deutsche Staatsbibliothek és a Deutsche Akademie für Ärztliche Fortbildung kiadása. Negyedik, jelentősen bővített kiadás. 1969. Berlin. 591 l.

A német állami könyvtár kiadványsorozatot jelentet meg az NDK tudományos könyvtáraiban és intézményeiben feltalálható szakmai folyóiratokról, megadva a lelőhelyek-jegyzékét is. Gerhard KRAUSE szerkesztésében immár negyedik bővített kiadásban jelenik meg e sorozat hetedik kötete, amely az orvosi és az orvostudománnyal határos folyóiratok felsorolását és lelőhely-jegyzékét tartalmazza. A viszonylag terjedelmes kötet háromszáznál több könyvtárban mintegy 3500 folyóirat lelőhelyjegyzékét tartalmazza, felsorolva a szóbajövő könyvtárakat kódjelzésükkel, távbeszélőjük számával és telexük feltüntetésével, amivel a könyvtárközi kölcsönzést nagymértékben elősegíti. A folyóiratokat az ETO szerint csoportosítja. A folyóiratok felsorolása két szempont szerint történik: egyszer betűrendben név szerint és a kiadás helyének megadásával — de minden esetben a kiadó feltüntetése nélkül —, feltüntetve minden egyes könyvtárat, ahol a kérdéses folyóirat 1945–1968 közötti évfolyamai vagy azok valamelyike feltalálható. A másik jegyzék a folyóiratokat szak szerinti felsorolásban tünteti fel. Az orvostudományban és határterületein kiadásra kerülő szóba jövő folyóiratokról a kötet jó áttekintést nyújt. Tájékoztat az egyes folyóiratok elterjedtségéről, használatának mértékéről. Nem tűnik ki a jegyzékből azonban, hogy a kérdéses folyóirat milyen nyelven vagy nyelveken jelenik meg, tartalmaz-e más és milyen nyelvű tartalmi összefoglalást. Nem ad a jegyzék a tekintetben sem felvilágosítást, hogy a folyóirat vagy sorozatos kiadvány milyen gyakran jelenik meg, hogy eredeti kiadványok publikálását szolgálja-e, hogy ismertető vagy népszerűsítő folyóirat-e, vagy esetleg éppen egy vállalat, gyógyszergyár tudományos ismertető jellegű publikációja-e. E hiányossága ellenére a kötet az orvostudományi és határterületű folyóiratok tekintetében jól tájékoztat, és használható könyvtárainkban is.

Külföldi könyvtárak folyóirat-lelőhely jegyzékének tanulmányozása a tekintetben is tájékoztat, hogy hazai folyóirataink milyen elterjedtségnek örvendenek a kérdéses országban. Meglepő ezért, hogy az Egészségügyi Felvilágosítás, az Orvosi Könyvtáros e lelőhelyjegyzékben nem szerepel. A Medicor Művek által több nyelven kiadásra kerülő nagy népszerűségnek örvendő Medicor News sem található az NDK orvosi és határterületű intézményeinek könyvtárában. A Magyar Orvosi Bibliográfia a Német Állami Könyvtárban és Drezdában, Sächsische Landesbibliothek-ben lelhető fel csupán. A jegyzék szerint tehát a magyar orvosi folyóiratok csak mérsékelten vannak képviselve az NDK tudományos könyvtáraiban és orvosi intézményeiben, ami propagatív tevékenységünk fokozását teszi kívánatossá.

BUGYI BALÁZS

Czigány Lóránt: The László Waltherr collection. Reprint from The British Museum Quarterly. Vol. 33. No. 3–4. 92–102 pp. 4 t.

Minden könyvtáros, aki nagymúltú könyvtárban dolgozik, munkája során — akár egy új KAZINCZY — fel-felsikolt a gyönyörűségtől, ha a könyvtár gazdag állományának egy-egy különösen értékes gyűjteményrészével vagy darabjával találkozik. Ugyanakkor fájlalja is, hogy ezek a darabok a katalóguscédulák erdejében elrejtőző címleírásaikkal valójában ismeretlenek maradnak, s csak akkor bukkannak fel az ismeretlenség homályából, ha egy cikk vagy tanulmány felszínre hozza őket.

Ha ez így áll hazai gyűjteményeinkkel, fokozottan igaz a külföldi nagy könyvtárak magyar vonatkozású anyagával kapcsolatban. Ezért különösen örvendetes CZIGÁNY Lóránt cikke, aki WALTHERR Lászlónak, kora ismert gyűjtőjének a British Museum Library-be került gyűjteményét ismerteti ez intézmény folyóiratában. Örvendetes ez annál is inkább, mert ez a gyűjtemény — egyes tételek véletlenszerű feldolgozásától eltekintve — korábban rendezetlen volt, s éppen CZIGÁNY Lóránt munkájának eredményeképpen tárult fel a tudományos kutatás számára.

A British Museum a 19. század második felében, elsősorban Thomas WATTS munkásságának eredményeképpen, a kisebb európai népek irodalmára vonatkozó anyag tekintetében jelentősen gyarapította gyűjteményeit. Magyar vonatkozásban ez a gyarapítás oly mértékű volt, hogy FRAK-

NÓI Vilmos, a *Magyar Könyvszemle* 1877. évi 1. számában, TÖRÖK János gyűjtői tevékenységét értékelve így írt: „... neki (ti. TÖRÖKnek) egy jelentékeny *Bibliotheca Hungarica* összeállítása nehezebb feladat volt, mint elődeinek. Ő a gyűjtést a hatvanas évek táján kezdette meg ugyan, de nagyobb arányokban csak a jelen évtized első három esztendejében folytatta, amikor az antiquáriusi könyvpiaczon az árak általán, és különösen a ritka hungaricák ára mesésen felszökött. A List és Francke cég fellépése és a British Muzeum magyarországi acquisitiói úgyszólván forradalmat idéztek elő e téren. Neki tetemes összegeket kellett fizetni olyanért, a minek néhány évtized előtt alig volt értéke." Ez évben vásárolta meg ugyanis a British Museum — éppen a LIST és FRANCKE cégen keresztül — NAGY István kúriai hétszemélynök és WALTHERR László, a KÁROLYI grófok jószágigazgatójának gyűjteményeit.

WALTHERR László gyűjteménye a 18. század végének és a 19. század első felének gazdag anyagát tartalmazza. Különösen gazdag ez a gyűjtemény — mint ez CZIGÁNY Lóránt ismertetéséből kitűnik — röpiratokban, színlapokban, egyéb kisnyomtatványokban. A tartalmi körök szerint csoportosított ismertetés különös érdeme, hogy kiemel számos említésre érdemes nyomtatványt, jelzetüket is megadja, sőt bizonyos esetekben irodalmára is utal bő jegyzet-anyaggal. A korlátozott terjedelem ellenére szerző ismertetését úgy állította össze, hogy az egyszersmind az adott korszak fontosabb történelmi eseményeit, érdeklődési szféráját is tükrözi, a jakobinus pamfletektől az 1848-as röpiratokig, BESSENYEI korábban ismeretlen névtelenül megjelent folyóiratától a Nemzeti Színház ügyére vonatkozó kisnyomtatványokig. Az ismertetést illusztrációk egészítik ki.

Elolvasva az ismertetést arra kell gondolnunk, milyen jó volna, ha más külföldi magyar gyűjtemények gondozói is hasonló erudicióval ismertetnék és tárnák fel a gondozásukra bízott gyűjteményeket.

WIX GYÖRGYNÉ

National Library of Scotland. Catalog of Manuscripts Acquired since 1925. Vol. III. Manuscripts 4001—4940. Blackwood Papers 1805—1900. Edinburg 1968.

A Skót Nemzeti Könyvtár 1925 óta szerzeményezett kéziratai katalógusainak harmadik kötete eltér az eddigi két kötettől. Az első kettő különböző időben keletkezett, különböző jellegű darabokat írt le: középkori kódex és modern levél egyaránt volt közöttük. Az új kötet nagyjából egységes hagyatékot tár fel, a skót és angol irodalmi életben fontos szerepet játszott edinburghi William BLACKWOOD és fiai kiadói irattárát. Az irattár 1805 és 1900 között keletkezett, 900 bibliográfiai egységre és ezen belül 6 nagyobb csoportra oszlik.

Az első csoportban a levelezés kapott helyet, amely főképpen a cégnek a szerzőkkel és az alkalmazottakkal való hivatalos leveleit öleli fel. Ezek között nagyszámú G. ELIOT levelet találunk. A második részben a kiadásra felajánlott kéziratokat írja le a katalógus a szerzők alfabetikus sorrendjében. Külön állagot képeznek W. E. AYTOUN skót lírikus és esszéista levelei és kéziratai, melyek AYTOUN halála után kerültek a BLACKWOOD cég birtokába. Ugyancsak külön kezelnek egy másik személyhez, J. WILSON professzorhoz fűződő két iratköteget, aki hosszú anyagi vitába bonyolódott a kiadóval. A kiadó jelentette meg a múlt század egyik neves irodalmi orgánumát a *Blackwood's Magazine*-t. A folyóirat hasábjain gyakran megnevezetlen munkatársak listáját rögzíti az irattár ötödik része. Végül a hatodik különválasztott egység a BLACKWOOD család személyi levelezését tartalmazza.

Az iratanyagot eddig két monográfia használta fel, ezekre a katalógus a bevezetőben utal, az egyes daraboknál azonban nem tünteti fel a vonatkozó irodalmat. A kötet legnagyobb része (45—330. l.) index. A leíró rész ugyanis a levelezést csak összevonva ismerteti, az egyes levélírók, a levél keletkezési évének feltüntetésével a mutatóban kapnak helyet.

VÍZKELETY ANDRÁS

„Éljen a Köztársaság" „Éljen a proletárdiktatúra" Az 1918—1919-es forradalmak hódmezővásárhelyi sajtójának repertóriuma. Bev., az anyagot gyűjt. és összeáll. KÁRÁSZ József. Hódmezővásárhely, 1970, Csongrád megyei Könyvtár. 58 l.

1918. november 1. és 1919. augusztus 3. között lezajló események, napokra, sőt szinte órákra bontva az időszaki sajtó tükrében — ezt nyújtja ez a gondosan szerkesztett repertórium.

A kiadvány jó példája annak, hogy az élet hol gyorsuló, hol lassuló érverésének történeti impulzusait milyen mértékben tudja tükrözni egy jól megszerkesztett cikkbibliográfia. Mint egy történelmi falikép felnagyított részét vetíti elénk a hódmezővásárhelyi eseményeket, három nagy időszakra bontva: I. Az Őszirózsás Forradalom kitörése után, II. A Direktórium irányítása alatt és III. A román meg-

szállás idején. A 60 lapot kitevő kiadvány használhatóságát elősegíti a nagyon részletes név és tárgymutató.

Hódmezővásárhely — Hódmezővásárhelyi Friss Hírek — Magyar Nemzetőr — Népakarat — Vásárhelyi Friss Újság — Vásárhelyi Munkás Újság — Vásárhelyi Proletár — Vásárhelyi Reggeli Újság — Vásárhelyi Vörös Újság: ezeknek a napi és hetilapoknak híreit rögzíti naptári sorrendben a repertórium.

A könyvtáros számára ugyancsak érdekes a lelőhelyek kérdése s azokon belül a hiányok. Forradalmi idők nem nagyon kedveznek a hírlapok gyűjtésének — az utána következő megtorlás pedig elpusztítatja a megmaradtakat is. Nagy könyvtáraink életében soha nem avul el Szinnyei útmutatása: figyelni, begyűjteni és mint élő történelmet megőrizni az időszaki sajtótermékeket. Mennyi történelem sűrűsödik a repertórium 1. és 1288. utolsó tétele közé: „A Magyar Nemzeti Tanács átvette a kormányhatalmat" — és: „A Berényiék által összeszedett 56 embert a Nagy Dezső-féle tanya mellett legyilkolták"...

HERENDINÉ LAKATOS ÉVA

A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1960—1966. Összeállította: JAKABFFY Imre. Bp. 1968. Akadémiai Kiadó 240 l.

Mindig örömmel kell fogadnunk az olyan munkát, amelynek az a célja, hogy összeszedje és áttekinthetővé tegye a kutatók számára a szakirodalmat. A publikációs lehetőségek olyan mértékben növekednek, hogy egyre nehezebb azokat egyénileg számon tartani. A magyar régészek ez ideig is nagy gondot fordítottak tudományúguk bibliográfiájának összeállítására. Így jelent meg ALFÖLDI András tollából 1935-től folyamatosan a *Bibliographia Pannonica*, majd BANNER János összeállításában a *Bibliographia Archaeologica Hungarica 1793—1943.* (Szeged 1944.). Egy évtizeddel később pedig, immár egy hivatásos könyvtáros közreműködésével napvilágot látott *A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája* (Bp. 1954), amely minden eddiginél alaposabban, megbízhatóbban és sokrétűbben tárta fel az időközben hatalmasra duzzadt anyagot. Azóta az 1954—1959 közötti irodalom is megjelent (Bp. 1961), és most került ki a sajtó alól az 1960—1966 közötti időszakot felölelő kötet.

Az új bibliográfiában 5938 címet találunk a jelzett időszak régészeti irodalmából. Az összeállítás általában követi az első kötetét. Hiányolnunk kell azonban, hogy a jelen kötet mindössze hét sorban igazítja el a tájékozódni kívánót, és a bővebben érdeklődőt az első kötethez utalja. Nem ártott volna azonban legalább röviden itt is összefoglalni a bibliográfia alapvető rendszerét. Igaz ugyan, hogy külön részt kapott a rendszeresen felhasznált folyóiratok jegyzéke, és ez az első kötet kézbevétele nélkül is lehetővé teszi a visszakeresést. Helyeselnünk kell, hogy szűkmarkúan bánik a rövidítésekkel, és valóban csak a leggyakrabban előfordulókat rövidíti. Javára kell írnunk, hogy a felvett folyóiratok egy része nem kimondottan régészeti profilú, de ilyen irányú cikket is tartalmazhat. Ezek a határterületen mozgó folyóiratok kerülik el leginkább a szakemberek figyelmét, holott gyakran igen fontos információk rejtőznek az egyes cikkek mögött.

Ha összehasonlítjuk a jelen bibliográfiát az első kötettel, úgy megállapíthatjuk, hogy az összeállító hatalmas munkát végzett. Az egyes címek szövegezése általában helyes és hibátlan. Dicséretet érdemel az a gondosság, amellyel az idegen nyelvű szövegek ortográfiájára ügyelt. Meggyőződésünk, hogy a jelen kötetet — az előzőekhez hasonlóan — még igen sokszor fogják forgatni szakembereink és a referens szolgálatot ellátó könyvtárosaink.

KŐHEGYI MIHÁLY

A mezőgazdasági üzemtan magyar szakirodalma. I. köt. 1786—1900. (Bibliográfia.) Szerk. LŐRINCZ Gyula. Gödöllő, 1968. 254 l.

Az üzemtani kérdések szemléletében — mint sok más szakterületen — számos változás következett be az utóbbi évtizedekben. Az üzemszervezési és üzemtani nézetek sokfélesége, a felvetődött kérdésekre adott válaszok heterogeneitása azt eredményezte, hogy még napjainkban is hiányzik egy olyan alapvető üzemtani mű, amelyet szakembereink többsége — különösebb fenntartások nélkül — kézikönyvként elfogadna.

A retrospektív bibliográfiák létjogosultságát „az információrobbanás" korában sokan kétségbe vonják. Gyakori az a leegyszerűsített nézet, hogy a gazdaság döntésekhez igénybe veendő szakirodalm adatok legfeljebb 2—3, maximum 5 éve forrásokra építhetők. A kutatás számár

azonban sokat ad a tudományág alapvető forrásainak ismerete, annak fejlődését, elősegítő és gátló tényezőit feltáró bibliográfia, amelynek forrásanyagát a kutató témától és érdeklődésétől függően tanulmányozhatja. A könyvtárak feladatához az is hozzá tartozik, hogy a múlt szakirodalmi eredményeit nem hagyják feledésbe menni, nemcsak a napi, praktikus célok miatt, hanem a történeti kutatás, rendszerezés érdekében sem. A rendszerezés azért is figyelemreméltó, hogy a szerkesztő hogyan vonja meg a tárgykörbe tartozás határait, ezzel maga is állást foglal a tudományág tartalmi kereteit illetően.

Ezért kell hasznosnak tartani az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának bibliográfiai vállalkozását, amely éppen a magyar mezőgazdaság egyik legfontosabb tudományágában, az agrárgazdaságtanban vállalkozik arra, hogy a kezdetektől fogva tudományos alapossággal feltárja az idevonatkozó hazai irodalmat.

A Könyvtár számottevő anyagi és szellemi erőt koncentrált az üzemtani bibliográfia elkészítésére. E munkát több esztendeje kezdte meg, kutatást végzett valamennyi könyvtárban, ahol saját állományán kívül e témakörben forrásanyagra találhatott.

Az 1968-ban megjelent I. kötet az 1786—1900 közötti időszakot öleli fel, 3301 tételt tartalmaz, tárgyköre az agrárökonómiát, az agrárgazdaságtant, mezőgazdasági üzemtant és a mezőgazdasági számvitelt foglalja magában (az erdőgazdaság nélkül). A feldolgozott szakirodalom megjelenési helyét illetően a történelmi Magyarország 63 vármegyéjében, tehát Horvátország—Szlavónia és Fiume kivételével kiadott, nyelvi szempontból a magyar, latin és német nyelvű önálló műveket, monográfiákat és szakfolyóiratokat tartalmazza. Itt jegyzem meg, hogy a Mezőgazdasági Múzeum 1934-ben indult *Magyar Mezőgazdasági Könyvészet* című hézagpótló bibliográfiai vállalkozása csupán az I. és II. kötetében (1505—1830) dolgozza fel az önálló műveken kívül a folyóiratcikkeket is, a későbbi időszakokat feldolgozó kötetekből a folyóiratirodalom már kimaradt. Így tehát az a feltételezhető átfedés, amely a Múzeum és az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának vállalkozása között lehetséges, megfelelő pontossággal végzett összehasonlítás után mindössze 7%-nak bizonyult. (Az egymásnak megfelelő időszakonként végzett összehasonlításból kitűnt, hogy az 1840-ig feldolgozott tételek száma 77, ebből 42 önálló mű, 35 tétel folyóiratcikk. A 42 tételből 2 igen fontos mű nem szerepel a Múzeum bibliográfiájában. Az 1841—1900-ig terjedő időszakban 241 feldolgozott önálló mű közül 34 nem szerepel a Múzeum bibliográfiájában, az erre az időszakra eső 3224 tételből tehát csupán 207 mű van a Múzeum bibliográfiájában is. Ez a feldolgozás alaposságát is mutatja.)

A bibliográfia összeállítói az anyagot meghatározott szempontok szerint szelektálták, nem törekedtek teljességre. Ennek megfelelően kimaradt a népszerűsítő és hírlapirodalmi anyag. A szelekciót ellenőrzéssel végezték, vagyis a vidéki, tájjellegű és kisebb szaklapokat is átnézték, és a kihagyott anyagot tudatosan nem dolgozták fel. Ez a kiadvány célkitűzése szempontjából helyes eljárás volt.

A bibliográfia megjelenési évek szerint, betűrendben csoportosítja anyagát, ezen belül különválasztva az önálló műveket és a folyóiratcikkeket.

A Könyvtár a kiadványt belföldön ingyenesen, külföldön a kiadványcsere keretében terjeszti. A külföldi cserepartnerek érdekében az előszót, valamint a főbb fejezetek címét magyaron kívül orosz, angol és német nyelven is közli.

A bibliográfia tartalmi szempontból jól áttekinthető, a szelekció a felhasználás megkönnyítését célozza. Az alkalmazott rövidítések feloldását és a feldolgozott folyóiratok jegyzékét az előszó után találjuk. Nem lett volna haszontalan a folyóiratok esetében azok egyik lelőhelyének feltüntetése. A címleírások szabvány szerint készültek, a szabályok alkalmazása következetes és megbízható. A betűrendes és tárgymutató — alapvető célja: a keresés megkönnyítése mellett — rávilágít az adott időszak előtérben álló problémáira, illetve egyes szakírók termékenységére is. Megemlíthető, hogy a betűrendes mutató sajátos keveréke a névfogalom mutatónak. Ezt abban az esetben tartanám indokoltnak, ha csak egy betűrendes névmutató készült volna, mert így a szerző nélküli cikkek a mutatóból kimaradtak volna. Mivel azonban készült tárgymutató is, elegendő lett volna a betűrendes mutató helyett szerzői mutatót készíteni. A címrendszók többsége ugyanis kevés tartalmi támpontot ad, és valószínűtlen, hogy valaki ily módon keresse a cikkeket. (Például: „Adatok a következő", „Általános elvek", „Egy magyar" stb.)

A bibliográfiát küllemi szempontból csak dicséret illetheti. Sorozati keretben, *Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai* 18. számaként jelent meg a korábban kialakított hagyo-

mányos fedőlappal, nyomdatechnikailag igényesen, szedése áttekinthető, ugyanakkor helytakarékos.

Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára a vállalkozás továbbfolytatását tűzi ki célul. Ennek helyességét az I. kötet sikeres megjelentetése alátámasztja. A jelenlegi hazai mezőgazdasági bibliográfiai tevékenység szerencsés munkamegosztással, jól egészíti ki egymást, egy-egy nagy mezőgazdasági könyvtár nem vállalkozhat valamennyi műfaj ápolására és az összes e téren jelentkező feladat önálló elvégzésére. Számításba kell venni azt a tényt is, hogy a közreadó könyvtár az agrárgazdaságtan és üzemszervezés területén számottevő szakirodalmi anyaggal rendelkezik és módjában áll azt a lehetőségekhez mérten a jövőben is fejleszteni.

GÁL ANDORNÉ

Geday Gusztáv: A bogyósgyümölcsűek hazai irodalma (1920—1966). Bp. 1968, Kertészeti Egyetem. 78 l. 24 cm. (Sokszorosítás.)

A magyar kertészeti irodalomkutatás szempontjából igen jelentős ez a Kertészeti Egyetem Kiadványai sorozatában megjelent bibliográfia, mert a gyümölcstermesztés viszonylag gazdag és differenciált szakirodalmának ezen részterülete aránylag szegényes.

A magyar mezőgazdasági és kertészeti szakirodalom rendszeres bibliográfiai feltárása hazánkban csak 1960-ban kezdődött meg, így a kiadvány nagy hiányt pótol a kertészeti szakoktatás, a kutatás művelőinek és gyakorlati szakembereinek, annál is inkább, mivel a legmodernebb kutatás szerint a bogyósgyümölcsűek rendkívül magas vitamintartalmuk miatt mind fontosabbá válnak.

A kiadvány feltárja a hazai könyvkiadás magyar és idegen nyelvű termékeit, az időszaki szaksajtó témába vágó szakcikkeit, szisztematikus rendszere növényfajok szerint csoportosítja, ezen belül pedig a gyakorlati élet és a kutató munka szempontjai szerint bontja az anyagot. A szerzői névmutató a tájékozódás megkönnyítése végett a szerzők betűrendjében utal a szakrenden belüli művek folyamatos tételszámára.

V. A-NÉ

Perkin, W. D.—Rödel, Klaus: Bibliografi Over Russisk Exlibrisliteratur 1902—1967. Frederikshavn 1968, Privattryk. 4°. 21 (1) l.

Az ex libris-irodalom szaporodása óhatatlanul szükségessé teszi az ex libris-bibliográfiák megjelentetését. Az utóbbi években láttak napvilágot a spanyol (VIDAL Y LOPEZ, MANUEL — LLOP X BONAL, José: *Bibliografia espanola sobre exlibris.* Barcelona (1966) 11 l.), a skandináv (RÖDEL, Klaus: *Bibliografi overs kandinavisk exlibrislitteratur.* Frederikshavn 1968. 61 l. — dán, norvég, svéd és finn anyag) és a német nyelvterületek (RÖDEL, Klaus: *Bibliografi over tyskproget exlibrislitteratur.* Frederikshavn 1968. 60 l. — osztrák, német és svájci anyag) ex libris-bibliográfiák; ezek azonban csak az önállóan megjelent munkákat dolgozták fel, és a folyóirat- és újságcikkanyag kihagyásával értékes és hatalmas anyagról mondottak le. E tény oka elsősorban az, hogy a szerzők gyűjtők, bibliofilek és nem bibliográfusok; a könyvanyagot a nemzeti könyvtárak katalógusai alapján szinte fáradság nélkül gyűjthették össze, de a cikkanyag összegyűjtésének sok időt és hozzáértést kívánó munkájára már nem vállalkoztak.

Sajnos, hasonló módszert követ az orosz ex libris-irodalom bibliográfiája is. A szerzők közül a gyűjtés és feldolgozás munkáját végző W. D. PERKIN bányamérnök, ismert bibliofil, Klaus RÖDEL pedig, aki a munka névmutatóját készítette, ugyancsak nem bibliográfus. A munka azonban így is hasznos, annál is inkább, mert az utóbbi évtizedekben az orosz ex libris-irodalom úgy mennyiségileg, mint minőségileg erősen gazdagodott, s ma Európában a lengyel ex libris-irodalom után a leggazdagabbnak mondható.

A munka az 1902—1967 közötti évekből 133 tételt sorol fel (könyvek, mappák, katalógusok, folyóiratok); az első orosz nyelvű ex libris-könyv elég későn: 1902-ben látott napvilágot. Érdekes a munkák megjelenésének időbeli megoszlása is; míg a cári Oroszországban mindössze 13 önálló, ex libris-sel foglalkozó mű jelent meg, addig a szovjethatalom évei alatt megjelent munkák száma 1967-ig 120 kötet! Ha figyelembe vesszük a két korszak műveltségi állapotában meglevő óriási különbséget, az arányon egyáltalán nem csodálkozhatunk. A hajdani, nagyrészt analfabéta oroszország a Szovjetunió megalakulása után nemcsak könyvolvasó, de könyvgyűjtő néppé is változott, és ez maga után vonta úgy az ex libris, mint az ex libris-irodalom hatalmas méretű fejlődését.

A bibliográfia tanúsága szerint az orosz ex libris-irodalomnak S. A. SZILVANSZKIJ (6 mű) és U. G. IVANSZK (5 mű) voltak a legszorgalmasabb munkásai, az egyes ex libris-művészek közül pedig A. I. JUPATOV munkásságával foglalkoztak a legtöbbet (7 mű). A régi orosz ex librisek monográfiáját U. G. IVASZK adta ki három kötetben (Moszkva 1905—1918); ugyancsak az ő nevéhez fűződik az első orosz ex libris-bibliográfia (1918) összeállítása is. A művészmappák kiadása csak a Szovjetunió megalakulása után indult meg, és 1919-ben rendezték meg az első orosz ex libris-kiállítást is Petrográdban.

A könyv a címleírásokat kizárólag német nyelven adja, pedig a kétnyelvű (orosz—német) címleírás nemcsak hasznosabb, de logikusabb is lett volna! Bár a címleírások nem felelnek meg a nemzetközi előírásoknak, a kiadványok így is azonosíthatók. A kiadványok legnagyobb része bibliofil jelleggel, számozott példányokban jelent meg; a bibliográfia a példányszámot és sok esetben az illusztrációk számát is megadja, ami külön érdeme.

GALAMBOS FERENC

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki szerkesztő: Merkly László
A kézirat nyomdába érkezett: 1970. V. 9. — Terjedelem: 10,85 (A/5) ív
69684 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Szigeti Kilián: Két középkori erdélyi Graduale eredetének kérdése — Die Ursprungsfrage zwei mittelalterlicher Gradualien aus Siebenbürgen 165
Donáth Regina: Újabb adatok a Mária Terézia-kori cenzúra történetéhez — Neuere Beiträge zur Geschichte der Zensur in den Regierungsjahren der Maria Theresia 173
Bényei Miklós: Eötvös József könyvtára — La bibliothèque de József Eötvös 182
S. Vincze Edit: A „magyarországi munkáspárt központi közlönye" — Zur hundertsten Wiederkehr der Gründung der Allgemeinen Arbeiter-Zeitung 193

KÖZLEMÉNYEK

Györffy György: Egy Mohács előtti magyar búcsús ima 209
Károly Karner—Jenő Sólyom: Ein wiedergefundenes Melanchton-Autograph 214
Gál István: Richardson Bethlen Gábor-portréja egy Apponyianában 218
Batári Gyula: A pozsonyi Slovenskje Narodňje Novini történetéhez 221
Magyar András: Hírlapolvasás egy régi munkáskönyvtárban 222
Kozocsa Sándor: Vörösmarty, Szabó Lőrinc és egy rejtélyes Shakespeare-szonett 224
Györgyi Markovits: Le poète et la censure. Les procès de Gyula Illyés (1922—1945) 226
Lisztes László—Palotás Gyuláné: A szegedi Széphalom, Zolnai Béla folyóirata 230
Scheiber Sándor: Zsidó könyvek sorsa Magyarországon a német megszállás idején 233
Tiszay Andor: A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének első kiadványai hazánkban 236
Radó György: Az első magyar nyelvű szovjet verses kötet 237
Markovits Györgyi: Két elsüllyedt folyóirat a felszabadulást követő évekből 243

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Kovács Sándor Iván—Kulcsár Péter: Szenczi Molnár Albert V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek dedikált könyvei a Vatikáni Könyvtárban 249

FIGYELŐ

Büky Béla: A nyelv kommunikatív szerepe 253
Hodinka László: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai 258
Kálmán Lászlóné: A Párttörténeti Intézet Könyvtárának bibliográfiai munkái 262
A Bibliotheca Corviniana 262
Da.: Eseménynapló és újságindex 263
Takács József: A tudományos kutatások állami irányítása 264
Wix Györgyné: Ányos Pál nevében 265
Wix Györgyné: Horst Kunze 60 éves 265
D. B.: Emil Dovifat (1890—1969) 266
Herendiné Lakatos Éva: Csatkai Endre (1896—1970) 267
Munkácsi Piroska: Stettner Béla ex libris-kiállítása 268

SZEMLE

Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez *(Holl Béla)* 269
S. Lengyel Márta: Reformer sors Metternich Ausztriájában *(Vörös Károly)*..... 270
Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből *(Holl Béla)* 272
Mikes Lajos levelesládájából *(D. B.)* 273
Móra László: Varga József élete és munkássága (1891—1956) *(Héberger Károly)* 274
A magyar kultúra 50 éve Kelet-Szlovákiában *(Takács Menyhért)* 275
Bikácsi Lászlóné: Gyermekkönyvtárak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történetében *(K. I.)* 275
Lipót József: Public relations a gyakorlatban *(Takács Menyhért)* 276
Halmai Istvánné: A korszerűség néhány tartalmi jegyének vizsgálata a 37. sz. könyvtárban *(Dér Mária)* 277
A mezőgazdasági termelőszövetkezetek üzemi kézikönyvtárai *(Tiszay Andorné)* ... 278
Schmitt, F. A.: Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur *(Vízkelety András)* 278
Nestler, F.: Friedrich Adolf Ebert und seine Stellung im nationalen Erbe der Bibliothekswissenschaft *(Siegfred Seifert)* 279
Die Deutsche Bücherei im Bild *(Faragó Lászlóné)* 279
University and Research Libraries Studies *(Tóth András)* 280
Carmilly-Weinberger, M.: Book and Sword *(Scheiber Sándor)* 281
Dima-Dragan, C.: Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacusino stolnicul *(Jakó Zsigmond)* 282

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

BIBLIOGRÁFIÁK

Wo sind welche? Zeitschriften der Medizin ... *(Bugyi Balázs)* 283
Czigány Lóránd: The László Waltherr Collection *(Wix Györgyné)* 283
National Library of Scotland. Catalog of Manuscripts Acquired since 1925. Vol III. *(Vízkelety András)* 284
Az 1918—19-es forradalmak hódmezővásárhelyi sajtójának repertóriuma *(Herendiné Lakatos Éva)* 284
A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1960—66 *(Kőhegyi Mihály)* 285
A mezőgazdasági üzemtan magyar szakirodalma 1786—1900 *(Gál Andorné)* 285
Geday Gusztáv: A bogyósgyümölcsűek hazai irodalma *(V. A.-né)* 287
Perkin-Rödel: Bibliografi over Russisk Exlibrisliteratur 1902—67 *(Galambos Ferenc)* 287

TABLE DES MATIÈRES

K. Szigeti: Deux graduels du moyen âge dans des bibliothèques Transsylvaines Avec résumé en allemand 165
R. Donáth: Nouvelles données à l'histoire de la censure de l'époque de la reine Marie Thérèse — Avec résumé en allemand 173
M. Bényei: La bibliothèque de József Eötvös — Avec résumé en français 182
E. S. Vincze: Le Journal Central du Parti des Ouvriers de Hongrie — Avec résumé en allemand 193

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Gy. Győrffy: Une prière hongroise d'indulgence avant 1526 209
K. Karner—J. Sólyom: Une lettre autographe retrouvée de Melanchton (Texte entier en allemand) 214
I. Gál: Le portrait de Gábor Bethlen par Richardson dans un hungaricum de la Bibliotheca Apponyiana 218
Gy. Batári: Contribution à l'histoire du journal Slovenskje Narodnje Novini 221
A. Magyar: La lecture des journaux dans une bibliothèque des ouvriers hongroise 222
S. Kozocsa: Vörösmarty, Lőrinc Szabó et un sonnet mystérieux de Shakespeare 224
Gy. M.: La poète et la censure. Les procès de Gyula Illyés (1922—1945) (Texte entier en français) 226
L. Lisztes—Gy. Palotás: La revue de Béla Zolnai: Széphalom éditée à Szeged 230
S. Scheiber: Le sort des livres juifs en Hongrie pendant l'occupation allemande 233
A. Tiszay: Les premières éditions de l'Histoire du Parti Communiste de l'Union Soviétique en Hongrie 236
Gy. Radó: Le premier livre de poésies soviétique en langue hongroise 237
Gy. Markovits: Deux revues oubliées des années au lendemain de la Libération..... 243

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

S. I. Kovács—P. Kulcsár: Les livres d'Albert Szenczi Molnár dédicacés à Frédéric V, électeur palatin conservés dans la Bibliothèque Vaticane 249

CHRONIQUE

B. Büky: Le rôle communicatif de la langue 253
L. Hodinka: Les publications du Musée et Bibliothèque Nationale de Pédagogie 258
L. Kálmán: Les ouvrages bibliographiques de la bibliothèque de l'Institut de l'Histoire du Parti 262
Bibliothèque Corviniana 262
Da.: Journal des événements et index des journaux 263
J. Takács: Organisation nationale de la recherche scientifique 264
B. Wix: Au nom de Pál Ányos 265
B. Wix: Horst Kunze est âgé de 60 ans 265
B. D.: Emil Dovifat 266
E. H. Lakatos: Endre Csatkay 267
P. Munkácsi: L'exposition des ex-libris de Béla Stettner 268

COMPTES RENDUS CRITIQUES

BIBLIOGRAPHIES

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

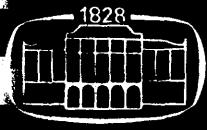

1970 4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 86. ÉVF. 4. SZ. 289—428. l. BUDAPEST, 1970. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

1970. (86. évf.) 4. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)
DEZSÉNYI BÉLA
(szerkesztő)
HAVASI ZOLTÁN
KÓKAY GYÖRGY
MEZEY LÁSZLÓ
TARNAI ANDOR
WINTERMANTEL ISTVÁN
(technikai szerkesztő)

SZERKESZTŐSÉG:

Bp. VIII., Pollack Mihály tér 10.
Telefon: 336–323

Megjelenik negyedévenként.
Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: Ft 60.—
Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010, (pénzforgalmi jelzőszám 215–11482) és az Akadémiai Könyvesboltban, Bp. V Váci u. 22 Tel.: 185–612.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után).

CSŰRY ISTVÁN

A tudománypolitikai irányelvek néhány elméleti útmutatása a szakirodalmi információs tevékenységek számára

1. *Kutatás — szakirodalom — információ*

„Azt kérjük a tudósoktól: szegezzék tekintetüket a csillagokra, de nézzenek a földre is . . ."[1] Ha úgy tetszik, egyszerűen a forradalmárhoz illő holnapsürgetés kapcsolódik össze Kádár Jánosnak ezekben a szavaiban az államférfi reálpolitikai józanságával. De itt egy másik síkon mozgó gondolatmenet vezérmotívumaként kínálkoztak idézésre. Maga a tudomány, saját tudománya szédíti a csillagokba az embert s kényszeríti arra, hogy itt a földön vesse meg a lábát — ma inkább, mint valaha.

A *Tudománypolitikai irányelvek* s a hozzájuk fűzött hivatalos nyilatkozatok nem bocsátkoztak bővebb tudományelméleti fejtegetésekbe. Ez az előkészítés dolga volt s a realizáló kifejtés dolga lesz. Mindamellett a pártokmányban[2] foglalt tézisek, útmutatások elegendő közvetlen és közvetett fogódzót adnak a figyelmes tanulmányozónak arra nézve, hogy a javak és ismeretek termelésének milyen új sajátosságai, fejlődésünk milyen szükségletei tűzték napirendre a tudományfejlesztés ügyét, és hogy *a tudománypolitikai gyakorlat* számára kitűzött irányelvek milyen *tudományelméleti* alapokon épülnek. E figyelmes tanulmányozásra vállalkozva, hadd fussuk át először is napjaink tudományának azokat a sajátosságait, amelyek már az Irányelvekben, konkrét megállapítások hátttereként kirajzolódnak, s amelyekből biztonsággal vonhatjuk meg a könyvtári tevékenységet a kutatással és a termeléssel összekötő erővonalakat.

a) *A tudomány közvetlen termelőerőként való fellépésének* gyakran emlegetett (de elméletileg kellően ki nem merített) ténye nem csupán annyit jelent, hogy „a világgazdaságban végbemenő rohamos technikai, technológiai fejlődés a mi gazdasági életünkben is parancsolóan írja elő az új és új tudományos eredményekre való támaszkodást" s ennek megfelelően a termelésnek „hatékonyabb kapcsolatot kell létesítenie a tudományos műhelyekkel", hogy „közelebb kell hozni egymáshoz az elméletet, a kutatást és a gyakorlatot", különben „kínosan lemaradunk a nemzetközi versenyben". *Maga a termelés változott meg* oly módon, hogy annak manuális és a „hagyományos" gépeket kiszolgáló formái (tehát azok a formák, amelyek a tudomány közreműködése nélkül, vagy külsőleges, alkalmi és közvetett közreműködésével valósulnak meg, gyors visszavonulóban vannak, s ezzel szemben robbanásszerűen terjed az új technológia, amely egyes munkamozzanataiban, vagy összefüggő

[1] Kádár Jánosnak az MSZMP Központi Bizottsága 1969. július 2-án az *Irányelvek* előkészítésében részt vett tudósok és funkcionáriusok egy csoportja számára rendezett fogadásán elhangzott felszólalásából.

[2] *Az MSZMP Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei.* Bp. 1969. Kossuth K. 72 l. (A további jegyzetekben: *Irányelvek.)*

folyamatkomplexumaiban tudományos problémamegoldó mozzanatokkal ötvöződik, sőt esetleg közvetlenül is felölti a tudományos feladatmegoldás jellegét. Immár nem utópia, ha ebben a vonatkozásban a munkamegosztás során széthasadt ember integrálódásának körvonalait vetítjük magunk elé, ha *a munka és a megismerés munkamegosztásos különválásának megszüntetését* nem az eszkatológikus reménykedés, hanem a tervezés perspektívájába helyezzük. *Nem csupán a fejlesztés*, vagy a verseny győzése sürgeti tehát a termelő és a tudományos megismerő munka összekapcsolását, *hanem egyszerűen maga az adott termelési bázison* (kommunista jövőnk gazdasági küszöbéül szolgáló bázison) *való folyamatos életvitel.* E vonatkozásban mindeddig nem jutott elég hangsúlyhoz az az alapvető tény, hogy az időszerű vagy éppen a konkrét termelési feladatokhoz kapcsolódó kutatások csupán egy bizonyos hányadát teszik ki a termelésbe bevitt és beviendő tudományos ismereteknek s ezek maguk is sok más ismeret, egyáltalán az emberi tudáskincs termékei, függvényei. Tehát *nem csupán a termelődő új ismeret az, ami „termelőerővé válik", hanem a meglevő, a régen meglevő is: a könyvekben, könyvtárakban felhalmozott ismeretkincs,* könyvtári szaknyelven: *a rögzített információ.*

b) *A modern tudomány létfeltételei és válságtünetei a tudományos ismeretek áradatszerű termelődésének és felhalmozódásának korában.* Az az ellentmondás, amely a tudományos megismerés társadalmi és történelmi folyamat jellege folytán *a felhalmozódó ismeretek végtelen mennyisége s az egyéni tudat véges befogadóképessége közt fennáll,* napjainkban oly végletessé vált, hogy nemcsak az egyén tudóssá, tanulttá, emberré érlelését teszi egyre problematikusabbá, hanem egyik fő akadálya annak, hogy az alkalmazásra, új ismerethibridek nemzésére kész tudás hatalmas tömegei eljussanak a gyakorlatba s a szellemi élet vérkeringésébe. Szellemi életünk egyik tragikus paradoxona, hogy ez az általános válsággal fenyegető s éppen ezért átfogó, radikális rendszabályokat sürgető jelenség mindeddig inkább csak részleges és viszonylag erőtlen ellenintézkedésekkel találta magát szemben. (Mint amilyen egy-egy információs szerv létrehozása, vagy a nem elég mély oktatási reformkísérletek sora.) *E mindennél előbbvaló probléma a könyvtári és információs terület belső ügyeként kezeltetik* s éppen a legközvetlenebbül érintett rétegeket: a főiskolai oktatókat és az alkotó kutatókat viszonylag kevéssé foglalkoztatja. Az *Irányelvek* számos tézise és gyakorlati útmutatása éppen ezért e felismerések úttörő jelentőségű tudománypolitikai konzekvenciáiként értékelhetők. Ezekhez kapcsolódva nem lesz nehéz konkrét könyvtárpolitikai következtetésekhez jutnunk.

c) *A tudományos kutatás* (amely lényegét, végső összefüggéseit tekintve mindig is társadalmi jellegű volt) *közvetlenül társadalmi jellegűvé válik.*[3] Ez nemcsak a természettudományokra, a nagy beruházásokat, intézeti vagy munkaközösségi összefogást igénylő kutatási feladatok klasszikus területére érvényes (s azokra a társadalomtudományokra, amelyekben a team-work alkalmazásra talál), hanem azokra a diszciplínákra is, amelyek jellegzetességének szoktuk tekinteni a művelés egyéni voltát, amelyeken azonban a kutató egyén többnyire megmozdulni is alig képes a különböző segédcsapatok — elsősorban éppen a könyvtári és információs munkások — közvetlen együtt-

[3] „A fejlődés nyomán átalakulóban van maga a tudományos tevékenység is. A tudományos kutatás volumene egyre inkább iparági méretekkel jellemezhető, s a társadalmi tevékenység egyik szervezett — egyes területeken iparszerű szervezet jegyeit felmutató ágazatává válik." *(Irányelvek,* 37. l.)

működése nélkül. (Nem is szólva a közvetett társadalmi vonatkozásokról, mint amilyen az eredmények társadalmi kontrolljának a hagyományosnál jóval szigorúbb és intézményesebb érvényesülése, a kutatási feltételek, eszközök társadalmi jellege stb.) A tudományos intézetek és munkaközösségek működésének ma még meglehetősen általános fogyatékossága, hogy embereiket az effektív kutatási feladatokra vetik be, s a közvetett feladatokat, amelyek közt elsőrendű az információszerzés és -közlés, a voltaképpeni feladattól többé-kevésbé elkülöníthető, alárendelt szükségletnek tekintik. E járulékos feladatokat kezdő, vagy kisebb kapacitású munkatársakra, segéderőkre bízzák, külső szervektől várják, vagy éppen megelégszenek azzal az informáltsággal, amelyet ki-ki az érdemi kutatás mellett idejéhez vagy metodikai ügyességéhez képest esetlegesen megszerez. Mindebből az információáramlás elégtelensége következik s végső soron tudományszociológiai léptékű diszfunkció: *a tudós respublikában nincs elegendő élő emberi tudat a szükséges és meglevő információk befogadására, szűk a kommunikáció humán keresztmetszete, s az egyáltalán rendelkezésre álló élő tudatok befogadó, közlő munkája sincs összehangolva.*

d) *A tudomány ma már nem tekinthető többé-kevésbé autonóm és önértelmű társadalmi szektornak.* Nemcsak a termelőerőktől való általános függőség, vagy a termelésbe való beágyazottság s a kutatási feltételek előbb érintett társadalmisága miatt. *Új jelenség a tudomány benyomulása a társadalmi tevékenységek valamennyi területére,* a család- és népességtervezéstől az igazgatásig és a piactervezésig. Világtörténelmi jelentőségű tény, hogy a proletariátus eszközeként a tudomány megjelent a politikai jövőformálás küzdőterén. Mindezen mozzanatok nem hozzák magukkal az utópikus követelményt, hogy mindenki alkotó tudós legyen a maga területén. De igenis napirendre tűzik annak szükségét, hogy minden tevékenységi ág rendelkezzék a megfelelő diszciplínákban jártas és alkalmazásukra felvértezett érdemi munkások elegendő számával. Ez közvetlenül nézve *képzési és munkaerőgazdálkodási probléma.* De ha megoldásának *feltételeire* is tekintünk, ezek közt *az információ eljuttatása és az információval való élés* nyilvánvalóan elsőrendű szerepet játszik.

e) *Egyes tudományok jelen fejlődése sajátos tudománypolitikai problémákat tűz napirendre.* Az irányelvek — érthető módon — főként *a társadalomtudományok időszerű alapkérdéseit* állítják az érdeklődés középpontjába és igen fontos elvi állásfoglalásokkal segítik azok helyes mederben történő megoldását. Nem csupán általános okok tették ezt szükségessé (tehát a társadalmi elméletnek a szocialista társadalmi gyakorlatban betöltött szerepe), hanem azok a konkrét ellentmondások is, amelyek a páratlan fellendülési szakaszát élő és sikeres offenzíváját vívó marxista filozófia és szociológia frontján éppen napjainkban kialakultak. Bár ezek az ellentmondások főleg tartalmi vonatkozásban, a társadalomtudományok alkotó művelése síkján jelentkeznek, s így az Irányelvek ismert elméleti tézisei és tudománypolitikai állásfoglalásai is szükségképp ebben a szférában mozognak, minden további lépésnek nyilvánvalóan megvannak a könyvtári és információs feltételei: akár a marxi elmélet tisztaságának megőrzésére, akár a marxista álláspont megvédésére, érvényesítésére és propagálására, vagy az empirikus társadalomtudományi kutatás és az elmélet dialektikus viszonyának mindkét vonatkozásban termékeny és megbízható alakítására gondoljunk. *Az alkotó kutatás előkészítő, irodalommal és információval megalapozó szakaszán* túlmenően, különös gondot kell fordítanunk az információs folyamatnak arra a fázisára, amely az eredmények megszületése, új ismeretek és elméletek kirajzolódása *után* követ-

kezik s ahol már a kommunikáció munkásai elsőrendű szerephez jutnak: az új társadalomtudományi ismereteknek, *a marxista műveltségnek és metodikai tudásnak a gyakorlatba,* a politikai, a tudományos és a nevelési praxisba való bevitelére.

2. *A könyvtári fejlődés új csomópontjai*

Íme, nyilvánvaló, hogy *a könyvtári problematikát* nem iskolás módon, mintegy függelékül kell odabiggyeszteni az Irányelvek gondolatmenetéhez, kiviteli terveihez (ahogy azt a könyvtári büdzsék növelésének lapos követelése formájában néhányan megpróbálták), hanem *a termelési és tudományos tevékenységek rendszerének strukturális elemeként*, vagy inkább az egész struktúra egyik aspektusaként. Nem parallelakció szervezésén kell töprengenünk, amely bizonyos pontokon megtámogatná a főakciót, a tudománypolitikai irányelvek megvalósítását, hanem *egy vonatkozásban „le kell bontanunk", konkretizálnunk kell* az *Irányelvek*et. Így módon a voltaképpeni problémán *belül* maradva, a könyvtári feladat

a) mint lényegében információs feladat,
b) mint az egyéb típusú információs tevékenységek integráns része és
c) mint a tudományos tevékenységek munkamegosztásos rendszerének egy érdemi ágazata,

tehát a könyvtári működés hagyományos típusához képest merőben újszerű funkcionális modellként jelenik meg előttünk.

Kádár János felszólalásában, Aczél György előadói beszédében s magukban az *Irányelvek*ben ismételten kifejezésre jut, hogy nem valamiféle viharos változások meghirdetésével van dolgunk. Szó sincs arról, mintha a tudománypolitika eddigi, lényegében helyes útjáról le kellene térnünk, s forradalmi ugrásra vagy irányváltoztatásra kellene felkészülnünk. E világos beszéd méltatlan kezelése lenne azonban, ha kontextusából kiragadva, mintegy a pártkezdeményezés lekicsinylését olvasnánk ki belőle, vagy egyszerűen úgy értelmeznénk, hogy ami a tudományban végbemegy, nem sokat változtat társadalmi valóságunkon, s lényegileg a tudományművelés síkján is marad minden a régiben. Ellenkezőleg: *kellős közepén élünk a forradalmi változásnak*, amely egyrészt *általában* a termelőeszközök forradalminak nevezhető fejlődésén, másrészt közelebbről, *hazai viszonylatban* a munkáshatalom kivívásán, a termelőeszközök társadami tulajdonba vételén, a szocialista intézmények létrehozásán, a gazdasági és kulturális építés szocialista útján alapszik. Annak hangsúlyozása mögött, hogy nem tervezünk látványos változtatásokat a tudománypolitikában, ott van a ki nem mondott alaptény, hogy a munkásosztály a tudományt már hatalmába vette, a marxizmus világnézeti alapján virágzásra segítette és megteremtette sajátos intézményi rendszerét. És hogy ezzel az alkotó még korántsem tér pihenni, azt az *Irányelvek*nek olyan — nemcsak gazdasági, szervezeti, hanem elvi jelentőségű — programpontjai jelzik, mint az Akadémia és általában a kutatásirányítási rendszer reformja, a kutatási ráfordításoknak a nemzeti jövedelem növekedési ütemét meghaladó növelése, ugyanakkor a fejlesztés extenzív szakaszának lezárása, vagy a tudományos káderpolitika hatékonyabbá, korszerűbbé tétele.

Bár a könyvtári és a szakirodalmi információt szolgáltató intézmények — gyarapodva és a gyarapodást szolgálva — maguk is részesei voltak a for-

radalmi fejlődésnek, sőt — néhány régi nagy tudományos könyvtárunkat nem számítva — nagyrészt a felszabadulás óta, a szocializmus intézményrendszerének kiépítése során jöttek létre, nem mondhatjuk el, hogy a szűkebb értelemben vett tudományos tevékenységgel és tudományos intézményekkel korszerűség és teljesítőképesség dolgában lépést tartottak volna, s a maguk területén létrehozták volna a szocialista igényeknek, kritériumoknak egészükben megfelelő szervezeti és funkcionális modelleket. A könyvtárak egy részében vígan tenyészik a szakmai konzervativizmus, információs (dokumentációs) intézményeink pedig egyelőre inkább csak technikai és szervezési síkon ismerték fel korszerűsödésük útját. Maga ez a tagolódás — *szűkebb értelemben vett könyvtárakra és szűkebb értelemben vett információs szervekre* — sem egyéb, mint *a megfelelő tevékenységek polgári skizofréniájának átültetése* szocialista körülményeink közé. Gondolom, nem szükséges „az érem másik oldalának", megbékítő „ugyanakkoroknak" és „objektív nehézségeknek" hangoztatásával mentegetnem e sommás kritikát. Nyilvánvaló, hogy a másik serpenyőben jókora gazdasági ráfordítás, nagy tömegű becsületes munka, sok messze mutató progresszív törekvés, tudás, hűség és jó szolgálat húzza pozitív irányba a mérleg nyelvét. Ha azonban nem az *értékelés*, hanem a *teendők* mérlegét próbálom felállítani, a forradalmi jelentőségű változások zömét nem mögöttünk, hanem előttünk látom.

3. *Mit vár a tudomány a könyvtáraktól s hogyan alakulnak át azok, a várakozásnak eleget téve?*

Könyvet és födelet, mint eddig — formálódik konzervatívjainkban a válasz. Legfeljebb több, megfelelőbb, katalógusokkal jobban hozzáférhetővé tett könyvet s olyan födelet, amely alatt otthonosabban lehet dolgozni s kevesebb időveszteséggel eljutni a kívánt információhoz. De próbáljuk csak meg egy kicsit is a felszín alá nyúlva, konkrét feltételeivel együtt szemügyre venni a hagyományos minimális programot! Melyek a „megfelelő" könyvek egyedileg, s milyen könyv-egyedek milyen megoszlású, rendszerű stb. összessége a „megfelelő" gyűjtemény? Ki bukkan rá a kiadói katalógusokban, ki találja meg a könyvtári cédulahegyek, könyvhegyek között? A kutató talán? (Mint konzervatív könyvtári felfogás szerint a tartalmak egyedül illetékes értője.) Hisz akkor jobb, ha átvedlik könyvtárossá. Máris ideje 40—60%-át fordítja informatív munkákra. Aztán meg minek akkor a könyvtár? Mert ami még a „megtaláláson", „kiválasztáson" kívül tennivaló marad — a beszerzés, a kézbeadás — azt könnyen elvégezheti az éppen kéznél levő titkárnő. Forint is kerül beszerzésre az intézetben, néhány százezer a műszervásárlási milliók mellett. Legalább nem kell időt vesztegetni a még oly lakályos könyvtári tetők alatt: kéznél a könyv a dolgozószobában, a laboratóriumi cigarettaszünetben. Majd aztán ha új téma kerül napirendre, új könyvek veszik át a fő helyet az íróasztalon, az előzők pedig a szoba vagy az intézet egyre kevésbé rangos helyein porosodnak, míg csak a leltárosztály egy selejtezésre bátor tisztviselője kegyesen át nem segíti őket a túlvilágra.

Íme, alig tettünk néhány lépést a kínálkozó egyik alternatíva nyomán, máris likvidáltuk a könyvtárat. Ha a kutatóra bízzuk a saját könyvtári szükségleteiről való gondoskodást, nem jön létre könyvtár. Aktuális szükségletekhez tapadó gyűjtés nem eredményezhet szerves gyűjteményt. Hogy ez a szomszéd és a holnapi kutató, az időben élő tudós respublika, a tudományos ismere-

tek felhalmozási és közlési folyamata szempontjából miféle végzetes rövidzárlatot eredményez, annak végiggondolását bátran rábízhatjuk az olvasóra.

De vágjunk neki a másik alternatívának! Gyűlnek a könyvtárban a könyvek, mint eddig: kötelespéldányként, ajándékban, cserében, isten nevében. Adjunk még hozzá mesebeli pénzsummát a könyvtárosnak, aki (hadd alkalmazzam egy pillanatra én is e hamis tipológiát) nem specialistája semmiféle szaktudománynak, hanem könyvtáros. Sok pénzt kell kapnia, hisz ő „mindent" megvesz, szerényen a kutatóra bízva, szemelje ki az óriási éléskamrából az éppen ínyére való falatot. És miközben mindezt elképzeljük, próbáljuk szem előtt tartani a tudományos ismeretek közlésének és közlekedésének modern sajátosságait, köztük a specializáció előretolt állásainak kommunikációs nehézségeit. Az új és új eredmények, új és új problémák egymást gerjesztő motorja a nem specialista számára egyre kevésbé követhető gyorsasággal röpíti előre a diszciplínák, témakutatások ágazó, összefonódó gondolatmenetét. A megismerés számára új tárgyak, új viszonylatok kifejezése nyomán szaknyelvek egész erdői terebélyesednek ki, amelyekben a stúdiózusnak ugyanúgy otthon kell lennie, mint hajdan a latinban, csakhogy most ahány diszciplína, annyi szaknyelvi erdő. A hallatlan felhalmozódás és divergencia viszonyai közt nemcsak az összefüggések közti tájékozódás válik egyre problematikusabbá, hanem az ismert ösvényen való továbbhaladás is, ami külön utakon elért eredmények összekapcsolását, kutatási ágak és módszerek szintetizálását tételezi fel. Ha valahol, épp e vonatkozásban juthatna korszakos szerephez a könyvtár mint a grafikusan rögzített ismeretek rendszerezésének, a rendszerben szereplő tartalmak felszínre hozásának és összekapcsolásának klasszikus intézménye. Csakhogy a könyvtáros, aki nem a könyvek tartalmának specialistája, csak a könyveké, képtelen erre a feladatra. Egyik könyvcím éppúgy nem mond számára semmit, mint a másik. Nem tudja őket sem a tartalmak természetes rendszerében elhelyezni, sem a kutatási tendenciák, szükségletek fonalán felfűzni. Nem jut el hagyományos könyvtárosi céljáig sem, hisz az anyag kézikönyvtári elrendezése, katalógusbeli feltárása immár olyan tartalmi szakismereti feltételeken alapszik, amelyek kívül esnek illetékességi körén. Minél gazdagabb a könyvtár, annál nagyobb szükség lesz strukturáló műveletekre és alkatrészekre, de annál elégtelenebbek, szegényesebbek lesznek e műveletek és alkatrészek, míg végül a csak potenciálisan szükséges, vagy éppen szükségtelen és értéktelen könyvek tömege teljesen betemeti a kutató előtt az aktuálisan szükségest. Így jutunk el a másik alternatíva nyomán is a könyvtár likvidálásához.

E könyvtári alapfogalmakat annak konkretizálásául kellett itt exponálni hogy könyvtárról, információról beszélve, milyen könyvtári modellre és könyvtárosi szemléletre gondolok. Amikor azt állítom, hogy a tudománypolitikai irányelvek végrehajtásában a könyvtárra jelentős feladatok, éspedig sajátosan könyvtári, legésszerűbben itt megoldható feladatok várnak, olyan könyvtárra gondolok, amely korszerű szintézisben feloldotta az előbbi alternatívákban felvillantott ellentmondásokat: az ellentmondást

a könyvtári feladat magáértvalósága és másértvalósága, önállósága és az érdemi kutatással való egybeolvadása,

a könyvtárosság mint tartalmatlan, csupán a szolgálatra néző technika és mint a tartalmakban való öncélú elmerülés,

az alkotó kutatáshoz való viszonyban mint a megrendelő instrukciót követő passzív szolgálat és mint utat mutató aktivitás

között. Ez a könyvtári modell *megtartja és magasabbra emeli az előző fejlődési szinten létrejött könyvtári technikát, szervezetet és metodikát, de olyan könyvtárosok kezébe adja, akik mint szaktudományos specialisták, az irodalom tartalmainak és a kutatók problémáinak értőiként képesek a potenciálisan és aktuálisan szükséges információk kiválasztására, rendszerezésére.* Akik a szakirodalom termelési és fogyasztási oldalával egyaránt lépést tartva, informálódva és informálva, produktív kutatóként és másokat szolgálva könyvtároskodnak. Nem könyvtárosnak is rossz, kutatónak is rossz öszvérként, hanem a „főidejű" kutató partnere- és tükörképeként. Itt is, ott is alkotó és informatív mozzanatok váltják egymást, csak más arányban. A tudós könyvtáros személyén keresztül létrejön a visszacsatolás a tudományos információ termelési és fogyasztási ciklusa közt. Maga *a könyvtár egyrészt fokozottan elkülönül a kutatástól, mert a gyűjtést és informálást autentikus tudományos feladatként végzi* és mert illetékességi körébe, szervezetébe von olyan tevékenységeket, amelyeket a tudós, a kutatóintézet eddig magának tartott fenn. *Ugyanakkor elmosódik, sőt meg is szűnik a tudománytól való eddigi szervezeti és funkcionális különállása.* Megszűnik úgy, hogy maga is érdemi tudományos tevékenységek tűzhelyévé válik és megszűnik úgy is, hogy teljes értékű munkamegosztásos partnerként bekapcsolódik kutatási programokba. Nem a raktári könyvek Mont Blancjával dicsekszik többé, hanem azzal, milyen ügyesen tudja a gyűjteményi organizmust fenntartani s ugyanakkor az éppen szükséges könyvet a funkciójának megfelelő helyre, a kutató keze ügyébe juttatni. Egyáltalán: *nem a mozdulatlan könyv, hanem az ezerféle formát öltő, folyton útban levő információ lesz a könyvtári munka tárgya.*

I. CSŰRY: DIE BIBLIOTHEKARISCH-INFORMATORISCHE TÄTIGKEIT IM LICHTE DER WISSENSCHAFTSPOLITISCHEN RICHTLINIEN DER UNGARISCHEN SOZIALISTISCHEN ARBEITERPARTEI

Die grundlegende Bedeutung des angehäuften und sich geschichtlich fortwährend anhäufenden Bestandes der Wissenschaft (d. h. der sich in der Gestalt von Büchern und Bibliothekssammlungen verkörpernden, vorhandenen menschlichen Kenntnisse) wurde bisher neben den neu erworbenen Kenntnissen, bzw. im Verhältnis zum Ertrag aktueller Forschungen nicht genügend berücksichtigt. Der Aufsatz erörtert, daß und wie jedoch dieser Umstand einen wesentlichen Aspekt der sozial und wirtschaftlich tätigen Wissenschaft, der Wissenschaft als erstrangigen Produktivkraft darstellt und zur Grundlage einer zeitgemäßen wissenschaftlichen Bibliothekspolitik gelegt werden sollte. Es wird auf die allgemeine Tendenz des Parteibeschlusses hingewiesen, daß darin die Kontrolle über die vorhandenen Schätze der Wissenschaft, die Orientierung über den neuesten Stand der internationalen Forschungen, die Anwendung fertiger Ergebnisse (also ausdrücklich bibliotheks-, bzw. informationsbedürftige Tätigkeit) als mit der Produktion neuer wissenschaftlicher Ergebnisse gleichwertige Aufgaben gestellt werden. Es kann trotzdem heute noch als eine ziemlich allgemeine funktionelle Einseitigkeit der wissenschaftlichen Institutionen betrachtet werden, daß sie ihre Kräfte vollends auf unmittelbare Forschungsaufgaben konzentrieren, während sie die mittelbaren Aufgaben, darunter die aktive und die passive Information, nebensächlich behandeln, ja gänzlich vernachlässigen. Die Forschung leidet deshalb Mangel an rezeptiven Kräften, an gelehrten Köpfen, die zum Empfang und zur Vermittlung von Information nötig wären. Die Problematik der bibliothekarisch-informatorischen Tätigkeit tritt als integrierendes, strukturelles Element des Systems der produktiven und wissenschaftlichen Tätigkeiten auf. Die Bibliothek soll ihre starre funktionale und organisatiorische Sonderstellung aufgeben, und die Sammlung von Literatur, sowie die literarische Information als authentische wissenschaftliche Tätigkeit verrichten.

KECSKEMÉTI ISTVÁN

Liszt Ferenc „Hymne de l'enfant" c. művének olasz autográf-változata

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára 1966 őszén újabb Liszt-autográffal,[1] az *Hymne de l'enfant à son réveil* olasz változatával gyarapodott. Peter RAABE műjegyzéke 508. szám alatt e kompozíciót háromszólamú női-karként regisztrálja, melyhez harmónium- (vagy zongora-) és ad-libitum-hárfakíséret tartozik.[2] Az első kiadás *A gyermek dicséneke ébredésekor* címmel 1875-ben jelent meg Budapesten a Táborszky és Parsch zeneműkiadónál, „A budapesti Liszt-egyletnek ajánlva".[3] Az 1918-ban megjelent Liszt-összkiadásbeli közreadói jelentésében Dr. Philipp WOLFRUM megjegyzi, hogy „a kinyomtatás alapjául a Táborszky-féle nyomat partitúrája és szólamai szolgáltak, melyek korrektnek bizonyultak".[4] A Grove-zenelexikon 5. kiadásának pótkötete[5] a Liszt-cikk Humphrey SEARLE által összeállított műjegyzékének kiegészítéseként az *Hymne de l'enfant* (19. sz.) rovatán már egy 1865. évi eredeti kéziratos változatot is megemlít, így: „Aut. of an 1865 version, John Vallier, London". Minthogy a mi autográfunk is 1865-ös datálást tartalmaz, valószínű, hogy azonos a GROVE említette eredeti kézirattal, bár a lexikon imént idézett rövid megjegyzése többet e változatról nem közöl.[6] Csak RAABE műjegyzéke említ egy olasz fordítást, itt azonban nem harmónium-kíséretes változatot tartalmazó eredeti kéziratról van szó, hanem „3 női hangra és zongorára írt, a végleges megfogalmazástól eltérő, olasz szövegű változatot tartalmazó másolatról".[7]

[1] Az Országos Széchényi Könyvtárnak ezt közvetlenül megelőző Liszt-zeneműkézirat-szerzeménye a XVIII. rapszódia autográfja volt, 1962-ben. Vö. a jelen cikk szerzőjének *Liszt XVIII. rapszódiájának ismeretlen kézirata* c. cikkével. = *Magyar Zene*. 1964. 2. sz.

[2] Pèter RAABE: *Franz Liszt*. 2. Band. *Liszts Schaffen*. Stuttgart — Berlin 1931, 327. l.

[3] A partitúra címlapjának szövege: „A gyermek dicséneke ébredésekor. Lamartine költeménye. / Magyarosítá: Ábrányi Kornél. / Zenéjét: női hangokra, harmonium / vagy tetszés szerint/zongora és hárfa kísérettel szerzé Liszt Ferenc. (Hymne de l'enfant a son reveil[!]. Des erwachenden Kindes Lobgesang.)[. . .] A kiadók sajátja. Budapest, Táborszky és Parsch nemzeti zeneműkereskedése (T. & P. 522)." — A címlapon levő dedikáció: „A budapesti Liszt-egyletnek ajánlva."

[4] *Liszt Ferenc zeneművei*. Kiadja a Liszt Ferenc-Alapítvány. V. Templomi és vallásos énekművek. 5. köt. Himnuszok és egyéb karénekek zenekarral. Lipcse, é. n., Breitkopf és Härtel. VII, ill. 85—102. l. /LISZT Ferenc zeneműveinek KÁROLY Sándor nagyhercegféle kiadása/.

[5] *Grove's Dictionary of Music and Musicians*. Supplementary volume to the 5th edition. London 1961. 270. l.

[6] Autográfunkat a Richard Macnutt Ltd. angliai antikvárium adta el az Országos Széchényi Könyvtárnak.

[7] Id. mű, 508. műjegyzék-tételszám, IV.

Úgy tűnik tehát, hogy autográfunkat a Liszt-irodalom mind ez ideig nem ismerte. Néhány kérdést még ma is megválaszolatlanul kell hagynunk, nevezetesen a már érintett proveniencia-kérdés teljes tisztázását, e változat

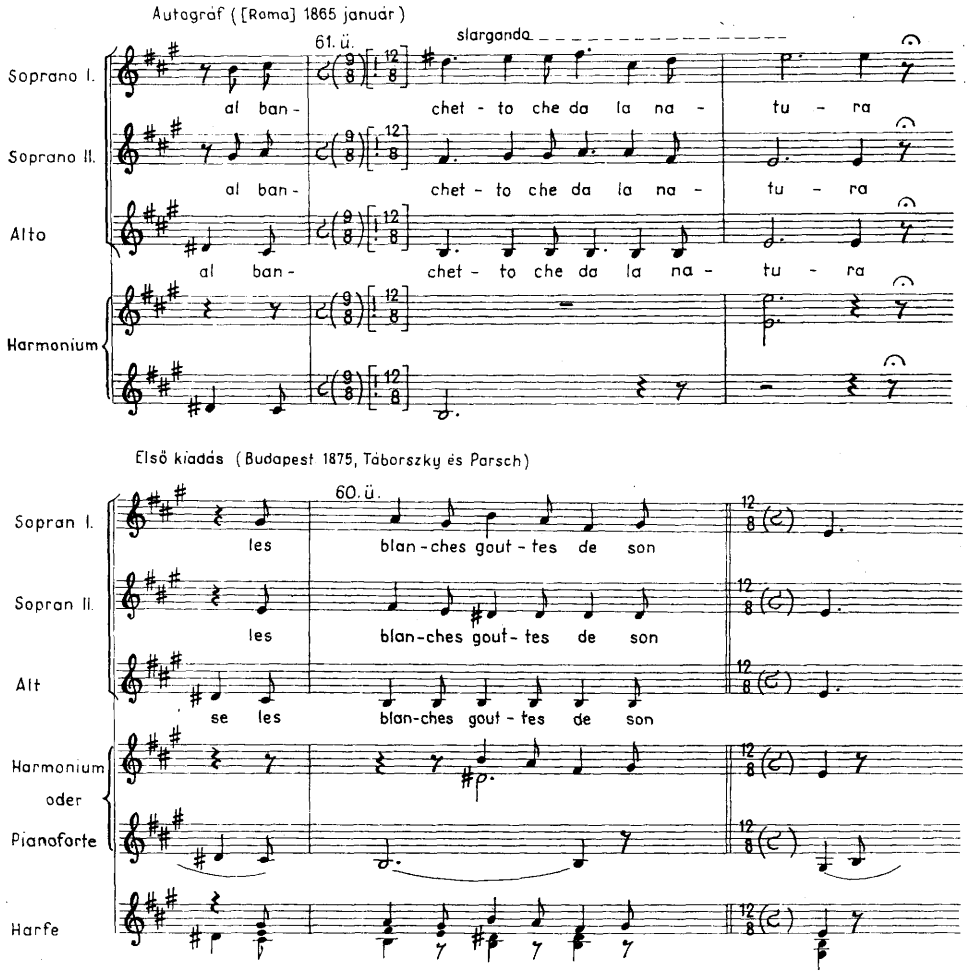

Egyik fordulat kétféle dallami megoldása az olasz szövegű autográf illetve a kinyomtatott változat szerint

keletkezési alkalmát, első, ill. korai előadásainak, valamint előadóinak kérdését, sőt az olasz fordító kilétét is. Az 1865 januári autográf keletkezéséből mindenesetre arra lehetne következtetni, hogy ez az olasz változat egy római előadás alkalmára készült. Liszt ebben az időben Rómában tartózkodott; ismeretesek olyan levelei, amelyeket Rómában 1865 január havában írt.[8]

[8] Így pl. január 2-i kelettel J. N. Dunklhoz, január 4-én pedig Mosonyi Mihályhoz intézett levele. Vö. Prahács Margit: *Franz Liszt. Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835—1886. Gesammelt und erläutert von* —. Budapest 1966. Akad. Kiadó. 129., 130. sz. levelek, 118—119. l.

Hogy Lisztnek az olasz változat megkomponálására csak kevés ideje lehetett, arra a felületes fordítás meghagyásából és a gyakran csak vázlatos harmónium-kíséretből is következtethetünk. Csak a tíz évvel későbbi Táborszky-kiadás tartalmazza először a teljesen kidolgozott harmónium-szólamot. Nem lehetetlen, hogy Liszt az olasz változatban csak saját használatára vázolta fel a kíséretet, melyet az előadás során rögtönözve egészített ki.

Az olasz fordítás hevenyészettsége elsősorban azokban a gyakori ismétlésekben mutatkozik, amelyek az eredeti francia szövegben nem fordulnak elő. Sok helyt tartalmilag és érzelmileg sem egyezik az olasz szöveg a francia eredetivel. Míg Liszt a német fordítással meg volt elégedve,[9] nyomatékosan elmarasztalta az olasz szöveg néhány fordulatát (vö. a 299. l. kottájával). Az idevonatkozó szavait a szövegközlés során idézzük. Az elmarasztaló megjegyzésekből az látszik, hogy Liszt csak kényszerűségből hagyta meg a rendelkezésére bocsátott fordítást. Feltehetően már nem volt lehetőség a kifogásolt szövegrészek módosítására. Ehelyett bőven kényszerült — az eredetitől ritmusban-szótagszámban eltérő olasz szöveghez alkalmazkodva — a dallam belső ritmusának, sőt vonalrajzának megváltoztatására.

A zenei építkezésben tehát két fő eltérés figyelhető meg a végleges francia és az olasz változat között. Ezek: a deklamáció ritmizálása és a kíséret kidolgozottságának foka. Egyéb eltérések, mint például a dallamvonal különbözősége, ritkán fordulnak elő. Ilyen dallamvonalbeli eltérést figyelhetünk meg pl. az autográf 61—62. ütemében (l. a kottapéldát az előző lapon).

Liszt többször is foglalkozott e szívéhez közel álló kompozícióval mintegy három évtizeden át.[10] Autográfunk e három évtized harmadik harmadának az elejéről való s így ugyancsak határkő a kompozíció műhelymunkájának történetében.

Liszt-dokumentumunk — amely „V 921/2059/1966" gyarapítási tételszámmal került az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának állományába, s amelynek jelzete „Ms. mus. 4. 050" — az eredeti kéziraton kívül egy eredeti Liszt-fényképet is tartalmaz; ezt ragasztással erősítették a borítófedél hátlapjába.

1. *A kézirat.* A kéziratot kék vászonkötés borítja, amelynek mérete 36,5 × 28 cm; mindkét fedél aranyozott szegélyű. A kézirat 12 lapból áll, mérete 35 × 27 cm. A piros-ceruzás lapszámozás is valószínűleg Liszt kezétől származik. Az 1—11. lap paginált és teleírt, míg az utolsó [12.] lap üres A tizenkétsoros kottapapír francia eredetű: erre mutat a „LARD RENAULT / Paris . . . " szövegű, gravírozott szárazbélyegzés. A papír némileg sárgult, a tinta helyenként világosbarna, másutt sötétbarna (világosbarna például a cím és néhány előadási jel, továbbá az utolsó lapok (9—11) legnagyobb része). A kéziraton fekete ceruzával bejegyzett sajátkezű javítások is vannak, különösen a 4. lapon. A kottakép világos, az írás jól olvasható. A kézirat némely részlete, a javítások és törlések betekintést nyújtanak a zeneszerzői műhelymunkába. A kottavonalak meghosszabbítása szabadkézzel történt.

[9] Vö. a Liszt-összkiadás (l. a fenti 4. jegyzetet) VII. lapján levő közreadói jelentéssel: „ . . . aus den Briefen Liszts (II, S. 203, 208) ergibt sich, daß der Verleger Táborszky in Budapest das Manuskript Liszts 1874 an Peter Cornelius schickt, um den französischen Text ins Deutsche zu übertragen, was »zum Entzücken« Liszts gelungen ist."

[10] A Grove-lexikon (5. kiad., 5. köt. London 1964. 266. l.) a következő keletkezési, ill. revíziós évszámokat közli: kb. 1845, 1862 és 1874. A Liszt-összkiadás közreadói jelentése (l. fentebb a 4. megjegyzést) így idézi Liszt szavait: „*Vor Jahren sang ich im Innersten diese Hymne an meine drei Kinder*".

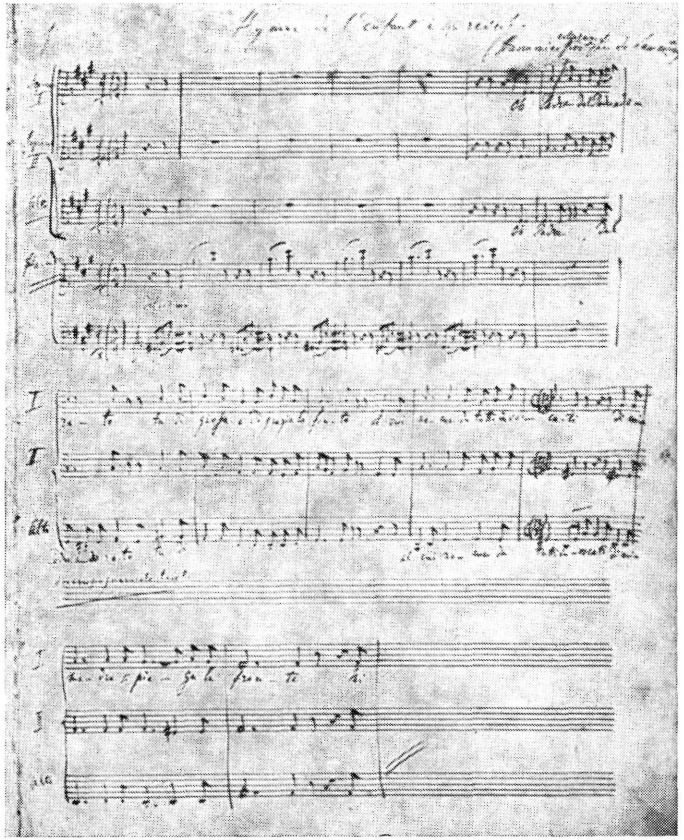

Az olasz változat eredeti kézirata. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. Jelzete: Ms. mus. 4.050. 1. lap. (A felső szisztéma utolsó ütemében dinamikai jel pótlása ceruzával.)

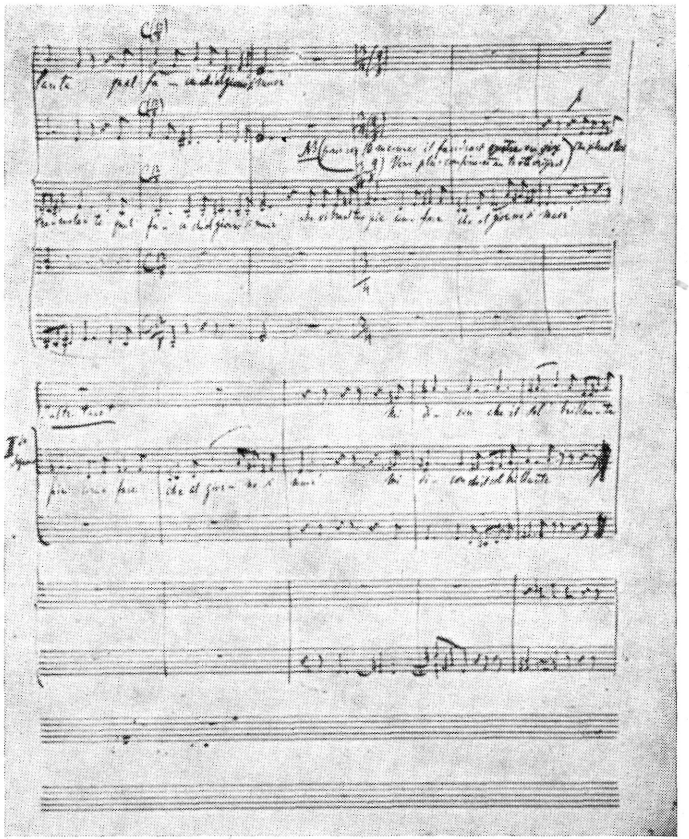

Az olasz változat eredeti kéziratának 3. lapja. (A 2. és 3. szisztéma között Liszt kritikai megjegyzése az olasz fordításról. A *Soprano II.* és *Altó* szólam utolsó hangjegyének törlése és nyolcadszünetjellel való helyettesítése ceruzával.)

Az alábbiakban az olasz énekszöveg mellé odaállítjuk az eredeti franciát, azért is, hogy megmutathassuk az olasz fordításnak Liszt által kifogásolt helyeit. A francia eredetit az *Oeuvres poétiques complètes* c. LAMARTINE-kötet (Bruges 1963, Éd. Gallimard) 314—316. lapjai nyomán idézzük. Az énekelt szövegben előforduló s az eredetitől eltérő ismétléseket szögletes zárójelben közöljük.

*

Hymne de l'enfant à son reveil[!]. / *(Harmonies religieuses et poétiques de Lamartine)* / [Az első kottavonalcsoport előtt:] *Soprano / I / Soprano / II / Alto / Harmonium.* [Előadási utasítás a harmónium-előjáték elején:] *dolcissimo* [a kiadványban: „dolce"]. (Vö. a 299. l. első kottájával.)

Az első kiadás francia szövege és ütemszámai	Az autográf szövege és ütemszámai
4—12	5—13
Ô Père qu'adore mon père! Toi qu'on ne nomme qu'à genoux! [O] Toi, dont le nom terrible et doux Fait courber le front de ma mère!	*Oh! Padre dal Padre adorato* *tu di gioja[!] e di grazia la fonte* *al cui nome da tutti invocati* *di mia madre si piega la fronte*
12—24	13—25
On dit que ce brillant soleil N'est qu'un jouet de ta puissance; Que sous tes pieds il se balance Comme un lampe de vermeil.	*Mi di con che il sol' brillante* *fu trastullo a tuo man creatore* *ch'ei vibra al tuo pie tremolante* *qual face che'al giorno si muore.*
[Que sous tes pieds il se balance Comme un lampe de vermeil.]	*ch'ei vibra al tuo pie tremolante* *qual face che'al giorno si muor'*
	25—28
	NB (pour ces 10 mesures il faudrait quatre ou six / Vers plus conformes au texte original)
24—30	25—31
On dit que c'est toi qui fais naître Les petits oiseaux dans les champs, Et qui donne aux petits enfants Une âme aussi pour te connaître!	*che vibra al tuo pie come face* *che al giorno si muor'* *che vibra al tuo pie come face* *che al giorno si muor'*
	A 4. lap tetején, a 34—37-ütemekben Liszt a „fu trastulato" szavakat ceruzával áthúzta és fölöttük „fu trastullo" szavakkal helyettesítette.
30—38	31—39
On dit que c'est toi qui produis Les fleurs dont le jardin se pare, Et que, sans toi, toujours avare, Le verger n'aurait point de fruits.	***Mi di con che il sol' brillante*** *fu trastullo al tuo* *man' creata fu trastullo* *al tuo mano creata*

Az első kiadás francia szövege és ütemszámai

38–41: Hangszeres ütemek

41–49

Aux dons que ta bonté mesure
Tout l'univers est convié;
Nul insecte n'est oublié

À ce festin de la nature.

49–61

L'agneau broute le serpolet,
La chèvre s'attache au cytise,
La mouche au bord du vase puise
Les blanches goutte de mon [son!] lait!

[La mouche au bord du vase puise
Les blanches goutte de son lait!]

61–69

L'alouette a la graine amère
Que laisse envoler le glaneur,
Le passereau suit le vanneur,
Et l'enfant s'attache à sa mère.

[s'attache à sa mère.]

69–81

Et, pour obtenir chaque don,
Que chaque jour tu fais éclore,
À midi, le soir, à l'aurore,
Que faut-il? [que faut-il?]
prononcer [invoquer] ton nom!
[invoquer ton nom.]

81–87: hangszeres ütemek

87–97

Mon Dieu, donne l'onde aux fontaines,
Donne la plume aux passeraux,
Et la laine aux petits agneaux,
Et l'ombre et la rosée aux plaines.
[l'ombre et la rosée aux plaines.]

98–107

Donne au malade la santé,
Au mendiant le pain qu'il pleure,
À l'orphelin une demeure,
Au prisonnier la liberté.
[Au prisonnier la liberté.]

Az autográf szövege és ütemszámai

40–42: Hangszeres ütemek

42–50

Ai doni che tua mano misura
e l'intero universo invitato
ne il più vil' degli insetti obliato

al banchetto che da la natura

50–54

(NB Pour ces / seize mesures,
il faudrait d'autres vers
plus conformes au texte
original!

Ai doni che tua
mano misura e l'intero
l'intero universo invitato
ne il più vil' degli insetti obliato

al banchetto che da la natura
al banchetto che da la natura

62–68

ne il più vil' degli insetti
e obliato
ne il più vil' degli insetti
e obliato

Ez a franciának megfelelő sor az autográfból hiányzik

68–80

Qual richiede tua grazia
preghiera qual richiede
per conceder il don più eletto
Basta all['] alba e vicino alla sera
il tuo nome invocar
invocar con affetto

80–82: hangszeres ütemek

82–92

Da si lunge ogni voto egli sente
che salisce dal cor
voglio anch' io anch' io invocarlo
e dir' confidente il desio
il desir di noi tutti ed il mio

92–102

tu consoli che tristo e meschino
più non sente più non sente
di madre l'amplesso ed a me
di più lieto destino
s'esser degno o Signor fia concesso

102–107

(Ici aussi il vaudrait mieux
trouver d'autre vers! et ré-
server ceux-ci pour le Solo
qui suit)

Az első kiadás francia szövege és ütemszámai	Az autográf szövege és ütemszámai
107—117	102—112
Donne une famille nombreuse Au père qui craint le Seigneur, Donne à moi sagesse et bonheur, Pour que ma mère soit heureuse! [Pour que ma mère soit heureuse.]	*ch'io somigli ognor buono modesto* *al fanciullo nel tempio assiso* *cui l'immagine quando mi desto* *mi saluta con dolce sorriso* *mi saluta con con dolce sorriso*
118—128	113—124
Que je sois bon, quoique petit, [Que je sois bon, quoique petit] Comme cet enfant dans le temple, Que chaque matin je contemple, Souriant [souriant] au pied de mon lit.	*ch'io somigli ognor* *buono e modesto al fanciullo* *nel tempio assiso* *cui l'immagine quando mi desto* *mi saluta mi saluta con dolce sorriso*
129—139	125—137
	A 126—137. ütemek ismétlőjelek között helyezkednek el. A 137. ü. fölött „1mo", a rákövetkező ütem (a hangzó 149. ü.) fölött „2do" áll. A „nudrita e il timore" szavakra 2 ütem betoldás mutatkozik (a 132—133., ill. a 144—145. ütemekben) az első kiadáshoz képest.
Mets dans mon âme la justice, Sur mes lèvres la verité, Qu'avec crainte et docilité Ta parole en mon coeur mûrisse!	*La giustizia mi spira o Signore* *Poni il ver' sul mio labbro* *e sola della speme* *nudrita e il timore* *sia potente in mio cor tua parola*
140—150	138—149
Et que ma voix s'élève à toi Comme cette douce fumèe Que balance l'urne embaumèe Dans la main d'enfants [d'enfants] comme moi!	*La giustizia mi spira o Signore* *Poni il ver' sul mio labbro* *e sola della speme* *nudrita e il timore* *sia potente in mio cor tua parola*
151—157	150—156
[dans la main d'enfants, d'enfants, comme moi.]	*tua parola nel cor tua parola*

A partitúra végén, a 11. lapon található az eredeti kéziratos aláírás és keltezés: *F. Liszt / Janvier 65* —. (Vö. a 304. l. ábrájával.)

2. *A fénykép.* Az első kötéstábla hátoldalán beragasztott eddig ismeretlen fénykép mérete 317×249 mm, színe barna. LISZTet papi öltözetben ábrázolja. LISZT egy asztal előtt áll, összekulcsolt karokkal, előreszegezett tekintettel. A csíkos kendővel leterített asztalon díszes gerincű, vastag kötet fekszik, talán a biblia. Hátrább függöny látszik, amely valószínűleg ajtót takar. A kép Erwin HANFSTAENGLnek, LISZT egyik ismert fényképészének aláírását és keltezését — „Paris 1866" — hasonmásként tünteti fel.

A fénykép tehát az *Hymne* olasz változatának keletkezése utáni évben készült. A rendelkezésünkre álló Liszt-irodalomban nem találtunk reá vonat-

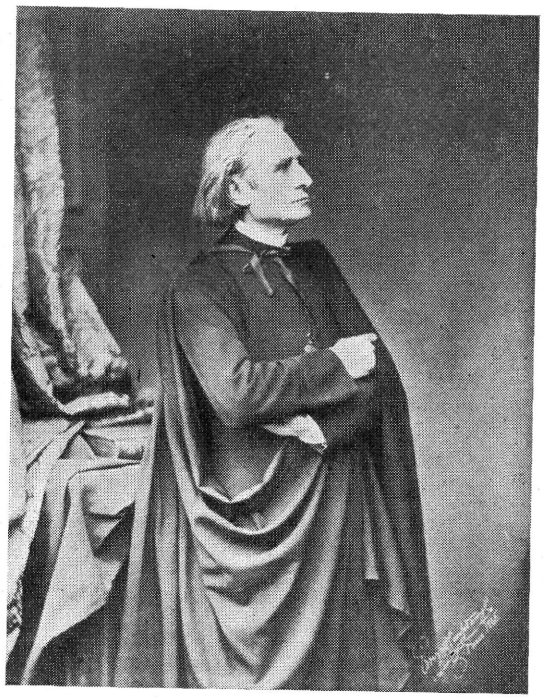

Liszt Ferenc. Fénykép. (Paris 1866, Hanfstaengl.)

kozó utalást. Sem CSATKAI,[11] sem BORY[12] nem említi ezt a képet. BORY azonban közölte egy olajfestmény mását, amelynek modellje ez a Hanfstaengl-fénykép lehetett.

Az olajfestmény és a fénykép szinte teljesen azonosan ábrázolja LISZTet; a festő csupán a fénykép fentebb említett hátterét hagyta el. Bory képleírása szerint[13] jelzés nélküli olajfestményről van szó, amely egykor a kiváló Liszt-növendék, Sophie MENTER birtokában volt.

*

A feltehetően Rómában keletkezett, 1865-ös keltezésű autográf és a párizsi datálású, 1866-os fénykép közös kötetben történt napfényre-kerülése újabb adalékot nyújthat a Liszt-kutatáshoz. A kézirat betekintést enged LISZT alkotóműhelyébe: kitűnik belőle, hogy a zeneköltőnek némely helyen

[11] André CSATKAI [Endre]: *Versuch einer Franz Liszt-Ikonographie = Burgenländ. Heimatbl.* 1936. 2. füz., 54—67. Klny. is (Eisenstadt, Rötzer). E cikk írója itt fejezi ki köszönetét GÁRDONYI Zoltán professzor úrnak az említett különnyomat rendelkezésre bocsátásáért és értékes tanácsaiért.

[12] Robert BORY: *La vie de Franz Liszt par l'image.* Genève 1936, Jullien.

[13] R. BORY: id. mű 167. l.: „Portrait à l'huile non signé. — 135 × 90 cm. Ce portrait appartint à l'éminente pianiste Sophie Menter, l'une des plus brillantes élèves de Liszt. /Collection R. Bory/."

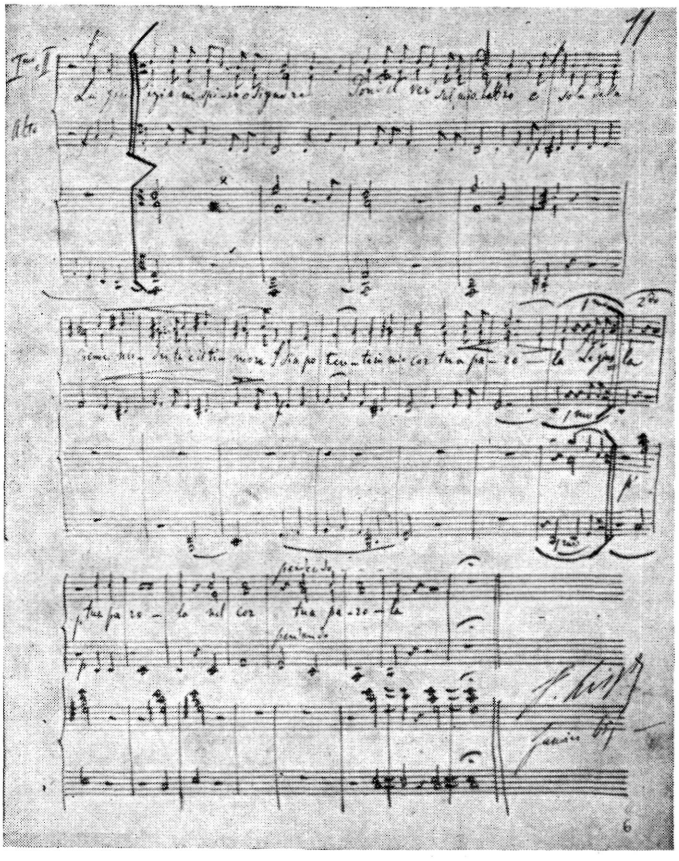

Az olasz szövegű eredeti kézirat 11. lapja az aláírással és dátummal

valósággal birkóznia kellett az eredetivel nem mindig egyező, értéktelenebb olasz fordítással s nemtetszésének a kottába történt bejegyzéseivel kifejezést is adott. Az *Hymne* olasz autográf változata ily módon néhány érdekes zenei variánst és az alkotói folyamat során tett kritikai megjegyzéseket egyaránt tartalmazza — elemeit egy valóságos alkotóműhelynek, melyek még egy évszázad múltán is elevenen nyilatkoznak meg az utókor számára.

I. KECSKEMÉTI: AUTOGRAPH OF THE ITALIAN VERSION OF THE „HYMNE DE L'ENFANT" BY F. LISZT

The catalogue of Liszt's compositions by Peter Raabe lists as No. 508/IV only a manuscript copy of the Italian version of the „Hymne de l'enfant à son réveil". Humphrey Searle in the catalogue to his article on Liszt in Grove's Dictionary of Music and Musicians, Supplementary volume to the 5th edition (London 1961, p. 270) mentions an „Aut. of an 1865 version, John Vallier, London". In all probability the autograph mentioned by Searle and the autograph bought by the National Széchényi Library, Budapest, in England in the autumn of 1966 seem to be identical. The manuscript which is catalogued as

„Ms. mus. 4.050" in the holdings of the Music Division, consists of 12 pages (the last page is empty). The manuscript is written, corrected, signed and dated in Liszt's own hand. The autograph date *Janvier* [18]*65* indicates that this version was written in Rome where Liszt was staying at that time.

The Italian autograph does not show essential differences to the first edition published in Budapest ten years later. This first edition gives the original French text by Lamartine and the translation by Cornelius (German) and Ábrányi (Hungarian). The Italian autograph version is scored for *Soprano I—II, Alto* and *Harmonium*. The edition of 1875 has in addition an *ad libitum* part for harp. The most interesting feature of the autograph are repeated critical remarks by Liszt on the Italian text. These remarks appear in the manuscript at the Italian verses in question.

The bound autograph volume also contains a photograph of Liszt made by the photographer Erwin Hanfstaengl, dated Paris 1866. An unsigned oil painting probably based on this photograph was published by Robert Bory in *La vie de Franz Liszt par l'images*, Geneva 1936, p. 167. The painting, however, does not contain the background which appears behind Liszt's figure on the photograph.

SZIJ REZSŐ

Keleti Arthúr (1889—1969) könyvművészeti munkássága

A XX. század első évtizedeiben Európa-szerte az az egyik legnagyobb könyvművészeti probléma: hogy lehetne újra helyreállítani a könyv egységes stílusát és megszüntetni az ál-bibliofilia visszaéléseit. Maguk a könyv előállítói sem érzékelték kellő súllyal a kérdést, az üzleti érdek gátat vetett annak, hogy a fölismerések világossá váljanak, s hogy az ebből fakadó következtetéseket a könyv tervezői bátran levonják. Nálunk, Magyarországon is nagyon kevesen mertek szembenézni a tényekkel, s akik ezt vállalták, egyrészt a prerafaelita festőművészek, Körösfői-Kriesch Aladár, Nagy Sándor, másrészt Kozma Lajos, majd a nyomdászok közül Tevan Andor és Kner Imre azok, akik könyörtelen éleslátással vetik föl a kérdéseket, keresik a megoldásokat, majd vonják le a tanulságokat, sajnos — anyagi erő híján — a kiadásról való lemondás irányában. Közülük Kner Imre ismerte föl a legmélyrehatóbban, hogyan állhat helyre újra a könyv valamikor egységes stílusa. Ő rendelkezett a legnagyobb szakmai tudással, felelősséggel és a tökéletes kivitelezés képességével, a képzőművészeti értelemben vett korszerű művészi magyar könyv létrehozása mégsem az ő nevéhez fűződik, hanem egy halkszavú költőéhez, Keleti Arthuréhoz. Fra Angelicohoz járt iskolába, Itália, Anatole France és Gulácsy Lajos volt szemléletére befolyást gyakorló nagy élménye. A trecento ejtette rabul, s ő az a magyar költő, aki Picassohoz már 1910 körül üdvözlő verset ír. A „kámzsás költő" álarcában alkotó, a középkori gregorián recitáló és a magyar sirató énekek parlando stílusát középkori és modern életérzéssel sajátságosan keverő költő megérezte a művészi könyv igazi értelmét és egész életét rátette arra, hogy keze alól a stílus-egység jegyében fogant és artisztikumot lehelő művészi könyvek kerüljenek ki. Tipográfiát, noha fiatal korában nyomdai korrektorként is dolgozott, nem tanult, sem könyvtörténetet: a művészet, elsősorban a festészet, a művészettörténet, valamint stílus- és szépérzéke vezette el a könyvművészet titkaihoz. Behatolt a kódexírók celláiba, a miniátorok mögé állva elleste titkaikat. Beiratkozott Gutenberg, Aldus Manutius műhelyébe, aztán eljárt Ruskinhoz, Morrishoz, hogy ellenőrizze megérzett igazságait. Tudatosan formálta könyveit, hogy végül is a legművészibb magyar könyvek megteremtői közé tartozzon.

1889-ben született, s 1912-ben tűnt fel első verseskötetével, *A kámzsás festő strófáival*. Mennyiségre nézve keveset alkotott, mert csak tökéleteset volt hajlandó kibocsátani kezéből. Ebben Kner Imre és Keleti Arthúr munkássága sokkal inkább rokon, mint Keleti Arthúré és Tevan Andoré, pedig ez utóbbi nélkül Keleti sem tudta volna megalkotni az egyik legművészibb magyar könyvet, France: *Nyársforgató Jakab meséit*. Amíg azonban eddig eljutott, négy, eredményekben és kudarcokban gazdag, évtizednek

kellett elmúlnia, s néhány műalkotásszámba menő könyvremeknek kellett kikerülnie KELETI Arthúr kezéből.

KELETI 1912-ben találkozott GULÁCSY Lajossal egy kiállításon, RÓNAI Dénes fényképész műtermében. Nagy meglepetésére GULÁCSY Lajos a *Független Magyarország* c. lapban akkoriban megjelent s abból kivágott KELETI verseket vett elő a tárcájából. GULÁCSY Lajos biztatta KELETIt, hogy verseit jelentesse meg kötetben. A költő is foglalkozott már ezzel a gondolattal. Csakhamar megszületett *A kámzsás festő strófái* című ízléses kiállítású kis kötet, amelyet GULÁCSY egyetlen éjszaka készült tusrajzai ékesítenek. Tőle való a címlap is, amelynek okkersárga alapra pirossal nyomott rajza és betűi mesterkélt archaizálásra vallanak, anélkül, hogy bármilyen előkép megismétlését jelentenék. Az első pillantásra igénytelennek látszó, de nagyon is artisztikus rajzok párosulva a szöveg érzékeny finomságaival, a művészi árnyalatok egész sorával örvendeztetik meg az olvasót.

A kámzsás festő strófáiban valódi költő szólal meg, a modern ember nosztalgiája egy jobbnak s főleg művészibbnek képzelt világ után, meglepően kiforrott technikával, amely fegyelmezetten szolgálja az érzékeny mondanivalót s ahhoz illő kifejezést. KELETI olyan költőként jelentkezik, akinek lelkében festői vágyak és képek élnek. A praerafaelita költészet és művészet itt adott találkozót először irodalmunkban, diszkrét formában s az igényesen jelentkező műhelygond látható tipográfiai eredményeivel. A kis könyv papírkötése, a rajzos fedél színbeli megoldása egységes egészet alkot a belső tipográfiai elgondolással. A szöveg festékezése stílszerűen fejezi ki e versek sápadt, hervadó és megmaradó hangulatát. E halkszavú költészet a forrongó irodalmi életben, a finommívű formai kiállítás a vaskos kötetek és látványos sorozatok közt — nem kavarhatott vihart s csak a költészet és a könyvművészet ínyencségeit értők figyelhettek föl rá.[1]

A *könyvművész* KELETI Arthúr már itt kifejezésre juttatta a leglényegesebbet: a könyv tartalmi és formai egységének s az utóbbin belül a könyv külseje és belseje közti *tipográfiai összhang* alapvető követelményét. (A *Nyugat* könyveinek csak a fedéllapjai igyekeznek újat adni, a belső tipográfiai megoldás a legtöbb esetben egyenesen elszomorító.)

A kámzsás festő strófái c. verseskötet a BENKŐ cégnél (később GRILL könyvkereskedés) jelent meg. Külön érdekessége a könyv sorsának az, hogy Pesten és az egész akkori Magyarországon, a Bánáttól a Felvidékig, Erdélytől Pozsonyig egyformán vásárolták és KELETI Arthúr egészen komoly összeget kapott érte, kb. 700 koronát. (Egy példány ára 2 koronába került).

A GULÁCSY Lajossal való kapcsolat ezzel a kiadvánnyal nemcsak nem szűnt meg, hanem életre szóló barátság szövődött közöttük. A festő 1913-ban hosszabb időt töltött az olaszországi Pádovában, ahova KELETI Arthúrt is invitálta. KELETI szabadságidejének egy részét lent töltötte Pádova városában,[2] amelynek életét gondosan figyelte, noha magyar vonatkozásokkal teli múltja iránt nem mutatott érdeklődést. Annál inkább érdekelték a város mindennapi életének mozzanatai, társadalmának figurái. Ezek megfigyelésére magánosan és GULÁCSY társaságában egyaránt bőséges alkalma nyílt. A következő év az első világháború kitörésének esztendeje, s kezdete GULÁCSY Lajos elboruló-

[1] LESZNAI Anna: *Versekről s még inkább szavakról és írójukról.* = *Nyugat.* 1912. aug. 1. 226—229. l.

[2] LEHEL Ferenc: *Gulácsy Lajos dekadens festő.* Bp. 1922.

sának. Ebben az évben Velencében szerettek volna hosszasabban időzni, de számításaikat az események keresztülhúzták.[3]

A pádovai együttlét könyvtörténeti szempontból eredményes volt. 1914-ben adta ki a BENKŐ—GRILL könyvesbolt KELETI Arthúr novellafordításait: *Rodenbach: A megszentelt puszpáng* című kis kötetet, amelynek ismét GULÁCSY Lajos rajzolta a fedelét. A művész ekkor már oly nagyra becsülte KELETI ízlését, hozzáértését, hogy a KASSÁK Lajos egyik könyvének, *(Az Isten báránykái* Bp. 1914.) fedelére szánt rajzát is KELETIvel vitatta meg. A RODENBACH-kötet belső kiképzése nem éri el *A kámzsás festő strófáit*, de nem is az volt a cél, hogy könyvművészeti szempontból is értékeset nyújtsanak. A fedélrajz érzékletesen fejezi ki RODENBACH novelláinak mindenre a halál fátylát borító sejtelmes hangulatát.

KELETI Arthúr második eredeti műve, az *Angyali üdvözlet* (litániák) arról tanúskodik, hogy tágult a költő szemlélete, szociális érzéke pedig egyetemesebbé vált.

Elég *A szegény przemysli lelkész naplójából* és a *Sirató ének ezerkilencszáztizenötben* című megrázó pacifista versekre gondolni. Ez utóbbinak napilapban *(Magyarország)* történő közlését a cenzúra nem engedélyezte. Az első *vox humana*-szerű háborúellenes versek közé tartozott. A prerafaelita költő mégis kilép magánosságából, az apró problémák, a hervadás, az elmúlás, a fájón édes emlékezés hervatag (ez kedvenc jelzője) világából s a nyomorúság áradatának fölidézésével tiltakozik az esztelen vérontás ellen.

A kis kötet tizenöt verse bordázott krémszínű papíron, mindhárom élen sárga metszéssel, jelzőzsinórral s GARA Arnold két rajzával jelent meg, rózsaszín előzéklappal. Ez utóbbi disszonanciája a krémszínű papír és a zöld karton fedél közt eléggé feltűnő, még ha mindjárt a választék háború szülte hiányából következett is. A fedélen a stilizált négyszögű keretdísz éppúgy GARA Arnold munkája, mint a középen elhelyezett olaszos hangulatú rajz, amelynek finomságát a kötetről írt kritikájában TÓTH Árpád is észrevette, épp úgy, ahogy a versek „affektáltsága" és „modorossága" mögött a megnyilatkozó költői értékeket is.[4] A könyv a Pallas nyomdában készült s a GRILL kiadó nevén jelent meg, szép tiszta szedéssel. A nyomdai gondosság alapvető követelményének, a sorregiszter betartásának nem sikerült ugyan következetesen érvényt szereznie, de az arra való törekvés nyomai kétségtelenül megállapíthatók.

KELETI Arthúr jó érzékkel tudta kiszemelni műveihez a tehetséges illusztrátorokat. Így került sor VÉRTES Marcelre, akivel *Az boldogtalan Raymondo* című verses komédiáját illusztráltatta s amely Budapesten a Pallas kiadásában 1920-ban jelent meg. [Teljes címe: *Az boldogtalan Raymondo és az szerentsés Bertrandus Lovagoknak Hiteles Szerelmes Története 7 képben, avagy: a csalfa Bertrandus Lovag házassága s Miképpen Ejteték Tőrbe s küldeték el a Nemes Raymondo Lovag a Szent Sírhoz és hogyan jöve vissza s Mula ki. Grotesque Játék.*] A könyv 700 példányban készült, ezekből 350 példányt finom famentes, 350-et pedig valódi hollandi merített papírra nyomtak, számozva. Különféle kötésekben jelent meg, így többek közt valódi

[3] KELETI Arthúr: *„Giotto jó utóda." Harminc éve halt meg Gulácsy Lajos.* = *Magy. Nemzet.* 1962. febr. 21.

[4] TÓTH Árpád: *Angyali üdvözlet.* = *Nyugat.* 1916. szept. 1. 345—346. l.

arannyal nyomott egész és félbőrkötésben, kétszínnyomású egész és félpergamenkötésben. A kolofon szerint elefántcsont kartonkötésben is készültek példányok, a valóságban azonban erre anyaghiány miatt nem került sor.

A címlap archaizálást mímelő régies szövegét GARA Arnold rajzolta, a könyvdíszeket GRÓF József készítette. VÉRTES Marcel rajzos illusztrációit KÖRNER és LAUFER műhelyében metszették fába. A könyv tulajdonképpen már 1918-ban nyomdára készen állt, de az akkori háborús viszonyok miatt csak 1920-ban hagyhatta el a sajtót.

Megjelenése HATVANY Lajosnak, a Pallas nyomda akkori tulajdonosának volt köszönhető. KELETI a könyv kéziratát és díszeit VÉRTES rajzaival és GRÓF József könyvdíszeivel készen adta át a nyomdának. A könyv minden alkatrészén látszik, hogy KELETI valóban művészi szépségű könyvet akart. Kitűnő a papír, a kötés anyaga, különleges érdekességűek a rajzok márcsak azért is, mert nem volt könnyű a humorista-karikatúrista VÉRTEST ily típusú, és életművében eléggé szokatlan rajzokra rábírni. Ezek között egyik legsikerültebb a fedéllap aranynyomatú rajza, amely a groteszk játék hangulatához is a legstílszerűbben alkalmazkodik. De három alapvető hiba erősen csökkenti a kivitel művészi értékét. Egyrészt a GARA Arnold rajzos betűiből készült bőbeszédű címlap. A szándék érthető: a régies stilizáltsággal a darab kortörténeti hangulatát akarták fölidézni. Azonban ez a groteszknek szánt címlap mégiscsak annak bizonyítéka, hogy a jól metszett, szépen vésett betűt az emberi kéz rajzolta címlap igen ritkán tudja pótolni. Arról nem is beszélve, hogy a stílusbeli egység a címlap és a szöveg betűje közti típuskülönbség miatt megbomlik. De megbomlik a címlap és GRÓF József iniciáléi és díszei között is. Ez utóbbiak ráadásul az oldalszámoknál még cikornyássá is teszik a könyvet. Végül — de erről már nem KELETI tehetett — a rossz festékanyag miatt a könyv szövege nem ül egyenletesen a papíron. A festék szürkés volta mellett nemcsak egy-egy oldalon, hanem egyes sorokon belül is bántóan hat az egyenetlen festékezés, sőt sokszor még egy-egy szón belül is egyik betű vagy szótag élesebben ugrik ki a többi közül.

VÉRTES Marcel később is megemlegette azt a könyörtelen szívósságot, amellyel KELETI kiküzdötte belőle a megfelelő illusztrációkat. 1927 áprilisában Párizsból KELETIhez írt levelében olvassuk visszaemlékezését a RAYMONDO kötet előkészületeire: „Csak akkor vígasztalódom meg, ha odaérnek ábrándozásaim, mikor a szép Raymondo könyvet csináltuk és ahol Maga olyan következetességgel kínzott, mint egy valóságos kínzás főkínzó.[5] Jóval később, 1949. október 2-án kelt levelében sem állhatja meg — miközben méltatja a KELETI—HINCZ-féle Nyársforgató könyvet s az illusztrációknál megjegyzi: érzik rajtuk a KELETI érdeme is — hogy oda ne kanyarítsa: „Emlékszem, amikor a régi rossz időkben kiverte belőlem a fametszeteket" — ti. a RAYMONDO illusztrációit.[6]

Az boldogtalan Raymondo . . . bábjátékszerű alkotás, groteszk mű. Ez a szövegközti „rendezői" utasításokban is megnyilvánul: KELETI nemcsak az illusztrátornak, hanem a darab rendezőjének is a részletekre pontosan kiterjedően írja elő utasításait.

Ugyanez ismétlődik meg jó pár év múlva *A' szépreményű Goethe úr*ban, majd még később *Az két lovagok* című 3 felvonásos opera előadásakor (KÓSA

[5] KELETI Arthúr: *Vértes.* = *Művészet.* 1960. 2. sz. 13. l.
[6] Uo. 14. l.

György zenéjével), amikor KELETI és OLÁH Gusztáv éppúgy remeket alkot a színpadon, mint előbb az illusztrátorok révén költői szépségű könyveiben.

Az eddig ismertetett kiadványok után már csak olyan könyvek hagyták el KELETI Arthúr műhelyét, amelyek minden tekintetben kielégítik a művészi könyv iránt támasztható követelményeket.

1922 karácsonyára két ilyen könyve jelent meg KELETI Arthúrnak. Az egyik MAETERLINCK-fordítás: *Tintagiles halála*, a finom ízlésű bibliofil-kiadó székasi SACELLÁRY Pál kiadásában, a másik eredeti alkotás, a *Pax vobiscum* az Amicus kiadásában. Mindkettőn 1923 szerepel a megjelenés éveként.

A Maeterlinck-darabot BALOGH István — a KOSZTOLÁNYI Dezsőtől is oly kitörő örömmel üdvözölt festőművész—grafikus rajzai díszítik, amelyeket a KÖRNER és LAUFER cég műhelyében vésték fába. A rajzok komor hangulata hűségesen kapcsolódik a szöveg szelleméhez, s a kritika méltán ünnepelte bennük a szakmai tudás és gondosság diadalát. A rajzokat a *Magyar Grafika* is közölte.

A kiadvány finom merített papíron készült, 500 példányban, számozva, jelzőszalaggal, karton fedéllel. Az arányos szép nagy margók ünnepélyesen övezik a tükröt. A festékezés végig egyenletes. Az oldalszámok középre helyezésével a szemben levő tükrök zárt egységet képeznek. Egyetlen fogyatékossága, hogy a sorregisztert nem tudta biztosítani, a szerzői utasításokat tartalmazó sorokat nem sikerült megnyugtatóan elhelyezni a párbeszédek között. A címlap klasszikus szabálynak engedelmeskedve, azonos módon ismétlődik a kartonfedélen is.[7] A *Tintagiles halála* színre került — DEBUSSY zenéjével kiegészítve — a Zeneakadémia színháztermében 1925. febr. 24-én és március 14-én, KELETI Arthúr rendezésében. Bevezetőt SZINI Gyula mondott. Az előadás alkalmából FÜST Milán lírai tónusú tanulmányt írt róla a *Nyugat*ban: „. . . . meglepően kellemes díszletekkel, ízlésesen, jó stílusérzékkel játszották el a darabot". KELETI fordítása egy „árnyalattal talán még modorosabb, mint az eredeti" — írja, de azért elismeri, hogy „szép".[8]

A másik, ugyancsak 1922 karácsonyára megjelent KELETI mű a FÁY Dezső által illusztrált *Pax vobiscum*. Az 1913-as pádovai élmények formábaöntéséhez meg kellett keresnie a megfelelő illusztrátort. „Képpel teli kastély most a lelkem" — énekli *A kámzsás festő strófái*nak egyikében, s nemcsak akkor, később is képek százai elevenednek meg benne. *Ha csak egy kicsit is tanulhatott volna rendszeresen rajzolni* — mondja valahol —, ki tudta volna fejezni rajzban is a látomásait. De így sem mondható, hogy teljesen elveszett benne a rajzoló-festő művész. Későbbi és legnagyobb hírre emelkedő könyvalkotásai éppen azért sikerülnek majd, mert KELETIben a művész úgy világít az illusztrátor előtt, mint a koreográfus az alakító művész előtt.

Pax vobiscum c. kötetét kis ceruzarajzokkal először KELETI maga illusztrálta, de a kis kötetbe gyűjtött rajzokat az érte lelkesedő BABITS Mihály átadta HORVÁT Henriknek, aki egy hangversenyen elvesztette.[9] A rajzos kötetke az ismételt újsághirdetés ellenére sem került elő. Így esett a választás

[7] A *Tintagiles halála* színre került a Zeneakadémia színháztermében 1925. febr. 24-én és március 14-én, KELETI Arthúr rendezésében.

[8] FÜST Milán: *Maeterlinck: Tintagiles halála.* = *Nyugat.* 1925. I. 412—414. l.

[9] KELETI Arthúr közlése.

FÁY Dezsőre, amikor a *Pax vobiscum* könyvvé formálására — 1922-ben — elérkezett az idő.[10]

FÁY Dezső 1909 októberében GULÁCSY Lajossal együtt állított ki az Uránia műkereskedésben. A kiállítással kapcsolatban műsoros előadásokat is rendeztek. Az egyiken, a *Biedermeier-estéken*, közreműködött BÖLÖNI György, SZINI Gyula és KÁRPÁTI Aurél is. A közös kiállítás arról tanúskodott, hogy FÁY Dezső még erősen GULÁCSY hatása alatt állt, de KELETI megjegyezte magának. Később, amikor elképzelései számára alkalmas művészt keresett, FÁY Dezsőre gondolt, aki ugyancsak járt Itáliában. FÁY az 1920-as években elég nehéz körülmények között élt a Kékgolyó utcában, és alkalmi munkával kereste kenyerét. KELETI Arthúr fölkérte a Padova köveiről és embereiről szóló *Pax vobiscum* című versciklus illusztrálására. KELETI Arthúr ekkor a Bristol szállóban lakott, s FÁY naponként járt fel hozzá, hogy a megbeszélésük alapján készülő rajzokat megmutassa. A költő nemcsak szavakkal vázolta föl az illusztrálandó témát, hanem rajzról-rajzra a kivitel módjára is előírással és vázlatokkal szolgált.

FÁY Dezső rajzai kissé elpuhultak ugyan a kőre rajzolás folytán, az eredetiek sokkal határozottabbak, karakterisztikusabbak. Erre azonban csak az gondol, akinek az eredetieket is módjában állt megtekinteni. A rajzok teljesen megérdemelten nyerték el a Szinyei Társaság kitüntető grafikai díját.

A *Pax vobiscum*ot KELETI a *„Mars gonosz éveiben lehanyatlott"* barátnak, *„Gulácsy Lajosnak, Itália elborult szerelmesének"* ajánlotta.[11] KELETI *Pax vobiscuma* valóban könyvművészeti szempontból is *műalkotás*. Papír, kötés, betűtípus, illusztráció, címlap és szöveg, a nyomdai kivitel, formátum, margóarány, sorregiszter, egyenletes nyomás tökéletes összhangban áll egymással, ami még azok esetében is ritkaság, akik, mint KELETI is, egy bizonyos ponton túl már csak művészi könyv kategóriáiban tudnak gondolkodni és alkotni. Ez a könyv is úgy készült, mint a többi: KELETI készen tette le a kiadó asztalára, akinek egyéb dolga sem volt vele, mint áldását adni a kiadásra. Ez esetben is KELETI Arthúr intézett mindent. Az *Amicus* vállalta a kiadást, s a könyv PÁPAI Ernő nyomdájában készült el 1922 karácsonyára, a könyvön azonban 1923 áll a megjelenés éveként. A kőrajzok a Globus nyomdában készültek, mégpedig úgy, hogy a nyomásukat is ott végezték, mert a szöveg között állnak, s nem külön beragasztott műmellékletként.

A *Pax vobiscum*ból 500 példány készült, valamennyi finom merített papíron és számozva. Ebből az első 25 példány egészbőrkötésben készült, a 26—100-ig félbőrben, a többi példány különböző kötésekben. Készült még külön 25 példány sárga japán (velin) papíroson, ezek nem kerültek könyvárusi forgalomba, csak a kiadónál lehetett őket megvásárolni. KELETI Arthúr valamennyi megjelent példányt kézjegyével látta el.

Mindent egybevetve: a *Pax vobiscum* a hazai prerafaelita költészet újabb remeke, könyvművészeti vonatkozásban pedig az 1920-as évek bibliofil könyvtermésének egyik legszebb alkotása. Mint olvasmány sem vesztett varázsából. Ma is igazak NÉMETH Antal 1923-ban a *Pax vobiscum*ról írt sorai: „A szerzetes méla borújával az ajka körül és egy modern álmodozó réveteg tekintetével vonul be a sorok hídján keresztül az olvasó lelkébe". Sőt, azóta

[10] A versek először — némi kihagyásokkal — a *Nyugat* 1922. 4. sz.-ban jelentek meg.

[11] KELETI Arthúr: *„Giotto jó utóda." Harminc éve halt meg Gulácsy Lajos.* = *Magy. Nemzet.* 1962. febr. 21.

olyan tartalmi értékére is fölfigyelünk, amire akkor a kortársak nem is gondoltak: az első s mindmáig egyetlen olyan költői alkotás, amely — önkéntelenül ugyan, de mégis — tökéletes társadalmi leírást ad a régi olasz kisváros XX. századi életéről.

1926 karácsonyára egy kisebb terjedelmű munka került ki KELETI Arthúr kezei közül, ugyancsak az *Amicus* neve alatt: *A' Szépreményű Goethe Úr befogatása az Könnyű Muzsa Kocsijába . . .* címen.[12] Ez a mintegy 21 oldalas kis bábjáték[13], igazi bibliofil csemege, 200, kézzel számozott példányban készült, Didot antiqua betűkkel, a Globus nyomdában, van Gelder-féle bordázott hófehér famentes papíroson, pontos sorregiszterrel, egyenletes fekete festékezéssel, a szerző aláírásával. FÁY Dezső három szellemes rajzát a KÖRNER és LAUFER műhelyben metszették fába. Monumentális nagy margók keretezik a középtengelyre zárt szövegoldalakat. A kartonfedél címszövege és a címlapé között mindössze annyi a különbség, hogy KELETI az azonos szöveget a fedélen négyzetes vonalas keretbe zárta. A kis terjedelmű kiadvány minden ízében tökéletes szerkesztői és nyomdai kivitelről tanúskodik.[14]

A következő év, 1927 Karácsonyára újabb KELETI Arthúr könyv jelent meg a könyvpiacon. Ebben az időben az amatőr-bibliofil könyvkiadás hazánkban is lelanyhult. Amazok közt legfájdalmasabb éppen a Kner, a Tevan, az Amicus és a Magyar Bibliophil Társaság elnémulása. Igaz, hogy KELETI Arthúr új könyve még az Amicusnál jelent meg, de teljesen KELETI szervezte a kiadást, s gondoskodott az anyagi fedezetről, mert az Amicus, illetve a mögötte álló REITER László ekkoriban már ugyancsak belefáradt a vagyonokat fölemésztő bibliofil kiadásba.[15]

KELETI könyvének, *Az angyali üdvözlet*nek — melyet ezúttal is Beato ANGELICO „hervadhatatlan emlékének" ajánlott, mint 1916-ban — a jelenlegi kiadása lényegesen eltért az 1916-ostól. Egyrészt két költeménnyel bővítve jelent meg, másrészt MOLNÁR C. Pál fametszeteivel illusztrálva s olyan pazar kiállításban, amely minden tekintetben méltón követte a *Pax vobiscum*ot és *A' Szépreményű Goethe Úr*at.

A belső címlap és a fűzött példányok fedele között mindössze annyi a különbség, hogy az azonos címszöveg mellé a fedél egy MOLNÁR C. Pál-metszetet is kapott.

A könyv a Globus nyomda Didot antikva betűiből készült, bordázott sárgás famentes mühlheimi papíroson, minden ízében tökéletes nyomdai kivitelben, 800 példányban, kézzel számozva a költő és az illusztráló művész aláírásával. MOLNÁR rajzait megint csak a KÖRNER és LAUFER cég vitte át fára, s ismét KELETI mester ült le az illusztrátor mellé, hogy rajzról-rajzra, vonalról-vonalra irányítsa, vezesse, ihlesse és dolgoztassa, mint valami médiumot. S ami FÁY Dezsőnél is már majdnem hihetetlennek tűnt, megismétlődött

[12] Teljes címe: *Az igaz Irodalom megtsufoltatása s az silány és hivságos Komédiáknak Megbetsültetése vagyis: A 'Szépreményü Goethe Úr befogatása az Könnyü Muzsa Kocsijába.* Tragikus Bábszínházi Komédia Egy Felvonásban, mellyet szerzett KELETI Arthúr Költő s fába metszett rajzokkal tsinosított FÁY Dezső Mester. Buda-Pest. Az Amicus költségin MCMXXVII.

[13] Előadásra került a Magyar Színház Studiójában 1931. nov. 7-én és 14-én, Igor STRANVINSKY: A katona története c. játékával együtt.

[14] *A' Szépreményü Goethe Ur* — először a *Hét*ben, később 1931-ben a *Toll*ban is megjelent.

[15] L. SZIJ Rezső: *Az Amicus és Reiter László könyvművészete.* = *Művészettört. Ért.* 1968. 1—2. sz. 54—72. l.

Molnár C. Pál esetében is. Keleti megintcsak az idiatoré szerepét töltötte be, s az illusztrátor sem érezte tehernek azt a sziszifuszi munkát, amivel Keleti Arthúr illusztrációs elképzeléseinek valóraváltása járt. Egész kötetre rúg a levelezés, amelyet Keleti és Molnár az *Angyali üdvözlet* illusztrálása közben egymással a közös mű érdekében váltott.

A kép és a szöveg összehangolása nem kis feladat elé állította Keletit. A versek hosszú sorai miatt szó sem lehetett arról, hogy magába a szövegbe illessze bele az illusztrációkat, ugyancsak azt sem engedhette meg, hogy a versek címe és kezdő sora között álljanak, tekintettel arra, hogy a rajzok nem adták ki a tükör szélességét. De a rövid verscímek is megbontották volna az oldal művészi arányait. Ezért a cím- és a kezdősorok közé helyezett, többnyire féloldalas rajzok mellé helyezte el a mottószerű sorokat, s ezzel olyan harmóniát ért el, amilyenre magyar könyv esetében alig találunk példát. A párizsi világkiállítás könyvművészei a könyv szépségét aranyéremmel díjazták.

Molnár C. Pál jeles munkát produkált, annak ellenére, hogy egyfajta fogyatékosságára Elek Artur joggal mutatott rá. „Brilliáns" rajzolónak nevezte Molnárt, de megrótta azért, mert a konturok által határolt felületeket mindig egyféleképpen árnyékolta.[16] Ettől az egyhangúságtól Molnár később sem tudott teljesen megszabadulni.[17]

Keleti Arthúr számára az *Angyali üdvözlet* után csak 15 év múlva kínálkozott újra alkalom arra, hogy ismét művészi könyvet készíthessen. A békéscsabai Tevan-nyomda fennállása 40-ik évfordulója alkalmából egy kis emlékszerű füzetkét akart kiadni s a végén Keleti Arthur kezéből került ki egy csodálatos szépségű könyv: *A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái*, 1943 Karácsonyára. Keleti Arthúr egyre jobban beleélte magát Heltai megmagyarosított Esopusa által a régi erdélyi magyar nyelv világába. Valamikor a *Pax vobiscum*ban így énekelt magáról:

„S bevallom most már azt is, hogy a vén könyveket
s ha még oly porosak is oly nagyon szeretem
s a régi bőrkötések bágyadt fakó arannyán,
sokszor pihentetem meg fáradt tekintetem
s hogy szeretem a sok szép elborult régi képet,
...
s a könyveket azért mert az életből idéznek
s meg is értem egészen s nagyon szeretek mindent
ami él, ami szép, ami kedves, amiben lélek is van ..."

Végre újra ölébe hullott a szép könyv világrahozásának — számára rég elveszettnek hitt — lehetősége.

Az Esopus-kötet 1943-ban jelent meg, s a háborús viszonyok ellenére is óriási föltűnést keltett. Olyan sajtófogadtatásban részesült, amire akkor a Németország által leigázott Európában példát sehol sem találni. Utána már csak egyszer nyílt lehetősége Keletinek képzőművészi alkotásszámba menő könyv létrehozására. Tevan Andort sikerült rábeszélnie, hogy France: *Nyársforgató Jakab* c. könyvét újra jelentesse meg. Amiképpen Tevan az

[16] Elek Artur: *Fiatal és új művészek.* = *Nyugat.* 1927. szept. 16.

[17] Az *Angyali üdvözlet*-ből a *Világ* vasárnaponként közölt verseket az első világháború idején. Itt jelent meg *A szegény przemysli lelkész naplójából* és a *Siratóének ezerkilencszáztizenötben.*

Esopusnál eleinte legfeljebb 10 mesére gondolt s végül kötetnyi fabula került ki Keleti kezéből, azonképpen most is legfeljebb 1—10 illusztrációt tervezett, végül Keleti több mint 100-at préselt a kötetbe. Keleti hosszas keresés és próbálkozás után Hincz Gyulánál kötött ki s hármójuk — Keleti—Hincz Tevan — munkája nyomán született meg a mindmáig egyik legszebb, valóban műalkotásszámba menő művészi könyv. Ez is, az Esopus is, elnyerte a Magyar Bibliophil Társaság „év legszebb könyve" címét. A France-kötet fordításáért Keleti Arthúr, illusztrációiért pedig Hincz Gyula 1948-ban a Művészeti Tanács nívódíjában részesült. E két kiadványról, noha a Tevan nyomda legszebb termékei és Keleti könyvművészetének is a csúcspontját jelentik, máshol bővebben már szóltunk, ezért itt csak a puszta tények rögzítésére szorítkoztunk.[18]

Keleti Arthúr még részben átdolgozta, részben bővítette Tevan Andor: *A könyv évezredes útja* c. művét (Bp. 1958. Gondolat), mert Tevan Andor a könyv befejezése előtt, 1955-ben meghalt. Viszont befejezetlenül maradt Keleti Gulácsy-könyve. De nyomtatott munkáival a magyar könyvművészet legszebb lapjaira írta be nevét. Amit Tersánszky J. Jenő Kner Izidorról írt, reá is áll: hitvány megoldást még pénzért, üzleti haszonért sem volt hajlandó vállalni. Inkább ne jelenjen meg, ha nem készülhet az ízlés legmagasabb fokán. Már pedig Keleti megbízható ízléséhez foghatóval csak nagyon kevesen rendelkeztek még a könyvművészek között is.

R. SZÍJ: DIE BUCHKÜNSTLERISCHE TÄTIGKEIT VON ARTHÚR KELETI

Mit Arthúr Keleti schied das letzte Mitglied jenes Kreises hin, der in der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts die moderne ungarische Buchkunst schuf und neue Leser, neue Kunstverständige für das künstlerische Buch warb.

Arthúr Keleti war Dichter, Novellenschreiber, und Übersetzer, Puppenspiel- und Opernautor, Theaterdekorationskünstler, Kunsthistoriker, Buchkünstler und Buchhistoriker, Inspirator der Buchillustratoren, auch „Choreograph". Sein ganzes Schaffen, auch in seinen Einzelheiten durchdrang sein außerordentlicher Geschmack, sein beispielloser Sinn für alles artistische. Er konnte nur durch das kunstvoll ausgestattete Buch denken, er war nicht geneigt mit einem schlechten Buch, oder mit einem minderwertigen Äußeren erscheinen. Jedes seiner Bücher schuf er selbst, daher plante nicht nur das zu erzeugende Werk, er war auch in dessen Ausführung tätig. Im wesentlichen war er sogar der Herausgeber, wenn auch in vereinzelten Fällen auf der Publikation der Name eines anderen vorkommt. Er überließ die Herstellung des Buches niemandem, er suchte die entsprechende Drucktype selber aus, er entwarf den Spiegel, bestimmte die Verhältnisse der Ränder, er wählte das Papier aus, verschaffte den Illustrator. Er legte das Buch in einem so fertigen Zustand auf den Tisch des Verlegers, des Druckers, daß man daran nichts zu ändern hatte. Als Buchkünstler war er von einer unerschöpfbaren Findigkeit beseelt.

[18] L. a továbbiakra: Szij Rezső: *Tevan Andor kiadói munkássága.* = *Körös Népe.* 1963. 3. köt. 129—189. l.

M. PÁSZTOR JÓZSEF

Irodalmi folyóirat Szolnokon 1932-ben

Először 1966 májusában esett szó róla az *Élet és Irodalom*ban. „A magyar szobrászat jelentékeny és köztiszteletben álló" alakjával, SZANDAI Sándorral készített riportot FRANK János, s művészpályájának kezdeteiről szólva említette SZANDAI Sándor, hogy „Irodalmi Kurir címmel folyóiratot (1931—32-ben) szerkesztettem Szolnokon".[1] Két év telt azóta, s az érdekelt város is csak akkor figyelt fel az emlékező szavakra, amikor a szolnoki múzeum egy SZANDAI-kiállítás előkészítéséhez hozzáfogott. A múzeum rendelkezésére bocsátott dokumentumok alapján emelte ki a feledésből „a haladó szolnoki folyóiratot" a *Jászkunság* című szemle.[2]

1. *Szolnok gazdasági—társadalmi viszonyai*

a világgazdasági válság éveiben híven tükrözték a magyarországi általános állapotokat, annyira, hogy a magyar valóságról hírt adó — e korszakbeli — irodalomszociológiai alkotások egyik első darabja éppen Szolnokról íródott. NAGY Lajos 1932-ben folyóiratban, majd 1933-ban könyvben megjelent írása már címében is *(Magyar város 1932-ben)* kifejezte a szolnoki állapotok általános érvényét.[3] A város külső képe: „hosszú, széles aszfaltozott út" az állomástól a város közepéig, s a belőle nyíló keresztutcákban a „komplexumra" — „mint sár a cipőre" — ráragadt szegénynegyedek. A szegénység konkrét okáról a következőket állapította meg NAGY Lajos. A folyóparton nyolc gyárkéményt látott, de azok közül csak az egyik füstölt. A három malom közül csak egy üzemelt, a MÁV-műhelyben, ahol „öt év előtt még 1000 munkás dolgozott", 1932-ben 400 kapott munkát, „de csak heti 3—4 munkanapon". A munkanélküliek pontos száma nem volt megállapítható, mert — mint írja — „szakszervezet, szociáldemokrata pártszervezet itt nincs, mindenféle kimutatás rossz, a becslések egészen önkényesek". Elfogadható adatként 6—700 ipari és 1400—1500 mezőgazdasági munkanélkülit említett. A helyi sajtó híreire hivatkozva közölte, hogy „az iparosok pusztulása" is kétségtelennek látszik.

Az ilyen gazdasági—termelési viszonyok között természetesen növekszik

[1] FRANK János: *Szandai Sándornál* = *Élet és Irodalom* 10. évf. 20. sz. 8. l. 1966. május 14.

[2] KAPOSVÁRI Gyula: *Irodalmi Kurir — 1932* = *Jászkunság* 14. évf. 1. sz. 44—48. l. 1968. február.

[3] *Századunk* VII. évf. 4—5. sz. 241—250. l. 1932 május—június. NAGY Lajos tévesen írta önéletrajzi regényében *(A menekülő ember*. 420—22. l.), hogy 1932. május 20. táján járt Szolnokon. Valójában áprilisban járt ott.

az árverések és a halálozás száma, s csökken a „szellemi táplálék", illetve az iránta való igény. Akadnak olvasó emberek a városban — írja NAGY Lajos, s hozzá teszi —, „de az olvasási kedv s a pénztelenség, úgy látszik, összefüggnek egymással". Például „az országos könyvsiker", KÖRMENDI Ferenc *Budapesti kalandja* egy példányban fogyott el a városban. Ugyanakkor nyilvános könyvtár és múzeum nem volt Szolnokon.

IRODALMI KURIR

SZERKESZTI:
SZANDAI-SZABÓ SÁNDOR

II. évfolyam 2. szám 1932. március hó

TARTALOM

KULTURKRÓNIKA

Előfizetés:
Egyévre 6 pengő
Félévre 3 pengő

Egyes szám ára
40 fillér.

Korábbról keltezett és lokálpatrióta bizakodással telített volt az *Irodalmi Kurir* későbbi szerkesztőinek híradása a szolnoki állapotokról. 1927-ben a fővárosi *Mindnyájunk Lapja* „szépirodalmi, művészeti és társadalmi hetilap"-ban SZANDAI Sándor rovatvezetőként rendszeresen beszámolt városa életéről.[4] RUSZNÁK Sándor a látható városodásról írva szóvá tette, hogy „a városházától néhány száz méterre, a város szívében, . . . még ma is . . . nyakig gázolhatunk a sárban, mocsárban . . . " SZANDAI Sándor a társadalmi élet hiányát fájlalta, minek következtében „heteken keresztül üresen tátonghat művésziesen felépített színházunk".[5] A helyi sajtóviszonyok sem mutattak vígasztalóbb képet. A hetenként háromszor — négy-négy oldalas terjedelemben — megjelenő három újság „csaknem hivatalos jellegű kiadvány" volt — állapította meg NAGY Lajos. RUSZNÁK Sándor azt kifogásolta, hogy „a szerkesztők közönye . . . nem engedi szóhoz jutni a helybeli tehetséges írókat". „Ennek dacára — írta

[4] *Mindnyájunk Lapja*. Szerkesztő: SEGESDY László. Megjelent 1927. május 3. és december 22 között.

[5] RU—SÁN.: *Szolnok fejlődése*. = *Mindnyájunk Lapja* 1. évf. 17. sz. 19. l. 1927. aug. 24. SZANDAI: *Társadalmi életünk*. Uo. 1. évf. 15. sz. 21. l. 1927. aug. 10.

— Szolnokon vannak írók (körülbelül húszan), akik . . . csendben dolgoznak". Színpadi szerzők között említette KERTÉSZ Mihályt, TABÁK—TAVI Gyulát és RUSZNÁK Sándort. Önálló kötete jelent meg VIDOVICS Ernőnek, VIDOR Győzőnek, SZABÓ Barnának és ZSIGA Lajosnak. A könyvkiadást a városban gátolta, hogy „a kiadók csak abban az esetben hajlandók könyvet kiadni, ha a biznisz előre biztosítódna". Ennek következtében tíz év alatt a városban „alig látott napvilágot öt—hat könyv".[6]

A társadalmi, szellemi sivárság, tunyaság mögött a látó szem azonban észrevette a változtatni akaró erőt, amely — NAGY Lajos szavaival — „csökevény formájában itt—ott, legalább néha, mégis van". Ő is meglátta Szolnokon a *Színházi Élet*et olvasók zömében azt az egyet, „aki egy kis magyar nyelvű füzetet olvasott figyelmesen: O. Molotov, a második ötéves terv . . . [7] Az újat akarók törekvéseiből született meg 1932-ben Szolnok irodalmi folyóirata is.

2. *Az Irodalmi Kurir létrehívása*

körülményeiről a *Jászkunság* cikke részletesen beszámol.[8] E szerint SZANDAI-SZABÓ Sándor 1929-től próbálkozott Szolnokon irodalmi lap alakításával. Először a *Fáklya*, majd a *Szolnok Vármegyei Élet* című időszaki sajtótermék megjelentetésére kért engedélyt a Miniszterelnökségtől. Az első kérelem elutasítása után protektor után nézett, és a felkért MÓRICZ Zsigmond, a *Nyugat* szerkesztője — 1930. április 11-i levelében — arról tudósította, hogy érdeklődött SZANDAI „szépirodalmi lapja után", de eredményt elérni nem tudott, „mivel most a legnagyobb nehézségbe ütközik . . . egy új lapengedély megszerzése". Csak a tanácsot tudta tolmácsolni: „ha a lap havonta egyszer jelenik meg, s nem többször tíz hónapnál, akkor nem kell hozzá semmi engedély, mert röpiratnak számít . . . " A szerkesztő-kiadó jelölt tisztában lehetett ezzel a lehetőséggel, de ismerte e fél-legális kiadás perspektíváit is, melyekre VÁMBÉRY Rusztem külön is felhívta a figyelmét — 1931. június 24-i levelében: „. . . . Engedélyre tehát szükség nincs . . . Mindez természetesen nem zárja ki, hogy kellemetlenkedjenek, ha akarnak. Így pl. beleköthetnek a lap tartalmába s indítványozhatják a vízsgálóbírónál egyes számok v. röpiratok lefoglalását, esetleg a lap „nemzetellenes" v. „közrendet veszélyeztető" iránya miatt a lap megjelenése akkor is betiltható, ha egyébként, mint nem időszaki lap, engedélyhez kötve nincs is".

SZANDAI Sándornak — nem hagyva abba a kérvényekkel való próbálkozást — ezt a kockázatosabb utat lehetett csak választania, ha nem akart lemondani tervéről, az irodalmi folyóirat megvalósításáról. A megjelentetésnek azonban anyagi feltételei is voltak. A többnyire munka nélkül levő, tőkével nem rendelkező lapszerkesztőnek először az anyagi alapokat kellett megteremtenie. E cél érdekében jelentette meg 1931 júniusától a *Reklám Kurir — Gazdasági, Társadalmi és Szépirodalmi Folyóirat*ot, zömében hirdetésekkel. A lap kettős szerepet töltött be: a hírdetések díja az anyagi alapot biztosította,

[6] ETRUSZKA: *A szolnoki irodalomról*. Uo. 1. évf. 14. sz. 21. l. 1927. aug. 3.

[7] Az SZKP kongresszusán elhangzott beszámoló a *Munka könyvtára* kiadványaként jelent meg Budapesten 1932-ben. Lásd erről: *Magy. Könyvszle.* 1967. 2 sz. 126—143. l. (KASSÁK Lajos folyóirata, a *Munka* 1928—1939.)

[8] Az idézett cikk hivatalos dokumentumokra hivatkozva mutatja meg a szerkesztő—kiadó kálváriáját.

a szerkesztői rész pedig a készülő irodalmi folyóiratnak csinált propagandát. Az előállítás költségeiről az alábbi nyomdai árajánlat ad tájékoztatót.[9]

Tekintetes Szandai-Szabó Sándor úrnak,

Szíves felhivására ajánlatot teszek: 5000 drb. Reklám Kurir készítésére 12 oldal terjedelemben, melyből 1/3 rész állandó hirdetés, a többi szöveg és változó hirdetés 12-es ujságpapírra nyomva, hajtogatva P. 120.—
10.000 drb. ugyanúgy mint fent „ 200.—
Az első szám 20.— pengővel drágább.
Minden további 4 oldal 5 000 példánynál P. 40.—
„ „ 4 „ 10 000 „ „ 80.—

Szíves megrendelését várva, vagyok
Kiváló tisztelettel

Wachs Pál

E levél — mely a *Reklám Kurir* 4. számának megjelenése idejéről kelteződött — azt mutatja, hogy az *Irodalmi Kurir* szerkesztő-kiadója előnyös anyagi feltételek között akart színre lépni a lappal. Erre utal a KNER nyomdához írt levele is, melynek tartalmáról a válaszlevél tájékoztat. E levél ugyanakkor jellemző dokumentuma a KNER nyomda és kiadó következetes és példás „üzleti" erkölcsének. Ma is például szolgálhat az, hogy az 1932. február 11-én érkezett levélre már másnap, 12-én megírták és elküldték a választ. Íme a levél.[10]

Becses soraidra sajnálattal tudatjuk, hogy folyóirat nyomtatására nem tudunk vállalkozni. Üzemünk elfoglaltságának természete olyan, hogy az év különböző részében nagyon különböző módon vagyunk elfoglalva s vannak hónapok, amikor lehetetlen volna a megjelenési időket pontosan betartani. Ugyanilyen jellegű saját személyes elfoglaltságunk is és ezért nem tudtunk soha egy folyóirat gondolatával megbarátkozni. Nem tudnánk ezt a munkát azokkal a munkákkal, amelyekre egész üzleti vállalkozásunk alapítva van, összeegyeztetni. —

Maradtunk kiváló tisztelettel
Kner Imre

A lapalapítás és kiadás minden terhét így a szerkesztőnek és kis számú helyi támogatóinak kellett vállalniuk. Körültekintő és jó szervező munkájukat dícséri, hogy az adott társadalmi és kulturális viszonyok között egy, illetve másfél évig életben tartották és figyelemre méltó tartalommal látták el kiadványukat. A *Reklám Kurir* címet már a 4. számnál felcserélték az *Irodalmi Kurir* címmel, de a kiadvány valójában csak az 1932 februárjában, II. évfolyam 1. szám jelzéssel megjelent számtól tekinthető „szépirodalmi, társadalmi és kritikai folyóirat"-nak.

3. *A szerkesztő és munkatársai*

személyéről és tevékenységéről — már ami a szolnokiakat illeti — lexikonaink, kézikönyveink nem tudnak, pedig egyikük-másikuk megérdemli, hogy kiemeljük a feledés homályából.

[9] A leveleket — melyeket a *Jászkunság* nem közölt — SZANDAI Sándor bocsátotta rendelkezésemre, amiért itt is köszönetet mondok.

[10] KNER Imre egy másik levele „18 kötet skandináv kiadványunk" bírálati tiszteletpéldányainak megküldése alkalmából íródott 1932. május 10-én.

SZANDAI Sándornak, a szobrásznak a híre-neve ma már Európa-szerte ismert a szakkörökben, irodalmi munkásságáról azonban itthon sem esett még szó, pedig művészi kiteljesedésének szerves részét képezik az indulás éveinek szépirodalmi próbálkozásai. A Mezőtúron, majd Szolnokon középiskolába járt, érettségizett fiatal kenyérkereső foglalkozást a sajtó területén keresett. 1927-ben a fővárosi *Mindnyájunk Lapja* szolnoki „szerkesztője", majd kiadói munkatársa, 1929-ben a *Háztartás* című közlöny kiadóhivatalában dolgozik, mint hivatalvezető. Közben írni kezdett, már a *Mindnyájunk Lapjá*ban találkozunk novellájával. A napilapok közül Az *Újság*, a *Magyar Hírlap*, az *Új Barázda* közölte írásait. A *Népszavá*ban 1939 júliusáig jelentek meg tárcanovellái és publicisztikai írásai. Szépírói kvalitásait olyan neves emberek ismerték el, mint KASSÁK Lajos és a *Nyugat* szerkesztői. A *Munka*, KASSÁK lapja 1933 szeptemberében hozta első írását, a *Nyugat* egy évvel később. Fennmaradt KASSÁK — ceruzával írt — szerkesztői értesítése:

Kedves Uram, két kis dolga közül az egyiket, mint látta, közöltem. A másik nagyon karcolatszerű — nem nekünk való. De szívesen venném, ha lesz novellája, küldje el.
Ne haragudjon, hogy eddig nem írtam, de ez nem lustaság és nem közönyösség.
Holnap elküldöm a lapszámot. Szívesen üdvözli:

Kassák Lajos

Az *Irodalmi Kurir*t tehát írói tehetséggel rendelkező, a szerkesztői és kiadói munkában jártas ember indította útjára — SZANDAI Sándor személyében.[11]

RUSZNÁK Sándor előbb főmunkatársa, majd szerkesztőtársa volt a lapnak. A korabeli, szubvenció nélküli, a progresszió ügyét szolgáló lapok anyagi viszonyait jellemzi a „szerkesztőtárs" kézzel írott nyilatkozata:[12]

Szolnok, 1932 február 29.

Szandai-Szabó Sándor úrnak,
Szolnok.

Kijelentem, hogy az Irodalmi Kurir című folyóiratból kifolyólag sem honorárium, sem más címen Öntől semmiféle anyagi természetű, vagy másféle követelést nem igényelhetek. Viszont a lappal szemben nekem sincs semmiféle anyagi felelősségem.

Tisztelettel:

Rusznák Sándor

Az emlékezet így állítja elénk: „. . . furcsa, csak félszemmel látó félszeg emberke. Riporterként szaladgált, de volt egy dédelgetett terve — mesélte nekem, hogy 'kollektív riportot' szeretne írni a piacról, az árusokról és vevőkről. Azt hiszem, egy pompás tévé-riporter veszett el benne."[13] Tudósítója volt több fővárosi lapnak, 1929-ben *Jelentkezés* címmel verseskötete jelent meg Szolnokon. Pályáját és életét a fasiszta terror törte derékba: a háború alatt elhurcolták és elpusztították.

TABÁN Gyula 1932-ben a szegedi egyetem magyar—francia szakán tanult. Előzőleg Párizsban a Sorbonne-ra járt, Frankfurtban pedig a német nyelvet gyakorolta. Szegeden bekapcsolódott a város szellemi életébe: a *Délmagyar-*

[11] SZANDAI Sándor *A diófa* c. — MIKSZÁTH anekdotázó stílusában írt — rövid elbeszélése 1932-ben megjelent a *Novellák könyve. Ötven magyar író novellája* c. kiadványban.

[12] A 2—5. számokban főmunkatárs, a 6—7. számban szerkesztőtárs.

[13] KISSNÉ TÓTH Lenke 1968 márciusában kelt leveléből, kinek a többi szolnoki szerző életrajzi adataiért is köszönetemet fejezem ki.

ország művészeti rovatát szerkesztette. A lap kiadásában jelent meg *Csend, muzsika, ünnep* című verseskötete is. Az egyetem elvégzése után tanított Szolnokon, Tabon és Vácott. Második kötetét Szolnokon adta ki 1938-ban *Szalmakoszorú* címmel. A háború alatt ő is a fasiszta terror áldozata lett.[14]

KISSNÉ TÓTH Lenke akkori magáról a következőket írja: „. . . Tanítónői diplomám volt, de akkor rengeteg volt az állástalan diplomás, hiába próbálkoztam. 'Hobbym' az írogatás volt, írásaimat elfogadták, dolgoztam a *Budapesti Hírlap* vasárnapi számába, írtam az *Én Újságomba* és *Magyar Lányok*ba, többször az *Új Idők*be is, de kedvenc témám az 'ifjúság' volt. A *Családi Kör* sok-sok mesémet közölte, a Rádió pedig rendszeresen adta a gyermekműsorban a hangjátékaimat Polgár Tibor zenéjével . . . "[15]

LILL Andrást — zsengéi alapján — OSVÁT Ernő és BABITS Mihály biztatták a versírásra, s 1932-ben a *Nyugat*ban közölték is két versét. Az évben adta ki verseskötetét *Hullámjáték* címen; a kötet megjelentetéséhez a fiatal ILLYÉS Gyula elismerő szavai adták az erkölcsi bátorságot. MÁRAI Sándor — ki Az *Újság Vasárnapjá*ban verseit közölte — prózaírásra ösztönözte, s hozta is novelláját. A háború alatt az *Újság* hasábjain jelentek meg — *Kísérőzene* rovatcím alatt — merész antifasiszta publicisztikai írásai. Az ekkor írt versei csak a felszabadulás után jelenhettek meg a *Népszavá*ban. Az elmúlt két évtizedben érdemtelenül a perifériára szorítva folytatta írói tényked ését. 1957-ben a *Népszabadság* pályázatán *Egy anya kérdez* című írásával első díjat nyert. A fővárosi napilapok és az *Élet és Irodalom* alkalmanként közlik verseit és prózai írásait.[16]

A fiatal szerzők közül RAMILLONG Albert vármegyei tisztviselő (BARADLAI, ill. RÉVAI Béla néven is) budapesti, szegedi, debreceni és szolnoki lapokban közölte első verseit, kötete *Egy a sok közül* címmel 1930-ban jelent meg. Írt prózát is. SZOLNOKI Ernő, „Szolnok legnagyobb könyvkereskedésének könyvelője" szintén fővárosi napilapokban jelentette meg első verseit, 1933-ig *Első szavak* és *Gyöngyházfény* címmel jelentek meg kötetei. SZABÓ, ill. Szó Gyula vasúti tiszt eredeti és erőteljes tehetséget eláruló novelláira KASSÁK Lajos is felfigyelt.[17]

VEZÉRY Ödön „a szolnoki újságírók doyenje" 1889 óta szerkesztősködött Szolnokon. Ő gyermekkori emlékeiből a PETŐFI Sándorral történt nagybányai találkozását idézte fel az *Irodalmi Kurir* hasábjain.[18] KERTÉSZ Mihály szolnoki ügyvéd, a Belvárosi és az Andrássy úti Színház kabarédarabjainak neves szerzője egy jelenetét és komoly prózáját bocsátotta a szerkesztő rendelkezésére.[19] PATAKI Joachim építőmesternek 1926-ban Budapesten kettő, 1929-ben Szolnokon egy verseskötete jelent meg, *Hómezőben piros virágok*

[14] A fasizmus és a háború erőinek térhódítása idején folytatott bátor antifasiszta lírája és publicisztikája megérdemelné, hogy felszínre hozzák a feledésből.

[15] A felszabadulás után — mint írja — főfoglalkozása a tanítás lett, de humoros verseivel — állapítjuk meg mi — a *Ludas Matyi* hasábjain rendszeresen találkozunk.

[16] Dr. SZOLNOKI András — ki a főváros főgyógyszerész-helyettesi állásából ment nyugdíjba — alkotó erejének teljében rendszeres sajtó tevékenységet a Népsportban folytat, ahol a *Kísérőzene* rovat szerkesztő-szerzőjeként írja publicisztikai cikkeit.

[17] KASSÁK az 1930-as évek második felében *Munka* című folyóiratában közölte Szó Gyula írásait.

[18] VEZÉRY Ödön: *Találkozásom Petőfivel.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 7. sz. 140—141. l. Az írást a PETŐFI-filológia nem ismeri.

[19] A fasizmus által elpusztított színpadi szerző és ifjúsági regények írója hiányzik a *Magyar Irodalmi Lexikon*ból.

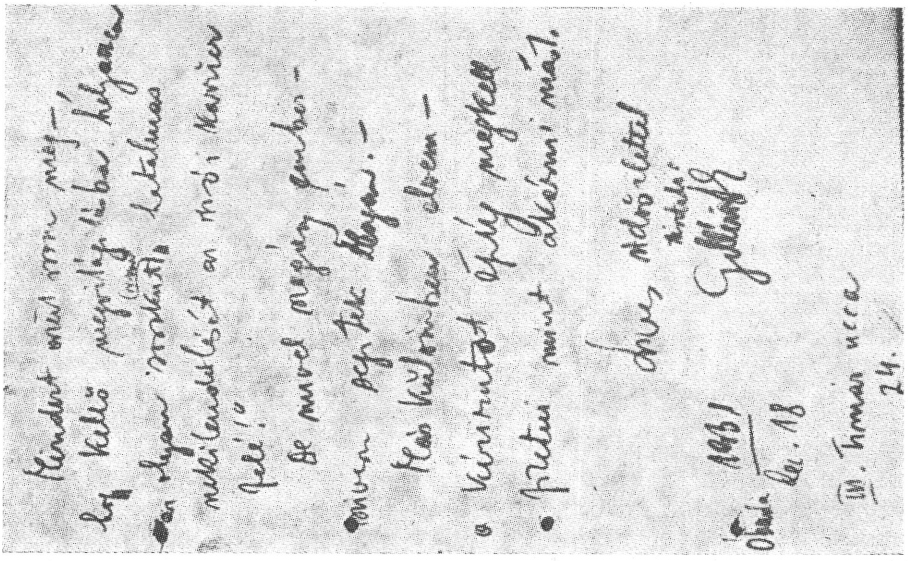

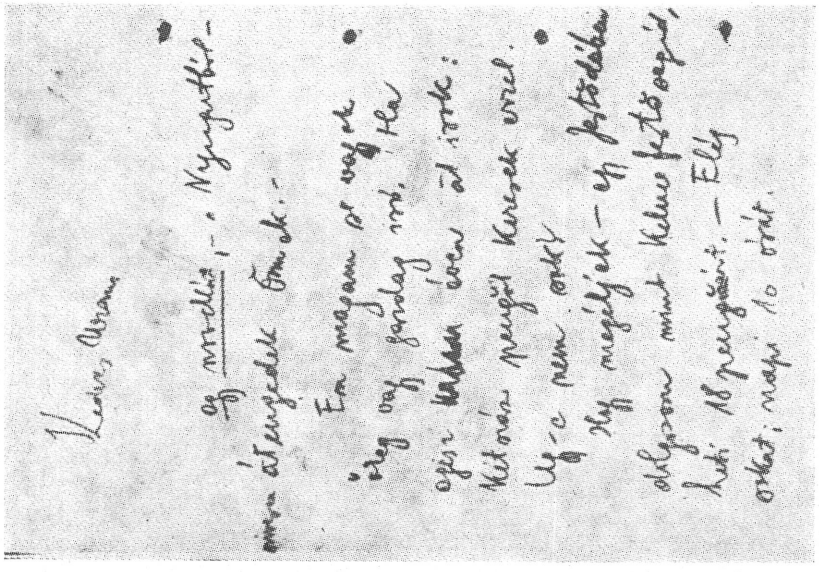

címmel pedig az első világháborúról írt regényt. Ő a szolnoki Verseghy Irodalmi Kör tagjaként a rendelkezésükre bocsátott rovatot szerkesztette.[20]

Az ismeretlenségbe veszett a szerzők közül Börzsönyi Béla, Faragó Irén, Farkas Emil Tibor, Kozma Vica, Kis Henrik, Kobela Károly, Köcse György és ifj. Szabó József neve.

Szandai Sándor folyóiratának országos színvonalat akart biztosítani. Erről Nagy Lajos tanúskodik a Szolnokról írt beszámolójában. Idézi egy „költő" levelét a szerkesztőhöz:

„. . . nem tudom, jól informálódtam-e, de úgy tudom, hogy a lapja még kissé (?) küzd az anyagi gondokkal. Felajánlanék Önnek egy csekély anyagi segítséget, azt hiszem, elkelne ilyesmi s az Ön lapja különben is megérdemli a támogatást. Amikor nyomtatásban olvasom a verseimet, azonnal küldök az Ön címére a lap céljaira öt pengőt. Nem sok ugyan, de ez is valami. Megjegyzem még, hogy mind a két vers megjelenése után különkülön értem az öt pengőt s ha mind a kettőt egy számban közli, úgy egyszerre küldöm én is a 10 pengőt."

„De hát a versek közölhetetleneknek ítéltettek; a szerkesztő inkább elismert budapesti íróktól kér egyet-egyet, a már máshol megjelent írásaikból — úgy sem ismerik! mondja — s azokat közli anélkül, hogy ezért a művek íróitól bármily kis összeget is igényelne . . ." — kommentálta a levelet Nagy Lajos.[21]

Szandai Sándor „irodalomtörténeti értékű" szerkesztői levelezésének legjelentősebb dokumentumait a *Jászkunság* közli.[22] Értékes adalékok ezek jelentős írók portréihoz és a magyar irodalmi közállapotok rajzához. Gelléri Andor Endre a *Nyugat* 1931. március 1-i számában megjelent *Rablás* című novelláját engedte át közlésre. Kassák Lajos is a reális irodalmi viszonyokra hívta fel a figyelmet, de ugyanakkor biztatással szólt a fiatal szerkesztőhöz:

Tisztelt Uram! Levelét megkaptam, és jól esik olvasnom azt a nagy bizakodást, ami a soraiban van. Különben alig tudom elképzelni, hogy ma irodalmi lap vagy könyv vállalkozással akár erkölcsi, akár anyagi sikere lehetne valakinek nálunk. De ha Ön úgy gondolja, ám próbálkozzon.
Megengedem, hogy a Nyugatból átvegye valamelyik rövid írásomat. Lapját még nem kaptam meg. Küldje el, kíváncsi vagyok rá.

Szivesen üdvözli
Kassák Lajos[23]

Németh László mint irodalomszervező nyilatkozott a lappal kapcsolatban:[24]

Kedves Uram,
késve és röviden válaszolok. A munka, amelyet végez, hasznos és heroikus. Egy ilyen színvonalú folyóiratot hozni ki Szolnokból — minden tiszteletet megérdemel. Remélem, hogy valami bíztatót is írhatok. Meg akartam szervezni a kis vidéki csoportok országos hálózatát; úgy látszik nem vagyok alkalmas ember a szervezésre. Alakul azonban a

[20] A *Kéve* rovatot az *Irod. Kurir* szerkesztői nem tekintették magukénak, ezt formailag is érzékeltették a lapban. E rovat csak a 4. számban szerepelt.

[21] Nagy Lajos: *Három magyar város*. Kosmos kiadás. Bp. 1933. 25. l. Ez arra is utal, hogy a szerkesztő és Nagy Lajos személyes kapcsolatban álltak.

[22] A *Jászkunság* által közölt levelek: Móricz Zsigmond, Vámbéry Rusztem, Gelléri Andor Endre, Móra Ferenc, Kassák Lajos, Bányai Kornél, Nagy Lajos és Németh László írása.

[23] Az *Irod. Kurir*ban megjelent Kassák-írás: *Este és emlékezés* előzőleg a *Nyugat* 1931. május 16-i (24. évf. 10. sz. 655—658. l.) számában jelent meg.

[24] Az *Irod. Kurir* szerkesztője nem kapott szervezett segítséget a főváros irodalmi köreitől. A levél 1932. ápr. 27-ről keltezett.

közel hetekben Pesten egy irodalmi társaság, melyben én is részt veszek, s az tervbe vette a vidéki fiókok szervezését. Okvetlen felhívom a figyelmet az Ön munkájára. Addig is szeretettel üdvözli

Németh László

BÁNYAI Kornél, mint a megye lakója konkrét programot javasolt a szerkesztőnek, s maga is hajlandónak mutatkozott részt venni ennek megvalósításában:[25]

. . . Az irodalmi decentralizáció kérdése ma mindennél aktuálisabb: legújabb irodalmunk kifejezetten vidéki gyökerű. Nem lenne haszontalan dolog, ha ez a táj, emberek stb, melyek Szolnok szférájába esnek, eljuthatnának a teljes művészi megjelenésig. Amennyiben ez lenne az Irodalmi Kurir feladata — fontos missziót tölthetne be.
A küldött számban sajnos még alig mutatkozik ilyesmi — holott enélkül efemer jelenség lehet. A lapban tanulmányok jöhetnének az Alföld aktuális problémáiról, a Tiszáról, a Szolnok megyei s általában a Tiszamenti (ma Szolnok a Tiszavidék centruma) szociális kérdésekről, birtokelosztásról, etnográfiai, települési, antropológiai (a Jászság és a Kunság) stb. kérdésekről.
Rengeteg feldolgozatlan anyag, érintetlen területek! A lapba magam is szívesen írnék ilyen irányban. Egyelőre sajnos alig van szabad időm, e levél is emiatt késett . . .

A fővárosi írók közül szerepelt még a lapban NAGY Lajos, LÁZÁR István, ZSOLT Béla prózával, valamint TAMÁS Ernő és SZIRMAI Rezső verssel. Az akkor Szegeden tanuló RADNÓTI Miklóssal az iskolatárs TABÁN Gyula közvetítésével került kapcsolatba SZANDAI Sándor. RADNÓTI Miklós és az *Irodalmi Kurir* kapcsolatáról vall egy megmaradt levél is.[26]

Kedves Kollégám —
Radnóti Miklós barátom juttatta kezembe nagyon nívós lapját — május elsejéig sajnos — olyan szegény leszek mint a templom egere — mint sok ezer más ifjú egyetemi hallgató kor- és bajtársam itt.
Május elsején viszont örömmel lépek az előfizetők közé, ha nem kerül különlegesebb költségbe és fáradságba hálás lennék, ha addig is kaphatnék néha egy-egy példányt az „Irodalmi Kurir"-ból . . .

4. *Eszmék és írások*

Az *Irodalmi Kurir* missziót akart betölteni. Kapcsolata volt azokkal a szellemi és kulturális irányzatokkal, csoportokkal, amelyek a maguk eszközeivel a magyar társadalom gazdasági és politikai elmaradottságára akarták ráirányítani a közvélemény figyelmét, s ezzel a felvilágosító munkájukkal a változtatás szükségességének tudatát is megkívánták gyökereztetni.

A lap prózai alkotásai, azok tematikai rendje híven kifejezi a megdöbbentésre, éles hatásra törekvő szerkesztői koncepciót. Az első szám első írása GELLÉRI Andor Endre *Rablás* című novellája, amelyben az író az embert megnyomorító kort vádolja. A másik, első számbeli novella, SZANDAI-SZABÓ Sándor *24 óra* című írása a csendőrsortűzek, statáriumok és állami kivégzések Magyarországán tiltakozott a halálos ítélet ellen.[27] Nem kellett a halált hivatalból előidézni, hozta azt a beteg kor; vagy a természet kegyetlen szeszélyéből, mint ifj. SZABÓ József írásában, vagy a társadalmi kiszolgáltatottság

[25] A levél 1932. márc. 12-i keltezésű. Az *Irod. Kurir*ban közölt versciklus a *Nyugat* 1931. júliusi számában jelent meg előzőleg.
[26] A keltezetlen levél aláírójának nevét (aki Szegeden, a Mérei utca 6/c II. 4. alatt lakott) nem sikerült megfejtenünk.
[27] *Irod. Kurir* II. évf. 1. sz. 15—17. l. 1932. február hó.

következményeként, mint KOZMA Vica novellájában. A sírva-vígadó dzsentri világba vetett illúziókat is egy halállal temeti el LÁZÁR István.[28] LILL András a kenyérkereset kényszeréből eredő állandó testi kiszolgáltatottság halált kiváltó hatását mutatta meg lírai hangvételű novellájában. SZANDAI Sándor *Az apám* című elbeszélésének földműves-napszámos hőse a családért, a megélhetésért folytatott mindennapos harcban kap betegséget, s halála amilyen véletlen, annyira törvényszerű is.[29] Minden emberi kiszolgáltatottság, véletlen és ugyanakkor sorsszerű halál filozófikus példázatát adta NAGY Lajos *Az elszabadult oroszlán* című szatírikus allegóriájában.[30]

KASSÁK Lajos az élet másik pólusáról, a születésről írt[31], SZANDAI Sándor önéletrajzi regényének részlete az iskolapadból kikerült fiatalok kenyérkereső kálváriájáról adott képet. Egy másik írásában a munkanélküliség demoralizáló hatását szemléltette.[32] Az embert önmagától is elidegenítő világban születik meg a „csavargó" típusa, melyet megelevenítő erővel állított a lap olvasói elé SZABÓ (Szó) Gyula. Ugyancsak ő rajzolta meg annak a „Szegény János" munkásnak az alakját, aki családjának csak úgy tudott betevő falatot szerezni, hogy önmagát, férfivoltát tette áruvá.[33] A hivatali létben tengődő életforma tragédiáját is megmutatták az *Irodalmi Kurir* szerzői: SZANDAI Sándor a tartalmatlan, gépies munka elembertelenítő hatását leplezte le; REMILLONG Albert elbeszélésének hőse pedig e hatás okát mondta ki.[34] A társadalom uralkodó rétegeinek életformáját, a lecsúszott dzsentri ingyenélősködését, a polgárság perspektíva nélküli tobzódását a jólétben KERTÉSZ Mihály és ZSOLT Béla mutatták meg.[35]

A folyóirat írásai egészükben tehát hű képét adták a társadalom életének, az egyes osztályok helyzetének. A leleplezésen túl azonban a tiltakozás és az útkeresés hangjai is megszólaltak egyes írásokban. ZSOLT Béla sajnálkozással érezteti hősnőjének kényszerű kompromisszumát, megalkuvását. SZABÓ Gyula *Rabok* című novellájának börtönből szabadult hőse a földhöz, a faluhoz menekül.[36] Szegény János — az író másik alakja — már keresi a felelőst. A lázadás, az egyéni tiltakozás útját követte GELLÉRI Andor Endre munkanélküli hivatalnoka, amikor rabolni akart. SZANDAI Sándor *Költözködés 1932-ben* című novellájának munkanélküli kisembere szintén az egyéni lázadás útját járva, a törvényekkel történő kisebb ütközések kockázatát vállalva küzdött családja nyugalmáért, megélhetéséért.[37] „Földműves munka-

[28] Ifj. SZABÓ József: *A szerelem dala.* = *Irod Kurir* 2. évf. 1. sz. 17—19. l. KOZMA Vica: *Cseléd. Irod. Kurir.* 2. évf. 4. sz. 89—91. l. LÁZÁR István: *Saláta.* 2. évf. 1. sz. 10—14. l.

[29] LILL András: *Szerencsétlenség.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 2. sz. 38—40. l. A novellát a szerző MÁRAI Sándor kérésére írta, s az előbb Az *Ujság Vasárnapjá*ban megjelent. SZANDAI Sándor: *Az apám.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 3. sz. 65—67. l.

[30] A szatíra szintén mint utánközlés a 2. évf. 3. sz. 62—63. l.-ján jelent meg. Érdekes, hogy NAGY Lajos 1932. ápr. 14-én írásban a *Lecke* közléséhez adta hozzájárulását.

[31] KASSÁK Lajos: *Este és emlékezés.* = *Irod. Kurir.* 2. évf. 2. sz. 34—37. l.

[32] SZANDAI-SZABÓ Sándor: *1910-ben születtem.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 2. sz. 41—46. l. — Uő.: *Nem megyek ki az utcára.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 4. sz. 83—85. l.

[33] SZABÓ Gyula: *Falovacska.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 4. sz. 86—88. l. Uő.: *Szegény-jánosék.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 5. sz. 103—108. l.

[34] *Szandai* Sándor: *A Kereszt.* = *Irod. Kurir.* 2. évf. 6. sz. 119—121. l. *Remillong* Albert: *A Kukorica.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 6. sz. 128—130. l.

[35] *Kertész* Mihály: *Szakítás* = *Irod. Kurir* 2. évf. 6. sz. 101—104. *Zsolt* Béla: *A mesebeli herceg.* = *Irod. Kurir* 4. sz. 80—82. l.

[36] SZABÓ Gyula: *Rabok* = *Irod. Kurir* 2. évf. 3. sz. 67—70. l.

[37] SZANDAI Sándor: *Költözködés 1932-ben.* 2. évf. 7. sz. 151—154. l.

nélküliek" lázadása, tüntető felvonulása a témája a *Varjú a karón* című SZANDAI-írásnak. Tragédiájuk és kudarcuk oka az lesz, hogy többre nem képesek.[38] Egy új osztály és magatartás jelentkezésére figyelmeztet SZANDAI Sándor önéletrajz-részletében, melyben a munkásokkal való találkozásáról ír.[39]

Amit a prózaírók külön-külön mondtak el a világról, azt egyetlen lírai-epikai vallomásban összefogva fejezte ki a költő. BÁNYAI Kornél *Alföld nyitott egében* című hat részes versciklusában lírai önvallomás és költői társadalomrajz ad hű képet a magyar valóságról.[40] Más élményből, a főváros fellendülő munkásmozgalmával való kapcsolatból és a fiatalság optimizmusából fakadt RADNÓTI Miklós *Tavaszi verse*. Ez — a cenzúra által elkobzott kötetből átvett — vers forradalmi ígéret és ifjúi vér lázának ötvözete.[41] A vidéki magyar város sivárságával való harcban születtek meg TABÁN Gyula versei.[42] KISSNÉ TÓTH Lenke az elvetélt lázadás tényét rögzítette szép allegorikus versében.[43] RUSZNÁK Sándor a visszahúzó erőkkel vitázva tett hitet harckészsége mellett.[44]

Eszmei állásfoglalást tükröz az *Irodalmi Kurir Kultúrkrónika*-rovata is, melyben a szerkesztők a hazai és a helyi kulturális és irodalmi eseményekre reagáltak, valamint könyvkritikákat közöltek. Az első számban például hazai vonatkozásban a BAUMGARTEN-alapítvány díjkiosztására, az 1931-es magyar könyvkiadás termékeire és a *Nyugat* 25 éves jubileumára reagáltak, szolnoki vonatkozásban pedig a Rádió helyi szereplésével, az *Írások Szolnokról szolnokiaknak* című lappal és a szolnoki színházzal foglalkoztak. A könyvtermésből SZIRMAI Rezső és GÁL Imre bűnügyi esetekkel foglalkozó regényét ismertették olvasóikkal. A BAUMGARTEN-alapítvánnyal és a könyvterméssel kapcsolatban a gazdasági válság depressziós hatására utaltak, mely egyrészről a kiosztásra kerülő díj összegét redukálta, másrészről pedig az olcsó könyvek kiadására ösztönözte a kiadókat, ami a minőség romlásával járt együtt. Megemlítésre méltónak találták KUNCZ Aladár, MÓRICZ Zsigmond, ZILAHY Lajos, SZABÓ Dezső, SÁRKÖZY György, GELLÉRI Andor Endre, ZSOLT Béla, MÁRAI Sándor, KASSÁK Lajos, DALLOS Sándor és Theodor DREISER könyveit.[45] A *Nyugat*ról csak elismerő szavakat tudott mondani a szerkesztő, kiemelve, hogy „az irodalmi-konzervatívisták örökös gáncsai" ellenére következetes harcot folytattak az újért.[46] A Magyar Rádió figyelmét arra hívták fel, hogy Szolnokon is vannak kultúrértékek, melyek megérdemelnék a nyilvánosságot. E felszólalásuknak meg lett az eredménye, mert a következő számban már a szolnokiak rádió-szerepléséről számolhattak be.[47] Kifogásolták, hogy SZABÓ Barna — új kiadványában — szakított régi kritikus magatartásával, s rátért

[38] SZANDAI Sándor: *Varju a karón.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 5. sz. 99—100. l.
[39] SZANDAI-SZABÓ Sándor: *1910-ben születtem.* I. h.
[40] BÁNYAI Kornél: *Alföld nyitott egében.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 3. sz. 59—61. l.
[41] RADNOTI Miklós: *Tavaszi vers.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 2. sz. 37. l.
[42] TABÁN Gyula: *Papp, király, hős és tengerész.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 7. sz. 142. l., *Köd.* uo. 1. sz. 4. l., *Mert a Szegény-Isten csókja vagyon rajtam.* uo. 2. sz. 46. l.
[43] KISSNÉ TÓTH Lenke: *A fekete váza.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 6. sz. 130. l.
[44] RUSZNÁK Sándor: *A fiatal bízó éneke.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 7. sz. 139. l.
[45] *Kultúrkrónika. A magyar könyvkiadás 1931-ben.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 1. sz. 20. l.
[46] *A huszonötéves Nyugat.* Uo. 23. l.
[47] *Adjon helyszíni közvetítést Szolnokról a Rádió!* Szolnokiak szereplése a Rádióban. 2. évf. 1. sz. 21. l., 2. sz. 51. l.

az önreklámozás útjára.[48] A későbbi számokban a szolnoki Verseghy Irodalmi Kör tevékenységét tette kritika tárgyává a lap, kifogásolva a szervezet passzivitását. Önzetlen támogatása bizonyítékaként helyet biztosított hasábjain a Körnek: az egy számban megjelenő *Kéve*-rovat — PATAKY Joachim szerkesztésében — költői szárnypróbálgatásoknak adott helyet.[49]

A lap kritikai tevékenységében figyelemreméltó szigorú filmkritikája. A *Trader Horn*-t — közönségsikere ellenére — elmarasztalta és rossznak mondta.[50] A *Kék bálvány* című első magyar hangosfilmről megállapította, hogy giccs, és azt az igényét fejezte ki, hogy a magyar filmgyártás „életszagú egészséges magyar hangosfilmet" készítsen. Példának a németek által készített *Magyar rapszódiát* említette, mely „nem dolgozott rikító hazafiaskodó rekvizitumokkal".[51] Az írók közül ENCZI Endrét marasztalta el, mert „a megalkuvók soraiba lépett a népszerűségért az irodalom rovására". A BABITS Mihály összeállításában megjelent *Új Anthológiá*ról TABÁN Gyula azt a kritikai megállapítást tette, hogy „nem meríti ki a kor költői termését . . . adós maradt egy másik gyűjteménnyel, a korban is fiatal magyar költők száz legszebb versével". Kultúrmissziót töltött be a lap a KNER kiadásban megjelent skandináv (svéd, norvég és dán) könyvsorozat folyamatos ismertetésével.[52]

A progresszió mellett, a hivatalos kultúrpolitikával szemben foglalt állást a lap a lord ROTHERMERE-jutalom, illetve a Pen-Club vitájában. Helyeselte, hogy KOSZTOLÁNYI MÓRICZ Zsigmondnak és KRÚDY Gyulának adta a ROTHERMERE felajánlotta jutalmat. Elítélte „az acsarkodó tintakulikat", akik „kicsinyes politikájuk sorához rántották le a magyar irodalom egységének oszthatatlan szentségét". Elszomorítónak mondta, hogy „politikai rendszerek üthetik fel fejüket az irodalomban és a Berzeviczi Albertek az irodalmi pozíciók álláshalmozóivá válhatnak, majdnem minden érdem nélkül, a tradíció és a születés hatalma alapján."

SZÁSZ Károlyt mint acsarkodó, titkos-drámaírót, a tehetségek irigylőjét mutatta be olvasóinak a durva hangú — Vojnits-díjat indokló — Szász-jelentés körüli sajtópolémiához hozzászólva.[53]

5. *Képek és képzőművészek*

A *Kurir* első számában a költői és prózai írásokat megelőzve *Alli Bertina sziluettje: A tiltott fa* címmel linoleum metszetet közölt a szerkesztő. Ez nem lehetett véletlen, mert a kép jelképezte a lap alapvető tendenciáját: az anyagi és szellemi elnyomás körülményei között a tiltott társadalmi igazságok kimondására törekedett. Az első szám a szolnoki művésztelepről is hírt adott: FÖRSTNER Dénest mutatta be, „aki külföldi sikerek után telepedett meg" a művészkolónián, s „újat hozott . . . friss vért eresztett a szolnoki festészet

[48] *Írások Szolnokról szolnokiaknak.* uo. 1. sz. 21. l.

[49] *KÉVE.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 4. sz. III—IV. VINCZE Lajos, KISS Gábor, KÖCSE György és PATAKY Joachim verseit közölte.

[50] *Különvélemény a „Trader Horn" című filmről.* = *Irod Kurir* 2. évf. 1. sz. 22. l.

[51] *A Kék bálvány, a magyar hangos film.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 2. sz. 51. l.

[52] TABÁN Gyula: *Babits Mihály: Új anthológia.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 3. sz. 71. l.

[53] *A Lord Rothermere jutalom és a Pen-Club válsága. A Vojnits-díj.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 2. sz. 52., 53. l.

petyhüdni kezdő vérkeringésébe, szemének modern látóképességével és a piktúra legújabb, de már nem forradalmi eredményeinek helyes alkalmazásával". Ígéretet tett a rövid cikk írója, hogy „a jövő számok egyikében" FÖRSTNER rézkarcaiból közöl néhányat.[54] Ez azonban ígéret maradt, képzőművészeti problémával csak az ötödik számban jelentkezett újra a szerkesztő. RUSZNÁK Sándor készített riportot a Szolnokon tartózkodó hatvan éves KUNWALD Cézár festőművésszel. Első kérdése az volt a mesterhez, hogy mit tart az avantgardista művészetről, az izmusokról. Az avant-gardista művészet — válaszolta a művész — „érthető volt, mert a mai kaotikus kort tényleg tükrözte . . . a világnézetek áthidalhatatlansága . . . és sok más nyugtalanító momentum a művészekben fészkelődő produktív feszültségre hatott és ezek váltották ki belőlük a szokatlant, a megrendítőt, a megbotránkoztatót, vagy a groteszkbe bújtatott filozofáló gesztust". Jelszavuk az volt, hogy „a világ rossz, tehát meg kell mindent változtatni". KUNWALD véleménye az volt, hogy az „izmusok" korán „majdnem túl vagyunk". A másik kérdésre, hogy „milyen irányban látja a festés fejlődését?", röviden azt a választ adta, hogy „a falfestés fog nagy lendületet venni, ha majd a pénzviszonyok megfelelőleg javulnak, sőt lehet, hogy a műhelyrendszer is visszakerül és akkor a 'mester' cím értelme is el fog mélyülni".[55]

A 6. szám fő tartalma: Ankét a festészet jövőjéről. A problémához hozzászólt a szolnoki festőtelep egész művészgárdája. Az ankét aktualitását a szolnoki művésztelep harmincéves fennállásának megünneplésére történő készülődés adta meg. A művészek utaltak társadalom és művészet kapcsolatára: „A társadalmi és gazdasági viszonyok mindig döntő hatással voltak minden kor festészetének kialakulására, a jövőben is úgy lesz" — mondta CHIOVIN Ferenc. Az adott helyzettel kapcsolatban UDVARY Dezsőnek az volt a véleménye, hogy „a válság itt is gátlóan akar markolni a munkáskezekbe", VIDOVSZKY Béla ezt azzal egészítette ki, hogy „a művészet mai válságát a gazdasági világkrízis okozta" és „a művészet jövőjét is ez határozza meg". A piktura jövőjét illetőleg ABA NOVÁK úgy látta, hogy „miután a polgári társadalom messze sem olyan potens, mint kultúrtényező, hovatovább a közületeknek fogunk dolgozni". A szakma belső problémáit ZÁDOR István úgy ítélte meg, hogy „az izmusok korán túl vagyunk. Megtörténik a lehiggadás és a különféle irányok eredményei után kialakult a neoklasszicizmus." FÖRSTNER szerint „európaszerte kialakult egy lehiggadt, de minden ízében új és aktuális naturalizmus". A technika fejlődésének hatását a művészetre hasznosnak látták, PÓLYA Tibor a „képleadást" is megjósolta, mely az otthonokba elviszi „a londoni és a párisi stb. képkiállításokat" is. Többen utaltak a festészet és építészet szoros kapcsolatára, s ebből eredően valószínűnek tartották „a falfestmény, a freskó újraszületését". A szerkesztők e nyilatkozatoktól azt várták, hogy „egy árnyalattal megvilágosodnak a dolgok. A művészek látó szeme megtisztítja a ködtől a horizontot". Ha e várakozásnak teljes egészében nem is tettek eleget, képet adtak — a maguk tisztázatlan világnézetével is — a valóságról.[56]

A 7. s egyben utolsó szám képzőművészeti számnak is tekinthető: a szép kiállítású műmelléklet ABA NOVÁK *Vasárnap délután*, RÉVÉSZ Péter Pál

[54] FÖRSTNER Dénes. = *Irod. Kurir* 2. évf. 1. sz. 21—22. l.

[55] RUSZNÁK Sándor interjúja: *Kunwald Cézárral.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 5. sz. 111—112. l.

[56] *Ankét a festészet jövőjéről.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 6. sz. 123—127. l.

Óbudai táj, ISTÓKOVITS Kálmán *Ülő nő*, KUNWALD Cézár *Anna királyi hercegnő*, ZOMBORY Lajos *Gulyahajtás* és SZLÁNYI Lajos *Téli táj* című festményét tartalmazta; az egyes írások élén pedig a következő portrék reprezentálták a szerzőket és alkotókat: FÖRSTNER Dénes rajza RUSZNÁK Sándorról, UDVARY Dezsőé VEZÉRY Ödönről, PÓLYA Tiboré TABÁN Gyuláról, ZÁDOR Istváné KISSNÉ TÓTH Lenkéről, PÓLYA Iváné Szó Gyuláról, KUNWALD Cézáré SZANDAI Sándorról, ISTÓKOVITS Kálmáné REMILLONG Albertről és ZOMBORY Lajosé KERTÉSZ Mihályról.

E szám egész tartalma azt mutatja, hogy a lap megtalálta a maga speciális, önálló hangját és témáját; elindult azon az úton, melynek körvonalait BÁNYAI Kornél levele is megrajzolta. A társadalmi légkör azonban elvágta a fejlődés útját: több szám nem jelent meg az *Irodalmi Kurir*ból. Oka volt ennek egyrészt az anyagi támogatás hiánya, másrészt pedig az állandó rendőrségi zaklatás. A szerkesztő—kiadót minden szám után becitálták a kapitányságra és „kielemezve" az írásokat, figyelmeztették a sajtóvétségek következményeire. A rendőrségi „szemmeltartás" bizonyítéka az a tény is, hogy a lap megjelenésének évében, 1932-ben KASSÁK Lajos és LENGYEL Lajos szolnoki letartóztatásakor a nyomozó szervek SZANDAI Sándorról is kérték a politikai főcsoport véleményét.[57] Nem lehetett véletlen, hogy a — lázítónak bélyegzett — KASSÁK előadáson és a szociofoto-kiállítás megnyitásán megjelentek közül — TABÁK Lajos mellett — éppen csak SZANDAI Sándorra terelődött a „bűnrészesség gyanúja". Szerkesztő és lap sorsa példázza az ellenforradalmi Magyarország progresszív erőinek kálváriáját a hivatalos politika és kultúrpolitika uralma alatt.

J. M. PÁSZTOR: LA REVUE LITTÉRAIRE D'UNE VILLE DE PROVINCE EN 1932

Sur la situation sociale et économique de la ville de Szolnok, Nagy Lajos écrivait un ouvrage sociologique. Il y mentionna un jeune rédacteur, qui se chargea de publier une revue sur un niveau métropolitain. C'était Sándor Szandai Szabó — aujourd' hui peintre et sculpteur connu — qui aurait voulu changer la vie intellectuelle de la ville Mais les autorités officielles lui refusèrent même la permission de publication, étant donné qu' ils voyaient dans la propagation des idées progressives bourgeoises un act incandiaire.

La revue qui paraissait d'une manière semi- clandestine, ne pouvait pas payer ses collaborateurs. Les écrivains connus de la capitale — Endre Andor Gelléri, Lajos Kassák, Lajos Nagy, István Lázár, Rezső Szirmai, Béla Zsolt — lui offrirent gratuitement leurs écrits. Miklós Radnóti qui était dans ce temps étudiant ès lettres à Szeged envoya un de ses poèmes. Beaucoup d écrivains et de poètes de la ville de Szolnok et de ses environs, comme Kornél Bányai, Sándor Rusznák, Lenke K. Tóth, András Lill, Gyula Tabán, Gyula Szabó, devinrent collaborateurs de la revue.

La correspondance du rédacteur avec les écrivains énumérés et avec Zsigmond Móricz, László Németh, Rusztem Vámbéry, puis avec l'imprimerie Kner, joue un rôle important dans l'histoire littéraire et culturelle.

Les poèmes, nouvelles et critiques publiées dans la revue rendaient un grand service à la progression sociale: ils démarquèrent la corruption de la société féodale et réactionnaire, et ils répandirent l'espoir dans un avenir plus heureux, propagèrent l'idée d'une lutte pour une société nouvelle.

Le Courrier Littéraire publia les peintures et les dessins du cercle d'artistes de Szolnok. Nous pouvons retrouver les œuvres de Cézár Kunwald, Vilmos Aba Novák, Ferenc Chiovin, Adolf Fényes, Dénes Förstner, Kálmán Istokovits, Dezső Udvary, Béla Vidovszky, István Zádor, Péter Pál Révész, Lajos Zombory dans la revue.

La publication de la revue se termina à cause des embarras policiers et à cause de la situation économique devenue de plus en plus grave.

[57] MSZMP Párttörténeti Intézete Archívuma BM VIII. res. 1932 — 5595.

KÖZLEMÉNYEK

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egyik antifonáriumának töredékei az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egy jelzet nélküli két kötetes pergamen antifonáriumot őriz, amelyet Esztergomban Pálóczy antifonáriumnak neveznek. Az antifonárium mindkét kötete csonka. Az első kötet ma 78 folioból áll. Radó Polikárp szerint legalább 338 f. volt, 30 kivágott lap csonkját meg is számolta.[1] Mindkét kötet írása XV. sz-i textualis formata Gothica, kilenc illetve nyolc szövegsorral az ötvonalas hangjegysorok alatt. Az első kötet dísztelen, a pirossal és kékkel kiemelt kezdőbetűkön kívül. A második kötetben lapszéldíszítés és iniciálé is található. Berkovits Ilona meghatározása szerint XV. sz-i magyar munka valószínűleg Pálóczy György esztergomi érsek idejében (1423—1439) készült.[2]

Az antifonárium részletes tartalmi leírását Radó Polikárp adja.[3] Az első kötet 50×35 cm., a de tempore részt, a második kötet 48×35 cm, a de sanctis-t, azaz a szentek officiumait tartalmazza. Az antifonárium első kötete az ötvenedvasárnapi szöveggel kezdődik. A kötet elejéről hiányzik az adventtől ötvenedvasárnapig terjedő rész. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattára töredékgyűjteményének számos darabja Knauz Nándor hagyatékából került ki. Ezek közül a T 308 jelzésű töredékek egy XV. sz.-i antifonárium részei. Advent 3. vasárnapja utáni kedd, advent 4. vasárnapja, karácsony vigiliája, Szt. Tamás (dec. 29.), Gyümölcsoltó Boldogasszony (márc. 25.), és hetvenedvasárnapra vonatkozó antifónákat tartalmaz. A töredékek öt vonalas hangjegysorúak, piros, kék kezdőbetűkkel a szövegben. Eredeti nagyságukra a kivágás miatt csak következtetni lehet. 5 db. fél folio, 1 db. egész folio nagyságú illetve 24—24,5×32 cm és 50×31,3 cm. A töredékek hangjegysorai közti távolság, a hangjegysorok hosszúsága és száma, a hangjegyek formája (gót neumák) és az írása (textualis formata Gothica) azonos az esztergomi kódexével. A lapok nagysága közti minimális eltérésnek a kivágás az oka. Nemcsak a kezdőbetűk színe és rajzolata, hanem írásképe is ugyanazon kézre vall. Mind az esztergomi kódexben, mind a töredékek szövegében találunk vörös színnel írt részeket.

Mivel az esztergomi antifonárium szövege ötvenedvasárnappal kezdődik, a töredékek szövegei pedig az advent és hetvenedvasárnap közti időszakra vonatkoznak, a töredékek a szövegek alapján a kötet elejére illeszthetők, ahol a kivágásoknak látszik is a nyoma. A formai egyezések és a tartalmi kiegészítés lehetősége alapján a töredékeket az antifonárium részének tekintjük.

A kódex 1804-ben a Nagyszombatban levő esztergomi káptalan könyvtárában volt.[4]

[1] Radó Polikárp: *Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai.* = *Pannonhalmi Főiskola Évkönyve* 1940—41. 116. l.

[2] Berkovits Ilona: *Főszékesegyházi Könyvtár* = *Magyarország Műemléki Topográfiája* 1. köt. Esztergom. 292. l.

[3] Radó Polikárp: I. m. 117. l.

[4] Berkovits Ilona: I. m. 292. l.

Itt csonkították meg, és a töredékeket levéltári célra használták fel. A káptalan Esztergomba való visszaköltözésével mind a kódex, mind a levéltári anyag eredeti őrzési helyére került vissza. Knauz esztergomi érseki levéltárossága idején juthatott a kódextöredék birtokába. Az antifonárium még mindig tetemes hiányainak nagy része valószínűleg hasonló sorsra jutott.

KÖRMENDY KINGA

Egy magyar „praeceptor classicus" nyomtatványai Danckában. A mai Gdańsk városában, mint a korábbi századokban, a Rákóczi-szabadságharc idején is, számosan fordultak meg magyarok. Kuruc megbízottak, ügyvivők látogatták; 1711 után pedig emigráns kuruc nemesek telepedtek meg benne. Ezeknek az éveknek a történetét a kutatás eddig nem tárta föl tüzetesen. Nehezen is kutatható, mert a XVIII. század elején Danckában élt magyaroknak kevés ma is megtalálható nyoma maradt fenn. Erre vonatkozó forrásainkból, KRAY Jakab leveleiből, SZATHMÁRI KIRÁLY Ádám naplójegyzeteiből, RÁKÓCZI és a francia követ Danckából keltezett, SIENIAWSKA hercegnővel váltott (1711—1712) levelezéséből, s a fejedelemnek Lengyelország déli részein rekedt kuruc főemberekkel (BERCSÉNYI Miklós, FORGÁCH Simon, VAY Á.) folytatott korespondenciájából, valamint a francia földre ért RÁKÓCZI és a Danckában székelő Besenval, s az ide szorult VAY Ádám és RÁKÓCZI levelezéséből (1713—1715) kevés olyan támpontot meríthetünk, melyek levéltári források nyomaira vezetnének.

SZATHMÁRI naplójából csupán annyi deríthető ki, hogy RÁKÓCZI lakása, s talán egy ideig udvari marsallja is, az ún. „felső hostáton", a régi déli fekvésű elővárosban (stare przedmieście) lehetett. Itt telepedhettek meg a többi udvariak is, az eddig számbavettek közül TÖRÖK Zsigmond, KÉRY Ádám, FOGARASSY István, BENICZKY Gáspár, DÓSA Mihály s időnként KRUCSAY István is. VAY Ádám csak második danckai szállásának és az 1713 elejéig a városban élő MÁNYOKI Ádám kertes házának töredékes leírásával ismertet meg bennünket, a helyrajz megjelölése nélkül. KRUCSAY 1717-ben is ott járt, s RÁKÓCZI teljhatalmú megbízottjaként a régi városházán bejegyeztette a jaroslávi birtokok eladásával kapcsolatos okmányokat. A naplóíró BENICZKY jelenlétéről ugyanebből az évből, s utoljára 1720 júniusából van hírünk. A marsall sekretariusa, DÓSA, még VAY életében hazatért Danckából. Amit előző kutatásaink során földerítettünk RÁKÓCZI társasági köréről, a *Rocznik Gdański* XXV. évfolyamában közöltük; ami pedig RÁKÓCZI udvari marsalljának és feleségének ZAY Annának kéziratos hagyatékából erre vonatkozólag megtudható, azt ESZE Tamás összegezte az elmúlt évben a vajai történeti ülésszakon.[1] Eddig nem volt rá adatunk, hogy a kuruc nemesek kapcsolatba kerültek volna ott élő, nem az emigrációhoz tartozó danckai magyarokkal.

Az 1719. január 31-én, a hatvanhárom éves korában elhunyt kuruc udavari marsall a „felső hostát"-tól nyugati irányba kissé távolabb, szintén a régi városfalon kívül eső, Szt. Erzsébetről elnevezett, korábban katolikus, ez időben a református egyházhoz tartozó Kościół Świętej Elżbiety kriptájában talált nyugovóra. Érdemes megjegyezni, hogy a templomban egyedül a VAY-család kriptája található. Hogy a magyarországi református rendek vezető férfiát itt befogadták, föltehetőleg a létrejött szorosabb kapcsolatokból magyarázható. Halálakor „Danczkai keserves hoszszas bujdosásában" hű társa,

[1] ESZE Tamás: *Vay Ádám.* (Halálának 250. évfordulójára). = *A Vajai Vay Ádám Múzeum Évkönyve* 1969, 7—32. Vö. még HOPP L. *Pobyt Ferenca Rákóczego II. w. Gdańsku.* = *Roczanik Gdański* 1966, XXV, 115—59.

„N.Tekéntetes, Nemzetes Vay Ádám Uram Árva özvegye Tsömeri Zay Anna" emelt neki egyszerű márvány síremléket a következő sírirattal:

D. O. M. [Deo Omnipotenti Maximo]
Hic situs est
Spectabilis et generosus
Dominus Adamus Vaÿ de Vaÿa,
Eques Ungarus insignis,
Virtute, prudentia, pietate, zelo
in paucissimis eminens;
Cui, de patria optime merenti,
Fortunae mortalium arbiter
pro patria exilium, in exilio
Patriam dedit.

A Kościół Św. Elżbiety kriptájában pihentek porai 1906-ig, amikor hazahozták szülőfalujába. A márványtábla helyére pontos másolatot tettek,[2] s a sírirat azóta a vajai református templomban és Gdańskban hirdeti:

Inde, cum in natali solo
Vitam ad votum agere non posset:
in peregrino supra votum
tranquille, placide, beate exegit,
Anno MDCCXIX 31 Januarÿ,
Aetatis LXIII. Exilÿ VIII.

A közös kriptán a korábban, 16 éves korában elhalt Vay Júlia halálát is megörökítette a sírkő:

Hic filiae suae Juliae Anno
Aetatis XVI
Anta quadriennium denatae.

S így fejeződik be a sírirat

Cineribus suo apponens,
Perenne suis reliquit desiderium
Liberis et conjugi moestae,
Quae marito optimo
H. M. P. [Hoc Monumentum Posuit]

Régebben volt olyan nézet, hogy a sírirat valamelyik danckai egyházi férfiú vagy egyik kuruc udvari ember műve lehetett, s szövege bizonyára a művelt özvegy közreműködésével készült. A gdański Városi Könyvtár nyomtatványtárában végzett kutatásaink közben figyelmünk egy eddig ismeretlen — nem az emigráns kuruc nemesekhez tartozó — személyre terelődött.

Egy ívrétű két levélből álló régi nyomtatvány került a kezünkbe: *Vay Júlia Epitaphiuma.*[3] A koldusbotra jutott Vay-család hazai előkelő nemesi rangjához illően, szokásos módon adta meg az ifjúkorában meghalt Júliának a végtisztességet. A temetés

[2] Mindkét síriratot magunk is megvizsgáltuk; l. még Thaly Kálmán: *Vay Ádám síremléke . . . = Századok.* 1874, 430. l. Forster Gyula: *Rákóczinak és bujdosó társainak síremlékei.* Bp. 1913, 35. l

[3] EPITAPHIUM . . . Biblioteka Gdańska PAN Jelzet: Ma 3986. 2° adl 296. A könyvtári kutatásokhoz nyújtott szíves segítségét ezúton köszönöm meg Janina Des Loges és Zbigniew Nowak kollégáknak.

napja is pontosan föl van tüntetve: 1716. április 14. Az ékesszólóan retorikus pátosszal megírt (fényképmásolatban itt közölt) Epitaphium a nyomtatvány jelzése szerint: „*Ab Andrea Hadmaschi, Gymn. Gedan. Operario.*" (1716), azaz HAGYMÁSI András, a danckai gimnázium „munkatársa" (operariusa) által iratott. Ki volt ez a HAGYMÁSI és milyen kapcsolatban állott a VAY családdal?

Az Epitaphium szövege ebből alig árul el valamit. Annyi kikövetkeztethető, hogy a szerző megismerte az egykor magas udvari („S.P.T.R. Supremus Aulae Mareschallus et Consiliarius Intimus") tisztséget betöltő rangos református nemes és családja történetét. VAY feleségének családfáját egészen BÁTHORY Erzsébetig visszavezeti. Viszontagságos életükről megemlékezve írja, hogy Júlia alig tízéves korában („Vix decennem è Patriae solo exulem . . .") hagyta el hazáját, és szülei mélységes fájdalmára öt évig tartó száműzetés után („Quia Animum qvinqvenni Exilio afflictum . . .") Danckában ragadta el a halál. Lehetséges, hogy a danckai gimnáziumban tanárkodó HAGYMÁSI maga is egyházi tisztséget viselt, s így került közelebbi összeköttetésbe a VAY családdal. Ez azonban nem biztos; a danckai gimnázium világias szelleme akkor már hagyományosnak mondható. Nincs kizárva, hogy HAGYMÁSIval iratta meg a három év múltán özvegyen maradt ZAY Anna VAY Ádám síriratát is, hiszen ő, mint alább bebizonyosodik, akkor is Danckában tevékenykedett. Ezek után keresni kezdtük a marsall epitaphiumát, de róla, VAY emlékezetére nyomtatott epitaphiumot hosszas kutatás után sem találtunk. Arra gondolhatunk, hogy a tönk szélére jutott család anyagi helyzete következtében már nem jutott a nyomtatás költségeire, s megelégedtek a szintén költséges márványtábla elhelyezésével.

Az ily módon megkezdett kutatás közben HAGYMÁSI Andrástól egyéb, az előbbivel azonos formátumú és hasonló terjedelmű alkalmi nyomtatványok kerültek elő. Ezekből megállapítható, hogy kb. 1690 óta Danckában élt, s még 1720-ban is előfordult neve az aprónyomtatványok vaskos kötetében.

Első két köszöntő iratában egyszerűen így tünteti föl nevét: „*Andreas Hadmaschi. Pannonius*". Az egyik tiszteletnyilvánítás Johannes Ernest Schmieden polgármesteri hivatalának elfoglalásakor (1692) került ki a sajtó alól;[4] a másik M. Christian SAHM (Sahmius) tudós matematikusnak a „híres" danckai gimnáziumba történt tanári kinevezésekor (1701) készült.[5] Rokon jellegű nyomtatványán, Andreas BROCKMANN „consul" előmenetelén örvendező gratulációjában,[6] 1704-ben már így szerepel: „*Ab Andrea Had-*

[4] HONOR magno labori debitus, quem aequissima Themis Ore et consensu Trium Ordinum unanimi, VIRO MAGNIFICO, GENEROSO atque, AMPLISSIMO DN. JOANNI ERNESTO SCHMIEDEN, Inclytae Reipublicae Gedanensis Praeconsuli longè dignissimo, publica Praesidis munia obeunda capessenti, dictavit, et Musà incultâ, Minervâ rudi, sed Animô promtô, Annô, quô VIVe Deo, PatrIae, feLIXtVM VIVe NepotI, Nestoreos annos hâC In Vrbe VIre! die 14. Mart. Geminô Anagrammate commentatus est, Andreas Hadmaschi, Pannonius. GEDANI, Typis JOHANNIS ZAGHARIAE STOLLII, ATHEN. TYPOGR. — BiblGd PAN Jelzete: Oe 34. 2° 259. [1692] — A nyomtatványon ceruzabeírással: 1700.

[5] URANIE Praemia cultoribus suis dispensans, in solenni Introductionis Actu, VIRI PRAECLARISSIMI, NOBILISSIMI atque DOCTISSIMI DN. M. CHRISTIANI SAHMII, IN CELEBERRIMO GEDANENSIUM ATHENAEO, PROFESSORIS MATHESEOS PUBLICI ORDIN. DESIGNATI, rudi pinicillô, pectore candidô, animô promptô, TRIADE ANAGRAMMATICA, delianeata, ab ANDREA HAGYMASCHI Pannonio, Anno quô, SahMIVs IngenVos eXCVLtVs prenDIt honores, qVos honorata VIrIs erogat UranIe. Die VI. Octobris. GEDANI, Typis JOHANNIS — ZAGHARIAE STOLLII. — BiblGd PAN: Oe 34. 2° 216. [1701] — A nyomtatványon ceruzával beírva: 1699. Egy másik példány: Od 17387. 2° 39.

[6] TETRACTYS CURIAE, cúm VIR MAGNIFICUS AMPLISSIMUS atque CONSULTISSIMUS DN. ANDREAS BROCKMANN, INCLYTAE HUJUS CIVITATIS GEDAMENSIS, HACTENUS CONSUL LONGE DIGNISSIMUS, DIVINO humano-

EPITAPHIUM

PIIS MANIBUS,
ILLUSTRIS AC GENEROSÆ
VIRGINIS

JULIÆ WAY,

ILLUSTRISSIMI DOMINI
DN. ADAMI WAY
de WAYA,
S. P. T. R. SUPREMI AULÆ MARESCHALLI
ET CONSILIARII INTIMI,
FILIÆ DENATÆ,
IN TEMPLO ELISABETHANO GEDANI
A. O. R. MDCCXVI.
DIE XIV. APRILIS SEPULTÆ,
ERECTUM
a
ANDREA HADMASCHI,
GYMN. GEDAN. OPERARIO.

Typis JOHANNIS ZACHARIÆ STOLLII.

296

* * *
* * * *
*

STA VIATOR,
Lege, Luge, Mirare,
Sub hoc Lapide tumulata jacent ossa
JULIÆ WAY,
Virginis Florentissimæ,
E Nobilissimis Procerum Hungariæ Stemmatibus ortæ. (a)
Cujus vitæ Florem, in ipso ætatis Flore,
Invidia Parcarum præsecuit,
Ut maturiores fructus Cœlo, non Terræ ferret.
LUGE VIATOR,
Vix decennem è Patrio solo Exulem,
Non ob enormitatem vitæ;
Sed ob Cœlestis veritatis Amorem,
Dum Christo placére studuit, displicuit Mundo.
Ast quam Mundus Patria exterrem fecit,
Christus fecit Patriæ cœlestis Compotem,
O Civem felicem, terqve quaterqve beatam!
Cui pro terrestri, contigit Aula Poli.
MIRARE LECTOR,
Miraculum in vita & morte JULIÆ.
Quo die nata, eo denata est.
Die Solis primam Lucem in mundo vidit,
Die Solis Christo resurgente, Lucem Æternam in Cœlo aspexit.
Optimè moritur, qui cum Christo resurgente floritur:
Quia Mors Christi, vitæ nostræ salus.
Resurrectio Domini, Populi Liberatio à Morte.
Admirato JULIÆ beato è vita Exitu,
Mirare etiam præstantissimas animi Dotes.
Columbina in hac emicuit simplicitas,
Sed juncta serpentinæ Prudentiæ.
Placebat omnibus, invidebat nemini:
Affabilis erat cunctis, paucis familiaris.
Amabatur ab omnibus,
Quia omnes Amores & Venustates in JULIAM effudit DEUS.
Singulæ Corporis partes, singularibus radiabant Encomiis:
Virgineum Caput, Prudentia Virili:
Pectus pietate Angelica:
Animus Continentia verè virginea.

Tam

maschi, Athenaei Gedan. Praecept. Classico". Két év múlva, Johannes Joachimus REUS (Reusius) a keleti nyelvek érdemes tanárának gimnáziumi megbizatásakor kiadott üdvözlő írásán[7] szintén „*Ab Andrea Hadmaschi, Gymnasii Gedan, Praeceptore Classico*" (1706) áll. Ebben a minőségben köszönti Johannes ZABANIUS tanártársát rektori (Scholae Johanaeae) kinevezése alkalmából. „Vixit mecum non ut Collega, sed Frater" — írja életrajzi érdekű soraiban,[8] s amannak erényeit dícsérve már nyolc évi közös szolgálatukról beszél:

„Dexteritatem in docendo nostri Johannis,
Quam in illustri nostro Athenaeo una mecum
per octo ferè annos exercuit,
Nemo culpabit, nisi forte culpandus." (1710)

Így írja alá szerencsekívánatait kifejezve M. Michael STOBAEUS, neves-tudós férfiúnak, a keleti nyelvek új gimnáziumi tanárának ünnepélyes beiktatásakor (1711) is.[9]

HAGYMÁSI tehát már több mint egy évtizede működött „praeceptor"-ként Danckában, amikor RÁKÓCZI és kísérete a városba érkezett. Arról nincs tudomásunk, hogy már ekkor (1711—1712) érintkezésbe került volna a bujdosó kuruc udvari nemesekkel, bár a VAY családhoz fűződő kapcsolatából erre is következtethetnénk.

A következő évtizedben HAGYMÁSI továbbra is tevékenyen részt vett nevezetes városi személyiségek és gimnáziumi tanárok felköszöntésének nyilvános ünnepi aktusai-

---

que Consilio, AD Supremum Dignitatis gradum eveheretur, atque ita QUARTUM Curiae fulcrum, pro sustentanda Civium salute, felicissimè Constitueretur, Faustae Gratulationsis causa, testandique obsequii ergo, humillimo conatu dalineata A. O. R. MDCCIV. die 13. Martii. ab ANDREA HADMASCHI, Athenaei Gedan. Praecept. Classi co. GEDANI. TYPIS J. Z. STOLLII. ATHEN. TYPOGR. — BGd PAN: Ma 3986. 2°33-[1704] BROCKMANN szenátor arcképét megfestette (a Mányoki által megörökített) J. B. HOFFMANN danckai arcképfestő, de képe csak M. BERNIGEROTH lipcsei ötvös rézmetszetében maradt fenn. (LÁZÁR Béla: *Mányoki Ádám*. Bp. 1933, 41.) MÁNYOKI HOFFMANN képe M. DEISCH danckai ötvös metszetében ismert. BGd PAN Z 4078. sz.

[7] BRABEUM VIRTUTIS MERITAE, quo AMPLISSIMUS atque CONSULTISSIMUS SENATUS, VIRUM EXCELLENTEM atque OMNI GENERE VIRTUTIS ET ERUDITIONIS EXCULTISSIMUM JOHANNEM JOACHIMUM REUSIUM, EXHIBITIONE PROFESSIONIS LINGVARUM ORIENTALIUM in ILLUSTRI ATHENAEO GEDANENSI GONDECORARE VOLUIT, DELINEATUM ab ANDREA. HADMASCHI, Gymnasii Gedan. Praeceptore Classico, A. O. R. MDCC VI. IPSO PROMOTIONIS die IV. Novembr. GEDANI. Typis JOHANNIS ZAGHARIAE STOLLII, ATHEN.TYPOGR. BGd PAN : Ma 3982. 2°26. [1706] — Más példányok: Od 17387. 2° 60. Oe 34. 2° 207.

[8] IDEA VIRTUTUM JOHANNAEA, VITA et MORIBUS CLARISSIMI atque; DOCTISSIMI DOMINI JOHANNIS ZABANII, SCHOLAE JOHANNAEAE RECTORIS DESIGNATI, EXPRESSA, et in IPSO SOLENNI INTROCUDTIONIS ACTU, DIE X. JULII, A. O. R. MDCCX. AB ANDREA HADMASCHI, GYMNASII PRAECEPTORE CLASSICO, DELINEATA. GEDANI. TYPIS JOHANNIS ZACHARIAE STOLLII, ATHENAEI TYPOGRAPHI. — BGd. PAN : Ma 3986. 2° 34. [1710]

[9] CLAVIS SCIENTIAE, qua AMPLISSIMUS atque CONSULTISSIMUS SENATUS, VIRO EXCELLENTISSIMO, atque OMNI GENERE VIRTUTIS et ERUDITIONIS EXCULTISSIMO M. MICHAELI STOBAEO, in CELEBERRIMO GEDANENSI ATHENAEO ORIENTALIUM LINGVARUM PROFESSORI DESIGNATO, SCRIPTORUM SACRORUM et PROFANORUM RESERANDI et INTERPRETANDI FACULTATEM CONCESSIT, in IPSO SOLENNI INTRODUCTIONIS ACTU A.O.P.C.R. MDCCXI. Die XVI. Julii, RUDI PENICILLO ANIMO PROMPTO DELINEATA ab ANDREA HASMASCHIO, GYMNASII PRAECEPTORE CLASSICO. GEDANI, Excudit JOHANNES ZACHARIAS STOLLIUS, ATHENAEI TYPOGRAPHUS. BGd PAN : Ma 3982. 2° 27. [1711] Vö. Jan REYCHMAN: *Katedra języków orientalnych Gd. Gimn. Akademickiego* (1584—1810) = *Szkice z dziejów* . . . 1969. 105.

Tàm felicissimæ Memoriæ Ingeniiqve Capaciverat,
Ut Memoriâ Aspasiam,
Ingenio Fabiolam,
Castitate Lucretiam,
Constantia Portiam,
Pudicitia Eudoxiam,
Pietate Marcellam Romanam,
Si non superavit, certè æquavit.
Tres Charites in pectore JULIÆ sibi delegerunt Domicilium;
Quia talibus Hospitibus, tale dignum videbatur Hospitium.
Nec sic Virgineo cordis Hospitio delituerunt Charites,
Ut cum sangvine in omne corpus non diffunderent suas Dotes.
Elucebat instar radiorum solis
E vultu JULIÆ amabilis Modestia;
Ex Oculis intemerata Castitas:
Ex ore verecunda Parrhesia:
Ex cunctis Actionibus
Integritas vitæ,
Puritas Morum,
Et eminentia omnium virtutum.
O decus! O Amor ingens! Deliciæqve Parentum!
Virginei sexus gloria magna sui!
His Virtutibus ornata, non nisi gratissima esse potuit Parentibus.
Idcirco Mater dulcissima JULIAM in Oculis,
Imò in Corde semper circumferebat.
In omnibus Exercitiis sexui fœmineo necessariis,
Ita expolita erat,
Ut qvicqvid ingeniosi, vel artificiosi videret,
Id manibus suis ad stuporem usqve efformaret.
Lingvas exoticas brevi spatio tam feliciter didicerat,
Ut nativas illi, non peregrinas, crederes.
In deliciis Parenti semper habita est;
Quia Animum qvinqvenni Exilio afflictum,
Senio jam debilitatum,
Citharæ dulcissimo modulamine
Lenire & levare solebat.
Hinc illæ lachrymæ! Hinc gemitus & Vulnera Cordis!
Cecidit cum JULIA unica Voluptas Matris:
Evanuit oblectatio oculorum,
Levamen Curarum,
Solatium Cordis,
Deliciumqve Parentis.

Verùm

Verùm cui nasci contigit, ei restat mori.
Nec miretis JULIAM in ipso ætatis flore extinctam;
Quem Deus diligit, moritur adolescens,
In immatura ætate, matura Cœlo judicata est:
Nec mori prius potuit,
Donec Christus perruptis Mortis cancellis,
Ex sepulchro resurgeret.
O Felicitatem ineffabilem!
Salvator è sepulchro Terræ,
JULIA è sepulchro Corporis,
Eadem die & hora emigrant.
O beatam JULIAM!
Quæ cum JESU resurgente vivere hic desiit,
Ut cum JESU æternùm in Cœlo vivere posset,
Postqvam in Terris vixit Soles XVI.
Lunas VII. Luces XVIII.

ABI VIATOR,

Et JULIAM denatam ita luge,
Ne hoc Epitaphium uberioribus lacrumis profusis
Deleas,
Aut Manes Tibi obnoxias reddas.

(a) *Nata est Julia, Patre Illustr. ADAMO WAY, Avo Petro: Proavo Michaele &c. Matre Anna Zay, Baronis Andr. Zay filia: Avia Christina Revoy, Proavia Comite Elisab. Homonay: Abavia Comite Catharina Nadasdi: Atavia Comit. Elisabetha Bathory.*

ban. De elbúcsúztatásukon is jelen volt. 1712-ben Joachim HOPPE gimnáziumi tanár, majd danckai polgármester halálának emlékére adta ki újabb munkáját: „*Opera Andreae Hadmaschii, Athenaei Gedanensis Operarii*" aláírással.[10] Két esztendő múlva Elie Gottlieb SARTORIUS, a szabad művészetek tanárának elhunyta alkalmából[11] újra az előzőleg többször használt paeceptori megnevezéssel él: „Monumentum . . . *Ab Andrea Hadmaschio, Athenaei Praeceptore*" (1714). Ugyanebből az évből való egy csaknem száz oldalas anagramma-gyűjteménye,[12] az ilymódon megörökített danckai magistrátus, a szenátus tagjairól, konzulok, ülnökök és titkárok stb. neveiből: „Exstructa ab *Andrea Hadmaschio, Athenaei Operario*". A kétféle rokon jelentésű megjelölést 1712 és 1716 között felváltva alkalmazza. Joachim WEICHMANN, teológiai doktor előléptetésekor[13] közelebbi foglalkozási körét is feltünteti: „*Andreas Hadmaschius, Athenaei III. Classis P. Praeceptor*" (1716), ahol a P. valószínűleg a Publicus és nem a Pastor rövidítése. Ebből az évből való Epitaphiuma VAY Júliáról. Ezen, továbbá utolsó két nyomtatványán egyformán a *Gymn. Gedan. Operario*" szerzői aláírás fordul elő. Az 1717-ben írott Apollo ad Musas . . . a lipcsei Johann Georg ABICHT professzort, „Hactenus in celeberrima Academia Lipsiensi Orientalium LL.Professor publicus"-t halmozza el szerencsekívánataival gimnáziumi rektori méltóságra történt emelésekor.[14] Végül 1720. márciusában az újonnan megválasz-

[10] MONUMENTUM quod VIRO PER-MAGNIFICO Atque AMPLISSIMO, DOMINO JOACHIMO HOPPIO, PRAE-CONSULI GEDANENSI MERITISSIMO, CIVIUM PIETAS Posuit, FABRICATUM OPERA ANDREAE HADMASCHII, ATHENAEI GEDANENSIS OPERARII. GEDANI. Typis JOHANNIS ZACHARIAE STOLLII SENATUS et ATHENAEI. — TYPOGRAPHI. BGd PAN: Ma 398.2 2° 141. [1712] A jeles közéleti férfiúnak a könyvtári gyűjteményben (BGd PAN: Z I 4080 jelzet alatt) megtalálható egy 1701-ből való fejszobra: „Hoppe Joachim, Professor am Gymn. später Bürgermeister, 1656—1712."

[11] MONUMENTUM PIIS MANIBUS, NOBILISSIMI atque FLORENTISSIMI JUVENIS, ELIAE GOTTLIEB SARTORII in CELEBERRIMO GEDAN. ATHENAEO LIBERALIUM ARTIUM STUDIOSI SOLERTISSIMI POSITUM A.O.R. MDCCXIV. DIE VII. SEPTEMB. AB ANDREA HADMASCHIO, ATHENAEI PRAECEPTORE. GEDANI, Typis . . . l. előbb. BGd PAN : Ma 3984. 2° 216. [1714]

[12] CURIA GEDANENSIS ANAGRAMMATICA, ex PERENNIBUS MAGNIFICI SENATUS, NOBILISSIMI DICASTERII et SECRETARIORUM NOMINIBUS. A.O.R. MDCCXIV. die 14. Mart. EXSTRUCTA ab ANDREA HADMASCHIO, ATHENAEI OPERARIO. BGd PAN : Nl 25. 8° 2. [1714] Az ezt tartalmazó gyűjtemény címe: *Collectanea Polono-Prussica 1641—1717.* További példányok: Od 24807. 8°. Uph. o. 1367. 6 és 4817. 8°, 47 levél, 94 old. terjedelemben.

[13] ENCOMIUM ONOMASTICUM, Quo VIRUM SVMME REVERENDVM ac EXCELLENTISS. DN. JOACHIMUM WEICKMANNVM, SS.THEOL. DOCTOREM CELEBERRIMUM, VENERABILIS MINISTERII SENIOREM DIGNISSIMVM, et ad D.MarIAE AEADEM PASTOREM PRIMARIVM MERITISSIMVM, IPSO DIE NOMINI SACRO, DIE IX. XBRIS. A.O.R. MDCCXVI, cum OMNIGENAE felicitatis apprecatione, ORNARE DEBUIT, ANDREAS HADMASCHIUS, Athenaei III. Classis P. Praeceptor. GEDANI, TYPIS ISRAELIS MULLERI. BGd PAN ; Ma 3985. 2° 30. [1716]

[14] APOLLO AD MUSAS, ID EST SOLENNIS APPLAUSUS IN SOLENNI INTRODUCTIONIS ACTU, cum a MAGNIFICO atque AMPLISSIMO MAGISTRATU, VIR SUMME REVERENDUS atque EXCELLENTISSIMUS DOMINUS JOHAN. GEORGIUS ABICHT. SS.THEOL. DOCTOR, EJUSDEMQUE P. PUBL. ut et ad SS. TRINITATIS EADEM PASTOR VIGILANTISSIMUS, in CELEBERRIMO GEDANENSIUM ATHANAEO RECTORATUS DIFNITATEM OBLATAM CAPESSERET, ANNO quo ad MUSAS ABICHT VenIT APOLLO SVAS, Die XXIII Septembris, ANIMO PROMPTO EXHIBITUS, AB ANDREA HADMASCHIO, GYMNASIO GEDAN. OPERARIO. GEDANI, TYPIS JOHANNIS ZACHARIAE STOLLII. BGd PAN: Ma 3986. 2° 35 [1717]

tott Johann Gottfried v. DISSELDORFF nevű polgármesternek írja *Solennis Applaususát.*[15]

Íme HAGYMÁSI András kiterebélyesedő alkalmi írói közéleti munkássága, közkedvelt, ünnepélyes barokk műfajával, antikizáló frazeológiájával, iskolázott, rutinos latin retorikájával. Szerzői működése szorosan összekapcsolódott gimnáziumi oktató tevékenységével. Személyéről, életéről alig tudtunk meg többet. Csupán egyetlen rá vonatkozó levéltári adatot találtunk 1713-ból, mely szerint „Ephraim Petroselini und Andreas Hadmaschi" gyámok jelentik, hogy Michael PETROSELINUS, Johannes PETROSELINUS prédikátor fia feletti gyámkodásuk 23 esztendejében minden rendben volt.[16] Megemlítendő, hogy PETROSELINUS a forrás szerint a „stare przedmieście"-ben található, a XV. században gótikus stílusban épült Péter és Pál (Kościół Św. Piotra i Pawla) templomban végezte egyházi szolgálatait.

Még két magyar vonatkozású levéltári adat érdemel említést. A Kościół Św. Elżbiety „communicantes" névjegyzékében 1715 július 1-én, egy „Ungarus" kommunikálóval találkoztunk; szeptember 15-én pedig lehet hogy ugyanazzal, „Paulus Serani Nobilis Hungarus" névvel. Mindkét esetben listavégi utolsó névként szerepelnek a kéthetenként, vasárnap készült jegyzékben.[17]

HAGYMÁSI András feltűnése a danckai gimnáziumban nem meglepő, hiszen ez az iskola, a toruni gimnáziummal együtt a XVI. század óta egyik erősen látogatott tanulóhelye volt a magyarországi protestáns diákoknak. A levéltárban ma is őrzött gimnáziumi *Catalogus discipulorum* 1585-től 1769-ig kb. százhúsz magyarországi tanuló nevét tünteti föl. Tanulságos volna mindkét intézmény XVIII. századi történetének magyar szempontú feldolgozása. Mert a tanulókon kívül magyarországi filológusok, tanítók is szép számmal tevékenykedtek a „gymnasium illustre" vagy ahogy HAGYMÁSI is nevezi, az „Athenaeum Gedanense" osztályaiban. Éppen a XVIII. század elejéről ismerjük az eperjesi születésű Jan Fryderyk SARTORIUS (SZABÓ) kálvinista filológus nevét. SARTORIUS SZABÓ J. Frigyes (1656—1729) wittenbergi, tübingiai és lipcsei tanulmányai után először a toruni gimnáziumban (1682) tanított, majd 1699-ben az elblągi gimnázium rektora lett, s végül 1704-től haláláig a danckai gimnáziumban volt az ékesszólás tanára. Egy másik, GAMIUS Dániel (—1716), THÖKÖLY Imre egykori prédikátorának fia, szintén Danckában tanított, s kiadott egy poliglott munkát is, a Flores trilingues (1702) c. latin, német és lengyel

[15] SOLENNIS APPLAUSUS, in SOLENNI ELECTIONIS DIE, quo PERMAGNIFICUS, CONSULTISSIMUS atque AMPLISSIMUS DOMINUS JOHANNES GOTTOFRIEDEUS à DISSELDORFF, CONSUL REIP. GEDANENSIS DIGNISSIMUS, J. U. DOCTOR ac COMES PALATINUS, DIVINA PRAEVIDENTE PROVIDENTIA, DEO HOMINIBUSQUE PLAUDENTIBUS, PRAE-CONSULAREM DIGNITATEM A.O.R. MDCCXX. Die XIV. MARTII SUBMISSO ANIMI AFFECTU EXHABITUS ab ANDREA HADMASCHIO, GYMN. GEDAN. OPERARIO. GEDANI, TYPIS STOLLIANIS. — BGd PAN: Ma 3984. 2° 48. [1720]

[16] Wojewódzkie Archivum Państwowe w Gdańsku: Archiwum Starego Miasta Gdańska, sygn. 300,43/nr 111, s. 279. 20. Marty Anno 1713. Rechtstadt. Schöffenbuch 1712—13 Schöffengericht. A 300,43/nr 110, 112—117. köteteket (1711—1719) is átnéztük.

[17] WAP w Gdańsku: Kościół N.M.P.Gd. Sygn 78[29]/13. Communicantes 1684—1730. Kościót Św. Elżbiety-St. Elisabethkirche, s 527: „Ungarus" (1 July 1715), s 530: „Paulus Serani Nobilis Hungarus" (15 Sept. 1715). Dr. Józef RUMIŃSKI levéltáros sok segítségéért itt is köszönetet mondok. A további átvizsgált kötegek: Sygn. 78[25]/353. Marien Todtenbuch 1671—1788. Sygn. 78[25]/350. Todten Buch 1694—1754 és 1671—1730. — Supliki i listy malarzy 1640—1759. Sygn. 300,36/63. — Gymnasium Academicum, Professoren und Lehrer am Gymnasio Gedan. 1590—1796. Sygn. 300,42/nr 156; valamint Einzelne Professoren und Lehrer des Gymnasiums (ABC rendben) Sygn. 300,42/nr 157; Szkoły Gdańskie, Schreiben auswärtiger Gelehrten und Professoren . . . 1600—1788. Sygn. 300,42/nr 307. — Hospital ad S. Elisabetham et S.Spiritum-Szpital Gdańskiego Ś.Elżbiety i Ś.Ducha. Sygn. 300.41/nr 22. Ezekből magyar vonatkozású adat nem került elő, HAGYMÁSIról sem.

nyelvű közmondás és szólásgyűjteményt.[18] A magyarországi tanárok jelenléte bizonyára ösztönzőleg hatott olyan kiadványok megjelenésére, mint a Lemnata quaedam ex historia Hungariae (1712), melyet Jan REYCHMAN idézett tanulmánya szerint Piotr Jaenichen (1679—1739), a gimnázium rektora adott ki.

A lengyelországi Rákóczi-emigráció, a danckai emigráns-telep történetének föltárása ilymódon művelődéstörténeti feladattá szélesül, s a kapcsolattörténeti kutatás új eredményekkel gazdagodhat a lengyel könyvtárak és levéltárak átbúvárlása közben.

HOPP LAJOS

Teleki Jankó könyvtára. TELEKI Mihály kővári főkapitányt, APAFI fejedelem mindenható tanácsosát, a fejedelemasszony unokatestvérét nemcsak az államügyekben adott tanácsaiban vezette józan megfontoltság, hanem tervszerűségét családjával szemben tanúsított magatartásában, gyermekei nevelésében is mindenkor megtalálhatjuk.

Fiaival kapcsolatos terveiben leányai nevelésétől egészen eltérő szempontokat különböztethetünk meg; legidősebb fiát, Jankót, is már pici korában eljegyezte a komoly életnek. A három esztendősnél alig idősebb gyermek 1667 január 10-én Sorostélyról íratott levelében magát már „Teleki Katona János"-nak nevezte és nem csupán játékos kedvből, de annak is tartotta. Komolyan vett feladataképpen arról számolt be apjának: „Itthon, Uram, én valóban jól vigyázok, az lovakra nagy gondom vagyon; mostan az lovak mind jól vannak . . . Az ebek is jól vannak."[1] A gyermek rendszeres taníttatását valószínűleg odahaza kezdette meg. Otthon oktatták a vallástan elemein kívül az írásra, olvasásra és valamelyes számolásra, tehát a vulgáris iskola tantárgyaira. Erre vall TELEKI sógorának, BÁNFFI Dénesnek 1671. február 17-én Bonczidáról keltezett levele. Ebben tudatta TELEKIT, hogy küldi a gyermeknek a könyvet. „Szerencsésen tanuljon Jankó uram belőle." Ez a könyv lehetőleg az idősebbecske BÁNFFI Gyurkóé volt, most azonban már nem lévén reá szüksége, ezért juttathatta el unokatestvéréhez. Egy héttel később Barlárról küldött levelében izente BÁNFFI: „Gyurkó most nem írhatott az öccsének, mert nem oly promptus, mint Jankó. Szemben jutván, rámára kell őket húzni. Valóban pirulva olvassa György uram is az linea nélkül való írását Jankónak."[2] E sorok különben azt is bizonyítják, hogy Jankónak már több év óta kellett gyakorolnia az írás mesterségét.

TELEKI fiában igyekezett pótolni azt, amit neki az általános iskolai ismeretekben nem volt lehetősége olyan mértékben elsajátítania, mint amennyire óhajtotta volna, sorsa ugyanis a fehérvári iskolából egyenesen RÁKÓCZI fejedelem udvarába nemesi szolgálatra szólította.[3] Képzettségének hiányosságát önmaga bizonyítja 1669. május 26-án Eperjesen keltezett levelében: „Mivel az itt való doctor írása déákul lévén, jól nem értem, ő vele (t.i. GÖRGEIvel) olvastatom meg".[4] Éppen ezért TELEKI Jankó nyilvános oktatását is már jó korán, valószínűleg a kollégium alsó tagozatának elejétől kezdve kezdette meg. Először a kolozsvári kollégiumba járatta. Erre utal a TELEKI udvarában vezetett „Diá-

[18] Ld. Jan REYCHMAN: *Katedra języków orientalnych Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego*. I. m. 101—102. A danckai-magyar kapcsolatokra vonatkozó régebbi szakirodalomra ezúttal nem utalunk. REYCHMAN számos, az utóbbi évtizedekben megjelent, a gimnázium történetével kapcsolatos cikket idéz, többet a *Rocznik Gdański* évfolyamaiból. Említésre méltó az iskola 400 éves fennállására készült kiadvány: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*. Księga pamiątkowa dla uczczenia czetrechsetnej rocznicy założenia Gimnazjum Gdańskiego. Gdynia 1958.

[1] *Teleki Mihály levelezése*. Szerkesztette GERGELY Sámuel. IV, 2.

[2] I. h. V, 469. 471.

[3] TELEKI Géza: *Teleki Mihály anyja*. = *Századok*. 1904. 503. l.

[4] TELEKI M. *levelezése*. IV, 490.

rium" bejegyzése.[5] 1675. október 18-án „Jeőtt ki Colosuarrol az Urfi, Banfi Georgy ur[am] eö Na(gysá)gaual és Pataki Ur[am]ekka(l)," vagyis a professzorokkal, s talán Berekszászi Mihállyal, a „Classis Syntactica" praeceptorával,[6] aki ekkor taníthatta Jankó „Urfi"-t. Ezt különben még az a körülmény is sejteti, hogy Jankó ekkor 12 esztendős volt, rendszeres oktatását tehát mintegy 6 évvel megelőzőleg már meg kellett kezdenie s minthogy BÁNFFI, aki ekkor Kolozsmegye főispánja és a kolozsvári vár főkapitánya volt, fiát Kolozsvárott taníttatta, mi sem természetesebb, hogy az unokaöcs is a volt udvari pap: Pataki professzor felügyelete alá adatott. Nem sokkal ezután ezonban iskolát cseréltettek vele: 1675. november 28-án „Adták az Enyedi Collegiumb[an] tanulni az Urfi eö k(e)g(ye)lmet. Praeceptora Eolyvesi Balas ur[am.]" EZ az osztálytanító PÁPAI PÁRIZ Ferencnek Enyeden 1664-ben tanulótársa volt a poétika osztályban,[7] tehát 1649-ben születhetett s ilyenképpen Teleki Jankó melletti tanítóskodása idején 26 esztendős lehetett.

Pontosan ebből az időből maradt reánk CICERONAK 1571-ben Leydaban kiadott *De officiis* című kötete. E példány második lapjára írt bejegyzés szerint: „Spectabili ac Generoso Adolescentulo Johanni Teleki, discipulo suo gratissimo offert Basilius Ölvesi mpr".[8] Tehát ez az ajándékba kapott könyv is bizonyítja, hogy Jankó ekkor a kollégiumi klasszisok valamelyik utolsó évfolyamába járhatott. Megállapítanom ugyan nem sikerült, de valószínűleg a Poetica osztály tantárgyai közé tartozott CICERO megnevezett munkájának taglalása.[9] Csak ez az egyetlen mű, amelyet a tizenhárom—tizennégy esztendős TELEKI Jankó ekkori könyvtárocskájából ismerünk, bizonyos azonban, hogy többi tankönyvét s közöttük különösen a latin auctorokat továbbra is megőrizte. Adatsorunk hiányosságát pótlandó, ide iktatom a Jankóval egykorú iskolatársa könyvtárocskájának 1674. évbeli jegyzékét.

Az 1671-i marosvásárhelyi zsinaton hirtelen halállal elhunyt váradi CSENGERI István enyedi pap és esperes árváinak sorsát TELEKI Mihály pártfogása fogta fel. A róluk történt gondoskodás a Diárium nem egy bejegyzésében feltalálható. 1674. január 20-án így soroltattak fel a Kolozsvárt tanuló „Csengeri Istoknak könyvei: Grammatica. — Cicero.[10] — Görögh Testamentu[m]. — Deak Testamentu[m]. — Dictionarium. — Gheőrcsős bot.[11] — Psalteriu[m]. — Catechismus. — Janua. — Terentius.[12] — Lucidarius Poéticus. — Két iratlan könyv. — Ezeken kívül is van(nak) nagy őregh könyv(ek) nállok, kik[ne]k neueet nem tudták." Hasonlóképpen a körülbelől három esztendővel ifjabb öccse, „Ephraim könyvei (pedig:) Rudimenta. — Grammatica. — Colloquium." A névszerint felsoroltak — az egyetlen „Görcsös bot" kivételével — mind tankönyvek és segédkönyvek s ilyenképpen TELEKI Jankó tulajdonában is meg kellett lenniök. A Diárium 1676 novemzber 18-án ismét a CSENGERI fiúk könyveire vonatkozólag tartalmaz adatot: „Attak az

[5] *Diarium a címeres postálkodásról Teleki Mihály kővári főkapitány udvarában 1674.—79.* Kéziratos kötet a SZNM. kézirattárában volt. (Cikkemben, ahol kútfőt nem nevezek meg, ott mindenütt ez a forrás értendő!)

[6] HEREPEI János: *Adatok a RMK. I. és II. kötetéhez.* Kolozsvár, 1939. 9.

[7] KONCZ József: *Pápai Páriz Ferenc naplója 1649.—1691.* = Irod. tört. Közl. 1892. 388.

[8] A kolozsvári ref. kollégium nagykönyvtárában volt A. 218. sz. könyvtári jelzéssel; ma az Akadémia kolozsvári könyvtárában.

[9] GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története.* II, 15.

[10] CICERONAK ez a műve azonos lehet a tíz esztendős BETHLEN Miklós tankönyvei között felsorolt Marci Tullii Ciceronis Epistolae Familiares Octavo c. kötettel. (H. J.: *Nehány adat gróf Bethlen Miklós tanulóéveiből.* = *Erd.Múz.* 1938: 298.), de az sem lehetetlen, hogy a Teleki Jankó könyvei közé tartozott De of-.ficiis-sel egyezik.

[11] PÓSAHÁZI Jánosnak 1668-ban névtelenül megjelent vitázó könyve. RMK. I, 1073.

[12] Ez a szerző bizonyosan azonos a Bethlen Miklós tankönyvei között található Terentius Christianus in quarto mediocri címmel megjelölt mű szerzőjével. (I. h.)

Csengeriek[ne]k negy könyveket, edgyik Vendelini Friderici opus, masik Medulla Amesii. 3-dik Nicol Grevincovii Guill. Amesii opera. 4-dik Antisynodalis Amesii."

VENDELINUS Márkus Frigyes és a puritanus AMESIUS Vilmos teológiai munkái hazai iskoláink felső évfolyamaiban a coccejanusi felfogású tanároknak kedvelt tankönyvei voltak.[13] E könyvek bizonyosan apjuk könyvtárának kötetei közül valók, hiszen CSENGERI K. István egyike volt a legjelesebb magyar cartesianus és coccejanus elveket valló tudósoknak,[14] tehát az lett volna csodálandó, ha e művek nem foglaltak volna helyet az ő hagyatékában. Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy CSENGERI Istók 1676-ig még a középiskola osztályait sem járhatta végig, tehát e könyvek számára éppen olyan magán-szorgalmi olvasmányok lehettek, mint TELEKI Jankónak a következő évben kapott és alább ismertetendő kötetek. Olvasmányaik közötti különbséget az a helyzet magyarázza meg, hogy amíg Istókot néhai kiváló apja utáni hivatása és vagyoni körülményei az egyházi szolgálat felé irányították, addig Jankót apja világi, sőt bizonyosan államférfiúi pályára szánta. Olvasnivalóikat tehát kitűzött életcéljukra való előkészület szerint szabályozta maga a gondos édesapa, illetőleg lelkiismeretes gyám: TELEKI Mihály.

Maga Teleki a távolból is mindig a leggondosabb figyelemmel kísérte iskolába járó fiát. Fehérvárra, a fejedelmi udvarba történő utazgatásai alkalmával mindenkor ellátogatott Enyedre is, de emellett Jankót levélben is többször felkereste: 1676. január 30-án „Vitt(ek) az Urfi[na]k, Praeceptor[n]ak és Ver György Ur[na]k szolo l(evele)t." TELEKI tehát az iskola követelményein felül is törődött gyermeke nevelésével. Úgy látszik, fiát saját életpályája folytatójául a közéletre szánta. Erre az elhatározásra jól reávilágítanak azok a könyvek, amelyeket tizennégy esztendős fia kezébe adott. Címüket olvasva, mondhatjuk, hogy belőlük az apának korát megelőző gondolkozása világlik ki. Nem elégedve meg az iskolától előírt járószalaggal, Jankónak elsősorban is nem klasszikus olvasmányokat, vagy vallásos elmélkedéseket, hanem földrajzi, világtörténelmi, s ami a legfontosabb, hazai történelmi tárgyú könyveket ajándékozott. 1677. augusztus 29-én Jankó azt jegyezte fel, hogy „Adta Atyam Ur[am] kezemb[en] ezeket az kőnyveket, ugy mint Historia[m] Buxornij, Orbem politicum Geor(gii) Hornij. Origines et occasus rer[um] ... Tran(silva)nor[um,] Laurentij Toppeltini."[15]

1678. szeptember 23-án „Volt az Urfiak[na]k és az Scholab[an] tanulo Gyermekek[ne]k Examenek." Feltételezem, hogy Jankó ekkor tette le a középiskola utolsó osztályából: a Rhetoricából a vizsgát. Ezen, mint fia életének jelentőségteljes eseményén, maga Teleki is jelen volt. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy maga ez a bejegyzés bekerült a Diáriumba. Most tehát a megfelelő előkészület megtétele után Jankó a kollégium felső évfolyamaiba lépett s a bölcsészet hallgatója lett. Ilyeténképpen közvetlen tanítványává vált az eddig csak felügyeletet gyakorló professzoroknak.

Fia sikeres előmenetelét látva, TELEKI jutalmazni akarta gyermekét. Nagyon hihető, hogy FAIGEL Péter lengyelországi kiküldöttnek 1679. április 27-én Varsóból keltezett levele TELEKInek olyan bőkezű megbízására vet világot, amellyel Jankó könyvtárát szándékozott gazdagítani. „Danczkára való menetelemmel Kgdnek Uram, az mennyiben lehetett, használtam, az vásárlásokat alkalmasint megvettem, sok szép könyvet vettem, de atlaszt nem találtam, Amsterdamban vagyon, novissima editio, olyan, az mely még Danczkán sem volt, elhittem, ott helyben olcsóbban vehetne az

[13] *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. I, 301; II, 1455; V, 1855.

[14] SZABÓ Géza: *A magyar református orthodoxia*. Bp. 1943. 100.

[15] A Diáriumba beírt címek között hiányzónak jelölt szó olvasása bizonytalan, bárha így is megállapítható, hogy TÖPPELT Lőrinc munkájának címe eltér az eddig ismert közléstől. Vagy talán TELEKI Jankó pontatlanul jegyezte volna-e le az 1667. évi leydai kiadás címét?

ember, de az danczkai bibliopolok száz aranynál alább nem akarják meghozatni. Globusokat sem találtam még eddig."[16]

Pontosan két hónappal ezután, 1679. június 27-én TELEKI Uzdiszentpéterről tudósítja ABSOLON Dániel lengyelországi követet, hogy „Faigel Péter uram megérkezett." Egyúttal azonban „kegyelmedet kérem, engem szerezzen reá egy Tuanus historicusra, . . . és egy franczia ezüstös kalamáris ládácskát" hozzon.[17]

E két levél tartalmát összevetve a Diárium adataival, közöttük 1679. június 30-án minden megjegyzés nélkül felsorolt könyvcímekkel találkozunk. Abból a körülményből, hogy e bejegyzés FAIGEL megérkezése utáni harmadik napon történt s hogy az Absolonnak írt levélben egy olyan könyvről van említés téve, amely a Diárium feljegyzései között is előfordul, könnyen azonosíthatjuk az alábbi felsorolandó műveket a danczkai vásárlásokkal.

„Poli Criteria Sacra in omnibus voluminibus in folio. — Historia Thuani in suis voluminibus. — S. Augustini opera omnia in folio. — Politia Ecclesiastica Voltij in tribus voluminibus. — Horhnbechii Practica Theologia in tribus voluminibus. — Therapeutica Sacra. — Anatome Concilij Tridentini Hejdegeri. — Ejusdem Historia Patriarcharum. — Burmannii Synopsis Theologiae in duobus voluminibus — Salvianus de providentia et Gubernatione DEI. — Interesse et Trutina Statuu[m] Europae in 12 At."

Ismétlem: az a körülmény, hogy TUANUS (Thuanus) Historiáját ABSOLON útján másodpéldányban is megszerezni szándékozta, megerősíti azt a feltevést, hogy a FAIGELlel hozatott könyv valóban Jankó tulajdonát képezte, tartalma miatt azonban hihetőleg TELEKI is óhajtotta volna a saját könyvtárába is besorozni. E csekélység TELEKInek nem mindennapi szellemi színvonalára és gondolatvilágára vet nagyon érdemes világot. Ugyanis THOU (latinosan Thuanus) Jakab Ágoston francia államférfi (1553—1617.) korának világtörténetét „Historia suae temporis" című nagyszabású munkájában örökítette meg. Az első négy kötet 1604—08. években jelent meg Párizsban. Könyvében a francia vallásháborúk történetét olyan nagy tárgyilagossággal írta le, hogy emiatt a hugenották felé való részrehajlással vádolták meg. Ekkor maga igazolására dolgozta ki „Thuani commentarius de vita sua libri IV." című Orleansban 1620-ban megjelent művét.[18] Ennek tudatában most már kapcsoljuk össze azt a körülményt, hogy a Danckában vásárolt többi könyv is korának lehető legválogatottabb értéke, íróik még ma is egyetemes nagyságok, jellemzésül pedig hangsúlyozzuk azt is, hogy amiként TELEKI Erdély tudományosan képzett férfiai közül a korán elköltözött idősebb CSENGERI Istvánnal, valamint PATAKI Istvánnal, BÁNFFI Dénes egykori udvari papjával volt közelebbi, csaknem barátinak mondható jóviszonyban,[19] rajtuk kívül — a Diárium szerint — CSERNÁTONI Pál is nem egyszer megfordult udvarában, azonképpen a fia számára beszerzett munkák nagyobb része is annak a cartesiusi-coccejusi szellemi irányzatnak volt a terméke, amelynek e korbeli hazai képviselői éppen CSENGERI, CSERNÁTONI és DÉZSI enyedi, valamint PATAKI kolozsvári professzorok voltak. Talán éppen ebben lelhetjük magyarázatát annak a látszólag indokolatlan ténynek is, hogy Jankó nehány esztendei kolozsvári tanulás után miért cserélte fel a kolozsvári kollégiumot az enyedivel!

A Diáriumban felsorolt szerzők közül POLE (Polus) Reginald (1500—1558.) a mérsékelt egyházi felfogású canterburyi érsek; a már említett THOU (Thuanus) Jakab Ágoston; Szent Ágoston (354—430.) a legkiválóbb egyházi atya és bölcselő; HOORNBECK

[16] TELEKI levelezése. VIII, 434.
[17] I. h. VIII, 449.
[18] *Révai Nagy Lexikona.* XVIII, 249., továbbá *Der grosse Brockhaus* (1934.) XVIII, 647., valamint *Világirodalmi Lexikon* (Szerkeszti: DÉZSI Lajos.) III, 1645.
[19] *Nagyajtai Cserei Mihály históriája.* 188. l.

János (1617—1666) utrechti és leydai, HEIDEGGER János Henrik (1633—1698.) heidelbergi és zürichi, BURMANN Ferenc (1628—1679.) utrechti professzor, jelentőségteljes teológiai tudós, mindkettő Coccejus követője és SALVIANUS (400 körül — 485.) a kora erkölcsi romlottságát ostorozó, művelődéstörténeti szempontból is érdemeset alkotó egyházi író munkái[20] világosan megjelölik az irányt, amelyben Jankó szellemi nevelése haladt. Vegyük még hozzá, hogy e nagyértékű munkák beszerzése éppen nem teszi kétségessé a feltételezett rendeltetést, hiszen az e korbeli Erdély másik kiváló fia, BETHLEN Miklós számára is nagyapja: VÁRADI Miklós kolozsvári kalmár egy földgömböt s egy éggömböt vásárolt a hozzá tartozó BLAEV Vilmos-féle *Institutio*val együtt.[21] Tehát e bőkezűség nem példanélküli a megmaradásáért kemény küzdelmet folytató kis ország vezető rétegeiben.

Az elmondottakhoz még az is hozzászámítandó, hogy a felsorolt könyvekből visszatükröződő szellem, valamint az enyedi professzorok beállítottsága TELEKI Jankót a legkorszerűbb szellemben szándékozott elindítani az élet felé, bárha neki már alig jutott ideje a kapott kitűnő könyvekben lapozgatnia. Megérkezésük után pontosan két hónapra nagyon hirtelen és kegyetlen befejezés elé állította a sors a fiukért aggódó szülőket. 1679. augusztus 31-én „Tekintetes Urffi Teleki János Uram másfél heti betegsége után sok keserves kinjai s fuhaszkodasi közöt kedves edes Szűleinek nagy Tőrsőkű nemzetes Familiajanak s. Attyafiainak felejthetetlen őrőkős keserűségeket felőle nagyot remelhető Sziuek[ne]kel olvadásával Szép Iffiu idejenek kiuanatos Sengejéb[en] ma ugy mint 31 Aug(usti) 1679. estveli őt -s. hat óra kőzőt lelkét Teremtője[ne]k szep tsendesen. megh adá. Etc. Aetatis suae 16." két nap múlva, szeptember 1-én „Tették Koporsob[an] az urfi Testet."

Ugyanezen a napon nagy szomorúsággal írta TELEKI a fejedelemasszonynak: „Az boldog feltámadásnak jó reménsége alatt koporsójában bezárom az én bujdosó kenyeremnek örömét, vénségemnek reminségét, keserves alélt édes feleségemmel együtt való örökös szomorúságunkra. Az úr adta volt, mint magáér el is vette, kinek halálában is ritka példája jelét adá szegény. Áldassék az én teremtő Istenem érette."[22]

Szeptember 5-én Uzdiszentpéteren „temették el az Ur fiát".

Az élet útja felé nagy tervekkel és reménységgel készülődött. TELEKI Jankó korai halála mennyire befolyásolta édesapja tovább terveit, nem tudjuk. Egynehány nagyon száraz adaton kívül semmi nyom sincsen arra vonatkozólag, hogy a fia elvesztésével ért nagy csapás, valamint az ország sorsára fenyegető veszedelmek megsokasodása hagyott-e számára kedvet, erőt és időt többi fia nevelésével is éppen olyan mértékben törődnie, mint az elsővel cselekedte? Annyit azonban tudunk, hogy következő fiát, Mihókot is nyilvános iskolába járatta. Mellette 1679-ben KOMÁROMI István, 1680-ban pedig KASSAI nevű diákot tartotta magántanítóul.

1680. november 11-én „Praeceptor Kassai ur[am] kezeb[en] adott az Ur ő k(e)g(ye)lme ket kőnyvet. Egyik Sinopsis Theologiae, masik Burmanni Tom. 1." Ez, a tévesen két külön munkának feljegyzett egy és ugyanazon mű a néhai Jankó számára beszerzett könyvek egyik darabja. Vajon ekkor már Mihók szellemi gyarapodására adta-e az úr KASSAI praeceptor uram kezébe? Kétséges.

A XVI. s még inkább a XVII. század új életre ébredt szelleme a betű szeretetét mind általánosabban elterjesztette s minthogy lelki szükségtől hajtva, az egyházi szolgákon kívül a világi főemberek nem egy alakja, élükön a fejedelemmel, szinte versenyzett az irodalom pártolásában, ezért — ha tüzetesen utána kutatunk — sokfelé megtaláljuk

[20] GUNKEL K. und ZSCHARNACK L.: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, továbbá a 18. sz. jegyzetben hivatkozott művek.

[21] *Erd.Múz.* 1938: 291. l.

[22] *Teleki M. levelezése.* VIII, 508.

a kor színvonalának megfelelő kisebb-nagyobb családi könyvtárat. TELEKI is, bárha minden idejét a közéletnek szentelte, s ezért aligha jutott sok ráérő órája egyéb elfoglaltságra is, mégis mivel gyönyörűségét nem lelte a mulatozásban, italozásban, valószínű, hogy nemesebb szórakozásai közül a könyvlapok forgatása sem hiányzott. Ezt annál is inkább feltételezhetjük, mivel az irodalom szeretete ebben az időben majdnem társtulajdonság a vallásossággal, őróla pedig édesanyjának 1668. január 17-én kelt leveléből olvashatjuk, hogy „Lám az szegény uramtól maradott több könyveket mind elvitted, az biblia vagyon nállam", ezt azonban kéri, hogy hagyja ott, hiszen „egyébiránt ugy tudom, vagyon négy bibliád" is.[23]

Ezen az adaton kívül még más nyomok is találhatók, amelyek Teleki könyvtárgyarapítását árulják el. Így látjuk HORTI István nagybányai iskolamesternek ugyancsak 1668 március 28-án keltezett leveléből, hogy TELEKI „kisded formában valo Magyar Bibliá"-t kerestetett Nagybányán,[24] majd KOVÁSZNAI Péter püspöknek 1671. május 14-én Kolozsvárról írott levelében olvassuk, hogy most már Kolozsvárt kutat biblia és bibliotheka után.[25] Azután TOFAEUS Mihály fejedelmi udvari pap 1672 augusztus 17-én Radnótról tudósítja TELEKIt, hogy amennyiben nem volna meg neki, felajánlja az 1620. évi magyarországi országgyűlés articulusait, továbbá az egykorúaktól ZRINYI Miklósnak tulajdonított PETHŐ György (helyesebben: Gergely) neve alatt kiadott magyar históriáját.[26] Látjuk BETHLEN Eleknek 1688. június 18-án Keresden keltezett jegyzékét is, amely negyven pontban sorolja fel TELEKI Mihálynak nála levő kéziratos könyveit és írásait.[27] Végezetül a Jankó részére vásárolt nagyértékű munkák is a közös családi könyvtárba soroztattak be. Ezeken kívül PATAKI István, PÁPAI PÁRIZ Ferenc és mások nem egy munkájának kiadását tette anyagi támogatásával lehetővé, SZALÁRDI János krónikájának megjelentetését pedig tervbe vette.[28]

E szórványos, de mégis eléggé sokat mondó adatokon elgondolkozva, megállapítható, hogy a betű szeretetét TELEKI még az apjától örökölhette, mint aki maga is könyvgyűjtő volt. Emellett még eszünkbe ötlik az a lehetőség is: vajon nem kereshetjük-e a marosvásárhelyi Teleki-tékát alapító Sámuel kancellár s vele együtt minden TELEKI utód könyvszeretetének gyökerét e kiváló ősükben? Az a céltudatos elgondolás pedig, amely a történelmi és földrajzi munkáknak, valamint az atlasznak és glóbusoknak Jankó számára való vásárlási szándékában megnyilvánult, vajon nem halvány előjele-e annak a tudományszeretetnek, amely a későbbi leszármazottak csodálatosan nagy számú történelem- és földrajz-tudósában határozott formában jelentkezett?

HEREPEI JÁNOS

A Grün nyomda és a szegedi sajtó történetéből (1801—1848). Általánosan ismert, hogy a szegedi helyi sajtó születése az 1848—49-es forradalom és szabadságharc eseménydús időszakához fűződik. 1849. január 1-én került ki GRÜN János nyomdájából az első szegedi lap, a *Tiszavidéki Újság* első száma. Ezt követte 1849. május másodikától a *Szegedi Hírlap*, ugyancsak a Grün nyomda terméke.[1] A szabadságharc előtti szegedi lap-

[23] I. h. IV, 257.
[24] *Prot. Közl.* 1888: 206.
[25] I. h. 1891: 40.
[26] *Erd. Prot. Közl.* 1880: 11.
[27] KEMÉNY József: *Notitia Historico-Diplomatica.* I, 110—19.
[28] *Teleki M. levelezése.* III, 194; RMK. I, 1263, 1387 s talán az 1215. sz. is.

[1] REIZNER János: *A régi Szeged I.* A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged, 1884. 196—197. REIZNER János: *Szeged története III.* Szeged, 1900. 352. ERTSEY Péter: *A Somogyi Könyvtár szegedi folyóirat- és hírlapanyagának bibliográfiája.* Szeged, 1954. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 28. sz.) 212. és 289. tétel.

kiadási törekvésekkel az eddigi kutatás éppúgy nem foglalkozott, mint a Grün nyomda részleteiben mindmáig feltáratlan történetével. Közleményünkkel a szegedi nyomda- és sajtótörténet korai szakaszáról szeretnénk eloszlatni a homályt, eddig fel nem tárt, publikálatlan *levéltári* anyag alapján.[2]

1. *A Grün nyomda a szabadságharcig.* A helyi nyomda működése és a helyi újság megindítását célzó törekvés a város polgári fejlődésének egyik mutatója, a reformkori Szeged gazdasági és kulturális fellendülésével együtt járó igény volt. A nyomdák felállítása, létezése általában jelentős gazdasági és társadalmi fejlettséget, a nyomdát befogadó és munkával ellátó várostól számottevő kulturális haladottságot kíván. Szeged, lakosságának száma (1804: 25 347, 1825: 32 209, 1850: 50 244), a város kézműiparosságának viszonylag jelentős tömege (1830-ban mesterek, segédek és inasok együtt 2728, 1844-ben 3578[3]), az ország déli részét átfogó, nagyarányú gabona-, fa- és állatkereskedelme révén, továbbá iskolai, egyházi és igazgatási központ voltában, ennek a követelménynek minden tekintetben megfelelt. A környező jelentősebb városok közül csak Kalocsán (1749-től) és Temesvárott (1769 óta) működött nyomda a Grün-műhely felállítása előtt.[4] Szeged városában, Arad, Békés, Csanád, Csongrád, és Torontál megyékben 1801 előtt nem volt tipográfia. „Ezen városban egy Kibling Joseff nevezetű Könyv Kötőn kívül, aki ugyan tsak könyvei árulása véget vásárokra szokot járni, sem Könyv Nyomtató, sem áruló boltt nem találkozik" — jelentették Szegedről 1792-ben a helytartótanácsnak.[5] 1796-ban is eredménytelenül próbálkozott egy tipográfus nyomdaállítással a városban.[6]

1801 augusztusában érkezett a városi tanácshoz Grün Orbán komáromi születésű nyomdász, a bécsi Schmidt Antal-féle tipográfiában működő faktor kérelme, „. . . elől-adván, hogy eő e városban szándékozna könyvsajtót fel állítani, s ugyan a végre szükséges eszközei és készületei is volnának, egyátaljában pedig sem e városnak, sem a különös polgároknak leg kissebb terhére, sőtt inkább hasznára és nevezetesítésére leendene . . ." A tanács kedvezően fogadta az előterjesztést „az okbul, hogy e tájon lefelé 12, fell-felé 24 mért földnél közelébb sehol illyetén könyv Sajtó nem találtatván, ugy e város maga, mint a szomszéd Iurisdictiók, és különös lakosok, kiknek ollyan nyomtatóra szükségük vagyon, kölcséges utazásokat kéntelenek tenni, nevezett Grünn Orbánnak ide béjövetele szükségesnek találtatott, azért kérése, mindazonáltal ugy, hogy mestersége szabad üzésére a Felsőségtül engedelmet szerezzen, tellyesíttetett, errül nékie nyugtató levél adattatni végeztetett."[7]

A nyomda 1801-ben meg is kezdte a munkát,[8] bár a helytartótanács engedélyét és a szükséges, 1802. augusztus 22-én jóváhagyott privilégiumot csak 1803 februárjában

[2] A szegedi városi tanács egykori iratanyagából számos fontos ügyirat hiányzik a nyomdára nézve. Feltételezhető, hogy e darabokat Reizner János emelte ki annak idején, tervezett szegedi nyomda- és sajtótörténeti munkájához, s azok hagyatéka egy részével együtt megsemmisültek a II. világháború idején.

[3] Vö. Reizner János i. m. (Szeged története III.) 143—144, 473. Csongrád megyei l. sz. Levéltár. Szeged város tanácsának iratai (ezután: *CSML Tan.ir.)* 1844. szám nélkül. „Szabad Kir. Szeged Városában található Mester embereknek 1844-ik évre készült Jegyzéke."

[4] Novák László: *A nyomdászat története* IV. A XVIII. század. Bp. 1928. 53, 23.

[5] CSML Szeged város tanácsülési jegyzőkönyvei (ezután: *Tan.jkv.)* 1792. 1658. sz. Ugyanerről: Tan. jkv. 1793. 1139. sz.

[6] Reizner János i. m. (Szeged története III.) 347. l.

[7] CSML Tan.jkv. 1801. 1545. sz. Itt jegyezzük meg, hogy Grün Orbán és Grün János vezetéknevének írásánál mind a *Grün,* mind pedig a *Grünn* változat érvényben volt, az apa többnyire egy n-nel, fia inkább kettővel írta alá beadványait. Mi az irodalomban gyakoribb *Grün* alakot használjuk.

[8] Inczefi Géza: *Szeged műveltségének régi nyomai.* = *Tiszatáj.* 1955. 65—67. Közli Grün Orbánnak a város lakosságához intézett felhívását a nyomda megindulásáról.

kapta meg GRÜN Orbán.[9] A Grün nyomda további fejlődésének, működésének fennmaradt adatai a jeles tipográfus figyelemre méltó kiadói és műszaki törekvéseiről tanúskodnak. 1804 tavaszán kérelemmel fordult a helytartótanácshoz egy *Szegeden felállítandó sajtócenzorátus*, illetve állandó szegedi cenzor kirendelése érdekében. A beadvány elutasításra talált.[10] GRÜN Orbánnak a cenzorokkal később is gondjai voltak. 1821-ben és 1827/28-ban is több könyvet kinyomatott előzetes engedély nélkül, emiatt a helytartótanács szigorúan figyelmeztette.[11] Halála esztendejében „botránkoztató nyomtatott Énekek és imádságok" kerültek ki sajtója alól és jutottak elkobzásra a városban.[12]

A nyomdaalapító GRÜN Orbán 1828-ban meghalt.[13] 1826-ban készült végrendeletében[14] a műhelyt örökbefogadott fiára, az akkor még kiskorú (1814-ben született) GRÜN Jánosra hagyta. GRÜN János csak hét évvel később vehette át a nyomda vezetését (tanulóéveit többek között a bécsi Strauss és a pesti Trattner—Károlyi nyomdában töltötte).[15] 1829—1835 között a tipográfiát BEIMEL József esztergomi nyomdász (a végrendeletet ő hajtotta végre, mint GRÜN Orbán veje) intézkedésére KONRÁD Keresztély bérelte és vezette. Bérleti díj fejében évi 1200 forintot fizetett.[16] Az 1829—1835 közötti kiadványok impresszumán GRÜN Orbán özvegyének, Borbálának a neve vagy a „Grün Orbán örökösei" megjelölés szerepel.

Az említett végrendelet mellékletéül GRÜN Orbán *1826-ban részletes leltárat* készített.[17] Ebből megtudható a raktáron levő, saját nyomású könyvállomány mennyisége (címek szerint felsorolva), a nyomda betű- és klisékészlete, kézikönyvtárának összetétele, s legfontosabb adatként az, hogy *a műhely két (egy újabb és egy régi) könyvsajtóval és 12 csapórámával rendelkezett.* Ez azt jelenti, hogy a kevésbé jelentős kapacitású vidéki tipográfiák közé tartozott. Ez idő tájt a híres debreceni nyomdában 10 sajtó volt működésben.[18] *1830-ban* — a hivatalos összeírás szerint — *1 könyvnyomtató mester* (KONRÁD Keresztély), *2 segéd és 1 inas dolgozott a szegedi nyomdában.*[19]

A nyomda fejlődésében *Grün János hazatérése* jelentett gyökeres változást, *1835 első hónapjaiban.*[20] Az akkor mindössze 22 éves ifjú szervező készség, széles látókör, technikai és művészi érzék tekintetében jelentősen felülmúlta jeles tipográfus hírében álló apja eredményeit. Némi huzavona után a helytartótanácsnál sikerült elismertetnie azt, hogy Grün Orbán privilégiumát örökösi jogon rá is érvényesnek tekintsék.[21]

GRÜN János a legelső esztendőtől kezdve arra törekedett, hogy a szokásos nyomdai üzletkört minél jobban kiszélesítse, s *könyv- és papírkereskedéssel* is foglalkozzék. Szeged kulturális fejlődése szempontjából előrelépést jelentett, hogy *1835-ben sikerült engedélyt*

[9] CSML Tan.jkv. 1803. 401. sz. (A nyomtatott másolatban levő privilégium ugyanezen szám alatt a tanácsi iratok között is megtalálható. Szövegét közli REIZNER János i. m. 348—349. is.)

[10] CSML Tan.jkv. 1804. 912. és 1475. sz.

[11] CSML Tan. jkv. 1821. 2117, 2738, 3978. sz., 1828. 3893, 4663. sz., 1830. 3398. sz.

[12] CSML Tan.jkv. 1829. 3501. és 3836. sz.

[13] CSML Tan.jkv. 1828. 391. sz.

[14] Szövege egykorú másolatban: CSML Tan. ir. 832/1828. (Csatolva az 1706/1829. számhoz.)

[15] CSML Tan. ir. 1595/1935.

[16] CSML Tan. ir. 1706/1829. Tan.jkv. 1829. 3500. sz.

[17] CSML Tan. ir. 1706/1829.

[18] BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda* (1561—1961). Bp. 1961. 137. l.

[19] CSML Tan.ir. 1830. szám nélkül. „Tabella Numerum Opificum in Libera Regiaque Civitate Szegediensi Existentium denotans et pro Anno 830 deserviens."

[20] CSML Tan. ir. 1595/1835.

[21] CSML Tan. ir. 1684/1836.

kapnia könyvesbolt nyitására, „Könyvek, Muzsikai és egyéb Mester művek" árusításához.[22] Mint az egykorú városi tanácsi jelentés[23] elmondja, saját nyomtatványain kívül más könyveket addig a Grün nyomda nem árusított. A város két akkori könyvkötőjénél (KIBLING József és fia, Ádám) meg lehetett kapni a pesti Eggenberger-cég és a budai egyetemi nyomda termékeit, de csak az iskolai tankönyveket, kalendáriumokat és imakönyveket. Rajtuk kívül Vimmer és Lengenfelder fűszerkereskedése mellékesen könyvbizományosi teendőket is ellátott, főleg előre megrendelt művek kézbesítésével. *Papír- és írószerkereskedést 1846-ban nyithatott* GRÜN János, a városi tanács engedélye alapján.[24]

Az ifjú GRÜN Jánosnak már önállósága kezdetén meg kellett küzdene a *konkurenciával*. Az évek alatt alaposan megvagyonosodott, s a tekintélyes polgárok sorába jutott KONRÁD Keresztély[25] GRÜN János hazatérése után *önállósítani akarta magát*, s mindent megmozgatott, hogy engedélyt kapjon *a második szegedi nyomda és könyomda (litográfia)* felállításához. Éles és hosszantartó küzdelem indult kettejük között,[26] melynek során GRÜN Jánosnak a városatyák ellenében is sikerült bebizonyítania, hogy két nyomda nem tudna megélni Szegeden, ő sem jut elég megrendeléshez.[27] GRÜN János *műhelyének ekkor (1836) három sajtója volt, s „négy nyomtató és két Szedő legényeket" foglalkoztatott*.[28] A 3 sajtó közül csak kettőnek tudott munkát szerezni, a harmadik minden esztendőben egy negyedévig üzemelt (kalendáriumokat nyomtak rajta), utána kihasználatlanul állt.[29] A helytartótanács GRÜN János tiltakozása alapján KONRÁD Keresztély számára nem engedélyezte a nyomdaállítást.[30]

A cenzurával GRÜN Jánosnak is sok gondja akadt. Nem tudjuk pontosabban, mióta, de 1835-ben már bizonyíthatóan,[31] Szegeden is volt helyi cenzor, DEÁKY Károly piarista gimnáziumi igazgató személyében. A magyar és latin nyelvű kéziratok elbírálása ezzel, ha lassan és vontatottan is, valamennyire megoldódott. A nyomdában egyre nagyobb számban készülő szerb nyelvű könyvek gyorsabb ávizsgálása és engedélyezése körül továbbra is nehézségek voltak, ezért *1840-ben* GRÜN *János szegedi szerb cenzorátus felállítását kérte*.[32] A helytartótanács sem ekkor, sem 1842-ben nem járult hozzá ehhez a nagy jelentőségű kérelemhez, azzal a célzatosan homályos indokolással, hogy „a helybeli körülmények olyanok lennének, mellyek a kérdésben forgó könyvvizsgálóságnak Szegeden leendő felállítását részint igen nehezítik, részint pedig feleslegessé teszik."[33]

A Grün János-féle nyomda bővülésére, technikai fejlődésére nézve kevés adatunk van. *A nyomdászok 1844-ből ismert számának (1 mester, 7 segéd, 2 inas*[34]*)* a korábbiakhoz (1830:4, 1836:6) képest jelentős emelkedése, továbbá az a beadvány, amelyben 1840-ben külföldi nyomdafelszerelések behozatalára kért engedélyt,[35] valamint az *1845-ben kapott, könyomda felállítására szóló, helytartótanácsi jóváhagyás*[36] jelentősebb fejlesztésről tanús-

[22] CSML Tan. ir. 1595/1835.
[23] CSML Tan. ir. 701/1835.
[24] CSML Tan. ir. 2776/1846.
[25] 1836-ban 2034 □-öles városbeli telke, s azon 15 000 forint értékű háza volt KONRÁD Keresztélynek, tagja volt a „választott községnek" is. CSML Tan. ir. 2784/1836.
[26] Az erre vonatkozó iratok: Magyar Országos Levéltár. Helytartótanács levéltára. (Ezután: *OL Htt.*) Dep. revisionis librorum 1836—4—84/a.
[27] CSML Tan. ir. 1966/1836., 3284/1836.
[28] CSML Tan. ir. 2520/1836.
[29] CSML Tan. ir. 1966/1836.
[30] CSML Tan. ir. 3903/1836.
[31] CSML Tan. ir. 1595/1835.
[32] CSML Tan. jkv. 1840. 2758. sz.
[33] CSML Tan. ir. 866/1842.
[34] Vö. a 3. sz. jegyzet hivatkozásával.
[35] CSML Tan. jkv. 3012/1840.
[36] CSML Tan. ir. 2859/1845.

kodik. Az 1840-es években készült nyomtatványok újabb, korszerű betűkészlet beszerzésére mutatnak.

GRÜN Orbán és GRÜN János műhelye, mint az ország kisebb vidéki nyomdáinak zöme, elsősorban *közigazgatási nyomtatványok* készítésével foglalkozott, bevételük nagyobb részét abból nyerték. Ezt tanúsítja a szegedi nyomda 1834-ben készült munkáiról összeállított, egykorú kimutatás is.[37] Adóösszeírásokhoz szükséges, előnyomott fejrovatokkal ellátott űrlapokat, a különféle nyilvántartásokhoz, szerződésekhez stb. szükséges nyomtatványokat Szeged városán — mint leggyakoribb üzletfélen —, Csanád és Csongrád megyéken kívül, 1834-ben az alábbi városok és községek rendeltek: Dorozsma, Vásárhely, Szentes, Makó, Félegyháza, Halas, Majsa, Horgos, Nagybecskerek, Óbesenyő, Tiszaszentmiklós, Szabadka, Rácz-Csanád, Magyarkanizsa, Kikinda, Mokrin, Valkány és Csóka. A helynevek csak nagyjából érzékeltetik a nyomda vonzáskörének határait. Van adatunk Békés megyéből származó megrendelésre is.[38] Szeged városa jegyzőkönyveiben 1802-től 1810-ig összesen 14, 1811—1820 között 15 városi megrendelésről lehet határozatot találni, az első 9 évben kb. 1500, az 1811—1820 közötti 10 esztendőben pedig kb. 2600 forint értékben. Csanád megye 1809 végéig 5 esetben, mindössze 232 forint értékben kereste föl megrendeléseivel a nyomdát,[39] később jóideig mellőzte. Az igazgatási, nyilvántartási célú nyomtatványokból elég sok készült 1834-ben is a környékbeli uradalmi tiszttartóságok számára. (Csanádi püspöki uradalom, Károlyi uradalom, a horgosi Kárász birtok, mezőhegyesi ménesbirtok.) A helybeli katonai parancsnokság is gyakran rendelt nyomtatványokat, az *egyházi hatóságok*, egyházközségek szintén. (Sematizmusokat, imakönyveket, énekeskönyveket stb.) Eléggé sok, viszonylag kis példányszámú (150—300) *tankönyv* is kikerült a Grün nyomdából.

GRÜN Orbán 1804-től kezdve évente kiadta és maga terjesztette a szegedi *kalendáriumot*, amely NOVÁK László szerint[40] idővel elérte a negyven-ötvenezres példányszámot is, s nyilván jelentős bevételi forrás volt. 1834-ben mintegy 30 féle, vásári árusításra szánt *ponyva* készült Szegeden, általában 150—300 példányban egyszerre. Előfordult, hogy ugyanaz egy éven belül háromszor is. (Pl. *Fölkelt magyar nemesek.)* Ismeretes, hogy VEDRES István, DUGONICS András és más szegedi jelesek munkáit is kinyomtatta a Grün nyomda. Természetes azonban, hogy kifejezettebb kiadói profilról, tudatosságról — mint az e korabeli hazai nyomdák túlnyomó részénél — a Grün cég esetében sem beszélhetünk. Azt nyomatták ki és azt árusították, amire a cenzor engedélyt adott, amire kereslet mutatkozott, s nem utolsósorban azt, amit megrendeltek náluk.

GRÜN János 1848—49-ben teljes mértékben a forradalom és a szabadságharc szolgálatába állította nyomdáját, igen sok falragaszt és röpiratot készített. Vállalta a buzdító szózatok ingyenes közzétételét.[41] Ez a magatartás méltó betetőzése volt annak a fogékonyságnak, amit működésének kezdeti szakaszától fogva a polgári eszmék és a kulturális haladás iránt tanúsított.

2. *Grün János két újságalapítási kísérlete.* A sajtó, mint a gyorsabb és színvonalasabb politikai, gazdasági és kulturális tájékoztatás fontos eszköze, a reformkor kiteljesedése időszakában, az 1830-as években jutott először fontos szerephez hazánkban. 1801-ben még csak 8 hírlap és folyóirat jelent meg[42] Magyarországon, 1830-ban már 23, 1840-ben pedig 53.

[37] CSML Tan. ir. 2520/1836.

[38] Békés megyei Levéltár. *Orosháza Helység Tanátsa Végzéseinek Jegyző Könyve, 1821. február 24.*

[39] CSML Csanád vármegye levéltára. *Csanád vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei 1806.* 721. sz., 1808. 389, 390. sz., 1809. 811, 998. sz.

[40] NOVÁK László i. m. V. könyv. 74. l.

[41] CSML Tan. jkv. 1848. 347. sz.

[42] DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve.* I. Budapest, 1954. 59.

A szabadságharc előtt a mai értelemben vett vidéki sajtónk nem volt, a legfejlettebb vidéki városokban (Pozsony, Kolozsvár, Győr, Kassa stb.) megjelentett lapok, folyóiratok országos jellegűek voltak, politikai, gazdasági, irodalmi kérdésekkel egyaránt foglalkoztak. A kereskedelmi érdekeket, a piaci és vásári tájékoztatás céljait szolgálták elsősorban, funkciójuk és tartalmuk miatt mégis a sajtó körébe tartoztak a több városban kiadott *hirdetők* is. Az Alföldön az 1840-ben indult *Aradi Hirdető*[43] és az 1843-tól kezdve megjelent *Debrecen-Nagyváradi Értesítő*[44] voltak az első, hírlap szerepet betöltő sajtótermékek, a fenti hirdető jelleggel, kezdetleges tartalommal.

Grün János kiváló érzékkel ismerte föl a szegedi helyi sajtó szükséges voltát. Szegeden talaja lett volna a lapnak, jelentős gazdasági és kulturális hasznán túl minden bizonnyal rentábilis vállalkozás is lehetett volna.

Első hírlapalapítási kísérlete idején, 1837. májusában, Grün János 24 esztendős volt, két évvel azelőtt vette kézbe a nyomda vezetését. A városi tanácshoz benyújtott kérelméből[45] kiderül, hogy *Gyűjtő és Hírlelő* címen tervezett lapját a reformkor fő célkitűzései szellemében akarta megindítani. A hetenként két ízbeni megjelenésre, egy-egy alkalommal fél-fél ívnyi, tehát igen szerény terjedelműre szánt lapocska két jól elkülöníthető részre oszlott volna. Első felében (a *Gyűjtő*ben) a hazai és külföldi újságokból kiválogatott, fontosabb és érdekesebb híreket, kisebb irodalmi alkotásokat, „erkölcsi oktatásokat és gazdasági útmutatásokat" akart közölni. A második rész (a *Hírlelő)* — a fentebb említett hirdetőkhöz hasonlóan — a közérdekű közleményeket foglalta volna magába. (Adás-vételi, álláskeresési hirdetések, gabona- és földárak, az országban megtartott nevezetesebb vásárok eredményei, szegedi anyakönyvi hírek, hivatalos felhívások, közlemények stb.) A tervezetben azt is hangsúlyozta Grün János, hogy mindazt kizárja lapja hasábjairól, „mi a Vallást és Politikát távolról is érdekelhetné", ez abban az időben az engedély megadásának alapfeltétele volt.

Szeged tanácsa 1837. május 12-én tartott ülésén meleg pártoló sorokkal terjesztette föl a helytartótanácshoz Grün János beadványát.[46] A városatyák, ugyancsak a reformkor eszméinek szellemében, felismerték a tervezett hírlap hasznát, fontosságát. A legtöbb magyar kulturális kezdeményezést ebben az időben ellenségesen szemlélő helytartótanács azonban a kérelmet 1837. augusztus 16-án különösebb indokolás nélkül *elutasította.*[47]

Az eredménytelenség nyilván kedvét szegte a fiatal tipográfusnak, mert *csak 9 év múlva,* 1846. *március elején próbálkozott meg újra* hírlapengedély kieszközlésével. Újabb kérelme[48] egy hetenként egyszer (vasárnaponként) egy ív terjedelemben megjelenő, *Szegedi Hetilap* című hírlap tervezetét foglalja magában. Szövegezésében — talán a korábbi kudarcból okulva — óvatosabb az előzőnél, nem beszél a reformkor célkitűzéseinek támogatásáról, csak a „közjót, mint a társas életben kitűzött végirányt" emlegeti. A felsőbbség megnyugtatására kétszer is kiemeli a beadványban, hogy a hírlap „vallási tárgyalásokat és politikai elmélkedéseket" egyáltalában nem fog közölni. Az 1846-os tervezet tartalmában alig valamivel tér el a korábbitól. Első fele *Szegedi Hetilap* címen a szegediek számára fontosabb gazdasági, kulturális és „társas életi" híreket, rövidebb szépirodalmi műveket közölt volna, s megemlékezett volna a jelentősebb és érdekesebb helyi és környékbeli eseményekről is. Az első részbe szánta még Grün János az időjárásról, a Tisza

[43] Novák László i. m. 9.
[44] Benda Kálmán—Irinyi Károly i. m. 195.
[45] OL Htt. Dep. gremiale ordinarium 1837—9—20a.
[46] Uo. és CSML Tan. ir. 878/1837.
[47] OL Htt. Dep. gremiale ordinarium 1837—9—32a. és CSML Tan. ir. 2558/1837.
[48] CSML Tan. ir. 2329/1846.

és a Maros vízállásáról, a helyi és vidéki gabonaárakról, a piacokról és a lottóhúzásokról szóló híradásokat is. Az újság második felében (a *Tudósító lap*ban) a gazdasági tájékoztató és a hirdetési jelleg uralkodott volna. A cenzori feladatokat a tervezet szerint a szegedi katolikus tanítóképző igazgatója látta volna el.

A városi tanács 1846. március 9-én, GRÜN János érdemeire hivatkozva (jól viseli magát, pontosan megtartja a sajtórendszabályokat, vagyona van) a kérelmet támogató határozatot fogadott el.[49] A beadvány ezután másfél évig hányódott a bürokrácia útvesztőjében.[50] A helytartótanács 1846. április 28-án a budai könyvbíráló főhivatalhoz tette át, véleményadás céljából. A főcenzorátus június 12-én az iránt érdeklődött, ki akarja szerkeszteni a lapot, megbízható és kellően képzett egyén-e vagy sem. A helytartótanács ez ügyben megkérdezte Szegedet. A városi tanács válasza jelezte, hogy GRÜN János önmaga kíván szerkesztőként szerepelni, ehhez megvan a megfelelő felkészültsége, s minden szempontból feddhetetlen egyén. A főcenzori hivatal ennek alapján 1846. november 6-án javasolta az engedély megadását, azzal a megkötéssel, hogy az újság tartalma „csupán csak a műipar, mezei gazdaság és kereskedésre vonatkozzék". A helytartó tanács a javaslat birtokában november 24-én terjesztette föl az egész ügyet pártolólag a bécsi udvari kancelláriához. Ott, négy és fél hónapi időhúzás után, 1847. április 17-én úgy döntöttek, hogy az engedélyt megadják. Az erről szóló határozatot a helytartótanács három hónap múlva, 1847. július 17-én küldte le Szegedre, hangsúlyozva a főcenzori hivatal által kért korlátozást. A városi tanács 1847. augusztus 23-án tárgyalta a helytartótanács leiratát,[51] és csak november 6-án hozták azt hivatalosan is GRÜN János tudomására.[52]

A jeles szegedi tipográfus 1847 végén tehát kiadhatta volna az első szegedi hírlapot. Hogy erre miért nem került sor, nem tudjuk. Feltételezhető, hogy ez az 1847-ben általánosan tapasztalható gazdasági pangással, bizonytalansággal magyarázható. GRÜN János kedvezőbb időkre várt, s ezek hamarosan el is jöttek, megszülethetett a szegedi helyi sajtó.

SZABÓ FERENC

A Zempléni Casinó könyvtára 1831—1850. Az 1830 és 1840 közötti évtized nagy tudományos és kulturális intézmények létrejöttének az időszaka a magyar művelődés történetében. Széchenyi István 1827-ben létrehozta a Nemzeti Kaszinót. 1830-ban kezdi meg működését az 1825-ben alapított Magyar Tudományos Akadémia. A főrangúak általában külföldi könyveket olvasnak, de az Akadémia tevékenysége sok ember figyelmét fordítja a magyar irodalom felé. A Nemzeti Kaszinó példájára vidéken is sok kaszinó és olvasóegyesület alakult, Zemplén vármegyében a kaszinó „R e n d s z a b á s a i t" 1831-ben dolgozták ki, de feltehetően már 1829-ben is volt valami társasági alakulat, hiszen NYIRI István: *A tudományok összesége* című művét már 1829-ben „a' Cassinó könyvtárának" dedikálja, s az 1831-ben járatott újságok nagy száma is azt bizonyítja, hogy nem 1831 a kezdet, csak az intézményes működés kezdete.[1]

[49] OL Htt. Dep. revisionis librorum 1846—11—44a. és CSML Tan. ir. 2329/1846.
[50] OL Htt. Dep. revisionis librorum 1846—11—95a. Itt az ügyet érintő összes további iratok együtt találhatók meg.
[51] CSML Tan. jkv. 1847. 2356. sz.
[52] CSML Tan. ir. 5956/1847.
[1] Az iratok a sátoraljaújhelyi Kazinczy Állami Levéltárban.

A megalakulás és kezdeti működés helye ismeretlen, csak arról van adat, hogy a kaszinó 1834-ben költözött át SENNYEY Károly házába, (ez az épület később, a század végétől Zemplén megye közigazgatási egységének megszűnéséig a városháza volt), s ott működött megszűnéséig, 1850-ig.

Az első számadáskönyv 1831. március 18-án kezdődik, ezt tekinthetjük talán az intézményes működés kezdetének. Ekkor 253 tagja van, de az év végéig már 279-re nő a tagok létszáma, (köztük olyan országos hírű emberek, mint KOSSUTH Lajos, KAZINCZY Ferenc, BALÁSHÁZY János, LÓNYAY Gábor, BORONKAY Albert, SZEMERE Miklós, KAZINCZY Gábor stb.)

1831. december 1-én fogadják el a „Casinó Rendszabásai"-t, mely 19 pontban rögzíti a működési és szervezeti rendet. Tagságáról így határoz a Rendtartás: *„Tagja kiki lehet, a' kinek magaviselete nevelt illendőségről esméretes."*

Fontosnak tartották, mert a IV. pontban leszögezték, hogy „Az Ujságokra, Könyvtárra, belső rendre, házi gazdaságra . . . való . . . felvigyázás egy fizetést szedő Felvigyázóra bizattatik." A XV. pont kimondja: „A' Casinó idegentől ajándékot el nem veszen, 's az Egyesület Tagjaitól is csak könyvet, képet, vagy hasonló míveltségi, 's hasznosan, vagy illendően gyönyörködtető tárgyat fogad el. . . . a' Casinó szobájiból Ujságot, Könyvet, vagy akár mit is, a' mi az Egyetem sajátja, még csak költsönzésképpen is kivinni senkinek és semmi szin alatt nem lesz szabad."

A számadáskönyvből kitűnik, hogy már 1831-ben a következő újságok jártak: *Hazai Tudósító, Magyar Kurir,* (csak 1835-ig) *Erdélyi Híradó, Mezei Gazdák Baráttya, Budai Német, Jelenkor, Kémlő, Ausland, Offner Zeitung* és még 5 német nyelvű lap, *Ephemerides Posonienses.* Később a német lapokat kiszorítják a magyarok, melyek színvonalasabbak, érdekesebbek lesznek, megjelenik a *Hirnök, Hazánk, Világ, Magyar Gazda és Müipar, Ismertető, Hölgyfutár,* majd a *Pesti Hirlap.* 1848-tól a *Márcziusi Hirlap (Március Tizenötödike),* 1849-ben a *Respublica, Közlöny, Figyelmező.* Folyóiratok: *Atheneum, Fillértár, Tudományos Gyüjtemény, Minerva, Auróra.* Kalendáriumok: *Hazai és Nemzeti Vándor, Honni Vezér, Nemzeti Kalendáriom.*

Legjelentősebb könyveik a következők voltak: SZÉCHENYI I.: *Kelet népe,* KOSSUTH L.: *Feleletje,* KISFALUDY Károly: *Munkái, A Magyar Tud. Társ. Évkönyve,* PETHE F.: *Pallérozott Mezei Gazdaság,* NYIRI István: *A' Tudományok összesége,* SZOMBATHY J.: *Sárospataki Ref. Collégiomnak rövid historiája.* Lexikonok, német—latin, latin—magyar (PÁPAI PÁRIZ szótár, BARÓTI SZABÓ Dávid: *Kisded szótára.* Német nyelvű könyvek hadi, harcászati szakkönyvek, MONTESQUIEU: *Persa levelek* (1815 párizsi kiadása)

Mezőgazdasági témájú könyvek: *A' Len és Kender termesztése és készítés módjáról,* Slav nyelven kiadott munka 1789. *A' Dohány termesztése és vélle való bánás módja* Slav nyelven kiadott munka 1790. Térképek is voltak.

A könyvtár gyarapítására 1836-tól bálokat rendezett a kaszinó, s a bevétel nagyobb részét könyvvásárlásra fordították. Kezdetben BALÁSHÁZY János foglalkozott igen hozzáértően a könyvvásárlásokkal, majd 1846-tól KAZINCZY Gábort bízták meg ezzel, aki Pesten járván mindig hozott új könyvet a gyarapításhoz.

A kaszinó tagjai csak ott, helyben olvashatták az újságokat, könyveket, hiszen a Rendtartás megtiltotta azt, hogy kivigyék. Semmiféle forrás nincs arra vonatkozóan, hogy mennyien olvastak és mit olvastak.

A könyvtár 1847-ben tovább bővült FEKÉSHÁZY Mihály tarcali birtokos könyvtárával, aki végrendeletében a Kaszinót tette meg könyvei örökösének. Jelentős lehetett a gyarapodás, mert két szekér kellett a könyvek beszállításához. 1848—1849-ben tehát már nagyon tekintélyes könyvmennyiség gyűlt össze, ez alapja lehetett volna a városi nyilvános könyvtárnak.

A szabadságharc bukása után PAPP Ferenc elkobozta a könyvtárból a Kossuth-írta újságok példányait, dicsőséget remélve a kassai kerületi főispánnál. A könyvtárból a piaristák magukkal vitték a számukra értékesnek talált anyagot, egy részét magángyűjtők vették magukhoz. Értékes hányada került letétbe a vármegyei levéltár könyvtárába (ezek ma is fellelhetők a Kazinczy Áll. Levéltárban). Sajnálatos, hogy 1850 után ilyen csapás érte ezt az értékes gyűjteményt, így a városi és járási könyvtárnak a megnyitáskor ezek nélkül kellett indulnia, ezek csak a felszabadulás óta közkincsek, s állnak a kutatók rendelkezésére.

HALÁSZ ANNA

A budapesti nyomdászkönyvtár történetéhez. Ahogyan a magyar nyomdász szakszervezet nemcsak a legrégibb volt társai között, de az egyik legerősebb szervezet is, úgy könyvtára is mindig a szakszervezeti könyvtárak legerősebbjei közé tartozott.[1] Már a könyvtár 1869-ben megjelent katalógusában megtalálható JÓKAI, KEMÉNY, EÖTVÖS, PETŐFI, BALZAC és DICKENS, GOETHE és SCHILLER művei mellett a *Tőke* német nyelvű kiadása.[2] Ehhez az induláshoz a nyomdászok a későbbiekben sem lettek méltatlanok. SZABÓ Ervin 1910-ben a *Magyar Könyvszemlé*ben írt cikkében magasan a hivatalos népkönyvtárak fölé helyezte.[3] A nyomdászok pesti könyvtára ezt a színvonalat a két világháború közti időkben is tartotta, ezt bizonyítja az a kis négy oldalas füzet, mely az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárán található s melynek címe: „Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete. Az egyesületi könyvtár II. pótcímjegyzéke."[4] A füzeten ugyan nincs évszám, de az OSZK 1936-os növedéknapló bélyegzőjével van ellátva s ezzel a dátummal a benne felsorolt könyvek is összhangban vannak. Vizsgáljuk meg milyen könyvekkel gyarapították könyvtárukat a budapesti nyomdászok abban az időben, mikor ugyan elvonult a munkásság feje felől a gazdasági válság átlagon felüli nyomora, de máris az ország fasizálódásának kellett szembenéznie.

Katalógusunk 326 művet sorol fel (a kötetszámot nem lehet megállapítani). Bizonyos fokú engedményt kellett tenni a kevésbé igényes olvasóknak, így kerülhettek be BENICZKYNÉ, BUS FEKETE László, COURTHS-MAHLER stb. regényei. De nem ezek a jellemzőek a könyvtár összetételére. Sokkal inkább az, hogy megtalálhatók BABITS Mihály, GÁRDONYI Géza, HELTAI Jenő, HUNYADY Sándor, HEVESI András, KARINTHY Frigyes, KODOLÁNYI János, KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, KÓS Károly, KOSZTOLÁNYI Dezső, KRÚDY Gyula, MÓRA Ferenc, MÓRICZ Zsigmond, NAGY Lajos, NÉMETH László, REMÉNYIK Zsigmond, SZÁNTÓ György, TAMÁSI Áron, TERSÁNSZKY Józsi Jenő, TÖRÖK Sándor és ZSOLT Béla művei, hogy csak a legjelentősebb neveket említsük. Megvan a székely népballadák ORTUTAY Gyula által válogatott és bevezetett, BUDAY György által illusztrált gyönyörű kiadása is. Külön kell említést tenni a népi írók legbaloldalibb szárnyához tartozó DARVAS Józsefnek két könyvéről, a *Fekete kenyér* és a *Vízkereszttől Szilveszterig* című ekről. Megvan ILLYÉS Gyulától a *Puszták népe*, RÉVÉSZ Bélának, ADY barátjának, a szocialista szellemű irodalom elkötelezett, hűséges munkásának novellái és a szövőmunkásnőből lett írónő, GERGELY Márta *Én Máthé Erzsébet* című regénye is. Valóságos Ady-kultusz bontakozik ki előttünk a katalógust olvasva. Nemcsak *Válogatott versei* és legjelleg-

[1] A nyomdász szakszervezet könyvtárának történetét részletesen ismerteti NYILAS Márta cikke *A budapesti nyomdászkönyvtár.* = *Magy. Könyvszemle.* 1959. 163—179. l.

[2] INDALI György: *A „Pest Budai Könyvnyomdászok Önképző Egyleté"-nek könyvtári jegyzéke 1869-ből.* = *OSZK Évkönyv* 1965/66.

[3] SZABÓ Ervin: *Az új fővárosi könyvtár dolgában.* = *Magy. Könyvszle.* 1910. 338—351. l.

[4] OSZK. Kisnyomtatványtár. Munkásmozgalmi füzetek II. doboz.

zetesebb, legerőteljesebb cikkeinek FÉJA Géza által kiadott *Jóslások Magyarországról* című válogatása van meg, de gazdag a könyvtár a személyéről szóló irodalomban is. BÖLÖNI György *Az igazi Ady*ja nyitja meg a sort. Ez a külföldön emigrációban megjelent munka volt a legélesebben baloldali összes társai között. Kiegészíti ezt HATVANY Lajos könyve *Ady a kortársak között* és RÉVÉSZ Bélának két ADYról írt könyve.

Igen színvonalas a külföldi írók válogatása is. Az angol írók közül GALSWORTHY, MAUGHAM és H. G. WELLS érdemelnek elsősorban említést, az amerikaiak közül pedig Sinclair LEWIS, a kor egyik legjelentősebb kritikai realistája, aki egyebek közt egyik legpolitikusabb regényével az *Ez nálunk lehetetlen*nel szerepel. Megvan DREISER *Carrie drágám* c. műve. — A német írókat a következők képviselik: Lion FEUCHTWANGER akinek öt regénye található a katalógusban, FALLADA, KÄSTNER, Heinrich MANN és Stefan ZWEIG. — Különösen figyelemre méltó a francia írók névsora: DABIT, DUHAMEL, GIDE (*A Vatikán pincéi*vel), GIRAUDOUX, MAUROIS, Romain ROLLAND (*Az elvarázsolt lélek*kel), ezek a legjelentősebb nevek. — A klasszikus orosz irodalom is jelen van DOSZTOJEVSZKIJ, GOGOL és TURGENYEV személyében. — Egyéb nemzetek írói közül ČAPEK és PIRANDELLO nevét kell elsősorban megemlítenünk. — A legvégére hagytuk azokat az írókat, akiknek szorosabb kapcsolatuk volt a munkásmozgalommal, vagy pedig egyenesen kommunisták voltak. Ilyen írók ARAGON (*A bázeli harangok*kal van képviselve), BARBUSSE, OLBRACHT és az ekkor még osztályharcos szocialista SILONE. Bizonyos mértékig ebbe a felsorolásba kívánkozik TRAVEN neve is. — Az irodalom kedvelőinek ezen kívül BENEDEK Marcell irodalmi lexikona is rendelkezésére állott, ez azonban nem volt kikölcsönözhető csak a könyvtári órák alatt lehetett használni.

A kevés számú, nem szépirodalmi mű túlnyomó része útleírás. Megvan BARÁT Béla—ÉBER László—TAKÁCS Zoltán nagy terjedelmű illusztrált műve *A művészet története*, mely szintén csak helyben volt olvasható. Az egyéb könyvek közül figyelmet érdemel FEJTŐ Ferencnek, JÓZSEF Attila *Szép Szó*ja munkatársának két műve. JÁSZI Oszkárnak, a magyar polgári radikalizmus emigrációban élő volt vezérének egy műve van, van egy könyv a modern szocializmus elméletéről, s BUCHINGER Manónak, az ekkor már veteránnak számító szociáldemokrata vezetőnek egy írása két példányban.

A legérdekesebb azonban, hogy katalógusunkból világosan kitetszik, a könyvtár vezetői és valószínűleg olvasói is nagy érdeklődéssel viseltettek a Szovjetunió iránt. Megtalálható ILLYÉS Gyula *Oroszországa* és *Mai orosz dekameron*ja, s a szovjet irodalomból úgyszólván mindaz a kevés, ami akkor magyar nyelven hozzáférhető volt. Ilja EHRENBURG egy könyve, ILF és PETROV *12 széke*, KATAJEV *Hajrája*, a *Csendes Don*, TARASZOV-RODINOV *Csokoládéja*.

Ez a kis könyvjegyzék a pesti nyomdászkönyvtár történetének csak egy rövid időszakára világít rá. Annyit azonban világosan láthatunk belőle, hogy a kizárólag a budapesti szervezett nyomdászok nehéz anyagi áldozataiból fenntartott könyvtár vezetői ebben az időben is úgy dolgoztak, hogy nem bizonyultak méltatlannak SZABÓ Ervin negyedszázaddal előbb leírt dícséretére.

INDALI GYÖRGY

Könyvészeti glosszák Ormódi Bertalan munkásságához. ORMÓDI Bertalan halálának 100. évfordulója (1969. december 25.) kegyeletes jogcím arra, hogy néhány, költői-írói munkásságával kapcsolatos irodalmi jelenséghez kiegészítő-tájékoztató megjegyzéseket fűzzünk.

A költő a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben jelentkező írónemzedék tehetséges tagjai közé tartozott. Nem lépett túl időpontja irodalmának átlagszínvonalán, jóllehet

ötletes fordulatai, verselő készsége, hangjának változatossága mélyebb költői erőre vall.[1] Életművének jellegét két egyedi vonás határozza meg. Az egyik: az a következetes szabadságszeretet, amely egész írói magatartását lényegadó módon, felfokozott indulattal a kiegyezés elleni állásfoglalásra kötelezi.[2] A másik: az az olthatatlan akarat, amellyel újabb meg újabb kiadványok szerkesztésébe fog s antológiás köteteket rendez sajtó alá.

Ormódi munkásságának értékelemeit már a kortársi, klasszikussá lett nevek tollából eredő kritikák is felvillantják. Erdélyi János a gúny és a szatíra területén jelöli ki intellektuális tartása érvényesülésének lehetőségét.[3] Arany János meg éppenséggel több ízben is foglalkozik vele. *A Magyarhon ébredése* (Pest, 1860) című verseskönyvének megjelenésekor a harsogó kötetcímeket teszi szóvá, s a bennük hivalkodó hazasfiaskodás divatját utasítja el.[4] Röviden a mű tartalmát is megbírálja. Petőfi-reminiszenciákra utal, nyelvi kifejezéseket hibáztat, cím-vétségeket idéz s a költői gondolatok halvány megjelenítésének formáit hangsúlyozza.[5] Olyan behatóan szemléli Ormódi költeményeit, hogy később Bulcsu Károly verseiről írt kritikájában még egy gondolati ellentmondására is rámutat.[6] De Arany dicsér is. Sikerültnek ítél néhány szerelmi dalt, család-hangulatú verset, szerencsésnek minősíti egypár románcféle költeményét hangjuk újszerűsége miatt: „Legtöbb bensőséget azon költeményeiben találtunk, amelyek egy saját s mások bűne miatt szenvedő népfaj: »a bánat választott nemzetsége« sorsán jajdulnak fel". Ez az elismerő kitétel olyan motívumot tartalmaz, amely eleve érthetővé teszi, miért akad fenn később Arany figyelme Ormódi egy tervbe vett gyűjteményes kiadványának hírén. Tudnunk kell ugyanis, hogy *Az utolsó főpap* költője érdeklődéssel fordul a zsidó irodalmi hagyományok, főképp az agadai történetek felé.[7]

Ormódit szerkesztői ambíciója töretlenül végigkíséri rövid, 33 évre szabott életútján. Szerkeszti a *Magyar Akadémia Könyve* című antológiát két kötetben. E munkálat során pályadíjat tűz ki olyan költői elbeszélésre vagy balladára, amely az árpádházi királyok, Nagy Lajos vagy Mátyás idejéből veszi tárgyát.[8] Wodianer Fülöp, a mű kiadója a vállalkozás tiszta jövedelmét az Akadémia épületére ajánlja fel.[9] A második kötet nem felelt meg a várakozásnak. Elhárító hangon fogadják.[10] Vadnai Károly szerint az összeállítás hanyag, a versek nagy része gyenge, a szerkesztői eljárás nyegleségre és elbizakodottságra vall.[11] Eközben Werfer Károly, a *Divatcsarnok* nyomdász-kiadója *Petőfi Emlékkönyvére* hirdet előfizetést. S mintegy ajánló motívumként emeli ki: „Ez emlékkönyvet szintén Ormódi Bertalan szerkeszti." A munka nem látott napvilágot.[12]

Az elmarasztaló visszhang nem kezdi ki a költő szerkesztői szenvedélyét. Rövidesen hozzáfog a *Csataképek* című kiadvány anyaggyűjtéséhez. Ennek első, *Haynau-album* címmel jelzett füzetét lefoglalták, vagy pontosabban a kommentárral kísért híradás szerint: „a még mindig jó egészségben köztünk mulató cs. k. sajtóhatóság elkobozta."

[1] Komlós Aladár: *Ormódi Bertalan emlékezete.* = *IMIT Évkönyv* 1936. 247. l.
[2] Zsoldos Jenő: *Ormódi Bertalan és a függetlenségi eszme.* = *Soproni Szemle* 1962. 289—296. l.
[3] *Ország.* 1863. ápr. 9. 2; ápr. 10. 2; ápr. 12. 2. l.
[4] *Szépirod. Figyelő.* 1861. 159. l.
[5] Uo. 205.
[6] Németh G. Béla jegyzete. *Arany János ÖM. XII.* [1963] Prózai művek 3. 367.
[7] L. bírálatát Ludwig August Frankl könyvéről: *Hősök és dalok könyve* (Helden und Liederbuch) ÖM. XI. [1968] Prózai művek 2. 126. Németh G. Béla jegyzetei uo. 676—680. L. még Pollák Miksa: *Arany János és a Biblia.* Bp., 1904. 173—176.
[8] *Nefelejts.* 1859. 610. A díjat Lisznyai Kálmán nyerte el *Halálítélet és tudomány* c. versével. *Magyar Akadémia Könyve.* I. 9.
[9] *Nefelejts.* 1860. 213. l.
[10] *Hölgyfutár.* 1861. 45. l.
[11] Uo. 1861. 63. Ormódi válasza uo. 80.
[12] *Divatcsarnok.* 1860. 336.

A megjegyzés utolsó mondata a cenzúra és a politikai időpont viszonyának kérdését veti fel: „Hanem hogy lehet azt az alkotmányossággal összeegyeztetni: erre a bécsi Reichrát [!] feleljen."[13] A *Hölgyfutár* szerkesztői eljárást gáncsoló észrevétellel egészíti ki a kiadvány cenzúrai sorsára célzó rövid véleményét: „Ez mindenesetre baj. — Különben óhajtandó volna, ha amaz emlékezetes évek eseményeit oly írók írnák meg (mint Vas Gereben, Pállfy, Jókai, Remellay stb.), kik azt valóban átélték. Ezek érdekesebb és igazabb műveket adhatnának a közönségnek."[14] A *Haynau-album*mal szinte egy időben újabb terv foglalkoztatja a költőt: „Ormódi B. »Országgyűlési naptárt« ad ki, Cavour és 12 magyar szónok arczképével." E közlemény folytatása némi fényt derít a tartalomra is: „Az igért beszédeket azonban elhagyhatja, azt úgy is közlik a lapok és a ház naplója.[15] A kéziratok aligha kerültek nyomdába. Ormódi értesíti a közönséget, hogy „az általa kiadni szándékolt »Országgyűlési naptár« a most uralkodó súlyos sajtóviszonyok miatt meg nem jelenhetvén, helyette »Országgyűlési album« című művet bocsát közre."[16]

Ormódi biztosítási tisztviselő. Midőn 1862-ben Sopronba kerül, *Soproni Füzetek* címmel irodalmi, művészeti, társaséleti lapot akar indítani, hogy az egyben az életbiztosítás szakmai közlönye is legyen.[17] E gondolat néhány év múlva újból megkísérti. Egy nemzetgazdászati lap szerkesztésének lehetősége csillan fel előtte.[18]

A költő az 1867. évi kiegyezést végzetes politikai merényletnek tartja a magyar szabadság és függetlenség ellen. Következetesen a 48-as eszmék iránytűje mellett tájékozódik. Ebben a szellemben szerkeszti *Pecsovics* című élclapját. Már a mutatványszámról szóló sajtótudósítás jelzi vállalkozásának jellegadó politikai jegyeit: „Újévtől kezdve »Pecsovics« című új élclap fog megjelenni Ormódy Bertalan szerkesztése mellett. A szélső balpárt szellemében és modorában lesz szerkesztve. A mutatványszámban az országgyűlési többség egy szamár alakjában van feltüntetve."[19] Az egy lapnyi rajz a parlamenti többséget Bálám szamarának képében ábrázolja.[20] A Deák-párti politika ellen kiélezett gúnyos tendencia biztosítja szerkesztői eljárásának egységét Pecsovics naptár 1868-ra (Pest, 1867) című kiadványában. A kiegyezés ideológiáját és a dualizmus szellemi szekértolóit állítja benne gúny-pellengérre ötletesen, változatos formai-műfaji megoldásokkal Áldor Imre társaságában megjelenteti Kossuth-Album (Pest, 1868) című kötetét. Élete utolsó hónapjaiban mint a Corvina Könyvkiadó Társulat igazgatója a vállalat ismeretterjesztő-népnevelő kiadványsorozatának füzeteit szerkeszti, illetőleg adja közre.[21]

E szerkesztői kísérletek és eredmények sorát még két, külön kiemelésre kötelező tétellel kell megszereznünk. Arany János újságtallózó szerkesztői munkája közben tudomást szerez Ormódinak egy, a keleti költészet világát sejtető antológia-tervéről: „Ormódy Bertalan 5—6 íves költeményfüzért akar kiadni, melyben mind csak zsidó tárgyú versek lesznek »Héber lant« cím alatt. *A Fővárosi Lapok* »a szerző jól ismert tehetsége mellett« szíves fogadtatást jósol neki. „Annyi áll, hogy legalább változtatja a hangot az irodalomban".[22] Németh G. Béla, az idézetünket tartalmazó Arany-kötet kiváló sajtó alá rendezője a költő e glosszájához a következő jegyzetet fűzi: „Nem jelent meg ilyen című kötete;

[13] *Családi Kör*. 1861. 348. L. még *Vasárnapi Újság*. 1861. 261.
[14] *Hölgyfutár*. 1861. 510.
[15] Uo. 1861. 582.
[16] *Családi Kör*. 1861. 601. A tervezett kiadványról nincs további adatunk.
[17] Uo. 1862. 333. *Magy. Izraelita*. 1862. 188.
[18] Levele 1865. nov. 11-éről. OSZK Kézirattár. Jelzet nélkül.
[19] *Családi Kör*. 1867. 1220.
[20] 1867. dec. 15. 4. Ormódi 1868. júl. 12-én újabb mutatványszámot ad ki.
[21] Levele Abonyi Lajoshoz. OSZK Kézirattár. Jelzete: Fond. I/118. — Ormódi élete végéig csak 12 füzet jelent meg. A *Corvina* sorozatcím később gyakran változott.
[22] *Koszorú*. 1864. I. 263.

de a FL-ban sem található ily tudósítás. A FL csak arról írt, hogy Ormódi »„Szülamid" című hőskölteményt nyújtott be a Kisfaludy Társasághoz, melyről a bírálók igen kedvezőleg nyilatkoznak« „(1864. márc. 10. 57. sz.). E mű megjelenésének sincs azonban könyvészeti nyoma."[23]

Az Arany-glossza „ősforrása" a *Magyar Izraelita*, amely elsőnek közli Ormódi antológia-tervét: „(Hasznos irodalmi mű) Ormódi Bertalan munkatársunk »Héber lant« című zsidó tárgyú 5—6 ívre terjedő költeményfüzért szándékozik sajtó alá bocsátani. Miután iskoláinkban a nemzeti hitfelekezeti munkáknak igen nagy szükségét érzik, nevezett gyűjtemény szerző elismert tehetsége mellett csak szíves fogadtatásra várhat"[24] Németh G. Béla kutató figyelmét elkerülte, hogy a közleményt a Fővárosi Lapok szó szerint átvette, csak a híradás zárójeles címét helyettesítette bevezető forrásmegjelöléssel: „A Magyar Izraelitában olvassuk:"[25] Arany tehát a *Fővárosi Lapok* közvetítette szöveg alapján fogalmazta meg glosszáját, kritikai értékelést sugalmazó idézőjeles kifejezésében a „jól ismert" szerkezettel cserélve fel az eredeti „elismert" jelzőt. A glossza lényegét az utolsó mondat tartalma hordozza. A költő várakozó érdeklődéssel fogadná irodalmunk színárnyalati gazdagodását.

A *Héber lant* azonban nem jelent meg, mint ahogy nem jelent meg önálló kiadványként a *Szülamid* című hőskölteмény sem. Itt a *Magyar Izraelita* veszi át a *Fővárosi Lapok* tudósítását, némi eltéréssel „drámai hőskölteмény"-nek jelezve a művet.[26] Ormódi valóban verses drámát írt. Szabadságszeretetének parancsára foglalkoztatják a Jeruzsálem pusztulását követő római zsarnok-uralom ellen szervezett zsidó felkelések is. Már 1861-ben felolvasásra jelentkezik az Izraelita Magyar Egyletben *Szulamith* című költői elbeszélésével.[27] Később a tárgyat drámai formába önti, s beküldi a Kisfaludy Társaságnak. Arany János mint a társaság igazgatója az 1863. május 28-án tartott ülésen bemutatja „egy névtelen részéről kiadás végett a Kisfaludy-társasághoz benyújtott »Zsidók és szamaritánok« című drámai hőskölteményt 5 felvonásban". A mű megbírálására Gyulai Pált és Salamon Ferencet kérik fel.[28] Salamon a drámát „bár tehetségre mutat és szép helyei vannak" nem ajánlja kiadásra.[29] Gyulai Pál véleménye kissé részletezőbb: a drámai költeményben „talál egyes szép lyrai helyeket, minthogy azonban az egész se a drámai, se az eposzi alaknak nem felel meg s tragikuma hibásan van indokolva" ugyancsak ellenzi a kiadást. A két egyező vélemény alapján az 1864. október 26-i „gyűlés a munkát szerzőnek visszaadatni rendeli". A „névtelen" író időközben felfedte kilétét, sőt műve címét is megváltoztatta. Gyulai ugyanis késik a bírálattal, Ormódi meg sürgeti a döntést. Az 1864. szeptember 28-i ülésen „Felolvastatik Ormody Bertalan levele, ki »Szülamid« című drámájának lassú bírálata miatt tesz panaszt." A *Fővárosi Lapok*ban megjelent híradás tehát túloz, mert ez idő tájt csak Salamon Ferencnek nem éppen „igen kedvező" véleményéről szerezhettek tudomást. A költő drámáját utolsó verseskötetében, 1866-ban tette közzé: „Szülamith. Hőskölteмény 5 szakaszban".[30] Téves történeti időpontban, de mindenképpen a Bar Kochba-szabadságharcot (132—135) megelőző évtizedekben játszatja drámáját. Szülamith, a rabszolgasorból érkező zsidólány határtalan lelkesedése közös erőfeszítésre, harcra egyesíti az egymással egyébként szembenálló

[23] *Arany János ÖM. XII.* [1963] Prózai művek 3. 446.
[24] *Magyar Izraelita.* 1864. márc. 4. 80.
[25] *Fővárosi Lapok.* 1864. márc. 6. 216.
[26] *Magyar Izraelita.* 1864. márc 18. 96.
[27] Az Izr. Magyar Egylet irodalmi albizottmányának jegyzőkönyvei 1861. febr. 7. és febr. 13. Orsz. Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény.
[28] A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. MTA Kézirattár. Jelzet nélkül.
[29] Uo. az 1864. febr. 25-i ülés jegyzőkönyve.
[30] *Ormódi Bertalan Újabb költeményei.* Pest, 1866. 101—271.

zsidókat és „rokon" szamaritánusokat az elveszett szabadság visszaszerzésére. Minden kerülő nélkül érzékelhető a dráma irányzatossága: Ormódi az élesen polarizált magyar politikai viszonyok égboltja alatt a római—osztrák rendszerazonosság ellenállást szító hatására épít.

Ormódi csak egy ízben használt álnevet: „Százesztendős Naptár 1861. közönséges évre. Szerkeszti Tűz Lőrinc. Első évfolyam. Pest. Kiadja és nyomtatja Wodianer F." (Címe a külső fedőlapon: *Százéves Naptár).* A kiadványt Ormódi a maga írásaiból szerkesztette össze. Tartalma: tréfás jövendölések, „papírcsemegék", élces naplójegyzetek, vígjáték, számos vers Tűz Lőrinc aláírással; van benne prózai szöveg, amelyet a maga nevével jegyez, s van egy név nélkül közölt elbeszélése, amelyet egyszer már Ormódi névaláírással megjelentetett (Egy török bölcs bosszúja).[31] A kiadó így hirdeti a könyvet: „Tűz Lőrinc »Száz esztendős képes naptára«".[32] Kortársai azonban tudták, ki rejtőzik az álnév mögött. Midőn Szabados János végigtekint Ormódi munkásságán, a kötet sikertelen sorsáról nyilatkozik: „»Tűz Lőrinc naptárá«-val a humor terén tett kísérletet, e naptár azonban tökéletes fiaskót csinált."[33] Szinnyei József is Ormódi munkái közt idézi a kötetet, de a szerkesztő álnevét címként tünteti fel: „Tűz Lőrinc. Száz esztendős naptár. U. ott [= Pest] 1861 (Névtelenül)".[34] Ez a könyvészeti elírás és a „névtelenül" jegyzet zsákutcába vezetett. Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában Ormódi művei között nem fordul elő: „Tűz Lőrinc. Százesztendős naptár." A könyv a szerző álnevén *Tűz* Lőrinc címszó alatt szerepel. Valójában az Ormódi-kötetek sorába tartozik.

E látszat-gyarapodással szemben viszont törölnünk kell költői hagyatékából egy neki tulajdonított versesfüzetet. Szinnyei bibliográfiája nyomán Ormódi Bertalan nevéhez kötődik az a verses könyvecske, amely „Tiz magyar költemény. Irta: Egy zsidó magyar. Pest 1860." címmel jelent meg.[35] Így sorolja a füzetet Ormódi művei közé az Országos Széchényi Könyvtár (Jelzet: 189. 705), így tartja számon az Egyetemi Könyvtár (Hd. 1324), s így említi a költő főbb művei között a *Magyar Irodalmi Lexikon* is,[36] holott a költeményeket Bródy Zsigmond írta. Bizonyító adatunk szükségszerűen kapcsolódik a hazai zsidóság magyarosodási törekvéseihez. 1844-ben megalakult a Honi izraeliták közt magyar nyelvet terjesztő pesti egylet.[37] Tizenkét évi kényszerszünet után az októberi diploma időpontjában éled újjá Izraelita Magyar Egylet néven.[38] Irodalmi bizottmányának tagjai közt találjuk Bródy Zsigmondot, Dux Adolfot, Ormódi Bertalant is. Írói-hírlapírói működésükkel támogatják, Bródy verseiben a célazonosság okán mintegy preformálja a társulat érzületi-, művelődési-, nyelvi programját. „A hazafias érzelmeket tolmácsoló költemények »a zsidó-magyar egylet újjászervezésén fáradozó honfiaknak« vannak ajánlva."[39] A szerző 1860. december 6-án levél kíséretében megküldi versesfüzetét az egyesületnek. Aláírásában is megőrzi inkognitóját.[40] Dr. Pollák Henrik osztályelnök

[31] *Nefelejts.* 1859. 606.

[32] *A Magyar Akadémia Könyve I.* kötetének hátsó fedőlapján.

[33] *Hölgyfutár.* 1862. 883. A cikk aláírása: Keresztély. L. Gulyás Pál: *Magyar írói álnév-lexikon* 249.

[34] *Magyar Írók* IX. 1377.

[35] Uo.

[36] 1965. II. 402.

[37] Megalakulás: *Regélő Pesti Divatlap.* 1844. 75; *Honderű.* 1844. I. 63. Alapszabály, cél, feladatok: *Pesti Hírlap.* 1846. I. 278. *Honderű.* 1846. I. 316. *Pesti Divatlap.* 1846. I. 336. *Életképek.* 1846. I. 540.

[38] *Pesti Napló.* 1860. nov. 4. 2; *Divatcsarnok.* 1860. nov. 6. 45. sz. hátsó fedőlapján. Alapszabályai: OSZK Kisnyomtatványtár. 1861. 8°.

[39] *Családi Kör.* 1860. 174.

[40] Zsoldos Jenő: *Bródy Zsigmond pályakezdése.* = *Guttmann Mihály-Emlékkönyv.* Bp., 1946. 266. l.

az irodalmi bizottmány december 11-én tartott ülésén emlékezik meg a társaságnak dedikált kiadványról, s felolvastatja „*Br. Zs.* ur egy az izr. m. egyletnek felajánlott *tiz magyar költemény* munkájához mellékelt kis levélkéjét".[41] Az „Egy zsidó magyar" tehát: Bródy Zsigmond.

Zsoldos Jenő

Somogyi Károly könyvtárt felajánló leveléről kilencven éves évfordulóján emlékezünk meg. „Mintha csak mi diktálnánk a sorsnak, hogy mire van legnagyobb szükségünk" — ámuldozott a „nagyramenendő fiatal riporter", Mikszáth Kálmán a *Szegedi Napló* 1880. április 28-i vezércikkében.

Lelkes és megindító írás, címe is figyelemkeltő: A m e g l e p e t é s.

A nagy árvíz pusztításából újjáéledő város újságolvasói számára bizonyára az volt a háromkolumnás cikk és a mellette leközölt „adománylevél". Ezekből vagy épp a másik lap, a *Szegedi Híradó* közleményeiből értesülhetett mindenki, hogy Szegednek nagyszerű k ö z k ö n y v t á r jutott a birtokába. A *Híradó Helybeli újdonságok* rovata április 27-i dátummal a „nap eseménye" keretében részletesen ismerteti azt a találkozást, ahol egy Szegeden eddig alig ismert nevű főpap, Somogyi Károly[1] esztergomi prépost és apátkanonok 50—60 ezer kötetre becsült könyvgyűjteményét a „szegedvárosi közkönyvtár" létesítésére a város vezetőségének ajánlotta fel.

Somogyi április 25-én, vasárnap érkezett Szegedre.[2] A másnap délutáni első bizalmas megbeszélésre a város rekonstrukciós munkáját irányító királyi biztos, Tisza Lajos hívta meg a főreáliskola épületébe a várost képviselő Pálfy Ferenc polgármestert, a „költő-szenátor" Szabados Jánost és Hoffer Endrét, a vendéglátó intézmény igazgatóját.

A már hetvenedik évébe lépő Somogyi így indokolta elhatározását:

„Szeretettel ajánlom fel Szegednek azt, amit legjobban szerettem az életemben. Szeged jelentősége, Szeged hivatása bírt rá. Szegednek nemcsak gazdag városnak kell lennie, hanem művelt városnak is, mert az Alföld porából csak ezzel lehet európai magasságra emelkedni . . . Szegednek kultúrát kell adni addig is, míg egyetemet kap s ez az én szándékom. Ezért ajánlom fel neki és rajta keresztül hazámnak, amim van."[3]

A *felajánló* levelet még aznap este aláírta. „Ez ünnepélyes pillanatban Szeged jövő művelődésének egyik legerősebb alapkövét tette le" — jövendölte lelkesen a megbeszé-

[41] A kiemelés tőlem. Zs. J. Az Izr. *Magyar Egylet irodalmi albizottmányának jegyzőkönyvei.* 1860. dec. 11. Melléklet. Orsz. Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény.

[1] Somogyi (családi nevén Csizmadia) Károly a Heves megyei Tisza-Földváron született 1811. április elsején — más adat szerint 2-án. Apja Csizmadia Sándor jogvégzett, irodalmatkedvelő-művelő jószágigazgató volt. Anyja, Kelemen Borbála, a magyar színészet úttörőjének K. Lászlónak huga. Ezen ágon rokon a szegedi Kelemen családdal. S. K. kilencéves korában konvertált apjával együtt. Életpályáját az egyházi nevelés irányította. 1834-ben szentelték pappá. Jelentős nemzeties irányú irodalmi működést fejtett ki a reformkor szellemében. A Jó és olcsó könyvkiadótársulat (később: Szent István Társulat) igazgatója. 1858-ban az akadémia levelező tagjai sorába választotta. 1865-ben lett esztergomi kanonok. Egészségi állapotának romlása miatt a közéleti szerepléstől visszavonult. Több jótékonycélú alapítványa volt. Könyvgyűjteményéből 43 701 kötet került a róla elnevezett szegedi városi könyvtárba. 1888. március 20-án halt meg.

[2] Somogyi kijelentése szerint ezelőtt sohasem volt Szegeden. Reiznertől tudjuk, hogy 1849-ben, a szabadságharc bukása után, amikor Temesvár közelében Marczibányán lakó öccséhez menekült, járt először Szegeden. (Ruszti R. J.: *A szegedi somogyi könyvtár.* Bp. 1886. 6. l.)

[3] Móra Ferenc: *Somogyi Károly emlékezete.* Szeged, 1923. 6. l.

lésről szóló tudósításában a helyi sajtót képviselő LÉVAY Ferenc, a *Szegedi Híradó* főmunkatársa.

Másnap, az ünneplést kerülni óhajtván, SOMOGYI Károly elutazott Szegedről.

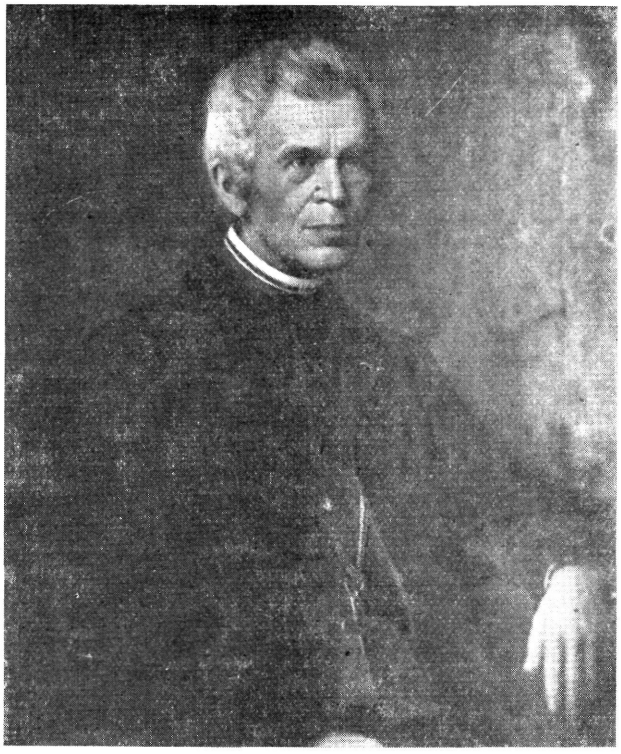

A felajánló levél a döntés indokát a város gazdaságpolitikai vezető szerepének felismerésében hangsúlyozza.[4] Ennek kifejlesztéséhez és megerősítéséhez kívánta „ajándékképen, örök tulajdonul" átadni a tervszerű gonddal gyűjtött magánkönyvtárt. „A könyvtárak — írta levelében SOMOGYI — az emberi művelődéstörténelem tanulsága szerint mindenütt és minden időben leghathatossabb emeltyűi voltak az erkölcsi és tudományos tökélyesbülésnek. Könyvtáram, melynek gyűjtésénél tisztán ezen szempontok szolgáltak irányadóul, a benne foglaltató művek száma s különösen azok valódi tudományos és erkölcsi becsénél fogva, egészen meg fog felelni azon rendeltetésnek, hogy mint „szegedi közkönyvtár" a művelődésnek s a társadalmi fejlődésnek egyik hathatós eszközéül szolgáljon."

A tulajdonjog átadásának feltételeit a kilencoldalas, ma már fakuló tintasorokkal írt levél aprólékos gonddal sorolja fel.

Az első alapföltétel a *másokra át nem ruházható* örök tulajdon annak kiemelésével, hogy a leendő könyvtár még *az esetben is a város tulajdona* maradjon, ha a régóhajtott

[4] A felajánló levél néhány részletét közli OLTVAI Ferenc: *Szeged múltja írott emlékekben 1222—1945*. Szeged, 1968. 180—182. l.

egyetemet elnyeri,[5] a birtoklás joga „sem a tudomány-egyetemre, sem egyéb tudományos intézetre vagy társulatra soha átruházható ne legyen."

A második, a késedelmes végrehajtásban nagy szerepet játszó alapföltétel a könyvtár elhelyezésének, fejlesztésének és használatának szigorú megkötése, így „. . . kötelezze magát Szeged város, hogy a könyvtár föntartását, megőrzését és gyarapítását elvállalja s illetőleg az ahoz szükséges eszközöket előállítja, s viselni fogja az erre megkivántató költségeket . . ."

Tizenegy pontban részletezve ismerteti az adományozó kívánalmait:

1. „Alkalmas, tágas és vészmentes helyiséget" jelöljön ki a város a gyűjtemény elhelyezésére.[6]

2. Ennek fölszerelését „mindazon kellékekkel, melyek egy könyvtárhoz megkívántatnak . . . E tekintetben nem a fényűzést, hanem a célszerűségi szempontokat kívánom irányadóul tekinteni."

3. Az állomány gyarapítására, folyóiratok beszerzésére és a könyvek köttetésére évenként legalább ezer forintot adjon a város. „E tekintetben részemről is támogatni kívánom a várost s míg élek évenkint részemről is 1000 frttal hozzájárulok a könyvtár gyarapításához."

4. A könyvtár kezelésére és megőrzésére „szakképzett könyvtárnok" alkalmazását kötötte ki a következő megszorítással: „A könyvtárnok választása a városi tanácsot illeti. Míg élek a könyvtárnok megválasztása az én befolyásommal és megegyezésemmel, jövőben pedig az országos könyvtárak igazgatóinak hármas kijelölése alapján történjék."[7]

5. Gondoskodni kíván kisegítő munkát végző alkalmazottról is. „A könyvtári szolgát a könyvtárnok előterjesztésére a városi tanács nevezi ki."

6. A könyvtár „szellemi, erkölcsi és anyagi érdekeire" fölügyelő bizottság tagjait a város köztörvényhatósági bizottsága köréből kívánja választatni. Az ő feladatuk:

a) az állomány épségének ellenőrzésére időnként „próbavizsgálat" tartása,

b) a kiadások évenkénti szükségleteinek megállapítása, a költségelőirányzat elkészítése a könyvtárnok meghallgatásával, s végül

c) döntő szerep az állománygyarapításban a könyvtárnok előterjesztésének figyelembe vételével s egy kikötéssel: a beszerzendő művek az alapító életében csak az ő közreműködésével és beleegyezésével jelölhetők ki.[8]

[5] Mikszáth írja említett vezércikkében (*Szegedi Napló*, 1880. ápr. 28.): „Midőn a szegedi egyetem kérdése döntő körökben először fölmerült, a legnagyobb argumentum az volt ellene: hogy nincsenek tanszereink, nincs egyetlen könyvtárunk."

[6] A *Szegedi Hírlap* 1880. ápr. 27-i számában közölt riportból tudjuk, hogy „az érteközlet az adományozó úr beleegyezésével a főreáliskolai [ma a Dugonics-téri központi egyetemi] épületet szemelte ki a könyvtár helyiségeül. A földszintnek a főbejárattól a keresztutcára [Ma Somogyi utca] dülő frontja egészen a kis bejáratig alkalmas s egyelőre elégségesnek találtatott. Ezen földszinti rész 5 nagy termet és 2 téres szobát foglal magában. A gazdag könyvtár ennyi tér mellett természetesen nem igen hagy fönn egész kényelemmel berendezhető olvasótermet; de jövőben, ha a város iskolái fölépülnek s a polgári fiúiskola és elemi osztályok kitelepíthetők lesznek a reáliskola épületéből: az olvasó-teremre is jut majd eléggé tágas helyiség." Valóban itt kapott elhelyezést első ízben a könyvtár. A millennium éveiben épült Közművelődési Palotába 1897-ben költözött át a múzeummal bővült könyvtár. Átmenetileg, 1894—1896 között egy bérelt magánházban, az ún. Fodor-házban volt, mivel a reáliskola épületét az ítélő tábla kapta meg.

[7] Első ízben 1904 novemberében került erre sor, amikor a nemzeti múzeum, a pesti egyetem és az akadémia könyvtárainak igazgatói javaslatára választották meg Tömörkény Istvánt a Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum igazgatójává. Az első könyvtárnok-igazgató Reizner János kinevezése 1882. július 16-án még Somogyi hozzájárulásával történt meg, hasonlóan a legelső megbízás is, amikor Magyar Gábort, a szegedi piarista főgimnázium igazgatóját hivatalának meghagyása mellett 1881. augusztus 23-án ideiglenes (és igen rövid ideig vállalt) könyvtárnokká választotta meg a városi tanács.

[8] Az első, 11 tagú könyvtáribizottságot az 1880. június 15-én összehívott közgyűlés választotta meg. Tagjai voltak Szabados János tanácsnok elnöklete alatt Reizner János főjegyző, Magyar Gábor, Magyar János, Nagy János, Lévay Ferenc, Reitzer Adolf, Polczner Jenő, Szluha Ágoston, Tóth János köztörvényhatósági bizottsági

7. A működéshez szükséges karbantartási, kezelési költségeket a város fedezi.

8. A kor tudományos könyvtáraiban alkalmazott használati szabályzatot kívánta SOMOGYI a felállítandó könyvtárban is bevezetni, noha több alkalommal és helyen „közkönyvtár"-ként emlegeti ő maga is. Nem csodálkozhatunk ezen. A közel félszázezer kötetből álló gyűjtemény fölbecsülhetetlen értéket képviselt. Azt kívánja tehát, hogy a használatra a könyvtárnok és könyvtári felügyelő bizottság az ő meghallgatásával készítsen külön szabályzatot. „E szabályzatban a könyvtár épen maradása s a könyvek csorbíthatatlansága érdekében egyszer mindenkorra elengedhetetlen szabály gyanánt kiköttetni kívánom, hogy a könyvek a könyvtárból való elvitelre ki nem adhatók s a könyvek olvasása és használata csak is a könyvtár helyiségében alkalmas olvasóteremben, kellő felügyelet mellett történhetik."

9. A szerződésbe vett kötelezettségek mellett a maga részére néhány fönntartást rögzített:

a) használati és ideiglenes visszatartási jogot azokra a művekre, melyekre munkában levő dolgozataihoz még szüksége van,

b) ezeket a könyvtár egyik szobájában kívánja elhelyeztetni, hogy ott „mint a könyvtár felállításakor a nélkül is szükségelt dolgozó szobában" az Esztergomban, illetőleg pesti lakásán megkezdett „le- és kiírásokat" folytathassa.

c) A többes példányok (duplumok) felhasználásáról maga akar intézkedni.

d) A „családi érdekű és egyéb a könyvtárba szorosabban nem tartozó kéziratokat" visszatartja.

10. A könyvek Szegedre szállításának részletes utasítását adja meg. Később ez a pont is félreértések és nézeteltérések oka lett, ezért részletesebben ismertetjük.

„Akaratom az, hogy a könyvtár csomagolásával egyidőben történjék a könyvek összeírása és lajstromozása s az elszállítás a csomagolás befejezése után lehetőleg egy tömegben, vagy részenkint is eszközöltessék.

Ezen munkálatoknál a mennyire egészségem és hajlott korom engedi, szívesen közre működöm. Azonban elengedhetetlenül szükséges, hogy a város már a rendezés és csomagolás végzésére egy szakképzett egyént ideiglenesen alkalmazzon. E szerint a könyvtárnok már a csomagolás megkezdése előtt megválasztandó és rendelkezésemre adandó, már a végből is, hogy a könyvtár tüzetes ismeretébe bevezethesem. A könyvtár Szegedre való teljes elszállítása 2 év lefolyása alatt eszközölhető leend.

Ezen időre részemről azzal kívánok hozzájárulni a könyvtárnok javadalmazásának terhéhez, hogy számára díjtalan szállást és ellátást biztosítok."

Itt kéri végül, eszközölje ki a városi tanács az esztergomi egyházmegyétől, hogy a munkálatok idején hosszabb időre Pesten tartózkodhassék.

11. A gyűjtemény csomagolási és szállítási költségeit a város viseli.

Az utolsó előtti két pontban ismét a tulajdonjoggal összefüggő elhatározását taglalja.

Közli, hogy a könyvtár tulajdonjogát hivatalos formaszerű szerződéssel, az *alapítványi* oklevéllel a lehető legrövidebb idő alatt kívánja Szegedre átruházni. (12. pont)

A 13. pontban ismételten megerősíti az adományozás tényét. Kijelenti, hogy váratlan elhunyta esetén „a jelen adományozási oklevél értelmében minden akár budapesti házamban, akár esztergomi stb. lakomban talált könyvek és iratok a Szeged városi könyvtár hagyatékába mennek át, sőt már most aként tekintendők, mint az átadott könyvtár kiegészítendő részei."

„Szeged város köztörvényhatósági bizottságának megnyugtatása végett óhajtom, — írta SOMOGYI a felajánló levél 14. pontjaként —, hogy mielőtt a könyvtár elfogadása tekintetéből végleges határozatot hozna, kebeléből küldjön ki egy bizottságot, mely Budapesten országos szaktekintélyek közbe jötte mellett s az én jelenlétemben a könyvtárt tüzetes megtekintés alá vegye s a szakértőktől nyerendő információk alapján jelentést terjesszen a köztörvényhatósági Bizottság elé."

A befejező záradékban azt az óhaját fejezi ki SOMOGYI, hogy „Szeged város t. közönsége fogadja az örök adományt oly kedvesen, mint aminő hazafias készséggel én fölajánlom s e közművelődési intézmény is legyen egyik hathatós eszköz a város birto-

---

tagok és VASS Pál aljegyző. Itt javasolták és fogadták el az adományozó emlékének megörökítésére, „miszerint a város tulajdonát képező e könyvtár örök időkre hivatalosan *Somogyi Könyvtár*nak neveztessék."

kában, mellyel a romjaiból új életre kelő Szeged a nemzeti haladás világító fáklyáját századokon át lobogtassa boldog, erős és virágzó falai közt."

A Szeged város t. Köztörvényhatósági Bizottságának címzett felajánló levelet, melyet feltehetően kevés bizalmasainak egyike, HAVASSY Imre, az esztergomi egyházmegye ügyésze készíttetett elő és íratott meg, SOMOGYI Károly sajátkezűleg írta alá 1880, április 26-án.

*

Talán meglepő az aprólékos gondosság — az adományozó oklevélnél még fokozottabban tapasztalható — amivel a biztosítékok sorát iktatta az önmagában csodálatos ajándékozásába ez a nemesszívű könyvtáralapító. Úgy véljük, nem csupán a kor divatos jogászi formaságai tükröződnek benne. *Somogyi*ban már korán megérlelődött egy közkönyvtár fölállításának gondolata. Jövedelmének nagyobb részét az édesatyjától örökölt gyűjtemény fejlesztésére költötte. „Nem önző célokból állítandó fel egy könyvtár — fejtegette, hogy csak most és nekem legyen benne örömem és hasznom: közhasznúvá kell tenni." És ebben már érte csalódás. „Én felajánlottam kétszer is a magamét ily célra: de hiában, könyvet még ajándékban sem fogad el sok nagynevű s tekintélyű egyén, város és közönség."[9]

Úgy tudjuk, eredetileg egy megalapítandó „keleti intézet" részére szánta könyvtárát, s miután ez nem valósult meg, bizonyára a nagy katasztrófa hatására s a vele közvetlen kapcsolatot tartó TISZA Lajos sugalmazására Szegedet vette számításba. Kitörölhetetlen érzelmi emléket idézett föl benne a nagy alföldi várost elpusztító vízár, hiszen számára az 1838. évi pesti árvíz mély gyászt hozott. Ekkor halt meg édesanyja, akit a hullámok ragadtak el otthonából, s bár kimentették, az erős meghűlés miatt, a tragikus hírre hazasiető SOMOGYI karjaiban halt meg tüdőgyulladásban.

Az érzelmi indítóokok mellett, mint említettük, Szegednek az ország déli vidékén betöltött szerepe is ezt a választást indokolta.

A városi tanács április 27-én délután tartott rendkívüli ülésén határozatot hozott a közgyűlés összehívására, hogy ott a felajánlás elfogadását javasolja.

Az április 30-án tartott rendkívüli közgyűlés a törvényhatóság nevében kijelentette, hogy maradéktalanul elfogadja mindazon föltételeket és kikötéseket, melyeket az adományozó kívánt, és „nagylelkű adakozó irányában a kegyelet és a hála" kifejezésére elhatározta SOMOGYI arcképének művészi olajfestményben való megörökítését.[10] Döntött a könyvgyűjtemény szemléjére kiküldendő bizottságról. SZABADOS János tanácsnok elnöklete alatt REIZNER János, akkori főjegyző, MAGYAR Gábor, MAGYAR János, LÉVAY Ferenc és POLCZNER Jenő törvényhatósági bizottsági tagok kerültek kijelölésre.

A lelkesedés méretére jellemző módon a közgyűlés azt is elhatározta, hogy „a könyvtárhoz a könyvtárnok és könyvtári szolgán túl az előre láthatólag szükséges segéd könyvtárnoki állomást felállítandja s a városi tár terhére díjazni fogja."

Végül a felajánló levélben kívánt szemlének az „országos szaktekintélyek"-től kiválasztandó tagjaira vonatkozó kijelölésére a közgyűlés Szeged királyi biztosát, TISZA Lajost kérte fel,[11] „ki a tervbe vett nemes ajánlatot a legbuzgóbb hévvel felkarolta, s

[9] FERENCZY György: *Somogyi Károly élete.* = *Magyar Sion.* 1888. 768. l.

[10] Az arcképet a szegedi származású festőművész, VASTAGH György készítette el. Ma a könyvtár birtokában van.

[11] TISZA Lajos a következő szakértőket kérte fel: FRAKNÓI Vilmost, az Akadémia főtitkárát (korábban a Nemzeti Múzeum könyvtárőre), HUNFALVY Pált, az akadémia és SZILÁGYI Sándort, a pesti egyetem könyvtárnokát. A szemlére május 24-én került sor SOMOGYI pesti lakásán, a Márton utcában, ahol könyveinek nagyobb részét őrizte. Mindkét bizottság elkészítette és beterjesztette az értékelésről szóló jegyzőkönyvét megbízóinak.

addig érlelte, míg a felajánlás ténnyé vált s a nagy becsű kincs immár a város tulajdonává lett."

A tulajdonbavétel valójában ekkor még nem történhetett meg. Majd egy év múltán, 1881 február 15-én került erre sor, amikor az időközben felmerült akadályok elhárítása után az *adományozó oklevelet* írta alá SOMOGYI Károly.

BEZERÉDY ISTVÁN

Adalék a „Magyarország és a Nagy Világ"-hoz. Nem ritka a mutatványszám egy periodika-terv kezdetén, a megjelenést megelőzően, vagy egy címváltozás előtt. De igen ritka jelenség ez a folyamatos megjelenés idején, s éppen ezért nyomban felveti a kérdést, miért volt erre szükség? Ez történt az OSZK állományába most bekerült *Magyarország és a Nagy Világ* 1868. IV. évf. 1. száma előtti „Mutatványszám 1867. dec. hó" jelzéssel ellátott darabnál.

A *Magyarország és a Nagy Világ* (1874-től *Magyarország és a Nagyvilág*) „politikai és szépirodalmi képes hetilap" *Az Ország Tükre* „enciklopédikus képeslap" helyett indult meg 1865. októberben a DEUTSCH testvérek kiadásában; megelőzte szept. 28-án egy mutatványszám. A DEUTSCH testvéreknek ebben az időben más képeslapjuk is volt — a *Képes Világ* —, amelynek sikere és népszerűsége arra indította őket, hogy a *Magyarország és a Nagy Világ* szerkesztését is a *Képes Világ* szerkesztőjére: VÉRTESI Arnoldra bízzák. (Az 1. számon Vértessi, a 3. számtól Vértesi!) Az ellenzéki írók javarésze dolgozott mellette. (Viszont éppen ellenzéki magatartásuk, főleg a párisi kommün melletti rokonszenvük miatt vették el 1870. novemberben VÉRTESItől a lapot.)[1]

Az „1867. dec. hó" dátummal ellátott mutatványszám nem azonos a decemberi számok egyikével sem. Önálló egység, terjedelme egyezik a többiével. Az első oldalakon GARIBALDIról szóló nagy ismertető cikk és GARIBALDI két képe, egyébként a témák, az elrendezés, a szerkezet hasonló a többi számhoz. Hogy miért, mi okból jelent meg, arra következtetni sem lehet belőle. Utánanyomozva derül fény az okra a következő év, 1868. jan. 4-én az 1. szám 9. oldalon, ahol „Deutsch Mór kiadó és nyomdatulajdonos" aláírással a következő néhány sort találjuk: „Ezen számmal lépek először *mint a lap egyedüli tulajdonosa és kiadója* (kiemelés tőlem!) a tisztelt közönség elé. Miután a technikai rész eddig is kizárólag az én vállaimon nyugvék, természetes, hogy a lap ezzel nemcsak nem veszít, de annyiban nyer, amennyiben a megoszló ellenőrzés mindig oly nehézségekkel jár, melyek az egységes vezetés és fölügyelet mellett nem léteznek. Egész igyekezettel rajta leszek, hogy a közönséget . . . mihamar tettekkel győzzem meg állításom valóságáról . . ." (Megjegyezzük, hogy még ugyanazon év augusztus közepétől újra a Deutsch-féle Részvénytársaság lett a lap kiadótulajdonosa.)[2]

Az említett mutatványszám eddig ismeretlen volt — az OSZK négy sorozatának egyikében sem volt meg.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

[1] DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954. 151. l. VÉRTESY Miklós: *A lapszerkesztő Vértesi Arnold.* = *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei III.* 1966. 177. l.

[2] Megállapítottuk, hogy ugyanebben az időben a *Képes Világ* kiadásában is bekövetkezett ugyanez az egyszemélyi vezetés; mindkét lapnál ugyanaz a változás a kiadás körül, a kiadótársaság belső életében beállott valamilyen egyenetlenség következménye lehetett.

Elsüllyedt folyóiratok: Az 1933-as Munkáskórus. Mindössze két szám maradt fenn az 1933 márciusában indult *Munkáskórus* című folyóiratból, holott a szerkesztők évi tíz szám megjelenését tervezték. A szociáldemokrata párt égisze alatt jelent meg, mint a Munkásszavalókórusok Országos Központjának hivatalos lapja. Az impresszumban a felelős szerkesztő és kiadó Esztergályos János (szociáldemokrata képviselő), a szerkesztő pedig Szélpál Árpád (költő, kritikus, a Galilei Kör volt tagja, aki a Tanácsköztársaság leverése után börtönt szenvedett). A szerzői névsor azonban messze túlmutat a szűk pártszellemen, hasonlóképpen az írások témája, tartalma. Ascher Oszkártól Veres Péterig terjed a névsor: közöttük később mártírrá lett írók és költők, többen a tizenkilences proletárdiktatúra aktív kultúrmunkásai (Körmendi Zoltán és Bresztovszky Ede például a Közoktatásügyi Népbiztosság munkatársai voltak).

A folyóirat, amint azt címe is kifejezi, a munkáskórusok lapja volt. A megjelent két számban több elméleti írás foglalkozik annak a művészetnek az elemzésével, amely éppen a harmincas évek elején olyan fontos szerepet töltött be a munkásmozgalomban.

Az első szám vezető cikkét Szakasits Árpád írta *A halott Marx és az élő Eszme* címmel. „Fél Európán kergették végig a nagy nyugtalanítót — írja —, aki győzhetetlen fegyvert: *a gondolkodás fegyverét* adta kezébe a világ elnyomottjainak . . . A gazdasági és politikai háborúságok területein kívül van még egy hatalmas harci terület, amelyen éppen olyan öldöklő háborúság folyik, mint egyebütt. A kultúra területe ez . . . Ezen a területen akarunk mi is fölvonulni, szemben a hanyatló világrend dekadens, nyárspolgári kultúrájának mérges gázai és a fasizmus agresszív, gondolattipró törekvéseivel . . . Ami erőnk van, azt mind arra akarjuk fordítani, hogy segítsük kiformálni az új embert, az új kultúrát, az új erkölcsöt. Marx halálának félszázados fordulójánál azt gondoljuk, nem tudnánk méltóbban áldozni a mester emlékének, mint azzal, hogy útnak indítjuk a szociáldemokrata harcos ifjúságnak, a szocialista kultúrfront katonáinak ezt a küzdelmekre teremtett lapját: a *Munkáskórust*."

Népköltészet — osztályköltészet címmel írt Zelk Zoltán érdekes cikket a magyar katonaköltészet antimilitarista jellegéről, az urakért viselt háború elleni gyűlölet megnyilvánulásáról („Már minálunk verbuválnak kötéllel, / Megfogják a szegény legényt erővel, . . . A gazdagnak öt—hat fiát nem bántják, A szegénynek, ha egy is van, elfogják".). Braun Soma, a munkatáborban elpusztított kiváló gondolkodó a szavalókórusok eredetéről írt a lapba tudományos igényű tanulmányt, áttekintve e műfaj történetét az időszámítás előtti korszaktól a munkás-szavalókórusok létrejöttéig. A tanulmány az individualizmus és a kollektivizmus hatását elemzi a kulturális mozgalmakat illetően. Bresztovszky Ede, a *Népszava* kitűnő szekesztője *A szép és a hasznos* című írásában arra a konklúzióra jut, hogy haszontalan az a szépség, mely nem akar hasznos lenni a dolgozó emberiség számára.

Ascher Oszkár *Dehmel Aratódala a kórusban* című írásában végigelemzi az *Aratódalt* s útmutatást ad a magas színvonalú előadáshoz. „A munkáskórusok műsordarabjainak költői, művészi mértékkel mérve is meg kell állni a szigorú kritikát. A vers hangszerelését az oktatóknak úgy kell elvégezni, hogy a vers belső logikájával kellő kapcsolatban legyen."

Az első szám egyik kiemelkedő költeménye a *Wladimir Majakovszkij: Én! Rapszódikus napló egy proletárköltő életrajzából* című írás Tiszay Andor fordításában. Másik, igen jelentős írás Szélpál Árpád tollából: *Marx, az ismeretlen költő*. A cikkíró említést tesz a Franz Mehring által feldolgozott, de azután teljesen eltűnt három füzetről, melyek Marx ifjúkori verseit tartalmazták, és az 1837-ben írt versekről, melyek majd száz év után kerültek elő a Marx—Engels Institut (Marx—Engels Verlag G.m.b.H. Berlin, 1929.) kutatásának eredményeképpen. „E füzetnek egyik legfőbb érdekessége — írja Szélpál Árpád —, hogy találunk benne néhány olyan verset, amelyben a fiatal Marx éles szatí-

rával mond véleményt azokról a kérdésekről, amelyek az akkori berlini irodalmi és tudományos köröket, de a napi életet is foglalkoztatták . . . a tiltakozás a nyárspolgári szellem uralma ellen már magában rejti az uralkodó társadalmi állapotok elleni föllépés csíráját."

KEPES Éva a berlini munkáselőadásokról számol be. Mint írja, az állandó korlátozások és betiltások, a nyomasztó reakciós politika ellenére (legalábbis az ominózus 1933-as év elején még így lehetett) igen élénk a munkás kulturális mozgalom; a munkások mozgás-, tánc-, beszéd és énekkórusai rendkívül aktívan működtek. Emellett nagy szerepük volt a színdaraboknak, munkáskabaréknak, koncerteknek és kórusjátékoknak. Néhány korabeli példát említ: ekkor mutatták be nagy sikerrel HÁY Gyula darabjait (*Az új paradicsom, Isten, császár és paraszt* — ezt a nácik tüntetése miatt a harmadik előadás után le kellett venni a műsorról), továbbá Hanns EISLER balladáit és kórusait. Johannes BECHER *Der grosse Plan* (A nagy terv) című kórusdrámáját 500 tagból álló ének és szavalókórussal, 50 színész közreműködésével.

Az első számban még két elméleti cikket találunk: *Szocializmus és művészet* (Anna SIEMSEN), *A nép és a mai dráma* (Emmy FREUNDLICH) címmel.

Hasonlóan figyelemreméltó e szám versanyaga is. A *Munkáskórus* közölte VERES Péter első versét, az „Én nem bujhatok el . . ." címűt (később, 1940-ben megjelent *Gyepsor* című művében is), az osztálytudatos, elkötelezett ember és író ars poeticáját, a helytállás tudatos vállalását:.

> . . . a lelkem háborgása nem szünhetik meg
> egy pillanatra sem . . .
> — Ó, én nem bujhatok el, nekem a lábamra
> tapos és a fülembe ordít az élet . . .

Rendkívül erőteljes és hatásos kórusvers a *Harc a folyóval*, melyet „S. Marsak verséből szimultán és ellenkórusokra írt Körmendi Zoltán," — JÓZSEF Attila és RADNÓTI Miklós barátja, a fasiszták által meggyilkolt író, aki haláláig vállalta az üldöztetést az illegális párt tagjaként. Az amerikai néger költészet két szép darabját közölte a folyóirat Georgia JOHNSON tollából: *A nagy kutya* és a *Négyen négerek*-et BRAUN Katalin fordításában, SZEGŐ István fordításában és átdolgozásában pedig — SZEGŐ maga is írt kórusdrámákat és kórusverseket, tagja volt a 100%-kórusnak — ismertette a lap a Marx Károly-emlékünnepen előadott kórusjátékot (A *Sozialistische Erziehung* februári számában megjelent kórusjátékából a *Ça ira*, PETŐFI *Föltámadott a tenger*, LUKÁCS László *Millió* és HOLLÓS KORVIN Lajos *Nagyüzem* című verseinek felhasználásával).

A második szám 1933 májusában jelent meg. Első oldalán Walt WHITMAN 1865-ben született *Egy elbukott európai forradalmárhoz* című költeménye áll PÁSZTOR Árpád fordításában. Ez a szám is igen gazdag elméleti-történeti cikkekben: Upton SINCLAIR: *Kultúra és szocializmus*, Fritz ROSENFELD *Upton Sinclair, a proletariátus egyik legbátrabb harcosa*, BRESZTOVSZKY Ede *Művészet a művészetért*, Gerhard SEGER *A színjátszás története*, KÖRMENDI Zoltán *Munkáskultúrestek műsorproblémája*. SZALMÁS Piroska zongoraművésznő, JÓZSEF Attila verseinek első megzenésítője, a Szalmás-kórus alapítója kitűnő cikket írt a lapba *Dalkórusok a munkáskultúra szolgálatában* címmel. Áttekinti a kórusmozgalom indulása óta eltelt rövid időszakot és megállapítja az érzékelhető fejlődést. „. . . a szocialista kórus nem »előad«, hanem a közönség gondolatát fejezi ki, szabatos, művészi formában. Lerombolja a mesterségesen emelt válaszfalakat előadó és hallgató között s a mélységes szolidaritásnak ad aktív kifejezést. Akik az első szavalókórusokat megszervezték, nagyobb lépésekkel vitték előbbre a szocialista kultúrát, mint előttük bárki más."

A májusi szám versei közül meg kell említeni TRAVEN *Mexikói gyapotszedők dalát*, melyet SZEGŐ István fordított; továbbá KÖRMENDI Zoltán nagyszerű *Európá*-kórusát:

...Párizstól Bukarestig
Madridtól Oslóig
emberek,
emberek,
rohanó emberek,
felkészült emberek,
jólképzett emberek;
munkabírók,
nem fáradók;
tízezrek,
százezrek,
milliók kaphatók
száz pengőért,
tíz pengőért,
húsz fillérért,
két fillérért;
emberek, emberek,
munkanélküliek...

Egy másik mártír költő, KNOPP Imre, aki tíz esztendőn át vezette a Barátság-Kórust, *Hófehérke* és *A hulla* című verseivel szerepel a folyóiratban.

A szerkesztő SZÉLPÁL Árpád, rövid, de igen erőteljes, tömör sorokban tiltakozik a náci barbarizmus ellen *A horogkeresztes máglya* című cikkében. „A szabadságot halálra ítélték, az emberi jogokat lábbal tiporják, a tudást semmibe veszik és rohamkéssel karcolják bele véres jeleiket az igazság testébe . . . a proletariátus tüzét szembe kell állítani a máglya lángjaival!"

A *Munkáskórus* második számában egy kevéssé ismert RADNÓTI-írást találunk, a *Boldogország születése* című allegorikus mesét az andrások és jánosok világáról, melyben az utóbbiak, a jánosok milliói, a szorgalmasak, a szegények győznek és megalkotják új világukat.

MARKOVITS GYÖRGYI

Magyar nyelvű orosz szótárkiadásaink első fecskéi a két világháborúban. A magyar nyelvű szótárkiadásnak két érdekes dokumentumára hívjuk fel a figyelmet, amelyek az első világháború utáni és felszabadulásunk idején jelentkező igényeket akarták átmenetileg kielégíteni. Ma már mindegyik ritkaság.

A ma nagyvonalú, európai igényeket kielégítő színvonalú magyar szótárkiadás a századforduló éveiben és a két világháború között viszonylag még igen hátramaradott volt. Az európai nyelvterületen kívüli, úgynevezett melléknyelvekből, ahová annak idején az oroszt is sorolták, csak néhány, eléggé hiányos és pontatlan szótárunk jelent meg. Ezt a szemléletet a tudásra vágyó, művelt dolgozók német, angol, olasz és francia kiadványokkal voltak kénytelenek pótolni, vagy ugyancsak külföldi kiadású több nyelvű szótárakkal. Ezeket a hiányokat az úgynevezett kampány-kiadványok pótolták némileg, mint a húszas évek elején, a palesztinai kivándorlás éveiben, az újhéber szótár, a két világháború között és főleg a vége felé a magyar—brazil szótár, vagy a MOLNÁR Gábor szerkesztette portugál szótár. A „melléknyelvekből" csak a túlságosan népszerű igényekkel szerkesztett ROZSNYAI-féle gyors-nyelvmesterek kiadásai adtak ízelítőt, mint hirdette „bármely nyelv alapos elsajátítására, tanító nélkül", a századfordulótól a harmincas évekig 60 fillértől 1 koronáig. A tanulni vágyók többek között orosz, spanyol, portugál, japán, héber, újgörög, török és más nyelvek között válogathattak. A kiadványok végén kis szótár is volt a legszükségesebb szavak megtanulására.

Megjelentek ezenkívül eléggé érdekes szótárpótló kiadások is a gallicizmusokról,

az angol nyelv slangjéről, de mindezek műkedvelő igényű, nem tudományos felkészültségű dokumentumok voltak a magyar szótárkiadás területén.

Az első világháború idején orosz—magyar társalgásra megjelent néhány hasonló kis szótárpótló, a második világháború alatt ugyancsak.

Felszabadulásunkkor természetesen elsősorban az orosz—magyar és magyar—orosz szótárak iránt támadt nagy igény. Az első világháború kitörésekor egymás után

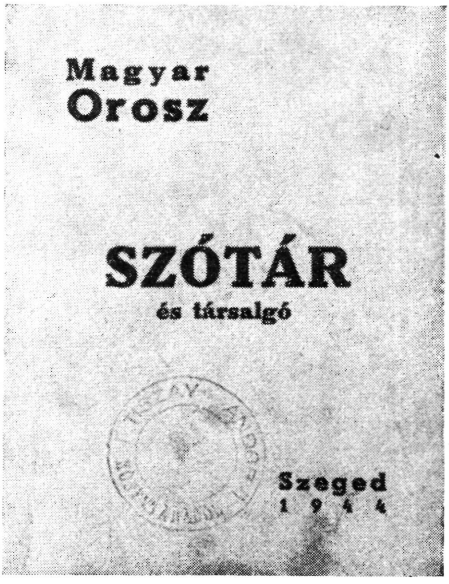

két kiadásban is napvilágot látott egy *Magyar—Orosz társalgó könyvecske hadi szolgálatra a helyes kiejtéssel* címmel. (Összeállította U. A. Megjelent Budapesten a Pester Lloyd nyomdában, 16 oldalon, négy oldalas borítékkal) A kiadvány természetesen még a *régi orosz helyesírással* közölte az adatokat. Az ára 60 fillér volt.

Ezt a próbálkozást akarta folytatni a második világháború végén, a negyvenes években a *Magyar—Orosz beszélgetések a katonai szolgálatban* című kiadvány, címlapján páncélsisakos katonával, már az *új orosz helyesírás* szerint. A 38 oldalas kiadványt, amely ugyancsak 16⁰ alakban jelent meg, a Dorottya utcai Grill könyvesbolt utóda, Gergely Rezső adta ki, a Dunántúli Pécsi Egyetemi nyomda nyomdai kivitelében. Ez is hevenyészett szükségkiadás volt. Az orosz—magyar népszerű szótárak frontján azonban ez volt minden, néhány sokszorosított, katonai, házi használatra kiadott szótáron kívül.

Jellemző, hogy azon a néhány, eléggé vaskos, de már elavult orosz—magyar szótáron kívül, amelyeket mind még a régi cirill-átírás szerint szerkesztettek, *egy orosz—magyar nyelvű szótárunk sem volt!* Pedig igény lett volna.

A magyar—orosz és orosz—magyar szótárak viszonylag kielégítő kiadása — sajnos — csak felszabadulásunk után több évre valósult meg. Addig *alkalmi* kiadásokkal próbálták egyesek enyhíteni az előző évtizedek kiadáspolitikáját.

Az új igényeket kielégítő, első mai magyar—orosz szótár 1944 őszén jelent meg Szegeden *Magyar—Orosz szótár és társalgó* címmel. Belső címoldalán *Hogy mondjuk oroszul? Magyar—orosz beszélgetések* volt olvasható. A kiadvány 156 oldal terjedelemben

szerkesztő és nyomdajelzés nélkül jelent meg. Az orosz kifejezéseket latin betűs átiratban közölte. A kiadvány, hasonlóan a már említett népszerű ROZSNYAI-kiadásokhoz, ugyancsak különböző csoportosításokban adta közre a beszélgetéseket.

Az első magyar—orosz szótár-kísérlet négy oldal terjedelemben, 620 szóval 1945 januárjában jelent meg Kispesten *A legszükségesebb orosz szavak jegyzéke* címmel. Alcíme: *Magyar betűkkel, kiejtés szerint.* Összeállította és a kiadásért felelős dr. FARAGÓ Ferenc. Ellenőrizte: Ladislaw BECK. Nyomdai impresszuma: Az orosz katonai parancsnokság engedélyével és védelme alatt kiadva. Thienschmiedt Hungária-nyomda. Kispest.

Ezzel a kis, pár lapos kiadvánnyal jelent meg tehát az *első magyarnyelvű magyar—orosz szótárunk felszabadulásunk alatt*, hivatalos ellenőrzés mellett hazánkban.

Felszabadulásunk utáni orosz—magyar és magyar—orosz szótárkiadványaink közül megemlítjük még az 1945 elején, Budapesten kiadott és a Szociáldemokrata Párt által terjesztett, 24 oldalas *Oroszul egy nap alatt* című kiadványt (Budapest, 1945, a Szociáldemokrata Párt Terézvárosi szervezetének kiadása. Ára 5 pengő.). Bevezette és összeállította dr. MAKAI Imre. Nyomták a Légrádi testvérek nyomdájában.

Mindkét kiadvány már az új orosz helyesírás szabályai szerint készült. Csak mindezek után indult meg a mai, magyar nyelvű orosz szótárkiadás!

TISZAY ANDOR

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Ezt a rovatot
Tolnai Gábornak hatvanadik születésnapjára ajánlják
a Magyar Könyvszemle szerkesztősége és munkatársai

Hoffhalter-problémák. MELIUS JUHÁSZ Péter *Az Szent Ianosnac tött ielenesnec igaz es iras szerint való magyarazasa* című művének címlapján „Varadon MDLXVIII" áll, de a nyomdász a nevét nem tüntette fel. A kötet tipográfiai sajátosságai túlnyomóan HOFFHALTER Rafaelre utalnak. Miután ő Váradot elhagyva 1567 tavaszától Gyulafehérvárott tevékenykedett és halála után nyomdája még 1569-ben is ott működött, a fenti hely és évszám meglehetősen problematikus. Ennek tulajdonítható, hogy a kérdés megoldását a szakirodalomban többen is, de egymástól merően eltérő módon keresték.

SZABÓ Károly (RMK I 69) összefoglalta a kötet megjelenési helyéről és évéről szóló korábbi tudósításokat. Eszerint SÁNDOR István *(Magyar Könyvesház,* Győr 1803, 3. l.) az önkényes címből következtethetően egy címlap nélküli példány nyomán — nyilván MELIUSnak a munka végén található zárósorainak 1566 szeptember 10-én Debrecenben kelt datálása alapján — 1566. évi debreceni kiadványnak közölte. SÁNDOR István még ugyanazon műve ugyanazon lapján — ez esetben feltehetően MELIUSnak a kötet elején álló Debrecen 1568. január 8-i keltezésű ajánlása alapján — 1568. évi debreceni kiadványként jelölte meg. NÉMET János *(Memoria typographiarum inclyti regni Hungariae.* Pestini 1818. 101.) ugyancsak 1568. évi debreceni kiadásról írt. BOD Péter pedig *(Magyar Athénas.* [Szeben] 1766, 173. l.) 1568 helyett nyilvánvaló sajtóhibából 1598. évre, de ugyancsak Debrecenbe helyezte a nyomtatás helyét.

SZABÓ Károly a nyomtatás helyét és évét a címlapról elfogadta. Ezek után a következőket írta: „a könyv meg nem nevezett nyomtatója kétségtelenül Hofhalter Rudolf, kinek atyja Rafael 1565-ben Váradon és Debreczenben is nyomdászkodott, s 1567-ben mint II. János király gyula-fejérvári nyomdásza halt el. Hofhalter Rudolf atyja halála után rövid ideig kezelte a gy.-fejérvári nyomdát."

KANYARÓ Ferenc *(Magy. Könyvszemle.* 1906, 295—297. l.) határozottan cáfolta SZABÓ véleményét. Érvelése során felemlítette, hogy HOFFHALTER Rudolf 1569 végéig Gyulafehérvárott élt és MELIUS a kötet elején álló előszavában HOFFHALTER Rafaelt „Rosszhalternek" csúfolja. Szerinte MELIUS Szent János jelenéseit magyarázó prédikációját TÖRÖK Mihály vagy nyomdájának valamelyik alkalmazottja készítette Váradon 1568-ban.

GULYÁS Pál *(A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 138—139. és 263. l.) HOFFHALTER Rudolffal kapcsolatban úgy vélte, hogy „minden valószínűség szerint ő volt az, aki a címlap állítása szerint Váradon, de kétségkívül a gyulafehérvári nyomda felszerelésével kinyomtatta Melius . . . munkáját, mely 1568. jan. 8. táján hagyta el a sajtót." Miután az idősebb HOFFHALTER 1568 elején még élt és a MELIUS kötetben szereplő iniciálék még az 1569 nyarán Gyulafehérvárott készült kiadványokban megtalálhatók, GULYÁS feltételezése szerint az ifjabb HOFFHALTER — az ekkor már az unitáriusokat szolgáló apja tudtával, vagy anélkül — Gyulafehérvárott nyomtatta ki MELIUS református felfogásban írt művét. A nyomtatást az unitáriusok előtt

titokban kellett tartani, és ezért még kapóra is jött MELIUS ajánlásának HOFFHALTERT csúfoló kitétele.

DÖRNYEI Sándor *(Magy. Könyvszle.* 1963. 361. l.) osztotta GULYÁSnak azt a véleményét, hogy a MELIUS-mű betűi és könyvdíszei a HOFFHALTER-műhelyből származnak, de valószínűtlennek tartotta, hogy azt hamis impresszummal tulajdonképpen Gyulafehérvárott nyomtatták. „Inkább gondolnék arra, hogy az idősebb Hoffhalter a Váradon berendezett nyomdát fiára bízta, amikor ő tovább ment Gyulafehérvárra. Így Hoffhalter Rudolf 1567-ben . . . az 1568 elején, tehát még Hoffhalter Rafael életében megjelent . . . Melius-művön ugyan . . . feltüntette a tényleges nyomtatási helyet, Váradot, de saját nevét itt . . . elhallgatta."

FITZ József *(A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története.* II. köt. Bp. 1967. 218. l.) ugyancsak elvetette GULYÁS gyulafehérvári hipotézisét és úgy vélte, mint egykor SZABÓ Károly, hogy a MELIUS-kötetet 1568-ban HOFFHALTER Rudolf Váradon nyomtatta.

NAGY Barna, aki e MELIUS-művel legutóbb behatóan foglalkozott *(Studia et Acta Ecclesiastica.* II. köt. Bp. 1967, 240—244. l.) ugyancsak HOFFHALTER Rudolfot jelölte meg annak előállítójaként, bár a nyomdász problémájával külön nem foglalkozott.

A fenti, egymásnak sokszor ellentmondó vélemények arra vezethetők vissza, hogy — amint ez a betűtípusok alapján megállapítható volt — a kötet fő része más nyomdában készült, mint az első és az utolsó ív. A fő rész valamennyi tipográfiai ismertetőjele a HOFFHALTER-műhelyre utal. MELIUS műve megírását, amint ez a zárósorokban olvasható, 1566 (a nyomtatásban sajtóhibából tévesen 1556) szeptember 10-én fejezte be Debrecenben. Joggal feltehető, hogy korábbi munkáihoz hasonlóan (pl. RMK I 58) ez is a megíratása utáni hónapokban került kinyomtatásra, vagyis 1566 végén vagy a következő év elején, HOFFHALTER Rafael váradi műhelyében. Ezért tartották e kötetet általában HOFFHALTER kiadványának.

A bevezető részeket (címlap, MELIUS ajánlása Debrecen 1568. január 8-i kelettel, *Az olvasóknak* és a könyv *Sommája),* valamint a kötet végén található sajtóhibajegyzéket ezzel szemben MELIUS 1568. január 8-i ajánlása után nyomtatták. Az ezekben található betűtípus pontosan megegyezik a debreceni műhelyben 1567-ben készült kiadványaiban (pl. RMK I 60) találhatóval. Miután TÖRÖK Mihály neve utoljára 1567-ben Debrecenben megjelent műveken (RMK I 60, II 104, 105) fordul elő, osztani lehet KANYARÓ fenti véleményét, hogy 1568-ban az ő betűivel vagy még TÖRÖK, vagy talán valaki más készítette, de nem az egész művet, mint KANYARÓ vélte, hanem csak a kötet első és utolsó ívét.

A fentiek alapján e kötet elkészülte úgy képzelhető el, hogy HOFFHALTER Rafael ugyan kinyomtatta ezt a református kiadványt, de megjelentetésére már nem került sor, mert 1567-ben felszerelésével együtt unitárius felfogású nyomtatványok előállítására Gyulafehérvárra távozott.

A kötet nyomdai kiállításának színvonala a többi HOFFHALTER-kiadványhoz viszonyítva alacsony: a sorok gyakran egyenetlenek, egyes betűk kisebb öbleit és hurkait a nyomdafesték sűrűn eltömte stb. A sajtóhibák száma is rendkívül magas, különösen a „V" ívtől. Ettől kezdve ugyanis — a korábbi 1—6 sajtóhibával szemben — ívenként 7—13 található. Hogy mindennek mi az oka, arra vonatkozóan — a mai ismeretek mellett — csak találgatásokba lehet bocsátkozni. Elképzelhető, hogy HOFFHALTER Rafael Gyulafehérvárra költözését előkészítendő még e MELIUS-kötet nyomdai munkálatai során elhagyta Váradot. Az is lehetséges, hogy az átköltözésig be akarták fejezni ezt a kiadványt és a sietség vezetett a nyomdai színvonal süllyedéséhez. A sajtóhibák hirtelen és nagymérvű növekedéséből a korrigálásban bekövetkezett változásra is lehet esetleg

következtetni; HOFFHALTERnek az unitáriusokhoz történt csatlakozása miatt MELIUS-szal vagy más korrektorral megromlott a kapcsolata?

Az így elkészült, de forgalomba nem hozott fő részhez MELIUS 1568 elején ajánlást írt. Ebben hálát ad Istennek, hogy „egy csöpp könyvünket sem hagyod elveszni" (2b lap). Ez nyilván e munkájának még 1566/7 fordulóján kinyomtatott íveire vonatkozik, amelyet mintegy két esztendővel később sikerült MELIUSnak végül is megjelentetnie. Ajánlása után következik *Az olvasóknak* címzett írása. Ebben MELIUS e munkájáról elmondja, hogy „Amaz Roszhalter Raphael pedig aki a szentháromságot megcsúfolta . . . tudatlanul megvesztegette és visszaforgatta, kit meg ujonnan megemendaltam" (5a lap). Valóban a kötet végén tíz lap terjedelemben a HOFFHALTER Rafael által készített fő részben fellelhető sajtóhibáknak alapos és rendkívül kiadós jegyzéke található. Így a két különböző nyomdásztól és mintegy két év különbséggel készült MELIUS-mű végül is megjelent.

*

Feltűnik a HOFFHALTER-nyomda történetével foglalkozónak, hogy Rudolf nem lépett Gyulafehérvárott apjának 1568 elején bekövetkezett halála után annak örökébe. Ehelyett egyetlen 1568. évi nyomtatványon (RMK II 111) Rafael özvegye, egy másikon a következő évben (RMK I 74) pedig Gregorius WAGNER neve szerepel, míg a többi gyulafehérvári kiadvány nyomdász-név feltüntetése nélkül jelent meg Rafael halála után. Váradon sem dolgozott Rudolf ezekben az években, amint ezt korábban feltételezték, de a fentiekben cáfolatot nyert. Ezek után nem látszik feleslegesnek ezek okát keresni, amihez azonban a HOFFHALTERek eddig alig tisztázott zürichi tartózkodásáig kell visszanyúlni.

Rafael származásáról ÖTVÖS János írt utoljára és legalaposabban *(A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1960—1961.* Debrecen 1962, 39. l.). Eszerint Poznań-ban született, 1525—30 körül, lengyel nemesi családból, mint Rafael SKRZETUSKI. Apja Joannes, anyja Margareta NINIENSKA, testvére pedig Martinus aranyműves, Georgius selyemfeldolgozó (serifex) és Anna volt. 1550 júniusában Rafael igazolást kért a poznańi tanácstól nemesi származásáról. Ennek alapján azt tételezték fel, hogy ennek birtokában indult el hazulról. Azonban a zürichi levéltárakban őrzött korabeli iratok alapján más, és az eddigi hiányos adatok helyett meglehetősen világos kép bontakozik ki. (Vö. *Gutenberg Jahrbuch 1970,* 225—229. l.)

Rafael útja szülővárosától Zürichig ismeretlen. SZENCZI MOLNÁR Albert — mintegy ötven évvel Rafael halála után — azt írta róla, hogy „Belga" (RMK III 1174 ajánlása). Ennek alapján feltételezhető, hogy Svájcba érkezése előtt Németalföldön is járt. Erről azonban bizonyíték vagy más adat ma nem ismeretes.

Az első dokumentum Rafael zürichi tartózkodásáról 1594. július 27-ről származik, amikor is a nagytemplomban esküvőjét tartotta Kathrin GÖLDLIvel. Neve már nem SKRZETUSKY, hanem HOFFHALTER. Ez határozott cáfolata a szakirodalomban időnként felmerült naív feltételezésnek, amely szerint ez utóbbi nevet csak későbbi bécsi tartózkodása során használta személye álcázására, amelyre a katolikus császárvárosban protestáns felfogása miatt kényszerült volna. Ezzel szemben némelyik bécsi kiadványában ő maga is SKRZETUSKYnak nevezte magát. A névváltoztatás magyarázata sokkal egyszerűbb: dél-németeknek roppant keményen csenghetett és szinte kimondhatatlan volt ez a lengyel szó. Új nevet választott ezért, amely valószínűleg arra utal, hogy „reményt tartó" (Hoffhalter), vagyis bízik Istenben. A Bécsben használt nyomdászjelvénye is erre utal. Ezen egy fa tövén a „spes" (remény) szó áll, míg a körirat szövege: „Omnia spe florent prospiciente Deo".

HOFFHALTER zürichi tartózkodásáról korábban nem álltak rendelkezésre biztos

adatok. Fia, Rudolf két nyomtatványában (RMK I 186 és 206) mint „Tigurinus", tehát zürichi születésű írta alá magát. A magyarországi származású Leo WEISZ volt, aki az erre vonatkozó adatokat a zürichi levéltárakban kikutatta, de ezeket — jóllehet ezt cikkeiben *(Neue Zürcher Zeitung* 1930. július 18. és 23.; 1417. és 1451. sz.) kilátásba helyezte — sajnálatos módon nem publikálta.

A HOFFHALTER család zürichi dokumentumai közül időrendben első a már említett házasság regisztrálása 1549. július 27-én. Rafael feleségét Kathrin GÖLDLInek hívták, akinek szülei Hektor GÖLDLI földbirtokos és Margaretha BRYNER voltak. Margaretha Brüggenből származott és a Zürich melletti Selnauban volt az ottani ciszterapácák főnöknője. A reformáció hatására elhagyta kolostorát és 1524 tájt férjhez ment az említett Hektor GÖLDLIhez.

A zürichi nagytemplom anyakönyveibe Rafael HOFFHALTER és Kathrin GÖLDLI két gyermekének keresztelését is bejegyezték: 1550. december 7-én Rudolf és 1552. július 15-én Maria. Tehát Rudolf joggal nevezte magát később „Tigurinus"-nak. Rudolf keresztszülei Rudolf GWALTER és Margaretha LAVATER, míg Máriáé Jakob STAMPFER és Anneli BRUNNER voltak. Margaretha LAVATER a neves reformátornak és a zürichi Grossmünster prédikátorának, Heinrich BULLINGERnek volt a lánya, akit Ludwig LAVATER vett nőül. Jakob STAMPFER aranyműves és éremkészítő volt.

1551. szeptember 2-án a zürichi tanács felvette a lakosok (Hintersäss) közé Rafael HOFFHALTER betűöntőt és mintametszőt. Feltehetően ehhez kellett az a nemességigazolás, amelyet 1550 nyarán szülővárosa tanácsától kapott. 1553. május 27-én ugyancsak a zürichi tanács írásban tanúsította, hogy Rafael SKRZETUSKY több éven át a városukban lakott, ahol megnősült és gyermekei is születtek. Ezt a bizonyítványt a nevezettnek szülővárosába „Posnonia in Polen" történő visszatérése céljából állították ki. (Logikus, hogy ezt az iratot, amellyel Lengyelországba akart hazatérni, eredeti lengyel nevére állították ki.) Azonban utazási terveit nem valósította meg, vagy hamarosan visszatért. Egy 1554. november 1-én Zürichben kelt okiratban ugyanis Elisabeth SCHNEEBERGER, aki Rafael háztartásában élt, HOFFHALTERnét és annak édesanyját, valamint Rafael tanoncát, Hans STURMot jelölte ki örököséül.

Az a körülmény, hogy HOFFHALTERnek saját háztartásában egy tanonc is lakott, arra enged következtetni, hogy Rafael a betűöntés és a mintametszés mesterségét önállóan űzte. Megerősíteni látszik ezt az is, hogy a neves és — Rudolf WYSSENBACH jelentéktelen műhelyétől eltekintve — egyetlen zürichi FROSCHAUER-nyomdának publikált iratai között HOFFHALTER neve sehol sem szerepel.

A BULLINGER és HOFFHALTER közötti komaság, amely Rudolf keresztelésével jött létre, megmagyarázza kettőjük kapcsolatát, amely már HUSZÁR Gál 1557. október 26-án kelt leveléből ismert volt (LAMPE, Friedrich Adolf: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania.* Trajecti ad Rhenum 1728. 115. l.). A kapcsolatot a két család később is fenntartotta, amelyet az a levél is bizonyít, amelyet HOFFHALTERné 1562. március 18-án Bécsből a moldvai hadjáratról BULLINGERnek írt (Zürich Staatsarchiv: Briefband E II 361, 279. l.).

Rafael HOFFHALTER nem sokkal Elisabeth SCHNEEBERGER említett végrendelete után elhagyta Zürichet és családjával Bécsbe költözött, ahol 1556. április 10-én három éves privilégiumot kapott könyvnyomtatásra, mintametszésre, papír- és könyvkereskedésre. Ezzel megkezdte nevezetes bécsi nyomdai tevékenységét, amelyet 1563 elején hagyott abba. Ekkor került Debrecenbe, majd Váradon át Gyulafehérvárra, ahol 1568 elején — állítólag a szentháromság ellenes kiadványain felbőszült reformátusok által agyonverve — meghalt. Családja osztozott hányatott sorsában.

Itt érkeztünk vissza a feljebb felvetett problémához, hogy miért nem lépett Rudolf már Gyulafehérvárott, nyomban apja halála után, az ő örökébe. A magyarázata ennek

nyilván az volt, hogy miután 1550-ben született, ekkor még kiskorú volt. A római jogban a betöltött 25. évvel vált az ember teljes jogúvá. A XVI. századi joggyakorlat alapján azonban már bizonyos esetekben, különösen örökölt iparnál, már a betöltött 21. évvel is jogilag nagykorúvá lehetett válni. 1571. szeptember 17-én BÁTHORI István — az előző évi speyeri cenzúrapátensre támaszkodva — rendeletileg megtiltotta az uralma alatt álló területen a protestáns kiadványok kinyomtatását. Ezért a kolozsvári, sőt a debreceni nyomda — legalábbis átmenetileg — világi tárgyú munkákat jelentetett meg. HOFFHALTER Rudolf, aki 1571 decemberében lett jogképes, ezek után az 1573—1574. években a Mura és Dráva vidékére áttelepülve Alsólindván és Nedelicen már önállóan dolgozott (vö. BORSA Gedeon: *Rodolphus Hoffhalters Typographie in der Gegend von Mur und Dran.* = *Vjestnik Bibliotekara Hrvatska 1968* (XIV), 26—32. l.). Itteni tevékenysége befejeztével egy darabig nem ismeretes tőle nyomtatvány. 1577-től azután Debrecenben jelentek meg ismét kiadványok az ő nevével, de már új és nem a HOFFHALTERek által korábban használt betűkkel.

A legutóbbi időkig ismeretlen volt, hogy mi történt a HOFFHALTERek nyomdai felszerelésével, hiszen Rudolf az apai örökségből, amelyet Alsólindván és Nedelicen még használt, egyedül a fametszetes családi címert vitte magával Debrecenbe, ahol 1586-ban bekövetkezett haláláig dolgozott. Az első nyomra a KULCSÁR-féle Postillában (RMKI 114) szereplő kis fametszet-sorozat vezetett (SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961, 88. l. és XXXIX. tábla 3—10. sz. kép.) Ennek több lapja ugyanis előfordul azon a magyar nyelvű falinaptáron, amelyet az 1606. évre Simon GRÜNGRAS (a kiadványon magyarra fordítva: Zöldfű Simon) Szebenben nyomtatott *(Revista Arhivelor* 1966 : 114, Gernot NUSSBÄCHER). Ugyanezek a fametszetek megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtár egyik erősen hiányos perikópás-könyvében is, amelyről ezek alapján SOLTÉSZ Zoltánné feltételezte, hogy a HOFFHALTER-műhely terméke. Miután a nyomtatás színvonala alacsonyabb a HOFFHALTER-kiadványokéban tapasztalhatónál, úgy gondolta, hogy e könyv HOFFHALTER Rafael halála után, 1569-ben Gyulafehérvárott jelenhetett meg *(Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1959.* 190—201. l.).

Azonban a kötetben előforduló fametszetek későbbi állapotot mutatnak, mint az említett KULCSÁR-féle *Postillában*, amelyet 1574-ben HOFFHALTER Alsólindván nyomtatott. Így a perikópás-könyv szükségszerűen ez után készült. A HOFFHALTER-féle műhely betűtípusait, valamint a többi könyvdísz többségét azután sikerült sorra megtalálni különböző szebeni kiadványokban. Ezek alapján megállapítható volt, hogy HOFFHALTER Rudolf felszerelése a Dráva és Mura vidékéről átkerült Szebenbe, ahol 1575-ben a város kezdeményezésére papírmalom mellett könyvnyomdát is létesítettek. A nagyhírű HOFFHALTER-féle műhely betűi és könyvdíszei azután a változó vezetés alatt álló szebeni nyomda használatában a XVII. században is még sokáig fellelhetők.

Az említett perikópás-könyv is Szebenben készült, ami megmagyarázza a kivitelnek a HOFFHALTERéknál jóval gyengébb nyomdai színvonalát. BOD Péter két kéziratos jegyzékében is összeírta BETHLEN Kata könyvtárának köteteit. Az 1747. évi katalógusban *(Erdélyi Múzeum.* 1907. 34. és 48. l.) egy ilyen perikópás-könyv Szeben 1595 megjelöléssel szerepel, míg az 1752-ben készült lista *(Erdélyi Múzeum.* 1912. 169. l.) az 1597-i évszámot tünteti fel. Ez utóbbit fogadta el SZABÓ Károly (RMK I 296), aki az időközben Nagyenyeden elpusztult könyvet már nem látta. Lehetséges tehát, hogy az Országos Széchényi Könyvtár RMK I 361a jelzetű kötete ebből a BOD által említett kiadásból való.

*

HOFFHALTER Rafael egyik legszebb és legnevezetesebb magyarországi kiadványa WERBŐCZY István *Tripartitumának* WERES Balázs által magyarra fordított kiadása, amely Debrecenben 1565-ben jelent meg (RMK I 56).

GULYÁS Pál *(A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 134. l.) és CSEKEY István *(Werbőczy és a magyar alkotmányjog.* Kolozsvár 1942. 58—59. l.) még felfigyeltek arra, hogy e nyomtatványból kétféle kiadás ismert. A részletesebb vizsgálat során azután kiderült, hogy a kötetnek mintegy egyharmada [$(:)_{2-5}$, D_{2+5}, T_{3+4}, V_1-Z_6, $Aa^6-Dd^6\,Ee^8$] kétféle szedésben maradt fenn. A SZABÓ Károly által leírt (RMK I 56). változatban (a továbbiakban A-változat) a $(:)\ _2{}^a$ lapon a királyi címer alatt sem ívjel, sem őrszó nem található, a másikban (a továbbiakban B-változat) ezzel szemben mindkettő szerepel. A D_2b lapon az őrszó az A-ban „Az mely", a B-ben csak „Az". A T_4b lap utolsó sora az A-ban „Tyzen nyolczadyk rezeben", a B-ben csak „rezeben". A V_1a lapon az őrszó az A-ban „onnat", a B-ben „onna". Az utolsó levélen az A-változatban, amint ezt SZABÓ Károly is leírta, a „Debrecenbe nyomtattatott Raphael Hoffhalter altal", a B-ben a HOFFHALTERek fametszetű címere alatt „Raphael Hoffhalter altal nyomtatta" szöveg áll (reprodukció: GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. XXXIX. t. SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961. XXXVII. t. FITZ József: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története.* II. Bp. 1967. 210. l.).

A fametszetek állapota azt mutatja, hogy a B-változat, amelynek kolofonjában a nyomtatás helye sem szerepel, később keletkezett. A városnév elhagyása arra utal, hogy a könyv új szedéssel történt kiegészítése nem Debrecenben, hanem máshol történt. Az újonnan szedett levélpárok, ill. ívek papírjában látható egyik címerpajzsos vízjel a HOFFHALTER-nyomda más kiadványaiban többször is előfordul. A legkorábbi ezek közül MELIUS Apokalipszis-magyarázata (RMK I 69), amelynek főrészét — amint erről e cikk elején szó volt — 1566 végén, ill. 1567 elején nyomtatta HOFFHALTER Rafael Váradon. E kötetben az „Ee" ívtől ugyanez a vízjel található. Érdekes módon a nem a HOFFHALTER-műhelyben, hanem debreceni betűkkel 1568 elején készült első és utolsó ívben így ugyancsak ez a vízjel található, nem különben több, Gyulafehérvárott 1568-ban megjelent HOFFHALTER-kiadványban (pl. RMK II 111). HOFFHALTER Rafael, akinek a nevével jelent meg a későbbi, B-változat, 1567-ben költözött Váradról Gyulafehérvárra, ahol 1568 elején halt meg. Így a Tripartitumnak e változata ezekben az években vagy Váradon, vagy Gyulafehérvárott készült.

A jelentős terjedelem ellenére a két változat közötti szövegbeli eltérés jelentéktelen, és nem lehet benne semmi olyan érdemi javítást sem találni, amellyel az új szedés indokolható lenne. Ezért arra lehet gondolni, hogy a még 1565-ben Debrecenben kinyomtatott és el nem adott ívek egy része tönkrement. Ezek pótlásával vált a megmaradt készlet értékesíthetővé.

BORSA GEDEON

Magyar krónika a régi magyar kalendáriumokban. A magyar nyelvű nyomtatott naptárak története külföldön: Krakkóban és Bécsben kezdődik.[1] SZÉKELY István, aki Krakkóban több művét is kinyomatta, valószínűleg már 1538 előtt is kiadott egy kalen-

[1] Nyomtatott naptárainkkal legrészletesebben eddig KOVÁCS Imre foglalkozott *Régi magyar kalendáriumaink 1711-ig* c. művében, amely év nélkül Debrecenben jelent meg 1932 és 1938 között, 63 lapnyi terjedelemben. Megállapításait a következőkben részben helyesbítjük, részben kiegészítjük, anélkül, hogy művére minduntalan utalnánk.

dáriumot, de erről biztos értesülésünk nincsen.[2] Az 1545. és 1550. évekből azonban fennmaradt egy kalendáriumának két példánya.[3] Ez nem hasonlít a későbbi, meghatározott évre szóló kalendáriumokhoz, mert valójában örökna ptár, azaz csízió, amely több évre is alkalmazható. Az év nélkül megjelent örökna ptár nyomtatási idejét csak a betűkészlete alapján lehetett hozzávetőlegesen meghatározni, és az, VARJAS Béla megállapítása szerint, az 1545—1550-ből ismert VIETOR-nyomtatványok sorába utalja.[4] Ehhez még megjegyezhetjük, hogy az örökna ptár régi, talán legelső tulajdonosa *A hus hagyatról való tábla* megfelelő soraihoz az 1550—1568. éveket jegyezte be.

A legrégibb évre szóló magyar naptárt, amelynek legalább emléke fennmaradt, 1557 végén egy ismeretlen bécsi nyomdász készítette az 1558. évre. Paul FABRICIUS bécsi udvari matematikus és csillagász ugyanis az 1558. január 1-én NÁDASDY Tamás nádorhoz írt levelében így panaszkodott az említett nyomdászra: *meam Ephemeridem et alienum prognosticon expressit Hungarice . . . prognosticon meum Hungaricum non prodierit.*[5]

A következő naptárakról is csak hírből tudunk. Az elsőnek emlékét, amit Magyarországon nyomtattak, egy múlt század végén kelt leírás[6] őrizte meg. Ezt a naptárt *Judicium* címmel Kolozsvárott nyomtatták az 1569. évre. A legrégibb reánk maradt, itthon nyomtatott *Kalendarium* pedig ugyancsak Kolozsvárott készült az 1573. évre.[7] Ezután egyre sűrűbben és egyre több helyen nyomtattak naptárt hazai nyomdáink, a XVI. században főként Bártfán, Debrecenben és Nagyszombatban.

Örökna ptárak, azaz csíziók természetesen ritkábban jelentek meg, mint az évre szóló kalendáriumok. A XVI. századból mindössze hét csíziót ismerünk — mind magyar nyelvű —, míg a kalendáriumok száma mintegy hatvan. 1601. és 1711. között pedig tíz csíziót és csaknem pontosan háromszáz kalendáriumot tartunk számon.[8] Ez a szám messze felülmúlja a más jellegű kiadványokét, és azt mutatja, hogy a naptárak a legkeresettebb és legelterjedtebb nyomtatványok voltak.

Tartalmuk a hónaptáblákon túl igen változatos. Főként e könyvecskék második fele, az *Ítélet* vagy *Prognosztikon* fejezetei érdekesek. Hazai szempontból különösen jelentősek a naptárt kísérő hónapversek és más rigmusok,[9] a *sokadalmak* vagyis vásárok helyének naptári felsorolása és a krónikák. A következőkben ez utóbbiakkal foglalkozunk.[10]

A naptárak krónikája a fontosnak tartott, főként hazai történeti események évenkénti tömör felsorolása. Legelőször az 1592-ben Debrecenben nyomtatott csízióban[11] jelenik meg *Ez világ teremtésétől fogván való rövid chronika* avagy *Némely meglett dolgoknak kijegyzése* címen, és megismétlődik egy 1593 és 1595 között megjelent kiadásban.[12]

[2] VARJAS Béla: *A magyar könyvkiadás kezdetei és a krakkói magyar nyelvű kiadványok = Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből* (Bp. 1969.) c. műben, 112—113. l.

[3] A kolozsvári egyetemi könyvtár csaknem ép példányának fényképe: OSZK, RMK I. 354.

[4] VARJAS Béla, i. h. 113. l.

[5] IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600.* (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai 4.) Bp. 1937. 42. l.

[6] *Erdélyi Múzeum* 1898, 58—59. l., KANYARÓ Ferenc

[7] RMK I. 93. — *Magy. Könyvszle* 1938. 160—162. l.

[8] Ezenkívül még mintegy 50—100 kalen dáriummal számolhatunk, amelyekből sem példány, sem töredék, sem említés nem maradt fenn.

[9] Ezeknek legnagyobb részét KOVÁCS Imre gyűjtötte össze és ismertette: *Régi magyar kalendáriumaink* 34—52. l.

[10] KOVÁCS Imre idézett műve 21—34. lapján foglalkozik e krónikákkal, de nem vette észre, hogy már a XVI. században megjelentek. Teljes terjedelmében közli (22—30. l.) az 1677-re nyomtatott lőcsei kalendárium *Magyar krónikáját.*

[11] RMK I. 251.

[12] *Orvosi Hetilap* 1963. 561—562. l.

Egészen 1613-ig sem a csízióban, sem a kalendáriumokban nem találkozunk a történelmi események hasonló felsorolásával.

Az 1613. évre ugyancsak Debrecenben nyomtatott naptárban[13] azután bővítve újra feltűnik a *Rövid chronika, világ teremtésétől fogva.* A nyomdász ennek szövegét a havi naptártáblák alatt szabadon maradt lapaljakon osztotta szét, és így a szöveg nagyon szétdarabolódott. Sajnos nem maradt fenn minden évre ép naptár, és így a krónika bővülését és elterjedését sem tudjuk egész pontosan nyomon követni, de látjuk, hogy az 1615. és az 1619. évre kiadott debreceni naptárakban[14] a *Világ teremtésétől fogva való rövid chronika* már önálló fejezetként jelenik meg a prognosztikon után. A kezdeményezés tehát kétségtelenül a debreceni nyomdáé. Ettől kezdve ez a rövid történelem, amely később a megfelelőbb *Magyar chronika* címet kapja, állandó része lesz a debreceni naptáraknak. Így meg van még az 1706. esztendőre kiadott debreceni naptárban[15] is, a prognosztikon után, a könyvecske végén.

A debreceni kezdeményezést — amennyire a fennmaradt naptárakból megállapítható — először a kassai nyomda vette át. Az 1618-ra kiadott kassai kalendárium[16] hónaptábláinak alján olvashatjuk a *Christus születése után löt dolgok*at. A következő években azután a kassai naptárakban is a prognosztikon végére kerül és a *Rövid magyar krónika*, majd a *Magyar krónika* címet kapja. Az utolsó kassai naptárt 1676-ból ismerjük.[17]

Bártfai naptárakat az 1621—1646 és az 1701—1710 közötti évekből ismerünk. Az 1621. évre nyomtatott kalendáriumban[18] a Prognosztikon végén található a *Rövid magyar chronika, mely ezelőtt való kalendáriumokba nem olvastatott.* Az utóbbi megjegyzés talán korábbi, ma már ismeretlen bártfai naptárakra vonatkozik.

A lőcsei naptárak sora a legteljesebb: 1626-tól 1709-ig csaknem minden évből ismerünk lőcsei kalendáriumot, és az 1627-re szólóban[19] a *Practica* után áll a *Rövid chronica Christus urunk születése után.* Feltehető, hogy ez már az előző évi kiadásban[20] is megvolt. Az 1708. éviben[21] még mindig megtaláljuk *Magyar chronika* címen.

A pápai nyomdából az 1624—1630. évi naptárak emléke [22] maradt fenn, példányt azonban csak az 1628-ra és 1629-re kiadottakból[23] ismerünk. Mindkettőben a hónaptáblák alatt folytatásokban olvashatjuk az *Urunk Christus születése után lött dolgok*at.

Kolozsvári kalendáriumok már 1616 és 1625 között is megjelentek, ezeket azonban csak említésekből[24] ismerjük. 1631—1652-ig, majd 1671 és 1711 között azután folytatódik soruk, és az 1632-re nyomtatottban[25] a prognosztikon után a *Krisztus urunk születése után való rövid krónikát* találjuk. Valószínű, hogy ez megvolt az 1631-re[26] vagy talán már a korábbi évekre kiadott naptárakban is.

A Pozsony megyei Tejfaluban 1638 és 1646-ra nyomtattak kalendáriumokat.[27] Ezekben a hónaptáblák alatt, cím nélkül olvasható a krónika.

[13] RMK I. 439.
[14] *Magy. Könyvszle* 1892/93, 224. l.; az OSZK példányának jelzete: RMK I.462a. — RMK I. 488.
[15] *Magy Könyvszle* 1879, 32. l., az OSZK példányának jelzete: RMK I. 1711/b.
[16] RMK I.481.
[17] A gyöngyösi Bajza József Műemlék Könyvtár unikuma.
[18] RMK I. 508.
[19] *Magy. Könyvszle* 1929. 98. l.
[20] *Magy. Könyvszle* 1883. 339. l.
[21] RMK I. 1745.
[22] *Századok* 1868, 318, 739—740. l.
[23] RMK I. 572. és 585.
[24] *Magy. Könyvszle* 1897, 181—182. l.
[25] RMK I. 621.
[26] RMK I.1791.
[27] RMK I. 685. *Magy. Könyvszle* 1897, 349. l. — OSZK Évk. 1960-ra, 177—178. l.

1641 és 1659 között a váradi nyomda is készített naptárakat. Lehet, hogy már az 1641. éviben[28] is megvolt a *Magyar chronika*, amit az 1643-iban[29] a jövendölések után és a *Sokadalmak* felsorolása előtt találunk, de a fennmaradt csekély töredékből erre nem lehet következtetni.

Összehasonlítás alapján sikerült megállapítani, hogy a váradi kalendáriumok sorába tartozik az a krónikatöredék is, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár RMK I. 1612/i jelzet alatt őriz.

Az ebben olvasható történelmi események az 1652. évre vonatkoznak, és azzal a töredék megszakad. Legkorábban tehát 1653-ra jelenhetett meg az a naptár, amelyhez a krónika tartozott és legkésőbb 1660-ra. Ebben az évben ugyanis a nyomdász, Szenci Kertész Ábrahám, Váradról Kolozsvárra menekült.[30] Az 1653. évi váradi kalendárium egy töredékét az Országos Széchényi Könyvtár őrzi,[31] de ennek krónikája nem egyezik a fentebb ismertetett töredékkel. A két emléket összehasonlítva azt találjuk, hogy az RMK I 1612/i jelzetű töredék E_{3b} és E_{4a} lapjának szedése megegyezik az 1653. évi naptár E_{5a} és E_{5b} lapjaiéval, a következő négy levélben azonban már eltérések vannak, és a meghatározandó töredéken minden három lappal előbb olvasható. Mindkét töredéken az 1647. év krónikájánál tévesen 2647 van szedve. A fentiekből következtetve valószínűbb, hogy az RMK I 1612/i jelzetű töredék nyomtatása 1654 és 1660 között történt. Ebből az időközből négy váradi naptár példánya ismeretes. Ezek az 1655., 1656., 1658. és 1659. évekre készültek.[32] Mindegyikből az egykori Erdélyi Múzeum gyűjteményében maradt fenn feltehetően ép példány. A gyűjtemény ma a kolozsvári egyetemi könyvtár része. Sajnos mikrofilm csak az 1655. évi naptárról[33] állt rendelkezésre. Ennek krónikájában az 1652. évi események, amelyek a meghatározandó töredékben az E_{6b} lap alján állnak, itt az E_{6b} felső részén olvashatók, és az E_{7a} lapon a krónika befejeződik. A hibás 2647-es évszám ebben is megtalálható. Ebből az összehasonlításból elég nagy valószínűséggel lehet tehát arra következtetni, hogy az OSZK RMK I 1612/i jelzetű töredéke egy 1654-re nyomtatott naptár része volt, amelyből egyébként példány nem maradt fenn. Az 1656., 1658. és 1659. évi kalendáriumok krónikájával való összevetés valószínűleg még szilárdabb megállapításhoz fog vezetni.

Különösen érdekes és figyelemreméltó a bécsi kalendáriumok krónikája, mert a máshol nyomtatott naptárakétól teljesen eltér. Az 1634—1657. évekre kiadott bécsi naptárak semmilyen formában sem szólnak történelmi eseményekről. 1658. és 1659. évre nyomtatott bécsi naptár pedig nem maradt reánk. A következő évre 1660-ra kiadott bécsi kalendáriumban[34] viszont már egy *Chronologia* folytatását olvashatjuk a prognosztikon után, amely az 1448—1464. évek eseményeire vonatkozik. Ez a szokásos *Magyar krónikák*tól főként abban tér el, hogy egy-egy év eseményeit sokkal bővebben adja elő. A következő ismert bécsi naptár 1662.[35] évre készült, és *Chronológiája* az 1526—1529. évek eseményeit, az 1665.[36] évi pedig az 1540—1543 évek történetét, továbbá az 1548—1549. és 1660. évre vonatkozó néhány tudósítást közli. Az 1666. év naptárában[37] azután a *Chronologia* cím helyén a *Magyar história* címet olvassuk, és a fejezet igen részletesen az

[28] OSzK, RMK I. 721a jelzetű töredék. Vö. *Magy. Könyvszle* 1930, 292. l.
[29] RMK I. 750.
[30] Az RMK I. 970. és 976., Szent Biblia címlapja alapján.
[31] Jelzete: RMK I. 881a.
[32] RMK I.907; *Magy. Könyvszle* 1880, 300. l., 1912, 55. l.; 1878, 273. l.
[33] RMK I. 907, OSZK FM 2/1122.
[34] RMK I. 953.
[35] RMK I. 985
[36] RMK I. 1020.
[37] RMK I. 1031.

1551. év magyar—török harcaival és várvívásaival foglalkozik. Ezzel meg is szűnik a Bécsben nyomtatott magyar naptárak sora.

A szokásos krónikák 1658-ban a nagyszombati,[38] 1672-ben a zsolnai, 1686-ban a csíki[39] és végül 1704-ben a komáromi[40] kalendáriumokban tűnnek fel, mindenütt a prognosztikon után, a könyvecske végén.

Az egyetlen, 1660-ra kiadott sárospataki és 1659-re kiadott kőszegi naptárakból[41] csonkaságuk miatt nem lehet megállapítani, hogy volt-e krónikájuk. A kőszegi naptár esetében azonban ezt okkal feltételezhetjük, minthogy a nyomdásznak, Wechelius Andrásnak elődje, Wechelius Zsigmond János Tejfaluban már korábban krónikás kalendáriumokat nyomtatott. Az 1632. évi egyetlen brassói,[42] az 1609 és 1642 között kiadott keresztúri és csepregi és az 1602 és 1608 között megjelent szebeni kalendáriumokban nem volt krónika.

A következőkben áttekintést adunk az 1602—1712. évekre kiadott magyar naptárakról. A feltüntetett évhatárok között nem minden évből ismerünk naptárt. A táblázat utolsó oszlopában az első ismert krónikás naptár éve van feltüntetve.

Bártfa	1621—1646, 1701—1710	1621
Bécs	1634, 1639—1666, 1674	1660
Brassó	1632	—
Csepreg l. Keresztúr		
Csíki klastrom	1686	1686
Debrecen	1605—1636, 1682—1688, 1698—1706	1613
Gyulafehérvár	1626	
Kassa	1611—1668, 1676	1618
Keresztúr és Csepreg	1609—1642	—
Kolozsvár	1616—1625, 1631—1652, 1671—1711	1632
Komárom	1704—1712	1704
Kőszeg	1659	?
Lőcse	1626—1709	1627
Nagyszombat	1603—1613, 1621—1622, 1658—1683	1658
Pápa	1624—1630	1628
Sárospatak	1660	?
Szeben	1602—1608, 1631, 1668	1668
Tejfalu	1638—1646	1638
Várad	1641—1659	1641
Zsolna	1672, 1686	1672

A kalendáriumok krónikájának tartalma igen változatos, és mint történelmi forrás is értékes. Anélkül, hogy az összes reánkmaradt krónikát évről évre összehasonlítottuk volna, kimondhatjuk, hogy nincs két teljesen azonos tartalmú krónika. A naptárnyomtatók hol elvettek valamit a korábbi szövegből, hol hozzáadtak. Általában a régebbi esztendőkre vonatkozó híradások egyre zsugorodtak, és a krónika elsősorban a közvetlenül

[38] RMK I. 931.
[39] RMK I. 1143. és 1347.
[40] OSzK: RMK I. 1692a. Fazakas József megállapította, hogy ez a naptár a címlap szerint Lőcsén, Brewer Sámuel nyomdájában készült, valójában azonban Töltési István nyomtatta Komáromban a lőcsei kalendárium mintájára. *Az OSZK Évkönyve.* 1963/64 129—130. l.
[41] RMK I. 967. és *Magy. Könyvszle* 1885, 91. l.
[42] *Magy. Könyvszle* 1879, 182. l.; 1898, 57. l.

elmúlt év eseményeivel bővült. A régi, emberöltőkkel korábbi híradások természetesen semmi újat nem tartalmaznak, hiszen ezeknek forrásai közismert kiadványok, Székely István és Heltai Gáspár krónikája stb. voltak. Mégsem érdektelen ezeket tanulmányozni, mert a szélesebb hazai olvasóközönség sok évtizeden át a magyar történelmet elsősorban ezekből ismerte. A történelemkutatás szempontjából is számottevő, jórészt még kiaknázatlan értéket jelentenek azok a tudósítások, amelyeket a naptárak szerkesztői vagy kiadói kortársaktól gyűjtöttek össze. Ezeknek értékelése csak az összes megmaradt naptár-krónika gondos vizsgálata által lehetséges, mert vannak olyan híradások, amelyek csak egyetlen egy krónikában olvashatók. Szemléltetésül idézünk belőlük néhány érdekes eseményt az 1620—1622. évekből.

„1620. 21. Maji. Lonai András kállai kapitányságában meghala. 11. Junii. Az Nyári István a kállai kapitányságba beszálla. . . . Dampiert Poson alatt . . . Rákóczi György megveré, magát is egy vámos-mikolai gyalog legény fültőn lövé, mely miatt meg is hala. 16. Octob. Farnosi János megadá urunknak (Bethlen Gábornak) Munkácsot. 4. Nov. Váczot az török megveszi Strucz Ferenc kapitányságában. 8. Nov. Fejérvárat és a szomszéd helyeken isszonyu földindulás volt."[43]

„1620. Szent Iván hava (junius) 10. Bethlen Gábor Kassáról kindulván Besztercebányára 3. órakor másodszor országgyűlésre bement . . . bemenetele alatt történék, hogy az ottvaló conrectort az ablakból kinézvén által lőtték. Az 18. nap: török követ Budáról 20. magával Besztercebányára az fölséges Bethlen Gáborhoz szép módjával és ékesen bement. Kisasszony hava (augusztus) 25. nap: Az fölséges Bethlen Gábor Besztercebányán magyar királlyá koronáztatik."[44]

„1621. 4. Apr. Szécsi György Filek várát megvevé. 9. Herencseni István Daróczival együtt . . . Rhedai Ferencet Filek táján betegen elfogák, és másodnap azon betegségében meghala. 8. Maji. Urunk őfelsége a Magyar Koronát Cassára hozá. 29. . . . Rhedai Ferenc eltemetteték. 1. Jul. Az Magyar Korona Ecsedbe viteték. 3. die az Palfi István hadát megverék, és magát is elfogák. 10. Az Bucquoi hadának a szinét Érsekujvár alatt megverék, és magát is megölék. 22. Az Ferdinánd császár hada Urunk előtt Érsekujvár alól elfuta, és őfelsége utána menvén, minden lövő szerszámit elnyeré, és magukban is nagy kárt tőn. 14. Sept. Nyári István az Szabolcs vármegyei főispánságra megesküve. 28. Herencseni István Filek várát Urunknak megadá . . ."[45]

„1622. 22. Febr. Az Magyar Koronát Ecsedből Cassara vivék. 3. Maii. Az mi kegyelmes urunknak keresztyén házastársa ez árnyék világból kiköltözék Colosvárat."[46] — „Nagy döghalál Magyar- és Erdélyországban."[47]

Hervay Ferenc

Adalékok a XVI. századi kolozsvári Donatus-kiadások történetéhez. Aelius Donatus ókorból örökölt grammatikájának a középkori iskolában két formája volt ismeretes. A népszerűbb és általánosan használt a kisebb, a *Donatus minor* a latin nyelvtan alaktanával, a nyolc beszédrész ragozásával, kérdés—felelet formában előadott szabályaival ismertette meg a tanulókat, amint azt hagyományos címe is jelez: *Donati de octo*

[43] *Debreceni kalendárium* 1624-re.
[44] *Lőcsei kalendárium* 1627-re.
[45] *Debreceni kalendárium* 1624-re.
[46] Uo.
[47] *Lőcsei kalendárium* 1629-re.

partibus orationis ars minor. A másik, a *Donatus maior* már két részből állott. A minor egy bővített változatával kezdődött, amihez a mai értelemben vett stilisztika járult a következő fejezetekben: *De barbarismo, De soloecismo, De ceteris vitiis, De metaplasmo, De schematibus, De tropis*. E klasszikus grammatikának a nyomtatott könyv korában sem szűnt meg hatóereje: a minor az elemi, a maior a gimnáziumi tanításban hosszú századokra a latin műveltség sok kiadást ért tankönyve maradt. A XV—XVI. század fordulójától azután egyre gyakrabban feltűnnek átdolgozott változatai. Iskolamesterek, nevesebb grammatikusok a saját tanítási gyakorlatuk alapján magyarázatokkal, később vulgáris nyelvű jelentésekkel, a paradigmák fordításaival bővítették az eredeti alapszöveget.

A magyar iskolák számára először budai könyvkereskedők külföldön a XVI. század elején nyomattak Donatusokat: Johannes Pap 1509-ben Velencében, majd Urbanus Kaym 1509-ben Nürnbergben és 1517-ben Strassburgban. De más külföldi kiadások is eljutottak a magyarországi tanulók kezébe. 1519-ben például Laurentius Wolff eperjesi skolamester végrendeletében 18 még ki nem fizetett Donatusról történik említés *(Magyar Könyvszemle*, 1911. 303. l.); 1583-ban pedig Johann Gallen kassai könyvkereskedő hagyatéki leltárába írtak össze 47 darab különféle Donatust, köztük német *(Lipscher Donat)* és cseh *(Drey bomisch Donat)* kiadásokat is (uo. 1895. 310—320. l.). A század közepétől azután már a magyarországi nyomdák is gyakran adták ki ezt a nélkülözhetetlen tankönyvet. Ezek egy jelentős részét a kolozsvári Heltai-műhelyből ismerjük. Szabó Károly a *Régi Magyar Könyvtár*ban leírta az 1554-i (RMK II 54), az 1565-i, illetve 1566-i (RMK II 95), egy 1559 és 1574 közé datálható évszám nélküli (RMK II 312), az 1581-i (RMK II 164) és 1583-i (RMK II 174) kiadásokat. Ezek mind a *Donatus minor* egy változata, Leonhard Kulmannnak először 1545-ben Frankfurtban megjelent kiadása nyomán készültek. Az 1565-i kiadás címlapján ugyan sajtó alá rendezőként a kolozsvári rektornak, Molnár Gergelynek neve szerepel; ez azonban csak annyit jelent, hogy az Molnár kolozsvári működése idején, több más tankönyvével együtt jelent meg. A korábbi kiadások szövege ebben is változatlanul található. Az utolsó eddig ismert kolozsvári XVI. századi *Donatus minor* 1600-ban került ki a sajtó alól; ez a végén a görög ábécével, egy verses imádsággal és a versbefoglalt iskolai rendtartással *(Leges scholasticae)* bővült (egyetlen példányát leírta Dankanits Ádám: *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. Kolozsvár, 1963. 107. l.).

A továbbiakban még három ismeretlen kiadás adatait, leírását fogom bemutatni. Ezeknek töredékeit a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy) első kötetének előkészítő munkálatai során határoztam meg. Közülük az első kettő a Kulmann-féle változatok sorozatához tartozik, míg a harmadik Molnár Gergely önálló, bővített átdolgozása.

1.

[Donatus Aelius: *De octo partibus orationis methodus*. Claudiopoli 1550—1554. Hoffgreff.]

[a—e] f + [?] = [48 + ?] fol. — 8°

RMNy 97

A kiadás könyvtáblából kiáztatott töredéke az Országos Széchényi Könyvtárban található. A betűtípusok tanúsága szerint kétségtelenül a kolozsvári műhelyben készült vízjel nélküli papíron. Külső kiállítása, szedéstükre első tekintetre is nagyon emlékeztet a Heltai—Hoffgreff-műhely első nyomtatványainak kiállítására. A töredék tartalmazza az f1—f4 leveleket; ezeken az *Exempla coniugationum* című fejezetből a harmadik és negyedik igeragozás paradigmái *(legere, audire)* olvashatók. Ugyanez a szövegrész az

1554-i kiadásban a H3^{v}—H8^{r}, az 1565-ben pedig a H6^{r}—I1^{r} lapokon található. Datálásához egyedül a többi kolozsvári kiadáshoz hasonlított szövegbeli eltérések adnak támpontot. E töredék szövege ugyanis valamennyinél rövidebb: hiányzik belőle a többi kiadásban megtalálható, apró típussal a főszöveg közé szedett jegyzet, megjegyzés. Ezenkívül más a fejezeteket részekre osztó alcímeknek is a szövege. Végül pedig az ívjelzésben mutatkozó, imént említett eltolódásból arra lehet következtetni, hogy az első hat íven levő szöveg valószínűleg rövidebb lehetett. Mindezek alapján e töredéket az 1554-i, eddig ismert első kolozsvári kiadás elé helyezve a Hoffgreff-műhely első négy évéből valónak állíthatjuk.

2.

[Donatus Aelius: *De octo partibus orationis methodus.* Claudiopoli 1591—1600. Typ. Heltai.]

[A] B [C—G] H = [64] fol. — 8°

RMNY 761

A hat levélből álló és a kiadás B és H ívéből származó töredék a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában található. Az egyes darabokon látható kézzel írt számozás tanúsága szerint a töredéket Toldy Ferenc áztatta ki könyvtáblából és összetartozónak gondolta Molnár Gergely alább leírt grammatikájának töredékeivel. A betűtípusoknak, egy S-iniciálénak és az utolsó levélen látható záródísznek tanúsága szerint ez is kétségtelenül a kolozsvári Heltai-nyomdából származik. A rajta levő szöveg első tekintetre teljesen megegyezik az 1600-i kolozsvári Donatus megfelelő részeivel. De mégsem azonos azzal, mert a sorvégek helyenként eltérnek és a szövegben több olyan nyomdai abbreviatura figyelhető meg, amelynek egy részét az 1600-i kiadás szedője feloldotta. Kétségtelen tehát, hogy más kiadással van dolgunk. A hozzávetőleges datáláshoz a legvalószínűbb támpontot a H8^{r} lapon a *Leges scholasticae* végén látható, fémből öntött záródísz nyújtja; ez az ismert kolozsvári nyomtatványokban 1591 és 1598 között fordul elő.

3.

[Molnár Gergely: *Elementa grammaticae latinae pro recta scholasticae juventutis institutione ex praecipuis grammaticorum praeceptis.* Claudiopoli 1577—1602. Typ. Heltai.]

[A—C] D × ? = [32 + ?] fol. — 8°

RMNy 628

E mű ma ismert levelei a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában találhatók. Toldy Ferenc áztatta ki őket könyvtáblából a fentebb második helyen leírt Donatus-töredékkel együtt. A betűtípusok és a papír vízjelének tanúsága szerint a kolozsvári Heltai-műhelyből származnak. Az összesen két, D1—D8 és D4—D5 levélpáron a Donatus-típusú grammatikák jellegzetes fejezeteinek a *De verbo*, a *De participio* és a *De adverbio* című eknek néhány részlete olvasható. A szöveg azonban nem a hagyományos *Donatus minor*ból való.

Az azonosítást nehezíti, hogy Molnár grammatikájának XVI. századi kiadásait nem ismerjük. Az első 1556-i adatát Szabó Károly (RMK II 72) a szakirodalomból Cornides Dániel és Josef Trausch nyomán közölte. Trausch szerint a szerkesztésben a kolozsvári iskola egy másik tanára, Johann Fämmich is részt vett. A kiadásra vonatkozó hagyományt megerősítik még az 1661-i sárospataki és az 1664-i szebeni kiadások előszavának adatai, valamint az 1602-i kiadásban olvasható három latin vers. Ezeknek szerzői ugyanis Szombathelyi Szele János, Thuri Pál és az imént említett Johann Fämmich a szerzőnek kortársai voltak. Molnár Gergely 1556-ban lett a kolozsvár[i]

iskola praeceptora és nagyon valószínű, hogy működését saját tankönyvének, más iskolában kialakított kézikönyvének kiadásával kezdte.

A legkorábbi példányból ismert kiadás a debreceni 1602-i; ezt ALVINCZI Péter rendezte sajtó alá és saját iskolai gyakorlata szerint átdolgozta, amint a címlap is elárulja: *nunc denuo excusa singulari studio et a plurimis mendis purgata et locupletata* (vö. Magyar Könyvszemle, 1943. 431. l.). Ha a két töredék levélpárt ezzel a kiadással összehasonlítjuk, kiderül, hogy ALVINCZI a *De verbo* részt átalakította, míg a másik kettőt változatlanul vette át. Molnár eredeti elrendezésében ugyanis a négy coniugationak hagyományos paradigmái *(amare, docere, legere, audire)* az igemódok és igeidők sorrendjében párhuzamosan találhatók. Ugyanez az 1602-i kiadásban a négy coniugatio szerint szétosztva, külön-külön kerül bemutatásra. ALVINCZI ugyanis az igeragozást magyar értelmezésekkel látta el, ami a szöveget tetemesen megduzzasztotta. Ezt a kisalakú könyvnek lapjain már nem lehetett az eredeti sorrendben áttekinthetően elrendezni. Ezért kellett a *De verbo* című rész szerkezetét átalakítania és a négy paradigmát különválasztania. A *De participio* és a *De adverbio* című fejezeteknél nincsenek magyar példák, és így azokban megmaradt a Molnár-féle eredeti elrendezés.

Mindebből az is következik, hogy a töredék datálásának legkésőbbi időpontja 1602 lehet. A legkorábbi évet viszont a D1—D8 levélpár papírján látható címeres vízjegy adja, amelyet BOGDÁN István megállapítása szerint 1577-ben kezdtek a kolozsvári papírmalomban alkalmazni (vö *Papíripar* 1959. 70—73. l.).

A hazai iskolai latin tanításnak figyelemreméltó állomása volt MOLNÁR Gergely Donatuson alapuló, de saját módszeréhez alakított nyelvtana. Népszerűségét mutatja, hogy az ALVINCZI-féle verziója a XVII—XVIII. században számtalan kiadást ért meg és még a múlt század első felében is tankönyvként használták. A régi könyvjegyzékekben egtöbbször csak *compendium*nak nevezik. Az 1583-i GALLEN-féle könyvárusi raktár-egyzékben pedig ebből a grammatikából van a legtöbb: összesen 207 példány.

HOLL BÉLA

Ismeretlen régi kassai magyar nyelvű nyomtatványok. Néhány évvel ezelőtt egy antikváriumban vásárolt latin nyelvű könyv: Fridericus BALDUINUSnak PÁZMÁNY *Kalauzára* válaszul írt *Phosphorus veri Catholicismi* (Wittenberg 1626) c. műve kötéstáblájában régi nyomtatványokat találtam. A kiáztatott nyomtatványokat négy csoportba lehet sorolni: 1. ILOSVAI Péter *Toldi*jának 1620-ban Kassán nyomtatott latin címlapja, s kétlapnyi töredék ugyanebből az eddig ismeretlen kiadásból. 2. Eddig ismeretlen négy lap *Leucippe és Clytophon* széphistóriájából, amelyek érdekes módon egészítik ki a FRAKNÓI Vilmos által közel száz éve felfedezett töredéket: két lap közvetlenül az előtte álló, kettő pedig az utána következő szöveget tartalmazza, tehát ugyanabból az ívből valók (az őrszók megegyeznek). 3. Négy lapnyi töredék ILLYEFALVI Istvánnak Jephtáról szóló széphistóriájából, amelynek szövege megegyezik az eddig ismert kiadásokéval. 4. Nyolc lapnyi töredék egy munkából, amely az előfejben a *De dieta in specie* címet viseli. Ez utóbbival itt részletesebben nem foglalkozunk. Mind a négy nyomtatvány — a betűtípusok tanúsága szerint — a kassai nyomdából származik. Ezek közül csak a *Toldi* címlapján található évszám: 1620. Feltehető, hogy a másik három kiadvány is hozzávetőleg ez idő tájt készült. A két széphistóriából ugyanazok a lapok két példányban, egy pedig három példányban is megvannak, ami bizonyára azzal magyarázható, hogy a wittenbergi könyv bekötéséhez nem régebbi könyvet, hanem a nyomdában fennmaradt, különböző, hányódó nyomtatott leveleket használtak fel. A továbbiakban részletesebben megvizsgáljuk a most előkerült régi magyar irodalmi szövegeket.

Toldi Miklós históriáját Ilosvai Péter (egy ideig nagyidai tanító) az utolsó strófa tanúsága szerint még 1574-ben írta, de eddig ismert kiadásai közül a legrégebbi (lőcsei = RMK I 581) is kilenc évvel újabb a most megtalált töredéknél, s amint az összehasonlításból kitűnik, ez kevésbé romlott szöveget őriz. Hazai szempontból érdekessége a szövegnek az is, hogy közvetlenül Nagyida mellett nyomtatták, s ez egyúttal azt is igazolja, hogy Festus János kassai nyomdájának ebben az időben több terméke is volt. (Szabó Károly bibliográfiája 1620-ból csak két kassai nyomtatványt tart nyilván.) Az itt előkerült részletet a *Régi Magyar Költők Tára* (Budapest 1883) IV. kötetében kiadott szöveggel és jegyzetekkel vetettük egybe. A kassai, latin nyelvű címlap eddig teljesen ismeretlen volt, míg a széphistória-töredéknek csak néhány kifejezése tér el a RMKT IV. kötetének 245—247. lapjain (141—212. sorok) közölt szövegtől. Az eltérő részeket tartalmazó sorokat közöljük:

142. Erős cseh vitézzel ottan *szembe* méne
153. Tied leszen vitéz magammal apródságra
157. Királynak *ez dolog adaték tudtára*
166. Az bálványimádás *immár megszünt vala*
168. *Utolsó böcsület a(zza)l adatott vala*
169. Tisztesség *adassék minden személyeknek*
177. *Mayd* minden házait asszony fel czifrázá
180. Azon *szép* oroszlány arannyal írva vala
192. Buda piaczara Tholdi *czonczekust* ugrek
195. *Buda városában eyel ott budosék*
196. *És egy lakatoshoz ő buaban belépék*
203. Lakatos *ije(de) onnet* el kifuta
204. *Veszekedik* Tholdi azonba meg virrada

A különálló címlap szövege:

Insignia duella et res gestae fortissimi athletae Nicolai Tholdi de Nagyfalu per Petrum Ilosvanum olim concinnatae Mag: Domino Stephano Pereny Com. Comitatus de Ugocsa oblatae, ac N. Domini Ioannis Gaspar de Gyula kuta, S....SS: D.D. Hungariae (Transil)vaniae Q; Principis Au..... necnon iudicis Regii sedis ....calis Maros praestanti ....cura impensa impressae Casso Viae per Ioannem Festum Anno Domini, 1620.

A címlap megrongálódott, a kipontozott részek hiányoznak, a szövegben a zárójelbe tett részek olvashatatlanok. A címlap egyik érdekessége, hogy a latin nyelvű ajánlás egy része (Pereny Istvánnak) kiolvasható a magyar versfőkből, de itt újabb nevekkel is kiegészül.A szedéstükör szélessége 113 mm., hossza: 153 mm, megegyezik a *Jephta-história* szedéstükrének méreteivel. A *Toldi* szövegéből összesen 72 verssort találtunk meg, de az alsó sorok annyira megrongálódtak, hogy nem alkalmasak összehasonlításra. Szilády Áron a RMKT IV. kötetében a széphistória nyomtatott kiadásait egybeveti egy másik változattal, Petrovai Miklósnak „1670. év tájáról származó" kéziratos másolatával.[1] Az eltérő részekből megállapítható, hogy a kassai nyomtatvány sokkal közelebb áll a lőcseihez, mint Petrovai másolatához, de néhány kifejezése mindkettőtől különbözik.

Véleményünk szerint tévedett Szilády, amikor Petrovai másolatát „eredetibb"-nek mondta a lőcsei kiadásnál, s a legtöbb vitás esetben ezt a szöveget közölte, mert a nyomtatott szövegek változatai verstani szempontból jobbak. Pl. a 157. sor itt közölt változatát találjuk a lőcsei nyomtatványban is, Szilády azonban Petrovai alapján így „javítja": „Imé az királynak ebben hír lött vala", s így került bele az újabb kiadásokba is. (Véleményünk szerint felül kellene vizsgálni Szilády korrigálásait, mert a nyomtatott szövegek szebbek, s feltehetően kevésbé romlottak.) A 153. sor utolsó szavát az eddigi vál

[1] RMKT IV. 362—380.

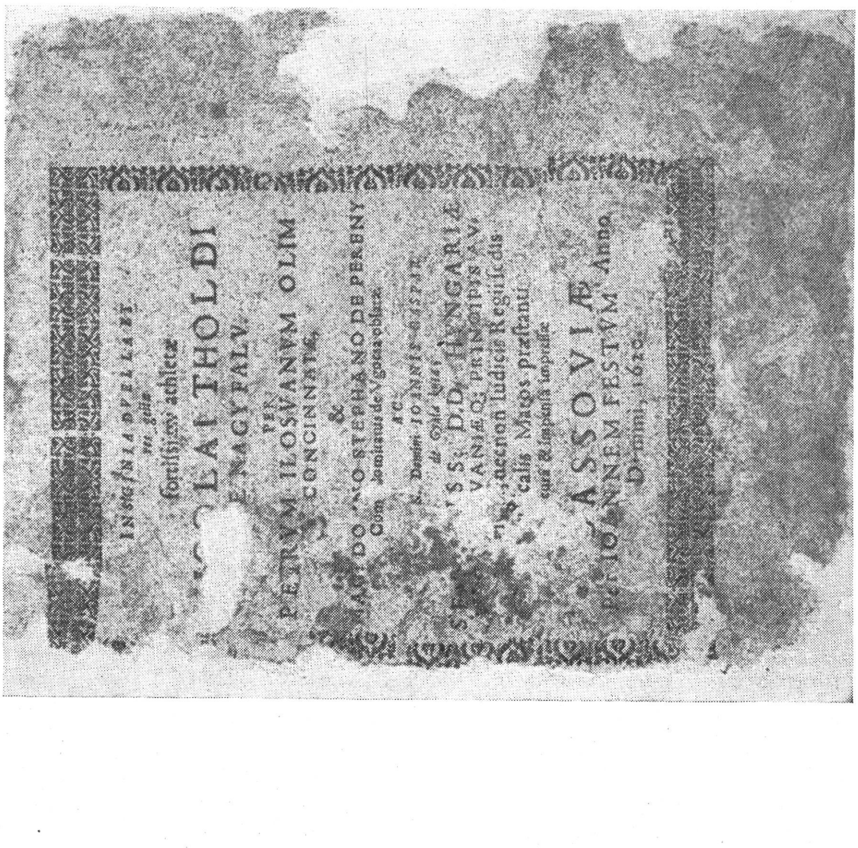

INSIGNIA DVELLA ET
res gestæ
fortissimi athletæ
…LAI THOLDI
…E NAGYFALV.
PER
PETRVM ILOSVANVM OLIM
CONCINNATÆ,
&
…DO… STEPHANO DE PERENY
Com… Comitatus de Vgotsa oblatæ.
AC
… Domini IOANNIS GASPAR
de Gyula …
… SS: D.D. HVNGARIÆ
… VANIÆQ; PRINCIPIS AV…
…, necnon Iudicis Regii sedis
… calis Marps præstanti
curâ & impensâ impressæ
ASSOVIÆ
Per IOANNEM FESTVM Anno
Domini, 1620.

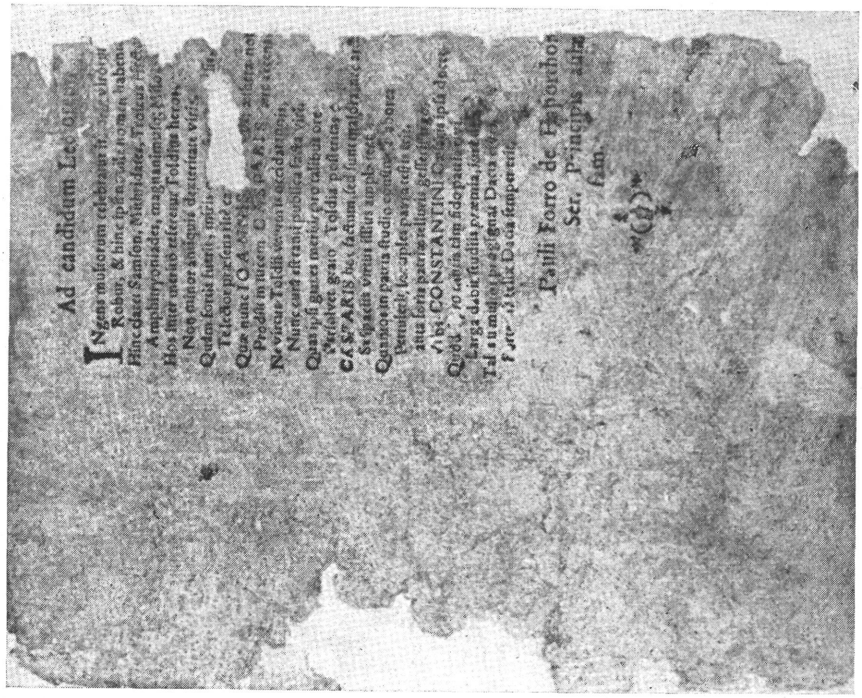

Ad candidum Leo…
INgens multorum celebratur … virorum
Robur, & hinc ipsi … nomen habent.
Hinc clarus Samson, Mithridates, Troilus …
Amphitryoniades, magnanimusq; Milo …
Hos inter meritò refertur Toldius heros,
Non minor antiquis dexteritate viris.
Quàm fortis fuerit, miris …
Te lector præsens …
Quæ nunc IOA…
Prodit in lucem …
Ne virtus Toldii …
Nunc curâ … publica facta viri.
Quas ipsi grates meritò pro talibus ore
Persolvet grato Toldia posteritas …
CASPARIS hoc factum, …
Sed spectis virtus illius ampla …
Quantos in patria studio …
Pertulerit, …
… CONSTANTINI …
Quod …
Larga dabit studiis præmia, …
Tal… multos progignat Dacia …
… felix Dacia semper erit.

Pauli Forro de H…
Ser. Principis aulæ
fam.

tozatok szerint így írták: „apródsága", a kassai változat nyilvánvalóan jobb, mert a kegyelemért könyörgő cseh bajnok magát és vitézeit bizonyára „apródságra" ajánlotta Toldinak. A legjelentősebb eltérést a 192. sorban találjuk, s erről már SZILÁDY is megjegyezte, hogy a kiadásokban „ezen közben" áll, s elsősorban a szótagszám miatt fogadja el PETROVAI szövegét: „Buda piacára Tholdi csöndülést ugrék". A pontosan olvasható „czonczekus" jelentését nem találjuk a Pozsonyban rendelkezésünkre álló könyvekben, de valakinek bizonyára sikerül majd megfejtenie.[2]

*

A TATIOSZ görög író regénye alapján készült magyar széphistóriának: *Leucippe és Clytophon* már a harmadik, eddig ismeretlen töredékét találtuk meg. A *Magyar Könyvszemle* 1964. évfolyamában SÁNDOR István tett közzé egy általa felfedezett részletet a széphistóriának eddig ismeretlen kiadásából,[3] a mienk azonban nem ezzel van kapcsolatban, hanem az Országos Széchényi Könyvtárban RMK I. 1591/a jelzéssel nyilvántartott nyomtatványtöredékkel.[4] Nemcsak a betűk azonosak, hanem a mi nyomtatványunk 2. lapján álló őrszó: „Bika" egyúttal az ottani töredék első szava, a könyvtári töredék utolsó őrszava pedig az általunk talált másik levél első szavával azonos. A Széchényi Könyvtárban őrzött részlet tehát pontosan azonos az általunk talált két levél közt hiányzó szöveggel. A mi töredékünk azért is értékes, mert az egész mű bevezetését s elejét tartalmazza.

Liber primus

Olvastunk már sok fele írásokat,
Hadakozásokrol írt bő Cronikakat
És szerelmesek köszt történt példakat
Socképpen sokakra folyt s ment nyavalyákat.

Meg győz mindent mint mondgyak az szerelem,
Nincz mert el löt nilában engedelem,
Rabyava lész mind szegény s fejedelem,
Ellent nem ál neki ez sem értelem.

Erőt, eszet, elmét mert mind fellyül mul,
Valakikben merghe hevének indul,
Eget ő tüzevel kimilletlen dul,
Mint Vitéz törében bölczi az képpen hul.

Sok uta és modgya vagyon rendében
Kit mint s mikor banczon megh életében
Mérges titkos nilát visel tegzében,
Kit megh löhet bolgast szerez ezekben.

Itiletet azért akar ki tehet,
Hogy rossz embert szerelem nem illethet,
Egyebet mert nem is gyönyörkötethet,
Hanem czak az ki eszével bövölködhet.

Sok jószágval kel birni bövelkedni,
Az szerelmet ki akarja követni,
Jó izivel hogy ha akar megh telni,
Moddal kezdöt dolganak megh felelni.

[2] A szöveg értelme alapján itt egyszersmind, ill. ezzel rokon értelmű szónak kellene állnia.

[3] SÁNDOR István, i. h. 354—362. l.

[4] Kiadta DÉZSI Lajos: *Leucippe és Clitophon széphistóriája* Bp. 1906.

Tökelletes hivsegh s alhatatosságh
Igaz szü vigyázás szorgalmatosság
Jozan elme felelem közt bátorság
Hasznal ebbe gyakor rövid álnokság.

Ezt Clytophon görög ifju példaja
Ez enekben minekünk megh mutattya
Szerelemnek hogy jo modgyat elö számlallya,
Kinek rendit Tatius imigy iria.

Az Assyriabeli Tenger mellett
Phaenicianak ö várasa közöt,
Sydon váras legh szebben épétetet
Adot Thebánusoknak eredetet.

Köszönetit Sostrates Hyppiasnak
Irja, mint szerelmes Attyafianak
Kiván minden jot ő tellyes hazának
Egésseget magának mint battyanak.

Tráciajaknak ellenünk hada
Neminemü okbol reánk támada
Ki hazankot miért hogy el folyatta,
Hozzád folyamodnom most szükseg adta.

Küldöm hozzád leányomat Leucippet
Panthiat szerelmes felesegemet
Migh véghöz vihettyük békessegünket
Viseld gondgyat kérlek vöd fel ügünket.

Hogy az levelet attyam el olvasa
Az tengerhöz mene ot nem mulata
Nagy sok leánt szolgát házához hoza,
Kit Sostrates leányaval küldöt vala.

Asszonyok közt egy nagy szép asszont látek
Ruhajaban frisnek gazdagnak láczek
Mellete egy igen szép szüzet látek
Kinek ő szepsege szivemben ötlek.

Annak kemény de nyajas tekintete
Haja sárga fekete szemöldöke
Teste feyer bársony szinő szép képe
Piroslik ugy mintha volna megh festve.

Mihent látam én ottan el ajulek
Szépsege tükörnel ekesbnek tetzek
Szemei miat lelkem megh sebheték
Mint egy eghő tüztül ugy fel geriedek.

Reszket szivem reá valo nésztemben
Szegénylem (!) hogy estem már szerelemben
Nem jelentem titkolom ezt szivemben,
Szemeim másra fordítom nesztemben.

Két szép kikelö rev vagyon mellete
Kiben mindenkor tenger czendessege
Telben, nyárban hajoknak ki menese
Vagyon nagy bekesseges ki kelese.

Ot az vi magát ket fele szakaztya
Mely Várásnak reveit megh mutattya,
Kiknek nem kü'ömben vagyon állása
Mint ha közel löt volna alkutása.

Rayta sokat haboktul hányattatvan
Az tengeren igen sokat buydosvan
Az szelektül váras alá hányatvan
Aster isten asszonynak és áldozvan.

Phaeniciaiak ez isten asszonynak
Gyakor áldozatokot szolgáltatnak
Enis hogy már mentsegem löt magamnak
Könyörgek szolgálvan az áldozatnak.

Veget vetven ot az tiszteletöknek
Az város szépseget nézni ki menek,
Nagy sok szép ajándékokra találek
Kiket Aster istennek vinni látek.

Találek mentemben egy írt táblara,
Kin az földnek megh tetzék ő állasa
Körüle az tengernek is folyása,
Ilyen volt az táblanak formálása.

Europa az táblan vala ki festve,
Phaeniciai tenger ő mellette
Sydon városnakis ő ekessege,
Egy nagy rétsegh mellete ki jegyezve.

Nagy sok leánzo az rétön vala
Az tengerben egy Bika láczik vala
..... Bika

Történek azonban hogy Sostratestöl
Az kit mondék én Attyámnak Battyatol
Követek jövenek Bizanciumbol
Akarattyat igy ertök irásából.

De hogy reá nézni nem igyekezem
Szemeimben szépsegetül gyözetem
Eöt szemlelni gyakran kenszeríttetem,
Hatalmaval rabképpen kötöztetem.

Mert mint egy lancz az szépsegnek hatalma
Az embert magahoz kapczollya haytia
Elmeiet és szüvét ugy altal hattya,
Minden fölöt hogy czak magat ohaytia.

Az partrol asszonyok hogy bejövenek
Szállasok attyámtul szerzettettenek
Fele házunk nékik engettettenek
Végre vaczoralnya bejövenek.

Kettöt közzülönk attyam el röndöle
Engem aztal középben helyheztete,
Az leányokat ellenben telepíte.

Ez rend tartást ott én igen javallam
Attyamot érte czokolni akarám
Örömemben ölelgetni kivánám,
Hogy az szép leánt ellemben ülni látám.

Bizonságul én ebben Istent vetem
Hogy nem tudom vaczoran ot mit öttem
Czak almomban mindent mivelni véltem
Fejem haytvan titkon az leánt szömleltem.

Az vaczora tülönk hogy vegéztetek
Egy ifiu egy lantal közénkben lépek
Töle mindenikünk vigaztaltaték
Végre tőle egy szép ének kezdeték.

Apollo Daphnet miképpen siratta
Hogy futtaban Laurussa tűnni látta
Kergetésével kit sokka fáraszta
Szerelmere de föld (!) nem gyulazthata.

Az el változot Laurust végre fogha,
Annak gyönge agait le vagdala
Koszorut magának abbol czinala
Vigaztalasara fejeben nyoma.
Fel...

(A 17. és az utolsó előtti strófában felkiáltójellel figyelmeztettünk a nyomdahibára, az értelem „szegénylem" helyett szégyenlem, „föld" helyett pedig föl szót kíván.) Az első lapon felül hosszúkás, csattszerű díszítés, alul pedig az ívet jelző A betű található, a szöveget kezdő O betű iniciálé-díszítésben és nagyításban olvasható. Az egyes strófákat a nyomdász úgy különíti el egymástól, hogy az első sort bal oldalon kijjebb szedi. A szerelem hatalmáról megjavító, erejéről való elmélkedés a mű bevezetésében a reneszánsz költők verseire, így Balassi Bálintéra is emlékeztet.

*

A harmadik nyomtatványtöredék nyilvánvalóan Illyefalvi Istvánnak *Jephta sive Tragoedia Jephte* című széphistóriájából való, amelyben Buchanan angol író bibliai tárgyú tragédiáját dolgozta át magyarra. Már régebben is felhívtuk a figyelmet arra, hogy e mű egyes részei, szóképei megegyeznek Balassi költészetének bizonyos tipikus motívumaival.[5] Ha ehhez hozzátesszük azt, hogy Balassi is fordította Buchanannak ezt a tragédiáját, s a 19-es sorokban néhol belső rímek is emlékeztetnek a Balassi-strófára, akkor megállapíthatjuk, hogy e széphistória keletkezésében az ő költészetének is szerepe volt, s Illyefalvi valószínűleg egyike a tehetségesebb Balassi-tanítványoknak. Töredékünk a széphistória első részének 5 utolsó és második részének első 42 strófáját tartalmazza (C2 és C3 jelzésű leveleket). A Júliának könyörgő Balassira emlékeztet pl. Iphis anyjának férjéhez szóló esdeklése:

Ha tenéked nem kell, ha sárkánya löttél, nékem édes gyermekem,
Az tennen véredet, ha te megutáltad, nékem mégis szerelmem,
Ha te megdühödtél akar csak énnékem engedd meg had szeressem.

Csanda Sándor

Neue Beiträge über das Druckwerk „Török császárok krónikája". Gelegentlich der Ordnungsarbeiten des alten Schäßburger Stadtarchivs, das sich im Kronstädter Staatsarchiv befindet, wurden im Februar 1965 in den Einbänden von alten Stadtrechnungen aus den Jahren 1608 und 1611—1615 Überreste verschiedener alter und zum größten Teil unbekannter Hermannstädter Drucke aus der Zeit um 1600 gefunden und ausgelöst. Über die ersten Forschungsergebnisse berichteten wir in der Lokal-

[5] Csanda Sándor: *A XVI. századi magyar és a szlovák irodalom új értékei a Fanchali Jób-kódexben.* = *Valóság és illúzió.* Bratislava 1962. 140—141. l.

presse[1] Dort behandelten wir den Wandkalender für 1602 und die buchförmigen Kalender für 1606, 1607 und 1608. Ein weiterer ausführlicher Artikel berichtete dann über die folgenden Forschungen, durch die auch das älteste der gefundenen Druckwerke — ein historisches Poem in ungarischer Sprache aus 1597 — und die Verzierungen des Wandkalenders aus 1602 näher bestimmt werden konnten.[2] Schließlich wurde ein ausführlicherer Artikel über die aufgefundenen Druckwerke veröffentlicht, um die Funde weiteren wissenschaftlichen Kreisen zugänglich zu machen.[3]

Wir wollen in dieser Arbeit näher auf das Fragment des historischen Poems aus 1597 eingehen. Wir konnten inzwischen feststellen, daß dies Poem nicht vollständig unbekannt ist, wie wir ursprünglich annahmen.[4]

Erstmalig hat Imre LUKINICH einen Teil des Poems — ebenfalls aus alten Einbänden ausgelöst — veröffentlicht, das Druckwerk als Erzeugnis der Klausenburger Druckerei bezeichnet und es János BARANYAI DECSI CZIMOR zugeschrieben.[5] Im Jahre 1907 veröffentlichte Zoltán KÖBLÖS den unvollständig erhaltenen Text des letzten Blattes des Poems, das auch er als Klausenburger Druck bezeichnet.[6] Zuletzt hat — unserer Kenntnis nach — den ganzen bisher erhaltenen Text, mit einer kritischen Analyse versehen, Béla STOLL veröffentlicht.[7]

Unser Fund enthält die vollständig erhaltenen Bogen C, D und E. Damit ergänzt er den bisher bekannten Text um die bisher ganz fehlenden Blätter C_3, C_4 und D_3, dann um die untersten vier Zeilen der Blätter C_1 D_1, die fehlenden Stellen von Blatt D_2 recto und die fehlende Hälfte von Blatt D_3. Da durch diese Ergänzungen die von STOLL veröffentlichte Fassung in ihrem zweiten Teil nun vollständig und sicher ist, bringen wir diesen zweiten Teil (bei STOLL Strophe 127—282, Zeile 379—846) in der Beilage in Abschrift.

Zur Transkription des gedruckten Textes wollen wir Folgendes bemerken:
„ß" im Druck wurde als „sz" wiedergegeben.
Die Umlaute $\overset{e}{o}$, $\overset{e}{u}$ wurden mit „ö" und „ü" wiedergegeben.

Sehr selten kommen im Druck Akzente vor. Sie wurden bei „é" als „é" wiedergegeben, bei den andern Selbstlauten als „á", „ó", „ú".

[1] Gernot NUSSBÄCHER: *XVII. századi naptárak a brassói állami levéltárban.* = *Új idő.* (Kronstadt) III. Nr. 105. 25. Februar 1965, S. 4. idem, Entdeckungen im Staatsarchiv: *Die ältesten Kalenderdrucke.* = *Volkszeitung.* (Kronstadt) IX. Nr. 525. 9. April 1965, S. 3; idem, *Cele mai vechi calendare din Transilvania.* Descoperiri importante cu privire la activitatea tipografiei din Sibiu, în secolele XVI si XVII.= *Drum Nou.* (Kronstadt) XXIII. Nr. 6816 1. Dezember 1966. S. 3.

[2] G. NUSSBÄCHER: *Die ältesten Kalender. Hermannstädter Drucke aus der Zeit um 1600 entdeckt.* = *Neuer Weg.* (Bukarest) XVII. Nr. 4994. 21. Mai 1965.

[3] G. NUSSBÄCHER: *Tipărituri sibiene necunoscute de pe la 1600.* = *Revista Arhivelor.* (Bukarest) IX. Nr. 1/1966. S. 113—118.

[4] Für die entsprechenden Literaturhinweise sprechen wir auch an dieser Stelle Herrn Universitätsprofessor Dr. JAKÓ Zsigmond aus Klausenburg, der unsere Arbeit mit Interesse verfolgt und unterstütztthat, unseren herzlichen Dank aus.

[5] *Kalazantinum.* Jahrg. 1898—1899. S. 80—82 u. 96—97. Ohne die Arbeit von LUKINICH zu kennen, gelangte unsere Kollegin, Frl. Anna KORODI vom Kronstädter Staatsarchiv, ebenfalls zu der Schlußfolgerung, daß BARANYAI DECSI CZIMOR der Verfasser dieses historischen Poems sein müsse, da die Schlußverse nur auf ihn passen konnten. Vgl. Anmerkung [2] und [3].

[6] KÖBLÖS Zoltán: *Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz.* Harmadik közlemény. = *Erdélyi Múzeum.* XXIV, (új folyam II. köt.) Nr. 52. S. 248—249.

[7] *Régi magyar költők tára,* XVII. század, 1. köt. Akad. Kiadó, Budapest 1959, S. 86—102, die Textkritik Seite 524—527.

Oft mußte der Setzer wegen dem beschränkten Ausmaß des Druckspiegels Abkürzungen verwenden, die in unserer Transkription alle bildgetreu wiedergegeben werden, also „nag" statt „nagy", „hog" statt „hogy", „vagyó" statt „vagyon", vgymód" statt „vgymond", „eg" statt „egy", „eggesec" statt „eggyesec", „ne" statt „nem", usw.

Die sechs erhaltenen Doppelblätter haben die Ausmaße des Bucheinbandes, dem sie entnommen wurden, 20 × 31 cm. Auf zwei Doppelblättern (Papierbogenhälften), und zwar C_2—C_3 und D_1—D_4, befindet sich das Wasserzeichen der Hermannstädter Papiermühle.[8]

Im Gegensatz zu LUKINICH und KÖBLÖS, die dieses Druckwerk als Erzeugnis der Klausenburger Druckerei betrachtet haben, glauben wir, daß dies Poem in Hermannstadt und zwar durch den damals dort tätigen Buchdrucker Johannes FABRITIUS gedruckt worden ist.

Für diese unsere Auffassung sprechen folgende Argumente:

1. Das Poem ist auf Hermannstädter Papier gedruckt. Wir kennen bisnoch keinen Klausenburger Druck auf Hermannstädter Papier, im Gegenteil wissen wir, daß ein 1598 in Klausenburg gedrucktes Buch nur Klausenburger Papier enthält.[9]

2. Das Poem ist mit anderen Erzeugnissen der Hermannstädter Druckerei zusammen gefunden worden.

Das Poem reiht sich ohne Schwierigkeiten in die Reihe der Hermannstädter Drucke vom Ende des 16. Jahrhunderts ein, die zum großen Teil auch in ungarischer Sprache gedruckt worden sind.[10] Auch ist schon 1596 von Johann FABRICIUS ein Werk von János BARANYAI DECSI CZIMOR gedruckt worden.[11] Schließlich scheint auch das am Ende des Poems befindliche Báthorische Wappen das gleiche zu sein — nach der Beschreibung — wie in einem anderen Druck des Johannes FABRICIUS aus 1598.[12]

Durch die Veröffentlichung des bisher unbekannten Zeilen des Poems *Török császárok krónikája* hoffen wir den Literaturhistorikern einen willkommenen Dienst zu erweisen. Das Poem ist gleichzeitig ein wichtiges Glied in einer ganzen Reihe von Druckwerken mit antiottomanischen Tendenzen, die am Ende des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen erschienen.

(C recto)
134. Adna Isten birodalmoc nagyob ne lenne,
Nap keletröl nap nyugatra ki ne teriedne,
Roma Czaszarságat magaieua ne tenne.
135. Mert élt mi elöttünc masfel esztendöuel,
Hiltenius neuü Ianos iambor élettel,
Turingiaban Isenacum varasaban.

[8] Vgl. JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata* (XVI—XVII. század). = *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. (Klausenburg) Series Historica*, Fasciculus 2/1962, S. 71. Die in unserem Druck vorfindige Variante des Hermannstädter Wasserzeichens ist nicht identisch mit der bei JAKÓ, a. a. O. Abb. 6 wiedergegebenen, ebenso kommt sie nicht vor unter den Hermannstädter Wasserzeichen in der Arbeit desselben Verfassers, *Filigrane transilvănene din secolul al XVI-lea. Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series Historia, Fasciculus 1/1966, S. 19, Nr. 69—77.

[9] RMK II, 281, Bibliothek des Brukenthal-Museums in Hermannstadt, Signatur Tr (XVI)68 und Tr (XVI)104; enthält ähnliche Wasserzeichen wie die bei JAKÓ, *Filigrane* . . . a. a. O. Seite 18, Nr. 64—68 abgebildeten, die das Monogramm des Besitzers der Klausenburger Papiermühle, Caspar Heltai (des Jüngeren) zeigen.

[10] Vgl. RMK I, 286; RMK I, 287 = II, 264; RMK I, 296; RMK I, 306 = II, 283; RMK II, 282; RMK II, 284.

[11] RMK I, 286.

[12] Joseph TRAUSCH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, I., Kronstadt 1868, S. 288.

(C verso)
143. Nagy az Töröc Czaszar nag az ö birodalma,
De nagyob az Isten nagyob ö birodalma,
Nagyob vegezese nagyob az ö hatalma.
144. Soha az pogansag Romai birodalmat,
Soha el nem veszti keresztyen birodalmat,
Pogan nem emelhet ötödic Monarchiat.

*

(Ciij recto)
163. Az Isten nepere erös hadat tamasztnac,
Az ö Anyaszentegyhazat vesztic süllyesztic,
Tüzzel es fegyuerrel üldözic es kergetic.
164. De mihelt az rendelt üdö el tellyesedic,
Az Gog es az Magog szörnyen ot el veztetic,
Töröc birodalom czuda keppen el mulic.
165. Ezent mongya szent Ianosis ö latasiban,
Hogy Isten Töröket el törli haragyaban,
Pogant meg emeszti tüzzel boszszu allasban.
166. Auagy nem tudode Töröc iöuendüleset,
Mellyel önnön magoc varyac veszedelmeket,
Magoc Prophetaioc beszellic veszeseket.
167. Valamikor, vgymód, Veres almát meg veszüc,
Mi birodalmunknac ottan veget mi eryüc,
Ha az keresztyenec heuen lesznec mi raitunc.
168. Het esztendö mulua ha ök fel nem tamadnac,
Veres alma vételen ök fel nem busulnac,
Tizenket esztendeig minekünc szolgalnac.
169. Valamikor Töröc veres almat meg veszi,
Menten Isten ötet az földröl ott el veszti,
Az mint magoc iöuendö mondasa ielenti.
170. Mi legyen az veres alma senki nem tudgya,
Györe, Becze, Roma, auagy az Colonia,
Czak Isten es az idö eszt meg mutattya.
171. Valamikor ök az iöuendülest oluassac,
Vénec es Gyermakec aszszonnepec sirattyac,
Es iöuendö vesztök etminyaian ohaityac.

(Ciij verso)
172. Megis verne Isten öket mi kezünc altal,
Ha segitsegünket varnoc czak Isten altal,
Ha köz akarattal fel kelnenc Christus altal.
173. Az Scilirus mikor fiait inti vala,
Egy nagy kötés veszszöt el be hozatot vala,
Eczersmind el törnec eggyenkent hatta vala.
174. Mikoron eczersmind el nem törhetec volna,
Eggyenkent vesszzöket ö el tördelte vala
Ezzel eggyessegre fiait inti vala.
175. Az mig tü nyoltzuanó vgymód egégesec lesztec,
Gyözhetetlenec bizon tü mind addig lesztec,
Ha meg szakadoztoc erötlenec tü lesztec.
176. Micipsa Kiralyis fiait inti vala.
Eggyesec lennenec ö igen keri vala,
Eggyessegnel iob nem volna aszt mongya vala,
177. Az eggyesseg meg kiczinbölis nagyot tehet,
De az viszsza vonas nagybolis kiczint tehet,
Mindenkor az kettö lam egynel többet tehet.
178. Erös az poganság mert eggyesseget köuet,
Egy feiü Sarkany ö mindenec felic ötet,
Sok farku mert soc orszagoc köuetic ötet.
179. De az körösztyenec ezekert erötlenec,
Soc feiec önekic vagyon soc feiedelmec,

De czak eǵ az farkoc, külömb külömb erszenyec.
180. Szantalan az pogan de bizony erötelen,
Mert az nap keleti nep mindenkor erötlen,
Eszakinep ellen mint aszszony nep erötlen.

(Ciiij recto)
181. Adofizetöie Sandor az Dariusnac,
Szinten mint az Erdely vala Töröc Czaszarnac,
Vgy tamadais fel ellenec az Persaknac.
182. Harmintz hat ezer magaual Sandor indula,
Darius szantalan hadat meg verte vala,
Napkeleti orszagokat meg haytot vala.
183. Sokszor az Hunyadi Ianosis Törököket,
Meg vere keues magaual ö soc nepeket,
Nandor Feieruar alol el üze nepeket.
184. Az keresztyensegis né oly keues mint vellyüc,
Ez vilagnac erösb orszagi vadnac velünc,
Ha az pogan ellen tartanac ök mi velünc.
185. Auaǵ mit gódolsz te az nagy Nemet orszagrol,
Az ö benne valo hatalmas herczegekröl,
Soc tartomanyrol nagy kazdag varasirol.
186. Het Elector vagyó kic az Czaszart valasztyac,
Mint egy egy kirallyoc magokat vgy birhattyac,
Neppel feǵuereckel, penzel meg mutathattyac.
187. Haró Ersök vagyó, kic Czaszar iobyan ülnec.
Maguntiai, Treuiri, Coloniai,
Mint egy egy kiralynac vadnac nekic nepei.
188. Balfelöl Czaszarnac negy feidelmec ülnec,
Palatinus, Saxoniai Herczeg ülnec,
Brandeburgi herczeg, es az Czeh Kiraly ülnec.
189. Ezec vtan vagyon az Lottharingi herczeg,
Sueuia es Bauaria, az Brunsuig herczeg,
Thuringia, Hessia, es Alsati herczeg.

(Ciiij verso)
190. Ezekhez szamlallyad Badenai Herczeget,
Misniai es Vestphaliai Herczeget,
Szantalan Grophokat, hatalmas nagy vrakat.
191. Europaban ninczé nagyob Nemet Orszagnal,
Es gazdag sincz benne valo tartomanyoknal,
Hatalmasb nagy roppant szantalan varasinal.
192. Vagyon felsö Nemet Orszagban az Austria,
Stiria, Rhetia, Heluetia, Sueuia,
Rhen mellyeke Bauaria, es Alsatia.
193. Vagyon az alsoban Gelria, Selandria,
Hollandia, Lotharingia, es Phrisia,
Flandria, Vestphalia, az ket Saxonia.
194. Vagyon Silesia, Morua, Pomerania,
Misnia, Marchia, Thuringia, Hessia,
Prussia, Liuonia, es Czehek Orszaga.
195. Nem szamlalhatom enelö ö soc Varasit,
Beczet, Vlmát, es nagy Argentina Varasat,
Lubecat, Hamburgot, töb szantalan varasat.
196. Eszt eszedbe venned czak az Heluetiabol,
Kinec az het közzül alhat egy faluiabol,
Hetuen ezer fegyuer foghato az Bernabol,
197. Ha Nemet Orszagbol lependöl Galliában,
Nagy soc hatalmas tartomanyoc vadnac abban,
Szantalan nap es soc varasoc vadnac abban.
198. Esztis meg itilhed, czak Paris varasabol,
Harmintz ket ezer Deak ki ment regen abbol,
Negyuen ezer barat gyülekezet czak abbol

*

(D recto)
206. Olasz orszagbanis nagy soc Herczegec vagyon
Nagy roppant varasoc hatalmas vrac vadnac,
Szantalan Ersekec, Cardinaloc ot vadnac.
207. En el nem hagyhatom az mi kis orszagunkat,
Az hegyeckel környül vöt tartomanyunkat,
Neppel kinczel minden ioual m ölt földünket.

(D verso)
215. Bizony meg mostanis ha ötet nem hadnoioc,
Töröket meg verne ha ötet segitenöc,
Ha vgyab ualoban mi ötet keserülnöc.
216. Miné mostis bizony a Töröc vert meg mimket,
Hanem czak az Isten egyedul vert meg minket,
Ki bizonnyal ez vtan meg segit bennünket.

(D ij recto)
221. Iol tudó nagy soká Töröc frigyet keuannyac,
Az Aegyptusbeli kapoztas hust ohaityac,
Mint az Sidoc Pharaho rabsagat keuannyac.
223. Soc orszagot frigynec szine alat ö meg vöt,
De mihelt valoban azockal ö birhatot,
Erös rabsaga ala hiti ellen ö vetet.

*

(D iij recto)
235.[1] Sokan vadnac ö köztöc igen kegyetlenec,
Iobbagyoc szolgáltatásaual ök kemenyec,
Nyuszásban fosztasban szegényeken serenyec.
236. Sokatit szolhatnec Nemesseknec tisztekröl,
Iobbagyokhoz valo engedelmessegekröl,
Istennec tarto lelküc gonduiseleseröl.
237. Többet en né szoloc mert vagyoc Amiclasbá,
Halgatasban lenni iob az tönder orszagban,
Mint Amiclae Váras veszszünc el halgatsban.
238. Igen munkalkodnac Szaz vrac varasokban,
Es igen vigyaznac Szaz papoc praebendákban,
Igen serénkedic áros nep ö dolgaban.
239. Az bolond parasztis az Töröket keuannya,
Vgyan Istent kéri az Töröket lathassa,
V földes Vranac veszésset hogy lathassa.
240. O te bolond kösseg nem tudod az mit keuansz,
Bizony mesz es mazzag hellyet te kigyot keuansz,
Keresztyen vr helyet hogy pogan vrat keuansz.
241. Nem iob volnae ha nemzetednec szolgalnal,
Vérednec tagodnac beczülettel te volnal,
Velle eggyüt az igaz Istent te imadnal.
242. Nag szolgalatbá vag, de bizony nagyobbá lész,
Szarahora te lész kuldusnalis szegenb lesz,
Szamar, ökör, Bial, Teue, Lo helyet lesz.
243. Mind iol adna Isten czak ketsegben ne esnenc,
Az keresztyenektül poganhoz mi nem mennenc,
Istent meg köuetnöc es eggyesec mi lennenc.

(D iij verso)
244. Minem az sokasag veri meg az Töröket,
Isten es bator szü veri meg az Töröket,
Keues Isten félö veri meg az Töröket.

[1] *Régi Magyar Költők Tára* XVII. sz. 1. k. 86—102. l. No 253—270 = in der Wirklichkeit 235—252.

245. Az Gedeon regen nam harom szaz magaual,
Madeanitakat meg vere keues neppel,
Nem ö ereieuel hanem Isten kezeuel.
246. Sennacherib kiralt, egy Angyal meg vert vala,
Szaz nyoltzuan ezer emberet le vagta vala,
Egy eyel annyi nepet ö el vesztet vala.
247. Ki lehet ez földen kegyetlenb Pharahonal,
Ismet kit büntetet kegyetlenbül nallanal,
Az tengerben veszte töb népet minalunknal.
248. Regen Holofernes nagy néppel fel iöt vala,
Gyenge Iudith aszszony ütet meg ölte vala,
Onnen szablyáiaual feyet el czapta vala.
249. Nabugodonozor kiralyis illyen vala,
Kit az Isten emberböl baromma töt vala,
V̈ kegyetlensegeert igy büntette vala.
250. Boldisar kiraltis az Babilloniaban,
Cyrus altal igy veszte el részeg koraban,
Kenelysege miat szegenite dolgaban.
251. Az Godofridus egyszer fel tamat vala,
Czak egy Herczeg léuen Törökre tamat vala,
Nagy sok orszagibol ötet ki verte vala.
252. V aiha tü Nemetec szauunkat fogadnatoc,
Bizony az soc kinczben nepben tü ki adnatoc,
Török ellen tü valoban fel tamadnatoc.

(D iiij recto)
253. Oh bolond Francuzoc tü miert veszekettec,
Ig az Kiraltokat miert nem esmeritec,
Az Töröc frigyenec miert beket nem hattoc.
254. Keuely Spanioloc mit Istentelenkattec,
Az Keresztyen hitöt tü miert üldözitec,
Töröckel nem volna nektec fontané szöztöc.
255. Tüis Britannusoc miert hogy veszekettec,
Kerestyenec léuén Töröckel hogy tartyatoc,
Az kerestyenseget hogy tü nem segettitec.
256. Tüis tengerbeli hatalmas nagy szigetec,
Közönseges gyulladast miert nem olttyatoc,
Bolondul magatokra im szinten varyatoc.
257. Oh te haladatlan es gonosz Lengyel orszag,
Közönséges bekesseg vestö bolond orszag,
Melto hogy sokaig ne maragy te ép orszag.
258. Gonoszt az Magyarnac io tételért lam fizecz,
Meltan igaz Töröckel bellöt orszag lehecz,
Sodomanál es Gomoranál gonozb lehetz.
259. Tü sem iobbac vartoc az Deakne vásznanal,
Gonosz Velenczesec az Töröc tarsainal,
Kic az pogant inkab szeretitec nallunknal.
260. O ti feiedelmec ne legyetec Achazok,
Hanem Iosiásoc, iambor Ezechiasoc,
Igaz Isten félöc, eretnekseg vtaloc.
261. Ne fellyetec semmit az két üszög farkatul,
Az Töröktul es az kegyetlen Tatároktol,
Isten meg szabadit hidgyetec ellensegtöl.

(D iiij verso)
262. Tüis fö fö rendec az Istenhez teriétec,
S penzt se magatoc tü ne kémellyetec,
Véreteket tü ki ontani ne szanyatoc.
263. Tüis ó Nemessec magatokat iobbiczatoc,
Az szegeny kösseget kerlec ne kenozzatoc,
Keresztyenseg mellett vereteket ki onczatoc.
264. Tü varasbeliec keduetekre kic eltec,
Az soc tziffresagnac beket immar hadgyatoc,

Feiedelmünknec penzetekben ki adgyatoc.
265. Tüis aszszonnepec paua modra kic iartoc,
Az soc buiasagban immar alab hadgyatoc,
Ha Töröc kezében akadni nem akartoc.
266. Teis szegeny kösseg intlec ne viszszalkodgyal,
Isten ellen, vrad ellen ne atkozodgyal
Engedelmessegel mindenben te forgodgyal.
267. Tüis ó ör allok kic nepet tanittyatoc,
Az Nema ebeket intlec ne köuessetec,
Kialczatoc mindent Istenben biztassatoc.
268. Viteze kic vattoc, kersegben ne essetec,
Keresztienseg mellet erössen forgodgyatoc,
Io hirt idnösseget hadban szerezzetec.
269. Eszt ha czelekeszszüc Isten bizony meg segit,
Im en Prophetaloc, Töröktül meg szabadit,
Az gyözedelemre röuid nap minket indit.
270. De ha Istennec mi beszédet meg vtallyuc,
Bizony az Pogansagnac tömlöczet meg üllyüc,
Rettenetes kegyetlensegét meg kostollyuc.

GERNOT NUSSBÄCHER

FIGYELŐ

A nevelés és a könyv. (Vita a Magyar Könyvtárosok Egyesületében)

A nevelésügy manapság a társadalmat élénken foglalkoztató kérdés, az 1970 szeptemberében megrendezésre került V. Nevelésügyi Kongresszusra az egész ország odafigyelt. A nevelés korszerűsítésének központi problémája, hogy az önálló ismeretszerzés készségével felvértezve bocsássuk ki a tanulókat az iskolából, ami korszerű iskolai könyvtárak nélkül vajmi nehezen valósítható meg, mint ahogyan a szépirodalom olvasásának személyiségkiteljesítő hatása sem érvényesülhet az erre való nevelés s az ezt szolgáló könyvtárak nélkül. Erre az alapelvre épülnek azok a tézisek, melyeket egy munkabizottság az V. Nevelésügyi Kongresszus és a III. Országos Könyvtáros Konferencia tanácskozásai számára készített, s melyeket április 21-én dr. MÁTRAI László akadémikus elnökletével a Magyar Könyvtárosok Egyesületének pedagógusokból és könyvtárosokból álló plénuma vitatott meg. A kiegészítő és bevezető referátumot N. RÁCZ Aranka, az OKDT titkára és dr. ARATÓ Ferenc, az OPKM igazgatója tartotta.

Természetesnek tűnik, hogy — bár a vitaanyag az oktatás minden fokát szemügyre vette — az érdeklődés középpontjában a legnagyobb tömeget érintő általános iskola és ezzel kapcsolatban a gyermekkönyvtárak problémái állottak. VARGHA Balázs elsősorban a szorosan kötött tantervben jelölte meg az intenzív oktatás legnagyobb akadályát. Kísérletek azonban azt mutatják, hogy jó módszerekkel nagyszerű eredményeket lehet elérni, ezért minden más előtt ezek elterjesztésétől lehet várni az oktatás korszerűsítését. Ez a másfajta pedagógia behatolt a gyermekkönyvtári munkába, s a gyermekekkel való bensőséges foglalkozás példa lehet az iskolák számára is. VIRÁGOS Péterné hozzáfűzte, hogy fontos a jó módszerek kikisérletezése, de addig is jó lenne az eddigi jó tapasztalatokat — mert azért vannak ilyenek is — minél szélesebb körben ismertté tenni.

Több hozzászóló utalt a téziseknek arra a megállapítására, mennyire fontos a pedagógiával — s ezzel összefüggésben az iskolai könyvtárakkal — kapcsolatos szemlélet megváltoztatása, mert csak ettől várható a könyvtárak annyira szükséges fejlődése, ami bizonyíthatóan nem elsősorban anyagi kérdés.

A többség végeredményben egyetértett a tézisekben megfogalmazottakkal, melyeknek az az alapelve, hogy a különböző jellegű szolgáltatások különböző könyvtártípusokat igényelnek. Természetes tehát, hogy az iskolai könyvtár iskolacentrikus, s a gyermekkönyvtár se akarja helyettesíteni az iskolai könyvtárat, hanem főként a gyermekek egyéni igényeit igyekezzék kielégíteni (N. RÁCZ Aranka). Volt olyan vélemény, hogy ne e két könyvtártípus különbségeit, hanem egyező vonásait hangsúlyozzuk (VARGHA Balázs), valamint hogy a gyermekkönyvtáraknak a jövőben is feladatuk lesz az iskolai oktatás segítése (BIKÁCSI Lászlóné).

Az elnöklő dr. MÁTRAI László arra figyelmeztette a vita résztvevőit, ne hagyják figyelmen kívül a gyermekek „időbüdzséjét", mert a gyermekek mai életmódja nem mindig teszi lehetővé az intenzív olvasást. Az iskolai munka jellege eltolódik a teljesít-

mények felé, és emiatt — az objektív célok érdekében — elhanyagoljuk a szubjektív tényezőket. Kevés a pszichológia az iskolai könyvtárak tevékenységében: nem beszélünk a nem-olvasó gyermekekről, arról a folyamatról, hogyan lesznek olvasóvá, milyen lélektani különbségek vannak egy osztályban az olvasók és nem-olvasók között stb. Megkezdődött pszichológusok alkalmazása az iskolákban, a könyvtárosoknak össze kellene fogniok az iskolapszichológusokkal e kérdések felderítésében.

Virágos Péterné ezzel kapcsolatban megjegyezte, véleménye szerint a gyermekeknek van szabad idejük, csak rosszul használják fel. Hogy mit segíthet ezen a téren a jó pedagógus, arra Győri György felszólalásából derült fény: arról számolt be, hogyan használja ki a könyvhöz való viszony megváltoztatására a napköziben adódó alkalmakat, ahol különböző játékos foglalkozásokkal viszi közelebb a könyvet a gyermekekhez. Hangsúlyozta, milyen fontos lenne, hogy a pedagógusképzésben olvasáspedagógiai, olvasásszociológiai kérdések is helyet kapjanak. A pedagógusok egyéniségének szerepét többen is kiemelték, de hozzátették, hogy figyelembe kellene venni a pedagógusok „időbüdzséjét" is.

Majdnem minden hozzászóló fontosnak tartotta az iskolai és a közművelődési könyvtárak tevékenységének összehangolását, melyet — mint N. Rácz Aranka kifejtette — egységes rendező elv alapján kell megoldani; nem lehet külön fejleszteni vagy az egyiket, vagy a másikat. És végül mindenki sürgette mind az iskolai, mind a gyermekkönyvtárak eddiginél gyorsabb ütemű fejlesztését, az iskolai és gyermekkönyvtárosok képzésének megoldását, munkájuk erkölcsi és anyagi megbecsülését.

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete a vita megrendezésével annak a feladatának tett eleget, hogy a készülő állami intézkedésekkel kapcsolatban elmondja véleményét, és ezzel befolyásolja azokat. Az élénk, helyenként szenvedélyes hangú tanácskozás igazolta azokat a véleményeket is, melyek szerint többször kellene sort keríteni a pedagógusok és könyvtárosok közös megbeszéléseire, hogy ily módon is előmozdíthassák a közös nevelési célok minél jobb megközelítését.

Kisfaludi Sándor

Befejeződött a szlovákiai gyűjtemények ősnyomtatványainak publikálása. A pozsonyi Egyetemi Könyvtár kézirat- és ősnyomtatványtárának vezetője, dr. Imrich Kotvan ez évben ünnepelte 60. születésnapját. Nem csak az ő számára, de a szélesebb szakkörök részére is kedves ajándékként szolgált legújabb ősnyomtatványkatalógusának megjelenése, amelynek ugyan a címlapján az 1967-es, az előszó végén pedig az 1964, ill. 1965-ös évszám áll. A megkésve megjelent kötet ugyanis a szerzőnek a szlovákiai gyűjteményekben őrzött XV. századi nyomtatványokat ismertető katalógusainak sorát zárja le. Ezeket a *Magyar Könyvszemle* korábban már sorra ismertette: Pozsony, Egyetemi Könyvtár — Pozsony, Városi Könyvtár, — Pozsony, Liceumi Könyvtár (1958, 204—205. l.); Körmöcbánya — Pozsony, Matica Slovenska (1960, 91—92. l.); Pozsony, Káptalani Könyvtár — Késmárk — Pozsony, Egyetemi Könyvtár [2. kiadás] (1961, 120—121. l.); Turócszentmárton, Matica Slovenska (1964, 105. l.); Nyitra — Levéltárak, múzeumok és kisebb gyűjtemények (1965, 293—294. l.). A magyar olvasó számára csak egy kisebb kötet bemutatása maradt el eddig, amely az alsókubini könyvtár ősnyomtatványait foglalja magában. Az alábbiakban tehát a most megjelent kiadványon kívül ez utóbbit is röviden ismertetjük.

Incunabula bibliothecae Čaplovičanae in Dolný Kubín — Inkunábuly Čaplovičovej knižnice v Dolnom Kubíne. (Bratislava 1960. 41 l., 4 tab.) Ennek az alsókubini gyűjteménynek megalapítója Csaplovics Lőrinc (Lorenz Čaplovič 1778—1853) volt, aki mintegy 60 000 kötetes, igen értékes könyvtárát Árva vármegyére hagyta. Itt ma 23 kötetben

24 ősnyomtatványt őriznek. KOTVAN ezeket ismertette a korábbi katalógusaiban kialakított módszer szerint.

Incunabula quae Cassoviae, Jasoviae et in Capitulo Scepusiensi asservantur — Inkunábuly v Košiciach, v Jasove a v Spišskej Kapitule. (Košice 1967. 256 l.) A cím három keletszlovákiai helység gyűjteményeiben őrzött XV. századi nyomtatványok publikálását ígéri, de ennél többet nyújt. KOTVAN ugyanis ebbe a sorozatot lezáró kötetbe, hogy gyűjtése teljessé váljék, beépítette a legutóbbi időkben Szlovákiában másutt előkerült ősnyomtatványokat is. Így a kassai Tudományos Könyvtár 36, a kassai Püspöki Könyvtár 71, a jászói volt Premontrei Könyvtár 133 és a szepeshelyi Káptalani Könyvtár 42 ősnyomtatványán kívül Bártfa, Eperjes, Fülek, Nagyszombat és Pozsony nyolc gyűjteményéből 78 további XV. századi kiadvány példányát is ismertette. Ez utóbbiak közül a Matica Slovenska pozsonyi kirendeltségének 64 újabban előkerült ősnyomtatványa emelkedik ki. KOTVAN új katalógusa így összesen 12 gyűjteményből 299 XV. századi kiadvány 360 példányát írja le.

Érdekes magyar vonatkozású nyomtatványokat találhatunk ezek között: így Mátyás király törvénykönyvének egy töredékét (RMK III. 17.), a magyarországi szentek legendáiból (RMK III. 61) két példányt is, LASKAI Osvát (RMK III. 39.) és TEMESVÁRI Pelbárt (RMK III. 41.) beszédgyűjteményeit, továbbá az esztergomi misekönyv két ismert kiadását (RMK III. 27. és 44.). Magyar könyvészeti szempontból kimagasló fontosságú a *Missale Strigoniense* 1480. évi, eddig példányból ismeretlen első kiadása, amely a Veronában készült *Missale Dominorum Ultramontanorum* (RMK III. 2.) ikernyomata. Ezt az érdekes ősnyomtatványt Kotvan időközben már külön is ismertette (*Beiträge zur Inkunabelkunde*. Dritte Folge, Band 3. Berlin 1967, 189. l.).

A hazai kapcsolatokat tartalmazó nyomtatványoknál számban jóval több a volt tulajdonosok magyar vonatkozása, amelyet a proveniencia-mutató részletesen feltár, de amelynek ismertetésére éppen azok sokasága miatt itt most nem kerülhet sor.

E kötettel teljessé vált KOTVAN publikáció-sorozata a szlovákiai gyűjteményekben található ősnyomtatványokról. Szeretnénk remélni, hogy tucatnyi katalógusából összeállítja majd egyetlen kötetbe ezek anyagát, ami által a feltárt adatok könnyebben áttekinthetővé válnának.

BORSA GEDEON

Új lengyel bibliológiai kiadvány jelent meg Studia o Książce (Tanulmányok a Könyvről) címmel. Lengyelországban már több mint tíz éve jelennek meg könyvészeti és könyvtárügyi témájú egyetemi tudományos publikációk. Az első ilyen jellegű kiadvány-sorozatot a Wroclaw-i egyetem indította el 1955-ben *Bibliotekoznawstwo* (Könyvtártan) címmel. 1970-ig ennek a sorozatnak 6 kötete jelent meg. 1960—1969 között a Poznań-i Adam Mickiewicz Egyetem *Biblioteka* sorozatának 8 kötete, 1962—1968 között a Torun-i Mikolaj Kopernik Egyetem *Nauka o Książce* (Könyv-tudomány) c. sorozatának 5 kötete látott napvilágot. Nemrégiben a főiskolai és művelődésügyi minisztérium határozata folytán a fenti sorozatokat összevonták és helyettük *Studia o Książce* elnevezéssel „egyetemközi" kiadványt jelentetnek meg.

Az új kiadvány a szó legtágabb értelmében vett könyv-tudományt — a könyvtermeléstől kezdve a könyvkereskedelmen és a könyvtárügyön keresztül egészen az olvasási problémákig — kívánja művelni. A *Studia* foglalkozik mind a régebbi korok, mind a jelenkor könyvkultúrájával. A *Studia*-ban közölt tanulmányok a szociológia módszereit fogják alkalmazni, ennek következtében a publikációk nemcsak a könyvtudomány, hanem más humán diszciplinák számára is értékes hozzájárulást nyújtanak. Az új ki-

advány különös figyelmet szentel a könyvtudomány elméleti problémáinak és ennek az irodalomtudománnyal és a tudománytörténettel való kapcsolatának. A bibliológiai problémák ilyen fe ›gása által a *Studia* a bibliológia problematikájának integrációját kívánja elősegíteni, magát a problematikát szélesebb körben és következetesebben kívánja népszerűsíteni.

Ilyen kiadvány létrehozását Lengyelországban már régen szükségesnek tartották. Hiányzott az olyan folyóirat, mint a *Magyar Könyvszemle*, a szovjet *Книга* vagy a román *Studii şi Cercetări de Bibliologie*, amelyek tervszerűen és rendszeresen informálják a különböző tudományágak képviselőit és az érdeklődőket a könyv problémáiról, annak tudományos, kulturális és társadalmi funkcióiról.

A *Studia o Książce* évkönyvként fog megjelenni. Az első kötet 1970 végén kerül ki a nyomdából és többek között a következő értekezéseket fogja tartalmazni: Karol Głombiowski: *A könyvtudomány funkcionális koncepciója*, Krzysztof Migoń: *Az ukrán könyvészet a két háború közti húszéves időszakban*, Anna Żbikowska—Migoń: *A lengyel felvilágosodás tudománytörténetének könyvészeti problémái*, Anna Sitarska: *A nagy bibliográfiai kiadványok korszerű műhelye*. Önálló tudományos értekezések mellett a *Studia* közölni fog kritikai jellegű recenziókat is, elsősorban külföldi kiadványokról.

A *Studia* szerkesztősége örömmel üdvözölné szerzői kollektívájában a magyar bibliológusokat a könyv-tudomány általános problémáit vagy a lengyel—magyar, bibliológiai kapcsolatokat tárgyaló értekezéseikkel. A *Studia* szerkesztősége Wrocław ul. Św. Jadwigi 3/4; főszerkesztő dr. Karol Głombiowski, szerkesztőségi titkár dr. Krzysztof Migoń.

K. M.

„Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii". Századunk egyéb jellemző sajátosságai mellett a nyelvi rövidítések korszaka. Körülbelül a századforduló idején indult meg Amerikában, nemsokára az észak- és nyugat-európai államokban, a Nagy Októberi Forradalom után pedig a Szovjetunióban, azután már gyors ütemben Európa egyéb országaiban, s végül már a többi földrészen is a racionalizáló, tömörítésre való törekvés, amely egy-egy nyelv régi, hagyományos, közhasználatú rövidítései mellett (mint: stb., pl., ifj., id., Kor., fill.) mind több és több, gyakorta használt fogalmat, nevet rövidített alakban vitt be a használatba (mint: MTI, MTA, ENSZ, Tüker, TV és hasonlók). Különösen gombamódra szaporodtak az intézmények neveinek kezdőbetűiből összerakott rövidítések, az ún. sziglák vagy akronymák. A különböző fajta szórövidítések elburjánzása nemsokára szükségessé tette, hogy olyan jegyzékek (esetleg szótárak) jelenjenek meg, amelyek nagyszámú rövidítéseket betűrendbe állítva, azoknak feloldásait (esetleg más nyelvre való fordításait) tartalmazzák. Az ilyen rövidítésgyűjteményeknek eddig több típusa alakult ki:

1. a nemzetinek nevezhető rövidítésgyűjtemények, amelyek egy megadott nyelv rövidítéseit (vagy csak szigláit) tartalmazzák;

2. nemzetközi rövidítésgyűjtemények, amelyek több nyelv rövidítéseit ölelik fel.

Ez utóbbiak ismét differenciálhatók: *a)* általános jellegű gyűjteményekre, *b)* szakmai jellegűekre (speciális orvosi, kémiai, bányászati stb.), *c)* periodikus kiadványok — főleg folyóiratok — címeinek rövidítéseit összegyűjtőkre.

Külföldön ezeknek a különböző fajtájú jegyzékeknek száma — különösen a második világháború óta — a dokumentáció rohamos térhódításával párhuzamosan ugrásszerűen nő: számuk jelenleg már mintegy százra becsülhető. Ez teljesen érthető, hiszen a könyvtári és dokumentációs munka — de bizonyos gyakorlati tevékenységek is — ma már nehezen képzelhetők el olyan segédeszközök nélkül, amelyek a nemzetközi és nemzeti

hatóságok, intézmények, egyesületek, vállalkozások viharos ütemben szaporodó névrövidítéseinek tömegében — legalább a teljes névformára való feloldás mértékéig — útbaigazítással szolgálnak.

Nálunk MORAVEK Endre vállalkozott arra az úttörő feladatra, hogy néhány munkatársa segítségével — elsősorban hazai használatra, de ugyanakkor nemzetközi színvonalon — összeállítsa azoknak a rövidítéseknek gyűjteményét, amelyek a könyvtári és dokumentációs munkának alapos végzését ilyen vonatkozásban szakembereink számára biztosíthatják és — a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának áldozatkész kiadásában — immár egy évtizede megkezdte a sokkötetes *Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii* c. mű közreadását. Ennek a vállalkozásnak — amelyet a külföldi szaksajtó érdeklődéssel és elismeréssel fogadott — eddig több mint féltucat kötete jelent meg; több további része sajtókész állapotban van; feldolgozási munkálatai a befejezéshez közelednek s így szinte az egésznek ismeretében lehetségessé vált, hogy azt hazai szakembereink részére részletesebben ismertessük.

A szóban levő mű célját — könyvtárosi segédkönyv akar lenni — nemcsak címe mutatja, hanem az is, hogy első két kötete a tulajdonképpeni könyvtári munka rövidítéseinek szótárszerű gyűjteményét nyújtja: első kötete (*Abbreviaturae cyrillicae.* Cirillbetűs könyvészeti rövidítések válogatott jegyzéke. BODNÁRNÉ BERNÁTH Edit közreműködésével összeállította MORAVEK Endre és WEGER Imre. 1961. 138. p.) az orosz, bolgár, szerb és kisrészben egyéb cirillbetűs nyelvek szorosabb értelemben vett könyvészeti szakkifejezéseinek rövidítéseit hozza egyetlen betűrendben, azok feloldásaival és magyar, továbbá — a külföldi használókra való tekintettel — német és angol fordításaikkal. Ez a gyűjtemény nemzetközi viszonylatban is hiánypótló volt, hiszen megjelenése idején csak a Library of Congress kiváló orosz rövidítésgyűjteményei és a szovjet katalogizálási szabvány idevonatkozó anyaga volt ismeretes, és bár azóta a Library of Congress bő jugoszláv és bolgár összeállításai is megjelentek, egyesített cyrill rövidítésgyűjtemény azóta sem látott napvilágot; nem csodálható tehát, hogy a magyar kiadvány hónapok alatt elfogyott s még ma is érkeznek külföldi megrendelések a kiadóhoz. Mindenképpen megokolt lenne tehát egy újabb kiadás kibocsátása; ez most már lényegesen bővebb, illetve szelektáltabb, tehát jóval tökéletesebb lehetne, mint az első volt.

Az anyaggyűjtés munkája hasonlíthatatlanul könnyebb, a fordításé viszont lényegesen nehezebb a második kötetnél, amely a latin betűs nyelvek (mintegy 20) tulajdonképpeni könyvészeti rövidítéseit fogja tartalmazni egyetlen betűrendben, a feloldások mellett magyar és orosz fordításokkal. Technikai okokból — értesülésünk szerint — ez a kötet fog legutoljára (előreláthatólag 1972 vagy 1973-ban) megjelenni, az első kötetnél 5—6-szorosan nagyobb terjedelemben.

Az egész műnek ez a két — ténylegesen szótár jellegű — kötet az alapja. A munka harmadik kötete *(Index acronymorum selectorum)* — amely maga is nyolc önálló részben jelent, illetve jelenik meg —, már nem szótári, hanem jegyzék jellegű és könyvtári-dokumentációs célzatú: általános érdekű sziglák gyűjteménye; mindegyik rész latin- és cirillbetűs anyagot tartalmaz, mintegy 25 nyelvből válogatva.

A harmadik kötet (az *Index)* első részének címe: „Instituta rerum publicarum. Instituta a compluribus gentibus mutuo consensu fundata". A szerző munkatársai itt BODNÁRNÉ BERNÁTH Edit és TULOK Magda voltak. Ez a rész 1965-ben jelent meg 2 kötetben, mintegy 620 lapos terjedelemben. Számos ország hatóságainak, hivatalainak, egyéb állami szerveinek, továbbá államközi hivatalos (politikai, gazdasági, kulturális) szervezeteknek szigláit (mint NATO, Kominform, GATT, ERP stb. stb.) tartalmazza.

A harmadik kötet második részének címe (*Instituta scientifica*) önmagáért beszél: mindenfajta tudományos intézmények szigláit öleli fel, kivéve a tanítással is foglalkozókat: egyetemek, főiskolák, szakiskolák, amelyeket a harmadik kötet harmadik része tartal-

maz. Ez a két rész 1962-ben, illetve 1963-ban jelent meg 278, illetőleg 377 lapon, az utóbbi ugyancsak BODNÁRNÉ közreműködésével. A 3/II. kötetnek két fontos *Appendixe* is van: az első — tudtunkkal megint csak első ízben a szakirodalomban — a különböző nemzetek tudományos fokozatainak rövidítéseit gyűjti össze, a másik elsősorban az egyetemi, de egyéb jellegű ifjúsági egyesületek névrövidítéseit sorolja fel.

A 3. kötet 4. része az 1966-ban megjelent, 211 lapos *Religio*. E kötet munkatársai — mint a 3. kötet még hátralevő többi füzeteié is — BODNÁRNÉ és TULOK Magda voltak. Az anyag zömét itt a papi és egyéb egyházi rendek neveinek rövidítései teszik ki, melyek főleg a külföldi érdeklődők szempontjából fontosak.

Az irodalom, művészet és a sajtó területét öleli fel a 3. kötet nyomdakész 5. része. Ennek fontos kiegészítője lesz az a függelék, amely gyakran idézett, ismert sajtótermékek (főleg periodikák) címeinek több ezer szigláját tartalmazza. A füzet terjedelme körülbelül a 3. kötet 1. részéhez lesz hasonló.

A 3. kötet 6. része az *Instituta oeconomica* (1969. 566. l.), amely a gazdasági élet intézményei (csúcsszervek, bankok, nemzetközi jelentőségű üzemek, biztosító társaságok stb.) mellett a gazdasági érdekvédelmi szervek (pld. szakszervezetek) neveinek rövidítéseire terjed ki s így az egész mű egyik legfontosabb alkotórészének tekinthető. Hasznos függeléke ennek a füzetnek a különböző pénznemek rövidítéseinek listája.

Rokon tárgyú a 3. köt. 7. része, az 1966-ban kiadott, 355 lapos *Instituta communicationis*, amely a közlekedés és hírközlés anyagát (vasutak, hajózás, szállítás, rádió, sajtóügynökségek) öleli fel és függelékben hozza a földrajzi és népnevek rövidítéseinek jegyzékét.

A 3. kötet 8. (záró) része az *Instituta sanitatis publicae. Instituta caritatis. Societates varii generis* című, ugyancsak nyomás alatt levő füzet, amely kb. a 3. köt. 6. részével azonos terjedelemben fog megjelenni. Ez a közegészségügyi és szociális intézmények mellett az előző füzetek anyagába nem vágó közművelődési, társadalmi, továbbá a társadalmi jelentőséggel is bíró, valamint hatósági jellegű sportszervek rövidítéseit öleli fel.

Mint a *Vocabularium* szerkezetének és tartalmának ez a rövid felvázolása mutatja, annak anyaga az élet jóformán minden területére kiterjed, és így a könyvtári és dokumentációs munka egyik sokoldalú és hasznos segédeszköze nemcsak hazai, hanem világviszonylatban is. Aligha túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a feldolgozott anyag gazdagságát illetően a hasonló kiadványokhoz viszonyítva az első helyen áll, még akkor is, ha leszámítjuk azokat a szükségszerűen előforduló átfedéseket, amelyeket a nagy terjedelemből adódó füzetes, tárgy szerinti megjelenési forma hoz magával. A minél nagyobb anyag nyújtására irányuló törekvésből adódik az a sajátság, hogy a 3. kötet, amely címében tiszta akronymagyűjteményt ígér, ezen túlmenőleg elég nagyszámú egyéb szórövidítést is tartalmaz. Ez talán következetlenségnek is tekintehető, de az anyag zömének s így a kiadványnak össz-jellegét nem veszélyezteti, a használhatóságot pedig lényegesen megnöveli, tehát a címben ígértnél többet ad.

Az ilyen fajta kiadvány jóságát, használhatóságát és értékét a nyújtott anyag gazdagsága mellett a feldolgozás pontossága, lelkiismeretessége és megbízhatósága dönti el. Nos, a *Vocabularium*, ha nem is éri el a Bluvstejn-féle szovjet rövidítésgyűjtemények vagy a Library of Congress orosz rövidítésgyűjteményeinek szinte tökéletes színvonalát, de a többi rövidítésgyűjteményekkel bízvást kiállja az összehasonlítást, különösen ha feladata egyedülállóságára gondolunk. A 25 nyelvű, rendkívül nehéz anyag feldolgozásában rejlő sok-sok buktató (diakritikus jelek pontos feltüntetése; testvérnyelvek megkülönböztetése; nagybetű-használat; helyesírásváltozások; sokszoros ki- és begépelések, hogy csak a legfontosabb és leggyakoribb hibaforrásokat említsük) nehézségeivel e rövidítésgyűjtemények legtöbbjének nem kellett megküzdeniök. A *Vocabularium* rendkívül sok nyelvre kiterjedő érdeklődése szinte egyedülálló: talán csak egy — nemrégiben

Nyugat-Németországban megjelent — gyűjtemény közelíti meg e tekintetben, amely viszont megbízhatóság, alaposság szempontjából elmarad a magyar vállalkozás mögött.

Ha ez utóbbi nem is mentes itt-ott a sajtóhibáktól és külső kiállításban — sokszorosítás! — bizony eléggé elmarad szerencsésebb vetélytársai mögött, mindent összevéve igen elismerésreméltóan képviseli hazánk szakirodalmát a mind népesebb és egyre tökéletesebb nemzetközi mezőnyben. (—)

Sajtóbibliográfiai kiegészítés. *A magyar sajtó bibliográfiája a felszabadulástól 1954-ig* c. rendkívül értékes műből a 17 számot élt *Budai Polgár* c. hetilap bibliográfiai feldolgozása hiányzik. Ennek oka az lehet, hogy Dezsényi Béla, Falvy Zoltán és Fejér Judit, a sajtóbibliográfia szerkesztői, kizárólag nemzeti könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárának anyagát dolgozták fel. A *Budai Polgár* teljes anyagát az Országgyűlési Könyvtárban találtam meg, míg az OSZK hírlaptárának gyűjteményében a *Budai Polgár* nem található. Ennek a sajnálatos ténynek oka az, hogy még a felszabadulás után is volt nyomda, amelyik a kötelespéldány szolgáltatására vonatkozó rendeletet nem tartotta be. Az említett hetilap pontos adatainak feltárásával célom tehát az, hogy a bibliográfiát kiegészítsem. A hetilap adatai: *Budai Polgár*, a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt budai körlevele. Megjelent: 1945. május 15-től 1945. szeptember 12-ig, hetenként egyszer. Szerkesztő bizottság: Kelemen Lajos, Pásztor Tamás, Vajda Endre, Konya Ferenc, Balogh András. A szerkesztő bizottság a mai Moszkva-téren működött. A lapot a Magyar Állami Nyomda (Budapest, I. Kapisztrán-tér 1.) állította elő. A lap második száma 1945. május 20-án jelent meg. A pontos heti ciklust ettől kezdve betartották. A hetilapot Pásztor Tamás programcikke szerint a budai polgárság napilapjává kívánták fejleszteni. Az, hogy erre nem került sor, véleményem szerint két okra vezethető vissza. Egyfelől a súlyos papírhiány, amely miatt a Kisgazdapárt kontingensét a már meglevő orgánumai kimerítették, másfelől a budai polgárság külön lap nélkül is zömmel a Kisgazdapárthoz csatlakozott. A hetilap jellegét tekintve a lap a demokratikus élet kiépítésére szólította fel a budai lakosságot, elsősorban az ún. középosztályt. A középosztály új helyzetét elemezte. A reakció elleni harc és a múlt rendszer bűneinek hangsúlyozása is a lap fontos momentuma 1945. június 17-ig a hetilap balszélső sarkában a „kézirat" szót találhatjuk. Ez a csekély példányszámot igazolja, 1945. június 24-től a lap híranyaga kibővül és Buda problémái mellett már az egész ország- és a világhelyzetről is jelennek meg cikkek. Szeptemberben, főleg az utolsó, szeptember 12. számban ismételt beszűkülést figyelhetünk meg. A lap a budai polgárság állítólagos nyugalmát a pesti néptömegek forradalmiságával szembeállítja, és noha ekkor még nem képviseli nyíltan a reakció álláspontját, de már érzékelhető, hogy szerkesztői a Kisgazdapárt szélső jobboldalának képviselői.

Boros Pál

•

Egy selyem-hírlap ürügyén. Amikor annyit foglalkoztunk az újságpapír gyönge minőségének kérdésével és a sajtómúzeum számára megőrzendő példányok restaurálásával — amikor szinte évenként olvasunk újabb és újabb modern technikai eljárásokkal készült kiadványokról: nem gyűrődő, szakadásmentes papírlapokról, mosható védőborítékokról, de mosható, műanyagból készült újságokról is, sőt vízben, fürdőzés közben olvasható, vízhatlan papírra nyomott, felfújható borítóval ellátott olvasmányokról stb. — fel kellett figyelnünk az OSZK tulajdonába került 90 évvel ezelőttről

való újságra: a *Győri Lapok* 1879. I. évfolyam 1. és egyben mutatványszámára, melyet ripsz-selyemanyagra nyomtattak.

Mérete teljesen megegyezik a papírra nyomtatott példányéval. A kétoldali nyomás, a szedés, a tükör stb. azonos, előállítója a győri Czéh Sándor kiadó-tulajdonos nyomdája.

Az OSZK nem régen vette meg ezt a példányt, beköttetti, majd múzeális raktárba helyezi.

Ismét felmerül a kérdés, hogyan lehetne a nyomdákat *ma* arra késztetni — amiről már többször esett szó —, hogy legalább a múzeális megőrzésre szánt példányokat maradandóbb anyagból állítanák elő. Szocialista nyomdaipar számára talán nem lenne elérhetetlen e szándék megvalósítása.

Nagydiósi Gézáné

SZEMLE

Hazánk, Magyarország. Főszerk.: ERDEI FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 1077 l. színes tábla, 6 térkép.

Az Akadémiai Kiadó jelentős vállalkozással tisztelgett felszabadulásunk 25. évfordulójának emléke előtt: *Hazánk, Magyarország* címmel több mint 1000 oldalas enciklopédiát adott ki. A kötet, melynek főszerkesztői teendőit ERDEI Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára vállalta, s melynek szerkesztő bizottságában és szerzői között a magyar tudományos és kulturális élet számos kiválóságának nevét olvashatjuk, egy 1968-ban az Akadémiai Kiadó és az oxfordi Pergamon Press közös kiadásában megjelent kiadvány, az *Information Hungary* magyar változata. Nem fordítás, hiszen az angol nyelvű kötet tanulmányait is eredetileg magyarul írták a szerzők, s céljuk az volt, hogy az angol kiadónak *A világ országai* című sorozatában megjelent kötetben teljes és hű tájékoztatást adjanak a világnak hazánkról. Ez a tájékoztatás elsősorban természetesen a mai Magyarországra irányította a figyelmet, de úgy, hogy közben szocializmust építő népünk történetét, anyagi és szellemi kultúrájának múltját is bemutassa. Most, hogy a nagyigényű könyv a magyarul olvasók polcaira került, a kiadónak a két év alatt bekövetkezett számbeli, statisztikai változásoknak feltüntetésén, s az újabban épült létesítmények, készült művészeti alkotások fényképeinek felfrissítésén kívül semmit sem kellett változtatnia az angol nyelvű kiadáson.

A változtatás nem is volt szándéka a szerkesztő bizottságnak. Mint ERDEI Ferenc a magyar kiadás előszavában leszögezi, az angolul és magyarul olvasóknak ,,ugyanazt a könyvet adjuk a kezébe, amit magunkról írtunk a nagyvilágnak. Ilyen értelemben a nemzeti önismeret tükrének is szánjuk ezt a könyvet; legjobb meggyőződésünk, jól megfontolt ítéletünk szerint ilyenek vagyunk, ez a mi történelmünk, ez gazdaságunk, kultúránk és társadalmunk, s évezredes történetünk során így fejlődtünk.'' S minderről tudományos igénnyel, de rendkívül olvasmányosan, tehát mindenkihez szólóan írnak a szerzők.

Többször említettük, hogy a kötet a ,,magyarul olvasók'' részére készült; tehát az Akadémiai Kiadó nemcsak a hazai érdeklődésre számított, hanem a környező országokban és távoli világrészeken élő, magyarul tudó, magukat magyarnak valló vagy volt hazájuk útját figyelő olvasókéra is.

A *Hazánk, Magyarország* voltaképpen magyar enciklopédia, ha szerkezetében nem is követi a hagyományos enciklopédiaformát. Tartalmában azonban kitűnő összegezése mindannak, amit hazánkról fontosnak tartunk közölni a világgal és a magyar olvasóval. Nemcsak Magyarország földrajzát, ökonomikusan rövidre fogott történelmét, állami és társadalmi szervezetének összefoglaló áttekintését kapjuk a kötetben, nemcsak gazdasági életünk, egészségügyünk, sportvilágunk és nemzetközi kapcsolataink fejlődéséről alkothatunk magunknak képet, hanem rendkívül elmélyült tanulmányokban követhetjük nyomon művelődésügyünk, tudományos életünk eredményeit, közöttük külön cikkekben olvasva irodalmunkról, színház-, film-, zene- és tánckultúránkról, ipar- és népművészetünkről. A kötetet kronológia, számos statisztikai összesítés, földrajzi és történelmi térkép, továbbá 16 színes tábla egészíti ki.

Talán e szűkszavú felsorolás is érzékelteti, hogy az olvasók minden rétege megtalálja az érdeklődésének megfelelő tárgyat a ,,kis magyar enciklopédiá''-nak nevezett kötetben. Így természetesen a könyvtárosok, a magyar könyvek és a magyar sajtó szakemberei is, hiszen külön fejezet ismerteti a magyar könyvtárak és levéltárak történetét és jelenlegi helyzetét, a könyvkiadás és az időszaki sajtó kialakulását, fejlődését és mai proble-

máit. Ezekben a fejezetekben — ha olykor csak címszavakban is — könyvtárnyi anyag gyűlt össze, s ez bizonnyal újabb kutatómunkára is ösztönöz.

A rendkívül gazdag, kitűnő válogatású képanyaggal illusztrált kiadvány bizonyára kedvező fogadtatásra talál az olvasóknál s osztozunk Erdei Ferenc reményében, hogy ti. a könyv más nyelveken is megjelenik a közeljövőben, mert valóban hazánk jobb megismerését és — tegyük hozzá — megbecsülését szolgálja.

Végh Ferenc

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967. Szerkesztő bizottság: Béllay Pál — Haraszthy Gyula — Keresztury Dezső, Felelős szerk.: Dezsényi Béla. Bp., OSZK 1969. 505 l.

1970 elején került az olvasó kezébe az 1967-es Évkönyv, a késedelemért azonban bőségesen kárpótol annak gazdag és változatos tartalma. A szokásos évi jelentés után ezúttal nem kevesebb, mint 28 szerző, illetve társszerző elmélyült kutatómunkáról tanúskodó tanulmánya vagy adatközlő cikke sorakozik a szerkezetileg négy részre oszló vaskos kötetben.

Az 1967-es jelentés valamivel terjedelmesebb az előző évekénél, azonban az OSZK méreteit, rangját, súlyát, szervezetének bonyolultságát, tevékenységének sokoldalúságát figyelembe véve így is kissé sommásnak tartjuk, mert többnyire csak regisztrál, ritkán elemez. Az olvasóforgalom, ezen belül az előtérbe helyezett kutatók száma csökkenésének kérdését például csak futólagosan érinti és a hagyományokkal ellentétben mellőzi e ponton az előző év adatainak összehasonlítási alapként való feltüntetését is. Helyes, hogy a beszámoló egyik függeléke lehozza a munkatársak öt és fél oldalra terjedő névsorát, de hiányolható, hogy ugyanakkor a költségvetésnek még összefoglaló adatait sem jelezték. Igaz ugyan, hogy az OSZK emberöltők óta növekvő helynyomorúságában is derűsen nézhet a jövőbe, hiszen 1967-ben sok milliót ruháztak be leendő tágas várbeli otthona építésébe, másfelől viszont ezt az intézményt is roppant súlyosan érintették a könyvtárak többségének normális fejlődését 1967-ben már megakasztó gazdasági korlátozások, így különösen a könyvbeszerzési keret megszorítása. Ez utóbbi intézkedés kiáltó ellentétben van a könyvtárak nagymérvű emelésével.

A készülő új komplexumban majd új életet kezdő Könyvtár 1967-ben is több jelentős új vállalkozást tűzött napirendre, vagy kezdett el, ezeknek csak egyike, hogy annyi balsikerű próbálkozás után végre valóban megírják a több mint másfélszázados intézmény tudományos igényű történetét. A határozat nem marad papíron, ezt a reményt erősítik az 1967-es *Évkönyv*nek csaknem felét lefoglaló könyvtártörténeti írások.

Az OSZK történetének egyes kérdéseit feldolgozó kilenc munka közül Berlász Jenőé nyitja a sort. Az 1835-ben a Könyvtárra hagyományozott Illésházy-gyűjtemény „titkát" tárja fel széleskörű forráskutatások alapján, korfestő erővel. Bravúros történelmi nyomozásával több generáció mulasztását hozta helyre, amikor plasztikus képet rajzolt magáról Illésházy grófról, a nagy műveltségű és felvilágosult gondolkodású ajándékozóról, annak elődeiről, akik a XVI. században vetették meg a maga nemében ma már egyedülálló, bár az OSZK raktáraiban szerteszórva megbújó főúri könyvtár alapjait. Az eddig mostohán kezelt, roppant értékes hagyaték összetételét is jellemzi a megtalált katalógus segítségével a szerző.

Ugyancsak a XIX. század közepe táján került az OSZK birtokába Horváth István tudós könyvtára, amelyről néhány eddig ismeretlen adalékot közöl Indali György. A gyűjtemény 1848—1856-os gyarapodását vizsgálja Somkuty Gabriella hosszabb lélegzetű írása, biztos támaszt nyújtva e kor könyvtártörténetének teljes feldolgozásához.

Négy dolgozat foglalkozik az OSZK történetének újabb szakaszával, az 1919 augusztusától 1944-ig terjedő ellenforradalmi periódussal. Dezsényi Béla tanulmánya a legátfogóbb, amely kissé szürkén hangzó címével *(Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején)* ellentétben nemcsak széles körképet, de általános értékeléseket is ad az intézmény akkori sorsáról, helyzetéről. Rendkívül gazdag dokumentáció, ennek keretében kortársak emlékezései teszik hitelessé a feldolgozást.

Aktuális érdekességű Tombor Tibor *Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezésével és berendezésével kapcsolatos tervek és munkálatok az első világháború után. (1920—1928)* című, számos illusztrációval, tervrajzokkal kiegészített munkája. Megtudjuk belőle, hogy már a század elején sok program született az OSZK növekvő helyproblémáinak megoldására, szerény, de érdemleges lépésekre, amelyek pillanatnyi enyhülést eredményeztek, csak az 1920-as évek második felében került sor.

Újabb vonásokkal gazdagítja a Horthy-korszakról alakuló képet WITTEK Lászlóné és KOVÁCS Ilona dolgozata. Az előbbi az 1920-as évek második felében végrehajtott és DEZSÉNYI Béla tanulmányában is érintett reformokat vette tüzetesebb vizsgálat alá, az utóbbi az 1920—1944-es évekre, tehát már az egész ellenforradalmi időszakra vonatkozó adatgyűjtés alapján tárja elénk az olvasóforgalom alakulását. Megtudjuk, hogy a használat mindvégig igen alacsony színvonalon mozgott, a nyitvatartási időt általában néhány órára korlátoztál, a szélesebb közönség elől — a muzeális kötelezettségekre való, hivatkozással — elzárt könyvállományhoz kivételezettek mégis hozzájutottak, amit a kölcsönzések nyomán kallódó művek nagy száma illusztrál. Vitatkozni lehet azzal a végkövetkeztetéssel, amely egyedül a gazdasági bajokkal és a második világháborúval magyarázza a hanyatlást, különösen, ha az 1945 utáni nagy forgalmi számokat állítjuk szembe a felszabadulás előttiekkel. Elsőként derítette fel FERENCZYNÉ WENDLEIN Lidia az OSZK 1914-től hatalmasra duzzadt első világháborús gyűjtemény és a két világháború között „fertőző" anyagnak minősített 1919-es gyűjtemény keletkezésének, az utóbbi emigrációs és illegális munkákkal való kiegészítésének előtörténetét, illetve annak egyes kultúrhistóriailag érdekes mozzanatait. CSAPODI Csaba írása az OSZK fejlődése szempontjából nagy horderejű kezdeményezéssel, a decimális rendszer 1936-os bevezetésével foglalkozik személyes élményeket is felelevenítve. Itt jegyezzük meg: GULYÁS Pál *Kommunista Könyvtárpolitika* című ellenforradalmi tendenciájú írása arra utalt, hogy a tizedes osztályozást már 1919-ben akarták elterjeszteni országosan a proletárdiktatúra könyvtárügyi vezetői. Csapodi cikke kapcsán merül fel a kérdés, vajon az OSZK-val is el akarták-e fogadtatni akkor (1919-ben) a decimálist és van-e erről írásos dokumentum.

Az 1967-es jelentés egyes utalásait egészítik ki önálló dolgozatok terjedelméig az *Évkönyv* harmadik részében található írások. BATÁRI Gyula és FALLENBÜCHL Zoltán az emberöltőkön át reklamált, de csak az 1950-es évek óta létrehozott Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa fejlesztésének és imponáló méretű használatának adatait mutatják be, értékelik. BERECZKY László és FARAGÓ Lászlóné a könyvtári munka időelemzését célzó mérésekről adnak számot. Történeti visszapillantásukat kiegészíteném azzal, hogy hasonló kísérletekre az első világháború előtt a Fővárosi Könyvtárban is sor került, de sajnos, csak a *Könyvtári Szemle* hasábjain maradt kevés nyoma azoknak. Bécsi kutatások eredményeit összegezi eddig ismeretlen magyar vonatkozású térképek megjelölésével FALLENBÜCHL Zoltán. BORSA Gedeon a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* új, kiegészített kiadásának előkészítő munkálatait ismerteti, FAZAKAS József a Szabó Károly-féle bibliográfia emberöltőkkel ezelőtt indult kiegészítését folytatja adatközlő írásával. Nemcsak sajtótörténeti, de általános históriai szempontból is figyelmet érdemelnek a HERENDINÉ LAKATOS Éva cikkében értékelt újabb hungarika szerzemények, antikvitások, főként a második világháború időszakában kiadott periodika ritkaságok. Sürgős megoldást váró kérdést vett szemügyre KECSKEMÉTI István, amikor a magyar hangfelvételek gyűjtésével foglalkozó önálló osztály létesítését javasolta, kiegészítve a szervezésre vonatkozó gondolatokkal. Az 1924-ben alapított és a felszabadulás után mérföldes lépésekkel fejlődő központi könyvkatalógus sok tekintetben pozitív mérlegét, ugyanakkor a fennálló nehézségeket, hiányosságokat ismerteti SZABADNÉ SZEGŐ Judit dolgozata.

Sok nagyobb könyvtár némi irigységgel tekint az OSZK-ra, amely *Évkönyvé*ben az intézmény problémáin túlmenő fajsúlyos könyvtártudományi írásoknak is helyt tud adni, közöttük olyan dolgozatoknak, amelyek terjedelmüknél fogva a közlésükre elsőként hivatott *Magyar Könyvszemlé*ben nem jelenhetnek meg. Persze az lenne örvendetes, ha a többi könyvtár követhetné a példát. Az 1967-es *Évkönyv* negyedik részében közölt tíz tanulmány könyvtártudományi, illetve történeti, irodalmi vagy kultúrhistóriai értéke igazolja, hogy helyesen jártak el, amikor fórumot adtak számukra. Csak példaként ragadjuk ki TERBE Lajos munkáját, aki a közelmúltban a szovjetoroszországi magyar sajtóról közölt hézagpótló írást, a most megjelent Évkönyvben pedig, a szovjetoroszországi (1917—1921-es) kiadású monografikus művek teljességre törekvő jegyzékét hozza. Ugyancsak az Évkönyv legértékesebb közleményei közé sorolhatjuk MARKOVITS Györgyi hézagpótló tanulmányát, amely *A magyar emigráció irodalmi munkássága a két világháború között* címen elsőként ad átfogó képet e nagyon kevesek által és csak hézagosan ismert területről.

REMETE LÁSZLÓ

Markovits Györgyi: „Terjesztését megtiltom". (Bp. Magvető Kiadó, 1970. 481 l.

Markovits Györgyi ismét a cenzúra és az irodalom, a rendőr és a sajtó, a hóhér és az író viszonyát tárja elénk. Mint a bevezetőben írja: „Nem a cenzúrajogot mutatjuk be, hanem a cenzúra társadalmi hatását, ezért kiadványunk magában foglalja az illegális kiadványokat, amelyek éppen e hatásra kényszerültek a föld alá, továbbá a „nem időszaki" lapokat, melyek a sajtótörvény kiskapuját kihasználva évi tízszeri megjelenést tűztek ki célul, ám sokszor felét sem érték meg; de még a féllegális lapokon túl a legális, baloldali, a körülmények miatt »cenzúra nélkül« elhalt lapokat is. Nem célunk, hogy az irodalom- és sajtótörténet által feldolgozott »nagy« folyóiratokat mutassuk be, inkább törekszünk arra, hogy felszínre hozzuk az »elsüllyedt irodalom« tömegét..." Felelősségteljes, túl merész ígéretnek vennénk, ha nem tudnók: Markovits Györgyi kötetein kívül 70—80 tanulmányában, cikkében már bebizonyította, hogy egyik legavatottabb szakértője a fehérterrortól a második világháború végéig tartó korszak cenzúra-, sajtó- és irodalomtörténet egy bizonyos vonulatának.

Markovits Györgyi kötetében 44 irodalmi—kritikai folyóirattal, 5 nagy politikai lappal *(Népszava, Szabadság, Magyar Nemzet, Szabad Szó, Kis Újság)* és 7 illegális lappal foglalkozik részletesebben. Korszakolását maga az anyag kínálta. Három nagy fejezetben sodródik, hömpölyög előttünk az irodalmi lapok indulása, megszűnése és újraszületésében a magyar társadalom története.

Az első fejezetben a fehérterror és a konszolidációs időszak elsüllyedt lapjai kelnek életre és izelítőt kapunk a baloldali sajtó üldözéséről. (Népszava-perek). A második fejezet a gazdasági válság és a harmincas évek erősödő társadalmi mozgásának időszakától a második világháború kitöréséig tart. A világháború, a totális cenzúra, az országveszejtés ellen fellépő sajtó viszonyait, harcát mutatja be a harmadik fejezet.

Markovits Györgyi az irodalomtörténeti kutatás eszközeivel hozta felszínre a húszas—harmincas évek folyóiratait. A *Pesti Élet* (1919), az *Újpesti Közlöny* (a húszas évek elején összesen 11 címváltozatban), a *Független Szemle*, amely 1921-ben indult és az üldözés miatt 4 különböző címmel jelent meg, a *Magyar Írás* (1921—1927), a *Kékmadár*, az *Ifjú Proletár*, a *Haladás* (mely elsőként közölte Radnóti Miklós írásait), az *Együtt* és több lap kap egy-egy alfejezetet. Az ismeretlenségből felszínre hozott lapok története mellé a rendőrségi, ügyészségi, bírósági határozatok sorakoznak dokumentumként, hitelesítve a cenzúra-történész megállapításait, melyeket a fejezetek bevezetéseként álló tanulmányokban tesz a hatalom és irodalom, az ügyész és a sajtó viszonyáról. Az irodalom- és sajtótörténész, az esszéista nem nyomja el a jóérzékű szerkesztőt sem. A feltárt szépirodalmi, publicisztikai anyagot nem csak ismerteti, hanem az eredeti írások arányos beépítésével adja meg a kor hiteles atmoszféráját.

Az ismertetett lapokból antológikusan, közvetlenül a kiadványról szóló összefoglalók után közöl tanulmányt, novellát, szatírát, költeményt vagy levelet. Ezzel ellensúlyozza a gazdag tényanyag fárasztó voltát. Negyven—ötven periodikáról írni egy kötetben egy embernek, mindenképpen fárasztó, és a stílus szürkeségéhez vezetne. Markovits Györgyi kikerüli ezt a veszélyt. Kötetében szerepeltet olyan szerzőket, akik az ő stílusától eltérő, önálló esszében ismertetnek egy-egy folyóiratot. Példaként említjük az első fejezetből: Szalai Imre a *Magyar Írás*ról, Nemes Dezső az *Ifjú Proletár*ról ír. Végül: a fejezetet — szinte állandó sötét hátteret adva — zárja a *Népszava* elleni állandó rendőrségi—ügyészségi hajsza ismertetése Révész Mihály 1930-ban megjelent írásával.

A könyv következő állomása — ha lehet egy sodródó történelemben valamilyen határt húzni — a második fejezetben a harmincas évek rövid és hosszabb életű folyóiratait és azok írói-szerkesztői anyagát mutatja be a már előbb említett plasztikus írói—szerkesztői módszerrel. Az anyag gazdagságát bizonyítandó, csak ebben a fejezetben szereplő 33 folyóiratból néhány kevéssé, vagy egyáltalán nem ismert lap címét jegyezzük ide: a *Front* egyetlen számában, 1931 decemberében jelent meg először József Attila *Munkások* című verse; a *Porond* 1932—1933 Goda Gábor szerkesztésében, Pán Imre lapja, az *Index* 1931-ből, *Virradat* 1930, *Álláspont* 1932—1933 (munkatársai Bajcsy-Zsilinszky Endre, Berda József, Nagy Lajos, Kassák), a nyíregyházi *Forrás* 1933—1934, *Keresztmetszet* 1934, *Névtelen Jegyző*, vagy egy korábbi, igen jelentős, két számot megért lap, az *1928* című, Radnóti Miklós szerkesztésében.

S nemcsak a rengeteg folyóirat feltárása jelent újdonságot: több olyan írói művet találunk a kötetben, amelyek elfeledve lappangtak az elsüllyedt, feledésre ítélt kiadványokban. Kuriózumként idekívánkozik a *Fölforgató tollforgatók* című

szatíra, melyet a *Szabadon* közölt Bősz Töhötöm álnév alatt. A stíluselemzés és a kortárs szerkesztő Mód Aladár tanúsága szerint is a kegyetlenül maró szellemes szatíra szerzője: Bálint György. Hasonló kincs az egyik rövidéletű lapban talált rettenetesen valószerű szimbolisztikus novella, Gelléri Andor Endre tollából, *Az őrült rózsa.*

A fejezet záró írása, Csécsy Imre tiltakozása a *Századunk*ban a készülő sajtótörvény ellen, már nyitánya a következő korszaknak, az 1938—39-es évekkel kezdődő lapbetiltásoknak, a politikai élet teljes fasizálásának. „A hivatalokban megtörténik az őrségváltás — írja a fejezet bevezetésében Markovits Györgyi. — A régi típusú magyar jogászok, bírák, ügyészek, a „diplomás úriemberek" kora lejárt. A legszélsőségesebb elemek váltják fel őket, a kipróbált fasiszta karriervadászok . . . S mellettük ott ülnek az országházi cenzúra hivatalban, a miniszterelnökségi sajtóosztályon a nyilas lapok főkorifeusai . . . "

A szellemi életet fojtogató légkört érzékelteti Gábor Andor *Elintézték már az újságírókat is* című cikke, amely az *Új Hang* 1938. júniusi számában jelent meg. K. Havas Géza a *Népszava* 1939. június 16-i számában *Talpra Halottak!* címmel kétségbeesett kiáltást intéz az írókhoz.

Az ellenállás, a szellemi népfront szervezése ebben az időben kereste és megtalálta az utat. A folyóiratok kora lejárt. Néhány maradt csak lábon, köztük a legjelentősebb: a *Nyugat* utóda, Illyés Gyula *Magyar Csillaga.* Egy partizánkodó kísérletről is képet ad a kötet: Rónay György és társai *Ezüstkoráról*, melynek két szám után meg kellett szünnie.

A kötet befejező szakasza már az illegális sajtóról és azok íróiról, munkatársairól szól. A *Béke és Szabadság*, a *Szabad Nép*, a *Harcoló Bányász*, a *Szabad Diákfront*, a *Szabadságharc*, *Eb Ura Fakó*, *Ellenállás* című lapok története bizonyít arról, hogy a magyar szellemi ellenállás a föld alatt is tovább élt. A kötet összeállítója itt is láttat. Olyan heroikus alakok, mint Rózsa Ferenc vagy Bajcsy-Zsilinszky Endre portréjával (Vadász Ferenc, illetve Vigh Károly írása) életszerűbbé, hitelesebbé teszi a korról rajzolt képet.

Teljesítette-e ígéretét a kötet írószerkesztője? Többet adott, mint amennyit ígért. A sok-sok folyóirat és bennük elrejtett írások, mint megannyi igazgyöngy került a felszínre és lett mindenki számára hozzáférhetővé, láthatóvá a félezer oldalon. (Kár, hogy az illusztrációk számára nem jutott hely a kötetben.)

Pergel Ferenc

Látogatóban. Kortárs magyar írók vallomásai. Szerk.: Erki Edit. Gondolat 1968. 416 l.

Az 1962—67 közötti időszak szellemi életének egyik dokumentuma ez a könyv: őszinte vallomások sorozata, közvetlen beszélgetések vagy éppen szenvedélyes kifakadások megőrzője. Az interjú műfaja három tényezőtől is függ: a kérdezőn és a válaszadón kívül még a közéleti légkörtől. Ami jó a könyvben, ez utóbbinak köszönhető javarészt: számos „kényes" kérdés feltárása vált lehetővé.

Alkotástörténeti adalékok, életrajzi mozzanatok adták sokszor egy-egy beszélgetés legérdekesebb mondanivalóját. A műveknek, életműveknek szándék felől adott magyarázata természetesen nem védhet meg egy-egy alkotást, de kisegítő érv lehet az esetleg nem a mű öntörvényű világára, hanem külsődleges szempontokra alapozott ítéletekkel szemben.

Természetszerűen vetődött fel a kritika problémája. A kötet így akaratlanul is hozzászólás-gyűjtemény a sajtóban lezajlott kritika-vitához. E megjegyzések régi reflexek, előre elkészített kaptafák, hamis skatulyázások, címkézések, mesterségesen konstruált irodalmi fővonalak ellen szólnak (Hidas Antal, Somlyó György). A politikai óvatosság dicstelen védjegye (Lengyel József), a félreértések, a kizárólagosan formai jegyek alapján történő megítélések, vagy egy-egy problematikusabb műnek az életmű egészéhez mérten aránytalan eltúlzása ellen (Kassák Lajos, Illyés Gyula, Lengyel József), a művészi eszközök gazdagságáról, az intellektuális és pszichológiai eszközök használatáról való lemondás ellen (Goda Gábor) fogalmazódtak.

Életrajzi kérdések közül legtöbbször az ötvenes évek problémái kerülnek elő. Magyarázat kétféle fogalmazódik erre a korszakra: egy naívabb, akkor is őszinte hittel alkotó típusé, és egy tudatosabbé, amely az önmeggyőzés módszerét alkalmazta az észrevett problémák megmagyarázására. Az etikus tartás a legtöbb vallomásból kiérezhető. A legszebb azonban az, ahogyan Benedek Marcell vallott erről, hosszú tanári—tudósi—írói pályáját végiggondolva: „Én egész életemben egyetlen mondatot sem írtam le meggyőződésem ellenére."

Ilyen háttérrel, ilyen fedezettel van igazi súlya az elkötelezettségnek, az irodalom társadalmi hivatása programjának. A legszenvedélyesebb, érzelmileg leginkább átfűtött realista, szocialista programot Váci Mihály fogalmazta meg: „Életünknek vannak új viharai, örvényei, állóvizei és mocsarai is vannak. A társadalom-

ban új viszonyok alakulnak ki, olykor képtelen helyzetekkel, következményekkel. S én ezekről, mint eddig se, továbbra sem szeretnék hallgatni. Továbbra is meg akarom írni mindazt — a családon belüli szemével —, amit az utóbbi két-három évben láttam az országban és sejtek a világban."

A kötet interjúiban megfogalmazódott ars poétikák nem azonos szemléletet tükröznek. Éppen a sokféle külön egyenrangú egyéniség, a formai és tartalmi igényekben, célokban megnyilvánuló sokarcúság együttes, egyszerre történő felmutatása e könyv érdeme. Az „az irodalomban nincs kizárólagosság", a „nagyon sok más út van" elvét azok is megfogalmazzák, akiknek írásaira a leszűkítettség, az egy vonás kizárólagossága jellemző (MÁNDY, ÖRKÉNY). Vagyis — és ez az 50 alkotóműhelyben tett látogatás-sorozat legfőbb tanulsága — az élet visszatükrözésének teljessége nem egy műben, nem egy alkotónál kell, hogy megvalósuljon, hanem az irodalom egészében. Az egyoldalúság, az extenzív totalitás hiánya csak az irodalmi élet egészén kérhető számon: a sokoldalúságnak és a komplexitásnak az irodalomra, a tudományra és a kritikára egyaránt vonatkozó igénye csak így érvényesülhet. Így az egyetemességnek, a teljességnek az igénye, vagy SÁNTA Ferenc szavaival: a „szintézis — korunk legnagyobb parancsa".

Az interjúk színvonala nem egyenletes. A kötet legjobb részei azok, amelyekben az íróknak és közönségnek leginkább elevenébe vágó kérdésekről szólaltatták meg az interjúalanyt (leginkább ERKI Edit és KATONA Éva interjúi ilyenek), vagy ahol (s itt RÉZ Pál interjúi a példák) a riporter szubjektivitása objektíve fontos tényezővé: az írói műhely légkörének s a művek hangulatának kifejezőjévé vált.

WINTERMANTEL ISTVÁN

Szelei László: A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára az Akadémiai Könyvtárban. Bp. 1970, 60 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 58.)

A könyvtári és levéltári gyűjtőkörök találkozása, olykor átfedése, ismert, de lényegében mind ez ideig megoldatlan problémának volt tekinthető. Az ezzel kapcsolatos kérdések még intern viszonylatban is jelentkeztek az Akadémia régi és új levéltári anyagánál. Az előbbi a könyvtár Kézirattárában kapott helyet, az utóbbi őrzésére pedig a könyvtár állományán belül, de bizonyos fokig szervezetileg is elkülönítetten az Akadémiai Levéltár kapott megbízást.

A levéltárakkal kapcsolatos kérdések legújabb jogi rendezése (1969. évi 27. sz. törvényerejű rendelet; 30/1969. Korm. sz. rend.) alátámasztja az Akadémiának ezt a sajátos megoldási törekvését, sőt az új levéltári jogszabályok azt a fejlődést jelzik, amely — többek között — az általános levéltárak mellett a szaklevéltárak hálózatának kialakítását, illetve kialakulásuk elősegítését célozza. Kifejezetten is kimondja a vonatkozó jogszabály azt, hogy a levéltári törvény hatálya alá tartoznak a könyvtárak gyűjteményeiben őrzött levéltári anyagok is.

Ilyen körülmények között külön örömmel kell fogadnunk az Akadémiai Levéltár „levéltári kalauz"-át, amely az Akadémia Könyvtárának Kiadványai c. sorozatban jelent meg, s amelynek kitűzött célja, hogy egy nagy gyűjtemény sajátos külön gyűjteményét: az MTA Levéltárát szélesebb körben is ismertté tegye.

Az Akadémiai Levéltár vezetője: Szelei László a szerzője ennek a kalauznak, és jól használja fel az ebben a műfajban alkalmazható tágabb, rugalmasabb lehetőségeket.

Az általános bevezető után az Akadémiai Levéltár megalapításának előzményei, a levéltár megalapítása, feladata és gyűjtőköre, a levéltári anyag tagolódása és tárgya, a levéltári anyag korának meghatározása, a levéltár működése, az anyag feldolgozása és használata, a levéltár hazai és nemzetközi szakmai kapcsolatai, végül a távlati elképzelések, a tájékoztató kiadvány egyes fejezetei. Helyes, hogy a szerző az Utószó-ban ismerteti az Akadémia átszervezésével kialakult helyzetet és hasznosak a kiadvány segédletei, valamint a német és orosz nyelvű rezümék.

Az egyes fejezetek címei tükrözik azt, hogy a tájékoztató kalauzban leíró-ismertető részek mellett a levéltár problematikája és a fejlesztés elképzelései is helyet kapnak. Maga az ismertető rész is összetett: a történeti rész mellett a levéltár kérdéseinek hazai jogi rendezése, a gyűjtemény adottságai, az anyag kezelése, a raktározás és a kutatás módjai és lehetőségei egyaránt tárgyalásra kerülnek. Jó mindezek során látni, hogy mennyire érvényesül a tudatosság az anyag kezelésében és a fejlesztési tervekben.

Amennyire megkönnyíti a „kalauz" műfaja az anyag rugalmas kezelését, annyira ad lehetőséget arra is, hogy bírálni lehessen, ez a bírálat azonban kevésbé magára a kiadványra, mint inkább a levéltár működésére irányulna. Minden precizitásra irányuló törekvés mellett is szívesen

láttunk volna fokozottabb tájékozódási lehetőséget a fondok teljes felsorolásával kapcsolatban, s nagyobb egységet az anyag kezelését illetően, mind a gyűjtési évkörök, mind a begyűjtés vagy akár az anyag megközelítő nagyságrendi értékelése vonatkozásában.

Csak helyeselni lehet azt a törekvést, hogy a levéltári dolgozók az anyagot azért kutassák, hogy eredményeik közzétételével a források magasabb színvonalú használatát mozdítsák elő. Helyes a mikrofilmeztetési törekvés, illetőleg gyakorlat éppen úgy, mint a fényképállomány tervszerű kiépítése. Perspektivikus szemléletre mutat a tudósok hanganyagára vonatkozó archiválís gyűjtés terve s evégből az együttműködés a televízióval és a rádióval. A helyes törekvésekre egyébként még számos példát lehetne mondani.

Mindent összevetve pozitíven kell értékelnünk a hasznos levéltári kalauzt, amely a kutató részére is összegezést nyújt az újjászervezett Akadémia 20 éves iratanyagának gyűjtéséről, raktározásáról és hozzáférhetőségéről.

TAKÁCS JÓZSEF

Tanulmányok Tolna megye történetéből. II. Szerkeszti: dr. PUSKÁS Attila. — Szekszárd 1969. Tolna m. t. Levéltára, 333 l.

Tolna megye levéltára ismét értékes helytörténeti kötettel lépett a nyilvánosság elé. BÁNKUTI Imre a Rákóczi-szabadságharcnak a megye vonatkozásában oly mozgalmas, küzdelmes éveiről ír; GROSZ József a tolnai kőszénbányászat történetének egyik fejezetéről számol be; SZILÁGYI Mihály a korai kapitalizmus kereskedelemtörténetének táji problémáival foglalkozik. A megye nemrég elhunyt főlevéltárosának, HADNAGY Albertnek LISZT Ferenc szekszárdi kapcsolatairól szóló, nem csak zenetörténeti szempontból érdekes tanulmányát PRAHÁCS Margit szakértő kézzel rendezte sajtó alá. Művelődéstörténeti szempontból érdekes SZAKÁLY Ferenc írása. Szinte teljesnek mondható forrásbázis alapján számol be a megye 1526—1566 közötti évtizedeinek történetéről. A gazdasági és társadalmi viszonyokkal kapcsolatban jelentős statisztikai táblázatokat közöl (porták száma 1542—43, lakott helyek telekpusztulása 1561—66, gabona- és bortermés 1558—66, stb.). A mezővárosi kézműves és kereskedő polgársággal kapcsolatos „megoldási hipotézis"-e (a megfogalmazás tiszteletreméltó tudományos óvatosságról tanúskodik!) művelődéstörténeti szempontból jelentős: e társadalmi réteg belső feszültségében látja a reformáció melegágyát, gyors győzelmének alapvető okát. (SZTÁRAI Mihály és SZEGEDI KIS István is működött ezen a vidéken). Kutatásai során érdekes adatokat talált az új hit, a különböző felekezetek papjai értelmiségi pályájáról, jelentős könyvtáraikról.

TÓTH ANDRÁS

Lőrincz Gyula: Hensch Árpád élete és munkássága (1847—1913). Gödöllő, 1968. 75 l. 1 t.

Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára kiadványainak 19. kötete egy neves magyar mezőgazdasági közgazdász — HENSCH Árpád — élettörténetét, munkásságát ismerteti. Szerző anyagát 10 fő részre osztja, röviden összefoglalja HENSCH Árpád élettörténetét; a mezőgazdasági üzemtan hazai alakulását és fejlődését elemzi HENSCH tevékenységéig; feldolgozza a különböző külföldi irányzatok hatását általában a magyar mezőgazdasági üzemtan fejlődésére és HENSCH Árpád nézeteire. A következőkben megismerteti HENSCH állásfoglalását a szakágazat egyes részkérdéseiről: így a szántóföldek (talajok), rétek és legelők osztályozásáról, a kül- és belterjes gazdálkodásról, a gazdasági ütemterv jelentőségéről és felépítéséről. Az irodalomjegyzék 3 részből áll. Ezek: HENSCH Árpád szakirodalmi munkáinak. személyére és munkásságára vonatkozó műveknek, valamint szerző által feldolgozott irodalomnak a jegyzéke. A feldolgozást orosz, angol, német nyelvű összefoglalás egészíti ki. Az Agrártudományi Egyetem kiadványsorozatában korábban már több kiemelkedő mezőgazdasági kutató, iskolaalapító tanár életmű bibliográfiája jelent meg. A jelenlegi kiadvány e sorozat méltó folytatása és szervesen illeszkedik bele a Könyvtár által jelenleg folytatott üzemtani bibliográfiával kapcsolatos irodalomkutató tevékenységbe. Az agrártörténeti kutatásnak és oktatásnak is hasznos segítséget jelent. A Könyvtár a kiadványt belföldön ingyenesen. külföldön cserekapcsolatuk keretében terjeszti.

GÁL ANDORNÉ

100 éves a Magyar Állami Földtani Intézet. Szerk. FÜLÖP József és TASNÁDI KUBACSKA András. Bp. 1969, Műszaki Könyvkiadó, Franklin ny. 274 l.

A Magyar Állami Földtani Intézet kiadványainak bibliográfiája. 1869—1961-ig. Szerk.

GERGELYFFY Lászlóné. Bp. 1969, Műszaki Könyvkiadó, Franklin ny. 46 l.

A Magyar Állami Földtani Intézet méltóan ünnepelte meg százéves fennállását ezzel a két reprezentatív kiadvánnyal. A tudománytörténet számára nagyon értékes ez a hozzájárulás, mert a magyar földtani kutatások egész történetét áttekinti, a geológus számára pedig a szakmai problémák egész sorának történeti analízisét adja. Az első kiadványban FÜLÖP József tanulmánya végigvezet a Földtani Intézet száz esztendejének történetén és a földtani térképezés történetén, TASNÁDI KUBACSKA András pedig a Földtani Intézet igazgatóinak arcképekkel illusztrált életrajzát és az Intézet ismertetését nyújtja olvasmányos stílusban és pontos adatszerűséggel. BALOGH Kálmán a rétegtani, PANTÓ Gábor a magmás és metaform, KRETZOI Miklós az őslénytani, RÓNAI András pedig a negyedkori és síkvidéki képződmény kutatások történetét ismerteti, míg NOSZKY Jenő az Intézet gyakorlati tevékenységéről értekezik. A könyvtáros számára érdekes a Földtani Intézet Könyvtárának története, KAPLAYNÉ SCHEY Ilona tollából. Végezetül az Intézet laboratóriumainak ismertését kapja az olvasó. Különösen kiemelendő a tanulmányok közül TASNÁDI-KUBACSKA András biobibliográfiai adatokkal ellátott tanulmánya az intézet igazgatóiról. Remélhető, hogy idővel a szerző talán a Földtani Intézet összes egykori és jelenlegi munkatársainak életrajzi és működési, biobibliográfiai adataiból elkészíti majd ennek a nagyfontosságú és tudománytörténetünkben kiváló helyet elfoglaló intézménynek archontológiáját is. Meg kell emlékezni a kötet tartalmi értéke mellett formai szépségéről, kiállításának reprezentatív jellegéről is, mely mindenképpen méltó a nagymultú intézményhez. — A kiadványbibliográfia ugyancsak megérdemli az elismerést. A könyvészet szempontjából minden fontos adatot feltárt az összeállító. Pontosan közli a címváltozásokat, a szerkesztő- sőt még a nyomdaváltozásokat is. Az intézet kiadványait feldolgozó könyvtáros számára nagy segítséget nyújt ez az analitikus bibliográfia, mely a kötetek és füzetek rendjében közli a megjelent cikkek és tanulmányok bibliográfiáját. A *Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyve* mellett a Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentéseit, a *Geologia Hungarica* köteteit s az Intézet egyéb kiadványait is feltárja tartalmilag. Bár az anyag nem áttekinthetetlenül nagy, hely- és szerzői névmutató készítése a különben igen értékes szakbibliográfiát még könnyebben kezelhetővé tette volna. Az angol és orosz nyelvű rövidítésmagyarázat a bibliográfiát külföldiek részére is használhatóvá teszi. A szép kiállítású kiadványjegyzék hihetőleg nem fog hiányozni egyetlen geológiai anyagot is gyűjtő könyvtár állományából sem.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Szita László: A papírkészítés és a papírgyártás Pécsett, 1764—1860. Pécs 1967. (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény, 79. Series historica 46.) 73 [1] l.

Midőn e sorok írója 1957-ben egy kis magyar papírtörténeti bibliográfia összeállításához fogott, annyira kevés szakmunkát talált, hogy végül is meg kellett elégednie azzal, amit innen-onnan, más tudományszakok területéről össze tudott szedegetni (*A magyar papírtörténeti irodalom bibliográfiája.* — *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1958. Bp. 1959. 287—309. l.). Az azóta eltelt évek alatt azonban teljesen megváltozott a helyzet. BOGDÁN István nagy műve (*A magyarországi papíripar története.* Bp. 1963.) és nagyszámú tanulmánya szilárd és széles alapokat fektetett le a magyar papírtörténeti kutatás számára. Az ő munkásságának ösztönző hatását látjuk SZITA László monográfiájában is.

A pécsi papírmalmot a város kulturális fellendítésében oly nagy szerepet betöltő KLIMÓ György püspök alapította 1764-ben, azzal a céllal, hogy az iskolák, majd pedig az általa tervezett, nem sokkal később létesített nyomda olcsón és könnyen papírhoz jussanak. Bizonyára gondolt arra is az alapító, hogy a helyi és környékbeli egyházi és világi hivataloknak, valamint az uradalmak irodáinak is hasznára fog válni a helyben készülő papír. A malom megalapításának körülményeiről, a papírkészítés megindulásáról és fejlődéséről elég sok adalékot őriztek meg a helyi levéltárak, valamint az Országos Levéltár.

A már eddig is igen gazdag helytörténeti kutatások felhasználásával, valamint BOGDÁN István szaktanulmányának az ismeretében (A *pécsi papírmalom.* = *Papír- és Nyomdatechnika.* 1955. 70—72. l.) szerzőnk kiváló szakértelemmel és igen széles körű és mélyreható kutatómunkával tárta fel a levéltárak különféle részlegeiben lappangó további adatokat. Számos okirat, tervrajz, térkép és látkép felhasználásával írta meg monográfiáját. A pécsi papírkészítés első korszakát ismertetve, beszámol szerzőnk a papírmalom alapítá-

sáról, építéséről, berendezéséről, a technológia fejlesztéséről, az alapanyagok beszerzéséről, a termelés mennyiségi és minőségi alakulásáról, a papírárakról, leír néhány papirosfajtát és bemutatja azok vízjeleit, tájékoztat a papírmalom gazdálkodásáról és közli a papírkészítők életére vonatkozó megállapításait. 1820-ban — gazdasági nehézségek miatt — megszűnik a papírkészítés. Mintegy húsz éves szünet után újra megindul az élet a malomban, az új bérlő fokozatosan gépesíti és gyárrá fejleszti azt. A papírgyártás e második korszakáról is az első fejezetben követett szempontok szerint kapunk tájékoztatást. A harmadik fejezet a gyár csődjéről és 1860-ban bekövetkezett megszűnéséről szól. A gyár termékei sem minőségben, sem árban nem voltak versenyképesek. A fővárostól távol eső vidéki papírmalom egyébként is igen hátrányos helyzetben volt a több tőkével rendelkező, nagyobb magyarországi gyárakkal szemben, nem is beszélve a kiváltságos helyzetet élvező ausztriai gyárakról. Ez idő tájt ez volt a sorsa egyébként mintegy negyven magyarországi papírüzemnek és gyárnak. A bécsi udvarnak elnyomó és a birodalom népeit egymás ellen felhasználó politikája eredményezte különben azt is, hogy a pécsi papírmalom elveszítette a szabadságharc előtti kapcsolatait déli szomszédainkkal. Addig ugyanis Eszékre, Varasdra, Károlyvárosba, sőt Belgrádba is szállítottak papírt Pécsről. 1849 után már nem lehetett felújítani ezeket a kapcsolatokat. Mindkét korszakot illetőleg különös gondot fordít szerzőnk arra is, hogy behatóan ismertesse a papírkészítő és papírgyártó mesterek és munkások életét. Tanulmányához 16 vízjel ábráját is közli.

Szita monográfiáját tanulmányozva, további feladatok körvonalai rajzolódnak ki előttünk. Szükséges volna többféle, lehetőleg datált vagy datálható pécsi papírt megvizsgálni, leírni, bemutatva azok vízjeleit, esetleg egy kis albumban, mert egyéb kutatások dokumentációs problémáiban akkor tud igazán komoly segítséget nyújtani a papírtörténet, ha minél több pontosan datálható vízjelet és egyéb szempontokra is kiterjedő, szakszerű papírleírást tud közzétenni. A szerző a pécsin kívül még más baranyai papírmalmok történetével is foglalkozott (*Pécsi és baranyai papírkészítők a XVIII. és XIX. században.* = *Művelődési Tájékoztató.* Baranya Megye Tanácsa VB Művelődési Osztálya kiadványa. 1966. februári szám 96—99. l; *A hirdi papírmalom.* = *Papíripar.* 1967. 68—73. l.), egyéb ipartörténeti szakmunkáin kívül. Örülnénk, ha további kutatásai nyomán újabb papírtörténeti monográfiákat is láthatnánk tőle. Jó volna, ha a többi hazai papírmalomról és papírgyárról is írna valaki egy-egy monográfiát. Igen szükséges volna még az is, hogy a szomszédos országokban folyó papírtörténeti kutatások eredményeiről is rendszeres tájékoztatást kapjanak a magyarországi bibliográfusok és a különböző történeti tudományszakok művelői. Kívánatos volna emellett, hogy kölcsönösen gyümölcsöző tudományos kapcsolatok alakuljanak ki közöttünk és szomszédaink között ezen a téren. Ebből a szempontból is helyes, hogy szerzőnk idegen nyelvű kivonatot is csatolt tanulmányához és annak szövegében a pécsi papír jugoszláv vonatkozásait is megemlítette.

Fazakas József

Blake, N. F.: Caxton and his world. (London 1969) Andre Deutsch, 256 l. 8 tábla.

Az angol könyvnyomtatás történetének két feltűnő különlegessége a késői kezdet — 1476-ban létesült az első angol nyomda, tehát a mienkhez, a Hess András féléhez képest is három évet késett — és az a körülmény, hogy a sokat emlegetett első nyomdaalapító, William Caxton, nem volt sem feltaláló, mint az első német nyomdászok, sem humanista könyvkedvelő és művész, mint a svájciak vagy az olaszok. Az óriási Caxton-irodalom, amelyből Blake műve végén gazdag válogatást közölt — mindaz, amit az első angol nyomdászokról eddig írtak, szerzőnk bebizonyította, revízióra szorul. A revízió kívánta adat-átértékelés a könyvet két elemi részre osztja: az első, a rövidebb, Caxton életrajzához feltárt tömérdek anyag új szempontú átvizsgálása, a második, a terjedelmesebb, magának annak új felmérése, amit az angolok a Caxton-i életműnek ismertek. Ennek a második résznek fő fejezetei Caxtont mint kiadót, mint fordítót, mint nyelvújítót és stilisztát vetik gondos történelmi boncolás alá.

Az eredmény valóságos bálványdöntés benyomását kelti. Blake módszere nem az adatok egybevetésén, új adatok feltárásán, vagy ismerteknek új szempontú érvényesítésén nyugszik. Hanem fő eszköze a meglevő ismeretek egybevetése a korral és a környezettel. A nyomdászattörténet lényegében műszaki elemek felbukkanását, fejlődését, tudatos vagy öntudatlan továbbfejlesztését kimutató általános eljárásával szemben Blake (valahogyan a mi Fitz Józsefünk Hess Andrásról írt könyvéhez hasonlóan) a kor társadalmi viszonyaiból:

a gazdasági és kereskedelmi élet szokásaiból, a könyvek vásárlóinak olvasási igényeiből és szokásaiból indul ki, és ezekkel az életrajz ismert tényeit összevetve kimutatja, hogy CAXTON elsősorban és mindenfelett kereskedő, gyakorlati, élelmes, nagysikerű kalmár, Angliának éppen kalmárosodó korszakában legigazibb gyermeke. Mindig azzal kereskedik, amivel érdemes: azzal kezdi — s igazi tanult mestersége is erre teszi hivatottá —, hogy rövidárut, textilféléket ad és vesz Anglia és az „alsó államok", a mai Hollandia és Belgium között, ezzel vagyont, a vagyonnal politikai állást és rangot is szerez — aminek a további következménye (itt részletesen utal CAXTON az angol és a burgund uralkodói családok viszályaira, az egymást váltó pártok és trónváltozások eredményeire) megbecsülés vagy néha kivételesen üldözés.

A könyviparban és a könyvkereskedelemben is CAXTON vállalkozó, nem igazi nyomdász. Kölnben megtanulja a mesterséget és alaposan tanulja, de csak azért, hogy majd saját előbb Bruges-i, majd Westminster-i nyomdáját irányítani, vezetni tudja. A kereskedő szempontjai vezetik kiadványainak megválasztásában is: a trójai háború regénye az első könyve, s még egy sor olyan követi, amelyek nyilvánvalóan az udvar s az udvarral kapcsolatban állók érdeklődését keresik. Csak utánuk következnek a sokat emlegetett CHAUCER-kiadások. A vevők ízlése felé kacsint először: az akkor tekintélyes burgundi udvar stílusát szerették Londonban (Merész Károly felesége angol királylány), a kor legszebb kódexei a burgundi kéziratok. CAXTON már rövidárus korában szállít díszes kódexeket, később saját boltjában kéziratokat és nyomtatott könyveket egyaránt árusít.

Könyveinek szövegét korántsem gondozza olyan lelkesen, mint állították. És BLAKE részletesen kimutatja, mennyire eltúlozta az irodalom nyelv- és stílusreformeri szerepét is. Mint fordítót is csak a szöveghez való hűség, nem valami egyéni ízlés vagy tudatos törekvés jellemzik. Kora teljesítményeit, szokásait, igényeit sehol sem lépi túl.

Érdeméül más nem marad, mint az, hogy nyomdája állandó maradt, 60 évig állt fenn utóda és munkatársa, WYNKYN vezetése alatt. És az, hogy az angol irodalom első modern klasszikusainak, elsősorban éppen CHAUCERnek megismertetéséhez és megkedveltetéséhez hozzájárult.

D. B.

Handbuch der Publizistik. Herausg. von Emil DOVIFAT. Bd. 1. Allgemeine Publizistik von Emil Dovifat. Berlin 1968. De Gruyter, XI, 333 l.

Ebben a folyóiratban, amikor *Dovifat*nak, a német sajtótudományi iskola egyik legelső és legtartósabban ható vezető egyéniségének haláláról megemlékeztünk, jeleztük, hogy nagy művét, a publicisztikai kézikönyvet még be tudta fejezni, s ezzel lezárt életművet hagyott maga után.

A mű három kötetre terjed, s mindhárom elhagyta már a sajtót. Arra, hogy mégis külön és soron kívül ismertessük az első részt, nem csak az ad okot és alkalmat, hogy eddig csak ez érkezett el hozzánk. Hanem főleg az, hogy ezt a kötetet maga az alig két éve halott mester írta, míg a hátralevők több kitűnő német szakember közös műveként jelennek meg, — meg még az, hogy az első tartalmazza a publicisztika elméletét és rendszerét, az általános és elvi tudnivalókat, beleértve az egész terület felosztását *(Allgemeine Publizistik)*, míg a másik két kötet *(Praktische Publizistik)* már a részleteknek, az egyes módok és eszközök, „mediák" egyenkinti tárgyalásának lesz szentelve.

Mint mondtuk, életművet zár le ez a nagy kézikönyv és mindenekelőtt ebből a szemszögből kíván egységes méltatást.

DOVIFAT életművét talán a kiinduló és a végső állomás jellemzi legjobban. A sok ízben rosszalóan megítélt, de a német tudományosság elméleti tisztánlátásra és világos rendszerezésre való készségét ezen a téren is végső fokon értékesen jellemző sajtókutatást Dovifat hozta közelebb az amerikai praktikus sajtóvizsgálathoz. A németben a történelem és az elméleti társadalomtudomány (BÜCHER, Max WEBER) volt a kiindulópont, az amerikaiban a sajtó színvonalának emelése az újságírás magasszintű tanítása kapcsán. DOVIFAT jellemzően az amerikai felfogás felé közeledett, és első nagy könyve is az amerikai újságírásról szól — amelyet persze éppen azért tudott máig is érvényes kritikával bemutatni, mert a német elméletalkotás és szigorú analízis mércéit alkalmazta rá. A *Handbuch der Publizistik* is, mindjárt legelején, azoknak ajánlja fejtegetéseit, akiknek számára a közéleti munka lelkiismereti kérdés és alig hatsoros előszavában is hangsúlyozza, hogy a munkát a gyakorlat oldaláról nézi, az elméleti általánosításokkal is a gyakorlatot óhajtja szolgálni, minden absztrakt teoretizálást kerülni szándékozik.

Maga a kiindulópont is ezt húzza alá: 1964 — úgymond — az az időpont, amikor megszületett a világméretű publicitás: a

hírközvetítő mesterséges égitestek megteremtették a technikai eszközt a teljesen szinkronban tartható nyilvánosságnak, elvben a világ minden részén mindenki mindenről azonnal értesülhet. Ez, és nem valami elvont rendszerezési igény teszi szükségessé előbb az információ — rossz szóval, de helyes értelemmel „tömegközlés" — módjainak és céljainak, majd az azokat szolgáló „médiák"-nak a felmérését. Talán egy lépéssel DOVIFATon is túlmenve nem árt, ha aláhúzzuk, hogy efelé az 1964-ben megvalósult teljes egyidejűség felé éppen háromszáz éve, az első rendszeresen megjelenő újság elindítása óta tendál az emberiség. Egy közös, minden ember számára hozzáférhető, egyetemes tartalmú informáltsági színvonal felé — amelynek érdekében bízza magát az ember, ugyancsak körülbelül a XVII. századtól kezdve, a közvetlen közlés és tudomásulvétel helyett vagy mellett közvetítő eszközökre (megint csak egy magyarul rosszul hangzó szóval „csatornákra"), amelyek paradox módon végső fokon arra vannak hivatva, hogy a megértést, vagy helyesebben az *együttértést*, bár átételes módon, de megbízhatóbbá és rendszeresebbé tegyék, mint a szóbeliség közvetlen érintkezése tehette. Az 1600 körüli első fordulópontot nem árt hangsúlyozni azért sem, mert HAGEMANN professzor elméleti tézisei és most DOVIFAT szisztematikája végleg kiterjeszti az egykori (DOVIFATnak is kiindulási pontul szolgáló) „sajtótudomány" fogalmát és területét horizontálisan (a közlési formák és módok *teljes* befoglalásával) és vertikálisan (a „sajtótörténet" „publicisztika-történetté" való kiterjesztésével időben az ókortól, sőt őskortól egészen a máig) egy minőségileg új ismeret-konglomerátummá. Konglomerátummá, amely mindig magában hordja a határok elmosódásának, a problémák és módszerek áttekinthetetlenségének veszélyét.

Valószínűleg éppen ennek a veszélynek a tudata az, ami kézikönyvünket elsőként a fogalmak tiszta és pontos meghatározására készteti. És a meghatározó szempontokat a közlésmódok összességére vonatkoztatva is a sajtó funkcióinak Németországban több évtizede hagyományos jegyeire: a publicitásra és az aktualitásra alapítja. A publicitás tárgyalásánál pedig annak mindhárom oldala: a mód (publice), a tartalom (publica) és a célbavett közönség (publicum) megvilágítást nyer. Nagy teret szentel DOVIFAT már ebben az első fejezetben az irányzatosságnak, a szemléletességnek, de főleg a publicista személyiségének. Fejtegetéseit mindenhol történelmi és gyakorlati tényekkel támasztja alá s így a sajtóval, meg általában a közlésmódok kutatásával foglalkozók számára egy példátlanul gazdag „sylva rerum"-ot teremt. A hallatlan széles körből és igen nagy számú előmunkálatokból merített adatgazdagság a következő fejezeteknek is mindvégig fő erőssége marad.

Továbbmenve most már a publicisztika egyes fajtáival — még nem a műfajokkal és formákkal, hanem célok és feladatok szerint rendezett kazuisztikájával — ismertet meg. Itt tárgyalja többek közt az agitáció és a propaganda egymástól eltérő mibenlétét és igényeit, itt veszi a legújabb történelemből is bőven merítve szemügyre többek közt az illegális publicisztika tényeit és módszereit, valamint az elburkolt, sorok közé rejtett formákban folyó újságírást, azt, amelyet nálunk az 1848 utáni abszolutizmus idején „konjekturális" újságírásnak nveztek. Az illegális publicisztika példái közt egyik első helyen idézi DOVIFAT KOSSUTH Lajos kéziratos újságjainak példáját.

A publicisztikai folyamat útjai c. harmadik fejezet a célbavett egyes életkörök és rétegek számára szóló publicisztika kérdéseit taglalja. De itt tárgyalja a hírszolgálat és hírpolitika, meg a szórakoztatás publicisztikai értékének jelentőségét is.

Egy külön fejezet, a negyedik, szól a publicisztika „tömegvezető" szerepéről („Massenführung"). Talán ez az egyik legproblematikusabb része a kitűnő könyvnek: maga az éles különbségtétel tömeg és egyedekből álló közönség közt is már csak egy fenntartással fogadható értékítéletet foglal magába. A tömeg a LE BON-féle leegyszerűsített megfogalmazásban jelenik meg (ezt a forrást idézi is). Jellemzően kiütközik ebből a fejezetből a boszorkányperek hosszas — és végeredményben a publicisztika tárgykörébe csak nagyon közvetve kapcsolható — tárgyalása. (NB. DOVIFAT 1486-tól eredezteti a „Massenwahn"-nak ezt a megnyilatkozását — mi úgy tudjuk, hogy a magyar királyok már a XII. században próbálták enyhíteni a boszorkányhajszát.) Nehéz követni kézikönyvünket ott, ahol a tömegmegmozdulások, kollektív terrorcselekmények tényét publicisztikai tényként írja le. Hiszen ily módon minden nyilvánosan lezajló cselekményt a publicisztika körébe kellene utalni. És nem tudjuk osztani a gyűlölet ellenállhatatlan mozgósító erejéről való felfogását sem („Haß, das stärkste Motor der Massenführung"), különösen, ha lényegében eltérő politikai rendszereket állít közös mértékkel a gyűlölet felfokozásának bűnbakjául.

A legszebb cáfolata itt a könyv saját gondolatmenetének az, amit a csak német

szóval kifejezhető „Greuelpropaganda"-ról ír. Az I. világháborúban a német vereség egyik főoka szerinte a szembenálló hatalmak híresztelései voltak a német katonák kegyetlenkedéséről. Ezt a gyűlöletkeltést bebizonyítatlan rémhírekről a német fasiszták utólag mintha igazolni akarták volna: a gyűlöletkeltést uszítássá fokozták, sőt olyan tettekkel vitték az abszurdumig, amelyek végül szükségszerűen önmagukra ütöttek vissza. DOVIFAT a hatások és hatóerők összműködése mögött tudatos és szinte szükségszerű publicisztikai módszert keres, noha kitűnik, hogy itt csak *egyfajta* publicisztikáról van szó, amelyet más helyen éppen ő ítél el legélesebben. De az a tanulság, hogy az információ durva manipulálása a manipulálóra is visszaüthet — elfogadhatóan kínálkozik DOVIFAT példáiból. Mint a könyvben több helyen, a példák sora itt is erősebb a szigorú elméleti vonalvezetésnél.

Az ötödik fejezet *Freiheit und Bindung in der Publizistik* cím alatt a sajtókutatás ősrégi kérdését taglalja és illusztrálja, ismét a politikai rendszerekre vezetve vissza a sajtószabadság kisebb vagy nagyobb korlátozását, de van szava a szabadság megnyirbálásának burkolt, gazdasági erők mögé rejtőző jelentkezéséről is.

Nagy érdeklődés illeti meg végül a mű zárófejezetét is, amely most már a publicisztikai műfajok és módszerek, a különféle „mediák" rendszerezését végzi el. Az eddig követett történeti sorrend helyett, tehát a szó, könyv, újság, film, rádió, TV történeti felbukkanásának egymásutánja helyett DOVIFATnál eléggé meglepően egy sztatikus (funkcionális?) felosztás lép előtérbe: az egyszerűtől a bonyolult, a közvetlentől a közvetett felé haladva osztályoz. Igy az első publicisztikai aktus valóban aktus, maga a tett — GOETHE *Faust*ja is így fordítja az „igét"! — Háború, terror, egyéni erőszak — vagy játék, dal, előadás, tehát maga a színház is: mind tett, mégpedig nyilvánosságra törekvő, nyilvánosságot vonzó cselekmény. Utána második helyen áll a *szó;* a német „publicisztiká"-ban már három évtizede polgárjogot nyert retorika mellett váratlanul mindjárt a hanglemez, a hangszalag, sőt a rádió is. Csak ezután következnek a „jelek és képek", — egészen a filmig és a televízióig. És csak a sor végén (vagy tetején?) állnak a legközvetettebb, viszont máig is leghatásosabb műfajok: plakát, röplap, könyv, újság.

A publicisztika tehát elsősorban tett, hatás-eszköz, hatalmi eszköz. Nem szándékunk ezt az alapállást vita tárgyává tenni, hiszen DOVIFAT álláspontját csak hasonló méretű művel lehetne másfelé súlypontozni. És nem lehet célunk az erősen politikailag orientált könyv beható politikai kritikája sem. De szóvá kell tennünk, hogy ebben a munkában is megnyilatkozik, sőt, talán élesebben nyilatkozik, mint más sajtó-kézikönyvekben (már csak az anyag szinte utolérhetetlenül impozáns méretei miatt is) a kutatásoknak még egyre tartó országok szerinti elszigeteltsége. DOVIFAT egyre német viszonyokra tér vissza, német szemszögből látja a közösen, sok más ország sajtójában is megnyilvánuló tényeket, annak ellenére, hogy sok helyen kölcsönöz példát más országok és népek sajtójából, mint láttuk, a magyarból is. A könyv terjedelmes és alapos bibliográfiája túlnyomóan német címeket tartalmaz. Hiányzik belőle például az, igaz, már majd negyven éves, mégis sokáig egyedülálló WEIL-féle egyetemes sajtótörténet, hiányzik CLAUSSE nagy könyve *(Les nouvelles)* és hiányzik a nemrég megjelent GAETA-féle *Storia del giornalismo.* És különösen árt a megítélésnek is a kelet-európai eredeti források gyér használata. A szovjet sajtóról 30—40 éves, a mai helyzetet már nem csak elfogultság, de magától értetődő elavultság miatt is helytelenül feltáró könyveket idéz (JUST 1931, OMELCSENKO 1939 stb.). Innen származik például az a szinte érthetetlen félreértés, hogy a „politbüro" szó legalább három helyen (14., 66., 236. l.) mint valami legfőbb propaganda és sajtószerv neve kerül említésre. Holott német lexikonok (HERDER 1956, MEYER 1963) is pontosan tudják, milyen szerepet tölt be a politikai bizottság a kommunista pártok életében. (MEYER: „in kommunistischen und Arbeiterparteien kollektives Führungsorgan zur politischen Leitung der Arbeit des Zentralkomitees zwischen den Plenartagungen, vom Zentralkomitee gewählt und ihm rechenschaftspflichtig.") És nem ez az egyetlen félreértés ezen a téren.

Mint az I. világháború óta lendületet vett német sajtótudomány logikus utódjának, a publicisztikai tudománynak nevezett új diszciplina eredményeinek első teljes összefoglalása, DOVIFAT műve mégis tartós értéket képvisel. Csak egy valóban az egész nemzetközi kutatás eddigi eredményeit összefoglaló kézikönyv, meg a világ egészére kiterjedő sajtótörténet megjelenése foglalhatná el valamikor maradandóan a helyét.

DEZSÉNYI BÉLA

Mc Lean, Ruari: Magazine design. London 1969, Oxford University Press, 354 l. illusztr.

A szerző — több előkelő angol vállalat képszerkesztője és tanácsadója, akinek a XIX. századi könyvillusztráció történetéről szóló művét a Magyar Könyvszemle a maga idejében már ismertette — voltaképpen nem tudományos célt tűzött maga elé. Mint szerényen maga utal rá, csak képeskönyvet akart adni, mintákat mutatni és azokat elemezni. A tekintélyes méretű könyv túlnyomóan képekből álló oldalai valóban meggyőzően mutatják be az illusztrált folyóiratok külső kiállításának, művészi—nyomdai tervezésének és illusztrálásának lehetőségeit, grafikai eszközeit, hatásfokozó tényezőit. A könyv- és folyóiratgrafika művelői számára értékes tanulságokat nyújt ez a 300 oldalas (ennyi a kép, csak mintegy 50 oldal a szöveg és a mutató), mintegy 150 nyugateurópai és amerikai képes folyóiratból — az általános angolszász terminust használva „magazinból" — vett szemléltető anyag. Minden példa a legutolsó 10 évből van véve, azokból az évekből, amelyek alatt az egymással versenyző számtalan magazin a legállandóbban törekedett a külső kiállítás vonzó erejének fokozására.

A könyv jellegzetességét adó gazdag képgyűjtemény tehát nem a történeti feldolgozásra, hanem a dolog művészi-grafikai-műszaki oldalára helyezi a hangsúlyt. Fejezeteinek már a puszta címe, az anyag elemi elrendezése is meglepő, ha nem értjük meg a szerző gyakorlati szempontjait. Az első közel száz oldal a címoldal megtervezésének, a már önmagában figyelmet keltő címképnek, a borítólap grafikai elrendezésének van szentelve — amelyet természetesen a tervező mindig a nálunk csak idegen szóval kifejezhető „blickfang" szükségességének rendel alá —, a második az egy-egy szám tartalomjegyzékének szentelt belső oldal megtervezésének változatait érzékelteti. A kötet kiemelkedő része a színes kép szerepét és lehetőségeit megjelenítő mintegy 20 oldalnyi színes illusztráció. Nem hiányzik persze a képek és az anyag folyóiraton belüli elrendezésének, az egyes számok tördelésének, kép és szöveg megfelelő összhangjának szemléletes bemutatása és elemzése sem. Ezek az egyes képekhez fűzött oldalról-oldalra az illusztrációkat magyarázó megjegyzések, a tervező grafikus-művészek stílusára, mesterségbeli sajátosságaira, azok összefüggéseire rámutatva fogják ezt a gyakorlati kézikönyvet a kutatómunka számára is forrássá avatni.

A sok példa közt — amelyek néha oldalakon keresztül ugyanannak a lapnak a hasábjairól vannak véve — kiemelt helyet kap a legelterjedtebb és a legművészibben illusztrált két amerikai folyóirat: a *Reader's Digest* egyfelől, a *National Geographic Magazine* másfelől.

A műszaki útmutatások — betűtípusok, reprodukciós technika alkalmazása stb. — az oldalképek ábráitól egészen a korrektúra-jelekig zárják le ezt a változatos könyvet, amely talán maga is lezár valamit: éppen a benne szemrevett magazinkultúra fénykorát. Az egyik legrégibb amerikai magazin, a *Saturday Evening Post* minapi eltűnése olvasók és hírdetők híján talán már ezt az időt jelzi: valamilyen másfajta szórakoztató szemléltetés „hatalomátvételét" — vagy a televízióét, vagy (s ez a valószínűbb) egy még jobban egyszerűsített, mechanizált, művészi kifejezési lehetőségeit még csak most kereső sokszorosítási módszerét.

DA.

Bischoff, Ulrich: Die Informationslawine. Wie ist die Nachrichtenfülle zu bewältigen? Düsseldorf — Wien, 1967. Econ—Verlag, 323 l.

A szerző meglehetősen félelmetes képet rajzol arról, hogy modern társadalmunkban az információ-áradat milyen rohamos tempóban növekszik. Az ilyenféle elrémítő kép szemlélése kedvéért persze nem kell BISCHOFF könyvét olvasnunk éppen, hiszen az információk mennyiségi növekedésének témája korunk egy sokat hangoztatott, hogy ne mondjuk, banális témája lett. Bischoff könyve pusztán az alcímben kifejtett, sokat ígérő megjegyzés miatt érdekes számunkra: az alcímben, jóllehet kérdés formájában, ugyanis az áll, hogy a kötetben ötletet kapunk arra vonatkozóan: miként lehet az információ-lavina felett úrrá lennünk?

A kötet kilenc fejezete közül természetesen csak néhány foglalkozik ezzel az utóbbi témával. Az első fejezetek a társadalomban mozgásban lévő információáramlás és -tárolás jelenlegi állapotát vetítik elénk, képet adván a specialisták társadalmi információs szerepéről, az államigazgatási információs-rendszerekről, a számológépekről, a gondolkodó gépekről, a dokumentáció jelenlegi állapotáról és hiányosságairól, a kereskedelmi és műszaki információs és dokumentációs helyek jelenleg fennálló helyzetéről.

Az információ-áradat feletti úrrálét nyitját a társadalom „kibernetizálásában" látja. E „kibernetizálási" folyamat elő-

jelei természetesen már megvannak társadalmunkban. Nyilvánvaló például, hogy az információ-tárolás hatalmas és gépesített centrumai már a csírájukban, egy-két nemzetközi vagy nemzeti információs központ formájában napjainkban is előttünk állnak. Így például az Egyesült Államokban a *National Standard Reference System* kidolgozta a nagy információs-központok és dokumentációs-intézetek hálózatba való összefogásának irányelveit, mely hálózatba immár több mint 25 ilyen intézmény tömörül. Angliában az *ASLIB* tekinthető ilyen, majdan bizonyára mammutintézménnyé fejlődő központi információs centrumnak. Hollandiában ehhez hasonló szerv a *NIDER*, amely több speciális információs központot kapcsol egybe szervezetileg. A *FID* (Fédération Internationale de Documentation) is nyilván e helyen említendő. Hosszú oldalakat szán a szerző a szovjet *VINITI* információs-központ jellegének részletezésére és tevékenysége, valamint szervezete bemutatására. Kitér ezen kívül a két német állam hasonló intézményeire, részletesebben említve ezek közül az *Institut für Dokumentation*-t, a nyugat-német Max-Planck-Gesellschaft Frankfurt am Mainban székelő intézményét. — Az információs helyek ilyen központi szerveződési folyamatát elemezve Bischoff nemcsak az állami és nemzetközi dokumentációs-központokat hozza szóba, hanem utal arra, hogy a politikai érdekességű információk anyagában való eligazodás egyre nehezedvén, az ilyen eligazodást immár csak inkább információs-központok és megfelelő számológép, ill. adatfeldolgozógéppark segítségével lehet megvalósítani. Megemlíti a *Der Spiegel* című magazin politikai-információs irodáját, az 1963 óta működő *Leitstelle für politische Dokumentation* nevű intézményt stb. Bischoff ezután a bűnüldözésben alkalmazott és igénybevett információs anyagok köré épülő intézményekről, titkos nyilvántartásokról beszél, majd áttér a közoktatásban, ill. általában az oktatói célzattal felállított információs centrumokra és adat-visszakereső szervekre. A felsorolás végén a szabadalom-tárakról és a nemzetközi szabadalom-nyilvántartásokról tesz említést.

A fenti intézményeket és szerveket olyan kezdeményezésnek tartja, melyek szaporításával, gépparkjuk növelésével hatékonyan hozzá lehet járulni, társadalmi összefogás útján, az információ-áradat feltartóztatásához.

Ki kezdje el azonban a számológépparknak ilyen, információtárolási célzattal való növelését? Ki vállalja a költségeket? Ki kezdeményezze újabb nemzeti vagy nemzetközi információs központok felállítását? — teszi fel Bischoff a kérdéseket könyve 8. fejezetében. Talán a számológép-előállító vállalatoknak vagy a nagy nemzetközi szervezeteknek, talán az államnak, netán az egyetemeknek kell kezdeményezőkként fellépniök? Vagy esetleg kisebb hatáskörű közösségek, mondjuk bizonyos társulások vagy társaságok lehetnének a kezdeményezők? Akárki ragadja is majd kezébe a kezdeményezést, az tény, hogy modern társadalmunk jellemzésekor a halálozási arányszám, az élveszületések száma, az analfabetizmus alakulása stb. mellett nélkülözhetetlen mutatószámként kell tekintenünk a jövőben az informáltság szintjét is.

E részben utópisztikus, vagy legalábbis jövőbe mutató megjegyzések után Bischoff felteszi a kérdést, hogy a társadalom „kibernetizálásának" vajon milyen társadalmi következményei lesznek. Egy ilyen várható következmény lesz például az, hogy a számológépek számos íróasztalt tesznek majd feleslegessé, tehát az adminisztratív feladatokra igénybe vett emberi munkaerőt részben más területek felé fogják irányítani. Szól a szakszervezetek várható közbelépéséről is, melyek részben hátráltatni, más tekintetben viszont támogatni fogják a folyamatot. Szól végül arról, hogy az így átszervezett társadalomban a kibernetika rangja várhatóan megnövekszik, szerepköre beláthatatlan mértékben kiterjed.

Bischoff „pán-kibernetikus" elképzeléseivel ellentétben mi, a magunk részéről, az információ-halmozódással szembeni küzdelemnek más vagy legalábbis más útjait *is* látjuk.

Vegyünk csak egy egyszerű példát: hány helyen olvashatunk az információáradat társadalmi következményeiről, veszélyeiről; az *UNESCO Bulletin*-ben, a *Magyar Pszichológiai Szemlé*ben, Bischoff szóban forgó könyvében, de időnként jelen folyóiratunk hasábjain is. De példaképpen találhatnánk számos egyéb témát, amelyekről még sokkalta többször és több helyen esik szó, folyóiratban, napilapban, rádióban, tévében, a társalgások beszédanyagában stb. Úgy tűnik tehát, hogy a dolog veszélyességét nem kell olyan riasztónak látnunk, mint Bischoff sugallja: az információ-halmozódás nem olyan veszélyes ránk nézve, mint a redundancia-halmozódás, tehát azoknak a kommunikációknak a halmozódása, melyek információ-értékkel (vagy más kifejezéssel élve: negatív entrópia értékkel) nem bírnak számunkra, hiszen már korábban tudomást vettünk róluk. A meg-

annyi értéktelen hír, sajtó-megemlékezés feldolgozása lassan-lassan olyan tömeges méretekben jelentkezhet egy-egy készülő szakbibliográfia vagy írói bibliográfia anyagában, hogy esetleg e sok felesleges adat negyedére, sőt tizedére csökkenti az adott bibliográfia használhatóságát.

Nézetünk szerint tehát az információk gépi feldolgozása mellett, az információáradaton úgy is úrrá lehetünk, ha megpróbáljuk kiszűrni az információ-áradatból a duplán, triplán stb. jelentkező információkat, ha az információáradatnak eme szennyeződését valamilyen módszerrel tisztítani próbáljuk.

Első lépésként talán egy szociolingvisztikai munka segítene, amely kimutatná, hogy az információknak redundanciákká való átalakítása mely fórumokon folyik legintenzívebben. A reklám, a sajtó, de részben bizonyos könyvtípusok is sokszor jelentékenyen részt vesznek a redundancia-termelésben.

A redundancia-áradattal szembeni ellenállás tehát szerintünk legalább olyan fontos teendő az információk tengerében való eligazodás során, mint az információfeldolgozás gépesítése és a folyamat „kibernetizálása". A redundancia problematikája sok jelentés-definiálási energiát, meditációt igényel. Továbbá bizonyos értékelő-válogató megközelítésnek kell a mechanikus adat-gyűjtő, adattároló és adat-feldolgozó nézőpont helyébe lépnie Ez az értékelő megközelítés eredményezheti azt, hogy egy ún. „Zentralblatt"-ot majd megfelelő megbecsüléssel veszünk kézbe, hogy ezek anyagából kiállítást szervezünk és hogy az olvasótermi vagy munkahelyi segédkönyvtárak könyvanyagának időnkénti átértékelését nem holmi harmadrendű selejtező munkának, hanem a könyvtár vagy dokumentációs központ egyik lehető legrangosabb teendőjének fogjuk fel.

BÜKY BÉLA

Heinrich Roloff: Lehrbuch der Sachkatalogisierung. 3., völlig veränderte Aufl. Leipzig, 1968, VEB Bibliographisches Inst. XX, 196 l.

A művet szerzője elsősorban tankönyvnek szánta a könyvtárosképzés, illetve ezen részben túlmenően a szakmai továbbképzés számára. Feladatának azzal kívánt eleget tenni, hogy a tárgyi katalogizálás valamennyi fontosabb elméleti és gyakorlati kérdésével foglalkozik. A könyv második kiadásának megjelenése (1954) óta eltelt 13 év (ROLOFF az előszót 1966 májusában írta) sok új ismerettel gazdagította a könyvtári munkának ezt az ágát, így érthető, hogy az új kiadásban lényeges változtatásokat találunk. Bővült az ún. hierarchikus rendszerekről (pl. az ETO-ról) és az osztályozás elméleti problémáiról szóló rész, teljesen új a koordinációs rendszerekről, a kieli Világgazdasági Intézet könyvtárának katalógusáról, a drezdai szakkatalógusról és a legmodernebb gépi és elektronikus technika alkalmazási lehetőségeiről szóló fejezet. A korábbinál lényegesen gazdagabb a hivatkozott szakirodalom: az irodalomjegyzékben felsorolt művek száma 101-ről 179-re szaporodott. Mivel az új ismeretek számára a terjedelem jelentősebb növelése nélkül kellett helyet biztosítani, a szerző elhagyott mindent, ami nem tartozik szorosan a témához, a raktári felállítás rendjével foglalkozó tizenhat lapból mindössze néhány sor maradt meg, és a helyrajzi katalógusokat tárgyaló fejezet szintén hiányzik az új kiadásból. Könyvtárak problémáival kíván foglalkozni, a külföldi viszonyokat csak annyiban érinti, amennyiben ezek német szempontból fontosak. Ennek a — szerencsére nem mindig szigorúan betartott — korlátozásnak káros következményei érezhetők, hiszen ma már semmilyen területen nem képzelhető el eredményes tevékenység nemzetközi tapasztalatok széleskörű tanulmányozása és hasznosítása nélkül (H. MOGK egyébként már a második kiadásról írott recenziójában — ZfB. 1955/137. p. — rámutatott, hogy a vizsgálódást nem lett volna szabad a német viszonyokra korlátozni). A magyar szakemberek számára sem lesz érdektelen figyelemmel kísérni, milyen kérdésekkel foglalkozik a kiadvány, milyen a felépítése, szemlélete, hiszen hasonló tankönyv- vagy kézikönyv-jellegű szakmunka nálunk még nem készült.

Az első fejezet a tárgyi katalógusok kialakulásának és történeti fejlődésének főbb állomásait mutatja be (1—8. p.), de kissé kiegyensúlyozatlan: hol túl szűkszavú, hol túlzottan bőbeszédű. A tárgyi katalogizálás XVIII—XIX. századi történetéről szólva különleges szerepet tulajdonít az ún. „göttingeni szisztémá"-nak, mivel az szerinte a tárgyi katalogizálás jelentős problémáit oldotta meg, a fejlődés útjában álló akadályokat sikerrel hárította el, és ezzel a régi és az új könyvtári gyakorlatot éles határral választotta el egymástól. Joggal kelti fel kíváncsiságunkat, vajon melyek voltak ezek a jelentős változások, milyen problémákat oldott meg J. D. REUSS a göttingeni könyvtárban? ROLOFF szerint (3. p.) a szisztematikus katalógusnak modern funkciói ellátásához feltétlenül szüksége volt arra, hogy 1. a raktárban

és a tárgyi katalógusban a könyvek sorrendje tökéletesen azonos legyen, továbbá, hogy 2. az egyes kötetek megfelelő raktári jelzettel legyenek ellátva, és végül, hogy 3. az új szerzeményeket hiánytalanul bevezessék a katalógusba. Reussnak éppen az lett volna az érdeme, hogy ezen követelményeknek eleget tett.

Nézetünk szerint — anélkül, hogy Reuss érdemeit csorbítani kívánnók — az ún. „göttingeni szisztéma" a tárgyi katalogizálás történetében nem játszott különösebb szerepet, és ha mégis, akkor inkább akadályozta, semmint segítette annak fejlődését. Szakrendszer szempontjából nincs előrelépés: alkalmazkodott a már korábban kialakított raktári rendhez, annak hűséges mása volt. A raktári felállítást szolgai módon követő könyvjegyzék nem új találmány, a középkori leltárak vagy a XVI—XVII. századi helyrajzi katalógusok ugyanezt tették. Ami a raktári jelzeteket illeti, ezek valóban fontos kellékei a modern könyvtári munkának, Göttingenben azonban nem kaptak egyéni szignatúrát a könyvek, a „tárgyi katalógus segítségével történő jelzetadás", vagyis az a módszer, amely abból állott, hogy a könyvek címlapjára bejegyezték a katalógus azon lapjának, amelyen a mű címleírása szerepelt, nem gyorsította az egyedi jelzetelés kialakulását, inkább késleltette azt.

Ami a harmadik követelményt illeti, ez sem a tárgyi katalogizálás területén jelentett újat, bár az kétségtelen, hogy a feldolgozó munka szempontjából van jelentősége. Egyszerűen arról van szó, hogy minden katalógust, akár leíró, akár tárgyi, lehet gondosan, és lehet gondatlanul vezetni, de az új szerzemények bevezetése a katalógusba mindenképpen elengedhetetlen követelmény. Ennek a ténynek felismerése, és gyakorlati megvalósítása valóban markánsan különbözteti meg a régi középkori hagyományokon nyugvó könyvtári gyakorlatot az újkoritól. Az, hogy ez a módszer Göttingenben a tárgyi katalógus segítségével jutott érvényre, Reuss érdeme, de végeredményben a régi, középkori tradíciók folytatásának tekinthető!

A „göttingeni szisztéma" legfőbb sajátossága azonban nem ez. Reuss olyan katalógust akart létre hozni, amely lehetővé teszi, hogy a helyrajzi katalógus egyúttal betöltse a szisztematikus katalógus feladatait is, egyszerre képes szolgálni a nyilvántartást, a revíziót és a mind jobban növekvő állományban való eligazodást. Célját sikerült elérnie, mivel azonban a helyrajzi katalógus a katalógusok közül a régebbi, a szisztematikus katalógus a helyrajzi katalógusból fejlődött ki, ezért a „göttingeni szisztéma" a maga kompromisszumos megoldásával ha előre is lépett, de egyúttal le is zárta az utat a szisztematikus katalógus szabad fejlődése előtt. Nem kis mértékben e „szisztéma" elterjedésének köszönhető, hogy a német könyvtárak nagy részében sem a XIX. században, sem a XX. század első felében nem volt, és gyakran még ma sincs használható, modern tárgyi katalógus.

A történeti visszapillantást a tárgyi katalógus feladataival és lehetőségeivel, a feldolgozás mértékének határaival foglalkozó fejezet követi. Ebben Roloff lándzsát tör az olvasói, tehát az állománynak csupán egy részét tükröző, tárgyi katalógus szükségessége mellett tudományos könyvtárak esetében is (14. p.), noha ezt az elgondolást a gyakorlatban még ott sem valósították meg, ahol nem tartják divatjamúltnak. Problematikus a könyvnek az a része, amely a tárgyi katalógusok lánc-rendszerének kiépítéséről beszél (16—17. p.). Abból indul ki, hogy a tárgyi katalógusok alapjául szolgáló szakrendszerek bizonyos idő után elavulnak, és ezért új katalógus kiépítése válik szükségessé. Ebből a reális tényből azonban azt a következtetést vonja le, hogy egy-egy könyvtáron belül törvényszerűen több tárgyi katalógusnak kell léteznie.

Arról, hogy milyen időközönként ajánlatos új katalógus szerkesztését megkezdeni és hogy egy ilyen „lánc" hány szemből állhat; hogy a változtatás követelményén kívül a folytonosság szempontját is figyelembe kell venni; hogy bizonyos esetekben és bizonyos szakterületek, tudományágak esetében nem szabad lemondani a régi állomány rekatalogizálásáról, nem esik szó.

A katalógus külső formájával foglalkozó fejezetben (18—21. p.) a kötetkatalógus értékelése hökkenti meg az olvasót. Előnyeiről, áttekinthetőségéről beszél, és eközben teljesen megfeledkezik arról, hogy nem valamely könyvtár nyomtatott leíró katalógusáról van szó, hanem folyamatosan szerkesztett, állandóan gyarapodó tárgyi katalógusokról. Jelentős teret szentel ezután a raktári rend és a tárgyi katalógus közötti összefüggéseknek, a szakrendi felállítás előnyeinek és hátrányainak, a raktári rend és a tárgyi katalogizálás közötti kapcsolat megszüntetésével járó gyakorlati problémáknak. Ez a német könyvtárak szempontjából valóban jelentős kérdés, ezért nem tekinthetjük indokolatlanul részletezőnek.

A második rész a szisztematikus katalógusok problémáit öleli fel. Az általános alapelvek ismertetése után leírja e katalógustípus főbb változatait. Az egyes könyvtárak speciális rendszerei közül a Deutsche Staatsbibliothek régi szakrend-

szerét, HARTWIG hallei szisztémáját, a Library of Congress szakrendjét ismerteti. A norma-szisztémák közül a Szovjetunióban kidolgozott új táblázatokat, az NDK közművelődési könyvtárainak rendszerét és Bliss táblázatait tárgyalja. A bibliográfiai szakrendszerek közül a lipcsei német nemzeti bibliográfiáét és a szovjet Összszövetségi Könyvkamara rendszerét ismerteti. Külön fejezetben foglalkozik a Tizedes Osztályozással, az ETO kialakulásával, fejlődéstörténetével, hibáival, de nem beszél az utóbbi években megkezdett jelentős revíziós munkáról, az ETO-táblázatok átdolgozásáról, és ennek a könyvtári gyakorlatban mutatkozó követelményeiről, s az Extensions and Corrections c. kiadványról.

A módszertani kérdésekkel foglalkozó fejezet csaknem kizárólag a német könyvtárak számára kínál megoldást. Felveti az egységes szakrendszer használatának szükségességét (74—76. p.), de elmulasztja felhívni a figyelmet arra, hogy a jelenlegi gyakorlat eredményeként az NDK könyvtáraiban alkalmazott szakrendszerek semmivel sem lettek egységesebbek, mint azelőtt voltak, a nemzetközi egyöntetűségről pedig végeredményben teljesen lemondtak.

Foglalkozik az egy szakcsoporton belüli további csoportosítás módszereivel is, legrészletesebben az NDK-ban mind jobban elterjedő, Schlüsselung néven ismert technikát írja le. Ugyanebben a fejezetben kaptak helyet a jelzetelési módszerek, és itt esik szó az indexkészítésről is. Külön fejezetet szentel a Deutsche Staatsbibliothek új szakrendszerének. Itt valamivel több kritikai érzék nem ártott volna.

Részletesen ismerteti ezután a koordináló rendszereket, hangsúlyozza ezek előnyeit a hierarchikus rendszerekkel szemben: nincsenek korlátok a feltárás mélysége tekintetében, a tartalmi elemzés során meghatározott jegyek, illetve az ezeknek megfelelő szimbólumok száma tetszés szerint bővíthető, alkalmasak a gépi szelektálás adta lehetőségek kihasználására is, stb. A hasonló jellegű összefoglaló kézikönyveknél valamivel részletesebben ismerteti a Ranganathan-féle kettőspontos osztályozás alapelveit, valamint az ún. facettás módszert.

A harmadik rész a tárgyszókatalógussal foglalkozik. Az általános kérdések között felhívja a figyelmet a legsúlyosabb nehézségekre, de konkrét megoldási javaslatokkal itt — a dolog természetéből következően — még nem szolgál, ezeket a rövid, tömörségre törekvő szabályzat-tervezetben találjuk meg.

ROLOFF minta-szabályzata erényei ellenére nem minden tekintetben mondható sikerültnek. Megfogalmazásai gyakran pontatlanok, egyik szabály olykor ellentmond a másiknak. Meglepő, hogy a hibákat, amelyek már a korábbi kiadásban is megtalálhatók, ezúttal sem javította ki. Állításaink bizonyítására próbáljuk meg ROLOFF szabályzata segítségével meghatározni, milyen tárgyszót kell kapnia egy Franciaország történetéről szóló műnek? Vajon a népnév melléknévi alakja („Francia"), vagy az országnév („Franciaország") lesz a főtárgyszó? A problémával foglalkozó szabályok így hangzanak: „Népnevek csak akkor alkothatnak főtárgyszót, ha kihalt vagy politikailag már nem létező népeket jelölnek" (11g. §.) és „Népnevek esetében a melléknévi alak csak akkor használható, ha a népnek egy ország felel meg" („dem Volke ein Land entspricht" 11h. §.). Minthogy esetünkben a francia népnek van megfelelő ország (Franciaország), tehát a helyes tárgyszó: „Francia történelem", amit az is bizonyít, hogy pontosan ezt a példát („Französische Geschichte") közli a minta-szabályzat is.

Igen ám, de néhány paragrafussal odább, a felsorolt példák között, ilyeneket látunk: „Franciaország, építészet", „Franciaország, államjog" („Frankreich, Architektur", „Frankreich, Staatsrecht") (12c. §.), holott az előzőek alapján az volna a természetes, ha „Francia építészet" és „Francia államjog" tárgyszavakat találnánk. Arra kell gondolnunk, hogy talán más szabályok érvényesek a történelmi, és ismét mások a jogi és művészeti tárgyú dokumentumokra. Nos, erről a következőket olvashatjuk: „Az országnév főnévi alakjában csak akkor legyen főtárgyszó, ha a vele politikai, jogi, gazdasági, néprajzi, történelmi [!], földrajzi, topográfiai vonatkozásban álló fogalom az országra mint egészre vonatkozik, amennyiben azt politikailag vagy földrajzilag meghatározott határok korlátozzák, melléknévi alakjában csak akkor, ha egy nemzet általános természetű kultúrjelentőségéről van szó, amely nincs annak politikai vagy földrajzi határaira korlátozva" (12f. §.). A szabály első feléből félreérthetetlenül kitűnik, hogy azonos elvek szerint kell eljárni a jogi és a történelmi művek tárgyszavazása esetén, tehát a helyes tárgyszó: „Franciaország, történelem", és nem a 11h. §-ban megadott „Francia történelem". Ugyanezt erősíti meg a paragrafus második fele és az utána közölt példák („Arabische Geschichtsschreibung", „Deutsche Mundarten") is, ezekből ui. az derül ki, hogy az általános természetű, határokhoz nem kötött kultúrjelenségek közé a történetírás (a történelem nem!), a nyelvjárások és az irodalom tartozik csupán

(az irodalom idetartozásáról egy másutt közölt példából következtethetünk csak, l. a 16c. §-t), a „Francia" melléknév tehát csak ezekkel összekapcsolva szerepelhet főtárgyszóként! Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ROLOFF akkor, amikor országnevek — „Ländername" — melléknévi — „adjektivische" — alakjáról beszél, összekeveri az országneveket a népnevekkel.

A minta-szabályzat után a szótárkatalógust említi meg, beszél a tárgyszókatalógus helyéről egy könyvtár katalógushálózatán belül, ismerteti a kieli Világgazdasági Intézet könyvtárában kiépített tárgyi katalógusok hálózatát.

A könyv negyedik részében azokról a tárgyi katalógusokról olvashatunk, amelyek megkísérlik egyesíteni magukban a tárgyszó- és a szisztematikus katalógus előnyeit, azok hátrányai nélkül. Ilyen pl. a Deutsche Bücherei erősen szisztematizáló tárgyszókatalógusa, a mainzi városi könyvtár szisztematikus katalógusa, amelynek tárgyszórendszerrel készülő részei is vannak, vagy a drezdai Sächsische Landesbibliothek szakkatalógusa.

Az ötödik rész a legmodernebb gépi munkamódszerekkel foglalkozik, a lyukkártyás és elektronikus adatfeldolgozógépek könyvtári felhasználásának lehetőségeivel. A műszaki és matematikai problémákra természetesen nem tér ki.

A hatodik rész szervezési kérdésekre keresi a választ, főbb témái: a szakozómunka helye a könyvtári feldolgozó folyamatban, a szakozói tevékenység követelményei és feltételei, a szakreferensi módszer, együttműködés a könyvtáron belül.

ROLOFF könyve hasznos áttekintést ad a tárgyi katalogizálás legfontosabb kérdéseiről, de nem tekinthető a szó szorosabb értelmében tankönyvnek, nem lehet belőle megtanulni (még alapfokon sem) azt, hogyan készíthető el egyik vagy másik tárgyi katalógus. Talán helyesebb lett volna, ha „A tárgyi katalogizálás főbb problémái" vagy „Bevezetés a tárgyi katalogizálás elméleti és gyakorlati kérdéseibe" címet adja neki a szerző.

PÁLVÖLGYI ENDRE

Kunze, Horst: Über das Registermachen. 3. bőv. kiad. VEB Bibliographisches Institut. Leipzig 1968. 71 l.

KUNZE könyve az első önálló munka, amely erről a kérdésről Németországban megjelent. Panaszkodik is a szerző a polgári művelődés fejlődésének eltévelyedéséről, amely a mutatószerkesztés munkájának lebecsüléséhez vezetett. Oka ennek — szerinte — az elmélet és a gyakorlat ellentéte, ami a XIX. század tudósainak jelentős részét arra ösztönözte, hogy „spekulatív magasröpüléssel" a metafizika területére meneküljön. Ebben az „életidegen, ritka" levegőben azután a mutatókészítés józan munkája kézműiparnak hatott, amely méltatlan az „alkotó tudóshoz".

KUNZE egyik fő törekvése, hogy áttörje az előítéleteknek ezt a kőfalát. Hivatkozik arra, hogy a tudományos munkák felépítése általában szisztematikus, ezért a betűrend szerinti mutató az anyag egy más irányú megközelítésének lehetőségét nyújtja, ami megfizethetetlen értékű, ha gyors első tájékoztatást keresünk bizonyos személyekről, helyekről, tárgyakról, ha visszakeresünk egyes adatokat, különösen idézés esetében, végül ha pontosan meghatározható egyes kérdésekhez van szükségünk sürgősen előteremthető gazdag anyagra. Ilyen körülmények között természetes, hogy a jó mutatóval ellátott könyvek sokkal kelendőbbek, mint a mutató nélküliek és a mutatók értékének irodalmi elismerése is — ezt KUNZE komoly bibliográfiai adatokkal igazolja — nőttön nő.

A kis könyv legfontosabb fejezetei közé tartozik az a kettő, amely a mutatókészítés elveivel és gyakorlatával foglalkozik. Az elsőben szinte élvezetes tudományos módszerességgel először is meghatározását adja a mutatónak és a mutató rendeltetésének (feladata, hogy „a bizonyos szempontok szerint rendezett és felépített művet az anyag más, pregnáns rendjével egészítse ki".) Ezután — omnis determinatio est negatio? — kifejti, hogy mitől kell megkülönböztetni a mutatót (nem tartalomjegyzék, nem konkordancia stb.). Végül a definícióhoz szorosan kapcsolódva felsorolja és ismerteti a mutató fajtáit (a betűrendes, a szisztematikus rendű, Schlagwort-, a Stichwort szerinti stb. mutatót.)

A mutatókészítés gyakorlatáról szóló fejezetben sok praktikus, jó tanácsot kapunk a munka különböző fázisaihoz. Különösen értékeseknek találjuk itt a földrajzi fogalmak feldolgozására és rendezésére vonatkozó szerkesztési javaslatokat.

A mutatókészítés gyakorlatához szorosan kapcsolódik a mutató tipográfiájának kérdése, amelyről a következő fejezetben beszél a szerző, gazdag példaanyaggal illusztrálva mondanivalóját. További fejezet szól a mutató gépi készítéséről. A zárszóban végül arról elmélkedik KUNZE, hogy milyen eszközökkel lehetne és kellene elérni azt, hogy a szakszerű mutató iránti

érdeklődés intenzívebbé váljék. Beszél itt arról, hogy ezt a kérdést kimerítőbben kellene tárgyalni az egyetemeken és a főiskolákon, hogy a kiadóknak is vigyázniok kellene, hogy a megjelenő könyvek jó mutatóval legyenek ellátva, még a kritikusokat is felbiztatja, hogy tárgyalják kimerítően és értékelően a megjelenő nagyobb mutatókat. Egyet nem említ: azt, hogy a helyes és gondos mutatókészítés legjobb propagálója a komoly, tudományos igényű, de a gyakorlat szempontjait sem elhanyagoló szakirodalmi munka; olyan, mint KUNZE könyve.

TAKÁCS MENYHÉRT

Kolodziesjka, Jadwiga: Publiczne biblioteki samorządowe w okresie miedzywojennym. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Warszawa, 1967. 196 l.

Bár az 50 éves jubileumát ünneplő Lengyel Könyvtárosok Egyesülete által kiadott mű, címének megfelelően, lényegileg az önkormányzati szervek által fenntartott lengyel közművelődési könyvtárak két háború közti történetével foglalkozik, egyben áttekintést ad a kérdéses könyvtártípus egész historikumáról és a hálózatszervezéssel kapcsolatos elvi problémákról is. A könyvtárügy első törvényi szabályozása még a feudális lengyel királyság felbomlása időszakában, 1774-ben jelent meg, és főleg a főúri könyvtárak s az iskolai könyvtárak nyilvánossá tételének szorgalmazásával mutatott haladó törekvéseket. Ez az irányzat megmaradt a Varsói Nagyhercegség és a Kongresszusi Királyság viszonylag szabadabb politikai atmoszférájú időszakában, amikor a felsőfokú tanintézetek és a szakiskolák mellett létesítettek a „felsőbb osztálybeli tanult olvasók" által is látogatható könyvtárakat. Az 1830/31-es felkelés bukása után a lengyel nyelvű könyvtárak létesítését és fenntartását a megszálló hatalmak által engedélyezett közművelődési könyvtárak vállalták magukra. Mivel az orosz és a porosz megszállt területen lengyel tannyelvű iskolák hosszú időn át nem működhettek, csupán a varsói Jótékonysági Egyesület olvasókörei, az orosz területi Lengyel Iskolafelügyelet és poznań-i Népi Olvasókörök Társaságának szakképzetlen könyvtárosok által vezetett, szűk helyiségekben működő, rosszul felszerelt könyvtárai nyújtották az egyetlen lehetőséget a lengyel nyelvű önképzésre. A század végén SZUVALOV orosz kormányzó vegyes, lengyel – orosz nyelvű népkönyvtárakat szervezett 71%-ban orosz, 21%-ban lengyel nyelvű könyvállománnyal. Galicia osztrák tartományban, ahol lengyel nyelvű népiskolák működtek, a Népiskolai Egyesület sok falusi könyvtárat létesített és tudományos-ismeretterjesztő műveket adott ki.

A társadalmi szervezeteknek a megszállás időszakában, nehéz körülmények között kifejtett áldozatkész és eredményes tevékenysége magában véve is indokolja azt a szemléletet, hogy a függetlenné vált lengyel állam kultúrpolitikusai a könyvtárügyet elsősorban az önkormányzati szervek hatáskörébe kívánták utalni. 1921-től kezdődőleg 4—5 évenként kerültek ki, ill. átdolgozásra a közművelődési könyvtárak helyzetét rendezni kívánó javaslatok, jogszabálytervezetek, amelyeket nyilvánosan vitattak meg a sajtó hasábjain, a társadalmi és politikai szervezetekben és különösen behatóan éppen a könyvtárosok szakmai köreiben is.

Bár a vita végleges, jogszabályi úton való eldöntése 1939-ig sem következett be, mégis termékenyítőleg hatott az egész lengyel szellemi életre, ébrentartotta az egyetemes kultúra demokratizálásának és a népművelés tudatos irányításának gondolatát. Emellett egyes helyi önkormányzatok a szóbakerült szervezési elvek közül többet saját hatáskörükben meg is valósítottak. Így a járásokban alap-könyvtárakat szerveztek, amelyek cserélhető állomány-kollekciók kiadása formájában látták el a falusi könyvtárakat. Valamenyi könyvtártechnikai munkát a járási könyvtárakban szakképzett könyvtárosok végezték el. Egyes helyeken próbálkoztak ugyan önálló falusi könyvtárak szervezésével, ez azonban a gyakorlatban nem vált be.

A mű utolsó része összefoglalást ad a közművelődési könyvtárügynek a népi Lengyelországban 1945—1947 folyamán bekövetkezett újjászervezéséről. Ez lényegében az 1946. máj. 17-i könyvtárügy dekrétum rendelkezései alapján történt meg, amely szerint a közművelődési alapkönyvtárak a városi és falusi könyvtárak, míg a járási és vajdasági könyvtárak mozgó állománnyal is rendelkező könyvtári központok és módszertani tanácsadó szervek. Az állam köteles az önkormányzatok könyvtárügyi kiadásainak legalább 25%-át utólag megtéríteni. 1947—1966 között a lengyel közművelődési könyvtárak száma 2934-ről 8198-ra, a könyvállomány 2 803 000-ről 44 641 000-re, az olvasók száma 2 millióról öt és fél millióra emelkedett. A rendelkezésre álló források, köztük a tekintélyes folyóiratcikk irodalom felhasználásával tudományos alapossággal készült munkát kimerítő bibliográfia és a megvitatott tervezetek, ill. a kiadott rendeletek szövege egészíti ki.

KINDLOVITS KÁLMÁN

BIBLIOGRÁFIÁK

Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Band 1. Széchényi-Nationalbibliothek. Bearbeitet von András VIZKELETY. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1969. 8°, 222 l., 7 tábla.

GRAGGER úttörő, de erősen vázlatos műve *(Deutsche Handschriften in ungarischen Bibliotheken.* Berlin und Leipzig, 1921) után VIZKELETY a teljes hazai ónémet kéziratanyag szakszerű feldolgozására vállalkozott. A most megjelent I. kötet az OSZK anyagát tartalmazza. A nagy külföldi érdeklődésre való tekintettel a wiesbadeni Harrassowitz kiadó is felvette a művet kéziratkatalógusainak sorozatába.

A most megjelent I. kötet bevezetésében VIZKELETY ismerteti a kéziratgyűjtemény keletkezését és fejlődését a Nemzeti Múzeum alapításától kezdve napjainkig. Az ónémet kéziratok legnagyobb része JANKOVICH Miklós gyűjteményeiből származik. A többi is egyéni gyűjtés vagy esetleges beszerzés eredménye. Eredetüket éppen ezért csak néhány esetben lehetett kideríteni. A legutolsó rendezésnél közéjük sorozták az addig mellőzött német *kézirattöredékeket* is. Az így 90 darabot számláló állományból azonban *csak 69 kézirat van itthon.* A müncheni Hunyadi-levéltárért ugyanis 1895-ben 20 ónémet kéziratot átadtunk a bajor államnak. Ezekből 8 db XIV. századi, 12 db pedig XV. századi kézirat volt. Az 1933-as velencei egyezmény értelmében egy XV. századi kéziratot Ausztriának kellett átadnunk. Itthon tehát egy XIII., nyolc XIV., negyvenhat XV. és tizennégy XVI. századi ónémet kézirat maradt. Ezeket írja le VIZKELETY rendkívüli alapossággal. Ismerteti a szignálás módjait, a különböző birtokos-pecséteket, a foliálást stb. A leírásoknál a *kézirat száma* alatt külön sorban a kódex egészére vagy annak zömére jellemző *címet* találjuk. Ez alatt külön sorban hozza a kézirat *korát, nyelvjárását, terjedelmét* és *méreteit* közlő adatokat. Az egész kódexre vonatkozó irodalmat külön szakaszban közli. Ezt követi a *tartalom* leírása a levélszámozás szerint. A gyűjteményes kéziratok főbb csoportjai római számot, ezen belül arab sorszámot és szükség szerint kisbetűs alszámozást kapnak. A mutatók adatai mindig erre a beosztásra vonatkoznak. A feldolgozó által megállapított szerzőnevek és címek szögletes zárójelbe vannak téve. Az *Incipit* a szöveg feliratát és legalább a főszöveg első mondatát tartalmazza, de a latin szövegeknél kissé rövidítve. Az *Incipit* és az *Explicit* szövegét VIZKELETY eredeti helyesírással és írásjelekkel, betűhíven közli. A mutatókban azonban némileg normalizálva adja az Incipit-szövegeket. A kurzív szedés mindig arra utal, hogy a kézirat szövegéről van szó. Külön szakaszba kerültek a *kiadásra,* az *irodalomra,* a *kéziratos áthagyományozásra,* a *szövegek keletkezésére* vonatkozó adatok. Itt lehetőleg a legújabb és alapvető irodalmat közli. Mivel a kutatók ma gyakran mikrofilmeket használnak, de a róluk készült nagyítások elég keveset mondanak a kézirat külsejéről, azért a szerző minden esetben alapos és részletes leírást ad a *kézirat anyagáról, írásáról, díszítményeiről* (pl. miniálás) és *kötéséről.* Nehezebb dolga volt a *birtokosok* megállapításánál. Mivel a szöveg íróját és első birtokosát legtöbbször nem lehetett kideríteni, azért híven közöl minden adatot (beírások, birtokospecsétek, szignatúrák, egykorú vagy későbbi feljegyzések stb.), ami a kéziratban, a kötéstáblákon, az előzék- és betétlapokon felfedezhető. Jó példa a birtokosok gyakori változására az 59. szám alatt leírt német és latin nyelvű gyógyszerkönyv. A XV. században Seifrit Izsák, 1661-ben a németújvári ferencesek, 1942-ben a zirci ciszterciták, 1950-ben a veszprémi városi levéltár, 1954-től pedig az OSZK birtokában találjuk. A lékai ágostonrendű remeték konventje a XVII. században két történelmi tárgyú kéziratot is birtokolt. Az egyik Leopold STAINREUTER *Chronik von Österreich* című műve (26. sz.; XV. sz. közepe), a másik Georg von HERBERSTAIN könyve az 1515–16 közti belsőausztriai parasztháborúra vonatkozó okiratokkal (66. sz.). Léka német neve (Lockenhaus), azonban a kötet 11., 67., 154. és 182. l.-ján hat ízben tévesen *Lockehaus* alakban szerepel!

A kéziratok nyelvjárási sajátosságai nagy körvonalakban megjelölik azt a területet is, ahol keletkeztek. Bajor–osztrák nyelvterületre utal 46, középnémetre 10, sváb–alemannra 3, frankra 2, középalnémetre 1, osztrákra 1, Nürnbergre 3, a Szepességre 1 kézirat dialektusa. *Tartalmi* szempontból is nagy a változatosság. A 27 *vallásos tárgyú,* gyakran gyűjteményes jellegű kéziratban szép számmal találunk imakönyveket, vallásos traktátusokat, legendákat, a nagy egyházi írók és a német misztikusok műveiből vett részeket. A *világi tárgyú* kéziratok között érdekesek a gyógyszer- és receptkönyvek, a csillagászati táblázatokat és tanulmányokat

tartalmazó kéziratok és naptárak. A nyelvtudományt egy latin—német szótár (76), egy német—szlovák névjegyzék (75) és egy szólásgyűjtemény (77) képviseli. A jogi könyvek között a *Schwabenspiegel* (30, 40, 43), a *Zipser Willkür* (35), Wien és Wienerneustadt (27, 55) városjoga, a *Nürnberger Ratsbuch* (58) és a birodalmi gyűlések aktái (65) érdemelnek említést. A történeti tárgyú kéziratok közül kiemelkednek az *Österreichische Annalen* (17), a *Chronik von Österreich* (26), Johannes de UTINO *Weltchronik*ja (53), a Nürnberg történetéhez tartozó iratok (57, 58) és Heinrich von MÜGELN VALERIUS Maximus-fordítása. Az ónémet epika csak néhány töredékkel van képviselve (50: Renout von MONTALBAEN, 61: STRICKER, KARL der Grosse, 70: Herzog ERNST). Értékes darab John MANDEVILLE útleírása Otto von DIEMERINGEN fordításában (41)., A középkori látomásirodalomból bennünket is érdekel MAGYARORSZÁGI GYÖRGY lovag pokoljárása (52).

A kötet használatát és a benne található értékek feltárását hat *mutató* könnyíti meg (nevek, helyek, dolgok, a szövegkezdetek, imádságok és receptek kezdőszavai). A kéziratok régi és új jelzeteinek megfeleléseit külön táblázatban kapjuk. Hogy VIZKELETY milyen alaposan ismeri a kéziratok irodalmát egészen napjainkig, arról úgyszólván minden oldalon meggyőződhetünk. A hét *képtáblán* jellemző példákkal szemlélteti a tárgyalt kéziratok írástípusát, kötését, miniatúráit, díszítményeit és ábráit. — Nagy várakozással tekintünk *a mű II. kötete* elé, amely a többi budapesti és vidéki könyvtár ónémet kéziratanyagának leírását fogja tartalmazni. A két kötet első teljes katalógusa lesz a magyarországi ónémet kéziratoknak.

KARSAI GÉZA

Neueste ausländische Zeitschriften. (NAZ) Berlin, 1969. Deutsche Staatsbbibliothek. I—III. köt. 1601 l.

A *Neueste ausländischen Zeitschriften* (NAZ) gyakorlatilag az 1939—1959-es évek külföldi folyóiratanyagát jegyzékbe foglaló GAZ-t, azaz *Gesamtverzeitchnis ausländischer Zeitschriften*. 1939—1959. Berlin, 1964, Deutsche Staatsbibliothek, című katalógust kívánja kiegészíteni, tehát azoknak az NDK tudományos könyvtáraiban található külföldi folyóiratoknak címeit és állományadatait tartalmazza, amelyek 1960-tól a jegyzék lezárásának időpontjáig jelentek meg, illetve csak azóta járnak az NDK könyvtáraiba. A katalógus a jelzett korszak címváltozásait is feljegyzi, és a változás időpontjától kezdve az állományadatokat is közli.

Az előszó írója, dr. Horts KUNZE professzor, a NAZ-t azzal jellemzi, hogy praktikus célokra készült, elsősorban a hazai, az NDK kölcsönkönyvtárainak munkaeszköze óhajt lenni és főleg a könyvtárközi kölcsönzést hivatott szolgálni.

A NAZ az NDK tudományos könyvtáraiban található külföldi tudományos folyóiratok címeit és állományadatait foglalja magában. A címek felsorolása abcrendben történik. Minden folyóiratnál a következő adatokat közlik: cím, megjelenési hely, továbbá az NDK könyvtáraiban meglevő állomány évfolyam, illetve kötet és évszámai. Az egyes könyvtárakat kódjelek formájában szerepeltetik. Sajnos a háromkötetes mű nem közli a kódjelek feloldását és így ez a körülmény a jegyzék kezelését nehézkesebbé teszi, mivel ezek csak a korábbi kiadású GAZ-ban szerepelnek. A másnyelvű címváltozatokat csupán japán és kínai folyóiratok esetében írják ki. A cirillbetűs és egyéb nem latinbetűs címfelvételeket transzliterálva hozzák.

A jegyzék a beérkezett bejelentések alapján készült, kizárólag csak a Deutsche Staatsbibliothek, azaz saját könyvtáruk anyagát dolgozták fel kézbevétel alapján.

Jóllehet a NAZ gyakorlati igények kielégítésére készült, mégis véleményünk szerint némi munkatöbblet ráfordítással lényegesen hasznosabb segédeszközzé válhatott volna, ha a periodikák indulási évét is közli.

A katalógus fő értéke az, hogy szerfölött friss anyagot is közöl, hiszen meglepően gyorsan, mintegy tíz hónap alatt készült el ez a hatalmas állományt magába foglaló háromkötetes jegyzék.

Lapozása közben feltűnik a magyar olvasónak, hogy aránylag milyen kevés magyarországi periodikát talál a katalógusban. Ennek az is oka lehet, hogy Magyarországon a tárgyalt korszakban viszonylag kevés új tudományos folyóiratot alapítottak, illetve nem volt sok címváltozás.

A NAZ hiányosságai ellenére is hasznos segédeszközzé válhat egy-két évre a hazai könyvtárakban, dokumentációs intézményekben, elsősorban a periodikafeldolgozással foglalkozók, szerzeményezők részére, mert gyors elkészülte lehetővé tette, hogy egyéb katalógusokban fel nem lelhető adatokat is tartalmazzon.

BATÁRI GYULA

Periodica Hungarica. Composuit Martti KAHLA. Tieteellisten seurain kirjasto. Helsingiae, 1968. VII 68 l. Soksz.

Martti KAHLA a helsinki Szovjetunió-intézet (Neuvostoliittoinstituti) könyvtárának vezetője, s egyben a helsinki Finnugor Társaság könyvtárosa is. Többször járt rövid tanulmányúton Magyarországon, összeállította pl. a Finnország és Magyarország könyvtáraiban meglevő, Szovjetunióban kiadott finnugor nyelvű kiadványok jegyzékét *(Neuvostoliitossa suomalais-ugrilaisilla kielillä julkaistua kirjallisuuttata.* Helsinki, 1963.).

Jelen munkája, amely a finn tudományos társaságok könyvtárának kiadásában jelent meg, a magyar folyóiratok rövidített és bizonyos szempontok szerint válogatott bibliográfiája. A szerző feldolgozta a legfontosabb humán tárgyú, szociológiai, államtudományi, jogi, matematikai és természettudományi folyóiratokat, s válogatott az általános jellegűekből is. A bibliográfiából elhagyta pl. a teológiával, orvostudománnyal, közgazdasággal, sporttal, technikával foglalkozókat. Szaktárgytól függetlenül is hajtott végre néhány megszorítást: nem szerepelnek pl. a külföldön megjelent magyar folyóiratok, vagy azok, amelyek egy évnél rövidebb életűek voltak. A periodikákat az egyes tudományszakokon belül ábécé rendben kapjuk. A bibliográfiában a finn mellett svéd nyelvű előszó és tartalomjegyzék is van, s így a skandináv országokban is használható.

KAHLA munkája magyar szempontból is hasznos, mert a szerző az egyes folyóiratok után feltünteti azokat a finn könyvtárakat is, ahol ezek a folyóiratok megtalálhatók. A jegyzék szerint harminchárom finn könyvtárba jártak, ill. járnak magyar periodikák.

A. MOLNÁR FERENC

Weöres Gyula: Suomalainen Unkari-kirjallisuus 1863—1967 [Magyar vonatkozású finn irodalom 1863—1967]. Publicationes Instituti Hungarici Universitatis Helsingiensis. A Helsinki Egyetem Magyar Intézetének Kiadványai 2. Helsinki, 1969. 15 l.

Az ismertetendő füzet az önállóan vagy könyvek önálló részeként megjelent finn nyelvű és a Finnországban svédül kiadott magyar vonatkozású műveket és önállóan megjelent fordításokat dolgozza fel. Figyelembe veszi a külföldön megjelent magyar, ill. finn irodalmat is. Magyar vonatkozású tudományos munkák Finnországban kevés kivétellel idegen nyelveken jelentek és jelennek meg, s így e bibliográfia elhagyta őket.

A bibliográfiában 321 tétel szerepel (314 fő szám alatt) a következő csoportosításban: általános művek Magyarországról (1—13), Magyarország története (14—23), útleírások, emlékezések (24—38), nyelvtudomány (39—55), irodalomtörténet (56—58), szépirodalom (59—249), vallásos könyvek (250—263), kották (264—283), vegyes tartalmú művek (283a[!]—314). A változatlan újabb kiadásokat a szerző nem külön tételszám alatt sorolja fel, hanem az első kiadás után jelzi.

A hazánkkal való alaposabb ismerkedés Finnországban a XIX. század második felében indul. Később a magyar vonatkozású munkák, fordítások száma egyre több, s az 1940-es években ugrásszerűen megnő. Az utóbbi két évtizedben e szám alacsonyabb.

A magyar vonatkozású munkák nagy száma jól mutatja azt az átlagosnál nagyobb érdeklődést, amellyel a finnek iránt unk viseltetnek. Azt is látni kell azonban, hogy a megjelenő műveket nem mindig a legjobb szempontok szerint válogatták, s ezek jó része szélesebb közönséghez nem jutott el. (Ebből a szempontból és általában hasonló volt a helyzet a Magyarországon megjelent finn vonatkozású könyvekkel).

Weöres bibliográfiája pontosságával kiemelkedik a hasonló jellegű irodalomból, segítségével nem egy magyar lexikon és bibliográfia számos adattal kiegészíthető.

Weöres munkájához tehetünk néhány kiegészítést is. A bevezető nem említi, de nyilvánvaló, hogy a szerző a magyar vonatkozású svéd nyelvű irodalomból is csak a Finnországban megjelenteket dolgozta fel. JAKÓ Géza Tartuban megjelent észt—finn—magyar társalgási zsebkönyve (42) és a finnugor kultúrkongresszusok anyagai (285) a válogatási elvek szerint nem tartozhatnak a bibliográfiába. Az utóbbiak azért nem, mert bennük a magyar tárgyú írások nyelve német vagy magyar. FERENCZI Zoltán *List of the translations of Jókai's works into foreign languages* c. összeállításában szerepel néhány fordítás, amelyet WEÖRES nem említ. Ezek az adatok — kérdés helyesek-e — a következők: *Unkarilainen nabob.* (Egy magyar nábob). E. Achten. Helsinki, 1872., *Zoltán Kárpáthy.* (Kárpáthy Zoltán) E. Achten. Helsinki, 1879., *Sotakuvaelmia vuosista 1848 ja 1849.* Pakolaisen päiväkirja. (Egy bujdosó naplója) E. Löfgren. Helsinki: Romaaneja ja kertomuksia. No 3. Uusi Suometar. 1877. 4° 31 l.

WEÖRES Gyula munkája a finn—magyar kapcsolatok kutatásának egyik legfontosabb alapja lesz. Amikor köszönetet mondunk a szerzőnek szakértelmet és igen sok fáradságot igénylő munkájáért, arra kérjük, hogy a bibliográfiai gyűjtést és a két rokon nép kapcsolatának kutatását és ápolását továbbra is folytassa.

A. MOLNÁR FERENC

Joel, Issachar: Index of Articles on Jewish Studies. No. 1:5726—1966. Jerusalem, 1969. The Hebrew University. XVI, 136 l.

Moise SCHWABnak, a századfordulón kiadott repertórium kísérlete óta *(Répertoire des articles relatifs à l'histoire et la littérature juives etc.* Paris, 1900, 1903, 1914—1923), a hebraisztika-judaisztika tárgykörében megjelent könyvek, tanulmányok, folyóiratcikkek regisztrálását a jeruzsálemi egyetem bibliográfiai folyóirata, a *Kirjath Sepher* végzi. Néhány jelentősebb periodika egyesített anyaga már a II. világháború előtt, majd utána, mint a lezárt folyóiratok mutatója látott napvilágot. (Sh. SHUNAMI: *Bibliography of Jewish Bibliographies.* Jerusalem, 1965. 124—5;793—5). Hasonló igénnyel készültek az elmúlt évek kisebb vállalkozásai (ZGJ. IV. 1967. 40—54; V. 1968. 27—49, 177—201; VI. 1969. 97—106). I. JOEL *Indexé*nek első füzete a nemzetközi folyóiratirodalom e tárgykörének 1966. évi anyagát dolgozza fel. Lényegében a *Kirjath Sepher* gyűjtésére támaszkodik, kiegészítve azt néhány más forrásból vett tétellel. 436 periodikum 12 nyelven írt kb. 2500 tanulmányát a *Kirjath Sepher* rendszeréhez hasonló szakcsoportosításba sorolta a szerkesztő. Az általános, téma-, ill. személyi bibliográfiák után az írás- és könyvtörténet kapott helyet. Ezt követi a biblia főszak, amelyben a vallástörténet, bibliatudomány, ókortörténet és földrajz, ókori keleti irodalomtörténet, bibliai nyelvészet stb.-vel foglalkozó cikkeket talál az érdeklődő. Az apokrifek és a Holttengeri tekercsek témakörét a *Misna, Talmud* és a rituális gyakorlat irodalma követik. Jelentős tételszámot képviselnek a zsidó vallásfilozófia, filozófiatörténet, valamint a különféle vallási irányzatokkal foglalkozó írások. Az irodalom főszak a középkortól napjainkig követi a héber irodalmat, ill. a vonatkozó jiddis témájú tanulmányokat. A nyelvészeten belül helyet kaptak a klasszikus és modern héber mellett a rokon sémi nyelvek, önálló alosztásban a jiddis és a ladino. Ez utóbbiak modern nyelvészete az elmúlt évtizedben lendült fel. A cikkbibliográfia legjelentősebb részei a történelmet, valamint a kultúrtörténetet tárgyaló fejezetek, végül a Palesztinával majd Izraellel foglalkozó írások regisztrálása zárja a gyűjteményt. E három szak témáját tekintve közel 3000 évet ölel fel, alosztásaik külön tárgyalják a zsidók történetét különböző országokban, hasonlóképpen a biográfiákat, demográfiát, néprajzot, archeológiát és a művészeteket stb. A repertóriumban való eligazodást szerző- és tárgymutatók, valamint a címleírásokban használt rövidítések jegyzéke segítik. A mutatókban feldolgozott anyagot a szerkesztő nyomdatechnikai okokból két részre bontotta: külön betűrendben állnak a héber, ill. latinbetűs cikkek vonatkozásai, ez utóbbiakhoz sorolva be a cirillt is.

I. JOEL munkája — amint arra előszavában is rámutat — kísérletnek tekinthető, amelynek esetleges hibáit menetközben kívánja kiküszöbölni. Ennek alapján remélhető, hogy néhány kisebb módosítás után — véleményünk szerint hasznos lenne bővíteni egyrészt a tárgymutatókat, másrészt az utalásokat — évenként folyamatosan fog megjelenni. Érdeklődéssel várjuk a nemzetközi folyóiratirodalom újabb reference-segédletének következő számait.

DÁN RÓBERT

Hodinka László—Károlyi Zsigmond—Végh Ferenc: A Budapesti Műszaki Egyetem történetének bibliográfiája. 1—2. Bp. 1969, BME Házi soksz. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. Műszaki tudománytörténeti kiadványok. 20. sz.)

A tudománytörténeti szempontból értékes munka többet nyújt, mint amit címe ígér. A kérdés igen széleskörű értelmezése ugyanis a bibliográfiát egyben a műszaki felsőoktatás története egészének is jelentős forrásává teszi.

A mű első kötete a műszaki felsőoktatás és a társadalom kérdéseit (műszaki felsőoktatás és művelődéspolitika — műszaki felsőoktatás társadalmi funkciója) feltáró irodalom után tér át tulajdonképpen az intézménytörténeti anyagra. Ennek első lépéseként adja a felsőoktatási intézmények történetére vonatkozó általános műveket, majd az elődintézmények irodalma után a Budapesti Műszaki Egyetem létrejöttét és szervezeti kereteinek kialakulását és működését illusztráló anyagot.

A bibliográfia második kötete a Műszaki Egyetemen folyó élet (Oktató-, nevelő- és tudományos munka, diákság

és tanárok szociográfiai munkássága) dokumentumairól ad számot.

Mint láttuk, a mű tematikus sorrendben halad, az egyes témákon és fejezeteken belül az egyes tételeket időrendben közli. Két jelentősebb időhatárt alkalmaz, 1918-at és 1945-öt. Elkülöníti továbbá az „adatok" címmel az egyes részleteket tárgyaló munkákat. A címeket helyenként igen hasznos annotációk kísérik, melyek részben a mű tartalmára, részben a publikáció jelentőségére hívja fel a figyelmet.

A közel 4000 bibliográfiai tételt tartalmazó mű még nem teljes, a későbbiekben egy harmadik, befejező kötettel kívánják kiegészíteni, mely az egyetem oktatóinak munkásságára és az egyes tanszékek történetére vonatkozó anyagot tartalmazza majd. A három kötetből kimaradt kevésbé értékes, ill. további részleteket feltáró anyagot a Műegyetem Központi Könyvtára műegyetemtörténeti katalógusa teszi hozzáférhetővé mindenki számára.

A most megjelent két kötet használatát betűrendes névmutató segíti. A mű egészében könnyen kezelhető, áttekinthető kiadvány.

Bár a gyűjtő munka elsősorban a publikált irodalomra (önálló művekre, folyóirat- és hírlapcikkekre) terjedt ki és levéltári anyagok feltárását csak részben (sokszorosítások, aprónyomtatványok) végezték el, a bibliográfia összeállítói igen hasznos munkát végeztek. A kiadvány jelentős bázisát képezheti akár az intézmény történetét feldolgozó monográfia, akár a tudománytörténeti kutatás egyéb területei számára.

K. I.

Szakáts István: Battonya hírlapirodalma (1890—1925). Battonya. 1970. Kiadja: Battonya község Tanácsának Végrehajtó Bizottsága és a József Attila Művelődési Központ helytörténeti szakköre. 36 l., 9 t. (Battonyai Füzetek 15. szám)

Szórványosan már az 1950-es években elterjedtebben az 1960-as években az egyéni tudományos búvárkodás mellett megindultak a kisebb-nagyobb könyvtári csoportok: munkaközösségek, szakkörök stb. szervezetten irányított kutatásai. Szép eredmények születtek ezekből a búvárkodásokból: helytörténeti, néprajzi, irodalmi, földrajzi, szociológiai stb. tanulmányok egész sora látott napvilágot. A többi közt ilyen a *Battonyai Füzetek* című sorozat, amelynek 15. száma a fent leírt dolgozat.

A 12—13 ezer lakosú Battonya szerencsés társadalmi—gazdasági viszonyainak köszönhette, hogy hírlapkiadása első negyedszázadában (1890—1914) szinte folyamatosan — 1895—1900 kivételével — jelentethetett meg legalább egy újságot, de kedvezőbb időszakban egyidejűleg hármat is. Lapjai — a két egyházi lap kivételével — hetilapok voltak.

A szerző bemutatja a XIX. század elején még jelentéktelen Csanád megyei vegyesajkú település fejlődését járási székhellyé, a század két utolsó mozgalmas évtizedét, az első nyomdaüzem létrejöttét, amely lehetővé tette az önálló helyi újság kiadását 1891 februárjában *Battonya és Környéke* címmel. A tulajdonképpeni első lap, a *Közvélemény* már 1890-ben jelent meg, de még közös kiadásban egy másik községgel. Kezdettől élénk érdeklődés kísérte a hosszabb-rövidebb életű lapokat. 1906-ban egy másik nyomda is próbált gyökeret verni, de természetesen ennek kellő gazdasági alapot nem tudott teremteni Battonya még a környékkel együtt sem, és néhány hónap múlva meg kellett szűnnie.

A kulturális fejlődésben ki kell emelnünk a község egyesületeinek sorában az első helyen álló olvasóköröket, az 1850-ben alakult „olvasóegylet", az 1872-ben életrehívott „Iparosok és földmívelők olvasóegylet"-ét, 1891-ben az értelmiség olvasókörét (350 kötettel, 26 rendszeresen járó hírlappal) — és az 1851 után hamarosan létrejött középfokú oktatást adó iskola 500 kötetből álló könyvtárát. Az 1900-as évek legelején az olvasóköri élet visszafejlődik; a visszaesés oka nem derül ki.

Az élénken működő egyletek progresszív szerepet vittek a gazdasági élet fejlesztésében, a közművelteség emelésében és a község külső képének megváltoztatásában. A helyi körülmények, a szükségletek és igények segítették a helyi sajtó létrejöttét. Az önálló hírlapkiadás egyébként is kortünet volt, hiszen a kiegyezést követő harmincegynéhány év alatt 6—700 vidéki sajtótermék látott napvilágot.

A dolgozat nagyobbik fele a battonyai lapok bibliográfiáját adja, és az egyes lapok értékelésével foglalkozik. Megismerjük a lapok célkitűzését, témakörét, hangját, tartalmi színvonalát — látjuk belőlük a község életét, a közvélemény alakulását, de a kicsinyes vitákat, a lapok egymással szembeni vádaskodását is. A szerző összehasonlít, értékel, — alapos, gondos feltáró munkáját csak dicsérni lehet.

A hírlapok létrejöttének, a társadalmi-gazdasági és kulturális összetevőknek meglátása, a lapok kronológiai sorrendben való tartalmi értékelése, az elemzések, s végül a lelőhelyek feltüntetése nagy segítséget nyújt az egyéb helyi témákkal foglalkozók-

nak, akiknek számára szinte megjelöli a forrásanyagot is, de mindenképpen megvédi őket az ismételt felesleges kutatásoktól. Reméljük, hogy a battonyai hírlapirodalom fejlődése, története nem szakad meg ezzel a munkával, és az 1925. évvel, hanem folytatása következik — még akkor is, ha talán kevésbé érdekesnek mutatkozik — és mint hasznos forrásanyag kiegészül napjainkig.

A tárgyalt korszak 11 lapja közül kettőt nem talált meg Szakáts az OSZK-ban, ötöt a szegedi Somogyi Könyvtárban. (E két könyvtár anyagát dolgozta fel.) Az OSZK-ban hiányzónak jelzett *Battonyai Tükör* megvan. „Most kelt ki sírjából a battonyai sajtó, ahova a majd tíz éve kirobbant háború sodorta . . . " — írja 1923. szeptemberi beköszöntőjében. Hetilap volt, színházi újság, az ott időző színtársulat „hangcsöve". 7 száma jelent meg. A másik *(Egyházi Élet*, 1911. 1—7. sz.) jelenleg nem található.

Kiegészítésként hozzá kell tennünk a tárgyalt részhez, hogy 1916. jan.—1918. dec.-ig megjelent *Calea Vietii* című román nyelvű havi-, majd hetilapnak a szerkesztősége Battonyán működött, sőt 1916. szeptembertől év végéig a lap ott is jelent meg.

A *Battonya és Környéke* című lap nyomdai adatai zavarosak, helytelenek az 1906. évszám kihagyása miatt. Ezenkívül elírás is akad benne: Aradi ny., Adria ny.; helyesen mindkettő Aradi ny.

Örömmel állapítjuk meg, hogy az OSZK némi kiegészítést is vehet a Somogyi Könyvtár idevonatkozó anyagából: *Battonya és Környéke* 1902—1914 néhány évének egyes számaiból és a *Battonyai Ellenzék* egy évéből. Főleg az előbbi lenne különösen érdekes, mert állítólag ott több van az 1914. évből. E nyomra Szakáts munkája vezetett.

Az értékes munkát a 9 hozzáférhető és ismertetett lap fotokópiája zárja le.

Nagydiósi Gézáné

Nemes Klára: A Magyarországon nyomtatott térképek szakosított jegyzéke 1945—1960. — Catalogus systematicus mapparum in Hungaria editarum 1945—1960 Budapest, 1969, 96 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár a *Bibliographia Hungarica* című nagyértékű sorozatának legfrissebb köteteként adta közre a felszabadulásunk óta 1960-ig terjedő másfél évtized alatt megjelent nyomtatott térképek jegyzékét. Az anyaggyűjtés fárasztó munkáját Nagy Júlia, az OSZK Térképtárának korábbi vezetője végezte, a kötet szerkesztői munkája pedig Nemes Klárának, az OSZK Térképtára jelenlegi vezetőjének gondosságát dicséri.

A második világháború, akárcsak az előbbi, nagyon nagy károkat okozott térképek sokszorosítására is alkalmas felszereléssel rendelkező nyomdáink gépállományában is. Annál örvendetesebb most ezt a katalógust látnunk, mert mindennél ékesebb bizonyítéka annak a szívós munkának, amellyel e nembeli háborús veszteségeinket pótolva, kartográfiai téren újból előretörtünk.

Más szempontból is komoly jelentősége van e bibliográfia megjelenésének. A külföldi államok, (nem csak a leggazdagabbak!), jelentős anyagi áldozatot hoznak azért, hogy a világ elé tárják nemzeti műveltségük kimagasló eredményeit. Ezért nem csak legújabb kartográfiai termékeikről jelentetnek meg rövid időközönként katalógusokat, hanem a történelmi múlt egyes szakaszait is összefoglaló retrospektív nemzeti bibliográfiai rendszert hoztak létre, hogy az e téren jelentkező hiányokat is pótolják. Hazánkban ezt a feladatot az Országos Széchényi Könyvtár látja el.

A múlt századi magyar nyomtatott térképekről semmiféle katalógusunk sincs. Az 1936—1940 közötti kiadású nyomtatott térképeinkről készült bibliográfia. Ez is az OSZK jelen sorozatában és Nagy Júlia szerkesztésében jelent meg 1942-ben.

Az 1961-től megjelent térképek megtalálhatók a *Magyar Könyvészet* éves köteteinek *912. Térképek.* c. fejezetében. Látható tehát, hogy a most megjelent bibliográfia valóban hézagpótló mű a magyar kartográfia számára.

A térképbibliográfia hármas célt szolgál. Elsősorban összefoglaló képet nyújt a címében mondott korszak magyarországi térképterméséről. Másodsorban alapul szolgál a térképtörténeti kutatásokhoz. Harmadsorban forrásanyagként is felhasználható további bibliográfiai művek összeállításánál, valamint a gyakorlati térképtervezésnél.

A kötet 620 térképmű adatait közli. A címanyag összegyűjtése az Országos Széchényi Könyvtárba kötelespéldányokként beérkező térképek címfelvétele alapján történt, de a címanyag lehető teljessé tétele céljából kiegészítést nyert még az ELTE térképtudományi tanszékének, az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének, a Magyar Földrajzi Társaságnak és a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára térképtárának térképgyűjteményei alapján.

Bizonyos mértékig minden bibliográfia önkényes felépítésű. És ha egyszer az al-

kalmazandó rendszer megválasztása megtörtént, az ahhoz való szükséges és köteles ragaszkodás a mű egész szerkezetében bizonyos merevséget jelent. A szerkesztő művészetén múlik, hogyan tudja ezt a merevséget feloldani, hogyan sikerül neki az anyag elrendezésével a tartalmat könnyen áttekinthetővé, rendezetté és könnyen kezelhetővé tenni. A térképbibliográfiák szerkesztésére vonatkozó nemzetközi szabályok, sőt még ajánlások sincsenek. A jelenleg ismertetett bibliográfia szerkesztője helyes érzékkel a területi elvet választotta alapul a bibliográfia felépítésének rendszeréhez. Ez földrajzi szempontból áttekinthetővé teszi a közölt címanyagot. A közlés során a legnagyobb területi egységekből haladnak a legkisebbek felé. (Világtérképek — világrészek — országok — országrészek — megyék — körzetek — városok.) Az atlaszokat a bibliográfia külön csoportba sorolva, önálló fejezetben közli.

A térképek és atlaszok címének leírásánál a szerző és a szerkesztő — a magyar MSZ — 3424 — 60 szabvány alapján — lehető részletességre és teljességre törekedett. Amennyiben a térképről minden kívánt anyag nem volt leolvasható, más forrásokból igyekeztek a hiányokat pótolni.

A felmérés módjára és a vetületre vonatkozó adatokat a bibliográfia csak akkor tünteti fel, ha ezek az adatok a térképről leolvashatók. Amennyiben a térképnek olyan sajátosságai vannak, amelyek a fenti rendszer szerint ki nem fejezhetők, akkor annotáció közlésére került sor. Ha szükségesnek látszott, megadták a szerkesztők az ábrázolt terület részletesebb földrajzi meghatározását, valamint a térkép tartalmának jellemzését. Ezen felül utalások találhatók a térkép színezésére, a domborzat, a közigazgatási határok ábrázolására, a gyámrajzokra stb. vonatkozóan.

A területi csoportokon belül a szerzők betűrendben, egy-egy szerző térképei pedig időrendben következnek.

Számos térkép különböző irányú tudományos kutatómunka vég- vagy részeredményét fejezi ki, esetleg a vizsgálati kutatási eredmények szintézisét adja; összefüggéseket világít meg, vagy éppen hiányokra, problémákra irányítja rá a figyelmet.

Nagyon helyesen és célszerűen oldotta meg a szerkesztő a tematikus térképek problémáját. Az egész anyagot szakok szerint csoportosítva külön *Tematikus mutató*ban tette hozzáférhetővé. A mutató világos, egyértelmű elrendezettségével ilyen vonatkozásban példamutató lehet.

A helynévmutató minden olyan helynevet és földrajzi vagy természeti nevet magába foglal, amely a bibliográfia szövegi részében is előfordul. Még a helynévváltozásokra is utalás történik. Ugyancsak utalás történik a helynévmutatóban is magyar helynevekről azok esetleges idegen nyelvű alakjára és fordítva: idegen alakjukról a magyarra.

A *Névmutató* a térképek szerkesztőiről, szerzőiről, és a térképeket kiadó intézményekről nyújt tájékoztatást.

A *Címmutató* pedig a fő térképek és atlaszok címét tartalmazza, akár a szerző neve, akár címrendszó alatt került az leírásra. Ennek segítségével bármilyen térkép, még ha a pontos címét nem is ismeri a kutató, a címmutatóban perceken belül megtalálható.

Mindent összevetve a munka örömmel tölti el a kartográfia területén dolgozó kutatót. Ugyanakkor azonban két hiányérzete is támad. Egyik: vajon ez a nélkülözhetetlen kézikönyv miért nem vásárolható a könyvkereskedésekben vagy a térképboltban. A másik: mikor kapjuk kézbe mi, kutatók, az Országos Széchényi Könyvtár legnagyobb kartográfiai kincsről, a kéziratos és a régi metszett stb. térképanyagról készült hasonló bibliográfiát? E feladat teljesítése kötelezi az OSZK vezetőségét. Súlyos hiba lenne ezt a feladatot továbbra is halogatni, amikor ilyen kitűnő szerző és szerkesztőgárda áll e célra rendelkezésre.

BENDEFY LÁSZLÓ

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója. Műszaki szerkesztő: Helle Mária
A kézirat nyomdába érkezett: 1970. VIII. 10. — Példányszám: 1 500 — Terjedelem: 12,25 (A/5) ív
70.70201 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Csűry István: A tudománypolitikai irányelvek néhány elméleti útmutatása a szakirodalmi információs tevékenységek számára — Die bibliothekarisch-informatorische Tätigkeit im Lichte der wissenschaftspolitischen Richtlinien der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei 289
Kecskeméti István: Liszt Ferenc „Hymne de l'enfant" c. művének olasz autográf változata — Autograph of the Italian version of the Hymne de l'enfant by F. Liszt 296
Szij Rezső: Keleti Arthúr könyvművészeti munkássága — Die Buchkünstlerische Tätigkeit von Arthúr Keleti 306
M. Pásztor József: Irodalmi folyóirat Szolnokon 1932-ben — La revue littéraire d'une ville de province en 1932 315

KÖZLEMÉNYEK

Körmendy Kinga: Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egyik antifonáriumának töredékei az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában 329
Hopp Lajos: Egy magyar „praeceptor classicus" nyomtatványai Dánkában 330
Herepei János: Teleki Jankó könyvtára 338
Szabó Ferenc: A Grün nyomda és a szegedi sajtó történetéből 343
Halász Anna: A Zempléni Kaszinó könyvtára 349
Indali György: A budapesti nyomdászkönyvtár történetéhez 351
Zsoldos Jenő: Könyvészeti glosszák Ormódy Bertalan munkásságához 352
Bezerédy István: Somogyi Károly könyvtárt felajánló leveléről 357
Nagydiósi Gézáné: Adalék a „Magyarország és a Nagy Világ"-hoz 362
Markovits Györgyi: Elsüllyedt folyóiratok: az 1933-as Munkáskórus 363
Tiszay Andor: Magyar nyelvű orosz szótárkiadásaink első fecskéi a két világháborúban 365

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon: Hoffhalter-problémák 368
Hervay Ferenc: Magyar krónika a régi magyar kalendáriumokban 373
Holl Béla: Adalékok a XVI. századi kolozsvári Donatus-kiadások történetéhez .. 378
Csanda Sándor: Ismeretlen régi kassai magyar nyelvű nyomtatványok 381
Gernot Nussbächer: Neue Beiträge über das Druckwerk „Török császárok krónikája" 383

FIGYELŐ

Kisfaludi Sándor: A nevelés és a könyv 395
Borsa Gedeon: Befejeződött a szlovákiai gyűjtemények ősnyomtatványainak publikálása 396
K. M.: Új lengyel bibliológiai kiadvány 397
Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii 398
Boros Pál: Sajtóbibliográfiai kiegészítés 401
Nagydiósi Gézáné: Egy selyem-hírlap ürügyén 401

SZEMLE

Hazánk, Magyarország (Ism. *Végh Ferenc)* 403
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (Ism. *Remete László)* 404
Markovits Györgyi: „Terjesztését megtiltom" (Ism. *Pergel Ferenc)* 406
Látogatóban. Kortárs magyar írók vallomásai (Ism. *Wintermantel István)* 407
Szelei László: Az MTA Levéltára az Akadémiai Könyvtárban (Ism. *Takács József)* . 408
Tanulmányok Tolna megye történetéből II. (Ism. *Tóth András)* 409
Lőrincz Gyula: Hensch Árpád élete és munkássága (Ism. *Gál Andorné)* 409
Száz éves a Magyar Állami Földtani Intézet (Ism. *Fallenbüchl Zoltán)* 409
Szita László: A papírkészítés és papírgyártás Pécsett (Ism. *Fazakas József)* 410
Blake, N. F.: Caxton and his World (Ism. *D. B.)* 411
Handbuch der Publizistik (Ism. *Dezsényi Béla)* 412
Mc. Lean, R.: Magazine Design (Ism. *Da.)*. 415
Bischoff, U.: Die Informationslawine (Ism. *Büky Béla)* 416
Roloff, H.: Lehrbuch der Sachkatalogisierung (Ism. *Pálvölgyi Endre)* 417
Kunze, H.: Über das Registermachen (Ism. *Takács Menyhért)* 420
Kolodziesjka, J.: Publiczne biblioteki samorzadowe w okresie miedzywojennym (Ism. *Kindlovits Kálmán)* 421

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

BIBLIOGRÁFIÁK

Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken (Ism. *Karsai Géza)* 422
Neueste Ausländische Zeitschriften (Ism. *Batári Gyula)* 423
Periodica Hungarica (Ism. *A. Molnár Ferenc)* 424
Weöres, Gy.: Suomalainen Unkari-kirjallisuus 1863—1967 (Ism. *A. Molnár Ferenc)* 424
Joel, I: Index of Articles on Jewish Studies (Ism. *Dán Róbert)* 425
Hodinka—Károlyi—Végh: A Budapesti Műszaki Egyetem történetének bibliográfiája (Ism. *K. I.)* 425
Szakáts István: Battonya hírlapirodalma (Ism. *Nagydiósi Gézáné)* 426
Nemes Klára: A Magyarországon nyomtatott térképek szakosított jegyzéke. 1945—1960. (Ism. *Bendefy László)* 427

TABLE DES MATIÈRES

I. Csűry: Quelques directives théorétiques des principes de la politique des sciences pour l'activité de l'information scientifique (Avec résumé en allemand) 289
I. Kecskeméti: La variation italienne autographe d'un ouvrage de Ferenc Liszt (Avec résumé en anglais) 296
R. Szij: Le travail d'Árthúr Keleti dans le domaine de l'art du livre (Avec résumé en allemand) 306
J. M. Pásztor: La revue littéraire d'une ville de province en 1932 (Avec résumé en français) 315

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

K. Körmendy: Les fragments d'un antiphonaire de la Bibliothèque de la Basilique d'Esztergom dans la Collection des Manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences 329
L. Hopp: Les imprimés d'un „praeceptor classicus" hongrois à Gdańsk 330
J. Herepei: La bibliothèque de Jankó Teleki 338
F. Szabó: L'imprimerie de la famille Grün et contributions à l'histoire de la presse de Szeged 343
A. Hálász: L' bibliothèque du Cercle du Comitat Zemplén 349
Gy. Indali: Contributions à l'histoire de la bibliothèque des imprimeurs de Budapest 351
J. Zsoldos: Contributions bibliographiques à l'œuvre de B. Ormódy 352
I. Bezerédy: La lettre de Károly Somogyi faisant don de sa bibliothèque à la ville de Szeged 357
I. Nagydiósi; Contributions à l'histoire du journal „Magyarország és a Nagy Világ" 362
Gy. Markovits: Revues oubliées: „Munkáskórus" publiée en 1933 363
A. Tiszay: Les premiers dictionnaires russes en langue hongroise édités au cours des deux guerres mondiales 365

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

G. Borsa: Les problèmes de la biographie de la famille d'imprimeurs Hofhalter 368
F. Hervay: Histoire hongroise dans les vieux calendriers de Hongrie 373
B. Holl: L'a histoire dans les editions Donatus en XVI. siècle 378
S. Csanda: Anciens imprimés inconnus édités à Kassa en langue hongroise 381
G. Nussbächer: Contributions récentes à l'ouvrage „Török császárok krónikája" (Chronique des empereurs turcs) (Texte entier en allemand) 387

CHRONIQUE

S. Kisfaludi; Le livre et l'éducation 395
G. Borsa; La publication des incunabules des bibliothèques slovaques est terminée 396
M. K.: Une nouvelle publication bibliologique polonaise est parue 397
„Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii" 398
P. Boros: Contribution à la bibliographie de la presse 401
I. Nagydiósi: A propos du „journal de soie" 401

COMPTES RENDUS CRITIQUES

BIBLIOGRAPHIES